

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTIK

BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF.

MÁSODIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.

1885.

A Magyar-Zsidó Szemle második évfolyamának munkatársai,

a mennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták.

	<i>Lap</i>
AUSLÄNDER SIMON, N.-Várad	411
BACHER VILMOS, Budapest	26, 549, 561
BÁNÓCZI JÓZSEF, Budapest	601
BÁRÁNY JÓZSEF, Budapest	235, 247
BARNA JÓNÁS, Budapest	69, 524
BAUER SIMON, Szeged	162
BECK MÓRICZ, Bukarest	327, 660
BLOCH FÜLÖP, Posen	102
BLOCH HENRIK, Budapest	31, 331, 585, 640
BLOCH LÁZÁR, Brody	60
CSANÁDI SÁMUEL, Budapest	459
DERENBOURG JÓZSEF, Páris	435
EHRLICH M. H., Kőrmend	449
FLEISCHMANN IZRAËL, Zsámbék	142
FRANKL P. F., Berlin	223, 303
FREYHAN LÚJZA, Boroszló	399
GOLDFAHN S. H., Topolya	439, 449
GOLDHEIM LIPÓT, Budapest	73, 115, 339, 340
GOLDZIEHER ILONA, Páris	65
GOLDZIEHER IGNÁCZ, Budapest	544
GÜDEMANN MÓR, Bécs	29
HALÁSZ SÁNDOR, Budapest	180, 465
HERZOG MANÓ, Budapest	164, 433, 505, 578, 627
HOCHMUTH ÁBRAHÁM, Veszprém	368, 446, 616, 637, 641
HÜBSCH ADOLF, New-York (elhúnyt)	367
KARDOS ALBERT, Budapest	452, 511, 644
KAUFMANN DÁVID, Budapest	176, 586, 634
KAYSERLING M., Budapest	227
KECSKEMÉTI LIPÓT, Budapest	33, 108, 229, 313, 372, 454, 520, 590,
KISS JÓZSEF, Budapest	165
KLEIN GYULA, Szigetvár	105
KLEIN MÓR, N.-Becskekerek	8, 98, 448, 514, 662
KOHN SÁMUEL, Budapest	75, 551

KOHUT SÁNDOR, New-York	Lap 15, 643
KULINYI ZSIGMOND, Szeged	89
KUNOS IGNÁCZ, Konstantinápoly	466
LEDERER ÁBRAHÁM, Budapest	477
LEWIN ADOLF, Freiburgi Br.	493, 566
LICHTSCHEIN LAJOS, Csurgó	323
LÖW IMMÁNUEL, Szeged	89
LÖWY MÓR, Temesvár	149
MARZALI HENRIK, Budapest	410
NEUBAUER ADOLF, Oxford	217, 356
NEUMANN ANTAL, Budapest	610, 624
NEUMANN EDE, N.-Kanizsa	341, 367, 623
NEUMANN SÁNDOR, Budapest	652
PALÓCZY LIPÓT, Budapest	47, 118, 240
PATAKI BERNÁT, Budapest	641
PERLS ÁRMIN, Kecskemét	12, 619
PÉTERFI DÉNES, Kolozsvár	586
RADÓ VILMOS, Budapest	137, 202, 335, 403, 473, 613
ROSENBERG SÁNDOR, Arad	361
ROSENSPITZ SÁNDOR, Jacksonville (Florida)	62, 607
SCHÖN DÁVID, Budapest	139
SCHREINER MÁRTON, Budapest	309, 448
SELTSMANN LAJOS, H.-M.-Vásárhely	130, 255, 396
SINGER ÁBRAHÁM, V.-Palota	76, 77, 412
STEINHERZ JAKAB, Budapest	262
STURM ALBERT, Budapest	199, 268
SZALÁRDI MÓR, Budapest	378
SZÁNTÓ ELEÁZÁR, Budapest	37, 376
VAJDA BÉLA, Berlin	50
WEISZ IGNÁCZ, Esztergom	642
WEISZMANN N., Gyöngyös	52, 184, 204, 479, 526
ZIRNDORF H., Cincinnati	336

TUDOMÁNY.

Az agáda.

I.

A talmud ama részéről, mely agáda névvel jelöltetik, szó volt már e füzetekben is.¹⁾ A szentírás héber szava meleg ágyul szolgált ama különleges irodalmi terméknek, mely miként a mesebeli jerichói rózsza a szent iratok talaján mindenütt gyökeret ver, virít és gazdag színvegyülékben diszló bimbókat hajt. Csírázását és virágzását ép úgy mozdítja elő a békés fejlődés harmatcseppje, mint a mozgalmas idők fürgetege — s míg egyrészt a népet élet derűs jelenségeit repkény módjára fonja körül, addig másrészt a tóra »védő kerítéséhez« is szolgáltatja az ellentálló anyagot. Az agáda enyeleg a kiskorúakkal, nyájas illemtudással inti a nőnemet, komoly szigorral pöröl a férfiakkal, bírálja a cselekedeteket, utba igazítja a tévedőket, vigasztalja a szomorkodókat, értelmez, gúnyolódik, élcel, mesél, ostoroz s kezében olyan a biblia szava, mint az »agyag a fazekas kezében«, ha úgy tetszik, kinyújtja, ha tetszik, összeszorítja, már a hogy a forma megköveteli, melyhez azt idomítani szándékozik. Az agáda előtt föltárul az ég boltozata, kinyílik a pokol kapuja, parancsszavára angyalok szállnak le a földre, a földről meg emberek emelkednek égbe, sőt még magának az egek urának számára merészkedik előszabni a napi és égi rendet. S míg az agáda túlteszi magát a tér korlátain, otthonosnak érzi magát az Édenkert túlvilági gyönyörei közepette ép úgy, mint Babilónia szomorú fűzfái árnyékában, a római világbirodalom területén ép úgy, mint tulajdonképeni hazájában,

¹⁾ L. a M.-Zs. Szemle. I. 413. és 618. l.

Palesztinában: addig működése közben az idő fogalma is elmosódni látszik, a mennyiben az élő nemzedék mozgató eszméit és érzésvilágát, törekvéseit és vágyait a multtal hozván összekötetésbe, számukra ebben, illetve a már rég elhangzott s csak írásban őrzött isteni szóban ismeri fel a már előre jelzett szentesítést.¹⁾

Az agáda egy világra szóló dómra emlékeztet, melyen századok során át építettek, s melynek egyes részei következtetést engednek vonni az építészek tehetségeire és műízlésükre, része van benne úgy a lángésznek, mely az épület tervét megállapította, mint a téglavetőnek, ki ahhoz a nyers anyagot szolgáltatatta. S e nagyszabású eszmeépület alapkövét a biblia szava képezte. Ez szolgáltat kiinduló pontul minden vallásos elmélkedésnél, habár nem tagadható, hogy az elmélkedés folyamán a kiinduló pont gyakran csaknem szem elől tévesztetett s hogy néha a kötelék a biblia szava és az ahhoz fűzött eszmelánczolat között nagyon is meglazult. Hiszen ez képezi egyik jellemző tulajdonságát a talmud eme részének, hogy míg a halácha felett egy vallásos hatóság, az iskolák és törvénytudók tekintélye, tehát illetékes fórum gyakorol ellenőrzési jogot, addig az agáda nincs korlátozva valamely tekintély által, mondásai nem függnék a döntő szavazatok többségétől,²⁾ általános elismeréseket egyedül a jóhiszeműnek köszönik, és tekintélyt csakis az erkölcsösség szelleme kölcsönöz nekik, mely azokat áthatja. Ennél fogva tévedésen vagy félreértésen alapszik azon nézet, mely szerint az agáda szabad vásárt enged mindennemű ötletek és furcsaságok számára, sőt ellenkezőleg, gyakran az agáda maga tiltakozik kimagasló tekintélyei személyében a vele és az ő révén elkövetett visszaélések ellen.³⁾ S ha az idők folyamán az agáda fája fattyuhajtásokat is hajtott, melyek széltiltiban elburjánoztak a régi irodalom talaján, mindig találkozott gondos kéz, mely azokat megnyesni, sőt gyökerestől ki is irtani igyekezett, oly czimtáblával látván el azokat, mely már messziről

¹⁾ L. Zunz Gottesd. Vort. 59. — Weisz I. H. Zur Gesch. der jüd. Tradition. I. 206. — Sachs die rel. Poesie 150.

²⁾ A »lét vagy nem lét« fölötti vitának (Erubin 13 b) a súlypontja is csak az eredménybe (t. i. hogy az ember »kutassa eszelekedeteit,« illetőleg ügyeljen tetteire) helyezendő.

³⁾ Szitré Selach 113. Debarim 1, — Mechilta Besallach VI. — Jer. talmud, Chagiga II, 1. — b. Synhedrin 67 b.

viisszariasztotta a mi rosszat sem sejtő közeledőt.¹⁾ Mint szüleménye az időnek, az agáda egyes részleteiben is magán hordja az időjellegét, nem vonhatta ki magát sem ennek, sem pedig a környezet befolyásai alól, melyben keletkezett és fejlődött, s az idők, viszonyok, valamint az uralkodó eszmék hullámzásával emelkedett vagy süllyedt irodalmi értéke is.

Volt idő, midőn az agádát egyenlő rangra emelték a haláchával,²⁾ sőt még ennek föléje is helyezték,³⁾ míg ismét sűrűn találkozunk az agádát kicsinyítő nyilatkozatokkal is;⁴⁾ de mily tartós nyomokat hagyott maga után, s mennyire hódított annak módszere a vele egykoru irodalom terén is, kiviláglik az evangéliumi iratokból, az apostolok leveleiből s az egyházatyák irataiból,⁵⁾ sőt Renan oly nagyra tartja az agáda befolyását, hogy egyenesen neki tulajdonítja Jézus inspirációját, nevezvén őt Hillel, továbbá az apokalypsisek és apokryphák szerzői mellett, agádistának.⁶⁾ A tárgy fontosságánál fogva nem maradhatott el, hogy a tudományos kutatás folytonosan fokozódó érdeklődéssel ne forduljon a világirodalom emez ága felé, úgy hogy az utolsó félszázad ebbeli törekvéseinek nagybecsű műveket köszönhetünk, mik közül, hogy csak egynehányat is megnevezzünk: Zunz, Rapoport, Frankel, Grätz, Krochmal, Geiger, Jellinek, Weisz, Delitzsch, Siegfried stb. dolgozatai vonták magukra a közfigyelmet. Azonban bármennyire is hozzájárultak mind ama művek az agáda tartalmának helyes megítéléséhez, egyet még sem részesítettek kellő figyelemben, — értjük a *historiai* irány követelményét, melynek értelmében az agádát ne csak tartalmára, jellemző főbb vonásaira s keletkezésük korszakára való tekintettel kellett kutatás tárgyává tenni, hanem azt is feltüntetni, hogy az agáda kimagasló mesterei s tanítványai mennyivel járultak ez irodalmi ág megteremtéséhez, mily rész esik a tannaiták és amorák mindegyikére e szellemi közvagyonból, mely elszórtan hever a talmud, valamint a vele

¹⁾ Jer. talmud, Sabbath 16. U. o. Horájóth III, 7. Weisz I. H. Mechilta, bevez.

²⁾ Szitré haazinu 48 és 306. — Jerus. Sekálim 8. 1.

³⁾ Je. Horájóth III, 7.

⁴⁾ Jerus. Maaszéroth III, 10; I, 2. — Szofrim 16, 2

⁵⁾ Grätz Gesch. III, 316—7; Weisz I. H. III, 123; Gudemann Religionsgesch. Stud. 99; Wünsche Einleitung in d. Midr. Rabb. 1.

⁶⁾ Renan Histoire des origines du christianisme III, 63.

egykoru s későbbi keletű agádai irodalom terén, s ha vajjon mind az, a mi valamelyiknek közülök tulajdoníttatik, joggal megilleti-e őt? Szóval, a minek hiányában voltunk mind idáig, az »az agáda története«, történet, mely úgyszólván a szerzők szellemi légkörébe behatolván, feltünteti az okokat, miknek hatása alatt nyilatkoztatták nézeteiket és mondásaikat; mely megjelöli az irányt, melyben az agáda a századok során át fejlődött, kimutatja a visszaesést és süllyedést, mely annak virágzását és emelkedését fölvaltotta, és így kivívja számára azon helyet, mely őt a világirodalomban méltán megilleti.

Tagadhatatlan, hogy a jelzettük vállalat nagy akadályokkal és nehézségekkel jár. Lépten nyomon megbotlik a kutató lába törmeléken és töredéken, mikhez a kiegészítő részeket néha járattalan mellék- és kerülő utakon kell keresnie, hogy helyre állítsa az alakot, melylyel egykoron mint egész eredetileg birtak, s hogy ráismerjen a kézre, mely nekik azon alakot adta. Mert tudni való, hogy nem rendezett s rendszerbe foglalt tudományos anyaggal van dolgunk, melyet csak föl kell dolgoznunk, hogy kezünk alatt tömör összefüggő egész váljék belőle. Úgy tartalmára, mind pedig alakjára és eredetére nézve teljesen elűt a talmud-midrásféle irodalom a világirodalom egyéb termékeitől. Élő szóval előadatván, szájról-szájra szállt a nemzedék hosszú során, s csak idők multán lettek az úgyszólván lapidáris mondások különféle agádai gyűjteményekbe foglalva. Innen magyarázható, hogy a talmud-midrásféle irodalom nagyrészt egyes rövid vagy hosszabb mondásokból áll, mik között az összekötő-láncszemeket egyedül a szűkebb vagy tágabb értelemben vett tárgyi rokonság, és a tartalom dolgában való hasonlatosság képezi. Az ilyen mondások nem csekély részénél megőrizte ugyan a kegyeletes hagyomány szerzőik neveit, azonban az egyes szerzőknek a talmud s hozzá hasontartalmu irodalom roppant nagy területén elszórtan heverő mondásait összeállítva egy összefüggő egész alakjában a tudományos világnak bemutatni, az efféle kísérlet az utolsó éveknek maradt — alapvető munkálatok nyomán — fentartva. Ilyen, mondhatni fényes, mert a tudomány követelményeinek tökéletesen megfelelő kísérlet *Bacher Vilmos* »A babylóniai amórák agádája« (1878) czimű műve, mely munkához most ugyanazon szerzőnek egy másik műve járult, mely a hagyomány legrégebb képviselőinek, a tannaiták

agádáját mutatja be. Eddig az első kötet fekszik előttünk, mely Hilléltől Akiba haláláig terjed.¹⁾

Megvalljuk, hogy ama viszonyra való tekintet, mely a szerző és e folyóirat között fönnáll, némi korlátot szab e munka tudományos becse kellő méltatásának, de azért még sem tehetjük, hogy, bár futólagosan, rá ne utaljunk a tudományos szellemre, mely e műben nyilatkozik; az ernyedetlen szorgalomra, melylyel a roppant anyagot összehordja; az előadás csinjére, mely az ittott rideg anyagot formai tekintetben is az olvasóra nézve vonzóvá teszi; és az éleselműségre, melylyel az egyes szerzők vitásnak látszó szellemi tulajdonát meggyőző okok alapján biztosítja. De ismerkedjünk meg a munka tartalmával, hogy ennek kapcsán saját észrevételeinket megtehessük.

A zsidó tudomány egyik becsületbeli kötelességének mondja a szerző már a fent említett »A babylóniai amórák agádája« cz. munkájában, a századok homályát földeríteni, midőn az előkelő szellemek tévékenysége még nem nyilatkozott írott munkákban, hanem pusztán röpke szavakban, szóbeli előadásokban, melyek későbbben kibővítve s körülírva terjedelmes gyűjteményekben lettek megörökítve. S ez annyival is inkább lehetséges, mivel az ekkép átszármazott irodalmi emlékek rendszeresen eléggé megbízhatók, de felette hasznos, sőt nélkülözhetetlen a halácha és agáda alapos megismerése tekintetéből. A kérdéses munka nem tűzte ki céljául, az egész tannaita korszakbeli agádát kimerítő előadás tárgyává tenni, hanem csak az egyes tannaiták agádáját kronologiai egymásutánban nagyjából akarja ismertetni, mi különben másképp nem is lehet, minthogy az e korszakból való agádai közlemények közül ép oly számosan fordulnak elő olyanok, melyek mellett szerzőik nevei nincsenek felemlítve, mint azok, mik homlokon viselik előadóik nevét. A munka feladata meghatározni és pontosan körülhatárolni az osztályrészt, mely egyes tannaitáknak az agádai irodalom megteremtésében jutott. S a mennyiben az agáda nem egyéb, mint a szentírás értelmezése és alkalmazása, helyesen jelzi szerzőnk a tannaiták agádáját adaléknak a régi zsidó exegézis és homiletika történetéhez. S ha tekintetbe vesszük, hogy az agáda a vallásos ismeret és a hit kér-

¹⁾ Die Agada der Tannaiten, I. Bd. Von Hillel bis Akiba. Von 30 vor bis 135 nach der gew. Zeitrechnung. Strassburg, 1884. 457. l.

déseit is vonja tárgyalása körébe, e munka a zsidóság vallásos nézetei történetének is egyik részét képezi. A hol egy s ugyanazon tannától származó agádai tételek vagy mondatok különböző forrásokban egymástól eltérő alakban vagy bővítve vagy rövidítve fordulnak elő, ott nagy gondot és körültekintést tanúsít szerzőnk a szöveg akkénti megállapítására, hogy annak eredeti volta mellett a legnagyobb valószínűség szól. Ugyanaz áll azon agádai mondásokról is, melyeket különböző források különböző szerzőknek tulajdonítanak, az ily esetekben helyes kombináció útján rávezettünk a valódi szerző nevére. ¹⁾ A mi pedig a forrásokban megnevezett szerzőket illeti, azoknak hitelessége a legtöbb esetben már azért sem vonható kétségbe, mivel az agádában számos oly tétel és mondás fordul elő, melyek névtelen szerzőktől származnak, s feltehető, ha a hagyomány azoknak neveit bármily okból, de hihetőleg azért hagyta el, mivel bennök nem volt teljesen biztos, úgy azon szerzők nevei is, melyeket megőrzött, hitelességen alapszanak. Kivételt szenvednek a talmudi korszaknál több századdal későbbben keletkezett és terjesztetett agádai művekben előforduló szerzők nevei, melyek csupán ama művek tekintélye emelésének céljából lettek alkalmazva, a mint azt *Zunz* (Gottesd. Vort. 315), *Rapoport* (Bikkure haittim VIII. évf.) ellenében, nyomós érvekkel vitatja. Általán véve a Bacher legújabb műve alaposság és az igazság földerítését célzó törekvés dolgában méltón szorozható a zsidó tudományos kutatás legjobb termékei mellé, valamint hogy méltó az újabbkori zsidó tudomány Nestorához, kinek 90-dik születésnapja alkalmából dedikálta a szerző munkáját. — Ennyit a mű tudományos irányáról és céljairól.

Az agádában szereplő tannaiták sorát, bár kronológiai szempontból tanítóit Semáját és Abtáliont illetné meg az elsőség, Hillel nyitja meg, nemcsak azért, mert ő az első, kinek neve alatt szentírási helyek magyarázatai és agádai fejtegetések említettnek, de különösen azért, mivel e téren mint a szent írás értelmezésénél alkalmazandó »hét szabály« megállapítója valóságos korszakot alkot. Kár, hogy szerző abbéli helyes megjegyzését (l. l.),

¹⁾ L. péld. 9. l., 1. jegyz. 28. l., 1. jegyz. 37. l., 4. jegyz. 54. l., 5. jegyz. 67. l., 3. jegyz. 97. l., 2. j. 102, 4. j. 117, 1. és 4. j. 121, 6. j. 122, 1. j. 124, 1. és 5. j. 142, 4. j. 153, 3. j. 184, 4. j. 190, 5. j. 350, 3. és 4. 351, 1. és 2. j. s. m. t. h.

miszerint valószínű, hogy sok olyan, mi vagy névtelenül, vagy pedig későbbi törvénytánítók nevében van felhozva, Hilleltől származik, e helyütt bővebben meg nem okolta. A mi pedig Rasinak Hillel e mondására: »A mi előtted gyűlöletes, ne tedd felebarátodnak sem« föltűnő felfogását illeti (7. l. 2. j.), véleményünk szerint akként okolható meg, hogy Rasi a Hillel-féle negatív mondásban az egyisten hitére — mely azonos a tórával — látja a fősúlyt vetve Hillel részéről az áttérni kívánczó pogánynak sokistenség hitével szemben. Rasi szerint ugyanis Hillelnek a »legrövidebb idő alatt zsidóhitűvé lenni« akaró pogányt mindenek előtt Isten tekintetében kellett fölvilágosítani, mert »az egyistenhit — melynek ellenkezője, a sokistenség hite, úgyszólván Istennek is rosszul esik — a tóra, a többi csak magyarázata.« A dolog érdemére nézve pedig egyetértünk szerzővel, hogy Hillel a negatív mondását bizonyára Lev. 19, 18-al motiválta. Azonban az esemény természetével okolható meg a bibliai vers emaradása is. A pogánnyal inkább vélte Hillel megkedveltetni az új hitet, ha mentül könnyebben elviselhetőnek mutatja azt be neki, mintha a bibliai »szeresd felebarátodat mint tenmagadat«-féle sokat követelő parancsolatot említi a zsidó hit sarkköve gyanánt. A pogány önzésére elriasztólag hatott volna — Hillel véleménye szerint — a mózesi önzetlenség követelménye. S ezzel, nézetünk szerint, elesik Strack L. H. okoskodása a felebaráti szeretet privilegiuma tekintetében is. Midőn még megjegyezzük, hogy a 9. l. 1. j. alatti mondás, mely »az önöntúlemelkedés és önlealázás«-ról szól, némi módosítással Derech erez zutta IX. c. R. Eliezer ha-kappár neve alatt is idéztetik, s (a 12. l.) a Ben Hé-Hé és Bag-Bag prozeliták neveire vonatkozó fejtegetést, mint egészen találót, mert az igazságot leginkább megközelítőt különösen kiemeljük, áttérünk a II. fejezetben tárgyalt Hillel és Sammái-féle iskolák agádai működésére.

Jelentékeny számmal vannak a tisztán agádai mondások, melyek e két iskola vitáiból, hihetőleg még a Jeruzsálem fennállása előtti időből átszármaztak, mivel bajosan föltehető, hogy ezen a gyakorlati élettől eltekintő tételek oly időben fentarthatók volna magukat, mikor már más pártalakulások és más nevek vonták magukra a közfigyelmet. Ezen majdnem kizárólagosan vallásbölcseleti tárgyakkal foglalkozó viták mindmegannyi bizonyítványai a második templom utolsó éveiben uralkodott iskola-

nézeteknek, s habár a vitatott kérdések exegetikus alapon és a biblia segítségével tárgyaltnak, mégis nagy szerepet játszik a megoldásukra tett afféle kísérleteknél a spekuláció is. Az ilyen kérdéseknél a világteremtés, a feltámadás, a halál utáni felelősségre vonatás képezi a bölseleti elmélkedés tárgyát, míg másoknál, például a mindennapi két bárány áldozat jelentőségére vonatkozó vita nem annyira a dolog lényegéből, mint inkább a szó értelmezéséből indul ki (19—20. l.). Említést érdemel a Simon b. Jochái (egy másik forrás szerint Izmael) által közlött vita Kohélet könyvét illetőleg, melynek érdekességét azon ténykörülmeny fokozza, hogy egy sammaita, Chananja b. Chizkia b. Gorion saját iskolájával ellentétbe helyezvén magát, védi ama könyvet a hillelitákkal egyetértve, a sammaiták támadásaival szemben. Ugyancsak ez időre esik a prófétai könyveknek fordítása, melyet Hillel egyik legkitünőbb tanítványa, Jonathan b. Uzziel kortársai elszörnyűködésére aram nyelven eszközölt. Hogy a biblia tanulmányozása mily lendületnek örvendett e két iskola idejében, kitűnik onnan is, hogy (az apostolok cselekedetei 8. f. 27. és 28. v. szerint) Kandakes ethiopiai királynő komornyikja és Adiabene királya Monobaz (Baba bathrá 11 a) a szentírásban jártasságot tanúsítanak.

Nagy-Becskerek.

KLEIN MÓR.

(Befejező közlemény következik.)

Az anyakönyvelés fejlődéséről.

Az ember egyéni életének három főmozzanata van: a születés, házasodás és elhalás. E mozzanatok mindegyike külön e czélra szánt könyvbe — anyakönyv — iratik, mely anyakönyvek a bünt. tvk. 397. §-a szerint úgy eredetiben, mint hiteles alaku másolatban »közokiratot« képeznek. Az anyakönyvek vezetésére és hiteles kivonataik kiadására jogosított személyek pedig ezen cselekményekre nézve közhivatalnokoknak tekintetnek; miért is az idézett törvény ezeket, ha hivataluknál fogva az őrizetükre vagy vezetésükre bízott nyilvános könyveket meghamisítanak, a közokirat hamisítókra szabott szigorú büntetéssel sújtani rendeli. Már magában az anyakönyvek és másolataik közokiratokká, a vezetésükkel megbízott közegek köztisztviselőkké való minősítésben is, e könyvek messze kiható fontossága eléggé határozottan ki van fejezve és elismerve. De egészen el is tekintve a bünt. tvk. ez intézkedésétől, az anyakönyvekbe csak be kell pillantanunk, hogy kiváló fontosságuk azonnal szemünkbe tűnjék. Azonnal észreveszszük, hogy mi sem érinti oly közel az állami és egyéni élet számos és legfontosabb érdekeit, mint ezek. A családok zavartalan biztonsága, az egyének polgári állása, politikai jogaik védelme az anyakönyvek hitelén épülnek. Öröklési kérdésekben az azokból készült kivonatok a legkifogástalanabb jogi bizonyíték erejével bírnak. A hadkötelezettek névsorának összeállítására, a népesedési mozgalom kitüntetésére szolgáló hiteles és megbízható adatokat egyedül e forrásból lehet meríteni.

Mindazonáltal az államok csak nagyon későn látták be e könyvek fontosságát. Századokon keresztül vezettettek, a nélkül, hogy a törvényhozások figyelmét magukra vonták volna. Az anyakönyvek berendezését kötelezőnek ki nem mondták, a vezetés módozatát meg nem határozták, sőt a már fennálló anyakönyvi intézményt az állam czéljaira fel sem használták. Felhasználták, mondom, mert az minden kétségen felül álló tény, hogy az anyakönyvek berendezését nem az állami, hanem a keresztény egyházi

hatóságok kezdeményezték. A keresztény egyház pedig sok más intézménnyel együtt a zsidóktól vette át. A zsidók ugyanis, kik most az anyakönyveket állítólag oly hanyagul és szabályellenesen vezeték, nemzeti önállóságuk idejében nagyon pontosan kezelték születési és házassági jegyzőkönyveiket (ספר היהוש, תולדות), későbbben ס'היוהסין βιβλος γενέσεως), vagy mint Josephus nevezi, nyilvános táblaikat δημοσιαι δελτοι, melyek náluk is számos fontos körülmény nyilvántartására és igazolására szolgáltak. Templomszolgálati, házassági, ingatlan vagyon visszaváltási, leszármazási, elsőszülöttségi és egyéb öröklési kérdésekben ezek szolgáltatták a legerősebb jogi bizonyítékokat. Ez anyakönyveket, melyeknek berendezését valószínűleg még Mózes rendelte el (Num. 1, 18), de a királyok idejében bizonynival már léteztek (I. Kron. 5, 17), külön tisztviselők שוטרים kezelték (Jahn, Archäologie I, 473. Löw, Graph. Requisit. II, 101) s a többi közokiratokkal együtt a jeruzsálemi templomban őrizték. (Jahn u. o. I, 433.) Így még Josephus Flavius a fővárosban őrzött közokiratokból vezeti le nemzetiségi származását (I. Vita I.). — Fontosabb genealógiai kérdésekben, különösen ha áharonidákat és levitákat, s így a templomi istenszolgálat rendét is érintették, a nagy synhedrion egy bizottsága intézkedett, mely üléseit az úgynevezett kockás-teremben tartotta (I. Támid végén, Tószefta Chagigá II, 9.) Az anyakönyvek kiigazítása és ellenőrzése szintén e törvényszék hatásköréhez tartozott. A hitközségekhez tartozó tagok nyilvántartása végett nemcsak a fővárosban vezettettek e jegyzőkönyvek, hanem Babilóniában, Egyiptomban és mindenütt, a hol zsidók laktak. (Joseph. Contra Ap. I, 7.) Sőt Alexandriában a vezetés ellenőrzését külön e célra szervezett hatóság gyakorolta. (Tószefta Péa IV, 6. Kethub. III, 1. Bab. Kethub. 25a.) A külföldi községek rendszeren két példányban készítették el anyakönyveiket; egyikét visszatartották, a másikat, nagyobb biztosság végett, tanuk által hitelesítve Jeruzsálembe küldték. (Jos. contra Apionem u. o.) Ugyanígy intézkedik hazai törvényhozásunk is. (1826/5779. sz. kir. rend. és 1827. 23. t.-cz.) Ez óvintézkedés szükséges voltát mi sem bizonyítja jobban, mint Herodes példája. Herodesnek, a hasmonaeusok egykori szolgájának sohasem tudták alattvalói megbocsátani, hogy csak a rómaiak segítségével juthatott a trónra. Folyton hangoztatták, hogy idegen származása miatt (I. Deut. 17, 15) a királyi

koronát nem viselheti. Unokája Agrippa ezt belátta, s midőn egy alkalommal a királyválasztásra vonatkozó bibliai törvényt elővasta, oly keservesen sirt, hogy magoknak a zsidó írástudóknak kellett közbe lépni s őt megnyugtattani. (Szótah 41a.) Ám Herodestől az Agrippaféle lelkifurdalások nagyon is távol voltak. Azért is e szemrehányások ellensúlyozásául azt hirdette, hogy ő egy Babilóniából Judéába visszaköltözött előkelő zsidó családnak a sarjádéka. Szócsőül meghitt barátját, damaskusi Nicolaus szolgált neki, ki e mesét tovább adta (Jos. Arch. 14, 1). Külföldön jöhetnek elhitték e mesét, de saját alattvalóinál csak nem találhatott hitelre. Hisz a jeruzsálemi levéltárban őrzött anyakönyvekben ott volt az örökös cáfolat. Hogy tehát a vádlókat egyszer s mindenkorra elnémítsa, az ellenbizonyítékul szolgáló babiloniai anyakönyvek másolatait a levéltárból kivette s elégette. (Eusebius, Hist eccl. 1, 7. Peszáchim 62 b. Grätz, Geschichte III, 200, 3. jegyz.). De Hillel, ki jól tudta, hogy hazájában az anyakönyvek eredetije még meg van, haza utazott és az ottan újból elkészített másolatot a jeruzsálemi közokirattárba visszahelyezte (Kiddúsin 75 a; I. Ben Chan. Forschungen 1867 évi 22. sz. 112 l.). — A mi a könyvek felosztását illeti, már a dolog természete magával hozza, hogy a születési és házassági eseteket nem külön-külön, hanem egy és ugyanazon jegyzőkönyvbe írták. A halálozásokat meg oly módon tüntették ki, hogy az elhalt nevét az »élők könyvéből« βιβλος τῆς ζωῆς liber viventium Apoc. 20 15. kitörölték, a honnan az a gyakran előforduló metaforikus kifejezés származik: »Töröltsessenek ki az élők könyvéből és az igazak közé ne irattassanak« (de Wette, Psalmen 381.).

A jeruzsálemi templom romba dőltségével ez okiratok is örökre megsemmisültek. A zsidó vezérférfiak, tán tartva a császárok üldözésétől nem látták jónak — mint azelőtt háborúk után törtenni szokott — a veszteséget pótolni és a könyvek vezetését újból megkezdeni. Az öntudatra ébredő és mindinkább izmosodó keresztény egyház méltányolni tudván az ilyféle adatok jelentőségét, az anyakönyvek vezetését fogantatba vette. A vezetés azonban nem volt rendszeres és másolatai hitelességgel nem bírtak. Halálozási jegyzőkönyveket meg épen nem vezetett. A mint a szokást a zsidóságnál látta, úgy vette át, nem változtatván rajta semmit. Csak a tridenti zsinat rendelte el legelőször kötelezőleg a könyvek vezetését és elkülönítését a következő szavakban: Parochus antequam

ad baptismum conferendum accedat diligenter ab iis in libro eorum nomina describat. A házassági anyakönyvekről pedig így rendelkezik: Habeat parochus librum in quo conjugum et testium nomina diemque et locum contracti matrimonii describat. Legkésőbbben rendelték el a halálozási anyakönyvek vezetését. Ezekről az 1567. augsburgi zsinat ezeket mondja: Sit liber tertius in quo eorum, qui in ipsa parochia moriuntur nomina et cognomina cum adnotatione diei et anni descripta servantur.

Későbbi zsinatok e határozatokat megújították és a kezelés módozatát részletesen megállapították. De még mindig egyházi intézmény volt. A 1791. év volt hivatva ez évezredek óta fennálló egyházi intézményt nemcsak az állam czéljaira fordítani, hanem egészen állami intézménnyé átalakítani. Franciaország adta az első példát, kivette a könyveket az egyházi férfiak kezéből és saját közegeire bízta vezetésüket. E példát követte Anglia 1833, későbbben Olaszország és Németország. Mindezen országokban az anyakönyvezés most már az állam közegei által vezetett s az állam felügyelete alatt álló tisztán állami intézmény. Hazai törvényhozásunk a születési — esketési — és halálozási anyakönyvek elkülönített vezetéséről és két példányban való kiállításáról az 1827. 13. tvczikkben rendelkezik. Ez azonban csak a keresztény egyházak anyakönyveire vonatkozik. A zsidó egyház anyakönyveinek berendezését csak az 1840. XXIX. tvcz. rendeli el. Az abszolút kormány uralma alatt 1851. július 4-én kiadott helytartósági körrendelet pedig a vezetést részletesen szabályozza. E körrendeletet a m. k. vallás és közokt. min. 1871/26,915. számú rendeletében minden tekintetben megerősíti és csak annyiban változtat rajta, hogy az anyakönyveire ne kötelezőleg és kizárólag német nyelven, hanem a kebelében szokásos nyelvek valamelyikén vezettessenek.

Kecske-mét.

PERLS ÁRMIN.

A gadesi Herakles a jeruzsálemi talmudban.

Adalék a görög-phönikiai mythológiához.

Rapoport Salamon, a zsidó régiségtudomány uttörő mestere, tudtommal az első volt, ki (az Erech Millin 162. és 230. lapján) a jeruzsálemi talmudban, Abóda zára 39 d, található nehéz értelmű adatot tudományosan megfejteni kísérli. Hogy a kísérlet bármily szellemes magyarázata philologiai fogatkozásánál fogva nem sikerült, azt másutt, Aruch completum I. köt., 199 b lapján, kimutattam. De a tárgy érdekességénél fogva, jónak látom kutatásom eredményét itten röviden előadni.

A jeruzsálemi talmud említett helyén a tyrusi nagy vásárról lévén szó, említettik, hogy Tyrusban a következő feliratot találták: »*Én Diokletianus (דיקלטיאנוס) király alapítottam ezen nagyvásárt Tyrusban לנדיה דארכלים אחי nyolcz napi időtartamra.*« Mielőtt a három eredetiben közölt szót, melyek közt a Herakles könnyen fölismerhető, lefordítanók, a Herakles-kultusról kell röviden megemlékeznünk. Ez otthonos volt Egyiptomban, Phönikiában és Hellásban; mind a három ország kultusairól igen részletesen értekezik Creuzer (Symbolik II. 604—659.). Herodot állítása szerint a Herakles-kultus őshazája Phönikia és e mellett tanuskodik Claudius Julius is, kinek »phönikiai történetek« című feljegyzései nyomán az Etymologicum magnum felemlíti, »hogy a phönikiai Herakles volt Gades városának fölépítője.« Tiszteletének főszékhelye ugyancsak Gades volt, a későbbi Cadix. Innen magyarázható a még Hadrián alatt forgalomban volt érme ezen felirata: *HERC. GADIT.* (azaz Herculi Gaditano). Még a következőket szükséges a kérdéses talmudi hely megértése czéljából szemmel tartani. A Herakles-mythosban ünnepeelt 12 csodát közl közül egy az erymanthiai vadkan megölése, a miért is Mac-

robilus (Saturn. 3, 11.) szerint a tyrusi Heraklesnek vadkant áldoztak. Továbbá Heraklesnek mint a legyőzhetetlennek, a folyton győzedelmeskedőnek (Hercules triumphalis, Plinius 34, 7.) örökös jelvénye az *élestörü buzogány* (görögül *ἀλκή*).

A mondottak alapján lehetségesnek találom, hogy a magyarázandó három szót úgy fordíthatjuk »a buzogányos Heracles Gadesi számára,« ha t. i. szabad *ἥρως*-t *ἀλκή*-szal azonosítani. De akkor is, ha ezen azonosítás nagyon is merésznek látszanék és *ἥρως*-ban mást nem szabad látni, mint az ismert héber-aram jelentést: testvérem vagy barátom, ebben a jelentésben is nehézség nélkül Herakles jelzőjeként magyarázhatjuk a szót, miután hősinkeket *amicus* jelzővel is találjuk tisztelve (dives amico Hercule, Horat. Sat. II. 6. 10), lévén ő a vándorok s kalmárok barátja s védője. Diocletianus római császár, ki a talmudi feliratban beszél, különös jelentőséggel *ἥρως*, amicus-nak nevezheti Heraklest. Róla ugyanis a római írók jelentik (l. Vopiscus idézve Ersch és Gruber I. sorozat 25. résznek 280-ik lapján) hogy az által nyerte el a császári bibort, hogy a praetor Arrianus *Aper* a római katonák szeme láttára meggyilkolta. Fiatalságában ugyanis az jóslatoltott Diocletianusnak, hogy egy vadkan (*aper*) megölése segített a trónusra. Ezen időtől fogva szenvedélyes vadkanvadász lett. (A midrás Genes. rabba 63-ik fej. és a jeruzsalemi talmud Terumoth 46 c Diocletianusról azt mondja, hogy disznópásztor volt.) Midőn az ezen idő után consullá kinevezett Diolectianus Carus császárt a perzsák elleni hadjáratba elkíserte s midőn a 284-ik évben villámcsapás következtében meghalt Carus fiát, Numerianust, kit atyja nevezett még ki császárnak, a fent nevezett Arianus *Aper* (Numerianus apósa), hogy a trónt bitorolja, titokban meggyilkolta volt: ekkor eszébe jutott Diocletianusnak a jóslat, hogy egy *aper* (vadkan) leölése által nyerheti el csak a császárságot és a mint e gondolat agyán átvillant és a jelen volt *Aper* s a katonaság előtt Numerianus meggyilkoltatásában való ártatlanságát bebizonyította vala, sajátkezűleg gyilkolta meg nyilvánosan *Aper*t, mire a római sereg császárnak kiáltá ki.

Ezek után gyaníthatjuk, hogy Diocletianus miért alapította épen a tyrusi vásárt, melynek isteni tisztelet jelentése is volt, és miért tett a gadesi Herculesnek fogadalmat. Ez által ugyanis, véleményem szerint, akár hálából, akár trónrajutása megörökítése

czéljából épen a vadkan-áldozattal tisztelt gadesi Herculesnek imádását akarta a rómaiak előtt meghonosítani, vagy megkedveltetni. *ἥρως*, testvérenek azért is nevezhette, mert úgy mint Diocletianusnak, Heraklesnek is »vadkan« megölése volt egyik hőstette.

Hogy pedig a rómaiaknál szokás volt, Heraklesnek fogadalmakat tenni, mutatja Marcus Octavius Herennius példája, melyet Macrobius Sat. III., 6. bőven ismertet. Az idézett helynek csak vége álljon itt: Hunc (Octavium) in somnis Hercules docuit sua opera servatum: cui Octavius impetrato a magistratibus loco aedem sacravit et signum, victoremque *literis incisus appellavit. Dedit ergo epitheton deo, quo et argumentum veterum victoriarum Herculis et commemoratio novae historiae, quae recenti Romano sacro causam dedit contineretur.*» Ezekből látjuk, hogy a jeruzsálemi talmudnak állítása, hogy az értelmezett szó Heraklesnek szentelt fogadalmi feliratot képezett, tényen alapulhat.

Nagy-Várad.

KOHUT SÁNDOR.

IRODALOM.

A SZENTIRÁS ÉS A ZSIDÓ TUDOMÁNY IRODALMA 1884-BEN.

A Magyar-Zsidó Szemle irodalmi rovatát ez évben is áttekintettel nyitom meg, mely a múlt évnek egyenes folytatása lévén, az 1884-ben külön vagy folyóiratokban megjelent irodalmi termékeket ugyanazon szakok szerint sorolja fel, melyeket ott alkalmaztam. Most is apróbb dolgozatokat mellőzök és csak elvétve mondok egy pár szót az egyik vagy a másik említett munka tartalmáról. Midőn arra szorítkozom, hogy kényelmes és célszerűen csoportosított, de bizonyára nem tökéletes lajstromot nyujtok, az irodalmunk terén kifejtett munkálkodás könnyen áttekinthető képét kívánom adni az érdeklődőknek, de némileg kalauzt is a tájékozódni óhajtóknak. A M.-Zs. Szemle első kötetében megjelent dolgozatokat nem vettem föl az áttekintetbe, kiváltképp azért, hogy még nagyobb mértékben ne kelljen igénybe vennem az új évfolyam első iveit.

A szentirást bíráló évfolyam körében az alapkérdésekkel foglalkozik *König* F. E. műve: *Die Hauptprobleme der israelitischen Religionsgeschichte* (Lipcese); ebben a szerző, a bibliai könyvek irodalmi kritikájára nézve az új irányhoz esatlakozván, kimutatni iparkodik, hogy Izraél vallásában már alapításakor legalább csirában megvoltak azon eszmék és tendenciák, melyeket későbbben a próféták oly hathatósan képviseltek. *König* J. egyetemi prorektori beszédje e czímen jelent meg: *Das Alter und die Entstehungsweise des Pentateuchs* (Freiburg). *Stade* folyóiratában ily czímű értekezést irt *Wurster* P.: *Zur Charakteristik und Geschichte des Priester-codex und Heiligkeit-gesetzes*. A *Modern Review* 1884-iki évfolyamát megnyitotta *Charpenter* J. E.

tanulmánya: *Through the prophets to the Law* (a prófétákon át a Törvényhez.)

A szentirási törvények és tanok közül a menedékjogra egy angol és egy orosz munka vonatkoznak. Az egyiknek czíme: *Bissel* A. P., *The law of asylum in Israel, historically and critically examined* (Lipcese). A másiknak, melyből csak az első rész jelent meg, *Golubow* N. M. a szerzője, és czíme, magyarítva: A menedékhely intézménye a régi hébereknél, összekapcsolva a talmud büntető és állami jogával, és egybevetve a görög, római és középkori európai hasonló intézményekkel. *Lyncker* K. W. a *Beweis des Glaubens* című folyóiratban ír a mózesi törvény társadalmi jelentőségéről; *Leven* M. a *Société des Études Juives* Évkönyvében az izraeliták hygiénájáról. *Smend* R. a *Theologische Studien und Kritiken* című folyóiratban értekezik a jeruzsálemi templom jelentőségéről az ó-testamentomi vallásban. *Montet* E. ily című munkát irt: *Les origines de la croyance à la vie future chez les Juifs* (Genf).

Egész szentirási könyvek kommentárjai gyanánt említendő két francia munka a *Genesis*-ről. Az egyik már 1883. jelent meg és szerzője, *Lenormant* F., azóta meghalt; czíme: *Genése. Traduction d'après l'hébreu, avec distinction des éléments constitutifs du texte, suivie d'un essai de restitution des livres primitifs, donts s'est servi le dernier rédacteur* (Paris). A másik *Chambrun de Rosemont* műve: *Essai d'un commentaire scientifique sur la Genése* (Páris). Angol kommentárt irt *Davidson* A. B. *Jób* könyvéről (London). *Bickell* G. a *Prédikátor* könyvéről való új hipotezise alapján fordította és magyarázta e műben: *Der Prediger über den Werth des Daseins. Wiederherstellung des bisher zerstückelten Textes* (Innsbruck). Az Énekek énekének olasz fordítása jelent meg: *Andreoli* R. *Il Cantico dei cantici, recato in versi italiani* (Oneglia). — A szentirási könyvek *Baer* S. és *Delitzsch* F. eszközölte massoretikusan pontos kiadásai sorában megjelent *Ezekiel* könyve. — A *Harkavy* által fölfedezett és ismertetett rhodusi bibliai kézirat-töredékek, ha csak nem hamisak, új adatokat szolgáltatnak a héber írás történetéhez, épúgy mint a szentirási szöveg kritikájához.

A szentírás egyes könyveire vagy szakaszaira vonatkozó értekezések nagy számából a következőket említem. *Rosenberg* S., a *Brüll* kiadta *Populär wissenschaftliche*

Monatsblätterben: Die ethische Tendenz in der biblischen Schöpfungsgeschichte. *Laporte A.* Histoire et littérature bibliques: la création (Páris). *Bergmann F.*, Jakobs Traum zu Bethel, Jakobs Ringkampf mit Gott und Bileams Geschichte und Wahrsagung erklärt (Strassburg). *Lenormant F.* munkájából: les Origines de l'histoire d'après les Bible et les Traditions des peuples Orientaux, megjelent a második rész második kötete, mely a Mózes I. k. 10. fej. 2—4 verseiben említett népnevekkel foglalkozik. — Igen figyelemreméltó *Cornill C. H.* tanulmánya Stade folyóiratában: Die Composition des Buches Jesaia. *Smend R.* ugyanott hosszasan fejtegeti Jesája 24—27. fejezeteinek tartalmát és történeti háttérét. Ezekiás király imájához (Jes. 38.) szövegkritikai fejtegetést ad *Klostermann* a Theologische Studien und Kritiken cz. f. Az Expositor cz. f. értekezik *Davidson A. B.* Jesája második részéről; a Modern Reviewban *Kuenen A.* Ezekiélről; ugyanarról a prófétáról *Plumptre E. H.* az Expositorban. *Nowack W.* ír Stade folyóiratában Mikhá könyvéről, *Stade B.* maga, ugyanott, a Birák, Jesája, Jeremiás, Habakkuk egyes szakaszairól. — A Zsoltár könyvét illető néhány általános kérdéshez szól *Cross J. A.* műve: Some notes on the Book of Psalms (London). *Wetzstein J. G.* fejtegeti, a Zeitschrift für kirchliche Wissenschaft und k. Leben cz. f., a 68. zs. 16. v. említett hegynveket. *Grütz H.*, a saját havi folyóirata legtöbb füzetén áthúzódo cikkekben, értelmezi a Példabeszédek könyve nehezebb helyeit, a nehézségeket többnyire, ismert merész modorában, szövegmodosítások útján elhárítva. Jóh könyvére vonatkozik *Claussen C.* értekezése a Z. für k. W. und k. L. cz. f.: Das Verhältniss der Lehre des Elihu zu derjenigen der drei Freunde Hiobs. Pótlólag emlitem *Fraidl F.* már tavaly megjelent munkáját: Die Exegese der 70 Wochen Daniels in der alten und mittleren Zeit (Graz). — Végül emlitem *Rosin D.* az egész szentírásból válogatott egyes helyeket magyarázó dolgozatát a Zunz-nak ajánlt Jubelschriftban: Beiträge zur Bibelexegese.

A bibliai történet köréből említendő *Wellhausen E.* már régebben angolul írt és most Skizzen und Vorarbeiten cz. munkája 1. részében (Berlin) megjelent vázlat: Abriss der Geschichte Israel's und Juda's. *Stade B.* Geschichte des Volkes Israel cz. művéből hosszabb szünet után új füzet jelent meg az Oncken-féle gyűjteményben. *Seinecke L.* történetének megjelent a második része: Geschichte des Volkes Israel, vom Exil bis zur

Zerstörung Jerusalem's durch die Römer (Göttingen). *Meyer E.* Geschichte des Alterthum cz. m. első kötetében, mely a persa birodalom megalapításáig terjed, kellő helye jutott Izraél történetének is. *Ruperti J.* ily czímű munkát írt: Licht und Schatten aus der Geschichte des alten Bundes, II. Samuel und Saul, Prophet und König (Norden). A Deutsche Rvvue márcziusi füzetében megjelent *Brugsch H.* értekezése: Pithom und Raamses. *Trumbulltől* fényes kiállításban megjelent Kadesh Barnea cz. m. (New-York), mely a bibliai földrajz sok kérdését vitatja. *Mosler H.* Die jüdische Stammverschiedenheit cz. m. 1. része (Lipese) az egyes törzsek történetét és jellemzését adja, különösen Jákob áldása alapján. *Ferrière E.* a régi Izraélben uralkodott pogányságot mutatja be e műben: Paganisme des Hébreux jusqu'à la captivité de Babylone (Paris). *Rosenzweig A.* a következő tanulmányt írta Brüll Monatsblätter cz. f.: Das babylonische Exil und das Jahrhundert nach demselben, mit besonderer Berücksichtigung der religiösen Entwicklung des Judenthums. A régi Izraél két főintézményének, a papság és a próféta-ság történetét adja *Stier J.* műve: Priester und Propheten, 1. rész (Bécs).

A héber nyelvtanhoz igen becses adalékokat ad *Nöldeke T.* a német keleti társaság folyóiratában: Untersuchungen zur semitischen Grammatik (az *y*-igékről, még az 1883-i évfolyamban, és a mult idő ragjairól). A gumbinneri gymnasium értesítőjében megjelent *Rieder A.* kettős értekezése, latin nyelven: a verbum finitum előtt használt infinitivusról, és a nifál és hitpáél nevű igetörzsekről. *Reichersohn* héber nyelven írt héber nyelvtanából (1. rész: hangtan 1864, 2. rész: ige, 1873) megjelent a 3. rész a névszóról (Vilna). — A héber kiejtése történetéhez fontos adalékot képez *Siegfried K.* értekezése Stade folyóiratában: Die Aussprache des Hebräischen bei Hieronymus. — A *Hebraica* nevű angol folyóirat, mely Chicagoban megjelenik, különösen a héber nyelvtudománynak van szentelve; az eddig megjelent füzetekben írtak többnyire kisebb dolgozatokat: *Strack H. L.*, *Felsenthal B.*, *Adler C.*, *Bacher V.* s mások. Említendő itten *Müller D. H.* műve: Zur vergleichenden semitischen Sprachforschung.

A bibliai aramaizmus új és kimerítő grammatikáját adta *Kautzsch E.*: Grammatik des Biblisch-aramäischen, mit einer kritischen Erörterung der aramäischen Wörter im neuen Testament (Lipese). *Duval R.* a Revue des É. J.-ben szolt e nyelv

egyik vitás jelenségéhez: le passif dans l'araméen biblique et le palmyréen. Ugyanott *Halévy J.* az imént felfedezett ó-araméus feliratok alapján meglepő eredményekhez jut a Dániel és Ezra könyveiben használt aramams nyelv eredetére, de a sémi nyelvek általános történetére nézve is.

A héber lexikografiához emlitem *Wijnkoop D.* beható értekezését az **עֵתָה** szócsonka használatáról, az Israelietische Letterbode cz. hollandus folyóiratban. *Grütz H.*, saját havi folyóiratában, beszél **גלע** igegyökről. Stade folyóiratában ír *Grill F.* **ירושלם** nevééről. Baer és Delitzsch Ezekiél-kiadásához irt *Delitzsch* Frigyes, a hírneves assziriologus, egy függelék: Glossarium Ezechielicum-Babylonicum. *Finn J. S.* kiad Varsóban Há-ócár cz. a. egy héber szótárt, mely a bibliában és misnában talált héber szókat és azoknak származékait is a későbbi héber irodalomban orosz és német nyelven magyarázza.

Bibliai segédmunka gyanánt emlitem itt *Riehm E.* jeles művét: Handwörterbuch des Biblischen Alterthums, melynek befejező fürete megjelent a lefolyt évben. *Hamburger J.* Real-Encyclopaedie für Bibel und Talmud cz. tartalmas művéből megjelent az első, bibliai résznek 2. kiadása (Strelitz).

A régi bibliai fordítások irodalma lényegesen gazdagodott *Berliner A.* régen várt munkája által: Targum Onkelos, herausgegeben und erläutert (Berlin); az első részben e targum szövegét adja a hires sabionetai kiadás szerint, a másodikban pedig a számos kéziratból gondosan összeállított eltérő olvasásokat, a targumra vonatkozó tanulmányok történetét és saját elméletét az onkelosi targum keletkezéséről. A szamaritánusok targumát kezdi kiadni héber betűkben *Heidenheim J.* a Bibliotheca Samaritana 1. kötetében (Lipce). *Vollers K.* Stade f. befejezi tanulmányát a 12 kis próféta görög fordításáról. Persische Studien cz. legújabb művében egy párisi kéziratból kiadja *De Lagarde P.* a Jesája Jirméja és Ezekiél egy részének zsidó-persa fordítását.

A régiebb exegetikus irodalom kiadatlan kincseiből napvilágra hozta *Bargés J. J. L.* fényesen kiállított kötetben a karaita Jéfet egy művét, ily czímen: Rabbi Jepheth Abou Aly ibn Aly Bassorensis Karaitarum doctoris sapientissimi in Canticum Cantorum commentarium Arabicum ed. (Páris). *Margulies H. S.* Száadjá gáon zsoltárkommentárjából kiadja az első husz feje-

zetet (Boroszló). E gáon exegezését, különösen a vallásbölcészeti főmunkája alapján, jellemzi Stade f. *Wolff M. Löwy J.* bevezetéssel kiadta Izsák Ibn Gaját arabs fordítását a Kóhélet könyvéhez. *Horowitz Ch. M.* fölösleges munkát végzett, midőn egy hamisan Ibn Ezrának tulajdonított Mislé-kommentárt, melyet már 1880-ban kiadott volt Driver, újonnan nyomtatott ki, e czímen: Birkhath Ábrahám (Frankfurt M. m.). A héber nyelvtudomány és a szentírásmagyarázat történetéhez képez adalékot *Bacher V.* a bécsi cs. akadémia értekezéseiben és külön is megjelent műve: Die hebräisch-arabische Sprachvergleichung des Abulwalid Merwan Ibn Ganâh (Bécs).

A talmud keletkezéséről kérdéseket vitatja *Bloch I. S.* műve: Einblicke in die Geschichte der talmudischen Literatur (Bécs). A Jubelschriftben megjelent *Brüll N.* tanulmánya: Begriff und Ursprung der Tosefta. A talmudnak, különösen annak halákhái részének tanulását megkönnyíteni kívánja: *Fischer B.*, Talmudische Chrestomathie mit Anmerkungen, Scholien und Glossar (Lipce). A berlini Rabbinerseminar értesítőjében megjelent *Berliner A.* műve: Beiträge zur Geographie und Ethnographie Babyloniens im Talmud und Midrasch. *Moscoviter S. I.* terjedelmes hollandus munkában egybeveti az új testamentomot és a talmudot; a munka czime: Het Nieuwe Testament en de Talmud in beider voornaamste Zedelessen, Uitspraken, Gelijkenissen, Aphorismen, Spreckwoorden, Karakter en Strekking (Rotterdam). Az Israelietische Letterbode cz. f. hozza ugyanarról a tárgyról *Wagenaar L.* értekezését: De Talmud en de oudste geschiedenis van het Christenthum (a talmud és a kereszténység legrégibb története). *Rabbinowicz R.* Dikduké Szofrim cz. munkájából megjelent a 14. kötet, Zebáchim traktátushoz.

Levy J. nagy szótárából a talmudi és midrási irodalomhoz megvan a 4-ik kötet első fürete (2 betüvel). *Kohut S.* Árukh-kiadásából két új füzet jelent meg, a 2 betü végéig.

A midrás irodalmára vonatkoznak *Reifmann J.* s mások dolgozatai a Béth Talmudban. *Wünsche A.* német midrásfordításából (Bibliotheca Rabbinica) megjelent a Buber kiadta Pesziktá fordítása. *Schiffer S.* ily czimű értekezést irt: Das Buch Koheleth im Talmud und Midrasch (Lipce). *Güdemann M.* a Jubelschriftben fejtegeti a Haggada és Midrasch Haggada fogalmát. *Halévy I.* a Revue des É. J.-ban kimutatja, hogy saddukéus eredetű

agádák maradtak ránk a talmudban. *Levi* Isr. ugyanott zsidó-keresztény eredetű agádákat mutat ki. *Back* S. a *Monatschrift*ban befejezte munkáját: *Die Fabel im Talmud und Midrasch*. *Bacher* V. ugyanott megjelent munkája meg van most külön kiadásban is, e czimen: *Die Agada der Tannaiten*. Erster Band: Von Hillel bis Akiba (Strassburg). — Itt emlitem *Seligmann* C. a Szirách könyvéről irt értekezését: *Das Buch der Weisheit Jesus Sirach in seinem Verhältniss zu den salomonischen Sprüchen und seiner historischen Bedeutung* (Halle), Továbbá *Marx* G. H. értekezését a Bába bathrá 14. l. olvasható baraitháról: *Traditio rabbinorum veterima de librorum V. T. ordine atque origine illustrata* (Lipce).

A halákha köréhez tartozik bold. Löw Lipót hagyatékában talált néhány fejezet a *Beiträge zur jüdischen Alterthums-kunde* cz. munkája harmadik kötetéből, melyeket »Der synagogale Ritus« fölíráttal kiadott fia, Löw Imm. a *Monatschrift*ban. *Bloch* M.: »Die Institutionen des Judenthums« mellékezmélet viselő héber nagy munkájából megjelent a második rész, mely az imákra és benedekziókra vonatkozó intézményekkel és szabványokkal foglalkozik. A második templom utolsó idejében hozott úgynevezett tizenhatsz határozatról ír *Lerner* M. *Berliner Magazin*-jában és *Grätz* H. saját folyóiratában. A Hassáchárban megjelent *Horowitz* S. I. nagyobb cikke, R. Akibá a házassági jogot illető nézeteiről. A gáónimról ír *Weisz* I. H. a Béth-Talmudban. Ugyanott kiad gáóni döntvényeket (responsumokat) *Müller* J. *Schorr* O. H. a *Jubelschrift*ban értekezik héber nyelven a Halákhóth gedólóth cz. gáóni munkáról. Ugyanott megjelent egy mutatóvány a *Derenbourg* I. tervezte Maimuni-kiadásból, melyben M. misnákommentárjának eddig kiadatlan arabs eredetije a megigazított héber fordítással együtt fog megjelenni. Jeruzsálemben kiadták R. *Nisszim* (Rán) novelláit a Megilla traktátushoz.

A zsidók története terén a lefolyt év elég gazdag irodalmában első helyen nevezendő, épúgy terjedelménél mint jelességénél fogva, egy hazai termék, mely a külföldi irodalom hasonnemű termékei között is ritkítja párját: *Kohn* S., A zsidók története Magyarországon. Első kötet. A legrégebb időktől a mohácsi vészig. Nagyszabású és gazdag tartalmú munka szintén *Güdemann* M., *Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der Juden in Italien während des Mittelalters*. *Kayserling* M.

művéből: *Handbuch der israelitischen Geschichte von der Zeit des Bibelabschlusses bis zur Gegenwart*, új kiadás jelent meg. *Loeb* I.-tól való a zsidók történetének rövid vázlata a *Dictionnaire Universel de Géographie* külön is megjelent cikke: *les Juifs*. *Astruc* A. tanulmánya az antisemitismus eredetéről és történeti okairól, mely először magyarul látott napvilágot Szemlénkben, a *Société d. É. J.* Évkönyvében jelent meg francia eredetiben. A kereszténység keletkezésének korát leírja keresztény szempontból *Schnedermann* G. munkája: *Das Judenthum und die christliche Verkündigung in den Evangelien* (Lipce). *Die Ketzergeschichte des Urchristenthums* urkundlich dargestellt című munkájában (Lipce) *Hilgenfeld* A. behatóan foglalkozik az essénusokkal is. *Grätz* H. a boroszlói seminárium értesítőjében értekezik a Domitian, Nerva, Traján és Hadrián császárok alatti zsidó prozelitákról. Ugyanaz, saját havi folyóiratában, megvilágítja a római kor egyik vitás eseményét: *Die kriegerische Bewegung in Palaestina am Ausgange des zweiten Jahrhunderts*. Ugyanaz ír, ugyanott, *Turnus Rufus* nejről. A *Revue des Études Juives*, mely mindinkább a zsidók történetének felette fontos és érdekes repertóriumává lesz, a következő dolgozatokat (magyarul közlöm a cimeiket) tartalmazza. *Hild* I. A., a zsidók Rómában a közvélemény előtt és az irodalomban. *Reinach* S., görög felirat Smyrnában, Rufina zsidónőről. *Hirschfeld* H., a medinai zsidók története. *Goldziher* I., mohammedán eredetű tudósítások a Rés-galutá méltóságáról. *Loeb* I., két kereskedelmi könyv a 14. század kezdetéről (ritka fontosságú kútfő a franciaországi zsidók, de a kereskedelem történetére is). Ugyanaz, spanyol számkiűzöttek Marseilleben 1492-ben. *Dejob* Ch., kútfők az Egyházi állam zsidói történetéhez. *Dechaule* R., a zsidók a pápák francia birtokában a középkorban. *Gerson* M., a savoyai államok zsidói történetéhez. *Ouverleaux* E., a belgiumi zsidók régibb történetéhez. *Scheid* E., a hagenai zsidók a francia időben. *Cahen* A., a metzi rabbinatus a francia időben (1567—1871). — *Loeb* I. a *Société du É. J.* Évkönyvében ír a múlt század második felében lejátszott egy érdekes epizódról: *Borach Lévi*. — A *Monatschrift*ban megjelent *Frankl* P. F. előadása: *Über die Stellung der deutschen Juden innerhalb der gesammten Judenheit*. Ugyanott *Neustadt* L. közleménye: *Zur Geschichte der deutschen Juden im XVI. Jahrhundert*. Említendő itt egy már 1883-ban megjelent munka:

Bergmann C., zur Geschichte der Entwicklung deutscher, polnischer und jüdischer Bevölkerung in der Provinz Posen (Tübingen); továbbá: Neumann S. zur Statistik der Juden in Preussen von 1816—1880 (Berlin). Ugyancsak 1883-ban megjelent orosz nyelven Berschandsky S. A. ily című munkája: A litvániai zsidók, jogi és társadalmi állásuk története Witoldtól a lublini unióig (Szt-Pétervár); erre a könyvre vonatkozik Harkavy A. egy tanulmánya a Russische Revue 22. kötetében: Zur Geschichte der Juden in Lithauen. Ugyanaz irt a Woschod nevű orosz folyóiratban a Négy Ország zsinatáról, mely a hajdani Lengyelországban fennállott. A Salonikiban való sabbatiánus felekezetről meglepő tudósítást ad Grätz, havi folyóiratában. — Amsterdami sirfeliratokat kiadott pompás kiállítású munkában De Castro H., erfurti sirfeliratokat, a Monatschriftban, Kroner. Adalékul a zsidók történetéhez tekinthetők az 1663—1733. élt festőművészek, Picart Bernardnak 17 képei a korabeli zsidó életből, melyeket héliogravureban kiadott M. Dejardin e cím alatt: Scènes de la vie juive, dessinéés d'après nature.

Élletrajzi dolgozatokként a következőket nevezhetem: Goitein Gábor, ifjan meghalt hazánkfia értekezése Berliner Magazinában: Das Leben und Wirken des Patriarchen Hillel. Spitz I. lipcei disszertációja: Rabban Jochanan b. Sakkaï, Rector der Hochschule in Jabne. Horovitz M. Frankfurter Rabbinen című munkájának 3. része, melyben R. Jakob Josua Falk és R. Abraham Lissa életét adja (Frankfurt a. M.). Luneli Abraham b. Náthán, a Manhig szerzője, képezi Cassel D. a Jubelschriftban megjelent értekezésének tárgyát.

A zsidó irodalom történetéhez kiváló becsű munkával járult Perles J.: Beiträge zur Geschichte der hebräischen und aramäischen Studien (München); itt egyebek közt a humanistikus korszak héber tanulmányaira nézve fontos kútfők közöltetnek. Hasonló fontosságú Kayserling M. közleménye a Rêvue des É. J.-ben: Richelieu, Buxtorf père et fils et Jacob Roman. Steinschneider M., egy olasz folyóiratban megjelent egyes dolgozatait összegyűjtve kiadta e czímen: Letteratura italiana dei Giudei, Cenni (Róma). Jellinek A. a Jubelschriftban könyvészeti munkával vett részt: Bibliographie hebräischer Denk- u. Trauer-Reden. Frankl P. F. a Monatschriftban folytatja karaita tanulmányait. Neubauer A. a Revueben először ismerteti Jacob

de Bagnolo egyetlen kéziratban létező és eddig ismeretlen erkölcstani és kazzuistikus munkáját, mely 1360 körül íratott. Ugyanaz a Jubelschriftban kiadta először Jedája Bedrási költői vitairatát az asszonyok mellett: Óhéb násim (Nők barátja). Báró Günzburg D. héber bevezetéssel napvilágra hozza először, ugyanott, Izsák b. Todros 1377-ben írt orvostani munkáját: Beér la-chái rói. Ugyanott értekezik Frankl B. F. Eleázár b. Kalirról, a híres piutköltőről és kiadja egy eddig ismeretlen költeményét a Sábúóthünnepre. Berliner A. a következő című munka első részét adja: Synagoga-Poesien. Hebräische Texte mit der deutschen Übertragung aus der Synagoga-Poesie des Mittelalters von Dr. Zunz (Berlin). Egers J. a Monatschriftban kiad költeményeket a két Ibn Ezrától, Ábrahámától és Mózesről, és a Jubelschriftban Salamon Ibn Gabiroltól. — Perreau P. a tavál említett Rövidítések szótárához majdnem hasonló terjedelmű toldalékot irt e czímen: Appendice all'Oceano delle abbreviature e sigle ebraiche, chaldaiche, rabbiniche, talmudiche, rituali, geografiche stb. (Parma).

Az általános irodalomtörténet köréből érdekel bennünket: Neubauer L., Die Sage vom ewigen Juden, untersucht (Lipce). A mondák irodalmának egy híres témájához szól Lévi I. cikke a Revueben: La légende de l'ange et l'ermite dans les écrits juifs.

A zsidó vallásbölcselet majdnem kizárólag kiadványok és történeti vagy bibliografiai dolgozatokkal van képviselve. Varsóban megjelent a Jeczirá könyvnek új kiadása, tiz régibb kommentárjával együtt. A Jubelschriftban kiadta Perreau P. a XIV. század elején élt Chájim b. Jiszráél héber értekezését a paradicsomról, mely a bölcselkedő exegesis kiváló emléke. A szentírásmagyarázat bölcselkedő irányát illette tudvalevőleg első sorban a déli Franciaország zsidóközsegeiben a XIV. század kezdetén lefolyt heves vita, melynek egyik legfontosabb emlékét kiadta Kaufmann D. a Jubelschriftban: Siméon b. József levele Menáchém b. Salomóhoz (Chósen mispát). Ugyanott megjelent Steinschneider M. tanulmánya: Die Metaphysik des Aristoteles in jüdischen Bearbeitungen. — Weiss S. hallei disszertációjának czíme: Philo von Alexandrien und Moses Maimonides, ein vergleichender Versuch. Fried S. a X. század elején élt Izsák b. Sal. Jiszráéli egyik bölcészeti munkáját készül kiadni és műve első

bevezető részében értekezik a nevezett híres bölcész és orvos életéről és munkáiról: Das Buch über die Elemente. I. Einleitender Theil (Lipese). Kaufmann D. ír a Revueben az ugyancsak e bölcésznek tulajdonított kommentárról a Jeczirá könyvéhez. Ugyanaz a Monatschriftban megjelent kisebb adalékokkal járult hozzá a zsidó vallásbölcselet történetéhez, és »Az érzékek« című munkájával, mely az országos rabbi-képző intézet értesítőjében és németül (Die Sinne) is megjelent, nagytudományú adalékot ad héber és arab forrásokból a középkori physiologia és psychologia történetéhez. Klein M. Maimuni-fordításából: A tévelygők útmutatója megjelent az első rész utolsó füzeté (Nagy-Becskerek). — Mint a vallásbölcselet körébe tartozókat emlitem végül: Mortara M. La Genesi e la Scienza, Note sull' origine e sull' età dell' uomo, a Jubelschriftban. Schweinburg S., Jüdische Pessimisten (Bécs).

A zsidó vallással és a zsidó néppel általános szempontból foglalkozó munkák gyanánt emlitem itt, mellőzve a lappangva és nyilvánosan egyre folyó támadó harc szüleményeit, az ellenségek vádoló, a hivek és barátok védő iratait, egy német, egy franczia és egy olasz írónak terjedelmes munkáit. E. v. Hartmann, a híres bölcész, ily című munkát írt: Das Judenthum in Gegenwart und Zukunft. Socialpolitische Abhandlungen. (Lipese); Sainte Yves d'Alveydre 947 lapnyi művének címe: Mission des Juifs (Paris); Guidetti Corradi közzé tesz »a zsidók mellett el-mélkedéseket és okiratokat: Pro Judaeis, riflessioni e documenti (Turin). Említésre méltó végre Singer I. nagyérdékű gyűjteménye: Briefe berühmter christlicher Zeitgenossen über die Judenfrage. (Bécs).

Budapest.

BACHER VILMOS.

ADALÉKOK A HÉBER ÉS ARAMÉUS TANULMÁNYOK TÖRTÉNETÉHEZ.

Perls J. Beiträge zur Geschichte der hebräischen und aramäischen Studien. München, 1884.

Jelen munka részint a középkorból, részint az újabb időből való különböző iratokat tárgyz, melyek csak annyiban állanak egymással összefüggésben, hogy valamennyien a szótár-irodalomhoz tartoznak. Első sorban értekezik a szerző ép oly

alaposan mint terjedelmesen a »Kis Árukh« című munkáról, keletkezése, terjedése és földolgozása történetéről. Ezt követi egy értekezés a »Makré dardekin« nevű glosszáriumról; hozzá beható kutatás csatlakozik Élijá Levita Nomenclaturájáról és hannoveri Náthán Száfa berurá cz. lexikografiai művéről. A szerző közli továbbá R. Mózes Haddarsán egyik tanítványának zsidó-német glosszáit, a XIII. századból. A munka utolsó részét 13 eddig kiadatlan levél teszi, melyeket a reformáció korszakában, 1517—1555-ig, élt és a héber tanulmányok fölélesztése és terjesztése körül nagy érdemet szerzett tudós keresztények vagy zsidók írtak. Alapos és szorgalmas kutatás nyilvánul e könyv minden lapján és fényt derít a zsidó nép és irodalom történetének számos pontjára; méltán sorakozik a szerző eddigi dolgozataihoz. Magukban elég jelentéktelenek azon irodalmi termékek, melyekről szól; de annál jelentékenyebb a szerző munkája, mely bővelkedik etimologiai nyomozásokban és adalékokban a héber nyelvtudomány történetéhez a reformáció korszakában. Nagy mértékben fölhasználta a szerző a müncheni könyvtár nyújtotta igen gazdag kézirati anyagot. Ennek nyomán bevezet bennünket a héber nyelv tanulása körül buzgólkodott keresztény tudósok mintegy bensőbb viszonyaiba és kimutatja, mennyi nehézséggel s néha veszélylyel volt akkor a tanulás összekötve. A könyv terjedése és általánosabb hatása érdekében óhajtottuk volna, vajha a benne felhalmozott gazdag anyag alkalmasabb elrendezése és földolgozása által nagyobb olvasó közönség számára is hozzáférhetőbbé lett volna téve. A mai időben, mikor a zsidó irodalmat számos alkalmi iratok és kisebb művek gazdagítják, de csak csekély mértékben sajátképi tudományos munkák, oly könyv, mint az előttünk fekvő, tartalmánál fogva nagyon alkalmas lett volna arra, hogy sok felvilágosítást terjesztszen és nem egy előítéletet elmozdítson. Kivált pedig megmutathatná tágabb körökben is, mennyit köszönt a kereszténység egyik legjelentősebb fázisában, a reformáció korában, még a legtekintélyesebb keresztények, mint p. Münster Sebestyén vallomása szerint is, a zsidóságnak és a zsidó tudósok működésének. Perles könyve olyan, hogy első sorban a tudomány emberének nyújt felette becses anyagot; hogy a nagyobb közönségnek szánt olvasmányává alkossa, már ezen anyag minősége nem igen engedte volna, mert különféleségében nehéz lett volna, egységgé feldolgozni.

A következő megjegyzéseket kívánom tenni a tudós szerző által nyújtott bő nyelvtudományi anyaghoz. A 33. laphoz נמיכת nem a középnémet *gemath*, hanem a vele egyjelentésű és a héber írásnak jobban megfelelő gemechede. — Az 54. l. הרנוגה összefügg talán e szóval: heuern (Heuerung). — A 62. lapon megbeszélt טולמש szóra nézve fenn kell tartanom a Perles által elvetett nézetemet (l. Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der abendländischen Juden, I. 279). Jóllehet előfordul טלמא = talamo (mennyezői szóba), mégsem találhatik sem olaszban, sem németben oly szó, mely megfelelne a »lakodalmi ének« értelmében vett טולמש szóalaknak. A hol az utóbbi szó előfordul, általában nem lakodalmi énekre czéloz. Másrészt oly gyakran találjuk e szóalakot שלמש (zsoltár), hogy kétség nem férhet azon föltevéshez, hogy ebből a szóalakból romlás által lett a ט-vel írott. Hasonlóképen nem fogadhatom el a 89. lapon olvasható megjegyzést és fentartom nézetemet, mert nem volna érthető, minek magyarázták volna idegen szóval az oly ismeretes héber kifejezést az érvágásra. A 104. l. nem kellett volna רבאט szóalakot módosítani, az nem egyéb mint Rabatte. A 109. l. כריויל nem creuset, hanem Krüsel (l. Sanders, Deutsches Wörterbuch, Kraus II.).

A 212. laphoz megjegyzendő, hogy nem ugyanazon okból tartózkodott a nagy lengyel talmudista, Sechná Salamon az irodalmi munkásságtól, mint tanítója, R. Jakob Pollak (Falk); l. erről értekezésemet a rabbi hivatal ujjaalakításáról, a Monatschrift 1864. évf. 429. l. — Az itt először megjelenő levelek között különösen fontosak azok, melyeket Masius András a talmud elégetése ellen írt. A 224. l. közölt levélhez volna egy megjegyzésem. Masius ezt írja: »Ausim fere jurare utrumque illorum. . . non solum ab una parte, sed utriusque falsitatis mercedem accepisse, et duos boves, alterum insidere eorum linguis, alterum vero insidentem deturbare velle. Perles ezt így fordítja: »Ich wage zu schwören, dass jene beiden Männer . . . nicht blos von der einen Seite, sondern von beiden Seiten für ihre lügenhafte Aussagen bestochen würden. Die beiden Buchhändler sind gleichsam zwei Ochsen, von denen der Eine ihnen auf der Zunge sitzt, der Andere den oben Sitzenden zu verdrängen sucht.« Ehez semmi értelmezést nem ad a szerző. Az ökrökről való szólás visszamegy a görögre, mely nyelvben βους ἐπὶ γλώττη (ökör a nyelven) közmondásos kifejezés olyanokról, kiknek nyelve pénz által le van kötve, mert a régibb

időkben ökör képe volt a pénzekben. Baranek ur, Perlesnek és az alulirottak közös barátja, az Adagiorum Erasmi Rotterdami Epitome cz. munka következő helyére tett figyelmessé: Munerum corruptela. Bos in lingua, In eos qui nos audent libere, quod sentiunt, dicere. Translatum a robore animantis, quasi linguam opprimens non sinat eloqui. Vel hinc, quod Atheniensium numisma quondam bovis obtinuit figuram. — E szerint Masius levelének idézett helye így fordítandó: Eskünni mernék, hogy . . . és hogy két ökör (azaz két megvesztegetés) küzd egymással a nyelvükön. Miután nem tudom, vajjon az egész levél van-e közölve, nem ítélem meg, ki értendő a két férfiú (utrumque illorum) alatt, a két könyvkereskedő-e, vagy a két kitért. Mindenesetre az egész mondatban ugyanarról a két férfiről van szó.

A szerző szorgalmának és sikeres kutatásának e szép gyümölcsétől nem válhatok el azon óhajítás nélkül, vajha nem sokára megint ily jeles könyvvel örvendeztetne meg bennünket.

Bécs.

GÜDEMANN MÓR.

EGY IRODALMI FURCSASÁG.

Möbius Hugo (Pfarrer zu Martinroda). Die Kinder Israel nie in Aegypten. Populär-wissenschaftliche Studie über die Lage des biblischen Landes Mizraim. Ilmenau és Lipese, 1884.

Háládatlan egy világban élünk. A legderekből férfiakat sem részíti a kellő elismerésben. Vannak tudományos akademiák, nemzetközi és nemzeti földrajzi társaságok, de egyről sem hallottuk, hogy a legújabb felfedezőt tiszteletbeli tagjául választotta volna; ennek pedig sikerült »Miczráim« fekvését kideríteni! Éles eszével bebizonyította, hogy a zsidók soha sem voltak Egyiptomban! — Évszázadok óta tudatlanok vagyunk, a hibát igazságszámba vettük, és még se méltatjuk azt, ki bennünket a helyes útra vezetett. Lépünk legalább nyomdokaiba!

Möbius kimutatja, honnan ered tudatlanságunk. A szeptuaginta, úgy okoskodik, fordította legelőször de helytelenül »Miczráimot« Egyiptommal. Ha igaz is, hogy tekintélyes okok ezen nézet mellett szólnak — mindaz mit a bibliában Miczráim lakosságának szokásairól és intézményeiről olvasunk p. o. egészen ráillik Egyiptomra — a valódi tudós mégis egész más követ-

keztetéseket fog ezekből levonni; csak azt fogja találni, hogy Izráél fiai együtt laktak *egy* országban Fáraóval és az Egyiptombeliekkel, de nem Egyiptomban, hanem Palesztinában, melyet Faraó épen azon időben meghódított. Még sokkal fontosabb az, hogy több körülmény lehetlenné teszi, hogy »Miczáim« alatt Egyiptomot értsük. — Ezékhriel könyvében (29. 14) azt olvassuk (szerző fordítása szerint): »Miczáim börtönét el fogom pusztítani, és őket¹⁾ megint Pathros országába, hazájukba vissza vezetni.« — Világos — természetesen, csak szerzőnknek, — hogy az »egyiptombeliek« (hol vannak ezek itt említve?) hazája Pathrosnak és nem Miczáimnak neveztetik; továbbá az, hogy azon időben Miczáimban időztek, a hol egy erődöt építettek, melyet Isten el akart pusztítani; az egyiptombelieket (megint ezeket!) ki akarta űzni az országból és pedig oda, a honnan jöttek, Egyiptomba, mert Izráél népét szorongatták. Lehetetlen tehát, hogy Miczáim = Egyiptom.

Mellőzöm a többi, hasonló okoskodáson alapuló bizonyítékokat és áttérek ahhoz, mely a szerző szerint meg nem czáfolható. — »Pótifár felesége Józsefet *héber* rabszolgának mondja. A zsidók magukat »Izráél fiainak« nevezték, a *héber*ek nevével a kanaanitákat illették, kiknek országába rontottak. Hogy nevezhették hát az egyiptombeliek Józsefet oly névvel, melyet egyáltalában nem ismerhettek? Ezen ellenmondás más módon meg nem magyarázható, minthogy az egyiptombeliek akkor, midőn József oda vitetett, nem Egyiptomban, hanem Palesztinában voltak, hol a kanaanitáktól az illető nevet hallották.«

Egy pápának mégis egy kicsit jobban kellene ismernie a szentírás tartalmát! Hát nem olvasta soha Mózes első könyvének 14. f. 13. v.? Vagy azt hiszi, hogy ezt a helyet egy kanaanita ember írta? Akkor talán be fogja vallani, hogy u. o. 40. f. 15. v. József maga magáról mondja: »A *héber*ek országából lopnak engem stb.« És az ellen sem lesz kifogása, hogy Jónás, a próféta magáról mondja: »*Héber* vagyok, és az ég istenét imádom.«

De azt hiszem, hogy fölösleges szerző állításai ellen szót emelni, a leghelyesebb eljárás az lesz, ha bizonyítékait minden megjegyzés nélkül röviden felsorolom; ítéljen az olvasó maga. —

¹⁾ A szerző zárjel közzé teszi, hogy az »egyiptombelieket«, noha szerinte nem ezekről van szó. Úgy látszik, hogy ő maga is érezte állítása gyöngye oldalát.

Möbius lehetetlennek tartja, hogy Izráél fiai idegen országban idegen emberek között letelepültek, meg fel nem foghatja, honnan szerezte volna Jakab Egyiptomba való kivándorlása hossza ideje alatt az élelmi szereket; szerinte az egyiptomiak ezen pásztornépet országukba be nem eresztették volna. E miatt és még több hasonló okok miatt kétséget nem szenved, hogy Miczáim nem azonos Egyiptommal. — Hát hol fekszik Miczáim? A felelet nagyon egyszerű. Palesztina azon helyétől, melyben a patriarkák laktak, 2 napnyi távolságban. A bizonyíték pedig az, hogy Júda Jakabnak azt mondja (Móz. I. k. 43. f. 10. v.), ha nem halasztottuk volna el az utazásunkat, immár *kétszer* vissza jöttünk volna. (Magától értetődik, hogy Júda sajnálja, hogy atyja el nem bocsátotta előbb. Möbius pedig a halasztást azon három napra vonatkoztatja, melyet Jakab fiai akaratuk ellénere Miczáimban töltöttek). »Miczáimban« csak 3 napig tartották viszsza, a negyedikén haza indultak. Ha tehát *négy* nap alatt Miczáimba kétszer lehetett menni, a távolság csak 2 napnyi lehetett. — De még pontosabban lehet a hely fekvését meghatározni. A bibliából tudjuk, hogy a zsidók Ramzesz és Pithom építésén dolgoztak; azon tényből, hogy ezen városokat magában Egyiptomban találták, szerzőnk véleménye szerint nem következik, hogy valóban Egyiptomban feküdtek. Szerinte az egyiptomi Pithom nem volt város, hanem csak Tumnak (= Ra = Ammon) szentelt helye. Hát Ramzes? A talált romok nem Ramzes városának maradványai. A dolog inkább így áll: Mózes I. k. (10. f. 6. v.) szerint Miczáim Ham fia volt; ugyanazon Ham egy más fia Kanáán volt; magától értetődik, hogy a testvérek, kik atyjuk birtokában osztozkodtak, szomszédai voltak egymásnak; tehát Miczáim határos Kanáánnal. Miczáim pedig ott feküdt, hol később Jéruzsálem városa állott; ezen város mellett találjuk az egyiptomi gyarmatokat Ramzes (= Bethsemeo) és Pithom (= Etham). Miczáim csak »Maczor« kettős száma és azt jelenti, hogy a két erőd. — E szerint a szegény zsidók Palesztinából csak azért vándoroltak ki, hogy oda újra bevándoroljanak; szerzőnek még a »hosszú út« irányát is sikerült pontosan mutatni. — Bizony bizony, csak mégis szép dolog az a »tudomány«!

Budapest.

BLOCH HENRIK.

JÚDÁ HALÉVI KÖLTEMÉNYEIBŐL.

Lakodalmi énekek. ¹⁾

1.

»Forrás partján kis madár ül,
Kedves, szelid kicsiny galamb,
Nincs-nincs párja!
Ah, de mért ment messze tájra,
Messze puszták sátorába?
Hiszen szívem nyugvóhelyül
Lakát, mely hűs mint a falomb,
Im kitárja!

»Kecse élém bizony tört vet,
Vonzza-csalja varázslóként
Lelkem messze;
Mint drágakő szinpompája
Ömlik szerte fénye árja,
Mézzé tesz ő minden mérget:
Őt kívánom, s nem pénzt és fényt,—
Szívem nesze!

»Rózsával van arczod telve,
Szemem rajta ragad lépen;
Letépni kéj;
Ajkad parázs, forró, tüzel:
Szám a fogó . . . ó ne üzz el . . .
Hajfűrtjeid puha selyme
Mint a holló, mint az ében,
Mint sötét éj.

Myrtus közül szellő lebben
Szállva feléd szerelemben,
Szép mennyasszony!
Boldogító szent szeretet,
Mely gyógyítja a beteget,
Közelg azon!

Fűszer között suttogva jár,
S ajándékkép az illatár
Száll az égre;
Súg-búg a két szerelmesnek:
Mennyegzőjük, mit úgy lesnek,
Itt van végre!

»Arczod fénye vegyül belé
Szinpompában játszadozva
Hajnalpirként;
Kis őz, e fényt honnan vetted?
Hisz' a nap is éj melletted . . .
Elvész az éj, úgy törsz elé,
A homályba napként hozva
Ragyogó fényt.«

Igy sóhajt e jó barátom
(Mert hű társnő nincs oldalán)
Elepedten;
Jőjj hát s légy te segítője,
Életőre, barátnője —
Mert sokkal jobb, a mint látom,
A pároslét: ifju s a leány
Együtt ketten.

Jó az idő, napok múlnak,
Itt van, itt az öröm napja —
Fényben kéjben;
Derű fordult a borúra,
Ütött ó a boldog óra . . .
S bús emléke a bús múlnak
Kárpótlását az is kapja, —
Remélj népem!

2.

Im, mint hasadt hajnal pirja
Áll itt arád, s egyre birja
Szórni fényét;
Menny gyümölcse, szép gyémántja:
Nemes család nemes lánya, —
Nézd erényét!

S most vőlegény, vigan, rajta!
Távol tájék kis galambja
Szállong feléd;
Turbékolva búg füledbe,
Ó a kedves, hogy öledbe
Leültetéd!

¹⁾ Az 1. költemény eredetije Luzzatto S. D. Bethúlati bath Jehúdáz. művének 30. l., a másodiké u. o. 49. l., a harmadiké u. o. 40.

Szépségétől szíved, szemed
Majd megreped, majd eleped. —
Nézed s érzed:
Myrtussátor s csillagégen
Volt lakása, — s eljött fényben
Most teérted!

3.

Szép vagy, szép vagy, szemed ragyog, ó mi szép!
Ittas vagy, de nem italtól, égi kép!

Hová? Hová? Elmégy tőlünk kedvesem?
Uralkodjál tovább rajtunk, kegyesen;
Büntetésed sujtva reánk ne essen, —
Vajjon vétek, hogy megnézték az elébb?

Mutasd nekiünk, mutasd kedves arczodat!
Mért rejtet el? Megmutatnod kárhozat?
Vajj' megnéznünk, gyönyörködnünk nem szabad?
Szemünk rajtad nem tapadhat, égi kép?

Szép zafirkó arczod fénye, fensége, —
Drága gyöngyre, ékszerre nincs szüksége;
Minden férfi szíve vágytól nem ég-e,
Hogy megnézzé szépségedet, égi szép?

Jer, te kedves, arczod lángol, úgy pirul . . .
Jer örüljünk szeretkezve, s ajkidról
Ittasító forró esőket adj irul,
Édesebb az minden bornál, égi kép!

Igyunk, rajta! Rajta társim, igyatok,
Itt e házban, hol pompa és fény ragyog;
Kéjre! Kedvre! Példát im rá én adok: —
Igyunk, de csak tartózkodva . . . ez a szép!

Budapest.

KECSKEMÉTI LIPÓT.

TÁRSADALOM.

Chéder és zúgiskola.

Pár héttel ezelőtt a következő hír járta be a lapokat:

A vallás- és közoktatási miniszter körrendelete daczára a zsidó zúgiskolák a filóban egyre burjánznak. Legutóbb Pestmegye közoktatási bizottsága jött rá, hogy Rékás, Tököl és Mogyoród községeiben ily tiltott chéderek vannak a czek tulajdonosait a törvényellenes iskolatartás miatt egyenként 50 forint pénzbírságra ítélte. A megbírságot tanítók felebezésének Trefort miniszter helyt nem adott. Ezenkívül mind a három chédert beszüntette.

És e három boldogtalan »tanintézet« nem is volt chéder, az csak zúgiskola volt. A zúgiskola pedig nagyon messze esik a chédertől, oly messze mint — a magyar példabeszéd szerint — Makó Jeruzsálemtől; ég és föld választja el egymástól. Mert mi az az újabb időben sokat emlegetett chéder, melylyel a hivatott és hivatatlan saját annyit foglalkozik, a közoktatásügy kormány úzóbe vett s melyről buzgó közegeinek némelyike már azt hitte, hogy meg is fogta, megsemmisítette — az él és csak egy szerény alfajtájának: a zúgiskolának, talált elevenére. A chéder, a hol megvan, nagyon jól érzi magát most is, sőt virágzik, ha a nedves, sötét pinczében tengődő növénynek satnya, szintelen hajtásait virágzásnak lehetne mondani.

Ha tehát chéder és zúgiskola nem volna egy fogalom, mi az a chéder és hol van? A chéder széles e hazában csak elvétve található és csak azon megyékben fordul elő sürűben, melyek Galicziával határosak és ez utóbbival élénkbb forgalomban állanak.

Születésére nézve az a ghetto legsajátosabb magzatja, ott nőtt nagyra, ott izmosodott meg s mint hálados gyermek anyja keblétől soha sem akart megválni, együtt maradtak, egyik a másiknak életet erőt kölcsönözött. Ha a társadalomból kitagadt és hermetice a ghettoba elzár szerencsétlen hitfeleink le nem súlydtek egészen az állattias létnek színvonalára és mégis némi szellemi életet éltek, úgy ez a chéder műve volt. Ez értett hozzá szűk térré szorított emberek számára oly szűk szellemi kört és szűk világnézetet teremteni, hogy híveinek földi boldogságuk teljes, jövőbeli boldogságukba való bizalmuk pedig határtalan volt. A tudomány összessége, mely a chéderben a ghetto szűlté járgonban tárgyaltatt, Mózes öt könyve és ennek híres kommentátora, Rasi volt. Ez a nóta szólt a chéder sötét, szűk, alacsony, bűzhödtt helyiségeiben kora régtől kezdő estig.

És ennek így kellett lenni, mert az Isten ezt így parancsolta. Hiszen a szentírás világosan azt mondja: »És gyakorold azokat a te gyermekekkel és szólj ezekről, mikor a te házában ülsz, vagy mikor úton jársz, és mikor ágyadban lefekszel, és mikor felkelsz.« (Mózes V. 6. 7.). Továbbá: »És olvassa azt életének minden idejében.« (Mózes V. 17. 19.).

A túlterheltség kérdése még nem igen bántotta az érdekelteket. Ha a gyermekek és az iskola fentartója, a rabbi, belefáradtak hébe-korba, úgy napközben, és egy kis testi tudulásnak szükségességét érezték, úgy a rabbi kiment és — fát vágott a konyhai szükséglet számára (ne tessék ezt sehogys sem túlzásnak venni, saját szememmel láttam); a gyermekek pedig ez alatt csendes foglalkozást kaptak, a mennyiben chéderben csendességről szó lehet — magoltak zsoltárokat és Salamon bölcs mondatait eredeti szövegben.

A chéder-ifúság tehát elég szerény képzelmekeket nyert az életről és annak örömeiről; a jövődó étellel kecsgettette növénydekeit és érzékeltenné tette őket a földi boldogság iránt, a mi pedig a ghetto gyönyöreim túl esik, az a húságok húsága, hiszen ezt bölcs Salamon maga mondja, másképen nem állana Koheletemben. Így beérték egymással ghetto és chéder. És ez igen természetes volt. Nyelvtudomány és esztétika vajmi fölösleges volt; még a héber nyelvet sem tanulták. Ki is beszél más nyelven mint a jargonban? A ki pedig beszél, az a ghetton túl lakik, az a ghetto embereivel érintkezésbe nem jó, velők szóba sem áll. Szépművésze-

tek? Kőpek és faragványok ki vannak zárva, mért itt van a második parancsolat. Zene és ének? Hát van-e gyönyörűbb ének a lechó-dódi-nál, a mit pedig a zsinagógában nem énekelnek, az talán nem is ének, az csak üres hang lehet.

Mi tagadás benne, bele illett az a ghetto chéderjével abba a tespedésbe, a mely Európa nemzetét századokon át fogva tartott Oligarchia, hierarchia, fenzalizmus, cseh-rendszer méltó testvérei és kortársai voltak a ghettoinak és chédernek. Az emberiség géniusa azonban nem tűrhette tovább. A nyugatról fuvó szél elseperte ezen intézményeket mind, még a ghetto is! Csak a chéder élte túl kortársait, de ez is csak romjaiban szomorító és ijesztő. Várja, míg erre hivatott kéz a kellő eszközökkel, még a legutolsó is, minden irtalom nélkül eltöri e haza legutolsó falujában is.

És ki volna hivatva első sorban a chéder ellen küzdeni? Nézetem szerint a felekezet és pedig azért, mert a mai napság feonálló chéderek még csak a hitrajongásban találnak támaszt és semmi másban; itt tehát csak a hitfelekezet jóakaró testvérei keze segíthetne, kiváltképen ha ezt a kezét bölcsesség és tapintatosság vezeti. De ezen, nézetem szerint, egyedül üdvözlő vezető útról le kell mondanunk, mert zsidó felekezeti összesség nem létezik, az a gonoszul kieszt Kagal nem létezik, nincs a magyar zsidóság kebelében közeg, testület vagy bár mi nevű teremtetés, kinek mandátuma volna, az egyetemes magyar zsidóságot nevében nyilatkozni és még kevésbé annak nevében cselekedni. Ezen legbiztosabban csehhez vezető út tehát zárva áll előttünk.

Hát a kormány? Igaz ugyan, hogy nálunk mindenki mindent a kormány intézkedésétől vár. A magyar kormány ez ügyben intézkedett is, a mennyiben 1883-ki febr. hó 15-én 5686. II. sz. a. »szigorú« rendeletet bocsátott ki a zügiskolák ellen; a tanfelügyelők nem is mulasztottak el erőlyesen föllépni. Azóta két év folyt le az örökség tengerébe; de ki hallotta, hogy a chéder megsemmült volna? Magyarország területén már nem volna »rebbec«, ki ártatlan kis gyermekeket reggeltől estig nyomorgat! Mi annak idejében a magyar zsidótanító lapjában, az Értésítőben, megfőzoltak a miniszeri rendelet eredménytelenségét; a Pesti Napló fejtegetésünket egész terjedelmében átvette. És miért nem volt foganatja a miniszeri rendeletnek? Mert egy alkotmányos kormány, alkotmányos eszközökkel ott nem segíthet, hol a vallási fanatizmus — védelmezői »vallási meggyőződésnek« szokják ne-

vezni — áll vele szemben. A tanfelügyelők pusztították ugyan a zügiskolákat, de ezeknek semmi közösségek nem volt a chéderrel. Faluhelyeken, hol 3—4 zsidócsalád, kereskedők vagy bérlők együtt laknak, gyermekeikhez tanítót fogadnak, hogy jobb nevelésben részesüljenek, mint ezt rendszeren a falusi iskolákban nyerhetik. Ezen úgynevezett zügiskolák ellen fordult a kir. tanfelügyelők akciója és a sikert e téren nem lehet tőlük megtagadni. E zügiskolák fogynak napról napra; de a chéder az áll és keleti fatalizmussal várja végsorsát is, mely be fog következni biztosan, ha késik is az a kéz, mely az adott körülmények közt e téren egyedül akcióképes, és ez — a zsidó társadalom.

Budapest.

SZANTÓ ELEÁZÁR.

A műveltség állapota Magyarországon, különös tekintettel a zsidókra.

(VI. 1.)

Miután az előző cikkben hazánk községei közt csakis azokat soroltam föl, melyekben a lakosság száma a százat meghaladja ugyan, de az ezeken alól marad, s melyekben az írástudó nép nem teszi az összes lakosságnak még 10%-át sem, átmegegyek most Magyarországon azon népesebb községekre, hol a lakosság száma az ezer lelket nemcsak felülhaladja, hanem három-négy-söt ötezerre is emelkedve, dacára e nagy számnak az írástudók a legjobb esetben csak 10%-át képezik az összes lakosságnak. Ha már a múlt cikk hosszú »egyszálajstroma« művelődésünk és modern államunk alakulásának minden őszinte barátját megdöbbentethette, mennyivel kínosabb meglepetést szülhet, majd ezek számára ama, a hihetatlenséggel határos, és nem is valami magában álló, hanem különböző megyékben ismétlődő tény, hogy még mai napon is, a népoktatási törvény fennállása óta, (csak az 1880-iki időpontot is számítva) jóval több, mint egy évtized elmúltával, tehát oly időben, midőn e törvény életbeléptetése óta egy egész új nemzedék nőtt föl ifjává s férfivá, vagy serdült föl hajdorná, léteznek

¹⁾ L. M.-Zs. Szemle I. 56, 144. 210, 331 s. 460. l.

Magyarországon, több mint három-, sőt több mint ötezer lakos
al bíró nagy a népes községek, hol az összes lakosságnak még
 csak két százaléka sem írástudó, azaz száz között nem találni
 kettőt, ki írni és olvasni tudna! — Ha az, ki csillogó tanfelügye-
 lői s egyéb jelentésekkel nem szokta beérni, hanem a közzététel,
 nevezetesen az oly fontos népoktatás állapotának megbírástára
 végezt magára az egyedül illetékes forrás, a *népszámlálás* ebbeli
 adatainak eredményeire megy vissza, megtudja ez adatok fatális
 világosságával, hogy — csak kevés példát, de a legszomorúbbjáb-
 ból említve — *Nádassban*, Aradmegyében, 2151 lakos közt —
tizenhat, azaz a szintén tízezer keresztény lakosságú *Bulzsdén*,
 Hunyadmegyében, 2204 lakosból — *húsznyolcz*, hogy az alsó-
 fehérmegyei *Mogos* községben háromezerszáztövenként lakosból —
kilencvenkét, sőt a mi mindezeknél még sokkal borzasztóbb,
Skeriárdán, Torda-Aranyosmegyében, mely 5153 lakosával, kik
 egytől-egyig keresztények és majdnem egy szálíg ugyanazon fele-
 kezet, a görögkeleti vallás hívei, alighanem hazánk *legnépesebb* falvai
 közé tartozik, ez 5135 lakos közt csak *kilencvenöt* az írástudó,
 mondom, ha az, ki a dolgok fenekére szeret látni, és kit hivatás
 jelentések, még a legvaskosabbak és legdiszesebben kiállítottak
 — széptő optimizmusa el nem tántoríthat, ezeket az adatokat
 először veszi észre, bizony, hajlandó lesz, első tekintetre az illető
 analízetak számát — sajátóhának tartani. Fájdalom! nem az,
 a rideg, fájó valóság, mind, egytől-egyig, szorgos utánjárásnak,
 pontos népszámlálásnak eredményei. S főtébb szántságúakkal
 oly négy példát válogattam a sokból, hol az illető községekben
 háromly népesek is, egyetlen egy zsidó vallású lakos sincs, a mit
 már csak azért is kellett tennem, hogy rámutathassak a *valdó*
 analízetak ottani számára. *Ezen szempontból való megítélés alá*
fog tehát esni ama, bizony számos, mármorosmegyei község is,
hol a lakosságnak gyakran igen tekintélyes része — itt-ott ne-
gyed-, sőt harmadrésze is több, zsidó hitű, s ennek dacára a
népszámlálás adatai szerint e lakosságnak néha csak 5—3%-a
vagy annál is kevesebb tud írni és olvasni. Ha valaki szívéből ki-
vánja ama kor minél előbb való eljöttét, midőn a semmiféle mo-
deren és művelt államba nem való zsidó zűgiskolák (chéderek) ná-
laik is teljesen megszűnendettek, akkor e sorok írója az — mind-
azonáltal eon óhaj nem képes látásomat annyira elhomályosítani,
hogy észre ne vegyem azt, hogy a legutolsó chéder iskola is mégis

csak többet ér, mint — *semmiféle* iskola. Pedig Mármarosmegye
legtöbb községében az összes chéderek kívül a lakosság számára
 valóban *semmiannemű* iskola, se felekezeti, se állami nép-
 iskola *nincs*. Hihetetlen és mégis való. Ha van iskola, csak *nélc*
 a hivatalos *jelentésben* áll. Kevés oly tanfelügyelő van az ország-
 ban, mint például Biharmegyéé, ki elég bátor volt, nemrég, midőn
 egy annyira szükséges biharmegyei »köznevelődési egyesület»
 alakítása iránt fölhevítet intézett a megye lakóihoz, illetőleg mo-
 galmat indított meg, dicsőreget és utánzódd leplezetlenséggel a
 következőket közölni a lapokban is mindeufelé: »Biharmegye
 kerek ötszáz község közül *nyolczvanban* egyáltalán nincs még
ma sem semmiféle iskola, *százharminczban* pedig csak *nélc*».
 Azaz, más szóval mondva, a Magyarország legszűk részén elte-
 rülő, úgyazólván a centrális fekvésű, s több mint fele részben magyar
 lakosságú Biharmegyében, a legnagyobbak egyikében, az összes
 községek majdnem *fele* iskola nélkül van. Pedig Biharmegye még
 valóságos »művelt» megye Mármaroshoz képest, és ha ott még
 ma (1884-ben) is így áll a népiszkolák, azaz a népműveltség ügye,
 képzelhetni, milyen lehet a helyzet Mármarosban. Mindezeket
 csak azért bocsátottam előre, hogy megmagyarázzam, nem *ment-*
sem, a mármárosi gazdáknak a többiekhez képest nagy hátrama-
 radottságát, másrészt meg azért, hogy tévútra ne vezetessék
 magunkat a mármárosi községek alább található hosszú jegyzéke
 által legalább a zsidók iránt, kik között *valdó* analízetba, azaz
 olyan, ki *semmiféle* írást, még hébert sem ismer, meg ott is vajmi
 ritka, úgy, hogy ha ezeket, a mint illeti volna a népszámlálás,
 habár külön megjegyzés mellett is, az analízetak sorából kive-
 szik, akkor azok a mármarosmegyei községek, melyek lakosságában
 a zsidóság négy részt tesz, egészen más adatokat szolgáltatnak
 volna. Mindez azonban, ismétlem, korántsem tartóztat annak ki-
 mondásában, hogy a mármarosmegyei népműveltségi állapotok
 még a zsidókra nézve is nagyon szomorúak, habár az ottani ke-
 resztények túlnyomó többségére nézve még hasonlíthatatlanul
 szomorúbbak.

S most a közlendő s mondhatom nagy fáradsággal összeál-
 lított táblázatok magyarázatul még csak néhány szót:

1. A községeket mindegyekeltől két osztályra osztottam,
 olyanokra, hol a lakosság 1000 és 2000 lélek közt váltakozik
 (ezekhez néhány, bár igen kevés, közel ezer lakost számláló község-

get is csatolva, melyeket, jellemző állapotaik miatt, kár lett volna egészen kihagyni), és olyanokra, hol a lakosság 2000 lélektől föl-rög három-, négy-, sőt ötezerig, és ezen is túl.

2. Az így különvált két osztályt azon százalék szerint, melyben az irni és olvasni tudók a lakosság összes számához képest szerepelnek, még pedig mind *lejjebb* súlydó arányban, ismét egyes főcsoportok alá rendeztem, úgy, hogy az első csoportot imitt is amott is a még aránylag »legműveltebb« községek képezik, melyeknél a lakosságnak igaz, hogy *legfőbb* 10% -a, de *legalább* 8% -a irástudó. Következnek második csoportul ama már jóval kedvezőtlenebb helyzetű községek, hol a lakosságból legfőbb 5 és legalább 3% -a (a 2000 lakoson felül számítóknál 2% -a), 3-ik csoportnak, hol 3% -tól 1% -ig (a nagyobb községeknél 2% -a, 1% -ig), 4-ik csoportnak, hol az összes lakosságból — *egy százalék*, vagy ennél alig több, végre utolsó csoportnak, hol a lakosságból még *egy százalék* sem tud irni és olvasni. Mert ilyen is van ám Magyarországnak több mint ezer lakost számláló községei közül, még pedig akárhány.

3. A föltüntetett adatokat ezen táblázatokban is ép úgy, mint az elősben, vastagabb nyomtatással is kiemelttem, még pedig mind a nemzetiségek, mind a hitfelekezetekre vonatkozó számoknál, sőt a megye nevét illetőleg is. A műveltebb nemzetiségekhez itt a tótot is számítottam, mert összehasonlítva azt az ezen listáimokban majdnem szomorú monopoliummal bíró oláh és ruthén nemzetiséggel, valóban sokkal műveltebb is. Mellesleg megjegyzem, a mit első cikkeim egyikében már jeleztem, de a mit itt ismételnem különösen szükségesnek tartok, nehogy félreértésen alapuló egészen hamis következtetéseket lehessen vonni némely északkeleti megye *német* nemzetiségű lakosságára, hogy Unglän, Beregben, Ugocsában stb., de különösen Máramarosban a *művelten* zsidók legnagyobb tömege *németnek* vallván magát, innét magyarázható az ottani »németek« látszólagos nagy hátramaradottsága, épen ezért az illető számokat a *németek* rovata alatt nem is tettem föltünőbbekké, csak a zsidóhitűekében. Keleti népszámlálási munkájának egyik legnagyobb hibájúl róható föl méltán, hogy a rendkívül fontos körülményre, a hazai német nemzetiségűek rovására, sehol csak egy árva szóval nem utal.

4. Ott hol az irástudók $\%$ -a két szám között, például 5 és 6% közl ingadozott (és legtöbbször ez az eset), rendszerint azon

százalékhoz tartozó csoportba illesztém az illető községet, mely százalékhoz az irástudók száma *közelebb* állt. (Így például az 5.8% -át a $10-5\%$ -os listáimra, az 5.3% -at pedig az $5-3\%$ -osba stb.)

5. A listáimokban összesen 377 község van. Szörnyű magas szám, és mégis koránt sincs kimerítő ezen a múlt cikkben felsorolt 394 községgel együtt 871-re rugó számmal azon honi községek kontingense, hol a lakosságnak *legfőbb* 10% -a irástudó. Sok száz és száz község tartozik még ide, hol az összes lakosság 1000 léleknel kevesebb, de több száz lelket számlálván, minthogy az irástudók abszolút száma a 10-et meghaladja, e községek sem a múlt, sem a mostani csoportokba nem voltak illeszthetők. Ezekre térhiány miatt nem is térhetek már rá. Csak jelezni akartam ezeknek a létezését is.

Végre csak annyit még, hogy mélyen sajnálhatom, hogy a népszámlálás nem puhaltotta ki az analitabátákat *vallásuk* szerint is az egyes községekben. Mily rendkívül érdekes és tanulságos eredményeket lehetett volna így különösen a zsidóságra nézve is konstatálni, eredményeket, melyeket bizonyára nem lett volna okunk röstelleni, míg viszont sok községnél, különösen néhány nemzetiségnél, például az oláh, ruthén, de sok helyütt a tót, szerb, sőt a magyarnál is, az így mutatkozó eredmény tehát az illető község zsidó lakóinak levonásával jóval szomoróbb és kedvezőtlenebb lett volna az eddigi eredménynél is. Mert ne felejtünk el, hogy sok száz és száz oly oláh, ruthén stb. község van hazánkban, hol az a néhány irástudó ember is, kit a lakosságnak találunk, a legnagyobb valószínűség szerint többnyire az illető község zsidó családjaiból kerül ki. Hiszen ha ez nem így volna, hogyan lehetne a zsidó hitfelekezet, mint a hogy a népszámlálás kideríté, Magyarországon a legműveltebb valamennyi felekezet között, midőn — kivéve az erdélyi megyéket — épen azon megyékben lakik aránylag több zsidó, melyek a leghátramaradottabbak (Bereg, Ung, Máramaros, Bihar stb.), s viszont épen sok legműveltebb megyében (mint Soprony, Mosony, Hont, Gömör stb.) igen kevés. És épen ezért annál elismerendőbb ama magas polca a népműveltségnek, melyet e hitfelekezet magától, senki által nem segítve a nagyrészt oly rendkívül kedvezőtlen környezet dacára el tudott érn.

I. Községek 1000-tól 2000 lakosig. — 1. 10-16/1-nyi írtai és olvasási tudással.

A község neve	Megye	Lakosok össze- száma	Kik közt írtai és olvasni tud- nak	A lakosok										hel- vét	zsidó
				nemzetisége					hitfelekezete						
				ma- gyar	né- met	tót	oláh	ru- thén	horvát, szerb, egyéb nyelvek	római kath.	görög kath.	görög keleti	ágost.		
Berve	Alsó-Fehér	1490	135	20	693	—	645	74 egy. ny.	10	157	587	720	11	3	
Borberek	"	1351	83	97	27	—	1091	1 83 e.	26	—	1221	7	87	30	
Buzsá-Bocsárd	"	1633	96	453	8	1	1035	88 egy. ny.	19	1169	—	2	440	21	
Karacsonfalva	"	1057	57	112	—	—	874	34 " " "	13	942	—	—	—	56	
Túr	"	1351	124	406	—	—	886	7 " " "	367	908	14	—	—	88	
Alamor	"	1346	126	155	3	—	1111	23 " " "	16	591	569	5	140	5	
Órmény-Szakas	"	1373	99	82	29	—	1151	41 " " "	19	838	614	—	63	39	
Pókafalva	"	1181	111	97	345	—	636	64 " " "	20	49	663	356	71	18	
Krákó	"	1359	97	108	6	—	1184	1 " " "	30	277	948	1	61	40	
Felső-Enyéd	"	1020	71	344	—	—	585	56 " " "	6	655	1177	—	11	22	
Felsőgyógy	"	1466	102	14	—	—	1375	2 " " "	—	256	1177	—	—	—	
Kerpényos	"	1431	87	24	—	—	1352	13 " " "	21	85	1322	—	—	—	
Szabadhely	Arad	1852	130	33	6	—	1749	—	19	1	1809	—	3	20	
Gurba	"	1494	91	23	6	—	1402	2 egy. ny.	16	1434	50	—	3	11	
Konop	"	1091	98	43	22	1	986	3 " " "	60	—	1018	2	8	3	
Petris	"	1310	119	50	7	—	1284	3 " " "	41	—	1251	6	2	10	
Kerek	"	1717	128	97	9	—	1534	8 " " "	85	1	1608	5	11	7	
Csintye	"	1127	58	5	7	5	1044	14 " " "	10	1	1108	3	—	5	
Miske	"	1664	151	122	10	—	1457	9 " " "	34	2	1524	—	83	21	
Csernovica-Simánd	"	1671	122	243	41	20	1315	—	205	388	977	35	37	33	
Szintye	"	1383	78	61	8	—	1276	5 egy. ny.	24	992	382	—	33	9	
Tálpas	"	1935	126	203	8	—	1605	57 " " "	112	—	1722	2	73	26	

Erdőke	Árva	1402	87	—	1	1338	—	2 egy. ny.	1360	—	—	1	1	31	—
Novoty	"	1488	81	—	7	1447	—	—	1457	—	—	—	1	30	—
Irnácz	Beregh	1315	120	19	49	2	5	1208	—	55	1113	—	1	9	77
Kisfalud	"	1107	72	66	—	1	—	1006 10 e.	6	934	—	—	—	—	167
Misztizs	"	1364	79	24	1	1	—	1304	—	15	540	—	—	—	14
Borgó-Baszerce	Beszt.-Naszód	1782	174	3	28	—	1682	3 e. ny.	5	327	1402	—	3	45	—
Rév	Bihar	1619	99	503	12	3	1028	11 " " "	54	1033	39	—	433	60	—
Oláh-Szt-Miklós	"	1843	149	82	1	—	1675	—	23	3	1756	—	25	36	—
Pekete-Tót	"	1373	120	245	10	1	1045	25 e. ny.	27	—	1094	—	183	69	—
Oláh-Homorog	"	1224	78	68	1	—	1103	5 " " "	7	4	1148	—	50	15	—
Jánosda	"	1227	77	68	21	—	1096	—	22	—	1137	2	36	30	—
Lázár-Szohodal	"	1079	88	5	—	—	1039	—	—	1	1072	—	—	6	—
Meziad	"	1438	79	7	—	—	1365	22 e. ny.	—	—	1431	—	—	7	—
Havas-Dombrovia	"	1189	101	2	1	—	1173	—	—	—	1183	—	—	6	—
Gyimes-Kőzeplak	Csik	1824	104	1762	—	—	4	4 e. ny.	1799	17	—	—	—	8	—
Jenőfalva (Csik)	"	1974	181	1860	—	—	28	—	1900	69	—	—	3	2	—
Gyergő-Holló	"	1146	101	317	2	—	778	3 e. ny.	295	813	7	—	1	30	—
Holbák	Fogarás	1037	89	7	—	—	1027	—	5	1	1039	1	—	—	—
Grid	"	1010	62	1	—	—	1009	—	—	226	784	—	—	—	—
Sárkacsa	"	1100	75	—	5	—	1095	—	—	17	1076	—	—	5	—
Alsó-Porumbák	"	1413	148	22	64	—	1250	35 e. ny.	38	378	948	22	2	26	—
Felső-Porumbák	"	1795	161	21	120	1	1530	77 " " "	99	164	1505	8	—	2	—
Felső-Vist	"	1323	126	10	10	—	1237	21 " " "	6	3	1305	—	2	7	—
Dobolló	Háromszék	1113	98	69	—	—	992	—	1	2	1049	—	61	—	—
Maros-Solymos	Hunyad	1066	84	97	21	—	903	6 e. ny.	63	2	938	8	47	8	—
Zsank	"	1175	62	—	—	—	1135	—	—	—	1175	—	—	—	—
Nagy-Almás	"	1046	71	3	3	—	1286	2 e. ny.	3	—	1296	—	1	3	—
Csebe	"	1212	97	6	1	—	1019	—	5	2	1039	—	—	—	—
Vajdej	"	1064	64	31	24	—	1162	—	1	80	1124	—	—	7	—
Lunkány	"	1243	85	17	9	—	974	—	34	8	947	—	—	19	6
Hobieza-Urikány	"	1243	85	17	9	—	1145	28 e. ny.	20	1213	4	2	4	—	—

A község neve	Megye	Lakosok száma	Lakosok közül melyek tudják az anyanyelvet	nemzetisége							hitfelekezete						zsidó
				magyar	német	tót	oláh	rusz.	görög-keleti	hitfelekezete							
										római kath.	görög kath.	görög keleti	agost.	helv.			
Néksora	Hunyad	1021	89	2	—	—	995	—	—	—	—	1017	—	—	4		
Pócs-Nyíresfalva		1275	99	7	6	—	1215	2 e. ny.	12	1261	—	—	—	—	2		
Rékotfalva		1406	96	2	2	—	1431	21	1	1486	—	—	—	—	3		
Várhely		1044	81	30	13	—	960	14	24	999	1	5	11	5			
Alsó-Banczár		972	49	1	1	1	932	7	4	960	8	—	—	—	—		
Kis- és Nagy-Bün	Kis-Küküllő	1872	197	506	36	—	1126	139	37	—	1254	2	506	46			
Királyfalva		1053	66	575	17	—	310	105	10	383	12	2	625	17			
Bajom		1465	119	48	240	—	1009	110	10	218	945	225	33	21			
Magyar-Sáros		1276	86	777	2	—	381	59	58	427	—	1	88	690			
Mikeszása		1407	129	242	56	—	1050	13	72	1100	—	6	177	45			
Mező-Örményes	Kolozs	966	59	112	—	—	721	92	17	828	1	3	104	6			
Magyar-Fratta		1792	166	244	7	—	1421	5	42 e.	52	1129	398	3	142	68		
Bonczahida		1610	111	563	10	—	811	169 e. ny.	218	37	757	2	544	47			
Györgyfalva		1340	123	1097	4	—	141	12	224	155	—	—	951	8			
Válaszút		1145	113	391	3	—	609	96	65	635	6	1	425	15			
Drág		1175	87	78	—	—	998	70	8	1085	—	—	72	10			
Nagy-Kostély	Kras-Szörény	1370	123	6	9	—	1312	—	5	645	708	1	—	11			
Blinis		1704	121	2	19	3	1611	8 e. ny.	21	—	1675	—	1	7			
Vermes		1831	178	70	118	81	1549	4	27 e.	149	1183	483	—	2	14		
Zaidovin		1674	149	36	02	211	1215	27 e. ny.	310	—	1289	23	20	32			
Patás		1115	67	—	1	—	1072	4	—	1	1114	—	—	—			
Kurtva		1203	81	8	17	1	1156	1	20	—	1176	1	—	6			
Roman-Szászka		1275	122	2	7	—	1233	1	32	11	1264	—	—	—			
Szlatina		1453	91	—	11	—	1412	—	—	—	1442	—	—	11			

Móré	Kras-Szörény	1351	122	1	26	3	1280	3 e. ny.	22	1320	1	—	—	—	8
Obreza		1038	162	—	12	—	1612	—	—	1	—	1676	—	—	11
Pojana		1035	88	3	3	—	1005	—	—	2	—	1027	—	—	4
Szkots		1482	89	1	7	272	841	250	43 e.	185	437	851	—	—	9
Zsábr		972	74	—	7	—	932	—	6 e.	2	—	964	—	—	6
Lalasinex		1344	74	5	7	—	1221	75 e. ny.	3	—	—	1323	—	—	18
Zlatice		1004	106	2	16	3	304	45 e. ny.	23	—	—	981	—	—	—
Jablonica		1741	150	13	19	—	1657	3 e. ny.	36	—	—	1705	—	—	—
Dolnya-Lubkova		1178	65	—	8	—	475	65 e. ny.	7 e.	8	—	1170	—	—	—
Válya (Bolvanicza)		1055	105	—	6	—	1024	—	—	4	1	1048	—	—	2
Szlatina		1686	134	21	16	—	1606	4 e. ny.	1072	1	604	3	6	—	—
Ruszkova	Máramaros	1676	117	21	586	—	18	1005	—	18	1057	—	—	—	601
Batiza		1084	77	8	55	—	973	5	—	3	1018	—	—	4	59
Dragomerfalu		1546	89	34	284	—	1155	4	23 e.	29	1190	—	—	2	325
Bárdfalva		1509	90	18	89	—	1365	2	9	—	1234	—	—	9	266
Bréb.		1139	72	1	150	—	960	10	1	986	—	—	—	—	152
Farkasrév		1106	67	2	57	—	997	—	5 e.	2	1047	—	—	—	57
Pejterfalu		1103	95	17	217	—	821	8	8	16	865	—	—	—	222
Körtvélyes		1197	64	37	—	—	15	1061	1	18	1118	—	—	—	59
Kis-Lonka		1613	120	55	117	1	8	1367	4	52	1436	—	—	2	123
Falu Szlatina		1927	171	149	639	1	1037	12	3	130	1112	—	1	10	674
Bedő		1810	136	29	167	—	12	1541	—	8	1489	—	—	9	304
Prusztava		1118	65	14	72	—	1	961	2 e.	34	1025	—	—	—	58
Gánya		1583	90	11	356	—	—	1174	—	3	1215	—	—	—	365
Krisfalva		1115	66	5	93	—	1	984	1 e.	5	1012	—	—	—	98
Urmező		1274	103	64	258	—	7	776	113	82	940	—	1	29	272
Iza		1934	122	21	127	—	—	1723	13	18	1782	—	—	5	129
Ketelymező		1567	80	9	237	—	—	1278	—	7	1316	—	—	1	243
Kunyozsa		1083	73	4	121	—	—	8	940	—	4	958	—	—	121
Sánevér		1907	120	29	231	1	5	1570	1 e.	41	1644	—	2	2	218
Pagocsa	Maros-Torda	1352	72	122	1	—	1095	91 e. ny.	35	1202	—	—	110	—	5

A község neve	Megye	Lakosok száma	Kik közt vannak olvasni tud	A lakosok															
				nemzetisége										hitfelekezete					
				magyar	német	tót	oláh	ru-thén	horv. szlov. nyelvű	római kath.	gör. kath.	gör. keleti	ágost.	bel-vét.	zsidó				
Mező-Rács	Maros-Torda	1201	74	97	1	—	976	82 egy. ny.	11	1086	3	—	69	9	—	—	—	—	
Mezőháza-Göde	"	1369	82	238	16	11	1027	29	—	209	28	1060	—	—	50	18	—	—	
Gajdell	Nyitra	1689	118	—	1601	26	—	—	4 e.	1682	—	—	—	—	—	—	—	—	
Fekete-kút	Sáros	1018	81	—	15	1	—	935	10	1	1031	—	—	2	—	5	—	—	
Bikszárd	Szatmár	1378	72	117	15	—	1210	8	8	12	1233	—	—	1	14	108	—	—	
Bőhid	"	1117	91	57	45	—	969	—	17	28	1017	—	—	—	18	54	—	—	
Felső-Leps	Szepes	1000	66	—	20	922	—	6 e. ny.	984	2	—	—	—	—	—	17	—	—	
Náprád	Szilágy	984	66	81	1	—	885	—	—	1	902	—	—	—	7	74	—	—	
Almás	"	1057	90	56	—	—	969	1	—	7	895	—	—	—	28	20	—	—	
Nagy-Derzida	"	1103	59	64	—	—	993	17 e. ny.	—	1032	—	—	—	—	17	54	—	—	
Kaczkó	Szolnok-Doboka	1199	82	96	68	1	975	2	24 e.	27	920	2	1	53	196	—	—	—	
Szent-Margita	"	1200	84	246	47	—	825	1	30	17	877	5	—	252	49	—	—	—	
Magyar-Köhlös	"	1025	66	174	9	—	751	50 e. ny.	24	799	—	—	—	162	40	—	—	—	
Doboka	"	1061	60	45	4	—	922	44	3	14	970	1	—	59	17	—	—	—	
Németi-Szamo-Ujvár	"	1116	80	54	—	—	947	2	31 e.	28	1018	—	—	60	10	—	—	—	
Füzes-Sát-Péter	"	1009	55	21	—	1	953	6 e. ny.	—	10	948	—	—	13	38	—	—	—	
Buza	Temes	1186	92	525	—	—	596	15	3	33	628	—	—	499	25	—	—	—	
Belotince	"	1163	100	1	13	—	1096	28	3	5	1149	1	—	8	—	—	—	—	
Kesznicz	"	1865	114	10	11	—	1170	12	3	6	2	1841	1	3	12	—	—	—	
Kirdia	"	1494	144	62	16	7	1361	—	—	65	1239	167	1	8	14	—	—	—	
Köved	"	1289	80	8	6	—	1231	9 e. ny.	9	42	1231	—	—	—	7	—	—	—	
Bukovecz	"	1430	116	169	38	2	1194	—	—	163	2	1215	4	28	18	—	—	—	
Itkár	"	952	74	31	31	1	860	—	—	39	65	822	1	—	25	—	—	—	
Susanovecz	"	1125	103	10	16	2	1050	17 e. ny.	13	243	855	1	5	8	—	—	—	—	

Dragólest	Temes	1024	77	11	15	—	964	—	—	16	2	995	6	—	5	—	—	—	—
Nagy-Kővéres	"	1867	711	121	47	4	1615	21 e. ny.	146	—	1685	5	6	25	—	—	—	—	—
Óhuta-Forgács	"	1737	110	6	15	—	1648	—	3	—	1716	4	—	14	—	—	—	—	—
Rakovicsa	"	1735	94	1	13	—	1064	—	3	222	1498	—	—	12	—	—	—	—	—
Török-Szakos	"	1150	70	51	25	—	1040	1 e. ny.	47	—	1070	6	13	13	—	—	—	—	—
Szilás	"	1870	136	101	42	30	1638	1	3	136	883	812	3	7	29	—	—	—	—
Szásza-Vince	Torda-Aranyos	1200	69	—	—	—	1161	—	—	—	1200	—	—	—	—	—	—	—	—
Mező-Sálya	"	1279	72	109	—	—	469	15 e. ny.	24	1155	2	—	84	14	—	—	—	—	—
Mező-Velkér	"	1280	73	26	13	1	1115	98	3	1	1231	—	4	4	40	—	—	—	—
Aranyos-Lóna	"	1151	67	45	1	—	1044	23	3	6	1093	6	—	46	—	—	—	—	—
Mező-Szakál	"	1028	100	185	2	8	688	100	3	67	817	1	1	109	21	—	—	—	—
Oleina	Trencsén	1378	116	—	6	1339	—	—	—	1368	—	—	4	—	6	—	—	—	—
Kollárovit	"	1825	116	1	8	1742	—	—	—	1808	—	—	3	—	14	—	—	—	—
Karaszló (Alsó)	Gyocsa	1694	129	—	—	2	—	—	—	1655	5 e. ny.	—	1569	—	125	—	—	—	—
Kony-Gurgova	"	989	69	5	2	—	—	—	—	951	—	—	930	—	68	—	—	—	—
Kony-Ujfalv	"	1040	72	—	6	132	—	—	—	889	1 e. ny.	1	905	—	132	—	—	—	—
Bazó	Ung	1978	173	143	79	1668	—	28 e. ny.	503	434	—	5	934	102	—	—	—	—	—
Dabrinics	"	1119	79	25	—	14	—	—	—	1055	9 e. ny.	31	1001	—	85	—	—	—	—
Pereseny	"	1253	100	33	84	245	18	806	4	241	882	—	6	98	—	—	—	—	—
Voloszánka	"	960	70	5	32	—	—	903	10	16	888	—	—	3	53	—	—	—	—
Domasinecz	Zala	1550	158	23	11	—	—	1468	h. sz.	1593	—	—	—	—	11	—	—	—	—
Sárdinovecz	"	1102	94	35	—	—	—	1018	3	1095	—	—	—	—	7	—	—	—	—
IV-ik hegyszerület	"	1266	87	7	—	—	—	1227	3	1266	—	—	—	—	—	—	—	—	—
V-ik hegyszerület	"	1128	80	—	—	—	—	1101	3	1128	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Nagy-Kemencze	Zemplén	1002	57	7	60	919	—	1 e. ny.	796	149	—	3	—	54	—	—	—	—	—

A mi naptáraink.

Az újév kezdetén legyen szabad e lapok olvasóinak figyel-
mét hazai irodalmunk legtermékenyebb ágára — a kalendá-
riokra fordítanom; nem ugyan azoknak »dús tartalmára«, hanem
csupán egy kis rovatcskára, melyet az egyenlőség nagy eszméje-
nek kifolyásaként a »kalendáriomesináló« urak a többi rovatok
végére függesztettek.

Bizonyára nem csekély haladás reánk nézve, midőn az
»ősi luach«-ot félredobva, akármelyik naptárban vagy napila-
ban megnézhetjük, melyik hó hányadik napja van a zsidőévszámítá-
s szerint. Hanem a jó urak még tovább mentek. Meggondolván
ugyanis, hogy naptár szentek nélkül még senki sem látott és ha
zsidónaptár van, úgy bizonyára zsidószenteknek is kell lenni, —
meg továbbá, hogy a zsidókról csak lehet mindent írni, ellátták
bennünket is nagykegyelmesen a legczifrább nevű szentekkel.
Hogy miéle uriemberek ezek a szentek tulajdonképen és honnan
kerültek elő, őszintén megvallva, nem sikerült nyomára jutnom.
Itt nyujtom mindazt, a mit e tekintetben kikutatnom lehetett.

A *lőcei kalendárium* formájára készített *kassai kalendárium*
az *ülések és ünnepek változásáról* már kicsiny — 16-rét — alak-
jánál fogva is csupán a katolikus kalendáriumot hozta 1615-ben.
Csupán 1755-ben szoríthat helyet az orosz kalendáriumnak. A
protestáns naptár csak e század elején kezd fölvetelt nyerni a
naptárakba. Magától értetődik, hogy a zsidónaptárnak még to-
vább kellett várátui magára.

A *Trattner-Károlyi nemzeti naptár*nak csupán 1859. jut
eszébe a lap alsó szögletébe zsidókalendáriumot csinálni, mi-
után már azt is odaírta, hol lésszen e hónapban veség. Ez a zsidó-
kalendárium a hónapok nagyobb részében összevissza ennyiből
áll: Ebben a hónapban nincs zsidóünnep. De ennél még szero-
csellenebbül jártak a hónapok, melyekben »van zsidóünnep«,
mert ott oly zűrzavar van, hogy azon halandó el nem mehet.
A többiekkel párhuzamos zsidórovatot legelőször Májer Ist-
ván »*István lőcei naptára*« hoz 1856-ban nemzsidó részzel. A
»honi izraeliták közt magyar nyelvet terjesztő pesti egyesít-
és« ugyanis már 1848-ban adott ki egy évkönyvvel egybekötött nap-
tárt »*Első magyar zsidónaptár és évkönyve*« cím alatt, melyben
hatalmaz zsidórovat van, nem tudván be hibának, hogy csanukka

gyertyaszentelőnek van fordítva. Istvánbácsi naptára, ágylátszik,
ezen minta után indult, e szerint zsidó szenteket nem ismer.*

Legelőször 1857-ben jelennek meg ezek közül néhányan a
b. Podmaniczky által szerkesztett »*Délihét*«-ban, melynek naptári
részét Montedegoi Albert Ferencz egri csillagász állította össze.
1860-ban már Vahot Imre is fölvette a zsidónaptárt. A következő
év nagyon bő esztendő volt a zsidószentekre, 1861-ben ugyanis
Görögkelti naptárjában egyetlen nap sem maradt zsidószent nélkül.

Ha már nem tudom kimutatni, honnét szedte őket össze,
legyen szabad legalább néhányat mutatványképen fölemlíteni,
melyek közül különben néhányan mai napig is szerepelnek a nap-
tárakban: Ignác, Manó, Mihály, Móricz, Libussa, Regina, Do-
róttya, Szegfűke. A nevek hangzatossága ellen alig tehető kifő-
gás. Végre István bácsi naptára — látván, hogy szentek nélkül
nehéz boldogulni, meghódolt a többségnek s 1865-ben szintén
befogadta őket. És e szentek minden évben megjelennek. A keresz-
tény közönség azt hiszi, a zsidók igen jól ismerik ezeket. A zsidó kö-
zönség megnézi őket, de mivel nem tudja kifizélt, bízza az okosab-
bakra. Az okosabbak pedig annyira okosak, hogy ily boldonságokkal
nem érnek rá foglalkozni; és így a szentek tovább grasszálnak.

Más szempont alá esik a Kondor Gusztáv akad. tag által
szerkesztett *M. tud. akadémiái Almanach*. Az Almanach e kin-
tetben *Littrow* bécsi csillagász *kalendographiáját* és a fentebb
említett Montedegói követi. Itt szentek nincsenek és az egyes
napok után — az ünnepekben kívül — történeti események van-
nak oda jegyezve, melyek azon a napon történtek.

Úgy látszik az összeállító leginkább a »*Szeder hadoroth*« és
»*Juchaszin*« című héber krónikákat használta, de igen sok adat
egyikben sem található és egyáltalában nehéz forrásukat kin-
tatni. Hogy a zsidónaptár ezen alakjában sem felel meg céljai-
nak, az bizonyos. Ezen történeti adatoknak mindenekelőtt semmi
helyük a naptárban, épen oly kevésé, mint más népek történeti
adatainak. De ez adatok még nem is helyesek, legalább igen sok
nincs eldöntve. Hadd említek csak néhányat.

Az Almanachban niszán hó 8-ika után áll: Mária (helye-
sebben Mirjám) halála napja. Bár pedig Szeder hadoroth (ed.
Karlsruhe. 16. b.) határozottan niszán 6-ikát említi. Niszán 2-ika
után áll az Almanachban: Áron gyermekeinek halála napja. Itt
a Szed. had. szerzője csakugyan e naptól említi, míg Im Ezerá

niszán 8-ikát, a Tanchuma pedig adar elsejét (u. o. 16. a). — Már e pár példából is láthatjuk, hogy — éltékintve helyes vagy helytelen voltakból — ezen adatok nem naptárba valók, mivel az illető napnak semmi vallásos jelleget nem kölcsönöznek.

Jelen alakjukban azonban még azt sem érik el, hogy a híveket történetük egyes mozzanataira emlékeztessék. Ezen adatok ugyanis úgy vannak föltüntetve, mint általánosan ismertek — abreviaturákban. Megvallom, hogy ezen rövidítések legnagyobb részét nem voltam képes földolgozni. Így p. o. igaz, hogy a Sued. had. marchesván hó 19-ére teszi a templom leégését (u. o. 23. a.) mindamellett nem tudom, mit jelent az Almanachban marchesván 19-ike után e tétel: »S. h. a. d. b. m.« vagy ez a másik: »Fr. sz. e. m.« és csak sejtem, hogy »Bőjt az ar. b. i. m.« úgy bontanál fel: Bőjt az aranyborjú imádása miatt.

Igen érdekes az is, hogy milyen bőven el vagyunk mi látva az Almanachban bőjtökkel. Az 1880-dik évfolyamban mintegy 20 darab bőjt van, azokon kívül, melyeket a »luache« is megemlít.

A kérdésre, honnét eredtek, ismét »nem tudom«-mal kell felelnem. Mert igaz ugyan, hogy a Juchasin említi (ed. Krakó 11.), hogy Sámuel próféta halála napja igaz hó 6-ika, de hogy ezen a napon bőjt van — a mint azt Kondor ur ránk szabja — arról ott semmi említés sincs. Kénytelenek vagyunk tehát ezen adatok nagyrészt szintén a fönti szentek közé sorozni, azaz részben hilyásknak, összesen fölöslegességeknek tartani.

A tanulás pedig mindezekből, hogy valaki lehet igen jó keresztény, de azért a zsidónaptárt összeállítani nem tudja; de sőt lehet valaki kitünő csillagász és szerkeszthet naptárt, mely igen magas tudományos színvonalon áll, mint Kondor egyet. tanár, de olyan harang öntéshez nem ért, mely a zsidó híveket hívja össze napnapjaikon. És engedje meg az igen t. tanár, hogy azon nyilatkozatával zárhassam soraimat, hogy ő a naptár e részének tökéletesítésére helyreigazításokat szívesen fogad.

Ha ez szószierut áll, úgy már jövőre lesz egy hibátlan naptárunk is.

Budapest.

VAJDA BÉLA.

A hitközségek és a felekezeti iskola.

A zsidóság kebelében mástól évtized óta dúló pártoskodás, a hitközségek minden intézményére veti ugyan szomoró árnyékát, de egyike sem szenved alatta annyira, mint a felekezeti népiskola. Pedig ez képezi a felekezet legfelsőbb szentélyét, hová avatatlan kéznek nem volna szabad nyulnia. Mert míg minden más hitközségi intézmény korlátozásával a kártekonny hitas csak helyi és ideiglenes maradhat, addig a népoktatás és hittan elhanyagolása az egész jövő nemzedéket rontja meg. A felekezeti iskolák nagyrésze pedig nem tart lépést a kor szellemével és ezen szomoró tény ismét csak a hitközségek laza szervezetének kifolyása. Ha mármost a jelen nemzedék — melybe az apák még a szív és lélek egész hevével oltották a vallásos érzelmeket — oly közömbös gyermekei neveltetésében, mit lehet várniuk a legközelebbi nemzedéktől, mely még zsonge korában maga is el lett hanyagolva?

A felekezeti népiskola első sorban bűnbakja a hitközségek zilált pénzvizonyainak.

Másodszor csak kevés felekezeti iskolával bíró község dicsekedhetik azzal, hogy kebelében a tanító és szülők, a tanító és rabbi, a tanító és hitközség között perpatvar ne támadt volna.

Ezen egyenetlenségek különböző okból támadnak. Az alapbaj az, hogy a tanítók állandósítására vonatkozó törvény nem ment még át a zsidók vérebe. Nem bírnak még mindenütt megbarátkozni azon gondolattal, hogy a tanító egyszerre oly »nagy ur« lett, kiről, ha 2—3 évig egy iskolán működik, gondoskodnia kell a hitközségnek. Ez nem egy helyütt a legjelesebb tanító is, mint felerészakolt egyönt thüeti fel, s többnyire ki is játszásk az állandósítási törvényt úgy, hogy minden évben a tanítónak felmondanak, új pályázatot írnak ki, de az eddigi tanítónak is megmarad pályázati joga. Ha jobb tanerő ajánlkozik, ezt választják meg, ha pedig nem, a régi alkalmaztatik *»egy próba-évre.«*

Hatalmas baj továbbá azon sokoldalúság, melyet némely hitközség a tanítóban keres. Nem ritkák oly pályázatok, melyekkel egy okleveles tanító kerestetik, ki egyszerre mind mészó és szentírás-főelőadó legyen. Mikép egyeztethető össze a sakteri teendő a tanítói oklevéllel, midőn a tanító a magyarázat közepett könyvtelen ennek fonát a liba nyakával egyidejűleg kettő vágja: azt csak egy rég mult század szellemé volna képes megfogni.

Jelentékeny baja továbbá az izr. felekezeti iskolának: az iskolaszéke. A vidéki hitközségekben az iskolaszékbe első sorban a vagyonosakat választják meg, tekintet nélkül a képességre. A vagyonos hitközségi tag a vidéken hasonló a főrendiház indígonaihoz: született törvényhozó mindkettő; universalis szakképzett-náihoz: »született törvényhozó mindkettő; »par force.« Az iskolaszék nag-ségük »ex officio« és mértékadók »par force.« Az iskolaszék a gyobbrésze a pedagógiát, didaktikát, népoktatási törvényt vagy miniszteri tantervet legfőkébb ha hírből ismeri, s így az állásában ingó tanító, ha a vizsgák alkalmával — mert máskor egy iskola-széki tag sem hederít feljé — tetszését akarja a laikus iskola-széknek és a szülőknek megnyerni, port kell szemükbe hintonie és a modern tanügyi szabályok ellenére tanítványait kizárólag a bemagoltatásra szorítania.

Mindezekből kitűnik, hogy felekezeti iskoláinkat reorgani-zálnunk kell. Reorganizáljuk, a midőn a hitközségek egymáshoz való fűzésével és pénzügyök rendszeresítésével nekik egészséges, szilárd anyagi alapot teremtünk; midőn a hitközségeket kerületekbe osztjuk s minden kerület kötelessége hitközségeiben kölcsönös anyagi erővel a kor szellemének megfelelő felekezeti iskolák-ról gondoskodni; midőn a tanítók jogait csorbitatlanul elis-merjük, őket állandósítjuk és állásukban nem egyesek szeszélyétől, hanem kizárólag ügybuzgalomuktól és szakképzettségüktől tesszük függőkkel; midőn a tanerőtől kizárólag oktatást és nevelést kívá-nunk, nem pedig hogy sakter, kántor, szónok és fűrdős legyen egy személyben; midőn az iskolák felügyeletére szakavatott, buzgó és lelkes férfiakat választunk az iskolaszékbe, tekintet nélkül va-gyonukra; s végre reorganizáljuk, midőn a héber oktatást és a vallásos szellem fejlesztését rendszeresítjük és emeljük.

Gyíngyós.

WEISZMANN N.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Zsidó halottak 1884-ben.

Január 5-én meghalt New-Yorkban *Lasker* Ede, híres német poli-tikus. Született 1829-ben Jaroczinban Posen tartományban. Jelentékeny részt vett a porosz királyság, az éjszaka-német szövetség és az új német birodalom törvényhozó testületi munkáiban. A német egység ujjaalko-tói közt kiváló helyet foglalt el és a német liberalizmus egyik legnép-szerűbb, észtehetései, ékesszólása, őszintes és tiszta jelene által egyaránt kitűnő vezére volt. Irodalmilag is működött.

Jan. 31-én meghalt Strassburgban *Goldschmidt* Siegfried, az ottani egyetemenek, alapítása óta, szanskrit-tanára. A Prakit ismeretében elő rangu tudósnak bizonyult a Ravanavaha mesteri kiadása és fordí-tása által.

Február 12-én meghalt 72 éves korában, Berlinben, *Bernstein* Áron publicista és híres népszerű természettudományi iratok szerzője. Mara-dandó becsü zsidó tárgy elbeszéléseket is írt, dolgozott a bibliai kritika terén és a negyvenes években egyik főrésze volt a berlini reformmozga-lomnak.

Febr. 14-én meghalt Berlinben *Chronik* L., ki soká Chicagóban volt rabbi és ott, később a német fővárosban kiadta a »Zeichen der Zeite cz. reform irányú folyóiratot.

Febr. 19-én meghalt Kaposváron, 85 éves korában, *Bergel* József ottani orvos és a zsidó irodalom avatott ismerője. Több munkát írt német nyelven, mint: Studien über die naturwissenschaftlichen Kenntnisse der Talmudisten (1880.), Geschichte der Juden in Ungarn (1879.), az utóbbit magyarul is: A magyarországi zsidók története.

Március 10-én meghalt Varsóban 70 éves korában *Lesser* Sándor festő-művész és esztétikus. A zsidó élet és történetből szeretett tárgya-kat választani és utolsó, befejezetlen maradt festménye: A zsidók kül-döttsége Kázmér királynál.

ának, a chasidizmus és excentrikus gondolkodásának annyira állatára, hogy a zsidók haladását lehetetlenül teszi; a lengyel zsidót a ravaaszág prototípusának tartják, ki a tisztaságot hírből sem ismeri, míg a fényűzés nélkül el sem lehet — már fejletlen ifjkorában Hymen szent esküvőinél.

Ekként a lengyel zsidóról eleve megállapított vélemény uralkodik, e véleményből levont következtetések szerint rendez be nem egy a maga eljárását a gyakorlati életben. A lengyel zsidónak objektív, árny- és fényoldalait feltüntető igaz képre különösen a mai időkben van szükség egyrészt azért, hogy az előítéleteket kellő mértékűre leszállítva némely vádnak jogtalan élet vegyük, másfelől, hogy a mértékadó köröknek idején és lehető nyomatékkal mondjuk: caveat consules.

A gácsországi zsidók mostani társadalmi és műveltségi viszonyai logikailag és historikailag szükségszerű folyamánya mindazon eseményeknek, melyek az országban lezajlottak és a századokon át hol tört, hol sanyargatott zsidóságra való hatalmas befolyásuk által a nép mostani állapotának egyik főokozói. Minél nagyobb valamely szervezet, annál erősebben érvényesülnek egy ráható mozzanat következményei, annál éreztetebb és tartósabb a külső körülményeknek és belső viszonyoknak reá való hasznos vagy káros következményei. Ekkép minden fontosabb ország esemény — a speciális zsidó életet érintő minden tény kell, hogy különösen mely és tartós hatással lett legyen az ott oly nagy számban élő zsidó népességre.

Ebben találjuk magyarázatát a lengyel zsidók nem egy individuális sajátosságának. Nagy részük szívós konzervativizmusa vallási dolgokban annak következménye, hogy a számos és különösen nagy zsidó-népességi központokban a szokások és erkölcsiök hosszú időken át változtathatlanok maradtak. A chasidizmus, Lengyelország eme szín és illat nélküli virága, ama sanyargatások következménye, melyeknek a zsidóság a kormány és lakosság részéről századokon át kitéve volt, nagy számuknál fogva pedig az elnyomás intenzívebb vála. A mely vallásosságtól áthatott egyének itelemben való megnyugvással, néma megadással tűrték a szenvedéseket, éle eszt férfiak lévén, a talandó iródnak gazdagították korszakos munkákkal és mesze földön híres talmud-iskolákat alapították; míg a nagy tömeg, mely vallásbölcsleletit magaelatra fölvergődni nem tudott, határtalan innéban lámaszt keresett a miszticizmusban, mely a chasidizmus mezébe fölvehető. Tudnivaló, hogy inné idejében a balhít és babona leginkább terjed és fejlődik.

A zaklató törvényhozái intézkedések szűlte teljes elzárkozottság a külvilág szellemi életétől s a tartós elnyomás okozta eltemplülés a felforgó viszonyok között nem egy bajnak és visszacsúléssá is lett szűllő anyjává. Így lett rányomva a lengyel zsidóságra az a bélyeg, melyet annál kevésbé lehetett egykamar megváltoztatni vagy eltörölni, mert magának az országnak is kulturális viszonyai soká maradtak olyanok, hogy a zsidóság elnevezést teljesen igazolták.

Azonban az emberi életnek örökké előre törő eszméi s a modern törvényhozái a maga következményeivel együtt az utóbb évtizedekben jótékony befolyással voltak a gácsországi zsidók egész életére. A választófal összeomlotta, a szabadság és egyenlőség fényugara eltérőleg és frissítőleg hatott szerte-szert. De a mint vannak esllagok, melyeknek világossága nagy távolságunknál fogva nem érhet ide földünkig, így nem bírt a fölvilágosodás napja minden körbe hatni és a mely éjszaka árnyékait eltüntetni. A hivatott munkásoknak azért mindenek előtt ama két oszlopfallal megőrzésén kell fáradozni, mely minden modern népet hordozója: a népnevelésre és a munka iránti érzésre.

A szellemi szemkör különösen a nagyobb városokban sok tekintetben lévett ugyan, modern kultúra és szokás főmóltó hatással voltak sokak életmódjára s e helyeken az ifjúság sem szenteli magát többé — minden világi tudományt megvetvén — kizárólag az egyoldalú talmudtanulmányoknak; a tudás vágya a zsidó ifjak nagy számát tereli évente a közép- és felsőiskolák felé s ama nagy látogatottság, melyet, az igaz, csak néhány nagyobb városban főmóltó zsidó népiskola főmóltat, eléggé bizonyítja a mellett, hogy a nép fölforgása nagy átalakuláson megy keresztül. A törekvő ifjú nem szorult többé rá, hogy, mint azelőtt, magányos és elzárt kamrájában, a hová a fanatizmus és obszkurantizmus gyanakvó lemedkedése el nem kísérlette, az aléce titkaiba melyedjen. A sokak által perhorreszkált iskolai oktatást pedig a magánoktatás helyettesíti.

Mindazáltal még rendkívül sok a tudás a nevelés terén; még nem egy akadályt kell legyőzni és nem egy előítéletet leküzdeni, mely az általános népfölvilágosításnak útját állja. Különösen a vidéken, a kisebb helységeiben, a nevelésként illetőleg nagyon szoroknak a viszonyok. Mert egyrészt a kik a világforgalomtól félreeső vidéken tengetik egyhangú életüket, nem érzik mint más polgártársaik szükségét az iskolának és profán tudásnak; a ehéder egyetlen tanításezők s héber tanultságuk elegendő nekik életük minden korszakában; másfelől pedig a chasidizmus és másfala, a máchizké hadat — mely néhány évvel szűllött mint a szénre hadat — egyik álfaja Magyarországból jutott el hozzánk — a rendszer-

iskolai képzettséggel nem állnak valami jó lábon. Ez ellenérzésnek ama körülmény is kedvez, hogy a törvény által megszabott iskolai kötelesség egész a legújabb időkig gyakorlatilag nem volt érvényesítő, minthogy a mint az utolsó tartománygyűlés tárgyalásából kitűnt, igen sok községben állami iskola sincs.

A bécsi Allianz különös figyelmet fordít a körülményre, a mint ennek utolsó kimutatása is láttatja. De mindössze sem vagyunk még túl a kezdeten; egyes iskolák támogatása édes keveset nyújt a az irányban kifejtett tevékenység az óriási feladattal szemben nagyon is csekély, minthogy megoldásához nagy segítségességek szükségesek, melyekkel pedig a központ — a gácsországi allianz-fiokok föltűnő kis számánál fogva — nem rendelkezik.

A nagy ezél kellő megvilágítását tárgyaló és ez érdekében való felhívás bizonyosan sikerre számíthatna hitokománok részéről, kik amyszor adák a felvilágosodás iránti érdeklődésüknek fényes tanujelét; hiszen annak idejében hasonló eszközzel sikerült a párisi All. isr. univerzellének a messze kelet iskolái javára váratlan nagy eredményt elérnie; a szellemi inség ellen való küzdelem bizonyára nagy körökben számíthat hathatós és fogatos részvételre.

Gácsorszáiban és Bukovinában energikus propaganda sok allianz-fiókot kelthetne létre; a leubergi haladó irányzatú »Sómer Izrael«-el való párhuzamos működés szintén előmozdítaná a nagy művet. Az egész eljárásban persze alkalmazkodni kellene az itteni speciális viszonyokhoz, a cselekvés idején észszerűen kellene eljárni, a chédert mintegy önmagán belül reformálni, az érdekllett körök fölforgását lehetőleg tekintetbe venni; most pedig a kezdeményezésre kedvező az alkalom, a menyiben a chédert kérdését a hatóság napirendre tűzte.

A mértékadó tényezők egy újabb reformáló befolyásának tárgya: a középiskolai hitoktatók intézménye. Elodázhatatlanul szükséges, hogy a vallásos eszme ezen ápolói feladatnak magaslatain álljanak, hogy hívásunk fontosságától át legyenek hatva, az ifjúságnak a zsidó hittan elveit kellőképp adassák elő. Mert ebben az országban meg kell mutatni az ellenfeleink, hogy zsidóság és igaz műveltség nem összeegyezhethetlen fogalmak; s magát az ifjúságot is olyképp kell nevelni, hogy későbbi hivatásuk körében megőveik a szeretetet és bűséget ősi vallásukhoz.

De az vírádalkozálé után következzék a »dolgozzálé: ora et lara. Mődját kell ejteni, hogyan lehetne a kézművet hitorsosaink számának megfelelőbb arányban terjesztetni.

A gácsországi zsidókban éppen nem hiányzik a munkakerülés; a leg-

terhesebb és legfáradtságosabb kézművek zsidó kézhén vannak; a legnehézebb munkákat zsidók végzik. Általában azonban nem felel meg a munkások száma a munkára képesek számának. Ámde nem szabad tekinteten kívül hagyni, hogy Gácsország és Bukovina nem iparos országok s így a munkára képesek tényleg nem találának elég dolgozni valót. Ehhez képest a nem-képzűvek munkát itt rosszul fizetik s így a zsidóknak elmet a rituális érkezési törvények drágítják, a kevésbbé jövedelmező napi munkára ritkábban adja magát.

Munkakerülés és lustaság azonban egyáltalán nem vehető statisztikailag igazolhatatlan tartózkodás okának; ellenkezőleg látjuk, hogy az itteni zsidók, különösen az alsó- és középsztyály, tehát a zsidóság túlnyomó többsége, a létező való kiüzdelem minden fizikai erejének megfeszítésével az óriási nélkülözések közt folytatja.

E nagy erőlködés eredménye pedig fájdalom, fölülte csekély. A nevelés módja, a ruházkodás és lakás viszonyai éppen nem felelnek meg az észszerű közigazgatás követelményeinek. Az emberi nyomor statisztikusa itt túlgázdag anyagot talál.

Nem mintha a jótékonyaság érzéke és a részvétel idegen szenvedés iránt a jobbnemű gácsországi zsidó köbél nem hevítő; a tények ellenkezőleg igen ékesszóló bizonyítékok a jótét sok ezer neme mellett, melyet itt minden alkalommal kifejtének. Csak hogy mégsem tehetnek annyit, a menyit akarnának.

E sötét képmen fénypontra kínálkozik a tény, hogy a néposztály aránylag mégis kevésbé jut összeütközésbe a bűntető törvényvel s hogy a józsámság, a rendezett családi élet iránti érzék és az istenben való bizalom sok nehézségen átszegliti.

A már régibb alapítványok s újabbán a bécsi Allianz szerény keretű törekvése a kézműnek az itteni zsidóság közti terjesztésére ily körülmények között bizonyára állandós hatáson lesz.

A megélhetés módjai nálunk az utolsó években általában nagyon kedvezőtlenek lettek, olyannyira, hogy az illető zsidó körök csakis egész erejük megfeszítésre árán tarthatják fenn magukat.

E mellett amaz érvendés tény konstatació, hogy az utolsó években a vagyonszább zsidó az iparra és jószágberletre fordítja pénzét és zsidó munkások felhasználása által közvetve a beteg organizmus egészégi procezzusát nagyon elősegíti; valamint az is remélhető, hogy a korai házasságok ellátott szokása nem fogja többé, mint annak előtte, a keresetre képtelenek és az inséges családok számát gyarapítani.

A mi a különböző hitközségi viszonyokat illeti, be kell vallani, hogy azok nagyon sok helyen nem állhatnak meg a pártatlan kritika tűzkeze előtt. A nézetek elágazása mellett a közügyeknek egy magasabb szellem által áthatott vezetése majdnem lehetetlen. A »Machzike hadatse« alapítása következtében, mely az ő hiperorthodox irányát kiméletlenül akarta minden községben érvényre juttatni, az eladig egyetértésben élő felek békén kemény megpróbáltatásoknak volt kitéve; úgy fetszett, mintha nagy és véres küzdelemnek fejlődnie. Még friss emlékekben él a lengbergi gyülekezet, mely annak idején hírhedt férczelményét, mint a gácsországi zsidó községek mintaszervezetét, a kormányhoz fölterjesztette — tudvalevőleg, eredmény nélkül.

Ez ecclesia militans buzgóságát és kíméletlen fellépését azóta nyugodt és békés magatartás váltotta föl és nem kell többé tartanunk attól, hogy a zsidóság kárára és tekintélyének rovására a községek újra ellenes táborokra oszolnának, a mint azt Magyarországon fájdalmasan szemléljük.

S mindez oly időben történik, melyben a zsidóság inkább rá van utalva hívőinek egyetértésére, mint valaha — szemben ellenségeink és rosszakarúink zárt soraival, kik semmi fegyvertől vissza nem riadnak, semmi hadi szert jogtalanul vagy illojálisan nem tartanak. E modern csapástól mi itt Gácsországon szintén nem maradtunk megkímélve. A germán Jupiter tonans menyörgése a Kárpátok tövében is visszhangra talál, a haladó idő folyamába vetett mohos sziklatömb gyűrítései elhatottak ide mihozzánk is. Az életnek nem egy helyzetében érzí a zsidó lakosság a viszonyok e váratlan átalakulását itt nálunk is és bizonyára nem szükséges, hogy ez ügyben ténylekkel is szolgáljak.

Infandum jubes renovare dolorem . . .

Csak azt az egyet akarom jellemzésül idézni, hogy ellenfeleink itt az is főbejártó bünnül róják föl a zsidóságnak, hogy vagyonát és erejét a földművelésnek szenteli. »Szent talajunk ideoen kézzre bíre — így hangzik a lengyel lapok állandó felajdulása, ha valamely földbirtokot zsidó vesz meg.

És így az egész esztavonalon a jelszó: »hátrafelé!« A szabadság az önzemek és rút kenyérgyűrségnek szolgáljává kényszerítették. Mi azonban járjuk bátran és aggodalom nélkül a haladás útját; az omledéket és törmelket hordjuk el egész erőnkkel, hogy a midőn az igazi szabadság társ, remélhetőleg nem sokára, újra kislit, Gácsországon oly zsidóságot lásson, mely méltó minden áldására.

Brady.

BLOCH LAZAR.

Amerikai levél.

Cincinnati, Ohio államban, 1884. december hó.

Ugy hiszem, érdekelni fogja a Magyar-Zsidó Szemle tisztelt olvasó közönséget azon újdonság, hogy az amerikai zsidóság vallási dte — kezdettől fogva mind végig — a felekezeti, fajbeli és családi rokonérzés ánkétes és aránylag tetemes áldozatainak kifolyásából ayer mindig újra és határozottabban fejlődő erőt, szellemet és állandóságot.

Belátják itt az összetartás szükségességét — »United, we stand; divided, we fall!« Ez oly leezke, melyet egy életre való és vágyó faj sem tanulhat és érezhet elég korán. Belátják, hogy az ő, ő és középkorbeli paripákön, bámi helytén és derekasan tilve csak hátrálni, de haladni ép nem lehet. Belátják és megértik itt, hogy ha eddig a szellem ereje fejlesztette az anyagot, itt van innár az ideje, melyben viszonyok kérielhetlenül megkövetelik, hogy most az anyag, visszahatólag, fejlessze a szellemet. Belátják azt is, hogy a biblia tulajdonképen egy nagy ősi bányá, melyet nem a hit és bizalom, hanem a tudomány eszközeivel és szerszámaival lehet csak sikeresen kiaknázni.

Az amerikai ifjú zsidó nemzedék előtt a mithologia nem vallás, a vallás nem szertartás, a szertartás nem hit, a hit pedig nem történet és azért egyformán vonakodik akár himni, vallani vagy gyakorolni, a mi nem ész- és természeteszerü.

Minél műveltebb és tanultabb egy-egy faj, nemzet vagy álladalom, annál jobban gyarapodik és fejlődik benne az ujkori zsidóság; míg ellenben: minél mulatlenebb és tudatlanabb egy nép vagy faj, annál inkább gyüllöl és a hol csak lehet, üldözik. — A mire is Angol- és Franciaország és ezen északamerikai államok fényes, arra a többi Európának nagy része ellenben szomoró példát szolgáltatnak.

Mindezt tapasztaltják és értik a zsidók itt Amerikában, és épen ez okból virul annyira és fejlődik oly hathatósan a modern zsidó felekezet; míg az orthodoxia folytonosan gyengül és hervad, és már évek előtt a mulandóság tengerének árjaiba süllyedt volna, ha az orosz és lengyel emigráció nem táplálná.

Igy állnak a zsidó felekezet ügyei az északamerikai Egyesült Államok összes óriási területén:

Egy hatalmas és befolyásos közöégi szövetezet: »Union of American Hebrew Congregations.«

Három hatalmas, gazdag és befolyásos zsidó rend, vagy szervezet: »Bea's baria, Kesser et harel és Israel unibad joi.

Hat zsidó árvaház: Cleveland, New-York, San-Francisco, New-Orleans, Baltimore és Charleston városában.

Három izraelita agastyánok menedéke: Cleveland, Washington és New-Orleans.

Nyolcz izraelita kórház: New-York, Chicago, New-Orleans, Philadelphia, Cincinnati, San Francisco, Baltimore és St.-Louis városoknál. Egy rabbi-képző szeminárium és egy előkészítő collegium, Cincinnati és New-York-ban.

Háromcz nő páholy: Deborah testvérei, melyeknek feladata: a szegénység enyhítése, az árvák ruházása, a hontalanok honosítása és a fázók melegítése.

Negyenkét páholy: Izrael szabad leányai, melyek nemes feladata: az öt keserűségnek enyhítése, az árvák és szegény özvegyek ellátása, a szegény elhagyott gyermekek nevelése és oktatása, a főleg meztelenek felruházása, a szegények között kenyér, fa, köszén, ruha és élelem kiosztogatása; a szegény tanulók serkentése és fentartása — végül kétszáz-hetvenhárom kisebb nagyobb általános jótékonyaságnak és segélyegyletnek (Benevolent and Relief Societies) a nagy birodalom minden részében elágazva. —

Hőreb hegyalján álló ösatyáink egykoron azt mondták, hogy »femi és hallani« fognak. A közép és mult kornak szellemi és politikai süffőségében a »tevés« sok részben lehetetlen lévén, felekezetünknek a »hallás« kellett szorítkoznia. De, nagy Isten! Ki nem hallja és érzi a jelenkor géniusának komoly intését, hogy az idő, a körülmények és kívánalmak mind, mind megváltoztak?

Nemesek századokon, de két évezreden át hallgattunk — hallottunk is eleget; ideje, hogy már egyszer tegyünk is valamit az igazsáért, a jog és szabadságért és különösen önmagunkéért! Nagyon itt az ideje, hogy a rozsdás pánczélokot feloldjuk, a rúgiségeket a könnyű és levestátrakba helyezzük.

Az ismereten és tisztá meggyőződésen nyugvó s történeti alapon álló vallás annál intenzívebben terjesztendő minden észszerű és érzészerű módon, minthogy a valódi zsidóságnak maga a szentírás értelme és betűje szerinti is nem annyira hitlen vagy vallásban, hanem tényben, eslekedtetben kell nyilvánulnia.

ROSENSPITZ SÁNDOR.

Tanügy.

A hitoktatás a leányiskolában.

Azon nagy mozgalom, mely az utolsó évszázadokban az elemi és középfokú hit- és erkölcsi nevelés körül mutatkozott, — az általános emberi szempontról eltekintve — felekezetünknek nézve kiválóan fontos és áldott. Mintha mely álomból vertek volna föl, mely után még nehé a fejünk; sajnos, hogy csak akkor történt az ébredés, mikor már lángba borult volt föltűnt a háztető. Így aztán nem is csodálhatjuk, ha a mekkvés munkáján fáradoznak mind azok, kik a bajon segíteni hivatva vannak.

Mivelhogy legnagyobb a hit- és erkölcsi nevelés iskoláinkban egy órával szaporított, jelenleg hetenként 2 óra fordítatik rá, a pesti izr. hitközség a hitoktatók számát is gyarapította, és remélhető, hogy a hitoktatás már ezen intézkedéssel fogva is jobb jövőnek néz elébe. De ha a fővárosi hitközségben némileg javulni is fognak a viszonyok, mert előjárásba bizonyára semmiféle áldozattal vissza nem fog riadni, hogy helyettesítse az évtizedeken át tört hiányokat — hogy lesz kis városban, falun, hol a felekezeti iskolák viszonyai különben is a rendezetlenség szomorú képét mutatják fel? — Csak most, midőn mindinkább szembeötlőbb lesznek jelei, áll ellátók egész nagyságában a vesztély, melyet valójában csak azok ismernek, kik az iskolákban megfordulnak, a gyermek szívének pillanatán és figyelemmel kísérték azon irányt, melyben gyermekeink e tétlen haladtak; bizonyára megütöztetés és méltó fájdalommal akadtak fenn azon közömbösségen, mely fiatal lelkeiket elfogja, valahányszor vallásunkról és annak gyakorlatáról van szó.

A ki ezen szomorító jelenség okait kutatták, azt hiszik, hogy a megrovás legsúlyosabb része első sorban a családot illeti, mely a vallásban való nevelést egészen kitűrtelte kötelezettségei köréből; másodszor pedig az iskolát, mely a hitant egy órá, tehát kevesebb fontossággal bíró tantárgynak — mily kicsinylés! — tekintette, melyből még sem hiúsították a gyermeket. Tény, hogy nálunk tanító is meg tanító is kicsibe vette az ügyet, a tanuló azért, mert érdeklődés és öröm nélkül tanult, a tanító pedig azért, mert munkájának gyümölcsét hiába kereste.

A régi időkben alkalmazott hitoktatók nagy része azonban már azért sem hit erődénnyel tanított, mert az anyag módszeres beosztása nem lehetett, vagy nem hit a gyermek fejére helyezkedni.

Tapasztalásból tudjuk, hogy az, a ki hetenként csak egyszer, legalább kétszer 36 egy népes osztályba, sokkal nehezebben fog elhaladni

vele, mint az, a ki minden gyermek egyéniségével tisztában van és tudja, kinél milyen eszközöket kell alkalmazni, hogy a tanítás ezéjárt elérje. A vallástani tanításnál ez annál inkább lesz érezhető, mert szívközpő feladatánál fogva az egyén lelkiületével többit foglalkozni tartozik, mint akár mely más tantárgy; következésképen a tanító jobban felelhet meg feladatának, ha nemnél sürbiben érintkezik növendékeivel.

De hát kik legyenek azok, kik a felekezeti leányiskolákban a vallástani tanítást? A fiúiskolában alkalmazhatók a bp. izr. tanítóképzőből kikerült tanítók, kik tanulmányaik közt a vallástannal is foglalkoztak, tehát azt taníthatják is; de ezt tanítóknak nem bírják, mert *nincsenek a szükséges magy. birtokában*, pedig a nélkül — csupa methodussal — nem boldogulunk!

Felekezeti leányiskolákban alkalmazható tanterőről gondoskodni — ez csak a legközelebbi jövő fontosabb feladatának egyike, olyan tanterőről, melyek a hituati nemcsak tulajdon egyéniségük épületére és lelki üdvétségére való tekintettel sajátították el, hanem módszeres kezelésében az anyag feladásában és feldolgozásában teljesen járatosak; és tisztában vannak mind azon különös szempontokkal, melyek a hituati tanításnál tekintetbe veendők.

Igen természetes, hogy ilyen tantervet arra való intézetben kell készíteni, mivel a létező tanítóképzőintézetek, felekezeti nélküli jellegüknek fogva a vallástani és methodikájára nem fordíthatnak figyelmet, tehát ilyen felekezeti tanítóképzőintézetet felállításáról kell gondoskodni.

Tudom, hogy az eszme, melynek szószólója vagyok, első tekintet nem fog visszhangra találni és nem is fog egyhamar népszerűsége végéig el, mert azon hit van elterjedve, hogy a fenálló tanítóképzők kellel több tanítótól képesítettek, s így egy új képzőintézet csak azapórtaná azok számát, kik állás nélkül, munka híján vannak és családjuk egyszerű gondolkodás- és életmódjához nem tudván többé szokni, szerencsétlenebbé lettek. Az bizonyos, hogy ezen állapotot — ha csakugyan fennáll, — nem súlyosbítanák a felekezeti tanítóképzőből kikerült tanítók! Mert ha a vidéki iskolák mostanáig ugyan rendezetlenek, a tanítók állásai bizonytalanok és rosszul díjazottak is, mégis remélhető, hogy az az idő nincsen távol, hol vége szakad ezen sájnálakra méltó helyzetnek, és az egyszerű alkalmazott tanító biztossága nyugodt érzetében fogja teljesíthető kötelességét.

Kik fogják immár a leányiskolai állásokat elfoglalni? ha ugyan az elemi vallástani felvigyázásának alapfeltételeit — hogy az osztálytanítóknak egyezseregű a vallástani tanítás — szemmel tartjuk és arra való tanítónak még nincsen képesítve? — Erre a felelet igen egyszerű.

Ha nem lesz vallástanításra is képesített, akkor majd alkalmaznak más — csak hogy a zsidó ügynek hasznára fog-e ez történni, már más kérdés.

És hogy a felállítandó felekezeti tanítóképzőnek tanuló közönsége is lenne, arról tanuszkodnak a vidéki polgári leányiskolák értesítők, melyeknek statisztikai kimutatásai új bizonyítékokat nyújtanak arra nézve, hogy leányaink nemcsak a felsőbb leányiskolák iránt mutatnak rokonérzést, hanem a polgári iskolákat is sürin látogatják. Ilyen vidéki leányok közül számosan örömet jönnékel fel, hogy itt kiképzéstket nyerjék; hazatérve alkalmazást keresnének és találának is.

Eltekintve azonban azon haszontól, mely egy felekezeti tanítóképzőintézet felállításával a magyar-zsidó tanügyre háránolna, még különös nyereségben részesülne a budapesti zsidó leányoktatás. Ismeretes tény, hogy az izr. hitközség leányiskola jeles vezetése mellett kitünően felel meg a hozzá kötött várakozásnak, csak hogy a hitközség nagyságához mérve igen is szűk; parallel-osztályok felállítása által a bajon segíteni lehetne, de arra való helyiség jelenleg nem áll a község rendelkezésére. Itt egy füst alatt elemi leányiskolájukon is segíthetnénk, a mennyiben részint a gyakori iskolában, részint pedig egy hozzá csatolható elemi leányiskolába helyezhetnénk azon zsidó leánykákat, kik a hely szűke miatt másutt nem vétehetnénk fel és tankötelezettségöknek nem tehetnek elegett.

Leányiskolánk vallástanítás-ügyének sikeres megoldása a magyar zsidóságra nézve sokkal fontosabb, sem hogy ne táplálhatók azon remény, hogy legközelebb erélyes támogatásban fog részesülni. Adja az ég, hogy ezen időpont mennél előbb álljon be és a következő évtizedekben már vallásosan érző, lelkes honleányok lépjenek az iskolából az életbe, a magyar zsidóság támogatására és üdvére.

Budapest.

GOLDZHER ILONA.

A mi tanító-képzőnk.

Nekem sem volt szándékam ezen kérdésben felszólalni. Nem mintha az ügyet áldatlannak, vagy megbeszélésre elég érdemesnek nem tartanám, hanem azon pusztán okból, mert ebben a zimaúkos időben, mint felekezetenem szok fia, én is beálltam *„néző közönségnek.”* Most is csak azért szoktam hallgatásomat, mert igazságérzetem ásztónál, hogy a M. Sz. Szemle 1884. 10. számában a zsidó tanító-képző intézetéről állítottakra vonatkozólag véleményemet elmondhassam és ezzel-összefüggésben egyik-másik téves üzvetet helyre igazítok.

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. 1885. I. FÉL.

E lapok igen t. levlírója öreg hibáinak tartja, hogy a mi képzőnkben nem csupa okl. gimn. tanár oktat, mert szerinte alig van hasonló intézete az országnak, hol ez nem így volna. Engedelmet kérek A 71 tanító-képző intézetben elenyésző kis számban vannak gimn. tanárok alkalmazva, a tanérok legnagyobb része kipróbált tanítókból, nevezetesen polgári-iskolai tanítókból van összeválogatva. Hiszen az ország első e nembeli intézetében, a budai pedagógiumban is, maga a fejes igazgató, továbbá a pedagógia tanára, ki szakirodalmunkban első helyen számot tevő egyén, továbbá a szaktárgyak tanárainak egész sora nem okl. gimn. tanár S ez jól van így. A tanító-képző intézet tanára első sorban *kiváló tanító* legyen, ki múltán legalább egy évtizeden keresztül a népiskola lehetőleg minden osztályában a tananyag kezelésében kellő gyakorlottságra tett szert, képes legyen tanító-jelöltjeit mindazon hosszú megfigyelés szűkei lelkeltani, logikai, nevelés- és módszertani momentumokra figyelmeztetni, melyeknek helyükön való alkalmazására csak a gyakorlat kipróbált uja vezethet még akkor is, ha már a pedagógiai irodalomnak java termékeivel megismerkedtünk is. Azután meg valljuk meg azt is, hogy ha a mi realis korszakunkban tanítókat lenni nem valami haladatos mesterség, ugy zsidó tanítókat beállni, a legtöbb esetben beillik XIX. századbeli martírúmnak. Ha most már azt akarjuk, hogy a leendő tanító hévvel és ihlettel, valóságos küldetéssel töltse be fontos helyét — s ezt ki nem akarná? — úgy álljon előtte az iskolában, mint tanító-jelölt előtt olyan tanár, ki maga is átérezte hivatásának fontosságát a népiskolában, átélte a tanító örömeit s kinek kijutott az örömből is. Legyen a jelölt tanára oly tanító, ki maga is csak hosszú tapasztalatok után jutott oda, hogyan kell a községbe bevenni sok ládós és helyes intézkedést, melyektől a népművelő ösztönyszerűleg idegenkedik s mely hasznos, néha a község létfeltételeit érintő újítások vagy intézmények megkedveltetése attól a módtól függ, miként azokat a pap vagy tanító meghonosítani akarja. Legyen a jelöltnek tanára olyan ember, ki maga is tudja, mily nehezen, mennyi vergődéssel jutott el mai állásáig, mily kitartó szorgalom, folytonos önművelés vezette csak ezhöz. Az ily tanító lesz igazán képes felkeltani jelöltjeiben a tudomány-szeretet, a szakadatlan önképzés után való vágyat. Csak az ily tanító képes szeretettel magához emelni a rendszeren igen szegény tanító-jelöltet s lesz képes saját lelke tüztől és szeretete melegségétől átültetni jelöltje köhébe oly ezéből, hogy majdan mint tanító ez is szeretettel és türelmessel ápolja egy község eseméit. De hogy egy sokszor használt képpel álljak: az, a mi a vaka az a szin, az a fiatal, egyetlenből került okl. gimn. tanárnak a képző intézet — vagy legfeljebb: Gradus ad Pae-

nensum. Polgári iskola, az is jó; képző intézet, az is jó; ipariiskola, az is jó. Akár azok az ismert állatmésében. A kivételnek tisztelet. Az ily fiatal embereknek maguabb aspirációik vannak, a joggal. De a képző-intézet kísérleti állomás nem lehet. Polgári iskolánk is annak beteg, hogy a sok tanárnak helyet kellett adni, oda tették hát őket, a hova lehetett. A tanító-képző intézetbe is, úgy kerültek s mint látjuk, elég rosszal történt, mert hogy akarhat az a leendő mesterek mestere lenni, ki minden gyakorlat hiján szűkülökődik, ki még azt sem tudja, hogy is üljön a gyermek az iskolában?

Az tehát, hogy »intéző körünk« egyetlen tanító-képzőnkben megtűrik a tanárokat, mert *tanári* oklevelük nincsen, nemcsak nem baj, hanem igen helyes intézkedés, ha csak a személyek ellen kifogás nincsen. A levlírója szerint ez a »személyes kérdés« rendkívül kényes. Már hordságot kérek. Szerény véleményem szerint vagy nem szokás felemlíteni, a mi kényes természeti dolog, ha vele foglalkozni nem akarunk, vagy ha fel-evaljtuk, meg kell mondani, mi szívünket nyomja. Azért tehát én nem követem a t. levlíró, hanem mint azon intézetnek volt hálás növendéke s mint a fővárosban élő tanügyi embere, ki a nyílt titkokat szintén ismerem, hozzá szókam a »kényes természet« személyes kérdéshez is. Megtehettem ezt kellő tárgyilagossággal, mitűnt ut nekem semmi keresni valóm nincsen, sem szűriöm, sem subám, sem az egyik, sem a másik.

Oly intézetről van szó, mely innen-onnan 25 év óta teljesíti fontos misszióját, s oly tantestülettől, melynek még első három tagját már az intézet megszületése első napján olt találjuk a tanácsnak. Maga az igazgató másfél évtized óta jár el tiszteben tapintattal és bölcs körültekintéssel. Ezen intézet tehát nem új, nem a jövőbe vetett remények szerint, hanem múltja után lehet megbírni. Százakra megy azon tanítók száma, kik innen kikerülve a gyakorlat terén működnek szakismerettel, lelkesedéssel. Bárha a tanárok egy része nem magyar születésű, mégis ezen intézet növendékei, a magyar zsidóság megmagyarosított, egy tudomány és műveltség által igrigyesül keltett nemzedék sikeres oktatásának első alapvetői. A magyar pedagógiai irodalom hivatott és már elismert munkásai jó részben ezen intézetből kerültek ki. A tót vidékről ide került ifjak itt megmagyarosodtak és a magyar nemzeti eszme hirdetői, míglen a tót vidék keresztény ifjai a tanító-képző intézetekből kikerülve, Grünwald Béla szerint, részben a panszlavizmus apostolai. A budapesti közélet iskoláiban alkalmazott 400 férfitanító között 10 a zsidó. Ezek közül a mi tanító-képző intézetünkéből kikerült 8. Pedig megvalósításuk nem könnyű szerrel történt. 119 próbamehadásra meghívott tanító közül megvalósult

tott négy. Ezek közül egy a zsidó tanító-képző intézet volt növendéke. Az ország legjobb állomásait felekezetiünkben ez intézet volt növendékei töltik be becsülettel, tisztességgel.

Ezek tények; demonstrálni ellenük nem lehet. Itt »szükséges intézkedése nem látok s nem láthat senki, ki kancsal szemmel nem akarja némi a tényeket.

Levélről azon reményét tehát, hogy a szükséges intézkedés meg fog indíttatni, a minthogy részben már meg is indíttatott, »midőn a természetudományi oktatás tanára bízott, azaz oroadórára — nem szeretném teljesülve látni. Sőt nagy hibának rovom fel, hogy a zsidóság ezen fontos intézetét intéző köreink már évek óta nem részesítik oly ápolásban, mint a mennyire megérdemli. Csak olyan hamu-pípók-féle az ő szerepe. Majd itt bukik, majd ott. A természetudományi tanszék összekötve a mennyiség-tanival »oroadó« által töltetik be. Nem helyes ezen intézkedés még akkor sem, midőn e tárgyak oly jeles férfiu kezébe vannak letéve, kiknek tudományáról és lelkiismeretes kötelesség-teljesítéséről csak szerénysége és szívemessége nagyobb. A tanítóképzés fontossága nem férhet össze az oroadással okvetlenül járó hátrányokkal. Ezt tanügyünk minisztere mondta már. De meg a mi felekezettől, mely alig egy két intézetben helyezheti el a tudományos pályán kitűnő jelesit, ne adjon az egyiknek másfél, a másiknak meg semmi kenyeret. Mert fél kenyér is jobb mint semmi kenyér. Ezt csak én mondom, de mégis igaz és megszívlelésre méltó. A másik tanszék, mely csak egy sutyimóban, pályázat hirdetés nélkül és szintén csak egy ideiglenesen van betöltve, *nyolcszáz óta* már három, illetve négy ember által, a magyar nyelv és irodalom tanszéke. Jól vagy rosszul; nem tartozik rám, de hogy ily fontos tanszék, a képző intézet kiegészítő részét tevő gyakorlóiskola megcsönkítése árán, ennek egyik tanítója által volt csak betölthető, ez már nagy baj és bizonyítva állítom igazságát, hogy ezen fontos intézet mostoha gyermeke társadalomunknak és hanyatlók, de nem a tanszemélyzet tehetetlensége, hanem az életbe léptetett rendszer silányosága következtében. Ha ezen rendszert tovább folytatják »intéző köreink«, akkor a két preparandiák színvonalára fog aláesülni ezen intézet is. Jó papnövelő és ép oly tanítóképző kell a zsidó felekezetnek és ha meggondoljuk, hogy minden közeg papot nem vesz vagy nem vehet, de minden közegben van tanító, iparkodnunk kell, hogy felekezetiünknek oly tanítókat adjunk, kik a papot minden tekintetben legalább némileg helyettesíthessék. Ez oknál fogva is kell, hogy a mi felekezettünk tanítói a képző intézetben kiváló közegre bizassanak, és pedig csak ott lehet, hol a stabilitás elve éristetlen marad.

Végre még egyet. Bizony nem helyes, hogy midőn a fiatal ember évek hosszú során át egy czél felé törekedett, végre vallása miatt tétessék el ideálja teljesülésétől. De mégis akaratlanul is felmerül bennem a kérdés, vajjon csak máttól datálódik-e, hogy a zsidóság valamennyi tudós elemét hivatalokba helyezni nem tudja? Hiszen a nagy társadalom ennek előtt még csak izleltetőül is alig alkalmazott közhivatalba egyet-egyet felekezetieliünk közül, és mégis ép a tudósok álltak legnagyobb becsületben és tiszteltetben mint a hitközség »irástudói.« Születésem helyén három férfit is ismertem, kik bármely hitközségben viselhették volna a papi hivatalt. Hát annyira súlyos volt a mi tudós ifjúságunk, hogy csak diplomája után képes megélni. Én azt tartom, hogy az oly ember, ki egy tanszékecskével járó kenyerért ott hagyja hitét, istenét, nem sokat használhatna nekünk. Izrael népének ereje erkölcsében él, de ily emberek erkölcsére nekünk szükségünk nem lehet. Hiszen ha oly rémesen haladunk hátrafelé, mint a hogy haladunk, midőn már a *közégyi* iskolában »szólagati erőnyúl« tudatik be, ha a tanító a gyermeket a katolikus templomba kíséri, ha ily gyorsan haladunk, akkor maholnap azt vesszük észre, hogy a közégyi iskolának beözsdásodik a kilencse. De hát azért nem kellene kétségbe esnünk.

Budapest.

BARNA JÓNAS.

Zsidó tanügyi mozgalmak külföldön 1884-ben.

Mindezzese nagyon kevés a folgyezni valónk. A zsidó iskola ugyanazon tárgyakat ugyanazon módszer s jóformán ugyanazon tanterv szerint tanítja, mint az állami, vagy más felekezeti iskola. Egyetlen speciálításunk a *hitoktatás* s azért természetes, hogy első sorban erre vagyunk tekintettel.

Ez érdemben legnevezetesebb az a gyűlés, melyet a közép-európai zsidó községi hivatalnokok június végén Halleban tartottak. Az értekezlet, melyen több rabbis s a német Gemeindefund képviselője is részt vett, csupán a hitoktatás kérdéssel foglalkozott. A hallei rabbis, dr. Fiedlich, egy tanulságos előadásban fejtegette a biblia utáni korokak történetének tanításait s erre vonatkozó tétteleit a konferenzia a következő alakban fogadta el:

1. A biblia utáni történet tanítása a hitoktatásnak mellőzhetően része.

2. A biblia utáni történet oktatása lehetőleg azon legkiválóbb férfiak eltarjzi bemutatásában álljon, a kikben a kor társadalmi állása és irodalmi munkássága kifejezést nyer. Az utóbbiból egyéneinek dolog fordításban is bemutatandó.

3. A biblia és rabbinikus irodalom elleni jogtalan támadások a biblia utáni történetoktatásban is közöltessenek a tanulókkal kellő alakban és az igazságnak megfelelő módon.

4. Ne elkeseredést és gyűlöletet csepegtessünk ezzel az ifjúság szívébe Izrael rosszakaró ellen — ez vallástalan eljárás volna; hanem szeretetet Isten iránt, ki az emberek atyja, és szeretetet az emberek iránt, kik egy Istennek gyermekei.

5. A történetekből fejtsse ki a tanító az isteni gondviselés gondolatát, mely Izrael erényeinek és bűneinek jutalmazásában és büntetésében nyilvánlik; utaljon a zsidóknak ebből eredő kötelességeire a hitfelekezetek és az emberiség iránt s ne mulasztja el soha a hozzá fűződő vallási törvényi intézményeket fölemlíteni.

6. A biblia utáni történet oktatása úgy történjék, hogy lehető szoros összefüggésben álljon a világtörténettel.

A hitoktatásnak általunk már a múlt évben (I. 436—7. lap) közölt normal-tartevét különben legközelebb fogják egész Németországnak a czélra megválasztott tanügyi képviselői egy Berlinben tartandó közös értekezleten megvitatni.

Algírban az ottani főbbbíró a mindkét nembeli felnőtt ifjúság számára rendezett hitoktatási előadásokat kétszer hetenként — és teljes eredménnyel. Csütörtök és vasárnap délelőtt eljárnak a kisasszonyok, estefelé az ifjak. A pap-e lelkesebb ott mint egyebütt, vagy az ifjúság?

Angolországban a gyermekek számára külön kis imakönyvet adott ki a vallásos ismeretek terjesztésére alakult egyesület. Az imakönyv tartalma: reggeli és esti, ebéd előtti és ebéd utáni ima, egy pár benedíkező és a tizparancsolat. Most az ifjúság számára fognak egy rövidebb imádságos könyvet kiadni. Hányan nem imádkoznak csak ezért — így mondák — mert sokra nem érnek rá. Adjunk inkább rövid imákat a tanuló ifjúság kezébe: csak imádkozzanak!

Az orosz közoktatási miniszter megengedte, hogy a középiskolai zsidó tanulók, szüleik kértére, szombaton föl legyenek menthetők az iskolatogatás alól; de arra inti őket, hogy a mulasztottat vasárnap ott-

hon pótolják. — Megemlítjük itt, hogy Oroszországban a zsidó gimn. tanulók száma 1870-ben tett 3879-et, 1880-ban pedig 12,993-at, noha semmiféle hivatalos pályá nem áll előttük nyírvá.

Bizonyos mozgalmat keltett a porosz közokt. miniszter azon rendelkezése, hogy ezáltal az érettségi írásbeli szombati napra is ki lehet tűzni, a mi addig a zsidókra való tekintettel nem volt megengedve. Bajorországban ellenben a k. miniszter egy konkrét eset alkalmából meghagyta, hogy az érettségi konferencián a zsidó hitoktató is részt vegyen s a zsidó tanulók érettségi bizonyítványát alá is írja.

Megemlítjük végül, hogy mint a bécsi, ugy múlt évben a berlini egyetemi zsidó ifjúsága között is megalakult egy »akademischer Verein für jüd. Geschichte u. Literatur.« Az egyetemi tanács elhatározta, hogy csupán beiratkozott tanulók lehessenek az egyesület tagjai. Az egyesületnek kevés a tagja, de fölolvasó estein nagyszámu hallgatóság vett részt. Az előadók között szerepelt többek közt dr. Cassel is, a zsidó Hochschule tudós tanára.

Ugyancsak a berlini Hochschule für die Wissenschaft des Judenthums ösztöndíj-alapja javára ez intézet tanárai és más kiváló zsidó tudósok ott telen át minden hétfőn nyilvános fölolvasásokat tartanak megtehető anyagi és nagy erkölcsi sikerrel. Nem tanulhatnánk-e mi is e tekintetben Berlinton? Az orosz rabbiképző intézet tanári kara miért nem rendez szintén ily fölolvasásokat? Ráférne növendékeire és a közönségre egyaránt. . . .

—f.

KÜTFÖK.

25. sz.

A zsidók egyenjogossági kérvénye 1848-ban.

Hazánk tisztelt képviselői!

Alóírtak Önöktől Magyarországhoz hozzákapcsolt tartománybeli zsidók nevében, *igazságot, szabadságot s egyenlőséget* kérnek.

Kérjük azért, mert arra jogunk van, mert Isten és ember előttigózt tarthatunk rajókat.

Avagy nem volna-e kigönyölása az igazságnak, eltorzítása a szabadság fogalmának, meghazudtolása az annyira pengtetett egyenlőségnek, azoknak áldását megtagadni egy néptől, melynek gyengeségén kívül egyéb vétké nincsen.

Midőn még az elnyomatás általános vala, csak hogy a többi nemzeteknek rabbillenesi a miénktől valamivel finomabb anyagból voltak, s mi velők egy sorban részesülni óhajtottunk, okát kérdéztük kívánatunknak, — érdemeinket tudakolták, melyek ily kitüntetésre jogosítának. — Ez igen helyén, igen természetes volt, mert a rabszolga — szolgailag gondolkodik.

De egy szabad nemzet elibe állani, s okokat, érdemeiket elősorolni a legegyszerűbb igazság bebizonyítására, meggyőzésére — a rossz akart s szűkebbésség által felhozott igazságtalan vádakot s kifogásokat megcáfolni akart: nem volna egyéb, mint vétkes kételkedés azon nemzet szabadság érzetében.

Mi azért kívánjuk jogainkat, mert emberek vagyunk — mi egyenlők akarunk lenni e haza minden más lakosaival — *egyenlők: terhelés és áldásban*, mert mi szüntagy vagyunk fia; itt születünk, itt nevelkedünk, itt szabadon élni, halni akarunk, s nem lehet senkinek hatalmában, kivéve az erőszakot, minket szeretett anyánk keblétől elutasítani, szeretetből kitagadni — csak egy percig is töltök azt megvonni, mit Isten kezéből bírnak, minék tudatát a természet szíveinkbe oltá.

Képviselő! E szép hazának békjét külső beülelenség dúlja fel, a magyar nemzet szabadságát, létezését vesz fenyegeti, s lehet-e az magyar ember, lehet-e az hazafi, ki ugyanazon borra akarja felebarátját kárba

vetni, melyből maga szerencsésen kikerült, ki, midőn a szabadság gyilkosaival szembe száll, ártatlanokat börtönökbe sülyeszti? —

Törvényhozók! Legegyszerűbb politika igazságnak lenni, mert az igazság diadalában az istenség nyilatkozik, s mert az igazság bosszút áll minden megsértőjén, minden megfertőztetőjén. Mivel nem tudtak igazságosak lenni, elveszték nemzetek, megsemmisültek álladalmak. — *Mi lehet azonban igazságtalanabb, mint a honi lakosok egy részre csak terhelést róni, és áldadalmat jövedelmeyéből pedig őket kizárni?* —

Magyarok! Nyújtsatok testvérekezet, nektek is, nekünk is érdemünkben van testvéri keblekre számolhatni, mi született vértani vagyunk a szabadságnak, elődünk mind elvérztettek ezen kiesérti küzdelemben, s azért mi annak becsét méltányolni tudjuk. — Mi a háromszédes éves történet öseinkről bizonyít, annak jelet mi magunk is a legközelebbi események, s vészdús napokban adtuk; hogy a szabadságot lángolunk, hogy hazafülségben bennünket egy néposztály sem mül felül, hogy állhatatosságunkat, kitartásunkat, semmi csapás, semmi szerencsétlenség meg nem ingathatja.

Európának szabadsága kivívásában minden tartományokban hűfeleink dicsőrelesen harcoltak — sorainkból is hullottak áldozatok a népesség oltárára — s meggyalázva, visszasántva, libbal taposva bár, azon szavak hullatára s veszélyben van a haza — testvéreink közül számosan mentek a halál torkába, míg más nemzetiségek tetemes része ezt tenni vouakodott, vagy épen az ellenséggel szövöttek; számosan siettek vagyunkkal járulni a haza szűkebb fedezésére készséggel, lelkesedéssel.

Mi úgyünknek igazságos volta érzetében reméljük, hogy önök is irányunkban az igazság vezérlelő, az *igazság, mely nem egyenlet, ara félény rendeltetett, nem jövedelmeket, hanem jogegyenlőséget osztogat minden lakosra egyen, különbség nélkül.*

Legyenek igazságosak, s ezen paizsall győzni fognak; a jó úgy, melyet kívni a magyar nemzet hivatta van — *megyészczzer embert, kik helyesülni, kik áldozni tudnak, azonnal nyerend.* —

Pesten, 1848. évi július 24-én.

A Magyarországhoz hozzákapcsolt tartományokbeli izr. lakosok megbízottjai: *Holländer Leo, dr. Roth Mátyás, Diner Móricz, Dániel Mihály, Pappenheim Hermann, dr. Gross Friderik, dr. Schleinger Imre, Steinitzer Jakob, Brüll Samu, Lichtmann David.*

E kérvény az országban köröztetett, de a képviselőházhoz, a megyéire tudjuk, be nem nyújtattat.

A pesti zsidó közég levéltárából.

Közl: GOLDMANN LAPÓT.

Zsidóhítre tért szombatos levele.

Drinápoly, 1778. Kovács József, zsidóságra tért szombatos, levelet ír Bözid-Ujfalun Jakó szülteinek: értesíti őket a maga, valamint a szentén Drinápolyban letelepedett székely baktársak sorsáról és viszonyairól.¹⁾

Ditsérett Ditsőség Az Urak Urának, Abraham és Isak s Jakab Királjának, A ki Fő bírja az Egész világunk, Agyon Szabadulást Izrael magvának.²⁾

Ez én levelemem Nem hosszú de sőt Rövid kon tsep tus ban³⁾ Foglavan, Nagy Szorgalmatosan el küldém Nemes Uteer hely Székben bösöd Uj Faluban Kovács István Uramnak Nekem Édes Attyámnak, Édes Anyámnak, Két Testvérem Pál és Samiél.

Ki is Kévénom, hogy ezen Levelem Találja Kegyelemeteket mind egyen egyen Firis Virágzózó egységben.

Akarom Tüttára adni Kegyelemeteknek hogy Itten vagyok Drinápoly Városában. Nekem jött Nevelem Jozsef Ben Abraham, Így szollitnak meg és linak Fel a Papok az Sz. Törvény olvasására.

Nékem feleségül Tenkor Sárdi att ták volt. Szülölet két Fijam, mikor az második szülölet, az Anya harmad napra meg halt; maradtó réam két árva, a külsőbbik a mas tsitsin⁴⁾ az Anya halála után egy östendéig élt s az hünlőben meg halt, most vagyok a nagyobbik Fijátákkal, Abrahamnak billják, minden nap Iskolában jár, Firis Fija.

Külömben egységem Allapotom békességem jóvagyon, ditsőség az Ur Istennek érette, Az Melj bez hasonlot Kegyelemeteknek is kévénom.

Minden ember meg betsül, még a nagy Papok is, Az dolog sem renttya el az Testemet, kompektor, könnyv költő mester ségem vagyon, jól élek, mert mind a szép fejr gyoles olyan szép fejr tsipóval élek; a piros bornak a jóvát akor Iszom mikor Kedvem tartya, most már meg akarom háziasítani ismet.

Mitt Irjak még többet hogy elméteket Fázaszam.

Kérek édes etcsim hogy édes Attyákat edes Anyákat meg az kesegessétek, ha pedigen szándékokat idejöni vagyon, ott ne hagyatok az öreg Attyákat edes Anyákat, Mert én valójában kévénom lát(n)ó d

¹⁾ Az eredeti helyesírást mindenütt meghagytam, csak hogy az interpunkciókat, melyeknek nyoma élesen, itt-ott felraktam, a hol a szöveg könnyebb megértése kívánta.

²⁾ E versszakával rendszeren találkozunk az e körbeli szombatosok énekes- és imakönyveinek kezdetén vagy végén.

³⁾ Olv.: konceptusban.

⁴⁾ Olv.: a más etcsimén.

kemeket velletek együtt, mert még meg sem köszönhettem vellem való dajkálkodásokat, de Felledekenességgel kegyelmek felől edes Apám Uram edes Anyaszony Nem vagyok.

Kérem Az Nagy Urat hogy ez még életben Kerítsen még ösze Izrael Földében, — Agyon szabadulást hamar mű Üdönken, — gyitsse be Fiait Már Jerusalemben.

Holot Sz. Messiás kegyes királyimkkal — országot bírassunk, az választottakkal — koronát is nyerjünk, az koronáztakkal — hol le telepegyünk Izrael Attyáinkal.¹⁾

Hol az mű Istenünk ditső séges Nevét Tisztellessük együtt az nagy vig örömben, Az boldogultakkal Sz. Sz. Mongyunk AMMeint!

Az Ur Istenről minden Jokat kévénom N. Erayében és Uj Faluban Távulabb és közelebb levő Attyám Fiaimnak.

Minyájon kévénom Kegyelemeteket látni, de a távul létel miatt nem lehet, hanem az Ur Istennek oltalmában Ajálom minnyájon Kegyelemeteket.

Akarom tudtokra adni hogy mind együtt vagyunk az magyarok és az mű nevűnk Ger Sido, azt is hogy még kik vagyunk életben: Falavéga idéi tseldestől lovász jozsef az Anyaval es rabi hugával, sárda Samuel, Kovács Samuel, Ats Samuel, nagy györög, Ats Fercats, Turbák mári, Ats Pma, Ats jüsti, lovász susi, sárda gyuri, a régiekből Sárda dani. Ezek vagyunk még életben a magyarok, a többi mind meg halt.

Ezel Kovács Jozsef a ki Ben Abraham sok Jo szolgálatját Tünéktek ajálván, hív Attyátok Fia sok Jokat Kévénom, A ki még itt sétál Drinápoly piats tsán²⁾ Ibi Ujfalun

1778-dik
östendőbe

Signatum Di
rinapalji Törökország
Kovács Jozsef Mpiá.

Eredetije a M. N. Muzsom levéltárában.

Közi: KOHN SÁMUEL.

¹⁾ A szombatosok énekes könyvéből kölcsönzött két vers.

²⁾ Olv. piatcsán.

Zsidó házassági rendelet a század elején.

Vermög den unter d. 8-ten October l. J. sub No. 1436. und der Hoch Löbl. Raaber Schul Inspection gelangten Verordnung, wird nicht dem schon oftmahlen ergangenen Befehl in Betreff der jüdischen Jugend denen ohne Aufweisung eines Zeugnisses, dass selbe, ohne in einer der Königl. K. Inspection untergeordneter Normalschule, wirklich genossenen Unterricht, keine Copilation erfolgt werden darf, wird hiemit denen in diesem Löbl. Veszprimer District befindliche H. Juden-Rabbinern neuerdings bekannt gemacht, und respective dem zu Pallota, in Anbetracht, dass die Pallater Juden Gemeinde, bis nun versäumt haben, ihre Kinder in der allhier fürselben, unter einverleibte deutschjüdische Normalschule, zu schicken, dass hienführo keiner zu Pallato oder auf dem Lande copiliert werden darf, bis der Bräutigam, sich nicht hier persönh(n)lich pressenlirt, und seine in einer Normalschule gesammelte Fähigkeiten allhier abgelegt habe. Selbst jene die schon bereits mit Attestati versehend sich von irgendvo gemacht haben, haben solchen hier vorzuweisen, ob solchen von einem dazu Befugten, ausgestellt sei. Gleichwie man nicht bezweifelt, dass der Pallater H. Rabiner, gegenwärtigen Befehl nachkommen werde, so versichert man den selben, dass übertretung gegenwärtigen Befehls die strengsten Strasse erfolgen werde. Sig Vessprim, den 20-ten Jänner 1806.

Paul c. Abraham
District Director m. p.

A külső lapon áll: Dem Herrn Juden Rabbiner zu Pallota.

1. E rendelet az 1786. ápr. 15-én kelt udvari intézkvényre vonatkozik, mely elrendeli, hogy azon zsidóknak házassodniuk nem szabad, kik ki nem mutathatják, hogy valamely elemi iskolába jártak (Jos. Ges. 10. köt. 579. l. 11. köt. 512. l.; Grassel, Ehrerecht der Juden, 23. l.). Tekintve, hogy ez intézkvény a türelmes József császár idejéből való, az kellene hinnünk, hogy az akkori keresztények mind jártasak voltak az írás-olvasásban, mi bizonyára kétséges.

2. Ez okiratból világosan kitetszik az is, hogy Veszprémben már 1805-ben fennállott egy zsidó elemi iskola, mit Hochmuth Ábrahám a bécsi Neuzeit 1863. 49. sz. közzé tett érdekes cikkében csak mint nagyon valószínűt állíthatott.

A várpalotai zsidó község levéltárából.

Közi: SINGER ÁBRAHÁM.

Iskolai bizonyítványok, mint házassági kellékek.

a.

Vorzeiger dieses Marcus Raboch Sohn des Martin Raboch von hier, 24 Jahre alt, ein Schneider von Profession, hat die diessortige Normalschule, durch einen Kurs besucht; da derselbe aber vermög seinen Jahre, und führender Profession nicht im Stande sey etwas zu erlernen, auch mangelt es ihm an Talente, so hat man nicht erstehen können, diesem Marcus Raboch gegenwärtiges Attestati zu erteilen, damit ihm überall die Copilation zugelassen werde. Gegeben zu Wessprim am 6-ten November 1806.

L. Lippovitz
Normalschullehrer.

b.

Vorzeiger dieses Philip Stern aus Palotta gebührtig, 25 Jahre alt, ein Pfeiffmacher¹⁾ von Profession, hat sich allhier über die laut allerhöchsten Befehlen vorgeschriebenen Normalgegenstände prüfen lassen, und da der selbe im Schreiben, Lesen und Rechnen gut bewandert ist, so wird ihm Phillip Stern gegenwärtiges Attestati in sonderheit da er die diestortige deutschjüdische Normalschule besucht, zum Lobe seines Fleisses und Wohlverhaltens erteilt. Gegeben zu Wessprim d. 8-ten Jänner 1807.

Andreas Gyurich
Scholarum Judaico Nationalium Director.

L. Lippovitz
Normalschullehrer allhier.

E két bizonyítvány a 27. sz. rendeletet mintegy a gyakorlatban mutatja be.

A várpalotai zsidó község levéltárából.

Közi: SINGER ÁBRAHÁM.

¹⁾ Olvasd: Pfeiffenmacher.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *A Kolos Sándor* által kiadott *Arche Compl.* legújabb füzet. — Társadalomunk és nemzeti hivatásunk. *Irta Csanor. — Leindorfer D.* Ein Feststrass den ewigen. Fünf Festpredigten, gehalten an den Herbst-Feiertagen 5645 (1884) im isr. Tempel zu Hamburg. — *Marx G. A.* Traditio Rabbiorum veterima de librorum V. T. ordine atque origine. Lipsec. — Intorno al commento inedito ebreorabbino del Rabbi Immanuel Ben Selomo' sopra Giobbe פִּיֶּעֶל אִיּוֹב. Relazione di *Pietro Perreau.* Parte Prima e seconda. Corfù. — *Schaare Zion.* Beitrag zur Geschichte des Judenthums bis zum Jahre 1372. von Rab. Isaac De Latte. Mit Anmerkungen und einer Einleitung versehen von Salomon Huber. Jaroslau 1885. (héber nyelven.)

Löwenstein Bernát 1862 óta a lemberg-i izr. község rabbija és létezéskor a. é. november 29-én ünnepelte hivataloskodásának 40 éves jubileumát. Első községe Magyarországon volt, Liptó-Sz. Miklós, hol 1844-től 1856-ig működött és már az akkori időben is műveltségi törekvései által kiváló községben épügy a templomi szövegeknek díszé, mint virágzó iskolának buzgó igazgatója volt.

A párisi rabbi képző-intézet fönnállását nagy veszély fenyegeti. A francia kamra költségvetési bizottsága ugyanis azt javasolja, hogy az állam minden felekezeti szemináriumtól vonja meg ezennel az eddig adott fenntartási költséget. A zsidó központi konzisztórium Isidor és Kahu fő-rabbik, Rothschild Alfonz báró, Bedarrides, Lehmann Leonce és Masse urakból álló küldöttség mezenestett a költségvetési bizottsághoz, melynek felvilágosításul egy irásbeli előterjesztést nyújtott át, melyben kifejti, hogy a zsidó szeminárium nem függ, többi társai konszisztóriá, vallásos haóságától hanem egyedül az államtól, mely a tanárokat kinevezi s a közvetlen felügyeletet is gyakorolja. A költség törlése azért lehetetlenülne teendő, hogy a francia zsidóság ezennel az állams szabta követelményeknek megfelelően s a francia rabbi *külöldön* kellene kiképeztetni. — A francia kamara decz. 11-én csakugyan megzavazta a zs. szeminárium költségét, 10,000 frk. hián: ugyanennyit vontak le a protestáns szem. költségéből is. Mezenestjük egyttal, hogy a francia rabbi-képző 1829-ben Metzben alapított s innen 1859-ben tette át Párisba. Évi költségvetése eddig 32,000 frank volt.

Kámory Samuel tanárak a pozsonyi theol. akadémiá ifjúsága múlt hó 18-án arany tollat nyújtott át. A híres orientalista tudvalóleg az egész szentírást héber eredetiből fordította le magyarra.

Fővárosi tanítók statisztikája. A Belicza József által 1885-re kiadott »Iskolai zsebnaptár« adatai szerint van főv. községi elemi, polgári, iparrájsz. stb. iskola összesen 65; tanító van főv. községi: 582, ágostai: 32, helvét: 33, görög káthol.: 7, unitárius: 1, zsidó: 29. 21 iskolában csupán kátholikus tanító van. Ágostai is van: 21-ben, helvét is: 20-ban, gör. káth. is: 6-ban, zsidó is: 23-ban. Legtöbb ágostai: 5, van, az ösztezei elemi iskolában; legtöbb helvét: 5, a II. k. polg. iskolák; legtöbb görög káth.: 2, a VI. ker. polg. iskolákban; legtöbb zsidó: 3, a III. ker. polg. iskolákban.

Zsidó (nép-)iskola van összesen 6; ezek közt egyet az aut. orthodox község tart fenn, a 1 sikeiténia intézetben van; tanító van összesen: 20, ezek közt: 3 az orth. iskolában; tanítónő van: 9. — A tanítóképző működik: 10 tanár, ennek gyakorló iskolájában 5 tanító.

Zsidó vajda Moldvában. Egy Bukarestben megjelent 1884/5-iki zsidó kalendárium a bécsi csász. levéltárból közöl egy eredeti német nyelvű okiratot, mely szerint 1591-ben Moldvában egy *Emanuel* nevű zsidó volt a vajda. »Imittels ist ainer — így hangzik az eredeti — aus Pollu hieher khumen, mit Namen Emanuel di Razza Hobraica durch des Sulthanj hoggia, durch den Mufti un fúrnenlich durch ain ansehnlichen Juden, Solomon Todeschi genaunt, so der Zeit von Ob. Vezier factotum, Waiuoda in der Moldaw worden, hat gleichwol noch starckliche oponten.« *Todeschi Salamon*, kiről itt szó van, ugyanaz, mint R. Salamon Askenazi, a ki Szokoli nagyvezérnek volt benső embere és sok diplomatikus küldetésben járt, egyebek közt Lengyelországban is, hol nagy része volt *Báthori Zsigmondnak* királyvá választásában.

Izraelita ösztöndíjak. Az orsz. magyar biz. ösztöndíjreglyert részéről a következő ösztöndíjakra pályázat hirdettetik, és pedig: 1. a *báthori* *Estós József*-féle 200 frtos ösztöndíjra; 2. a *podlággyi* *Papier*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 3. a dr. *Österreich* *Ede*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 4. a *Fuchs M. L.*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 5. a *Fuchs* *Johanna*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 6. a *Schreiber* *Móricz* és *Ernestina*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 7. a *Sternthal* *Árthur*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 8. a *Neuman* *Julia* és *Neuman* *Miksa*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 9. a *Székely* *León*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 10. a *Székely* *Ábrahám* és *neje*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 11. a *Kohn* *Salamon* iskolaigazgató és *neje* *Kohn* *Jozsef*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 12 — 28. tisztelet 100 — 100 frtos egyttal ösztön-

díjra, mely utóbbi közül öt esetleg 50—50 frtos ösztöndíjban fog adomá-
nyoztatni. Pályázhatnak szegény zsidó vallású magyar tanulók, kik
Magyarország valamely magasabb tanintézetén szorgalom és jó erkölcs
által kitűnnek. Ily magasabb tanintézetekül ez alkalommal kijelölteknek:
az egyetem, a műegyetem és az orvz. rabbiképző intézet. Szigorlók szintén
pályázhatnak. Kérvények január hó 31-ik napjáig Dr. Simon József egyetemi
titkár urchos (Budapest, V. Fűrdő-utca 10. sz.) bérmentesen küldendők.

A szultán törzsorvosa. Elia pasa, zsidó. Első oktatását a kon-
stantinápolyi talmudtóra-iskolában nyerte s már 15 éves korában orvos-
tudományra adta magát; ifjú korában a török kormány költségén, már
mint végzett orvos, nyugateurópai egyetemeket itt látogatott.

Egy zsidó árvaház Amerikában. New-Yorkban múlt év október
havában egy árvaházat avattak föl >Hebrew benevolent, and orphan as-
ylum society> mely ha nem is a legnagyobb a világon, mindenesetre egyike
a legnagyobbaknak. Az épület homlokzata 285 láb, hossza 295 láb és
130 közönséges nagyságu telken terül el. Az épület négyemeletes, főtorny
a közepén, és oldalán két kisebb torony, 800 gyermek számára van beren-
dezve; jelenleg 356 talál helyet ápolást. Az épületben külön zsinagóga
van; a főteremen 800 egyént képes befogadni; nagy termek vannak a
hölgyek számára, kik itt találkoznak rendszeren, a hol az árvák számára
vannak, egy gyár ide díszes zongorát is ajánlott fel. A pinceszében van a
süttőhely, a mosó-gőzgép és az élektamrák; azután a jég-ház és a 45
főből álló szolgaszemélyzet lakása. A földszinten van még két óriási terem
a gyermekek számára, a hol esős időben játszhatnak. Az emeleten vannak
a bálatermek, mindenik 200 ágygal; a mosdóban 100 gyermek számára
van hely; a fűrdőszobában egyszerre 60 fűrdőhetik. — Az alapkövet
1888. máj. 15-én tették le; az épület 650,000 dollárba, 1,300,000 frtkba
került.

A zsidók száma Olaszországban 1881-ben a hivatalos kimutá-
sás szerint 36,289. 1871-ben volt 35,356. A csekély gyarapodás a
következő kerületekre esik: Piemonte, Liguria, Emilia, Roma, Campania;
6 kerületben fogyott a zsidó népesség, 5-ben: Abruzzi, Basilicata, Calab-
ria, Sicilia, Sardegna, egyetlen zsidó sem lakik, holott 1871-ben lakott
(igaz, csak 71 mindössze). Ezeken felül 9 városban laknak, Padova: 1044,
Mantua: 1,431, Ancona 1,698, Ferrara: 1,783, Firenze: 2,000, Ve-
nezia: 2,454, Torino: 2,500, Livorno: 4,049, Róma: 6,200. — Még
jegyeznünk még, hogy az olasz zsidók számat eddig hozzávetőleg álta-
lában 47,000-re tették.

TUDOMÁNY.

A szegedi zsidó község történetéből. I)

Ingatlanok szerzése. Kereskedelem és ipar.

A zsidók letelepedvén, nemskóra érezték szükségét annak,
hogy házakat szerezzenek. Bérház ugyanis akkoriban Szegeden
alig lévén, korán voltak kénytelenek saját házak után látni.
Eleinte, úgy látszik, a házvétel és átíratás elé nem gördített a ha-
tóság akadályokat s az eladóknak mindenesetre jól esett, hogy a
zsidókban bevételt találtak, mert az árveréseken is alig találkozott
a házaknak vevője. Az első házat az első zsidó letelepedő, Pollák
Mihály vette meg 1788-ban Orkale Istvánról s a ház ő reá át is íra-
tott. 1800-ig Pálffy István földbíró 1825-ödi hivatalos jelentése
szerint ezenkívül mindössze 8, 1807-ig még két ház íratott át zsi-
dokra. Legelső megszorítás nyomát a házvétel dolgában 1795-ben
találjuk, a mikor s Vodjáner Filop elcsereelvén Geisler Mihálynak
Palánkban Ebner József és Bártula Gábor szomszédságában a
Nagy utcán levő házáat, mivel ez ellen mind az oda való lakosok,
mind a helybeli páter piaristák, és a Plébánus is protestált s a
Nemes Választott község is ellene volt! — a csere megsemit-
tetett.

A hitközség Spitzer Izraeltól a zsinagógájában nyerendő ima-
szók fejében egy házat kapott, s azt 1798-ban 400 réns forint
realizetése mellett Erenguber házával elcserelte. Ez s a zsidók
azon szándéka, hogy zsinagógát építenek, a választott községet
annyira hántotta, hogy oda nyilatkozott, hogy sem a zsinagóga

1) A szegedi hitközség történetét az előzők fondlatai alkalmából
eredeti okiratok alapján írták meg dr. Löw Immanuel főbíró és Kalányi
Zeigmond hitközségi jegyző. E bővebb monografiának közöljük itt némi ki-
váltásokkal második fejezetét. A díszes kiállítás könyv legközelebb ki-
kerül a saját alól.

építésében, ssem az 1788-adi esztendő óta a zsidók iránt tett változásokban meg nem egyezt. E nyilatkozat a zsidókra terelte a tanács figyelmét, amely is a választott község határozatának szellemében 1799-ben (577. sz.) »elvégezte, hogy a zsidók házak és fiadusok vételétől tiltassanak el és a már bevett 58 zsidó családnak is csak tanácsí engedelmel legyen szabad házakat vásárolni.«

A zsidóknak a zsinagóga építésére vonatkozó folyamodványa a helytartótanácsot ugyanez évben a tanácsoshoz jelentéstétel céljából áttétetvén, ez, »hogy ez iránt kellő feljelenést tétethessék, több királyi városokat megkeresé, hogy a »zsidóknak ussársa« névze fudositást adjanak. Pest, Buda és Szabadka egyértelműleg azon felvilágosítást adják, hogy náluk a házak szerzése el van teljesen tiltva.

A megszorítás következtében a házvétel ritkán fordult elő úgy hogy, mint az 1813 14-edik a subsidium kivetése alkalmával készült összeírásból kitűnik, akkor 12 ház volt zsidó kézen. A zsidók háza »e városnak kisebb tekintetű helyein« feküdtek, »sőt 1813-adi esztendőben egy különös tájék mutatottat ki az aranykút és zsidó imádkozó hely körül, a melyen fekvő házának a zsidók által leendő megvérese megengedtetett, »ezen térségen kívül azonban a házvétel zsidóknak megtagadottat.«

A házkör igen kis kiterjedésű volt, s a málárok, három korona- és német-utczák egy részét foglalta csak magába. Minél tovább állott fenn a megszorítás, annál jobban beleélté magát a nép tudatába s annál nagyobb lett az ellenállás, ha valamely zsidó megkísérlé a körön kívül házat szerezni.¹⁾ Midőn 1828. január 5. Pollak Domán Simon a rókuszon (most Budapesti sugárút 23.) a Gábrriel József szomszédtságában levő ház átírásáért folyamodott, a választott község a helytartótanácsnak Pollakra névze kérdőre végzése ellen a királyhoz fellebbezett, azonban (1829) elutasítottat.

A zsidók száma gyarapodván, a számukra közelített körnek szomszédtságában mind többen tudták házaik átírását kieszközölni, míg az előlelő helyeken álló némely ház zsidó birtokosa kénytelen volt házat pro forma keresztényre íratni. Ez állapotok azonban

¹⁾ Ity példák a tanácsí jegyzőkönyv 1816: 439. sz. 1816: 518. sz. 1819: 3198. sz. 1821: 282. sz.

hátrétegetlenek levén, a hitközség 1838 elején folyamodott a házkör megnagyobbitásáért. A tanács bizottságot küldött ki, mely a házkör kiterjesztését javasolta.

A tanácsnak és a választott községnek ugyanez évben még egyszer volt alkalm a zsidókra névze szabadulv határozatot hozni. A tiszai hídvám beszűntetettvén ugyanis a városi lakosokra névze, 1839-iki bérbeadás alkalmával a bérlet azon ígértet nyerte, hogy a helybeli zsidók a hídvám alól nem mentetnek föl. A megtartlan rendszabály ellen a hitközség április 9-én felfolyamodással élvén, a választott község a tiszti ügyész véleményének meghallgatása után április hava tizedikén a következő méltányos határozatot hozta:

79. sz. Mintán a tiszti ügyész véleményéből kitetszene az, hogy a hídvámra névze addig is, míg azt minden helybeli polgárok, és lakosok fizetni tartoztak a Keresztény és Izraeliták közt semmi jogbeli megkülönböztetés nem létezett, de most is a polgároknak és lakosoknak felmentése végett meg csökkent haszonbérből támadt hejánosság pótlására ők is a többi lakosokkal bé folydnak, s ezen csökkentést okozta váz alól felmentésből nem részesíthetvén kétszeresen terhelhetetnek, — e Városig ezeknek tekintetéből amíg is minden városi adó s még azonfelül terebérmézesi díj fizetése eléggé terhelt helybeli türedelmezett Izraelitákat mint szinte itteni lakosokat a hídvám fizetéstől felmentetvén a közigazgatással egészen megegyezőknek — az ellenkezőt pedig az osztó igazsággal meg nem férhetének látja.

1843 jan. 9-én a hk. előjárósága folyamodott, hogy a város által eladatni határozott sok ezer lánoz sívány és szabad földből a zsidóság is vásárolhasson. Egyebek közt felhívja a beadvány a tanácsot, hogy nyújtson alkalmat arra, hogy a kereskedés kizárólagos üzésétől elfordulva, mezei gazdálkodással is foglalkozhassanak s hivatkozik arra is, hogy a városi tár érdeke is a verők minél nagyobb számát igényeli. A választott község a kérelmezőket elutasította és a tanács is hasonlóan értelemben határozott.

A hk. kérését földbirtok szerzerhetési joga iránt 1849 december másodikán megújítja, s a tanács most már, a forradalmi mozgalmak lezajlása után, a kor szellemének behatása alatt, ajánlólag terjeszté fel a kérvényt a cs. kir. bizatoshoz, ki azonban a tanácsot utasítja, »hogy az izraeliták által követelt polgári jogra névze az addig is divatozott szokásokhoz alkalmazza magát.«

Vége 1859-ben a helytartótanács a belügyminiszterium (földlelet) alapján a megjelölnek utján tudomásra hozza, hogy telje-

tettel kivált a tényleg fennállott gyakorlatra, nem támaszt nehézséget az ellen, hogy a zsidók Szegeden bármely városrészben ingatlanokat szerezhessek és birtokolhassanak (10993/1859 sz)

Az ingatlanok szerzésére célzó törekvésekkel párhuzamosan haladtak a kereskedés üzhetésének biztosítására irányulókn.

A kereskedés és házalás a zsidók főteglalkozása volt. Az 1792-edik összeírásban a papon, kántoron, kisbíron és tanítón kívül csak két aranyművest, két szabót, egy pipást és egy pálinkafőzőt találunk: a többi 32 kereskedőt és házalókból állott. 1808-ban 54 kereskedőt és házalót, 1823-ban 4 boltbéli és 39 már régebben betivásáron áruolt, 1853-ban 80 kereskedőt, 39 biztost (Besteller) és 3 alkuszt találunk.

Mielőtt a zsidók a városba telepedtek, csak az országos vásárok alkalmával kereskedhettek itt és ezért a telepedetteket is szerették volna a városbéli kereskedők ugyanily szűk korlátok közé szorítani. Dacára annak ugyanis, hogy néhány éven át háborítatlanul kereskedtek és házaltak a városban, 1785 március 16. ennek eltűntését kerelmelték a városbéli »Rátz« kereskedők, kik a verseny által saját érdekeiket látták veszélyeztetve, és 1812-ben a zsidókat a mindenkori piaci és betivásári áruháztól megkísérlették eltűntetni, azonban sikertelenül.

A versenytől való félelem a kényelmökből felzavart városi kereskedőket s a nyomukban járó választott községet mind jobban elkusértette és a zsidók boltbéli s betivásári s egyéb kereskedésnek megszorítása folyton törekvésök tárgyát képezte. Tanubizonyosság erre a következő, 1817 szeptember 15. a választott község összehívása alkalmával felvett jegyzőkönyv:

59. A választott község is az T. Ne Tanács olyatón végzésében, hogy az idevaló s új kereskedést indító vásároknak, Materialisták, metzterménybéli kereskedők a városi Táhrba 100 frtkat, az ilyen idegenek pedig 300 frtkat fizessenek, meg egyez, de hogy akár az idevaló Zsidók, de leginkább az idegenek boltot nyissanak, azaz új kereskedést a választott községnek ellátása szerint a polgári Jussalval, és a rendszeres verseny kereskedésnek letessék szorítását, ígypennt, ezt minden módon hátróttalni kívánjuk. egyebőlant szorítású árnak megvárattik, hogy az T. Ne Tanács előtt minden képen azon legyen, hogy idegen Zsidók, kik már itten nagyon elszaporodtak a Ne. Városba be ne eresztessek, annyival inkább nobil talatni nyitni meg ne engedessék.

Felmerlőn azon eset, hogy a bolttartási jogot az örökösök utólagjára kívánták a zsidók alkalmaztatni, a helytartótanács

1821. decz. 24. a kereskedői és boltjogot egy fiáörökre szorítalaknak rendeli.

Ugyan e rendelettel a nem társulatlai kereskedők és a zsidók a betivásári áruháztól — élelmiszerek kivételével — eltűntak, miért is kénytelenek voltak a város hatósága alá nem eső Új-Szegeden megkísérteni a betivásárok megtartását. Ez által a privilégiált kereskedők kijátszatván, 1822. június 28. a tanácshoz panaszszal fordulnak és hangsúlyozván, hogy az új-szegedi áruháza a városi tárra nézve is hátrányos, követelik, hogy »a tekintetes tanács még mostanság földesúri joggal bírva Új-Szegeden és tulajdonában könnyen dispoálhatván, az ottvaló betivásárokodást szüntesse be.

A betivásárok nélkül a zsidók legnagyobb része meg nem élhetett, mert többnyire egész hően a szerdai betivásár keresmenyéből — a szombatit akkor még nem látogatták — éldégetek szerényen. Minden követ megmozdított ennélfogva a hk., hogy a részthozó rendelet visszavetessék.

A föllépésnek meg volt a maga sikere, amennyiben a helytartótanács 1823 február 4. bizonyos kikötések mellett a betivásároknak való részvételt megengedte.

A kizdelem a zsidó és a többi, nagyobbára szerb kereskedő részéről hevesen és erőlyllyel folytatott s hogy minő elkeseredést idézett elő, az a következő 1825-ödi ki jegyzőkönyvi feljegyzésekből eléggé kiviláglik:

(Január 25.) Helybéli rácz kereskedők keresztil vitték, hogy a zsidók kereskedők rífos portákát csak heti vásároknak áruházaunk. Most vöröi kőzálunk Bécsebe folyamodni, hogy csak egy heti vásár legyen szorítású s erre a ezéhekét is meggyerték.

(Január 28.) Ráczok új fogással azt állítják, hogy a szerdai heti vásár 1812 előtt csak élelmi szerek eladására szorítottat és pedig a zsidók 1812 előtt mindennap áruháztak a piacon. A ráczok állításak igazolására több 100 polgár aláírásával ellátott bizonyítványt állítottak ki s a helyi hatóság kikerülésével egyenesen a bécsi udvari kancelláriához kőzálunk fel. A zsidók rekuzert küldenek Bécsebe.

A zsidók 1790 óta fennálló uszura hivatkozva ákerják megdölni a ráczok azon ki nem mondott ezélatát, hogy szombatire (zsidók ünnepeire) betivású az egyetlen betivásár, a zsidók kizárassanak a piacon való áruháztól.

Ily körülmények között természetesen, hogy valahány bolt nyílt, mindannyiszor megőjult a hosszú küzdelem és folyamatos s a kívátságos kereskedők társulata részéről az ellenkezés és fel-

lebbzés, míg a helytartótanács rendesen utóbbiak magánérdeke ellen döntött.

A szegedi kereskedők szabadsomlevelőket kén, 1821. nov. 30. 14791 sz. a. nyerték, de szabadsalmaikat nem élvezhették háborítatlanul. 1824-ben Weisz Bernát (jelenleg Budapesten lakik) s az iskolai takaréktárak s kereskedelmi akadémia körüli buzgókodásáról ismeretes) fűszerkereskedés nyitására kórt engedélyt, ami ellen a kiváltságos kereskedők erősen kikelték, de hasztalanul.

A felszólalások eredménytelensége dacára a társaság még 1827-ben is megkísérelte, hogy a tanácsnál a zsidó kereskedőkre nézve szigorító (s saját érdekeinek kedvező) határozatot eszközöljön ki. Kérvényére Aigner József kirendelt tanácsbeli és Gerecsér János feő fiscalis a tanácshoz a következő ilyen érdekes jelentést tették 1827 október 15.:

Származásakor a NVárosban a Zsidóknak, ki vevén a Zsináthoz tartozó szolgálkat, szalót, ütvösöket és Pipa kupa(kol)ókat, minyájan, sőt ezek is hozzáol kalmárok nemében foglalatokdattak, apróságokkal a Piartara ki állogatatt, belőlük idővel Dohány, gyapjú Gabona Spekulanok, ó vásárolók, és Zsibbesek voltak, egy némelyek metzso portékákra boltot nyitottak, már egy Felsőbb parantsolatok engedelne mellett Fűszeres is lett, igen szapora lévén fajtájok *elhaugyintatnak*, s a midőn a NVárosnak kegyelmes privilegiuma mellett a heti vásárok divatan jöttek, szamosaban eleintek esekélyeségekkel, azután kilombföde kenderkök és pánfilakkal a Fildő, gyékényeken folyton metzso portékákkal asztalokon, végre rendes Sátorokban mindent egy árulgattak mind a Boltokban mind addig zavartalan, mégien a helybeli kereskedők váltásigolt privilegiumot nem kaptak és ezen Zsidóknak ebből árulgatást nem nehezítették, de az óta kivált most a pénznek fogyta mint ellenzik és bizonyos száura látzatnak korlátolauk iránt ügyelleni, hogy el ne hatalmassodjanak; ha egy tekintjűk tehát a Zsidót mint népet a kinek munkálódását senki sem akadázta, avval a mi akart szabadon kereskedet, és könye kedvre jószágát hírs engedelne nélkül üton, üfélen, utzákon és piartzon ki tette, valamennyi Szegeden mind kalmárkodott, aki a kereskedők privilegiumának költése előtt 15 esztendő volt, de mivel a kereskedőkel volt viszátkodás ideje alatt egy merceszes küldöttség 1823 okt. 1192-edik sz. alatt is mutatott jödelében foglalja, kiket lehet a piartzon, most is csak azokat vélnélek megfogadni, oly hozzá tödellet azonban, hogy akik ezek közül elhaltak azoknak csak özvegyei, és csak még Úra nevét viselendők, nem pedig Fiai vagy egyrély atyafiai folytathassák, jövendőre pedig ki állani kívánczok a váltásigolt kereskedők tökéletes ki halgatásándi és egyrély ártásándi fogva kórtolossom Tanácsai engedelmet eszközölni.

A megosztásoknak és kizárólmeknek az 1840-iki 29. tvezzék

vetelt egy időre végei, melynek második §-a szerint: „a fennálló feltételek mellett gyárakat a zsidók is állíthatnak, kereskedés és mesterségekkel akár maguk kezinkre, akár vállalkusbeli legényok segítségével is üzhethetnek s ifjukaik ezekben taníthatják — azon tudományokat pedig és szép mesterségeket, miknek gyakorlatában eddig is voltak, ezután is gyakorolhatják.” E törvény, kpesolatban avval, hogy az 1848-adiki év a többi kiváltsággal a kereskedői társaságokét is elseperte, a zsidóknak szabad mozgást enged a kereskedelem terén.

A kereskedők kiváltságolt társaságának méltó társai voltak a ezéhek. Szabadsalmaik és a gyakorlat értelmében zsidó iparosok leteleplését s mesterségok üzését természetesen ellenozték, ezéheikbe pedig zsidót s műhelyeikbe zsidó inast fel nem vettek. Már 1787-ben (Július 3. 23918. sz.) a helytartótanácsnak kelle udvari dekretum alapján meghagyania, hogy a zsidók polgár- és mesterjog nélkül is — mert ezeket meg nem szerezhették — tarthassanak keresztény legényeket, ami oly messze menő kedvezmény volt, hogy sem akkor, sem a következő 60 évben a gyakorlatban nem érvényesült. A ezéhek feltékenyen őrizték kiváltságaikat s a hatóság közbenjárását sűrűn vették megtartásukra igénybe. A kovács ezéh például (1825 január 24) protestált az ellen, hogy „a zsidók a mi mesterségünknek illető készítményeket e nemes városokban, az országos vásárokon kívül is, nemcsak ótska, sőt új darabokban is árulni merészelltek. Erre egy ily készítményeköl áruló zsidó portékája elkoboztatott s azon meghagyással adaltott neki vissza, hogy noha árult helybeli mesterek készítették, jövendőre megtiltatik, hogy országos vásárokon kívül ótska vasakon kívül semmi kovátsi sem lakatosi munkát a zsidók ne áruljanak.”

A ezéhek merev magatartása következtében a mesterségek megtanulásában is akadályozva voltak a zsidók, ha csak zsidó mesternél nem tanultak. Deutch Salamon azéri (1826 ápr. 15.) a tanácsához folyamodik, hogy Ábrahám nevű fia timárinasnak felvétettség s a tanács, miután Rieger Antal a főt hasznak felvállalni késznek nyilatkozott, a tanítást nem ellenezhetének mondja.

A zsidók között a múlt század végén és a század elején aranyművesek, szabók és pipások voltak. A ezéhek nem léptek fel e zsidó mesteremberek ellen addig, míg egyesek közülök nagyról keresettségnek nem örvendtek. Ekkor azonban a verseny vaze-

delmes voltát felösmervén, a szabad czéh Kramer Mihály ellen erőlesen föllépett, amivel szemben ez (1834. márcz. 15.) a tanácsnál keresett orvoslást. A zsidó mesterek folytatták munkálkodásukat s miután annak beültatását a czéhek ki nem esközölhették, rábírták a tanácsot, hogy (1838. jan. 27.) a helytartósághoz oly értelemben írjon fel, hogy a zsidó mestereknek, noha a czéhekbe föl nem vétettek, remekelniük kelljen. A remekelés tudvalevőleg nem kevés faggatásra használtatott fel a czéhek által: erre kívántak jogot nyerni a zsidó mesterekkel szemben is.

Ugyanazon évben egy zsidó üvegsmester kívánt letelepedni Szegeden, s engedélyért a tanáshoz fordult, amely Hódy Imre és Szluha Ferenc tanácsnokokat küldötte ki jelentéstétel végett. A kiküldöttek nem tudván megegyezni, külön-külön adták be jelentéseiket. Hódy szabadelvűen nem tett elvi kifogást a folyamodó ellen, csakhogy annak képesítését nem látván behizonyítottnak, őt elutasítandónak ítélte. Szluha teljesen a czéhek szűkebbli nézetét fojtotta ki ez alkalommal, arra hivatkozván, hogy az 1790: 38 tcz. »előtt s utána soha izraelita üvegsséget nem gyakorlott« s a zsidóknak az ipar gyakorlását megengedő helytartótanácsi s egyéb intézmények nekik törvény ellenére a mesterségek fizését meg nem engedhették. Ezért elvben ellenzi az engedély megadását és fejtegetéseit következő módon rekeszti be:

»De valóban fájdalmas is lenne és ezernyi ezer hív adózó polgártársaink százeik vérzenének, ha ezen törzsköcsős magyar városból Zsidó város, egy Ó-Buda alakulna; már pedig minden kétségen túl ezen szomorú változásnak lenne áldozatja, ha az eszedő, s utána más izraeliták szabadságot nyernének, hogy a mesterségeket e városban gyakorolhassák, mert bár első tekintetre észre nem vétetnek is az ily engedelményeknek elágazó következmései, de a tapasztalás azoknak terjedőségüket s veszedelmes voltaikat fájdalom böven bizonyítja; ugyanis az izraelitáknak majdnem egész tömege mint más egyekben kivált csak szemre való árukat vesznek elő s a tudatlanokat, kik a néptömegnek legnagyobb részét teszi, ámitásaik mellett az olcsóság csalfa színe alatt magukhoz csábítják s ez által a többi jó árukat káros és becsületesen dolgozó mester emberek s kereskedők kényerektől megfosztatnak.

Egyébbiránt pedig minden hazafinak legszentebb kötelessége magát a haza törvényéhez szabni, alkalmaztatni. Ezek szerint Szegeden Zsidó izraelita üvegsmester nem lehet, s ha a Zsidóságnak törvény rendeleite út nélkül a mesterségek megengedőtetnek, mi lesz belőlünk? Fellépvén így a Zsidók, a töredelmzés körül a polgárság mezejében, ez a nemességében, ez pedig tovább taposának és így egyszerre az eddig jól kormányoztatott hazában, melyben a rend és törvények virágztatják az igazságot, egyszerre rend-

lenség, zűrzavar s féktelenségek támadnának s a közboldogság szűnne.

A tanács a folyamodót természetesen elutasította. Ugyanily elbűnásban részesült 1839-ben Spitzer Sámuel gombkőből folyamodása, akinek fellebbezésére azonban a helytartótanács (23866 sz. a.) mestersége üzését maga hite legényeivel megengedte.

A zsidók akkor tájt az ipar gyakorlására növekvő hajlamot mutattak. Már a negyvenes évek elején mozgalom indult meg a műveltebb községekben aziránt, hogy a zsidó ifúság a mesterségek felé tereltesse. Az első iparos kiképző-egylet alapítását Löw Lipót 1841-ben kezdeményezvén, az 1842 febr. 19. Nagy-Kanizsán megalakult. Az alapszabályok előszavában jelzi Löw, hogy Pesten és Szegeden hasonló egyesület előszavában jelzi Löw, hogy Pesten azon okokat, melyek a zsidó szülöket országszerte arra ösztönözték, hogy gyermekeiket mesterségre adják. »Sokan« úgymond »belátják, hogy a magyar zsidók jelen állása első sorban nekik teszi szent kötelességökké, hogy hazánk igazán nem igen virágozó ipari állapotaira kellő előszeretettel fordítsák figyelmüket, s hogy e téren való körültekintő és hathatós tevékenység által a közjó érdekében magoknak valódi érdemet szerezzenek.

Szeged.

LÖW IMMANUEL ÉS KELINYI ZSIGMOND.

Az agáda.

II.

A tárgy fontosságával eléggé megokolt előzeretettel ecseteli szerzőnk Hillel szelleme és tudományossága örökösének, Jóchanán b. Zakkáinak a távol jövőre is kiható áldásos működését, Jóchanán b. Zakkái sokoldalu tevékenysége Izraél néppé állam nélkül, a zsidóságot vallással egy közös szentély nélkül, s a zsidó tant törvénynyé elismert hatásán nélkül alkotta.

A római prokurátorok zsarnok uralma hátterén érdekesítő módon domborodik ki ezen békeapostol századokra kiható alkotása, kinek agádája az emberi méltóságot magasztalja (Kidűsün 22 b) a vasat és a követet a békesség jelképeivé avatja (tószeftá Bába Kammá 7. 6. Mechiltá ed. Friedm. 74. a), a rablót nyílt, bátor fellépéséért följéle helyezi a tolvajnak, ki gyáván kerül ki az emberek tekintetét (Mech. 91 b. B. Kammá 79 b), a fejedelmet is tévedés dolgában csak gyarló embernek deklarálja (Hóvájóth 10, b), és Izraél népet azért mondja Babiloniába száműzötteknek, mert a hajdai szülőházhöz fűződő lélekemelő emlékek legalkalmasabbak ébren tartani a hazaszeretetet (Pesz. 87 b). A Jóchanán nem es emelkedett gondolkozása tükröződik különösen ama kérdésekben, miknek megoldását tanítványaira bizzák közül Eleázár ben Arách írja ki a mester elismerését és tiszteletét. Sűrűn érintkezik Jóch. a biblíában jártas pogányokkal is, kik a szentírás látszólagos elleumondásain megütközve, felvilágosítás végett fordulnak hozzá, mit a mester gyakran tanítványainak csodálkozására ugyan, de a kérdést intézők felfogásához márton meg is ad. Hogy Jóchanán a világteremtést és Isten lényét tárgyzó titkos tannal (Máaszé Beréith és Máaszé Merkaba) is foglalkozott, az a második század második felében áll tanúitá. Jósze ben Jehúdá tudósításából következtethetni, melyben Jóchanán b. Zakkái többek élén, mint e tanba beavatott

említették. Különösen kedvelt tanítványa, Eleázár b. Arách volt az, ki a mesternek e tan iránti előzeretében osztozkodott.

Jóchanán kortársai közül első helyen említették Czádók, ki eleinte Sammái iskolájának híve volt ugyan, de a gyakorlatban a Hillelitákat követte. A mi ennek, a két pap versengése következtében történt gyilkosságra vonatkozó felkiáltását illeti (48. l. 4. j.), azt mi egyszerűen a helyiségre (a templom, vagy előcsarnok), nem pedig a személyekre (nép vagy papok) vonatkoznak tartjuk, valamint hogy megjegyzendőknek véljük, hogy Czádók papi voltát (u. o. 3. j.). Ber. 19 b. Jeb. 15 b. Beroh. 36 a. és Chull. 107 a-val lehetett volna bizonyítani. — Czádók fia Eleázár, atyja szellemében a tóra szavainak az életben megvalósítását ösztönöznek mondja. — Chaniná a papok elnöke, politikai tekintetben is követte Jóch. b. Zakkáit; ezt mutatja a fennálló kormány iránti tisztelet és engedelmesség szükségességéről szóló mondanása, de egyébként is Jóch. hű követőjének jellemzi őt bánkódása népe sorsa felett, valamint a törvény iránti lelkesedése is. Ugyanolyan szellem leugri át Nechúnja b. ha-Kana, gimzói Nachám, Eliezer b. Jakób, Jósze ha-Kóhen, de különösen Eleázár b. Arách agádáját, ki mestere halála után, neje unszolására, társaitól elválva, Emmáusban telepedett le, hol széles tudományát csodálatos módon előfejtette.

Jóchanán b. Zakkáinak Jabnében kezdett művét, a zsidó tudomány ápolását és terjesztését, II. Gamliel fényes sikerrel folytatta s illetőleg biztosította, tántoríthatatlan erélyével Jabné a korabeli zsidóság központjává tette, a régi hazában megmaradt néptöredék számára vallásos dolgokban a római uralomtól a mennyire lehetett független önkormányzatot csikart ki, szóval, Jóchanán szellemi öröke méltó sáfárjának bizonyult, bár a hozzá való személyes viszonyáról mélyen hallgatnak a források. E hűzogat nem töltik be a különféle mondanék és feltevések, de annyi bizonyos, hogy Jóchanánnak nem Jabnében, hanem Berór Chailban történt halálakor Gamliel már a synhedrionban elfoglalta volt az elnöki tisztelet, és hogy akkoriban, de még később is, mikor Gamliel Jósua b. Chananja hozzájárulásával méltóságától megfosztatott, a benső barátságos viszony Gaml. és Jóchanán tanítványai között érintetlenül fennmaradt. A Gamliel és Jóch. tanítványai közötti viszony világos nyomokat hagyott Gaml. gondolkodása módjában s szelleme irányában, úgy hogy biz-

vást lehet Gamlielt Jóchanán tanítványának nevezni. Különösen áll ez a szentírásnak szimbolizáló értelmezéséről, nemkülönben polemikus éla párbeszédeiről, miket Gaml. folytatott. — Meghatóm fejezi ki Gaml. bánatát Rómába való utazása alkalmával a templom és a régi zsidó főváros lerombolása fölött, Eleázár b. Azarjá, Jósua b. Chananjá és Akiba utításai előtt, s csakis Akiba, később a Bár Koziba alatti forradalom szellemi intézője képes őt vigasztalni. — S ezen a régi emlékeken való kegyeletes csöggése gyümölcsének tekinthető a pészách-ünnepi bárány helyébe behozott, s a »templom emléket« ünneplő szertartás niszán hó 15. estején, úgy szintén a mindennapi imának Jeruzsálemre vonatkozó része is. De abban is emlékezett Gamliél Jóchanánra, hogy ő is szeret agádaí kérdéseket szakavatottak körében tanítványai által megoldatni, ilyen az a kérdés, melyet Gamliél Jósua b. Chananjával megbeszél, t. i. ha vajjon gonosztevők kiskora gyermekei részesek-e a tulvilági boldogságban. Nemes értelmeiről tanuskodik különösen tanítványa, Sámuel ha-Kátán fölött mondott gyászbeszéde: »Ezért illik sirni, ezért illik jajveszékleni. Királyok halnak el, s hátra hagyják koronáikat fiaiknak, ellenben Sámuel ha-Kátán a világ legértékesebb tárgyát vitte el magával — eltűnt.«

Fölötte tanulságos a Jóchanán b. Zakkái tanítványai sorában rendszeren a legelső helyen nevezett Eliezer b. Hyrkanosról irt fejezet. A neve alatt fennmaradt anyaghalmaz bősége itt már lehetővé, de szükségessé is teszi a könnyen áttekinthető beosztást is, mi a »tannaiták agadája« szerzőjének lelkiismeretes kutatásait a legkedvezőbb világításba helyezi. A Hillel iskolája ezen egyik kiválóbb tagjától, kit rideg elvei és engedékenységet nem ismerő következetessége miatt a Hilleliták »Sammajának« lehetne nevezni, közel e fejezet mondasokat, mik saját élettapasztalatain alapszanak; jellemző szavakat, mikkel a vele vitakozó ellenfelet lefegyverezhetni véli, továbbá a tóra tanulmányozását s annak terjesztőit és előmozdítóit magasztaló kifejezéseket, az ima bensőségét hangszólyzó mondasokat; ismerteti továbbá véleményét a vele egykorú tudósról, mely, mellékesen mondva, ezekre nézve nem igen bízog, az idegen vallásokból áttértekről, kiket nem szívelhet, a pogányokról, kiket javíthatatlannak tart, végre a zsidó-keresztényekről, kiknek nézeteivel szemközt méltányosságot és türelmességet tanúsít. E tartalmas fejezet többi

része Eliezernek a bibliai elbeszélésekhez és az azokban szereplő személyekhez továbbá a szentírás parancsolataihoz kötött megjegyzéseinek van szentelve; behatóan és az illető források folytonos szemmel tartásával foglalkozik Eliezer helyiely közel mérés, s megszokott álláspontján gyakran tulelmelkedő exegézisével, a szentírás szavaira alapított elmélkedéseivel és intéseivel, s végre oly nézetekkel és mondasokkal, melyek az ő neve alatt külön gyűjteményekben is hoztattak forgalomba. Ilyen a »Pirké R. Eliezer« vagy »Barnaitha di R. Eliezer« című mondasgyűjtemény, sőt a X. században élt Száadja Gáon által vallásbölcseleti művében (»Hitelkek és nézetek«) fölvetett kérdések is »R. Eliezer kérdései« czim alatt lettek közé téve. Megjegyezzük, hogy a 102. l. 3. j. alatt idézett há-higgájom szó, tekintettel Rasi (Ber. 28. b) második magyarázatára, ugyancsak értelemben vehető, mint a misnában (Synhedr. 90 a) előforduló ha-hógé szó, s ekkor Eliezer mondasja így fordítandó: »Tartásotok vissza gyermekeiteket, az Isten nevének szószeriuti kiejtésétől (vagy akadályoztatok meg stb. kiejtésében); óvszer gyauánt pedig e tekintetben helyesen ajánlja: »ültessétek őket a bölcsek tárdei közé.«

Külön fejezetben tárgyalja ezután szerzőnk azon agádaí helyeket és vitákat, mikben Jóchanán két legelőkelőbb tanítványa, Eliezer b. Hyrkanos és Jósua b. Chananjá nézetei egymástól eltérnek s melyek a babiloniai talmudban sűrűn, de különösen a tóra II. könyvét értelmező és Mechilta név alatt ismeretes régi midrásban emlittettek. Ez utóbbiak között sok olyan van, miket Aba Chanán am azok nevében kapcsolatosan módiáni Eleázár nevében közöl. Ez utóbbi véleményére Gamliel több ízben nagy súlyt fektetett. Olykor módiáni Eleázár nézete szemközt áll Eliezer és Jósua egyértelmű nyilatkozatával, így p. o. a Genes. 49. 9. vers értelmezése alkalmával. Ezen agádaí értelmezéseket tartalmazó forrásokban előforduló eltérések könnyen áttekinthető módon vannak a 132. l. 3. jegyz. fölntetve, az azon tannaitáktól fennmaradt többi agádaí anyag pedig változatos tartalma szerint ügyesen fel van osztva a teremelésről, a földön túli létéről, a messiási korszakról szőlőra, — továbbá a tisztán értelmező és fejtegető, végre álnév alatt idézett agádaí mondasokra.

Hasonló figyelmet fordít a szerző Jósua b. Chanánjának Hadrián császárral folytatott párbeszédeire, miknek központját vallásügyi kérdések képezik. Azonkívül pedig Jós. jelmondásai, mikkel a szenteskedőket a farizeusok között megbélyegzi, a tóra tanulmányozását, mint önzelt, és az imát amannál kevésbé fontos vallásos ténykedésnek deklaráló fejtegetései, aztán elbeszélések, miknek hőse Jósua b. Chanánja maga, s a melyekben »Athéne vénei« vagy »Alexandria zsidó lakosai« nagy szerepet játszanak, továbbá mondák, mikben a zsidó élelesztőség diadalt ül, végre számos szentirási helyek szellemes magyarázata és értelmezése kimérítően jellemzik szintén külön fejezetben e sokat idézett tannaita sokoldalú agádai tevékenységét.

Módiimi Eleázár, kinek agádai fejtegetéseit és értelmezéseit Gamliél és Jóchanán b. Zakkai tanítványai, de a palesztinai zsidóság későbbi kitünőségei is nagybecsűeknek ismerték el, az e korbeli tannaiták közt az egyetlen, kinek nevében kizárólagosan agádai mondások jutottak a hagyomány útján köztudomásra. Élete végét a történelmi munda a dícsőrkényszálaival szövi be, a mennyben vad indulatu rokona Bar-Koziba által szenvedett erőszakos halála Bétar, a Hadrián elleni forradalom főhelyének elcselével hozatik összeköttetésbe. S habár kortársai, különösen Tarfon, keményen kelnek ki Eleázár erőszakoltaknak mondott értelmezései ellen, általában mégis habozás nélkül ismerik el tekintélyét a téren. Élénk kifejezésekkel írja körül szerzőnk módiimi Eleázárnak az agádára vonatkozó definícióját, mely a manna és a koriandrom magva közötti hasonlatosságot (I. Mózes II. k. 16. 31.) veszi kiindulási pontul s így hangzik: »A manna olyan volt mint a »gad« (koriandrom) magva. A gadnak pedig az a tulajdonsága, hogy miként az agáda is, vonzóerővel bír a szivre.«

E szójátékra megjegyzi szerzőnk talpraesetten: »A szentírás agádai értelmezésének hatása a szivre, valamint annak gyakorlati célja homiletikai szempontból világosabban már nem juthatott kifejezésre. Az »agáda« szó illetőn értelmezése egyszerűen az, is czélozza, hogy az agadistának a hallgatósághoz közelgően ámuló módszerrel és kifejezésmódját jelezze, melyek az ádász való őstündés és az érzelme és képzelő tevétség kielégítése által amannak tetszését előidézik.« (196—7. l.) Módiimi Eleázár agádáját általában néve a szójáték, a szóhívítás, a költői

elbeszélés, a költői képleteknek gyakori használása teszik vonzóvá, hátterét pedig a nép sajnárgatott helyzete, majd a hőltő ellenség túlsúlya elleni küzdelem képezi, mely csak az ősök történetéből szívja életét erejét.

Nagy becsben állott ez időszakban Eleázár b. Azarjá agádája; tekintélyes állását nemcsak születésének (Ezráról származott le egyenes ágon) és gazdagságának, de széles tudományának is köszönhető, úgy hogy fiatal kora dacára is Gamliél helyett a synhedrion elnökévé tették és emennek méltóságra való visszahelyezése után is az elnökségben állandóan részt vett. Szentirási értelmezéseit az ősz Jósua b. Chanánja »nagyértékű gyönyöröknek« nevezi, sőt megvallja, hogy 80 éves kora dacára nem hallott életben oly szellemes fejtegetéseket, mint minők az Eleázár b. Azarjáé. S különösen az agáda terén való tekintélyének elismerésében veteknek egymással kor- és kártársai. Felsőbbségét egy ízben Akibával is érezteté, a midőn ez a Jób könyvében szereplő Elihu Bileammal azonosnak állította, valminthogy Eleázár b. Azarjá agádájának egyik jellemző sajátága, hogy a bibliai korszak személyiségeit kedvezőtlen ítéletek ellenében megvédi, a mely tulajdonsággal tudvalevőleg módiimi Eleázárnál is találkozunk. S ezen sajátág talán épen módiimi Eleázár befolyása eredményének tekinthető Eleázár b. Azarjánál is. Mondásaiból mint különösen jellemző kiemeljük azt, mely az embernek embertársához való viszonyát magasabb ethikai szempontból szabályozza: »Az engesztelő nap — ugymond — csakis az Isten irányában elkövetett vétkeket engeszteli; az embertárs irányában elkövetett vétkeket azonban az engesztelő nap mindaddig nem engeszteli, míg a sértő a sértett felet ki nem békíti.« »Nem a tudás teszi — Eleázár szerint — »a hívőt, hanem a valláserkölcsei cselekedete, de a mellett a tóra tanulmányozását minden adandó alkalommal magasztalja. Keveset foglalkozik Eleázár b. Azarjá agádája Izraellel, mint nemzettel, de a hol teszi, ott létét és fennmaradását Istenhez való ragaszkodása feltételéhez köti.

Terjedelmes és érdekesnél érdekesebb adatokkal gazdagított fejezetben tárgyalhatók Jismáél b. Elisá működése az agáda terén. Jeruzsálem meghódítása után mint gyermek fogadott kénytelen, Jósua b. Chanánja, meglepetre a sin b. bibliai tudománya által, kiváltotta. A jövőjéhez kötött remények teljesítéséért meg is valószínűlt. Állandó lakhelye és iskolája Ketar-Asz. A

történelem őt Simon társával együtt, mint a Hadrián alatti áldozások egyik általánosan megíratott áldozatát említi. Halála hírért rémülettel fogadta Akiba, mivel sűrűn érintkezett, a mint azt a nevek alatt tárgyalt számos vitás kérdés fejtegetéseiből következtethetjük. Ezen két nagy auktoritás egymással sűrűn érintkezett és vitakozott, agádai kérdésekkel illetőleg is.

A Jismúlnök szentelt fejezet tárgyalja a szentírás magyarázatánál követett módszerét, az értelmezéseknél alkalmazott exegetikus elveit, melyek az ő (Akibával gyakran ellentétes) agádáját kellő világításba helyezik, példákkal illusztrálja a szentírás szavainak természetesen értelmökben való alkalmazását, kiterjeszkedik a biblia egyes verseihez kötött intőseire és buzdításaira, a bibliai parancsolatoknak általa adott értelmezéseire, a tóra tanulmányozásának mint világos eslekedetnek Jismául által hangsúlyoztatott szükséges voltára, ismerteti tovább Jismául felfogását Izrael hivatásáról, viszonyát a pogányokhoz és zsidó-keresztényekhez, végre mind azt, a mivel az ő neve, bár alaptalanul, összekötetésbe hozatik.

Alaposság és az anyag ügyes csoportosítása dolgában első helyet érdemel e kötet két utolsó fejezete (Akiba és Akiba 27 kortársa és régebbi tanítványa) melyek terjedeleme nézve a munkának több mint harmad részét foglalják el. A tárgy természeténél fogva nyugodt és tömör előadás, mely e munkának sajátja, az Akibának szentelt fejezet folyamán itt-ott a lelkesedésig nő lelendül, úgy hogy daczára az anyagbőségnek, mely a hírneves tanaita körül felhalmozódik, egy percze sem csökken az olvasó figyelmé és érdeklődése a fejezet hősé iránt. De meg is érdemli a hannaia korszak e kimagasló alakja az áldásos működésének esetelésére fordított buzgalmat és fáradságot. Mert a kit a monda egéki emel és Isten közelébe helyez, a kinek a vallás-költés a tóra felolvasása és helyes értelmezése dolgában még Mózes is alárendeli, és a kit a történelem mint az emberiség szolgálatában hős halállal kímült egyik legideálisabb alakját magasztal, annak működés- és élettrajzával háttérbe vonul a hideg kutató és mérlegelő ész, s helyet enged a melegen érző és lelkesedni tudó szívnek. Mind a mellett az előadás hangjának e melegsége nem pusztán, hogy úgy mondjuk, az ismertettől agyadista hős kisugárzása, nem folyik csupán a jellemzett tanaita egyéniségéből, hanem a feldolgozott tananyag maga is szolgál

tátja. Hogy Akiba b. József valamennyi tanaita közt a legnagyobb befolyást gyakorolta a zsidó tan fejlődésére, s hogy az ő szelleme nemcsak a saját korszakára ütötte rá bélyegét, de mérték- és irányadó maradt a reá következő századokban is, kitűnik a fellelő magasztalásokból, melyekkel őt és tanmódját későbbi tanítók dicsőítették. Halakikus tanmódjára körbe vonta az egész írott törvényt, és tulajdonképeni alapját vetette meg a misnának. S habár merész agádai értelmezései itt-ott ellenkezésre is akadnak, felsőbbesége e téren is habozás nélkül lett elismervé kortársai és utódai által. Akiba agádája sűrűbben alkalmaz agyanevezett bölcs mondásokat, szentenciákat, melyek tárgyai a hitbölcsészlet és etika, mint a többi tanaita, nagy súlyt fektet az életbölcsészetre, a mint azt a fiaihoz intézett figyelmeztetések és intések tanúsítják, miknek nagy részével többek között az Aboth di Rabbi Nathan agádai gyűjteményben találkozunk. Mellékesen megjegyezzük, hogy a 281. l. 5. j. alatt idézett mondasban a »leli darkhó« szavakat így fordítanók: »a maga útjómódja szerint«, a mennyiben ott, nézetünk szerint, önhitt és már másnál és más alkalommal is olyannak bizonyult tanácsadóról van szó. A »darkhó« szó itt ugyanoly értelemben vendő mint Példab. 22, 6; 12, 15; 14, 12. — Akiba istenbízalom dolgában tökéletesen magáévá teszi gimzói Náchum tanítójának mondasát: »Ez is jóra fordul majd; az önbírálat tekintetében szigorú a végletig, aggodalommal tölti el őt a vétkeknek még látszata is és az emberek egymáshoz való viszonyának erkölcsi alapját Hillel szellemében a felebaráti szeretetben látja lerakva. Általán véve Akiba agádájának egyik jellemző nemes vonása az egyenlőségi elv s habár Izrael népére az »Isten fiaie« címet ruházta, magát életelmének nevezi, s bölcssei szellemrőptét a madarak szárnyával hasonlítja össze, míg a pogány Turnus Rufus világnézetével és a zsidó vallás parancsolataira tett humoros megjegyzéseivel szemközt éppen nem fukar kemény kifejezésekben: mégis az egy Isten hite megőrzi őt a türelmetlenség szellemétől. Ha még megjegyezzük, hogy Akiba az allegoria iránti előszeretetésben az Énekek énekében is csak képet lát, melyben Isten viszonya Izraelhez talál kifejezést, s hogy agádai fejtegetései és mondásai az élet mindennemű, örömdetes épügy mint gyász eseményeire kiterjednek, dióhéjba foglalva ismertettük e sokoldalú tanaita messze kiható működését, melyre nézve kortársai, egyebek

közt Tarfon, továbbá galiléai Józse, aztán Jóchanán b. Nuri, Eleázár Chiszmá, Jehúda b. Bathyra és Jehúda b. Bább gyakran ellenzéki álláspontot foglaltak el, de melyet nem kevésbé híres tannaiták, mint Simon b. Azzái, Elisá b. Abája, aztán tulajdonképeni tanítványai, Chanánjá b. Chakhinái, Simon Sikmonából stb., mesterük nyomdokaiban haladva, példa- és mintaképpel használtak. Ez utóbbiak közül többen különösen Chanina b. Teradjonnál, továbbá Sámuel ha-Kátánnál, Matatia b. Chárásznál, Elisánál, a későbbi apostátánál, és Simon b. Zománál, mint a kiknek agádai működését szerzünk behatóan ismeretű, tovább kellene időznünk. Azonban tanulságul és eszméletül elég volt már ennyi is s e kiváló munkától a misnában (Tórá VII, 1.) idézett szavakkal válunk el: »Több mint a mennyit előttek felolvastam, van ebben megírva.«

Nagy-Becskek.

KLEIN MÓR.

IRODALOM.

AZ ÉRZÉKEK.

Adalékok a középkor physiologiája és psychologiája történetéhez héber és arab forrásokból, írta dr. Kaufmann Dávid tanár. (Budapest, 1884. Magyar és német nyelven.)

E munka tárgya igen szerencsésen van megválasztva, a mennyiben különösen alkalmas arra, hogy monografiai értekezésben feldolgoztassék. De szerzője, kinek a zsidó vallásbölcselet története már nem egy becses dolgozatot köszön, nemcsak éles szemmel tud érdekes és hálás témákat kitalálni, hanem ügyes és gyakorlott keze is van, a választott tárgy értékesítésében, az anyag feldolgozásában. Igaz, hogy éppen a zsidó vallásbölcselet terén még sok az ugar föld, mely művelését várja, de e terület nem minden része egyaránt érdekes és nem minden része egyaránt pusztá. Az *érzések* elmélete mind a két minőséget egyesíti magában: minél több bájjal kínálkozik, annál kevesebb igazi becsülőre akadt. Míg a metafizika elvont kérdései iránt az ember minden vallásbölcseleti iratban találhat fölvilágosítást, hiába keresünk eligazodást, mikor a fiziológia és pszichológia ezen határ-területéről van szó. Maimuni számos munkáiban az érzésekről való tant alig érintette. Gersón b. Selómó (Sáar hassámájim) és Aldábi Meir (Sehilé emúná) enciklopédikus munkáikban csak egyoldalt és hiányos adatokat találunk. Még Sém-tób Ibn Falakéra pszichológiájában (Széfer hannéfes) sem találjuk azt, a mit óhajtottunk, és a mit találunk, annak használatát megnehezíti a kiadás rossz nyomtatása és inkorrekt szövege. Még leginkább kielégítő Ábrahám Ibn Dáúd, Emúná rájá cz. művében, fejtegetései, élessége és

világossága által, melyekben azonban a legszükségesebb³ főpon-
toknál és száraz körvonaloknál többet nem nyújt s nem is akar
nyújtani. S mindazonáltal az érzékek ezen elmélete, melyet any-
nyira elhanyagoltak, mindenütt a hol rá akadunk, eléggé és álta-
lánosán ismertnek tételzetetik föl, a mi nem szorol értelmezés-
re. Azért nagyon elismerendő szerzőnk azon fáradságos kísérlete,
hogy ezen elmélet tégeit és elveit a gazdag irodalomból össze-
hordja, azokat összefüggésben előadja és sokoldalú alkalmazásu-
kat és értékesítésekét kimutatja.

Jelen monografia három főrésze oszlik. Az első, bevezető
rész az érzékekről való elmélet nyomait tündeti föl a szentírás,
magyarázat, a homilétika, a költészet, sőt a nyelvtan terén is. A
második rész, az érzékekről általában, azon általános eszméket
fejtegeti, melyek minden érzéki észlelésnek alapját és közös jelle-
gét teszik. A harmadik rész végre, az egyes érzékekről, az öt érzék
köztt mindegyiknek külön fejezetet szentel. — Az első, bevezető
rész úgyszólván captatio benevolentiae, de mégis több annál, mert
mintánul szolgálhat arra, hogy lehet egy jelen izlésünkől annyira
előtűt anyagot tudományosan és még izlésesen is bemutatni. A
bevezetés ugyanis konstatálja, hogy a zsidó középkor teljesen az
Aristoteles teremtetette gondolatkörben tespedett és nagyjából
még a Galeus alapította haladásban sem vett részt; de másrés-
ről azáltal kíván a tárgy iránt érdeklődést ébresztetni, hogy kima-
tatja azon tetemes befolyást, melylyel ez az irodalom különböző
terein érvényesült és a mely még Dante költészetére és Michel
Angelo szobrászatára is kiterjedt. Mondhatni, e rész az elő-
adás remeke. A szerző nyilván kiváló alakító tehetséggel rendel-
kezik és érti, hogy kell az allegorikai és szimbolikus szószólás-
gatások merev, heterogén és elriasztó tömegét rendszeresítő ügye-
séggel röviden és majdnem kimerítőleg foglalni össze és azokat
élénk, vonzó képekben előadni. Joggal nem mellez még kisebb
adomákat sem, mint p. o. azt, melyet Gavison Jakab nyomán elbe-
szél. Ez orvostani könyvekben olvasta, hogy egy keresztény király
egy mohamedán uralkodó zsidó követjét agyon akarta mészé-
káltatni; ennek pedig diszruhája alatt bizonyára egy lánccsal
volt elrejtve, melylyel észrevétlenül eret vágott magán. És egy
másik helyen arról értesülünk, hogy Alrázi valamely szemorvos
által nem akarta operáltatni magát, mert az nem ismerte a
alaposan a szem hét bőrét és három nedvességét.

A szerző általában igen nagy olvasottságot fejt ki, az anyag
ritka bőségét nyomatott és kézirati forrásokból tudja folyékony-
ra tenni, hogy tárgya különböző oldalait földörítse. Együttal
felhasználja az alkalmat, hogy eddig ismeretlen kéziratokból
adjon mutatványokat, és hogy a kiadott munkák ide vonatkozó
jókorrrekt vagy homályos helyeit megigazítsa és megmagyarázza.
Különben is sok oktatást és serkentést nyerhet e műben az
olvasó.

Szerző szerint az érzékekről való elméletek rövid idővel
Szádjá előtt hatoltak be a zsidóság tudományos tudatába. Ez
határozottan helyes; de nem helyeselhetem azon bizonyítékát,
melyet e nézete támogatására fölhoz: »mert Szádjá iparkodik az
érzékeket és hitelességüket mint új, a bölcsészettől átvett tant a
szentírásból leszámaztatni.« Mert hiszen Szádjá minden bölcsé-
szeti tételt a szentírásból igyekszik bizonyítani, különösen kellett
tehát azt oly tételeit tennie, minő az érzékek hitelessége, melyet
a skeptikusok elleneznek. — Hogy a Jeczirá könyve nem ismeri
az érzékek elméletét, s ennél fogva a görög-arab bölcsészet befo-
lyását megelőzte: ezen bizonyítékot érdemes fontolóra venni; de
e föltevés ellen és az említett befolyás mellett elég más mozzanat
tanuskodik. — Érdekes megtudnunk, hogy az érzékekre használt
legrégibb héber megjelölés, mely az Ászáf könyvében találatik:

הנפשות. — E rejtélyes kifejezést: Gamliel bölcsessége vagy
tudománya (Chokmath Gamliel), szerzőnk igen találó okokból
orvostudománynak magyarázza.

Különös hálát érdemelnek azon jegyzetek, melyekből először
nyertünk fölvilágosítást a szem bőrei, nedvességei és betegségei
terminológiájáról. Filológiai tekintetben általában jels e mo-
nografia; ellenben e tárgy filozófiai oldala némileg háttérbe
szorult, jöllehet itt sincs fontosabb kérdés melléve, így p. o. a
látás bölcsészeti fejtegetése nincs elég világosan előadva. A látás
Aristoteles szerint mozgás és mint olyan csak az időből, nem
pedig, mint szerző mondja, a színekből jndulhat ki. A szín az
átlátszónak határa: azon oldalon, melyen a tárgy felszine hatá-
rolja az átlátszót. A szin maga: középse, azaz a színeket minő
lehetőség szerint (potentia) bírja, valóság szerint (actu) pedig az
átlátszó médiumtól nyeri, a folytatódó mozgás következtében, az
átellenben való azint, melybe a látott tárgy időse (alakja) átmegy

— Plato és Aristoteles különböző elnevezték sem választja el egymástól elég élesen és világosan *következményeik* szerint. Plato hívei szerint a szem aktív; ezek tehát alig fogják fel a látást szorosán vett mozgásnak, s azért egész nyomtatékkal hangsúlyozzák a látás időnélküliségét. Az aristotelikusok szerint pedig a szem passzív, azaz *receptív*, és magába fölveszi az *idő* mozgását. Ennél fogva a látás cselekvésének időben kell történnie; azért hallgatnak a zsidó aristotelikusok a látás időnélküliségéről vagy csak habozva ismerik el.

Érezhető nézása e műnek, úgy látszik, hogy a talmudi s midrási irodalom hízása közelebről és behatódóbban tekintetbe véve. Igaz, hogy ezen irodalom az érzékek ötös számát még nem ismeri, de mégis oly anyagot szolgáltathatott volna, mely nem egészen értéktelen. Utalok a Midrás Tanchumá ügy helyére (Tóledóth szakasz, Genesis 27, 33-ra), mert Sabbatái Donnolo (I. 51. l. 42. j.) ezen helyre gondol. Azonkívül a hagyományos irodalomban talált nézetek tetemes befolyást gyakoroltak a zsidó bölcsészekre és kétségtelen, hogy ezek vitás pontoknál sokszor azon nézet felé hajoltak, mely a hagyományos nézethez közelebb állott. Midőn az Aristoteles és Galenus közötti vitában, vajjon az észlelés helye a szívben vagy az agyban keresendő-e, többé-kevésbé Aristoteles a szívnek adták az elsőseget, valószínűleg döntő hatással volt a talmud (Abódá záró 28 b) azon tétele, hogy a szem látása a szív kamarájától függ. Éppúgy midőn Aristoteles a tapintás szervének a húst mondja, Galenus pedig az idegeket, a hús mellett nyilatkoztak a zsidó bölcsészek, mert egy talmudi mondás így szól (Sabbáth 13 b): a halótnak húsra nem érzi a kést. De lehet, hogy ezen kifogásoknak csak subjectív jogosultságuk van. Jelen műnek kiváló becsét és felette gazdag tartalmát — melynek hasznavehetőségét lényegesen emelik áttekinthető fölszítása és alkalmas lajstromok — föltétlenül el kell ismernünk.

Posen.

BLOCH FÜLÖP

A TALMUD-IRODALOM KELETKEZÉSÉRŐL.

Einführung in die Geschichte der Entstehung der talmudischen Litteratur.
Von Dr. J. S. Bloch. Bécs, 1884.

A zsidó theológusoknak már több ízben — bevallom, hogy méltán — szemökre lobbantották, hogy a bibliakritikát nem illesztik bele a zsidó theologia rendszerébe és hogy a bibliatudomány még nem nyert honosítást a zsidó hittudósok körében. A tudomány fejlődésének szempontjából ítélve, ez bizonyára föltötte sajnálatos egy jelenség; de a zsidó vallásgyakorlati fejlődésére nézve csak elenyésző csekély befolyással volna a bibliakritika. A zsidó vallásos életet már régóta nem annyira a biblia, mint a talmud szabályozza. A talmudzismus befolyása lépten-nyomon észlelhető; a zsinagoga, a ház, a családi élet, a község, az egyesek életmódja lüktető erejüket majd öntudatosan, majd öntudatlanul a talmudból nyerik; nem csak a merevült orthodoxizmus, de még a legvégső reform is magán hordozza a talmudzismus jellegét. Ebből természetesen szükségességgel foly, hogy a reform tulnapi pássai valamint az orthodoxizmus merevült volta is a talmudnak majd föltétele, majd pedig annak teljes félreismeréséből származnak. A jelen viszonyok közt a talmudtudomány — ugyancsak — nagyobb fontossággal bír, mint a bibliatudomány és bár nem tagadhatom, hogy — Goldzihernek a M.-Zs. Szemle I. évf. 2. füzetében foglalt szavaival élve — a zsidó vallásos gondolkodás تسدیده azon sajátaira méltó viszonyra vezethető vissza, melyben theológiánk a bibliatudományhoz áll; de el kell ismernünk, hogy ezen állítás sokkal hatványozottabb mértékben a talmudtudományra nézve bír érvényességgel.

A talmudtudomány, illetőleg a talmudkritika a zsidó theologia ezen legújabb átlátvány, ez időszert igen kevés ápolóval dicsekedhetik. Annál nagyobb tehát annak érdeme, ki ezen tudományban is bizonyos rendszert megállapítani törekszik. Nyilvánvaló, hogy Bloch szerint, midőn czimbéli művét közzé tette, mely saját állítása szerint csak egy részét képezi nagyobb szabású »Bevezetés a talmudba« című munkájának. Úgy látszik, hogy szerző a bibliába való bevezetésre nézve megállapított rendszert követvén, először is az »általános bevezetést a talmudba« tárgyalja. Kiindulván azon helyes szempontból, hogy a »bevezetés«

történelmi diszciplína, mindenekelőtt azon sokat vitatott kérdést igyekszik megoldani, vajjon hogyan és mikor keletkezett a talmud név alatt összefoglalt misna és gemára?

A talmud szerkesztésének idejére nézve két fősopórtana oszlanak a talmudtudósok. Az egyik csoport a »Rasiisták«, a másik a »Seriraiisták«. Az első csoport Rasira (Erubin 62 b) hivatkozik annak behozonyítására, hogy az ötödik század elején, az ugynevezett amórák korszakának végéig misna és gemára még mindig csak »szóbeli tankép« szerepeltek; holott a másik csoport Serira híres levelére támaszkodik, a misnát Juda Hannászsi által (a II. század végén), a babilóniai gemarát Ási és Rabina által (az V. században) foljegyzetnek mondja. Tény, hogy utóbbi nézet szövevi túlnyomó többségben vannak. Szerzőnk azonban a kisebbséghez csatlakozván, álláspontjának igazolására számos okot sorol fel, melyekből a következő eredményt vonja le.

A bibliai kánon befejezése után a zsidó vallástudomány kizárólagosan a szentírás szóbeli magyarázatával foglalkozik. Az ecclesia magna határozatképen kimondta, hogy a törén kívül más írott törvénynek nincsen létjoga a zsidó vallásban. A biblia-exegézis azonban idővel elégtelennek bizonyult mind ama szabványok kimagyarázhatására, melyek a gyakorlati élet szabályozására szükségesekek bizonyultak. Voltak ugyan hittudósok, kik a biblia-szövegből minden új szabványt (halákha) kimagyarázni iparkodtak, azonban bebizonyult, hogy a halákha eme kényszerzubbonyban nem talál elég tért sikeres fejlődéséhez. Akibával kezdődik egy új korszaka a zsidó vallástörténetnek. Ő a halákhát a töréstől emancipálván, új rendszert állapított meg a halákhák alkotására nézve. A halákha lassanként a töréstől független, önálló törvénygyűjteménnyé lett, melyet misnának neveztek, de melyet az ecclesia magna emellett sem tilalma következtében állítottak írásba foglalni. Frankel ebbeli eltérő nézetét Bloch behatáran megcáfolja. Akiba rendszere követőre talált. Több rendbeli halákha-gyűjtemény említtetik ama korszakból. A legelterjedtebb, mely kanonizációt is nyert, volt Juda Hannászsi gyűjteménye: a misna ka' exochén. Bloch számos okot sorol fel azon általánosan elterjedt nézet megcáfolására, hogy Juda Hannászsi saját misnáját foglalta írásba. A roppantul felszaporodott tudománykincsek kizárólag a tanítványok emlékeztetésében voltak felhalmozva. Maga a misna nem említi, hogy az ecclesia magna többször említett által-

ma felüggesztetett volna. De a legjobb emlékező tehetőség mellett sem voltak tévedések elkerülhetők. Beállott tehát annak szükségessége, hogy az egy és ugyanazon tárgyra vonatkozó ellentétes tételek vagy összhangba hozattassanak, vagy egyike másika megcáfoltassék. Így keletkezett a misna dialektikus magyarázata: a gemára. Szerző nagy éleselműséggel bizonyítja, hogy a talmud-hölcsők az ugynevezett amórák eme magyarázatok némely részeit ugyan írásba foglalták, de ezen írott fejtegetések titokban tartattak, mert az írott törvények tilalma még mindig érvényben volt. Misna és gemára tehát ezen korszakban is »szóbeli tankép«-ként szerepeltek. Meddig terjedt ezen élő szóval való tanítás? — azt szerző sem képes meghatározni. Nézete szerint élesen megkülönböztetendő a talmud szóbeli végleges megszerkesztése annak írásba foglalásától. Rabina sokat emlegetett tételt, (Bab. bat. 157 b.) mely szerint Ási szerkesztette volna a talmudot, szerző oda magyarázza, hogy Ási szerkesztői tevékenysége csak szóbeli vala. Bloch végre abban állapodik meg, hogy a talmudot, misnát és gemarát, csakis a sabórák, kiknek korszaka 500—550-ig terjedt, foglaltatták írásba; ők voltak a merész reformátorok, kik a szóbeli tant az azt fenyegető feledés veszélyétől megmentették; nekőket az utókor nem ismeri.

Bloch könyvének ezen összeállítottan csontvázából kitetszik, hogy szerző egy fölötté érdekes kérdés megoldását tűzte ki feladatául. És habár a kérdések és kételyek egész láncolata fűződik is kutatásainak eredményéhez, annyit mindenesetre el kell ismerünk, hogy ékes és vonzó írály, nagy jártasság az ideoágó iróadalomban, szellemes magyarázatokkal fűszerezett előadás, a meggyőződés bátorsága, mely a legnagyobb tekintélyekkel is félelem nélkül száll szembe — oly tulajdonságai Bloch könyvének, melyek annak tanulmányozását élvezetes olvasmánnyá teszik és melyek az olvasót arra indítják, hogy szívesen látnyi borít némely merész következtetésre, mely aligha állhatna meg a kritika szigorú ítélőszéke előtt.

Szigetvár.

KLEIN GYULA.

ALCHARIZI TACHKEMÓNIJÁBÓL. 1)

A világ mulandósága.

Fel-föl, ti ittasok!

Hősök, jajgassatok! —

Mi az, hogy ti szeretitek emez átkos világot?

Mi az, hogy ez elsovadt föld kebelét úgy szopjátok? —

Gyorsan elfut töletek, ha kezet nyujtok feléje,

Úrve kerget el magától, hogyha léptek eléje.

Hogy alapja semmi-semmi, ó hogy ezt nem tudjátok,

S hogy kutatva nincs más benn, mint romlás-bomlás és átok.

Mert felgyújtja szívetekeket átká, lángja, parázsa;

Ninesen szentség, nines itt ünnepe, hazug bája varázsa;

Ürömöt szítok emléiből,

Ha szopjátok, teje megül.

Im, rút rablás szép ruhája!

Pártos romlás fátyla-bája!

Halókat szó folyton szíve,

Tör és bilines keze míve. — —

S tudjátok-e, hol a kezdet, eredet?

A honnan az emberi nem eredett?

Véreim, biz' ősanlyagtok a »Semmi,«

A »nem-lét«-ben kezdtetek el serkenni. —

S ha fiúkat, unokákat nemzetek,

Elvesztetek mind: egyesek és nemzetek;

Mindenkire rátalál

Az emésztő rémhálál! —

Ébredjétek, ocsúdjatok!

Könyört kérjen le ajkatok.

Hogy ne érjen a nagy isten bünboszuló csapása:

S hogy okuljon, a nagy ősök esetét kiki lássa:

Menjétek ki a sírokhoz, nyissátok fel azokat,

Tisztítsátok meg a portól s nézzétek meg azokat, —

Tudjátok-e megmondani

A halottról a megoldani,

Ki az: király, szegény?

1) L. M. Za. Sz. I, 440. l.

Büszke avagy szerény?

Szülőködő,

Vagy gazdag ő?

Meglátható-e az arczon:

Tisztelt volt-e, vagy alacsony?

Nézétek csak, vajj, mit hagyott meg épen

A halál ez ápolt-tápolts sok képen!

Deli testük szépsége

Elveszett már, rég vége!

Az egészről csak száradt váz maradt,

Csakis főreg uralkodik s arat ott!

Húsa száraz,

S gyöngéd volt az;

Megszakadtak már az ereik,

Bomlottak az életszervek;

Át van döfve szíve-maga,

Szétronesolva gerince-agya!

Minden tagja porral tele,

Sártól, rőtől duzzad bele;

Bordáiban uralg a szű,

S a férgekől csontja aszú!

Jól gondozott vonása, im, mivé lett!

Arczáról vajj, hová tűnt el az élet?

Életének egész nyoma semmi más,

Mint a csontba bevésződött pusztulás! —

Ha ezt látod, könnyes szemed az ég felé emeled;

Ha ezt halod, úgy elszord, úgy elfogul kebeled!

* * *

S most ki férfi, igaz férfi, intő szónat meghallja,
Vissza-vissza e rossz útról! szíve dallja, azt vallja!
Indulattok gonoszágát megfékezni törjétek,
Szívetekeket áldozatul hozzatok el Istennek!
Emeljétek szemeteket az Úrhoz, az ég felé,
Tiszta szívvel, ártatlanul járuljatok elő elé;
Ne jöjjetek kettős színben,
Az legyen künn, mi a szívben!
Ne legyetek mint azok, kik hajlott fővel járkálnak,

S sorscsapástól kínzott testet mutatnak, — hisz' mind álnok!
 Mert gaz-aljas szívökben az érzelen
 Szaporodik büntük folyton, szüntelen. —
 Tiszták, szépek, nézve rájuk,
 S romlottságot rejt ruhájuk;
 Külsőjüket fényeseknek látjátok,
 S cselekvésük koromsötét és átok!
 Szép fővegük úgy ragyog,
 S tetteik mind aljasok!
 Szavuk mint a méz és a máz,
 Míg szívükben üröm tanyáz!
 S szent köpenybe burkolódzva azt hiszik,
 Hogy reájuk Szoráf- s angyal név illik, —
 Pedig ők az embert rontják,
 Vadállatként vérit ontják. —
 Beszédjökben jámborok,
 Bensejökben álnokok;
 Mint a kigyó, síma szívük,
 Elárulja őket színtük!
 Nyelvük folyton imádságot ad, hallat,
 De szívökben szitkozódznak az alatt.
 Szájukban csak igazság,
 Bensejökben mély gazság. — —
 Az isten szent életére! Tisztító tűz hassa át
 Mindenkiné szívét-lelkét s gondolati salakát;
 Szűnjék-műljék álnoksága,
 Mely bensőjét általjárja!
 Mert nem jöhet, nem járulhat az istennek eléje,
 Folt van szívéen! S így számára zárva az Úr szentélye!
 Már kimondá a nagy isten e képen,
 Hogy az álnok ő eléje ne lépjen!

Budapest,

KECSKEMÉTI LAPOT.

TÁRSADALOM.

Az anyakönyvelésről.

A közigazgatás és bírói gyakorlat terén mind széles körű és nagyobb fontosságú szereplése jut az anyakönyveknek; ezért kívánatos, hogy egyrészt a közönségben az anyakönyvi intézmény fontossága iránti fogékonyság mentől erősebben meggyökeresedjék, másrészt pedig az ennek fejlesztésére és az anyakönyvek vezetésére hivatott közegek eljárásukban szilárd alapon nyugvó tájékozottsággal bírjanak. A leghíztosabb alapot e tekintetben csakis az anyakönyvelés minden részletét szabályozó törvény képezhetné, mely figyelemmel az anyakönyveknek az állami szervezetre kiható közokirati jellegére a kormány főfelügyeleti és rendelkezési jogát az *összes felekezetre* kiterjedőleg megállapítja.

Mínhogy azonban ily törvény megalkotása előreláthatólag még jó hosszú ideig pium desiderium marad és jelenleg az »hisz a zsidó« jelszó uralma alatt valóságos sport a zsidó szemében a szállak keresve, az anyakönyvelés körül egyesek tapasztalatlan-ságából folyó hibáiért az egész felekezetet pellengérré állítani: — valóban nagy és elismerésre méltó szolgálatot tett a várpalotai rabbi, hogy az anyakönyvelésre vonatkozó rendeleteket közi-könyvvé állította össze, mely némely tévedésektől és hiányoktól eltekintve a zsidó anyakönyvelőknek terhes feladatuk teljesítésében biztos vezérfonallal szolgálhat.

Főtiszt. Perls urnak a M.-Zs. Szemlében (I. 496. l.) közzöt-tett elismerő bírálatához e szerint a magam részéről is kész szív-vel járulok. Mindazáltal Perls kifogásai nem elégitenek ki, a mennyiben azokat nem tartom — elegendőknek. Nem akarok pedig némely alaki hiányok konstatálásán fönnakadni, ép oly ke-vésé Singer könyvről újabb bírálatot írni — ezt a M.-Zs.

Szemle olvasói bizonyára szépen megköszönnék. Hanem meg-gondolván, hogy az anyakönyvelés országos fontossága úgy e la-pok számos olvasóját részben már hivatásánál fogva is, mennyire érdekli; másrészt pedig, hogy az anyakönyvelés körül — mond-juk ki leplezetlenül — az ország nem egy részében még oly ce-kély gyakorlattal bírnak, hogy az illetők bizony a legreálisabb utbaigazításra szólnak: azt vélem; alig végzek hiábaral munkát, midőn az anyakönyvelés azon multhatatlan kellékeiről szólnak, melyeket mind a szerző mind bírálója figyelmen kívül hagytak.

Lássuk tehát a kézikönyv sorrendjében, miket tartok pótlándónak.

Téves a 7. lapon közölt »általános észrevételek« 2. pontja-nak azon utasítása, hogy valamely szülés bejelentését az aya vagy valamely közel rokon eszközli, mi a szülők személyazonossá-gának, a származás minőségének és a helyes anyakönyvi adatok megállapítása körül követendő szigorú eljárással, de ugy a ren-deletekből kihagyott 13626/75. sz. vallásügyi-miniszeri leirattal is ellenkezik, mely szerint a bejelentésre *elő sorban* az aya köteles. Ugyanitt felhozható a helyigminiszter 1882. jun. 25-én 31438. sz. a. a szülésznők bejelentési kötelezettsége tárgyában kelt kör-rendeleteinek hiányzása.

Nem helyeselhető továbbá a 5. pontban foglalt utasítás, hogy a halálesetek a halottkének jelentései alapján anyakönyve-lendők. A ki tudja, hogy a halottkének a haláleseteket ország-szerte minden okirati igazolás nélkül, sőt bárkinek bemozdása alapján veszik fel, multhatatlan követelménynek fogja tartani, hogy az elhalálozás anyakönyvelése csakis az illető családfőnek közvetlen bemozdása alapján lehetőleg okirati vagy a szükséges képest tanúk által való igazolás és a hol lehetséges, a születési anyakönyvvel való összehasonlítás mellett történjen. Semmiképen sem követésre méltó, a mit szerző a 7. pontban mond, hogy ugyanis a kronologikus sorrend biztosítása régebbi bejelentések előbb valamely előjegyzési könyvbe ígtattassanak be és ismét — természetesen chronologicus rendezve — az anyakönyvbe vitess-nek át. A kronologikus sorrend az anyakönyv hitelességére nem teljesen irreleváns, de igenis alátámasztja a hitelesség a szerző-javasolta eljárás által, a rendezés és átvitel közben könnyen ki-hagyás és hiba történhetvén. Ezen eljárás tehát tagadhatatlan

nál célszerűtlen, de ellenkezik a 3. lapon közölt miniszteri ren-delettel is, mely szerint »az anyakönyv esetről esetre vezetendő.«

— Ugyancsak az anyakönyv hitelessége szempontjából nem oszt-ható szerzőnek abbéli nézete, hogy »észrevett hibák és tévedések a »jegyzet« rovatban helyesbitendők« (10. pont). Ily általános elv alapján a visszáslésnek tág tér nyitattának, a felek részéről ké-sőbbi ankényes változásokkal ellenkező bejegyzések tévedésnek vindikálthatván. A helyreigazítás igenis történhetik akkor, ha a tévedést azonnal a bejegyzés alkalmával észreveszszük, külön-ben pedig csakis az ellenőrzést gyakorló municipális hatóság ren-delete alapján foganatosítható.

Kifejezetten a felekezeti illetékesség elleni kihágásról szóló 1879: XL. t. cz. 53. §-a és épen ebbe ítöközik is szerzőnek azon véleményem, hogy a keresztény vallásra átért zsidó házastársnak született gyermek vallására nézve a vegyes házasságból származó gyermekekre vonatkozó törvény irányadó (15. l.). Ezen törvény (1868: LIII. t. cz.) csak a bevett keresztény felekezetekről szól, a zsidó vallás pedig még mindig nincs recipiálva és így a hivat-kozott törvény ez esetre nem alkalmazható; de igenis ott van a Perls által is idézett 1775. évi 2062. sz. helytartótanácsi intéz-vény, mely szerint a keresztény vallásra áttért házastárs a 7. évet meg nem haladott, tehát az újszülött gyermekek is megke-resztelendők.

Sajnálattal nélkülözünk továbbá ebben becses füzetekben — mely még irálymintákat is közöl és a különféle hivatalos iratok alakjára is kiterjeszkedik — az anyakönyvelés egyik legfontosabb elemére, a származás minőségének elbírálására vonatkozó elveket, milyen pl., hogy a törvényes házasságban élő egyének törvényte-lennek vallott újszülöttje a »pater est quem nuptiae demonstrant« elv alapján törvényesnek anyakönyvelendő, — az ezen prae-sumptio jussal ellenkezőnek bebizonyítása peres eljárás alá tar-tozván; — az özvegy vagy bíróságilag elvált nőnek csak a fétj elhalálozása vagy a házasság felbontása után tíz hónapon be-lül született gyermeke tekinthető törvényes származásúnak stb. elvek, melyek ismertetése bizony sok bármely felekezeti anya-könyvelőre ráfér. — Ez alkalommal felhozandók lettek volna világszerte magasztalt szabadságunk szegényére hazai tör-vényhozásunk azon rendelkezései is, melyek szerint a keresztény vallásról a zsidóra való áttérés, valamint ilyen áttértnek zsidóval

kötött házassága, ugy szintén a polgári házasság is érvénytelen és az ily házasságból született gyermek törvénytelen, még pedig ha az anya az áttért: keresztény vallású. Minthogy azonban vannak még államok, melyeknek keresztény polgárai is nemi szabadsággal, illetve örörendelkezési joggal bírnak, hogy bármely vallás, tehát a zsidó hitfelekezetet kebelébe is áttérhetnek: ezekre való tekintettel közdendő lett volna az 1881. évi 25503. sz. körrendelet, melynek értelmében «a magyar állam területén tartózkodó mindenemű idegen személyes állapota és jogképessége saját hazájának törvényei szerint ítélendőek meg.»

Tekintettel arra, hogy napról-napra szaporodik azok száma, a kik szabadelvűsködési viselkedésből avagy negélezett érzékenységből a zsidóság egyik sarkalatos szimbólumát, a körülmélet, elvetik és sok anyakönyvelő az ily körülméletlen gyermekek anyakönyvelésével nincsen tisztában, nem csekély szolgálatot tesz való szerző, ha közli a vallásügyminiszternek 1879. évi decz. 29-én 35807. sz. a. a országos írodához intézett leiratát, mely szerint «ily kivételes esetben az atya kötelezendő figyelmére születését az illető polgári hatóságnál bejelenteni, mely aztán az ezen ténnyről felvett jegyzőkönyv hivatalos másolatát az illető rabbihoz (illetve anyakönyvezetőhöz) anyakönyvi feljegyzés, illetőleg nyilvántartás végett átküldendi, fenhagyatván az anyakönyvezető részére, hogy az anyakönyv jegyzet rovatában megjegyezze, miszerint az illető fiu a szülők ellenzése következtében körül nem metéltetett és, hogy azon bejegyzés is a felsőbb polgári hatóság egyenes rendeletére történt.»

Kihagyott továbbá a m. kir. honvédelmi miniszternek 17601/67. sz. rendelete a szabadságos és tartalékos katonák esketésén igazoló anyakönyvi kivonatoknak az alispánság vagy városi tanács útján az illető katonahatósághoz való elküldése; a vallás- és közoktatási miniszternek 10563/68. sz. körrendelete katonák esketésének anyakönyvelésénél a fegyvernem minőségének valamint az ezred és zászlóalj számának beigntatása tárgyában; ugyanemnek az 1876: XVII. t. sz. ának végrehajtása körül kibocsátott 13381/81. sz. körrendelete a Magyarhonban tartózkodó svájci állattalálók, valamint a m. kir. belügyminiszternek az idegen állattalálók születési, esketési és halotti anyakönyvi kivonatainak felterjesztése tárgyában.

A közölt anyakönyvi minták és a hozzájuk fűzött magyarázatokra vonatkozólag a következő észrevételek merülnek fel. Az anyakönyvi táblázatok lehetőleg könnyen áttekinthetők legyenek és a természetesenzerű összetartozó adatokat ugyanazon rovatba foglalva csak mindazt tartalmazták, a mi közvetlenül a személyazonosság megállapítására az anyakönyvelt eset hely és időbeli viszonyaira vonatkozik. Ezen elvekkel ellenkezik, az esketési anyakönyvben a rokonsági fokozatnak, a halottban a kezelő orvos nevének és a temetési helynek sor- és sorszám szerinti való kitüntetése; a születési anyakönyvben pedig a szülők nevével és foglalkozásával azok születési helye a lakással a gyermek születési helye is egybefoglalható, minek következtében két rovat eszik. Ugyanitt czélszerűtlen, hogy a netáni haláleset számára három rovat vétessek fel. Igaz ugyan, hogy a vallásügyminiszter 2016/68. sz. leirata az elhalálozás kitüntetésére külön rovat nyitását rendeli el, de tekintettel arra, hogy a kivonatoknak az anyakönyvvel teljesen megegyező rovatokat kell tartalmazniok és így a szülő szívét fájdalommal töltené el, ha gyermeke bekövetkezendő halálára emlékezgetnék, a fenti rendelkezés pedig csak az újonczási ügykezelés könnyítése végett történt és ezen cél akkor is el van érve, ha a haláleset a jegyzet rovatba ígattatik: emélfogva a B) mintában felvett utolsó 3 (19—21.) rovat bátran elejthető. Ugyancsak a születési anyakönyvre nézve megjegyzendő, hogy «állapot» alatt az egyén nőtlén, nős vagy özvegy voltát értjük; téved tehát a szerző, midőn a törvényes vagy törvényteleniséget «származás minősége» vagy — sit venia verbo — «agybóliság» helyett a fenti fogalommal jelzi és nem javasolható, miként szerző teszi, hogy ez valamint a «nem» vonallal jeleztesek, hanem a vallásügyminiszternek 27994/74. sz. rendelete értelmében mindkettő alrovat nélkül betűvel kiírandó. Nem ártott volna megemlíteni, hogy az özvegy vagy elvált nőnek csak családi, illetve leánynevet viselheti a törvénytelen gyermek, utószülött gyermekeknél az atya elhalálozásának helye s ideje — és az esketési anyakönyvbe az özvegy vagy elvált vőlegény illetve ara előbbi házastársának neve, a tanúk nevével pedig foglalkozniok is beigntatandó.

Vitás kérdés, ha vajjon a halvaszállott gyermek a születési anyakönyvbe is bejegyzendő-e; minthogy ez esak jogalanyok nyilvántartására van rendelve, a halvaszállott gyermek

azonban ilyenül tekinthető nem lévén, véleményem szerint csak mint halott volna anyakönyvelendő. Helytelenül cselekszik szerző, hogy a szülész nő nevének beiktatásában a zsidókat terhelő kinttelese rendelkezést gyanít és azt önkényesen elhagyja. Tudtommal az összes felekezetek a szülész nő nevét kitüntetik, a mi közigazgatási szempontból, a személyazonosság és származás iránt felmerülhető vizsgálatok tekintetéből nagyon is kívánatos. Nem érthető továbbá, miért kívánja az elhunytaknál csak 14 éves korukig a szülék nevét felvételni? Minthogy a személyazonosság megállapításának egyik főelemét a szülék nevei képezik, ezek a hadkötelezettségi viszonyokra való tekintettel legalább is a hadköteles kor befejeztéig figyelembe veendő és pedig könnyebb áttekinthetőség végett az elhunytak nevével egy rovatba iktatandók pl. o. Demjén Lajos, Demjén Mór úveges és Gál Mária fia; házass egyénél pedig szintén egy rovatba foglalható az elhunyt és hátrahagyott házastársának neve, pl.: Demjén Mór, Gál Mária férje, ugy hogy ennek következtében a halotti anyakönyv 2. illetve a foglalkozást külön rovatba iktatván, 1 rovattal megkönnyebbülne.

Nem helyeselhetem a főtiszt. rabbinak az anyakönyvi intézmény szellemével ellenkező azon észrevételét, hogy az anyakönyvbe iktatott névtől eltérőleg használt név a jegyzet rovatában kitüntethető. Eltekintve attól, hogy az anyakönyvelő egyáltalán nincs jogosítva, az anyakönyvben utólagos bejegyzéseket eszközölni, vagy pedig a kivonatba az eredetiben elő nem forduló észrevételeket beiktatni: ily önkényes beiktatás az anyakönyv közkiratal való hitelességét teljesen lerontaná. Épen arra való az anyakönyv, hogy egyebek mellett az egyéneknek a beiktatás folytán kötelezővé vált nevét kitüntesse, ily észrevétel által pedig az anyakönyv rendeltetésével ellenkező szabálytalanság egyenesen szentesítést nyer. — Elvártuk volna ez alkalommal a szerzőtől, hogy állásának egész tekintélyével felszólalt volna hitsorsosaink azon visszaélése ellen, hogy nagy részek gyermekeiket az anyakönyvbe iktatott névtől eltérőleg nevezi, hogy alaposan megvilágítja ezen szabálytalanság terhes következményeit njonczokkal, örökösölési, házassági stb. ügyekben és leginkább rámutasson azon sajnós kompromittálásra, melynek ezen visszaélés az egész felekezetet kiteszi.

Mind e helyett az igen tisztelt szerző az intézmény rovására a vélt orvoslásnak oly könnyű módját nyújtja, mely a vizsázást csak állandósítani alkalmas. Reméljük, hogy a hatóságnál jobb intenczióból folyt tanácsa mentől kevesebb követőre fog találni.

Attól tartván, hogy fejtegetésem már a kelleténél hosszabbra terjedt, elejteni kívánom a némely csekélyebb jelentőségű hiányok és tévedések ellen emelhető kifogásokat és végül csak azon óhajátsonnak legyen szabad kifejezést adnom, vajha a zsidó anyakönyvelők folytonosan szemök előtt tartanak, hogy a törvény értelmében közhivatalnokok és hogy ilyenek állásuk tekintélye, valamint a rájuk bízott intézmény fontossága minden tekintetben a *legszigorubb tárgyilagoss* eljárását és minden irányban való függetlenségeket igényli. Ha ezen tudat általánossá válik, akkor a zsidó anyakönyvek a rend és pontosság mintaképei lesznek és nem fognak többé ürügyet szolgáltatni az egész felekezetet megsemmisítő kivételes rendszabályokra.

Budapest.

GOLDHEIM LIPÓT.

A község neve	Megye	Lakosok ös- szes száma	Kik közt írt és olvasni tud	A lakosok											
				nemzetisége					hitfelekezete						
				ma- gyar	né- met	tót	oláh	ru- thén	horvát, szerb és egyéb nyelvű	római kath.	görög kath.	görög keleti	ápost.	hal- vét	zsidó
Fenes	Alsó-Fehér	1151	49	1	—	—	1118	—	—	—	146	1003	—	—	2
Viládháza	"	398	37	1	—	—	976	—	—	1	974	23	—	—	—
Acsáva	Arad	1142	58	12	—	—	1016	88	egy. ny.	10	2	1125	—	1	4
Barakony	"	1387	38	37	16	—	1288	—	—	33	—	1331	1	5	17
Bokcs	"	1668	70	33	12	3	1508	—	37 egy.	44	454	1167	5	12	5
Somoskeő	"	1677	72	43	—	—	1584	6	egy. ny.	25	5	1632	—	5	8
Almás	"	1797	90	16	1	—	1728	—	—	8	—	1777	1	—	11
Gyergyó-Bélke	"	1477	52	39	34	—	1352	2	egy. ny.	41	1399	—	1	1	35
Kiszindia	"	1507	65	6	7	56	1372	—	10 egy.	62	—	1435	—	—	10
Kis-Halmagy	"	1042	47	6	—	—	999	2	egy. ny.	3	—	1036	1	2	—
Kujd	"	1460	45	30	7	1	1367	—	—	23	—	1421	2	4	10
Putkagőz	"	1045	51	4	1	—	—	1002	—	—	928	—	—	—	117
Nagy-Rebra	Bécsi-Naszód	1077	38	1	6	—	976	—	—	—	1602	—	—	—	15
Pétes-Sólyomkő	Bihar	1390	60	24	19	554	727	14	egy. ny.	616	1	760	—	—	7
Fekete-Bátor	"	1503	68	205	1	3	1235	1	—	48	—	1293	5	132	26
Hosszú-Azó	"	1104	36	25	—	—	1031	—	—	3	—	1079	—	12	10
Gyergyó-Bélhő	Csik	996	35	116	2	—	843	—	—	111	865	2	—	1	18
Gyergyó-Salánk	"	1123	41	34	—	—	1026	3	egy. ny.	26	1079	1	—	—	16
Új-Sink	Fogarás	1526	56	2	5	—	1518	3	—	5	3	1517	1	—	—
Felső-Arpa	"	1581	62	9	101	—	1413	—	—	98	—	1467	4	—	12
Bodzaördöl	Háromszék	1824	55	69	1	—	1656	—	—	25	—	1721	—	76	3
Szita-Bodza	"	1212	63	70	7	—	1077	—	—	—	—	1135	7	70	—

Hasznos.	Heves	1519	71	1424	—	38	1	—	1486	—	25	—	8	—	9
Vizka	Hunyad	980	38	3	6	—	937	3 egy. ny.	1	—	970	—	—	—	—
Herczegújfal	"	1390	56	7	2	—	1347	2	—	6	7	1377	—	3	—
Homocid	"	1004	31	22	1	—	924	18	—	—	126	860	—	—	18
Máda	"	1067	41	—	—	—	1026	—	—	—	—	1067	—	—	—
Gyólar	"	1076	46	12	18	—	1024	—	—	23	95	952	—	—	5
Nagy-Tócs	Kis-Kakalló	1070	46	326	10	—	678	17 egy. ny.	12	719	—	—	—	—	—
Magyar-Rénye	"	1161	54	165	29	—	917	—	—	22	948	12	27	132	12
Szencs	"	1623	64	52	28	—	1397	82 egy. ny.	9	1508	26	—	39	41	—
Szék-Léna	Kolozs	1317	60	776	—	—	421	68	—	19	34	414	1	840	6
Mercy	"	1646	63	15	5	—	1527	32	—	15	1590	—	5	2	34
Nagy-Séber	"	1258	46	27	—	—	1151	8	—	3	98	1133	—	4	20
Katona	"	1352	77	268	1	—	942	69	—	176	1023	8	—	121	19
Ajlán	"	1657	70	513	1	—	1010	73	—	18	1068	—	4	558	8
Mén	"	1025	50	763	—	—	83	143	—	20	66	2	—	905	26 III.
Róka	"	1146	53	51	—	—	1015	36	—	6	1052	31	—	41	10
Pásta-Szt. Mihály	"	1036	46	60	22	—	912	17	—	7	940	12	1	35	41
Szék-Akna	"	1012	36	7	—	—	956	17	—	1	1005	—	—	4	2
Veszerény	Kras-Szőrény	1239	60	4	5	—	1191	9	—	16	4	1213	—	—	—
Vizád	"	1467	71	84	26	—	1367	1	—	39	1121	383	—	13	11
Lunkovicsa	"	1184	39	—	6	—	1142	—	—	1	—	1178	—	—	5
Szék	Mármaros	1022	36	8	132	—	847	10 egy. ny.	3	782	—	—	—	5	232
Felső-Kallifal	"	1527	59	115	—	—	1319	6	11	11	1589	—	—	5	122
Szaplausa	"	1982	68	35	533	1	1340	8	5	28	1365	—	—	12	673
Korcsok	"	1561	72	8	83	—	—	1436	—	3	1474	—	—	9	75
Rókamén	"	1154	42	4	105	30	—	965	—	129	943	—	—	3	—
Zádony	"	1046	51	9	187	1	—	1116	—	8	1222	—	—	—	—
Maglód	"	1553	70	37	394	—	—	1088	16 egy. ny.	21	1116	—	—	1	411
Bala	Maros-Torda	1069	47	73	—	—	867	22 egy. ny.	5	928	—	—	—	68	10
Festeh	Sáros	1087	40	—	36	59	—	936	11 egy. ny.	29	980	—	—	—	38

leghatalmasabb tényezője, mindig legrokonszenvesebb méltatást várhat minden komoly politikus részéről. Ámde Németországban a nacizmus már valóságos bálványképpé torzult; Moloch lett belőle, melynek áldozatul dobják testöket, lelköket; minden tekintet nélkül feneketlen gyomrába tömnek ipart, kereskedelmet, közlekedést. A nemzeti egységből a német professzorok bizonyos misztériumféle lidérczet csináltak; oly szublimált emészthetetlenégeket okoskodtak bele, hogy az többé nem észszerű valóság, hanem torzarcú fetis.

Valamint ezelőtt Németország földaraboltóságát nagyképűsködő mélyértelműséggel a németiség öslényegén, ősi sajátosságán alapulónak nyilvánították, hogy belőle a germán fajnak a hellénekével egy színvonalon álló, saját individualizmusát bombasztikus szölamokban vonják le: úgy most a nemzeti egységet istenítik, nyakatekert absztrakciókkal oly köd-fátyolszerű kísérlettel higitják, melynek számára a nemzet fiaitól a legnagyobb és legérzékenyebb áldozatokat követelik. A szellem eme túlfeszültsége s megzavarodása idézte elő a modern világ bölesésznépénél a zsidó kérdést. — Még a német tanárok egyik legnagyobbika is azt tanácsolta a zsidóknak, hogy térjenek át a protestáns egyház kebelébe, mert az ő nézete szerint »nehéz és veszedelmes dolog egy nemzet körében tartózkodni s ugyanakkor a nemzeti egyházon kívül maradni.« Igaz, hogy egy német történelemtanárnak nagyon illenék azt tudni, hogy a kairói szultán udvaránál egy Maimoni mint udvari orvos, továbbá egy Abrahavanel, a spanyol Ferdinánd és Izabella uralkodása alatt mint pénzügy-miniszter bebizonyította, hogy maradhat valaki mint zsidó az ő istenéhez állhatatosan hű s ugyanakkor lehet hazájának is ép oly rendíthetetlen hűségű, buzgó polgára. Az is igaz, hogy a berlini uraknak azt is kellene tudniok, hogy volt Franciaországban bizonyos Crémieux, ki szívének minden dobbanásával Franciaország jólétén csüggött, mindazáltal mint zsidó a zsidóság külön érdekeit is főláldozó buzgalommal ápoli s az »Alliance israélite universelle« megalapításával is tetézte halhatatlan érdemeit. Talán arról is hallottak valamit a berlini urak, hogy az ősz Montefiore, a valódi brimek típusa, mint zsidó, hitsorsosaiért a hős lovas-giasság legdicsebb tetteitől sem riad vissza. Azt azonban, hogy valakiben zsidóság és németiség egyesüljön, megengedhetetlennek tartják. Így követeli ezt a nacizmus legújabb keleti tana. A hol tehát — mint pl. Hamburgban — ezen újdonsült »nemzeti egység« mellett még valami különösen nem rajongnak, ott híre-hamva sincs a zsidó kérdésnek, ott az antisemitizmus egészen ismeretlen. Ezen föltevésemet később is igazolva láttam, akkor t. i. midőn visszatartamkor Amsterdamból egy napot

Hannoverában töltöttem. Itt hasonlóképp semmit sem tudnak az antisemitizmusról; hanem az is igaz, hogy Hannoverában a zsidók közül is igen sokan évenként meg szokták ülni június 27-dikének emlékét, mikor Langensalza mezőin az utolsó welf zászló lobogott.

A hamburgi zsidók gazdagok és gazdagságukat époly kevéssé rejtik a véka alá, mint hitsorsosaik ott a budapesti Sugárúton. Hanem egyben határozottan ellítnék magyar testvéreiktől: hogy nem csak pompás palotákra s fényes fogatokra, hanem jótékony cselekedetekre sűrűbben és nagyobb mennyiségben kerül náluk egy kis aprópénz. Így például Nordheim Márk úr, a német hitközség elnöke, csak nemrégiben ajándékozott 200,000 márkát a hitközségnek, oly végből, hogy egy újabb közszégi leányiskolát emeltesse. — Edward E. úr 150,000 márkát boesított saját hitközségének rendelkezésére, hogy az elaggott hitsorsosok számára menedékhelyet építtessen és az ajándékozásról szóló okiratban kikötötte, hogy az intézet igazgatását szorosan rituális rendszabályok alapján kell vezetni. — Heulein Jónás pedig 300,000 márkát adott a hitközségi árvaház kibővítésére. Tehát egy rövid év lefolyása alatt csupán három emberbarát félmilliónál többet áldozott jótékony cselekedetekre! És ezen urak nem lovagok, vagy bárók, egyszerű zsidók, de német zsidók, olyanok, kik kártya-, bor-, vadászat- s több efféléről semmit sem tudnak.

A hamburgi hitközség igazgatása is annyiban érdekes, hogy ott a szegényápolás, a közoktatás és temetkezés ügye szorosan el van különítve a kultuszügyektől. A tanulságos részleteket Stern főírbbinak köszönöm, a ki mindent elkövett, hogy hamburgi tartózkodásom rám nézve a lehető legkellemesebb legyen s gondoskodott arról is, hogy tengeri utamat Londonba megkönnyébbítse, mert számomra még útítársat is szíveskedett szerezni.

Londonba érve, el akartam búcsúzni szíves útítársamtól, de P. úr oly előzékeny nyájassággal kért, hogy a küszöbön álló szombatot családja körében töltssem, hogy szíves meghívását visszautasítanom lehetetlen vala. Vele együtt hajtottam tehát a Black-frirs-bridge felé, a hol lakása van.

Az est beálltával az egész lakást kivilagították: gyertyagyújtáskor a háziasszony a legsajátosabb taglejtések között végzé az imát, a család sarjadékai az asztal körül foglaltak helyet s nagy buzgalommal imádkoztak, egy szegletből pedig, melyet a házigazda foglalt el, a Lechó-dódi hagyományos hanghullámai törtek elő. Vacsora után a Zemiróth ömledészet hallgattam végig, melyet a családtagok esodálatos sajátos karínakban tolmácsoltak. A legnagyobb komolysággal tettem föl magamnak azon kérdést, hogy Máramaros-Szigeten vagyok-e én vagy Londonban?

leghatalmasabb tényezője, mindig legrokonszenvesebb méltatást várhat minden komoly politikus részéről. Ámde Németországban a nácionalizmus már valóságos bálványképpé torzult; Moloch lett belőle, melynek áldozatul dobják testöket, lelköket; minden tekintet nélkül feneketlen gyomrába tűnnek ipart, kereskedelmet, közlekedést. A nemzeti egységből a német professzorok bizonyos misztériumféle lidérczel csináltak; oly szublimált emészthetetlenségeket okoskodtak bele, hogy az többé nem észszerű valóság, hanem torzarcú fétis.

Valamint ezelőtt Németország földarabolságát nagyképtűsködő mélyértelműséggel a németiség öslényegén, ősi sajátosságán alapulóknak nyilvánították, hogy belőle a germán fajnak a hellénekével egy színvonalon álló, saját individualizmusát bombasztikus szólamokban vonják le: úgy most a nemzeti egységet istenítik, nyakatekert absztrakciókkal oly ködfátyolszerű kísérlettel higitják, melynek számára a nemzet fiaitól a legnagyobb és legérzékenyebb áldozatokat követelik. A szellem eme túlfeszültsége s megzavarodása idézte elő a modern világ bölcsésznapjénál a zsidó kérdést. — Még a német tanárok egyik legnagyobbika is azt tanácsolta a zsidóknak, hogy térjenek át a protestáns egyház kebelébe, mert az ő nézete szerint »nehéz és veszedelmes dolog egy nemzet körében tartózkodni s ugyanakkor a nemzeti egyházon kívül maradni.« Igaz, hogy egy német történelemtanárnak nagyon illenék azt tudni, hogy a kairói szultán udvaránál egy Maimuni mint udvari orvos, továbbá egy Abrahám, a spanyol Ferdinánd és Izabella uralkodása alatt mint pénzügyminiszter bebizonyította, hogy maradhat valaki mint zsidó az ő istenéhez állhatatosan hű s ugyanakkor lehet hazájának is ép oly rendíthetetlen hűségű, buzgó polgára. Az is igaz, hogy a berlini uraknak azt is kellene tudniok, hogy volt Franciaországban bizonyos Crémieux, ki szívének minden dobbanásával Franciaország jólétén csüggett, mindazáltal mint zsidó a zsidóság külön érdekeit is fölállozó buzgalommal ápolá s az »Alliance israélite universelle« megalapításával is tetézte hallhatatlan érdemeit. Talán arról is hallottak valamit a berlini urak, hogy az ősz Montefiore, a valódi britnek típusa, mint zsidó, hitsorsosaiért a hős lovagiasság legdicsebb tetteitől sem riad vissza. Azt azonban, hogy valakiben zsidóság és németiség egyesüljön, megengedhetetlennek tartják. Így követeli ezt a nácionalizmus legújabb keleti tana. A hol tehát — mint pl. Hamburgban — ezen újdonsült »nemzeti egység« mellett még valami különösen nem rajognak, ott híre-hamva sincs a zsidó kérdésnek, ott az antisemitizmus egészen ismeretlen. Ezen föltevésemet később is igazolva láttam, akkor t. i. midőn visszatartamkor Amsterdamból egy napot

Hannoverában töltöttem. Itt hasonlóképp semmit sem tudnak az antisemitizmusról; hanem az is igaz, hogy Hannoverában a zsidók közül is igen sokan évenként meg szokták ülni június 27-dikének emlékét, mikor Laungensalza mezőin az utolsó welf zászló lobogott.

A hamburgi zsidók gazdagok és gazdagságukat époly kevéssé rejtik a véka alá, mint hitsorsosaik ott a budapesti Sugárúton. Hanem egyben határozottan elűtnek magyar testvéreiktől: hogy nem csak pompás palotákra s fényes fogatokra, hanem jótékony cselokra sűrűbben és nagyobb mennyiségben kerül náluk egy kis aprópénz. Így például Nordheim Márk úr, a német hitközség elnöke, csak nemrégiben ajándékozott 200,000 márkát a hitközségnek, oly végből, hogy egy újabb községi leányiskolát emeltessen. — Edward E. úr 150,000 márkát bocsátott saját hitközségének rendelkezésére, hogy az elaggott hitsorsosok számára menedékhelyet építtessen és az ajándékozásról szóló okiratban kikötötte, hogy az intézet igazgatását szorosan rituális rendszabályok alapján kell vezetni. — Heulein Jónás pedig 300,000 márkát adott a hitközségi árvaház kibővítésére. Tehát egy rövid év lefolyása alatt csupán három emberbarát félmilliónál többet áldozott jótékony cselokra! És ezen urak nem lovagok, vagy bárók, egyszerű zsidók, de német zsidók, olyanok, kik kártya-, bor-, vadászat- s több efféleről semmit sem tudnak.

A hamburgi hitközség igazgatása is annyiban érdekes, hogy ott a szegényápolás, a közoktatás és temetkezés ügye szorosan el van különítve a kultuszügyektől. A tanulmányos részleteket Stern főrabbinak köszönöm, a ki mindent elkövett, hogy hamburgi tartózkodásom rám nézve a lehető legkellemesebb legyen s gondoskodott arról is, hogy tengeri utamat Londonba megkönnyébbítse, mert számomra még útítársat is szíveskedett szerezni.

Londonba érve, el akartam bocsúzni szíves útítársamtól, de P. úr oly előzékeny nyájjassággal kért, hogy a küszöbön álló szombatot családja körében töltsen, hogy szíves meghívását visszautasítanom lehetetlen vala. Vele együtt hajtattam tehát a Black-friars-bridge felé, a hol lakása van.

Az est beálltával az egész lakást kivilágították; gyertyagyújtáskor a háziasszony a legsajátságosabb taglejtések között végzé az imát, a család sarjárdkái az asztal körül foglaltak helyet s nagy buzgalommal imádkoztak, egy szegletből pedig, melyet a házigazda foglalt el, a Lechó-dódi hagyományos hanghullámai törtek elő. Vacsora után a Zemirotól ömlendezést hallgattam végig, melyet a családtagok csodálatos sajátságú karékekben tolmácsoltak. A legnagyobb komolysággal tettem föl magamnak azon kérdést, hogy Máramaros-Szigeten vagyok-e én vagy Londonban?

Másnap a nagy zsinagógába mentünk. Minden régi szabású még itt, az isteni tiszteletet szorosan orthodox módon, de komoly méltósággal végzik. Innen elmentünk tisztelegni Adler Náthán főrabbi úrhoz. Jóságos ég! Ha én most a mi orthodox magyar hitsorsosaink közül néhányat ide varázsolhatnék! Amennyit tudok, hogy a londoni főrabbit magyar orthodox körökben is nagy czaddik-nak tartják; azt is tudom, hogy bizonyos vál-lások ügyben Magyarország legkitünőbb orthodox rabbijai Adler úrhoz fordultak. Képzeltétek csak, a nagybritanniai országos rabbinak nincs pécsze, de még csak szakálla sincs! Ez a nagy talmud-zsidó, a 84 éves agg egészen simára beretválkozva jár!

Adler úr nem a szó magyar értelmében vett rabbi, hanem egy magas rangú államtitkár, a ki körülbelől olyan tekintélyt élvez Londonban, mint például Haynald bíbornok-érsek Budapesten. Azok az angolkítűnő és praktikus férfiak, Londonban a kultuszminiszter a zsidó ügyekre nézve nem tanakodik valami zsidó nagykereskedővel, vagy nagybirtokossal, hanem az államnak van országos főrabbi, ezt fölruhazza az őt megillető méltósággal és jogokkal, valamint az ezekkel járó kötelességekkel és felelősséggel is. Ezen országos főrabbinak kötelessége az összes zsidó ügyekben véleményes jelentést terjeszteni a kultuszminiszter elé.

A délelőtti rabbi-iskolában tett látogatásunkkal fejeztük be. Ez egyik legrégebbi ilyenmí intézet; 1852-ben alapították, szigorúan konzervatív szellemben van vezetve s igen dús könyvtára van. Az intézet elnöke a főrabbi, Adler Náthán, alelnöke Montefiore.

Deátun imára egy kisebb zsinagógát kerestünk föl az Oxford-streetben; az est beálltával pedig, ugyancsak P. vezetése mellett, a nemzetközi egészségügyi kiállítás csarnokait tekintettem meg. És P. úr, kinek csak imént volt kezében a Habbála, a kinnél ismét egy busás adag Zemi róth volt a szombat befejezésének zárköve, szombati napon nemcsak semmiféle üzletbe nem hocsátkozik, hanem arról a világ kincséért még csak beszélni sem akarna, alapos műveltségű férfúnak bizonyult. Szívem összeszorult, midőn ez angol szemlélésbe elmerülve, hazámra gondoltam. Hol találhatna az ember széles Magyarországon oly gazdag, művelt zsidót, a ki csak félig is annyira vallásos volna, mint ez az angol? De hol volna található nálunk oly szigorúan orthodox zsidó, a ki alapos műveltségre nézve ezzel az angollal mérkőzhetnék? A mi jámbor hitsorsosaink — fájdalom — legnagyobb részt az ős bárdolatlanság posványában tespednek, műveltebbjeinken pedig alig van még egyéb zsidó, mint az orr... Ha nálunk, Magyarországon, egyik-másik hitsorsosunk a maga lak-helyén városi képviselőre vergődik föl — a mi ugyan elég ritkán szo-

kott megtörténni — már akkor méltóságával majdnem összeegyeztethet-ten dolognak tekinti, hogy hitközségében valamely tiszteletbeli hivatalt elfogadjon. Angliában egészen mást tapasztalunk. Rothschild N. M., a lordok házának tagja, Londonban talmud-tóra-gabbái! Saját szememmel olvastam egy fölhívást, melyet Rothschild báró hitsorsosaihoz intézett a melyen neve aláírása után ott állt héber betűkkel »Gabbái di talmud-thóra.« Ezen fölhívás kibocsátására pedig a következő viszonyok szolgál-tattak okot.

Londonban a zsidó szabad iskola, »Jews free school«, kénytelen volt helyiségeit megnagyobbítani. Eredetileg ugyanis 600 fiú- és 300 leánygyermek számára volt építve, de újabb időben oly rendkívül népessé lett, hogy a tanulók száma a múlt iskolai évben is meghaladta a 2000-et. Az iskolaszék tehát Rothschild báró elnöklete alatt kimondá, hogy a hit-község az iskola kibővítésére 30,000 font sterlinget, tehát 300,000 frtnál többet áldozzon. Rothschild báró úr ez alkalomból bocsátá a fölhívását hitsorsosaihoz. Ő maga mindjárt 10,000 font sterlingnyi összegecskének aláírásával kezdé meg a gyűjtést, Montefiore, Salomonsohn, Goldsmith egyenkint 5—5000 fonttal követték példáját, aztán jöttek néhányan a szegényebbek közül a maguk 100—1000 font sterlingre menő adományaikkal és a dolog vége az lett, hogy ezen év októberének kezdetével a »Jews free school« új épületébe megköszerezett, sőt megháromszorozott tanterők vezérlete alatt, szintén megháromszorozott tanulócsereg vonult be. Mit mondanak ehhez a mi zsidó nagyságos uraink? Menjünk tovább. A múlt évi márczius 27-ikén elhalálozott Mr. Nathaniel Montefiore, London egyik legtekintélyesebb polgára. Ez kincstárnoka volt a »Beth Cholim« című kórháznak, ez körülbelől olyan tiszteletbeli hivatal, mint a milyent nálunk a »Chevra Gabbái« héber szavakkal szoktak röviden megjelölni. Ugyancsak ez a Montefiore orvos volt, de e kór-ház falain kívül orvosi tisztelet soha sem teljesített, ott azonban napon-kint száz meg száz más vallású beteg is fölkereste. — De a mi tisztelet ügyvéd urainknak is hoztam Londonból úti táskámban egy kis apróságot. Sir George Jessel, a ki szintén a múlt évben halt el, az ok-irátőri »Master of the Roll« méltóságot viselte. Tehát az országos bírói méltóságok második fokán állt és rangra nézve mindjárt a »Lord Chan-cellor« után következett. És ime ugyanezen Sir Georg Jessel másodelnök is volt az »Anglo-Jewish-Association« című egyesületnél. Sok zsidó tár-sulatban a legtevékenyebb tagok között foglalt helyet és Putreyban a zsidó iskola is neki köszöni létesülését. Ezenfölül szombat napján soha még csak egy jegyzőkönyvet sem írt alá! No most képzeltétek magatok-

nak egy zsidó Perczel Bélát, nem tépné-e ki még a legcsekélyebb erecskét is testéből, ha abban csak egyetlen esőpp zsidó vért érezne? Fájdalom, épen az minálunk a legsajnosabb dolog, hogy bennünk magyar zsidókban az öntudatos becserzésnek még csak árnyéka is alig van meg. A körülöttünk uralkodó szellem pontosabb megfigyelése mélyen meggyökerezett bennem azon meggyőződést, hogy a mi antisemitáink, a zsidó antisemiták, sokkal többet ártanak nekünk, mint akár Istóczy, akár Verhoyay. A mi ügyvédek, orvosaink, mérnökeink, tanáraink s általában művelt hitorszosaink vagy mindazok, kik magokat művelteknek tartják, elhanyagolnak, megvetnek s kigúnyolnak mindent, a mi zsidó. Mikép tarthatna hát a zsidóság igényt méltatásra, ha saját hívei is folytonosan lealacsonyítják?

Nem szeretném, ha valaki félreértene. Ezsem ágába sem juthat, hogy az üntelt kevelységet és gögöt magasztaljam; egészen ellenkezőleg, s a ki engem a szószékről csak egyszer is beszélni hallott, tudni fogja, hogy én fogyatkozásaink szépítgetésétől nagyon is távol állok. A mi szoros kötelességünk épen az, hogy azokat minden alkalommal a legkiméletlenebbül ostorozzuk. De emberi lényünk méltóságával ellenkező önlelkezésnek, saját magunk lealacsonyításának is véget kell vetnünk. Saját magunknak kell magunkban az embert, a zsidót becsülni tudnunk, csak akkor várhatjuk, hogy másoknál mint emberek és mint zsidók érdemlett becsülésre találunk. Midőn Mózes Amálek ellen csatára készült, így szolt tanítványához Jósua-hoz: »Válassz részünkre férfiakat és vonulj ki harezolj Amálek ellen, holnap a magaslat tetején fogok állani, kezembem az istenpálcájával.« (Móz. II. k. 17. 9.). Ha azt akarjuk, hogy Amálekkel diadalmasan küzdjünk meg, akkor olyan férfiakra van szükségünk, kik ország-világ előtt megmutatják, hogy Izrael a maga vallásával a magaslat csúcsán, a műveltség és polgárosodás őrtanyáján virraszt. Férfiak kellene nekünk itt Magyarországon, olyan férfiak, kik »éles hangú szóval« hirdessék, hogy Mózes tana még mindig a haladó idők magaslátán áll, hogy Izrael vallása szeretetre és nem gyűlöletre van alapítva. De mert ilyenekben oly fájdalmas nagy a hiány, azért támadhatott a szabad Magyarországon zsidóellenes áramlat, abban a Magyarországon, mely az emberi szellem ezen sajnos aberrációja daczára is a legnemesebb vallási türelem hazája. Oh Izrael! Izrael! én édes kedves népem! ha megértenéd ez igazságot; ha erősebb hangom lenne a viharúál, hogy felrághassam mindazokat, kik elfeledik ezt; oh, ha oly mélyen véshtném szívedbe, mint a minő mély uyomot hágy a villám, ha leesapott virágos mezőre: inkább fájna, csakhogy általa meg légy tartva az életnek! Hiszen élünk! élünk! Isten esodája, hogy még élünk! Mint egy kis oáz a fűtő

homok-sivatag tengerében; mint egy kis sziget az oceán hullámai között: úgy valánk körülvéve kétezer éven át ellenséges népektől, kik harezra keltek ellenünk, harezra keltek vallásunk, életünk ellen. — E harezokban vitézek valánk; védtük jogunkat az élethez, oltalmaztuk egy évezreden keresztül a vallásos tudományt; hullott vérünk éretted szent töránk; voltunk vértanúk oh, sokáig grászba borult igazság, és — küzdelmeinket, diadalmainkat elfeledte a világ, és oh jaj, hogy ki kell mondanom! már te magad is elfelejtet Izrael!

De ui, londoni utamat akarom leírni s ime prédikálok. De hát tulajdonképen hol is volnánk most? Igaz! ez a Parlament-street, s amott van a quai, melyen a Fáraók búské oszlopa, a Kleopatra tüje áll. Ő egyiptomi fölségének, Faraó királynak szavai sehogy sem mennek ki fejemből. »Ime, Izrael népe erős és hatalmas lesz. Nagyon okosan kell a dolgot intéznünk, hogy nyakunkról lerázhassuk s az országból kiűzhessük.« Az a körülmény, hogy Faraó beszélt így és nem az ő népe: szívemben kedvesen megnyugtató érzést támaszt. Tehát az első antesemitizmus sem a néptől indult ki, hanem fölülről csapott le; az irigység a felső körökben burjánzott föl először, az használta föl az antisemitizmust azon politika eszközeül, melyre az új dinasztának saját hatalma megerősítése végett nagy szüksége volt. Valóban alig van valami új a nap alatt és a történeti jelenségek nagyban oly régiek, mint maga a történet. És eszembe jut ismét egy más hatalmas uralkodónak szava, Hadrianusé, ki egykor Rabbí Jósua ben Chanánja-hoz így szolt: »Mégis különös bárány az, mely hetven farkas között fönn tudja magát tartani.« És a jámbor rabbi válasza imígyen hangzott: »Oh nem! Nagy és hatalmas a pásztor, a ki azt kiszabadítja és ellenségeit összezúzza.« Ezt hírlette a próféta is, mikor az Úr nevében így szolt (Jesája 54. 17.): »Semmi fegyver sem tehet bármit is, melyet, Izrael, te ellened kovácsolnak s minden nyelvet vétkeinek bizonyítasz, mely ellened ítéltre emeli magát.« Igen, Izrael föléte egyike a legnagyobb történeti esodáknak, s valóban nem tudom, kit bámuljak meg inkább, ezt az obeliszket-e a Fáraók idejéből, vagy saját magukat, a Faraó rabszolgáinak szerény unokáját?

Nem messze ez emléktől Raikes Róbert álló szobra emelkedik. Igen, de hát kicsoda ez a Raikes? Fölötöm Bidekeremet; se hire, se hamva. Tétovázás nélkül azon ember felé tartok, a ki épen a park tisztogatásával foglalkozott. Én ugyan csak valamiskével beszélek többet angolul, mint egy angol halott, de majd csak megértetem magam valahogy. »Mondja meg nekem, kedves barátom — szólék emberemhez — »miféle emlékszobor ez itt?« — »Az a Raikes-emlék.« — »De ki volt az a

Raikes? — »Az volt a quasi építője.« — »Igen, de én úgy tudom, hogy a quasi építője Sir Joseph W. Bazellé volt.« — »Akkor hát ez más valaki lesz.« — válaszul lakonikus rövidséggel s folytatta sörpését.

Egészen az emlék közelében látok most egy vén anyókát, a ki éppen a növényeket öntözte, hozzáfordultam kérdéssel. Az asszony rám bímél s azután így szól:

»Azt csak tudhatná, hisz látja, hogy bibliát tart a kezében; püspök volt.«

Hogy Raikes könyvet tart a kezében, láttam, hanem hogy az a könyv csak a biblia lehet, épenséggel nem tudtam. Egyébiránt sok mindent lehet beszélni, de az engem nem kis mértékben bosszantott, hogy egy nagynevű teológus előttem teljesen ismeretlen maradt. Talán a hajdani canterburyi érsek az, mert annyit tudok, hogy midőn a parlamentben a zsidók emancipációjának kérdése fölött vitatkoztak és a szónokok egyike azt a kérdést tette föl, hogy nem követnek-e a zsidók olyan morált, mely a keresztyének erköstanától egészen eltér, fölemelkedett székéről a tiszteletreméltó egyházfőjedelemből, a ki egyszersmind Anglia primása, s így szól: »Uraim, a zsidók és keresztyének morálja közötti különbség abban áll, hogy a zsidók megtartják és követik moráljokat, mi keresztyének pedig nem.«

Ez a püspök állana most énelőttem? Erről mégis teljes bizonyosságot kell szereznem. El is megyek azonnal szíves kalauzomhoz, P. úrhoz. Alig lépek be hozzá, élénk örömmel fut elém s eme szavakkal üdvözlő: »Épen legjobbkor jön, kedves rabbi úr: rendkívül öröndetes dolgot akarok önnel közölni. Nézzon ide, s ekkor egy elhasznált levélborítékot mutatott, »épen most kaptam levelet a zsinagóga igazgatóságától, melyben azt adják értésemre, hogy jövő vasárnap Green L. úrnál ezüstmenyegzőjének ünnepe alkalmából testületileg tisztelgünk.«

»És hát ez énám nézve valami különösen öröndetes?«

»Hallgasson ki végig. Majd elmondom, *hogyan* ünnepli Green L. úr ezüstlakodalmát.« A következőket olvassa: Az áb 19-dikén ünneplendő ezüstlakodalma alkalmából Green L. úr a következő ajándékozásokat teszi: a spanyol-portugal zsinagógának 2000 font sterlinget; a »Gates of Hope« iskolának 2000 font sterlinget; a spanyol-portugal kórháznak 2000 font sterlinget, a Commercial-street-en levő zsidó iskolának 1000 font sterlinget; a Royal Medical Benevolent College Epsom részére 1000 font sterlinget; a Heneage lane, Bevis marks zsidó iskolájának 1000 font sterlinget; a spanyol-portugal árvaháznak 500 font sterlinget; a Jews Emigration Society számára 500 font sterlinget, összesen 10,000 font

sterlinget. — »Nos, kedves barátom, mondá most P. úr, nem rendkívül öröndetes hír ez.«

»Igen, drága barátom«, felelém neki, »mindenesetre öröndek én is; de ha Green úr magyar volna, mégis jobban öröndenék. Egyébiránt tartsa meg a kegyes végzet Green urat még igen sokáig, hogy aranylakodalmát is teljes egészséggben megünnepelhesse. Hanem én most öntől egészen más valamit akarnék kérdeni. Miféle püspököt ábrázol az a szobor, mely a Kleopatra túje mellett áll?«

»Micsoda püspököt emleget ön?«

»Ott azt a Raikes Róbertet.«

»Ugyan ne nevétesse ki magát, hisz az nem püspök, hanem egyszerű nyomdász.«

»Ugyan úgy-e? Beszélje el, kérem, mikép jutott ez az ember önkönél monumentális nevezetességre« — sürgetém.

És P. úr szeretetreméltó szívességgel elbeszélé, hogy Raikest, az egyszerű polgár, mily viszonyok közt tevő le Gloucesterben 1781-ben az első alapkövet a vasárnapi iskolákhoz. Négy tanítónő kötelezte magát, hogy bizonyos összegre rúgó tiszteletdíjért annyi gyermeket tanítanak vasárnapokon írásra, olvasásra, számolásra és kátéra, a meunyt csak hozzájuk küldhet. A vállalatnak a szerencse kedvezett. Vasárnapokon csakhamar megnépesedtek az iskolák a szegény munkások elhagyott gyermekeivel. Az 1783-ik évben már a hírlapok is foglalkoztak a mozgalommal s a mint Raikes 1784-ben a »Gentlemaus Magazin« hasábjain egy levelet tett közzé, ez a közfigyelmet a vasárnapi tanítás ügyére irányzá. Magas pártfogók támogatása mellett társulat alakult. Az iskola-pénz czimén fölhasznált összeg 14 év alatt 14,000 font sterlingre rúgott. Azonban a tanítók magas tiszteletdíja lehetetlenné tette az intézmény általánosabb terjedését s ekkor a gondolkozó fejekben megvillant az ingyenes oktatás eszméje. Számatalan hölgy és férfi szentelte magát e nemes földadatnak. Azóta a vasárnapi iskolák teljes virágzásban állanak; mint-hogy azonban a népoktatás ügyének sikeres fejlesztése következtében az írás- és számolásra való tanítás fölöslegessé lett, most már a vasárnap csak a vallás tanítására van szentelve. Raikes tehát a vasárnapi iskolák megalapítója és az egyesült vasárnapi iskolák társulata emelte 1881-ben az ő emlékének megörökítésére ezt a szép szobrot.

Mintán már tudom, hogy ki volt az a Raikes Róbert, tüzetesebben is szemügyre veszem szobrát. Visszamegyek a Temze partjára s megállok előtte, s a míg gondolataimba elmerülve figgesztem szobrára szememet, ismét egy darab zsidó történet jut eszembe. Az bizony elég különös, de

mégis úgy van. Nekünk zsidóknak szintén van Raikes Róbertünk, csak, hogy azt nem úgy hívják, hanem annak neve Jósua ben Gámálá; azután meg még az a különbség is van közöttük, hogy emez körülbelül 1800 esztendővel megelőzte angol kollégáját. Ennek is van emléke, de nem érezből és kövekből; az ő emléket a talmud maszchéet Bába Batra 21-ik lapja örökíté meg, a hol a következők vannak elmondva:

»Áldott legyen Jósua ben Gámálá emléke, mert nélküle Izráélben a tanítás elveszett volna. Kezdetben (a bibliai korszakban) volt egy mózesi törvény, mely az apát arra kényszeríté, hogy gyermekeit oktassa. Hanem az árva meg volt fosztva az oktatástól. Hogy ezen bajon segítve legyen, a rabbik törvényének értelmében iskolák keletkeztek Jeruzsálemben a gyermekek számára. Ezen törvény még hiányos volt, mert a vidéki gyermekek annak csak akkor vehették hasznát, ha apjuk volt; mert csak az apák voltak arra kötelezve, hogy gyermekeiket a jeruzsálemi nyilvános iskolákba vezessék. E közben az árvák a vidéken még mindig megfosztva maradtak az oktatástól. A rabbik tehát azon újabb törvényt alkották, melynek értelmében minden kerületben iskolákat állított és a 16—17. év közötti gyermekek elkezdtek azokba seregleni. Hanem a már nagy tanulók nélkül a legesekélyebb elégedetlenség miatt is elhagyták az iskolát, a kis városok gyermekei pedig általában semmi oktatást sem kaptak. Hogy tehát minden baj el legyen hárítva, Jósua ben Gámálá a kötelező oktatás tárgyában újabb törvényt bocsátott ki. Az ő paransa értelmében minden kerület, sőt még minden város vagy falu is köteles nyilvános iskolákat állítani és a gyermekeknek azokba 6—7 éves koruktól fogva kell járni. — Ráb így szólt Sámuel ben Séláth községi tanítóhoz: »Ha a te iskoládba 6 évesnél ifjabb gyermeket hoznak, ne fogadd azt be, de 6 éven túl vedd föl és terheld meg, mint a hogy az ökröt megterhelni szokás. Ha azt gondold, hogy valamely gyermeket meg kell verned, csak szelíden tedd és úgy, hogy ne fájjon neki. Ne nyugtalankodjál, ha nem akar tanulni. Nem kell őt a végből venni, hogy tanulásra kényszerítsd, sem az iskolából kiutasítani. Ültesd a többi szorgalmas gyermekek mellé s ő végre is követni fogja a jó példát.« Rabbá mondá: »Egykor a kisebb városok gyermekeit a nagy városokba vezették, hogy a nyilvános iskolákba járjanak. Jósua ben Gámálá törvénye óta, a ki minden városban iskolákat állított, nem viszik többé a gyermekeket egyik városból a másikba és minden város vagy minden falu családapái követelhetik, hogy iskolát alapítsanak számukra; hanem egyik városnegyedből a másik városnegyedbe el lehet vinni a gyermekeket és a családapák nem követelhetik azt, hogy az ő városnegyedökben alkalmazzanak külön tanítót. De ha az egyik negyedet a

másiktól folyó választja el, a gyermekeket nem lehet a folyón átküldeni: akkor minden negyed számára külön tanítót kell alkalmazni. Ha azonban szilárd szerkezetű híd van, akkor a gyermekek azon átköszelhetők: de ha csak egy deszka van rajta, akkor a gyermekeket azon átjárni nem szabad és a folyónak mindkét partján iskolát kell állítani. Egy községi tanító 25 gyermeket vehet föl; ha a városban 50 gyermek van, akkor két tanítót kell kinevezni; ha 40 tanuló van, akkor a tanító vegyen maga mellé egy ismétlő segédet. Ezen ismétlő segédet nem a tanító, hanem a város tartozik fizetni.«

Csodálatos, hogy a kölcsönös oktatásnak Pestalozzi által korlátozottan alkalmazott, Bell és Lancaster által négy világrészben elterjesztett módszere már a talmudban is megtalálta apostolait. Ugyanis az imént idézett helyen ez áll: »Minden 25 tanuló számára egy tanító alkalmazandó; ha ezen szám 40-re szaporodott föl, akkor segédtanítót kell alkalmazni és pedig ezen tisztet annak kell teljesíteni, a ki »első az iskola padján.« Igen könnyen belátható, hogy az ilyen kinttatás reménye a leghatalmasabb rügő volt a gyermekek szorgalmának fokozására; mert, a mint azt az épen most idézett szavakból világosan kivehetjük, a helyek a tehetségek szerint voltak adományozva.

De lám-lám! Csak most veszem észre, hogy nagyon tudós kezdek lenni. Hiába! nálunk papoknál unalmasabb emberek az egész földkerekségen sem találhatók. Mikor hazulról elmentem, erősen föltettem magamban, hogy turista és esakis turista leszek, olyan igazí, és magyarul mondvá, töröl metszett, divatos turista, a ki a hegyek bérézeit a távolból, a templomokat s egyéb építészeti remekeket csak kívülről szemlélgeti; de annál pontosabb és szorgalmasabb tanulmányozója a vendéglők legbensőbb rejtekeiben előforduló összes mozzanatoknak; s íme, mivé fajultam! Itt járok-kelek a Temze partján és semmi okosabbhoz nem tudok fogni, minthogy a biblia, a talmud, meg a történelem nagy igazságait idézem! Hát azért jöttem én Londonba? Mikor hazulról elutazófélben voltam, elővettem reverendámat, fölakasztottam a fogásra s ily búcsúbeszédet intéztem hozzá: »Kedves köntösöm! te tudod legjobban, mennyire szeretlek, hisz te vagy papi tisztetnek leghívebb s legpontosabb osztályosa, jó és balsorsban egyirint velem vagy mindig és mindenütt, elkísértél a szőszőkre akkor is, midőn 26 Réamur foknyi forráságban másfél óráig tartó beköszöntő beszéddel foglaltam el papi székemet. Velem együtt örvendez, midőn az Úr oltára elé lépünk, hogy valamely ifjú házaspár fejére a mindenható áldását esdjük le az egek magasságából; a részvét könnyeit hullatod s mélyen gyászolsz velem együtt, ha hivatásunk valamely kedves

embertársunk koporsójához szólít, hogy annak örök útját a vallás kenetes vigaszával egyengessük; az egész községben te vagy azon egyetlen barátom, ki oly törhetetlen hűségű ragaszkodással viselkedel irántam, hogy még minden beszédemen jelen voltál, de egyszersmind te vagy az egyetlenegy az egész zsinagógában, a ki az egész beszéd alatt mindig nyugodtan viseled magad, a beszéd után pedig egyetlen rosszalló észrevételed vagy kifogásod sincs, noha egyik-másik hallgatómmal sokkal illetékesebb s hivatottabb bírálom lehetnél. Ma-holnap hat éve lesz annak, hogy összekerültünk s együtt viseljük az élet terheit s ha évi jövedelmünk nem szaporodik, akkor nagyon valószínű, hogy hivataloskodásunk 25 éves örömlümpét is együtt tartjuk meg, s ha te előbb szürkülész is meg, mint én, ütött-kopott voltodban sem hagylak én el, nem taszítalak el magamtól; hanem most arra az egyre kérék, hogy felelj el engem két álló hónapra, ezen idő alatt én sem akarok rád gondolni. Semmiféle emberi teremtsé se vegye azt rajtam észre, hogy én valamikor reverendát viseltem. Isten veled, kedves barátom! Két hónap múlva ismét látjuk egymást. Ezen szavakkal fogtam angol utazó köpönyegemet, nyakamba akasztván kis táskámat, fölbölték egy turista-kabátot, épen olyan kalapot nyomtam fejembe s magamhoz véve még esernyőmet, egész kényelemmel vetém magam a vasúti kocsiába. Az első hat nap alatt úgy ment a dolog, hogy jobban sem kellett; hanem mikor a szombat elérkezett, egészen nyugtalanul kezdettem magam érezni, valami leírhatatlan módon vágyódtam hivatalos köntösöm után. E vágyódással beállott a nyugtalanság és ez meg esorbat ejtett a drága pénzen vásárlott élvezeten.

Ekkor pedig azt tanácsoltam — magamnak, a mit ezennel nektek is elmondok, kedves pártársaim: csak maradjatok szépecskén otthon, nagy útra még álmotokban se gondoljatok, mert bizony azon veszitek észre magatokat, hogy egy egész évi jövedelmeiteket a vaspályák és vendéglők kasszái nyelték el, élvezetet és szórakozást pedig szintén nem sokat találhattok; ha pedig még azt a meghoeshatatlan gondatlanságot is elkövetitek, hogy zsebkötőket jóféle magyar szűz dohánynyal meg nem bőllelték, akkor ugyan életre a külföldön ne számítsatok. Maradjatok csak otthon könyveitek és pipáitok között. Engem boldogtalan végzetem már bele-sodort, én már nem menekedhetem tőle, kénytelen vagyok utamat tovább folytatni. Holnap Hollandiába utazom. Irgalmas ég! Milyen gyönyörűség lesz megint az a harmincz órai tengeri út!

Hódmező-Vásárhely.

SELTMANN LAJOS.

A tanfériak gyülekezete Berlinben.

Berlin, 1885. január.

T. Szerkesztőség! Tudósítást kíván tőlem azon delegátus — gyülekezeferől, melyet a Deutsch-Israelitischer Gemeinde-Bund ide egybehívott, hogy normáltantervet állapítson meg az egyosztályú népiskolában való bitoktatás számára. Nem szívesen teljesítem e kívánatát. Ritkán lett tanácskozásnak oly sajnálatos vége, mint ez alkalommal. És még azt se mondhatják a részvevők, hogy egy tapasztalattal meggazdagodva váltak el egymástól. Mert a berlini szakemberek előre látták ezen eredményt, de intézőkre nem hallgattak az intézők, minden áron gyülekezetet akartak, talán hogy az ekkép tanúsított jó szándékkal lerúzzák magukról, a mit köteleseknek vélték. De ily kötelesség nem is terheli a Gemeindebundot; hisz annak nem szabad vallásos ügyekkel foglalkozni! S valóban szomorú volna, ha a vallásos élet fejlődése Németországban a Gemeindebundtól függne; mert ez azon könnyen érthető törekvéseknel fogva, hogy az összes német községeket magába egyesítse, vezetésében inkább a konzervatívok felé hajlik, kik kérik magukat, míg a szabadelvűek önkényt csatlakoznak. Azonban ha vallásos ügyekkel — a mint eleitől fogva kötelessége volna — épen nem foglalkozni, akkor jóformán semmi teendője nem maradna, legfeljebb a vándorkoldulás szabályozása, a mire még a szövetekezet egész apparátusa talán mégis tulon túl nagy és díszes volna.

Ha tehát még sem akar egészen fölöslegessé válni, minék már a boldogult Geiger mondotta, csak kell valamit időről-ídjére inszenézni, és — voltaképp ezuttal sem akart egyebet.

Természetes, hogy eredetileg a berlini szakemberek — névszerint dr. Steindhal tanár, dr. Maybaum rabbi, dr. Kirschstein igazgató, dr. Holmann igazgató, dr. Jutroszky igazgató és Cohn elemi iskolai tanító — készek voltak egy normáltanterv kidolgozására. Szívesen elvállalták a fadradságot, hogy számos esti ülésen Németország összes szabadalevű községei számára oly tantervet készítsenek, mely a berlini bitközség jelen álláspontját jelzi és a modern pedagogia elvein alapszik. Ezt elkészítették. De már most ezen terv alapján, továbbá a Posen és Szilézia igen konzervatív tartományi tanítóegyesületek s a keleti poroszországi tanítószövetekezet által benyújtott tervek, végre a hesseni tanítóegyesület minden tekintetben lehetetlen terve alapján (nem is említve a Bádénból és Württembergből származókat) *egységes* normáltantervet kidolgozni — ez utópia. Mi szabadelvűek abból a ziláltságból, melyben a zsidóság a porosz kormány

jóvoltából szenved, legalább azt a nyereséget akarjuk húzni, hogy ne le-
hessen bennünket majorizálni, hogy minden községnek meg legyen en-
gedve, a hagyományos vallás tanítására azt az anyagot választani, mely
saját vallásos álláspontjának megfelel. Ha a német községek nem követik
ebben Berlin vezetését, mégsem fogja magát Berlin, melynek 65,000 zsidó
lakosa a német zsidóság tizedrészét teszi, egy oly csekély tekintélyű gyű-
lekezet határozatainak alá rendelni. Ezt belátták az urak, azért hosszú és
meddő viták után magukévá tették a berlini szakemberek azon javasla-
tát: hogy a gyűlekezet, eltekintvén egy normáltanterv létesítésétől, csak
oly tervet dolgozzon ki, mely a delegátus-gyűlekezet többségének nézetét
képvisei, *mely azonban a már meglevő tervekkel — tehát a berlini és —
együtt Németország összes tanulóinak és községeinek küldöskéi meg, szabad
királyság czéljából.* De a gyűlekezet két napig tartó vitái után még
e korlátozott fôladatnak, mely az egyezkedést könnyítette, sem tudott meg-
felelni.

Nagyon is eltérők voltak a nézetek, különösen a héber oktatást ille-
tôleg. Így nem eredményezett a gyűlekezet más általános szempontok
megállapításánál. Hogy is lehet oly urakkal egyezkedésre jutni, kik semmi
esetre sem hagynák a biblia fejezeteit szétdarabolni, nem véve tekintetbe,
hogy vannak a bibliai elbeszélésekben oly helyek, melyek éppen nem gyer-
mekeknek valók, kik a Mózes III. könyve első hat fejezetét a bibliából
való fordítás alkalmas tananyagának mondják, és midôn valaki az idônek
és követelményeinek ily teljes félreismerése által felbôszítva az áldozatok-
ról való törvényeket bôltaknak és nem korunkba valóknak mondja, majd-
nem ôrülteként viselkednek és »Hallatlan«-t kiáltanak rá, mintha soha
Majmon nem állította volna, hogy Mózes törvényében az áldozat nem
egyéb engedménynél a pogány nézetekbe merült Izráel kedvéért! Hiszen
a bibliai történeti oktatás elég alkalmat nyújt arra, hogy a tanuló tuda-
mására adjuk az izraelita istenitisztetel régi módját; de erre az ügyis rö-
vidre mért tanítási idôben a bibliától való fordítást fölhasználni
melyet ésszerűleg csakis a szentírás *ethikai és vallástani* tételére
szabad szorítani — azt csak oly vallásos álláspont korlátoztsága
kívánhatja, a melyen az ember az egykori áldozati kultusz helyre-
állításáért imádkozhatik. És tényleg a nyilvános ülés után tartott magán
mulatságnál kérdezte is egy egyetemi muveltségű német rabbi, ki egy na-
gyobb német vidéki községnek lelki pásztora, mit lehetne az ellen mon-
dani, ha *egyellen egy helyen* helyreállítatnék a hajdani áldozati kultusz?
Naivság-e ez vagy képmutatás? Nem könnyül ezt eldönteni; de világos,
hogy ily uraknak egyáltalában nem kell terv; hatáskörükben, a mely

különbén elég csekély, — éppen azért lórmáznak és zajognak annyira —
a régi »melammed« módja szerint taníttathatnak.

A mi tehát a gyűlekezeten létre jött, csak »becses anyag« volt, me-
lyet a tanácskozás második napjára tisztességesen eltemettek. Kár a
pénzért, a mit az urak az azután következô halotti tor alkalmával elköl-
töttek!

Egy antisemita kerületbôl.

Pincehely, 1885. január hó.

Tudván, hogy a »M.-Zs. Szemlének« a hazán tul is van olvasó-
közönsége, szükségesnek tartom Pincehely, tolnamegyei községrôl el-
mondani, hogy az antisemita-párt vezérét, B. Andreánszkyt, az itthelyi
kerület küldte a képviselôházba. Már most azt gondolná valaki, hogy az
idevaló zsidók, tudja Isten, minô elviselhetetlen társadalmi körülmények
közt élnek! Pedig mondhatom, hogy soha sem volt nagyobb tiszteltük,
mint éppen most. Az a sokat emlegetett *józan magyar és* tényleg el a ma-
gyar népben, és ha sikerül is azt rövid idôre mesterséges izgatásokkal
rendes kerékvágásából kiközösíteni, azért az csakhamar — magára ha-
gyatva — visszatér a rendes útjára. Ez nem mende-monda! Tessék meg-
gondolni, hogy most Pincehelyen öreg bírót kellett választani, és a nép-
ség Gross Dávid zsidóra adta szavazatát, maga a volt öreg bíró keresztény
katholikus létére azt mondta, hogy nincs a községben a bíróságra ráter-
mettebb ember a Dávid gazdánál.

És a mi Dávid zsidónk? — nem fogadta el a tisztiséget. Jól tette,
okos ember. Igaz, hogy a községnek nagy szolgálatot tette volna, de
maguknak ott a fővárosban furess emberek vannak, akik annak a kaján,
rosszlelkűtölti asszonynak elvét vallják, ki imigy szôla: »Nekem se legyen,
neked se legyen, vágjátok ketté!« Minden süheder rámondja a zsidó em-
ber végezte közszolgálatra, hogy ez kárira volt a hazának. Jól tette a
Gross Dávid, hogy nem akar a községnek bírója lenni. Ha *se* volna az
utczán, azt írják a pincehelyieknek: »Lássátok, ennek a zsidó az oka.«
meg aztán ha *por* volna, ennek is a zsidó az oka. Ha a gabonának nincs
ára, a zsidó az oka — igazán jól tette a Dávid zsidó. Még annak is szép
példáját adta, hogy lát a zsidó nem is olyan tolakodó, mint a hogy azt
szeretik híresztelni. Különbén még csak annyit kívántam mondani, hogy
a pincehelyi zsidók közt alig van 2—3, kikrôl azt lehetne mondani

hogy *gazdag* emberek, mégis fenntartanak egy felekezeti iskolát, a hová a jobb módú keresztény polgártársak is küldik gyermekeiket.

Ugy tudom, hogy a subventióért folyamodtak a kormányhoz, — ránk is férne, egy kis istápolás, meg is érdemelhők, már csak azért is, mert gyermekeink a java magyarokhoz tartoznak — ezek szegények még nem is tudják, hogy az is bűn, ha a zsidó jól tud magyarul, csak a keresztvíz oldja meg a nyelvét, hogy Árpád akcentusa szerint beszélhet.

Nem tudna a tek. Szerkesztőség jó tanácsosai szolgálni, hogy hát ezek a kisebb zsidó községek, mi módon tartsák fenn iskolájukat? Igazán nagy szolgálatot tenné a jó ügynek. Maradtam stb.

u. f.

T a n ü g y.

A zsidó népiskolák.

I.

Ama sötét időben, midőn a jogot és szabadságot lábbal tiptarták, az ötvenes években, egy lutheránus pap és népszerű író a zsidókról ekkép nyilatkozott: . . . »Tanuljunk e népfajtól (a zsidóktól) gyermekeket taníttatni. E tárgyra nézve a talmud így szól: Valahol tizenkét zsidó család együtt lakik, ott már állíttassék zsinagóga (következésképp tanoda is). Tudományt, tanulságot és ügyességet a zsidó nyilván jobban becsül, mint a magyar. Bármily hő imádója az arany borjúnak, de gyermekeinek szellemi kincseket szerezni ő még jobban sóvárog és erre sokat is költ; — zsidó gyermekeknek sokkal több is lévén tanulandójok, mint a mieinknek. Minden családátya maga kezdi oktatni gyermekeit a háznál későn-korán ama mózesi parancs szerint: 5. Móz. VI, 6. 7. Utóbb elküldik a gyermekeket iskolába, sokszor messzire, a hol t. i. zsidó-iskola található; nem sajnálván e célra semmi, semmi áldozatot. Tanúlnak pedig a zsidó gyermekek folyvást és szüntel nélkül télen-nyáron. Az is szép dolog a zsidóktól, hogy gyermekeiket már korán szoktatják beszélni a magyar nemzeti nyelven kizárólag. Körömben, valahol zsidó gyermekekkel utczán találkozom, *) őket magok között is többnyire magyarul hallom csevegni kellesen. Tanodába felvezetésekor a mesternek meghagyják, hogy a gyermekekkel gorombálván ne bánják. Jaj lenne az embernek, ki aztán mégis e drága aranymagvakat bántalmazni merésznél. Mert annak tüstént kimér-

*) Író a német lakosságú Vas megyében élt.

nék az utat, hogy szegődjék el keresztényekhez, kiknek iskoláiban a tanító a szülőkől felhívatva, üzi műteteit teljes szabadsággal. Azonban mi a zsidókat gyermekeik taníttatása ügyében leginkább dicséri, az: hogy ők mind ezt a buzgóságot önként fejtik ki magukból, ez iránt csász. kir. parancsokat, vagy a magas kormánytól sürgetve kifolyó bírósági rendelkezéseket nem is várván; míg sok helyen minket, kik a tanulságot és műveltséget nem becsüljük méltóképen, gyermekeink iskoláztatására kényszerítő eszközökkel kell hajtani; és azok mellett is találtatnak szülők, kik gyermekeiket minden taníttatás nélkül felnőni hagyják. S ezek ám aztán a keresztények!*

Edvi Illés Pál, akadémiai tag s akkoriban igen nagyrabecsült pedagógiai író volt az, ki a »Vasárnapi Újság« 1857-iki évf. 5. számában írt egy a zsidó gyermekek neveléséről. Ámde ez már régen történt, abban az időben még, mikor az államkormány önkényű, igazságtalan eljárása ijesztő példaként szolgálván, az egyesekben sürűbben talált az ember erkölcsi komolyságot és méltányosságot. Azóta nagyot fordult a világ sora; azóta a nemzeti, szabadelvű kormány erős gyökeret vert s ha manap kerül szóba a zsidó gyermekek nevelése, egyebet sem hallani, mint szünes-szüntelen a zsidó zugiskolák felhányását. Arról a száz meg száz zsidó iskoláról, melyeket a minden pénzalap, minden vagyon nélkül szütkölködő zsidó községek a tagok évi járulékaiból keserves-nehezen fenntartanak, de a melyek mind e mellett taneszközökkel példásan fel vannak szerelve s a népiskolai törvény és a miniszteri tanterv minden követelményének a legpontosabban megfelelnek, a melyek — a tanfelügyelők hivatalos jelentései szerint — még Árva-, Túróc- és Liptó megyében is mind megannyi ápoló és művelő helye a magyar nemzeti nyelvnek s a nemzeti érzelmetnek — ezekről a zsidó iskolákról ma senki egy szót sem szól. Nem szól senki a zsidó tanítók páratlan buzgalmáról, a kik bizonytalan állásban, felényi fizetésért majdnem kétannyi ideig tanítanak, mint keresztény kartársaik. De bele nem fáradnak a zsidó zugiskolák veszedelmes voltának a hirdetésébe. Nehogy félreértessem. Eszem ágában sincs a zugiskolák védelmére kelni; senki őszintébben, mint én és hitfeleim túlnyomó része nem óhajtja, hogy tiúnnének el a föld hátáról mind, ma inkább, mint hobiap s állíttatnék mindenike helyébe egy-egy jól szervezett, jól felszerelt hatosztályú elemi népiskola, hat jól fizetett s állandósított tanítóval! Senki jobban, mint én, nem örül, ha híre megy, hogy a közoktatási kormány Máramaros megyében emnyi meg emnyi zugiskolát záratott be s kényszerítette az illető zsidó községeket, hogy a népiskolai törvény alapján szervezett iskolákat állítsanak. Tehát korántsem szándékom a zugiskolák védelmére kelni, hanem csak

arra a méltánytalanságra kívánok rámutatni, a mely felekezetiünkkel szemben a tanügy terén is épúgy lábra kapott, mint a közélet egyéb térein, hogy míg egyfelől nagy garraal s diésérő olismeréssel hirdetik, ha valamely más felekezet egy nyomorult tanyai iskolát állít, a mely nem sokkal különben némely eltított zsidó zugiskolánál, addig a zsidóknak csak ócsárlást kell hallaniuk a zugiskolák miatt, mintha bizony ők most nem tízannyit adoznának iskoláikra s gyermekeik nevelésére, mint az ötvenes években, mikor őket Edvi Illés Pál ezért megdicsérte.

Nem is a zsidók áldozatkészége esőkkent azóta, hanem a zsidók bírálóinak a judicziuma. Sajnos, de úgy van, sikerült a mai kort rákapatni arra, hogy a mi fonákság s felszégesség a zsidósághoz van — s vajjon kiben ne volna! — azt mind hatványozva lássa, és a jó tulajdonságokat a zsidóknak vagy egyáltalán észre ne vegye, vagy ítélje ferdeinek, rossznak ugyanazt, a mit más felekezetben egekig magasztalna. Vajjon volna-e diésérő szó elég kitüntetni egy más felekezetet, ha hívei akkora összegeket fordítanának iskoláikra, mint a zsidók? Mutassanak az országban egyetlen keresztyén községet, a hol minden elemi iskolás után évenként 36 forintot kellene minden szülőnek tandíj fejében fizetnie! Pedig a vidéki zsidó községekben ez az átlagos tandíj, mert hiába, a politikai község nem épített vagy 50 évvel ezelőtt a zsidó tanítóknak is lakházat, nem hasítottak ki a zsidó tanítók számára sem szántóföldet, sem kaszálót. A zsidó községnek tehát kézpénzben kell a tanítók fizetését kiadnia épúgy, mint a többi tisztjeit, és mivel iskolai pénzalap sem maradt ránk ősidőkből, nem marad egyéb hátra, mint az egyes községi tagokat erősen megterhelni. És a zsidó hívek, egyéb felekezeti adójok mellett, fizetik ezt is minden zigolódás nélkül. De azért a zsidók mégis szikmarkiak még az iskolafentartás dolgában is — mondják nemesak a bevallott antisemiták — mert hát miért nem állítanak zsidó gimnáziumokat!

Nó de a zsidóságnak volt módjában kétezer év alatt a méltánytalanságot megszokni. Most, az igaz, jobban fájlalja, mint bármikor, mert jobb időket is látott, mert az a méltóbb bánásmód, a melyben a társadalom hitfeleinket egyideig részesítette, kiszorította a zsidó ember kebléből azt a hagyományos mártírság-érzetet, a mely vele minden szenvedést könnyebben elviseltetett, és felébredt benne is, mint más ember fiában, a jog s az emberi méltóság érzete. Egyelőre, míg az idő jobbra nem fordul, azzal a keserű tudattal kell vigasztalódnunk, hogy a méltatlan üldözés még minden népet jobbá és edzettebbé tett, mint a hogy az egyes embert is a szenvedések teszik jobbá. Ha a zsidókat más, szigorúbb mértékkel mérik, úgy törekedni fognak ezt a szigorúbb mértéket is megütni; ha a zsidó

szülőknök gyermekeik nevelésének hozott áldozatait és a zsidó iskolák jelességeit figyelemre nem méltatják, ám legyen! A zsidóság azon lesz, hogy iskoláit még jobban tökéletesítse, hogy a külön, vele szemben támasztott szigorúbb igényeknek is megfelelhessen. Hogy a rosszakarat és hü esatlós a bárgyúság, a melyet együtt antisemitizmusnak szoktunk nevezni, erről is hímet fog varni ellenünk, azzal persze nem szabad törődnünk.

És a zsidó népiskola javítását előzzák jelen czikkeim is. Rá akarok mutatni, hogy a jelen válságos időkben mire kell a zsidó népiskolának legkiválóképpen súlyt fektetnie; fel akarom tüntetni a zsidó népiskola némely fogyatkozásait és javaslatba akarom hozni e fogyatkozások orvoslási módját.

Budapest.

RADÓ VILMOS.

A pesti zsidó hitoktatók testülete.

A polgári jogok szabad gyakorlása már rövid tizenhat év után is érezteti visszahatását a hitközségekre és annak intézményeire, ezen a zsidóság szellemi és erkölcsi életének hajdan egyedül irányadó központjaira. A közélet, a társadalom, mint erkölcsi tényezők már is leszállították a hitközségnek a zsidóságra eddig gyakorolt befolyását és ezzel kapcsolatban a családi élet képén is mindinkább elmosódnak a vallásos vonások. Ennek legszembeötlőbb következménye az újabb nemzedéknek egyoldalú nemzeti fejlődése, mely a vallás nevelő hatását teljesen nélkülözi.

A feladat, hogy a vallásos nevelést a kezébe vegye, a hitoktatásnak jutott volna; de ez a zsidóság szervezetenlenség mellett nem nyert sehonnai sem irányt és maradt a hagyományos rendszertelenségű, arra szorítkozván hogy, úgy a hogy, csakis némi *vallásismereteket* nyújtson. Egy pár iskolai nemzedék nőtt azelőtt föl kizárólag nemzeti nevelés mellett, és a zsidóság csak azon veszi észre magát, hogy az ifjúság lelkében az oly örvendeten nyilvánuló nemzeti érzület mellett a zsidó vallásosság teljesen hiányzik. A vallás-erkölcsiiség nem nyerte meg biztos alapjait, a zsidóság által vallott hitelvek és a vallásos gyakorlatok nem érvényesültek az ifjú nemzedék jellemének alakításánál. Szabad-e még a hitoktatásnak a régi uton haladni?

Pedagógiailag ugyan soha sem volt menthető, hogy a hitoktatás, e legáltalánosabb eszköze az erkölcsi nevelésnek, csakis az ismeretek terjesztés-

tésére szorítkozzék és így, ha csak a családi és hitközségi élet nem készítette el szánára a talajt, teljesen színtatlan földbe vesse a magot. De ma a pedagógiához csatlakozik a zsidóság létérdeke is és hangosan követeli, hogy *neveljék* az ifjúságot a zsidóságnak, mint azt az élet és iskola neveli a nemzetnek és hazának.

Ezzel a kérdések egész halmaza tárnul föl a hitoktatók előtt. Korunk realisztikus iránya, a vallási társadalomnak rendesen skeptikus hajlamai és főleg az ellentét, mely a hitoktatás és a családi élet közt mutatkozik, nagyon is megnehezítik a hitoktatók működését. A tananyag beosztásánál és megszabásánál e körülmények nem maradhatnak tekinteten kívül. Melyik módszer követendő, hogy a hitoktatás elérje *nevelő* céljait?

Ép ily fontos kérdés: milyen a mi helyzetünk a theológiával szemben? A theologia már is sikra hívja a pedagogiát. Ugyancsak a legutóbbi napokban olvashattuk a bécsi *Neuzeit*-ban egy a tudományos téren sok érdemet szerzett magyar főrabbinak erőyes és minden szavában a nemes buzgalmat eláruló fölszólalását, a melyben a rendszeres és elvont hitoktatást követeli és a mint sorából kiviláglik, csakis encziklopedikus tanítást akarja megengedni. Főtisztelendő *Hochmuth* sok igazságot mondott, de ezen követelése ellen a pedagogiának nagyon is sok kifogása volna. Ez különben igen fontos kérdés és e sorok írója még fíntartja magának, hogy bővebben hozzászóljon; egyelőre csak azt bátorkodom megjegyezni, hogy pedagogiai fölfogás szerint szinte szükséges a tételes törvények rendszeres összegezése és oktatása, de csak akkor, miután már nagyobb részét alkalmilag úgy megismertették, hogy az az akaratra is átható erős képzeteket alkotott.

A tudós cikkirónak fölszólalásáért mindenestre köszönettel tartozunk.

De míg egyrészt a theologia sok tekintetben jogos panaszait emeli a tanítótság ellen, az iskola emberei sem hallgathatják el, hogy épen a theológiának ingatag volta a sarkalatos tételek meghatározásában nagyon is hozzájárul, hogy a hitoktatás terén nincs egység, nincs összhang.

Igy áll a hitoktatás a keveset is megtagadó élet és a többet követelő theologia közt; itt szükséges az egyöntetű eligazodás és megállapodás.

Azon tény, hogy a zsidóság egyrészt kinyilatkoztatott hit, másrészt pedig történeti fejlődés eredménye; hogy a zsidó vallás egy nemzeti állam keretéből indult ki egyetemes hivatásának teljesítésére és ennek következtében a régi vallásos irodalomban a nemzet és felekezet fogalmai azonosulnak, szintén gyakori nehézségeket okoz a hitoktatásnak, miután a tanító folytonos ébersége szükséges hozzá, hogy ezen azonosság a mai

nemzedék lelkébe be ne esempészödjék, a mi az ifjúságnak hazafias lelkületét mellett csakis benső meghasonlást szülhetne.

Ezen a hitoktatásnál fölmerülő didaktikai, theologiai és társadalmi kérdések országos intézkedést igényelnének, reméljük is, hogy a benső felekezeti meghasonlás, mely ezt még most akadályozza, mihamarább meg fog szűnni. Kisebb körben azért már most lehet megkísérni azok megoldását és épen e célból alakult a pesti izr. hitközségnél alkalmazott hittanítók *testülete*. A testület máris erőyesen hozzáfogott a munkához.

Ez egy igen sokat ígérő kezdet, és meg fogja teremni gyümölcseit. De ez csak kezdet. *Szükséges, hogy a testület keretei bővüljenek, az egész országra kiterjedjenek.* Hátha az ország összes zsidó hittanítói egyesülhének a pestiekkel?

Végre elkerülhetetlenül szükséges az országban működő összes zsidó hittanítók egybehangzó eljárása. Szükséges, hogy tanítványaink valóságos oktatása párhuzamosan haladjon. Lelkiismeretiünkre nagy felelősség nehezedik, midőn az *egységes tanterv* hiánya következtében az egyik iskolából a másikba lépő tanítványok vallásos nevelése és ismerete zavart, a legjobb esetben is hézagos marad.

Van egy körülmény, mely ezen együtműködést nagyon is sürgeti. Ez a hittani könyveknek majdnem iparszerű gyártása, mely a fővárosban úgy mint a vidéken, minden ellenőrző forum nélkül működik és a legjobb könyveket is elnyomja a szép mellékjövédlem kedvéért.

A biblia fordítását is várjuk már régóta. A biblia a hitoktatásnak mindennapi kenyere. Együttes erővel ezt is meg lehetne teremteni. *A zsidó hitoktatók országos egyesülete* volna a magyar zsidóság eszményi egységének egyik legszebb kifejezője.

Budapest.

SCHÖN DÁVID.

KÜTFÖK.

29. sz.

Szerződés a zsámbéki izr. hitközség és az ó-budai m. kir. koronauradalem között. 1812-ben.

Kontrakt.

Welcher heute zu Ende gesetzten Dato, Tag und Jahr zwischen die königliche Kronenherrschaft Altöfen an einem, dann der Schambeker Judengemeinde in Betreff des ihr ferners zu verleihenden Kameral-schutzes, und des dafür alljährlich zu entrichtenden Schutzzinses an andern Theil gegen Vorbehalt der höhern Bestätigung folgendermassen geschlossen worden ist, als:

1-tens, Die hohe Herrschaft behält ferner in Schutze alle Schambeker sowohl Hansansässige und als Inwohner befindliche Juden, als auch ihre Nachkömmlinge, so wie sie unter der herrschaftliche Jurisdiction und Schutze der hochloblich königliche ungrische Hofkammer noch in Jahr 1766, wo nemlich diese Herrschaft der heilige Krone des Königreichs Hungarn zugefallen ist, aufgenommen worden sind so zwar dass Niemanden erlaubt sei, sie in ihrer Religionsgebräuche und Ceremonium zu hindern, die Juden werden sich aber auch hüten etwas wider die Religionsgebräuche und Ceremonien der Christen zu unternehmen, dann sonst werden andere Verfügungen getroffen und die Übertreter gestraft werden. Ferner wird ihr Gemeinde so wie vorhin gestattet.

2-tens, Dass sie alle Jahr einen Richter Geschworene und Kleinrichter nach den Vorschlag der herrschaftlichen Beamten, entweder neuerdings einrichten, oder wiederum die alten behalten können, welche jedoch der hohen Herrschaft zur Bestätigung vorgestellt werden müssen, folglich wie die Judengemeinde ein Gericht ausmachen, welches Judengericht die Gewalt und Vollmacht haben wird, in jenen Fällen, wo ein Christ wider ein Juden, oder ein Jud wider ein anderen Juden Streitigkeit hat, selbst zu urtheilen und die Gerechtigkeit zu verwalten, jedoch mit dem Vorbehalt, dass den mit dem Spruch der Judengemeinde nicht zufriedenen die Appellation an die hohe Herrschaft frei bleiben solle.

3-tens, Da die Schambeker Juden bereits 46 Häuser haben, so wird ihnen in Folge bestehender allerhöchsten Vorschriften schärfstens verbo-

ten, neue Häuser ohne Wissen der Herrschaft und Geneigung der hohen Hofkammer anzukaufen, oder wie immer an sich zu ziehen, folgsam von Fall zu Fall, wenn Einer oder der Andere ein Haus zu kaufen Willens wäre, verbunden sei darüber die hohen Geneigung durch das Präfecturat anzusehen.

4-tens, Soll der Judengemeinde, so wie bisher auch in Hinkunft gestattet sein eine eigene Fleischbank jedoch gegen mittelst eines Notfalls besonders bestehenden Kontrakts der hohen Herrschaft jährlich zu entrichtenden Pachtschillings zu entrichten, und zu halten in welcher sie für die Juden, sowohl, als auch Christen, Horn und Stehviehfleisch, ohne aller Ausnahme gewisser Zeiten frei zu haben befugt ist, daher sie auch ihre eigenen Christen-Fleischhacker aufzunehmen und zu halten das Recht hat, welcher nach ihrem Gebrauch das Fleisch zuzurichten, und ihnen von dem vordern Theil des Viehes das sogenannte Koscherfleisch zu verfertigen die Kenntniss besitzt.

5-tens, Es wird der Schambeker Judengemeinde gestattet, den sogenannten Koscherwein zu ihren eigenen Gebrauch in denen eigenen, zu der Altöfner Herrschaft gehörigen Ortschaften machen zu lassen, und nach Schambek einzuführen, wenn sie aber den Koscherwein von fremden nicht zu der Herrschaft gehörigen Ortschaften einführen lassen sollten, so wird sie, so wie die Altöfner Judengemeinde (10 kr. W. W. gerechnet) verbunden sein, die herrschaftliche Akzise von jeden Emmer (= Eimer) per 10 kr. gerechnet, gegen die von der hohen Herrschaft festgesetzte Modalität zu entrichten.

6-tens, Sowie bisher keinen fremden Juden erlaubt war eine Kaufmannschaft und Handlung zu Schambek zu errichten, so eben soll es bei diesen Verbot auch sein Verbleiben haben, dagegen wird es den einheimischen Schutzjuden in Hinkunft so wie bisher nach Belieben zu handeln, Brod zu backen, und auch ihr übriges Handwerk ungehindert zu treiben gestattet sein, über dieses ist jeden erlaubt, entweder hier oder anderwärts zu heiraten, und bleibt denen welche sich deswegen hier oder anderst wohin begeben, der Schutz der hohen Herrschaft immer noch vorbehalten, jedoch gegen deme, dass solche anderstwo wohnende Juden zu den in gegenwärtigen Schutzkontrakt gemachten Verbindlichkeiten und Lasten von Zeit zu Zeit der Gemeinde beizusteuern verpflichtet sein sollen.

7-tens, Soll es auch immer dabei bleiben, dass ein jeder fremde Jude, der des herrschaftlichen Schutzes sich zu erfreuen wünscht, bei der hohen Herrschaft sein Ansuchen zu machen habe, und wenn er darnach darweisen kann, dass er sich mit der Judengemeinde in Hinsicht des Genusses der Schule und Freidhofes abgefunden hat, alsdann wird ihm ab Seite der Herrschaft der gewöhnliche Schutzbrief ertheilt.

8-tens, Werden die Juden versichert, dass sie in Betreff der Häuser welche sie mit eigenen Geld schon vor lange Zeit her erkaufte, oder durch der Gemeinde erbaut worden sein, und in Anbetracht der Plätze worauf die Synagoge Freidhof und einige Wohnung worüber die ertheilten Hausbrief bei Henden sein, sich befinden in ihren Rechte, und Besitze niemals

gestört oder gehindert werden sollte es sei dann, dass Einer oder der Andere derlei Hauseigenthümer eines Verbrechens wegen von Schambek weggeschafft werden musste.

9-tens. Da es die jüdische Gesetze den Juden verbieten, an Sabat und andere ihnen bekannte Feiertagen das geringste Werk zu verrichten, oder auch ausser der in gewissen Orten zu ziehen gewohnten Sabbatschnur zu treten, so wird es ihnen ferner erlaubt, die hiezu nöthige Pflöcker einzuschlagen, und von einem zum anderen eine derlei Schnur zu ziehen, welche Pflöcker oder Schnur den Christen auf das Schärfste verboten sein solle.

10-tens. Wird der kontrahirende Gemeinde obliegen die ihr zur Aufrechthaltung der jüdische Polizeiordnung in Jahr 1787 von hoher Behörde entgetheilte Statuten genau zu beobachten, und in allen Fälle pünktlich nach selbe fürzugehen.

11-tens. Werden die Juden schuldig sein seiner k. k. apostolischer Majestät die Treu und Gehorsam, dann einer hochlöbliche kön. Hungarische Hofkammer wie auch allen herrschaftliche Beamten alle Ehrerbietung Achtung, Parition zu leisten und den erliessenden Kameralverordnungen auf allen mögliche Art in tiefster Ehrfurcht nachzugeben.

12-tens. Verpflichtet sich die Schambeker Judengemeinde für die in diesen Kontrakt benannte Beneficien und für die ihr verliehenen hohen Schutz einen jährlichen Pachtschilling von 210 F. der hohen Herrschaft zu entrichten, und solchen in vierteljährigen Fristen mit 52 F. 30 Kr. immer vorhinein in die Altöfner könig. Kameralhofkammeramtkassa, nach vorgehenden Gerechten durch den jüdischen Magistrat einzutheilenden Proportion baar und richtig abzuführen, für welche richtig leistende Zahlung die Kontrahirende Juden sich in solidum, das heisst Einer für Alle und Alle für Einem hiemit verbinden.

13-tens. Soll gegenwärtige Kontrakt von Tage des 1-ten November 1812 seinen Anfang nehmen und bis Ende Oktober 1818 durch 6 nacheinander folgende Jahren fortdauern und seine volle Kraft haben.

Zu alle dessen gewissere Sicherheit sind von gegenwärtigen Kontrakt vier gleichstehende Exemplare abgefasst und durch beiden Theil Kontrahirende gehörig unterfertigt geworden. So geschehen, Altöfen den 1-ten November 1812.

A *számbéki ízr. hitközség* levéltárában őrzött zsidó betűvel írt másolatból

Közl: FLEISCHMANN ISRAËL.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Rosin D.* Reime und Gedichte des Abraham Ibn Esra. Heft. I. (a boroszlói rabbiképző értesítőjében). Boroszló, 1885. Isak Israelis Propädeutik für Ärzte. Berlin, 1885. (kiadja *Berliner Kaufmann D.* fordításával és jegyzeteivel). — *Placzek B.* Nachruf gehalten an der Bahre des . . . Abraham Placzek. Brünn. 1885. — *Margulies S. H.* Saadia Al-faj' mis arab. Psalmenübersetzung. Erster Theil. Boroszló, 1884.

Az állásnélküli zsidó tanárok január 17-én Budapesten értekezletet tartottak. Midőn egybegyűltek, azt hitték hogy saját ügyükről foly majd a tanácskozás. Mire pedig hozzáfogtak, belátták, hogy sokkal sürgösebb teendő vár rájuk s elhatározták, a mint következik: 1. A zsidó vallás Magyarországon reczipiáltassék. 2. A zsidóság fenséges etikai elvei még mindig nincsenek megvalósítva. 3. Zsidó felekezeti középiskolákat kell szerveznünk. Végül egy háromtagu bizottságot választottak, melynek feladata e dolgokat memorandumba foglalni. — Látni való, a főrendi ház reformját illetőleg az értekezlet nem foglalt állást s óhajtanád, hogy a bizottság erre is kiterjeszse becses figyelmét. Különbön őszintén megvalljuk, attól tarthatni, hogy az a három határozat egymagában nem fog az állásnélküli zsidó tanárok ügyén elég nagyot lódtani.

Zsidó egyetemi tanárok — külföldön. *Müller D. H.*, fiatal orientalista, *Bécsben* a sémi nyelvek rendes tanára lett; *Berlinbe* hívták *Hirschfeld* tanárt, eddig *Bécsben*, a római történet tanárául; *Königsbergben* *Jaffé* az orvosi fakultásnak az idén dekánja. — Mint továbbá egy felek. lapban olvassuk, Franciaországban jelenleg *negyvenöt* nyilvános rendes zsidó vallásu egyetemi tanár van.

Zsidó halottak. Mult számunk ily című cikkét nyomatta ki valaki egyik magyar élelapunk derék szerkesztőjével azon ürügy alatt, hogy annak tendenciája nem — hazafias. Ama cikknek ily nton való közlését köszönettel fogadjuk, mert nem árt, ha minél szélesebb körökben értesülnek felekezetünk kiválóbbjairól: akár ha csak haláluk után is; inkább későn, mint soha. Hazafiatlanságot különben abban lát a közlő, hogy az egyik zsidó halott Bergengőziában, a másik Pafagóniában, a harmadik meg az Operenezián túl születt: mi közöttük nekünk a nem-magyar zsidó halottakhoz? Lám, a *Budapesti Szemle* is . . . stb. Az össze-

hasonlítást köszönjük, igazán kár, hogy a benne rejlő dicsőretet meg nem érdemeljük. A B. Szemle közművelődési folyóirat, a M.-Zs. Szemle pedig »csak« felekezeti szaklap, s ha a szíves kifogásoló utána néz, azt találja majd, hogy minden hazai felekezeti lap megemlékezik felekezeti halottjairól, ha nem is kiválólág, mint mi, az év végén. Főlszólalónak a magyar-zsidó sem tetszik: miért nem inkább »zsidó-magyar«? Hát bíz az csak olyan, mint p. o. ez volna: Magyar-Protestáns Szemle.

Az Alliance Isr. Univ. márczius elején, purim napján ünnepi fömállása huszonötödik évfordulóját.

Zsidó hitoktatók testülete. A pesti zsidó hitoktatók — mint erről e számunk egyik czikke külön is megemlékezik — számszerint huszan, január 6-án tartott közös értekezleten testületté alakultak. Elnökké *Schön Dávid*, a középiskolák felsőbb osztályainak hittanára, jegyzővé *Kondor Ignác* hittanító választatott. A testület még egy öttagu bizottságot választott — tagjai: *Szántó Eleázár* és *Halász Náhán* igazgatók, továbbá *Győri*, *Maislis* és *Révai* — azon utasítással, hogy a legközelebbi értekezlet elé részletes tanterv-javaslatot terjesszen.

Téli fölolvasások. A berlini Hochschule ösztöndíj-alapja javára a téli fölolvasásokat január 12-én dr. *Steinthal* tanár nyitotta meg: A biblia elbeszélő művészete czímű értekezésével. Követte jan. 20-án dr. *Gumbauer*: Emlékezés Sachs Mihályra. A többi fölolvasások — berlini magán-értesüléseink szerint — sorrendben ezek: dr. *Müller*: Zsidó felső tanintézetek; dr. *Cassel*: Jeremiás próféta; dr. *Frankl*: Elődeink épületes és mulattató olvasmányai; dr. *Lazarus*: A háladatosságról.

Levél a szerkesztőhöz. A híres leMBERGI tudós, *Buber Salamon* a M.-Zs. Szemle szerkesztőségéhez héber levelet intézett, melynek tartalmából a következő sorok olvasóinkat is fogják érdekelni: . . . »Vettem a Magyar-Zsidó Szemle januári füzetét, de lelkem fájdalomra előttem ismeretlen nyelvet hallok, és nem tudok egy szót se benne olvasni. Pedig értesültem, hogy mindenik füzetben találtnak drága gyöngyök korunk nagy tudósaitól. De nincs Gácsországban, Oroszországban, Lengyelországban, és talán Francia- és Angolországban sem ember, a ki e nyelvet értené. Mintegy bezárt ház e folyóirat, a melynek szobáiba be nem léphetünk. Azért bátorkodom fölkérni a szerkesztőséget, hogy minden füzetet lefordítson héberre, vagy évnegyedenként kiadjon héberül egy füzet, mely szent nyelvünkbe átültetve hozná a magyar füzetekben megjelent értekezéseket. Ez nem lesz kárukra, annál kevésbé, mert hiszen céljuk, hogy a zsidó tudományt előmozdítsák és a zsidó irodalmat gazdagítsák . . .«

TUDOMÁNY.

Gnosztikai törmelékek a talmudban.

A természetesen csak bizonyos határok közé szorúlt *zsidó gnózis* kimutathatásának ténye, melyet nevezetesen *Grütz*¹⁾ derített fel a gnosztikai bölcsekedésnek, vagyis igazabban a gnosztikai bölcsekedés meggátlásának a talmudi irodalomban feltalálható némely nyomaiból, tudunkkal maiglan nem igen lett megczáfólva, de tán egyáltalán is elvitázhatalannak tekinthető.

Ellenkezőleg újabban *Joël*-nak sikerült, »Blicke in die Religionsgeschichte etc.«²⁾ czímű művének első kötetében, az ez irányban már azelőtt nyert eredményeknek jóval való kibővítése, s ezen különben korántsem meglepőnek látszó jelenségnek több oldalról való kellő megvilágítása. Egyet-mást a figyelmes olvasó bizonyára itt is még némi kétkedéssel fogadhat. Így p. mi nem követhetjük Joëlt, midőn (i. h. 142. l.) az egész világot bezáró sárga körvonalról — שָׁרָה כְּרוֹמָה — szóló tételt (Chagigá 12 a) az u. n. ophita gnosztikusok diagrammájának sárga körére akarja visszavezetni. Elszó: שָׁרָה héberben ugyan sárgát is jelent; de e szinből misem csillámlik által az ott, bizonyíték vagy megerősítés gyanánt, felhozott két bibliai versen (Jesája 34, 12 és Zsoltár 18, 12). Ellenben a *zöld* körre — miután a »kör« maga a Jesája idézett versben már adva volt — a talmudisták igenis a magukéból is rájuthattak, vagy, mint Tószafoth (u. o.) akarja, e szóból: כֶּתֶר

¹⁾ Grütz, Gnosticismus und Judenthum, Krotoschin, 1844. L. továbbá *Krochmal*, Móre-nebúkhé-hazemán, 2. kiadás, Lemberg, 1863.

²⁾ Dr. Joël M. (boroszlói rabbi), Blicke in die Religionsgeschichte zu Anfang des zweiten christlichen Jahrhunderts. két köt., Bporszló, 1880. és 1883. A fölőtte érdekes és nagyérdemű munkában, melynek ismertetését *Hochmuth* kitünő tollából vették e »Szemle« olvasói, az 1884. évf. 11 k. II. és 81 k. II., a tudós szerző egy egész terjedelmes exkurzust szentel általában a gnózisnak.

»az ő (lomb-) sátra,« vagy pedig e szóból: **השבת מים** »a víz sötétsége« (mind a kettő a zsoltár id. versében), hozzávéve ez utóbbihoz a tenger *zöldes-setét* színének szemléletét. A »zöld kör, mely az egész világot övezi, s melytől a sötétség származik« egyszerűen: a tenger.¹⁾ Az egész tétel azok közé tartozik, melyekben nem a bibliai versbe vitetik, hanem inkább a bibliai versből hozzátik le egy új idegen gondolat. A Jesája versének kombinálása a Zsoltár id. versével egyfelől s a tenger tapasztalati szemléletének eredményével másfelől adja az őseredeti tenger, azaz a »tóhú«-nak képzetét, a mely kerestetik. Azonban Joël buvárlatai, — az előadás imponáló méltóságáról és világosságáról nem szólva — alaposág és kiváltképen a legelső forrásokból vett bizonyítékok bősége által, mindenütt annyira kitünőek, hogy az ember inkább azt röstelheti, hogy oly tétel ellen, melyet ő konkluziókép odaállít, kételyt támaszson, semmint azt, hogy a tétel netán minden behatóbb vizsgálat mellőzésével a magáévá teje.

Felöttébb meggyőző és döntő erejűnek tartjuk Joëlnak (165 k. l.) azon már régebben is tett észrevétel melletti okadatozását, hogy a talmudban oly erősen perhorreskált bölcsekedés a víz fölött tulajdonképpen a gnózis egyik elsőrendű s igen bajos témáját jelzi; és mint teljesen oda tartozót hadd kíséreljünk itt meg, még a következő helyet is feltüntetni és a szerint megmagyarázni.

A talmud (Támid 32 a) ismert elbeszélésében Nagy Sándor a »Délszak véneitől« egyebek közt ezt is kérdi: »Mi teremtetett előbb, a világosság, avagy a sötétség?« Felelet: »Ezt nem lehet tudni« (vagy: a bibliából kimagyarázni). »Miért nem,« fejtegeti tovább a gemára, »hisz mondhatják vala: a sötétség teremtetett korább, mint írva van: a föld pedig pusztta vala és üres és sötétség stb.« Igen, de azt hitték, hogy e kérdésre nyervén választ, a király tovább kérdezhetné: *mi van fönt és alant, előbb és utóbb?* De hiszen ugy a megelőző kérdésre, hogy t. i. az ég teremtetett-e előbb vagy a föld, sem kellett volna felelniük? De igen, akkor még azon véleményben voltak, hogy ő csupán bibliai versek után kérdezősködik; most pedig látván, hogy még mindig kérdeget, jobbnak látták nem felelni, nehogy még azt is kérdezze: mi van

¹⁾ Hogy a tenger a világot (helyesebben: az egész földet) veszi körül, ismert dolog a talmudi és midrási irodalomban. Bam. r. 13 fej. szerint a pitvar úgy veszi körül a »szent hajlékot, mint az óceán a világot.

fönt és mi alant, mi van előbb és mi utóbb.« — Már most mi nem tagadjuk, hogy szükségképen a hely egyszerű értelmében is nyugodhatunk. De valójában, szerintünk, e szavak mögött: »Ezt nem lehet tudni« mégis még más valami és valamivel több is lapanghat, mint a mennyit a gemára mégis egy kissé különös, titkolódzó és erőltetett felvilágosításából megtudunk. Ugyan? Az előbbeni kérdés, hogy az ég és föld közül melyik teremtetett előbb, a véneknek még oly ártatlannak tetszett, — és mindjárt nyomban rá következő kérdésre már felelni sem akarnak? És később mégis még akárhány kérdésre egész nyugodtan felelnek. De annál az első kérdésnél még azt hitték, mondja a gemára, hogy csupán szentírási versekre kérdez; de vajjon, miért nem teheték volna fel még e második kérdésnél is, hogy csupán csak szellemes biblia értelmezéseik iránt érdeklődik? Fentebb pedig ők az egyik kérdésre egyszerűen tapasztalati módon feleltek vala, anélkül, hogy bibliai versből indulnak vala ki, s a kérdező abban mégis teljesen megnyugodott? — Ámde, ejtsük el csakugyan a végső mondatokat és vizsgáljuk meg közelebbről a dolgot, akkor csakhamar át fogjuk látni, hogy a vének miért nem kívántak élni e verssel: »És a föld pusztta vala és üres és sötétség«, vagy jobban: »és a sötétség a mélységek fölött.« Mert ez utóbbival már nagyon is közelről érintették volna az *örvény-mélységű vizet*, a *ᾠδὸν ἀβύσσου*-t mint a hogy a *ἄλγ* — az ösanyag — symbolice elnevezte teljesen benne lettek volna azon kérdés örvényének közepette, tik,¹⁾ és azzal már hogy »mi van fönt és alant, előbb és utóbb.«

A mi ez utóbbi kérdést, a »gnosztikus téma,« mint Joël mondja, illetően fogalmazását illeti, nekem a Joëlétől eltérő véleményem van. Joël, ki (i. h. 154 l.) azalatt ugyanis »a pléroma és a pokol, a teremtés előtti dolgok s a világ jövőendő sorsáról való elmélkedést« véli érteni, maga jegyzi meg, hogy e szavak: **לֹאֲחֹר מִהַּ לִפְנֵים וּמֵהַ** szintén valami *térbelit* (etwas *Räumliches*) is jelentősenek, a mivel aztán »a teremtés előtti dolgok s a világ jövőendő sorsáról való elmélkedés,« tehát a négy kérdőpont utolsó fele, már is elesnék. Ámde a gnózisban, mint több más alapokban különböző, sőt ellentétes dolgok, ugy a térbeli és az időbeli is

¹⁾ Joëlnél, 165 k. l. Ugyanott láthatni, miként a gnosticusok e szavakat: »S az Isten szelleme lebegett a víz fölcsínén« feleserdik így: »az örvény fölött — a »víz«-et és »örvény«-t azonosítva, vagy egy egészenk egymást kölcsönösen kiegészítő részeivé téve.

annyiban csakugyan összefolyik, összevegyül, a mennyiben az összes gnosztikusok alaptanában, t. i. az Istenség lényének önkifejléséről s az aeónok az isteni lény tövéből való kisugározásáról szóló tanukban, egyszerre mind a *térbeli fokozat* (räumliche Abstufung), mind az *időbeli folyamat* (zeitlicher Process) szemléletének hely van engedve. Az utolsó aeónok a közbensőnek s a legfelsőbbektől nem csak végtelen, de azért mégis kimért, magasságokban távol esnek, náluknál alantabb állanak, hanem azokból ép oly távoli (a térségeknek megfelelő) időközökben fakadtak, eredtek is. A kérdésnél: mi van fönt és lent, előbb és utóbb, ha ugyancsak a »gnosztikus témát« jelenti, tehát mindvégig csak egy és ugyanazon tárgyról, azaz a *pléromáról* van szó, melynek mintegy négy végpontja a »fönt« és »alant«, az »előbb« és »utóbb« képezik.¹⁾

Sokkal kevésbbé nyomós és meggyőző az, a mit Joël az u. n. *szjygiákról* szóló tan mellett, azaz annak bebizonyítására hoz fel, hogy a talmudisták a gnosztikusoknak az *isteni lények kétneműségéről* szóló tanát is ismerték légyen. Nem csekély erőlködés után, melylyel Joël az omladékokat itt is összeilleszteni iparkodik, s minden szellemessége mellett, maga sem állít itt valami nagyon biztosat. Feltűnő előttem azonban, hogy Joël a következő helyet nem értékesíti: »Fiaim,« így szól, Debárim rabbá, 2. feje. Isten Izraélhez, »mindent, a mit teremtek, *párjával* (két nemben) teremtettem; ég és föld: egy pár; nap és hold: egy pár; Ádám és Éva: egy pár; e világ és a jövőendő: egy pár. — *egyedül az Én dicsőségem egy és egyetlen.*«²⁾ Valóban, ha bizonyos, mihez egyébiránt alapos kétely nem fér, miként a gnózis eme képzelete s egyáltalán az emberi okoskodás azon merész kísérlete, hogy az Istenség fogalmába olyasvalamit, mint a *nemi különbség*, felvegyen³⁾ egyedül az

¹⁾ Ezzel magától elesik az a nehézség is, melyet Joël (ugyanott) mellőzni kíván, az t. i., hogy a talmudisták az ebbeli tilalom dacára mégis felszámítanak olyanokat, a mik még a világteremtés előtt megteremtettek, — de a minek, szerintünk, a gnózishez semmi köze sincs.

²⁾ Tudvalevőleg a gnosztikusok, mire itt emlékeztethetünk, azért is támadták meg a bibliai világteremtőt (a *Demiurgost*), a miért a két nemet teremté, minek következtében a *házasság* szerintők egy szűkséges roszszá vált. V. ö. Grätz, Geschichte der Juden, 2. kiad. 4 kötet. 99 l.

³⁾ Mert a gondolat csirája a filozófiában is sokkal régiebb, mint a gnózis, s talán egész *Plátóig* és a *pythagoreusokig* vezethető vissza. L. Zeller, Philosophie der Griechen, 3 kiad. 599 l. és *Teichmüller*, Die praktische Vernunft bei Aristoteles, 395 k. 1.

érzések világában, a teremtmények életében észlelt ellentétességből az erős és a gyenge nemnek — avagy az alak és anyagnak, mint a későbbi aristotelikusok mondák, származhatott: akkor e képzeletet, sarkpontjával, találóbban megjelölni és különösen határozottabban visszautasítani, mint ez itt, helyünkön, történik, már nem is lehet.

Végül, egy igen szerény hozzátevést is akarunk itt még kockáztatni. Chagiga 15 b l. azon kérdésre, hogy Elisá b. Abúja, *Achérnek*, a hitehagyott gnózis zsidó képviselőjének,¹⁾ vesztét, tulajdonképen mi okozta, a gemára tudvalevőleg így felel: Nem szünt meg szájából a görög ének — *זמר יוני* —; róla mondták, hogy mikor fölkel székéről az iskolában, a tévedők iratai hullottak ki öléből. E helyre már több ízben és több oldalról történt utalás, mint olyanra, a melyből *Achérnek* a gnózisban való beavatottsága világosan kitűnik, a nélkül mindazonáltal, hogy e szónak *זמר יוני* teljes érvényt szereztek volna.²⁾ *Bardesanes* híres gnosztikusról (153—224) azonban följegyzé a történet, hogy ő kiválólag az általa szerzett *hymnuszok* szépsége révén szerzett magának s a gnózis számára igen számos követőket.³⁾ *Bardesanes* Elisá b. Abúja után virágzott egy pár évtizeddel; de ha felteszszük, a mi épen nem valószínűtlen, hogy *Bardesanes*, abban a szándékában, hogy a gnózis tartalmát hymnuszokban előadja, s az ugy vallásos-költői mezbe öltözött tant ajánlatosabbá, igézőbbé tegye, mások is már megelőzték, akkor eme gnosztikus hymnuszok lehetnének azon »görög énekek, melyek *Acher* ajkairól szüntelenül felhangzottak,« s melyeknek reá nézve oly végzetesekké kelle válniok.

¹⁾ Nem tudom, hogy Joël (i. h. 2. kötet. 185 l.) miért szól róla annyira óvatossággal: »dass er in gnostische Verirrungen hineingerathen zu sein scheint.«

²⁾ Grätz még a történetben is (i. h. 102 l.) határozatlanul: »görög énekekről« szól.

³⁾ L. *Alaog* (Clemens Alex. után), Kirchengeschichte, 6. kiad. 146. l.

Temesvár.

LÖWY MÓR.

IRODALOM.

AZ ANTISEMITIZMUS FILOZOFIÁJA.

Eduard von Hartmann. Das Judenthum in Gegenwart und Zukunft.
Lipsee, 1885.

Vannak dolgok, melyek legjobban megezáfolják önmagukat, ha kellő világításba helyeztetnek, és csak azok kölcsönöznek nekik jelentőséget, azok adják meg nekik a valószínűség vagy helyesség látszatát, a kik komolyan fejtegetésekbe bocsátkoznak. Én nekem tehát Hartmann czimbéli könyvével szemben alig van egyéb dolog, mint az ő rendszerét kellő világításba helyezni, és e rendszer főbb részleteibe bocsátkoznom, mert ezekben rejlenek az egésznek legjellemzőbb vonásai.

A német antisemitizmus a legmagasb körökből indul ki és tisztán politikai tendenciája van.

De egy kormány által támasztott és élesztett és politikai célokra felhasznált antisemitizmus nem olyan közönséges dolog, mint a parasztnak méltó haragja, ha a zsidó rossz pálinkát mér neki, vagy vissza kéri tőle a kölcsönt. — Egy nagy államférfiu csak nem engedheti meg, hogy az ő antisemitizmusát is zavaros forrásból eredő szenvedélyből magyarázzák. Ilyen antisemitizmust már magasabb elvekre kell fektetni, ezt filozofailag kell megokolni, és kimutatni nem csak helyességét, hanem szükségességét és egyedüli lehetőségét. És Németországban, a gondolkodók hazájában, nem találkozunk filozofus, ki erre vállalkozik? Igaz, hogy Hegel óta — kire annak idejében az abszolút monarchia támogatására nagy szükség volt — udvari filozofus Berlinben nem volt, de ha megint szükség van rá, miért ne akadna? Csakugyan akadt. Itt van Eduard v. Hartmann s munkája, melyet ismertetni készülnék, úgy látszik, mintegy székfoglaló, melyet udvari filozofus minőségében tartott.

Mint filozofus mutatja be magát, ki a pártok fölött áll, mint filozofus akar e tárgyhöz szólni és azért előbb problémát kell belőle csinálni. És pedig bonyolódott problema szerinte a zsidókérdés, melyet ha meg akarunk oldani, mindenkéül szét kell bontani különböző elemeire. »A zsidókérdésben ethnologiai, vallásos, nemzeti, társadalmi, gazdasági és politikai problémák keresztezik egymást.« Kövessük hát lépésről lépésre és lássuk az egyes problémák megfejtését és így az összes zsidókérdés megoldását ez új filozofia értelmében.

I. A faj. A zsidók külön ethnologiai fajt képeznek s a különbség a zsidók és más európai nemzetek között sokkal nagyobb, mint ez utóbbiaké egymás között. E különbség olyan nagy, hogy keresztezést csak kivételnek lehet tekinteni. A zsidók jelenlegi típusában különben szerző kétféle tulajdonságokat különböztet meg, eredetieket és szerzetteket; az előbbieket kivétel nélkül jók, az utóbbiak kivétel nélkül rosszak.

»Nem állíthatni, hogy az 1 $\frac{1}{3}$ százalék zsidóval való keverés a német nép jellemét károsítaná, sőt inkább sok tekintetben hasznára lehet. A mi a németeket azonban a szerzett tulajdonságok visszatartó voltán kívül is a zsidók gyakorlati realizmusa ellen (ez pedig az eredeti jó tulajdonságok között van felsorolva, szemben a németek gyakorlatiatlan idealizmusával) komoly aggodalmakkal kell, hogy eltöltse, az a körülmény, hogy ez utóbbi még eddig nem a német, hanem a zsidó eszmények szolgálatában áll.« Ezek a zsidó eszmények genialis átmenetet képeznek a második fejletre.

II. A vallás. Szerző a vallásban megkülönbözteti a törvényt és az ígéretet. »A törvényen kívül a zsidó vallásnak még egy más alkatrésze van: az ígérlet. Minden vallás tartalmaz ígéretek, de nem mindegyikben visznek oly nagy szerepet a túlvilági ígéretek mellett a földi ígéretek is, mint a zsidóságnál.« »A túlvilági Istenbirodalomban egyáltalában csak zsidók vannak, miután mások nem támadnak fel; az e földi Jehova-birodalomban vannak ugyan más nemzetségek is, de mindnyájan hódolnak Jehovának és az ő kiválasztott népének adót fizetnek.« »A kereszténység előtti korból való földrajzi határozottságát (Jeruzsálem mint világváros) ezen zsidó világuralomnak álma elvesztette ugyan, de egy az összes népek fölött uralkodó zsidó arisztokraczia értelmében nem-

csak föntartotta magát, hanem újabb időben határozottabb körvonalokat is nyert.» (43. l.)

Ezen ígéretek természetesen más alakot vesznek fel a művelt zsidóknál és más a műveletleneknél. De mind a két alakban veszelYES lesz a népekre, melyek kebelében laknak. Amazoknál egy teljesítendő kulturmisszió képzelmet hozták létre. »A hívő zsidóság művelt köreiben ez a zsidó nemzeti büszkeség oly fordulatot vett, hogy a zsidóság tiszta monotheizmusa által a legmagasabb, az abszolút vallást adta a világnak, és hogy most az a feladata, hogy e vallást győzelemre juttassa az egész világon.« »A zsidó világalumal ezen álma mindent felölelő nagyszerűségében csakis a pápai világalumalnak katolikus álmával hasonlítható össze.« Minden szellemi munka, minden anyagi törekvés e cél felé irányul, melyet a zsidóknak maga a vallás és az ezekben foglalt ígéretek kitűznek. Ők persze tagadják, de éppen ezen heves tagadás és az igyekecs, terveiket idő előtt el nem árulni, eléggé figyelmeztetheti a népeket, hogy őrizkedjenek, mert azon pillanatban, a midőn nyíltan fölléphetnek terveikkel, azok is, kik most színelveket törődnek a vallással, de sőt még azok is, kik külsőleg ki is léptek és más felekezethez áttértek, csatlakozni fognak hozzájuk és gyarapítják hatalmukat, »hogy a világárisztokraczia előnyeiben ők is részt vehessenek.«

III. *Faji érzület és nemzeti érzület.* »A zsidó faji érzület (Stammesgefühl) összeütközésben van a gazdauépek (Wirthsvölker) nemzeti érzületével, magában a zsidó tudatban.« (49.) Ezen dogmával kezdi szerző a fejtegetést és miután az ellentét meg van állapítva, igen ügyesen vonja le a következtetéseket. Ha e két érzelem valóban összeütközik egymással, akkor természetes, hogy az egyiket fel kell adni. És a faji érzület feladása nem is egyéb mint azon adósságnak lerovása, melyet a zsidóság az emancipációval magára vett. Addig míg ezt az adósságot le nem rótták, azaz a kivetkőzést a zsidóságból (Entjudung) tökéletesen keresztül nem vitték, addig a gazdauép az adopezióknak vételárával meg van csálva. Minél tovább halasztják ez adósság megfizetését, annál nagyobb a bizalmatlanság az adósnak őszinte számdéka iránt. Nem is a fizetésnek nem teljesítése a fődolog, hanem az adósságnak el nem ismerése: ez a zsidó kérdés »ideális magva«. A fődolog tehát, hogy a zsidóság szószólói ismerjék el, hogy a faji érzület még elnyomja bennük a nemzeti érzületet. A kik tehát

azt kívánják a német néptől, hogy a dolgok jelenlegi állásával elégedjék meg, azt kívánják tőle: »sich zum willigen Fusseschemel der Grösse und Herrlichkeit der künftigen jüdischen Weltherrschaft zu machen.« (58.)

IV. *Mellőzés az államban.* Miután a faji és a nemzeti érzület között az ellentét szerencsésen meg van találva, az antisemitizmus filozófiájának ezen alapelvére szerző most bátran fölépítheti egész rendszerét és megmentheti az államot az $1\frac{1}{3}\%$ zsidók részéről fenyegető végveszélytől, illetve nagy bölcseséggel megokolhatja azt, a mit a német állam és társadalom a zsidóktól megtagadni jónak lát. A legfelsőbb hadur nem tűr zsidó tisztteket a hadseregben, és a legfelsőbb államkormányzó nem tűr zsidó állami tisztviselőket és eléggé sajnálja, hogy a birói karba máj betolakodtak és onnan jó móddal már nem lehet kiszorítani. Mindez pedig filozofusunk szerint helyes: ily állások osztatlan nemzeti érzületet követelnek, a mely csakis a zsidó szolidaritástól való teljes kiválás által bizonyítható őszintének. A zsidóknak saját jól felfogott érdekeikben áll, őket ilyen állásoktól távol tartani mindaddig — míg arra megérték. Sajnos ugyan, hogy most még a zsidóságból való kiválás csakis a kereszténységbe való átlépés árán történhetik, miáltal az új hitvallás letételénél az illetőnek őszintesége legalább is ferde világításba helyeztetik. Még sajnóssabb azonban, hogy a félrevezetett közvélemény nyomása alatt az állami hatóságokban hiányzik a bátorság, a zsidó folyamodóknak kizárását osztatlan nemzeti érzületet követelő állásokból, nyíltan és őszintén hirdetni és keresztül vinni, (70. l.) és hogy ezért mindenféle eszközökhöz nyulnak, hogy a folyamodóknak elutasítását legalább külsőleg tisztességes köpenybe burkolják. Ez a szemérmes antisemitizmus, miután most már filozófiai alapelvekre van fektetve, bátran levetheti az álarczot és lehet — szemérmetlen. Ha a mai viszonyok közt meg akarnák nyitni a zsidók előtt az állami igazgatást, ebben ép oly könnyen nyerhetnék el a tálsúlyt, a mint azt egyes nagy városok igazgatásában már tényleg elnyerték, »und diese der Beherrschung des politischen Lebens so günstige Situation müsste fast unvermeidlich zu einem unwiderstehlichen Reizmittel für die Befestigung und Verstärkung des Weltherrschaftstraumes, d. h. zu einem Hemmniss der Verschmelzung und zu einer in Katastrophen führenden Stromschnelle werden.« Azért a zsidóság legsajátosabb érdekeiben áll, hogy ily kísértéstől meg-

óvassék addig, míg a nemzeti érzület tökéletesen le nem győzte a faji érzületet és a próbát sikeresen kiállhatja. Hasonlóképen, egész általánosságban szólva, a zsidóság érdekében van, hogy minden más még eddig fennálló »mellőzés« minél lassabban szűnjék meg. Ezekhez pedig tartozik.

V. *a mellőzés a társadalomban.* A tényleg fennálló mellőzés okai ő bennük rejlenek és pedig egyrészt a faji érzület túlnyomó-ságában a nemzeti érzület fölött, másrészt a még be nem végzett társadalmi nevelésükben, még a zsidó finanziaális és értelmi elit-nek legnagyobb részében is. Semmiféle törvény nem kényszerítheti a polgárt, hogy zsidó polgártársát szeresse, ezt csak ők maguk tehetik az által, hogy az ellenérzésnek bennük rejlő okait eltüntetik, a helyett, hogy eltagadják, és ha felhagynak a szemrehányásokkal a meg nem érdemelt mellőzés miatt, a mi az ellen-érzést csak fokozhatja. A zsidóság hibái három forrásból erednek: a szabadság és jog hiányából; a társadalmi állásuk alárendelt voltából; az eddigi tevékenység egyoldalúságából. Miután mindezek a gazdanépek által okoztattak legnagyobb részben, természetesen, hogy nekik most elnézőknek kell lenniök irántuk. És a gazdanépek valóban azok, de hogy mily mértékben, ezt egészen rájuk kell bízni, azt ők legjobban tudják megítélni. Valamint a zsidók saját érdeke kívánja, hogy a magasabb hivatásokat még ne foglalják el mintegy ostrommal, ép úgy nagyon rosszúl tennék, ha a magasabb társadalomba való belépésüket elsiettetnék, mert ez okvetlen érzékeny visszahatást idézne elő és tényleg misem érlelte annyira az utolsó évek antisemitikus áramlatát, mint a zsidó parvenuk társadalmi tapintatlansága és tolakodó fenhéjázása. A mostani állapot átmeneti krízis, mely mindkét részlől kellenetlenségekkel jár, de ezeket mindkét résznek türelmesen el kell viselnie. A gazdanépeknek még mindig sokkal több okuk van a panaszra mint a zsidóknak. De ha a zsidó panaszoknak meg nem érdemelt mellőzés miatt volna is alapjuk, a mint hogy tényleg nincsen, »so würden sie doch immer noch nicht bloß aufgewogen sondern überwogen, durch die Klagen der nichtjüdischen Volkstheile über Zurückdrängung durch das sich vordrängende Judenthum.« (90 l.) És erre a pontra kell most figyelmünket fordítani. Ez pedig nem egyéb mint a

VI. *kiváltságos helyzet,* melyet a zsidó sok tekintetben elfog-lal. Így pl. a pénzarisztokracziát majdnem kizárólag ők képezik.

Ezek után a mi természetes eszünkkel a következő következtetést vártuk volna: Ti zsidók az állam és társadalom páriái vagytok ugyan, — de van pénzetek. Vigasztalódjatok azzal és keressetek kárpótlást az élet finomabb élvezeteiben, melyeket vagyontok nektek megenged. De a herlini filozofus egész másképen következtet: A hivatalok kiosztásánál nemzeti érzületeteket nem találjuk teljesnek, a társadalomba való befogadásra, nevelésteket nem találjuk eléggé bevezettnak és — ti mégis merészeltek gazdagok lenni? »Ha a zsidóság szószólói ama gyűlöletben egy mélyebb erkölcsi tudatnak ösztönyszerű érzelmeit következetesen félreisme-rik és eltagadják, sohasem fogják megérteni a zsidó kérdésnek e pillanatban gyakorlatilag tán legfontosabb oldalát.« (100 l.)

Honnan vettétek ti tulajdonképen azt a nagy vagyont? Az elkeseredés a fölött, hogy nektek annyi a pénzetek, bizonyára nem hágotat volna ily magas fokra, »ha a német nép legalább arról meg volna győzve, hogy ez a vagyon becsületes azaz nem csak a tör-vényekkel, hanem a nép erkölcsi érzelmeivel, összhangzó, magában véve, produktív munka által szerezett.« (101 l.)

Hogy joggal-e vagy nem, de tényleg a közvélemény az ellen-kezőről van meggyőződve, és ez az, a mi a nép jogérzetét legmé-lyebben sérti, és az egész zsidó kérdésben a legkellemetlenebb komplikációkat okozza. (És ha ez a közvélemény nem jogos, akkor is megsérti a jogérzetet? Erről hallgat Hartmann úr.) »Valóban, ha a zsidóság mostani kiváltságos helyzete és kilátása még további haladásra lényegesen az ő pénzén alapszik (pedig a hadseregben vagy az államban vagy a társadalomban elfoglalt befolyásos állásán nem alapulhat, ezt Hartmann úr igen jól tudja) akkor nem kerülhet el annak megvizsgálása, miképen jutott a zsi-dóság pénzének birtokába.« (101. l.)

Ily előzmények után egy percig sem lehetünk kétségben a megejtendő vizsgálat eredményéről, melyhez a szerző azonnal hozzá is fog az antisemitizmus fellépése óta eléggé ismeretes cím alatt:

VII. *Gazdasági kizsákmányolás.* Szerző különbséget tesz munka és nyereséges kereset között. Amannak közgazdasági, emennek csak magángazdasági értéke van. A munka tisztetét csak nemzetgazdasági értéke szerint mérjük, és azért megta-gadjuk a zsidóktól a munka tisztetét, mert az ő foglalkozásuk csak nyereszkeskedő kereset és nem tulajdonképi munka. Van ugyan

elég keresztény-germán makler, börziánér, nagy és kiskereskedő is. De az ezektől szerzett gazdagság utoljára mégis csak visszajut megint a nemzeti vagyomba, holott ez a zsidók kezében mindörökké el van idegenítve és csak a zsidó nagyság és hatalom eszményeinek szolgálatára a gazda népek rovására. Azt nem lehet ugyan tagadni, hogy a zsidóknak tekintélyes része szívesen hajlandó mostani keresetéről lemondani és azt valódi és tisztességes munkával fölcserélni, de sajátszerű és nevezetes dolog az, hogy csak egy irányban t. i. a szellemi munkával. Észrevehetjük azt mindazon pályákon, melyek eddigelé a zsidóknak hozzáférhetők. Ez pedig ismét nagy baj, oly annyira, hogy azt a német népnek nem is szabad megengednie, mert annak a veszélynek teszi ki magát, hogy a pénzarisztokraczia mellett még egy zsidó szellemi arisztokraczia uralma alá kerül. Tehát csak egy mód van! a nyereszkeskedő keresetet, a mely ugyan nem önmagában, de a zsidók kezében minden esetre közkárossá válik, fel kell adniok és munkához kell fogniok. »Hogy a zsidók egészben véve dologkerülőeknek tűnnek fel minden produktív munkára vonatkozólag, mely őket nem vezeti be rögtön a magasabb társadalmi rétegekbe, abban én nem látok eredeti képesség hiányát, mert nem szükséges két megfőjtő ok, a hol egy is elég, és nekem elégnek látszik az az egy is, hogy a kizsákmányoló tevékenység eddig még előnyösebb nekik, mint a produktív munka, és semmiféle nemzeti érzület nem gátolja őket abban, hogy a gazdanépeket ki ne zsákmányolják.« (129. l.)

De nem! Nem idézek tovább. Ha eddig is már a filozófiai okoskodás széles árából, filozofushoz épen nem illő sajátyszerű ingerültség hangjai fölszókeltek, iparkodott legalább őket azokba a sajátyszerű csakis a német filozófia nyelvén lehetséges körülírásokba burkolni, de most erről is megfeledkezett, és véres száju demagog nem kiabálhat jobban, mint Hartmann e fejezet utolsó kikezdésében. Mivel pedig én csak rendszerét akarom kimutatni, valahányszor ő kiabálni fog, én egyet lapozok, és így most is áttérek a következő fejezetre.

VIII. A védelem eszközei. Két ilyen eszköz van: 1. a zsidóknak nemzetiessége és kivetkőzése a zsidóságból, 2. a gazdanépek fokozódó gazdasági érettsége. Hogyan jutunk ilyen gazdasági érettséghez? Az által, hogy a zsidóktól tanulunk! Tanuljatok tőlük mérsékletességet, takarékoságot, háziasságot, stb. Ha a 40 millió lakossal bíró Németországban nem volna $1\frac{1}{3}\%$ zsidó,

akkor ez persze nem volna szükséges. Akkor a hivatal-nemesség (Dienstadel) ezentul is ötször annyit költhetne, mint a mennyi a fizetése, a telek-nemesség (Grundadel) fogadásokban, játékokban és más becsületbeli adósságokban a legtisztességesebb módon elveszithetné telkét is nemességét is; a hivatalok, a telkek és a nemesség örökösei legalább nem volnának zsidók. Mivel azonban $98\frac{2}{3}\%$ német mellett még $1\frac{1}{3}\%$ zsidó is van az országban, azért — őrizkednünk kell. Szégyen ugyan még csak annak a lehetőségét is megengedni, hogy ez a kisebbség bennünket elnyomhatna, föltönnök uralkodhatnék, de szégyen ide, szégyen oda, fontoljuk meg a dolgot. Gondoljuk meg első sorban, vajjon a törvényhozás nem tehetne-e valamit ezen szegény elnyomott $98\frac{2}{3}\%$ érdekében. Hogy Hartmann talpraesett javaslatai közül csak egyet említsek, ime: »Igy az időüzletek megnehezítése magas megadóztatás által is hasznossá válhatik, föltéve, hogy először nemzetközileg keresztül vitetnek, másodsor a még nem létező árukról és értékekről szóló, vagy a már létezőknél a valószínű transzportidőt túl nem haladó határidőre szóló szállítási üzleteket nem foglalja magában.« (Üzletemberek azonnal felfogják ismerni, hogy mit jelent ez a sikerült körülrás.)

Különben a törvényhozás nélkül is boldogulhatnánk egyszerűen az önségely által. Egy antisemita liga nem feszik egészen a lehetőség határán kívül, és ha a zsidó kereskedelemnek, illetén kiéhezése eleinte kellemetlenségekkel járna is, a mennyiben a keresztyének, megszabadulva a zsidó versenytől, csak még szemtelenebbül folytatnák azt, a mit különben csak a zsidóktól szoktak rossz néven venni, vagy a mennyiben talán ez által a tőkének egy része a nemzeti közlekedésből kivonatnék, mégis ez anyagi veszteség nem jöhet tekintetbe. »wenn er der Preis ist, um den allein die nationale Ehre und Freiheit gegenüber einer überwuchernden jüdischen Geldaristokratie gewahrt werden könnte.«

IX. Művészet, tudomány és sajtó. Ha a zsidók mértékleteségük és takarékoságuk által pénzt szereznek, akkor ez ugyan nagy baj, mely a népnek jogérzetét mélyen sérti; de utóvégre lehet segíteni rajta, egyszerűen elveszik. De ők szellemi kincseinket is elsajátítják, és azokat, sajnos, már nem lehet tőlük elvenni. Mit kell itt tenni? »Ha a zsidóság egészen elzárkóznék a nemzeti művelődés elől, akkor ezt nem háborgatná, ha már teljesen kivetkőzt volna zsidóságából, és meg nem nemzetesedett volna, akkor talán

előmozditanák is. Jelenleg azonban, midőn a zsidók a népek minden szellemi ügyeibe avatkoznak, a nélkül, hogy megszüntek volna mint zsidók gondolkozni és érezni, oly ellenmondások keletkeznek, melyek a nemzeteket nagyon kellemetlenül érintik. A mennyiben a zsidóságnak bontó negativitása a nemzeti kulturának csak elavult alkatrészei felé fordul, tárgyilag véve szolgálatot tesz a kulturfolyamatnak, mindazonáltal a népek ezen általuk nagyra-becsült alkatrészek aláadását alanyilag sértésnek veszik, mert az idegentől megtagadják a jogot, hogy ily módon belenyuljon a nemzet szellemi életében. »Witz, Ironie, Satire, Spott, Hohn, Frivolität und Cynismus vereinigen sich oft genug um dem Volke seine Ideale herunter zu reissen und durch den Koth zu schleifen und dergleichen Leistungen sind stets sicher ein dankbares Publicum zu finden. Auf diese Weise hat gerade an der deutschen Nation das Judenthum viel gesündigt, und dieses Sündenregister ist noch weit entfernt geschlossen zu sein.« (164 és k. l.)

A mint látjátok, itt is segíthetünk magunkon. Eltagadjuk a zsidóktól a jogot, hogy a gazdanépek művelődésében részt vegyenek, és megbélyegezzük mindazt, a mit már elsajátítottak, jogtalan szerzeménynek: nem egyéb, mint lopás. Mivel pedig a tolvaj nem lothat bizonyos rendszer szerint, hanem azt kell vennie, a mi keze ügyébe akad, itt egy darab egyiptomi bölcseséget, ott egy kis görög filozófiát, itt idealizmust, ott romanticizmust, azért a zsidóságnak tudománya és művészete rendszertelen — eklekticizmus. Most pedig van egy filozofus kinézésű jelszónk, melynek segítségével Spinozát, Meyerbeert, Heinet igen kényelmesen és egy szuszra lehordhatjuk egész a sárga földig.

Ha a zsidók csak saját használatukra meritenének a népek szellemi kincseiből, akkor nem kellene tovább vele törődni, egy sajnálkozó mosoly, egy ünhitt megvetés elég volna. De ők oly szemtelenek, hogy ezt a mindenünnen összeszedett portékát, a melyet sajtászerű skeptikus savban föloldanak és izléses közepszerűséggel földiszítenek, még a vásárra is viszik, és ez a reprodukció veszélyes, mert kiszorítanak bennünket. »Minden téren, a hol nem követeltetik egyéb mint reprodukció, a zsidókat a legmagasabb czélokat látjuk elérni, és oly tömegesen megjeleni, hogy daczára a csekély százaléknak, a nemzsidók fölött vagy már elérték a túlsúlyt, vagy félő, hogy legközelebb elérik.« (168. l.)

Ily eredményeket pedig lehetetlen egyenes úton elérni, az

csak úgy lehetséges, hogy a zsidók itt is alkalmazzák *üzleti eljárásukat*. »Mindenütt csak a routine, a raffinement, a hautgout, szóval a tömegnek rossz izlésére való spekuláció, melyek által a zsidók ezt az eredményt elérik. Mindenütt csak akkor lépnek előtérbe, ha a nemzsidók alkotó ereje a tért már eléggé megművelte, úgy hogy csak a meglevő minták reprodukciója marad hátra, und überall entadeln sie die Idealität der Kunst durch Herabziehen ihres Betriebes in die geschäftliche Sphäre des Gelderwerbs.« (168. l.)

És az ő káros üzleti tevékenységüknek ezen ágában is támogattnak a közöttük virágzó és áttörhetetlen clique-rendszer által. »Ha egy zsidó sikert arat, akár a színpadon, akár a koncertteremben, akár pedig az által, hogy egy sokaktól kívánt hivatalba jut, *mindenki* (tetszik tudni, hogy ki ez a Mindenki ur!) hajlandó annak nagy részét a clique rovására írni, mely elágazásait mindehová terjeszti. Azért is olyan kellemetlen minden nemzsidóra nézve a verseny a zsidókkal, mert tudja, hogy egy clique-nek befolyásával áll szemben, der an fester Geschlossenheit, weiter Verzweigung und Rücksichtslosigkeit in protestantischen Ländern nichts anderes zu vergleichen ist.« (169. l.) De vigyázatok magatokra! Nem csak a zsidó kereskedelmet lehet kiéhezteni, a zsidó üzlet ellen tudományban és művészetben is lehet antisemita ligát alkotni. »Ha a zsidók nem fogják jókor elszánni magukat, hogy lemondjanak ezen clique-rendszerről, akkor a feleletet rá egy antisemita clique-rendszer alakjában egészen maguknak tulajdoníthatják.« (170. l.)

Legveszedelmesebb pedig a zsidóság a sajtó által lesz, mely már magában véve a modern kulturának fekélye. És ez a sajtó azonfölül a zsidók uralma alatt áll. »E nyomorúságból csak egy mentség van, az újságoknak el kell vonni az üzletet! Ezt a törvényhozás a következő eszközökkel teheti: 1. A hirdetési monopólium által. 2. A börze és kereskedelmi hírek kizárása által a politikai lapokból. 3. Az újságok nyomtatott térfogatának megadóztatása által és pedig a kereskedelmi és börzei újságoknál jóval magasabban. 4. Az által, hogy a szerző köteles minden cikket teljes és valódi nevével aláírni. 5. Az által, hogy mind a kiváltságokat a heti és havi folyóiratoknak meghagyják.

»Eine solche Reform der Journalistik würde das Übel an der Wurzel angreifen, und die jüdische Ausbeutung durch die

Presse, ohne jede Ausnahmeregeln gegen die Juden, auf ein ungefährliches Mass beschränken.« (176. l.) Térjünk át az utolsó fejezetre.

X. *A politika.* Itt két kérdés merül föl. Az egyik, mit akar Bismarck; a másik miért nem akarják azt a zsidók. Az első kérdésre nem is szükséges felelni. De a második kérdésre szolgálhatok válaszzal: »A zsidók politikája mindenütt a zsidóság külön érdekei által, nem pedig a gazdanépek jól vagy rosszul felfogott érdekei által van meghatározva.« (178. l.) Azért is csatlakoznak mind a liberalizmushoz, ehhez az elméletileg rövidlátó és gyakorlatilag terméketlen politikához, mert azt céljaikra legjobban használhatják. »In der That brauchte das Judenthum sich nur diesem doctrinären Flügel der liberalen Partei anzuschliessen, um alle seine Interessen auf das beste gefördert zu sehen, und zugleich von dem Nimbus der Idealität zu profitieren, den diese Partei in den Augen des Volkes um ihr Haupt zu winden verstanden hatte.« (179. l.) A zsidó minden szabadságot követel magának, de semmiféle szabadságot nem akar megengedni másnak, melyet az az ő kárára használhatna. Ő megengedi magának, hogy minden nemzsidót szóval és írásban tetszése szerint lehordjon, de rögtön kiabál középkori barbár zsidó üldözése miatt, ha valaki ugyanazzal a szabadsággal él ő vele szemben, holott tekintetbe kellene vennie, hogy most már csak legfeljebb szóval bántjuk, nem mint azelőtt, mikor még élete és vagyona veszélyben volt. (181. l.) Itt csak egy alternatíva van. Vagy idegennek érzi magát az ember a nemzeti államban, akkor a magaviseletnek egyedüli loyalis és tisztességes módja tartózkodni minden részvételtől a nemzeti ügyek tárgyalásában. Vagy a nemzethez tartozónak érzi magát, akkor magától értetődő, hogy a nemzet politikai pártéletében is részt vesz. De ép oly magától értetődő (H. ur logikája szerint, melynek ez valóban klasszikus példája), hogy ez csak a különböző pártok közt való eloszlás, nem pedig egyetlenegynek, és pedig a minden alkudozást a kormánnyal elvileg kizáró ellenzéknek, erősítése és vezetése által történik.

»A mostani állapot, midőn a zsidóság a gyűlöletes és engesztelhetetlen ellenzéknek lelke, és politikai ténykedése arra szorítkozik, hogy a nemzeti újjászületés kormányát lelkiismeretlenül gyanúsítsa és aláássa, kell hogy minden német hazafinak a harag és szegény pirját arcába kergesse, és misem képes

inkább a szabadelvű németek előtt ezen tanok igazságát gyanúsítani, mint a zsidó szövetség és fővezérség, melyet ez által nyakukra vettek.« (184. l.) Hogy ezen állapotnak véget vessenek, az antisemiták azt javasolták, hogy a zsidóknak csak népességi százalékek szerint kell részt engedni a politikában, tehát kimondani, hogy az egész birodalmi gyűlésben nem lehet több mint egy pár zsidó. Hanem az kivételes törvény volna és azt nem akarjuk, van még egy más régen kipróbált eszköz: divide et impera. Meghasonlást kell előidézni magában a zsidóságban különböző agitációk által és pedig el kell őket választani egy konzervatív plutokraczia és egy szocialdemokrata vagyontalan tömegre. »Az ily meghasonlás legalább első részében a nemzetesedésnek, de mindkét részében a zsidóságból való kivetkőzésnek javára lesz. Mert a konzervatív lett zsidók már érdekből is meg nemzetesednek, és a zsidóság ezen szétválása két ellenséges táborba okvetlenül lerontja azt az erős szolidaritást a nemzet kebelében.« (188. l.)

Most elmondtam nektek véleményemet alaposan egész filozófiai rendszerbe szedve, és a kinek csak még egy csepp érzéke van a nemzeti becsület iránt, érteni fog engem és kivonhatja a tanúságot. De most komolyan arra is kell gondolnom, hogy húzom ki magamat tisztességesen a dologból, még csak két oldalom van, ez tehát nem nektek szól, ti szeggyentől és haragtól piruló hazafiak! ez csak az a mézes madzag, a mit annak a piszkos zsidó sajtónak a száján keresztül kell húzni, hogy dühösen nekem ne rontsanak. Tehát még hamarjában azt mondom nekik, hogy nagy jövő vár rájuk, de persze csak akkor, ha arra határozzák magukat, hogy azt a gazdanépek nemzeti politikájában és művelődésében, nem pedig, mint eddig, saját külön érdekeiknek előmozdításában, keresik. »Dieser Umschwung kann nicht ausbleiben, und je früher die Juden dies anerkennen, und je mehr sie Hand anlegen zu seiner Beschleunigung, desto schneller werden sie aus der für alle Theile peinlichen Übergangs-Krisis heraus zu behaglichen Zuständen gelangen. Insoweit aber diese Krisis unter allen Umständen noch eine gewisse Zeit beansprucht, handelt es sich vor allen Dingen für beide Theile um Geduld.« (190. l.)

Két dolog jellemzi különösen az antisemitizmus e német filozófiáját. Először a hangnag azon sajtószertű ingerültsége, mely az egész könyvön végig vonul és a melyet már közbevetőleg jellemeztem. Másodszor azon helyi és pártszínezet, mely az egészet a

tárgyalás oly alacsony niveaujára szorítja, hogy abból minden magasabb szempont ki van zárva. Azért ajánlanék is a szerzőnek egy kis változtatást a czimben, mely a mostani általánosságban a könyv tartalmának sehogy sem felel meg, és pedig így: »Das deutsche Judenthum, wie es behandelt werden muss vom Standpunkte des Staatssocialismus.«

Szeged.

BAUER SIMON.

A NÉMET MIDRÁS.

Bibliotheca rabbinica. Eine Sammlung alter Midraschim, zum ersten Male ins Deutsche übertragen von Lic. Dr. Aug. Wünsche. Lipsce, 1880—1885. 33 füzet.

Azon vaskos mű, mely előttem befejezetten fekszik, örömmel és büszkeséggel tölti el a zsidóságot. Örömmel, mert általa ismét megtompult egyike azon éles kardoknak, melyeket annyi meggondolatlansággal forgatnak elleneink, általa ismét bedugult egyike azon »viszály kutjainak,« a honnan tudósa, tudatlanja meríti ellenünk a koholt vádak sáros vizét. Büszkeséggel azért, mivel oly munka lett általa minden olvasni tudó számára hozzáférhetővé, mely a zsidó élet és zsidó tudomány valóságos tárházának mondható s mely nem ritkán szolgált bányául oly kincsesőknek is, kik minden felekezeti pártoskodás felett állván, benne az általános emberit keresték és meg is lelték. *Wünsche Ágost* drezdai tudós a régi midrás-gyűjtemények színe javát átültette németre és nem egész öt év lefolyta alatt 33 füzetben ki is adta. Hogy ez óriási munkát nem-zsidó végezze, azt szándékosan nem említettem büszkeséggel, mert, habár légió azoknak száma, a kik Apiontól kezdve Rohlingig a zsidó irodalmat ferdítés, vagy csak félreértés által pusztán azon czélból tanulmányozták, hogy belőle rágalmaik számára fegyvert kovácsoljanak, mégis csak az igazságnak adózunk, a midőn végig tekintünk azon lelkes keresztény férfiak során, a kik Reuchlintól a fáradhatatlan Delitzschig egyrészt tisztán a kutatás vágyától ösztönözve, másrészt a hamisítatlan valóság szent szellemétől ihletve nemcsak őszinte kedvvel belemélyedtek az ókor ezen tiszteletet parancsoló tudományágába, de a hol kell, lelkesedésök egész hevével léptek sorompó elé igaz ügyünk érdekében. Hisz az emberek egy része szereti önmagát

áltatva önmagával és másokkal elhitetni, hogy századunk jóformán a szédelgés, részrehajlás százada, a melyben Themis vak, míg ellenben a hazugság a társadalomban ép úgy, mint a tudomány felavatott csarnokaiban fényes diadalait üli. Pedig éppen a zsidóság életében, vagy ha úgy tetszik, tudományában mutatható ki legvilágosabban, hogy ily elhamarkodott ítéletek felszínes gondolkodás gyümölcsei, mely az átmenetet megállapodásnak, a fejlődést befejezésnek nézi. A vaskohóból salak is válik ki, de azért csak felszegecs tarthatja azt tiszta vasnak. A folyók hullákat is szoktak a partra kivetni, azért a folyót el nem átkozzák. A legutóbbi zsidókérdés Németországban megmutatta, hogy a zsidó tudománynak ilyen igazságos őrangyala — a hívők Izraél Istenének mondják — van, mely az ellene zúdított támadásra a feleletre sohasem késett.

De hogy egyik szavam a másikba ne öltsem, visszatérek *Wünsche* munkájának ismertetésére. Minthogy a midrásirodalom igen nagy terjedelmű, a fordító nagyon helyesen először a leghasználtabb részét választotta ki: a Rabbót név alatt összefoglalt midrás-műveket, melyek a tóra öt könyvére és az u. n. öt megillára vonatkoznak. Ezenkívül a keretbe befogadta a *Buber* által kiadott és Rab Káhaná nevével jelölt Pesziktát, mint a Palesztinában szerkesztett legrégebb haggáda maradványt, továbbá a — Delitzschnek ajánlott — Példabeszédek midrását, sőt a nagy Peszikta kivonatát is. Valóban lehet mondani, a midrás-irodalom jó részét világos és értelmes nyelven nyújtja. De nem csak fordítást találunk e munkában, hanem bevezetést minden részhez, számos magyarázatot, javítást, jegyzéket s varianst, melyekért különös hálával tartozunk *Fürst J.*, *Straschun O. D.* és *Grünwald M.* tudósoknak.

Az ily nagy művel szemben szándékom jelenleg nem lehet részletekbe, bírálatba bocsátkoznom. A tudományos és ép ezért igazságos kritika bizonyára idő multával elé fog állni régi joga szerint, hogy ítéljen, tanácsoljon, javítson ott, a hol kéziratok nyomán véglegesen megállapított szövegről még szó sem lehet, a hol egyes kifejezések, szavak a legkétszegesettebb magyarázások kísérleteknek ellentállanak. De azt még a legszigorubb kritikus is készséggel fogja elősmerni, hogy a fordításnak legyenek bár igen számos hibái, ez mégsem fog árnyat vetni azon dicséretes vállalatra, melyért a mai korban a nem zsidónak őszinte közönye-

tet mondunk. Az ily fordítási munkákra a tudákos betüböngések sajnálkozó gúnymosolylyal szoktak tekinteni, de mi, édes örömet elvárjuk a fordítótól, hogy munkásságát e téren folytatni fogja.

És most még csak egyet, mint zsidó magyar. A németek dicsekednek — mondjuk csak: a szorgalom újabb gyümölcsével. Ők megpróbálkoztak a talmud fordításával, megküzdöttek most a midrás nehézségeivel, a biblia fordításának — akár csak zsidók által eszközöltetteknek — ma-holnap egész története van. Mennyire jutottunk mi magyarok? mi zsidó magyarok? Keserű, de való, a mit állítok: Magyar zsidótól fordított teljes szentírás egyetlen egy sincs! Hogy mernénk mi még a midrás és talmud átültetéséről ábrándozni! De hiszem erősen, hogy ilyen magyar biblia még e században fog születni; hiszem, mert a szégyenpír orcánkon lesz a leghathatósabb ösztön; hiszem, mert a téli álom után következik a tavaszi hajnal hasadása; tudom, mert van magyar rabbi-képzőnk.

Budapest.

HERZOG MANÓ.

TEMLÓMI ÉNEKEK.

Új év.

I.

A bűgő kürt felharsan,
Miként te rendeléd,
És hangjai malasztod
Hirdetik szerteszét.
A bűgő kürt rialma
Dicsének, feltörő,
Hozzád, jók diadalma!
Isten! Jóság! Erő!

Te látsz az ős homályba
Idő és tér előtt,
S belátnod az elrejtett
Titokzatos jövőt;
Te szabsz határt az évek,
Te vég- s határtalan:
Védszárnyaiddal néped
Fedezzed, ó uram!

Te írsz a sors könyvébe,
Megírod, hogy mi vár:
Egyikre üdv és élet,
A másokra halál.
Ő fordítsd el mi rólunk
Ha balsors fenyeget,
Ő mennyei jóvoltunk!
Súlyos végzéseidet.

Jusson urunk eszedbe
Az első ifju láng,
Midőn sívár pusztákra
Utánad indulánk.
Az égető homokba
Süppedt lábunk nyoma,
S előttünk járt borongva
Felhődnék oszlopa.

Ifjonti szerelmünkre
Mit ígéd emleget,
Fordítsd felénk a béke
Szent zálogát: kegyed.
Légy közel ma imánkhoz,
Ó uram! légy közel,
Midőn Izrael áldoz
Fohászsza, könnyivel.

II.

Népek tenger özönéből
Kiválasztál, hogy legyünk
Örök igéd, dicsőséged
Hirdetői, Istenünk!
S vagyunk el nem haló szózat,
Élő tanúság terólad.

Feltámad, zajlik s romlással
Népek hada fenyeget:
A te igéd mentő sajkánk,
Áldassék te szent neved!
Jákob népének örökje
Ma és mindig, mindörökre....

Budapest.

KISS JÓZSEF.

TÁRSADALOM.

Az alliance israélite universelle huszonötödik évfordulója.

Vannak intézmények, melyek legjobban szeretnénk nem lenni és óhajaik tetőpontja, hogy fölöslegessé váljanak és hogy azok, kik kedvezményeiket élvezik, ellehessenek náluk nélkül; ilyen az *Alliance*. Az emberi fejlődés sokkal behatóbb ismerőinek, sokkal messzebb látó férfiaknak tartom a nemes egyesület alapítóit, mintsem feltennem róluk, hogy alapításukkor csak egy negyedszázad alatt befejezendő munkát terveztek volna; hanem viszont azt is tudom, hogy szívök elfacsarodott volna, előre látván, hogy huszonöt év múlva művök szükségesebb, nélkülözhetetlenebb lesz mint valaha. Minél égetőbb a rá való szükség, annál inkább fáj-laljuk, minél nagyobb az életrevalósága, annál szomorubb. Nem gyönyörködni fogunk azon, hogy első századának első negyedét befejezte, hanem búslakodni, hogy ott vagy nem is ott vagyunk a hol voltunk, hogy oly kevésbé lett fölöslegessé, hogy ma kellene alapítanunk, ha nem volna; nem tomboló vígsággal, hanem töprenkedő komolysággal fogjuk megülni az évfordulóját; igaza van a vezérlő központi bizottságnak, hogy imákkal, istentiszteleti áhítattal, nem pedig világi örömköltéssel kell az alliance fennállása első ünnepnapját ünnepelnünk.

De különben sem nyílik előttünk valami vonzó látvány, ha éber szemmel közelebbről megvizsgáljuk, mily viszonyok között megyünk elébe a szép ünnepnapnak. Igazán fájdalmas, hogy az egyesület szomorú teendői és feladatai a helyett, hogy csökkennének, napról napra nőttek-nőnek. De talán vigasztal az egyesület befolyása és hatalma, talán elfelejteti az elismerés, a sereges csatlakozás, az új szeretet a régi gyűlöletet, talán szaporodnak kívül s belül a

barátok olyannyira, hogy ama felüdítő tény elégtételt szerez és a jövőre reménylő megnyugvást? Ha valaha volt idő, ezeket a kérdéseket felvetni és megoldani, akkor a mostani pillanat az, a melyben az egyesület életének új korszakába készül átlépni.

Hát valóban olyan nagy hatalom az az *alliance*? Lásd Romániát, és hogy Európáról, a mely a tizenkilencedik század vége felé kissé vissza kezd menni, többet ne beszéljünk, Marokkót. Boldog az a zsidó nép, így kellene gondolkodnunk ama mérész állítások nyomán, a melyeket az *alliance* befolyásáról ellenségei világszerte nagy garral szétkürtölnek, boldog nép, a melynek már nem lehet egy hajszálát meggörcsíteni, a nélkül, hogy egy hatalmas testület ne sietne segítségére. És ime a való! Mily hűhót csaptak, midőn a berlini szerződésben Európa állambölcsészete a zsidókkal is foglalkozott és kieszközölte, hogy az új román királyság feltételei közé a vallásszabadság is föl legyen véve, csak hogy türelmes valami az a papíros és Európa beérte azzal, hogy szavakkal elmondassék, a mi elégtételt nyújt az igazságnak, a eselekvéssel, a kivitellel már nem törődött. Fittyet hányunk tehát vigan és zavartalanul a kis birodalom tanácsosai egész Európa összes államférfiainak, szívzakasztó hírek jönnek naponta ama boldogtalan szegény zsidókról, kiket a kegyetlen sors amaz átoksujtotta óltalom alá helyezett, a kígyók bölcsejébe fektetett s rendszeresített s egymásutánban megfosztják őket a kereset összes forrásaitól és a legmélyebb békében egy csöndéleti üldözést intéznek ellenök, mely jobban pusztít és kiirt, mint a legvéresebb és a legzajosabb. A vallásszabadságot, melyet Európa rájuk parancsolt, kigunyolják és a számos zsidó lakosságból még a katonákat sem ruházták fel a honpolgárság czimével. És az alliance — Párisban van.

Csak a mennyei kegyelem mentette meg mindeddig a marokkói zsidókat, a kik még nem bírnak a folytonos halálos veszedelmekből átvergődni nyugodt, biztos állapotokra. És a szegényeknek még hallgatniok is kell, mert annyit tanultak már az afrikai államférfiak Romániától, hogy minden panasz, a melyet zsidók emelni mernének, hazaárulás, halálos vétek. Ha tehát valami új rémhír átfutja Európát a gibraltari zsidó község útján, hogy Marokkóban új üldözések kitértek vagy készülődnek, akkor kettős aggodalom tölti el szívünket a mult és megtörtént szenvedéseik miatt és azon új gyötrelmekről való félelemben, a melyek-

nek élébe mennek az igazság híresztelése folytán. Az alliance pedig ama nagy intézmény, a melynek üldözött zsidók védelmezésében ellenállhatatlan ereje van.

Minek köszönheti az alliance ama túlhatalmas befolyást? Mi másnak, felel a zsidófaló mindentudó kórus, mint a pénznek! Mindenki, a ki rozsdás pennájával vásárt szeretne ütni, minden derék férfiú, ki megilletődik azon, hogy épen őt nem akarták még megvesztegetni, álmodik az alliance kincses ládáiról, titkos és minden képzeletet túlhaladó vagyonáról, ama rejtett forrásról, a mely az összes európai sajtó malmaait hajtja és minden bírót, író, embert megaranyoz, a ki a zsidó ügyet segíti. Végre valahára kiűlt a titok, bepillantottunk a varázsszekrénybe, megolvastuk tartalmát az utolsó fillérig — 1884. június 30. volt akkor — risum teneatis amici: volt benne egész — 259,578 azaz kétszázötvenkilencezer ötszázhetvennyolcz frank. Tehát huszonöt év után nem bírt több tőkét összegyűjteni ezen csekély összegnél, a milyen hátramarad valami kisvárosi jótékony egyesület alapvagyonát. Ha pedig valaki azt találná mondani: azt nem hiszem, ez család, ámitás, szemfényvesztés, nem vitatkozunk vele. A szegény sem bocsátkozik bizonyításba és czáfolásba, ha a fősvény gonosz azt mondja neki, ki beesett arczczal, inség szárította szemekkel kenyeret kér: ne ámits, jól laktál, a gyomrod tele van csemegevel.

És honnan származik ez a meglepő vagyon annyi év után? Természetesen a tagszámból. Hányszor híresztelték, hogy milyen hatalmas egyesület ez, hogy mennyire terjeszkedik hálóként az egész zsidóságra, hogy alig van helység, a melyben ne adakoznék az utolsó zsidó az alliance fiókpenztáráiba. Legalább azt várnók a sok túlzás után, hogy százazrekre rugnak tagjai. Most a legújabb pontos összeírás alapján kimutathatjuk, hogy 1885-ben 30,310, azaz, harmincezer háromszáztiz fizető tagja van, kik közül esik egész Magyarországra 1935, azaz ezer kilencszáz harminczöt tag.

Ha ezen számok igen szomorú képét nyújtják amaz elégtelen fogékonyságnak, a csekély részvétnek, a mely zsidó körökben az egyesület magasztos céljai iránt létezik, még megdöbrentőbb lesz a felelet, ha kérdezősködünk a máshitűek által tanúsított elismerés és támogatás után. Fennállása első évében, 1860-ban, nemsokára az alapítása után alkalma nyílt az alliancenak kimutatni, hogy

szíve elég tág, más vallásukat is segíteni, ha módjában van; ő volt az első, a ki a Libanonban üldözött keresztények segítségére felhívott és saját körében pénzügyűteteket intézett. Az alapszabályok oly fennhangon szólnak az általános jótékony szellemről, a mely az egész intézményt átlengi, hogy lehetségesnek, sőt nagyon valószínűnek kellett látszania, hogy nem épen a zsidók maguk, hanem minden vallás hívei különbség nélkül szívesen fognak adakozni a szép feladatok megoldására. A ki csak egy csepp jóakarattal bír, könnyen megtudhatja, milyenek az alliance céljai, hogy nem jut eszébe a zsidóságnak új teret meghódítani, vagy hívei számát gyarapítani, hogy a vallás mint olyan nem tartozik egyáltalában a szemügyre alá veendőkhöz, hogy tehát nem törődhetik a zsidó vallásosság megszilárdításával vagy emelésével, hogy ő csakis az embert nézi a zsidóban, legyen hogy ártatlanul szenved a vallásgyűlölet nyúga alatt vagy hogy a körülmények kényszerére folytán, nem saját bűne következtében hátra maradt. Nincs tehát emberibb egyesület nálánál: úgy mint a hajótörők megmentése kedvéért alapított társaságban részt vehetnek és tényleg vesznek is minden ország, minden nemzet, minden vallás fiai — ugy seregelmének az alliance zászlaja köré minden felekezeti hívei. Hanem azon szerencsétlenség, mely a zsidóságot magát üldözi, nem kiméli legmagasztosabb intézményeit sem. A rágalom és a gyűlölet ernyedetlenül dolgoztak, míg valahára sikerült a legtisztább gondolatot is gyanúba ejteni, a legnemesebb szándékot is bezenyezni és egy intézményről, a mely létezésében magában a zsidó gyöngeséget és elhagyottságot jelképezi, olyanokat híresztelni, mintha az egész keresztény társadalomnak és valamennyi államnak rettegnie kellene a zsidók világuralomhahászó vágyának eme legujabb szüleményétől. Egy ugynevezett bölcsész is találkozott, a ki az allianceról kikürtölt hazugságokat és gyermekmeséket rendszeresítette. A zsidóság az emberiség ellensége és ennek legszörnyűbb, legveszedelmesebb eszköze, szerszáma — az alliance. Joggal jegyezték még, hogy az igazság ily felbőszítő elferdítéseivel szemben könnyebben érthető, mint lehetett egyszer az emberekkel elhitetni, hogy a zsidók keresztényvért isznak és hogy megmérgezik a kútaikat — hiszen oly igaz az egyik mint igaz a másik. Hanem egy különbség van mégis, hogy ezen hazugságok elvadult néptömegektől származtak és sötét időkben keletkeztek, amaz új rágalom pedig a felvilágosodottság évszázadá-

ban a bölcsészet, a tudomány egyik szószólójától ered és művelt nyelvben méregtől duzzadó könyv által terjesztetik.

Tudják ugyan a beavatottak, hogy az anyagihiány szól amaz íróból, a ki már élte zsenge korában befejezte teendőit: egy bölcsészeti rendszert, a mivel más bölcsészek koronázni szokták életök működését, bocsátott világgá pályája kezdetén, új vallást alapított, a melynek egyedüli hívője eddig csak ő, ijesztő termékenységekben könyvet dob a piacra könyv után, míg valahára a sok mindenféle után való kapkodásában a zsidókra is került a sor, hogy ezek is hajtsanak valamit, a kikre csak úgy hull a pénz, míg olyan szegény német bölcsésznek ki kell azt húznia cseppenként — a ténatartójából. De azért mégis fogják olvasni ezt az új könyvet is, meg fogják beszélni, ellene írni — talán a szerző maga — *more consueto*, — hogy jobban keljen, hadd szaporodjanak a kiadások, értem a bevételeket és a zsidóság és legszébb intézménye hamis képben fog bevészódni ezrek meg ezrek szellemébe. Mintha szándékosan akarta volna ürmös cseppjeit hullatni örömseregünkbe, jókor jelent meg ama könyv még az *alliance* ünnepnapja előtt, hogy még nagyobb elkeseredettség és visszatetszés fogadja a tőlünk várva várt évfordulóját.

De nemcsak szomorító és megszegyenítő gondolatokat, hanem bátorító, öröndetes, büszke és hálás érzelmeket is gerjeszthet az *alliance* ünnepnapja. Szomorú, hogy ily egyletre ily teendőkkel szükség van, hanem vigasztaló, hogy megvan; szegénytelen, hogy még nem ért meg a zsidóságban ama fennkölt intézmény iránti kellő fogékonyág, hanem annál szívemelőbb, hogy a csekély részvét dacára annyi csodás tettet mivelhetett egyes hívek csodaszzerű odaadása által; fájdalmas, hogy félreérték ország-szerte, hogy rágalmazzák és félnek tőle, hanem jobb az ellenség a szánakozónál, az irigység a megvetésnél. Ama tény, hogy egy negyedszázaddal ezelőtt felvillant egy istenáldotta férfi agyvelejében a gondolat, a mely összeforrasztotta a zsidóság szétszórt darabjait és romjait s látható jelképét teremtette amaz elrejtett és majdnem elfelejtett együvévalóságnak, a mely maga képes volt annyira hű és odaadó fiát egy lángoló eszmében egyesíteni, ama tény maga megérdemli, hogy márczius 1-én öröm és hála-vonuljon be Izrael sátraiba s hogy Purim ünnepeltessék mindenhol, a hol a zsidóság még nem elhangzott szó s üldözött emberek megmentése nem közömbös fogalom.

Hálásak legyünk ezen ünnepnapon mindennek előtt a gondviselés iránt, mely oly időben, midőn az európai jogegyenlőség közepette a zsidó összetartás kötelékei meg kezdtek lazulni, férfiakat emelt íhletével, hogy gondoskodjanak szerencsétlenebb elhagyott testvéreikről s teremtsenek intézményt, melyben részt vehetne mindenki, a szegény fillérével s a gazdag kincseivel, mint a zsidó szellemi egység s testvériség megtestesült jelképében. Csak rokonérzülettel viseltethetik minden elfogulatlan ama fenukölt alapítvány iránt, a melyet boldog, független, legmélyebb békében és biztonságban élő zsidók üldözött és hátramaradt hittársaik kedvéért elővársoltak, mintha le akarták volna róni a sors iránti hálájukat az által, hogy szabadságukban és boldogságukban nem feledkeztek meg a kényuralom alatt epedőkről, a kiknek még nem hasadt meg egy felvilágosodottabb kor hajnala. Nincs e században nemesebb, a zsidóságra nézve tiszteletparancsolóbb cselekmény az *alliance* alapításánál; soha magasztosabb tettet nem ért a rágalom.

Köszönjük továbbá forró érzelmekkel amaz országnak, mely a világtörténelem folyama következtében ki volt szemelve a gondviseléstől, hogy majdan ezen intézményünk szülőhelye, bölcsője és tápláló talaja legyen.

Nincs ország a világon, hol oly komolyan, oly rendíthetetlenül ragaszkodtak volna a szabadelvűség, jogegyenlőség, vallásszabadság szent gondolataihoz, mint Franciaország; lehet, mert a legdrágább áron fizették meg ama vezérelvek megértését — de tény, hogy sehol sem hatoltak be oly mélyen megtörhetetlenségükbe és szent voltakba mint ama birodalomban. Császárság, királyság vagy népkormány, egyáltalában az államforma nincs ott befolyással a közvélemény bizonyos alaptételeire, melyek közé első sorban a vallásszabadság legteljesebb értelmében számítatik; onnan van, hogy a III. *Napoleon* épügy mint *Grévy* támogatta a legelőzékenyebb módon az *alliance* törekvéseit.

De áldás és lángoló hála háramoljék azon nemes lelkek emlékére is, a kiknek neve mindörökre be lesz vésve nemcsak az *alliance* emléktábláin, hanem a zsidó nép szívében is, első sorban az egylet boldogult elnökeire, kik világhírű nevével díszítették alapítványuk működését. Hol volna zsidó szív, a mely nem dobogna forró köszönetről *Crémieux Adolf* neve hallatára! Ime legragyogóbb, példaszzerű bizonyítéka annak, hogy a leghősiesebb

odaadás a hazáért békén lakhatik a leghívebb szeretet mellett az ősök vallása iránt, hogy zsidóság és houpolgárság nem ellentétek, hogy egy ország legáldozatképesebb, számtalanszor megpróbált, a közszerencsétlenség kohójában mocsoktalan tisztának talált fia egyszermind lehet a leglelkesebb pártfogója és zászlóvivője a zsidóságnak is, üldözött testvérei szírtje és bástyája, a sötétségben tepsedő hitsorsosai szövétéke és világítótornya. A franczia köztársaságnak minisztere, a ki a forrón szeretett haza oltárán erejét, idejét, vagyonát áldozta, többet ajándékozott saját személyében a közveszedelem órájában mint az állam főnemessége első családjai, elég tág szívvel birt, hogy átkarolhatta szeretetével tősgyökeres vallása ügyeit is, hogy ráfért a sok fényesen betöltött tisztsége mellett, a melylyel a haza felruházta, az *alliance israélite universelle* elnöksége is.

Hálás emlékezés harmatja hulljon egy drága halott, *Munk Salamon* sirdombjára, a ki teljes odaadással szerette és vezérelte az egyletet, míg szemeit, a melyek annyi sejtetlen világosságot hoztak a zsidó tudománynak, nem takarta a vakság nyomasztó éjjele. A kutatás egyik fejedelme, a franczia akadémiától ölébe fogadott világhírű mestere a keleti nyelveknek, nem féltette erejét, idejét, hanem szerencséjének tekintette, hogy szolgálatait a zsidóság legmagasztosabb intézményének szentelhette. Bár az ő neve kitörülhetetlenül bevésődött a zsidó irodalom emléktábláiba s halhatatlansága biztosítva van más téren, mai napon sem szabad róla megfélekedezni, midőn az *alliance* huszonötödik évfordulóját és legérdemesebb jötevőit ünnepeljük.

De forró köszönettel meg fog emlékezni az *alliance* ünnepnapja alkalmával egy élő pártfogójáról, a ki páratlan és csak saját belátásával versenyző bőkezűsége által biztosította az egylet fennállását és áldásos működése lehetőségét; *Hirsch* báróról van szó, a ki már kétszer rendelkezésére bocsátott egy milliót az *alliance*nak és azonkívül számos esetben pótolta és fedezte a szükségletek hiányait, a budget adósságait. Nem csak azért érdemli tehát Franciaország hálánkat, mivel csakis az ő talaján voltak meg az *alliance* lehetőségének föltételei, hanem még inkább zsidó lakóinak a környezet példája által nevelt és fokozott nagylelkűsége és áldozatkészsége miatt. Csakis egy országban, a hol oly csodaszerű mértéke van a nyilvános jótékonságnak, történetelt, hogy keletkezett egy zsidó-egylet, a mely szétárasztotta

áldását az egész földtekén; csakis az »universalité« otthonában származhatott az *alliance israélite universelle*. Ugy a mint Páris maga mindig oda törekedett, hogy a világ fővárosának tekintessék, épugy csakis a párisi zsidók közepette sarjadozhatott egy világgraszoló gondolat, egy francziák között élő zsidó szívben nyilvánulhatott amaz, úgyszólván, a mindenséget átkaroló szeretet és bőkezűség.

Ha az *alliance* működése egyik feléről mégis csak vegyes érzülettel emlékezhethünk meg, mivel a feladatnak neve: a zsidó vallás miatt üldözöttek megmentése, már magában véve szívzsakasztó, osztatlan büszkeséggel, merő tiszta örömmel pillanthatunk céljának második felére, oktatási szervezetére és munkálkodására. Minden iskola, a melyet az *alliance* a keleti országokban felállít, egy-egy ék, a melyet az európai polgárosodás bele ver az évszázadok óta tepsedő barbárságba; minden kiküldött tanító a haladás, a felvilágosodás apostola; nem a zsidóságot magát, hanem az emberiséget illeti azon áldás, a melyet az *alliance* művelődési törekvései által az ő világ mindhárom részére áraszt. Ime egy világi propaganda az emberiség, nem pedig valami külön felekezet szolgálatában; azon távolfölkvő éjsujtotta országokban született gyermekek, kiket az *alliance* Párisban kiképeztet, legjobban alkalmasok, hogy hazatérve széthintsék századunk legnemesebb magvait hátramaradt, elhanyagolt testvérei termékeny talajába. Ha tekintetbe vesszük ezen nevelési műnek csodaszerű fejlődését, mely észrevehetetlen kezdemények után oly váratlan terjedelmet ért, dicső jövőnek nézhetünk elébe. Kilenczezer keleti gyermek részesül a nyugati művelődés jótéteményeiben; Smyrnától Beirútig, Tangertől Bagdádig ér ezen világító tornyok láncolata; Törökországban, Bulgáriában, Rumeliában, Tunisban és Marokkóban, Palesztinában, Szíriában és Arabiában működnek az *alliance* iskolái. És nem mint idegen toladók jönnek hivatlan rákényszerített áldásukkal, hanem mint kedvelt barátok, mint hivatott magvetők. Alapelve az egész szervezetnek, hogy sohasem nyitattik meg iskola egy községben, a mely nem mutatna készséget és hajlandóságot azáltal, hogy hozzájárul a fenntartás költségeihez, a helységet szolgáltatja és saját őrizete alá helyezi. Csakis azáltal vált lehetségessé, hogy az iskolák budgetje a múlt évben 689,568, tehát majdnem hétszázezer frankra rúgott, oly összegre, a melyből az *alliance* maga csak 325,088 frankot fizetni

képes. A baráti viszony, a mely azáltal az *alliance* és a községek között előidéztetik, már magában véve siker és nyereség.

Legfényesebben bizonyítja az egylet nemes szándékait, midőn nem csak zsidóknak, hanem minden felekezetnek megnyitja iskolái kapuit.

Ugyanazon helységben taníttatnak békében egymás mellett zsidó, keresztény és muhammedán gyermekek; az iskolapadok száraz fáján nyílik a türelmesség varázsvirága. Számos esetben vették észre, mennyire megváltozott egy város, egy vidék hangulata és magaviselete a zsidók iránt egy ily iskola alapítása után. Joggal dicsérik az idegen hatalmak képviselői, kik jelenlétükkel szokták kitüntetni a vizsgákat, az *alliance* hervadhatatlan érdemét, melyet a keleti tartományok körül minden egyes olyan intézet felállításával magának kívív.

Az iskolákból kibocsátott kész tanítványok legszebben nyilvánítják hálájukat és elismerésüket, hogy rendszeresen egyleteket képeznek, saját erejükből támogatják az intézetet, melynek jótéményeiben részesültek, és nem fáradnak el új barátok és pártfogók szerzésében. Az iskolákkal mindenütt kapcsolatban álló könyvtárak képezik az összeköttetést az anyaintézet és a kibocsátottak között, a kik ilyképen nem szűnnek meg később sem gyarapodása iránt érdeklődni.

Különös érdemnek tekintendő az *alliance*nak a női nem nevelésére szentelt fáradozása. Tudvalevő, hogy a lányok tanításával nem igen szoktak törődni a keleten egyáltalában, megbecsülhetetlen tehát annak a határozatnak áldása, hogy az *alliance* nevelési gondoskodása a női nemre is kiterjed. Hogy a kézművek előnyeiben is részesülhessenek, 1884-ben a leányiskolák mellett külön műhelyeket rendeztek be, a hol például a fehérnemű készítésben, a ruhavarrásban, a hímzésben és szövésben nyernek oktatást és a hol addig dolgoznak, míg önállóságot nyerve, maguk képesek élelmüket megkeresni. Ily iskolák a hozzávaló műhelyekkel együtt fel vannak már állítva Drinápoly, Konstantinápoly, Damaskus, Ruscsuk és Smyrna városokban és nemsokára más helyeken is meg lesznek nyitva.

Az *alliance* alapítói sokkal jobban ismerték a zsidóságot, mintsem azt gondolhatták volna, hogy a tudomány, a szabadtárs örangyala, távol eshetnék hatásköröktől. A zsidó irodalom támogatása azért kezdettől fogva egyik fontos feladatát képezte. Min-

den tudományos munka, mely a zsidó nép vagy vallás történetével némi kapcsolatban áll, biztos lehet abban, hogy az *alliance* tőle kitelhetőleg fogja előmozdítani. Tekintélyes azon munkák száma, a melyek csakis az egylet segítségével jelenhettek meg. Az alapítvány, melyből egy pár éven át szegény zsidó tudósokat szoktak jutalmazni, megszünt ugyan, de a zsidó tudomány ápolása és támogatása még mindig fénylik az *alliance* dicsősége jogcímei között. A félévi és havi jelentések kiadása is nemcsak egyleti, hanem tudományos ügy, mivel ezekben keresik majd a jövő nemzedékek a mai zsidóság szenvedő részének szomorúan fontos történetet.

Az *alliance* ünnepi jelentése, a melyet szerzője, t. barátom *Loeb Izidor*, az egylet nagrabecsült titkára, még megjelenése előtt bocsátott rendelkezésemre, érdekes függelékkel végződik, a melyben névszerint van fölemlítve minden helység a földkereken, a honnan egyszer az *alliance*-hoz adakozás érkezett. Sok név van ebben a lajstromban kis csillaggal ellátva; ez hulló csillagokat jelent, oly községeket, melyek azelőtt résztvétel tanúsítottak az egylet fennkölt céljai iránt. De most, fájdalom, nincsenek már képviselve hívei seregében. Szomorú tünemény ez, a mely valami szervezetbeli sarkalatos hibára mutat. És valóban, a megszerzett tagok kitartása és állandósága legkevésbé sincs biztosítva, itt csakis a véletlen uralkodik. Hiányzik minden kapocs, a mely az egylet társait erősen hozzá fűzné a közös feladathoz; nincsen eleven és elevenítő összeköttetés az elnökség és a tagok között. A félévi jelentések nem pótolhatják ezt a hiányt, kell valami, a mi a vérnek a testben való szerepét játszhatná az egylet szervezetében; ezt pedig csak az élő szó, de a néma papíros soha nem helyettesítheti. *Az élő szó!* Ebben találnám minden bajok orvoslását.

Szükséges volna, hogy az *alliance* minden országban gondoskodjék egynéhány emberről, a ki legalább egyszer évente megjelenék hívei között, hogy serkentse és ébressze az oly könnyen szunnyadozó és ellankadó buzgalmat azáltal, hogy az egylet magasztos törekvéseiről, sikeres vállalkozásairól beszélne s a ki feladatát abban lelné, hogy az eddig nem képviselt tájakokat felkeresné és szavai hatalmával rá bírná az egyletbe való belépésre. Ilyen buzgó apostola volt a boldogult liegnitzi rabbi, dr. *Landsberg*, kinek kora elbúnytáról e helyütt is fájdalmasan megemlékezem jól esik szívemnek. Ha az *alliance*nak minden államban

csak egy ilyen embere volna, véget vethetne a bizonytalan ingadozásnak, a mely a csekély tagszámban még mindig mutatkozik. Csakis az élő szó által, más szervezetektől oly fényesen használt propaganda útján sikerülhet az *alliancenak*, hívei számát nemcsak megtartani, hanem biztos gyarapodással növesztetni.

Egy intézmény életében egy negyed évszázad rövid idő; de az *alliance* azért mégis megérdemli, hogy ezt az évfordulóját megünnepeljék zsidó körökben világszerte. Büszkén pillanthat az vissza dicső múltjára, reménynyel nézhet elébe egy fényesebb jövőnek. Huszonöt év alatt kivívta magának a vezérlő állást a zsidó hitfelekezet életében; bölcs tapintattal távol tudta magát tartani a vallásos villongásoktól, a hitbeli vélemények harcától; valóban a pártok fölé emelkedett, mindnyájunktól szeretve, valamennyünknek szolgálva. Ellenségei a mi ellenségeink; pártfogói az emberiség barátai. Kívánjuk, hogy mire egy új negyedévszázad beteljesedik, csak kevés elbeszélni valója legyen üldözöttek megmentéséről, jogtalanul megsértettek védelmezéséről, de annál több nevelési és művelési csodatetteiről, új iskolák megnyitásáról, a keleti zsidók közti ipar előmozdításáról, a műhelyek gyarapításáról, a női tanítás emeléséről, a zsidó tudomány támogatásáról, hitfelekezetünk osztatlan örömére, Izrael büszkeségére.

Budapest.

KAUFMANN DÁVID.

A zsidó felekezet képviseltetése a felsőházban.

A főrendiház tervezett reformja kiterjeszkedvén a jog- és valláseggyenlőség elvénél fogva az összes felekezetekre — egyik pontjában helyet biztosít az új házban a zsidóságnak is. A betervezett javaslatnak 4. §. B) pontja d) altétele szerint ugyanis tagja lesz a felsőháznak »egy izraelita hitfőnök, a kit ő Felsége ajánlatára a miniszterium nevez ki.« E ponton a huszonegyes bizottság csak annyiban tett változtatást, hogy a hitfőnök szót: »egy izraelita hitközségi, egyházi vagy világi elöljáró« — szövegezéssel cserélte föl, egyéb tekintetben, nevezetesen azon az elven, hogy a felekezetek sorából a félmilliót túlhaladó magyarországi zsidóság se hiányozzék azon magas testületben, a melynek hivatása lesz törvényhozásunk másik döntő faktorává válni — sem kifogásolni, sem módosítani valót nem talált a bizottság.

Azt hiszszük, hogy eltekintve bizonyos oldalról jövő s épen-séggel nem váratlan támadásoktól, a zsidóságnak, mint ilyennek képviseltetése az új felsőházban a javaslat érdemleges tárgyalása által is szentesítettnek fog, mert ha nem, úgy ez egyértelmű lenne a javaslat azon főszelméjének elvetésével, a mely a teljes valláseggyenlőségen sarkal. De szintugy kétséget sem szenved, hogy a javaslat ezen pontjának elfogadása egyedül abban a szövegezésben foglalható törvénybe, a melyet a huszonegyes bizottság állapított meg, mert ama szervezet mellett, melylyel a magyarországi zsidóság jelenleg bír, a szervezeti jelleget kifejező és képviselő *egyéb* organumok fölött a felekezet nem rendelkezik, mint azok fölött, a melyeket épen a bizottsági szövegezés megjelöl.

Több oldalról, nevezetesen az orthodoxok köréből mindjárt a javaslat nyilvánosságra hozatala után fölmerült az aggodalom hogy a tervezett főrendiházi reform a zsidóság egyházi szervezetét, fenyegeti, mert a zsidóság hierarchiai fő hiányában nem ismerhet el senkit olyanul, a ki a zsidóság egyetemének képviselőjeül lenne tekinthető a felsőházban, a minek folytán tehát az említett felfogás szerint a kinevezendő izraelita tag csak önmagát fogja ott

képviselni. Ez okoskodásban tagadhatatlanul van némi igazság. Ha ma, úgy a mint a zsidó felekezetet szervezeti viszonyai állanak, fölvetetnék az a kérdés, *ki* az, a ki a hazai zsidóságot mint felekezetet akár a többi felekezetekkel, akár pedig az állami hatalommal szemben képviselni szokásnál vagy törvénynél fogva hivatva van, úgy bizonyára csak azzal lehetne válaszolni, hogy senki. A magyarországi zsidóság jelenleg több organizáció fölött is rendelkezik; az 1868-diki kongresszus alkotta szervezet a neologokat, az 1871-iki szervezet az orthodoxokat fűzi — fölötté laza — kötelékbe, de vannak elég nagy számmal olyanok, a kik a kongresszus előtti állapothoz visszatérve, a status quo teljesen rendezetlen vagy a szefárdok ősi viszonyai közt tengenek. Nem létezik tehát sem oly egyéniség, sem pedig oly testület, a mely teljes illetékességgel adhatná votumát és érvényesíthetné befolyását oly kérdésben, a mely a zsidóság *egyetemének* érdekeit érinti. Sőt ellenkezőleg a jelen szervezet mellett egységes tömörülés helyett mindannyiszor a legtöbb nézeteltérés és álláspont lesz konstatálható, valahányszor az összes zsidóságot érintő ügy merül felszínre s azok előtt, a kik a viszonyokat tényleg ismerik, csak mosolyt keltő frázis gyanánt hangzik a sokat emlegetett zsidó szolidaritás.

A mióta az 1868-iki kongresszus úgyszólván dugába dőlt, s a zsidóság egységes organizációjának kérdése az orthodox statumoknak megalkotása s a szétválasztásnak Trefort miniszter elődjének rendeletében foglalt betetőzése által teljesen elodázott, azóta a neolog és orthodox tábor mint ellenfelek állnak egymással szemben; féltékenyen egymásnak *vél*t előjogaira, gyanakodva egymás tettei és célzatai iránt, megrögzítve egymást az előhaladás pályáján. Elmondható, hogy a zsidó felekezet az egyedüli, mely e hazában úgy jelentkezik, mint egy szétforgácsolt vallási közület, mely jelen helyzetében képtelen arra, hogy magát autonomikus alapon szervezze s a mely, szilárd meggyőződésünk szerint, sok tekintetben fönnálló sajnos szétdaraboltságának és folytonos surlódásainak tulajdoníthatja, hogy vallása, a polgári és politikai jogegyenlőség kimondása után tizenhét évvel — máig sincs a recipiált vallások sorába főlvéve.

A főrendiház rendezésének ügyét kezébe véve a kormány, javaslatában kijelölte az egyházak leendő képviselétét az új házban. A javaslat remek megokolása kifejti, hogy eltekintve a his-

toriai alaptól, a mely a katolikus főpapság számára megóvjaa korábbi pozícióját, a törvény biztosította egyenlőség és a politikai eszély követelménye, hogy abban a többi egyházak és felekezetek is helyet nyerjenek. Kimondva ezt az elvet, a végrehajtás az ágostai ev. és az ev. reformatus, ugyszintén az unitarius egyházakra nem lehetett nehéz kérdés, legfőképp az képezte kontroverzia tárgyát, vajjon az említett egyházak összes püspökei és felügyelői illetve főgondnokai, avagy pedig azoknak csak hivataloskodási kor szerint meghatározott száma juss-on-e be a felsőházba. Ezek az egyházak mint teljesen önálló szervezetek jelentkeztek; a személyek, a kik majdan képviselőik lesznek a törvényhozás első testületében, akkép tűnnek föl, mint *önválasztotta* organumok, a kik viselt tisztségeiknél fogva méltán tekinthetik magokat felekezetük egyetemének képviselői gyanánt s a kik megválasztására nézve az államhatalom nem gyakorolhat ingerentiát. A törvény csak azt jelöli ki, hogy tagjai a felsőháznak az ág. hitv. és ev. ref. vagy unitarius egyház bizonyos számú püspök és gondnok, illetve felügyelője, hogy ezek *kik* legyenek, az végső sorban magának a felekezetnek dolga, a mely autonómiaja folytán jogosítva és *egyedül* jogosítva van egyik vagy másik kiváló hitsorsosát fölemelni arra a magas tisztségre, a mely azután biztosít számára díszes állást és hatáskört magában a felekezetben s ennek alapján helyet a felsőházban.

Mily helyzetben mutatkozik ezekkel szemben a zsidó felekezet? Egy tagja benn ül ugyan a felsőházban, de annak ott a törvény értelmében a minisztertanács ajánlatára történt királyi kinevezés ad helyet. Az ő pozíciójának ez fog súlyt kölcsönözni s nem az a tisztség, melyet a felsőházon kívül felekezete körében betölt, a mely, viszonyítva a többi felekezeteknek felsőházi funkcionáriusainak hatásköréhez, csakugyan alárendelt és korlátozt jellegűnek tűnik fel. Az államhatalom beavatkozása a felekezet képviseltetésének kérdésébe a zsidóságnál tehát egészen *közvetlenül* történik, s ha az orthodoxok ezt állítják, hogy a kinevezendő zsidó tag ott csak önmagát fogja képviselni, úgy ez állításnak annyiban van alapja, a mennyiben az illetőnek tisztségi jogai a felsőházon *kívül*, magának a felekezetnek körében, csakis *egy* hitközségnek kétségkívül szűk területére szorítkozik.

De hát miként kifejtettük, a magyarországi zsidóság szervezeti viszonyai egészen kivételesek s az államhatalom, a tényleg

létező állapotokhoz alkalmazkodók. Az egyenlőség s a méltányosság elvének alkalmazása nem engedheti, hogy a zsidóság kihasználja az új felsőházból, a melynek elemei közt a többi egyházak mint *ilyenek* vétettek számba, s ép ezért kellett módot találni, a mely a fennálló viszonyokhoz képest a zsidóság képviselőjét egyáltalában lehetővé teszi. Azonkívül kétséget sem szenved, hogy a királyi kinevezés a kinevezett tag állásának a házban kiváló dísz, szavának pedig hitsorsosai előtt különös nyomatékot fog kölcsönözni, s részünkről leghelyesebbnek tartanók, ha a korona választása az ország első t. i. fővárosi izr. hitközségének valamely egyházi vagy világi előljárójára esnék. A kinevezett tag lehet az orthodox, lehet a neolog statutum híve, de ő mégis az összes zsidóság képviselője gyanánt fog ott tekintetni. Ez a tény nem fogja a felekezeti szervezetet fenyegetni, egyszerűn azért, mert ily szervezet ma nem létezik. S ha találkozni fognak olyanok, a kik az államhatalom eljárásában a felekezeti érdekeknek egyik vagy másik irányban való megsértését látják, úgy azoknak ma is azt felelhetjük, hogy az államhatalom tán nem minden tendenciáját kielégítő, de mégis egyedüli mód gyanánt kínálkozó megoldáshoz folyamodott, midőn a zsidóság képviseltetéséről a javaslat immár módosított pontja szellemében gondoskodott. Mi régtől fogva sürgetjük, szervezze egyházát egységes alapon; hogy vessen véget a mostani állapotnak, a mely bénítólag hat kulturális fejlődésére, hozzon rendet községeinek hitközségi és pénzügyi adminisztrációjába s félretéve minden kiesinyeskedő féltékenykedést, alkosson egy valóban autonom és egyöntetű felekezetet, mely számban és erkölcsi súlyban egyaránt hatalmas vallási közület gyanánt legyen számba vehető. Ezt a kérdést meg lehetne oldani a vallásos meggyőződés minden árnyalatának respektálásával. Így azonban dul egyre a felekezeti harc, mely bomlasztja az elemeket, gyöngíti a vallási öntudatot s ennek következménye azután az is, hogy a midőn egy oly nagy fontosságú közjogi alkotás, minő a felsőház reformja — felekezeti szempontból is kerül megoldásra, az államhatalom önmagára hagyatva, önmaga kénytelen teremteni és rendelkezni ott, a hol az alapító munkát a saját jól felfogott érdekében az illető felekezetnek kellett volna végeznie.

Budapest.

HALÁSZ SÁNDOR.

A hitközségek és a hitoktatás.

A mai viszonyok alatt a hitközségek valamennyi intézménye szenved ugyan, de egyikök sines oly kártékonyan befolyásolva, mint a hitoktatás. Ez a hitközségek legközömbösebb tárgya, a tantervek legmostohább gyermeke és ifjaink lábbal tiport páriája. Pedig a vallás képezi a nevelés köszöriükövé, ez veti meg a jellem alapját és szolgál a becsületnek útmutatóul.

Jelen korszakunk általában hordja ugyan a vallástalanság bélyegét, de ezen jelleg egyik felekezetnél sinesen annyira kifejlődve mint nálunk zsidóknál. Míg a kath. felekezet iskoláiban fejleszti legalább vallását, míg a protestánsok féltékenyen őrzik egyházuk és iskolájuk autonómiáját, addig a zsidóság pártokra szakadva küzd *vallásos sallangok* mellett, és a vallás magasztos eszméit, a felekezet lelketemelő történetét és a hit szívnemesítő törvényeit egészen mellőzi és a jövő nemzedék szívéből gyökerestől kiirtani engedi. Közömbös lehetne a zsidóságra annak eldöntése, hogy ilyen vagy amolyan berendezésű templom alkalmazható-e az isteni tiszteletre; de hogy ifjaink fogalommal se bírnak arról, mennyi vér árán, mily nyomor között, mily üldözés és gyalázat türése által tartották fenn vértanúink, őseink szent vallásunkat; hogy voltak férfaink, kik az irodalom és tudomány, a műveltség és jótékonykodás terén úttörők voltak már oly korszakban, midőn még szellemi sötétség uralkodott az emberi teremtmények fölött — valóban, azt egyik pártnak sem volna szabad higgadtan és tétlenül nézni!

De fájdalom, a szomorú mulasztást és ennek még szomorúbb következményeit vajmi kevesen látják be a hivatottak körében és ha már egyik vagy másik szót is emel, ez sokkal gyengébb, miután a részvétlenség pusztájában hatás nélkül el ne hangzanék.

A baj annyira elgyökeredzett már, hogy felületes vagy helyi javítások csak csekély és futó eredményt szülhetnek. Hónunk zsidóságának egyöntetű, erélyes és alapos intézkedését igényli, ha azt akarjuk, hogy 1—2 évtized múlva felekezetünk története, val-

lásunk alapelvei, és hitünk parancsai a feledés tengerébe ne juszanak.

Ha gyökeres orvoslást óhajtunk, szükségképen a fekély okát: gyökerét kell kiirtanunk, melynek négy főága van:

1. a hitoktatási tanterv hiánya;
2. a hitoktatás felületessége és a tanerők közömbössége;
3. a tanítás nyelve; és
4. sok helyt a hitoktatók tudatlansága.

A hány ház anyai szokás: a hány hitközség anyiféle tanterv. A tananyag és annak mennyisége eddig kizárólag az illető hitoktató kénye-kedvére bízatik. Pedig ez sarkhiba. Ha azt óhajtjuk, hogy ifjaink felfogása — mely első sorban világi tudományoktól van igénybe véve — a hittant és héber tananyagot is sikeresen feldolgozza, ezeket is kellő adagokban és oly rendszerezített tanmód szerint kell elébe adnunk, a minőkhöz a többi tantárgyaknál szokva van.

Szent kötelessége tehát a hivatott szakköröknek, úgy elemi mint a középiskolák részére *megfelelő tanterveket kidolgozni*, és azoknak illetékes helyen *kötelező érvényt szerezni*.

Hogy a zsidó hitoktatás mai napság minden kritikán alúl felületes, hogy a hitközségek ezen ágra fordított kiadásai ezerszer haladják túl az elért eredményt, hogy ifjaink e téren szerzett szakismeretük egyenlő a zérussal, hogy a hitoktatási intézmény már csak bizonyítványok kiállítására, nem pedig oktatásra is látszik szolgálni, hogy a hitoktatás gyermekeink szemében diszkreditálva van: azt minden szakember be fogja látni, és fájdalomosan kell azt is elismernünk, hogy a hol ezen állapot fönnáll, ennek főoka a hitoktató maga, mert kellő erélyvel most is képes a hitoktatásnak ép oly érvényt szerezni, mint a lelkiismeretes tanár többi tantárgyainak szerez. A hitoktatásnál nem ritkák a *jeles* bizonyítványok oly tanulók kezében, kik még a héber olvasást sem tanulták meg. Ha a középiskolai növendék a görögök és egyiptomiak *számos* istenét nem ismeri, megbukik a történelemből, de ha a *zsidók egyetlenegy istenét* nem ismeri, az se baj! Ezen ismeretlen isten még is felsegíti magasabb osztályba. Nem oka tehát a tanuló, ha oly tantárggyal nem sokat törődik, melyet kényelmesen nélkülözhet.

Maga a hitoktatás laza kezelése kétféle okból származik. Némely esetben az illető oktatók lelketlen és könnyelmű közönyé-

ből, kik csakis a fizetéssel, de az ügygyel legkevésbé sem törődnek. Legtöbb esetben azonban kénytelen az illető hittanár a társadalmi viszonyokkal, a kor áramlatával és az ifjúság hajlandóságával számolni és ebből kifolyólag jobb meggyőződését a kényszerhelyzetnek alárendelni. Magam is ismerek egy jeles, buzgó hittanárt, ki egy gimnázistának hittanból elégséges bizonyítványt adott *csak azért*, mivel ezen tanuló, kinek valamennyi világi tantárgyból jeles osztályzata, de a hittanról fogalma sem volt, előtte kijelentette, hogy a hittan miatt kénytelen lesz az évet ismételni, öngyilkosságot követ el. Ha ilyen esetekhez még hozzáadjuk a szülők faggató közbenjárását az ügy kárára és a hanyag hittanhallgatók javára, azon meggyőződésre jutunk, hogy egyszersmindenkorra módot kell teremtenünk a hittanárak támogatására a kényszerűséggel szemben, ez pedig csak úgy volna elérhető, ha a *hittan ellenőrzésére* az egész tanévben át, és különösen a hittani vizsgák megtartására a tanév végével kerületi hittanfelügyelőket állítanánk fel.

Elég ferde felfogással, és jobb ügyre méltó makacs kitartással ragaszkodik a vidéki hittanárak legnagyobb része a német nyelvhez. Magyar ajku gyermekek, kik egy német szót alig képesek kiejteni, a bibliát német fordítással tanulják. Ez oly lelketlő munka, hogy nem csodá, ha a gyermek már az első lecke után megunta ezen tantárgyat. Ily helyeken tehát a vallástan és vele a vallásos érzület károsul, csak azért, mert az igazgató-közeg, ki hazánk nyelvét nem bírja, nem gyakorolhatná a hivatalos felügyeletet, vagy hogy az illető németajku tanár kenyérkereset nélkül ne maradjon. Pedig a személyes kérdéseket az ügynek kell alárendelnünk, ha becsületesen és sikeresen akarjuk a hittan szent ügyét előmozdítani. Törvénynyé kell tehát emeltetnünk azt is, hogy a hittan minden iskolában a tanulók anyanyelvén taníttassék.

Legkevésbé sem vagyok az autonomia megzavartatásának barátja és sajnálattal nézném, ha a hitoktatásra nézve a kormány beleavatkozásához kellene folyamodnunk, de eléggé tudjuk, hogy a zsidóság csak igen csekély része hajlandó saját kebeléből kiindult útjásokat felkarolni és respektálni, s minthogy a hitoktatást *minden áron* rendszerezíteni kell, jobb ha azt a kormány közbejöttével elérjük, mintsem annak romba dőlését tétlenül nézzük.

Hogy nem mindegyik hittanár felel meg hivatásának, az

elvitázhatatlan tény. Egyik tanár régi »böcher« vagy talmudista és ez nem bir tanítási módszerrel; a másik okleveles tanító, de nem volt alkalma a héber tudományba kellően behatni. A harmadik pedig sem az egyik, sem a másik képességgel nem bír, hanem igenis bir egy talizmánnal, melynek neve »protekció«. Ez utóbbiról nem kell szólanom, mert nem szándékom szélmalom ellen küzdeni, de előbbi kettőre van egy pár megjegyzésem. Valamint pedagogiai szempontból nem helyeselhető, hogy a tanító tudományos vagy szónoki előadásokat tartson az elemi tanulóknak, ugy viszont nem elegendő, hogy a tanító az előadott tantárgyból csak annyit tudjon, a mennyit tanítania kell. A héber tudományul bíró tanárt módszertani képességgel, a pedagogust pedig héber tudományul kell felruházni és csak így nyerhessenek képesítvényt a hitoktatásra.

Ez pedig az orsz. rabbiképző-intézet hatásköre alá esnék. Ezen intézet alapszabályai értelmében ugys hitszónokok és hittanúrók képezését tűzte ki céljául, de működését erre még eddig nem terjesztette ki.

Indítványom ez irányban tehát a következő:

1. Tűzessék ki záros határidő, melynek leteltével csakis oly tanárok taníthassák a hittant, kik erre külön képesítvénynyel bírnak.

2. A rabbiképző nyisson kurzust hittanítók és hittanúrok kiképzésére.

3. Az izr. tanítóképző jelenlegi növendékei ott csak világi tantárgyakra nyerjenek képesítvényt, míg a hitoktatásra nézve kizárólag a szeminárium adhassa azt meg.

4. Tekintettel a jelenleg működő hitoktatókra, kik mint csatládapák a kurzust nem hallgathatják, engedtessek meg azoknak a képesítvényt magánvizsga útján, de ugyancsak a rabbiképzőben megszerezni.

Ha az illetékes körök lankadatlan erélyüket a felsorolt irányokban érvényre juttatnák, ugy utódaink tudni fogják, hogy és miért zsidók, és képesek lesznek a zsidók ügye iránt hevülni. Adja az Ég! mert valóban soha sem volt nagyobb szükségünk vallásos öntudatra, mint most.

Gyöngyös.

WEISZMANN N.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Két költségvetés.

Midőn a pesti és szegedi hitközségnek hozzáink beküldött költségvetését olvasóinknak bemutatni készülünk, lehetetlen kifejezést nem adnunk azon óhajunknak, vajha minden nagyobb községünk közzétenné évenként budgetjét, a mint e kettő szokta. Mert más a közgyűlés elé terjesztett, és más a nagyközönségnek bemutatott évi jelentés. Amaz csak ellenőrzésre, ez tájékozársra is ad alkalmat. Az első, kötelessége teljesítésével, megmarad a maga szűk körében; míg emez a felekezeti s bizonyos tekintetben a kulturtörténetnek is érdekes és tanulmányos adalékot szolgáltat.

A pesti hitközség elnöksége azon örömdetes tény közlésével nyitja meg kitünően szerkesztett évi jelentését, hogy a főváros az eddig adott 4100 frt helyett 8000 frt évi segélyt szavazott meg. — Az ifjusági templomot az előirányzott 1000 frt helyett 3020 frtnyi költséggel berendezték és szept. 11-kén megnyitották. Az isteni tisztelet minden szombaton d. u. 4 órakor megy végbe egyik hittanár vezetése mellett, nagyszámu ifjuság részvéte mellett. Az előjáróság azon szándékot táplálja, hogy a magasabb tanintézeteket látogató izr. leányok, ugymint a középiskolák alsó osztályaiba járó izr. ifjuság számára külön ily isteni tiszteletet szervezzon.

A hitoktatást teljesen reorganizálták. A jelentés elismerő köszönettel emlékszik meg dr. Kármánnak, általunk is ismertett idevágó tanulságos fölolvadásáról; főlemli továbbá hogy a kiirt 4 uj népiskolai hitoktatói állásra 72 pályázott és hogy »az állandó hittanítók alkalmazását az ez idei pályázattal nem tartjuk bevégzettnek.« S az annál helyesebb, mert a hitközség megszüntetvén az osztályoknak eddig divott tömeges csoportosítását, a tavali heti 253 hittani óra 345 órára rugott csupán csak a nép- és polgári iskolákban. A középiskolai hitoktatás javítása céljából a község uj hittanárt alkalmazott, a ki az ifj. isteni tiszteletet vezetí és ez alkalommal exhortációt is tart. A tankönyv kérdése is megoldását nyeri legközelebb,

a mennyiben a kihirdetett pályázat márez. végén lejár. A hitoktatás helyiséget illetőleg is nevezetes reformot inieziált a község. Eddig a zsidó iskolai épületben nyerték a középisk. növendékek hitoktatásukat, a minék sok a fegyelmi és erkölcsi hátránya. Szükséges azért, hogy a hitoktatásnak a többi tárgyakkal való egyenrangúsága »már azon tény által is táplál-tassék, hogy annak előadását ugyanabban a tanhelyiségben hallgattja az ifjuság, melyben rendes tanulmányai folynak.« Az V-ik ker. reáliskolára és a gyakorlóiskolára sikerült is már ez intézkedést keresztülvinni; az állami intézetekre és az evang. gymnasiumra nézve is az illető hatóságoktól már kieszközölték ez ügyben az elvi beleegyezést.

A héber iskola új intézménye a hitközségnek; feladata: »a föv. közös népiskolák növendékeinek alkalmat adni, hogy a törvénszabta heti 2 órára terjedő rendes hitoktatáson túl a héber nyelv, a biblia s az imák eredeti szövegének ismeretét elsajátíthassák; ez iskola emnélfogva a talmud-tórára, melyben a középiskolák növendékeit oktatjuk, a héber nyelvre és vallásunk irodalmára, hivatva van előkészítőül szolgálni.« A héber iskolában — melyet négy osztályra fognak kiegészíteni — hetenkint 6 órán át foly az oktatás s eddig összesen 38-an látogatják. A talmud-tóra is teljesen reorganizáltatni fog legközelebb; egyelőre is a beírást fölveteli vizsgától tették függővé s ebből magyarázható a látogatottság esökkenése: tavál volt 198, az idén van 85.

A hitközségi tanintézmények statisztikai adatai a következők. Járt 1884-ben összesen a fiúiskolába: 529, a leányiskolába: 435, tandíjmentes volt mindkettőben összesen: 570, téli ruházásban részesült összesen: 385. A talmud-tóra 85 növendéke közt 23 volt tandíjmentes. — A hitoktatásban részesült: gimn. és reálisk.-ban: 1431; polg. iskolákban: 1323; népiskolákban: 6152 növendék. — Az oktatásban részesített zsidó ifjuság teljes létszáma volt tehát 1884-ben: 9955; 1883-ban: 9175.

A jótékonyági ügyosztály adatai közül a következők érdemelnek külön említést. Díjtalan esketést 211-et engedélyeztek; az e célra tör-tendő templomi perselygyűjtésből 4500 frtot adtak 36 arának. Új alapít-vány a 10,000 frtnyi Joachim-féle kiházásitásra és ugyanattól 5000 frt a fiárvaház részére. A kórház számára két új ágyalapítvány tétetett az elhunyt Györgyei Adolf és Schwartz Ábrahám nevére. A Nádor-alapítvány két ösztöndíját Komor és Bernauer technikusok, a rabbiképző részére adott két ösztöndíjat Fischer és Herzog 4-éves hallgatók nyerték el. Ösztön-díjakra különben a község állandó tételt indítványoz ezentúl 600 frt ere-jéig, különösen azon ifjakra való tekintettel, kik az ipar terén akarják érvényesíteni tehetségüket.

A kórházi bizottság új kórház építése tervével foglalkozik. Az 1842-ben létesült épület elégtelen immár; akkor a kórházakban ápol-t betegek száma 200—300 volt, ma megközelíti a 900-at. A járó betegek gyógyítása 1866-ban lépett életbe s eleinte 300—500 járó beteg fordult meg itt, most túlhaladja e szám a 7000-et. — A szegények orvosai által kezeltetett ezen felül az V—IX. kerületben 1246 fekvő és 2544 járó, összesen 3790 beteg. Ingyenes ellátásban részesült a kórházban 625 beteg.

A hitközség fölügyelete alatt álló intézeteket illetőleg: a nyugdíj-intézet kiadása tett 1884-ben: 8423 frt, bevétele: 10,579 frt, összes va-gyona: 90,210 frt. — A járvaházban neveltetett 64 növendék; bevétele volt: 29,270 frt, kiadása: 21,666 frt, összes vagyona: 319,586 frt. Egy-egy növendék ellátása átlag 165 frt 54 krba került. — Az ívr.-siketnémák orsz. intézetében 62 növendék volt, 38 fiú, 24 leány, 57 zsidó, 5. r. kath. Bevétele volt: 21,778, kiadása: 15,965 frt; összes vagyona: 418,592 frt. Egy-egy növendék átlag 257 frt 50 krba került.

Adakoztak tavál templomkezelésre: 1425 frt 56 kr, zsinagóga-kezelésre: 1213 frt 52 kr; szegénygyámolításra: 3575 frt; kórházra: 932 frt 52 kr; fiárvaházra: 5165 frt 40 kr; siketnémák intézetére: 1755 frt; nyugdíjintézetre: 498 frt 36 kr; talmudtóra: 390 frt 88 kr; tanulók ruházására: 4579 frt 63 kr; új kórház építésére: 850 frt. Összesen: 20,413 frt 07 kr.

A község vagyonkezelését illetőleg fölemlítendő, hogy 1883-ban kul-tuszjárulékos volt összesen: 5018, 1884 végén 5451; elő volt irányozva e czímen bevételül 80,000 frt, tényleg befolyt: 90,258 frt. Adósság fizetésére volt előirányozva: 5300 frt, tényleg törlesztettek 20,280 frtot.

Elintézésre beérkezett: 2716, kiadatott 7289 ügydarab; tartatott 15 előjárói, 94 ügyosztályi és bizottsági, 11 választmányi és 1 közgyűlés. Rabbínatus ügyforgalma: 286 drb., házassági pert 137-et intézett el, válás volt 18, chaliczát 7-et végzett, hivat. bizonyítványt 107-et állított ki.

Született 1884-ben fiú törv. 946, törvt. 147. együtt: 1093; leány törv. 896, törvt. 150, együtt: 1046. Összesen: 2139; törv. 1842, törvt. 297; taválihoz képest + 50. — Esketés volt: 557. Haláleset: 1462.

Az előirányzat főösszegei: Szükséglet: 215,612 frt 50 kr. Fedezet: 205,999 frt 37 kr. E szerint hiány: 9613 frt 13 kr, mely összeg, mint tavál is, megtakarítások által hihetőleg ki fog egyenlítettetni. —

A szegedi községnek nagy gonddal készített jelentését az előjáróság azon kijelentéssel nyitja meg, hogy azon három év alatt, melyre megbízása szökött, állandóan betöltötte a jegyzői hivatalt, a község leányiskolája ré-

szére diszes új épületet emelt s a gyűléstermet és a jegyzői hivatal helyiségét a községhez méltóan berendezte. A hitközség vagyoni mérlege e három év alatt mindazáltal javult. 1882-ben a kiadások főösszege tett 20,000 frtot. 1885-ben 24,400 frtot; a kultuszadó is 1882-höz képest 2500 frttal emelkedett. A hitoktatói, ill. a dajjáni állás betöltésére pályázatot hirdettek.

A nagy ünnepek alkalmával a zsinagóga nem fogadhatta be mind az ajátatosokat, s még két pöttmplomot kellett berendezni. A főrabbi a múlt évben összesen 35 hitzónoklatot tartott. Alkalmi isteni tisztelet tartatott: a szegedi árvízkatasztrófa 5-ik évfordulóján, a király születése napján, a tanév megnyitáskor és Montefiore 100. születése napján.

Jótkönyv czélokra fordított a hitközség 3172 frtot; 70 iskolás gyermek felruházására 822 frtot; a persely-alapítványból fordítottak kiosztandó tankönyvek vásárlására 117 frt 97 krt.

A népiskola 4 osztályu fiu- és leányiskolájában s az óvóban be volt írva összesen 556, ezek között egészen tandíjmentes 130, feltandíjat fizet 80, negyed-díjat 73. — Hitoktatásban részesült 167 gimnaziumi, 34 realisk., 25 polg. fiskolai, 94 polg. leányisk., 19 községi fiu s 26 k. leányisk., összesen 365 növendék. »A tantestület tagjai külön díjazásban részesülnek a hitoktatás végzéseért, míg a főrabbi kötelességén túl a polg. leányiskola felsőbb osztályaiban minden díj nélkül látta el a hitoktatást e lefolyt évben is.« Az orsz. kiállításon a népiskola is képviselve lesz, a »minden tekintetben érdekes gyűjteményt dr. Löw I. főrabbi állította össze.« Végül tavaszra képesített tornatanító alkalmaztatik s tornaeszközök szerezetnek be.

A község tiszta vagyona: 118,762 frt 91 kr. kultuszadó fejében befolyt 1884-ben 10,903 frt 73 kr: összes hátralék e czímen 15,941 frt 1885-re kivettett 12,512 frt.

Az előljáróság 19 ülést tartott. Az iskolába beérkezett 441 gyárab, kiadatott 537; a főrabbsági hivatal 850 hivatalos iratot adott ki. — Beírt tagja van a községnek 789. Házasság kötött 1884-ben: 36; született: 142; elhalt: 116. — Az évi kiadások tesznek 27,633 frt 65 krt, mely összeg az 1884. 126 frtnyi penztári maradvány mellett teljes födözetét leli.

A rendkívüli események közt van fölemlítve első helyen az érdekes tény, hogy 1885-ben lesz 100 éve, hogy az első zsidók Szegeden letelepedtek s hogy ez alkalomból »kikerül sajtó alól hitközségünk 100 éves emlékkönyve, mely teljes részletességgel tárgyalja a szegedi zsidóság küzdelmeinek és a hitközség fejlődésének történetét és méltóan fogja bemutatni

e legnagyobb magyar zsidó községet a nyilvánosság előtt. A nagyérdeklő könyv első terjedelmesebb zsidó hitközségi monografia lesz az országban. — E müből mult fizetünkben közöltünk mutatványt. — A második az, hogy új zsinagóga-építési mozgalom indult meg, minthogy a mostani templom a hitközség tagjainak befogadására szüknek és alkalmatlannak bizonyult. — Végül megemlékezik a jelentés a hitközség két érdemes halottjáról, kiknek egyike a tudós Back J. L., ki a községnek évek hosszú során át volt híi tisztviselője.

—f.

Oroszországi levelek.

Pétervár, 1885. február.

Mielőtt ígéretemhez képest zsidó földieim reformmozgalmaírói szólnék, legyen szabad az orosz zsidóságon belül uralkodó pártok és irányok jellemzését egy, még fiatal és nem épen számos, alakuló félben levő pártnak jellemzésével befejezni, a melyet eleinte, mert — nyíltan kimondom — alábecsültem, hallgatással mellőzni akartam, de melynek most, mintán küzelebbről megismertem, nagy jövőt jósolhatok és már azért sem lehetek jogosítva arra, hogy ignoráljam. Azonkívül e pártnak álláspontja magában elég érdekes és némi tekintetben új és tanulságos. Azonban ítélek meg t. olvasóim; az én dolgom csak az lehet, hogy minden takargatás és szépítgetés nélkül előadjam a tárgyat magát. Szerény tudósítói minőségemben inkább szeretek száraznak és unalmasnak mondatni, mintsem tendenciózus reklámsínálással és részrehajló propagandával gyanúsíttatni.

A párt, melyről szólni kívánok, szigorú zsidó történeti állásponton van és azért merev ellentétben áll az asszimilálókkal ép úgy, mint a nemzetiekkel; s minthogy hívei eddigelé programjukat világos és szabatos alakban nem hozták nyilvánosságra, mérsékelt s józan irányuk és magatartásuk miatt a szélső pártok által annyira félreértetnek, hogy az asszimilálóok a palesztinaiakhoz (nemzetiekhez), ezek pedig amazokhoz számítják. Ők azonban saját utjokon haladnak és még külön párt-elnevezéséről sem gondoskodtak. Midőn minap e párt egyik korifénsától a pártja elnevezését tudakoltam, lakonikusan így felelt: »Mi zsidók vagyunk.« Habár e jelölés nem egészen találó, mert hiszen a palesztinaiak és az asszimilálóok, a chászidok és a mithnaggédek szintén zsidóknak nevezik magukat, még sem tudom, mi más nevet adhatnék e pártnak. Talán még legjobban illik rá e jelző: »mérsékelt nemzet«; de e fogalom »nemzeti«

oly nyújtható és oly kevésse van megállapítva, hogy különböző tendenciák ide s oda húzhatják és kényök-kedvök szerint magyarázgatathatják. Vigasztalódjunk tehát a régi igazsággal, hogy nem a név az, a mi határoz és tekintsük az említett párt lényegét, a mint egyes cikkekben és értekezésekben, valamint gyűlékezeten, beszédekben és vitákban kifejezésre jutott.

E párt nem osztja az asszimilálók és palesztinaiak pesszimizmusát a diasporában élő zsidók helyzetére nézve. Sőt inkább azon hitben él, hogy a zsidó kérdés még Oroszországban és Romániában is csak az idő kérdése, mert »szilárdan és szentül hisz a haladásban, a haladó civilizáció nemesítő befolyásában, a jognak valahára bekövetkezendő győzelmében és hatalomra emelkedésében.« Mennél inkább jut majd a jog uralomra, háttérbe szorítva a külön »jogokat,« az anyagi erő képviselőit, mennél több privilégium hátrál meg az általános érvényű törvények előtt, annál inkább eltűnik a zsidó kérdés a történet színhelyéről. A zsidó csak ott és akkor védtelen idegen, a hol és a mikor az erőszak többlet ér a jognál, a hol a társadalom még nem érte el a kultúra azon fokát, melyen a jog és kötelesség tudata uralkodó renddél emelkedett, a hol még durvaság és önkény állnak a kormányrud mellett. A zsidók egyenjogúsítása nem jogi kérdés. A jog nem ismer sem zsidókat, sem helléneket, hanem csak kötelességeket. A ki az összes polgárokkal közös kötelességeket teljesít, annak jogosult igényei is vannak a mindnyáukkal közös jogok élvezetére. Már most, midőn ezen párt kétségtelennek hiszi a jognak végre bekövetkezendő uralmát, szemében biztosítva van a zsidók jövője minden civilizált államban, és nem lát okot rá, hogy asszimiláció által rendszeresen fölbomoljunk az örökös üldözés elkerülése végett, sem hogy ez üldözés elől Palesztinába meneküljünk, egy török főhatalom alatt alapítandó politikai hatalom oltalmába. »A mi bennünket — így nyilatkozott e pártnak egyik vezére — az asszimilálók és a palesztinaiak mindkét pártjának határozott ellenségeivé tesz, éppen az által vagyunk zsidóknak jellegelve, az pedig nem egyéb, mint rendíthetetlen hitünk az emberiségben és haladásában, az ideális zsidó optimizmusunk. És mégis ép úgy a palesztinaikkal, mint az asszimilálókkal osztozunk abban, mi tanaikban a legjobb. Mint zsidók osztozunk azon véleményünkben, hogy Palesztina egykor helyre fog állíttatni. Ha mindaz, a mit szent prófétaink évezredek előtt jósoltak, beteljesedett, mért legyen éppen azon jóslatuk hazugsággá, a mely jóvendőléseik között talán a legszentebb és legdrágább, a mely annyira egybenőtt a zsidóság lényegével és küldetésével a visszatérés Palesztinába? De a mindenesetre még nagyon távol jövőbe

vetett ezen reményünk nem akadályozhat bennünket semmiképen abban, hogy kötelességeinket mint Oroszország polgárai teljesítsük. Mint igazi zsidók, híven Jeremiás ismert tanácsához, melylyel szeretett népét a száműzésbe kísérte, híven népiünk legnagyobbjainak és legjobbjainak fényes példájához, az egyiptomi Józseftől kezdve egészen a francia Cremieuxig és az angol Montefioreig, a kik mindenkor tudták zsidó népokhoz való őszinte szeretetüket összeegyeztetni polgári hazafiasságukkal és honukhoz való szeretetükkel, mint igazi zsidók osztozunk asszimilálóink törekvéseivel, mint igazi zsidók osztozunk az osztozunk azon óhajban a hazánk iránt tanúsítandó ragaszkodásra nézve, osztozunk azon óhajban, hogy orosz polgártársainkhoz közeledjünk és hozzájuk csatlakozzunk, hogy egyesült erővel dolgozzunk Oroszország javán; de tiltakozunk kell azon törekvésük ellen, hogy végképen összeolvadjanak az oroszokkal, bennük teljesen eltűnjenek és ezzel tulajdonképen csak azt segítsék elő, a mire népiünk legelkeseredettebb ellenségei mindenkor vak buzgalommal törekedtek, — Izrael eltűnését a történet színhelyéről. Azon nem csak állami és társadalmi, — mert emez teljes szívvel kívánjuk — hanem nemzeti asszimiláció, a mint azt asszimilálóink hirdetik, mi volna egyéb a zsidóságon elkövetett árulásnál, nemzeti öngyilkosságnál. Ezen tiltakozásunk pedig igazi zsidó tudatunknak, zsidó vallásunknak a kifolyása. Ragaszkodjunk szilárdan őseink szent hitéhez, és zsidó nemzet fennállása mindenkorra van biztosítva!»

E nyilatkozat után kérdezettvén az illető, vajjon szolgálhat-e a zsidó vallás a zsidó nemzet pusztá támaszául és szabad-e a vallást nemzeti tendencia eszközévé lealázni? azt felelte, szónoki pathosszal rámutatva egy rózsatőre, mely előtte állott: »Nézzé csak ezt a virágot; színpompája által ép úgy kiválik, mint illata által: ilyen a mi népiünk, nemzeti is, vallásfelekezeti is egyaránt, és csak ebben a kettős minőségében kell népiünket érteni és vele bánni. Oldja föl a nemzetet a zsidóságban, és föloldotta vele vallásos speciálitását is. Bármily univerzális legyen a zsidóság a jogot és igazságot, Istent és világot illető tanaiban, mégis mai napig a zsidó nemzeti egyéniség a zsidó vallás legméltóbb közegének bizonyult. De ezen zsidó-nemzeti egyéniség rögtön létezni megszűnik, mihelyt elveszíti a zsidó vallásban nyugvó alapját. Törölje el az étkezési törvényeket, a körülméletést, a szombat és az ünnepek specifikus zsidó megítélését, hozza be a vegyes házasságot, és két-három emberöltő alatt elvész a zsidó nép nyoma. Próbálja csak e rózsza jó illatját elenyészteni, a nélkül, hogy egyuttal megsemmisítené színpompáját. Állítja-e azért, hogy a jó illat a színpompa fenntartására való? Spinozával szólva egy és ugyanaz állomány van előttünk, de a melynek két nyilvánulási alakja van.«

Ha ez így van — megjegyzé valaki — mért hangsúlyozza e párt mindig a zsidóság nemzeti oldalát, holott ez könnyen félreértésre ad alkalmat és fegyverül használtatik ellenünk ellenségeink részéről, kik némi joggal azt lobbanthatják szemünkre: külön nemzetet képeztek a nemzetben. Nem volna-e sokkal okosabb, a chásidok és mithnaggdek példája szerint a zsidóság vallásos oldalát hangsúlyozni és mózesvallásu oroszoknak, illetőleg lengyeleknek nevezni magukat?

»Okosabb volna talán, — így felelt amaz — de bizony méltatlabb és a zsidóságra sokkal veszélyesebb. Mi magunk elrontottuk ellenségeinket, még pedig éppen azért, hogy elrejtőztünk és nem léptünk föl elég bátran és nyíltan az igazsággal. Ellenségeinknek ebben bizonyítékot kellett látniuk követelésök igaz voltára, hallgatag vallomást láttak benne, melylyel mi magunk bevalljuk: nemzet vagyunk más nemzetek közepében és mint olyanoknak nincs többé jogunk létezésre. De éppen azért nem segített nekünk rejtőzködésünk és önmegtartózkodásunk: homályos frázisok és beszédek dagályából ki tudtak bennünket szimatolni, és mindenki előtt világos volt, hogy míg nem fogadjuk el a keresztiséget, nemzeti zsidók maradunk; annál hevesebbek lettek ellenségeink támadásai, a mi gyávaságunkból vitézséget, félénkségünkéből bátorságot merítettek. Mi másképpen állana a dolog, ha nyíltan és bátran kijelentenék: Igenis, vallásos és nemzeti tekintetben zsidók vagyunk, de mint polgárok — oroszok. Oroszországnak mint államnak nem hiányoznak a telivér oroszok, de igenis, hiájával van a kulturerőknek. A kulturerők sokfélesége, melyekkel rendelkezik egy állam csak üdvös és hasznos lehet neki. Éppen a kulturerők sokféleségében rejlik egy ország gazdagsága, az teszi első föltételét, a munka helyes szervezésének áldását, míg azon elmélet, mely szerint az egyik faj más fajokkal való keresztezés által javítandó, — az oly föltevés, mely a tudomány mai állásánál alig jöhet tekintetbe. És nem volna-e ép oly esztelen, mint bűnös, ily álelméletre támaszkodva, kulturára képes nemzetek életével experimentálni? Nem, maguk Oroszország érdekei, ha csak helyesen értetnek, megkívánják, hogy a zsidók különös tehetségei és természeti tulajdonságai, melyek összevéve teszik a zsidó nemzetség lényegét, érintetlen fenntartásának és Oroszország hasznára és javára lehetőleg tovább fejlődjenek. — De ehhez még egészen más is járul. A modern mivelttség negatív irányánál fogva, a mivelt osztályokban a zsidókat sem véve ki, mindinkább elharapódzik a vallástalanság. Mondja most egy mivelt és vallástalan zsidónak, hogy a zsidóság csupa vallásfelekezet, nem pedig nemzet, akkor neki álláspontjából nincs többé oka, hogy zsidónak tekintse magát és arra kötelesnek, hogy a zsidósággal küzdjön és tőrjön: csak egy lépésre kerül neki

akkor az áttérés a kereszténységre. Igaz, hogy a zsidóság nem sokat nyer oly zsidóval, ki a zsidó vallásnak hátat fordított, ha külsőleg zsidó marad is; de míg a zsidó községhez számítja magát, addig van remény, hogy még visszatér a zsidó valláshoz, vagy hogy utódjai jó zsidók lesznek. —

Még igen sokat idézhetnénk ezen párt beszédjéből és irataiból; de úgy hiszem, az eddigi idézetek is elegendők jellemzésére. Különben fenntartom magamnak, hogy netalán továbbfejlődése esetében rá még visszatérek.

— I —

T a n ü g y.

Közüktatásügyi állapotaink és a zsidók.

I.

Az utolsó közoktatásügyi vita a magyar országgyűlésen lezajlott, a nélkül, hogy bizonyos uraknak eszükbe jutott volna, fölhányani a magyar zsidóknak, hogy a közoktatást számáranyuknál nagyobb arányokban veszik igénybe. Főt. Komlóssy ur ugyancsak még az általános költésévetési vita alkalmával derekasan korholta volt a zsidókat, hogy miért nem állítanak saját iskolákat, ha már oktatásban részesülni akarnak, de hogy miképen és mennyien járnak iskolába, azt csak a később kiosztásra került miniszteri jelentésből tudhatta volna meg és mi e hiány pótlását annál is inkább kötelességünknek tartjuk, mert nem szabad elszalasztanunk egy alkalmat sem, a mely módot nyújt hitsorsosaink öntudata emelésére és a csüggedés dudájának gyomlálására. Ily kiváló alkalom pedig a közokt. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló 13. jelentése 1882/3 — 1883/4., a mely hivatalosan beigazolja, hogy a zsidó elem e hazának szellemileg legjobb elemeihez tartozik.

Kisérjük tehát a miniszteri jelentést nyomról-nyomra ott, a hol az egyes felekezeteket az oktatás különböző fokain bemutatja. — Kezdjük a népisiskolákon.

A tankötelesként nyilvántartott 2.242.537 gyermek közül tényleg iskolába járt 78.340⁰/₀, azaz 1.756.836 tanuló, még pedig:

	róm. kath.	görög kath.	görög keleti	helv. hitv. reform.	ágost. evang.	unita- rius	mózes hitü
tanköteles volt tényleg iskolába járt	1088508	238334	287014	321255	188548	9575	106903
	923958	195134	192545	252701	165482	7248	79754
Nem járt	164550	103186	94469	68554	23066	2327	29549

E szerint 1883-ban az iskolába járásban: 1000 tanköteles után

I. helyen állottak az ágost. hitv. evangélikusok . . .	877. ₆	tanulóval
II. » » a római katolikusok . . .	848. ₈	»
III. » » a helv. hitv. reformáltak . . .	786. ₈	»
IV. » » az unitáriusok . . .	757. ₀	»
V. » » a mózes hitűek . . .	729. ₇	»
VI. » » a görög keletiek . . .	670. ₉	»
VII. » » a görög katolikusok . . .	567. ₀	»

A megelőző 1882-iki állapottal összehasonlítva a mostanit, a különbség r. kath. + 23,687, görög kath. + 1,012, g. kel. + 2,813, helv. + 1,240, ág. + 2,565, un. + 166, zsidó + 1,850, a mennyiben pedig: *tényleg iskolába járó*

jeleztetett	róm. kath.	görög kath.	görög keleti	helv. hitv. reform.	ágost. evang.	unitárius	mózes hitű
1883-ban	923958	135148	192545	252701	165482	7248	79754
1882-ben	898464	131513	183945	243231	158707	6487	75637
s a különbség	+25494	+3635	+8600	+9470	+6775	+761	+4117

Kiderül, hogy a *tényleg iskolába járás* valamennyi vallási viszony szerint javult. Ezen *javulásban* az I. helyen mutatkoznak az unitáriusok, a II. helyen a mózes hitűek, a III. helyen a görög keletiek, a IV. helyen az ágost. evang., az V. helyen a helvéthitv. reformáltak, a VI. helyen a róm. katolikusok és a VII. helyen a görög katolikusok.

Hogy ugyanezen vallási viszony szerint mily különbség mutatkozik az 1869. és 1883. évi állapotban, arról felvilágosítást nyújt a következő rovatosszeállítás; minden 1000 tankötelesből *tényleg iskolába járt*:

és pedig	római kath.	görög katk.	görög keleti	helv. hitv. reform.	ágost. evang.	unitárius	mózes hitű
1883-ban	848. ₈	567. ₀	670. ₉	786. ₈	877. ₆	757. ₀	729. ₇
1869-ben	480. ₈	374. ₂	292. ₆	450. ₉	713. ₈	416. ₀	370. ₀
A különbség	368. ₀	192. ₈	378. ₃	335. ₇	163. ₈	341. ₀	359. ₇

Kiderül egyfelől, hogy 1869. óta:

a r. kath. v. tankötelemek 36.₈₀%-kal, az ágost. ev. v. tankötel. 16.₈₀%-kal
a gör. » » 19.₂₀% » az unitárius » » 34.₁₀%
a g. k. » » 37.₈₀% » a m. hitv. » » 35.₇₀%
a helv. hit. r. » » 33.₅₀% »

STURM ALBERT KÖZOKTATÁSIÁLLAPOTAINK ÉS A ZSIDÓK. 195

magasabb arányban jártak ugyan iskolába, de kiderül másfelől az is, hogy az 1883-ik évben, a 6—12 éveseknél elért 84.₅₃%-os átlag mögött állanak:

1) a görög-katolikus vallásuk . . .	27. ₈₈	százalékkal,
2) a görög-keleti » . . .	17. ₄₄	»
3) a helv. reformált » . . .	5. ₈₇	»
4) az unitárius » . . .	8. ₈₈	»
5) a mózes » . . .	11. ₅₇	»

Megjegyzendő még, hogy az egyes hitfelekezeti fentartók 1883-ban egy-egy tanítói állomással bírtak, nevezetesen:

1) az ág. evangélikusok átlag	88 tanköteles és	77 iskolázó után
2) a római katolikusok »	139 » »	118 » »
3) az unitáriusok »	141 » »	107 » »
4) a mózes hitűek »	112 » »	81 » »
5) a helv. reformáltak »	112 » »	81 » »
6) a görög keletiek »	139 » »	95 » »
7) a görög katolikusok »	109 » »	62 » »

Eddig a hivatalos jelentés, a melyből a következőt tudjuk meg:

1869. óta a zsidó tanulók száma 129.₄%-kal szaporodott, és ha a *tényleges iskolába járó zsidó* még mindig az általános arány mögött 6 %-kal maradt vissza, ennek az egyszerű oka abban áll, hogy, mint mindenki tapasztalatból tudja, a *falubeli zsidó a legritkább esetben beéri a falusi iskola nyújtotta ismeretanyaggal és hogy gyermekeit magántanító által oktatattja*. Ezek a gyermekek a hivatalos jelentésben nem szerepelnek, de kétséget nem szenved, hogy ezeknek a száma akkora, hogy nemcsak a hiányzó 6%-ot pótolná, de még azon 15%-ot is, a melylyel az ág. hitvallásuk feléjük állittatnak. Ebből is látjuk, hogy a számok csak akkor tanulságosak, ha módunkban van, belőlük kiolvasni azt, a mi bennük nincsen meg.

Vegyünk egy más táblázatos kimutatást, a mely a *pépiskolák jellegére* vonatkozik.

Volt:	1883-ban:	1882-ben:
Állami iskola	423	363
Községi iskola	1,793	1,763
Róm. kath. iskola	5,353	5,417
Gör. kath. »	2,188	2,208
Gör. kel. »	1,807	2,776
Helv. ref. »	2,331	2,280
Ág. hitv. ev. »	1,419	1,430
Unitárius »	61	62
Mózes hitű »	516	510

E kimutatásból látjuk, hogy a zsidó községi iskolák száma 1883-ban 6-tal szaporodott, ugyanakkor, midőn a r. kath. iskolák 64-gyel, a gör. kath. iskolák 20-al, az ágostai hitvallásnak 17-tel és az unitárius jellegűek 1-gyel apadtak. Ezek a megszünt iskolák helyébe jobbadára *államiak* léptek; ezek a felekezetek eddigi területeit tehát az államra hárították ugyanakkor, midőn a zsidók áldozatkészsége új iskolák létesítésében nyilvánult. De érdekesek a részletek is.

Megszünt az izr. iskola: Gógánváralján, N.-Bunban, Apécán, Bel-luson, Illaván, Turzovkán, H.-Nánáson, Jászón, Derecskén, Komádiban, N.-Bajomban, M.-Teleghen, Sárkeresztúron, Lovasberényben, Abán, Turólukán, Diószegen, Mehalán, Csicseren, Radvánczon, Böcsön, Homokon, N.-Démén, Dudaron, Csáktornyan és A.-Domboriban, együtt 26 helyen, *ellenben új állítattott:* Mikeszászán, Egerben, Pásztón, Tiszafüreden, Komlóson, Pécsváradon, Földesen, Sámsónban, Győrött, Pankotán, Entradánban, Naszódon, N.-Váradon, S.-Tarjánban, Vadkerten, Kisbábon, Lakácson, Nem.-Kürtön, Gajáron, Lemesen, Berzenczén, Karádon, Szöll.-Győrökön, T.-Dadán, Rakamazon, N.-Kállóban, Némediben, Perjámoson, Nagykaposiban, Csapon, Szerencsen és S.-A.-Ujhelyen, együtt 32 helyen.

A tényleges szaporodás eszerint 6 új iskola.

A megszünt magánjellegű iskolák közül megszünt 24, jobbadára más hitvallású, okleveles tanítók által, az 1868. évi XXXVIII. t. cz. III. fejezete ért. engedély mellett fentartott iskola, ellenben új iskolát nyitott más 21 magán egyén, közülök valószínűleg szintén sok az az izraelita.

A 1869. évi állapotot véve még tekintetbe, kiderül, hogy 1869 óta 1883-ig az állami jellegű iskolák száma 423-mal = 100% arányban, a községiéké 1314-gyel = 73,7% arányban, a róm. katolikusoké 136-tal = 2,5% arányban, a görög katolikusoké 130-czal = 5,9% arányban, a görög keletié 203-mal = 11,2% arányban, az ágost. hitv. evangélikusoké 22-vel = 1,5% arányban, s a *mózes hitűeké 26-tal = 5% arányban növekedett*, ellenben a helvét hitv. reformált iskolák száma 119-czel = 4,8% s az unitáriusoké 40,7% arányban fogyott.

Ha pedig összehasonlítjuk az iskolák számát a tanítókéval, azt találjuk, hogy a zsidókra eső arány igen kedvező. Az okleveles tanítókat illetőleg pedig a zsidó felekezetre nézve az arány a legkedvezőbb. Ime az adatok: Esik egy

Állami iskolára . . . 1.92 tanító	helv. ref. iskolára . . . 1.23
zsidó „ . . . 1.89 „	görög keleti „ . . . 1.14
ág. ev. „ . . . 1.51 „	unitárius „ . . . 1.11
róm. kath. „ . . . 1.46 „	gör. kath. „ . . . 0.99

	Okleveles tanító:	Nem okl. tanító
zsidó iskolában volt	89.0	11.0
r. kath. „	86.5	13.5
„	„	„
„	„	„
unitárius „	64.7	35.3

Nem kevésbé kedvező arányokra akadunk, ha a zsidó iskola magyaros voltát kutatjuk.

Kizárólag magyar tanítvány volt:

unitárius helvét reform. állami magán mózes hitű	100,0% aránnyal, 98,1 „ „ 88,0 „ „ 78,1 „ „ 67,8 „ „	községi róm. kath. ágost. evang. gör. kath. gör. keleti	61,9% aránnyal, 55,9 „ „ 22,5 „ „ 6,4 „ „ 0,4 „ „
--	--	---	---

A nem kizárólag magyar tanítvány iskola közül kellő sikerrel oktatta magyart nyelvet:

2420 róm. kath.	1330 = 54,9%
2047 gör. kath.	789 = 38,5%
1799 gör. keleti	743 = 41,3%
43 helvét hitv. ref.	28 = 65,1%
1100 ág. evang.	444 = 40,4%
166 mózes h.	82 = 49,4%

A zsidó tehát 40%-kal az átlagon felül.

Sorozat szerint tekintve: minden 100 nem magyar ajkú iskola közül a magyart teljesen jó sikerrel oktatták:

I. helyen az államiak 86,8%-kal	VI. helyen a mózes h. 49,4%-kal
II. „ az egyetiek 66,6% „	VII. „ a községié 44,6% „
III. „ a helv. reform. 65,9% „	VIII. „ az ág. ev. 43,6% „
IV. „ a magánosok 55,5% „	IX. „ a gör. keleti. 41,3% „
V. „ a róm. kath. 54,9% „	X. „ a gör. kath. 38,5% „

Az 1883-ik évben szolgálatban állott tanítók közül a magyar nyelven teljesen tudott oktatni, még pedig a legkedvezőbb arányok szerint beosztva:

a 61 unitárius iskolánál alkalmazott 68 tanító közül	68 = 100,00%
a 2331 helvét. ref. „ „	2873 = 99,5%
a 423 állami „ „	816 = 98,5%
az 516 mózes h. „ „	979 = 96,4%
a 32 egyetli „ „	54 = 96,9%
a 167 magán „ „	320 = 95,8%
az 1793 községi „ „	3665 = 92,8%
az 5353 róm. kath. „ „	7826 = 71,4%
az 1419 ág. ev. „ „	2141 = 71,5%
a 2188 gör. kath. „ „	2180 = 70,4%
az 1807 gör. keleti „ „	2062 = 59,3%

A zsidó tehát 80%-kal átlagon felül.

Tekintsük már most a magyarul tudó és nem tudó tanítók szám-
arányát.

u g y a n i s	a magyar nyelvet		magyarul tö- redezve be- szélt	magyarul semmit sem tudott	magyarul nem tudott	
	anyanyelvi képeség- birta	beszélt			össze- sen	%
a 816 állami iskolai tanító közül	803	3	1	9	10	1.2%
a 3665 községi iskolai ta- nító közül	3287	89	203	86	289	8.8%
a 7826 r. kath. iskolai ta- nító közül	6826	288	410	302	712	9.1%
a 2180 görög kath. iskolai tanító közül	1282	258	421	219	640	29.3%
a 2062 görög keleti iskolai tanító közül	986	237	450	389	839	40.7%
a 2873 helvét h. ref. iskolai tanító közül	2867	3	3	—	3	0.1%
a 2141 ág. h. ev. iskolai ta- nító közül	1424	114	246	357	603	28.1%
a 68 unitárius iskolai tanító közül	68	—	—	—	—	—
a 979 mózes h. iskolai tanító közül	918	26	25	10	35	3.6%
a 320 magániskolai tanító közül	301	3	12	4	16	5.0%
az 54 egyleti iskolai tanító közül	52	—	2	—	2	3.7%

Kitesszik ebből az összehasonlításból, hogy a zsidó tanítók közül
csak 3'6% nem tudott magyarul, holott ezen százalék a katolikusoknál
9.1-et tesz.

Nemük szerint voltak alkalmazva:

a 423 állami iskolánál	816 tanító közt nő volt	271 = 32.4%
az 1793 községi »	3665 » » » »	757 = 20.6%
az 5353 r. kath. »	7826 » » » »	886 = 11.3%
a 2188 g. kath. »	2180 » » » »	16 = 0.7%
az 1807 g. keleti »	2062 » » » »	69 = 3.3%
a 2331 ev. ref. »	2873 » » » »	64 = 2.2%
az 1419 ág. ev. »	2141 » » » »	28 = 1.3%
a 61 unitárius »	68 » » » »	1 = 1.4%
az 516 móz. h. »	979 » » » »	86 = 8.7%
a 167 magán »	320 » » » »	166 = 51.5%
a 32 egyleti »	54 » » » »	33 = 61.1%

vagyis 16,090 iskolánál fennállott 22,984 áll. tan. közt nő 2377 = 10.34%

A rendes és segédi tanítói állomások viszonyát egybevetve, követ-
kező eredményre jutunk:

rendes állomás volt: segédi áll. volt:

a 423 állami iskolánál a	816 állomás közt	725 = 88.9%	91 = 11.1%
az 1793 községi »	3665 » »	3219 = 87.6%	446 = 12.4%
az 5353 r. kath. »	7826 » »	6592 = 84.3%	1234 = 15.7%
a 2188 gör. kath. »	2180 » »	1885 = 86.5%	295 = 13.5%
az 1807 gör. kel. »	2062 » »	1765 = 85.6%	297 = 14.4%
a 2331 ev. reform. »	2873 » »	2573 = 89.6%	300 = 10.4%
az 1419 ág. ev. »	2141 » »	1895 = 88.5%	246 = 11.5%
a 61 unitárius »	68 » »	62 = 91.1%	6 = 8.9%
az 516 mózes h. »	979 » »	878 = 89.5%	101 = 10.5%
a 167 magán »	320 » »	245 = 76.6%	75 = 23.4%
a 32 egyleti »	54 » »	43 = 79.6%	11 = 20.4%

Jegyezzük már most, hogy ebben a viszonyban örövendetes jelensé-
get nem igen tekinthetünk, mert arra vall, hogy hitsorsosaink *olesó* tanító-
kat keresnek, a mi az oktatás eredményét nem igen mozdítja elő.

Ezen *olesó* tanítók oklevéllel nem igen bírnak, a mi a következő
táblázatból szembeötlőleg kiderül:

	okleveles	nem okleveles
az 5353 iskolánál alkalm. 7826 tanító közt	6767 = 86.5%	1059 = 13.5%
a 2188 g. kath. »	2180 » » 1474 = 67.6%	706 = 32.4%
az 1807 g. kel. »	2062 » » 1529 = 74.2%	533 = 25.8%
a 2331 ev. ref. »	2873 » » 2393 = 83.3%	480 = 16.7%
az 1419 ág. ev. »	2141 » » 1867 = 87.2%	274 = 12.8%
a 61 unitárius »	68 » » 44 = 64.7%	24 = 35.3%
az 516 mózes h. »	979 » » 871 = 89.0%	108 = 11.0%
a 167 magán »	320 » » 284 = 88.8%	36 = 11.2%
a 36 egyleti »	54 » » 48 = 88.9%	6 = 11.1%

De kiderül ezen kimutatásból az is, hogy a zsidó tanító leginkább
hajlandó oklevél birtokába tenni magát, mert a felekezeti iskolák közül a
zsidó iskolák azok, hol legkevésbé a nem oklevéles tanító.

Emlékezzünk meg végül egyetlen *tanítóképzőnk*ről. Költsége kitesz
évenként 19,670 frt, a zsidóalaphól: 18,000, más forrásokból: 1,670 frt.
Oklevelet kiadott az intézet 31-et. Természettudományi terme az egész
országban csak két tanítóképzőnek nem volt: a gör. kath.-énak és — a
zsidóénak. Tanára van összesen 9, ezek közül 4 rendes, 4 segéd, 1 kise-
gítő — ugyanazon ferde arány észlelhető tehát itt is, melyet már a nép-
iskolánál is kiemeltünk. Sajnosan kell még konstatálnunk, a minek hiá-
nyára először *Goldzieher Ilona* mutatott rá a M.-Zs. Szemlében, hogy
nincs zsidó tanítónőképző intézetünk, holott ama befolyás mellett, melyet a
zsenge ifjúságra gyakorolni hivatva van, egy a zsidó öntudatban nevelke-
dett tanítónői kar vajmi hasznos, sőt szükséges volna. — Magát a tanító-
képzőt pedig ne bolygassuk. Tudvalevő, hogy újra szervezésének küszö-
bén áll s már ezért is elnézésre tarthat számot.

Budapest.

STURM ALBERT.

A zsidó népiskolák.

II.

A polgári jogokat nyert zsidók akkomodálási képessége mellett misem bizonyít jobban, mint az a körülmény, hogy vallásosságuk foka mindenütt pontosan megyezik azon nemzet vallásosságának a fokával, a mely között élnek. Az angol, a francia, a német zsidók egészen olyan vallásosak, mint az angol, a francia, a német keresztények és a magyar zsidók vallásosság dolgában alig különböznek a magyar katolikusoktól és protestánsoktól. A magyar keresztényeket pedig vallásos életükben a közömbösségnek egy neme jellemzi, a mely jöllehet némi károkkal is jár, de eddig a magyar nemzetet megmentette a végletektől; ép oly távol tudott maradni a vakbuzgóságtól, a rajongástól, mint a durva hitelenségtől. Most, az igaz, másként mutatkozik; manap épugy akcentuálják az egyesek vallásfelekezettét, épugy többre becsülik a keresztlevelet a személyes jelességeknél, akár csak a középkor valamely fanatikus népénél. Csakhogy ez a mai áramlat nem a magyar nemzet vallásos érzelmének az emanációja, hanem mondva csinált társadalmi mozgalom. Valójában a magyar nép ma is olyan, mint volt: indifferens vallásos dolgokban.

És a magyar zsidók e tekintetben tuffettek a magyar keresztényeken. Az ifjabb zsidó nemzedéknek a kedélyletét ha elemezhetnők, csak elvértve találhánk benne egy-egy vallásos alkotórészt, egy-egy gyermekkori vallásos impressziónak a nyomát. Arról nem is szölok, hogy vallásos érzelmek nélkül szükölködvén, ennek az öltőnek kedélyvilága emyivel szegényebb. De e miatt a felekezeti közösséghez való hozzátartozás érzete is veszendőben van. »Pusztulunk, veszünk, mint oldott kéve széthull nemzetünk!« A kitört zsidóellenes szölvész, sajnos, a férgessel együtt sok ép, egészséges gyümölesöt is leráz a zsidóság fájáról. Ennek is gyöngve volt a szára. Sokakat pedig nem benső lelkiüeti kötelék, nem a solidaritás eleven érzete, hanem valamely családi tekintet néhány ernyedtt szála köt még csak a zsidósághoz.

Erről temünk kell okvetetlenül! Egy öreg nevelési hibának veszedelmes következményével állunk jtt szemben, és a nevelési tényezőkön, a családon és az iskolán áll, hogy e hibát minél előbb helyre állsék.

Nézzük elébb, mit tehet a vallásos érzelem ápolása és megszilárdítása körül a család. Hajdan mindent, manap vajmi keveset. Neveléstudományi axióma, hogy a szülők, a családi környezet példája a leghathatósabb és legbiztosabb eszköze a vallásos nevelésnek. Ha régebben a gyer-

mek szüleinek jámbor áhítatát látta; ha látta, mint végezte az egész háznép őszinte gyermekded hittel a vallásos szertartásokat; ha az anya a benső meghatottság hangján mondta el gyermeke előtt az imádságot reggel, este: ugy ezek a vallásos benyomások megmaradtak a gyermekben egész holtiglan, és növekedtek lelkeben megdönthetetlen kedélyhatalomná. És ma? Ma, ha vallásos példáról még egyáltalán szó lehet, ez a példa inkább árt, semmint használ, inkább ront, semmint épít. Mert a szülők vallásos példájának csak akkor van nevelő hatalma, ha őszinte vallásos érzelemből fakad. De mostanság sok esetben ez a példa merő szándék és számítás; a szülők egy-egy vallásos szertartásra úgy kénytelen-kelletlen csak a példaadás kedvéért fanyalodnak és ez a szertartás egész életük módjával merev ellentétben áll. Az ilyen példából a gyermek csakhamar kiderzi a szándékosságot s az ellenmondást és valamint nem a vallásosság, hanem az ámitásnak volt a kifolyása, ugy a gyermeket is nem a vallásosságra, hanem az ámitásra fogja kapatni.

A család tehát, a melynek példája valamikor mindenható volt, most, hogy hiányzik példájából az őszinteség, nem sokat lendíthet a növekedő nemzedék vallásos nevelésén.

Nézzük már most a másik nevelői tényezőt, az iskolát.

Vannak, jól tudom, a kik azt hiszik, hogy az iskola csak az értelemmeit gazdagíthatja és mivelheti, de már a gyermek érzelmvilágához és akarathoz kevés a köze. Ezek szerint tehát az érzelmekben gyökerező vallásosság dolgában az iskolától nem sokat remélhetni. De ezek nagy tévedésben leledeznek. Nincsenek tisztában az érzelmek keletkezésének és a jellem alakulásának a módja iránt, különben tudniok kellene, hogy az iskolának igenis van módjában növendékei érzelméit fejleszteni és akaratuknak erkölcsi irányt és erősséget adni, a mint fejtegetéseim során ki is fog tűnni. Éz ha nélkülözi is az iskola a családi reális példáját, de birtokában van az eszményi környezet példaadásának, a mely busásan pótolja amazt, ha vele a tanító annak rendje és módja szerint él. Ezen eszményi környezeten pedig értendők a vallás- és profán történet, valamint a költés hőséi és alakjai, a kiket a tanítás a gyermekeknek bemutat, a kikkel hosszabban foglalkoznak, a kiket megkedvelnek, szívükbe fogadnak és a kik ott a nagyoknak és nemeseknek örök prototypjai és utánzásra ösztönző eszményképei lesznek. E helyt csupán a vallástörténet alakjairól illik szöloanom és ezzel eljutottam a most sokat meghányt-vetett vallástanítás kérdéséhez.

A vallástanítás módszerét illetőleg a zsidó népiskolának több ezredéves hagyománya van. A zsidó gyermeket ösödök óta ugyanazon egy

könyvből kapták istenfélelemre és emberszeretetre s ez az egy könyv a szentírás volt. Az eredeti bibliát olvastatták és tanultatták vele az ókorban, mikor még a héber az anyanyelve volt a zsidó gyermeknek, épúgy mint a görög gyermekkel a Homerost. És mikor később a »szent nyelv« megszűnt nemzeti nyelvnek lenni s még csak a vallás nyelve volt, továbbra is az eredeti biblia maradt a zsidó gyermek egyedüli vallástani kézikönyve, de ezuttal egyszersmind nyelvkönyve is a héber nyelv megtanulására. Csak újabb időben kapták fel hitfeleink is a keresztény káték mintájára készített vallástani kézikönyveket, a melyekből a Magyar-Zsidó Szemle tavaly már egy könyvtárnyi sokaságot sorolt fel, hogy elhallgattassa jó barátainkat, a kik vádként hozták fel, hogy a zsidóknak nincsenek vallástani kézikönyvei. Én pedig — legalább a népiskolai tanításra vonatkozólag — diecekvőleg mondom el, hogy valóban újabb időig nem volt a zsidóknak kátéjuk, és sajnálkozással azt, hogy mostanság szűrtiben használják. Mert a káté a dogmatikai vallástanítás rendszerét képviseli, a biblia pedig az épületes történeti vallástanításét. A káté a theologiai elmélkedés végeredményeit tartalmazza, a biblia pedig az istenfogalom és a vallás keletkezésének a konkrét képét. A káté merő abstrakció, a szentírás esupa szemlélhetőség. A káté az értelemből fordul, a szentírás ellenben az érzelemhez, a kedélyhez. A káté képes kielégíteni a theologus intellektuális érdeklődését a vallástani iránt, a biblia pedig az elfogulatlan ember természetes vallásos érzelmét.

Im ez a különbség a káté és a biblia közt s ezt tudva, nem lesz nehéz megítélnünk, melyikben van több embernevelő kvalitás, melyik alkalmasabb jelesen a gyermekben a vallásos érzelmet kifejteni és megerősíteni, egy szóval melyiknek adandó a népiskolában az elsőség.

Budapest.

RADÓ VILMOS.

KÜTFŐK.

30. sz.

A Helytartósági Tanács körlevele a megyékhez és sz. kir. városokhoz az örökös tartományokból bevándorló zsidók be nem fogadását és a helytartóság területén élő zsidókról benyújtandó kimutatást illetőleg.

Circulare.

Universis Comitatibus et Civitatibus

Posteaquam in una et alia reliquarum Haereditariarum Provinciarum Suae Majestatis Sacratissimae e re boni publici esse videbatur, pro Judaëis si non ex integro exinde eliminandis, ad minus ad certum, et quidem talem numerum, qui publico non obsit, nec in ruinam et detrimentum fidelium Suae Majestatis subditorum vergat, redimendis et restringendis congruas dispositiones facere, cavendum autem foret ne taliter aliunde amandandi in Regnum isthoc Hungariae sese recipiant, ibidemque oberrando ad divagando contribuentes Incolas exquisitis quibusdam modis et praetextibus enervent, subversantem itaque in praemissis Boni Publici rationem cordi sumens Consilium hocce Regium iidem Jurisdictionibus . . . hisce benevole intimandum esse duxit, quatenus ad avertendum et praecavendum quorumvis extraneorum Judaeorum in medium hujus Comitatus receptionem et admissionem in gremio sui congruas dispositiones facere, et non absimiliter etiam Cathalogum universorum in Comitatu et Civitate hocce degentium Judaeorum cum specifica declaratione, in quo quis loco moretur, an et quid iidem modofati in Comitatu isto subsistentes Judaei in concursu publicorum onerum haecenus praestitissent et contribuisent, genuinam et circumstantialiorem informationem Consilio hujus Regio quantocumque submittere velint et non intermittant.

Dat. Posonii, die 9. Julii 1725.

Hátul (más kéztől):

Circulare ne Extraneos Judaeos Jurisdictiones admittant, presentium Cathalogos autem submittant, et quid ad rationem Contributionalis Quanti haecenus solverint, Consilium informant, in sequendam Mandationem Regis Caroli diebus 28-a Junii et 16. Octobris 1727. editam dimissum.

A pesti zsidó hitközség levéltárából.

31. sz.

Báró Eötvös a zsidó autonomiáról.

551 sz.

eln.

Vallás- és közoktatási m. kir. miniszter.

T. cz. Hirsch Lipót urnak

Gyöngyösön.

Szives köszönetemet nyilvánítom a gyöngyösi izr. hitkség nevében hozzám küldött bizalmi feliratért.

Önökkel együtt, tisztelt uraim, azt óhajtom, hogy e haza izraelita honpolgártársainak egyház községi, közoktatási és közalapítványi ügyei a lehető legrövidebb idő alatt a hazai törvényekben kimondott autonomia alapján, mind az egyetemes hitközönség, mind a hazára üdvösen és biztosan rendeztessenek.

E fontos cél elérésére a külön szempontokból kiinduló vélemények méltányos összeegyeztetése és egyöntetű szervezeti egésként való megállapítására van szükségünk.

Nincs alkotmányos intézmény, mely egyszerre nyerte volt a közélet minden szükségének megfelelő jellegét, de kölcsönös engedékenység és türelem mellett, minden intézményt, melynek alapjai egészségesek és jók, megérlel a gyakorlati élet szükségére és a kor szellemére.

Azért Önökkel együtt azon reményben vagyok, hogy a közel egyetemes izraelita gyülekezeten tárgyalandó rendezési kérdéseknél, ha nem foghatunk egyszerre minden tekintetben tökéletes és kielégítő eredményre jutni, a jogosult vélemény szabadság méltányos figyelembe vétele mellett, meg fogjuk mégis vethetni az izr. közügyek rendezésének azon életerős alapját, melyből mint tiszta és békés forrásból, új és állandó életerőt fogunk közérdekeik meríthetni.

Szives üdvözléssel

Budán, 1868. július hó 12-én

B. Eötvös József m. P.

A gyöngyösi st. quo izr. hitközönség levéltárából.

Közlí: WEISZMANN N.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldedett: *Levy J.*, Neuhebräisches und chaldäisches Wörterbuch, über die Talmudim und Midraschim, 18. füzet (a 2. betű majdnem végeig.) — *Goldziher J.*, le culte des ancêtres et le culte des morts chez les Arabes. Páris. — *Wolff A. A.*, (kopenhágai rabbi), Sir Moses Montefiore Baronet. Zwei Predigten zu dessen 99. und 100. Geburtstag (eredetileg dánul tartva). Kopenhagen. — *Friedmann M.*, Egy szó a talmud fordíthatásáról (héberül), Bécs. — *Die Alliance Israélite Universelle.* Veröffentlicht zu ihrem 25-jährigen Jubiläum. Paris.

Steinhardt Jakab, a nagyhirű aradi főrabbi, hitfelekezetünk egyik vezérfőfia f. é. február 1-jén elhunyt. Temetésén a város hatóságai és közönsége felekezeti különbség nélkül vettek részt. Képviselve volt számos zsidó hitközönség, az orsz. iroda s a rabbi képző intézet. Gyászbeszédeteket tartottak: Sidon Á. verseczi, Löw J. szegedi, Löwy M. temesvári, Fischer E. Á. makói, Weisz N. lugosi, Kohn E. b. szabai, Fischer M. simándi főrabbi és Bánóczy J. rabbiképzői tanár. — Mint értesülünk, az aradi hitközönség emlékiratot fog kiadni nagynevű rabbija végtisztességéről, valamint nagybecsű irodalmi hagyatékát is sajtó alá adni készül.

Jubileumok. F. é. január 28-án ünnepelte a nagyszombati hitközönség *Sidon Simon* érdemes főrabbi 70-ik születése napját; az ünnepi beszédet fia, dr. Sidon Adolf verseczi főrabbi tartotta. — Az orsz. rabbi-képző intézet e. i. elnöke, *Block Mózes* tanár február 6-án ünnepelte családi körben születése 70-ik évfordulóját. A hírneves tudóst ez alkalommal üdvözlötték a rabbiképző vezérő bírótsága, tanári kara, s a felső és alsó tanfolyam tanulóinak küldöttségei. — Bécsben az ottani Béth-Hamidrás nagytudományu lektora, *Weisz J. H.* febr. 12-én ugyancsak 70-ik születése napját ünnepelte. — S.-a.-Ujhelyen márcz. 8-án ülik meg *Singer I.* népisk. tanító és gimn. hittanár 25 éves működése jubileumi ünnepét.

A Bay Ilona-féle pályadíjat a Magyar Történelmi Társulat *Academy Ignác* versenyművének ítélte oda. A jelentésből kiemeljük ezeket: »A dolgozat írója tudja, mit kell az ilyen feladatnál vizsgálni. Ismeri az anyagot, az irodalmi és levéltári forrásokat, és kellően fel is tudja használni. Széles látókör, éles ítélet jellemzik felfogását: míg esinos és fogé-

könyv elbeszélésében sehol sem nyomja el az anyag halmaza, s a részletek sokasága mellett is mindenütt biztos kézzel ki tudja domborítani az egészét.

Fiáth Ferencz elhunyt veszprémi főispánban nemcsak közéletünk veszítette el egyik kipróbált bajnokát, hanem a humanizmus is egyik lelkes apostolát. Kiknek módjukban volt vele érintkezhetni, nemes gondolkodásának és a zsidóság iránti őszinte jóindulatának számos vonását ismerik. Egyet tán indiskréció nélkül idézhetünk e helyütt. A tiszta-észlelő pör tárgyalása alkalmával Hochmuth veszprémi főrabbinak egy ízben e szép szavakat mondá: »Szörnyű idők ezek, főtisztelendő ur! Valóban csodálom, hogy önt jó színben látom.« Hadd említsük még meg e helyütt, hogy Fiáth főispán a *M.-Zs.-Szemlé*-nek előfizetői közé tartozott.

Az Alliance könyvtára részére annak alapítója, a múlt év végén elhalt Rothschild L. M. 50,000 frankot hagyott s egyetlen kinyára maradt vagyona negyedrészt azon esetben, ha ez magtalanul találna elhalni.

Herxheimer Salamon, az anhalt-bernburgi hercezség tartományi rabbija meghalt 84 éves korában, múlt évi december 25-én Bernburgban, hol egy fél századnál tovább buzgóan és sikeresen működött mint rabbi és író. Hittankönyve a legelterjedtebb valamennyi zsidó káté között, eddig 29 kiadást ért. Különösen ismertté és tiszteltté lett neve a Herxheimer-biblia által, melyben az egész szentírás szövegét jó német fordítás, a tudomány színvonalán álló rövid kommentár és homiletikus jegyzetek kísérik. Mint hitszónok is kivált. A temetésénél többen beszéltek, közöttük *Mayerbaum Zsigmond* hazánkfia, a berlini rabbistület tagja.

A párisi kórházakban az újonnan szülötteket másnap mind megkeresztelik. Ez ellen egy újságban felszólalás történt: ez eljárás helytelen, minthogy Franciaországból nincs »állami vallás«. A L'Univers Izráélite erre ezeket jegyzi meg: E kérdés bennünket, zsidókat, hál' Isten, csak elméletileg érdekli; gyermekszülő leányok s a házasságtörő asszonyok ritkák Izráélben, még ritkébbak azok, kik gyermekeiket a közjótékonyaságra bizzák.

A zsidók Romániában, mint az utolsó népszámlálás adataiból tudjuk, mindössze 134,168 főre rúgnak. Eddigelé a románaiak állandóan 400,000-et emlegettek, alkalmasint azért, hogy — mint egy külföldi lap mondja — a zsidók elnyomását tulságos elszaporodásukkal igazolják.

A francia akadémia negyven halhatatlana közé a múlt év végén tudvalegőleg Halévy Lajost, kitért zsidót, választották. Érdekes, hogy ellenfele, Manuel M., ki a győztes szemben csak egyetlen szavazattal

bukott meg, ma is buzgó zsidó, ki lelkesen vesz részt a zsidó felekezeti életben. Francia lapok annak idején azt írták, hogy Hugó Viktor is Manuel választása mellett kardoskodott.

A magyar hírlapirodalom statisztikáját évről-évre teszi közzé a »Vasárnapi Ujság«-ban *Szinnyei József*, kitűnő bibliografusunk, kinek lakadatlan figyelmé és páratlan szorgalma észrevesz és regisztrál mindent, a mi e téren csak megjelent. Épen azért feltűnő, hogy az alapos buvár nem vette még észre a már második évfolyamba lépett *M.-Zs.-Szemlé*t, mely hiszen a fővárosi egyetemi könyvtárnak is jár, a melynek Szinnyei egyik kiváló tisztviselője.

A »Budapesti Hírlap«-nak. Januári füzetünknek »Zsidó vajda Moldvában« cz. a. megjelent rövidke közleménye a »Budapesti Hírlap« (febr. 5. sz.) »Censor«-jának egész haragos tárczaezikre szolgáltatott alkalmat. Fölháborodik azon, hogy »zsidó kalendáriumból« idézzünk — és kistül, hogy az inkriminált idézet helyes is igaz is; elszörnyítködik azon, hogy »historiai fölfedezést« tettünk — holott mi csak historiai kuriozumot közlöttünk nem a Tudomány rovatában, hanem a szerény Vegyes-ek közt. Maga a »fölfedezés« meg épen a tudós Censor szerint nem a mi érdemünk, sem a szegény bukaresti zsidó kalendáriumé, hanem azon oklevélgyűjteményé, mely már 1880. óta ismeretes. E szerint pedig csakugyan létezett a porta által kinevezett zsidó vajda és Censor, a historikus, nem tudjuk, mért gúnyolódik azon ut és mód fölött, melylyel a zsidó vajda méltóságát szerezte — pénzen mások is vásároltak nagyméltóságot: püspökök, apátok, királyok, tehát nemcsak a zsidók. (Utaljuk p. o. Censort, különösen e helyekre: Ranke, Sämtl. Werke 3. kiad. I. k. 249. 1. és Philippson: West-Europa im Zeitalter von Philipp II. stb. 1882. 5. 1. A simonia fogalmáról is bizonyára hallott már Censor egyetmást.) A vajdaságra leicizáló zsidó Emanuelt pedig — épen Censor előadása szerint — egy nem-zsidó »licizálta tul« és e szerint — mint ismét Censor tanít — nem a zsidó Emanuel volt a csaló, hanem a kik Emanuelt a pénzen vásárolt vajdaság elfoglalásában megátolták: a török porta és a szintén nem-zsidó Eliás. Censor keresztény lelkét elégtétellel tölti el a tény, hogy Emánuel valósággal még sem uralkodott. Ő ki annyira »szereti a történetet olvasgatni« bizonyára vette észre, hogy ugyane korban élt, a porta által kinevezve, egy igazi zsidó fejedelem: don Josef Nászi, naxosi herceg. — A mi meg az általunk »talált nagy zsidó diplomatát« illeti, utaljuk Censort Gritz Geschichte der Juden cz. műve IX. kötetére. Ebből megtanulhatja azt is, hogy Askenázi (olaszul: Tedeschi) Salamon mint a porta ügynöke valóban közreműködött Báthori István lengyel királylyá való választásá-

ban (u. o. 481. l.) Persze Báthori István és nem Zsigmond! — hiba volt, igaz. De mily szerencsés véletlen, ha a »M.-Zs.-Szemle«-nek legalább a Vegyesébe csuszik be egy-egy hiba! Ilyenkor, lám, nyomban észre vesznek bennünket és tudomást vesznek rólunk.

Zsidó inkunabulák. A párisi nemzeti könyvtár a minap a következő fölötté ritka héber nyomtatványokat szerezte meg. A zsolnárok Kimchi kommentárjával, 1477; Bechinath Olám, 1484; Makré dardeké, 1488; Nachmáni kommentárja az ötkönyvhöz, 1489.

Egy német tanító-képesítő vizsgálat alkalmával Hilchenbachban, Poroszországban, Siegert főigazgató a »Preussische Lehrerzeitung« szerint többek közt ezt kérde az egyik jelölttől: »Ismer-e néhány népies író?« A kandidátus többek közt Auerbach nevét is említi: »Egy tanítónak miért nem szabad Auerbachot olvasni?« A válasz némi habozás után: Nem irt igazi keresztény szellemben. A főigazgató: »Nem, hanem mert zsidó, zsidó iratokat pedig egyáltalán nem kell olvasni.« — Már most csak az a kérdés, szabad-e lát az új-testamentomot olvasni, mert hisz azt is csupa zsidó írta.

A párisi rabbiképző költségvetéséből a francia kamra, mint mult számunkban említettük, 10,000 frankot törölt. Ez az összeg, mint olvasuk, az internatus költségeit fedezte. A francia zsidók körében most mozgalom indult meg ez összeg pótlására.

Vegyes házasságok. A Jew. Chronicle a következő érdekes adatokat közli a vegyes házasságokról:

Hely:	Időszak:	Zsidó-keresztény nő:	Keresztény-zsidó nő:
Bajorország.....	1876—80	1'57	2'19
Berlin.....	1881	7'95	4'91
Bécs.....	1865—74	2'60	3'06
Budapest.....	1881	0'96	0'10
Poroszország.....	1875—79	4'46	5'36
Prága.....	1878—80	1'14	0'20

Felvilágosításul. Buber S.-nek mult számunkban közlött levele következtében több oldalról vettünk írásbeli javaslatokat arra nézve, hogy a M.-Zs. Szemle tartalmát a nem-magyar közönség számára miként tehetnők hozzáférhetővé. Habár a M.-Zs. Sz. belső értékének ezen méltatásáraánk nézve hüzelgő, tartozunk olvasóinknak és a javaslattevőknek nyilatkozattal, hogy lapunk eddigi természetét módosító mindennemű változás ellenkezik ama ezekkel, melyeket szolgálni folyóiratunk földadata.

TUDOMÁNY.

Palesztina nyelve a második templom utolsó századában.

I.

Mindig az volt az általános föltevés, hogy a palesztinai zsidók nyelve a babilóniai fogságból való visszatérésöktől kezdve egészen Palesztinának az arabok által történt elfoglalásáig részint az új-héber volt, a mint a misnában sa talmud és a midrások héberül írott részeiben találattik, részint egy araméus, héber szavakkal és alakokkal vegyes nyelvjárás. Vajjon egyidejűleg beszéltek-e a két nyelven a nép minden osztályában és Palesztina minden tartományában, avagy az egyik nyelv használata fölváltotta-e a másikat, és ha az utóbbi a való, mely korszakban történt az? Ezekre a kérdésekre akarok ez értekezésben felelni. De mielőtt a rendelkezésekre álló kútfők alapján meginditanók a kutatást, jó lesz röviden ismételni azon véleményeket, melyeket az utolsó száz év alatt a Jézus és közvetlen tanítványai által beszélt nyelvről hangoztattak.

Vossius Izsák¹⁾ képtelennek állítá azon föltevést, hogy egyedül a zsidók kerülték volna el a Nagy Sándor hadseregei által hódított tartományok sorsát, és saját nyelvüket őrizték volna meg, a helyett hogy a hódítókét elfogadnák: szerinte a görög volt az egyetlen nyelv, melyet Nagy Sándor óta Palesztinában beszéltek. Vossius szorosán követte Diodati,²⁾ a ki csak azt igyekezett bizonyítani, hogy a zsidók anyanyelve Jézus korában a hellenisztikus

¹⁾ De oraculis Sibyllinis, p. 290; Resp. ad iterat. P. Simon. Object. pag. 375.

²⁾ Domini Diodati J. C. de Christo graece loquente exercitatio Neap. 1767.

nyelv alatt ismert görög volt. *De Rossi* B. külön monografiát¹⁾ szentelt Diodati czáfolásának, a melyben bizonyítja, hogy a zsidók nyelve Jézus korában, melyet maga az utóbbi, valamint az apostolok beszéltek, nem vala más, mint azon vegyes nyelvjárás, melyet *De Rossi* syro-chaldäusnak nevez; szerinte a hellenisztikus nyelv nem volt közhasználatu Palesztinában. *De Rossi* értekezését németül kiadta, jegyzetekkel, *Pfannkuche*,²⁾ a ki amannak következtetését teljesen elfogadja. Azon gondolat, hogy a görög volt a palesztinai zsidók egyetlen nyelve, természetesen csakhamar lehetetlennek bizonyult, és *Paulus*, jenai tanár, kompromisszumot ajánlott: szerinte a palesztinai zsidók általános nyelve tényleg egy araméus nyelvjárás volt; de egyszersmind Palesztinában, és különösen Galiléában és Jeruzsálemben oly jól tudtak görögül is, hogy Jézus és tanítványai minden nehézség nélkül használhatták e nyelvet nyilvános beszédekben, valahányszor alkalmasnak látták.³⁾ *Paulus* bizonyítékait, melyeknek egy részét alább még említjük, könnyű szerrrel czáfolta meg *De Sacy* Silvestre.⁴⁾ Ujabban külön munkában földolgozta *Roberts*⁵⁾ *Paulus* két értekezését, hozzávéve *Hug* megjegyzéseit a Palesztinában beszélt görög nyelvről.⁶⁾ Az eredmény, melyhez *Roberts* jut, és melyet *Böhl*⁷⁾ így foglal össze: Jézus többnyire görögül beszélt és csak elvétve araméusul, nem nagyon különbözik *Paulus* állításától. Messzire vezetne bennünket, hogyha az új-testamentomba való Bevezetésekben található és tárgyunkat érintő véleményeket felsorolnók. Elég legyen az újabb időben még *Renan*⁸⁾ és

¹⁾ Della lingua propria di Cristo e degli Ebrei nazionali della Palestina da' tempi de' Maccabei. Parma, 1772.

²⁾ L. Eichhorn, Allgemeine Bibliothek der biblischen Litteratur, 8. k. 365—480. II.

³⁾ Verosimilia de Judaeis Palaestinis, Jesu atque etiam Apostolis non Aramaea dialecto sola, sed Graeca quoque Aramaizante locutis. Particula prima et altera. Jena, 1803.

⁴⁾ Littérature Orientale, Magazin encyclopédique (kiadta Millin, Paris, 1805), 125—147. I.

⁵⁾ Discussions on the Gospels. Part. I. On the language employed by our Lord and his disciples. 1864.

⁶⁾ Einleitung in die Schriften des N. T. 2. kiad. II., 44 köv.

⁷⁾ Forschungen nach einer Volksbibel zur Zeit Jesu. Bécs, 1873.

⁸⁾ Histoire générale et systéme comparé des langues Semitiques, 3-ik kiad. Paris, 1863, p. 224. köv.

*Delitzsch*¹⁾ értekezéseit említeni. Ők is, valamint a már idézett *Böhl*, *De Rossi* és *De Sacy* véleményéhez csatlakoznak, mely szerint a palesztinai zsidók nyelve a hébernek egy vegyes dialektusa volt.

Ha meg lehetne engedni, hogy a zsidók a babilóniai fogság alatt lassanként elfelejtették vagy készakarva abban hagyták a *jehüdith* nyelvet, mint *Jesája* (*Jes.* 36, 11. v. ö. II. Kir. 18, 26) az araméussal szemben nevezi a hébert, a babilóniai araméus nyelvjárás kedvéért, akkor a kérdést, mily nyelven beszéltek Palesztinában *Hillél* és *Jézus* korában, nehézség nélkül volna megoldható: akkor magától érthetőleg a targumok nyelvéhez közelálló nyelvjárás volna az. Azonban e szempont ellen komoly ellenvetések szólnak. Először alig hihető, hogy a babilóniai fogság rövid korszaka elegendő lett volna egy nemzetnek, hogy teljesen fölcserélje nyelvét egy másikkal, még akkor is, ha mind a kettő ugyanazon nyelvcsaládhoz tartozik. Ha továbbá a zsidók nem hozzák vissza saját nyelvüket Palesztinába, akkor nincs alkalma *Nehemiás*nak így nyilatkozni (*Neh.* 13, 24): »És gyermekeik félig Asdód nyelven beszélnek és nem tudnak zsidóul (*jehüdith*) beszélni, hanem mindegyik nép nyelve szerint.« Másrésről a nyelv, melyben az exilium prófétái, valamint későbbben *Ezrá* és *Nehemiás* a zsidókat megszólították, még jó héber, sőt némi tekintetben klasszikus héber. Kellett tehát, hogy a Jeruzsálembé visszatértek nagyobb része héberül beszélt legyen, többé-kevésbé egyítve araméus szókkal, de nyelvtanilag még nem annyira átváltozva, hogy határozott araméussá lett volna. Ennélfogva kétséges is, vajjon *Nehemiás* könyvének (8, 8) e szavai: »És olvastak az Isten törvénye könyvében világosan és értelmet adva és megértették velök az olvasást« — a targum kezdetére czéloznak, mint a talmudban állítják.²⁾ Itt is, mint sokszor értekezéseikben, a talmud bölcsei saját korukra voltak tekintettel, a midőn a targum már általános szokás volt (I. század Kr. e., vagy valamivel később).³⁾ Az idézett szavak inkább a felolvasott törvényszakaszok magyarázatára, fejtegetésére czéloznak, melyre a nép min-

¹⁾ The Hebrew New-Testament of the British and Foreign Bible Society. Lipse, 1883, p. 30 köv.

²⁾ L. erről *Berliner*: Targum Onkelos, II, 74.

³⁾ L. *Berliner*: u. o. 89. *Zunz*: Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden, p. 8.

denesetre rászorult. *Eszter* könyvében, mely kétségtelenül a fogság után és nagyon valószínűleg a nagy közönség és nemcsak egy pár irodalmilag művelt ember számára íratott, találjuk azt a héber-séget, melyen a Jeruzsálembé visszatért zsidók beszéltek. Ugyanazon nyelvet, de még nagyobb súlyedésben, találjuk a Krónika könyvében is. Lehetséges, hogy a tíz törzs kisebbsége, mely a hazatérő exulánsokhoz csatlakozott, hosszabb ideig érintkezvén az araméusul beszélő népségekkel, elfelejtette volt a héber nyelvet, ha általában beszéltek azon. Az otthon maradt efráimita izraeliták pedig, kik kétségtelenül a szamaritanusok többségét alkották, csak keveset tudhattak héberül, midőn az exulánsok visszatértek Palesztinába.¹⁾ De ezen araméus nyelvű kisebbség számára nehezen hozták be Ezrá és Nehemiás a targum intézményét, oly időben, midőn égető szükség volt a hazatérők közt a mózesi törvényeket újonnan megalapítani. Bátran következtethetjük az eddigiekből, hogy Ezrá és Nehemiás korában még általánosan beszéltek héberül Judéában, de különösen Jeruzsálemben.

Jóllehet nagy úr van az ó-testamentum (az *Eszter*, *Krónika* és *Kóhéleth*²⁾ könyveit kivéve) és a misnának legrégibb részei között, melyek a Kr. e. második századból valók,³⁾ a közbeeső időből szabad még a zsidóktól beszélt élő nyelv kútforrása gyanánt Szirach könyvét idéznünk, mely a legjobb kritikuskok nézete szerint héberül volt írva.⁴⁾ A talmudban e könyvből héber és araméus mondatok idéztetnek ugyan,⁵⁾ de az utóbbiak kétségtelenül későbbi fordítások a héberből. Ugyanaz áll a Tóbit könyvről, melynek egy araméus fordítását kiadtam néhány évvel ezelőtt, a Bodleyana könyvtárban őrzött egyetlen kéziratból.⁶⁾ A makkabéusok könyvéből nem találunk idézeteket a talmudi iro-

¹⁾ L. Winer: *Biblisches Handwörterbuch*, Samaritaner cz. a. — Nutt *Fragments of the Samaritan Targum*. London, 1878.

²⁾ Most általánosan elfogadott nézet, hogy a *Kóhéleth* könyve a második templom idejében íratott.

³⁾ L. D. Hoffmann, *Die erste Mischna und die Controverse der Tanna m. Berlin*, 1882 (a Rabbiner-Seminar értesítőjében); J. Derenbourg, *Essai de restitution de l'ancienne rédaction de Masséchet Kippurim* (a *Revue des Études Juives* 6. kötetében).

⁴⁾ L. Schürer E. »Apokryphen« czikkét (*Real-Encyclopädie für protestantische Theologie*, her. v. Herzog und Plitt).

⁵⁾ L. L. Duke, *Rabbinische Blumenlese*. Lipsee, 1844, p. 67—84.

⁶⁾ *The Book of Tobit*. Oxford, 1878.

dalomban. De a X. századnak egy híres munkájában, a Halákóth gedólóthban, említették »a hasmonéusok terkerese«, ¹⁾ mi alatt ép úgy héber mint araméus nyelven írt munka érthető. Valóban a Megilláth Táanith, a »bójt napok terkerese« araméus nyelven írt művecske. Origenes által (idézi Eusebius, *Historia Ecclesiae* VI., 25.) a makkabéusok könyve eredetijének egy másik címéről értesülünk, t. i. *Σαφῆς Σαφῶς ἔκ*, mely szavak megfejtése körül azonban nagyon eltérnek egymástól a kritikuskok nézetei.²⁾ Különb, ha e cím araméus is, ezzel még nem volna bizonyítva, hogy az általa jelölt munka is eredetileg e nyelven volt írva, mert a héber eredeti itt is, mint a Szirach könyvének láttuk, később araméusra fordíthatott. Azon kevés szó, melyet a hasmonéusok pénzein találunk, héber.³⁾ Ha ebben az időben az élő nyelv nem az új-héber, hanem egy araméus nyelvjárás lett volna, akkor a hasmonéus fejedelmek pénzeiket bizonyára vagy tisztán bibliai héber, vagy pedig araméus nyelvű feliratokkal ellátták volna. Míután sem az egyiket, sem a másikat nem használják, hanem az új-hébert alkalmazzák, következtethetjük, hogy legalább Jeruzsálemben, de talán egész Judéában a nép nyelve az új-héber volt. Ezt a nézetet megerősíti azon tény, hogy az erkölcseni mondások, melyeket bátran a népies irodalomba számíthatunk, ugyan e nyelven vannak írva. A Pirké-Ábóth, Atyák mondásai, néven ismert misnai gyűjteményben, melyben a mondások szerzői pontosan vannak kitéve, azt találjuk, hogy a legrégibb szerzőktől kezdve egészen le Hillélig, a mondások nyelve az új-héber, melybe mindinkább új szavak nyomódnak be. Csakis Hillél nevében találunk mind héber, mind araméus mondásokat.

Hasonlóképpen majdnem kizárólag új-héberül vannak írva a pentateuchról való legrégibb midrásmunkák, a kiválóan agádai s homiletikus tartalmu midrások az Exodusra (Mekhilthá) és

¹⁾ מלח בית השמאי

²⁾ Geiger A. (Urschrift, 205. l.) sz. e szók annyit tesznek mint: סרבת אל סרבת אל »Az Isten ellen föllázadó lázadása«, mások szerint az első szó szintén araméus, שרבת, genealogia, történet, az utolsó két szó így oldandó fel: אל שר בני אל az Isten fiainak fejedelme (L. Curtiss, *The name Machabee*. Lipsee, 1876, p. 30), Derenbourg szerint (*Essai sur l'histoire et la géographie de la Palestine*, p. 450) פסר בית שר בני אל

³⁾ P. o. מלח בית השמאי (nem-bibliai héber szó). L. Madden F. W. *The Coins of the Jews*.

niából és Palesztina éjszaki részeiből bevándorlott zsidó családok, úgy látszik, leginkább terjesztették az araméus nyelvet Jeruzsálemben. Galiléával szemben Judéa tisztábban őrizte a héberséget.¹⁾ Az araméus nyelv terjedésének e korában valószínűleg a targumut kezdték használni és a liturgiában is alkalmazták az araméust.²⁾ Az araméus imarészletek keletkezési korát pontosan nem lehet meghatározni, de igen valószínűleg abból az időből valók, midőn a babilóniai Hillel nagy befolyását jelerte az iskolákra. Hillel unokája, Gamliel, araméus nyelven jelenti a felső és alsó Galiléa lakóinak az újhold megállapítását.³⁾ Másrészről görögül beszélő zsidók fokozatosan növekedő bevándorlása Egyiptomból és Kis-Ázsiából behozta a görögöt Jeruzsálembe, mely nyelvnek használatát csakhamar nagyban előmozdították a hivatalos érintkezések római tisztviselőkkel s még inkább Heródes és utódjainak graecomaniája.

Összefoglalva az eddig említettek eredményeit, azt találjuk, hogy a Kr. e. utolsó században a szent földön következőleg állott a beszélt nyelvek ügye. 1. Jeruzsálemben és talán Judéa nagyobb részében is, a zsidók többsége élt az új-héberrel és így tisztább araméus nyelvjárással. 2. A galiléusok és a szomszéd tartományokból bevándorlott zsidók csak saját araméus nyelvöket értették, azonkívül néhány közkeletű héber szót, valamint héber közmondásokat és imákat. 3. A kis zsidó-görög gyarmat és néhány kiváltságos személy görögül beszélt, a mely azonban nem annyira igazi görög, mint inkább héberből fordított görög volt, szóval, egy zsidó-görög jargon. Mind e nyelveket, többé-kevésbé egymással vegyülve, mindaddig beszélték a palesztinai zsidók, mígnem az iskolák lassanként át lettek helyezve galiléai városokba (150. körül Kr. u.), a midőn a galiléai araméus nyelvjárás halálhálai vitatkozásokban is kezd érvényre jutni, s hasonlóképen az agádában is. Az araméusnak ezen fölülkerekedésével szemben halljuk a második század végén R. Jehúdának, a misna hires

¹⁾ L. Bab. Kiddúsin 6a. Az eljegyzett nőt Judéában nem אִרְמָיָה, hanem a szentírási nyelvhasználatra (Levit. 19, 20.) visszamenő דְּרוֹשָׁה szóval nevezték.

²⁾ Így a Káddisban; továbbá a pészach este szertartásait bevezető mondatban, mely azonban, Landshuth szerint, későbbi és pedig babilóniai eredetű.

³⁾ L. Tószefta Szanhedrin, 2. fej.

szerkesztőjének ezen nyilatkozatát: »Minek a szent földön a szír nyelv? Vagy a szent nyelven, vagy görögül beszéljünk.«¹⁾ A szent nyelv alatt itt az új-hébert kell érteni, a misnának és a vele egykorú irodalmi termékeknek nyelvét. Különben is nagy fontosságot tulajdonítottak akkor az új-héber nyelv használatának. A szentírás egy helyének alapján kötelességül teszik minden atyának, hogy fiát először is a szent nyelvre tanítsa.²⁾ Egy másik tétel így hangzik: »A ki lakja Izrael földjét és a szent nyelven beszél, biztos lehet arról, hogy a jövő világ részese.«³⁾ Ezen új-héber nyelv nem halt ki soha egészen a zsidók közül, sőt mai napon is használják különböző tartalmú művekben és levelezésben, mint egyetlen eszközét a világon elszórt zsidók közötti érintkezésnek.

¹⁾ Bab. Szótá 49 b: בְּאֵינִי יִשְׂרָאֵל לְשׁוֹן סוּרִי לְמַה אֵין לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ אֵין לְשׁוֹן יִתֵּי. — לְשׁוֹן סוּרִי a. m. szír vagy araméus a legtagabb értelemben.

²⁾ L. Szifré e helyre: Deut. 11, 19. (46. §. ed. Friedmann 83 a.)

³⁾ Jer. Sekálím, 3. fej. végén. L. Dukes, Die Sprache der Mischnah. 6. l.

Oxford.

NEUBAUER ADOLF.

(Befejező közlemény a jövő számban.)

Elődeink épületes és mulattató olvasmányai.

»Istené a Kelet! Istené a Nyugat!« így kiált fel egy szerencsés órában a nagy német költő, áthatva az erős hitű keleti világ vallásosságától, és ezzel szemben ugyancsak göthei hangon szólal meg a bibliai Predikátor: »Körben forog, körben forog a szellem, és midőn megtevé pályafutását, a régi helyen újból szellem dereng!«

Mindkét aranymondattal egymással egyesülve, megerősítésért nyeri az összehasonlító tudományt szolgáló művekben, melyek között a Benfey által szerkesztett »Orient und Occident« jelentékeny helyet foglal el.

Ezekben van letéve az összehasonlító mondatkutatás meglepő eredményeinek kimeríthetetlen, de még korántsem kimerítő telje. Számtalanszor visszhangját halljuk annak nyugaton, a mitők keleten dallanak és regélnek és nagy meglepetésünkre látjuk, hogy a legkülönbözőbb törzsek tagjai és a többrendbeli vallások hívei egy és ugyanazon anyagban találnak szórakozást és üdülést, mulatságot és épülést. A művelődés történetében megfigyelendő például marad fenn e tekintetben ama körülmény, hogy »Buddha élete keresztények, mohammedánok és zsidók, széles körben elterjedt, épületes könyvévé lön.«

Igazi szívbeli vigaszul szolgál, hogy a sok szétrálasztó és elkülönítő mellett is az emberi szívben annyi egyesítő és összekötő erő működik, mely a faj és vallás különválasztó korlátain felül az emberiséget oly kapocscsal fűzi egybe, melyet a mély érzés és alakító képzelő tehetség mindenkoron kötöttek, és fog-nak kötni.

A tiszta emberiség eszméje, a humanitás gondolata, melynek a népek és államok érintkezéséből mind élesebben kidomborodó faji-öntudat elől meg kellett hátrálnia, — ez a gondolat egyedül a művészetben és tudományban — még pedig leginkább a korunkbeli összes kutatásokat felölelő összehasonlító tudományban — talált menedékre, hová a jelen mozgalmak elől visszavonult, hol nyugalomban erősödik, s a honnan majdan újra elő fog lépni, fölfegyverkezve a tudomány fegyvereivel, hogy újból meghódítsa a művelt világot. Valamint a természettudomány a

kutatás egyetlen tárgyát sem csekélyli, ép úgy ügyel a szellemi tudománya a legcsekélyebb néptörzs szellemi létére, mint olyanra, mely adalékul szolgál az emberi szellem fejlődésének összes történetéhez. Mint eme világirodalom közvetítői és terjesztői kiváló helyet foglalnak el az egész föld kerekéségén elterjedt és oly különféle nyelven beszélő zsidók, mint azt Benfey és Steinschneider kimutatták.

A modern tudomány egyik jellemző vonása, hogy a nép szellemét kutatja, a mint ez énekben és mondában, dalban és szó-lásban, mesében és regében, elbeszélésben és legendában jelentkezik, és a népies irodalom, melyet azelőtt jóval kevesebbre becsültek annál, a mit egyes jeles mesterek alkottak, korunk helyes irányához képest kiemeltetett hamupipőke szerepéből és ama magas polczra helyeztetett, mely a népszellem igaz nyilvánulását joggal megilleti.

Ismeretes, mint történt Németországban a népies elemhez való visszatérés a romantika idejében annyi mohó tulzással, Hebel, Grimm és mások által pedig oly igazán klasszikus módon.

Az ugynevezett zsidó-német irodalmat is, mely a múlt századokban használatban volt és később becsét veszté, az utolsó évtized tudománya melegen fölkarolá és kedvezőbb világításba helyezé. E kutatások nyomán óhajunk e kérdésre megfelelni.

Melyek voltak elődünk épületes és mulattató olvasmányai?

I.

Ki Izraél szellemi fejlődésének történetét ismeri, tudja, hogy eme vallásos tehetséggel megáldott törzs, az istenhez való ragaszkodás e klasszikus községe, ama helyzetben volt, hogy az áhitatbeli épületes gondolatokat és iratokat mindenkor másokkal közölhetett, nem pedig azoktól kölcsönzött, hogy ellenben mulattató irodalma jó napjaiban is nem igen ápolgatott, szenvedése hosszú századaiban még kevés eredetinek kivételével idegen forrásból merítettett, sőt az idegen népies irodalommal épen azonosnak kellett lennie.

Biblia és imakönyv, Isten szava az emberiséghez intézve és ember szava Istenhez intézve, képezik természetesen a két sarkot, melyek körül az egész vallásos világ mozog. A szentírás lesz mindig ama forrás, melyből az ember istenszeretete buzog és az imakönyv a tenger, a melyben a szív minden jámborsága

ömlik. Amaz a kiinduló pont, ez a megtérő, amaz eredete, ez kifejezése minden üdvésznek; innen van, hogy minden népnek, melynek van kulturája és kultusza, áhitata tetőpontjait a zsolttárban leli, mely nekik biblia és imakönyv egyaránt. Remény és emlékezet tülemlenek a jelen vigasztalanságán és a ki Istennek a múltban gyakorolt kegyét idézi emlékébe és a jövőnd üdvnek bizodalommal néz eléje, azt pillanatnyi szenvedés meg nem ingathatja. És ez még inkább áll az összességről mint az egyesről. Izraél a mulandóság közepette Istenben talált épülést, választott voltáról megemlékezése és a messiásban napról napra táplált bizalma erősítik Izraél házát, hogy soha ne ingadozzék.

Emez épületesség azonban az egész nép megismerésének erős alapján alakult. »És valamennyi gyermekeid az örökkévaló gyermekei lesznek és bőséges lesz gyermekeid üdve.« A prófétai vigasztalónak eme szavai éltek Izraélben az atyák szívében és forogtak szájukon és kötelességük teljesítésére inték őket, hogy övéiket Isten útjaira oktassák.

Izraél egy nemzedéke sem volt tehát épületesség híjjával, mert a biblia egyik előtt sem volt idegen és mindenkor nyomatékkan utasították az imakönyv megértésére, melyben a kötelességszerű imákhoz mindig új, hitet, erkölcsösséget és ájtatosságot fejlesztő részletek járultak, mint az Atyák Mondásainak kincses gyűjteménye, Maimonides hitágazatai, az Egyetlenegyet dicsőítő dalok, főleg áhitatos imák, ethikai iratok stb.

Sohasem volt hiány a tannak népies előadásában és a törvényszabta életet mindig bensővé igyekeztek tenni. Hiszen ismeretes, hányszor mondták, hogy a zsidóság törvények vagy szabványok összesége; Pál apostol ellenzéki okokból nyomatékkan hangsúlyozá e gondolatot. Mendelssohn a maga részéről abban látott előnyt, hogy akkor csak tettek lennének ellenőrzés tárgyai, lelkiismereti nézetek pedig nem. Mendelssohn e nézetétől vezérelve, vagy szabad tán mondanunk balutra vezetve, Kant a zsidóságtól a tulajdonképi vallási jelleget megtagadta. Ezzel szemben századunkban a zsidóság mélyebb tudományos felfogása kimutató, hogy Izraél szellemi életében öserejü kettős áramlat van, melyek összhangzó kiegyenlítésében áll minden igazi életnyilvánulás.

Tan és törvény a pentateuchban békében egyeznek meg egymással, hogy a megismerés és gyakorlat szövetségét eredményezzék. A próféták Isten nevében történő megintéseivel, a Példabe-

szédek bölcsesség nevében történő atyai tanításával találkozik a lélek mélyéből eredő gyermeki vágy az égi atya után a Zsoltártan és a jogáért öntudatosan küzdőnek heves érzelmei Jóbban.

Későbbi időben e békés ellentéteket *halákha* és *agáda* névvel jelezzük; amaz az életet szabályozó törvény, emez az életet átszellemítő költészet. Ez utóbbi minden időben nagy hatással volt a zsidóságra, a nép lelkére. Jóllehet önszántából hátrált meg a halákha, a komoly törvény előtt; de egy csendes ellentét, a nép szelleme fölött való uralomért folyó titkos küzdelem félreismerhetetlen és ebben az agáda a győztes, a nélkül azonban, hogy győzelmét érvényesítené. Mindkettő termékéből, a költőileg átszellemült törvénygyakorlatból szokás lett. A törvényszerűség és erkölcsiség szövetségéből állott elő Izraél szabad, vallásos erkölése. És így lőn Izraélnek zarándoklása alkalmával, mint a 119-ik zsolttár énekesének, a szabvány énekké. Hogy az agáda tulajdonkép micsoda és mi a jelentősége, minden szakszerű meghatározás helyett ama szavakkal hadd fejezzem ki, melyekben Zunz tárgyi magyarázata Heine költői képzelő tehetségével egyesült: »... Die blühende Hagada Wo die schönen alten Sagen, Engelmärchen und Legenden, Stille Märtyrerhistorien, Festgesänge, Weisheitssprüche, Auch Hyperbeln, gar possierlich. Alles aber glaubenskräftig, Glaubensglühend.«

Az agádának köszönhetjük, hogy a szentírás fenséges alakjai világnézeleteinkhez közelebb hozatnak, hogy egynémely bibliai velős szó tulajdonképi összefüggésén kívül jelentőséget nyert, hogy egyes vonások általánosan megértett tipikus jelentőségekre jutottak. Herder szabad utánzásai és Jean Paul veleérző tehetsége által a rabbinikus mondások bölcsősége a legszelebb körökben tekintélyt vívott ki magának. Weil, Horwitz, Dukes, Fürstenthal, Krafft, Liber, Sachs, Tendlau s többek elmés utánzásai és fordításai napvilágra hozták mintegy a németül értők számára azt a nagy kincset, mely a talmudban és midrásban le van téve szentenciákban, mesékben, parabolákban és legendákban. Az agáda lett főleg a zsidók épületes iratainak tápláló anyja, melyek közül az előttünk fekvő rengeteg sokaságánál fogva csak a legkiválóbbakat említjük.

Bechái b. József »Szivkötelmei« a XI. századból, oly könyv, mely mind ez ideig a zsidóságban a mély vallásosságú művelődésre kiválóan üdvös hatást gyakorolt. Senki sem tudta rajta

kívül oly energikusan a szívnek kötelességeit a tagok kötelességeivel, azaz a belső vallásosságot a külső törvényszerűséggel szembe állítani, illetve azokat emezeknek eléje tenni. Művét a tiszta isteni bensőség és igazság szelleme hatja át. Sőt a hol a szerző askétikus világkerülő komorságát nem követhetjük, mégis beszédje szívhez szóló őszinteségének erejénél fogva vonzódnak hozzá. Megható elfogulatlan jámborságában nem átalja az írás és hagyomány bizonyításaihoz máshitűek műveiből böngészett aranymondákat csatolni, a mi különben a zsidók összes ethikai irodalmára, nevezetesen a spanyol-arabs korszakra jellemző.

Abóab *Izsák* Menórath hammáór-ja a XIII. századból származik, azelőtt a XV. századba helyezték. A szentély lámpája karjainak megfelelőleg a szerző hét lámpa alakjában sugározta Izrael tana világosságát az életre; e tan az, melyet a zsoltároseszeiben mintegy dióhéjban talál; »Távozzál a gonosztól és cselekedjél jót, keresd a békét és törj utána!«

Ama kérdésre, mi történt, hogy népies előadás által a zsidó törzs alsó rétegeivel is megismertessék lélekemelő és épüles iratait, e helyütt csak a német zsidóságra való megszorítással felelünk. A XVI. század negyvenes éveivel veszi kezdetét a biblia és imakönyv fordításainak nyomtatása, történik pedig ez részben költői feldolgozásban Német- és Olaszországban, Svájcban és Lengyelországban. Már e század vége képes volt egy zsidó-német épületes irodalmat felmutatni.

A »Czeená ureená« név alatt ismeretes és kiválóan nők számára készült parafrázisa a törának, haftaráknak és megilláknak, Jakob b. Izsáktól Jánowból a XVII. században kiadva 100 év alatt 26 kiadást ért. Bizonyára őseink egy házában sem hiányzott és maga az említett cím még negyven év előtt oly jó hangzású volt, hogy Créhange Sándor Párisban a pentateuch francia parafrázisát e cím alatt adá ki: »Czeená ureená chádas« (új Cz. u.)

Abban az időben, midőn a szószék a zsinagógákban elárvult népszerű iratoknak kelle a kevésbé tudós népnek azt nyújtaniok, mit jelenleg az írásmagyarázat nyújtani igyekszik.

Ha eltekintünk amaz óriási különbségtől, mely fölfogás, kifejezés és nyelv között a XVII. és a már lenyugodni készülő XIX. század között létezik, akkor a főnnebb említett mű szerzőjétől nem lehet megtagadni az elismerést, mert a maga korában kitűnően megoldá föladatát. Hisz, hogy évszázadok múltán mű-

vén és annak kifejezése módján mitsem változtattak és javítottak, azért felelősségre nem vonható.

Értett ahhoz, mint kell bizalmas és népies hangon szólani. Kérdései és válaszai exegétikus nehézségek megoldására életet lehelnek. Az elődök gazdag irodalmát választékossággal és ügyességgel használja. *Bechái b. Asér* nyomdokaiban indulva a legtöbb szakasz magyarázatát Salamon példabeszédeinek oda illő mondatával vezeti be, melyet a Szidra főtartalmával vonatkozásba tenni képes. Mindenkor arra törekszik, hogy a cselekedetek és beszédek indító okait kifejtse; a típusok élethíven jellemeztetnek, alkalmas elbeszélések és legendák az újabb és régibb korból alkalmul szolgálnak a magyarázat folytatására.

Hogy elődeink iratainak elterjedéséről képet alkothassunk magunknak, a következő okiratbeli adatokat soroljuk fel.

Kiszámíttatott, hogy az osztrák zsidók 1782. körül évenként kiadtak: talmudokra 40,000 forint; vallástanokra 60,000 forint, imakönyvekre 70,000 forint, bibliákra 40,000 forint; exegetikus művekre 18,000 forint.

E számbeli adatok nem szorulnak magyarázatra. Kiki elmélkedjék a fölött, hogy ő az atyákhoz hasonlóan hozzájárul-e ahhoz, hogy irodalmunk fenntartassék és haladjon.

A zsidó-német épületes irodalom két évszázadon át virágzott: 1540-től 1740-ig. A felvilágosodás korszakában tartalma nagy részének visszatetszést kellett szülnie és a helyesen beszélők sehogysen barátkozhattak meg egy oly nyelvvel, mely reájuk nézve megszűnt már élő nyelvnek lenni.

Elődeink gazdag, épületes irodalmával szemben korunké nagyon, nagyon szegény. Minden kor és idő a maga műveltségi fokához mértén gondoskodjék az épületesség méltó alakjairól és eszközeiről. A szabad beszéd folyása: a szónoklat van hivatva arra, hogy eszmélést és építést terjeszsen. E részben pedig nem árva többé a szószék Izraelben. Vagy talán a holt betű hatalmasabb visszhangra talált őseink szívében, mint az élő szó korunkéban?

Berlin.

FRANKL P. F.

(Befejező közlemény következik.)

IRODALOM.

AZ OLASZORSZÁGI ZSIDÓK MŰVELŐDÉSI TÖRTÉNETÉBŐL.

Güdemann M., Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der Juden in Italien. Föcziu: Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der abendländischen Juden während des Mittelalters und der neueren Zeit, 2. Theil. 8. Bécs, 1884. A. Hölder.

Európa egy államában, még Franciaországban sem lett a zsidók egyenjogusítása oly gyorsan bevezetett tény, mint az apennini félszigeten. Olaszország, az Egyház törzs- és főszékelye, a jelenkorban Franciaország és Anglia mellett az egyetlen ország, mely minden felekezeti különbséget mellőzve, a zsidóknak a polgári jogok teljes élvezetét engedi, mely a zsidóság szellem és tehetség által kiváló híveit az állam szolgálatában is alkalmazza, mint követeket és diplomatákat, mint senátorokat és miniszteriumi igazgatókat, és a hadseregben sem vonja meg tőlük a legmagasabb tiszti állásokat; de ez az egyetlen ország is, melyben a zsidók minden vallásosságuk mellett is műveltségben és tudományos törekvésben nem maradnak vissza nemzsidó polgártársaik mögött. Ezen jelenség oka abban fekszik, hogy az olaszországi zsidók még a középkorban sem lettek oly tervszerűleg sanyargatva és a társadalomból kizárva, mint hitsorsosaik a többi országban, a miért is már régtől fogva részt vettek az általános szellemi törekvésekben és a kultúra és polgárosodás minden terén hathatósan működtek közre; ők egy folytonos, az általános kulturahaladással párhuzamos mozgalom által elő voltak készítve a legújabb időben bekövetkezett egyenjogusításra.

Az olaszországi zsidók e kulturamozgalmát a középkorban írja le *Güdemann* a fent említett munkában, melyből egy érdekes szakaszt először e folyóirat hozott nyilvánosságra ¹⁾ E mű második részét képezi a nyugati országokban élt zsidók nevelési

és művelődési történetének, ámbár — az igazat megvallva — a nevelésügy abban a kötetben nem foglal el valami nagy tért és mint *Güdemann* maga sajnálattal mondja (206. l.) e tekintetben jellemző adatok hiányával vagyunk. Egyébiránt az elemi oktatás Olaszországban nem különbözött a Németországban és Franciaországban divottól, és még az iskolai tanításból a szerző által kiemelt azon adat, hogy t. i. »a tammúz 17-ike és áb 9-ike közötti gyásznapiokon meg volt tiltva a tanítónak, hogy tanítványait a nap negyedik órájától a kilencedik óráig (d. e. 10-től d. u. 3-ig) ne verje«, — a minek forrása gyanánt a római machzorra és Grünbaum egy cikkére, a német keleti társaság folyóiratában, utal — ez nem olasz sajátosság, és nem csak az olaszországi zsidóknak, hanem minden ország zsidóinak volt szokása. ¹⁾

Tehát az olaszországi zsidóknak nem annyira nevelésügyi, mint művelődési és kiválóan irodalmi történetét nyerjük e könyvben. E célból szerző a *Rapoport*, *Zunz*, *Steinschneider* és mások által eddig gyűjtött anyagot a források beható tanulmánya és az olasz irodalom felhasználása által részint gyarapította, részint pótolta és szellemesen és izlésesen egységszerűen feldolgozta.

Előadását a VIII. évszázaddal kezdi, melyben a tudományos mozgékony első jelei mutatkoznak, vagyis inkább Kalonymussal, a luccai tudóssal, ki *Güdemann* szerint is, a ki ebben megint Carmolyt és Grätzet követi, Nagy Károly által 787-ben lett volna arra bírva, hogy Mainzba vándoroljon ki, »a mely évben Károly először volt Rómában« (1). Az olaszországi zsidók között, kik már a VIII. században bírták hazájuk nyelvét és általános műveltségét, orvosok is voltak már e régi időben; elég emlékeztetnünk Sabbatái Donnolo orvosra, az első európai zsidóra, ki írói működéssel szerzett hírnevet és nem-zsidó tudóssal és papokkal is, mint sz. Nilussal, barátságosan érintkezett. Általában véve igen kedvező volt az olasz zsidók társadalmi állása a korábbi századokban. A nép jó egyetértésben élt a zsidókkal, kik a kereskedelem mellett a földműveléssel is foglalkoztak, a selyemtenyészést előmozdították és Olaszország akkori főiparát, a szövéttest is gyakorolták. Akkor még nem volt még

¹⁾ L. Béth József, Órach chajim, 559. §. A tilalom első forrása a midrásban van, Échá rabbái 1. 3. Egyébiránt meg volt a tanítónak tiltva, hogy a jelzett napokon tanítványait egyáltalában ne verje. Az említett napi órák kiemelése nem vonatkozik a verésre.

¹⁾ L. M.-Zs. Szemle, I. évf., 161—167 és 234—242. ff.

oly merev különbség zsidó és keresztény nézetek között, úgy hogy voltak keresztények, kik fél zsidók gyanánt a szombatot és a zsidó ünnepeket megtartották, a papok nagy megbotránkozására, mint az a harmadik lateráni zsinat rendeleteiből kiderül és Gudemann Ratherius irataiból bizonyítja. — Mellőzvéen mindazt, mit szerzünk a legújabb időben többször vitatott Petrus-legendájáról valamint a zsidó vérből származott II. Anaklét pápa mondás történetéről közöl, nemkülönben a M.-Zs. Szemle olvasói előtt már ismeretes egész 3. fejezetet — átmehetünk a 4. fejezettel azon korszakhoz, melyben a zsidó épügy mint a keresztény irodalom Olaszországban tetőpontját elérte. Itt találjuk egész sorát oly férfiaknak, kik koruk magaslatán állván a legkülönbözőbb tereken kiváltak s műveltségük sokoldalúsága által tündököltek; látunk orvosokat, kik egyúttal bölcsészek, költőket, kik a nyelvészetben és a talmudban is jártasok. Köztük mindenek előtt kimagaslik Immánuel Rómából, Dante barátja és egy nagybíró költői diván szerzője; továbbá Kalonymos b. Kalonymos, kinek egyik műve (Iggéret báalé chájim) németre is fordított, a mi Gudemann figyelmét kikerülte. Bővebben értekezik G. Jákob b. Abbámári b. Simon (a 105. l. hibásan olvassuk b. Simson), Anatoliról, ki II. Frigyes császár szolgálatában mint fordító működött Nápolyban, és kinek fejtegetéseiből a heti szakaszokhoz (a Malmad Hattalmidim cz. a. ismert munkában) Gudemann érdekesen összeállítja a kulturtörténeti adatokat. Későbbben még egyszer rátér, hogy Scotus Mihályhoz való viszonyát megvilágítsa; ezen tudóst Anatoli az említett munkájában igen sokszor idézi, nem névszerint, hanem ezen megjelöléssel: »a tudós, kivel összeköttetésben vagyok.« L. a G. említette helyeken kívül még a Malmad köv. lapjait: 47 a, 129 a, 136 b, 154 a. — Híllél b. Salamonnak is, a ki mint orvos és fordító ismeretes és majdnem az egyetlen önálló bölcsészeti író az olaszországi írók közt, néhány oldalt szentel szerzünk, de lényegesen újat nem halunk róla. — A talmudi tudományt a bölcsészeti törekvések virágkorában az olaszok közt nagy sikerrel művelte Jesája di Trani, termékeny kommentátor. De ennek műveit csakhamar száraz kompilációk váltották föl, míg többen erkölcsani munkákat írtak, mint különösen Jekúthiel Rómából, kinek Erkölcs-könyvéből Gudemann néhány becses kivonatot közöl.

Bemutatván a XIII. és XIV. századbeli kultúra és irodal-

lom képviselőit, szerzünk a 7. és a 8. fejezetben megkísérli apró vonásokból az olaszországi zsidók belső és külső életét megjelelni. Az olasz zsidók amaz időben nem voltak jobbak, de rosszabbak sem a spanyol zsidóknál. Ugyanazon panaszok ugyanazon bűnökről ott is, itt is.

Elhanyagolták a nyilvános isteni tiszteletet, a helyett, hogy ezt látogassák, kertekbe és vásárokra jártak, szerették a játékot keresztény polgártársaik példája szerint, és semmi módon sem tagadták meg az életörömrre hajló népjelleget. Az olaszországi zsidó nők, — kik között több tudós is volt, mint Paula dei Mansi, a kiről Gudemann némely adatot találhatott volna »A zsidónők« cz. munkám német kiadása 137. lapján — hódoltak a fényűzésnek és a pompa szeretetének, és ők is, valamint a férfiak mindenféle babonához ragaszkodtak, a melyet csak kevesen támadtak meg oly erőlesen mint Jákob Anatoli, és melyet megszüntetni az erkölcsitanitók sem bírtak. A külső viszonyokat illetőleg elég gyakran barátságosan érintkeztek zsidók és keresztények, de találunk a zsidók áttérítésére is intézkedéseket. A térítő prédikációk intézményét, melynek Olaszország az eredeti hazája, csak általában érinti szerzünk. Különösen élénk lett a zsidók és keresztények érintkezése a kereskedelem, ipar és pénzüzlet terén. — A szicíliai zsidóknak egy egész külön fejezetet szentel Gudemann. A függelékekben és a jegyzetekben is sok tanulságosat közöl, de sok megoldatlan kérdést is érint a tudós szerző, kinek oly számos tekintetben érdekes munkájától nem válhatunk el azon óhajításunk kifejezése nélkül, hogy mindazoknál, kik a zsidók története, de általában Olaszország története iránt is érdeklődnek, szives fogadtatást találjon.

Budapest.

KAYSERLING M.

SALAMON IBN GABIRÓL KÖLTEMÉNYEIBŐL.

A költő önérzete.

»Szárnyát tárja tán a napra az éjjel?
Vakhomályát terjesztgeti már széllyel?
Mint üldözi a napot, e fény-arczot, —
Ha jó lenne, nem folytatná e harczt!

Im a holdat takarja zöld koszorú,
Elnyelje tán őt a felhő, a ború?
»Myrtus! Díszed szívem élni engedi,
Szagod árad, bár a szél nem lengeti;
Kis myrtusnak mondalak csak én téged,
Hiszen ebből rendelt isten szentséget! ¹⁾
Én kishitű, nézlek téged s bámulok,
S mondják: Félre! Fényedtől elkábulok . . .«

»Társam hozzám mézzel-mázzal beszéle,
Szívem mégis felüldíté beszéde:
Sirtam volna, s elfojtotta a könnyem,
Hasadt szünet felüldíté egykönnyen . . .
Kínok dűlják, könnyem árja csörgedez,
Meg nem szárad: Bábel tüze mi ehhez? ²⁾
Menj ádáz nap! Akarod, hogy kiműljak?
Tán kohódban folyton kín közt tisztúljak?
Tanácsolták: Szerezz! Rabolj! — S feleltem!
Kába, hisz' a szőlő egres mellettem!
Az oroszlán száraz füvet ha rabol,
Mit bánom én, ha megél is az abból, —
Ámde lelke nagyratör és messzetart,
Mit ér neki a zajongó tengerpart?!
Mert e szívnek, büszke szívnek jaj lenne,
Ha nem volna erő dacra ő benne.
Úr maradok! Mindig csak ezt akarám,
Én szorítom le a sorsot, le, alám!
Ha a felhő üdvöt nem is permetez;
Ha a zápor üdvben nem is csergedez;
Akkor is, ha hűtlenné lesz a világ,
Megvet, — s lehull főmről babér és virág;
Akkor is, ha itt semmi jót nem érek;
Akkor is, ha a sors méze csak méreg:
Úr maradok! Mindig csak ezt akarám,
Én szorítom le a sorsot, le, alám!

¹⁾ Vonatkozás a sátoros-ünnepre.

²⁾ Célzás Nebukhadnéczár és Chanania, Mikhaél és Azaria esetére.

II.

A borongó lélek.

»Mély kínlódás elfacsarja lágy dalom,
Vígúgomat elzavarja fájdalom;
Sziüm sajj, látva, mint örül a világ itt,
Még siratom multam fonnyadt virágait!«

»Tizenhat év repült csak el fölöttem,
S sírsz, hogy élted javát már betöltöttem?
Jer, ragadd meg az ifjúkor vágyait,
Perzselt rózsák! Mért tűntek el bájjaid?«

»Komoly, komor bíró a szív én bennem,
Lelkem görnyed, s vígnak szabad még lennem?
Részem az ész, — és ettől nem térek el,
Serény lelkeim telve búval, méreggel!«

»Ó hadd s remélj, mit is használ a méreg?
Minden sebre balzsamirt lel a lélek;
Sírásodtól tán nyomorod múladoz?
Mit ér könnyűd, bár záporoként hulladoz?«

»Reméljek hát? Meddig várjak; ki tudja?
A nap hosszú s nincs befutva az útja!
Míg az ír jő, melytől a seb beheged,
Megöli a baj a gyötrött beteget!« ¹⁾

¹⁾ Az első költemény Geiger »Diván«-jának 123. lapján van a jegyzetek közt, s ez egyike költőnk leghomályosabb műveinek, melynek megértését a hibás kiadás még nehezebbé teszi. Fordításomban Sachs Senior magyarázatát követtem (»Libanon« V. 1868., 548 ll.). Számos ily borongó hangulatú költeménye van Gabirólnak, melyeknek mindegyike egy-egy rejtvény az olvasó előtt. A jelen vers első két szakában barátja vigasztalja a költőt — a derült eget, a holdat — kit ellenei — a sötét felhők — üldöznék. Még költeményeit is gáncsolták ezek, a mint Gabirólnak több műve mutatja; barátja elismerése megvigasztalja őt. Erre felel a harmadik szakban, mely azonban közelebbi értelmezése nem szorul.

Magában is mindjárt megérthető a második itt közlött költemény is, s csak annyit akarok megjegyezni, hogy az párbeszéd a kesergő fiatal költő és vigaszt nyújtó barátja közt. Eredetije Graetz »Léket Sósannim« cz. gyűjteményének 37. lapján áll

Budapest.

TÁRSADALOM.

Steinhardt Jakab.

Szült. 1817-ben, megh. 1885-ben.

Eltemettük egyik utolsó bajnokát ama hős csapatnak, mely a magyar zsidóság újjászületéséért annyit küzdött és munkálkodott: egy bánatos hang, mely a szenvedő lelkek százaiból küzdé fel magát, egy néma fájdalmas köny, mely ezrek szemeiben rezgett, volt az utolsó »Isten hozzád«, melylyel töle elbúcsuzánk. Elnémult az emberek legnemesebbikeinek egyike, nyugszik, pihen, de a sirhalom, mely szerető szíve fölött domborodik, drága és szent ereklje gyanánt száll majd nemzedékről nemzedékre. Megküzdötte utolsó küzdelmét e szeplőtlen lélek, elköltözött oda, ahol örökkévaló a világosság, melyért harczolt és lelkesedett: de az emlék, melyet hátrahagyott, egy örökön ragyogó tűzoszlop lesz a magyar zsidóság kebelében, mely világosságot terjeszt, ha elkomorúl az emberiség napja és lelkesedésre gyújt, ha a közömböség dermesztő szellője altatja el a szíveket.

Határtalan szeretettel átölelni az eszméket, melyeken egy egész emberiség hevül és buzdúl; ihletett lelkesedéssel terjeszteni a szent igazságokat, melyek egész lényünket teszik és alkotják; odaadással szeretni minden teremtet, melyet isten saját képmására teremtett: mily nagy, mily magasztos egy rendeltetés!

Érni látni a gyümölcsöt, melynek magvát elhintettük; szeretve lenni ezrek által, kiknek körébe a gondviselés helyezett; örök életet élni egy népnek emlékében, melylyel együtt éreztünk

és szenvedtünk, küzdöttünk és győztünk: mily fenséges, mily isteni egy jutalom!

Ilyen volt Steinhardt Jakab sorsa is.

Makó városában született 1817-ben földhöz ragadt szegény, de vallásos szülöktől.

Tűrés, lemondás és szenvedés a zsidó egyetlen osztályrésze: ez volt az első benyomás, melyet az atyai házból nyert; rendületlen ragaszkodás az ősi hithez és hagyományhoz: ez volt az egyetlen fegyver, melyet a nevelés adhatott kezébe.

És midőn atyjának házában fel-felhangzottak ama csodaszertű méla-bús hangok, melyek egy eltűnt fényes multnak dicsőségét hirdetik és kesergik, és szombat és ünnepnapokon az alacsony kúnyhóban fellöbögtek a szerény gyertyák, melyek egy szebb jövő hasadásának voltak hírnökei, és a fájdalom és gyalázat sújtotta kebelből énekek fakadtak, zengedezve szabadságról és bizalomról, és a mély bánatos arczon egy csillogó köny rezdült meg, mely büszkén örvezedett a sorsnak, mely neki osztályrészt esett: akkor a gyermek érteni kezdé, hogy e népnek világ-történeti hivatása van, és reményéről lemondania nem szabad: akkor érezni kezdé, hogy ezen népért szenvedni oly büszkeség, melyet még egy egész világ rosszakarata sem képes megsemmisíteni. Ezen benyomásnak köszönhetette azon rendkívüli lelkesedést, melylyel minderre az ősi zsidó, oly híven, oly kegyelettel ragaszkodott.

Már kora ifjúságában árvaságra jutott: atyja meghalt, és egész nevelése szegény, özvegy anyjának vállaira nehezedett.

Anyja neveléséért nem sokat tett és akkori időben nem is tehetett volna. Az egyetlen tudomány, melyet zsidók ápoltak a talmudi volt. Így tehát Steinhardt is ezen tudománynak szentelte magát. Volt akkor szülővárosában egy pap, igen híres talmudista, Ullmann Eleazár, ennek iskolájába lépett, és nyerte behatódó kiképzését a theologiai tudományban. De már néhány évi szorgalmas tanulás után az ifjú annyira haladt, hogy bátran felmehetett tanulmányainak folytatása végett a talmudi tudományok akkori híres székvárosába: Pozsonyba.

Ezen lépés nagy és döntő befolyással volt egész életére. Pozsony nemcsak a magyar zsidóság központja, de egyszersmind Magyarország fővárosa, politikai és szellemi életének központja volt. És főképp a harminczas évek második felében, midőn a

reformai és nemzeti mozgalmak és harcok megindultak, rendkívüli élnék és mozgalmas élet uralkodott. És e rendkívüli mozgalmas élet, mely majdnem naponta a haladásnak egy-egy új vívmányával állott elő, nem lehetett hatás nélkül a magyar zsidóságra sem, és nem volt főképp Steinhardtra. Steinhardt éles esze, fogékony szíve és finom tapintata, csakhamar észrevette, hogy ha népének igazán használni akar, nem elegendő egyoldalulag csakis a talmudi tudományokat művelni, hanem számolni kell a jelen mindinkább erősödő követelményeivel is. És bizonyára akkor vetette meg alapját rengeteg, mondhatni csodás sokoldalú műveltségének és tudományának, mely által később annyira kitűnt.

Kezdte tanulni a latint és görögöt, behatódóan foglalkozni a magyar és német irodalommal; történet, filozofia, természettudomány, kulturhistoria, műtörténet, zene, modern nyelvek, szóval minden ami szívet és szellemet művel, ezentúl állandó foglalkozásához tartozott; de a mellett még mindig a zsidó tudomány és a talmud maradtak kedvelt tanulmányai.

Első nyilvános fellépése 1843-ra esik.

Az 1839-iki országgyűlésen újra felmerült a már 1832-ben és 1836-ban, de hasztalan hangsúlyozott követelés egy országgyűlési cenzurálatlan hírlap kiadhatása végett, mely egyelőre »minden vitatkozó cikkek kizárásával, egyedül a nyilvánosan elmondottak hű előadására szorítkoznék.« Klauzál egy rögtönzött alapos és heves beszédben kimutatta a magyar cenzura törvénytelen alapját, és óvást emelt ezen jogtalan intézmény ellen. A ház nagy lelkesedéssel fogadta a beszédet és Klauzál órást végzéssé emelvén, átküldte a főrendeknek. De a főrendek nem voltak barátai a nyilvánosságnak és az üzenetben foglalt szerény kívánságot is elleneztek.

Az 1843-iki országgyűlésen a kérdés újra előtérbe lépett, de a cenzura el nem töröltetett.

Ekkor a Pesti Hírlap mellett Steinhardt egy stenografált-féle lapot — mely körülbelül megfelel a mai könyomatú lapoknak — a Hirnököt indította meg, mely bár nem cenzurálatlan, sem nem egész szabadsággal, de részletes tudósításokat adott a tanácskozásokról, melyek a nép politikai nevelésére jótékony hatást gyakoroltak.

Ezen lap megindítása ismertté tette nevét országszerte; alapos tudománya, nagy műveltsége, szilárd és szeplőtlen jelleme,

békés és szerény lelkülete pedig csakhamar egyik vezérévé tették a haladó magyar zsidóságnak.

1845-ben Chorin halála után az *aradi* hitközség őt hívta meg papjául. Ezen meghívás igen megtisztelő volt, de egyszerűen nagy felelősséget rakott az ifjú lelkész vállára. Mert Arad nemcsak Magyarországon, de híres volt akkor egész Európában Magyarországot még akkor Ázsiához számították, a magyar zsidókat pedig együtt említették a muszka és lengyel zsidókkal. És egyszerre csak ezen Magyarország egyik félreeső városában vallási reform indul meg, mely feltűnést és bámulatot kelt Európaszerte. *Chorin Áron* kiméletlenül neki rontott a zsidó-vallásnak, reformálni kezdte merészen, akadályt nem ismerve. Tekintet nélkül az ezeréves hagyományok történeti fejlődésére rombolta le a meglevőt, és döntötte le mindazt, ami felfogása szerint a haladó kor eszméivel nem egyezik.

Chorin reformátori törekvései követőkre nem igen találtak: nem voltak sem elég korszerűek, sem elég jogosak; de hitközségében szentesített hagyományok lettek, melyekhez nyúlni veszedelmes volt.

De Steinhardt ritka éles, józan és higgadt esze, nagy theologiai és világi tudománya megtalálta a helyes középpont, melyen a régieket az újakkal kiegyeztetni lehetett. Vallásos szíve kegyelettel csüggett a történet szentesítette hagyományon, — de felvilágosodott elméje nem záródott el a jelen követelményei elől sem.

A támadások pedig, melyeknek úgy a maradiak mint a rombolók részéről ki volt téve, valódi Catói jellemén, önzetlen, feláldozó működésén megszágyenültek és megsemmisültek.

Negyven esztendeig működött Aradon áldásosan, lelkesen, világosságot és vallásosságot terjesztve és hirdetve. És az egyetlen szórakozás, melyet keresett, a tudomány volt.

És valóban bámulatos volt sokoldalú ismerete minden téren. Hogy a zsidó theologiai tudomány minden terén otthonos volt, alig kell megemlíteni. Hátrahagyott iratai mutatják, hogy a talmudnak nemcsak minden részét ismerte, de fel is dolgozta, halálkhai, agadai, filologiai, geográfiai és archeológiai szempontból a tárgumokhoz mély és beható tanulmányokat írt.

De remekül kezelte a héber, magyar, német, francia és angol nyelveket is, melyeknek irodalmát is ritka avatottsággal

ismerte; a római klasszikusok alaposabb ismerője ritkán találkozott; jelesen értette ezenkívül a görög, olasz és spanyol nyelvet. A természettudomány egyik kedvelt foglalkozása volt és szaktudósok véleménye szerint bámulatossá volt az ismeret, melyet e téren szerzett. Filozofia és kulturhistoria főbb tanulmányaihoz tartozott, és ezen tudományokat nemcsak hogy behatóan ismerte, de, amint írataiból kitűnik, eredményeiket fel is dolgozta. Feltűnő és valóban meglepő jártasságot tanusított a műtörténetben a régi-
ben ép úgy mint az újban; ismeretei a zenetudományban messze túlhaladták egy dilettánsnak ismereteit.

És mindezt csak magán úton szerezte és saját lelkének művelése miatt ápolta, nem pedig a hír miatt, melyet soha nem keresett, de mindig került.

E ritka képzettsége és tudománya, páratlan szerénysége és szeplőtlen jelleme kihatott nemcsak a községre, melyben élt, hanem az egész magyarországi zsidóságra is: ő lett egyik vezére a haladó és fejlődő nemzedéknek. Mindenki elismeréssel adózott nagy szellemének; és ha országos fontossága dolgokról volt szó a magy. zsidóság körében, a kormány mindig Steinhartot hívta meg első sorban. És bölcs, higgadt szava mindenhol osztatlan támogatásban részesült, önkényt hajolt meg mindenki mély belátása előtt.

Igy 1864-ben, midőn a kormány egy hármass bizottságot küldött ki egy rabbiszeminárium felállításának ügyében, őt állították a bizottság élére és bízták meg egy beható terv kidolgozásával. És midőn ugyancsak ezen intézet 1877-ben megnyílt, a vezérő bizottság tanügyi szakának ő lett állandó elnöke, ki ez intézet szellemi fejlődését, nagy tudományával, bölcs belátásával, ritka odaadó szorgalmával támogatta és előbbre vitte. Az 1868. magyar- és erdélyországi zsidó gyűlésen ő volt a haladó párt szellemi vezére és szószólója, ő bölcs tanácsadója ha fontos kérdések merültek fel, és ő a békéltető bíró ha pártszenvédély zavarta meg a józan ítéletet. Ritka debatter volt és éles esze és felfogása, lelkes szava és történeti adatokon alapuló objektív ítélete, mindig diadalra segítették az ügyet, melyet képviselt. Nem tolt fel magát soha, nem volt a szenvedély embere; de ha a szükség intett és nemes volt a cél, ő bátran és lelkesen küzdött a szónak és szellemnek fegyverével. Nem kereste a dicsőséget és hírnevet, de

a magyar zsidóság történetével elválaszthatlanul összeforrt az ő neve.

De felülmúlhatatlan volt ő főképp mint ember és jellem a magán- és közéletben egyaránt: fedhetetlen, mint egy angyal, szeplőtlen, mint a ragyogó nap. Háza tündöklő példaképe volt az igazi zsidó családi életnek. Béke és szeretet, összetartás és vallásosság, tudomány, jótékonyosság és könyörület voltak az oszlopok, melyekre családi boldogságát építette. Ő maga pedig: egyszerű, szerény és őszinte mint egy gyermek, mint egy valódi bölcs, a szó legszebb és legnemesebb értelmében.

Kitüntetések után nem vágyódott, a tudomány volt az egyetlen kincs, melyet éjjel-nappal szorgalmazott.

A gazdagok kegyét nem kereste, de szegény előtt ajtaja soha be nem záródott. A nagyok hatalma előtt meg nem hajolt, de az alacsonyok kérésének szívesen engedelmeskedett. Rágalom és rosszakarat sziklajellemén megtört és megsemmisült, az üldözés elől a türesben keresett enyhülést. Nem kereste a küzdelmet, mert béke volt a jelszava, de ki nem tért előle, ha nemes volt a cél. A nemesek szeretetének örvendezett, a rosszak gyűlöletével nem törődött. Gyakorolta a jót, mert szíve úgy akarta, küzdött a nemesért, mert ez volt hivatása. Letörölte a pergő könyvet a szenvedőnek arcáról istápolta a gyámoltalant erőtlenségében, vigasztalta a bánatot fájdalomában, de csendesesen és zúgolódás nélkül tűrte a sors kemény csapásait.

Szerette felebarátait különbség nélkül, imádta hazáját végső lehelletéig, dicsőítette Istenét mindenek fölött.

Elköltözött, ki tudja, mikor jön ismét hozzá hasonló.

Budapest.

BÁRÁNY JÓZSEF.

A műveltség állapota Magyarországon, különös tekintettel a zsidókra.

VIII.

3. Hőzséggek, 3-1 %-nyi írni és olvasni tudóval.

A község neve	Megye	Lakosok öss- szes száma	Kik közt írni és olvasni tud	A lakosok												
				nemzetisége					hitfelekezete							
				ma- gyar	né- met	tót	oláh	ru- thén	horvát, szerb s egyéb nyelvű	római kath.	görög kath.	görög keleti	ágost.	hel- vét	zsidó	
Miháczfalva	Alsó-Fehér	1875	42	24	—	—	1768	—	—	12	1018	813	—	13	20	
Remete		1841	25	—	—	—	1792	—	—	—	—	1841	—	—	—	
Oláh-Dálya		1915	52	32	10	—	1769	33 egy. ny.	13	215	1654	6	9	18	—	
Strázsa		1018	13	4	—	—	961	— 17 e.ny.	4	1013	1	—	—	—	—	
Felső-Maros-Váradja		1253	14	—	1	—	1203	—	—	—	192	1061	—	—	—	
Intregöld		1157	17	—	—	—	1103	13 egy. ny.	—	1123	34	—	—	—	—	
Felső-Gáld		1057	20	6	1	—	1009	5 egy. ny.	5	1047	—	—	—	1	4	
Muszka		1217	21	—	—	—	1268	—	—	—	1317	—	—	—	—	
Csóra		1562	30	26	4	—	1341	129 egy. ny.	4	30	1499	5	20	—	—	
Oláh-Bogát		1023	21	25	1	—	933	31 egy. ny.	10	98	895	—	14	6	—	
Oláh-Girbó		1118	30	9	4	—	1068	—	—	8	1103	1	—	2	4	
Spring		1290	38	9	—	—	1232	2 egy. ny.	6	440	839	—	3	2	—	
Moráda		Arad	1329	17	28	—	1	1287	3 egy. ny.	21	4	1296	1	5	2	—
Repesz			1126	25	45	3	14	997	23 egy. ny.	53	1	1061	1	4	6	—
Rossia			1424	41	2	5	—	1359	2 egy. ny.	3	—	1414	—	—	7	—
Kurtakér			1697	31	90	5	—	2088	—	—	77	1	2162	—2	4	13
Draucez	1611	39	40	6	1	1500	1 egy. ny.	32	—	1560	7	3	9	—		
Bund	Baranya	1523	18	17	—	—	1194	3 egy. ny.	2	—	1236	—	—	15	—	
Herczeg-Márook		1179	32	92	18	—	—	1030 horv. sz.	1172	1	—	—	—	6	—	
Drágabátfalva		1041	26	25	2	—	—	985 1 e.ny.	5	991	—	—	—	—	45	

PALÓCZY LIPÓT.

Magura	Besz.-Naszód	1005	31	4	10	—	961	—	—	1	982	7	—	2	13
Bernye	Bihar	1377	23	6	—	—	1315	19 egy. ny.	—	190	1181	—	—	—	6
Fekető	Bihar	1701	41	36	—	—	1585	9 egy. ny.	12	15	1641	1	15	17	—
Csarnóháza	»	1763	62	48	9	—	1643	23 egy. ny.	44	2	1675	2	6	34	—
Kisháza	»	1345	43	130	—	—	1175	—	—	19	1	1207	—	105	12
Gyimes-Felsőlak	Osik	1390	24	1295	—	—	30	4 egy. ny.	1314	65	—	—	—	—	11
Zsedénpatak-Gyergyó	»	1827	60	75	3	—	1700	2 egy. ny.	36	1746	2	—	1	37	—
Bukova	Hunyad	1368	36	5	17	—	1250	56 egy. ny.	16	1337	8	5	2	—	—
Bábalma	Kis-Küküllő	1164	25	7	—	—	1079	35 »	1	246	907	—	—	10	—
Marczel	Kolozs	1869	54	—	—	—	1812	—	—	—	1869	—	—	—	—
Fejérd	»	1792	37	272	3	—	1400	54 egy. ny.	15	1437	—	—	312	23	—
Vista	»	956	21	810	—	—	104	14 »	»	114	—	—	835	7	—
Ó-Sopoth	Krassó	1322	41	—	—	—	1288	—	—	—	1322	—	—	—	—
Bruznik	Székely	962	32	4	8	—	938	—	—	12	—	950	—	—	—
Sikevicsa	»	1772	53	6	2	—	1669	55 egy. ny.	11	1	1760	—	—	—	—
Bogoltin	»	1828	40	7	3	—	1775	—	—	—	1818	—	—	—	10
Közép-Vissó	Mármaros	1137	16	4	227	—	854	2	—	12	896	—	—	—	229
Konyha	»	1315	32	4	4	—	1264	3 egy. ny.	10	1083	—	—	—	—	222
Rozálya	»	1791	46	19	399	—	1309	14 »	»	19	1361	—	—	2	409
Váncsfalu	»	1070	29	—	72	—	970	—	—	—	991	—	—	—	79
Szacsal	»	1957	50	1	178	—	1710	6 egy. ny.	1	1746	—	—	—	—	210
Felső-Apsa	»	1912	58	5	303	—	5 1565	—	—	1600	—	—	—	—	312
Budfalva	»	1761	43	7	227	—	1462	—	—	18	1497	—	—	—	246
Karácsonfalva	»	1468	24	16	777	—	6 609	—	—	16	653	—	—	—	799
Kaszó-Polyána	»	1348	27	13	39	—	1 1254	egy. ny.	21	1294	—	—	—	—	33
Alsó-Róna	»	1256	51	4	282	—	914	12	—	3	947	—	—	1	304
Felső-Róna	»	1880	59	110	230	—	—	1482 egy. ny.	111	1532	—	—	—	—	236
Alsó-Nereszicza	»	976	24	18	166	—	—	767 2 e. ny.	14	791	—	—	—	—	171
Felső-Nereszicza	»	1425	44	—	154	—	—	1208	—	—	1269	—	—	—	156
Ötvösfalva	»	1406	46	1	39	—	—	1317 5 e. ny.	1	1364	—	—	—	—	41

A MŰVELTSÉG ÁLLAP. MAGYARORSZÁGON, KÜL. TEKINT. A ZSIDÓKRA. 237

A község neve	Megye	Lakosok öss- zes száma	Kik közt írni és olvasni tud	A lakosok											
				nemzetisége						hitfelekezete					
				ma- gyar	né- met	tót	oláh	ru- thén	horvát, szarv és egyéb nyelvű	római kath.	görög kath.	görög keleti	ágost.	hel- vét	zsidó
Berezna	Mármaros	1104	35	7	227	—	—	853	1 e. ny.	—	868	—	—	—	236
Bereznik	»	1249	32	—	49	—	—	1169	4 » »	5	1196	—	—	—	48
Alsó-Bisztra	»	1214	30	—	85	—	—	1090	2 » »	2	1124	—	—	—	88
Gernyes	»	1100	23	1	109	—	5	935	—	—	985	—	—	—	115
Husztköz	»	1090	23	14	92	—	—	941	17e. ny.	3	998	—	—	—	94
Lipcsé-Blyánya	»	1127	34	—	111	—	—	984	—	1	1007	—	—	—	119
Kalocsa-Láz	»	1175	29	9	98	—	—	1024	—	8	1006	—	—	—	101
Füleháza	Maros-Torda	1069	34	131	—	—	—	862	38e. ny.	—	—	936	—	116	16
Felső-Répa	»	1129	21	7	—	—	1055	—	37e. ny.	—	29	1094	—	1	5
Buda-Lehota	Nógrád	1144	36	6	3	1095	—	—	—	598	—	—	539	—	7
Ósires	Sáros	1024	31	—	114	—	—	855	—	21	883	—	—	—	120
Alsó-Szalók	»	1300	39	—	14	1230	—	—	17	1270	7	—	—	—	24
Kányaháza	Szatmár	1550	47	42	—	—	1462	12	egy. ny.	12	1424	—	—	6	108
Felső-Fenezely	»	1034	35	37	—	—	970	—	—	18	997	—	—	2	17
Nagy-Nyires	»	1176	30	2	128	—	1014	14	egy. ny.	3	1042	—	—	—	131
Ósztornya	Szepes	1742	64	—	13	29	—	1638	19e. ny.	108	1615	—	5	—	14
Kettősmező	Szilágy	1074	27	35	—	—	1002	14	egy. ny.	8	1038	—	—	7	19
Hadad-Győrtelek	»	1052	30	25	—	—	976	26	» »	—	1017	—	13	—	22
Mosóháza	»	1215	32	38	—	—	1143	—	—	2	1164	—	—	6	43
Szélvész	»	1168	28	70	—	—	1068	3	egy. ny.	8	1099	—	—	—	61
Magyarpatak	»	1410	37	35	1	1263	41	—	—	349	17	24	—	1	19
Négerfalva	Szolnok-	1302	35	26	26	3	1170	30	egy. ny.	—	564	661	—	28	49
Semerénye	Doboka	1216	34	26	—	—	1149	14	» »	5	1166	—	—	21	24
Libaton	»	1020	22	13	1	—	976	7	» »	14	20	975	—	—	11

Tökés	Szolnok-Doboka	1335	29	56	24	6	1186	20	egy. ny.	104	1213	—	2	1	15
Ispánmező	»	1147	29	17	35	—	987	79	» »	—	971	3	—	3	170
Slancsora	Temes	977	33	47	10	48	23	818	hrv. szrb.	86	—	877	1	5	8
Bányabükk	Torda-Aranyos	972	23	61	1	—	802	73	egy. ny.	4	44	863	—	60	1
Mikes	»	1068	20	24	1	—	1003	—	—	3	1031	9	—	10	10
Felső-Szolcsva	»	1256	35	2	—	—	1209	7	egy. ny.	—	—	1256	—	—	—
Ponor	»	1652	54	1	—	—	1563	39	» »	1	145	1506	—	—	—
Liszicza	Trencsén	990	30	—	—	334	—	—	—	984	—	—	—	—	6
Kis-Rákóc	Ugocea	1299	31	—	35	—	—	1225	5 e. ny.	—	1263	—	—	—	36
Lyuta	Üng	1915	47	14	5	15	—	1820	2 » »	14	1800	—	—	1	90
Paszika	»	1017	22	31	—	—	—	977	1 » »	3	990	—	—	—	24
Poroskó	»	1351	31	20	32	3	—	1256	3 » »	2	1249	—	—	3	97
Záricsó	»	1397	42	4	34	1	—	1337	6 » »	—	1352	—	—	—	45

4. Községek, melyekben száz lakos közt kettő sem tud írni és olvasni. (2%₀-on alúl 1%₀-ig).

Ponor	Alsó-Fehér	1185	12	2	—	—	1147	—	—	1	1	1182	—	—	—
Borsómező	»	1015	10	5	—	—	970	6	egy. ny.	—	4	1005	—	—	4
Bánlaka	Bihar	1039	12	15	—	3	971	3	» »	4	2	1010	—	12	11
Lökk	»	1080	11	30	4	5	1017	3	» »	5	3	1038	—	3	31
Brátka	»	1108	15	17	4	—	1055	—	5 e. ny.	8	13	1071	—	2	14
Kocsuba	»	1366	17	23	—	—	1305	1	egy. ny.	1	—	1343	—	7	15
Kebed	»	1001	11	7	3	—	961	15	» »	1	8	984	—	2	6
Domuk-Gyergyó	Csik	1529	21	50	5	—	1430	1	» »	34	1489	—	—	—	6
Magura	Kolozs	1105	15	20	—	—	987	66	—	2	68	1014	—	8	11
Csománfalva	Mármaros	1124	18	6	161	—	—	928	—	—	954	—	—	—	170
Széles-Lonka	»	972	16	—	60	—	2	879	2 e. ny.	—	910	—	—	—	62
Lipcsé	»	1948	25	—	657	—	—	1668	—	—	1688	—	—	—	260
Liget	Maros-Torda	950	14	13	—	—	895	10	egy. ny.	—	138	799	—	—	13
Komorján	Szatmár	1946	32	74	—	—	1834	6	4 e. ny.	1	1843	10	—	6	85

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Külföldi utamból.

Hollandia.

I.

Átkelésem Angolország partjairól Hollandiába nemes élvezetekben épen nem volt szegény. A hajófődéleben sétálva illatos szivaraimat versenyztettem a gőzgép öblös kürtőjével — a tengeri betegségben kinlódót észre sem vettem: minden gondolatomat egy fiatal leány tündéri szépségű alakja láncozta le. Ugy tetszett, mintha már láttam volna, mintha jól ismerném. Nem Nunes Mária ez?

Néhány év múlva háromszáz éve lesz, mert 1591. körül történt az, hogy egy merész, csak tíz tagból álló csapatoeska kiszabadulva a spanyol inkvizíció portugalli börtöneiből, *Tirado Jakab* vezérlete alatt Német-Alföld partjai felé vitorlázott. Ezen a hajón volt *Nunes Mária* is testvérével *Lopes Pereyra* Mannellel együtt. A hajó angol kalózkodó zsákmánya lett s Hollandia helyett, Angliába került.

Ekkor Nunes Mária lett a menekültek védőangyala. A hajó kapitányát, egy angol herceget, rendkívüli szépségével annyira elbűvölte, hogy házasságot ajánlott neki. *Nunes Mária* azonban ezen ajánlatot azzal utasítá el magától, hogy ő Portugalliát is csupán azért hagyta el, mert mint zsidó kíván élni és halni, a világ minden kincséért sem szánhatná magát arra el, hogy egy angol herceg nejévé legyen.

Ez a dolog Londonban rendkívüli föltűnést okozott. Erzsébet királynő igen kíváncsi volt azt a zsidó hölgyet látni; palotájába hivatá kihallgatásra, szintén meghódolt a ragyogó szépség varázsa előtt s nyílt kocsiában tett sétát Nunes Máriával az angol főváros utcáin s iránta való tekintébből utitársai is valamennyien kiszabadultak angol fogságból s engedelmet kaptak, hogy Hollandiába vitorlázhassanak. Ezután még hajótörést

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. 1885. IV. FÜZ.

A község neve	Megye	Lakosok ösz- szes száma	Kik közt írni és olvasni tud	A lakosok											
				nemzetiségé					hitfelekezete						
				ma- gyar	nő- nemű	tót	oláh	ny- elvek	boroszlóni szászok egyéb	római kath.	görög kath.	görög keleti	ágost.	bel- vét	zsidó
Raksa	Szatmár	1329	19	21	5	—	1271	—	—	12	1297	—	—	—	20
Somkút-pataka	„	975	15	9	—	—	923	7 egy. ny.	—	1	60	891	—	—	15
Prelaka	Szolnok-Doboka	1102	15	1	—	—	1083	—	—	1	1086	15	—	—	—
Rogoz	„	1069	17	8	3	—	1093	—	—	—	—	1057	—	3	9
Ungurfalva	„	1225	16	—	—	—	1135	2 236. ny.	—	—	278	833	—	—	14
Felső-Podszaga	Torda-Aranyos	1144	14	—	—	—	1112	—	—	—	768	376	—	—	—
Felső-Szolcsa	Tyrnau	1018	17	4	3	—	979	—	—	3	416	596	—	—	—
Zibor	„	1296	15	—	5	—	—	—	—	1291	—	—	—	—	5
Kis-Gércze	Ujpeca	1509	18	17	—	—	—	1486 276. ny.	—	1	1480	—	—	—	26

5. Összegelek, melyekben csak száznál több lakosra jut egy írni és olvasni tudó.

	Martinos	10	4	190	—	913	—	—	—	1	943	—	—	193
Leordina	„	1236	9	—	1	—	—	—	—	1	1100	—	—	135
Ruszkirva	„	1137	10	1	127	—	—	—	—	1	1006	—	—	130
Alsó-Szelisye	„	1472	3	32	272	—	—	—	—	13	1180	—	4	273
Kabola-Patak	Szilágy	1455	11	40	—	—	1376	13 egy. ny.	—	1	1415	—	—	89
Felső-Bereksző	„	986	8	14	5	—	908	18 „	2	3	498	435	9	21
Alsó-Szőcs	Szoln-Doboka	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Budapest.

PALÓCZY LIPÓT.

s ezer más veszélyt kellett kiállaniok s végre a kisdud csapat 1593-diki ápril 22-én szerencsésen megérkezett Amsterdamban.

Ez a történeti visszaemlékezés minden részletével együtt annyira elfoglalt, hogy szinte meg voltam lepve, midőn egyszerre csak mindenfelől hangzik a kiáltás: »Rotterdam!« »Rotterdam!«

A mint lábam először érinték Hollandia földjét, bizonyos ünnepi meghatottság vett rajtam erőt. Hollandia minden zsidó előtt valóságos szent föld; hisz üldözött ősapáink békében és biztonságban jártak-keltek ott akkor is, midőn egész Európában mindenütt máglyára hányták őket a fanatikus embertelenség. Rám nézve azonban e föld kétszeresen drága, mert én szintén spanyol zsidóktól származom s ősapáim közül sokan nyugosznak Amsterdamban ősrégi szefárdi temetőjében. És ime most én, a késő unokák egyike, szintén azon földön állok, s én nem üldözés elől futva jöttem ide, mögöttem nem lobognak az inkvizíció máglyái; én egy szabad ország szabad polgára vagyok.

Rotterdam a második legnagyobb zsidó község Hollandban, és sietek itt mindjárt megjegyezni, hogy ez a község rám a lehető legrosszabb benyomást tette. Én minden község megítélésénél két dolgot szoktam szemügyre venni: gondoskodik-e a kicsinyekről, s kellőleg gondozza-e szegényeit? Rotterdamban minden lépten-nyomon rendkívül sok zsidó koldust találtam. Szinte hihetetlen, mennyi henyélő és pedig csaknem kizárólag zsidó csöcselék ögyeleg itt naphosszat a kikötő körül. Ha ide olyan külföldi zsidó vetődik, aki ezen koldus cselének nem tagja, azt a szó szoros értelmében kifosztogatják. Amint a hajóról vagy a vasúti állomásról lábát kitette, elkerülhetetlenül zsákmányukká ejtik. Előlk menekülnöd teljse lehetetlen; ha egynek hátat fordítanod sikerült, a legközelebbi utcáson párosával rohannak meg. Mily nemes alak, mily magasztos jellem ezekkel szemben az a bakonyi zsvány is, aki

»Kiül a nagy országot szélére
S várakozik jómódú vendégre,
Kinek oly nagy teher lesz zsebében
Mint ő neki bátorság szívében.«

És ami legrosszabb, ezen naplopó csöcseléknek a város hatóságától van engedélyük utált élősdű üzletükre, az idegenek vezetésére. Mindegyik ilyen és hasonló szavakkal szólít meg: »Kilencz gyermekem van, a tizedik pedig a múlt héten halt meg éhen.«

Öt óraker, a hollandok ebédelés idejében vendéglőbe hajtattak. A Table d'hôte alkalmával szomszédomnak elmondám, hogy a rotterdami zsidó községre nézve valóságos szegénység, hogy kebelében oly tömérdek in-

gyendő koldus van. Vendégtársaim fölvilágosítottak, hogy ezen koldusok között nemesak egy van olyan, aki Rotterdamban háromemeletes házát mondhat magáénak. »És mindezt tétlenül szemléli az annyira dicsőített hollandi rendőrség!« kiálték föl a kitörő szörnyűködés hangján. »Hja uram — mondá szomszédom, azok az emberek sem nem idegenvezetők, sem nem koldusok, hanem titkos rendőrök. Olyanok is vannak közöttök kik a rendőrségtől rendes havi fizetést húznak; sőt olyanok is, kiket a londoni rendőrség is díjaz.« — »Igen, de hát miért van az, hogy leginkább zsidók?« »Mert itt nálunk, Hollandban az alsóbb néposztálybeliek közül csak a zsidók beszélnek több nyelvet, és mert Orosz- és Lengyelországból a zsidó zsebmeteszők leginkább Hollandba szoktak jönni, ahol aztán ezek a »koldusok« kerítik őket kelecezébe.«

»De kérem, van az itteni zsidó hitközségnek nyilvános iskolája?« kértem szomszédomtól.

»Ah uram! hogy ne volna; nem is egy, hanem öt van s közöttök kettő egyenesen a szegények tanítására, ezen iskolában ezer háromszáz-nál magasabbra rúg a tanulók száma, kiknek ingyentanításával 28 tanító foglalkozik.« — »Hígyje, aki hiheti, én ugyan azon intézeteket meg nem látogatom. Én már nyakig vagyok Rotterdammal és ebéd után azonnal átrándulok Amsterdamba, én bizony nem engedem magam itten gyötörni.«

Amint vendégtársaim hallották, hogy Amsterdamba készülök, homéri kacajra fakadtak.

»No akkor a szó szoros értelmében vödörből csöbörbe hág, eben kutyát cserél ön; ott az ilyen »idegenvezetők« tizszer annyian vannak, mint itt és százszorta szemtelenebbek, mint a rotterdamiak. Azonfölül pedig Amsterdamban csakugyan vannak legaljasabb osztályú zsidó koldusok is; mert a legújabb oroszországi zsidóüldözések óta Amsterdam szinte hemzseg az orosz zsidóktól, kik nem tartoznak épen a jobbak közé.«

Ez aztán valóban szép biztatás egy utazóra, aki áldító szórakozás végett kelt útra. — »Hanem tudja mit? — mondá szomszédaimnak egyike, — én szolgálók önnek tanácscsal, mely a további kellemetlenségeknek elejét veheti. Mindenekelőtt zsidó vendéglőbe nem szabad szállnia, azután iparkodjék zsidóváltat mindenütt eltitkolni, mert azok az emberek csak hitorsorsaik iránt oly toladók és szemtelének.« — »Köszönöm uram, — mondám, — hanem hát ez mit vétett?« s ekkor fájdalmas érzéssel emeltem mutató ujjamat valódi szemitikus metszetű orromra »Ó ez az orr szerencsétlenségemre mindent elárul.« — »Valóban igen antik szabású,« jegyzé meg szomszédom, »ön menthetetlenül el van vesztve.« —

»És az egész Holland tele van ilyen ingyenélő csöcselékekkel? — »Nem uram, csak Rotterdam és Amsterdam.« — »Akkor inkább Hágába és Scheveningenbe utazom; ha már egyszer egy tengeri utazás kellemetlen-ségeinek is alávettem magamat: illő, hogy legalább a tengeri fürdő gyönyöreit is élvezzem. Ott majd kipihenem az eddigi fáradságokat s erőt gyűjtök az amsterdami útra is.«

Még ugyanaznap este átutaztam Hágába. »Hága Európa kertje« azt mondják a francziák s valóban meg kell vallanom, hogy nem túloznak. Nem hiszem, hogy Hágánál szebb város legyen. Egy rabbira nézve is igen sok érdekest nyújt ez a város. A hágai zsidók szigorúan vallásosak, összes intézeteik szorosan konzervatív szellemben vannak vezetve. De ezen zsidók egyszersmind művelt emberek. Az itteni hitközségnek három nagy és több kis zsinagógája van; két nagyszerű Béth-Hammidrása igen dús és világott könyvtárral; két kitünően vezetett gyermekiskolája, több egylete, melyek közül csak a »Tifereth-Bachurim«-egyletet akarom említeni. Ez fiatal kereskedők egylete, mely már másfélszáz év óta áll fenn, saját magának van palotája s ebben pompás könyvtárterme is. Itt szoktak a fiatal kereskedők minden este összegyűlekezni; kitűnő tanárok adják itt elő hetenkint kétszer a tanórát és a prófétákat, kétszer a német és angol nyelvet, s egyszer a talmudot. A téli évszak alatt hírneves tudósok tartanak felolvasásokat, valamint magától érthetőleg táncmulatságokban színes hiány. Mint kuriózumot említem meg, hogy Hágában egy zsidó gyógyító és ápoló intézet is van, ideg- és elmebetegnek számára és egy zsidó nevelő- és ápoló-intézet a szellemi és testi fejlődésben hátramaradt gyermekek gondozására. Ez utóbbi intézetet meglátogattam és annak igazgatója dr. Spanjaar ur igen szíves és előzékeny barátsággal fogadott. Nem bírván azonban a fölötti csodálkozásomat elhallgatni, hogy ilyen intézetet éppen Hollandban találók vallásfelekezeti jelleggel, az intézet tudós igazgatója eme szavakkal világosított föl: »Hisz csak nem követelhetjük, hogy az állam a maga intézeteiben kóser konyhát tartson és valami zsidó zsinagóga-félét rendezzen be!« Tehát Hollandban még ezen szerencsétleneknek is rituálisan kell élniük.

Bármily érdekeseknek találtam is mindezen részleteket, még sem volt türelmem itt soká időzni. Valami ellenállhatatlan vágy vonzott Amsterdamba.

Mint hogy azonban Scheveningentől is csak félórányi távolságra vannak, megbocsáthatatlan mulasztás lenne, ha ezen világhírű tengeri fürdőt meg nem szemlélném. Átrándultam tehát oda is és mondhatom, hogy — tisztességesen unatkoztam. Hogy az időt éppen folytonos ásitózással ne

kelljen töltönnem, elővettem a fürdővendégek névsorát és ime mindjárt az első lapon egy tősgyökeres magyar névvel találkozom, melynek viselője egy borsodmegyei nagy városban katolikus lelkész. Én ugyan H. plébános urat előbb sohasem láttam, mindazáltal rögtön fölkeredtem. Hisz már jó idő óta nem hallhattam zengzetest hazai nyelvünknek egyetlen hangját sem, hogyan szalaszthatnám tehát el ezt a kedvező alkalmat! S még ha püspök volt volna, akkor is okvetlenül fölkeresem, csak hogy néhány magyar szót válthassak vele. Öt rövid perc eltelté után római-katolikus kartársam előtt álltam. Szíves és előzékeny barátsággal fogadott, amilyen csaknem minden magyar papnál jellegző vonás szokott lenni, meglátszott rajta, mily jól esik neki is, hogy itt a távol külföldön egy földijével jöhetett össze. Közömbös dolgokról kezdtünk beszélni, bosszankodtunk s derekasan nyelveltünk a hollandokra, kik abban a nevelésben hiszemben élnek, hogy az egész világ az ő kerregő nyelvüket beszéli s azért egészen fölöslegesnek tartják, hogy nyilvános helyiségekben más országok lapjai s találhatók legyenek. Azután kölcsönösen közöltük egymással a hazulról kapott hírdonságokat és csakhamar azon régi magyar közmondás hangoztatásában jöttünk össze mind a ketten, hogy »mindenütt jó, de legjobb otthon.« Ezután hollandi utazásunkra térünk át s elmondá, hogy ő Amsterdamból jött ide.

»És milyennek találta ön e várost?« kérdém nagy kíváncsian.

»Nagyon érdekesnek. A legkülönösebb város, melyet valaha láttam. Egy élvhajász világfi Páriszt találja föl benne, a magunkféle ember pedig Rómát.«

»Vagy Jeruzsálemet« tevém hozzá én.

»Igen helyesen! Úgy van, Jeruzsálemet. Hisz én tudom, hogy az önök történetében ezen névvel van jelölve.«

»És méltán« — mondám én — »mert a zsidók ott barátságos otthonra találtak akkor, a mikor minden más országban halálra üldözték őket.«

»De valóban lélekemelő, magasztos látvány az, — szól most a plébános lelkesült hévvel — »mint élnek ott a különböző vallásfelekezetek hívei nemcsak barátságos és békés egyetértésben, hanem igaz testvéri szeretetben. Ez az idegennek is egészen félreismerhetetlen módon azonnal szembe ötlük; ha ugyanis a »Joodenbreestraat«-ból, mely a tulajdonképi ghetto, a »Muidestraat«-ba megy, először az ősrégi, világhírű spanyol zsinagógára bukkan, ennek közvetlen tözsomszédságában pedig — jegezze meg jól magának — a spanyol zsinagóga tözsomszédságában egy roppant és pompás katolikus templom áll; egyenesen szemközt, átellen-

ben emelkedik a német zsidók zsinagógája s mindjárt mellette egy protestáns templom. A hollandok bizonyosan szimbolikus módon is akarták jelezni a köztük uralkodó testvéri szeretetet és egyetértést, azért építették legkülönbözőbb felekezetű templomaikat oly közel és oly szorosan egymás mellé.

»Úgy hiszem, hogy annak még más oka is lehetett. A hollandok bizonyosan igen jól tudják azt, hogy egykor megjön az az idő, midőn az emberek valamennyien csak *egy* templomba mennek áhitatukat végezni; azért emelték templomaikat oly közel egymáshoz, hogy ha ezen dicső kor majdan bekövetkezik, ne legyenek kénytelenek olyan új templomot építeni, mely az egész Amsterdammak elég tágas legyen, hanem ha az említett templomok mindegyikének egy-egy falát áttöretik, azután mind a négyet egy közös tető alá veszik, készen álljon az eléggé nagy templom annélkül, hogy az a városra újabb nagy költségek terhét hárítaná. Én mindig azt hallottam, hogy a hollandok takarékos és ügyes emberek.«

A plébános úr jóízűt mosolygott rossz élezen, azután komolyan kérdé: »És hiszi ön, hogy ilyen idő egykor bekövetkezik?«

»Igen, én azt rendületlenül hiszem.«

»Hanem az ön hite természetesen oda megy ki, hogy az a nagy közös templom zsinagóga lesz, nemde?«

»Kartárs úr, én azt hiszem, hogy az az idő, előbb-utóbb okvetetlenül bekövetkezik, mikor az emberek valamennyien azt vallják, hogy csak *egyetlen* egy Isten, *egyetlen* egy igazság van, és hogy az emberek valamennyien nemzeti és származási különbség nélkül ennek az *egyetlen* Istennek gyermekei, következésképp valamennyien *testvérek*. Ezt hiszem, ezt remélem én; ha ön ezt a hitet zsidó hitnek nevezi, akkor az a nagy, közös imaház mindenesetre zsinagóga lesz; de ha ön ezt a hitet katolikus hitnek nevezi, akkor az a nagy templom katolikus templom lesz.«

»Igen helyesen!« — kiáltott fel a plébános lelkesülten — »ön úgy beszél, a mint az Isten szolgájának beszélnie kell. Adná isten, hogy a rabbi valamennyien így beszélnének s így gondolkoznának!«

»Főtisztelendő úr« — viszonzám neki — »esküszöm önnek, hogy valamennyi rabbi, akár fiatal, akár öreg, akár fölvilágosult, akár korlátolt fölfogású, mind így gondolkozik. Ők valamennyien át vannak hatva ezen hittől, mert vallásunk parancsolja azt nekünk, hogy ezen reményt ápláljuk, bibliánk tanít bennünket ezen hitre; istentől ihletett prófétáink hirdették azt, és a talmud is annak alapján nyugszik. Ezen hitet, ezen reményt ismételtük számtalanszor *imáinkban* és legszentebb ünnepeinkben,

az úgynevezett hosszú napon ismételten könyörgünk az Örökkévalóhoz, hogy ezt a dicső korszakot nemdel hamarabb virraszsa ránk.«

»Az önök imáiban?« — mondá a plébános esodálkozva, — »no lássa kedves kartást úr, e fölött esodálkozom én leginkább, mert nyíltan bevallom ön előtt, hogy nekem nem a legjobb véleményem van az önök imáiról. Csak nem régiben mutatott nekem egyik barátom egy zsidó imakönyvet s fölolvastott előttem belőle egy helyet, mely így hangzik: »Ébersed föl isteni erődet és isteni buzgalmatad ellenségeid ellen, hogy erejűben megsegyenüljenek és az aggodalom miatt megsemmisüljenek.« — »Ez már csak még sem szép,« — folytató a pap jóakaró, komoly hangon, — »ha az imában valaki ellen átkozódunk. Általában van abban valami esztelenség, mikor valaki azért könyörög az Istenhez, hogy ellenségeit tiporja el. Az Isten fogja azt tudni, hogy kik az ő ellenségei, s hogy mit csináljon velők.«

»De kérem, kartárs úr« — válaszolám neki — »ilyen agyrémek bármely vallásfelekezet imakönyveiben is találhatók, még azokban is, melyek még nem másfél ezer évesek, mint a miénk. Sőt még azt is merem állítani, hogy a katolikus imakönyvekben sokkal kíméletlenebb kifakadások találhatók, mint a föntebb elmondottak.«

»Azt már határozottan kétségbe vonom, sőt kereken tagadom« mondá a plébános nyomatékosan.

»Ezerszer bocsánatot kérek, hanem azonnal idézek önnek egy helyet, ha megengedi.«

»Nos halljuk!«

»A katolikus templomokban« — mondám én most — »nagypénteken így szól a pap: »Oremus et pro perfidis judaeis; ut Deus et Dominus noster auferat velamen de cordibus eorum, ut et ipsi agnoscant« stb. »Omnipotens, sempiterna Deus, qui etiam judaeis perfidiam a tua misericordia non repellis: exaudi preces nostras quas pro illius populi obcoatione deferimus, ut agnitea veritatis luce a suis tenebris eruantur« (Missale Romanum). Isten házába illő szavak ezek? Önök Izraelt hitelennek, megátalkodottnak, elvakultnak nevezik és könyörögnek, hogy hitehagyottá legyen. Nem esztelenség az: hitehagyottá lenni, elpártolni? — Kitől? Az istentől, aki volt, van és lesz, kinek dicsősége az egész világegyetemen el van áradva? És kihez kellene fordulnunk, ha tőle elpártolnánk? Elszakadni, elpártolni történeti életünk erőnk, bátorságunk, vigaszunk és reményünk istenétől? Eláruljuk, magtadunk multunkat, elődeinket, testvéreinket, szüleinket, kik a sirban porladoznak, az egyetlen istent az égben és a földön? Hitelenül elhagyjuk

szent emlékeink és magasztos reményeink záslaját? Az isten hallgassa azt meg, az isten tegye azt meg, hogy mi ő tőle elpártoljunk? Nincs ebben sértő föltevés?«

»De, kartárs úr« — szólt a plébános — »ön nagyon túlozza buzgalmát; ne feledje, hogy itt nem rabbi, valamint én sem vagyok plébános. Mi itt mindketten magyarok és pedig — úgy hiszem — jó magyarok vagyunk, hogy tehát — mint Arany János mondaná — »az egyetértés közöttünk igen vékony« azon semmi csodálkozni valónk sincs; de minthogy veszekedni, otthon is eleget veszekszünk, azt tartom, hogy itt valami okosabbat is tehetnénk. Mondok én kartárs úrnak valamit: írítsunk egy pohár bort békés egyetértésben drága hazánk üdvére.«

»Igen helyesen, kartárs úr, igyunk egyet hazánk javára. Én arról biztos vagyok, hogy Holland után a mi drága magyar hazánk lesz az első ország, mely egy nagy közös templomot emeltet, ahol gyermekei valamennyien összegyülekezheszenek vallásos áhitatuk elvégzésére. Az alapkövet ehhez a templomhoz már rég letette Eötvös József báró. Én azon építömester jóllétére emelem poharamat, aki egykor ezen nagyszerű templomba a zárkövet illeszti be. Viruljon drága hazánk boldogsága a végtelen idők végéig!« — »Igen viruljon és gyarapodjék örökké!«

Ilyen emelkedett hangulatban hagytam el Scheveningent, a honnan egyenesen Amsterdamba utaztam. Már éjjeli tizenegy óra után volt az idő, a mikor a hollandok fővárosába értem, ami itt tulajdonképen majdnem annyi, mint Budapesten vagy Bécsben a délelőtti tizenegy óra, mert Amsterdamban éjfél előtt egy üzenetet sem zárnak be, hanem igen sok még éjféltutáni két órákor is nyitva áll. Átadtam podgyászomat a Krasznopolszky vendéglő kapusának és azonnal tovább hajtattam, tovább a Jeruzsálembe: a zsidó városnegyedbe. . . Körülöttem mindenütt halotti csönd. Jobb felé veszem útam, mert arra emelkedik legtöbb templom, éppen úgy találom őket, amint előttem katolikus kartársam néhány órával előbb lefestette, ezek a különféle vallásfelekezetű imaházak, megannyi nagyszerű épületek, ott állanak szorosan egymás mellett, azonban a spanyol zsinagóga vonzott engem leginkább. Szemügyre veszem gondosan minden oldalról s kérdéseket intézek a tiszteletreméltó ősrégi falakhoz, de azok nem törnek meg az éj ünnepe, mely csöndét feleletkkel. Szívesen odaadnám most összes vagyonomat annak, aki előttem ezen szent eszernök kapuját feltárná, hogy még ezen éjjel szemlélhetném meg e templom bensejét. De ezen vágyam teljesüléséről le kell mondanom, mert már éjfél körül van az idő. Bal felé veszem tehát utamat a »Joodenbreestraat«-ba; itt a háborítatlan éj nyugalomát arra használhatom, hogy minden zeget-zúgot kifizir-

készszek s úgyszólván minden egyes követ tanulmányozás tárgyává te-
gyek. . . . Ez tehát itt a tizenhatodik és tizenhetedik századbeli zsidók-
nak annyira és oly sokszor magasztalt Jeruzsáleme! Hála és dicséret a te
szent nevednek uram, hogy engem akkori apáink késő unokájává s nem
azoknak kortársává teremtettél, mert én bizony sokkal örömebb lakom
az én helységemben a »merész ajkú« költő által megénekelt magyar Al-
földön, mint ebben a Jeruzsálemben; mert őszintén meg kell vallanom,
hogy itt épen nem narancs- vagy citromillatot érzek. Irgalmas é! Milyen
lehetett ez a hely évszázadok előtt! Ó te a világ összes ghetóinak ghet-
tója, hozzád képest a frankfurti zsidó városnegyed, vagy a pozsonyi zsidó
uteza valószínűsítő tündérkert! És ezen »Joodenbreestraat« mégis Jeruzsá-
lem volt. Itt éltek békében egymás mellett zsidó és keresztyén tudósok,
támogatták és gyámolították egymást kölcsönösen, és míg a világ egyéb
tájain a theologusok az ő theológiájokkal s egyéb tudósok az ő tudomá-
nyukkal visszaélve, annak bebizonyításában izdadtak, hogy a zsidót, csak
azért, mert zsidó, okvetetlenül máglyára kell vetni: addig az amsterdami
zsidó-uteza házainak egyik szerény szobácskájában ott ült *Rabbi Manasse*
ben Jisrael és seregestől tódultak hozzá korának legkitűnőbb keresztyén
férfiai. A protestáns theologia egyik első rangú fényoszlopa, *Scaliger Jó-*
zsef, *Rabbi Manasse* tanítványa volt a héber nyelvben; *Krisztina* svéd ki-
rályné, Gusztáv Adolf leánya, héber nyelven levelezett az amsterdami bí-
rúval; *Vossius* I. tudós családja mindennapos vendég volt szerény
lakásán; *Dionysius Vossius* pedig, a tudós család egyik tagja, épen latin
nyelvre is fordította *Manasse ben Jisrael* egyik munkáját, *Johannes Sel-*
den egyike volt legmeghittebb barátainak és *Hugo Grotius* a »De jure
belli et pacis« című munkának szerzője, hű és buzgó tanítványa volt az
új jeruzsálemi rabbinak. E nagynevű keresztyén ott ült naphosszat a
joodenbreestraati csöndes lakban s néma ámulattal csüggyt a zsidó mes-
ter ajkain. Ez ösztönözte munkára; ez biztatta, hogy iratait tegye közzé,
ez ajánlotta azokat a legmelegebben a keresztyén tudósok figyelmébe, kü-
lönösen kiemelve előttök, hogy annak fonalán a szent könyvek minden-
nemű nehézségei megoldhatók. Ugyanezen idő körül lépett sorompóba a
költő *Barlaeus* is zsidó barátjai mellett, határozottan állítva, hogy a ha-
rátságnak a hitfelekezethez semmi köze sincs: s tényleg a legbensőbb ba-
ráti viszonyban állott *Manasse ben Jisrael* rabbi.

»Si sapimus diversa, Deo vivamus amici,

Doctaque mens pretio constet ubique suo.

Haec fidei vox summa meae est. Hoc crede Manasse;

Sic ego Christiades, sic eris Abramides.«

»Ha különbözőleg vélekedünk is — így szól pár verseiben *Barlaeus* — Istennek éljünk, barátim s a tudományosan művelt szellemnek becsét mindenütt ismerjük el. Ez az én hitemnek legfőbb szava. Ezt hidd Manasse. Így leszek én keresztyén s így leszesz te Ábrahám követője.«

Valóban Amsterdam ezen városnegyede Jeruzsálem, szép s dicső Jeruzsálem volt. Itt egy messiás is született! A gondolatok világának nagyhatalmú fejedelme itt pillantotta meg először a napfényt! Ó gheztó, történeti multad emlékeinek nevében kényszerítlek téged, szólj, mondd el, miért száműzted körödből őt, az üvegesiszoló nagy gondolkodót? Szólj, mondd el, miért. . . . de nem, ne beszélj, egy szót sem akarok arról hallani, különben meg kell halnom szégyeltemben. Fátýolt rá, sűrű fekete fátýolt, mely eltakarja örök gyalázatunkat. . . . Ah, mily fullasztó hőség van ezen éjjel. Fejem mintha szét akarna esni, tudom pedig csak amúgy szakadozottan kapkod az éltető, üde lég után. A pompás sétatér felé tartottam, mely a négy templom között messze elnyúlik. De alig tettem itt néhány lépést, amint egy padon egész üles hosszasságában egy hórihorgós férfit találtam nyújtózkodva, aki keresetlen, holland modorban üdvözölt. Viszonzáim az üdvözetet, de azt gondolva, hogy emberem bennem bizonyosan esalódott, tovább folytatám utamat. Azonban heverésző emberem nyájás szívésséggel hitt közelébe. Ekkor önkénytelenül is eszembe jutott egy másik véletlen találkozásom, mely Berlinben esett meg s azt gondoltam, hogy ha Stropkof Chaim porosz királyi udvari dalművészsze lehetett: akkor egy másik czimborám, Szimche Zborev bizonyosan legalább is holland-királyi pénzügyminiszterségre vergődött s egy ilyenféle baráti összeköttetés rám, utazó: azaz sokat költekező emberre nézve most épen nem volna valami közümbös dolog. Kíváncsian közeledtem tehát a nyújtózkodó hollandushoz, aki oly nyájasan intett magához s most fölült a padon s midőn eljé állva, kérdezém, hogy miben lehetek szolgálatára, ő akkor is ülvé maradt s imígy válaszolt: »Némi csekély pénzsegélyt kérek, mert otthon kilencz gyermekem van, a tizedik pedig a mult héten halt meg éhen.«

No még ennyire csúffá sohsem tettem, mióta fejem lágya benőt. Hirtelenében azt sem tudtam, bosszankodjam-e vagy kaczagjak ennek a kamasznak határtalan szemtelenségén. De ekkor egy szerencsés ötlet vilant meg agyamban. Hisz én ennek a hórihorgas naplopónak igen jó hasznát vehetem! Talán ez a tolakodó éhenkórász a spanyol zsinagóga kapuit föltárhajtja előttem. Jó borraivalót ígértem neki, ha ezen kívánságomat azonnal teljesíti. Alig mondtam el neki akaratomat, már ő azon ház kapujánál állt, melynek udvarán át lehet az említett templomba bejutni s oly

erővel ráugatta a csöngetyűt, hogy csaknem megszakadt bele. Néhány pillanat múlva egy öreg atyuska jött ki s amint óhajtasom tárgyáról értesült, a legmagvasabb spanyol átkozódásban engedett szabad utat bosszúságnak, beszélvén tudniillik magok között a szefárdi zsidók most is mindig spanyolul. Én ugyan azt a szép nyelvet nem értem, hanem tárezám, akkori duzzadó műveltségénél fogva, a világ összes nyelvein meggyőző ékesszólással tudott beszélni. A bosszús öreg rögtön legkészségesebb kalandozomá lett; spanyollal vegyített holland-német zagyalékat kerregve, száz meg száz csodát beszélt el e zsinagógáról s többek közt — a mit Bidecker is mond — hogy ez az egyetlen, mely Salamon templomához egészen hasonlít. Fájdalom én a dolgot nem úgy találtam. Az kétségtelen tény, hogy az egész Európában egyetlen egy oly nagy és szép zsinagóga sincs, mely ily nagy korral dicsekedhetnék. 1650-dik évben épült s 3000 ember elfér benne. Mily nagy bámulást keltett ezen zsinagóga építése! Egyházi szószékről e tényben a legnagyobb csodát magasztalták, melyet isten valaha szeretett népe kedvéért véghezvitt. Nem csak zsidó szónokok és zsidó költők tolmácsolák a világ elismerő hódolatát, hanem keresztyékek is. *Barlaeus* imígy dicsőíté azt költői lantján:

Saevit in omne tuum fisco, ferro, igne Tyrannis

Censorum, o Juda, nec latuisse sat est.

Nil Sequana, nil tuto Tago: *prudentialius Amstel*

Templa palam in gremio scitque, foveatque suo.

Sponsa Sion, hymnos psallentium ut audiat, inquit:

Hunc populum, hanc urbem quis neget esse Dei?

State diu pia tecta, aliis invis Monarchis,

Mirenturque apices saecula sera tuos.*

»Az üldözők zsarnoksága tüzzel, vassal, rablással kegyetlenkedett mindevel ellen, ó Júda s rejtekhelyeid sem nyújtottak menedéket. A Sequana vagy Tagus partjain sehol sem érzéd magad bizton — s a józabb Amsterdam nyiltan kebelébe fogadja s ápolja templomaidat. Sion jegyese, a mint a zsoldározkók dicsőítő himnuszait hallá, így szól: »ki tagadhatná azt, hogy ezen nép, ezen város az istené? Sokáig állj, kegyeltes hajlék, noha más uralkodók előtt gyűlölött vagy s a késő századok csodálják ormaidat!«

Én különben e szent hajlék ormaiban nem találtam csodálni valót. Egyedül remeknek csupán a frigyláda mondható, mely valódi mesterműve a fametszésnek s hozzáfoghatót találni akárhol is igen bajosan lehetne.

Az utazás és a város utcáin való hosszas kalandozás miatt meg lehetően kimerülve, végre nyugodni mentem. De alig hunytam be szememet, azonnal igen csodálatos álom lepett meg. Ismét a csak imént elha-

gyott spanyol zsinagógában valék s ott oly községet találtam, a melyen ezen templom falain kívül a világon sehol sem látható. Nagy gondolkodókat, orvosokat, matematikusokat, nyelvbúvárokat, költőket, sőt nótásokat is láttam. Legfőlü az első padban jobbra ül a három rabbi: *Morteira Saul*, *Aboab Izsák* és *Manasse ben Israel*; mindhármán nagyevű tudósok, s azonfölül kitünő szónokok is. Ugyancsak az első padban balra ül a község elnöke *Fray Vicente de Rocamora* úr, aki színre mint kereszttyén élt Spanyolországban és a római-katolikus theologia terén oly mély jártasságot szerzett, hogy Mária infansnőnek, a későbbi német királynénak gyóntatótyjává nevezték ki. Ez az egykori szerzetes és most elnök »Ros hakáhal« az amsterdami hitközségben, nem rossz költő s korunkint sikerült spanyol és latin verseket ír.

Közzetellen mellette ül *Don Balhasar Orobio de Castro*. Ez a salamancai egyetemen tanár és *Medina-Celli* herezeg udvari orvosa volt; de a vérszomjas inkvizíció rávetette szemét, két éven túl sörvasztotta őt börtönében, a honnan szinte csodálatos módon menekült ki, azután Amsterdamba futott s itt most másodelnöke a hitközségnek.

A második padban három magas állású hadfi tűnik szemembe, kik nemcsak a kard, hanem a tollforgatásban is hősök voltak. Az első *Enrique Enriquez de Paz*, a zsidó Calderon; oly kitünő katona, kinek mellét a St. Miguel rendjel díszíti s aki nem kevesebb, mint huszonkét darab vigjátékot írt, melyek a spanyol színpadokon, mint calderoni darabok, általános tetszést arattak; de sem a hadisten rettenthetetlen hősiessége, sem a műzsák szende kelleme meg nem védhette őt az inkvizíció ellenében; neki is ki kellett bujdoskani Amsterdamba, itt élvezi a költői ihletés magasztos perezeit, itt siratja ékes spanyol rimekben szép hazáját, mely vele oly irgalmatlanul bánt.

Mellette ül *Szemach Arias József*, szintén magas állású katona s a Josephus spanyol fordítója. Ugyanazon sorban látható egy szép nyulánk férfi is; ez a költő *Nicolas de Oliver y Fullana*, előbb ezredes a spanyol hadseregben s a lovagrend tagja; később holland szolgálatba ment át, kitünő helyrajz- és térképkészítő.

És kicsoda lehet az a fiatal hölgy, aki a karzatról oly bájolólag mosolyog ez ifjú katonatisztre? Az nem más, mint ennek neje, az istentől ihletett költőnő, a szép és szellemes *Carrea Izabella*, aki különféle költeményeit gyönyörű koszorúba foná és a »Pastor fido« (a hit pásztor) című kedvelt olasz drámát remek szépségű spanyol versekbe öntötte.

Épen a rabbikkal szemközt három államférfit látok ülni. Az első *Pallacho Samuel*, a marokkói konzul, az új hitközségnek egyik legtevéke-

nyebb tagja; a második *Alfonso de Herrera*, aki zsidó és ő-spanyol vérből származott. Őse a nagy kapitány, *Gonsalvo de Cordova* volt, aki 1504-dik évben Nápolyt Spanyolország számára meghódította s azt mint alkirály kormányozta. *Alfonso de Herrera* Cadix városának kormányzója volt s mikor ezen várost az angolok bevették, ő is angol fogságba került. Amint szabadságát visszanyerte, azonnal Amsterdamba sietett Alfonso és fölvetette magát a zsidó hitközségbe. A harmadik ezen szép társaságban *Carrel Jakab*, aki később Hamburgban a portugál udvarnak képviselője volt.

Mindjárt ezek mellett látom azon század két leghíresebb orvosát. Az egyik *Zacuto Lusitano Ábrahám*, dédunokája a hasamevű historikusnak és csillagásznak. Zacuto szülővárosában, a lisszaboni egyetemen már 18-dik évében doktori rangot nyert. Az inkvizíció őt is ide kergette s most Amsterdamban a leghíresebb orvos. A második *Montalto Illés*, ugyanaz, ki később Medici Mária, francia királyné szolgálatában állott s akinek holttestét a királyné Tours és Nantes városokon át nagy gyászpompával vitette Amsterdamba. — Ezek után egész sorát látom a költőknek. Élőkön egy államférfi áll, Spanyolországban pfalzgróffá kinevezett képviselője, *Manuel de Belmonte*, a ki az ifjú amsterdami hitközségben egy költői akadémiát alapított. Környezetében van a költő, *Belmonte Jakab Israel*, aki az inkvizíció által alkalmazott kínzásokat versekbe foglalva, »Hiób« név alatt vázoló; továbbá *Reol Jesurun*, aki kevésbe mult, hogy szerzetessé nem lett, most pedig az újonnan épült zsinagóga számára portugál himnuszokat költ. — Ugyanott van *Ahenatar Melo Dávid*, valódi magas ihlettségű költő, aki egyebek között a zoltárokat is ékes spanyol versekbe szedte. Ott van *Josef Penso de la Vega*, aki nemcsak számos spanyol verset írt, hanem »Aszire hatikvá« című kéber drámát is költött, azonfölül pedig a spanyol novellairódalom terén »Los Rumbos peligrosos« (A veszélyes utak) című novellagyűjtemény kiadása által tette nevét hallhatatlanná. — S végre ott van *Isac Gomez de Losa*, aki többnyire latin nyelvű költeményeket írt.

Egy művészt is látok itt: ez korának leghíresebb képműve, *Jakob Jehuda Leon de Templo*. Kissé oldalvást ül három híres nyelvbúvár: *Thomas de Finéda*, *David Koen de Lara* és *Dionys Musafia*. Azután jönnek a kereskedők *Penso Izsák* vezetése alatt, aki nemcsak igen gazdag pénztözsér, hanem a szegényeknek is valóságos atyja.

Szívem repesett örömeiben ezen hitközség szemlélésénél. Azonban míg rendkívüli gyönyörrel függöttem szemeim ezen látványon, egyszer csak észreveszek egy fiatal embert a nyitott főajtónál, akinek arcán és sze-

meiben daczos megvetés tükröződött. Jól szemügyre veszem s úgy tetszik, mintha ismerném. A leideni tanácsteremben láttam egy arczképet, mely hozzá föltűnőleg hasonlított s a mely előtt Hágában állottam, az emlékszobornak arczvonásai is ezen fiatal ember szemlélésénél önkénytelenül megújulnak emlékezetemben. De hát ki lehet? Már épen szomszédomhoz akartam intézni e kérdést, amint hirtelen halotti esőnd lett a zsinagógában. A legidősebbek közül hárman fölmennek az almemorra; visszafojtott lélekzettel s aggodó sejtelemmel leste mindenki a történéndőket. És a legidősebbek közül az, aki középiütt állt, egy iratot vett elő, (ezen irat most is megvan az amsterdami hitközség levéltárában: s abból a következőket olvastam): »A Maamad (elüljáróság) urai tudatják veletek, hogy ők már némi idő előtt értesültek *Baruch de Espinoza* kárhazatos véleményeiről és működéséről s különféle utakon-módokon s különféle ígéretek által iparkodtak őt gonosz útjáról eltéríteni. Minthogy azonban minden törekvésök haszontalan volt s ellenkezőleg napról-napra több-több értesülést vettek azon borzasztó eretnekségekről, melyeket gyakorolt és tanított, azon iszonyú tettekről, melyeket naponkint véghez vitt, s hiteles tanúkat is állítottak, kik mindezeket ugyanazon *Espinoza* jelenlétében hittel erősítették s rábizonyították; mintán mindezeket a »Chachamim« (pap) urak jelenlétében megvizsgálták, azok beleegyezésével elhatározták, hogy nevezett *Espinozát* kiátkozzák és kizárják Izrael nemzetségéből, amint hogy ezennel átok alá is vetik a Cherem következő szövegével:

»Az angyalok határozatával és a szent kiközösítés nyilvánításával kizárjuk, kiátkozzuk és elkárhoztatjuk *Baruch de Espinozát* az imádaendő Istennek és ezen szent hitközségnek beleegyezésével, a Tóra szent könyvei előtt 613 szabályrendeletével, melyek ott följegyezvék, azon átokkal, melylyel Józua Jerichót megátkozta, azon átokkal, melylyel Elizeus sújtotta a gyermekeket, mindazon átokkal, melyek a törvényben meg vannak írva. Átkozott legyen nappal, átkozott éjjel; legyen megátkozva lefekvésében s fölkelésében, kimenésében s visszatértében. Adonáj soha se bocsásson meg neki; lobbanjon föl dűhe és haragja ezen ember ellen és súlyosodjanak rá mindazon átkok, melyek ezen törvény könyvében foglalvák. Adonáj eltörli az ő nevét az ég alatt s kizárja őt kárhazatul Izrael összes törzsei közül az égboltozat mindazon átkaival, melyek a törvénykönyvben meg vannak írva. És ti, kik Adonájhoz, a ti istenetekhez ragaszkodtok, maradjatok ti ma valamennyien életben. Intünk mindenkit, hogy senki se merészeljen vele szóban vagy írásban közlekedni, sem íranta kedvezést mutatni, sem vele egy fedél alatt, sem négy rőfnyi térségben időzni, sem valami olyan iratot olvasni, melyet ő készített vagy ő írt.«

Alig végezte be az agg előadását, rögtön rá iszonyú zsívaj és lármá támad nemcsak a zsinagógában, hanem a Joodenbreestraat egész hosszában. Látni, miként rohanja meg egy neki bősziált embertömeg azon ifjút, akit az imént a templom ajtajában vettem észre, mert az nem más, mint *Baruch de Spinoza*, akit épen most átkoztak ki. Öklével fenyegetődve vad ordítással támad rá vak fanatizmusában az örjögő csoport és szörnyű átkokat szór ellene. Én pedig torkom szakadtából kiáltam: »Megállj szegény, elcsábított, szerencsétlen népem! Megállj! A fanatizmus, ez a pokoli szörnyeteg, téged is megméltelyezett, téged, aki csak az imént menekültél meg nagy ügygyel-bajjal a spanyol inkvizíció hóhéraitól. Szerencsétlen, elvakult népem! Szemeid még egészen vörösek azon máglyák maró füstjétől, melyeket számodra nyújtottak meg a vallási türelmetlenség szörnyei; még az Auto-da-fé-k rémes lángjainak visszaverődése kísérteties lidérfényképen szóródik minden léptedre-nyomodra; te nem vagy képes azon tiszta világosságot szemlélni, mely épen tieid körében támadt s azt gondolod, hogy azt holmi ronda s idegenektől kölcsönzött czafatokkal elfojthatod! Még sajnó sebek borítják egész testedet, melyeket ádáz ellenség ütött rajtad, még egyetlen egy sem hegedt be és már saját fiad ellen kezd sz dühöngni épen úgy, mint a kérlelhetetlen inkvizíció dühöngött te ellened! Megállj szerencsétlen balútra vezetett népem! A te küzdelmed olyan...« ekkor kopogást hallottam ajtómon és a vendéglő szolgálja hangos »jó reggelt« kiáltással lépett szobámba.

»Oh, hogy ment volna a pokol mélységes fenekére! Miért zavart föl álmomból? Mennyire szerettem volna még *Uriel a Costa* társaságában is beszélgetni néhány percznyi szunynyadozás alatt!«

»Kiáltani tetszett, azt gondoltam, engem hi; különben ha parancsolja tístént ide hivatom. Melyik szám alatt lakik *Uriel a Costa* úr?«

»Oh boldog halandó! Mennyire irigylem, hogy *Uriel a Costa* lakását nem tudja!...«

Hódmező-Vásárhely.

SELTMANN LAJOS.

Az „Alliance Israelite Universelle.“

Az ezen czím alatt Párisban fennálló nemzetközi egylet márczius 1-én működésének 25-éves jubileumát ünnepelvén, terjedelmes (86. l.) jelentést tett közzé, mely gazdag anyagánál fogva kiváló figyelmet érdemel. A következőkben adjuk a felette érdekes adatok legfontosabbjait, melyekből ez egyesület valódi rendeltetése is híven tükröződik.

I. A társaság célja és szervezete. Célja: »A zsidó név becsületét megvédeni valahányszor megtámadtatik; a hasznos kézművesség előmozdítása; a tudatlanság és gonoszság — a szolgálatteljesítés szülöttei — leküzdése, hol arra a szükség utal; a meggyőzés hatalmával és azon testvéreink felszabadításán fáradozni, kik kivételes törvények nyomása alatt sóhajtoznak.« »Nem fogunk más ellenfélre akadni — így szóltak 1860-ban az alapítók — mint az elnyomásra, nem lesznek más segédsapataink mint a meggyőződés, sem más zászlaink, mint az igazság és semmi egyéb céljaink az emberiség testvérsülése terjesztésén kívül.«

Az Alliance egy a politikai mint a nemzetgazdasági és nemzetiségi harcoktól távol marad; ép oly kevéssé vallási a célja s a theologia is kívül marad hatáskörén. Minden hitfelekezet számára vannak nemzetek vagy kormányok, kik védelmébe fogadják. Ha a keresztények a moszlimek birodalmában szenvednek, ez az egész kereszténységben mozgalmat idéz elő; minden protestáns község valamely protestáns kormányra számíthat; Oroszország a görög felekezeteket védelmezi. Csak az üldözött zsidóságnak nincs hová fordulnia. Hogy legalább a közvélemény, a sajtó és a kormányok figyelmét irányítsa az elnyomottakra: e célból alakult az Alliance.

Szervezet. A társaságot egy Párisban székelő összesen 26 tagból álló központi bizottság képviseli. E közp. bizottság a kerületi és helyi bizottságok útján a társaság tagjaival áll összeköttetésben.

Az All. Univ. »nemzeti« egyesületekre való átalakítása két ízben (1872. Berlinben és 1879.) szóba jött ugyan, de a társaság többsége egyedül az egységben látja sikeres működésének zálogát. Egység az alap gondolata az Alliance-nak, szétdarabolása megsemmisülést jelentené.

Fejlődés. Az első ország, mely Franciaország után az Alliancehoz csatlakozott, Olaszország volt. 1864. után jelentékeny összegekkel hozzájárultak Törökország, Skandinávia államai és az amerikai spanyol községek. 1868. óta kiváltképen Magyar- és Angolország, Németalföld, Belgium és a Svájc. A németországiak részvétele különösen 1869. óta gyarapodott.

A következő jegyzék a tagok számát tünteti fel országok szerint 1884 végén:

Ausztria	157	Egyesült-Államok	696
Ázsiai Törökország	383	Egyiptom	356
Bosznia	17	Elzász-Lotharingia	1365
Brazília	44	Angolorsz. és gyarmm.	50
Belgia	184	Európai Törökország	1936
Bulgária	883	Franciaor. és gyarmm.	4788
Dánia	198	Görögország	114

Hollandia és gyarmm.	1367	Peru	14
Japán	1	Portugália	15
Luxemburg	51	Románia	551
Magyarország	1935	Rumélia	201
Marocco	247	Szerbia	40
Mexiko	4	Svédország	123
Németország, és pedig :	8887	Svájc	497
Poroszország	2522	Spanyolorsz. és gyarmm.	10
Bajorország	1763	Tripolis	27
A többi n. államok	709	Uj-Granada	10
Olaszország	129	Venezuela	26
Orosz. és Finnorsz.			30,310

Az Alliance módjára Angliában is alakult 1871-ben az *Anglo-Jewish-Association in connexion with the Alliance isr. universelle*. Ugyazintén Bécsben 2 évvel később *Israelitische Allianz zu Wien*. Mind a kettő, noha önálló, némi összeköttetésben áll a párisi All.-szal.

A tagok száma 1862.: 1,112; 1866: 4,610 még pedig 35,410 frank bevétel és 23,283 frank kiadás. A számok ezentul évről-évre nagyobbodnak, míg az 1871. francia-porosz háboru súlyedést nem okoz az egyet anyagi helyzetében. 1884-ben az összes bevételek: 337,832, a kiadások 371,583 frank.

Az Alliance által életbe hívott s fenntartott intézetek a jövedelem legnagyobb részét elnyelvén, a társaság nagyobb alaptőkére eddig szert nem tehetett. Az 1884. évi jun. 30-án az alaptőke 259,578 frankot tett ki. Ezen összeget is Hirsch báró nagylelkiségének köszöni, ki az 1882. és 83. évek hiánylatát (összesen 73,651 frank) fedezte.

Ugyancsak Hirsch báró, ki évi járulékképp 47,000 frankot fizet, 1873. decz. hóban 1,000,000 frankot ajánlott fel a társaságnak, mely alapítvány az ő nevét viseli s kizárólagosan a törökországi iskolák fejlesztésére van szentelve.

Az Alliance évi költségvetése következőképp áll:

Bevételek:	frank	Kiadások:	frank
Évi járulékok	190,000	Ált. költségek	38,000
Adományok s különfélék	64,000	Értesítők nyomtatása	
Támogatás az »Anglo-Jew.-Assoc.«-tól stb.	40,000	francia s német nyelven; posta	16,000
Hirsch br. kézműiskolák részére	47,000	Iskolákra s felügyeletükre	325,500
Hirsch-alapítv. kam.	54,000	Oroszország	8,000
Örökös járulékok	5,000	Könyvtár	2,500
Összeg	400,000	Tud. művek támog.	5,000
		Értékpapírok	5,000
		Összeg	400,000

Láttnivaló ebből, hogy a társaság jövedelme $\frac{1}{8}$ részét műveltségi célokra szenteli.

Megjegyzendő itt, hogy az Alliance más iratokat mint a magáét s

tudományos ezúkat nem támogat; ép oly kevésbé segélyez zsidó újságokat vagy egyéb népszerű iratokat.

Munkatársak. Ezekhez tartoznak a kerül, és helyi bizottságokon kívül a zsidó közéletben részvevő férfiak, mint rabbik, tanítók s előjárók. Hálásan emlékszik meg a társaság az élők sorából elköltözöttekről. Ezek: dr. Landsberg, dr. Schwarz, *Lőve Lipót (Szegeden)* és Sir Francis Goldshmid. Kegyeletét rójjá le továbbá Charles Netternek, a jaffai földmívelőiskola alapítójának; végre két nagy elnökének: Munknak és Crémieuxnek.

II. A zsidók állapota a különböző államokban. Az Alliance legnehezebb feladata volt a Romániában élő zsidókat az üldözések elől védeni s szabadságért való küzdelmükben lehetőleg támogatni.

Az első kísérletet Crémieux tette 1866-ban, midőn Konstantinápolyba való útjában Bukarestben is megfordult. A román képviselőkamrában ez időtájt az alkotmányt tárgyalták, melynek 6. §-a zsidó polgároknak a polgári és politikai jogok teljes élvezetét volt biztosítandó. Crémieux a kamra egyik melléktermében a képviselőkötől környezve ékes szólóan adta elő testvérei jogos igényeit s a tetszés, melylyel a jelenlevők a hallottakat fogadták, a 6. §. biztos győzelmére engedtek következtetni. Azonban alig hogy Crémieux Bukarestet odahagyta, zendülés támadt a zsidók ellen; a zavargás az országgyűlés termébe is elhatott; a képviselők nyomban meghátráltak a kormánnyal egyetemben, mely az említett *paragrafust visszavonta*. A zavargók erre győzelmük érzetében az újonnan épült zsinagógához vonultak s azt lerombolták.

A király a zsidók ügyén lendíteni nem tud, noha a zsidóüldözések szegényítő voltát elismeri, minthogy a kamara többsége ezeket előmozdítja. Ily viszonyok közt lassankint a zsidókérdés lett Románia belpolitikájának középpontja. Az ellenzék e kérdésben szokta a választások alkalmával a kormányt megtámadni, és ez a zsidó polgárok jólétének árán igyekszik hatalmát megerősíteni. Az üldözések és elnyomások a törvény nevében az 1866—70. években vették kezdetüket s nem szűntek meg maig sem. Ezen kivételes törvények értelmében a zsidóknak nem áll jogukban a vidéken letelepedni és a már ott lakókat a hatóság valamely ürügy alatt kiutasíthatja. Ugyszintén meg van a zsidóknak tiltva az ingatlan vásárlása és bérlete és csak a városiak bírhatnak bizonyos feltételek mellett házakat s boltokat. Az utóbbiak nem kevésbé sújtják a falubelieknél.

Tiltva van nekik minden szabad hivatás; zsidó nem lehet se ügyvéd se patikáros, sem vasuti hivatalnok, valamint ki van zárva a köz-

munkálatokra való vállalkozásból és az állam által áruba bocsátott javak vételéből. Szóval a zsidó Romániában a kötelességek összességének alá van vetve, de jogokat nem élvez, kivéve azt, hogy a hazáért a csatatéren meghalhat — az altisztségre azonban szímet nem tarthat. Még a múlt év márcz. 15-én az ugynevezett házalótörvény 20,000 zsidót fosztott meg keresetétől. Az efféle törvények több áldozatot követeltek, mint az azelőtt Európaszerte előfordult hajszak és üldözések együttléve.

Az 1867., 1868., 1869., 1870. és 1872. valamint 1876. és 1877. évek gyászos eseményeket jeleznek a romániai zsidóságra, s melyek egy részéhez a Bratiano és Cogalniciano nevek szorosan fűződnek. Románia még ez időben az európai hatalmak védnöksége alatt állott s ezek nem maradhattak közömbösek a hajmeresztő eseményekkel szemben. »Ezen elnyomást nem szabad tűrni!» mondá III. Napoleon Crémieuxhez. 1867-ben az európai államok képviselői Jasszyban azonos jegyzékét intézték kormányaikhoz, melyben elszörnyűködésüknek adnak kifejezést a történetek felett. Hasonló jegyzékét intézték 1868-ban a bakani események alkalmából és ugyancsak ide tartozik Éder báró osztrák főkonzul jegyzéke 1872. ápr. 18-áról és végül a bukaresti főkonzulok jelentése ugyan ezen időből a bűnösök felmentése miatt a bíróság részéről.

Az Alliance feladata mindezeknél csak arra szorítkozott, hogy a román jelentésekkel szemben a tiszta igazságot napfényre juttassa. Ily módon az Alliance ha egyebet nem is, de annyit mégis kivitt, hogy a közvélemény az elnyomottak részére állott, mi az amerikai Egyesült-Államok részéről abban is nyilvánult, hogy egy zsidót, Peixotto B., nevezett ki bukaresti főkonzulnak. Nagyobb működési kör nyílt az Alliance-nak az 1878. berlini kongresszuson, mely elé az Alliance emlékiratot terjesztett.

E lépést fényes siker követte. A kongresszus ugyanis Szerbia és Románia függetlenségének kimondásával egyidejűleg a teljes vallásszabadságot proklamálta keleten s a zsidók emancipációját elhatározta.

A várakozások azonban csak részben teljesültek s mindössze 843 zsidónak adták meg a polgárjogot, kik az utolsó háboruban részt vettek. Románia a berlini feltételeknek korántsem tett eleget, mégis a helyzet javult ezóta.

Öröndetesebbet mondhatni *Szerbiáról*, hol a berlini kongresszuson létesített traktátus alapján hozott az alkotmány 35. cikkelye, mely a szerb zsidóknak teljes egyenlőségét mondja ki. Itt tehát többé zsidókérdés nincsen.

Ugyanaz áll Kelet-Ruméliáról és Bulgáriáról. Mindkét országban a legszebb egyetértésben élnek a különböző vallásfelekezetek s vállaltva haladnak a polgárosodás útján.

Csak csekély a befolyás, mit az Alliance oroszországi hitsorsosaira gyakorolhat. Iratait ezek közé becsítani meg léven tiltva, működését csak közvetve más országok útján érvényesítheti. Két nagy csapás sújtotta különösen ezen ország zsidó lakóit az utolsó évtizedben. Az 1869. éhség és hagymáz, s a kegyetlen üldözések 1881-ben. Az elsőnek enyhítésére az Alliance gyűlést tartott 1869-ben, melyben elhatározottat 1. a szerencsétlenek egy részét Amerikában letelepíteni; 2. kézművi iskolák felállítására több német városban. 1873-ban az Amerikába kiküldöttek száma 800, a német iskolákat látogató orosz gyermekeké pedig 300 volt. Szomorú alkalmat nyújtottak még az Alliance nyomorenyhító működésének az 1881. és 82-iki üldözések. A hazátlan szerencsétlenek javára külön bizottságok alakultak Európa majdnem minden államában. Egy ily bizottságnak Londonban a *Lord-mayor* volt elnöke; Párisban *Victor Hugo*. Az Alliance gyűjtőitvein 1½ millió frank gyűlt össze, ehhez járult még Hirsch báró egy milliónyi frank adománya. Az üldözések folyamata alatt ezen összegek segítségével vagy 10,000 orosz zsidó Amerikába szállított, hol ezek egy része külön e célra alapított földművelési telepeken elhelyeztetett, egy másik része pedig a kereskedelem és ipar felé fordult.

Ilyen telepek a Colonie Alliance; a Crémieux-féle; Bethléhem-Jehúda-féle (Mitchel és Mount-Vernon mellett); a Montefiore-féle; Lasker-féle stb.

Felemlítendők még a palesztinai földm. telepek, melyek részint orosz részint román kivándorlók által alapítvák. Ilyenek Rison le-Sijon (Jaffa m.), Ros-Pinnáh (Száfed m.) és Samarin (Caiffa m.) — Ezen deportációk körül felejtethetlen érdemeket szerzett a boldogult Ch. Netter, ki a brody-i emigránsok ügyét intézte. Kevéssel utána hitsorsai halálát gyászolták.

A milyen szomorú az orosz zsidók állapota, ép oly örömdetes a törökországiaké. Az 1876. decz. 23-án hozott alkotmány 17., 18., 19. cikkelyei az összes polgárok egyenlőségét a törvény előtt proklamálja. 1877-ben 3 zsidó képviselő és 2 szenátusi tag volt és még kettő magas állást foglalt az államtanácsban. Erőszakoskodások itt is előfordultak ugyan, de ritkán, mert mindannyiszor szigorú büntetés alá estek a csinálók. Gyakrabban csak az ugnyezett »vérvád« fordult elő a kelet keresztény lakói közt. Majdnem minden évben megújul ezen előítélet az örmény és görög lakóknál. Így pl. 1872., 1873., 1874., 1875. 1880. években. A kormány valamint a felekezetek fejei ilyenkor példásan teljesítették kötelességeiket. — *Tripolisban* és *Tunisban* a zsidók helyzete az itt uralkodó fegyelmetlenség folytán sokáig szívalmas volt. A török kormány itt is segíteni igyekezett a bajokon, míg végre a francia kormány teljesen végett vetett a garázdálkodásnak.

Égészen elítő a török birodalomban levő zsidóság nagy részétől a *palesztinai*. Az ország elhanyagolt volta egyrészt, mint az itt összeseregülő aggok, szűkölködők s ügyefogyottak másrészt szomorú képet tárnak élénk. Az Alliance ide is kiterjesztvén figyelmét, *ipar és földművelési iskolát* létesített Jaffában és Jeruzsálemben. Ezen az uton szándékozik a palesztinai zsidók megújodását előidézni.

Az *egyiptomi* izraeliták nem szorulnak az Alliance támogatására, csak iskolák szervezésénél fogja majd nekik is segédkezést nyújtani.

Ezen ország déli részén, Abessiniában egy sajátos zsidó nép lákik, *fálászahák* (feketék) kik itt a nép között el vannak szórva s a gerencsér-, kovács-, takács- és közművesmesterségeket űzik. Számukat 200,000-re becsülik. Megjelent róluk egy jelentés a »Society of Hebrew Literature«-ban és ezen társasággal egyetemben az Alliance e zsidók imakönyvét is kiadta.

Legszomorubb a helyzet a marokkói és perzsa zsidóknál.

Míg a tengerparton az idegen államok védelmét élvezik, addig az ország belsejében az önkényes vadságnak lesznek áldozatai. S mégis épen a zsidók azok, kik a kereskedelmet közvetítik. A császár, noha ismeri ebbeli jelentőségüket, a viszonyokat meg nem változtathatja. Montefiore Mózes fáradozásainak sikerült hitrokoni részére a császárnál a visszavételüket megszüntető fermánt kieszközölni.

Perzsiában sem jobb a zsidók helyzete, mintán itt a civilizációtól távol vannak. A fanatizmus háborítatlanul dühöng. Az Alliance e messze földön csak a franeczia kormány útján gyakorolhat némi befolyást.

Az első alkalom a perzsa zsidók védelmére 1873-ban nyílt, midőn a Sáh Európát beutazta.

Az Allianceon kívül a római, bécsi és konstantinápolyi izr. hitközségek intéztek hozzá feliratokat szenvedő testvéreik érdekében. E lépések nem maradtak egészen hatás nélkül.

III. *Iskolák és tudom. művek.* Az All. iskolái a közélet tenger egész partján el vannak terjedve: Tangertől Tunisig, Szmjurnától Caiffáig és Salonichitől a Dardanellák és Konstantinápolyig. Élvezik pedig a törökországi, bulgáriai és romániai zsidók. Míg ezen iskolák útján a civilizáció mindinkább terjed, a belölők kikertülők gyakran messze földön állást keresnek vagy telepeket alapítanak. A bagdadi iskola növendékei közül többen Bombay, Hong-Kong, London városában telepedtek le. — Az iskolák az All. első alkotásai közé tartoznak. A tangeri iskola 1864-ben, a bagdadi 1865-ben alapítottott. Jeruzsálemben 1882-ben, Fezben 1883-ban állított fel az All. iskolákat. Megható a támogatás, melyben a szegény szülők ezen iskolákat részesítik. Népiskola van összesen fiúk szá-

míra: 32, lányok számára: 17, kézműiskola fiúk számára: 16, lányok számára: 5; mindössze: 70 iskola, melyet összesen 9381 növendék látogat. A tanítók összes száma: 304. Az All. által fogadott tanítók külön képezetnek egy Párisban 1868. óta fennálló intézetben, mely 4 évfolyamból áll. Hasonló a Netter által Jaffában felállított földmívelési intézet.

Egy másik eszköze az Alliancenak az ismeret terjesztésére tudományos művek kiadása vagy segélyezése. Az utóbbiban részesült 31 tudós, köztük két magyarországi: Bloch M. és Kohut S. Segélyeztetett továbbá 5 tudományos folyóirat: Bét Talmud (Bécs), Letterbode (Amsterdam), Magazin (Berlin), Monatschrift (Boroszló), Revue des Études J. (Páris). Kiadásra csak a zsidók statisztikáját illető és erkölcsi érdekük védelmét célzó munkák tarthatnak számot.

Könyvtár felett is rendelkezik az Alliance, mely 10,545 kk. áll, többnyire a zsidó történetet és tudományt illető művek.

A központi bizottság tagjai voltak 1860. óta többek közt: Crémieux A., Astruc Ar. (párisi rabbi) Bédarrides J. (a semmitő törvénszék elnöke) Bréal M. (a collège de France tanára), Cahen I. (az Arch. Izr. igazgatója), Carvallo Gy. (útpítő-mester), Derenbourg H. (az élő keleti nyelvek intézetének tanára), Franck A. (a collège de France tanára), Halévy F. (az institut tagja), Horn E. (hírlapíró, a későbbi magyar államtitkár), Isidor L. (Franciaország főrabijja), Munk S. (az institut tagja), Netter K., Otterbourg (orvos), Camondo Ab. gróf; Frankel Z. (a boroszlói szem. igazgatója), Kánitz M. (Pestről, lemondott 1875.), Lazarus M. (tanár Berlinben), Philippson L. (rabbi Bonnban). Elnökei voltak az Alliancenak: Königswarter L. J. (1860—63.), Crémieux A. (1863—67. és 1868—1880.), Munk S. (1866—1867.), Goldschmidt S. H. (1883.).

Jelentése végén megemlíkezik az All. az antisemitizmusról is. A baj központja, ugymond, nem Németországban fekszik, hanem a kevésbé művelt nemzetekben. Főképp Románia, Magyar-, Gács- és Oroszország izraelita lakosságát választották a zsidók ellenségei célpontjokul. A földadat nagy; számos áldozatot és férfias elszántságot követel. Hogy az All. neki megfelelhessen, segédeszközeinek háromszor akkorának kell lenniük, mint jelenleg. Ez legyen a jövő földadata. Körülbelül egy millió zsidó van hivatva, hogy öt millió hitsorsos biztosságáról gondoskodják. Reméljük, nem fognak kötelességük teljesítésében renyhék lenni.

Budapest.

STEINHERZ JAKAB.

T a n ü g y.

Közoktatási állapotaink és a zsidók.

II.

Ha első cikkemben a közoktatási miniszter utolsó hivatalos jelentése nyomán azon állást tüntettük ki, a melyet a zsidó elem a magyarországi népoktatás terén elfoglal, ma hitsorsosainkat a magyar középiskola terén kell szemügyre vennünk. És ha ott azon jótékony hatást láthattuk, a melyet a nemzeti közművelődés általános emelkedése, a népnevelés külső és belterjes fejlődése hitfelekezetiünk megfelelő viszonyaira gyakorolt, ma már ama társadalmi mozgalmak következményeire is fogunk ráismerhetni, a melyek a közelmúlta és a jelenre is félreismerhetetlen bélyegöket rásüttek. Tegyük még hozzá, hogy e téren csupán tanulókkal van dolgunk; iskolákról, melyek non sunt, nulla sit mentio; tanárokról, kik sunt, nulla facta est mentio. Ne terjeszkedjünk ez alkalommal amaz okok fejtegetésére, miért nincsen zsidó középiskola, hanem utaljunk e tekintetben Mandel Pál országos képviselőnek a minap e tárgyban tartott beszédére és ne kérdezzük, vajjon csakugyan fölösleges vagy éppen kiros volna-e egy korszerű izr. középiskola, hanem siessünk a számainkhoz.

A jelentésből tudjuk meg, hogy a mózeshitiek főtartanak mindössze egyetlen egy középiskolát, ez a vágnahelyi reáliskola. Tehát még 1⁰/₀-át sem a meglévő intézeteknek, holott a zsidó a magyarországi lakosságnak majdnem 4⁰/₀-át teszi!

Egész más a viszony, ha a tanulók arányát az alábbi kimutatás szerint tekintetbe vesszük. Az 1883/4. évi adatok szerint ugyanis volt a növendékek közt r. kath. 45.41⁰/₀, a különbség a lakossági aránnyal szemben: — 1.79⁰/₀; gör. kath. 4.41⁰/₀ — 6.42⁰/₀; gör. kel. 5.01⁰/₀; — 9.10⁰/₀; helvét 14.09⁰/₀ — 0.65⁰/₀; ágost. 11.11⁰/₀; + 3.03⁰/₀; unit. 0.38⁰/₀ — 0.02⁰/₀; zsidó 19.59⁰/₀; + 15.05⁰/₀ — 188²/₃-hoz képest szaporodtak a római és görög katolikusok és az ágostaiak; ellenben kevesebb középiskolai tanulót adtak a görög keletiek, a helvétek, az unitáriusok s a mózeshitiek (26-tal számszerint 169-czel).

Érdekes megtudnunk, hogy a mózeshitiek 331.⁰/₀-kal, s az ágostai hitvallási evangélikusok 37.⁰/₀-kal magasabb, ellenben az unitáriusok és helvét hitv. reformáltak közel 1⁰/₀-kal, a római katolikusok közel 2⁰/₀-kal, míg a görög katolikusok már 59⁰/₀-kal s a görög keletiek 64.⁰/₀-al kisebb arányokban küldték gyermekeiket a középiskolákba, mint a mily arányokban mutatkoznak az ország lakossága között.

A középiskolák *irányát* tekintve, iskolába járt:

és pedig	r. kath.	görög kath.	görög keleti	hely. hitv.	ágost. evang.	unitarins	mózes hitű
a 151 gimn.-ban	15,076 46.08%	1,634 4.99%	1,723 5.26%	5,031 15.36%	3,630 11.09%	125 0.38%	5,539 16.90%
az orsz. lakosságával szemben	-1.19%	-5.84%	-8.85%	+0.62%	+3.01%	-0.02%	-12.36%
a 27 reáliskolában	1,961 41.12%	22 0.47%	155 3.25%	258 5.41%	536 11.24%	18 0.38%	1,819 38.14%
az orsz. lakosságával szemben	-6.10%	-10.36%	-10.86%	-9.33%	+3.16%	-0.02%	+33.60%

Ebből kitűnik, hogy a *gimnáziumba a zsidók 272.2^o/100-os* így az általánosnál 59.3^o/100-kal kisebb arányban küldik gyermekeiket mint a reáliskoláknál, s *ezekben pedig már 740.0^o/100 arányban foglalnak el túlsúlyt.*

A középiskolák *vezetését* tekintve a miniszterium vezetése alatti 116 középiskolába járt r. kath. 89.6^o/100, a felekezetek vezetése alatti 62 középiskolába járt r. kath. 10.4^o/100; g. kath. járt oda 83.1^o/100 ide 16.9^o/100; g. kel. 58°/100 és 42°/100; helvét 17.9^o/100 és 82.1^o/100; ágost. 23°/100 és 76.1^o/100; unit. 7°/100 és 93°/100; *zsidó 76.4^o/100 és 23.7^o/100.*

Állapodjunk itt meg egy kicsit.

A fentebbi kimutatásoknál láttuk, hogy a zsidó a magyar középiskolában valamennyi hitfelekezet közt, számarányánál fogva, a legelső helyet foglalja el: 331°/100-kal magasabb arányokban küldték gyermekeiket a középiskolába, mint a mily arányokban mutatkoznak az ország lakossága közt. De azt is látjuk, hogy a zsidók az 1883—84. évben 2.6^o/100-kal *kevesebb* tanulóval szolgáltattak, mint az előző évben, a mely körülményben már az idők jele nyilvánul; látván ugyanis a zsidók, hogy sok szellemi pálya, hogy a közhivatalkok zárvák előttük, az ugynevezett tudós szakok fölül megvonnak.

Legfeltűnőbb ezen tanulságos adat a gimnáziumok és reáliskolák közti arányban. Mig t. i. a zsidó tanulók a gimnáziumokban 272°/100-os arányban foglalnak helyet, addig a reáliskolában 740°/100-os arányt mutatnak föl. És míg a gimnáziumban egy év alatt 4°/100-ot *vesztettek*, addig a reáliskolában 16°/100-ot *nyertek*.

Ez annyit jelent, mintha a zsidó ifjuság mondaná:

Ti nem engeditek, hogy tanárok, hogy bírák, hogy közigazgatási hivatalnokok legyünk, hogy az államot vagy a közhatalóságokat szolgáljunk; ám legyen; abban hagyjuk ezen pályákat, a melyeken kilátásaink nincsenek. Járunk hát inkább a reáliskolába. Legyünk mérnökök, mert ilye-

nekre mindig lesz szükség és minthogy a magyar középiskola ama rétegei, a melyeket nem szabad háborgatnunk a közélet nyújtotta állásokban, a reáliskolát elhanyagolják, foglaljuk el legalább a helyet, a melyet mai napig még el nem vitáznak tőlünk.

Azt is látjuk továbbá, hogy a zsidó tanulók legnagyobb része, még pedig 76°/100-a a miniszter vezetése alatti középiskolába jár, míg a tanulók negyedrésznél kevesebb a felekezetek autonóm vezetése alatti középiskolákat keresi föl. És habár a zsidók háládatossága sohasem fogja elfelejtetni azt a szellemi gyarapodást, a melyet főleg a protestáns középiskolákban nyert és csak kényszerítve utal ama busás tandíjakra, a melyekkel ezen intézeteknek adózik, még sem fölösleges kiemelni, hogy ezen intézeteket a zsidó tanulóknak aránylag csekély része veszi igénybe.

A tanárokkal foglalkozó kimutatásokban nem akadunk azon ránk nézve mostoha arányra, a melyben a zsidó elem képviselve van; de, sajnos, ráakadunk a *budapesti* középiskolai tanárokat képző intézetben még mindig 8 szegény áldozatra, a ki a tanári pályára készül. A *kolozsvári* tanárképző intézetben ily szerencsétlen, hál' Isten, nem létezik.

III.

Térjünk már most a felsőbb tanintézetekre.

Hazánkban 51 theologiai intézete van, melyek közt a mi *rabbiképző intézetünk* is szerepel. De nem kevésbé voltunk meglepve, látván, hogy a *közp. miniszterium* által kiadott *hivatalos* jelentés szerzőjének fogalma sines azon intézet szervezetének még csak alapvonásairól is, mely a miniszterium *közvetlen felügyelete* alatt áll! Persze azért mégis ír róla s azt hirdeti, hogy a rabbiképző *két évi* kurzusban végzi földadatát, holott 10, mondá *tíz* év kell hozzá. A majdnem hihetetlen tévedés oka a jelentés szerzőjének egy állandó nyelvi botlása. Neki ugyanis tanfolyam = évfolyam, holott az első — mint azt neki bármely magyar-német Ballagi megmondhatná — Lehrsurs, a második Lehrjahr. Áll pedig köztudomás szerint a rabbiképző *két tanfolyamból*, melyek mindegyike *öt évfolyamig* tart; az alsó tanfolyam öt éve megfelel nagyjában a mi felső gimnáziumunknak, a felső tanfolyam tisztán *magott írásmódján* szólva, *»öt tanfolyamig«* intézet, nem pedig *»két tanfolyamig«*. A jelentés írója a neki eddigelé más részről kimutatott tévedésekre nem javítással, hanem indirekt polemival szokott felelni. Kíváncsiak vagyunk már előre, mint fogja 1885—86-ban nekünk bizonyítani, hogy

de bizony a rabbiképző mégis csak két és nem tíz vagy öt »tan«-folyam. Az sem a legutolsó, hogy ez intézet 70. növendéke között egy »szibériai« van mondva, holott az illető sziléziai. Vagy tán a »két tan«-folyam is csak sajtóhiba? Van különben ez intézetben 7 rendes és 2 rendkívüli — nem pedig mint a jelentés írója tudja: helyettes; ez tán mégis csak különbség? — tanára; anyanyelv szerint 5 magyar, 4 német.

A 13 jogakadémikában van 733 tanuló közt 59 zsidó, tehát 8⁰/₁₀ kétszer annyi, mint a lakossági arány és itt már elérhetetlent nyerjük, ama nagyszerű aránynak, melyben a zsidó elem a budapesti egyetem hallgatói közt szerepel. — 1883—84-ben ugyanis beiratkozott itt összesen 3369 hallgató, 152 tanulóval több mint az előző évben. Ezek közt volt 1066 zsidó. Ime a táblázatos kimutatás felekezetek szerint:

karok szerint	félév	római kath.	görög kath.	görög keleti	helv. hitv.	ágost. evang.	unitárius	mózes hitü
a jog- és állam-tudományban	I.	697	34	61	258	173	4	385
	II.	622	29	57	229	148	3	361
az orvostudományban	I.	281	9	21	188	89	1	617
	II.	252	8	19	180	89	1	574
a bölcsészettudományban	I.	54	—	4	24	19	—	5
	II.	52	—	5	22	20	—	5
a bölcsészettudományban	I.	138	4	8	39	37	1	51
	II.	121	3	8	32	33	1	49
a jogtudományban	I.	77	2	—	21	21	1	8
	II.	73	2	1	18	19	1	9
átlagosan		1248.5	67.5	92	455.5	324	6.5	1032
hány % az egésznek?		38.1%	2.1%	2.8%	14.1%	10.1%	2.0%	32.0%

»Általában véve az ország lakosságának hasonló arányaival szemben az egyetemi hallgatók közt 275⁰/₁₀-os arányban túlsúlyban vannak a mózes-hitűek, s 1883¹/₄-ben a helv. hitv. reformáltak, az unitáriusok és mózes-hitűek arányai növekedtek, a többieké pedig csökkentek.«

A tanárok között találunk sok zsidó eredetűre, de tényleg zsidóra vajmi kevésre. A jogi karban két zsidó magántanár van: dr. Neumana Ármin és dr. Schuarcz Gusztáv; az orvosi karban nyilván rendkívüli tanár dr. Böke Gyula és dr. Stiller Bertalan, de számos magántanár, még pedig: dr. Parjesz Zsigmond, dr. Liebmán Mór, dr. Báron János, dr. Szalárdi Mór, dr. Lichtenberg Kornél, dr. Hasenfeld Manó, dr. Wittmann Lázár, dr. Goldzieher Vilmos; a bölcsészettudományi karban a következő zsidó magán-

tanárok vannak: dr. Kármán Mór, dr. Alexander Bernát, dr. Bánóczy József, dr. Goldzieher Ignác, dr. Marczali Henrik.

A kolozsvári m. kir. Ferencz József tud. egyetemen tanári karában már két rendes tanár is van: dr. Parjesz és Róthi. Magántanár dolgában ezen intézet nagyon szegény. A hallgatók vallását illetően a következő kimutatást találjuk:

Róm. kath. volt a két félévben összesen: 463, gör. kath.: 64, gör. kel.: 17, helv. ref.: 143, ág. ev.: 130, unit.: 42, zsidó: 54. — A hallgatók összes száma volt az 1. félévben 477, a 2-ban 446.

Ebből kiderül, hogy a zsidók a kolozsvári egyetemet csaknem azon arányban látogatják, a melyben az ország többi lakosaihoz állanak, holott a budapesti egyetem látogatói számának majdnem egy harmadrészét teszik. Ezen körülményt nemcsak ama jobb tudományos hitel magyarázza, a melynek a fővárosi egyetem örvend, de a könnyebb és gyakoribb megélhetési mód is, melyet a főváros a jobbadára szegényebb sorsú zsidó tanulóknak nyújt.

Háttra volna még a m. kir. József-műegyetem ránk vonatkozó viszonyainak ismertetése. Ez intézetnek egy zsidó r. tanára (dr. Kömög Gyula) és 248 zsidó hallgatója van.

645 hallgató közt volt:

róm. kath.	{ az I. félévben 253	ágostai	{ az I. félévben 45
	{ a II. » 219		{ a II. » 33
gör. kath.	{ az I. félévben 6	unitárius	{ az I. félévben 2
	{ a II. » 6		{ a II. » 1
gör. kel.	{ az I. félévben 10	zsidó	{ az I. félévben 248
	{ a II. » 8		{ a II. » 227
helvét	{ az I. félévben 81		
	{ a II. » 73		

»A mózes-hitűek aránya volt 1882—83-ban 38.0⁰/₁₀, minél fogva ezen hitfelekezet most ismét 1.3⁰/₁₀-kos arányú növekedéssel mutatkozik.«

Magától értetik, hogy ezen növekedés egyrészt kifolyása a zsidók azon érzékének, a mely őket parlagon heverő közművelődési terekre vezérli, másrészt pedig következménye az ismeretes társadalmi áramlatnak. És ha egy pár év múlva a jámbor társadalom azon fogja magát észrevenni, hogy valamennyi mérnök, gépész és építész: zsidó, nem magamagát fogja okolni, hanem azon hitfelekezetet, a mely jó szerivel csak nem akar pusztulni, hanem a létért való küzdelemben alkalmazkodási képességét mindenfeleképen ki tudja próbálni. — A következő táblázat mutatja a hallgatók számát vallásuk szerint az egyes szakosztályok körében:

Szakosztály	félév	Össz.	r. kath.	g. kath.	g. kel.	hely.	ágot.	unit.	zsidó
az építésiben	I. 49	27	—	—	—	4	3	—	—
	II. 47	23	—	—	—	5	3	—	15
a mérnökökben	I. 366	142	4	8	58	18	1	—	16
	II. 332	128	4	7	51	14	1	—	135
a gépész-mérnökben	I. 153	45	1	1	17	14	1	—	127
	II. 134	39	1	1	15	12	—	—	74
a vegyésziben	I. 24	8	1	—	—	3	—	—	66
	II. 21	8	1	—	—	3	—	—	12
az egyetemesben	I. 13	8	—	1	—	1	—	—	9
	II. 9	6	—	—	—	1	—	—	3
rendkívüli hallgató	I. 40	23	—	—	2	6	—	—	2
	II. 28	15	—	—	2	6	—	—	9
Összesen	I. 645	253	6	10	81	45	2	—	248
	II. 571	219	6	8	63	39	1	—	225

A miniszteri jelentés nyomán, végig menve hazai közoktatási viszonyainkon, azt láttuk, hogy a zsidó elem az oktatás minden fokán a tudnivaló és művelődési törekvés dolgában magas színvonalon áll. Azt láttuk, hogy az oktatás azon fokán, ahol a zsidó tanítási kedv táplálékot nyer, ezen tanítói elem mostoha anyagi viszonyai dacára a legbuzgóbb és legmagyarabb elemek egyike és sejtjük, mily kárára van közoktatásunk ügyének, hogy ezen értelmes, buzgó és kötelességtudó elem a közoktatás magasabb fokán érvényesülésre alkalmat nem talál. Remélhetjük-e, hogy ama rajtunk kívül fekvő okok, a melyek hitsorsosainkat tanítói tisztjüknél a népnevelés minden fokán való gyakorlásában akadályozzák, majd idővel el fognak tűnni? Várhatjuk-e, hogy hitfelekezettünknek mód fog nyulatni, a magyar nemzet szellemi és erkölcsi tevékenységének minden mozzanatában annyira részt venni, hogy a zsidó-magyar elem a magyar nemzetben szellemileg eloszlottnak tekintethessék?

Budapest.

STURM ALBERT.

KÜTFÖK.

32. sz.

Anyakönyvelésre vonatkozó miniszteri rendelet.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztertől.

2189. sz.

Tekintetes Schueiger Márton úrnak, az izraeliták országos elnökének.

A vezetéknevek megváltoztatására vonatkozó m. kir. belügyminiszteri engedélyek kiadásakor a törvényhatóságok mindannyiszor felszólítottak hivatni, hogy az érdekeltek egyházi anyakönyveinek megfelelő kiigazítása érdekében a szükséges intézkedéseket tegyék meg.

Azon zavarok megelőzhetése céljából, melyek az egyházi anyakönyveknek valamely véletlen eset következtében megtörténhető elveszése, vagy megromlása által származhatnak, illetőleg az 1827. évi XXIII. t.-cz. eljárási törvényből azonban szükségesnek tartom, hogy névváltoztatási eseteknél nemcsak az egyházi anyakönyvek, hanem azoknak a törvényhatósági levéltárban őrzött másodpéldányai is megfelelőleg kiigazítottassanak. Ennélfogva, hogy a törvényhatóságnál őrzött anyakönyvi másodpéldányoknak az illető lelkészi hivatalok által vezetett első példányokkal mindenekben, tehát az utólagosan bevezetett igazítások megjegyzéseiben is, melyek közé a névváltoztatások iránti bejegyzések szintén tartoznak, tökéletes megegyezése érsek el; van szerencsém Tekintetes Uraságotat tiszteletteljesen megkeresni, hogy az anyakönyvek vezetésére hivatott összes lelkészi hivatalokat és közegeket oda utasítani sziveskedjék, miszerint minden névváltoztatásról szóló bejegyzés alkalmával az ekként kiigazított anyakönyv észrevételi rovatának szó szerinti hű másolatát az illető másodpéldány vezetésére hivatott törvényhatóságoknak hiatalos alakban haladéok nélkül küldjék meg.

Budapest, 1885. évi február 13-án.

A miniszter meghagyásából:

Tanárky Gedeon, s. k.
államtitkár.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldedett: *Théodore Reinach*. Histoire des Israélites depuis l'époque de leur dispersion jusqu'à nos jours. Paris — Report of the executive committee of the *Constitution Grand Lodge J. O. B. B.* 1883—1884. New-York (Zsidó páholyok évkönyve.)

Az Alliance jubiléuma Párisban márczius 1-jén a la Victoire-utcai templomban egyházi és világi, politikai és finanziaális, tudományos és irodalmi, minden felekezetbeli kitűnőség jelenlétében folyt le; a részvevő közönséget közel 3000-re becsülik. Az esti imát néhány zsoltár remek el-
éneklése követte; majd *Zadoc Kahn* párisi főrabbi tartotta az ünnepi szónoklatot; következett újabb karének és a tóra kiemelése a frigyládából; végül *Isidor*, Franciaország főrabbijának imája.

Neubauer Adolf tudós hazánkia, egyet. tanár és könyvtárnok Oxfordban, e számunkban megjelent értekezése szerző által szívesen rendelkezésünkre bocsátott, mielőtt angol nyelven napvilágot látott volna. — *Dr. Frankl P. F.*, berlini rabbi értekezése, melyet e füzetünkben közlünk, azon előadások egyike, melyeket kiváló zsidó tudósok Berlinben az ottani Hochschule javára a télen tartottak.

Mekiczé Nirdámim, a nemrég megalakult zsidó irodalmi egyletről *dr. Berliner* a következő értesítést teszi közzé. Az egyletnek közel 300 tagja van s a vállalat biztosító alapja különösen Pétervárról nyert nagyobb összegeket. A nyomáshoz legközelebb hozzáfognak s az első évfolyam kiadványai hihetleg még ez év tisri hava elején fognak szétküldetni. Nagyobb művek, az idő rövidségénél fogva, csak a 2. évfolyamban lesznek közzétehetők; az első 50—60 ív terjedelemben, a következő iratokból fog állani: Pachad Jiezechak folytatása; Maimuni kommentárja a misná 6. részéhez az arabs eredeti nyomán javított héber fordításban *dr. J. Derenbourg* által, Párisban kiadva; kiadatlan geonim-batározatok, *pétervári kézirathól*, *dr. Harkavy* által; kiadatlan dolgozatok gyűjteményes kötete. Minthogy a nyomtatott példányok száma csak kevésel fogja meghaladni a jelentkezők számát, kívánatos, hogy az újonnan belépők ebbeli szándékukat *dr. Berliner*nél minél előbb bejelentsek. Évi járulék 10 mark. — Magyarországból, úgy halljuk, eddigelé mindössze csak 16 tag jelentkezett.

Zsidó katonák husvétja Franciaországban. A francia hadügyminiszter az idén is elrendelte, hogy minden zsidó katona a husvét hét

napját családjá körében töltheti; az algiri zsidó katonáknak azonfölül idő engedtetik az oda- és visszautazásra.

Smolensky árvái. Smolensky Péter, a kitűnő héber író, tudvalevőleg férfikora delén Meranban febr. 4-én elhunyt s özvegyének s öt kis árvájának művein kívül semmit hátra nem hagyott, úgy hogy ezek nagy nyomornak néznek eléje. Egy 18 tagu bizottság most meleg hangu felhívást tesz közzé egy Smolensky-alap gyűjtésére, melynek jövedelméből az árvákat neveltetni lehetne. »Vajha a szerencsétlenség — így végződik a felhívás — mely e kitűnő férfit egész életén át üldözte, legalább sirja küszöbén volna megszüntethető.« Az aláírók ezek: *dr. Drabkin*, *Rosenthal S.*, *Berlin M.*, *Rabbinovitz A. H. Sz.-Pétervár*; *Kaufmann D. Budapest*; *Wertheimer J.* lovag, *dr. Jellinek A.*, *dr. Güdemann M.*, *Gutmann V.* lovag, *Heller S.*, *Müller D. H. Bécs*; *dr. Kahn Zadoc*, *Dérenbourg J. Páris*; *Lazarus M.*, *dr. Kristeller S.*, *dr. Frankl P. F. Berlin*; *Rosin D. Boroszló*. — Adományok az aláírók bármelyikéhez küldhetők.

Spinoza Ethikája héber fordításban megjelent ez év elején Bécsben; a fordító *Rubin S.*, ismert tudós és kiváló héber író.

Hangverseny zsidó deákok javára Pétervárott, mint mindig télen, az idén is tartatott. Résztevtek benne a császári opera és a francia színház elsőrendű művészei; a hangversenyt bál követte. A tiszta jövedelem 12,000 rubelt, azaz közel 20,000 frtot tett. Budapesten a zsidó hölgyeknek eszükbe sem jut, hogy szokott hangversenyes báljokat egyébre is lehetne rendezni, mint a nőegylet céljaira.

Zsidó tudósok Franciaországban. A párisi Académie de médecine 2000 frknyi jutalom-díjat szavazott meg *dr. Strauss*-nak Toulonban tett az 1884-iki koleráról való fontos kutatásaiért. Az Académie des sciences ugyanott dicsérrel tüntette ki *Fau* »tengeri tenyésztéséről« írt értekezését és *dr. Sée* buvárlatait »a szív anatómiájáról és fiziologiájáról.«

Dr. Holzer. Mintegy két hónappal ezelőtt egy előkelő magatartású férfi mutatta be magát szerkesztőségünkben: *dr. Holzer* volt, egészségügyi tanácsos és franzusbadi fürdőorvos. Az idegen elég jól beszélt magyarul s bár a telet állandóan Zágrábban tölté, jó magyar hazafi maradt; s azonfölül, mint maga vallá, az idők antisemitikus járványa következtében lelkes zsidó — nem volt, hanem lett. Budapestre, így mondá, azért jött, hogy egy nagy tervének nyerje meg az irányadó zsidó köröket: ő egy zsidó középiskolai alap megteremtését tartja szükségesnek; egyelőre legalább három gimnázium volna tervbe veendő, kettő Magyar- és egy Horvátországban; az alap megteremtésére kell talán 20—30 év, de hozzá kell fogni, hogy legalább később menekedjünk egy jogos szemrehányástól,

miszerint csak mi zsidók nem akarunk a nemzeti műveléshez anyagi áldozattal is hozzájárulni stb. E tervének akarja ő a »M.-Zs. Szemlé«-t megnyerni. S midőn mi készséggel megígértük támogatásunkat, elmondá, hogy legfőleg két hónap múlva személyesen fölhozza vagy fölküldi Zág-rárból erre vonatkozó kimerítő memorandumát s annak alapján majd »indítsuk meg az akeziót.« S az ereje teljében levő buzgó férfi a viszolátás biztos reményében vett tőlünk búcsút. A határidő letelt s a memorandum helyett halálhíre érkezik. Dr. Holzerben felekezetünk lelkes fia hunyt el. Terve azonban, azt hisszük, olyan, mely a koporsóból kitör s megvalósulást kér.

Két Rothschild jövedelme. A Frankfurtban lakó R. Vilmos és Májer-Károly bárók az adóbevallási iven a következő összegekben tüntették ki évi jövedelmüket. Az első 4.788,000 márká, azaz közel 2.870,000 frt; a második 4.560,000 márká, közel 2.700,000 frt.

Ezrath Niddáchim ez. egyesület Jeruzsálemben a zsidók közt a kézművességet igyekszik terjeszteni. Jellemző, hogy a szülőknek kénytelen heti 1—2 frankot adni, csak hogy ezek megengedjék, hogy gyermekeik tanuljanak valamit. Érdekes továbbá, hogy Jémenből nemrég 80, többnyire kézműves család ment Jeruzsálembe, mert azt hallották, hogy — a messiás megérkezett. Az egyesület e boldogtalanok számára gyűjtést rendez.

Zsidók a német városokban. A legújabb adatok szerint van Berlinben 45,000 zsidó; Boroszlóban 17,690; Hamburgban 16,100; Frankfurtban 13,850; Posenben 7,000; Königsbergában 5,300; Kölnben 4,600; Münchenben 4,200; Mannheimban 4,000; Strassburgban 3,550; Hannoverában 3,500; Lipse, Mainz és Fűrth városokban egyenként 3,300; Nürnbergben 3,000; Stettinben 2,400; Drezda, Stuttgart és Würzburg városokban 2,300; Mülhausen és Benthen városokban 2,200; Altonában 2,100.

A karaiták összes száma a »Jew. Chronicle« szerint 10—12,000. Legnagyobb részük Eupatoriában, Krimben, lakik; kisebb számmal vannak még Konstantinápoly, Kairó, Jeruzsálem s egy-két keleti városban.

Türelmesség. Hamburgban egy keresztény polgár 8000 márkát hagyott a zsidó község szegényei számára és 10,000 márkát a zsidó betegsegélyező egyesületnek. Oroszországban, Piotrkow kormányzóságban a görög-katolikusok és zsidók kölcsönösen gyűjtést rendeztek a magok körében egymás templomára.

TUDOMÁNY.

Nagy-megyeri Besnyei György kézíratos bibliafordítása.

I.

Ha figyelemmel és elfogulatlan szemmel vizsgáljuk amaz eszközöket, melyek a reformációt világraszóló eseménnyé, következményeiben és eredményében a világtörténet legnagyobb és legnagyobbat tenné — akár tekintsük a reformáció okát, hatását vagy népszerűségét: kénytelenek leszünk bevallani, hogy a bibliafordítás volt egyik legerősebb és legnemesebb eszköze és hogy elterjedésének, népszerűségének, szóval általános jellegének nem csekély részét éppen ezen eszközének köszönheti.

A reformáció a nemzeti irodalmi nyelvek teremtője: a bibliafordítás e teremtőnek a szelleme, mely életet lehel a holt nyelvyangba. A reformáció az eszmék és gondolatok revolúciója: de bizonyára a bibliafordítás egyike ama szilárd alapköveknek melyekre a reform. a szabad vizsgálás és gondolkodás, az újkori tudomány és kutatás számára emelte ama hatalmas épületet, melynek a szellemi és politikai világban a neve: szabadság és egyenlőség. A reform. előkészíti a népek politikai szabadságát: a bibliafordítás a szabad gondolkodást és kutatást helyezi vissza eredeti jogaiba. Háborút izenni az auctoritásnak az egyén érdekében, áttörni a korlátot, mely elválasztja az osztályt a tömegtől: az volt a törekvés a politikai téren és az volt az eredmény az egyház és szellemi világ körében, melyért reform. és bibliafordítás karöltve küzd. Régi, elavult és túlélt kiváltságokat — melyeket, minden emberi jogok mellőzésével, csak egyes osztályok bitorolnak — eltörölni és helyükbe a népek jogait, melyeket a természet adományoz és szentesít, állítani: ez volt ama világraszóló mozgalom, melyet a reformáció indított meg.

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE, 1885. V. FÉL.

Egy beteges és roskadozó tudományt, mely a papi osztály kizárólagos birtokát képezte, egy holt nyelvet, melylyel az egyház misztikus módon és védő sánczként vette magát körül, megátalmazni a népek fegyverével: a nemzeti nyelvvel és megteremtési a nemzeti irodalmat és világi tudományt és azt az egész emberiség közkincsévé tenni: ez amaz örökbeesű és elavulhatatlan érdem, melyet a bibliafordítás büszkén magáénak mondhat.

A bibliafordítás a reformáció egyik leghatalmasabb eszköze, valamint a nemzeti és összes újkori szellemi fejlődés leghatásosabb megalapítója.

Nem lehetne mondani, hogy az egyház a középkorban bibliai tudományokkal nem foglalkozott volna. De az egyház biblijája nem az eredeti szöveg, hanem a Vulgata, mely nagyobb szentséggel bírt az egyház szemében, mint a zsidó eredeti. Mert a zsidó eredetű hibák rongálták meg mindott, a hol a Vulgata eltér az eredetitől, de a Vulgata csálhatatlan, mert annak minden egyes betűjét a szent lélek sugalta. Sz. Jeromosnak, Egyetlen betűjét megmásítani vagy kétségbe vonni egyenlő az eretnokséggel. De az egyház biblijája latin; más, nemzeti nyelvre való fordítása, fejben járó bűn, mert más nyelv a latinon kívül nem képes arra, hogy az isteni vallásos igazságokat kifejezhesse. De az egyház biblijája csak egy kizárólagos osztály, a papok egyedüli birtokát képezte; a bibliát a nép kezébe adni, úgy mond a mainzi érsek, annyi, mint a gyöngyöt a disznók elé vetni.

Az 1229. toulousi és az 1234. tarraconai konzilium határozottan, eretnokség gyanúja alatt, megtiltotta a világiaknak az ó- vagy újszövetségi szentírás bármely nyelven való bírását.

Az 1408-iki oxfordi konzilium még a papoknak is bármily bibliai szövegnek nemzeti nyelven birtoklását, csak a püspök beleegyezésével engedte meg.

És ez nem is lehetett másképp. Az egyház azon fölvé: választófelet kell emelni a klerus és laikus közt, nevelni szükséges a művelatlanságot és tudatlanságot a népben: sehol sem érvényesülhetett annyira, mint éppen a nép távoltartásában a bibliától, vagyis a bibliának nemzeti nyelvekre való lefordításától. Hiszen a biblia volt a sáncz, mely mögé a papság mindannyiszor húzódott vissza, valahányszor úzérkedései vagy túlkapásai miatt támadást intéztek ellene; hiszen a biblia volt a palást, mely mindent eltakart, jogosított és szentesített. Kétségkívül sokkal kényelmesebb

volt az egyházra nézve, ha ő csinálta a dogmát, a hívők pedig azt minden kételkedés és vizsgálódás nélkül elfogadták, hanem voltak véleményharczok és vallási viták, ha a nép békésen tűrt és hitt, mivel úgy sem tehetett egyebet, mivel nem ismert semmit.

A reformáció a bibliafordítás által éppen ezen oldalról támadta meg a kath. egyházat legkimételetlenebbül és legerősebben.

Visszatérés az eredeti forráshoz, szabadság a gondolkodásban, egyenlőség az érzésben és tudásban: ezt jelentette a bibliafordítás. »Szeresd felebarátodat, mint tennen magadat« ez egy sarkalatos törvénye a szentírásnak; és midőn a szentírás a bibliafordításban renaissance-át élte, fölébred újra ezen törvény is, az általános egyenlőség hírnökeként.

Sem dogma, sem pápa vagy hierarkia annyi tekintélylyel vagy szentséggel nem bírhat, hogy bérbe vegye az emberek lelki-üdvösségét, hanem a vallás egyedüli és igazi kútfeje a szentírás. A mi a szentírásban nem áll, hiába mondja azt a pápa maga, az kötelező erővel nem bírhat, mert csak emberi, a szentírás szavaival szemben, melyet isten adott. De nem azon szentírás az igazi, melyet az egyház ismer el annak: a Vulgata; mert azt időről-időre javították tudósok és tudatlanok egyaránt, mert a nélkül is téves és gyenge, gyakran csak gyalgó tükrözése az eredeti zsidó szövegnek. Csakis az eredeti zsidó szöveg — és az újtestamentomra nézve a görög — lehet tehát egyedüli induló pont minden vallásos kérdésben.

De a szentírás gyűlöli a sötétséget és csak világosságot akar; a szentírás nem ismer különbséget ember és ember közt, nem egy kiváltságos papi osztálynak szól, hanem mint ő maga mondja »és ti mindnyájan legyetek nekem egy papi birodalom.« Le tehát a korláttal, mely elválasztja a klerust a laikustól, adjátok a nép kezébe a szentírást, hadd ismerje és üdvözüljön, mert hisz neki íratott. De ha a nép kezébe akarjuk adni a bibliát, akkor távolítsuk el az utolsó gátot is: utasítsuk a latin nyelvet a tudósok szobájába, de szóljunk a néphez saját nyelvén, vagyis fordítsuk le neki a bibliát, hogy megérthesse, tanuljon belőle, épüljön rajta és üdvözüljön.

És így a bibliafordítás a nemzeti érzés és gondolkodás, a nemzeti tudományok és nemzeti irodalmak hajnalhasadását jelenti.

A reformáció előtt az egész istentisztelet az egyház nyelvén, a latin nyelven folyt le, mely alól a kath. egyház még ma sem emancipálhatta magát végkép. A nép, a tudatlan tömeg tulajdonképp az istentiszteletben tényleges részt nem vett és nem is vehetett.

A tudomány nyelve az egész középkorban a latin. Nem tagadhatni, hogy ezáltal a tudomány internácionalis szint nyert és a tudósokban önkéntelenül bizonyos egyenlőségi és összetartási érzés fejlődött; s azok, kik még ma is egy általános nyelvért rajonganak, fájdalmas tekintettel pillanthatnak vissza ama boldog időkre, midőn legalább a szellemi világ csak *egy* nyelvet beszélt. De ép oly tagadhatatlan, hogy a középkori tudomány nélküli ezáltal a nemzeti jelleget, hogy a nemzeti érzést nem táplálja és rá egyáltalában közvetetlen befolyással nem lehet. Idegen ruhában lépett a szellemi termék a világ ítélőszéke elé, a nélkül hogy elárulta volna, mely nemzet szülöttje, mely ország neveltje.

Hasonlóképen állott a dolog a költészet és irodalom terén. Kezdve az ájtatos zsolozsmán fel a magasztos hazafias ódág, a száraz kronikától a lélekkrázó elégiáig: a költészet mindig csak egy húron pendült, a latin nyelven. Az érzés mintegy kivetkezett eredeti sajátosságából, megtagadta nemzeti voltát.

A biblia fordítás egy egész új korszakot alkot a nemzeti életben és fejlődésben, a nemzeti tudományban és érzésben egyaránt.

Hisz a biblia volt ama könyv, melyen a nép írni és olvasni tanult; ebből merített erkölcsi nevelést, izlést, műveltséget és gondolkodást. Hisz a theologia képviseli és foglalja magában eleinte jóformán a tudományok összeségét, míg aztán lassú fejlődés után az egyes tudományok a theológiából kiválva és járma alól felszabadulva, önálló nemzeti tudományokká válnak. Hisz a bibliafordítás vetette meg alapját minden irodalomban a műprózának; az egyházi énekből fejlődött a műének és világi dal; a misztériumok és iskolai drámák születtek mindenhol a nemzeti drámát.

A biblia fordítása által a reformált egyházban az egész istentisztelet megváltozott: elvilágiasodott, elnemzetiesedett, az által, hogy a nép oly hatalmas tényezőként szerepelt, az istentisztelet nyelve a nemzeti nyelv lett. Nem a papok könyve volt többé a biblia, hanem a népé és így a népet oktatni kellett belőle, ennek következtében az isten igéje nemzeti nyelven szólt meg, lett fejtegetve és magyarázva.

És midőn az első reformátorok a szent szókkal végkép szakítottak, támadásaikat és védelmeiket nem latin nyelven intézik többé, hanem nemzeti nyelven. A heves vitákat pedig, melyeket a kath. egyház oly szívesen szeretett volna *entre nous* elintézni, a reformátorok a nép elé vitték, annak szeme láttára akartak győzni vagy veszni. A kath. egyház, ha ügyét egészen veszteni nem akarta, kénytelen volt az ellenség fegyveréhez, a nemzeti nyelvhez ragadni, és védekezni a mennyire éppen lehetett. Hogy ezen viták mennyire fejlesztették a nyelvet, erőt, bőséget, fordulatot kölcsönözve neki, eléggé mutatja minden nemzetnek irodalma. Ezer meg ezer apróság pedig, mely a közönséges nyelvhasználatban nem divik, a bibliafordítót a tájszóláshoz folyamodni készíti, mintegy jelöl, hogy az egész nép részt vegyen a korszakalkotó munkában; sok hasonnemű kifejezés a bibliában a finom izlésű fordítót utánzásra ösztönzi; erőt adni a kifejezésnek, a hol az eredeti követeli, eltalálni az elbeszélő hangot, a hol a szentírás elbeszél, felemelkedni a költői ihletig, a hol az istenihlette a próféták tolmácsa lesz: mind megaunyi körülmény egy nemzeti irodalmi nyelv megalapításához. A XVIII. és XIX. század költői bizonyára túlszárnyalják a bibliafordítókat a nyelv mesteri kezelésében; de mint tanítvány a mesteréhez fordulnak hozzájuk, ha szókincsre és kifejezésre van szükségük. Keletkezik egy új egyházi költészet is nemzeti nyelven.

Igaz, az egyház ezen költészete egyelőre csak egy tárgyba önti ki egész érzését: a vallásba; de kifejezésében gazdag, változatos, fenséges. Megszüli végre a világi költészetet; ez átkarolja az egész emberiség érzését és röptében felemelkedik az ihletig.

II.

Ilyen beható és átalakító befolyással volt a magyar bibliafordítás is a magyar nép művelődésére, a nemzeti irodalomra és tudományos szellemének fejlődésére egyaránt.

Még nem ismerjük e befolyást teljes mértékében és kiterjedésében. Mert sajnos, de tény, hogy eddigelé a reformáció története Magyarországon sem politikai, sem vallási, sem irodalmi szempontból feldolgozva nincsen. A legalapvetőbb és legvitálisabb kérdések csak itt-ott vannak elnagyolva, mellékesen érintve; az adatok felekezeti elfogultságból vagy egészen elhallgatva, vagy elferdítve.

Magyarországon a reformáció összeesik a mohácsi vészszel. A mohamedán török nemcsak Magyarország, de egyszersmind a kereszténység legnagyobb ellensége.

A természetes következés az volna, hogy a nép, mint mindig és mindenhol makacs ellentétbe helyezze magát zsarnok elnyomójával, legalább ott, ahol lehet. Ellensége meg akarja fosztani nemzetiségétől, de ő hívebben őrzi mint valaha; elnyomója gyűlöli vallását, de ő annál makacsabban ragaszkodik hozzá. És lám, Oláh Miklós esztergomi érsek már 1556. sirva panaszkodik a pápának, hogy alig van az országban már 3 főúr, mely ősi vallását az új vallással fel ne cserélte volna! Üldözik a protestánsokat Zápolya és Martinuzzi nem kevésbé, mint Ferdinánd és Verbóczy. És még is! a protestánsok roppant mértékben terjednek Erdélyben és Felső-Magyarországon, oly annyira, hogy Oláh Miklós 1561-ben a terjedés megakadályozásául a jezsuitákat kénytelen letelepíteni. A reformátort mindenütt követi az iskolamester, iskola és biblia. A kath. egyház holt nyelvével szemben áll a reformátusok nemzeti nyelve, mely a néphez szól; a XVI. század tespedt és tudatlan papságával a külföldön iskolázott és tudományosan képzett reformátorok; a kath. hanyatlott iskolaüggyel a protestánsok szervezett iskolái és lelkes tanítói. Pázmány Péter éles szemét és figyelmét ez ki nem kerülhetett. »Állítsunk iskolákat a nép számára« — így szól — »de egyszersmind iskolákat a nép tanítói, a papok számára, és harcoljunk ellenségeink fegyverével a nemzeti nyelvvel.«

És ezen genialis főpap valósítani is tudta szándékát. Oktatni akart és létre hozta a nagy-szombati főiskolát és papnövelőt; hazánk legnagyobb tudományos intézeteit; harcolni akart ellenségeinek fegyverével: és megteremti a magyar irodalmi nyelvet.

És valóban a reformáció és bibliafordítás által keletkezett vallásos viták oly nagy és élénk szellemi és tudományos életet teremtettek, mely páratlanul áll a magyar irodalomban egész a XIX. század elejéig.

Mindez csak csekély töredéke azon tényeknek és tüneményeknek, melyeket magyarázni kell és lehet, de a melyek érintve is alig vannak. Csoda-e tehát, ha még a magyar bibliafordítás története nincsen megírva?

Pedig legrégibb nyelvemlékeink bibliafordítások: a feren-

cziek biblijája, Báthory László bibliafordítása (Jordanszky codex), az Apoc. Kulesár és Döbrentei codexekben tartalmazott zoltárfordítások. Pedig a reformáció óta nem mult század, melyben legalább 2-3 bibliafordítás meg ne jelent volna, melyek mind egyike tekintélyes helyet foglal el századának prózai termékei közt. A XVI. században Erdősi Sylvester, Heltai, Károlyi fordítása; a XVII. században Káldi, Komáromi Csipkés és Péchy Simon szombatos kézirat fordítása; a XVIII. században Toróczy András új-testamentuma, Nagy-megyeri Besnyei György, valamint Bárány György és János és Sartorius Szabó János kézirat bibliafordításuk; a XIX. században Szepessy, Szabó, Tárkányi, Ballagi, Kámori Sámuel és mások fordításai. Ide nem is számítva mindazon fordításokat, melyek az új-testamentomra, vagy az ó-testamentom egyes könyveire, főképp a zoltárookra vonatkoznak.

Irodalom-történeteink regisztrálnak ugyan néha-néha egy ténny, emlitenek mintegy kegyeletből egy pár nevet is; de a jelenégnék fontosságát és befolyását nem vizsgálják, nem említik.

Felhozzák ugyan, hogy Pázmány Péter mily páratlan művészettel kezelte a nyelvet, mily genialis tapintattal ragadta meg a nép nyelvét, átgyúrta, feldolgozta, miglen megteremti belőle az irodalmi nyelvet.

Ez tény, melyen változtatni nem lehet és nem szabad.

De vajjon kisebb-e Pázmánynak halhatatlan érdeme, ha elismeréssel utalunk azon előmunkálatok érdemeire is, melyek egy irodalmi nyelv teremtését egyáltalában lehetségessé tették? Vagy talán elhomályosítanak dicsőségét azon lelkes munkások nevei, kik valóban odaadással és feláldozással hordozták össze a köveket, melyekből Pázmány az irodalmi nyelv hatalmas épületét emelte? Mert tagadhatatlan tény, hogy Erdősi, Heltai és Károlyi előzetes bibliafordításai nélkül, melyek az egész XVI. századnak legkiválóbb prózai termékei, Pázmány minden genialitása mellett sem tudta volna az irodalmi nyelvet véglegesen megállapítani, és hogy a bibliafordítók a nép nyelvének való alkalmazásában megelőzték, kevesebb tehetséggel, kevesebb tapintattal és izléssel bár, de ugyanazon módszerrel, ugyanazon szükségből. Szenczi Molnár zoltárfordítása nélkül verstechnikánk talán még egy századig vár, míg megállapodásra jut; és ki tudja, hogy ennek dallamos, fenséges

költői fordítása nélkül legelső nagy époszunk, a Zrínyiász, bír-e azon magaslatra emelkedni, melyet most elfoglal?

És valóban nem utolsó érdem lesz majd még kimutatni azon kölcsönhatást is, melyet a magyar bibliafordítás útján a biblia nyelve a magyar nép nyelvére gyakorolt. Majd akkor kitűnik, hogy igen sok kifejezés, fordulat, szólás és közmondás, melyet gyökeres népiesnek tartunk, a bibliából ment át a népbe és honosodott meg. Valamint érdemes feladat lesz kimutatni azon hatást, melyet a biblia a XVI. és XVII. század összes költészetére kifejezésben, tartományban, formában és fordulatokban gyakorolt.

De eltekintve a bibliafordítások irodalmi jelentőségétől, nem akad még tudós, a ki a magyar bibliafordításokat tudományos szempontból, belső értékeket tekintve, megítélte volna.

Vajjon a magyar bibliafordítások önálló munkák-e, melyek közvetlenül az eredeti szöveg alapján a kellő tudományos készültséggel létesültek, vagy nem? Ha nem, melyek azon források, melyeket a fordítók követtek? Szó szerint adják-e vissza a szöveget, vagy voltak-e befolyással a fordításra a zsidó exegeták is? Ha igen, hol mutatkozik ezen befolyás, és honnan ismerik a fordítók az exegetákat? Milyen viszonyban állanak a magyar bibliafordítások egymással?

Mind megannyi nyílt kérdés, melyekre felelni kell, de a melyekre a bibliafordítás körül eddig írt rövid munkálatok nem felelnek.

A legelső, mint mindig, ha a régibb magyar irodalom bibliografiájáról van szó: Bód Péter. Eltekintve Magyar Athenásáról, mely fontos életrajzi adatokat tartalmaz, a bibliafordításnak egy külön kis könyvecskét szentelt ezen cím alatt: »Szent Bibliának Historiája«, mely az első 3 részben a biblia fordításról foglalkozik általában, a IV. részben pedig a magyar bibliafordítással különösen. Elmondja, ki volt a fordító, hol élt, milyen körülmények közt vagy alkalommal keletkezett a fordítás. Néha-néha egy érdekes adatot is közöl, mely az akkori viszonyokra világot vet: de pusztán csak a történeti sorrendjét adja a fordításoknak, tekintet nélkül a fordítás minőségére, nem is szólva behatódó bírálatára. Érdekes kis könyv, ha bibliografiáról, de alig hasznavehető, ha bibliafordítás történetéről, modern értelemben, van szó.

A másik ide vágó dolgozat: Ballagi Mór »Tanulmányok a

magyar bibliafordítás körül» (Nyelvtudományi közlemények III. kötet, 2. czikk.)

Ballagi czikkének, úgy látszik, célja volt kimutatni, hogy a magyar nép eddigelé még nem bír olyan bibliafordítással, melyet művelt nép bátran használhatna. De főképp Károlyi bibliája ellen kél ki, mely még ma is oly roppant elterjedtségnek örvend, hogy a kizárólagosan használt biblia a reformált egyházban.

Hogy Károlyi bibliája valóban nem felel meg sem a mai tudományos, sem pedig irodalmi igényeknek; hogy egyáltalában nincsen bibliafordításunk, mely csak legtávolabbról is felelné meg azon követeléseknek, melyekkel a mai tudomány egy bibliafordítással szemben felléphetne, nagyon szomorú jelenség, és egyuttal igaz tény.

De Ballagi czikkének az a hibája, hogy általánosságban mozog, többet mond, mint a mennyit bizonyít, inkább a nyelvezetet, mint a tartalmat ítéli. Ítélete sok pontban helyes, de úgy látszik inkább intuitíve, mint mélyebb behatolás után vonja az eredményeket.

Ha be akarja bizonyítani, hogy Károlyi önkényesen bánik a szöveggel, hogy nyelvezete parlagias, nem hangzatos, nem emelkedett, nem elég szabatos, túláradó: akkor felhoz egy pár verset, melyben Károlyi nem szó szerint, hanem bővítve adja az eredetit. És ez Ballagi szerint csak onnan lehet, mivel Károlyi nem értette jól az eredeti szöveget, ügyetlen fordító, nem találja el a megfelelő kifejezést, nem érzi át az eredeti szellemét. De ha a közölt mutatóványokat közelebbről tekintjük, önkéntelenül azon kérdés támad bennünk: Vajjon ilyen lényegtelen eltérések elegendőek-e arra, hogy egy bibliafordítást elítéljünk? Nem kellene-e inkább kérdeznünk és kutatnunk ezen eltérések okát? És ha tényleg nem állapodunk meg a Ballagi által közölt mutatóványoknál, hanem behatódóan vizsgáljuk a fordításokat, és igazán lényeges eltéréseket is találunk, azt fogjuk kérdezni: Ha a fordítók az eredetiből fordítottak, honnan ezen eltérések?

Vagy talán pusztán a zsidó exegézis adta magyarázatra vezet-hetők vissza? De honnan ismerték a fordítók a zsidó exegézist? Vagy talán idegen fordítók után indulnak? De kik hát akkor azon fordítók?

Felemlítendő volna még Balogh Ferencz: »A magyar biblia

kiadásai korrend szerint. * Először »Protestans Figyelmező«-ben 1870. később újra lenyomatva és egy »a magy. biblia története« című szakasszal meghővitve ugyancsak »A magy. Protestans Egyház történelem részletei« munkájában. (Debreczen, 1872.) Az első egy táblázat, melyben a magyar biblia kiadásait állítja össze korrend szerint. A másodikban a magyar biblia kiadásait állítja össze kísérli adni, de legtöbbször Bod Pétert mondja el más szavakkal. Legfejebb hogy kibővít egy pár helytelen, túlzott itélettel. Így pl. a Kámori Sámuel (1870.) biblijáról azt mondja, hogy korszakalkotó, mert 1. »nevezetesen igyekszik a héber nyelv mozaikát és a visszengzeteket érzékeltetni.« 2. »Kellemesen esik találkozni a művelt irány által használt szép szavakkal, mint pl. téveszme, érv, keserv, csillám, bűvár stb.« 3. De még túl is száryalja sok helyett az eredetét. Így pl. mily egyhangú Ezaj. 24.8 hol a שׁוֹר szó kétszer is fordul elő: de mily remek Kámori fordítása, mely azt két különböző szóval fordítja. Valóban olyan itélet, mely komolyan szóba sem jöhet.

III.

Jelen értekezés csak csekély adaléka óhajt lenni a magyar bibliafordítás történetének és szándéka csak egy bibliafordításnak, még pedig Nagy-megyeri Besnyei György madari lelkész kéziratoss bibliafordításának, mely a debreczeni református kollegium birtoka, helyét kijelölni a magyar bibliafordítások körében, valamint kimutatni, hogy vajon Besnyei eredetiből fordított-e vagy nem? Hogy milyen függésben van a megelőző bibliafordításoktól, és hogy mutatkoznak-e fordításán a zsidó exegézisnek nyomai?

Besnyeiről semmiféle biografiai adatunk nincs; minden a mit róla tudunk, bibliafordításának czimlapján foglaltatik, mely azt mondja, hogy madari lelkész, evangélikus, és mátyusföldi senior volt.

Megemlítve is csak Katona Istvánnál ¹⁾ és Horányi Elek-nél ²⁾ találjuk.

Horányi a következőket írja róla: »Besnyei Georgius Nagy Megyeriens Hungarus, ac Helveticæ Confessionis Minister Ma-

darensis, et in terra Ducis Matthæi (Mátyus földje) ab accolis dicta Senior. Vir in Hebraica, Chaldaica et Graeca lingua egregie versatus *integri Codicis sacri translationem Hungaricam novam singulâri cura et studio adornavit eamque An. MDCCXXXVII tersa atque emendata manu exoravit, preloque destinam Bibliothecae publicae Debreciensis usibus suprema voluntate tabulis firmata legavit aliquando publica luce donandam.*

1. Psalms interim sacros Davidis idem Georgius Besnyei opera sua ex textu Hebraico in Hungaricum idioma transfusus et separatim sub titulo »Kis Biblia« absque indicio anni et typographi in 12° Miapoli prelo subiecit.

2. Exstat aliud opus huius inscriptionis: Keresztényi közönséges könyörgések, melylyek Nagy-megyeri Besnyei György Mátyusföldi Senior által irattak Madaron MDCCLIII. esztendőben 8. Locis et annis editionis reticetur.

Katona a következőket mondja: Besnyei Georgius Madarenis Calvinianus edidit Kis Bibliam Keresztényi könyörgések 1743.

A kis biblia és a könyörgések nincsenek meg fővárosi könyvtárainkban és azért ezekről itéletet mondanom nem lehet. De a »Kis Biblia« zsoltsárfordításai bizonyára nem különböztek Besnyei bibliafordításában foglalt zsoltsárfordításoktól.

A bibliafordítás maga a debreczeni ref. főiskola könyvtáraé és be van jegyezve R. 579. alatt

A könyv czíme: Szent Biblia Az Az az Ó és Új Testamen-tomi egész Szent Írás Mellyet az eredeti Sidó Káld Görög nyelv-ből Magyarul leirt, maga és masok hasznára Nagy Megyeri Besnyei György Mátyusföldi Senior. Madaron 1737. esztendőben.

A könyvtárnoki beírás magában a könyvben az első levél túllapján az: Admodum Reverendus D. Bibliorum horum trans-lator Scholae Ref. Debrecinensi testamento legavit, Stephanus vero Veszpremi ³⁾ in catalogum librorum retulit A. MDCCXLIX. V. Kal. Novembris.

A borbé kötött vaskos kötet czimabláján e betűk álla-nak préselve: N. M. B. G. (Nagy Megyeri Besnyei György) M. D. CCXXXVIII. A munka tehát 1737-ben elkészült és 1738-ban a szerző által bekötetett.

¹⁾ Historia Critica regum Hungariae. Tomulus XX. ordine XXXIX. pag. 941.

²⁾ Nova Memoria I. p. 451—55.

³⁾ A Biographia Medicorum és más művek ismert szerzője.

Az egész mű nagy fáradtsággal, sürfen, uncialis és nem cursiv írási betűkkel van írva, majdem igazítás nélkül, mintegy val van 2 részre osztva, mint a nyomtatásban.

A könyv 4° alakú, és úgy az ívek mint a lapok száma meg van jegyezve. Az ó-testamentum 63 ívből (8 levelet számítva egy ívre) és 1006 lapból, az új-testamentum 21 és fél ívből vagyis 344 lapból áll. Az első táblán fel van azonkívül jegyezve az ó- és új-testamentum könyveinek rendi és részei; továbbá, hogy az ó test. 39 könyvből és 929 részből áll, az új-test. pedig 27 könyvből és 260 részből.

A könyv végén egy számozatlan levél egyik oldalán áll: Obs. »A Teremtésnek napjai így rekeszettek bé: *lön este és lön reggel 1, 2, 3, 4, 5, 6-ik nap.* ¹⁾ Így kellene mondanunk: *lön reggel és lön este*, mert előbb a reggel az estvénél; de a Sidóban elől tétetik, a mit Magyarul utól teszünk, és utól tétetik, a mit mi elől teszünk, mint Solt. 47, 4. (olv. 42, 4) könnyhullatásom emmém kenyerem *éjjel nappal*, itt a Sidó elől teszi a nappalt utána az éjjelt; azért a mit a Sidó ige elől téssen, azzal nem vétkezünk, ha utóbb tesszük, és a mit utóbb téssen, ha mi elől tesszük, azzal nem vétkezünk.« ²⁾

A legutolsó levélén következik az »előljáró beszéd«, mely némi felvilágosítást legyen adandó a fordító intenciójáról; következőképen hangzik:

»A szent írásnak tudására megkívántatik a népeknél annak tulajdon nyelvekre való fordítása és magyarázattya, de mivel a magyarázatnak sarka és fundamentuma, annak fordítása; szükség azért, hogy minden szó az ő erejében és értelmében vétessék és

¹⁾ וְיָהִי עֶרֶב וְיָהִי בֹקֶר יוֹם אֶחָד a bab. talmud ebből azt következteti, hogy mindenütt a paranesoknál a nap a megelőző éjjelhez számítatik (pl. a szombat vagy ünnep beáll a megelőző estén) kivéve az áldozatokra kiszabott időnél, a hol az éjszaka a megelőző naphoz számítatik.

²⁾ A tulsó levélén következik aztán a »Mi Atyánk« és a »Hiszek egy« héber fordítása latin betűkkel transscribalva, valamint Pálnak a korinthusbeliekhez intézett első levelének 10. 31 parafrázált helye. Besnyei ezen héber fordítást olaszból vagy spanyolból vehette. Ezt bizonyítja az y betűnek *ug*-vel való transscribalása. Ezen átirás még azt is bizonyítja, hogy Besnyei latin nem pedig héber betűkkel írt fordításból vette át szóról szóra.

semmi elfordítása vagy értetlen és illetlen kimondása a szónak ne essék, mely eltévelyítené (vagy meg nem értetnék) vagy megbotránkoztatná az olvasókat és hallgatókat, mely megesis kiváltképen a Sidóban a különböző initialis betűknek meg nem választásokért és némely szókknak szeméremnek való ki nem mondásokért a Magyarban pedig a szokatlan szókkal való élésért, melyeket észbe a megjobbítani az Isten beszédét olvasóknak és hallgatóknak venni és megjobbítani az Isten beszédét olvasóknak és hallgatóknak épületekért, jobb és inkább méltóbb, mint követni és vélek élni, úgy hogy a szeretet az emberekben ezekben való vétkeket elfedezze ugyan, de az Isten beszédének dicsőségét mind azok felett megőrizze, mert azt kell tselekedni és azt sem kell elmulatni, hogy valami azokhoz ne adassék és belőle el ne vétessék, hogy minden abban és akörül munkálkodók által az Isten és az ő beszéde dicsősíttessék az Anyaszentegyház pedig építtessék és eképen minden szent munka az Isten beszéde közül nem lészen hiába való munka.«

I. Értetlen szók ¹⁾: *biretrom*, *ketzele*: Ezaj. 3: 21, 24; *Jús*, *jósló*: Zach. 10: 11; *korszorátya*: Act. 19: 12; *Collegium*: Prédik. 12: 13; *Sanctuarium*: Ezek. 44: 5; *verfelye*: Exod. 28: 39; *imegmás*: Exod. 28: 42; *kösöntyü*: Ezaj. 3: 19; *Filacterium*: Matth. 23: 5; *Szétzel*: II. Reg. 4: 10; *eszerdág*: Lev. 11: 19; *Futározo*: Gal. 2: 4; *Divattya*: Hos. 2: 8.

II. Illetlen szók: *romlott tükü*: Lev. 21: 20; *megmagzik*: Lev. 12: 2.

III. Vétkes szók: *Chet* és *Caf* különböző initialis Sidó betűknek confusioja miatt esett vétkes szók: megnyergelni a királyné asszonyt Eszth. 7: 8; megnyergelni a mi álnokságunkat Mich. 7: 19 (másutt is); hiv dicsőség Pál 5: 26 (olvasd hijába való dicsőség); kiváltképen való magyarázat II. Petr. 1: 20 (olvasd: tulajdonképpen való magyarázat); ígézett Gal. 3: 1 (olvasd: csábított el); Futározo: Gal. 2: 4 (olvasd: alattomba hejött); Divattya Hos. 2: 8 (olvasd: rendelt ideje).

Dies Septimane sacrae Scripturae verbis expressae.

¹⁾ Besnyei itt inkább ront, mint javít, mert régi jó magyar szavakat újakkal helyettesít. A szavak, melyeket kifogásol, következőket jelentenek: *biretrom* (a latin baretrum) = főveg, fejdísz, szögletes papi sípka; *imegmás* = gatyá; *eszerdág* = gölya; *ketzele* (v. kötözele) = fejdísz (néhány tájnyelvi szóhasználatban = ruhá, kötő); *korszorátya* = öv; *kösöntyü* = karperecz, csat; *szétzel* = szék; *verfelye* = koczka.

Erre következik aztán a napok felsorolása latin és magyar neveikkel.

Ennyire terjed Besneyi »Elöljáró Beszéde«, melyben hiába keresünk tájékozást fordításának irányára, felfogására vagy önállóságára; mert a mint alább még be lesz bizonyítva, ezen előjáró beszéd által nem annyira álláspontját akarta kijelölni, mint inkább igazolni magát, ha helyely-közzel Komáromi vagy Károlyi fordításától eltér. A czimlapon ott áll ugyan »az eredeti Sídó, Chald és Görög nyelvekből«: de a ki a magyar bibliafordításokkal behatóbban foglalkozott, tudja, mennyit lehet ezen felíratra adni. Hiszen Károlyitól egészen Kámeri bibliájáig ott lebeg mindenütt »az eredeti Sídó« stb.-ből, de ki merné állítani, hogy a magyar irodalom bír csak egyetlenegy teljes bibliával, mely az eredetiből lett fordítva? Ha tehát Besneyi fordításának értékéről ítéletet akarunk mondani, kénytelenünk leszünk a következtetéseket magáról a tartalomról levonni.

És mondjuk ki mindjárt, hogy Besneyi fordítása sem nem jobb, sem nem rosszabb akár a megelőző, akár a rákövetkező fordításoknál, és époly kevésbé önálló, mint azok. Oly igaziban mutatja a magy. bibliafordítók irányát és tudományos álláspontját, oly igazán, hiven jellemzi a felfogást, melyet a »bibliafordítás« fogalmához kötöttek. Szolgaiasan, majdnem szóról-szóra követni egy megelőző fordítást mindenütt, a hol csak lehet: ez nálunk fordítási elv, fordítási irány; az eredetit néha-néha egybevetni ezen fordítással, és ott, a hol terjengősnek vagy homályosnak látszik, eltérni tőle és az eredetit szószerint fordítani: ez nálunk önálló, eredetiből készült fordítás.

És valóban bámulatos — hisz más irodalmakban és tudományokban ilyes hallatlan — mi a biblia dolgában ott állunk ma, mint 300 évvel ezelőtt; egy lépést, egy hajszálnyit nem mentünk azóta előre. Károlyi és Káldi kizárólagos urai a helyzetnek ma épúgy, mint 300 évvel ezelőtt; ezeket követik, utánozzák, javítgatják és modernizálják a hálás utódok menten minden önállóságtól és tudományos haladástól.¹⁾

És ez alig lehet másképp oly országban, mint nálunk, hol a

¹⁾ Nem érhetem itt Ballagi bibliáját, mert csak a pentateuchusra vonatkozik; épúgy Kámerit sem, mely ugyan szintén nem önálló, mert Ewaldot követi feltétlenül, de csekély elterjedése mellett, Károlyiéval szemben szóba sem jöhet.

bibliai tudományoknak se hire, se nyoma. Mert míg külföldön egy nagy, hatalmas irodalom és tudomány keletkezett, mely a biblia tanulmányozásának, fordításának és értelmezésének szentelte munkásságát és mely kutatásaival és eredményeivel, felfogásával és módszerével büszkén mellé állhat bármely modern tudománynak: addig nálunk még az iskolai kézikönyvek is hiánytudománynak: addig nálunk még az iskolai kézikönyvek is hiányzanak e téren, és fájdalom, »bibliai tudomány« még egészen ismeretlen fogalom. És míg külföldön számos folyóirat létezik, mely kizárólagosan az ó-testamentum korszerű és beható kutatását és bírálatát, tudományos fejtegetését és terjesztését tűzte ki céljául: addig nekünk még olyan bibliánk sincs, melyet művelt ember, nem is szólva korszerű tudományos ember, megütközés nélkül használhatna. Se tudósok, se tudományos intézetek, se felekezetek nem érzik egy korszerű bibliafordítás hiányát és 300 esztendő nyomtalanul haladt el az indifferentizmus feje fölött; javítgatás, toldás-foldás: ez egész dicsőségünk.

Káldi lefordítja 1626-ban a Vulgátát, mert a kath. egyház mást fordítani nem engedett. Igaz, hogy nagy gonddal fordít, szabatosan, a mennyire lehet, önálló fordulataiban és korához képest nyelve igen szép és folyékony: meglátszik rajta Pázmány ujjmutatása. És be is érték e fordítással a 17-ik és 18-ik században. De a 19-ik század óriási haladása a nyelv tekintetében avulttá tette Káldi nyelvét is; és ekkor előáll *Szepessy* (Pozsony, 1835.) és félénken javítgat Káldi fordításán egynéhány szót, egynémely fordulatot. Már *Szabó* (Pest, 1851.) merészebb; ő régi szavakat újakkal kezd helyettesíteni, rövidít itt-ott lényegtelenül; míg végre *Tárkányi* (Eger, 1865.) egészen divatos ruhába öltözteti a vén Káldit és előttünk áll a magyar katolikus egyház 250 éves vívmánya a bibliafordítás terén.

Károlyi lefordítja a bibliát 1589-ben. De nem az eredetit — melynek nyelvét talán nem is értette — hanem fordítja főképp szószerint Tremellius latin fordítását, tekintettel nagy ritkán Pagninus, Vatablé és Münster latin fordításaira is, de néha a Vulgátára is: fordítása tehát eklektikus.

Károlyi munkájának megvan azon érdeme, hogy ez az első teljes magyar biblia, mely népünk kezébe adatott. Nyelvezete pedig, minden darabossága, parlagias kifejezése és lomha fordulatai mellett is, igen nevezetes és fontos jelenség a XVI. század próza irodalmában. De önállóságra, tudományos értékre Károlyi

fordítása maga igényt nem tart és nem is tarthat. És mégis! ezen fordítás valóságos canoni auctoritást vívott ki magának a reformált egyházban; 300 év óta ez kizárólagosan használt biblijája.

És midőn a reform. egyház hívei nagy mértékben szaporodtak és új meg új bibliákra volt szükség, a Károlyi biblijáját nyomatták mindannyiszor, ezt javítják, ezt követik szolgáltaisan. Így adták ki javítva Szenci Molnár Albert (Hanan, 1608.); Jánson János (Amsterdam, 1645.); Tóthfalusi Kis Miklós (Amsterdam, 1685. és 1687.); Bél Mátyás (Lőcse, 1714.); Küleséri S. (Lipce, 1717.) és még sokan. Károlyi fordítása több mint 50 kiadást ért, és ezen javítók munkája abban állott, hogy néhány lényegtelen szót, melyet már Károlyi is Tremellius nyomán mint magyarázatot és nem szorosan a szöveghez tartozót dőlt betűkkel nyomtatott, kiadásaiukban kihagytak, a mit aztán más javítók ismét felvettek a szövegbe. De a szöveg maga változatlan maradt mind a 300 éven át. Valóban nem tudjuk, Károlyi domináló befolyásának, az indifferentizmusnak, vagy a tudatlanságnak tulajdonítsuk-e inkább e jelenséget?

De Károlyi fordításának befolyása kihat nemcsak javítóira, hanem azokra is, kik utána a bibliát önállóan fordították.

A debreczeni 1683. synodus megbizta Comáromi Csipkés Györgyöt a biblia fordításával. Comáromi jobban értette a héber eredetit valamennyi fordítónál. Sőt Bod Péter vallomása szerint annyira tudta a héber nyelvet, hogy az utrechti akademián nyilvános előadásokat és vallási vitákat tartott ezen a nyelven. Tudományán és a héberben való jártasságán tehát nem mult. Stíl tekintetében is messzire túlhaladja Károlyit. Nyelve mindenütt gondos, habár nem emelkedett; egyszerű, de sohasem izléstelen; igénytelen és tiszta előadása gyakran szerencsésen tükrözteti az eredeti közvetetlen elbeszéléseit. És mégis! Vajjon önálló, független fordítást nyújt-e Comáromi? Tudja-e magát emancipálni a nálánál minden tekintetben gyarlóbb Károlyi hatása alól? Valóban csodálatos, hogy milyen szolgáltaisan köti magát ezen elődjéhez. Comárominak a fordítás hűsége, a zsidó betű szó szerinti visszaadása a főelv fordításában; ő inkább a szót, mint a szellemet, inkább az értelmet, mint az eredeti finom árnyalatait törekszik visszaadni. Előveszi tehát az eredetit és Károlyit; és mivel ő jól tudja, hogy Károlyi Tremellius szerint fordít: Tremelliust is,

A hol Károlyi híven fordít, ott tehát Comáromi szóról-szóra követi, legfeljebb hogy olykor-olykor egy lomha fordulatot, egy nem szép kifejezést, ügyesebb fordulattal, simább és szebb kifejezéssel pótol. A hol pedig Károlyi az eredetitől eltér, mert Tremelliust vagy nem értette, vagy Tremellius maga sem követi az eredetit: ott Comáromi eltér — ámbár akkor se mindig, főképp, ha oly toldalékról van szó, mely az exegézis alapján magyarázza a verset — mind Károlyitól, mind pedig Tremelliustól s híven az eredetihez ragaszkodik.

Ennyire a Károlyi befolyása alatt áll Comáromi, a legjobb magyar bibliafordítás is.

Ugyanezt a módszert követi aztán Besneyi is, hisz hagyományossá lett ezen irány a magyar bibliafordítás irodalmában. Besneyi jól értette a héber nyelvet; ez kitűnik nemcsak azon számtalan helyből, a hol, elődeinek szabadabb fordítását mellőzve s szorosan az eredetihez ragaszkodva, a héber kifejezést lehetőleg szó szerinti hűségben iparkodik visszaadni, hanem mutatkozik egész fordításán is, ha gondosan megvizsgáljuk. Ő majdnem mindenütt Comáromit, gyakran Károlyit követi feltétlenül, szóról-szóra, de betűről-betűre, a hol Comáromi a bibliát szó szerinti fordítja; de eltér tőle, ha Comáromi a szentírás könnyebb megértetése végett, Károlyitól átveszi a magyarázó toldalékat is. Nem kerülheti ki Besneyi sem a magyarázó bővítéseket, mert itt megköveteli azon nyelvnek mondattana, melyre fordít, amott a világosság és érthetőség, de Comárominak purisztikus elve, mely a betűt, nem pedig a szellemet, a szó szerinti tartalmat, nem pedig a felfogást is iparkodik visszaadni, a Besneyi elve is mindenek fölött; ez megfosztja önállóságától irányban és felfogásban egyaránt, és oda vezeti, hogy Comáromit követi tartalomában és kidolgozásban feltétlenül, kifejezésben pedig majdnem kivétel nélkül. És valóban Besneyi fordításának kiadása — pedig az egész berendezéshől látszik, hogy arra volt szánva — sem a tudomány, sem az irodalom részére nyereség nem volna, mert hogy egyetemes ítéletet mondjunk róla, egész fordítása nem más, mint Comáromi biblijájának új recenziója.

Állításunk bizonyosságául hadd álljon itt Besneyi fordításából egy néhány jellemző szemelvény, melyek csak véletlenül vannak fordításából kiragadva, de melyek hű és jellemző tükröi Besneyi egész fordításának kivétel nélkül. Utalni fogunk egyszersmind

azon helyekre is, a hol Besneyi Comáromitól eltérőleg hol Károlyit, hol Tremelliust, hol pedig az eredetit követi szorosabban; valamint kimutatjuk az exegézis felfogásának nyomait is, mely Comáromi bibliájából Besneyi fordításába átment.

Comáromi:

Genesis I. 16. Szerzé azért az Isten a két nagy világosító állatokat, a' nagyobbik világosító állatot, hogy uralkodnék nappal, a' kisebbik világosító állatot pedig, hogy uralkodnék éjszaka: és a csillagokat

Genes. I. 17. És helyezetté azokat Isten az égnek kiterjesztésében, hogy világosítsanak a földet

Genes. I. 18. És hogy uralkodni a napon és az éjszakán és különbséget tennének a világosság között és a sötétség között: és látá Isten, hogy jó.

Genes. I. 20. És mondá az Isten: Hozzanak a vizek élő-lelkű úszó állatokat: és madár repessen a föld felett, az égnek kiterjesztésének színén.

Genes. VII. 22. Minden valamelynek orrában élő léleknek lehellei vala; mindének, a melyek a szárazon valának, meghalának.

Genes. IX. 13. Az én Iyemet helyezettém a felhőben, és leszen az szövetségnek jele én közötttem és a föld között.

Genes. IX. 14. És leszen, hogy mikor felhővel befedezem a földet meglátzik az Iy a felhőben.

Genes. XI. 3. És mondának ki-ki az ő társának: Nosza tsinállyunk téglákat és égessük meg valóban; és vala ő nekik a téglá kö gyanánt és az enyv vala ő nekik mész gyanánt.

Genes. XI. 4. Mert mondának: Nosza építsünk magunknak várost és tornyot és az ő teteje az égbe érjen és szerezzünk magunknak nevet, ne talám el-ozsultunk az egész földnek színeire.

Besneyi.

Genesis. I. 16. És szerzé Isten a két nagy világosító állatokat, a nagyobbik világosító állatot, hogy uralkodnék nappal, a kisebbik világosító állatot pedig, hogy uralkodnék éjszaka, és a csillagokat.

Genes. I. 17. És adá azokat Isten az égnek kiterjesztésébe, hogy világosítsanak a földet.

Genes. I. 18. És hogy uralkodni a napon és az éjszakán és különbséget tennének a világosság között és a sötétség között és látá az Isten, hogy jó.

Genes. I. 20. És mondá az Isten: hozzanak a vizek élő-úszó állatokat és a madár repüljön a föld fölött az égnek kiterjesztésének színén.

Genes. VII. 22. Minden amelynek élő léleknek lehellei vala az ő orrikaiban, mindének közül, melyek a szárazon élnek vala, meghalának.

Genes. IX. 13. Az én kézivemet adom a felhőbe és leszen a szövetségnek jele én közötttem és a föld között.

Genes. IX. 14. És leszen, mikor befelhősítem én felhővel a földet, meglátzik a kézív a felhőben.

Genes. XI. 3. És mondának egymásnak: Nossza csinállyunk téglákat és égessük meg égéssel, és vala ő nekik a téglá kö helyett és az enyv vala ő nekik mész gyanánt.

Genes. XI. 4. Mondának azért: nossza építsünk magunknak várost és tornyot és annak teteje az égbe érjen és szerezzünk magunknak nevet, hogy valami képpen el ne szédgyünk az egész földnek színeire.

A mint már ezen egy szemelvényből is kitűnik, Besneyi mindenhol Comáromit követi szolgálaiasan, és valóban keresve keresni kell egy verset, melyben egy szóval vagy mondattal töle eltér. De mégis látszik, hogy öntudatosan követi és folyton szemmel tartja az eredetit és Tremelliust is. Így eltér Comáromitól, mivel a zsidó szót teljesen megfelelőleg akarja visszaadni I. 17.: וַיֵּרָא וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים וְהָיָה כֵן וְהָיָה כֵן *adom, Kár. és Com. helyezettetem Trem. után; IX, 14.: וְהָיָה כֵן befelhősítem én felhővel, míg Com. és Kár. befedezem felhővel; XI, 1.: וְהָיָה כֵן egy ajku, míg Com. és Kár. egy nyelven; XI, 3.: וְהָיָה כֵן és égessük meg égéssel, míg Com. és Kár. és égessük meg valóban; XI, 7.: וְהָיָה כֵן zavarjuk össze az ő ajkait, míg Com. és Kár. vesszessük eszt nyelveknek.*

Comáromitól eltérőleg és Tremelliust követve fordít VI. 17. וְהָיָה כֵן kilétezik, Tremellius *expirabit*; VII, 22. az egész verset szorosan Trem. szerint, a ki így fordít: »Omne cuius in naribus halitus erat spirationis vitae, ex universis, quae degunt in sicco, mortuum est;« XI, 6. *azért nem vágattatnék el Trem. »jam autem non praecideretur.«* Károlyit csak egy helyen követi, Comáromitól eltérve, I. 20.: *élő-úszó*, mivel Comáromi is szorosan követi ezen versekben Károlyit, a hol lehet.

De nézzünk most egy költői részt, például Mózes áldását Deuteron. XXXIII. Cap.

Comáromi

1. Ez pedig az áldás, melylyel megáldá Mózes, az Istennek embere az Izrael fiait, minekelőtte meghalna.

2. És monda: Jehova a Sinai hegyből jött és támadott a Seir hegyéből nekik, megvilágosodott a Páránnak hegyéből és eljött a szenteknek tíz ezeréből az ő jobbja felől tűz és törvény vagyon.

3. Ugyanis szereted a népeket, minden ő szentei a te kezében: és azok középette vannak a te lábodnak, végyen ki-ki a te beszédidből.

Besneyi

1. Ez pedig az áldás, mellyel megáldá Mózes az Isten embere az Izrael fiait az ő halála előtt.

2. És monda: a Jehova a Sinai hegyről jött és támadott a Seir hegyéről, megvilágosodott a Páránnak hegyéből és eljött a szenteknek tíz ezeréből, az ő jobb keze felől tüzes törvény vala őnekik.

3. Szereted is a népeket, minden ő szentei a te kezében és azok állottak a te lábodhoz, vészen mindenik a te beszédidből.

4. Törvényt parancsolt minékünk a Mózes: Örökséget Jákob gyűlekezetének.

5. Mivelhogy vala Jesurunban király: mikor össze gyűltenek a népnek fejei Egyetemben az Izraelnek nemzetségei.

6. Ellyen a Ruben és meg ne helylyen, és legyen az ő embereinek száma.

7. Ez pedig a Judáé: és mondá: Halgasd meg Jehova a Judának szavát és az ő népéhez vigyed őtet: az ő kezeivel legyen elégseges neki, és az ő ellenségei ellen segítség légy.

8. A Léviről pedig monda: Thumimid és Urimid a te kegyes férfadé, kit megkísértél Massában pörlekedél vele a versengésnek vizei mellett.

9. Ki mondott az ő atyjának és az ő anyjának: Nem láttam őtet; és az ő atyafiai nem ismerte és az ő fiait nem tudta, mert megtartották a te mondásodat és a te szövetségedet megőrizték.

10. Tanítták a te ítéletidet a Jákobnak és a te törvényedet az Izraelnek. Tűsznek jó illatu füstöt a te orrodra és egészen égő áldozatot a te oltárodra.

11. Áld meg Jehova az ő seregét és az ő kezeinek munkáját kedvellyed: rontsd meg derekokat az ő reá támadóknak, és az őtet gyűlölőknek hogy fel ne kellyenek.

13. A Józsefről pedig monda: Megáldattott a Jehovától az ő földje, az égnek drágájából, az harmatból és az alatt fekvő mélységből.

14. És a napnak gyümölcseinek drágájából, Az Holdnak kihányásának drágájából.

15. És a régi hegyeknek, és a régtől fogván való halmoknak drágájából.

4. Törvényt parancsolt minékünk Mózes, a Jakob gyűlekezetének örökségét.

5. És vala ő Izraelben mint király mikor össze gyűltek a népnek fejei az Izraelnek nemzetségeivel egyetemben.

6. Ellyen a Ruben és meg ne helylyen és legyen az ő embere száma.

7. Ez pedig a Judeának áldása és monda halgasd meg Jehova a Judának szavát és az ő népéhez vidd haza őtet, az ő kezei legyen elégseges ő neki és légy segítsége az ő ellenségei ellen.

8. A Leviről pedig monda: A Te Thumimid és Urimid a férfiu a te szentede akit megkísértettél Massában pörletted őtet a Meriba vizeinél.

9. Aki mondotta az ő atyjának és az ő anyjának nem láttam őtet és az ő atyafiai nem ösmerte és az ő fiait nem tudta, mert megtartották a te mondásaidat és a te szövetségedet megőrizték.

10. Tanítták a te ítéletidet a Jákobnak és a te törvényedet az Izraelnek, jó illatot tesznek a te orrodra és egészen égő áldozatot a te oltárodra.

11. Áld meg Jehova az ő jóságát és az ő kezeinek munkáját kedvellyed törd meg derekukat az ő reá támadóknak és az őtet gyűlölőknek, hogy fel ne kellyenek.

13. A Józsefről pedig monda: Megáldott Jehovától az ő földje, az égnek drága harmatából és az alatt fekvő mélységből.

14. És a napnak drága gyümölcseiből és a holdnak drága teremtéséből.

15. A régi hegyeknek főjéből és az örök halmoknak drága javából.

16. És a földnek és az ő tellyeségének drágájából és a tsipkebokorban lakozónak jóakarattya szálljon Józsefnek fejére és az ő atyafiai közül kiválasztatottnak tetejére.

17. Az ő barmának első fájzásának ékessége övé, és Unikornisnak szarva az ő szarvai, azokkal a népeket öklendezi egyetemben a földnek végeit, és ezek az Efrainnak tíz ezeri és a Manassinak ezeri.

18. És a Zebulonról monda: Vigadgy Zebulon a te kimenetelében és Issachar a te satoridban.

19. A népeket a hegyre hívják ott áldozzák az igazságnak áldozatát: mert a tengereknek bővségét szopják és a fővénynek elfedeztetett kincseit.

20. És a Gádról monda: Áldott aki kiszélesíti a Gádort; mint az oroszány úgy lakik és ragadoz kart sőt tetét is.

21. És meglátta a kezdetet magának mert ott a törvényadó részében fedeztetett el és elméne a népnek, fejeivel, a Jehovának igazságát cselekszi, és az ő ítéletit az Izraellel.

Látjuk, hogy nemcsak egyes versekben, de feltétlenül követi Besnyei Comáromit egész szakaszokban is. Ezen nagyobb szakaszban összesen a 6., 7., 8., 17., 18., 19., 20., 21. versekben tér el inkább egyes kifejezésekben Comáromitól és követi Károlyit. De ha közelebbről vizsgáljuk meg fordítását, látjuk, hogy ezen követésben és eltérésben nem az önkény vezette, hanem elve, mely a szentírás szavait hiven, szó szerinti akarja visszaadni. Ezen szakasz bővelkedik a nehéz kifejezésekben és helyekben, és maga Besnyei is kénytelen néha magyarázó fordítást követni, de első nála a szó, és a hol ezt hívebben találja fordítva, oda csatlakozik.

2. vers: »tűzes törvény«, míg Com. tűz-zel és törvény-nyel fordítja. Besnyei Károlyit követi, és ez megegyezik a zsidó exegeták legnagyobb részével, alapszik a hagyomány felfogásán, hogy t. i. »Isten a Thórát fekete tűzzel fehér tűzön írva adta.«

16. És a földnek és annak tellyeségeinek drága javából és a csipkebokorban lakozónak jó akarattya jöjjön a Józsefnek a fejére és az ő atyafiai közül kiválasztatottnak tetejére.

17. Mint a választott ökörnek olyan ékessége van öneki és unicornisnak szarvai az ő szarvai azokkal a népeket öklendezi egyetemben a földnek végeit, azok pedig Efrainnak tíz ezrei és a Manassének ezeri.

18. A Zebulonról pedig mondá: Örvendez Zebulon amikor kimenetsz és Issachar a te satoridban.

19. A népeket a hegyre hívják ott áldoznak igazságnak áldozatát, mert a tengereknek bővségét szopják, és a fővénynek elrejtett kincseit.

20. A Gádrul mondá: Áldott, aki kiterjeszti Gádort, mint az oroszány úgy lakik, és megszárgattya a kart és főtétét.

21. És jó eleve gondot visele magáról, mert ott a törvényadótól való örökségben rejtett és elméne a népnek fejeivel, a Jehovának igazságát cselekedte és az ő ítéletit az Izraellel.

Kimchi s. v. és Elia Levita jegyzeteiben, valamint Fürst s. v. a maszóra alapján egy szónak veszik, אשרה mely = *lejtővel*, és itt a déli irányt jelölne.

3. vers: »állottanak a te lábaidhoz«, míg Comáromi »és azok középette vannak a te lábaidnak«, Tremell. után »vicissim ipsi medi inserantur pedibus tuis.« Tremel. pedig Rasit követte, a ki תָּקַן »közép«-ből származtatja.

6. vers: »és legyen az ő embere számtalan«, míg Comáromi szószerint (ép így a Vulgata) »és legyen az ő emberinek száma.« Besnyei Károlyit követi, ez Tremelliust, ez pedig a zsidó exegetákat, kiknek felfogása szerint, az nem volna áldás, ha Ruben ivádekait számlálni lehetne.

15. vers: »A régi hegyek fő javából« Károlyi és Tremellius után »praestantissimis rebus montium antiquissimorum.« Ez Jonathan felfogása, követi Rasi és Ibn Ezrá. Comáromi szó szerint fordít.

16. vers: »és a csipkebokorban lakozónak jó akarattya jöj-jön stb.« אֶת־רֶצֶן שֶׁנִּי סָהָה áthuzása a vers következő részéhez, noha a hangjel ellenzi, át van véve Comáromiból. Ez Károlyi és Trem. után indul, a ki Rasi és Ibn Ezrá felfogását követi.

21. vers: »És jó eleve gondot visele magáról« szóról-szóra Károlyiból van átvéve, míg a vers másik része Comáromiból. De mindketten Tremelliust követték, ki megint a zsidó exegezist vette fel fordítása alapjául (l. a Targumokat, Rasit, Ibn Ezrát e vershez). Ők ugyanis az egész verset azon történelmi eseményre vonatkoztatják (Numeri 32. Cap.), hogy Gad, Ruben és Manasse fél törzse Mózesből birtokul kérték a Szíhon és Óg királyoktól elvett városokat a Jordánon innen, mivel azok legelőknél igen alkalmasak voltak. Erre vonatkozik, hogy »jó eleve gondot visele magáról«, t. i. még mielőtt a többi Izraelnek lett volna birtoka. De Mózes csak azon kikötéssel adta nekik ezen városokat, hogy ha segítenek testvéreiknek Palesztina bevételénél és fegyverkezve mennek a had élén. Erre vonatkozik, »ők mentek a népnek fejedelmivel.«

Ebből eléggé kitűnik, hogy a zsidó exegezisnek nagy befolyása volt a magyar-bibliafordításokra, melyet lépten-nyomon ki lehet mutatni; de persze hogy csak Tremellius közvetítése által. De eléggé látszik, hogy ezen exegezis befolyásolta Besnyei

fordítását is, minden purisztikus törekvésnek daczára. És látszik az is, hogy nem tetszése szerint követi hol az egyik, hol a másik fordítást, hanem értelemmel, öntudatosan, bizonyos önállósággal, az eredetit folyton szem előtt tartva. Követi az eredetiszószerint, a hol lehet, a hol pedig nem, legalább a recipiált exegézishez tartja magát.

Végül, hadd álljon itt még az eddig mondottak bizonyításául egy rövid szemelvény a prófétákból és egy rövid a hagiografákból.

Ezajas, XIII. Cap.

Comáromi

1. Babyloniának terhe, melyet látott Esaiás az Amosnak fia.

2. A magas hegyen emellyetek zászlót, emellyetek fel a szót hozzájok, kezetekkel intetek hogy menynek be nemeseknek kapuin.

3. Én parancsoltam az én megszenteltetteimnek, sőt hívtam az én erőseimet, az én haragomra, kik az én dicsőségemnek örvendenek.

4. Sokaságnak szava az hegyeken, sok népnek hasonlatossága szerint öszvegyűlt pogányok országainak zugásának szava, a Seregeknek Jehovája mustrállya az hadra való seregét.

5. Jönek messze földről az égnek végéről, a Jehova, és az ő haragjának eszközei az egész földnek elvesztésére.

6. Jajgassatok mert közel a Jehovának napja, midőn a pusztítás a Mindenhatótól eljő.

7. Annakokáért minden kezek erőtelenednek, és minden ember szíve elolvad.

8. És megháborodnak, kínok és fájdalmak környékezik meg, mint a gyermekszülő asszony fájdalmát szenvednek: kiki az ő felebaráttján álmélkodik, lángoknak orcája az ő orcájok.

Besnyei

1. Babylonia ellen való terhes jövendő mondás, melyet látott Esaiás, az Amosnak fia.

2. Magas hegyen emellyetek zászlót, emellyetek fel szótokat ő hozzájok, intetek kezetekkel, hogy mennyenek bé a fejedelmek kapuin.

3. És parancsoltam az én szenteltetteimnek, el is hívtam az én erőseimet, az én haragomnak végbe vitelére, kik örvendnek az én méltóságomnak.

4. Sok néphez hasonló sokaságnak szava hallatik a hegyeken, sok országból öszvegyűlt pogányoknak zugásoknak szava, a seregeknek Jehovája mustrállya az ő hadi seregét.

5. Eljönnek messze földről, az égnek végéről a Jehova és az ő haragjának eszközei, hogy elvesztessék az egész földet.

6. Jajgassatok, mert közel van a Jehovának napja, mikor eljő a pusztítás a Mindenhatótól.

7. Annak okáért minden kezek megerőtlenednek és minden embernek szíve elolvad.

8. És megháborodnak, kínok és fájdalmak fogják meg mint a gyermekszülő fájdalmát szenvednek, ki az ő felebaráttján álmélkodik, lángoknak orcája az ő orcájuk.

Elődeink épületes és mulattató olvasmányai.

II.

Mi mulattatta elődeinket? Ezzel szemben fel lehetne vetni a kérdést: Hát mulattak-e egyáltalában, a kiknek becsülete, vagyona, élete oly gyakran játék tárgya volt? De a csodaszerű mégis igaz! Őseink mulattak játékon, és a mennyire szabad idejük engedé, olvasmányokon. Csak röviden akarjuk megemlíteni, hogy Purimkor vigáságuk zabolátlansággá fajult és a legszentebbet is perszifalták, elannyira, hogy a jobbak ezt restelték; így majnai Frankfurtban maga a zsidó község elnöke egy Ahasverus játékszínt 1708-ban elkobzott és elégetett, úgy hogy *Schudt*-nak nem esékely fáradságába került egy példányt abból kézrekeríteni. — De az egész éven át bizonyosságot tettek ama képességekéről, hogy olvasmányokon tudnak mulatni. Melyeken? Hiába keressük a halálka híveinél az erre vonatkozó utbaigazítást, pedig a halálka arra volt hivatva, hogy az összes életet szabályozza. *Káro József* Tószáfóthra és Asérire támaszkodva tiltja a profán tartalmu költemények és parabolák, Immánuel könyvéhez hasonló regények és hadiesemények olvasását szombaton vagy akár hétköznapon; különösen a szerelem körül forgó regényeket is, melyeknek szerzői, fordítói, kiadói az egész emberiség ellen bünt követnek el. Ehhez *Iszerles* ama megjegyzést fűzi, hogy különbség teendő ama iratok között, melyek idegen és melyek szent nyelven irattak. E különbség Tószáfóthból következik és innen a könnyebbitő szokás.

A Sulchán Áruk magyarázói ehhez nem igen szóltak hozzá. A zsidó élet azonban nem egyszer oldalt hagyva a Sulchán Árukhoz — tör magának útát és a profán irodalom nagyrészt annak szükségéből eredt, hogy a profán művekért kárpótlást nyújtson. Így ír *Cornelio Adelkind*, a *Bomberg*-féle híres nyomdának faktora Velenczében, hogy mert sokan ifjúságukban nem érnek rá a tanulásra, de szombaton és ünnepnapon szívesebben töltik idejüket istenes dolgok, mint a »berni Detre« vagy »a szépek sze-

rencsége« olvasásával — elhatározta magát, hogy *R. Elija Bächur* fölszólítja néhány bibliai iratnak, első sorban a zsoltárnak fordítására.

A halákhistáknak, kik oly keveset tudtak a népről és vele oly keveset törődtek, a prágai főrabbi Oppenheimer Dávid, ama kitűnő könyvgyűjtő, kinek bibliothékája jelenleg az oxfordi Bodleiana-t díszíti, 1740. körül zsidó-német osztályában több száz kötetben 380 művet és iratokat, egynémelyeket több kiadásban mutathatott, melyeknek nem csekély része a profán irodalomhoz tartozott. Itt héber betűben feltalálható volt *Florus* és *Blanche-fleur* szeretete, *Fortunatus*, *Octavian* császár, *Eulenspiegel*, a *Schildbürger* név alatt ismeretes, s egyéb, a XV-dik és XVI-dik században ismert elbeszélések feldolgozása; *Elija Bächur* elterjedt *בְּרֵאשִׁית*-je, mely egy angol-olasz mondakörhöz tartozik; *Widuwilt* lovag, vagy *Artus* király udvara; *Zsigmond* lovag és *Magdalena* történetei, mind a kettő nem-német minta után; a hű párisi nő; *Grill* parasztról, ki egy lopott gyémántot kerít elő, és spányol cigányokról vagy pogányokról, kik egy gyermeket loptak.

E gyűjtemény díszét képezi a hét bölcs, amaz elbeszélési körből, melynek mulattató anyaga a középkorban élő összes népeknél minden égvől alatt feltalálható; Indiából származik és a parabolikus példabeszédes tanításhoz hajló buddhizmusnak köszöni eredetét. Míg az eddig említett munkák, mint maguk igazolják, a nem-zsidó irodalomból vették, addig az igen érdekes, és igen gyakran kiadott *Maszé-Buch*, mely több mint 300 történetet és adomát tartalmaz a talmudból, midrásból, a jámborok könyvéből és egyéb egészen a Lurja utáni időig terjedő iratokból, lépten-nyomon indiai, arabs és német legendákra és mesékre emlékeztet. A Mászsim is egyaránt tartalmaznak nemzetit, nemzetközit, felekezeti s felekezetközit, rendkívül ártatlan dolgokat és meséket erősen kiélezett tendenciával; erkölcsös elbeszéléseket és juridikus fogásokat, királymondákat, legendákat prófétákról és tanítókról, kik közül *Éliját* és *Jósua* b. *Levit* emeljük ki; a história a zsidó papáról *Elkánán*ról, ki atyjával *Simon* bar *Abunnal* sakkjáték alkalmával ismerteti meg magát; az első ifjúságokban tudatlan s atyjuknak oly sok gondot okozó, de egyszerre csodaszerűen jelentkező képességek által kiváló *Mózes* b. *Maimon* és a regensburgi *Júda* a jámbor; halottidézők és démon-kiűzések — mindez kalleidoskopszerűleg vonulnak el az olvasó szemei előtt.

Ha ez iratok hatását a XVI., XVII. és XVIII. század olvasóira föl akarnók tüntetni, a Példabeszédek költőjéről kell megemlékeznünk, ki felkiált: »Nyujtsatok mámorítót a szerencsétlennek és bort azoknak, kik fájdalommal telt szívének. Hadd igyanak, hogy elfelejtsék szegénységünket, és bajaikra többé ne gondoljanak!« Auerbach Bertold »Schrift und Volk« cz. művében azt mondja a nép jelleméről általában, hogy »a nép nem művében a saját viszonyait föltüntetve látni; kíváncsisága idegenre, távoli esőre irányul. Mily nagy szerepet visznek csodálatos kalandok és utazások, királyok és grófok, hercegekissasszonyok és kastélyok a történetekben, melyek a nép száján élnek! Így mintegy magából finom játékában.« Ha ez igaz, úgy bizonyára első sorban áll egy elnyomott néptörzsről, melyre az ily idegen világba képzelés — bár rövid ideig tartó — megváltó erővel birt.

A »Máaszé-Buch«, melyhez ugyan az alapot már Niszim b. Jákób a XI-ik században szolgáltatta, teljes hasonmása a középkori Gesta Romanorum, e gyűjteménye az adomáknak és meséknek, melyeket katolikus papok homiletikai célra használtak.

A mulattató anyag nagyrészt néhány állandóan visszatérő alapformára és típusra redukálható s ezért bátran mondhatni, hogy abban bizonyos egyetemesség rejlik. Az egyik nép átveszi a másiktól, saját bélyegét igyekszik rásütni s aztán átadja a harmadiknak. Hadd illusztráljam ezt egy példával. Caesar és Octavianus egy kortársa, Conon, a következőt beszéli el: Egy miletusi ember pénzt átadja megőrzés végett egy pénzváltónak Teramenében, Sziciliában. A pénzváltó később nem akarja visszaadni. Törvény elé idézve, kifúr egy botot, abba rejti a pénzt s mialatt esküszik, ellenfelének adja a botot, hogy addig tartsa. Ez a hamis eskün felbőszülve, dühösen vágja a földhöz a botot; ez eltörik és a pénz megkerül.

Ugyanezt beszéli el a midrás, és némi változatokkal rá akadni a talmudban is, a hol a híres Rábá, a Kr. u. IV. században, Babiloniában, mondatik ez esetben bírónak. Ez elbeszélésben látják okát, miért figyelmeztetnek mindenkit eskü előtt: »Tudd meg, hogy nem szived gondolataira esketünk meg téged, hanem a szentírás és a törvényszék gondolataira.« — A XIII. században ugyane történetet beszélik el sz. Miklós dicsőítésére, oly módon, hogy benne a csaló keresztény, a megcsalt pedig zsidó; a vége

persze az, hogy a zsidó a csodatévő szent Miklós tiszteletére keresztelkedik.

És valóban különös, hogy ugyane felekezeti közti történetet idézte nemrég a zsidó eredetű Eisenmenger redivivus annak bizonyítására, hogy a zsidókban megvan a hajlam a hamis esküre vagy legalább a legszélsőbb fokú reservatio mentalisra.

Ime egy másik eddig teljesen ismeretlen példája az ily hasonlóságnak oly körökből, melyek látszólag egymással semmiféle viszonyban nem állanak. A XVI. század regéje szerint Faust tanítványainak Erfurtban Homerost magyarázta és a régi hősöket személynélkül mutatja nekik, többi közt Polyphemost is, ki nem akar a szobából kimenni és nagy rettegéssel tölti el a hallgatókat. A csodatevő kabbála megalkotójáról, R. Izsák Luriáról meg azt meséli a rege, hogy egyszer tanítványai nagyon unszolták, hogy mutasson nekik csodát; a mester ekkor szombat napján a szentírás fölolvásásakor Áron főpapot hívta föl mint »kőhent«, Mózes mint »lévit«, aztán a három patriarkát, Józsefet és Dávid királyt. Ez pedig tánczolva jött be a templomba, a hogy a frigyláda átszállításakor tette. E fölött az egyik tanítvány elnevette magát, a miért ő és mestere életökkel lakoltak.

Hogy őseink érdeklődtek fajuk története iránt, természetes. Lefordították hát nekik Joszippont és »Juda vesszejét.« Eldad ha-Dáni meséi a tíz törzsről és az igaz tudósítás a zsidókról Cochinban nagyban foglalkoztatta képzelő tehetségüket. Renegátok dogmatikai támadásai ellen föl kellett a zsidókat fegyverezni és e célzt szolgálta különösen offenhauseni Salamon Theriakja. Egyáltalán, bármi nevezetes — öröndetes vagy fájdalmas — történet zsidó körökben, annak híre a saját útján csakhamar elterjedt; különösen a hazafias ünnepiességeket irták le nagy előszeretettel.

De elődeink ez irodalma nem állott csupán csak prózából. A vallásnékek mellett, melyeket »istenek«-eknek mondtak, voltak nagyszámban világi dalaik is, »szépségesek és kedvelték« — balladák és alkalmi verseik. Többnyire el van mondva, micsoda »nótára« (nigúnra) kell énekelni. És e dalok szájról-szájra jártak. A dallam csakhamar fődologgá lett s a szöveg egész mellékes. Nem ritkán világi dallamra énekelnek egyházi éneket, a mint némely kántorok még mai nap is teszik. Templomi énekesek gyakran költők és zeneszerzők. Néhány dal divatosnak »a lá

modische» van jelölve. Hadd idézzem első sorait egy »Ritter aus der Steiermark« cz. »szép új éneknek«, melynek kezdete és nótája többször fölhasználtatik: »Gott in deinem Saal, Hilf mir probiren an Maass und Zahl, Dieselben Reihen zwingen.« Hogy ez az invocatio Musae költőnknek a méret megtartásában hasznára vált-e, nem tudom. Általában, mondja helyesen Schudt, e költők nem kötötték magukat szorosan a mérethez vagy szótag-számhoz. E szabadságot hajlandó vagyok a makámák rimes prózája befolyásának tulajdonítani.

Emlékezzünk meg végül őseink drámairodalmáról. Mint a németeknél a XVII. században és kezdetén a XVIII.-nak deákok és tanulók voltak a játékosok, ép úgy adták elő őseinknél is a »báchur«-ok, a talmudiskolák növendékei Purimkor vagy ez ünnep körül komédiájukat. Előttünk fekszik egy ily szindarab, mely Majna melletti Frankfurtban és Metzben prágai és hamburgi zsidó deákok által előadatott és kétszer kinyomatott; czíme »Die Verkaufung Josephs.« A darab készítője és az előadások főigazgatója Beermann volt Limburgból. A darabhoz, magától értendőleg, nagy igényeket nem köthetünk; legfőlebb Weise Keresztélynek ugyanekkor készült »Der Keusche Joseph«-fel lehetne összemérnünk. Darabunk szerkezetre és díkcióra nézve ennek mögötte áll, de viszont nálánál mulattatóbb. Tartalma József története gyermekkorától Jákóbnak Fáraónál való bemutatásáig oly módon, a mint azt a régibb és újabb midrás és a későbbi irodalom általánosan magyarázták és bővítették. Mélyen meghatott egyik jelenete, mely szerzőjének — ha ugyan az ő tulajdona — becsületére válik: izmaelita urai rosszul bánnak Józseffel, ki Ráchel sírján könyörög a »herzallerliebste Mutter« segélyeért; és az anya vigasztalólag és bátorítólag szól ki hozzá sírjából. Ki nem emlékszik a Jeremiás használta hatalmas képre, midőn Ráchel keservesen zokog elköltözött gyermekei miatt, a kik elhagyták! József és Ráchel nyelvezete e szép jelenetben sem emelkedik a darab szokott díkciójá fölé. Ez esetben bizony nincs igaza Goethének, midőn azt mondja: »Judensprache hat etwas Pathetisches.« Mai izlésünk szerint különben a színmű inkább dráma mint komédia; ez utóbbivá csak a »Pickelhäring« burleszk és diabolikus szereplése teszi, egyébként valóságos látványos darab. Van benne mennydörgés és vilámlás, angyal és pickelhäring, a sivatagon átvonuló karavánok és Fáraó fényes udvara, egy beszélő farkas és a patriárkák leány.

unokája, Szerach, énekelve és játszva a »clavcordgen« vagy »estremement«-en. Előadás alkalmával mindezeket meg is bántulták kellően. A nyelv sűrűn van vegyítve latin és franczia szólamokkal, akár Nagy Frigyes és Mária Terézia hivatalos stílusa, és nem kevésbé mulattató, hogy bibliai személyek így beszélnek.

Sokkal előbb és még sokkal később Németországban a zsidót csak jargonban szólva mutatták be. Azóta pedig egy zsidó, ki már közel száz éve hogy meghalt, klasszikus stílusa által hozzájárult a német irodalmi nyelv tisztításához és szépítéséhez; azóta »Bölcs Náhán« a színpadot a zsidóság méltó képviselőjének meghódította; és azóta a zsidóknak Németországban nincs más mulattató irodalmuk, mint más felekezeti polgártársaiknak, sőt mondhatni, az egész világnak. Egy új időnek harsonája, melyet Lessing és Mendelssohn szövetkezete jellemez, ledöntötte szellemi ghekkon Jerikó-falait. Nem fognak azok többé soha fölemelkedni. Mert bármilyen történet, komoly törekvésünket, hogy szívünket és elménket nemesítsük, képezzük, többé semmi vissza nem szoríthatja. A ki erejének öntudatában kilép a szellem küzdő terére Isten dicsőségeért, annak jeligéje: Numquam retrorsum. Ez a mi jeligénk — az maradjon is örökre.

Berlin.

FRANKL P. F.

IRODALOM.

A TÉVELYGÖK ÚTMUTATÓJA.

תורה נבוכים. A tévelygök útmutatója. Irta Moses ben Maimon, fordította és magyarázó irodalmi jegyzetekkel ellátta dr. Klein Mór, nagybecskereki főrabbi. I. kötet. 1884.

Azon kor a zsidók történetében, mely mindig nagy vonzó erővel bír reánk nézve, melynek jelenségei mindig lekötik figyelmünket, az arabok s így a köztük élő zsidók kulturájának virágkora. Midőn Irákban és Szíriában részint a zsidók kedvezőtlen helyzete, részint pedig a muhammedán orthodoxia győzelme s az arabok kultúra hanyatlása folytán a zsidók tudományos s különösen vallásbölcseleti munkássága csökkent, folytatását nyerte ez a nyugati iszlám országaiban. Az arabok irodalom jótékony befolyása alatt keletkezett és fejlődött oly magas fokra a zsidók között a héber nyelvtudomány és a sémi nyelvhasonlítás, az önálló biblíamagyarázat, a talmudi tudománynak rendszerebb művelése, a vallásbölcseletnek, a vallásos és profán költészetnek egész irodalma, nem véve itt figyelembe azon jelentékeny szerepet, melyet a zsidók a különböző tudományoknak s különösen az orvostudománynak fejlesztésében vittek. Ennek az arabok zsidó tudománynak leghatalmasabb képviselője Műszá b. Maimún, vagy mint rendszeren nevezik Maimóni. — A mint az arab orvosok muhammedán történetírója Ibn Abi Uszejbi'a által értesülünk, Maimóni mint orvos páratlanul állott korában, kitűnően ismerte a zsidó vallástörvényeket és »a filozófiát«, sőt tudta a koránt (hafiza-l-kur'án) és behatott a muhammedán jogi és vallástörvények ismeretébe is. Hogy nem sokat mondott a Maimóni tradícióismeretéről, látjuk munkájából, a Misné-Tórából. Állását az arabok filozófiával és vallásbölcselettel (Kalám) szem-

ben különösen a Móre Nebúkhímből ismerjük, mely egyedül áll a maga nemében. Habár a zsidó vallásbölcseletek mindig inkább hajoltak a tulajdonképeni filozofusok mint az arabok vallásbölcseletek felé, olyan határozottan ellenséges állást a kalámmal, valamint a kabbalával és asztrologiával szemben senki sem foglalt el mint ő, s az utóbbi tekintetben csak Ibn Sziná mellé lehet állítani, a kinek befolyása alatt áll. Ránk nézve munkája legbecsebb emléke a középkori zsidó vallásos gondolkodásnak, mert ez legmerészebb, legkövetkezetesebb kísérlete azon kornak, hogy az arabok aristotelizmust fejlődésének legmagasabb fokán a kinyilatkoztatott tanokkal, a hagyományos irodalommal kiegyeztesse. Hogy a kísérlet a gondolkodásnak milyen erejével volt keresztülvive, bizonyítják a nagy vallásos küzdelmek, miket a munka a Provenceban s Spanyolországban előidézett, s a melyek nem tévesztették el hatásukat a diaspora nagy részére, bizonyítja a nagy befolyás, melyet rabbanitákra, karaitákra¹⁾ s keresztény gondolkodókra²⁾ egyaránt gyakorolt. Viszonya Leibnizhoz és Spinozához ismeretes, habár ez utóbbi ellenséges állást foglalt el vele szemben s a zsidóság újabb fejlődésében is része van azon befolyás által, melyet Mendelssohnra s egész vallásos gondolkodásunkra gyakorolt, a mit azon számos munka is bizonyít, melyek e században róla megjelentek. Hogy ilyen nagy vallás- és filozofia történeti jelentőségű munkának fordítása nagy hűzgot pótol, s fontosabb mint valamely középkori épületes könyvé, belátható. Ilyen fordításra való vállalkozás annál inkább volt helyén fordítónk részéről, mert kevés mű van irodalmunkban, a melynél abban a szerencsés helyzetben lennünk mint a Maimóni útmutatójánál.

Munka kiadása és fordítása alig hagy kívánni valót hátra pontosság tekintetében. Új fordításnál tehát bizton alapul lehet

¹⁾ Nikomediai Áron b. Élja függése Maimónitól ismeretes. Csak azt kell megjegyeznünk, hogy ettől való eltéréseinek, valamint a mutaziliták felé hajlásának oka nem annyira az önállóság, mint inkább függése régebbi karaita mutazilitáktól, különösen Juszuf al-Baszirtól, a kinek befolyása még az Écz Chajim elrendezésén is érezhető, s a kit gyakran szembe állít Maimónival.

²⁾ Albertus Magnusra való befolyásáról lásd Joel értekezését: Das Verhältniss Albert des Grossen zu Moses Maimonides, munkájának »Beiträge zur Geschichte der Philos.« cz. gyűjteményében, melyben feldolgozta Spinoza viszonyát is Maimónihoz.

hogy ők állították azokat legelőször. Az arabs szerint »s tudjuk, hogy mindezek régi nézetek, melyeket a sophisták vallottak.« Munk (Guide 419. l. 1. j.) az »intahala« arab szó egyik jelentésnek tulajdonítja Ibn Tibbon fordítását. Még több példát is hozhatnánk fel arra, hogy a fordító téves fordításának oka az volt, hogy figyelmen kívül hagyta az eredetit s a Munk fordítását s csak a héberből fordított.

Találunk ezenkívül kevésbé pontosan fordított helyeket. Így pl. a 325. l. »milyen például a »háromság« megvitatása bizonyos emberek részéről, vagy a »szózat« megvitatása némely felekezetek részéről — e helyett: »a milyen amazok vitatkozása a szentháromság értelme fölött, s emezek egyik felekezetének küzdelme a koránra nézve.«

A 343. l. ezt olvassuk: »minden kínálkozó nedvességet« vagy tovább: »oly nedvességet.« Az eredetiben *māddā* (anyag) áll. ¹⁾ Homályos a fordítás a 354. l.: »E szerint az idő tehát valami megállapított és renddel bíró tárgy, s valójában nem helyezettik igaz világba az idő voltát« e helyett: »Az idő tehát helyzettel és elrendezéssel bíró dolog, s (így) egyáltalában nem értették meg az idő mivoltát.«

A 360. l.: »hogy nem lehetne a teremtet a »hatalom« melékletével illetni arra nézve stb.« e helyett, »s hogy nem lehet Istenre a mindenhatóság attributumát (tulajdonítmányát) ruházni.« Helytelenül van fordítva a 369. l.: »Valóban mindaz, ami elő lett sorolva a lehetségtelenek közé tartozik, s semmi feltevél alatt nem képzelhető, de hogy az, a mit lehetségesnek mondanak képzelhető, ez igazság« e helyett: »A mi pedig azt illeti, hogy mindaz a mit mint lehetetlent soroltak fel, semmi esetre sem képzelhető, és hogy az, a mit lehetségesnek mondtak, képzelhető, az igaz.« A 387. l., »de nem a valókat és észlelhetőket« e helyett a létezőket és az ész által követelteteket. A 392. l. »ez pedig meg nem engedhető, mivel mindegyik részes a két ellentétes járulékbán« e helyett: »ez pedig lehetetlen, mert minden test bír egykével a két ellentétnek.«

Ezeket akartuk kiemelni a különben elég hű fordításra nézve. — A mi a magyarázó jegyzeteket illeti, néhol figyelembe veszi ugyan a fordító az újabb irodalmat, mégis nagyobb részt

¹⁾ Itt is Ibn Tibbon után indult.

csak Munkot kivonatolják. Innen van azután, hogy megjegyzései a mutazilitákról ¹⁾ sem elég világosak, sem elég jellemzők. Használhatunk az As'arijáról tett megjegyzéséről. ²⁾ Habár a kalám története még korán sincs feldolgozva, mégis kívánatos lett volna az eddig megjelent kisebb monográfiákat és nézeteket figyelembe venni (Steiner a mutazilitákról, Houtsma, Spitta és Mehrennek Ibn As'akir-kivonatai As'ariról, Kremer Kulturtörténetének illető fejezetei) s azokra is utalni. Ezenkívül némely megjegyzése a fordítónak nem egészen helyes. A fikh nem csak a koránra támaszkodik (320. l. 5. j.). József Ibn Czaddik még fordítónknál is az »attributumok követőihez« tartozik, ³⁾ holott már régebben ki van mutatva, ⁴⁾ hogy ez állítás csak a Maimóni levelének egyik rossz variánsára alapszik (ich-vân us-szfât — ich-vân us-szafâ helyett.)

Még csak utalni akarunk arra, hogy a fordító pontos rendszert nem követ átírásaiban. Azok majd német jellegűek, majd Munkot követik. Kívánatos volna, ha már e tekintetben is megállapodásra jutnánk.

Mind e megjegyzések azonban csak annak bizonyítására szolgálnak, hogy a fordító szorgalmas és fáradtságos munkája teljes figyelemre és meleg elismerésre joggal tarthat számot. Lehetetlen föl nem említenünk azt is, hogy dr. Klein a zsidó bölcsészeti irodalom e gyöngyének átültetésével valóban úttörő munkát végzett. Érdekkel várjuk e hasznos és tudós munkásságának újabb gyümölcsét, s bizton hisszük, hogy a klasszikus filozófiai művek fordításaiban ugysem gazdag magyar irodalom sokat nyerne általa.

¹⁾ 323. l. 1. j. A karaitáknak a mutazilitákhoz való csatlakozása még érthetőbbé válik, ha azoknak állását az »ichtilâfu ummatî rahmatun« tradícióval szemben figyelembe vesszük. A karaiták örömmel csatlakozhattak a sektához, a mely nem szerette a vallásban a nézeteltérést, melyet azok a rabbanitáknak annyiszor szemére vetettek. A mutaziliták magatartásáról e tekintetben l. Goldziher, Die Zähriten 10. s köv. ll.

²⁾ U. o. 2. j.

³⁾ U. o. 4. j.

⁴⁾ Kaufmann, Attributenlehre, 335. s köv. l. 206. j.

SALAMON IBN GABIRÓL KÖLTEMÉNYEIBŐL.

Csak tudást! Csak világosságot!

Amily mély a fának gyöke,
Oly magasra tör fel ága;
Aminő az ember esze,
Olyan szava igazsága;
Aminő a szív érzelme,
Olyan annak baja, bűja —
Ha messze néz, mielőtt még
Ráront kinja s dőlja, bűja.

Barátom, sátrát a kin
Itt szívemben, itt lité fel,
És szívemnek bús érzelme
Látja azt el kötelekkel.
Eskü tön le tán a búbaj,
Hogy bármerre járjon, keljen,
Sarkamban lesz, s hogy szilárdul
Lép nyomomba, hogy rám leljen?

Im a sors a bű serlegét
Ide nyomta most kezembe —
S osztályrészem: hogy söprűjét
En iszom ki, én veszem be.
A sors mintegy reám bízta
Minden kinját, s igyen éllek . . .
Mert a többi böltetem közt
En vagyok csak érző lélek.

A kinoknak fellegeig
Ér föl fejem a sok bútul,
És esője és zápora
Reám hullik, reám zúdul;

E lét ádáz viperája
Csipő-szúrta sarkam ottan,
Mig odúja nyílásánál
Még gyanútlan játszadoztam.

Elrendelte ő számomra
A harc s küzdés bús napjait;
Ezt megtartá — s vajj! áldását,
Lelkem azt is megkapja itt?
Hogy a tudás magaslatán
Mégse lengjek, mégse szálljak,
Megnyirbálta tollaimat
És lehulltak a sasszárnyak.

Mert sas voltam, mely fennen száll,
De tollait kitépdélék . . .
Am úszszam az ész vizében,
Gyűjtsem gyöngyét, és ez elég;
Elég, az ész rejtett titkát
Megragadnom majd kezemmel,
És magamban révedeznem
Gátjai közt az eszemmel. —

Mint a művész, ki munkáján
Dolgoz, fárad szorgalommal,
S mint író, ki könyvét bűja,
Álljon bár az ott halommal . . .
S dérről-dúrral hogy daczoljon,
Még e dölyfös szívű ember?
Mondja még tán: »Hadd tudásod,
Oldd fel övét, küzdeni sem mer!

Kinja közelg, gondolati
Ha erednek messze útnak,
S a fájdalom e háztól
Volt társai messze futnak.
Mért mondják majd nagy lelkének,
Hadd fíradjon, hadd senyvedjen,
És miként rab porkolábtól
Ádáz gúnyoszt hadd szenvedjen!

Im az ember társa vétkét
Nézi, s annál mindent lát jól,
De a saját csupaszágát
Lelke elől földi fátyol . . .
Hogy merje így a halandó
Az ész övét feloldani?
S mely dacz merné annak vágyát
S hő buzgalmát elotlani?

Kinek gyarló teste fölött
A nagy lélek korlátlan úr,
S szívét adá és rendelé
A test fölé korlátlanul?
Gúnykaczajtól mint a kigyó
Csupaszon áll és leverve;
Élte nyarán kinozza őt
Vad fájdalom és keserve.

Pedig lelke szállva surrant
S felépíté az ég romját,
Az estesillag erős falán
Rést üt, rést tör és úgy ront át!
Minden szava a tudásnak
Mely csodája, csábja, bája,
És a napnál fennen-fennen
Van lakása, van hazája.

Letiporja az Óriót
S ez husz könyve előtt foszlik,
Átfogja a földet szíve
S minden tájra szállva oszlik,

Hadd rohanjon, a mily messze
Gondolata szárnya lebben,
Meg ne szegje esküjét majd,
Törjön folyton sebesebben.

Ó ha csupán egy percze is
Nyugvást keres . . . Elég nekem!
Szélléltétem s foszlányait
Elperzselem, elégetem.
Nézd, ha szívem oktatgatni
Nem lesz bennem bátor erő,
Úgy forr, úgy fő s orlyukából
Sistergő tűz lángol elő.

Szóltam szüimböz: »Tán tudásért
Nem törhetsz már? El kell menned?
Mintha titkát jól megoldni
Nem is volna erő benned!
Lengj a tudás vize fölött
Tornyosuló habon távol,
Írts ki szirtet, írts ki hegyet
A fenkölt ész vadonából.

Tudd meg azt is: Ha megmásztad
Az értelem szirtes hegyét,
Azt akarom, hogy megszámláld
Zegét-zugát és porszemét.
A gondolat sziklától
Ne hátráljon addig léptem,
Mig feltörtem erdejébe,
S oroszlanit szélléltéptem!

Vizgaszemem a világon
Kutatgatva széllével lebben,
Úgy látja az ember szívét,
S bármi titok van csak ebben;
Szívem folyton fel van tárva,
Nyitott kapu van csak véle,
S hétszeresen van kifenve
Dalainnak vágó éle.

¹⁾ Eredetijét l. »Jubelschrift zum 90. Geburtstage des Dr. L. Zunz«
cz. munka 197—200 ll., külön lenyomatban Dr. I. Egers: »Gabiról
Studien« 6. lap. A kiadója e czímmel látta el: »Der Geistesheld.« Azon-
kívül: Dukes, »Siré Selómó« 22. l. XII.

S bár kezemet lekötözte
Bilincessel a sors, a kába —
Én azért is fényt árasztok
Koromsötét homályába ;
S bár ruhámat éj-homályból
Készítem el régesrégen,
Varrok én mást hajnalpírból,
Reggibilorból, ott az égen.

Elfordítom szünet a szem
Látványától s nem tudhatja,
Midőn az éj vak homályba
Diszét, fényét lehullatja ;
Elhal a nap, jő az éjjel
És kitarja szörny-szárnyait,
És rá nyomja a föld-szinre
Szurok sötét bős árnyait.

Feljött a hold s zöldessárgán
Csillámlik le a mellvérté,
Hogy diszét a fényes napnak
Özönéből kölcsönkérte.
Felhőt ölt fel, areza színét
E fátyollal betakarja :
Fényemet tán félelemből
Fénye látni nem akarja !

Sátorának ajtajában
Nagy vezérként megáll várva,
És hőseit gyűjti egybe
Küzdelemre, nagy esatára ;
Ott áll köztük a fényes hold,
Mint egy király, ha körülte
Katonái harszai rendben,
Tüztől, lángtól felhevülve.

Csillagait mint a pásztor
Szerteküldi, terelgeti,
S az ég boltja, e tág mező,
Nyájával lesz teljes teli ;

S meglátva a nap kocsiját,
A csillagok messzeszállnak,
Mind elfutnak és egymástól
Elbucúznak, szerteválnak.

És im töle reggharmathan
Mossa fejét a vak éjjel,
Mert a hajnal hollóhaját
Mind lenyirja, szórja széllyel ;
Úgy lerántja, úgy lehántja
Ez öltönyt a regg az égről,
Mint a takács kész szőnyegét
Leszedi a szövőszékről . . .

S mert tudásért égve küzdök
Nem süt reám a szép reggel —
S tudom, abban hű társat szerzek,
Irt, ha kín jó nagy sereggel . . .
Elvonultam, ne öleljen
A szerelem karjaival,
Mint arató, ha kirázta
Szép kalászáat a vad vihar.

Balga, balga, ki sorsomtól
Még jót remél, jót vásárol —
Szarvas-szarvra rakja kincsét :
Elvész, lehull agancsáról.
Menj, s magadnak válaszd inkább
A szent békét s ne a harcztot,
Mert ha sok is hős küzdője,
Erőtlenül elmaradsz ott.

Mert hát tudd meg, hogy az ember
Nem menekszik mind meg épen,
Mint az, kit már úgy tisztított
A sors izzó tégléjében ;
Ki a rosszat megismerte
S felövezte magát ésszel :
Édes ennek a sors ürme
S szembeszáll ez minden vésszel.

S tán a szívnek tudásvágyát
A halandó sértse, bántsa ?
Boruljon a föld fölvére,
S kedvesb legyen rút bogácsa ?
Én jutnék el s keveredném
A balgáknak seregébe,
Midőn engem az ész vitt be
Minden titkos teremébe ? !

Én lihegnék, a dolgoknak
Rejtett nyitját míg fölfelem,
Midőn folyton a tudásnak
Tárt kapuja van én velem ? ! —
Ó hogy isten e kor népét
Szív s ész nélkül teremté meg !
Gyöngé ez mind, hisz szarvakat
Nem alkotott az ökrének !

Buda pesten.

Büszkélkedik, nagy úr itt most
Minden balga, minden dőre,
S hőse is csak a csecsemő . . .
Oly nemes ez mind erőre . . .
Kincsért liheg mind e népség.
Szívükbe a pénzvágó hatott,
Aranyt imád, aranyt szolgál,
De egysem a mindenhatót . . .

De jó az úr rémes napja —
S viharja ha itten terem,
Mint pozdorja hull előtte
Mind e pártos, istentelen.
A jámborok örülnek majd,
Úgy vigadnak, mert ők győznek . . .
S úgy eloszlik, úgy elfoszlik
Gögje e sok büszke bösznek !

KECSKEMÉTI LIPÓT.

TÁRSADALOM.

Nyiregyházától Szegedig.

Az antisemitapárt egyik, jótékonyági manipulációiról nagy hírre vergődött közlönye e napokban ünnepelte meg harmadik évfordulóját ama napnak, »melyen a zsidóknak bevallása szerint, Solymosi Eszter ártatlan vére kiontatott.« E fájdalmas nap valóban nem volt méltóbban megünnepekelhető, mint azon tárgyalás által, mely ugyanakkor Szegeden bevégeztetett és mely a »Köteles per« nevezete alatt ismeretes az országnak minden emberiesen érző embere előtt.

Nem tisztünk hasonló ügyekkel foglalkozni; bármennyire képezzük is azok a közérdeklődés tárgyát. Azonban ez a pör, valamint az annak folytán a nyilvánosság elé került tények oly szoros — boesánatot kell kérnünk a kifejezésért! — »morális« összefüggésben állanak a tiszta-eszlári pörrel, hogy lehetetlen legalább a tényeket nem konstatálni e helyen.

Köteles Mihály gyilkossággal volt vádolva és abban elis marasztaltatott, daczára annak, hogy minden jel ártatlansága mellett látszik bizonyítani. Mikor első ízben a vizsgálóbíró elé vitték, tagadta a neki imputált tettet. Ekkor esendőrök kezébe került, később maga a vizsgálóbíró ur is hozzá látott a bizonyítási eljáráshoz és ime Köteles Mihály egyszerre töredelmesen bevallott minden tőle megkívántatott gyilkosságot. Most, hogy pere újra a törvényszék elé került, bebizonyították, hogy irtózatot torturáknak volt alávetve, hogy a vizsgálat folyama alatt véres ruháit látták számosan, hogy teste még most is, csaknem tiz esztendő múlva, kiirthatatlan nyomait viseli a kínzásoknak, melyeknek alá vettetett.

Köteles Mihálylyal együtt egy aggastyán, Nagy András lépett mint tanú a bírák elé. Ez az ember, kit ugyanazon vizsgálóbíró kezelt annak idején, a törvényszékhez körülbelül ily módon szólt: »Hetvenkét éves vagyok, a sír szélén állok, maholnap napjaimnak vége, nincs okom hazudni. Nagy bűnnel voltam vádolva

egy olyan ember ellen, kit soha nem is láttam. A vizsgálóbíró elé vitték, gyötörték, vertek, megtörték testileg, lelkileg, míg végre bevallottam, mit tőlem kívántak. Nyolcz esztendeig viseltem a börtönt és a rablánczot, de a sír szélén is mondom — pedig semmi okom már hazudni — ártatlan voltam! A gonosztettéről, melylyel vádoltak, nem tudtam; kínoztak, magamra vettem. Kérdeztem, mit valljak? megmondták, alá is írtam, elítéltek, nem vétettem én semmit!«

Ilyen jeleneteknek volt tanúja a szegedi törvényszék terme és mikor ezeket olvassuk, eszünkbe jut az a féktelen indignáció, mely némely híres hazafit és különösen a sajtónak egy némely közlönyét elfogta, mikor a tiszta-eszlári per alatt első híre járt annak, hogy torturával lett kieszközölve némely vallomás. Hát soha hasonló feljajdulás! Egy némely organuma a közvéleménynek, mely akkor szalonképes alakban hirdette napról-napra a régi dalt a régi gyűlölségről, 1885. áprilisben valóságos elegiákat zengedez Köteles Mihálynak szomorú sorsáról. Összehasonlítja véres testét a Krisztus testével, a kit szintén az emberi juszticiának rövidlátósága halálra kínozott. Bosszút kér és büntetést azokra, kik a torturát alkalmazták. Kevés híja azt követelné, hogy a Köteles Mihályon elkövetett valamennyi torturát elrettentő példa kedvéért huzzák végig újra a magyar királyi igazságügyminiszter testén! És valamennyi lapja a közvéleménynek ugyanezen hangon szól és ismétli ugyanezeket a kifakadásokat!

És nincs senki, ki közbe szólna:

»Tisztelt uraim! Indignációtól eltelt hirlapíró urak! Tisztelem én önöknek filanthropiáját, de nagyon friss íze lehet annak. Mikor három évvel ezelőtt azt mondtuk, hogy a nyiregyházi börtönben vádlottakat torturáznak, önök elkiáltották magukat, hogy ez rágalom; mikor azt mondtuk, hogy képtelen vádak formálnak és azokat erőszakkal iratják alá foglyokkal, önök azt mondták, Európa színe előtt kompromittáljuk a magyar igazságszolgáltatást, mely felette áll minden ilyen megtámadtatásnak; mikor egy hóbortos, halálra kínozott és azután az örüllőségbe lundított és elbutított 13 éves gyermeknek vallomását kétségbe vontuk, önök azt mondták, hogy még az evidenciának sem adunk hitelt. Minden nyiregyházai pandur önök előtt a magyar juszticiának egész fenségét képviselte. Reeski Bandiban egy új Peabodyt találtak fel és elszörnyűködtek vakmerőségén azoknak, kik nem

akarták elhinni, hogy bírói székekben ül Magyarországon ember, ki — akár hogy saját alávaló czéljait megvalósítsa, akár hogy a saját tehetetlenségét, mely rendes úton vallomáshoz jutni nem bír, palástolja — tortúrával tesz törvényt és igazságot. Akkor azt mondták, telekiáltjuk a világot és rontjuk civilizált hírét Magyarországnak; pedig Köteles Mihály pere és a Nagy András vallomása csak úgy bejárják Európát, mint a tiszá-eszlári zsidók dolgának híre, sőt ha amannak kellett volna még bizonyíték, az meg volna adva ezekben!»

Nem mondja ezeket senki, mondani nem is fogja! Mi is csak úgy hoztuk fel, mint bizonyos tekintetben vigaszt tartalmazókat saját hitsorsosaink számára. A kik azt gondolták három évvel ezelőtt, hogy csak zsidókon gyakorolja az elfajult állatias gonoszság kegyetlenkedéseit, azok im láthatják, hogy keresztényekkel sem bántanak különben ott, a hol ilyenek még a megengedett dolgok közé tartoznak. A tiszá-eszlári pert nem szabad mint egy elszigetelt jelenséget tekinteni, hanem mint kiegészítő részét a judicizia egy elvetemedett irányának. Ez az irány magában véve pedig végre is csak egy része annak a barbárságnak, melynek egyik hajtsása ugyan az antisemitizmus, de melyet ez távolról sem merít ki egészen. És mert ilyen az antisemitizmus maga és annak égető szimboluma a tiszá-eszlári per, azért mindazoknak daczára mik történnek, bizalommal tekintünk a jövő elé. A nemzet halad a kultura irányában. De minél inkább halad, annál jobban elveti magától azt a barbárságot, melynek egyik — szerintünk alárendelt — része az antisemitizmus. Ha magában állana ez az egy jelenség, tartatnánk tőle, hogy lesz valami jövője, habár akkor sem lehetne hosszú életű. De így nem a nemzet életéből fakadt az, hanem ott a hol a nemzet betegségének minden anyaga gyülemlik össze. És mert nemzet Európa közepén, európai igényekkel, Európára utalva nem élhet meg sokáig, bárbar közszellemmel, hiszszük, el fog tűnni gyorsan az ok és az okozat: az erkölcsöknek elvadulása és az antisemitizmus.

Mi erősen hiszszük, hogy a mikor nem lesznek többé Nagy Andrások és nem vallanak többé a Köteles Mihályok: akkor elvesznek a magyar föld színéről a Móricz fiúk is!

Ez a tanúsága a szegedi pörnek.

Hozzá szoltunk, mert ránk tartozik.

Közvetlenül mi reánk!

7. m.

Az európai civilizáció és a zsidók.

Alphonse de Candolle hírneves svajci tudós munkája *«Histoire des Sciences et des Savants depuis deux siècles»* (a tudományok és tudósok története két század óta) pár hónappal ezelőtt második kiadást ért (Genf-Basel, 1885). A fölötte érdekes mű egyik fejezete e kérdést vitatja: vajjon a civilizált emberek gyakori visszaesése a barbárságba az atavizmus ténye-e vagy nem? A keresztény tudós idetartozó fejtegetései oly elmések és eredetiek, hogy bizonyára érdeklődéssel fogjuk azokat olvasni. Ime De Candolle előadása hű fordításban:

Körülbelül husz vagy harmincz évvel ezelőtt fölkerestem Londonban egy orvos ismerősimet, ki a Tower közelében praktizált. Kisérteben bejártam e városrészt átszelő piszkos utcákat, melyekben matrózok, zsidók és írek laknak. »Nem szerez-e Önnek alkalmatlanságot — kérdém tőle — a lakosság durvasága, nyomora, rendetlensége?« »Korántsem annyit — volt a válasza — mint az ember hinné. A tengerészek, igaz, földhasználják szárazföldi tartózkodásukat és mindenféle galibát csinálnak. Az rek egész éven át veszekednek; ha valamelyikökhöz hinak, mindig attól kell tartanom, hogy engem ér az ütés vagy a golyó, mely betegem férjének vagy feleségének volt száruva. De ezek a szegény zsidók, a kiket itt lát, igen szelid és rendes emberek; családjuk egyetértő és munkás; szükség esetén az egyik segíti a másikat. Bár minden keresztény olyan volna mint ők!«

Ez az ítélet ily értelmes ember részéről gondolkodóba ejtett. Másutt is láttam zsidólakosságot, mindenütt dolgos, okos, takarékos, néha fukar volt, de jótékony, erőszakosságra és személy elleni büntényre nem hajlandó és ritkán iszákos. Szemére vetik, hogy nincs méltósága, hogy nagyon alázatos és hogy üzletében ravasz. Szóval, meg vannak benne egy tulságosan civilizált nép hibái, azaz, vannak kitünő tulajdonságai és türehető hibái. Ha Európában csupa zsidó lakték, imé milyen volna. A háboruk itt megszűnnének, ennélfogva az erkölcsi érzék nem ingattatnék meg oly gyakran, sok millió ember nem vonatnék el az ezerféle hasznos munkától s az államadósság és az adó évről-évre kevesbednék. S a mennyire a zsidók hajlamait ismerjük, a tudomány,

irodalom, művészet, különösen pedig a zene művelése igen magas fokot érte el. Az ipar és kereskedelem virágoznék. Kevés volna a merénylet a személy ellen s a mely a vagyon ellen fordul, az ritkán párosulna erőszakkal. Az értelmes és szabályos munka karöltve a takaréksággal óriási módon növelné a gazdagságot. Ez a gazdagság pedig bőkezűen osztaná jótékonyosságát. A papság nem jönne összeütközésbe az állammal, vagy legalább csak másodrendű tárgyak fölött. De gyakori volna a zsarolás és a nyilvános tisztviselőkben kevés a szilárdság. A házasságok koraiak s számosak volnának és általában tisztéletben tartatnának; ennél fogva az erkölcsök szabadságából eredő bajok ritkák volnának. Szülések számosak volnának és az átlagos életkor hosszabb. Mindez okoknál fogva a népesség rendkívül elszaporodnék. Európa némi részben olyan volna, mint China, csak hogy több volna benne az értelem és izlés és hiányoznának a zendülések és szörnyű öldöklések, melyek a legkevésbé mennyei birodalmat annyira megbecstelenítik. A közismertes tények alapján e rajzhoz nem kellett sok képzelet.

Sietek azonban hozzá tenni, hogy az így összealkotott társaság nem volna életre való. Feltéve, hogy megmaradna Európában, vagy valamely szomszédos országban néhány utóda a régi görögöknek vagy latinoknak, keltáknak vagy germánoknak, szlávoknak vagy hunoknak — az óriási népesség csakhamar le volna győzve és alávetve, lenyűgözve és kifosztva. Minél nagyobb volna a gazdagság, annál hamarabb megrabolnák. Minél szebb volna a faj, annál inkább jutna a czirkasszai nők sorsára és azon fiatal foglyokéra, kik hajdan Babilonban siránkoztak. Ha nem volna bárhol Európában, jönne a tengeren tulról. Egy szóval, képzelni egy nagy népességet, mely igen művelt — azaz: igen humánus, igen szelid, igen értelmes és igen gazdag — fosztogatók és zsarnokok nélkül, ép úgy ellenkezik az ismert tényekkel, mint képzelni egy világrészt benépesítve növényevőkkel, husevők nélkül. Elméletileg fölvehetnénk egy rendkívüli civilizált társadalmat, azaz olyant, mely a bárbar állapottól igen messze esik, de ez nem volna tökéletes, minthogy nem védelmezhetné magát.

Hogy van az, hogy a kis zsidóközségek, szétszórva az egész világban, azokkal a tulajdonokkal és hibákkal bírnak, melyek leginkább jellemzik az előhaladott műveltséget? A filozofusok és historikusok közönséges fölfogása szerint ez teljességgel magyarázhatatlan.

Ha a vallás egymaga határozta volna meg a zsidók és keresztények jellemét, akkor teljességgel az ellenkezőjét kellene tapasztalunk, mint a mit tényleg látunk. A zsidókat főképp az ó-testamentum vezérli, a keresztényeket lényegileg az evangelium. Nos, az ó-testamentum nyers erkölcsökre szoktathatna és kimenthetne némely igazságtalanságokat; az Isten ott mint bosszuálló van föltüntetve, a ki az apák vétkeit több nemzedéken át bünteti, s mint ki magának egy népet kiválasztott s ennél fogva a többi elhanyagolja; az ó-testamentum megengedi a visszatérési kemény törvényét: fogat fogért, szemet szemért. Az új-testamentumot ellenben áthatja a szelidség, a részvét és az alázatoság; az Isten ebben főleg jónak és kegyelmesnek van föltüntetve; minden emberhez fordul faj és eredet különbsége nélkül; a szelidség és alázat benne némi tulzásokkal ajáltatnak: ha egyik arczuukat megütötték, tartsuk oda a másikat. Mindazáltal a zsidók azok, kik némelykor oly alázatosak, hogy e különös parancsnak engedelmeskednek, míg a keresztények sokszor büszkéik, erőszakosak, hajlamaikban másokat kizárók, törvényeikben mértéken túl szigorúak. Ha csupán a vallásos oktatás formálná a népeket, akkor a zsidók igenis lehetnének erőszakosak, de a keresztényeknek alázatosaknak kellene lenniök — már pedig nyilván való, hogy épen az ellenkezőjét tapasztaljuk.

Azt mondják: a zsidók alázatosak, bizalmatlanok, takarékosak és vagyonukhoz ragaszkodók, mert soká üldözték őket. De a keresztény népek is meg lettek kizárva, ezerféleképp elnyomva és ily állapotban mindig föllázadni próbáltak. Sőt kegyetlenséget is elkövettek merő bosszúból. A zsidók szenvedtek és hallgattak, míg a spanyolok az arabok alatt, a lengyelek, az írek és sok más nép egészen másképp viselték magukat, midőn azt hitték, hogy panaszra okuk van. A zsidók szelidsége tehát nem gyökerezik vallásukban, sem a velök való bánásmódban. A természetrajz ezt sokkal jobban megmagyarázza.

Jegyezzük meg mindenekelőtt, hogy a zsidók eredettől nem voltak szelidek és alázatosak. Történetük Jeruzsálem bevétele előtt, sőt egészen Titus koráig, hosszú sorát mutatja a kegyetlenséggel párosuló lázadásoknak, háborúknak és tragikai eseményeknek. Az első ostrom Titus által 70-ben, és a Traján által elnyomott lázadás (117-ben) elpusztította az erőszakos férfiak legjavát; a második ostrom Hadrián alatt (134) pedig csaknem végkép

kiirtotta őket. Az üldözés a fanatikusokra jóformán a föld alatt is rátalált: megölte őket feleségestől, gyermekestől. Csak néhány menekülhetett a pusztába. Megtiltották nekik, hogy Jeruzsálemba visszatérjenek. E sorscsapások kezdete óta a békés, félénk, kövéssé fanatikus zsidóság kívándorolt és kis gyarmatokat képezett a római birodalomban, jelesül Romában. Ily módon minden másnál sokkal áthatóbb kiválás történt, s egyuttal valóságos különválás vagy tényleges szakadás. Az erőszakos nép, hogy úgy mondjuk, eltűnt; a szelid és alázkodó nép virágozott, mert képes volt a római törvények által teremtett viszonyokhoz alkalmazkodni. E legyőzött népből származik a mai zsidóság Európa déli, és némi részben éjszaki vidékén.¹⁾ A keresztények viszont, a magok római nyersségével, az éjszaki barbáraival vegyültek és csakhamar elnyomták a zsidókat, a mint később egymást marcangolták szét. Az örökösödés számot ad mind e tényekről.

A középkor brutális zavarai alatt a zsidók föltalálták a népegysítő kereskedés segédeszközeit, például a váltót. Az üldözésekre szelidséggel feleltek és munkával és egymás iránt való állandó jótékonyssággal. Művelték az irodalmat és a tudományt.²⁾ Már két ezer évvel ezelőtt voltak igen figyelemre méltó morális

¹⁾ Renan többször ráutalt arra, hogy nyugati Ázsiában a keresztény korszak első századában egész családok zsidóhitre tértek. Ebből a fajok vegyülése származott, melyet észre vehetni, ha az orosz zsidókat a többiekkel össze hasonlítjuk.

²⁾ »A kereszténység főleg a zsidóknak köszöni első irodalmi érinkeztéseit a muzulmánokkal. Bár mindig gyűlölték és üldözték, el voltak mégis terjedve egyszerre Ázsiában, Afrikában és Európában; és különösen a kereskedés szükségletei tették becsessé türelmüket és fáradhatatlan munkásságukat. A számos község, melyet Egyiptomban, Spanyolországban, Francia- és Olaszországban alapítottak, összeköttetésben állott egymással a kikötött utazók által, kik egyszerre szolgálták a kereskedés érdekeit és az eszmék terjesztését. A kéziratok, melyeket a könyvtárak maig őrzének, bizonyítják, hogy még a keresztények előtt fordították le a zsidók az arabs és görög filozófiai, esillagászati és orvosi munkákat. Benjamin Tudelából, kinek állításai azon arányban nyerne nagyobb bizonyosságot, a mint a Kelet történetét jobban ismerjük, gyakran beszél az összeköttetésről, mely valamennyi ország zsidói közt fennállott és kimutatja, hogy ezek számos iskolákban folyton a tudomány terjesztésével voltak elfoglalva. . . . Ha meggondoljuk, hogy e korban a leghatásosabb fejedelmek orvosi és tanítói zsidók voltak, és hogy a zsidók soká bírták a nyugat minden aranyát és ezüstjét, kevésbé fogunk csalódni a nagy befolyáson, melyet nekik tulajdonítanak.« *Libri, Hist. des sc. math. en Italie*. I. k. 153.

és intellektuális eszméik. A hagyomány azután ezeket föntartotta, annál inkább, mert a zsidók mindig csak egymás között házasodtak. Mindebből az következik, ha egy zsidó hasonlít szüleihez, nagytatyjához vagy valamely régibb őshöz, megtalálni benne egy civilizált ember tulajdonait és hibáit és némelykor fájának szép formációját is, melyet a művészek joggal bámultak meg annyira.

A keresztény népek ellenben alig hogy kiléptek a barbárságból. Civilizációjuk Közép-Európában háromszáz évvel ezelőtt kezdődött, Oroszországban csak Nagy Péter alatt. Még mindig küzdenek a rablás, az igazságtalanság és az erkölcsi s fizikai erőszakosság régi szokásai ellen. Kontinensünk déli részében még mindig vannak népek, melyek a boszut erénynek tekintik — még azt a boszut is, mely utódjai ellen fordul egy oly személyné, ki valamely családokhoz tartozót megsértett. Európa nyugati partvidékein vannak ismét oly népek, melyek örülnek a hajótörésen, mint a fosztogatásra való törvényes alkalmon. Legműveltebb városainkban kétszáz év előtt elégették az eretnekeket, és száz évvel ezelőtt az állítólagos varázslókat. Még a XVIII-ik században ismeretesek voltak az önkényes elfogások, és a magasrangúak nem szégyelték az alattukvalókat megfenyíteni; a törvényektől vagy a törvényszékektől épen nem tartottak. Még e század elején Angolországban fölakasztottak valakit, ha valami csekélységet lopott. A háboru mindig szörnyű volt, és a kalózság alighogy kiment a divatból. Öseinkhez hasonlítani tehát reánk nézve nincs minden veszély nélkül. Erőszakosságuk, az atavizmusnál fogva, kell hogy időről időre elő-előtörjön; erőszakosságuk ösztönszerű lett a hosszú megszokás erejénél fogva; idő kell hozzá, míg más ösztönök alakulnak. »Még tegnap, mondja Galton, az ember barbár volt, nem kell tehát hinni, hogy fájának természetes hajlamai már kivesztek volna, mivel igazán előre halad. Mi modernnek olyanok vagyunk mint az idegen országba szállított állatok, melyek énszö-fogva új éghajlati és táplálkozási föltételek közé kerültek. Ösztöneink hiányzanak a változott viszonyok között.« Ez annál igazabb, mert művelt lakosságunk egy része barbár állapotok közt teng, amiből következik, hogy a közönséges örökösödésnél és azonfölül a néha jelentkező atavizmusnál fogva, ha teheti, barbár tetteket követ el.

Ilyenek a természetrajz törvényei.

—f.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Kossuth Lajos és a s.-a.-új helyi rabbi.

Kossuth Lajos gyermekkori életrajzából akarok egy kis történetes, két elbeszélőt, mely zsidó körökben elég ismeretes és — akár csak nagyjában, akár részleteiben is hiteles — elég érdekes arra, hogy elmondjam, még azon esetben is, ha az egész merő hagyomány volna. Nagy férfainkról kell, hogy minden érdekeltjen bennünket.

Kossuth Lajos atyja, mint híres s nagyon keresett ügyvéd Zemplén megyében működött, hol a Lengyelországból tömegesen bevándorolt zsidók jelentékeny számmal letelepedtek. Akkori időben, a jámborsága s szentsége miatt híres új helyi rabbi ellen indított pörben Kossuth atyja, mint ügyvéd a vádló pártot képviselte. — Mi okból indított a rabbi ellen a per s miért tartott oly soká, nem tudni; elég az hozzá, hogy a per lefolyásának ideje alatt az ügyvédnek két időse fia s nemsokára maga az ügyvéd is rögtön halállal elhaltak. — Az öhitű s babonás zsidók általában azon hírt terjesztették, hogy Kossuth családtagjainak hirtelen halála a rabbi átkának tulajdonítható, sőt még katolikusok s reformátusok is elismerték a rabbi szentségét és csodátevő erejét s messze földről zarándokoltak hozzá a betegek, szerencsétlenek és nyomorultak, hogy rajtok segítsen. Így élehető, hogy Kossuth ügyvéd özvegye attól tartván, hogy egyetlen megmaradt kis fia is a rabbi átkának áldozatul eshetik, Lajossal a csodátevő rabbihoz sietett s megkérte őt, hogy bocsásson meg neki mindazon sérelmekért, melyeket boldogult férje a zsidó pap ellen elkövetett. S midőn ez megtörtént, arra kérte a »szent férfit«, hogy Lajos fiát megáldja. A rabbi kezdetben vonakodott az anya kérését teljesíteni, de a fiu kedves arczonásai és ritka okos feleletei megnyerték őt: kezeit a gyermek fejére tette s áldásul a zsolnár e mondását választá: *נחמך לראך בן דודנוס מנחם* — »Aldál jámboraidnak zászolt, hogy ragyogjon s lebegjen az

igazság nevében!» (LX, 6) E verset — így szól a hagyomány — Kossuth anyja az imakönyvébe is bejegyezte.

Az új helyi rabbi azért választotta e zsolnárverset, mert benne a Kossuth nevére hangzó »kóset« szó fordul elő, mely héberül annyit tesz, mint »igazság« — későbbben így fordították: »Aldál jámboraidnak zászolt, hogy ragyogjon Kossuth nevében.«

Csurgó.

LICHTSCHIEIN LAJOS.

Romániai levelek.

Bukarest, 1885. április hónap.

Tisztelt szerkesztőség! Bizonyynyal azt hitték, hogy mult év november hó végén adott ígéretemet teljesen elfelejttem volt. Ezen sorok meggyőzik arról, hogy szavamát nem szegem. Szántalan és sokemű foglalatosság akadályozott mai napig, hogy nem végeztem előbb kötelességemet. Hanem most már a sok előző helyett lássunk a dologhoz.

Mindenekelőtt a Magyar-Zsidó Szemle becses olvasói kíváncsiak lesznek, tőlem, ki körülbelül tizenkét év óta élek itt Romániában, megtudni, hány zsidó él ez országban. Boesánat! már nem kíváncsiak, mivel éppen a márczius havi füzetnek 206. lapján olvashatták, hogy az utolsó népszámlálás adataiból kiderül, hogy Romániában mindössze 134,168 zsidó fő él.

A tisztelt szerkesztőség ne vegye rossz néven, ha azt merem állítani, hogy ez egyszer nincsen jól értesítve. A legutolsó népszámlálás valami 25—26 év előtt történt Romániában, úgy hogy tüzetesen senki e világban nem tudja, hány zsidó, sőt hány román él ez országban. Épen a mult szombatán kérte föl P. S. Aurelian, ismert román tudós és több ízben volt miniszter, a kormányt, hogy rendezzen valahára igazi népszámlálást, mire Stolojan belügyi miniszter azt felelé, hogy erre nem kötelezheti magát egyelőre, minthogy hiányzik neki valamennyi e célra szükséges statisztikai segédeszköz. Amnyi bizonyos, hogy a román zsidók száma 134,168 főnél nagyobb, de ép oly kétségtelen, hogy nem emelkedik 400,000 vagy még kevésbé 500,000—600,000-re, amint már 10 év előtt Alexandri Vazul, a románok legnagyobb élő költője és a zsidók legveszedélyesebb ellensége, noha azt mondják felőle, hogy zsidó törzsről szakadt, állította volt.

Tisztelt barátom, Peixotto Franklin Benjamin, egykori észak-amerikai egyesült állami konzul Bukarestben, keresztül-kasul járván egész Romániát, azt találta, hogy körülbelül 250—300,000 zsidó élhet itten.

Ezen számlálás körülbelül 12—13 év előtt történt. Ugy tetszik, hogy ezen szám mai napig is helyes; nem szaporodtunk és nem is fogytunk. Nem fogytunk, mivel a születések a zsidóknál minden évben fölülműlják a halálozási eseteket; nem is szaporodtunk, mivel majd minden nap vándorol ki több család, míg a bevándorlás ugyszólván zsidóra nézve lehetetlen.

A román zsidóság zöme Moldovában él, hol népes községek Jassy, Botosani, Folticsény, Galatz, Román, Bacau és több más városban találhatók, míg a mi részünkön csak Bukurest, Braila és Crajova városokban lelünk nevezetes községeket. Azelőtt Moldovában falvai is szolgálták lak helyül számos zsidónak, több év óta azonban irgalmatlan erőszakkal kihajtatván onnan, nagyrészt a városokba huzódtak, hol tőke és biztos foglalkozás hiányában kimondhatatlan inségben élnek. Nálunk, azaz Oláhországban, négy spanyol vagy portugezai község is van, nevezetesen Bukurestben, hol 350—400 család van, Crajova, Turn-Severin és Plojest városokban.

Az ország fővárosa, Bukurest, 1878-ban 20,749 zsidót számlált, míg a lakosság összege 177,646-ra rugott. Ép akkora községet találunk Botosaniban és kétszer akkora Jassyban, mely egész Románia legnépesebb és legrégibb községe gyanánt tekinthető. Joseph Salomo del Medigo 1619. év telén Lengyelországba Moldován keresztül utazván, Jassyban Jacob ebn Arvai nevű orvost és kabbalistát talált, ki 80 esztendőskoriban Jeruzsálemben kiköltözött, hol meg is halt. Kiderül ebből, hogy Jassyban már több, mint 200 esztendő előtt zsidó község létezett.

A moldovai zsidók nagyobb része Orosz- és Gárországból és Bukovinából vándorolt be, míg Oláhország onnan és az osztrák-magyar monarchiából nyerte zsidó lakosságát. Az utóbbiakat és egyáltalában a német származású zsidókat hajdan »moravceknak« neveztek itten, mely névvel a vallásosság hiányának fogalmát kapcsolták össze. Mostanában vallásosság tekintetében nincsen semmi különbség a »moravcek« és a lengyel és orosz származású zsidók közt, legalább Oláhországban, hol csak a spanyol vagy portugezai zsidók, kik mindnyájan Törökországból jöttek ide, ragaszkodnak hűvebben izraelita vallásunkhoz. Régebben Jassy, Piatza és Folticsény városokban nagy talmud-iskolák voltak, kevésbbé nevezetes jesiha Foksányban is fennállott. Mindezek mostan már megszűntek, a legutolsó híres talmudisták Taubes Jassyban és Malbin Bukurestben voltak. Mindazonáltal majd minden nagyobb községben mai nap is található egy-két sőt több Bét-Hammidrás, melyekben a talmudot nagy szorgalommal tanulják.

Ami a községek helyzetét illeti, kevés kedvezőt lehet felsorolni.

ezek nagyban hasonlítanak a lengyel- és oroszországiakhoz, a mennyiben a rendetlenség és viszálykodás nálunk ép úgy napirenden van, mint ott. Ha azt mondom: nálunk, Romániára és még Magyarországra czélzok — habár odahaza nálunk — most már igazán Magyarországra czélzok — a fontos ok nélküli ezívdások sem igen hiányzanak, föltéve, hogy onnan vett híreim alaposak. Az »ingyen gyűlölet« a hajdani zsidó államot tönkre juttatta, ugyanez most is községeink legveszélyesebb ellene és jellemünknek legkevésbbé szeretetre méltó vonása. Ez annál szomorítóbb, a mennyiben naponkint szemünkkel látjuk, miként seregelnek és egyesülnek antisemita ellenségeink, feledve és félretéve minden egyéb köztük létező különbséget, hogy minél nagyobb kárt okozhassanak nekünk, míg mi zsidók még a veszély órájában sem vetjük végét alap és ok nélküli viszályainknak. De hagyjuk ezen sóhajokat, hisz, akiket illet, ugy sem olvassák és akik olvassák, azokat nem illetik.

A román zsidó községek rendezetlen állapotát még azon körülménynek is kell tulajdonítanunk, hogy a különböző hatalmakat képviselő konzulok ezelőtt még zsidó alattvalóikat is külön felekezeti község létesítésére bátorították. Így létesültek itt orosz, hollandiai és osztrák községek, mindegyik külön-külön képviselőkkel, kik illető konzuljaik által választattak vagy megerősítették. A kapitulációk megszűntével ezen községek eltűntek ugyan, de a pereskedés és a szeparatizmus magva mai napig sem irtható ki.

Községeink rendezetlenségének még más és pedig igen fontos oka van, az, hogy a román kormány 1866 óta teljes közönnyel viseltetik irántuk, egészen magukra hagyván őket. A községek tehetnek és határozhatnak a mit akarnak, a kormány semmiben nem akadályozza, de nem is gyámolítja őket. A melyik zsidónak tetszik, tagjává lesz helybeli községnek és hozzá járul szükséges intézményeinek alapításához és fentartásához, akinek erre nincsen kedve, zsidó marad, a nélkül, hogy valamely felekezeti intézethez adakozzék. Látszólag ez igen nagy szabadelvűség, de ezen elv érvényesítése mellett csak Észak-Amerikában, hol nincs államvallás, látunk virágzó községeket. Romániában, hol az állam mindenható és mindenbe elegyedik, hol az ó-hit az állam elismert vallása, mely sok kioldásban részesül, ezen szabadelvűség a zsidó községek megszűlését lehetővé teszi.

Szép és kíváncsi dolog az autonómia, de csak ott, hol a nagy többség elegendő műveltséggel bír és annyira érett, hogy magaszántából és külső kényszer nélkül megteszi mindazt, ami neki hasznos és a mit a közjó nem nélkülözhet; de furesa és szomorú állapotot teremt, hol a

mivelttség és az érett ítélet egyáltalában hiányzik, hol az állam ugy neveli alattvalóit, hogy nélküle semmit ne tegyenek, hogy semmi vállalkozó szellemmel ne bírnának. A teljes autonómia jó és hasznos Európa és Amerika részére, de nem Romániának, melyet *Francia* igen helyesen *Fél-Azsiának* nevezett. Nem kívánjuk a konzisztórium-féle szervezést a zsidó községekben, mert ez egy kaptafára üti az egész vallási érzést és cselekvést, de nem is óhajtjuk a határtalan autonómiát ottan, hol nélkülözhetlen feltételei nincsenek, azaz, hol a mivelttség, érett ítélet nagyrészt hiányzik, hol a közjóérti áldozatkészség és erélyes vállalkozó szellem nincs eléggé kifejtve.

Hamis liberalizmus szól Ghika János, Romániának 1866. évi belügyminisztere szavaiból, midőn a minisztertanács elé terjesztett referátumában azt mondja: »Tanulmányozván ezen kérdést (azaz a zsidó községek szervezését) azon meggyőződésre jöttem, hogy a kormánynak akármely község vallási ügyeibe való mindennemű avatkozástól tartózkodnia kellene.« Ezen szavak valóságban csak azt czélozták, hogy a zsidó községek sirját ássák. Csakugyan ez volt következményük.

Az említett évig majd valamennyi község a gabella, azaz a rituális módon vígott hus-adóból nagy hasznot vonván, imaházat, iskolát, fürdőt és kórházat nehézség nélkül alapított és főtartott; ma ezen adó tilos levén, valamint egyéb más adó is, mindezen intézetek elenyésztek, és ha itt-ott még is léteznek, nagy nehezen és nem éppen czélszerűen tartatnak fön. A kormány még tovább is megy, nemesak hogy nem segíti a fősorolt intézmények létesítését, sőt még gátolja minden módon azok működését. Ez világosan bizonyítja, hogy nem liberalizmus diktálta a kormánynak az inémt említett azon határozatát, miszerint a zsidók felekezeti ügyeibe bele nem avatkozik, hanem azon óhaj, hogy a községeket megsemmisítse, miáltal a zsidóknak lehetetlen lesz művelődni és előre haladni. Aki ezt tán nem hiszi, annak fölemlítjük azon esetet, hogy most három éve a botosáni városi hatóság az ottani zsidó község készülő félben levő kórházát azon ürügy alatt foglalta le, hogy azon a helyen kaszáruvát kell építenie. Más tény! Most másfél esztendeje Schwarzmann testvérek Braila zsidó község számára pompás iskola-épületet ajándékoztak. Midőn a községi képviselők a törvényszék elé jöttek, hogy ezen ház a község nevére átirassék, kérelmükkel visszautasítottak, minthogy egy nyilatkozott a törvényszék, hogy zsidó község nem létezik. Ép oly sikertelen volt a község fíradozása, midőn az e czélból alakított kultur-egylet nevére kívánta az iskolaház intabulációját. Így az új iskola-épület mai napig a Schwarzmann testvérek nevére van írva a törvényszéknél és ha azoknak ma holnap kedvük jön, ajándékukat visszavenni, megtehetik és így egy

szép napon Braila községe iskolájától meg lehet fosztva. Még több efféle példával szolgálhatnak, hanem úgy hiszem, hogy az említették elegendők állításon erősítésére és bebizonyítására.

Számtalanszor folyamodtunk a kormányhoz, hogy vessen véget a zsidó községek ezen szomorú és káros állapotának, káros ép-ugy a zsidókra, mint magára az államra nézve, de hiába, minden fáradságunk sikertelen maradt. Több ízben egyik és másik miniszter azon reménnyel keesegtetett bennünket, hogy a kormány foglalkozik ezen ránk nézve oly fontos kérdéssel; eredményt azonban eddigelő nem láttunk.

Mindezen fősorolt akadályok és nehézségek dacára még is van zsidó község, még is fönáll számos és jótékonyan működő vallási és kulturális intézet Romániában. A köző iránti buzgalom köztünk is meg van, talán nem oly mértékben, mint másutt; de hála Istennek! még is megvan. Mily gyümölcsöket érlelt ezen buzgalom, második levelemben akárm Isten segítségével röviden vázolni.

Téhtá viszontlátásra!

BECK MÓRICZ.

A zsidók Oroszországban.

Nem saját tapasztalataim alapján beszélhetek az orosz zsidókról: egy minap megjelent, az európai orosz birodalomról szóló, nagyobb szabású munka ¹⁾ legyen indulópontom. — A munka névtelenül jelent meg: sejtik, hogy szerzője egy porosz katonatiszt, ki a porosz hadügyminiszterium által kiküldött orosz expedícióban részt vett. Nem lehet tagadni, hogy a szerző személyes észrevételein kívül az ide vágó irodalmat komolyan számba vette; hiszen 9 lapon sorolja fel az általa használt könyvek hosszú lajstromát. Az igazat mondva, kíváncsi voltam arra, hogy a zsidókra vonatkozólag hány munkát használt? Nagy meglepetésemre találtam, hogy — két könyv és egy folyóirati czikkből áll gazdag forrása. De az, aki könyvében minden áron mindenről akar írni, nem jön zavarba soha. Ha a források cserben hagyják, akkor merit maganagából és a folyam nem akad meg. Ezt, úgy látszik, szerzőnk is tudta: jó lesz ezt megtartani, mert több esetben fogunk oly állításokat találni, melyek becsé csak az említett körülményből ítélendő meg.

¹⁾ Das russische Reich in Europa. Eine Studie. Berlin, 1884.

Amit az orosz zsidók legrégibb történetéről szerzünk munkájában olvasunk, az nem érdemi meg az említést. Érdekesebbek és becsesebbek a statisztikai adatok, melyek hivatalos kimutatásokon alapszanak. Ismeretes, hogy Oroszországban 3 millió zsidó lakik. Legsűrűbben laknak a lengyel tartományokban és az ezekkel határos kerületekben, továbbá Dél-Oroszországban.

A lengyel tartományokban az 1870-iki kimutatás szerint laktak:

Varsóban	144,000	Mogilew	145,000
Petrokow	73,000	Minsk	106,000
Lublin	98,000	Grodno	128,000
Kális	55,000	Kijew	252,000
Sziedlze	77,000	Kowno	110,000
Suwalki	87,000	Wilna	106,000
Radom	72,000	Volynia	205,000
Kielzy	51,000	Podolia	240,000
Lomsha	66,000	Witebsk	80,000
Plozk	50,000		

Mogilewben a zsidók az összes lakosság 17, Grodno- Kijew és Kownóban 12—13, Minsk-, Volynia- és Wilnában 11—12, Podoliában és Witebskben 10⁰/₀-át teszik. Tsaszy kerületében (Mogilew gouverne-mentjében) a lakosság 50⁰/₅-o-a zsidókból áll.

A déli vidékeken a zsidók sűrűbben laknak a következő gouverne-mentekben:

Poltawa	43,000	Jekaterinoszlav	32,000
Tauria	18,000	Cherszon	128,000
Besarabia	80,000	Tsernigow	51,000

A birodalom éjszaki részét illetőleg, a régi Lengyelországtól eltekintve, a zsidók nagyobb számát csak Kurlandban találjuk és pedig 34,000-et.

Érdekes az, hogy van Kijew kerületében egy város, melynek lakossága majdnem kizárólag zsidókból áll, t. i. Berdicsev, az ugynevezett orosz Jeruzsálem. Ezen város kereskedelmi jelentősége óriási. A három évi vásár alkalmával a pénzforgalom 15 millió rubelt tesz.

A volt lengyel királyságban a zsidók leginkább kereskedők; falun az iparral is foglalkoznak; legújában a városokban is igen tekintélyes zsidó gyárosokat találui. Vidéken, szerzünk szerint, semmiféle üzlet zsidó alkusz (Mokler) nélkül nem köttetik. Az orosz hadsereg főszállítói zsidók; sok helyütt a kereskedelem csakis zsidó kézben van. Leginkább foglalkoznak a közvetítő kereskedelemmel. Hogy milyen fontos tényezők a zsidók ezen téren, legjobban látszik abból, hogy mint szerzünk mutatja,

Moszkva városa, az orosz kereskedelem gőzpontja, az utóbbi években külföldi befektetések következtében milliókra menő kárt szenvedett.

Ott a hol a zsidóknak akadályokkal nem kell küzdeni, a kereskedelem a legvirágzóbb. A zsidó kereskedők az ilyen vidékeken minden tekintetben függetlenek; saját bankjaik, alkuszaik és kocsiak vannak. Az áruezkek árát ők határozzák meg, nem az eladók. Ennek következtében szerzünk állítása szerint a földművelés nem fejlődhetik, mert a zsidók a gabona árát is mindig lejjebb szállítják. Pedig más okok magyarázzák az orosz földművelés pangását. Utalok csak az ugynevezett falugye-sülletekre (Dorfgossenschaften és Markgossenschaften); ezekkel jár az adóbehajtásért való közös jótállás, továbbá a rendszeres birtokcsere. Az előbbinek rossz hatása kézzel fogható. Egy példából ez még világosabbá fog kitetszeni. Két paraszt lakik egymás mellett. Az egyik szorgalmas és munkás, a másik iszákos és nem dolgozik. Az idő letelte után az adót meg kell fizetni: ez közös kötelesség; ha a másik hanyagsága miatt fizetésképtelen, az elsőnek érte meg kell téríteni a megszabott összeget. Magától értetődik, hogy ilyen körülmények közt a derek paraszt is egy okoskodik: Minek dolgozzam én szomszédom helyett; gondoskod-jék más értem is.

A birtokcsere hasonló kárral jár. Ki dolgoznék és költsen olyan szántóföldre, mely rövid idő múlva másnak kezébe kerül?

Vannak még más hasonló káros intézmények, melyek a földművelés lendületét megfűsítják. Nem sorolhatom itten fel; de annyit láthatunk a mondottakból, hogy nem épen a zsidó az akadályozó elem. Joggal kérdezhetjük, hogy vajjon azon a vidéken, a hol a zsidóknak nem szabad lakni, a parasztok helyzete jobbe, a földművelés áll-e magasabb fokou? És bizony a nagy orosz birodalom számos kerületében a zsidók egyáltalában nem tartózkodhatnak. Állandóan lakhatnak: a lengyel királyságban, továbbá a következő governementekben: Wilna, Wolynia, Grodno, Kowno, Minsk, Podolia, Poltava és Jekaterinoszlav. Ezen kerületek akármely pontjában telepedhetnek le. Witebsk és Mogilew kerületeiben csak a városokban lakhatnak. A nyugati határtól való 50 mfnyi távolságban új gyarmatokat nem alapíthatnak.

Kiew megyében csak olyan zsidó lakhatik, ki az első osztályu cseh tagja és feddhetetlen jellemű. Ezen törvény áll Nikolájevre (Cherszooban) és Szebasztopolra is. — Kurlandban, továbbá Riga- és Slockban 1835 óta új zsidó gyarmatost nem fogadnak be.

Ezen megszorítások alól ki vannak véve azon zsidók, kik akademiari ranggal bírnak, továbbá az első osztályu cseh tagjai. Az előbbiek még

azon kedvezményben is részesülnek, hogy állami szolgálatba léphetnek. Tényleg zsidók igen előkelő állami állásokat töltenek be Oroszországban.

A zsidók vagy a polgárok, vagy a parasztok rendjének tagjai. Amazok a városok képviselőtestületeinek és tanácsainak tagjai lehetnek; de soha sem állhat ezen hatóságok több, mint harmadja zsidókból. Zsidó nem lehet polgármester.

A zsidó községek belviszonyait illetőleg a szerző csak a lengyel királyságban fennállókkal foglalkozik, mert Oroszország többi részéről az ide vonatkozó adatok hiányoznak.

Az orosz-lengyel tartományokban 1860-ban körülbelül 300 rabbi és több mint 500 rabbisegéd volt; a zsinagógák és az imaházak száma 880-ra ugrott. Azelőtt rabbiképző volt Breszt-Litovszkban; 1847-ben a kormány hasonló intézeteket megnyitott Wlnában és Shtomirban. Állami költségekből fenntartott zsidó iskolák vannak továbbá: Odesza, Kisinew, Venicza, Sztara-Konstantinow és Berdicsew városokban.

Sajátságosak az úgynevezett »talmudi municipális köztársaságok!« A szerző nem mondja világosan, hogy ez alatt mit kell érteni; a többi adatokból pedig látszik, hogy a községeket érti. A községek élén, úgy mondja, áll az előjáróság a »Kagal« vagy »Cheder Hakagal« (tehát itt is szerepel ez a titokszerű szó. De itten legalább láthatjuk, hogy ez félreértés. A héber szó: »Káhál«, és a »község« jelenti) továbbá a zsidó törvényeszek »Bél-din«, melynek érvényességét a kormány is elismeri. (Mindaz, amit a szerző a »Kagal« hatalmáról beszél, részint koholmány, részint nem érdemli meg az említést.) A zsidók nagyobb része saját körében német jargont használja (*Hiveriteit*); úgy írja ezen szót a szerző: valószínű azért, mert ezen szó kijelítését olyan zsidóktól hallotta, kik az »se-t nem tudták tisztán kiejteni, e szó annyit tesz, hogy »héber-deutsch«.)

A jargonban szerzőnk szerint a tolvajnyelv elemei is találhatók. (A tolvajnyelv=Chochemerlősen vagy Cheszenlősen. Az utóbbi szót a szerző úgy magyarázza, hogy chesz=okos. Hogy héber tudományát honnan merítette, nem mondja. Annyi bizonyos, hogy nem igen mely forrásból. De érdemes lett volna kimutatni, hogy hol fordul elő a »chesz« szó).

A művelt zsidók németül is jól beszélnek és majdnem mind Német-országot tekintik azon országnak, melyben fajuk legszebben virágzik »és e miatt szívesen csatlakoznak Oroszországban is a németekhez.« Hogy ezen általános állítás hogyan egyeztethető össze a következő, egy más helyen előfordulóval, azt nem érthetem. A munka 146. lapján t. i. azt olvassuk: »Az oroszoknak a zsidók ellen való ellenszenvét ezek, magától

értődik, teljesen viszonozzák és ebből magyarázható, hogy a nihilisták közt a zsidók mind számrá, mind jelentőségre nézve oly kiváló szerepet visznek.« Hogy a nihilisták éppen az idegen elemeket gyűlölik, hogy csakis az oroszok befolyását akarják emelni, és hogy legalább nézetük szerint, törekvésük hazafias, az közismeretes dolog; és mégis azt mondja a szerző, hogy az orosz zsidók épenséggel nem hazafiasak.

Ilyen az általánosítás következménye. — Bizony a munka előnyére vált volna, ha a szerző csak a *tételek* előadására szorítkozik vala; tudományos és komoly munkákban szokás minden szót igen jól megfontolni.

Budapest.

BLOCH HENRIK.

T a n ü g y.

A zsidó népiskolák.

III.

A népiskolai koru gyermek az elvont dolgok megértésére még nem érett, azért a káté, mely az absztrakt isteni tulajdonságokról és együt körmönfont theologiai finomságokról elmélkedik, nem való a népiskolába. A vallásosság nem az értelemben, hanem az érzelemben gyökerezik: az erkölcsi érzelmek teszik az embert erkölcsivé, a vallásos érzelmek pedig vallásossá. De megfordítva, lehet valaki erkölestelen, ha az erkölcsi ítéletek egész rendszerét, az etikát, akár könyv nélkül tudja is, és lehet valaki vallástalan ember, noha a hittételeket egytől-egyig megtanulta is. A káté tehát, mely a vallásos ítéleteket, a hittételeket, tartalmazza s ezen ítéleteket a gyermek *értelme*re törekszik adni, nem alkalmas a vallásos *érzelem* kifejtésére, nem alkalmas arra, hogy a gyermeket vallásossá tegye. Az elemi iskolai tanítás taumenete genetikus, azaz az egyes tantárgyban való fokozatos haladásra az illető tantárgy történeti fejlődése szabja meg az utat. Minthogy pedig káté a vallás fejlődésének nemesek hogy nem a kezdetleges, hanem a jelenkorra nézve legvégsőbb stadiuma, azért nem alkalmas arra, hogy azt kezdőknek tanítsák.

A káté tehát egyáltalán az elemi iskolába nem való, mert homlok-egyenest ellenkezik a nevelő oktatás lélektani törvényeivel és különösen nem való a zsidó népiskolába, mert ellenkezik a zsidók vallásos nevelésé-

nek több ezer éves tradíciójával, a mely, mint a legújabb észszerű pedagógiai tudomány kimutatta, helyes nyomon járt, midőn a bibliát tanítván a gyermekeknek, a történeti vallástani elvét követte.

De amit eddig hitfeleink öntudatlanul csupán helyes nevelői ösztönből tettek, azt ezután a zsidó elemi iskolának világos ezeltudatossággal kell folytatnia. És ez a tudatosság, valamint a megváltozott műveltségi viszonyok a vallástani e hagyományos módjába jelentékeny módosításokat hoznak. Az irány, az alapelv helyes és érintetlen marad, de a kivitel tetemes javítást igényel.

Nézzük, hogy végezte a vallástaniást a régi zsidó iskola, a chéder? ¹⁾ Alig tanulták meg a gyermekek a gépígyes héber olvasást, máris az eredeti szövegű bibliát adták a kezükbe s a tanító addig mondta előttük egy-egy versnek a szószertint fordítását, míg az egész gyermek-sereg le nem tudta fordítani. Minthogy ezenkívül csak az írást és kevéske számtant tanítottak, a jó hosszúra mért napi tanítási időt nagyobbára a biblia fordítására lehetett szánni, elannyira, hogy a gyermekek már a második év végén a Genesist és Exodust jól tudták fordítani. A következő évben már egy-egy héten nemcsak Mózes öt könyvének megfelelő heti szakaszát (szidra) és a haftarást fordították, hanem alkalmilag Eszter könyvét (purimra) és Jeremiás próféta Siralmait (Áb kilenczedik napjára) valamint Józsuát és a Birákat is. A negyedik esztendőben aztán fordították Sámuel és a Királyok könyveit és Salamon példabeszédeit. Ha az iskolázás tovább is tartott, a Rasi-féle kommentár és a próféták könyvei kerültek sorra. Látni való ebből, hogy a chéder majdnem végig tanította a szentírást. Ámde a biblia fordítása, amint már említettem, kettős cél-nak szolgált: vallástani is volt, meg nyelvtanítási is. Az a chéderbeli zsidó gyermek 4—5 év alatt nemcsak a biblia tartalmával ismerkedett meg, hanem egyszersmind megtanulta a héber nyelvet jobban, mint a gimnazista nyolcz év alatt a latint. De hogy is ne! A chéder nem kizárta a gyermekeket, mint a latin iskola, deklinációkkal és konjugációkkal, nem fojtotta el bennük a tanulási kedvet érthetetlen grammatikai absztrakciókkal, nem kényszerítette a gyermekeket, hogy elmélked-

¹⁾ A chéder fogalmától csak azok előtt elválaszthatatlan a fónák, a viaszatész, a kiknek történeti érzékük nincs s a kik saját hitfelekezeti intézményeinket is ellenségeinként vett becsőmértékkel mérik. A chéder annak idején ép úgy helyén volt, mint ma a modern népiskola és sok tekintetben jobb volt, mint az akkori keresztény iskola, ahol egy kiszolgált káplár, egy quieskált szabómester vagy a harangozó szabad óráiban színtén nem tanított egyebet, mint a kátét meg a minisztrálást, legfőlebb még egy kis olvasást az úgynevezett abécé-súlyokról.

jenek egy nyelv törvényein, egy nyelv szellemén, még mielőtt magából a nyelvből csak egypár szót is ismertek volna, hanem tanította a gyermekeknek magát a nyelv anyagát minden grammatikai csúcs-csavarás nélkül és tanította a nyelv anyagát egy örök becsű, a gyermek szellemmel kongeniális írásművön. És a modern pedagógiai tudomány utólagosan meg is adta ennek a föld poráig lenézett chédernek azt az elégtételt, hogy nemcsak a vallástaniásban követett methodikái eljárását ratifikálta, hanem egy idegen nyelv tanításában is egyedüli helyesnek vallotta azt a módszert, melyet a chéder alkalmazott.

Igy járt el a zsidó iskola hajdan, midőn, mint a többi felekezetek iskolái is, majdnem kizárólag a vallást szolgált, mivel akkor az emberek szellemét a valláson kívül más eszmék alig mozgatták. És napjainkban? Napjainkban a zsidó népiskolának természetesen reagálnia kellett a mai korszak követeléseire. Be kellett fogadnia mindazon tudásanyagnak az elemeit, mely a modern köztudat tartalmát teszi. A vallásos eszme mellett a nemzeti eszme lett a zsidó népiskola másik vezéresillaga. Helyet adott a nemzeti életnek valamennyi nyilvánulásában, a hazai nyelvnek, a hazai történelemnek, a hazai népelet ismertetésének, a nemzet szellemi közkinésének, az irodalomnak, a hazai föld ismertetésének. De ugyancsak a modern köztudatnak engedve, helyet adott a zsidó népiskola a természeti tárgyak ismertetésének is mind anyagukra, mind pedig alakjukra és mennyiségükre nézve. Így szaporodott meg a modern iskola anyaga. Ehhez járult, hogy a tanítványok testi fejlődésére való tekintet sürögösen követelte a tanítási idő tetemes redukcióját. Tehát kétszerte annyi anyagot felényi időben. Ezt a problémát bűvészi mesterség nélkül másképp meg nem lehetett fejteni, mint úgy, ha a zsidó népiskola felekezeti tananyagának egy nagy részét el nem ejti. El is maradt a héber imádságok fordítása sok helyen egészen és a biblia fordítását is annyira alább szállították, hogy alig van az országban zsidó népiskola, ahol a Genesisen, Exoduson és legjobb esetben a Deuteronomiumon kívül többet is fordítanak, noha a heti tanítási időt kiterjesztették a megengedhetőségnek egész a legvégsőbb határáig. De a felekezeti anyag illetően redukciója mellett is a zsidó népiskola tanterve még mindig oly tömördek anyagot ölel fel, hogy e tekintetben semmi más felekezetnek az iskoláját ehhez még csak hasonlítani sem lehet, hogy a most sokat emlegetett túltelhelésről tulajdonképen csak itt lehet szó, hogy e tömötelen anyagnak a megkívánt nevelő hatása aligha lehet. És valóban, a zsidó népiskola több rendbeli fogyatkozása mind ebből az egy forrásból, a tananyag túlságos sokaságából ered. És mégis hitsorsosaink közül sokan még kevéslik a felekezeti anyagot s

több vallásos buzgalommal, semmint pedagógiai belátással több eredeti bibliát követelnek; mások pedig, a kikben ép oly kevés a vallásos buzgalom, mint a pedagógiai belátás, ellenkezőleg azt kívánják, hogy az eredeti szövegű biblia ejtessék el merőben.

Már pedig, ha a zsidó népiskolát a rendes kerékvágásba akarjuk terelni, szükségünk lesz mind a két minőségre: a felekezeti ügyünk iránti meleg érdeklődésre, és iskolai dolgokban belátásra és szakértelemre. A pedagógiai belátásra szükségünk lesz az egyoldalú vallásos buzgalommal szemben, a mely folyvást szerelme tárgyára, a régi chéderre kacsingat, noha egyébként rokonszenvezünk ezen irány meleg vallásos érzelmeivel és tanítási hagyományainkhoz való hűséges ragaszkodásával. A felekezeti ügyek iránti meleg érdeklődésünkre és a pedagógiai belátásra pedig szükségünk lesz azokkal a veszedelmesebb atyfiakkal szemben, akiknek se vallásuk, se belátásuk, akik a zsidó népiskolát ki akarják vetköztetni minden jogosult sajátságából, akik szüntelenül reformot sürgetnek, de akik előtt ez a reform nem más, mint mindenben a keresztények vallásos szokásait majmolni, akik a zsidó biblia helyett a nem-zsidó kátéval akarják bennünket boldogítani, akik a héber nyelv tanítását egészen fölöslegesnek mondják.

Vizsgáljuk előbb az exkluzív felekezetiesség álláspontját. Ennek a hívei már most is keveslik a zsidó népiskola felekezeti anyagát és hevesen tiltakoznak a további megszorítás ellen, mivel a megfogyatkozott tananyag mellett nem látják kellőképpen biztosítva a zsidó vallásos hagyományok, a zsidó szellem tova öröklését. Maga ez az aggodalmuk feltétlenül becsülésre méltó, mivel buzgó vallásos érzelmeire s arra a helyes felfogásra vall, hogy a zsidó népiskolának egyik fő-fő feladata helyet biztosítani a zsidó vallásos szellemnek a serdülő zsidó nemzedék szívében. De már abban nagyon tévednek, ha ezt a szellemet és a vallásos érzelmet úgy vélik legbiztosabban megerősíthetni, ha minél bővebbre mérik a zsidó népiskola számára a felekezeti anyagot. Ne törekedjenek a mai zsidó iskolát egy rég meghaladott álláspontra visszazorítani! Ez ép oly lehetetlen, mint a hogy nem lehet egy felnőtt embert gyermekkori kabátjába bújtatni. Ne feledjék el, hogy a vallásos vakbuzgalomnak az az átkodottsága veszélyeztette még mindig leginkább magát a vallásos érzelmet, hogy nem akart a haladó kornak engedményeket tenni, hogy a letűnt idők fejlettebb vallásos nézeteit rá akarta erőszakolni egy eszmében és világ-nézetében gyökeresen megváltozott haladottabb korra. Manap a chéder valamennyi zsidó tananyagának nem volna meg a vallásos érzellem fejlesztése az a hatása, mint annak idején, sőt ellenkezőleg, inkább kárt

tenne benne.

Azután még egy. A neveléstudomány minden kétséget kirekesztőleg behozonyította, hogy nem a tananyag sokaságának, hanem a helyesen megválogatott kevés tananyag helyes módszertani feldolgozásának van csak nevelő hatása. A tanítandó vallástani új fogalmakból pl. csak akkor fakad a megkívánt vallásos érzellem, ha először ezek a vallástani fogalmak helyesen vannak megválasztva, ha, teszme, egyéb minőségeik mellett megfelelnek a gyermek appercepcziói képességének, fejlettségi fokának (tehát nem káté!) és ha másodszor ezeket az új fogalmakat bizonyos lélektani törvényeken alapuló módszertani elvek szerint megmivelem, azaz megfelelő egységekbe foglalom, összekötöm a gyermek lelkében már meglévő rokon fogalmakkal, az így összefoglalt fogalom-csoportból levonatom a gyermekkel a benne rejlő igazságot, az erkölcsi alapvetet, az így nyert erkölcsi ítéletet alkalmaztatom az élet különféle helyzeteire stb. Ezt a methodikai eljárást minden más tantárgynál is alkalmazni kell, de még inkább a vallástanításnál, mert legelső sorban erre nézve áll az az igazság, hogy nem maga a tananyag a fontosabbik, hanem az a hatás, melyet a gyermekre gyakorol, nem maguk a vallásos fogalmak vagy történetek, hanem az ezekkel támasztott vallásos érzelmek. Ez a hatás azonban csak az anyagnak fentjelzett módszeres megmivelése által érhető el, a módszeres megmivelés pedig időt, sok időt követel. A dolog tehát így áll: Vagy azt a töménytelen anyagot választjuk, de azon nyersen, mivel módszertani feldolgozása még ötven heti órában is merő lehetetlenség, s a mely e szerint nem is eredményezheti a kívánt hatást: a vallásos érzelmet; vagy pedig választjuk a tetemesen leszállított, de gondosan megválogatott anyagot, mely a kellő methodikai megmivelés mellett biztosan megszüli a várt eredményt. Akik tehát, mint a jelzett irány hívei is, igazán azt akarják, hogy a zsidó népiskola a zsidó szellemet kultiválja és maradandó vallásos érzelmeket keltsen a következő nemzedékben, azoknak csakis az utóbbi módot lehet választaniok.

Ennyit az egyoldalú vallásos buzgalom híveinek.

Végezzünk most a másik irányval, a mely — a lucas a non lucendo mintájára — felekezeti iskolát akar felekezeti szellem nélkül.

Budapest.

RADÓ VILMOS.

A cincinnatii (Ohio, Amerika) rabbiképző-intézet (Hebrew Union College) előadásai a múlt téli félévben:

Dr. *Wise* (az intézet elnöke): Bevezetés a szentírásba. — A vallás-tan methodikája. — Misna: Berákhót, Abóth. — Maimini, Móre Nebukhim, Széfer Hammadá.

Dr. *Mielziner*: Bevezetés a talmudi hermeneutikába. — A talmudi jog elvei. — Talmud: Kiddusín, Szanhedrin. — Codices: Maimuni, Hilkhoth Isóth; Sulehán Árukh, Orach Chájim. — Midrás: Beresith rabbá. — Héber stílusztika.

Dr. *Zirndorf*: A zsidók története. — A zsidó irodalom története. — Homiletika, gyakorlatokkal. — Zsoltárok és Példabeszédek.

Dr. *Eppinger*: A Genesis beható magyarázata. — Rasi a pentateuch-hoz. — Jóh könyve. — Szir nyelv. — Talmud: Barákhóh. Rós Hassáná.

Mannheimer S.: Araméus nyelv, Dániel és Ezrá könyvei olvasásával. — Héber nyelvtan gyakorlatokkal. — Szentírás olvasása: Deuteronomium, Józsuá, Sámuel, Királyok, Zsoltárok.

¹⁾ L. M.-Zs. Szemle I., 539, 604, 660.

Cincinnati.

Közli: ZIRNDORF H.

KÜTFÖK.

33. sz.

Zsidó kaszinók a negyvenes években.

18226/1842.

Löbl. Magistrat.

Wir machen hiermit die ergebenste Anzeige, dass zum Zwecke einer geselligen und nützlichen Unterhaltung mehrere Israeliten zusammengetreten sind um, nach dem Muster der in Szegedin, Pest und andern Orten bestehenden israelitischen Casinos auch hierorts einen israelitischen Casino-Verein zu begründen. Das Bedürfniss nach einem derartigen Sammelorte ist so stark, dass sich jetzt schon im Locale des bürgerlichen Kafesieders Herrn Holinger beinahe 70 israelitische Mitglieder diesem zu errichtenden Vereine angeschlossen haben, welche hiemit die entworfenen Statuten einem löbl. Magistrate unterthänigst unterbreiten. — Pressburg, den ... April 1842. — Die Mitglieder des zu errichtenden israelitischen Casino-Vereins.

Pozsony város ajálja 1842. april 5-én azon hozzáadással, hogy e kasino »kereskedési tekintetekben hasznos is lehet.« A Helytartó-Tanács május 17-én helyben hagyja.

Az országos levéltárból.

34. sz.

A pesti zsidó község Kassa város ellen.¹⁾

Euer K. K. Hoheit Hochlöbliche Ungarische Statthalterey!

Unter dem Vorwande, dass sowohl In- als auch Ausländer Juden gegen die am 18-ten Aug. 1806 No 16,240 erlassene Hohe Statthalterey-Verordnung, ohne den erforderlichen Pässen in der König. Freystadt Kaschau erscheinen, hat der dortige Stadt-Magistrat angefügtes Publicandum ergehen lassen, welches mittelst dem Pester Stadt Magrat unterthänigst gefertigtem Handelsstande zur Notitznehmung zugesendet wurde. — Vermög welcher 1-tens Alle Israelitischen Individuen verständigt werden, dass sie blos mit Normalmässig ausgestellten Pässen versehen, in diese Stadt kommen dürfen. 2-tens. Jene Israeliten welche im Kaschau übernachten wollen, müssen bey ihrer Ankunft ohne früher absteigen zu dürfen sich darüber bey der Stadt-Hauptmannschaft melden, ob sie in einem öffentlichen städti-

¹⁾ L. M.-Zs. Szemle I. 476. l., a 16. sz. Kütföt.

A helytartótanács végzése a kassai körlevél ügyében 1).

11625. sz.

Ex Consilio Budae dd. 22. Apr. 1834. Citti Cassovien. Quoad Statuta et Civico Magtui hisee rescribitur:

puncto 1-o statuti probato;

punctum 2-um eo alterari, ut ad gremium Cittis adpellentes Quaestores Israelitici Passuales literas juxta continentiam puncti 1-i in Domo Teloniali extra recinetum Cittis situata aliquam jam productas conducto praevis hospicio, quod ipsis in Domibus quoque privatorum tenere admissum erit, rebusque suis deoneratis, Capitaneo Cittis praesentare teneantur;

punctum 3-um quod adversa prorsus principiis commercialibus ratione, revelationem secretum commercialium involvit, tribuendumque vel denegandum contractus quaesturales incuendi Indultum arbitrio Capitanei Civici defert, consequenter Ius monopolii Civibus gremialibus tribuere videtur, eo modificari, ut Quaestores Israelitici tempus exigendo in Citta moraesopumque commorationis in summa duntaxat generalitate indicare sint obstricti;

punctum 4-um quo ordinibus normalibus relate ad quaestum circumforaneum, liberumque artium exercitium publicatis adversum, penitus exmittendum;

punctum denique 5-um de poena corporali mulctis item pecuniariis per Capitaneum Cittis dictandis sonant, in conformitate B. Resolutionum Regiarum intuitu transgressorum Politiae ordinum editarum, nec non juxta dispositionem Legis ea modalitate ad specifica reducendum venire ne sors partium arbitrio Judicis relinquatur.

Dum in reliquo Civico huic Mgtui factum illud, quod in obversum Partis III. tit. 2. Statutum per se conditum, quim idem fine revisionis, obtinendae approbationis subtraxisset, typis mandare, vulgareque presumpsit, hisee serio improbat: Eidem ultro committitur, ut merito subsumptam Determinationem in quaestione vertentem, pro invigora declarare, alterandumque juxta praemissa. Statutum fine revisionis obtinendaeque, altissimae approbationis isthuc subternere noverit.

A pesti zsidó község levéltárából

közli: GOLDHEIM LIPÓT.

36.

Zsidó temető Nagy-Kanizsán.

Anno 784. den 4-ten Juny Ist im Schloss-Körmennd Wegen den in Canisa Neu errichtenden Juden Freydhof folgende Resolution gñädigst ertheilt worden: als

Extractus Concertationis Anno 784. Die 4-ta Mens. Junii in Arce Körmennd habitae.

1) A H. T. T. e rendelete nyilván a 34. sz. alattinak következtése.

Expos. 35: Judaica Communitas Canisiensis supplicat in eo, ut siquidem praexistens Judaeor. Coemeterium jam plenum esset, alter Commodus locus designaretur, quem etiam fundum vel eà ex ratione, quod praexistens quoque Coemeterii sui Cinctura per homines malitiosos succensa fuerit, et non raro ipsa etiam inhumata corpora effosa, tumulique adpartiti extiterint, muro cingere possent, cujusmodi efformandi Coemeterii delineatio una cum projecto sumptuum hic advolvitur.

Opinio: Hic Instantià per Dnum: Administratorem Dno: Inspectori Csemez finem in eum, ut certum locum, ubi videlicet Coemeterium Judaeorum Commodius efformari quiret, exquireret, Communitatu existente, refert Dnos: Administratorem, Coemeterium non procul ab Alodio Dnli: defigi posse, nam in aliis fundis oppidanis nec commodus locus reperibilis esset, et si etiam reperiretur, ipsi oppidani obsisterent, excisionemque Coemeterii non admitterent.

Ut porrò Coemeterium muro cingere possint vel ad procavendas varias incommoditates, quas Judaei tum occasione inhumationis, cum etiam alio tempore sufferre debuerunt ipsis applicdari posse censetur.

Quantum autem spatium Coemeterium illud occupet, id qq. determinari debet, juxta equidem delineationem 25: orgiae tam in longitudine, quam et latitudine desiderarentur, opinione autem Dni Administratoris 20: etiam orgiae sufficient. Quia vero muro cingendum esset, non nihil majus potius spatium ipsis cedendum esset, ut eo major ipsis stabilitas procuraretur.

An vero spatium Terrae pro Coemeterio exciendundum gratis, aut vero pro pecunià cedatur, à Gratia Dnli: dependet, censetur nihilominus gratis non esse cedendum, eatenusque Dno: Inspectori Csemez committendum esse, ut cum Judaeis conveniat, conventionem pro ratificatione suae Illustritati notificet.

Resolutio Fiat projectum Contractus cum Judaeis, ita, ut competens aliquod quantum ad Cassam Administrationalem titulo Census pro fundi usu solvere teneantur, quidquid vero quacunque ratione eo aedificaverint, id occasione receptionis Dnium: ipsis refundere nullà ratione obligetur, verum ipsis demoliri integrum maneat, sed nec quidquam citra specialem Indultum Dnii: inaedificare presumant. Caeterum extensio et cinctura projectari modalitate approbatur.

Kraft und gemäss obiger Herrschaftl. Resolutionist der Juden Gemein der Fundus neben der Schwytzer Huth-Weyde mit der Herrschaftl. Ingenant Ketten mit 25 Clafter in der Länge und so fiell in der Breite zusammen in quadrat mit 100. Klaff. ausgemessen, und assigniret worden, wofon die Juden Gemeine alljährlichen Zwey idest 2 fl: — Titulo Census in die Herrschaftliche Canisauer Cassa wird zu zahlen haben. Sigl. Canisa, den 1-ten Augusti: 784.

Canisa, den 1-ten Augusti: 784.

Fr. Amts-Kantzeley,
Joh. Csemez Inspectör.

A nagy-kanizsai zsidó község levéltárából

közli: NEUMANN EDE.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: A szegedi zsidók 1785-től 1885-ig. Írták: *Lőw Immánuel* és *Kulinyi Zsigmond*. Kiadja a szegedi zsidó hitközség, Szeged. Az Énekek Éneke, fordította *Lőw Immánuel*, Szeged. Száz év. Prédikáció, 1885. április hó 12-én tartotta *Lőw Immánuel*, Szeged. — *Hochmuth Á.* Der Talmud. Separat-Abdruck einer vom Verfasser unter obigem Titel zuerst in »Magyar-Zsidó Szemle« 1884. erschienenen u. von demselben für die »Neuzeit« übersetzten Artikel-Serie, Bécs. *Ehrlich M.* Königsthum und Staatswesen der alten Hebräer. Nach biblischen und talmudischen Quellen bearbeitet. Eine populär-wissenschaftliche Studie. Steinamanger. — *Kohut S.* Aruch Completum, az ötödik kötet eleje, (5 betű egészen és 2 kezdete). Bécs. — *Molnár L.* Atyai tanács egyetlen leányomnak. Ifjú honleányainknak ajánlva. Budapest.

Dr. Beck Móríc, bukuresti rabbi, kit folyóiratunk e számában van szerencsénk olvasóinknak bemutatni, nemcsak születésre (dr. Beck veszprémmegyei), hanem érzésre és nyelvre egyaránt magyar ember. Érdekes és tanulságos levélét szívol szóra adjuk, a mint írta. Olvasóink bizonyára velünk együtt nyereségnek tartják, hogy a tudós férfi kitűnő tolla ezentúl állandóan fogja a Magyar-Zsidó Szemle tartalmát gazdagítani.

Két francia nyilatkozat. A párisi Charité-kórház igazgatója, *Hardy* tanár, az Academie de Médecine-ben fölolvasást tartott a francia faj szaporatlanságáról s kifejté, hogy az egyetlen hathatós eszköz az országos baj orvoslására a zsidók tömegesebb bevándorlásáról gondoskodni. A zsidó, ugymond Hardy, okos, iparkodó és becsületes s mindenekelőtt szapora faj; a bevándoroltak gyermekei már kitűnő francia polgárok lesznek. — Ugyanott tartott a mult hóban fölolvasást *Noël Guénon de Mussy* a zsidók egészségügyéről. »Mózes — így hangzik e tanulmány egy része — úgy tetszik előre látta az újabb fölfedezéseket némely betegségek ragályosságát és a járványokat illetőleg. A disznóhus élvezetének tilalma, a parancs, hogy az állatok vérének élvezetétől tartózkodni kell, azon állatok beleinek pontos vizsgálata, melyek tisztátalanok, ha tüdőjükhöz csomók (ma: tuberkulák) vannak, stb. kitűnő rendszabályok, qui

devraient étre généralement adoptées »melyeket általánosan kellene elfogadni.«

A német bűnügyi statisztika adatai 1882-ből a minap hivatalosan közöltettek. Ebből a mainzi »Israelite« igen érdekes kivonatot közöl egyik márciusi számában. Ez adatok szerint esik 100,000 katolikus evangélikus és zsidó lakosra: állam, vallás és a közrend elleni bűntény 103,100 és 128; személybiztonság elleni bűntény 274, 210 és 212; vagyon elleni bűntény 392, 362 és 274; hivatalban való bűntény 3-9, 3-2, 3-2. Ime néhány érdekes részlet a Reichsjustizamt közleményeiből. Esik 100,000 emberre felekezetenként szerint:

	kath.	evang.	zsidó
Sértés	86	80	123
Tolvajlás	184	170	63
Súlyos testi sértés	114	68	29
Gyilkosság	0-4	0-3	—
Gyermekgyilkosság	0-4	0-3	—
Rablás	1-1	0-8	0-3
Orzás	20	18	27
Csalás	26	26	60
Zsarolás	1-0	1-2	1-6
Vétkes bukás	0-2	0-4	3-4
Gyújtogatás	1-2	1-5	0-5
Hamis eskü	2-6	1-6	7-1
Hivatalnokok elleni erőszak	28	26	11
Úzsora	30	46	21

E számok, jegyzi meg a mainzi lap, korántsem tüntetik föl rózsás színben hitorsosaink erkölcsi állapotát, de azt is bizonyítják, hogy az antisemitáknak éppen nincs joguk a zsidók fokozódó elerkölcselenedésére következtetni. Mert bár némely bűntényekben a zsidók aránya a többi felekezetekét meghaladja (vétkes bukás, csalás, hamis eskü), nem szabad felednünk, hogy a németországi zsidók a többi felekezeteket meghaladó arányban oly hivatásnak élnek (ipar, kereskedés stb.), mely az ily bűntények elkövetésére különösen ad alkalmat. Az úzsoráról való hivatalos adatok pedig egy százszor megezáfolt állításnak újra kimutatja teljes alaptalanságát. De hát azért az úzsora mégis »zsidó bűn« marad a mindkét nembeli vénesszonyok szemében.

Magyar tudósok külföldi utja. *Munkácsi Bernát* a magyar hel. akadémia költségén Oroszországba utazott, a votják és csuvas nyelvek tanulmányozására. *Kunos Ignác* ugyancsak nyelvészeti tanulmány-utra indult Törökországba a *pesti zsidó hitközség* ösztöndíjával.

Egy új társaság alakult »Ezrá« ezimen Berlinben azon zsidók támogatására, kik a keresztény misszionáriusok kezébe esnek. Egész Németországban és némely más európai államokban is van tagja — eddigelé összesen: 6,300.

Egy amerikai hivatalos levél. Lapunk amerikai munkatársa, *főlt. dr. Rosenspitz Sándor* egy cincinnati újságot küldött be április 3-ról, melyben a következőket olvassuk: A Szeirith-izrael község Cincinnatiában szép új zsinagógát épített s fölavatása ünnepére egyebek között meghívta a kormányzót, Hoadlyt is. Ez a következő levéllel válaszolt a meghívásra: Ohio állam, végrehajtó osztály, a kormányzó irodájából. Columbus, 1885. márczius 20. — Bing M. urnak, a S. I. község titkáranak, Cincinnati Ohio. — Tisztelt uram! Vettem levelét, mely új templomuknak f. hó 20-án, pénteken tartandó felavatására meghí. Rendkívül sajnálom, hogy nem lehetek majd jelen; hivatalos kötelességek e napra Columbusba szólítanak. A benső viszony, melyben már husz s egynéhány év óta zsidókkal állok, a legnagyobb tisztelettel tölt el engem a zsidók erényessége, erkölcsiessége és vallása előtt — úgy egyenként, mint általában. Akár volt a zsidó az ókorban az Isten választott népe akár nem, bizonyos, hogy az elyek, melyek szerint él, érdemessé teszi őt arra, hogy ma nevezze magát annak. Kevés zsidóra akadni fogházainkban és igen kevesen veszik igénybe a közjótékonyt. Önmegbecsülés, szorgalom, becsületérzés és tehetség dolgában Izrael gyermekeit manapság egyike sem mulja fölül azon osztályoknak, melyek összevegyült nemzetünket alkotják. — Fogadja legszívesebb kívánataimat az esemény sikeréhez s a község jólétéért, melyet ön képvisel s a népért, melyhez ön tartozik. Remélem, hogy évről-évre gyengülni és pusztulni fog az előítélet és gyűlölet sánca s hogy a keresztények föl fogják ismerni igaz és állandó érdemét ama nagy népnek, mely a világot a legjobb vallással ajándékozta meg — ama népnek, melyet szívós életrevalósága föntartott az emberiség javára tizennyolez évszázad üldözései daczára. Maradtam stb. *Geo. Hoadly.*

A zsidók Franciaországban. Az »École des hautes études« segédigazgatója, *James Darmesteter* a Collège de France-on a perzsa nyelv és irodalom rendes tanárává nevezetett ki. — Az Académie des Sciences dícsérettel tüntette ki dr. *Bloch* fiziologiai kutatásait.

Egy orosz tudós, *Gradvoszky A. D.* pétervári egyetemi tanár minap megjelent nemzetgazdasági munkájából a londoni *Jew. Chron.* a következő mondatot idézi: »Zsidó kérdés csak kezdetleges műveltségű országokban van; Európa nyugati államaiban nincs zsidó kérdés és így lesz, így kell lennie idővel Oroszországban, Romániában, Magyarországon is.« Valóban, szép társaságba kerültünk!

TUDOMÁNY.

Palesztina nyelve a második templom utolsó századában.

II.

A Palesztinában dívott araméus nyelvjárást *jeruzsálemi* nyelvnek is nevezték, megkülönböztetésül a babilóniai nyelvjárástól.¹⁾ Hogy *szürszinak* (szírnek) is nevezték, már említettük.²⁾ A galiléusok nyelvjárást említik a források, hogy kiejtésük egyik tulajdonságát feltüntessék, mely a samaritán nyelvjárást is jellemzi, t. i. a különböző torokhangzóknak — melyekben tudvalevőleg a sémi nyelvek bővölkednek — egyforma kiejtését.³⁾ Bétshesán (Skythopolis) és Tabeón, északi Palesztina két városáról szintén értesülünk, hogy lakóik Alef és Ain közt nem tettek különbséget, a miért nem volt szabad közülök nyilvános előimádkozót választani.⁴⁾ Ellenkezőleg Judéa lakóinak helyes és gondos beszédjüket érdemül számítják, melynek kiváló rangjukat a vallástörvény ismeretében köszönik, míg Galiléa hanyag beszédmódja a tóra elhanyagolását is okozta.⁵⁾ A galiléusok nyelvi gyarilóságából egy másik részlettel is megismerkedünk: hogy a szavakat érthetetlen-ségig összehuzzták. Valószínű, hogy Jézus galiléus létére jobb nevelés vagy személyes iparkodás folytán kiejtése tisztaságában közel állott Judéa lakóihoz, mert nem találunk az evangéliumokban czélzást rá, hogy rajta is, mint ez Péter apostollal történt, galiléus kiejtése miatt gúnyolódtak volna. — Érdekes lesz, itt még két más, Galiléát illető adatot említeni, melyet a talmudban talál-

¹⁾ L. Dukes, i. h. 3. l.

²⁾ L. fent, 217. l. i. j.

³⁾ L. Bab. Erúbin, 53 b.

⁴⁾ Bab. Megillá 24 b.

⁵⁾ L. Erúbin 53 b.

lunk. Először azt olvassuk, hogy néha két neve volt egy embernek: az egyiket Júdeában, a másikat Galiléában viselte.¹⁾ Tényleg találjuk, hogy az apostolok némelyikének két neve volt, egy héber és egy araméus, p. o. Simon és Kéfá. Másodszor találunk a talmudban galiléusokat mint vándorló prédikátorokat említve, kiknek nevében szentirási szövegek agádai fejtegetései közöltetnek, néha hasonlat alakjában.²⁾ Ez világot vet némileg Jézus népszerű szónoklatainak sikereire Jeruzsálemben, hol akkor, úgy látszik a tanítás ily módja, még szokatlan vala. A halákhái tanítás hagyományra hivatkozott, míg az agádai fejtegetések inkább egyéniek. Jézus mindig saját nevében beszélt, még a törvényre vonatkozó mondásaiban is, tehát a halákhában is. Ez talán értelme Máté ev. azon helyének (7, 29), melyben mondva van, hogy Jézus saját tekintélyére támaszkodva beszélt és nem úgy, mint az írástudók, kik t. i. a hagyományra hivatkoztak.

Az éjszaki Palesztina araméus nyelvjárása a köznép nyelve volt a második templom utolsó századában. Ellentétül a tanultak, miveltek nyelvével, azaz a héberrel, a közönséges, tudatlan ember — *דיוט*, — nyelvének³⁾ nevezték. E nyelven való közmondásokat⁴⁾ rendszeren így találunk idézve: Mondják az emberek.⁵⁾ Az új testámentomban *hébernek* jelölik e nyelvjárást: (*Ἑβραϊστὶ*, *τῇ Ἑβραϊστὶ διαλέκτῳ*, I. János 5, 2, Apo. csel. 21, 40 és 22, 2), míg az apokrifákban (II. Makkab. 7, 21 és 27; 12, 37) és Josephusban (De bello Jud., prodom. 1; 5, 6, 3; Antiqu. 18, 6, 40) az ősi nyelvnek neveztetik (*ἡ πατρίδος φωνή*). Ezen zsidó-araméus nyelvjárás bizonyos tekintetben különbözött a szír nyelvtől, mint ez az alább felsorolandó Jézus által használt néhány szóalakból látszik. Hogy pedig Jézus a nép nyelvével élt, különösen a kereszten mondott szavai mutatják (Máté 26, 46, Márk 15, 34), melyeket oly kimerült és kinos helyzetben ejtett, a mikor senki mással, mint a saját anyanyelvével élni nem szokott; de mutatja a róla említett azon tény is, hogy sz. Pált »héberül« szolította meg (Cselek. 26, 14). A Cselekedetek szerzője azért külön kiemeli ezt a tényt, mert magokra a Pál által hallott szavakra nem emlékezett már és nem

hirta azokat saját héber nyelvismeretéből pótolni. Pál apostol maga a zsidókhoz saját araméus nyelvjárásukban beszélt (Csel. 21, 40; 22, 2). Vagy fölteheti-e valaki, hogy Péter görögül beszélt, midőn »Júda embereihez és Jeruzsálem minden lakójához« intézte szavát (Cselek. 2, 14). Ha az apostolok rendszeren görögül beszéltek volna és nem araméusul, mi oka volna a kappadokiak, pontusi és más görög nyelvű hallgatók csodálkozásának, midőn pünkösöd napján saját nyelvükön, azaz görögül hallották az apostolokat beszélni (Cselek. 2, 9 és köv.). Mért csodálkozott volna a római hadnagy azon, hogy Pál görögül beszél (Csel. 21, 37), ha a zsidóknak ez akkor általános nyelve lett volna? Ezen jelszó Márán áthá (*Μαρὰν ἀθά*, I Kor. 16, 22), melyet Kisázsia görög nyelvű lakossága is elfogadott, nem eléggé bizonyítja-e, hogy a keresztények első nyelve az araméus volt? Ezen kifejezésen kívül találunk az új testámentomban, többnyire Jézus száján, sok más araméus szót is, melyet a görög szövegbe változatlanul, csak görög átírásban vettek föl. Hadd álljanak itt az újtestamentomi könyvek sorrendje szerint, görög és héber betűvel: ¹⁾

Máté 5, 22 *παῖς*, *רֶכָא* (a talmudban *רֶכָא*, csúfnév, a. m. alávaló, miveletlen,

בֶּרֶךְ szónominje). U. o. *γένηται* *נִהְיֶה* (pokol). 6, 24 *μαμωνά*, *מָמוֹנָא* (pénz). 12, 24 *Βελζεβούλ*, *בְּעֶלְזְבוּל* (a II. Kir. 1, 2 említett bálvány neve, melyben *זִבּוֹב* második *ב*-je *ל*-dél lett). 21, 9 *Θουαννά*, *אִישְׁעִינָא* vagy *הִישְׁעִינָא* (I. Zsolt. 118, 25). 23, 7 *ῥαββί*, *רַבִּי* (uram, mesterem). 26, 2 *πάτερ*, *פֶּסַח* (Pészach-ünnep). 27, 33 *ῥαλφθά*, *רַלְפְּתָא* (koponya, a második *ל* ellökésével). 27, 46 (v. ö. Márk, 15, 34) *Θιῶ. ῥιῶ. λαγὰ ταβαλθανί*, *אֱלִי לִמָּא*, *אֱלִי שִׁבְחָתִי* (Zsolt. 22, 2, aram. fordítása: Istenem, Istenem, mért hagytál el engem).

Márk 3, 17 *Βουερρεας*, *בְּנֵי רֵשַׁי* (mennydörgés Rai). 5, 41 *ταλθα κούρι*, *טַלְתָּא קוּרִי* (leányka, kelj föl). 7, 11 *ζωββόν*, *זִבְבּוֹן* (áldozat). 7, 14 *ἑρραθά*, *אֶרְפַּתְתָּא* (nyílj meg). 10, 51 *ῥαββουνί*, *רַבּוּנִי* (uram). 14, 36 *Ἀββᾶ*, *אָבָא* (atyja).

Lukács 1, 10 *σίσαρα*, *שִׁסְרָא* (részegetítő ital). János 1, 13 *Κηρῶς*, *כִּיפָא* (szikla). 4, 25 *μαμαίας*, *מִיַּיָּה* (milkent). 5, 12 *Βηθσαβδα*, *בֵּתְשַׁבְּדָא*, *בֵּית אֲשֵׁרָא* (tő helye, de e jelentés kates). 19, 13 *Γαββαθά*, *גַּבְבָּתָא* (magaslat). Apostolok cselekedetei 1, 14 *Ἀζελ δάρα*, *הָקֵל דָּרָא* (vérmező), a rendes olvasás *Ἀ. δαρά*, v. ö. Σαραχ, mely név a héber forrásokban így hangzik:

סִרָא. 9, 36 *Ταβθα*, *טַבְּתָא* (zerge). Apokalypsis 9, 11 *Ἀρραβδών*, *אַרְבֹּדֹן*; 16, 16 *Ἀρραβδών*, *דֶּר מַרְדּוֹן*. I. Korinthis. 16, 22 *Μαρὰν ἀθά*, *מָרְדָּן אָתָא* (Urunk jön), vagyis *מָרְדָּן אָתָא* (Urunk jöjj el).

Azonkívül említendők az új-testámentomban előforduló araméus, *בֵּר* (fin) szóval kezdődő személynévek, úgy mint: *Βαραββᾶς*, *בֵּר אָבָא*. Máté 27, 16

¹⁾ Tószefát, Gittin, 8. feje.

²⁾ L. művemet: La Géographie du Talmud, 185. l.

³⁾ *לשון הדיוט*, I. Bábá meezjá 104. a.

⁴⁾ *משל הדיוט*.

⁵⁾ *אמרי ארמי*.

¹⁾ V. ö. Kautzsch, Grammatik des Biblisch-Aramäischen, 8—12.

Βαρεθλομαίω, בר הלמי, u. o. 10, 3; *Βαρεθλο*, בר ישו, Celek. 13, 6
Βαρεθλο, בר יונה, Máté 16, 17; *Βαρεθλο*, בר נבא, Osel. 4, 36; *Βαρεθλο*,
 בר סבא, u. o. 1, 23; *Βαρεθλο*, בר היסא, Márk 10, 46.

Van a babiloniai talmudban¹⁾ egy igen érdekes elbeszélés araméus nyelven, melyben Jézus saját szavai szintén e nyelven idéztetnek. Álljon itt fordításban az egész: »Immá Sálóm, R. Eliézer felesége, Rabbán Gamlielnek²⁾ nővére volt. A két testvér szomszédságában volt egy filozofus,³⁾ kiről azt híresztelték, hogy mint bíró nem vesz ajándékot. Elhatározták, hogy csufiá teszik és Immá Sálóm magával hozván vesztegetésül egy arany lámpást, azon követeléssel lépett a filozofus elé, hogy osztályrészét juttassanak neki szülei örökségéből. A bíró kíváncsi volt a végzést. Midőn arra figyelmeztették, hogy a tórában, melyet Isten adott, írva van, hogy leány nem örököl, ha gyermeke van, azt mondta: A mióta exiliumba vittek benneteket, megszűnt Mózes tana és más tan adatott, melyben írva van: Fiu és leány egyaránt örököljenek.⁴⁾ A következő napon Gamliél ment a bíróhoz, egy libyai szamarat hozva neki ajándékkul. A bíró most az ő javára változtatva az ítéletet, mondá: Olvassuk a mi alább áll az új tanban: »Nem azért jöttem, hogy Mózes tanából elvegyek, hanem azért jöttem, hogy hozzá tegyek Mózes tanához;⁵⁾ ebben pedig írva van, hogy leány nem örököl, ha gyermeke van.⁶⁾ Immá Sálóm erre, czélzással ajándékára, mondta a bírónak: Gyujtsd meg világodat a lámpásban! Mire Gamliél: Eljött a számár és fölfordította a lámpást!«⁷⁾

Ha hű képét akarjuk nyerni azon nyelvnek, melyen Jézus tanítványai beszéltek és írtak, nézetem szerint a palesztinai, vagy

¹⁾ Sabb. 116ab.

²⁾ Ez II. Gamliél, ki az 1. század utolsó negyedében volt patriárkha Jabnéban.

³⁾ A talmud sokszor így nevezi a keresztény vallás képviselőit a zsidókkal folytatott vitákban.

⁴⁾ *אנא לא ליטפחת מן אורייתא דמשה אחיאי אלא לאסיפי על אורייתא*. V. ö. Lukács 12, 13.

⁵⁾ *אנא לא ליטפחת מן אורייתא דמשה אחיאי אלא לאסיפי על אורייתא*. V. ö. Máté 5, 17: *δὲν ἡμεῖς καὶ πατέρες ἡμῶν, ἀλλὰ τὴν ἡμετέραν*. *דמשה אחיאי*. V. ö. Máté 5, 17: *δὲν ἡμεῖς καὶ πατέρες ἡμῶν, ἀλλὰ τὴν ἡμετέραν*.

⁶⁾ *אנא לא ליטפחת מן אורייתא דמשה אחיאי אלא לאסיפי על אורייתא*. V. ö. Máté 5, 17: *δὲν ἡμεῖς καὶ πατέρες ἡμῶν, ἀλλὰ τὴν ἡμετέραν*. *דמשה אחיאי*. V. ö. Máté 5, 17: *δὲν ἡμεῖς καὶ πατέρες ἡμῶν, ἀλλὰ τὴν ἡμετέραν*.

⁷⁾ Ezen egész elbeszélésről külön nagybecsű értekezést írt Gudemann »Religionsgeschichtliche Studien« cz. művében (Lipsee, 1876, a 67. lapról kezdve). Az értekezés címe: Die Logia des Matthäus als Gegenstand einer talmudischen Satire.

mint rendesen nevezik, a jeruzsálemi talmud nyelvében kell azt találnunk. Ezen munka tényleg galiléai származású és többnyire galiléai iskolák és tagjaik vitái vannak benne letéve. E munka nyelvében a torokhangzókat folyton fölcserélik egymással: *γ* áll *ח* helyén, *ס* iratik, hol *ת*-t várunk. Az utóbbi két mássalhangzó gyakran egészen elmellőztetik.¹⁾ Az ajkhangzókat illetőleg az találjuk, hogy a jeruzsálemi talmud *ב* és *ב* helyébe gyakran a *ו*-ot teszi és *ב* helyébe néha *ב*-et, tehát gyengített kiejtésben mutatja a labialisokat. Hasonlóképen áll néha *ב* az erősebb *ב* helyett.²⁾ *ב* a; helyett.³⁾ Két szót sokszor egybe huzza össze a jeruzsálemi talmud, a mit fent a galiléai kiejtés egyik tulajdonságának tüntettünk fel.⁴⁾ A jeruzsálemi talmud szókincse is sok saját-ságot mutat fel a babilóniaival szemben. — Ha tehát az evangéliumot eredeti nyelvbe akarná valaki fordítani, a jeruzsálemi talmud nyelvét kellene erre választania.

Jósephus is közül néhány araméus szót görögül írt munkáiban. Azt mondja p. o., hogy a héberek a vöröst így nevezik: *ἄδωρα*, a papokat: *χρῆσται*, a hetek ünnepét (a pünkösödöt): *ἄσπρῶν*, a sántát: *χῆρῶν*.⁵⁾ Különbséget tesz a héber (vagyis inkább szir-araméus) és a babilóniai nyelvjárás között, azt mondván egy helyen, hogy az övöt, a szentírás szavával Abanet (אבנֵת), a babilóniaiaktól *Ἐπιαν*-nak tanultak elnevezni.⁶⁾

Vizsgáljuk most, mily módon és mely időben juthatott a görög nyelv Palesztinában azon kiváló rangra, melyet tényleg elfoglalt. Az első templom idejében, jöllehet már akkor is Jáván, jónok név alatt ismerték a görögöket, ezek és az izraeliták k zo

¹⁾ P. *אבנֵת* helyett *בנֵת*; *אבנֵת* (R. Abba) helyett *בנֵת*; *אבנֵת* helyett *אבנֵת*, a mely rövidített alakban előfordul e tulajdonnév az evangéliumban is: *Ἀζαρος* = Lázár.

²⁾ P. *אבנֵת* helyén *בנֵת* a jer. talmudban így írták: *בנֵת*.

³⁾ P. *אבנֵת* e. h. *אבנֵת*, Antoninus L. Frankel, Mebo Hajjerasalmi, 8. l. — A bab. talmudban (Szanhedrin 43a) *אבנֵת* említetik, mint Jézus egyik tanítványa. Rendesen Nikodémus rövidítésének magyarázzák e nevet. De az említett betűcsere alapján talán szabad Lukácsnál (לוקᾶς) azonosnak venni.

⁴⁾ P. *אבנֵת* ebből: *הבנֵת* (így van). *אבנֵת* ebből: *בנֵת* a Bêthseaiheliek.

⁵⁾ *אבנֵת*, *עצרתא*, *כרמא*, *אדומא*.

⁶⁾ *הבנֵת*, ezen szót valóban a babil. targumban (Onkelosban) és a babil. talmudban (p. Erubin 104 b) találjuk. L. Siegfried, Zeitschrift für die Alttestam. Wiss., 1883, 32. s. köv. II.

nem volt érintkezés. Nagy Sándor idejében zsidók letelepedtek Egyiptomban, Kisáziában és valószínűleg Görögországban is. Ezen görögök közt élő zsidókat hellénistáknak nevezték. Az őshazával való összeköttetésüket fentartotta zárandokolás Jeruzsálembe az ünnepek alkalmából s áldozatok és ajándékok beküldése.¹⁾ Kétségtelenül némelyek közülök későbbben állandóan letelepedtek Jeruzsálemben, és Jézus korában a szent város 480 zsinagógái között, természetesen hellenistikus is volt.²⁾ Hogy Nagy Sándor vagy közvetlen utódai kényszerítették volna a hódított nemzeteket, elfogadni a görög nyelvet, arról nem emlékszik a történet. De az új városokban, mint Alexandria, Seleucia, Ctesiphon városaiban, mindenesetre a görög nyelv volt az uralkodó, miután a gyarmatosok görögök voltak, míg az alsó néposztályok, mint földművesek, szolgák, sőt a zsoldosok is, e városokban nem görögök voltak többnyire és ősi nyelvükkel tovább is élve a görögöt csak csekély mértékben sajátították el. Napjainkban hasonlóképpen áll a dolog Belgiumban a francia és flam nyelvekre, Elzászban a francia és a német nyelvekre nézve. Semmi esetre sem mondhatjuk túlzás nélkül, hogy a görögöt akkor általánosan beszélték és hogy Palesztina ez alól nem képezett kivételt. Antiochiában és más szír városokban ezentúl is beszéltek szírián, mint alább látni fogjuk. A fenicziai városok használták most is ősi nyelvüket, mint a vegyes (fenicziai és görög) feliratu pénzekből meggyőződhetünk.³⁾ Palmirában találtak az imént palmirai és görög nyelven fogalmazott adórendeletet.⁴⁾ Egyiptomban a kopt nyelv maradt egészen a tizenkettedik századig. Örményországban még most is beszélnek örményül. Az Apostolok Cselekedetei ismert helyéből (2, 19—12) tudjuk, hogy Elő-Ázsia különböző országaiban más nyelveket beszéltek, mint a görögöt. Azon görög, melyet Kis-Ázsiában beszéltek, *Bernhardy* megállapítása szerint nem volt egyéb jargonnál.⁵⁾ *Pfannkuche* helyesen megjegyzi: Egy meghódított nemzet csak akkor tűri a saját nemzeti nyelvétől való megfosztást és csak akkor hagy ma-

gára egy más teljesen különböző nyelvet kényszeríteni, ha a hódító a legyőzött nép állami szervezetét felforgatja, a lakosság nagyobb részét számkiűzésbe viszi és ennek lakóhelyeit idegen gyarmatosoknak adja, kik elárasztják az egész vidéket és számossabbak a hátramaradt őslakóknál. Ezen egyetlen föltétel alatt lehetővé lesz valamely nemzeti nyelv tökéletes kiirtása, de ezen föltétel nem létezett soha Palesztinában a római uralkodás idejében.⁶⁾ *Pfannkuche* angol fordítója¹⁾ ehhez a következő megjegyzést csatolja: »Nem emlékszem egy esetre sem a történetből, melyben ezen föltétel tényleg lett volna teljesítve. A régi britannok politikai szervezete újra meg újra föl lett forgatva, és még most is őrzik régi nyelvüket különböző nyelvjárásai szerint; ugyanez áll a baszkokról. Olaszország nem hagyott magára idegen nyelvet kényszeríteni, ámbar a magáét módosította. A mandsu tatárok egészen fölforgatták China állami szervezetét, de saját nyelvüket nem hozták be, ámbar előbbvaló a chinainál és alkalmasabb a gondolat megfelelő kifejezésére« Lehetne még sok példát az újabb időkben idézni. Mily csekély mértékben elfogadták az elzásziak, különösen a falusi népség, a francia nyelvet, azon két évszázad alatt, melyben Franciaország uralkodott fölöttük, daczára annak, hogy meg voltak elégedve a francia kormányval, daczára annak, hogy sűrű érintkezés folyt mindig elzásziak és francziák között és hogy a felső iskoláknak kizárólag francia volt a nyelve. Így igen természetesnek kell találnunk, hogy a zsidók, a kikben különben is akkora volt az exkluzivitás szelleme, kik annyira megutálták a pogány isteni tiszteletet, szokásokat és életmódot, nem igen siettek fölcserélni ősi és szent nyelvüket a göröggel. Hogy görög szók már akkor is bejutottak a héberbe, ahhoz nem fér kétség.²⁾ De ezen kölcsönzők nem változtatták lényegesen a nyelv jellegét; görög ige pedig igen kevés vettetett föl a palesztinai zsidók nyelvébe, a mennyiben a misnából, a targumokból, a jeruzsálemi talmudból és a régiebb agádai irodalomból láthatjuk.³⁾ Ezen körülmény legjobban bizonyítja, mily ke-

¹⁾ John Brown, I. Clark, Biblical Cabinet, 1832, II. köt. 1—90. 11.

²⁾ Geiger, Lehrbuch zur Sprache der Mischnah, 20 s. köv. II. A Dániel könyvében talált görög szokról I. Hartw. Derenbourg, les mots grecs dans le livre biblique de Daniel (Mélanges Graux, 1883, p. 235—244).

³⁾ L. M. Sachs, Beiträge zur Sprach- und Alterthumsforschung aus jüdischen Quellen, I. k. 4. s. köv. II.

¹⁾ L. Grätz, Geschichte der Juden, III, 35.

²⁾ L. Grätz, u. o. 391. l.

³⁾ L. Renan, Histoire des Langues Sémitiques, 196. l.

⁴⁾ L. Vogüé, Journal Asiatique, 1883, I, 231, II, 149. *Sachau*, Zeitschr. d. D. Morg. Ges. 1883, 562.

⁵⁾ L. Böhl, a fennit, 210. l. 7. jegyz. idézett mű 64. l.

véssé lett honossá a palesztinai zsidók között a görög nyelv. A palesztinai irodalom ugyanazt bizonyítja. Az ugynevezett apokrifák között nincs egy sem, a melyet palesztinai zsidó eredetileg görögül írt volna. Azon pár görög mondatot, mely a midrási irodalomban előfordul, oly rabbikról idéztetik, kik görögül beszélő városokból, milyenek Caesarea, Antiochia, származtak.¹⁾ Ha görög neveket találunk a zsidóknál, mint Alkimos, Jason, Antigonos, az csak annyit mutat, hogy némely zsidók kedvelték a görög szokásokat; a nemzet nagy többségére nem bizonyít semmit. Tudjuk, hogy görögül írt okiratok és görög aláírások érvénnyel bírtak a polgári törvényszékek előtt Palesztinában (l. Tószefá, Bába bathrá, 9. fej.). De abból nem folyik, hogy a nép tudott görögül, valamint nem tudtak latinul a zsidók, midőn latin okiratokat írtak alá.

Ha a palesztinai zsidók azon jó bánásmód fejében, melyben Nagy Sándor és legközelebbi utódjai részéről részesültek, iparkodtak, a többi hódított néptörzs módjára, hasonlulni a görögökkel, mindenesetre megszűnt ezen irány Antiochus Epiphanes üldözései következtében. A Nagy Sándor és Antiochus között lefolyt idő pedig nem volt elegendő, hogy egy idegen nyelvet honosítsa a nemzet tömegében. A makkabéus győzelmek után a függetlenné lett nemzet természetszerű visszahatás által új buzgalommal fölkarolta az ősi héber nyelvet. Héber fölíratokkal látták el a hasmonéus fejedelmek pénzeiket, héber volt a hivatalos nyelv és héberül folyt az iskolákban a tanítás és vitatkozás. Jeruzsálem és Júdea példáját követte Galilea is, és csak a görögök által lakott városokban sajátította el a zsidó lakosság a görög nyelvet, de semmi esetre oly mértékben, hogy nyilvános beszédekben élhettek vele és hogy képesek lettek volna, e nyelven magyarázni a szentírást a zsinagógákban. Béth-Seán vagy Scythopolis zsidó lakóiról fenn láttuk említve, hogy rosszul ejtették ki a hébert, Scythopolis pedig kizárólag görög városnak tekintetik. Bátran állíthatjuk, hogy a szentírás görög fordítása ismeretlen volt Palesztinában, kivéve az iskolák embereit és néhány hellénistikus zsidót. Azt hisszük, hogy a régibb evangéliumokban talált idézetek a szentírásból egy hagyományos iratlan targumból származ-

¹⁾ L. Levy, Über die Spuren des griechischen und römischen Alterthums im talmudischen Schriftthum (Verhandlungen der 33. Versammlung deutscher Philologen in Jena, 1878) 77. s. köv. II.

nak. — Herodes uralkodása nem tartott elég soká, hogy honosítsa a görög nyelvet, és az utána támadt zavargások a rómaiak ellen bizonyára nem mozdították elő a görög nyelv elfogadását a zsidók által. Ha görögül általánosan beszéltek volna, nem volna értelme annak a ténynek, hogy a Kr. u. első században Gamliélnek, a másodikban pedig Jehudának és családjának lett megengedve, görögül megtanulni, hogy a kormányval érintkezhesse. ¹⁾ Ha nem tévedek, általánosan elismert föltevés most, hogy a palesztinai és szomszéd országbeli keresztények legrégibb iratai nem görög, hanem a népies héber nyelven voltak írva. ²⁾ Ha a zsidók többsége görögül beszél, ezen legrégibb emlékezők Jézusról bizonyára görögül is írtak volna. Josephus héberül írta eredetileg történetét ³⁾ és mint tolmács szerepelt a római hadvezérek és Jeruzsálem védői között. ⁴⁾ Ha ugyancsak Josephus azt jegyzi meg, hogy a zsidók nem tudnak tisztán görögül beszélni, ezzel szerintem azt akarja mondani, hogy nem a klasszikus görög nyelvet tanulták, hanem azt a barbár nyelvet, melyet görög tartományokból származott idegenektől hallottak, és mely nem volt más, mint jargon. Maguk a Jeruzsálemben állomásozó római legiók többnyire szízekből ⁵⁾ állottak, kiknek görög nyelve korántsem lehetett valami klasszikus.

Emlékezzünk még röviden az egyiptomi és kisázsiai zsidókról. Azok fokokként elfelejtették héber anyanyelvöket. Nem voltak iskolák, melyek legalább a felső osztályokban megtartották volna ismeretét és a görög lakossággal való mindennapi érintkezés csakhamar teljes elhanyagolását okozta. Tényleg a milyen makkacul ragaszkodtak a zsidók nyelvökhöz és szokásaikhoz saját hazájokban s ragaszkodnak most is oly vidékeken, hol sűrűn laknak egymás mellett, ép oly könnyen alkalmazkodnak oly ország lakóihoz, hol szabad polgárokul vannak elfogadva, és felcserélik anyanyelvöket azon nép nyelvével, melylyel együtt élnek. Tény, hogy bevándorolt zsidóknak második vagy legfeljebb harmadik generációja egy szót sem tud már a szüleik nyelvéből. Így pl. az angol zsidók, akár spanyol, akár hollandus, akár német, akár

¹⁾ L. Levy, Über die Spuren etc. 89. l.

²⁾ L. M. Nicolas, Études sur les évangiles apocryphes (Paris 1866).

³⁾ L. Antiquit. bevez.

⁴⁾ Bellum V, 6, 3.

⁵⁾ U. o. V, 9, 3; VI, 2, 1. Contra Apionem I, 9.

olasz eredetűek, mind angolul beszélnek; csak kevesen közülök tudnak németül, egy sem hollandul vagy spanyolul, ha csak nem idegen nyelv gyanánt tanulta meg. Egészen így áll a dolog a francia, olasz és német zsidóknál. Csak hol önmagukra vannak hagyva és nem bocsátatnak hivatalra, mint Oroszországban és Törökországban, maradtak meg őseik nyelvénél. Így az orosz zsidók még most a középkori nyelvet beszélik, Saloniki, Konstantinápoly és Smyrna zsidói a XV. század spanyol nyelvét. — De az egyiptomi és főleg az alexandriai zsidók oly hamar elfelejtették a mit héberül tudtak, hogy a pentateuch görög fordítása szükségessé vált zsinagógáik számára, még mielőtt az első század lefolyt volna ottani letelepedésük ideje óta. Az Aristéas, Aristobulus, sibyllinák és mindenek előtt Philo görög irányáról ítélve, föl kell tennünk, hogy az egyiptomi zsidók görög iskolákat látogattak. Philoról be lehet bizonyítani, hogy nagyon keveset tudott héberül.¹⁾ Kisázsiaiban mindenhol említve találunk zsidó községeket, Bithyniában, Ciliciában, Pamphiliában, Cappadóciában, Lycóniában, Phrygiában, Lydiában, Galatiában és Pontusban. Cyprus, Rhodus és Kréta szigetein szintén sok zsidó lakott. Magában Görögországban is említetnek zsidók: Macedóniában, Thessaliában, Boeotiában, Attikában és a Peloponnésusban. Mind ezen zsidók csupán görögül beszéltek, kivéve olyanokat, kik héberül tanultak a jeruzsálemi iskolákban, mint Pál apostol, vagy a kik csak imént bevándoroltak Palesztinából és a kikkel az apostol héberül beszélgetett. Zsinagógái és sírföldrakokból, melyeket Stephanie kiadott, az látjuk, hogy szabadon és kizárólag éltek a görög nyelvvel.²⁾ Még ezt a közönséges héber szót: *sálóm*, melyel a római, nápolyi és későbbben a venosai sírboltokban is találkozzunk — még ezt sem találták Kisázsia sírföldrakain.³⁾ Ugyanez áll azon smyrnai sírföldrakról, melyet Ramsay fölfedezett és minap Reinach kiadott.⁴⁾ Ezen zsidók kétségtelenül görögül olvasták a szentírást és általuk a biblia előbb-utóbb a pogányok előtt is lett ismeretessé, mint ezt az apostolok idézeteiből láthatjuk, oly ira-

tokban, melyeket a pogány keresztényekhez intéztek. Egyedül Caesaréában és Antiochiában tudtak a zsidók meglehetősen héberül, a mennyire ezt a talmud szerint megítélhetjük. És ez természetes: Caesaréa szorosan Palesztinához csatlakozott, és Antiochiában a szír volt a nép nyelve, tehát oly nyelv, mely Palesztina héber anyanyelvéhez közel rokonságban állott. — A görög nyelv ezen elterjedtsége a kisázsiai zsidók között nem kerülhette oly utazó palesztinai tanítóknak a figyelmét, milyenek Akiba és Méir, és a galiléai rabbik nem sujthatták többé a görög nyelv megtanulását tilalmukkal. Azonkívül kétségtelen, hogy főleg épen görög nyelvű zsidók járultak a palesztinai rabbik és iskoláik fentartásához, mert a szent föld zsidó lakói semmiképen sem voltak gazdagok, Babilóniából pedig kevesebbet várhattak, a mióta ezen ország iskolái vetélytársai lettek a palesztinai vagyis inkább a galiléai iskoláknak. Valóban azt találjuk, hogy a II. század második harmadában Simon b. Gamliél azt mondja,⁵⁾ hogy a törvényt megfelelőleg csak görögre lehet fordítani. Egy másik rabbi a Gen. 9, 27 e szavait: »Jéfet lakjék Sém sátraiban« a görög nyelvre alkalmazza. Jehudá, a patriárka, a II. század vége felé azt mondja:⁶⁾ »Minek is szír nyelv Palesztinában; beszéljünk héberül vagy görögül.« Megengedték, hogy Caesaréában görögül mondják a *semá*-szakaszt az imában,⁷⁾ sőt R. Akiba szeme alatt új görög bibliafordítás készült, a proselyta Akilas-é⁸⁾ R. Eliezer b. Hyrkanos és R. Jósua b. Chanánja e fordításért dícsérték Aki- last és reá alkalmazták a 45. zsoltár e szavait: »Szebb vagy az ember fiainál.«⁹⁾ A rabbik görög könyveket kezdtek olvasni, és némelyikök görög bölcsészettel foglalkozott. Mondták, hogy Elisá b. Abúja (a 2. század közepe táján) a görög tanulmányával jobban szeretett foglalkozni, mint a vallástörvényt; görög énekeket hangoztattak mindig az ajkai.¹⁰⁾ Az u. n. »külső« könyvek olvasásának tilalmát Akiba Homérosra vonatkoztatja,¹¹⁾ a mire

¹⁾ Jer. talmud, Megillá, I, 11, l. Berliner, Onkelos, II 194.

²⁾ Bab. Szótá, 49b.

³⁾ L. Frankel, Vorstudien zur Septuaginta, 58. l.

⁴⁾ L. Berliner, Targum Onkelos, II, 97.

⁵⁾ U. o. 96. l.

⁶⁾ Bab. Chagigá 15b מפורסם לר' יוחנן. L. erről Levy, Über die Spuren des Griechischen etc., 80. l. és Löwy, M. Zs.-Szemle II, 149.

⁷⁾ ספרי חמייס, l. jer. talmud Szanhedrin X. fejt. Különben חמייס szót másképen is magyarázzák.

¹⁾ L. Siegfried, Philo von Alexandrien, 142 s. köv. II.

²⁾ Parerga Archaeologica, St. Petersburg, 1859, p. 200 köv.; Levy M. A., Epigraphische Beiträge der Juden, Jahrbuch für Gesch. der Juden, II, 272.

³⁾ L. Ascoli, Iscrizioni inedite etc., Firenze 1880, p. 239.

⁴⁾ L. Revue des Études Juives, VII, 161.

nézve fölhozhatjuk, hogy Homéroszt allegorikus módon is értelmezték, már Anaxagoras idejétől fogva ¹⁾ Epiphanius azt mondja, hogy a gnosztikusok és más eretnek felekezetek Homérosban találtak bizonyítékokat állításaikra és Homéros könyveire úgy hivatkoztak, mint mi a bibliára. ²⁾ Méir sűrűn érintkezett egy filozófussal, kit a talmud gadarai Eunomosnak nevez; ³⁾ tényleg Gadarában, mint Strábóból tudjuk, sok görög bölcsezt él.

A jeruzsálemi talmud fölírása és a galiléiai iskolák megszűnése után szem elől veszítjük a palesztinai zsidókat. Nem sokára az arab nyelv fölváltja a görögöt, de nem-zsidó forrásokból értesülünk, hogy Byzantiumban a zsinagógákban is használták a zsidók a görög bibliafordítást. ⁴⁾ Görög szokat találunk a karaiták bibliamagyarázó és bölcsezzeti munkáiban, melyek a Bosphorus partján irattak a 11. században. ⁵⁾ Megvan még Jóna könyvének görög fordítása, melyet Korfuban irtak a XII. században, a Bodleyana és a bolognai könyvtár kézíratai között. ⁶⁾ Ez az új-görög prózának legrégibb példája. A görög ritus imakönyvében sok görög nyelvű himnus található, vagy hébernek görög fordítása. ⁷⁾ Már 1547-ben nyomtatták a pentateuch egy görög fordítását egy spanyol fordítással együtt, a törökországi zsidók használatára. ⁸⁾ Ezekből a művekből elég anyagot lehetne nyerni a zsidó-görög nyelvtan megírására, mely némi világot vetne, úgy hiszem, a septuaginta nyelvtanára épügy, mint az új-testamentoméra.

¹⁾ L. Zeller, Die Philosophie der Griechen, 4. kiad. I, 931.

²⁾ Haereses, I, 200.

³⁾ אֲבִינִימִס הַתִּירִי, I. Grätz, Grätz Geschichte der Juden IV, 469.

⁴⁾ L. Grätz, u. o. V, 435.

⁵⁾ L. Steinschneider, Catalogus Codicum Hebr. Bibl. Lugd. Batav. Ms. Warner, Nr. 41.

⁶⁾ L. a Bodleyana új katalógusának 1144. sz. Jóna e fordítása alkalmasint a prófétai perikopák régente írott fordításának maradványa. (V. ö. Zunz, Gott. Vorträge 8. 1.)

⁷⁾ L. Pappageorgius, Merkwürdige in den Synagogen von Corfu im Gebrauche befindlichen Hymnen (Abhandlungen und Vorträge des fünften intern, Orientalischen Congresses, Berlin 1882, I, 226). A Bodleyana könyvtár is néhány kéziratot tartalmaz, melyben görögül írt zsinag. ének található.

⁸⁾ L. Steinschneider, Catal. Libr. Hebr. in Bibliot. Bodleyana, 127. sz.

Oxford.

NEUBAUER ADOLF.

Az »Akédá«, vagy Ábrahám készsége a véres emberáldozatra.

(I. Móz. 22. feje. 1—19. v.)

A tudományosság leplébe burkolt német antisemitizmus, mely az orosznál vagy a magyarnál sokkal veszélyesebb azért, mert nemcsak a pór nép durva ökleit fegyverzi fel a zsidók ellen, de a művelteket is ferde nézetekkel és antipathikus érzelmekkel tölti el a zsidóság megítélését illetőleg — a német antisemitizmus mondjuk, a rituális vérvádat azzal az okkal is támogatja, hogy az ó-testamentum szerint a legelső zsidó, Ábrahám, Kánáan semita-pogány lakosait utánozva — ép úgy, mint a görög Agamemnon — gyermekét feláldozni akarta, csak hogy a semita-istenség ezen szándéka kivételét megakadályozta. (V. ö. Allg. Encyclop. v. Ersch u. Gruber I. r., 156. s. köv.).

És ha az elfogulatlanul gondolkodó ezzel a hamis felfogással szemben azt állítja, hogy ellenkezőleg éppen Ábrahám volt az, a ki legelőször hallotta és megértette az isteni tilalmat: »Kézedet ki ne nyujtsd a fiura«; hogy tehát a patriárka kísértéséről szóló bibliai jelentésnek vallás-éthikai tendenciája más nem is lehet, mint az emberáldozó pogány kultusz ünnepies megvetése: úgy modern magyarázatnak nevezik ez állítást és a középkori zsidók imáira hivatkoznak, melyek az ugynevezett »Akédában« korántsem Ábrahám azon észlelését magasztalják, hogy az ő Istene nem kíván emberáldozatot, hanem ellenkezőleg, a fohászkozó zsidók ezen imákban a gyermekáldozatra való atyai készségét valódi dicsőfényvel környezik a helyett, hogy ily készséget óriási balhítnak bélyegeznének. (V. ö. Zunz, Die synagog. Poesie d. Mittelalt. p. 136. s. köv.).

Ime! Ugy a zsidó vagy keresztény hittrádicziót, mint a szent írás dogmatikus fejtegetéseit tökéletesen mellőzve, én is szigornan azon racionális bibliabírálat álláspontjára helyezkedem, mely az-

első zsidó törzsátya isteni kísértéséről beszélő ó-testamentomi hagyományt nem történelmi tudósításnak, hanem az Iphigenia-áldozatról szóló görög mondaként a későbbi pentateuch-szerző ezélatos költeményének tekinti, hogy éppen ily semleges szempontból kiindulva, a bibliai és görög mithus összehasonlítása által bizonyíthatassam, hogy a pentateuch-monda egyedül azon vallás-ethikai tendenciával bír, mely a vallásos emberáldozat eltérésére czéloz; és hogy ép azért mintegy lélektani szükségből kellett Ábrahámnak, mint a vallásos rezignáció és önmegtagadás eszményi alakjának, a gyermek-áldozatra való szándékot tulajdonítani, mivel ezen irányzatot tan a még mindig pogány szokástól elcsábított ősi Izrael néplelkében csak akkor nyerhetett megerősítést, midőn mintegy már élve megtestesült egy általános elismert szent ember tekintélyében, tehát az első jámbor ősatyában, a ki — a zsidó nép hite szerint — bizonyosan feláldozta volna saját fiát is, ha ez Istennek tetsző szolgálat lenne.

A mi azonban az »Akédá« tulzó dicsőítését a középkori héber liturgiában illeti, úgy ennek okát minden elfogulatlan ember könnyen feltalálhatja azon szerencsétlen zsidók lelki hangulatában, kik tüzzel-vassal hitük megtagadására kényszerítve, önmagukat buzgó ima által a vallásos mártírságra lelkesítették Ábrahám és Izsák jámbor példáján. Hogy t. i. ők is készek lehessenek az egy Isten tiszteletére meghalni mint Izsák, vagy mint Ábrahám, ki istene szentesítésére még fia életét is örömet akarta feláldozni.

Hogy csak is az üldözött középkori zsidóság fájdalomdult költői szíve érzé magát unszolva az »Akédá« magasztalására, arra világos bizonyítékul szolgál azon feltűnő körülmény, mely szerint a próféták még egy árva szóval sem tesznek említést Ábrahám ez isteni kísértéséről, noha ő a prófétai beszédében az áldozatra kész vallásos hűség mintaképe gyanánt jellemeztetik. A próféták persze, kiknek korszakában a hitért való önfeláldozásra való buzdítás még nem volt oly szükséges, bizonyosan szánt-szándékkal ignorálták ezen kísértési történetet, minthogy ők még a véres állatáldozat kultusza ellen is hevesen szót emeltek. Sőt még többet mondhatunk! A jeruzsálemi talmud sem ismeri a szokást, mely szerint az az újévi ünnep második napján az »Akédá« szent-írási szakasza a zsinagógákban nyilvánosan felolvastatik, csak a babiloniai talmudban lett elrendelve ezen nyilvános felolvasás,

»hogy Isten az ő égi ítéletében Izsák, úgy, mint a többi hitmártírok áldozatkészségét nekünk is engesztelő érdem (merit) gyanánt beszámítsa«! (V. ö. Rási komment. babil. Megilla 31 a. Beer »Leben Abrahams« 186. l. s. köv.)

Most pedig vegyük fontolóra a raczióális bibliabírálat által jelzett azon hasonlóságot, mely az »Akédá« és az Iphigenia-áldozat között lenni látszik, és mely különösen előttünk azért oly nagy érdekes, mert éppen e párhuzam világítja meg kellően a bibliai elbeszélés vallás-ethikai irányzatát és tükrözi azon éles ellentétet, mely az ős hellénizmus és az ős hebraizmus költői szelleme között fönnáll. A héber és a hellén népmonda két relációja minden esetre némi hasonlósággal bír, de kizárólag csak a külső momentumokra nézve. Valamint, t. i. Ábrahám az ő Istene által felszólittatik fia feláldozására, úgy Agamemnon is felkératik leánya feláldozására, Artemis istennő nevében Kálchás jós által; valamint továbbá az áldozatra kijelölt Izsák egy kosban leli helyettesítőjét, úgy a már az oltáron fekvő Iphigeniát is egy szarvastehén pótolja, melyet Artemis istennő annak helyébe tett. De ha mi a gyermek-áldozatra elszánt atyák benső, lelki okait vizsgáljuk és az áldozati cselekedetnél helyzetükre figyelünk, azonnal látjuk, hogy a bibliai hagyomány, az ő tendenciája folytán, oly gyökeresen különbözik a görög mithustól, mint a hellén a héber szellemtől, vagy mint a görög Agamemnon nemzet-politikai nagyravágyása a zsidó Ábrahám vallásos önmegtagadásától. Mert Agamemnon lelki motivuma a leány-áldozatra éppen nem vallásos, hanem egy nemzet-politikai ok, t. i. a gyermek-áldozat által megnyerendő istennő segítségével akarta a görög hadsereg győzelmét a trójaiak fölött előmozdítani. A hellén népmonda tendenciája e szerint, a görög nemzet nagysága és dicsősége iránt az önfeláldozás erényét fölkeltani és ápolni polgárainak szíveiben; a mint a görög költő Euripides, ki ezen mithikus eseményt dramatizálta, ki is fejezi a haldokló Iphigenia ajkaira adott szavakban:

Áldozzatok fel éltemet, romboljátok le Tróját!
Ez emlékelem örök időkre, ez magzatom, férjem, ez dicsőségem!
Méltó, hogy görögök uralkodjanak a barbár nép fölött;
A barbár sorsa szolgaság; szabad csak a hellén!

Ellenben Ábrahám lelki motivuma fia feláldozására tisztán vallásos; azaz a föltétlen engedelmesség Isten parancsolata iránt,

melynek teljesítésére ő még az atyai szeretet leghatalmasabb és legbensőbb érzelmét is kész elfojtani, ha istene ezt követeli. A bibliai elbeszélésnek tendenciája e szerint a tan, hogy azon Isten, kit Ábrahám elismert és imádot, nem követeli a vallásos emberáldozatot, minek folytán *maga Ábrahám ezen meggyőződésre jut*, mig Agamemnon és mind azok, kik őt környezik, a hellén monda szerint *meghagyatnak* ama balhitben, hogy az emberáldozat tetsző az istennőnek, mivel Artemis oly titkos csodamódon viszi véghez Iphigenia megmentését, hogy az áldozati cselekedetnél jelenlevők egyike sem nyer tudomást róla. Ünnepeyesebben tehát és nyomatékossabban nem lehetett a monotheizmus későbbi hiveinek tudtára adni a vallásos emberáldozatnak maga az egy Isten által történt megvetését, mint Ábrahám isteni megkísértéséről fennmaradt népmondában. Sőt hogy még az állatáldozat sem tekinthető emberhez méltó isteni tiszteletnek, értésünkre adja a szentírás az által, hogy Ábrahám a bokrokban megakadt kost nem az Isten parancsára hozta áldozatául, hanem csupán saját belátása folytán, mert kényszerítve érzé magát istene iránti hódolatának némi kifejezést adni.

Ezek után az ellentét a héber és a görög monda között, tekintettel oktató irányzatukra, csakugyan szembetűnő! Itt az istennő meghagyja az embert a hitben, hogy ő eléggé kegyetlen és önző, dicsoztatására még véres emberáldozatot is követelni; ott maga az Isten felvilágosítja az ő jámborát, hogy nem csak az emberáldozatot tiltja, de még az állatáldozatot sem kéri, hanem egyedül azon önzetlen odaadást, mely a legdrágábbat is képes Istene akaratának alárendelni.

Ha az »Akédá« vallás-ethikai tendenciáját ily szellemben fogjuk fel, értelmesebbé válik előttünk a következő szentírási vers is (I. M. 22, 12.): »Mert *csak most* tudom, hogy istenfélő vagy mivel el nem vontad tőlem egyetlen fiadat.«

Hogyan — kérdik a bibliai magyarázók — hát nem tanusított-e Ábrahám e kísértés előtt is elegendő istenfélelmet? Bizonyosan — felelhetünk e kérdésre — ám csakis az által, hogy ő fel nem áldozta és így el nem vonta Izsák fiát az Istentől, azaz szent szolgálatától, nyilvánult Ábrahám szellemében a *tiszta isteneszme*, a valódi tisztelet oly égi lény iránt, mely az ő világos felfogása szerint nem találhat tetszést a kanaániták isteneiként a véres emberáldozat kultuszában.

E szerény elmélkedésünk *gyakorlati eredménye* pedig az legyen, hogy mi, jelenkori zsidók, a kik — hála a mindinkább dadmaskodó igazságszeretetnek a nemzetek körében — már nem vagyunk oly helyzetben, hogy fohászkodásunk alkalmával mártírságra is kellene magunkat lelkesitenünk, vagy egészen hagyjuk ki az »Akédá«-imát héber liturgiánkból, vagy pedig oly értelemben módosítsuk azt, hogy dicsekedve mondjuk benne, hogy Ábrahám, a zsidók első őse, azon tiszta istenfogalommal bíró egyéniség volt, kivel az emberáldozat pogány kultuszának eltörlését méltán hozhatták összefüggésbe. Ez büszkeségére válhatik még most is a zsidóságnak, melylyel egyáltalában a tiszta istenismeret és a humanitás nemtője vonult be az emberiség történelmébe.

Kaposvár.

ROSENBERG SÁNDOR.

IRODALOM.

AZ ÉNEKEK ÉNEKE.

Fordította *Löw Immanuel*, Szeged, 1885. Várnai L. kiadása.

A bibliai költészet egyik legremekebb alkotása költői, az eredetihez méltó fordításban van előttünk. Kálmán zoltárfordítása mellett az egyetlen, a mely megérdemli a műfordítás nevét, a mely visszaadja az eredetinek zamatját, a melyben ez nem másolva és a másolatban elhalaványodva, nem megmásulva és eredetiségéből kivetkőzve, hanem mintegy újjászületve, új, de nem idegen alakban feltámadva jelen meg előttünk. Bizvást mondhatjuk, hogy még a Kálmán zoltárfordításának is fölötte áll, felülmulja különösen hűségben és az eredetihez való szoros ragaszkodásban, ment minden idegen árnyalattól, minden modern színezetől és nem hordoz semmiféle dogmatikai nyűgöt.

A fordítónak, ha nemcsak szavakat akar fordítani, hanem visszaadni egyszersmind az eredetinek szellemét, éppen a biblia ezen könyvecskéjénél kell nagy nehézségekkel megküzdenie. Nem nyelvbéli és nem exegetikai nehézségek, hiszen a könyv nem bővelkedik homályos helyekben, az egyes részletek értelme eléggé világos, de annál nagyobbak a nehézségek a könyvnek, mint egésznek kellő megértésében; itt még megállapodásról nem lehet szó és természetesen, hogy a szerint, a mint a fordító felfogása az egyik vagy másik nézetnek hódol, a részletek fordítása is más-más alakot fog ölteni, az egészről való nézete tükröződni fog minden egyes mondatban.

A fordítónak mindenek előtt tisztába kellett jönnie azzal, hogy az Énekek Éneke mely műfajhoz tartozik. Ez pedig vitás kérdés, a melyhez sok szó fér. Vannak benne epikai, drámai és lírai elemek vegyesen, egymásba átmenve, mintegy átömölve, úgy

hogy az ember nem tudja, hogy most már alanyi költemények gyűjteménye, dráma vagy epikai költemény van-e előtte. Ujabb időben idillnek mondták, bukoli, pásztori költeménynek, politikai háttérrel Chizkia király idejéből. A juhászleány Izraél jellepezi, mely Judát szereti és egyesülni akar vele, hogy a régi egységes államot helyre állítsa. De ha a tartalomra nem is vagyunk tekintettel, ezen felfogást még sem helyeselhetjük. Az idill ragaszkodik az idő egységéhez, képet mutat, de nem cselekvést, nem bonyodalmat és fejlődést. Az Énekek Énekeiben pedig igen gyakran változik a színhely, majd a városban, majd faluhelyen vagyunk, majd a királyi palotában, majd Sulamith szülőházában. A személyek is váltakoznak, a kar majd jön, majd megy és az egyes jelenetek között néha nagyobb időközök is vannak.

De nem lehet az Énekek Énekét egyszerű gyűjteménynek sem tekintenünk, minthogy szemmel láthatólag cselekvény játszódik le benne. Ugyanazon személyek váltakozva és ugyanazon szerelmi viszony az egészben. A király elhagyja fényes palotáját és a kunyhóban leli meg azt, a mit a palotában hiába keres, a szerény juhászleány hódítja meg szívét, azt a nagy királyi szívet, a melyet éppen e szerelem mutat valódi nemes nagyságban. Fellelték egymást, lektüzdik az útjukba gördülő akadályokat és egymáséi lesznek. Ez a drámai cselekmény, a mely a költeményben fokról fokra fejlődik, lépésről lépésre halad, egészen a dráma módjára és annak törvényei szerint. A költeményben tulnyomó a drámai elem és ezért joggal tekinthetjük drámai költeménynek. Miért nem művelték volna a régi héberek a költészet ezen nemét is, miért ne lett volna nekik is tragédiájuk és komédiájuk? És ha Jób és az Énekek Éneke maradtak is pusztán csak reánk, mint e két műfaj egy-egy képviselője, mintegy hirmondója, ez talán csak azt bizonyítja, hogy több is volt, de elveszett, hogy talán egy nagy irodalomnak csak egyes maradványait kimélte meg az idő az enyészettől. Hogy miként, mi uton módon került a kánonba, ez oly kérdés, a melyre egyszerűen csak azt feleljük: úgy, mint a biblia minden egyéb hasonló alkotásze, p. a 45. zoltár. Az Énekek Énekeénél azonban tekintetbe jó még azon körülmény is, hogy a zsinagóga eleitől fogva mély, misztikus értelmet tulajdonított neki és a szentírás valamennyi könyve között legszentebbnek tekintette.

Már *Origenes* és *Hieronymus* is azon nézethen vannak, hogy

az É. É. drámai költemény; a régi aethiops fordítások, a melyek a Septuaginta után készültek, öt szakaszra (drámai felvonásra) osztják a könyvet, újabb időben különösen *Ewald* volt az, ki az öt felvonás mellett kardoskodott. I. 1,2—2,7; II. 2,8—3,5; III. 3,6—5,8; IV. 5,9—8,4 és V. 8,5—8,14.

Minden felvonás egy és ugyanazon mondattal végződik: »fel-
esketlek Jeruzsálem leányai« stb., a mely 5,8-ban szintén meg volt,
de onnan kiesett. *Hofmann* három szakaszra osztja az egészet, a
melyekhez még bezáróul néhány mondat jár. Az első rész, 1,2—3,5,
a leány epedő szerelmét, a második, 3,6—5,15 a nászünnepet és a
harmadik a kölcsönös szerelmet festi. *Delitzsch*, a kit a fordító is
követ, hat szakaszra osztja fel a könyvet. Három-három sza-
kasz kérdéssel (וַיִּשְׁאֶל) kezdődik, és három-három esdekléssel
(הֲשִׁנְיָתִי אִתְּךָ) végződik. A negyedik szakasz, a melynek külön
ismertető jele nincs, a harmadiknak vége és az ötödiknek kezdete
által határoltatik.

Az Énekek Énekét már a talmudi korszakban allegoriának
tekintették: Isten viszonyát Izraélhez látták benne festve, Sula-
mith Izraélt, Salamon majd Istent, majd a Messiást, majd magát
Salamon királyt jelenti. A targum, mely a régi hagyományon
alapszik, Izraél történetét látja benne, az egyiptomi megváltástól
egészen az utolsó, végleges megváltásig. A midrás és a későbbi
magyarázók szintén jelképes értelemben veszik, némely bölcsel-
kedő és kabbalisztikus exegeták Salamonban az *intellectus agens*,
Sulamithban az *intellectus materialis* jelképét látják. A zsinagóga
nyomdokaiba lép az egyház Originesztől fogva egészen a legújabb
időig. *Canticum canticorum*, mondja *Hieronymus*, amorum coe-
lestium divinorumque desiderium incutit animae sub specie spon-
sae et sponsi, caritatis et amoris viis perveniendum docens ad
consortium dei. *Cornelius a Lapide* a keresztény egyház történe-
tének jelképét látja benne »dramatice per quinque dramata sive
actus quasi in scena.« És a régieket követi az újabb magyarázók
egész serege.

Mindezen magyarázatok ellen szól azon körülmény, hogy a
bibliai költők és próféták, ha élnek is allegóriai képekkel, soha
nem mulasztják el a jelzett tárgyra való határozott utalást, úgy,
hogy az olvasó vagy hallgató soha nem maradhat kétségben a
felől, hogy mit akarnak jelképezni. Az É. É. volna az egyetlen

allegória, a melynek alkalmazása egészen az olvasó tetszésére és
önkényére van bízva.

Némelyek *Leo Hebraeust* követve (az újabbak közt különö-
sen Rosenmüller) a bölcseségét látják Sulamithban jelképezve.
Sulamith maga az emberi bölcseséget, anyja az örökkévaló, isteni
bölcseséget, Salamon a bölcsesség barátját (φιλοσοφος), anyja az
egyházat, Czion leányai annak hiveit, Jeruzsálem leányai a vilá-
gias érzelműeket, Sulamith testvérei a prófétákat és papokat, a
szőlő őrői a bölcsesség keresőit, a szőlőhegy a bölcsesség iskoláját,
a rókák ennek elleneit jelentenék. Lehet tehát az allegóriát min-
denféleképen magyarázni, mindenfelére alkalmazni és épen ez
bizonyítja, hogy az É. É. allegoria nem lehet és hogy nem tekint-
hetjük másnak, mint eroticus költeménynek.

Más kérdés, vajjon művészi dráma vagy pedig csak jelene-
tek sorozata-e? Ezen kérdésre határozott feleletet adni nem lehet,
e tekintetben megállapodás soha nem is várható. *Delitzsch* drá-
mának tekinti, a melynek első felvonása a szerelem ébredését, a
második a szerelmesek kölcsönös keresését és megelégsését, a har-
madik a nászünnepet, a negyedik a megvetést és újra visszanyert
szerelmet, az ötödik Sulamithot mint bájos és szerény, alázatos
fejedelemasszonyt, a hatodik a frigy megerősítését, Sulamith szülő-
földjén, rajzolja. A fordító más véleményen van, az Énekek Éne-
kében jelenetek sorozatát és nem bonyodalmas művészi drámát
lát és ennél fogva nem felvonásokra, hanem csak jelenetekre osztja
fel (I. 1,1—1,8; II. 1,9—2,7; III. 2,8—2,17; IV. 3,1—3,5; V. 3,6—
3,11; VI. 4,1—4,16; VII. 5,1—5,2; VIII. 5,3—6,3; IX. 6,4—6,9;
X. 6,10—7,6; XI. 7,7—8,4; XII. 8,5—8,14). A felosztás legtöbbször
nyire összevág a *Delitzsch*-ével, az eltérések csekélyek és azokra
nagy súlyt nem vetünk.

A fordítást határozottan sikerültnek mondhatjuk. A verse-
lés, rímtelen rövid magyar rithmusos sorok mértékes versszakok-
kal váltakozva, elég ügyes, a rithmus legtöbbször szép zengzetes
és könnyen lengedező. A nyelv tiszta és tősgyökeres magyar, csak
néha a gyakran használt költői szabadságnál fogva kissé homá-
lyos. A fordítás hű, szó szerinti, a szöveget nem nyesi meg és nem
gyarapítja. Összesen csak két mondat nincsen fordítva: 6,5 דָּבַר
שִׁירָה אֶת חֶסֶד הָאֱלֹהִים וְיִסְרָאֵל וְיִסְרָאֵל וְיִסְרָאֵל; az utóbbi-
nak kimaradása pontokkal van jelezve. Az első jelenetben (1,7)
כִּי־יִסְרָאֵל kétszeresen van fordítva: »miért bolygjak fátylanban is?»

Vagy annyit jelent, hogy elfátyolozva (Gesenius Thes. s. v. nec sim sicut velata... instar meretricis) vagy annyit, hogy bolyongó, kóborló (Fürst: »Warum soll ich sein wie eine Umherirrende?«). A hatodik jelenetben (4,1) *וַיֵּשֶׁב עִיף* úgy van fordítva, hogy: »Mint galambé úgy tekintnek *fürtid* közzül szemgolyóid.« A fordító Rasi és Kimchi magyarázatához csatlakozik, de a vers értelmének rovására; *צמה* fátyollal fordítandó. A kilencedik, jelenetben (6,8) *וַיִּשְׁמַע מִלִּישָׁם* »Háremhölgye nyolczvan« az egyetlen nem helytelen ugyan, de izléstelen fordítás. A harmadik jelenetben (2,11) *וַיִּשָּׂא עַת הַחֹמֶר* kissé halaványan (»a tavasznak itt idője«) van fordítva. De ezek csekélységek és hogy csak ilyeneket emelhetünk ki és hibáztathatunk, ez bizonyítja épen, hogy a fordítás sikerült. Igen szépen van fordítva a harmadik és nyolczadik jelenet (2,14 köv. és 5,2 köv.).

Nem akarjuk összehasonlítani az Énekek Énekének ezen legújabb fordítását a régiebbekkel, az összehasonlításból csak az derülne ki, hogy a legújabb egyszersmind a legjobb is és méltán megérdemli feltétlen, teljes elismerésünket. A Tárkányié gazdagabb költői szépségekben, a verselés is sikerültebb, de nem annyira fordítás mint átdolgozás. Összehasonlítás kedvéért is részben itéletünk támogatására ide iktatjuk az ötödik jelenetet (3,6—3,11) Löw és Tárkányi fordításában.

Löw

Jeruzsálemi nép.

Ki az, ki jő a síkról
Mint füst magas gomolya!
Tömjén, myrrhával teljes
És minden fűszerekkel?
Im Salomonnak ágya
Körüle hős hatvan
Izrael hősiből! Mind
Kardforgatók s hadakban
Jártassak, öveikre
Kardot kötének, éjjek
Veszélyét hogy leküzdjék.
Nyugágya Salomonnak,
Készüle a királynak
A libanóni fából.
Oszlopja mind ezüstből,

Tárkányi

Jeruzsálem leányai.

Ott a pusztából ki jő fel
Mint a röpke füstgomoly,
Mely a drága fűszereknek
Illatából szétomol!
Ime a királyi ágyban
Izraelnek gyöngye ül;
Fegyverekben hadra termett
Hatvan hős vevé körül.

Cedrus a remekszerű ág,
Támaszán kivert arany,
Oszlopán ezüst sugárik
Benne bíbor páma van.

Arany támlája, bíbor
A vánkos. Bensejét is
Szerelmesen díszíték
Jeruzsálemi lányok.
Jeruzsálem leányi
Siessetek ki nézni
Koszorúsán királyunk!
Ma anyja koszorúzá
Az esküvői napra,
A sziv örömnapjára!

Nagy-Kanizsa.

Rajta a legszebb leány ül,
Lángra gyúlnak arcza.
Jöjtek királyi nászra,
Ős Sion leányai!

Im vakító fényözönben
Jő királyunk, Salamon,
Nyílt koronát tőn fejére
Anyja az örömnapon.

NEUMANN EDE.

IRODALMI HOLMI.

Hübsch Adolf egy megjegyzése. — Neubauer Adolf dolgozatai. — Egy igazítás.

Midőn hosszabb félbeszakítás után a Magyar-Zsidó Szemle jelen rovatát újra megkezdéném, első sorban — a kegyelet sugallatát követve — egy elhunyt földink figyelemre és terjesztésre méltó kis megjegyzését közlöm, mely a jeruzsálemi talmud egy nehéz helyét igen egyszerű módon megmagyarázza. Hübsch Adolf, ki a múlt év október havában New-Yorkban meghalt (l. M.-Zs. Sz. II., 55.), fél évvel halála előtt hozzám intézett levelében a következőt írja (német nyelven): »Egyebek közt olvastam Önnek cikket R. Méirről a Revue des Études Juives-ben (V. köt. 178—187.) és hiányoltam benne a jeruzsálemi talmud Kilájim traktátusának végén álló helyet, mely ép oly érdekes mint nehéz. Schorr utolsó magyarázó kísérlete (Hechaluc, XI, 107.) nem szerencsésebb azoknál, melyeket visszautasít. Én úgy hiszem, hogy a kérdéses mondatban (וְהָיָה מִיִּשְׁחָבֵן דִּדְבָקִין) a második szó felette csekély változással így olvasandó: מִיִּשְׁחָבֵן és értelme »a ti olajatok.« Rabbi Méir, külföldön történt kimulása előtt arról emlékeztén meg, mily módon szokták otthon נִסָּר nevét érteni és azt mint világítót, fényadót magasztalni, azt izeni palesztinai hontársainak אֲמִין אֲמִין אֲמִין (לְבַי אֲרָץ יִשְׂרָאֵל): »Ime itt van — idegen földben nyugszik — a ti olajatok!«

*

Az idegen földön elhunyt honfitársunk után jól esik egy szintén idegen földön — hála az Istennek — élő és dicsően munkálkodó honfitársunkról beszélnem, Neubauer Adolfról, az oxfordi

Bodleyana könyvtárnokáról. A jelen füzetben befejezett értéke: »Palesztina nyelvéről a második templom utolsó századában«, mint pótlólag említhetem, angolul egy »Studia Biblica« című kötetben fog megjelenni, melyben több a szentírás bírálatához tartozó és hasonló tárgyú értekezés van összegyűjtve. Neubauertől van itt még egy másik czikk: »Néhány újonnan fölfedezett témáni és nabatéus föliratról«, mely a szentírás némely tulajdonnevére is vet világot. — Jelenleg Neubauer, kinek már Abulvalíd Ibn Gánáh Szótárának kiadását köszönjük, egy másik nagy arab nyelven írt héber szótárnak, Jeruzsálemi Tanchúm Mursid-al-káfi című munkájának kiadását készíti elő, mely munkának fontosságára kivált *Goldziher* »Studien über Tanchúm Jeruschalmi« című művében (1870.) utalt. — A Bodleyana héber kézíratainak nagy katalogusa, melyen Neubauer hosszú évek óta dolgozik, már teljesen ki van nyomva és csak a függelékül adott facsimilék nyomása késlelteti még a nyáron bizton várható megjelenését. Végül említem, hogy Neubauer a héber szótárirásról 1863-ban írt francia művét most angolul dolgozza fel újra.

*

Hochmuth Ábrahám, tisztelt munkatársunk régebben hozánk beküldött egy megjegyzése legyen ez alkalommal szintén itt közölve: »A M.-Zs. Szemle múlt évi október füzetében (I. köt. 490. l.) ezeket olvassuk: »Ily házasság által fiad tőlem elfordulva, idegen Isteneket bálványozna«, mondja Mózes törvénye (Deut. 7. 4.), míg a zsidó leányt nem félti az elpártolástól, ha pogányhoz menne is férjhez.« *Maybaum* felfogása szerint a megelőző versben foglalt tilalomnak csak utolsó része volna megokolva, t. i. hogy nem szabad zsidó ifjúnak pogány leányt nőül venni; első része pedig, hogy nem szabad zsidó leánynak pogányhoz férjhez menni, megokolatlan maradna. Helyesebben értelmezi Ábrahám Ibn Ezrá, kommentárjában az idézett helyre, a szóban levő két verset. Szerinte ugyanis a 4. versben foglalt megokolás első sorban a tilalomnak első részére vonatkozik ugyan, de ezzel logikai következmény gyanánt meg van okolva a második része is. *Maybaum* nézetével szemben épen azt tehetjük föl, hogy azért következik a 4. versben a pogány nő választásának tilalma után a pogány meny választásának a tilalma, mert az első tilalom megszegéséből folyható veszély szembeötlőbb, minthogy a nő igen könnyen és természet-

szerűleg csatlakozik férje vallásához. L. még Ezrá 9. 12., hol a két tilalom ugyanazon sorrendben idéztetik. — Ez alkalommal megemlítem, hogy *Maybaum* értekezése a nő állásáról a bibliai ó-korban most német nyelven is megjelent Brüll A. Monatsblätter című folyóiratában.

SALAMON IBN GABIRÓL KÖLTEMÉNYEIBŐL.

Jekuthiél Ibn Hassánhoz, pártfogójához.¹⁾

I.

1. Égi galambka,
Rózsa a bájod,
Úgy csereg, úgy bong,
Csábos uszályod;
Árad a fényed
Röpke sugáron —
Igy ragyogott tán
Ünnepen Áron.	3. Pengjen a hürod,
Zengjen a hárfa,
Szóljon az ének
Lengve az árba';
Hódolatod hozd,
Dicsszavad hallasd,
Zengd Jekuthiél,
Őt, a hatalmast.
2. Nap vagy az égen
Hajnali árban,
Fürdik a lépted
Játszi sugárban;
Özike, kedves,
Jer, jer elébem,
Jer vigaszoddal,
S úszom a kéjben.	4. Őt, ki e létnek
Fénye, talapja;
Őt, ki az égnek
Diszes alapja.
Nagy fejedelmek
Benne remélnek,
Szent szava nélkül
Ők alig élnek.

¹⁾ Már a tizenhat éves költő ajakáról hallottunk hangokat, melyek telvék búval, gondol; nem vonzza őt az élet öröme, a fiatalság kéje. Atyját korán elveszthette, s a mint költeményei mutatják, fivére nem volt, s barátok helyett irigy ellenségek környezik az ifjút. Költeményeiben homályos gondolatra homályos gondolat tör; sötét képek, sivár nézetek rezgik át azokat. A tél ridegsége lelkiállapotának hű tükré; a kietlen, pusztá tájak az ő örömnélküli élete; a hold ragyogó képét sötét felhők borítják el — ez az ő sorsa.

De pillanatra fény ragyogja be Ibn Gabiról borús egét, a keserűséget édes megnyugvás váltja fel: pártfogóra és vigasztalóra talált a 17 éves költő Jekuthiél Ibn Hassánban. Saragossa e kiváló férfi kitárta vendégszerető házát a szegényes körülmények közt tengődő Ibn Gabirónak. S a férfit, ki ily »gileádi balzsamot« csöpögtetett szívének sajnó sebére, nem győzi költőnk eléggé dicsérni. Hozzá intézett költeményeiben már derültebb világfelfogással találkozunk, képei vidámabbak, bár túllel-

5. Érdeükért küzd,
Mélyre lehátva,
Mintha fiáért
Küzdne az atyja;
Ajka csak üdvöt
Hirdet a népnek,
Szent keze áldás,
Gyöngy a szegénynek.
6. Szelleme szentség,
Szíve igazság,
Hű ajakáról
Távol a gazság;
Lelke az égbolt,
Fénye reméltet —
Vaskeze felhő,
Zápora éltet.

7. Nélküle elvesz,
Elhal az ember,
S töle örömmel
Szíve is eltel;
Adj a búsnak,
Mért szíve sóhajt —
Add neki, isten,
Mit szíve óhajt!

II.

»Vedd a gyöngynek legvillogóbb parázsát,
S a reggfelhő harmatjának varázsát —
Legyen elég: tudod, rövid az élet,
Aratsz, s mondd, az új termést is megéred?
Szőlőt ültetsz, s ki biztosít majd arról,
Hogy élni fogsz s mustjából is ihatol?
Az ész szirtjén szarvasként rontsz, kélsz tova,
Mint a síkon vágat a hős és lova!«

kesiltségében túlzásokba is átosap. (I. darab. Eredetije: Graetz »Leket Sósannim« cz. gyűjteményének 39. lapján.)

Ideig-örüig tartó volt csak e benső viszony. Gabiról érzékeny, ingerlékeny természete csakhamar eltépte a barátság kötelékeit — és csak nyomort, üldözést és boldogtalanságot lát életében. Egy van csak, mi megvigasztalja: a tudás utáni törekvés. Jól hallja most is a költő pártfogójának intve kérő szavait, hogy hagyja ott a száraz, szívet-lelket elfájtató tudás-keresést, ragadja meg az élet nyújtotta örömöket, hiszen a tökéletes tudás úgy is zárva a véges emberi ész elől. — Sebaj, feleli a költő, meg-nyugvást hoz szívének az is, ha csak iparkodott a tudás, a dolgok végoka után. Így átolvad a lant éneke Jekuthiél dicsőítésébe; de bármily nagy legyen is ez, önérzete, sértett hiúsága nem engedi, hogy ő nyujtsa újra oda engesztelő jobbát. (II. darab, melynek eredetije u. o. található fel a 37-ik lapon. Mindkettő megvan Dukés »Siré Salómó« cz. munkájában. Dukés és Graetz hibás kiadását kijavítva látjuk Sachs Senior »Chajjé Salómó Ibn Gabiról« cz. kis értekezésében. Fordításom részben ezen épült.)

»Messze jársz, s a szirti sas sem hat oda,
Vad helyen, mit ember még nem tapoda;
Magad puszták démonának képzeld?
Sívó bagoly, szálló ölyv e képzelet!
Haragodat kelet s nyugot rettegi,
Száll az mint sas, vagy mint az ég fellegi.
Menj el, távozz, ó a tudást hagyjad itt,
Tépd szét, oldd fel kötelékeit, kapesait! —«

Nincs nemesb kincs, szóltam én, a tudásná,
Megvetném e szívét, ha azt utálná!
Ne szorítsam tán tetteit korlátba?
Én szenvednék, nem más: mindezt jól látva!
Nem érek czélt? Elég törnöm utána:
Legyek ittas, kinek üres kannája.
Mit az idő? Lépte lomha hadd legyen,
S bár mint csiga nyálkájában, úgy megyen:
Míg e lét tart, tudás után török én,
Mint szféráján fut a nap, ez örök fény.

Tudd meg, hogy nem szerzed pénzen szent eszed,
S azt, mint más pénzt, erszényedbe nem teszed...
S ha jóllaktam már e fenkölt tudással,
Éljek még a föld porával, vagy mással?
Mért lihegjen dőreségért e lélek?
Csepp észnél is békét, üdvöt remélek!
Mint gazdáján ökör, csingők én ezen,
Vagy mint számár — bár csak kinnal élvezem.
A tudás-vágy a szent utak eleje,
Fénybe rejti el azt isten ereje...

Isten, e lét királyává ezt tevéd,
S rája irtad Jekuthiél szent nevét;
Mint lobogót követik őt a nagyok,
S fejük fölött, mint a kék ég, úgy ragyog.
Nem tenger ő? És nagysága nem hegy-e?
S önszemében kicsiny mint a tű hegye;
Nemes szíve minden szíven uralog;
Népek, ti mind, ő mestertek, uratok!
A könyörgőt kéri is, hogy: elvegye,
S ha vonakszik, ráfordul, hogy: eltegye.
Szent kezéből habként áldás terjedez —
S mint gally ég szél, bősé lángra ha gerjedez...
Virulj virág! Felüldítéd telkemet,
Mirtus-szagod kéjbe-bújba eltemet!

Ó tegnap még védő váram te valál,
Ma már rom ez, s téged szívem nem talál;
Hát szerelem nem kell többé, barátom?
Eltiprasz hát? Mézed már nem találom.
Biz' ha jajszóm ott nőhetne a fákon,
Velem búgna minden madár az ágon;
A falon is ezt nyöszörgnék a kövek,
Ezt nyikorgná minden deszka és ezövek. —
Lábam eddig hurokban volt melletted,
De sziveddel azt most messze kergetted!

Elüz szívem, mert így bántál én velem. . . .
De nem! Szent fánk lombját le nem tépdelem;
Nézz lángoddall: méltó erre a díszem —
De ne! Fényem megvakít majd, azt hiszem.
Igaz, neked e világon nincs párod,
De szőlj, párját dalaimnak hol látod?
És ha kérde: úgy zengni ki birta azt?
Hát Salómó, Júda fia, irta azt!
Fejedelmem, szívem szeret mostan is,
S mintegy lúgban mosom én azt s mostan is

S bár sok évet eddig még nem töltöttem,
S tizenhöz év röppent csak el fölöttem:
De betörtem én a tudás mélyébe,
Behatoltam termeibe, kéjébe;
Hatalmamról beszél nyugot és kelet,
Észak és dél én utánnam úgy eped;
Engem kíván a Gönczöl és Orion,
Hát a kik itt másznak, föld, a poridon!
El nem riad e bátor szív semmitől,
Csak nagyságod űz el, s ettől majd kidől. . . .
Mégis te vagy lelkeim vágya, sóhajom,
Te vagy részem, te vagy kincsem, óhajom!

Budapest.

KECSKEMÉTI LIPÓT

TÁRSADALOM.

Az angol hittérítők Budapesten.

Az 1838-diki nagy árvíz az akkori még igen szerény Pestet híres várossá tette. A világ figyelme egyszerre feléje fordult. Az európai újságok az alig — és többnyire félreismert Magyarország fővárosának szerencsétlen sorsával foglalkoztak. Az angolok is a nagy katasztrófa révén bővebb tudomást vettek e mesés országról és két fővárosáról, mely a hatalmas Dunafolyam két partján oly főségesen elterjed.

A praktikus és gazdag Anglia, ha a világ valamely részében meg akarja vetni a lábát, dúsagzdag hittérítői és bibliai társaságát küldi előre utásznak. Így történt, hogy majdnem egyszerre angolok kezdtek építeni a világ nyolczadik csudáját, a lánczhi-dat és hittérítő iskolát nyitottak a magyar fővárosban. A szabad Magyarország ez utóbbiban nem háborgatta, holott Ausztriában még a bibliák elárusítását sem engedték meg nekik. Ez időtől kezdve az angol misszió meggyökeresedett a fővárosban. Van neki nagy és szép iskolaháza és csinos temploma.

A hittérítők itt igen jól érzik magukat. Utóvégre sokkal kényelmesebb dolog iskolát és templomot tartani a magyar fővárosban, ha nem térítenek is, mint azon veszélynek kitéve lenni, hogy a jámbor térítőt megsütik és megesszik, mint ez az afrikai és ausztráliai misszióknál már hébe-korba megtörtént legyen.

Mikor a missziót kiküldötték, a jámbor társaság biztosra vette, hogy ezen alig ismert, félczivilizált országban a lakosok nagy része valami pogányféle vallásban él; de látván, hogy itt minden ember pozitív hitet vall, hogy e, vallásos dolgokban leg-türelmesebb nemzet kebelében nincs mit hódítani, a zsidóságra terjesztették ki egész figyelmüket. Zsidó hittérítő intézmény lett az angol misszióból, ha teljes sikertelenség jutalmazta is törek-

vését. Akadt ugyan elvéte egy-egy zsidó, ki kenyérkeresetből kitért, hogy ő is mint hittérítő élhessen — Budapesten; ha azonban Afrikába, vagy Ausztráliába küldték, akkor direkte elment — Amerikába, hogy onnét sohanapján visszatérjen. Az is megtörtént, hogy egy-egy élelmes lengyel zsidó, hírét hallván a misszionáriusok bőkezűségének, betoppant hozzájuk, fölvette a hitet és az angol fontokat és hazasielt Galicziába, hogy a nyert összegecskén a Peszach ünnepet tisztességesen megülhesse családja körében. Ez volt a sikere és semmi egyéb.

És az iskola? Ez még kevesebbet eredményezett. Megtudjuk az okát.

Még nem oly régi dolog, hogy a vallástalanság oly mértékben elharapódzott volna, mint ez az utolsó időkben észlelhető, nevezetesen a közeposztálynál és a szegényebbeknél. A milyen büszkeséggel az angol vallja: »my house is my castle«, ép annyi önérzettel vallhatta a zsidó »az én házam az én templomom«.

Mit ártott a zsidó fiúnak, ha az iskolában váltig hangoztatták a háromegyistenről való tant, ha ő odahaza naponta háromszor és pedig nagy ájtatossággal elmondá: »Halljad Izrael, az Örökkévaló a mi Istenünk, az Örökkévaló egy.« Mit ártott a fiúnak, ha a hittérítő új szövetségről beszélt neki, ha ő minden nap a reggeli ima után elmondá a hitágazatok közt: »Hiszem rendithetetlenül, hogy a tóra, melyet az Isten Mózes által adott, örökké változatlan marad.« — A szülők nem féltették, hogy az a mit apa, anya, testvér, rokon, naponta reggeltől estig gyakorol, egy-két órai tanítás által lerontathatnák. Ha előttem feküdnék a kikeresztettek lajstroma, könnyen bebizonyíthatnám, hogy szerelem és anyagi érdekek hódításaival szemben a misszió működése mint semmi elenyészik. Ha a zsidó szülő tehát egyrésztől azért is küldötte gyermekét a hittérítők iskoláiba, mert nem tartott attól, hogy gyermeke elidegenítettnek ősi vallásától, más résztől kénytelen volt vele, mert sem a zsidó község, sem a város nem gondoskodott, nem volt köteles gondoskodni kellő számú népiskolákról. A magániskolai intézmény divatozott legjobban a fővárosban és ez drága volt; a misszionáriusok pedig — és ez sokat nyomott — ingyen fogadták be a szegény zsidógyermeket, még könyvekkel és írószerekkel is ellátták növendékeiket ingyen.

Hódoljunk meg az igazságnak és valljuk be őszintén, hogy szeretetteljesen bántak mindenkor az ifjúsággal. Igaz, hogy ez a

bánásmód a hittérítők eszközei közé tartozik; de jól esett szülőknek és gyermekeknek, hogy ott vallásuk miatt nem a gúny és megvetés tárgyai, mint bizonyos fővárosi »közös« népiskolák bizonyos népnevelői előtt, vagy mint még gyakrabban meg szokott történni, a középiskolákban.

Fölhoztuk tehát a tényezőket mind, melyek közreműködtek, hogy a hittérítők iskolája látogatott legyen. De az idők nagyban megváltoztak. A zsidó ház többé nem templom; zsidó vallásos nevelésről már szó sincs. A zsidó apa, ki gyermekét még is oda küldi, most is egy rezerválist ír alá, melyben kötelezi magát, hogy a gyermekei az anglikán vallástani órákat szorgalmasan látogatni fogják. A város a népiskolákról bőkezűen gondoskodik és nincs apa, ki panaszkodhatnék, hogy gyermekét a városi iskolákban föl nem veszik s pedig ingyen, vagy 35 kr. havipénzért; a hittérítők iskolája pedig mégis megtelik zsidó gyermekekkel.

A törvény kötelezi a társulatot, hogy a más vallásu gyermekeket — tehát a zsidókat is — a saját felekezetük által berendezett hitoktatásra bocsássák. E törvénynek pro forma megfelelőnek, a mennyiben megengedik, hogy a gyermekek zsidó hitoktatásra járjanak; de a bizonyítványban csak a keresztény hittanból adják az osztályzatot s rendszeren kitűnőt, mit a zsidó hittanítótól csak meg kellene érdemelniök.

Ma az intézetben a hittérítés javában foly, még soha annyi hévvel mint most. Illusztrációul a sok tudomásomra jutott fogások közül csak egyet akarok fölhozni. A tanítónő a zsidó hitoktatásra menő leánykáknak azt mondja, ha csak egyszer volna szerencséje hitoktatójukkal, R. urral beszélhetni, meglátnák, hogy »azonnal hitünkre térne.«

Vessünk most egy pillantást a helyzetre. A tizenkilencedik század utolsó tizedeiben, a legmélyebb béke idején, teljes vallásszabadság mellett, egy fölvilágosodott művelt fővárosban a hittérítők iskolája virágzik és e virágzását kizárólagosan a zsidóknak köszöni, a nélkül hogy ezek akármiféle kényszerű ok alatt cselekednének. Nevezzük el ezt nyíltan és minden hámozás nélkül az ő saját nevén: ez jellemtelenség, ez szégyenfelt, melyet az egész fővárosi zsidó község visel és talán azért, mert nem volt eddig senki, ki szemére hányta, mert még nem volt senki, ki ezen szégyenletes körülményre figyelmeztette volna. A zsidó társadalom szent kötelessége tehát oda törekedni, hogy ne akadjon a főváros-

ban egy zsidó család sem, mely a hittérítőknél okot szolgáltatasson, hogy számunkra, mint a vadak számára Budapesten missziót tartanak. De hazafini kötelességet is teljesítené, ha mozgalmat indítana ezen iskolák látogatása ellen és pedig két okból:

1-ször. Mert megmentené a magyar fővárost, hogy az angol társaság évkönyveiben neve elő ne forduljon Honolulu, Shangai és Feeci szigetekkel egy rovatban.

2-szor. Mert megszabadítaná a fővárost az utolsó népiskolától, mely még a német tannyelvet használja és a hol a hazai nyelv még nagyon is alárendelt szerepet játszik.

A pesti zsidó hitközség 30 fővárosi iskolába küld hitoktatókat, kik mindenhol a hazai nyelven tartják előadásait és kik csak a hittérítő iskolájában nem boldogulnak a magyar nyelvvel. Ez legjobban jellemzi az idegen szellemet.

Én az angol misszió iskolájának főnállásában, miután kizárólagosan zsidók a fennállás okozói, a zsidóság becsületét látom megtámadva; a zsidó önérték fölébredésének legfényesebb jelét látnám abban, ha társadalmi uton oda törekednénk, hogy a zsidók küldjék gyermekeiket a zsidó felekezeti iskolákba, a különféle keresztény felekezeti iskolákba, a fővárosi iskolákba, de semmi szín alatt a misszionáriusokhoz. Ezzel tartozunk magunknak, ha önbecsülésünk kitüntetésével mások megbecsülését akarjuk kivívni.

Budapest.

SZÁNTÓ ELEÁZÁR.

A főváros népesedési viszonyai felekezetek szerint.

Kőrösi József, a fővárosi statisztikai hivatal nagydíjnyertes igazgatója, egy rendkívül érdekes tanulmányt bocsátott közre: »Budapest főváros halandósága 1876–1881. és ennek okai«. Érdekesnek találjuk e könyvnek azon adatait, melyek a hitfelekezonatkozoknak, itt külön bemutatni, mert minden egyes szám bírálatot mond a zsidó faj egészséges és erkölcsös voltáról.

Bemutatjuk a következő négy táblázatot:

Az 1876–81. elhaltak hitfelekezetek szerint:

	Kathol.	Protest.	Zsidó.
0–5 éves	50'87	46'01	49'32
5–15 »	4'43	4'62	5'73
15–30 »	9'99	11'42	11'09
30–50 »	16'24	19'66	12'42
50–60 »	7'11	7'52	6'36
60–tul »	11'09	10'75	15'06

Az egyes hitfelekezetek halandósági koefficiense 1880–81.

0–5 évesek:			5 éven túl:			
	élők száma	meghalt	%	élők	meghaltak	%
	1881. jan 1.	1880–1881.				
Kathol.	24924	9194	18'44	214799	9748	2'27
Ágostai	1800	557	15'47	17916	716	2'00
Helvét	1819	600	16'50	19837	730	1'84
Zsidó	7937	1174	7'40	62240	1472	1'18

Az első életév halandósága az egyes hitfelekezeteknél 1876–81.:

	született:	meghalt 0–1	%
Katholikus	57677	17910	31'05
Ágost. és helvét	8589	2086	24'29
Zsidó	12936	2327	17'99

Törvényes és törvénytelen gyermekek halandósága az első évben 1878–81.:

született:			meghalt:				
	törvényes	törvénytelen	%	törvényes	törvénytelen	%	
Kathol.	23902	14033	= 29'9	7396	30'94	4231	30'14
Ágostai	2022	896	= 30'6	426	21'07	231	25'78
Helvét	1833	1003	= 35'5	463	25'26	254	25'32
Zsidó	7560	1086	= 12'5	1261	16'68	228	20'97

Az I. táblázat mutatja, hogy 100 halott között hány gyermek és hány felnőtt volt. 100 halott között volt a zsidóknál 49, protestánsoknál 46, kath.-nál 50. De ez nem azt jelenti, hogy a zsidóknál ép oly nagy, sőt nagyobb a gyermekhalandóság, mint a protestánsoknál, a mint azt a következő táblák is kiténtetik. Mutatja továbbá ezen táblázat, hogy a 15—50 éves korcsoport kevesebb számmal van képviselve a halottak közt a zsidóknál, mint más felekezeteknél, ellenben a zsidók közt sokkal több van, ki 60 tul halt el, mint más felekezeteknél.

A II. táblázat direkte mutatja az egyes korcsoportok halandósági viszonyait. 1880. december 31-én népszámlálás volt, a mikor az élők számát meg lehetett határozni. Azután meg van határozva, hány egyén halt meg 1880. és 1881-ben, és abból ki lehet a halandósági százalékot számítani. Ezen táblázat már mutatja, milyen óriási különbség van nemcsak a gyermekek, de a felnőttek halandósága között is, míg a zsidóknál a $\frac{1}{100}$ 7, addig a kath.-nál 18, tehát itt több, mint kétszer annyi gyermek hal el, mint ott. De a felnőtteknél is ugyane viszonyt találjuk, 1·18% a zsidóknál, 2·27 a kath.-nál. Mindenesetre jele a zsidó mértékletes, józan és családi életmódjának.

A III. táblázat, melyből látjuk, hány gyermek született és hány halt el, ugyanazt az eredményt mutatja a kath.-nál, 100 gyermek között 31 halt el, mialatt az első évet elérte volna, a zsidóknál 17.

A IV. tábla, mely azt mutatja, hogy az 1876—81. született gyermek között hány törvénytelen volt, a zsidó kiváló családi élete mellett szól. Volt 100 szülés között törvénytelen helvéteknél 35, ágostaiaknál 30, katolikusoknál 29, zsidóknál 12.

Budapest.

DR. SZALÁRDI MÓR.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

A pécsi izr. hitközség 1884-ben.

Eddigél csak két zsidó községünknek viszonyairól szólhattunk bővebben, a pestiről és a szegediről, melyek évi jelentését rendesen vettük. Most hozzácsatolhatjuk a harmadikat, a *pécseit*, mely izlésesen kiállított füzetben, könnyen áttekinthető összeállításban festi mult évi állapotainak képét.

A főként a hitközség elbocsátá, de a rendes *istenfi tisztelet* azért minden tekintetben teljesen kielégítő volt; e czímen a kiadások 2500 frtot tettek. »A lelkészi hivatallal járó és pedig esketéseknek és halálozásoknak szükseges ünnepi szónoklattal összekötött funkeziók és a többi adminisztráció nélküli teendők tökéletesen kielégítő módon végeztek; mind a mellett azon reménynek adunk kifejezést, hogy az előljárárság komoly törekvésének sikerülni fog a hitközség anyagi viszonyai tekintetében oly helyzetbe hozni, hogy a rabbiszék a hitközség jelentőségének megfelelőleg betölthesse.«

A *jótekonyság* tételénél az előirányzat tetemes túllépése mutatkozik; szaporodtak a házi és vándor szegények, azonkívül segítkeztek »tudományos pályán levő hitközségünkbeli szegény sorsu ifjakat« — mely nemes eljárást minden magyarországi zsidóközségnek követni kellene. 25 szegény tanulót ruhával láttak el, ez összeghez a város 100 frttal járult; a pécsi takarékpénztár a kitünő tanulók jutalmazására 12 ezüst forintot adományozott.

Az *iskoláról* nagy elismeréssel emlékszik meg a jelentés. A »hitközségi iskolások karöltve a hivatáshu tanítók serény törekvésevel« e téren igen szép erdményt ért el; »a tanulók száma folytonosan növekedik, oly annyira, hogy az iskolahelyiségek máris elégtelenek és kibővítésük csak

időkérdésnek tekinthető. Elvi határozatot ez ügyben a község dr. Goldberger Ignác kitiűnő emlékirata következtében hozott. Az iskolaszék még külön *iskolai könyvtárt* rendezett; a kiadás e czímen 59 frt 62 kr., mely összeg 20 krnyi beírásai járulékokból fedeztetett. Mondanunk sem kell, hogy e kitiűnő intézkedés föltétlen dícséretet érdemel. Megemlítenő még, hogy a női kézimunka ellenőrzésére külön *női bizottság* alakított, melynek tagjai buzgalommal jártak el tisztükben és a tapasztaltakról az iskolaszéknek jelentést tettek. Az iskolába járt a mult tanévben 143 fiu, 93 leány, összesen 236; tandíjmentes volt ezek közt 62, főtandíjas 55. Hittani oktatásban részesült gimnáziumi növendék 55, reáliskolai 51, összesen 106; a polgári leány-, a kolostori- és magániskolákban 25, a közös elemi iskolában 74. — A templom, községháza és kántorlakás tartarozása a mult évben mintegy 600 frtot igényelt.

A költségvetés közérdekű tételei közül megemlíttük ezeket: az imaszékek utáni bérlet bevétele tett 2776 frtot, templomi adakozások czímen befolyt 439 frt, iskolapénzek és hittani tandíjak tesznek 3257 frtot; — tantestület fizetésére fordítanak 3600 frtot, hivatalnokok fizetésére 5525 frtot, törke visszafizetésre 5308 frtot, kamatok fejében 3601 frtot. E két utóbbi tételt illusztrálja »a hitközség tartozásállása 1884. év végén.« A passzívák ugyanis 52,997 frtra rúgnak; az összeg részleteiből megemlíttük a takarékpénztár 29,726 frtyui kölcsönt, az orsz. zsidó iskolaalapnak tartozik a község 13,200 frttal, az otthelyi szentegyletnek 2700, nöegyletnek 1500 frttal stb. »Az előjáróság a tartozás főbb tételeinek egy hosszabb idei olcsóbb törlesztési kölcsönre való átváltoztatása iránt buzgón törekedett, eddig azonban sikere nem volt.« Az 1883. évhez képest különben a tartozás 5267 frttal csökkent.

Adófizető tagja van a hitközségnek 250, kikre összesen 6645 frt. adó vettettet ki. — Az előjáróság tartott tavál 5 közgyűlést és 17 előj. ülést. — Az évi jelentést aláírt urak ezek: Justus Lipót elnök, Grünhut Ignác alelnök, Bak Jakab titkár, Trenchiner Joak. pénztárnok és templ. gondnok, Fischer Mór ellenőr, Markusz Dávid templ. gondnok, Engel József, dr. Löwy Lipót, Steiner Lipót, Krausz Béni, Weiler János, Hesser Gerson, Stern Mór. — Az előirányzat 1885-re szükséglet czímen kimutat 21,845 frtot, a fedezet ugyanannyit.

Külföldi utamból.

Hollandia.

II.

Még aznap a postára mentem s átvettem leveleimet, melyek között egy maihozi barátomtól is volt egy, mely ajánlásul szolgált számonra egyik igen előkelő amsterdami zsidó családhoz. Azonnal a Calverstraat felé tartottam, ahol a czímzett lakik. L. ur igen barátságosan fogadott. Mégis utóbb sajnáltam, hogy fölkerestem; több időt s pénzt pazaroltam volna ugyan, hanem egy kimondhatatlan fájdalomtól megkíméltem volna magamat, mert sohasem tudtam volna meg, mikép vélekednek a hollandiak az én hazámról. Szinte hihetetlen, mily véleményben vannak itt általában Magyarországról, különösen pedig a magyar zsidókról. Ezen szó »Chungarn«, amint azt a hollandiak mondják, itt általában a boldogtalan tiszaszlári pör óta lett közkeletűvé. Előbb igen keveset tudtak s épen semmit sem beszéltek rólunk. De két év előtt hasábkora terjedő telegrammok és magántudósításokat közöltek a hírlapok Nyiregyházáról és Magyarországról egyéb tájairól. Ezen tudósítások alapján hoztak rólunk ítéletet. Egy zsidó vallás, magas államtisztviselő egész kerekén kimondá előttem, hogy a magyarországi zsidóknak a legelvetemiltebb, legistentelenebb embereknek kell lenni az egész földkerekségen. »De ugyan hogyan bocsáthat ki ön ajkain ilyenféle szavakat?« kérdém tőle elszörményködve, s feleletül ezt kaptam:

»Ily föltevés nélkül Tisza-Eszlár egészen képzelhetetlen. Ha statisztikailag be nem volna bizonyítva, hogy Magyarországon a gyilkosok legtöbbször zsidók, teljes lehetetlen volt volna Tisza-Eszlár színrehozatala oly országban, melynek kormánygyeplője egy kitiűnő férfi erélyes kezében nyugszik. Ha pedig nem a zsidók a hibások, azt kell hinnem, a mit nálunk minden ember hisz, hogy Magyarország...«

Ilyenféle beszédeket igen sokszor kellett hallanom, úgy hogy végre kénytelen voltam L. urat arra kérni, hogy engem többé semmiféle újabb ismerőshöz se vezessen.

»No, de a rabbi urakat csak mégis meglátogatja ön?« kérdi L. ur.

»Azokat igen« — válaszoltam neki — »kartársaimtól félni semmi okom sincs.«

»Tehát, ha úgy tetszik, menjünk.«

A rabbinátus itt következőkép van alakítva: *Dünner J. H.* főrabbi; *Content J. M.*, *Wijnkoop J. D.*, *Loen A.* és *J. Mendes Chamaecio*, ez utóbbi a spanyol hit község rabbija, tulajdonkép csak rabbihelyettese, mert az amsterdami szefárdi hitközségnek már évek óta uinesen főchachámja. Minthogy

azonban a hitközségi hatóság egy, magától érthető, hogy a spanyol rabbi, noha ő soha sem megy más, mint a spanyol zsinagógába, a rabbi-testület tanácskozáisaiba és határozataiba szintén befoly. Ezen urakat sorban meglátogattuk. Négyen, a legelől nevezettek, a legvirágzóbb férfikorban vannak és szigorúan konzervatív irányt követnek, amint hogy ez Amsterdamban másképp nem is gondolható, de mindannak dacára, nemcsak alapos tudományu theologusok, hanem sokoldalú műveltségű férfiak és kitünő egyházi szónokok is. Névszerint *Wijnkoop* ur, aki az amsterdami rabbiképzőben végezte tanulmányait, nagy népszerűsége tette szert s mint hitszónok, nagy darab földön ritkítja párját. *Chumacerio* ur már aggastyán, de erős és izmos, oly büszke, előkelő magatartással, mint valamennyi spanyol hitsorsosai, kik német hitsorsosaikra, mint félbarbárokra, csak amugy félvállról tekintenek. Nagyon meg voltam az öreg urral akadva, mert csak holland és spanyol nyelven beszél, minthogy pedig rám nézve a holland beszéd is spanyol, nem tettünk egyebet, minthogy héber nyelvismereteinket vettük elő. Itt *Verhovay* képviselő is különös megtisztelésben részesült, abban tudniillik, hogy nevét héber betűkkel leírtuk. És ez így történt. Ő spanyol főtisztelendősége azt kérdezte tőlem, hogy igaz-e az, hogy *Verhovay* urat egészen közönséges lopáson kapták, de az öreg ur ezt a muszka bagaria szagu nevet olyan furcsán ejtette ki, hogy még csak sejteni sem tudtam, miről akar szólni, azután meg a csángó pénzek históriája is már rég kiment fejemből.

»Mondja meg ön otthon testvéreinek, — szól most hozzám vigasztaló hangon, hogy ne csüggedjenek el. Függesszék szemeiket miránk, spanyol zsidókra; mi véghetetlenül többet szenvedtünk, mint ők, de azért soha egy percze sem estünk kétségbe, bizalmunk az isten mindenhatóságában éppen a legádázabb üldözés rohamai alatt volt legrendületlenebb; s nem is esalatkoztunk, mert az isten megsegített bennünket.«

Erre kifogyhatatlannak látszó bőbeszédűségbe esett, úgy hogy én valóban nem tudtam, vajjon egészen könnyedén folyó héber beszédét bámuljam-e, vagy dús képzelő tehetségét, mert ő oly élénk színekkel vázolta a zsidók kiűzését Spanyolországból, mintha csak éppen ezen szempillanatban érkezett volna meg Szevillából, ahol nejt és gyermekeit máglyára vetették s ő is csak valóságos isten csodája által tudott megmenekülni. S mily átszellemültség tükröződött tisztas arcának minden vonásában, mikor előttem elbeszélte, hogy az ő zsinagógájában két olyan elnök van, kik egész a XI-ik századig nyúló családi törzsfájl dicsekedhetnek, s kiknek ősei egykor a legbüszkébb spanyol grandok köréhez tartoztak. Ezen urak közül az egyik *Henriquez de Castro*, aki tavál egy dr. *Kayserling* által

a M.-Zs.-Szemlében is ismertetett könyvet adott ki, melyben az amsterdami régi spanyol temető emlékköveinek feliratait közli. *Castro* ur ezen temető jó karban tartására már igen tetemes vagyont áldozott. A másik *A. L. de Leas Laguna*, kinek ősei szintén a főnemességhez tartoztak.

Chumacerio ur azon szíves barátságot is tanúsít irántunk, hogy elkísért a spanyol zsidó árvaleányok intézetébe. Csak huszonkét árvaleány van az intézetben elhelyezve, kik már legnagyobb részint fölserdültek, s nem egy köztük valóságos Nunes Mária-féle alak. Egészen sajtáságos és csodálatra méltó típus ez, melyben a keleti fantázia heve a román fűj bájaival egyesül.

»Ez most« — szól L. ur, miután *Chumacerio* urtól búcsút vettünk — »megmutatom önnek a börzét.«

»De hiszen ma éppen péntek van s már délutáni 5 óra, én pedig azt szeretném látni, mikép ünneplik a különféle zsinagógákban a szombat kezdetét.«

»Soha se aggódjék«, — mondá kalauzom, — »mindarra jut még elég idő, mert ne gondolja ám, hogy én a börze alatt azt a pompás épületet értem, mely a királyi palotával szemben emelkedik; én önt csak a zsidó börzére vezetem. Nézzon csak arra — mondá — a Joodenbreestraattól oldalvást elnyúló szűk utcácskára mutatva — »ott van az amsterdami zsidó börze, mely naponkint isten szabad ege alatt fejt ki zajos tevékenységét.«

Alig birtam ámulatomból magamhoz térni, a mint ezen hosszú, szűk utcába tettem a lábam. Irgalmas ég! Miféle börze ez! Ócska rubák, sálók, eszímák, szalagdarabok, posztó és vászonmaradványok, ezietth és tefilin, sziddur és machzör, luláv és sófár ott hevernek egymásra szórva a földön vagy alacsony deszkaállványon, zavart rendtelenségben egy rakáson, eltorlaszolja az utcát, míg a vásárlók csoportja, mely nem éppen a legmagasabb körökből való, lármás és tüntető módon zibong az árucikk-körül. Mily éktelen zsivajba vegyül itt angol, holland, német irodalmi és kofanyelv a hangnem és hanglajtorja minden képzelhető fokozatán, megborsolva helyiely-közzel zsidó kifakadásokkal s olyan szitkok- és átkozódásokkal, melyekből ha csak egy szemernyieske teljesülne is, okvetetlenül rád szakadna az ég! Képzeld még mindehhez a konyhaművészet, igazán mondva, külföldi laczikonyházás vándor apostolait, kik kolbász, hal, savanyu ugorka, friss kalács s több efféléből álló csemegekészletüket rekedt ordítózással kínálják; képzeld ide azt a műélvezetet, melyet a legkülönbözőbb hangolt kintornák és kézi harmonikák pokoli zűrözavara nyújt — képzeld el, mondom, mindezeket, sőt képzelj sokkal többet: s még min-

dig csak halavány képet alkottál magadnak az amsterdami zsidó népeletnek eme páratlan jelenetéről, melytől, Vörösmartynkkal szólva: »ember s emberévő állat fut s tótágot áll a természet.« Valóban egy Hogarth esetéhez méltó képe a legtulzottabb rütságának. A frankfurti »lange Gasse«, a hamburgi »Marienstrasse« és a londoni »Petticoat Lane« együtt véve sem versenyezhetnek az amsterdami zsidó börszével.

Hol vagy te rettenthetetlen hős a magyar antisemitizmusnak? Ő ha te azt látod, mily szemtelenséggel csinálnak itt rongyokból s piszkos hulladékokból aranyakat és bankjegyeket, volnál-e képes dicső haragodat fékezni? Azonban nemis keblü megváltója hazámnak, maradj csak itt, míg be nem esteledik, míg a szombat be nem köszönt s én biztosra veszem, hogy ajkaid átok helyett áldásra nyílnak meg. Nézd csak, nézd! Az esti szürkület a közelgő éj előhírnöke gyanánt beköszöntött, de mennél sötétebb kezd lenni ezen élénken népes utcában, annál tisztábban ragyog a fény az ott lakók szívében. A sötét, zúgutezaszerű ghetto ezer gyertya fényében, ezer meg ezer boldog lakos arcának ragyogásában pompáz. Mint közönséges és föl sem tűnő természetes dolog, de egyszersmind titkoszerű és gyönyörteljes kinyilatkoztatásképen vonult be a szombat a szívekbe és lakásokba s azonnal eloszlott minden homályt, elriasztotta a »hétköznapi vesződség« minden nyomorúságát. Most minden lak ki van világítva, mindenütt terített asztalt találsz, minden szív jámbor örömben s boldogságban uszik. A cserép tartóba állított szerény fagygyertya fénye és a sokkaru ezüst gyertyatartókba helyezett tejgyertyák pazar világa mindenütt ugyanazon képekre árad. A család leánytagjai és a kis gyermekek kegyeletes csöndben ülnek anyjokra figyelve, aki régi szent szokás szerint áldást mond a szombat gyertyagyújtására. A családapa leveszi a könyvvállványról vaskos imakönyvét, odaadja legidősebb fiának, hogy vigye utána egész a zsinagóga kapujáig. Ekkor kijönnek az utcára; a férfiak a férfakkal, az asszonyok az asszonyokkal mennek. Keveset beszélnek egymáshoz. Ma senkinek ajkai nem nyílnak hangos panaszra, de örömujjongás sem hallatszik, mert minden szívben szombat van, mély, szent, menyői béke, a lelkek ünnepies nyugalma. — Óh lángbuzgalmu zsidóírtó hős! ha te mindezt úgy látnád, amint én láttam, hibáinkat és gyöngeségeinket alkalmasint sokkal kiméletesebben bírálnád meg. Ismerni akarjátok a zsidót? Akkor ne menjetek utána a börszére, hanem keressétek föl saját házában, neje, gyermekei, szóval családja körében. Sétáljatok végig a zsidó ünnepken a ghetto dügleletes levegőjü, szűk utcáin s keressetek, fűrkésszetelek ki — ha tudtok — csak egyetlen egy részeg zsidót! Nema, ti egyetlen egyet sem fogtok találni, mert akármit keres is egész héten át,

akár nehéz, akár könnyű munkával, akár becsületesen, akár csalfa módon, nem viszi azt a keresmába, hanem haza viszi, hogy azzal feleségét s gyermekeit megörvendeztesse s akármi, vagy akármilyen volt volna is az egész héten át, pénteken este ismét emberi méltóságának tudatára ébred, a szombat kezdetével többé nem a piszkos, rongyszedő zsidó, hanem férj és atya.

Itt van a bökkenő uraim, ez a dolog bibéje! Ne a zsidó keresmárok ellen szitkozódjatok, hanem korholjátok a keresztyének részegeskedését. Ne átkozzatok a zsidó »uraságokat«, hanem a pórságot beszéljétek rá arra, hogy tanulja meg a zsidó póroktól, hogyan nevelje gyermekeit »urakká«, s meglátjátok, mily szépen tanulunk egymástól, meglátjátok, hogy egymást kölcsönösen támogatva, kölcsönös szeretetben s barátságban egy boldog hazának boldog gyermekei leszünk.

De hát micsoda tiesköt-bogarat nem beszélék össze megint! Hisz arról kell számot adnom, hogy mit láttam, mit tapasztaltam a zsinagógában. Nos, ami ezt illeti, nagyon meg voltam elégedve. Hollandnak összes zsinagógáiban a legszigorubb orthodox szellem uralkodik. Jellemző az itteni viszonyokra nézve a következő eset, melyet nekem L. ur beszélt el. A múlt év novemberében az amsterdami kereskedelmi hírlap főlhívást boesátott ki mindazokhoz, kik az istenitisztelet korszerű átalakítását óhajtják, hogy lakezimöket a lap kiadóhivatalával közöljék. És az eredmény az lett, hogy minden a régi kerekvágásban maradt. Énekkarnak vagy orgonának híre-hamva sincs. De azért mindenki nagy lelki épüléssel vesz részt az itteni zsidó istenitiszteletben; mert itt az a gyönyörű szokás uralkodik, hogy az egész hátközség együtt énekel az isteni tisztelet alatt. A spanyol zsidók hozták ezen szokást régi hazájukból és a németek tőlük tanulták azt el. Őszintén megvallva, nekem az istenitisztelet ezen módja sokkal jobban tetszik, mint az, mely a mostani ugynevezett »modern« német és magyar zsinagógákban divik s mely a vallásos buzgalomnak fölbresztésére és táplálására éppen nem alkalmas. Hiszen még a lengyelországi zsinagóga zivaja és lármája mellett is inkább fölmelegszik a szív, mint a zeneművészet szabályai szerint képezett éneklő hangjainál. Nem az ringatja a szívet az égi átszellemülős magasztos gyönyöreibe, amit hallunk, hanem amit magunk érzünk, amit magunk tolmácsolunk szavakban, hangokban. Nagyon tudnám ajánlani magyarországi hitsorsosainak, hogy állítsák magok elé követendő példaképül az amsterdami zsidókat.

Még más valamit tapasztaltam az itteni zsinagógákban: a hitzőnokat nyelve Hollandia összes zsinagógáiban a holland nyelv. (Egyetlen kivételképen csak a spanyol zsinagógát hozhatom föl. Ezek az emberek

sehogy sem akarnak hajdani inkvizitoraik nyelvétől elpártolni). Csak azért teszek itt erről említést, mert egy kérdést akarok ahhoz kapcsolni: azt a kérdést tudniillik, hogy ha a szigorúan orthodox amsterdami és rotterdami rabbik holland nyelven tarthatják egyházi beszédeiket: a máramaros-szigeti vagy pozsonyi, szintén szigorúan orthodox rabbik miért ne prédikálhatnának magyar nyelven? Ne mondja azt nekem senki, hogy a pozsonyi dómban szintén német egyházi beszédeket tartanak, Máramaros-Szigeten pedig épen az oláh nyelv is járja. Magam is tudom én azt igen jól, de azt is tudom, hogy mások vétkei és hibái sohasem tehetnek bennünket erényessé. Azzal se álljon én eléem senki, hogy jó magyar hazafi lehet valaki, még ha magyarul nem beszél is. Én ezt a lehetőséget is megengedem; de már az sehogy sem megy a fejembe, hogy legalább az élet legszentebb óráiban zengzetes magyar nyelvünkön ne fejezzük ki szívünk túlradó przelmeit. »Nyelvében él a nemzet« mondja a költő. S ki meri előttem azt állítani, hogy az igaz hazafiság követelményének eleget tett, ha a nemzet életéhez járulni s így a legszentebb honfikötelességet teljesíteni erejétől telhetőleg nem iparkodott? — Egyébiránt nem szükséges ezen tárgyról hosszadalmasabban beszélnünk. Szilárdul meg vagyok én arról győződve, hogy mikorra a mi ifu rabbiképző intézetünk negyedszázados fennállásának örömmünepére virrad, széles Magyarországon huszonöt olyan zsidó község sem lesz, melyeknek templomaiban nem magyar beszéd hangzanék.

És most még el akarok mondani egyet-mást az amsterdami zsidó hitközség egyleteiről és intézeteiről. Igen, de oly nagy foku »embarras de richesse« lép itt meg az embert, hogy hirtelenben azt sem tudja, melyikbe kapjon; mert vannak itt külön egyletek az özvegyek, árvák, gyermekágyasok, koldusok, koldulni piruló házi szegények, utasok gyámolítására; élelmező társulat, népkonyha, kiházásító egylet, mely szegény jegyesek hozományáról s felszereléséről gondoskodik; van fittó-egylet, mely a szegényeket télen át tüzelő anyaggal látja el; a szegény gyermekek fölruházására a hölgyek alakítottak egy külön egyletet ezen czím alatt: »Dames vereen tot aanschaffin van Kleedingstickken vor Kinderen op de Ned. Isr. Armenbewaarschool.« Van továbbá »Máoz Laddál« című egylet, melynek az a főadata, hogy pusztulásnak indult családokon határozatlan időre adott kamatnélküli kölcsönökkel segítsen. Az ilyen kölcsönök olykor-olykor ezrekre rugó összegekig is mennek; azonkívül van még az itteni hitközségnek árva fiuk számára is intézete (Isr. Jongens-Weeshuis), van árva leányok háza (Isr. Meisjes-Weeshuis). — A központi zsidó árvaház Utrechtben van. Van agdok intézete (Oude Mannen en vrouwenhuis) és kórház. Mind a négy intézet épülete nagyszerű díszpalota, szépen művelt kert kö-

zепette, különösen a kórház, melyben 250 beteg számára vannak ágyak és a téholódottak részére külön, igen czélszerűen berendezett osztály. Mindezen intézetek és egyletek és ezeken kívül még számos mások is valamennyien díszlenek és virágoznak.

Nagyon hosszadalmassá lenne igénytelen útleírásom, ha az említett egyletek és intézetek figyemetét közelebbi részletekben akarnám fölírni; csak a hitközség tanintézteiről mondok el egyet-mást. Zsidó iskolák alatt Hollandiában még csak néhány év előtt is olyan iskolákat értettek, melyek kizárólag a vallással, biblíával és talmuddal foglalkoztak. A közös iskolák még ma is túlnyomó számuak az országban, a zsidó iskolák pedig azoknak maradtak, amik addig voltak. Csak Amsterdamban és Rotterdamban, ahol híhetetlen nagy a zsidó szegények száma, vált elkerülhetetlen szükségégre rendszeres tauterv alapján működő zsidó iskolák nyitása. Tehát az itteni zsidó iskolák amolyan középiskola-féle intézetek, melyekbe olyanok is járhatnak, kik már a közös iskolát elvégezték. A szegények igen örömet küldik oda gyermekeiket, mert ott nemcsak ingyenes tanításban részesülnek, hanem könyveket, ruházatot, sőt ha szükséges, még élelmezést is kapnak. A növendékek egész 12—14 éves korukig ott maradnak s azután vagy üzletbe mennek, vagy valamely kézi mesterséget tanulnak, vagy tovább folytatják iskolájukat a szemináriumban, melyet szintén a hitközség alapított és tart fenn, ahol az egész tanfolyam tartama alatt hasonlóképen mindennel ellátják őket, amire csak szükségük van, s így lehetővé teszik rájuk nézve, hogy rabbikká, tanítókká s egyéb közéleti tisztviselőkké képezzék ki magokat. Egy előkelő zsidó hölgy teljes komolysággal állította előttem, hogy ha az oroszországi zsidó iűldözés ki nem tör, s a szegény iűldözöttek Amsterdamtól a szó szoros értelmében el nem özőnlik, az amsterdami összes zsidó jótékonyági egyletek kénytelenek lettek volna néhány év múlva tevékenységüket megszüntetni, mert nem találkoztak volna segélyre szoruló szegények. Sőt még a beözönlött oroszországi menekült zsidók dacára is reméli, hogy két évtized lefolyása után a különböző jótékonyági egyletek dús alapítványai mind iskolai célokra lesznek fordíthatók. Ily áldásosnak bizonyul a zsidó szegény-iskolák intézete. A »Plantage« terén épült új iskolaház, egyike Amsterdamban legrészbb iskola-épületeinek; és ezzel nem keveset mondottam. Láttam a holland falvakban oly díszes iskolaépületeket, melyekhez foghatókat talán csak Budapesten találhatnánk. Az említett épületben van négy osztályu fiú és leány előkészítő iskola; egy felsőbb leányiskola hat osztálylyal és hasonlóképen hat osztályu fiú iskola, melyről tulajdonképen az ember nem tudja, hogy polgári iskola-e, gimnázium-e vagy épen reáliskola. Mind-

egyikből van benne valamieske. Ami azonban azt a többiekől megkülönbözteti, az, hogy a latin és héber nyelvet tulságos terjedelemben művelik. Ebben a kolosszália, kétemeletes épületben van a szeminárium is tágas tornateremmel, s nagy játszótérrel, mely a főépületől elvan választva. A tanterv ezen iskolában, mint általában Hollandia összes tanintézetében nem német, hanem angol minta után készült, ami röviden megmondva annyit tesz, mint: semmi idomítás, kevés lecke-készítés, elég tanulás, tornázás pedig mennél több. A növendékek minden nap pár órát a szabadban töltenek el futással, játékkal, birkózással, tornázással oly szilaj jókedv és sikertető lármá között, hogy ha valamely idegen esetleg arra vetődik, legálább is azt kell neki gondolnia, hogy ott bizonyosan a hitregebeli titánok harsza újult meg. »De hát az mind nem baj« — mondá nekem dr. *Wagenaar*, az intézet derék igazgatója. — »Kétségbe kellene esnem az olyan növendék jövőjére nézve, akinek kezei a reggelizés után még egy negyed óra múlva is tiszták volnának.«

Az itteni szemináriumról, mely tulajdonképen nem rabbiképző intézet a szó valódi jelentményében, hanem olyan jesiba és szeminárium között álló vegyülék, igen sok mondani valóm volna, de az fölötte messze vezetne. Azonban meg nem állhatom, hogy a hollandi kormánynak 1872-diki június 5-én szentesített »Verordening voor het Nederlansch israelietisch kerkgenootschap« című rendeletéből egyet-mást ez alkalommal ne közöljek. A megjelölt rendeletnek első szakasza így hangzik: »Er zijen drie rangen van Godgeleerden 1. *Moré*, 2. *Maggid*, 3. *Darschan*.« Aki egy *Moré* rangfokozatára emelkedett, bármely németalföldi községben is *főrabbi*-vá választható. A *Maggid* nem lehet főrabbi, hanem csak *rabbi* és az is csupán olyan községekben, melynek lélekszáma ezernél többre nem rúg. A *Darsan* valamely főrabbitól függő, alárendelt helyzetben szintén teljesíthet rabbii tisztet, de csak oly községben, ahol a hívők lélekszáma az 500-at meg nem haladja. Olyanok is elnyerhetik valamelyiket a fentebb említett három fokból, akik a szemináriumnak nem növendékei, hogy ha az *állandó vizsgálati bizottság* előtt, melynek tagjai két főrabbi, két szeminárium tanár és egy világi, a vizsgálatot jó sikerrel kiállják. Darsani vizsgálatra csak olyanok bocsáthatók, akik kimutatják, hogy valamely tanítóképzői folyamat, vagy 6 osztályú középiskolát jó eredménnyel végeztek el. *Maggid* vizsgálatra csak azok jelentkezhetnek, kik valamely németalföldi egyetemen a hallgatók névsorába föl vannak véve. Végre a *Moré* vizsgálatra csak azok vehetők föl, kik valamely németalföldi akadémián a doktori fok elnyerését feltételező szigorlatra már jelentkeztek. A *Moré*-jelölt hat óra hosszáig tartó szóbeli vizsgálatot áll ki a Sulchan-Aruch összes négy

részből: azután hat kérdést adnak föl neki, a Sulchan-Aruch három első részének mindegyikéből kettőt-kettőt, melyekre 8 nap alatt héber nyelven Rasi-féle írásban kell a feleletet elkészítenie s a bizottság előtt szóbelileg is megvitatni. A zárvizsgálatnál a jelölt még a következő részekből tartozik előadást tartani: *שפיטת דין, חוקה, יום, ברייתא, ירושה*. Külföldi rabbik, kiknek doktori fokozatuk van, Hollandban szintén alkalmazhatók hasonló tisztségre, ha kötelezik magokat, hogy legfőbb három év elforgása alatt megszerzik a képességet, hogy holland nyelven tartsák egyházi beszédeiket.

Lehetetlen végül a nagyszerű Beth-Hammidrast említetlenül hagynunk. Ezen intézetet 1740-dik évben alapították. Néhány év múlva az intézetnek már térsőbb helyiségekre volt szüksége, mert a meglevők mind a tanárok, mind a tanulók folyton és rohamosan szaporodó számára nézve elégteleneknek bizonyultak. 38 év múlva már a kibővített helyiségű intézet is elégtelen lett, minek következtében a hitközség akkori elnöke 1778-dik évben új épületet emeltetett. *Löwenstein Saul* rabbi tartá benne az első előadást. Egész 1818-dik évig csak a talmud fejtegetésével foglalkozott az intézet. Azonban már a következő évben az ékesszólás nem csekély hatalmával rendelkező tanárokat alkalmaztak, hogy a nép számára az estina előtt minden nap népszerű előadásokat tartsanak. Egyszerre hat ilyen tanár kezdte meg működését. Évenként mindenik két hónapon át tisztelkedett az eredetileg megállapított előadási terv szerint. Ezen tanári karban a következő urak foglaltak jelenleg helyet: Content J., Elte Fülöp, Hirsch M. S., Müller I., Koolemaer I. és Sahlberg M. Valóban lélekemelő látvány az, midőn mindegy este 200—300 ember azért gyűlekezik össze, hogy az egész napi fáradságos munka után szellemi táplálékot keressen s a megölhetés harcában átküzdött napot imával s tanulással koronázza meg. A szombat s ünnepek napjain pedig épen ezerekre rugó hallgatóság tölti a művelődés eme csarnokába s jámbor tanulónysággal csüngenek a tudós előadó ékesszóló ajkain. Ezen népszerű előadásokon kívül nyáron reggeli 8 órától 10-ig, télen pedig esti 8 órától szintén 10-ig az előbb említett tudósok dr. *Dünen* főrabbi elnöklése alatt Sáját A. és J. de Leema urakkal együtt naponként azért jönnek össze, hogy közösen beható tanulmányozás tárgyává tegyék a talmud tanait. Azonfölül pedig szintén naponként mennek oda magánemberek is, hogy miszá és bibliai tanulmányokkal foglalkozzanak. Hasonlóképen megjelennek ott naponként a szeminárium növendékei is, hogy a már átdolgozott tantárgyakat ismételjék. Így aztán a Beth-Hammidrás csarnokai *korá reggeltől kezdve éjfélig* tárva állanak s életkorra, valamint társadalmi állásra s hivatásra nézve legkülönbözőbb embercsoport élénk nyiltságra tapasztalható ott a nap minden szakában.

De az idő folyton örlötte az épület köveit s faalkotmányát, míg a helyiségeiben tenyésző szellemi élet üde frissességét a koronkint belépő újabb és újabb nemzedékek teszik folytonossá. Ismét előállott annak szük-sége, hogy új épületről gondoskodjanak. S. Monk ur a nemes bőkezűség ragyogó példájával ment elül, 30,000 forintot ajándékozva az új iskola-épület emelésére; testvérluga Loevensteen-Monk Dorottya asszony 20,000 forintot áldozott. Ily fejedelmi bőkezűség igen szerencsés bevezetés volt a hitközség kebelében rendezendő általános gyűjtéshez, mely 80,000 frtot eredményezett s így a múlt év sátoros ünnepén nagy ünnepiességgel ment végbe az új iskola fölvatása. Nos, nemes uraim amott a budapesti Andrássy-uton, mit szölköztök mindezekhez? Hol van olyan palota, melyet ti emeltetek volna föl a tudományos közművelődés templomául? O mily szegények vagytok ti! Nem nektek van pénzetek, hanem pénzeteknek van bennetek megannyi rabszolgája...

Midőn L. urhoz mentem, hogy nála búcsulátogatásomat megtegyem, arra kért, hogy töltsen még Amsterdamban legalább azt az egy napot. »Miert is utaznék ön — mondá — ily tikkasztó hőségben? Le-gyen ön ma, kérem, a mi vendégünk. Hiszen még ugy sem látta Amsterdamban egyik nevezetes spezialitását.« — »És mi volna az? kérdém. — »Nos hát a gyémántkőszőrülés« — válaszolá. Tessék azt még megtekinteni; azután 5 órakor együtt ebédeliünk nálunk s esti 9 órakor, ha már épen annyira erőszakolja, Isten neki, nem bánom, békében utazhatik.« — »Bizton ebédelhet ám kegyed nálunk,« — mondá most L. kisasszony, egy igen szellemes hölgy, kinek bájjait még bőbeszédű csevegése is emel — »én bizonyosan nem vegyíték mérget az étkeibe, noha azt ön nagyon is megérdemelné.« Attól ugyan, hogy épen megmérgezzen, nem igen tartot-tam, hanem arról nagyon megvoltam győződve, hogy étvágyam megse-misítéséről gondoskodni fog; mert ez a leány halálos ellenséggemmé lett s boszút esküdött ellenem találkozásunk legelső percében.

Anint ugyanis L... urat legelőször meglátogattam, leánya, sőtájá-ból hazatérve, épen akkor lépett a szobába. Atyja, mivel én folyékony és szép német beszédét magasztalám, azon szabadkozással szakítá félbe dicsé-retemet, hogy ő nem tarthat arra igényt, hanem leánya s ekkor az épen belépő fiatal hölgyre mutatott. »Ő épen oly jól beszél németül — mondá tovább — mintha Berlinben született és nevelkedett volna.« — »Azt talán csak te gondold, kedves papa?« mondá a kisasszony; »ezen ur német létére más véleményben leszek.« — »Bocsánat kedves kisasszony, én — Istennek legyen lála — nem vagyok német, én magyar vagyok« mon-dám magamat neki bemutatva. Azonban szerencsétlenségemre a kisasszony

egy hannoverai urral járt jegyben s igen természetesen, nagy becsben állottak előtte a németek. Észrevehetőleg izgatott taglejtések között vágott szavamba: »Telát ön nem német, uram, hanem magyar! Talán szintén egyike ama szerencsétleneknek, akiket onnan kiűztek és most nálunk ke-resnek menedéket?« »Miféle kiűzöttekről beszél a kedves kisasszony?« kérdém tőle bámulva. — »Nos, én már két év óta folytonosan olvasom a hírlapokban, hogy a zsidókat Magyarországból kiűzik,« mondá s hiába-parkodtam őt téves véleményéből kiábrándítani: ő azt, ugymond, az újsá-gokban olvasta. Most, midőn bocsuzni kezdettem tőlk, gunyos hangon kérdé: »És csakugyan örvend ön azon, hogy már haza mehet?« — »Még pedig mennyire!« — viszonzám neki — »higgye el a kedves kisasszony, hogy ilyen nagyobb utazásban, amilyent most én is tettem, a legóhajtot-tabb részlet épen a visszatérés. Mily öröm fogja el keblemet annál a gon-dolatnál, hogy nemsokára ismét hazám földére tehetem lábamat, hogy ismét ölhetem egyetlen gyermekemet.« — »Hogy ön örömmel gondol arra a perczre, melyben gyermekét viszont láthatja s ölheti, azt hiszem« — mondá a leány — »de hogy valami nagy öröme lehessen abban, hogy ismét hazája földére teheti lábát, azt komolyan kétségbe vonom. Hogyan örvendhessen valaki azon, hogy oly országba mehet vissza, ahol minden perczben készen kell lennie arra, hogy az antisemitizmus vad csordái me-rohanják s nemesak minden vagyonából kipszittítják s kirabolják, hanem még életét is fenyegetik?« — »De kérem, kedves kisasszony, majd olyan sokáig találja fízni azt a tréfát a magyarországi zsidók üldözésével, hogy végre csakugyan komolyan elhiszi, hogy Magyarorszában megújult a spanyol inkvizíció s a zsidókat legalább is máglyahalál fenyegeti.« — »Tréfáról beszél ön?« — válaszolá — lelkem üdvére mondom önnek, hogy mindaz, amit tőlem Magyarországra vonatkozólag hallott, nem tréfa, ha-nem legkomolyabb meggyőződése s tudomásom volt.« — »És én viszont szintén becsületemet s lelmem üdvét kötöm le önnek, kedves kisasszony, hogy a magyar zsidók ép oly nyugalmat és biztonlélet élveznek, mint hollandi, vagy a világ bármely táján élő hitsorsosaik.« — »Hallja csak rabbi ur« — folytató a kisasszony — »mi zsidók vagyunk bizonynyal a világ legmakacsabb népe. Csak nézze! A spanyol zsidók még most is annak az országnak a nyelvét beszélik, ahol ősapáikat máglyára hányták; az orosz zsidók, kiket az orosz nép fanatizmusa földönfutókká tett s kiknek számára a mi hitközségünk a városi hatóságtól ajándékban nyert telken ima-házat építtetett, hogy szokásuk szerint végezhessek vallásos áhítatukat, ezek az orosz zsidók, mondom, lelkiismeretesebben teljesítendő kötelességet ma-gokra nézve nem üspernek annál, hogy minden szombaton az orosz czár

és sötét birodalmának jólétéért imádkozzanak! Ön pedig mint magyar úgy beszél Magyarországról, mintha az valóságos Hollandia volna. Valóban nincs a föld hátán különösebb nép, mint ez a mi zsidó néptünk. — »Hagyd el gyermekem« — közbeszólt most L. ur — »te nem értesz ahhoz.« — »Én nem érteném ezt, papa?« — »Igen, igen, esecska kis lánykám, te az ilyen dolgokhoz nem értesz. A haza valóságos édes anyja, olyan édes anyja, akinek igen sok gyermeke van. De hátmit tehet arról a legszeretőbb édes anyja is, ha gyermekei a helyett hogy egymást testvéri szeretettel ölelnék, folytonos zivakodásban és veszekedésben élnek. E gyermekek kevésbé szeressek anyjokat, mint azok, akiket a testvéri egyetértés áldó szelleme köt össze?« — »Nagyon szépen köszönöm, kedves papa, a te szíves fölvilágosításodat; hanem csak azt mondom én neked, hogy az bizony nagyon ostoba anyja, aki nem képes gyermekeiben a kölcsönös szeretet és becsülés érzetét eleven éberségben tartani, és hogy nagyon nyomorult s elvetemült gyermekek azok, kik egymást *már csak anyjok kedvéért is* kölcsönösen szeretni és becsülni nem akarják. Önnek pedig uram csak annyit mondom, hogy ha engem a Mindenható haragja magyarrá teremtetett volna, én azt a külföldön nem kötném a nagy haragra s nem mondanám, mint ön, nagy büszkén: »Istennek legyen hála, én nem vagyok német, én magyar vagyok.« Különösen pedig itt Amsterdamban éppen legkevésbé van az helyén, hogy magyarságával hetykélkedjék, mert itt még vannak élő tanuk, kik a magyarokra a legembertelenebb zsarnokság szégyenítő bélyegét sűthetik.« — »Hogyan értem ezt, kedves kisasszony?« — kértem tőle álmélkodva. — »Hát csak úgy, hogy itt olyan zsidók is vannak, kiket kannibáli kegyetlenséggel űztek el Magyarországból s most Hollandban kegyelemkenyéren kénytelenek tengetni nyomorúságos életüket.« — »Már bocsásson meg, kedves kisasszony, én nem vagyok képes magam tovább a nevetéstől visszatartani. Tehát itt Amsterdamban volnának Magyarországból elűzött zsidók?« — »Minden bizonynyal« — erősíté igen határozott hangon — »a legjobb forrásból szerezttem arról tudomást.« — »Az bizonyosan valami ravasz lengyel zsidó lesz, akinek nem volt otthon mit ennie; ide jött s kiadta magát magyarországi zsidó meuekülnék, mert úgy hollandi hitsorsosai részéről annál dusabb segélyezést remélt.« — »Úgy?« — mondá most a leány kissé ingadozva — »mi tehát meg volnánk esalva? Erről azonban előbb biztos meggyőződést kell szereznem. Most már éppen nem szabad önnek az esti vonat előtt elutaznia; addig majd megtudom én, hogy azok a szerencsétlenek csakugyan elűzött magyarok-e, vagy csak közönséges csalók. Ha az ön gyanúja ezen emberekre nézve igazán alaposnak bizonyulna, akkor nemesak bocsánatot kérek

öntől, hanem arról is biztosítani, hogy mennyegzőm után Itália helyett Magyarországha teszek kirándulást, hogy azon országot, melyről mindeddig oly téves nézeteket tápláltam, színről-színre láthassam. Ha azonban igazam talál lenni, akkor jaj önnek, rabbi ur, mert büntetésül el kell mennie Hannoverába s ott az én jegyesemtől bocsánatot kérnie. Tehát 5 órakor együtt ebédelünk családi körünkben.« — »Jól van, legyen! Addig megüzelem a gyémántköszörülést.« — »A viszontlátásra!«

Sajátságos, hogy itt a gyémántcsiszolás és gyémántköszörülés iparágát még mindig kizárólag csak a zsidók űzik; körülbelül öt vagy hat-ezeren foglalkoznak vele. Az amsterdami zsidók évenként mintegy 300,000 karatnyi gyémántot dolgoznak föl, aminek értéke kerek számban 25 millió forintba rug. Én a Daniel és Koster-féle gyémántcsiszoló műhelyek látogatlam meg. A munkások, kiknek száma több százra rug s meglehetően jól vannak díjazva, szintén valamennyien zsidók s igen vallásosak.

Már délutáni négy órát is elverte, amint a Koster-fele gyémántköszörülő műhelyből távoztam. L. urhoz siettem vissza a Calverstraat utcába. Nagyon kíváncsi voltam, mily szavakkal fogad a szép Recha. Azonban nagy csodálkozásomra, ő egy álló óra hosszát erről a tárgyról semmit sem beszélt. Én ezt igen kedvező jóslatnak tartottam s hozzá fordulva, bizonyos kárörömmel mondtam: »Engedje meg a kedves kisasszony, hogy néhány magyar várost megnevezzek, melyeket főleg érdemeseknek tartok arra, hogy menyasszonyi kirándulása alkalmával fölkeresse.« — »Éppen nem szükséges« — válaszolá — »hanem nekem engedje meg ön, hogy Hannoverában számára én jelöljek meg egy vendéglőt, ahol megszállhasson; meggyőződtem arról, hogy nekem van igazam.« — »És engem is szíveskednék arról meggyőzni?« — kértem tőle feszült kíváncsisággal. — »Minden bizonynyal; hanem előbb végezzük be ebédünket nyugodt kényelemmel, azután majd szerencsém lesz önnek bemutatni kiűzött földieit.« — »Mit, a kedves kisasszony itt én elém magyar zsidókat fog vezetni?! No már azt még sem hittem volna, hogy még a magyar zsidók között is találkoznak olyan furfangos csalók!« — »Kedves rabbi ur« — szóló most komoly hangon a kisasszony — »Ön nagy igazságtalanságot követ el, midőn ezen szerencsétlen embereket csalóknak bélyegzi. Ez egy szerencsétlen atya a maga fiával, és ez a boldogtalan apa önnek oklevelekkel bebizonyítja, hogy ő, mint becsületes iparos, mindig kézimunkájának gyümölcséből élt, hogy tizenkét évig mint katona szolgált a hadseregben, hogy Magenta és Solferino síkjain vérét is ontá hazájáért s mindannak dacára nem bírt hazájában egyetlen szerény falucskát sem találni, ahol megengedték volna neki, hogy letelepedjék.« — »Kisasszony« — mon-

dám most a leghatározottabb hangon — »amnak valóban igen furfangos és nemtelen csalónak kell lennie, az olyan veszedelmes ember, hogy oklevelet is képes hamisítani. Majd lesz arra gondom, hogy fiával együtt (aki alkalmasint nem is az ő fia) mennél hamarabb haza toloncozzózzák, hogy érdeme szerint sujtsa a büntető igazság keze.« — »De kérem rabbi ur! A mi hitközségünk biztos értesítést szerzett magának ezen emberekről az osztrák-magyar követség útján, a mely megerősítette, hogy az említett férfi fiával együtt *kénytelen volt* Magyarországot elhagyni, a nélkül, hogy csak eszök ágába is jutott volna valami gonosz tetnek elkövetése.« — »Kisasszony, ön engem ma kétségbe ejt. Mondja meg, kérem, hol látatom én ezen embereket s hol beszélhetek velük?« — »Óh kérem, itt mindjárt. Nézzen csak oda« — szólt most félretolva a függőnyt a nagy üvegajtón — »látja ott a papa dolgozó szobájában azt a két urat? Ők azok!«

És valóban az üvegajtón át egy magas, izmos, széles vállú, körülbelül 45—50 éves férfi mellett egy szintén izmos, de bamba külsejű, mintegy 15—16 éves fiut láttam. Rohanó léptekkel siettem L. ur dolgozó szobája felé, a hol a két idegen tartózkodott, s mihelyt az ajtót föltartam, mindketten a legtisztább magyarsággal üdvözölve mondták: »Jó napot, tiszteletes ur!« De alig végezték be üdvözlőket, elkezdett a férfi keservesen zokogni, míg a fiu a földre szegzett szemekkel mozdulatlanul állt mellette. »Miért sir ön?« — kiálték a férfira, — »ön bizonyosan fél, hogy leledezám! De mikép is juthatott önnek eszébe itt olyannak hazudnia magát, mint a kit hazájából kiűztek? Hát nincs önnek lelke, nincs Istene? Nem fél, hogy összezuizza haragjának villáma azon szörnyű bűn miatt, melyet hazája ellen elkövet?« — »Isten! Haza!« — mondá a férfi keserűen — »nekem nincs hazám, sőt már Istenem is alig van. Azt hiszi ön, hogy én csupa kedvtelésből jöttem ide? Sokkal örömeztőbb élnék én Magyarországon legbitványabb sárfélszékben, mint ebben a szép városban. Az itteni zsidók büszkék és fölfuvalkodóttak, azt ugyan megadják, amiből megélhetnek, de közölök senki sem áll velem szóba. Ugy kerülnek, mint valami ragályos szörnyeteget, még áhitatomat sem végezhetem másutt, mint abban a zsinagógában, melyet az ide menekült muszka zsidók számúra építettek. És még azonfölül feleségem és kis gyermekeim otthon vannak az ország egyik-másik táján szétszórva, ki tudja, látom-e őket valaha! Irgalmas Isten! Hát nincs többé igazság a földön? Mit vétettem én, hogy ily sulyosan kell bűnhődnöm?« És az izmos férfi ismét elkezdett keservesen sírni. — »De hát mondja meg ön, mi a neve és hova való?« kérdezém. — »Hogy mi a nevem?« — szólt most csodálkozva — »hát nem

mondották meg önnek nevemet? Ilyenek az amsterdami zsidók, még csak ki sem akarják mondani nevemet! Eagem *Scharf Józsefnek* hívják, ez pedig itt az én boldogtalan gyermekem, Móriéz, aki itt a gyémántköszűrűlét tanulja.« Ezen utolsó szavaknál megfogta a fiu kezét, összecsikori. totta fogait s olyan taglejtéseket tett, mintha örült volt volna, mialatt könnyei ismét megeredtek s záporoként ömlöttek arcán végig hosszú szakállára.

S miért sírt az öreg Scharf oly keservesen? Talán azon öröm miatt, hogy ismét találkozhatott és beszélhetett egy magyarral? Talán a fájdalom sajtolta belőle a könyek záporát, az a fájdalom, mely egy magyarral való találkozás által még élesebben újult meg; talán.... de mit tudom én, miért sírt az öreg Scharf oly keservesen? — »Hát Móriéz mi érdekes dolgokat beszélt el neked. Mondd el nekünk hamarosan« — Azt kérdeik ugy-e bár? Nem! Azt én tölem soha, de soha sem halljátok meg. Nemuljon meg nyelvelem örökre, ha abból valaha csak egy hangocskát is kiejtene! Nem! Nem! El vele, el azzal a nagy fekete könyvvel, ássátok azt jó mélyre, be a föld gyomrába. Hanem annyit bátran mondhatok nektek, hogy ama szép, nagy épület, melyet Nyíregyházán vármegyházának neveznek, nem méltó arra, hogy magyar földön álljon és hogy azon urak, kik ott élnek és uralkodnak, nemcsak a Reesky Bándik, nemcsak a Péczely Kálmánok, hanem számos más nagy urak is, kik azon megyeházban lagnak, nem érdemesek arra, hogy magyar nevet viseljenek, magyar kenyeret egyenek.

»Nos?« — mondá most a szép Recha, volna önnek kedve még egyszer elmondani, hogy »Istennek hála, én nem vagyok német, én magyar vagyok.« — »Kedves kisasszony!« — válaszolék neki — »ezen csak amugy hirtelenében odavetett szavakért súlyosan és keservesen megalakoltam. De mostantól fogva tisztá szívemből s lelkem legmélyebb érzésével kívánok szólni és megint csak azt ismételné: Istennek legyen hála és dicsőség, hogy én nem német hanem magyar vagyok. Mert higgye el nekem kedves kisasszony, hogy ha a nyíregyházai megyeház valamely porosz városban volt volna; azaz ha Poroszországban valahol olyan jól szervezett banda alakult volna a zsidók megsemmisítésére, amilyen a nyíregyházai volt, legyen arról meggyőződve, hogy patakokban folyt volna a vér s egyetlen zsidó sem maradt volna élve az országban. Nálunk azonban Magyarországon bajtörést szenvedett ezen lelkiismeretlen emberek aljas-sága a mi jó néplünk józan eszén és nemeslelkűségén. Nincs, kedves kisasszony, nincs a magyar néphez fogható a mindenható Isten ege alatt s mihelyt ismét szép hazám földét érintik lábaim, azonnal térdre borulok,

hogy azt megcsókoljam s összekulcsolt kezekkel rebegem ezt a mélyen érzett hő imát az örökkévalóhoz: Hála és dicsőség a te szent nevednek mindenható atyám, hogy végtelen kegyelmedben engem magyarnak tekintettél!

Isten ünnel, kedves kisasszony!

Hódmező-Vásárhely.

SELTMANN LAJOS.

T a n ü g y.

A nőnevelésről.

I.

Még mindig magam előtt látom a kicsiny előkelő nőt, a gyengéd jóságos arcot egy csipkekendővel kerítve, kezében mindig munkával és mindig egyformán barátságos és segítségre kész. Így vésődött ifju lelkembe *Morgenstern Lina* anyjának képe, s ha a világ ma tisztelve és csodálva ejti ki *Morgenstern Lina* nevét s ha mint a szegények jöltevitjét ezen áldják, akkor talán korszerű még egyszer a talajról megemlékezni, melyből e nemes nő eredt. — Eredete egy kedélyes igaz zsidó házba vezet. Az anya azon nők egyike volt, kik gazdag anyai szeretetökből merítik erejüket a gyermeknevelésre. A zsidó családi élet dúis költészettel árasztotta el leányai fogékony lelkét. Ezen anya sohasem képviseltette magát gyermekei nevelésénél, mind elsajátította azon tulajdonságokat, melyeket leányai hivatására szükségeseeknek tartott. Ő tanult, hogy taníthasson. Ő nem szorított arra, hogy leányait csak a család számára képezze, a világ számára is nevelte őket. Fő törekvése volt gyermekeit úgy nevelni, hogy másoktól semmit se akarjanak, de másokért mindent megtegyenek. Ő nem vette semmibe az élet mostani szokásait, arra tanította gyermekeit, hogy másokkal egyetemben működjenek és teremtsenek. Az élet örömeihez is értett, de nem kereste ezeket múlt élvezetekben, hanem a maradványban: jó emberek segítségével lehető sok jót alkotni. Ő azon örömben részesült, hogy gyermekei, tanaihoz híven, az életben megállták helyüket. *Morgenstern Lina* jelentékeny nő lett, de jelentékeny anyja is volt.

És miben állt az utóbbi jelentősége? Ő valódi zsidó nő volt a szó legszébb értelmében.

Minden vallás közül a zsidó az első, mely a nőt a férj oldalán egyenjogusítja. Gyermekei hódolattal közelednek feléje, s nemcsak a házában, de a községben is érvényre jut tanácsa és befolyása, ő bíró és ki-

ráltnő. És ez állásra mindig méltó volt. — Népe érdeke mindig az övé is volt. Ha nem is újjongva, mint a spártai nő, de nem kevesebb készséggel áldozta föl gyermekeit isten- és hazáért. A legnépesebb időkben a nők élesztették a férfiak bártorságát, úgy hogy házuk a vallásos élet szentélye volt, mely békét és örömet terjesztett az üldözés és gyűlölet közepette. De midőn az üldözés és gyűlölet megszűnt s a zsidók állása javult, akkor nagy küldetéséhez hűtlen kezdett lenni a zsidó nő. És ha ma gyalázatosan megtámadják a zsidókat, s ha mindegyik kénytelen szigorú önvizsgálatot tartani, hogy és mennyire megérdemelt-e gyűlölet, akkor a nő sem kerülheti el e vizsgálatot. Megtaláljuk-e még ugyanazon helyen, melyet nem töltött be elég hűségesen? Még ugyanaz ő, még mindig talpköve családjának, még mindig papnő, ki nem ismer más hivatást, mint az erények lángját gyermekei szívében élesztetni és szítani? Más képet nyújt ma, mint hajdan a zsidó nő. Ő a munka megosztását munka szétosztással tette; nem támogatattja, hanem helyettesítette magát. A társas élet minden érdekét kielégíti, a házi életre nem marad ideje. A társaságban van otthon, a házában idegen, s a bérelt szolgák egy csapata pótolja a gyermekeknek az anya szeretetét s a nevelő gondosságát. Az új nemzedék felnő anélkül, hogy kötelességeit gyanítaná. A férfi az élet iskolájában tanul, a nő támasz nélkül marad, mert apja házában nem nyert erőt, és anyja példájából nem tanult. Hogy a zsidóság viszonyai javuljanak, ahhoz a nőnek is hozzá kell járulnia. Az anyának érteni kell, azaz újra meg kell tanulnia érteni, mint neveje leányait, hogy ismét jobb, valóságosabb és erkölcsösebb tartalom nyújtassék az ifjúság életének. Korunk anyagiságával szemben állítsa az anya a zsidó élet idealizmusát, s különösen a gyermek életnek első hét esztendejében kizárólag ő legyen nevelője kicsinyeinek. Sem a gyermekápolóné, sem a gyermekkertésznő nem képesek ők pótolni. De természetesen el kell neki sajátítani mindazon ismereteket, melyek jó nevelőnővé teszik, mert a leggyengédebb anyai szeretet sem találja meg mindig a legjobb módot, ha elmulasztja a szükséges belátást megszerezni. A nőknek ezen ismeretek megszerzésével nem kellene addig várniok, míg a szükség rákényszeríti, vagy mikor idegenekre kell átruházni a nevelés e részét.

Mennyi idő lesz elpazarolva az iskolából való kilépés és a házasságra való lépés közt! Pedig ezt a jövőre nézve nagyon hasznosan lehetne felhasználni, ha az anyák csak e hasztalan időből egy évet is arra fordítanának, hogy leányaikat a gyermekkertészet minden ágára oktassák. A lakószobában az anya befolyása korlátatlan, és míg most a gyermek az apai háztól részben már 3 éves korában elidegenítették, addig másrészt éppen

e korban legbensőbbben ragaszkodni az apai házhoz. De hogy lehetne leányokat jobban nevelni, mint ha megértetjük velök, hogy a gyermekkor legősebb emlékei az apai házban gyökereznek?

II.

Hajlandók vagyunk bevallani, hogy a zsidó élet az utolsó évtizedek alatt megváltozott s hogy meg kellett neki változni. Midőn a ghettó kapui feltárltak, a megalázás gyalázatos korlátai ledőltek s a zsidók egyetlen megfeszítől foglalkozástól sem voltak kizárva, akkor érezték a hiadatosság kötelességét, a vett jótéteményekért. Be akarták bizonyítani, hogy mint állampolgárok hasonló a keresztyénekhez, s szorgalmas szellemi törekvés vevé kezdetét: ez volt a dolog díszére méltó oldala. De a buzgalomban minden korlát leromboltatott, még a vallási élet is; mert ez is kényszer volt, melytől minél előbb szabadulni akartak.

Az idő materialisztikus vonása elősegítette e törekvést. A vallásosak sem bírtak a szabadság mámorának ellentánni. Gyermeküket magas állásban tudni, egykori kinzóiktól megbecsülve és megbámulva: ez volt a cél, melyet nevelésükkel akartak elérni.

Igy támadtak meg a zsidók maguk vallásos életük gyökereit.

A szertartások nem lettek oly szigoruan megtartva s az üzleti és társadalmi összeköttetések kimentették e mulasztást. De egy mégis el lett feledve. Elfeledték a régít valami újjal pótolni. Az apák és anyák szívében még élt a vallásos érzület, de ezek árnyékok voltak, melyek a gyermekek elméjére nem gyakoroltak hatást, mert a vallásos érzést bennök nem ébresztették. De nekünk arra kell gondolni, hogy pótoljuk azt, a mi elveszett. A mi a vallásos élet forrása el nem apadt, addig e szellem folyója sem szárad ki. Ez a forrás a biblia, de nem úgy, mint az iskolában tanítják, hanem úgy, mint azt csupán otthon kell tanítani, mint azt csakis otthon taníthatni.

Az angolok e tekintetben példánk lehetnek. Megvetik azt, ki a bibliát nem tudja alaposan, a mi u. n. jó családink ép az ellenkező állappontra helyezkednek. Nagy ideje tehát az anyákat felszólítani, hogy gyermekeik számára a legszentebbet megmentsék, hogy nekik külső erkölcsi támaszt adjanak az életre. Zsenge korában kellene már a gyermeket szoktatni, hogy legalább egyszer napjában hallja az édes anya szájából a biblia szavait. Mint harmatespp hulljon a szomjas lélekre, s ez gyönyörrel szíja fel és esodálatosan termékenyítse, hogy ne száradjon el a nap hevében. Jól tudom, hogy a biblia minden része nem felel meg a gyermeknek s nem

egyformán alkalmas neki; de azt is tudom, hogy a hű anyai szív jó pedagógus is, mely ritkán vagy sohasem vét eszközeinek megválasztásában.

S mi baj volna, ha a gyermeknél több részlet hatás nélkül maradna? Hiszen a biblia rendszeres olvasásánál az értelem a gyermeki szívben és lélekben lassankint megéri. Mi baj, ha a gyermek a szoltárok mély szellemének értelmét nem bírja felfogni, csak az fontos, hogy e magok az ifjuság szívébe hulljanak, s ha kikelnek, az életre és a sorsra nyugodtan rábízhatjuk.

Tehát szükséges, hogy a biblia beható ismerete, az anya mindennapi olvasása és gyakori ismétlése által előidézve, a vallásos élet egyik első feltétele legyen, mely a mi modern időnkön alapul. Két ezelt értünk vele. Előbb a szertartások kötöttek a multhoz, most e mult ismerete lesz az. És ez az ismeret újra szítani fogja a régi szeretetet azon kiválasztott nép iránt, mely egyaránt magasztos erkölcsisége és szenvedései által.

Csak az anyáktól függ egyedül, hogy a későbbi nemzedékek szívben és lélekben zsidók legyenek. Ha ők maguk komolyan veszik a zsidóságot, akkor azon lesznek, hogy utat és módot találjanak a szeretetet az öröklött valláshoz átültetni.

Nagyon örülnék, ha az itt érintett eszme behatóbb vizsgálat tárgyává tétetnék.

Boroszló.

FREYHAN LUJZA.

A zsidó népiskolák.

IV.

A másik iránynak, a mely a zsidó iskolából a keresztyény iskola bágadt, szintelen utánzatát akarná csinálni, a következőt kívánom mondani: Olyan felekezeti iskola, a mely nem kultiválja a felekezeti életet, nem más, mint fából való vaskarika. A ki a felekezeti iskolát akarja, annak akarnia kell a felekezeti iskola ezéjét is. A zsidó felekezeti iskolának pedig pontosan meghatározható ezéje van. Biztosítani akarja a következő zsidó nemzedék tudatában ama képzeteket, eszméket, ideálokat, hagyományokat, melyek a zsidóság lényegét, szellemét teszik. Ez a zsidó iskolának, mint *felekezeti* tanintézetnek, ezéje anyagilag formulázva. Alakilag kifejezve pedig így hangzik: Ezen képzetek, eszmék stb. segítségével a zsidó népiskola a rábízott gyermekekből lelkes zsidókat tartozik nevelni, azaz ezekkel kell bennük vallásos érzelmeket kifejteni, ezekből kell felépíteni a vallásos lelkiismeretüket, ezekkel kell bennük érdeklődést, sze-

retetet, tekintélyt, kegyeletet kelteni a zsidó ősök iránt és odaadó ragaszkodást a zsidó felekezeti közösség iránt. A mai emberöltőnek úgy kell magát tekintenie, mint a zsidó nép szellemi örökségének jelen lételémekyesét, a kire ez örökséggel együtt az a kötelesség is hárult, hogy ezt a felekezeti közkinest híven és fogatkozás nélkül juttassa a következő emberöltő birtokába. Ennek a tovaöröklésnek az eszköze a zsidó népiskola. Ha tehát a jelen zsidó nemzedék a hitlen sáfarkodás nehéz vádjá alá esni nem akar, úgy a következő nemzedékért semmit meg nem szabad vonnia, a mi nélkül a zsidó szellem hiányos, fogyatékos volna.

Földolgoz tehát megállapítani pontosan azokat a képzeteket, eszméket, ideálokat, hagyományokat, melyek a zsidóság lényegét teszik és kijelölni azt az utat, miként kell e fogalmakat, eszméket megmívelni, hogy belőlük a kívánt vallási érzület fakadjon. Más szóval: meg kell állapítani a zsidó népiskola felekezeti anyagának mintegy gyökere és törzse.

A zsidó népiskola felekezeti anyagának mintegy gyökere és törzse a biblia, az egyistenhit keletkezésének sok ezer éves monumentuma, a zsidó nép klasszikus epopeája. Múlt büszkeséggel mondhatjuk a könyvek könyvéről, hogy épúgy bővelkedik kiváló pedagógiai kvalitásokban, mint esztetikai jelességekben, hogy épúgy legalkalmasabb eszköze az egyes ember nevelésének, mint a hogy hivatva volt az egész emberiséget nevelni. De méltán dicsekedhetik a zsidóság avval a szerencsés intuíciójával is, hogy öntudatlanul is már évezredek óta ezzel táplálta a serdülő nemzedék zsenge szellemét. A midőn tehát a népiskola a bibliát teszi a hit- és erkölcsi oktatás középpontjává, kettős irányban cselekszik helyesen: megfelel a legszigorúbb pedagógiai igényeknek és egyszersmind kegyelettel megőrzi egy ősrégi megszentelt hagyományt.

De a mint már az előbbi ezekben is említettem, a bibliai oktatás most divatos módjának módosulnia kell. Lehetetlen megelégednünk, hogy a zsidó fiu csak annyit ismerjen a szentírásból, a mennyit a szükre mért időben az eredeti szövegből fordítani tanult. Manap a bibliafordításnak áldozatul esik maga a biblia. Hogy az iskola többet nem győz fordítani, mint a Genesist, sok zsidó népiskolában már Mózesrel meg sem ismerkedik a zsidó gyermek. Józsuáról, a bírákról, Sámuelről, a királyokról, vagy pláne a zsidók későbbi történetéről szó sen lehet. Más iskolákban pedig, belátván ez eljárás fonákságát, úgy vélnék a bajon segíthetnek, hogy a bibliafordítás mellett külön kézikönyvekből »dióhéjba szorítva« tanítják a zsidók történetét. Ezekből a száraz nomenklaturákból aztán megtanulnak a gyermekek könyv nélkül egypár száz hideg nevet és rideg eseményt. De még ennél is károsabb az a mulasztás, hogy a bibliát nem

teszik az érzelmi oktatás tárgyává, hogy nem értékesítik igazán a *hit- és erkölcsi* szempontjából, hogy ki nem aknázzák azt a tömörkedő erkölcsi és szellemi kincseket, melyek a biblia mélységében hevernek. Pedig hát ezekben rejlik a szentírásnak fő-fő embernevelő ereje. A hol egyedül a bibliafordításra szorítkoznak, ott a szentírás szövege nem más, mint lomha nyelvtananyag, a hol pedig külön kézikönyvekből tanítják, ott nem egyéb, mint szín- és életlen tényhalmaz. De a biblia szivethódító szelése és éltető lehellete sem itt, sem ott nem leng az ifjúság felé.

Hogy e szavaim üres szóvirágokként fel ne tűnjének, kénytelen vagyok egy kis didaktikai kitérést tenni. Közismert dolog, hogy a nevelő iskolának kötelessége a gyermek eszére épűgy adni erkölcsi igazságokat, mint akár nyelvtani, számtani, természettani igazságokat, szabályokat. Hiszen erkölcsi jellemeket akar a növendékeiből nevelni, azaz azt akarja elérni, hogy növendékei tudják erősen akarni az erkölcsi jót és kerülni az erkölcsi rosszat. Erre nézve pedig első feltétel, hogy ismerjék a gyermekek, mi a jó, mi a rossz. Az erkölcsi igazságoknak a megismerése tehát az erkölcsi jellemnek az egyik fele, a megismert jót állhatatosan akarni pedig a másik, nehezebb fele. De éppen mivel a jót *akarni* is kell tudni s az akarás nehezebb, mint a megismerés, azért az erkölcsi igazságokra vonatkozólag még többet is kell az észszerű pedagógiának kívánnia. Nem elég az erkölcsi igazságokat egyenesen a gyermek eszére adni, hanem a *szíven* keresztül kell értelembe juttatni. Előbb erkölcsi és vallási érzelmeket kell a gyermek szívében ébresztetnem és csak azután szabad ez érzelmeket erkölcsi ítéletek vagy igazságok képében kimondatnom. Más szóval: valamely bemutatott erkölcsi vagy erkölcsi tettek tetszetős, szép, illetőleg rúg, visszatetsző voltát előbb a gyermekkel át kell éreztetni s aztán kell vele e tett becsét vagy becselenségét egy erkölcsi maxíma alakjában kimondatni. Ez az eljárás a jellemképzés érdekében szükséges, mert az erkölcsi megismeréshez azonnal hozzá akarjuk fűzni az akarás elemét is. Az a jól- vagy rosszülés, az az öröm vagy utálat, melyet a gyermek lelkében az által gerjesztettem, hogy előtte a helyes vagy helytelen tettet a kellő világításba helyeztem, valóban nem egyéb, mint a vágy, az akarat csirája. De az erkölcsi és vallási jellem képzésének az érdekében még egyéb is kívánatos. Azon alakoknak, a kiket az erények ideáljaiként bemutatunk, igazságnak kell lenniük, azaz rendelkezniük kell a hitetés minden feltételeivel s a gyermeknek hosszan kell velük foglalkozniuk. »Az emberi sors iránti szerető részvételnek az alapjait — mondja Herbart — nem sokféle meghatározó történetek által vetjük meg, hanem úgy, hogy az érzés minden melegt nagy, ényészhetetlen alakok köré gyűjtjük; és az

erkölcsi érzületet nem kiesztelt élettörténetekbe vetett futólagos pillantások által alapítjuk meg, hanem nagy, feledhetetlen rajzolatú emberi képeknek tartós és szerető megtekintése által.

Mi következik mindebből a mi tárgyunkra nézve? Nem más, mint ez: Ha pl. a szentírásban Ábrahámról van szó, a mint az Isten őt felszólítja, hogy hagyja el szülőföldjét, szüleit és rokonait és menjen el idegen földre, idegen emberek közé — a tanítástól megköveteljük, hogy előbb mintegy szántson le a gyermek lelkébe és készítse elő az appercepcziói talajt az e szövegben rejlő érzelmi oktatás magvának. A tanításnak előbb hivatkoznia kell a gyermek azon vágyódására, a melyet érzett, midőn netán a szülői háztól vagy egy napot távol töltött. Kérdést kell intéznie a gyermekhez, hogy vajjon, ha valaki őt felszólítaná, hogy hagyja el szülőit, testvéreit, a kiket szeret s a kik őt szeretik, és menjen el földidegen országba, ismeretlen emberek közé, rá tudná-e magát szánni? Ember kívánságára Ábrahám sem tette volna meg, de az Isten kívánságának igenis engedelmességet. Ilyen és hasonló kérdések által kell feltüntetni azt a lelki küzdelmet, a melyet Ábrahám átért, — ily módon kell a gyermekben előbb szimpatikus érzelmeket támasztani; át kell vele éreztetni az áldozat nagyságát s csak azután szabad vele az engelmességet erkölcsvallásos maxímába foglaltatni. Így kell lehozatni Ábrahám cselekedeteiből a jóindulat, a békeszeretet, a méltányosság stb. erényeit. Kimuttatta már Herbart régeu, hogy az őt praktikus eszme, az erkölcsi világrend alapkövei, mind egyesítve vannak Ábrahám személyében, hogy tehát nincs az eszményi példaadásra tökéletesebb erkölcsi jellem, mint a zsidó nép ősatyjáé.

Ime ez az, a mit a most szokásos vallástanításban rosszalnom kell: az efféle vallás-erkölcsi dolgokra ügyet sem vetnek; a bibliai történetnek nem a *hatását* tekintek födolognak, hanem magának a betűnek az ismeretét. Majd hogy meg nem szólal az érzelmi oktatásra alkalmas az a számtalan hely, s mégis ott hagyják parlagon hevertetni. Vagy vajjon hány tanítónak jut eszébe, hogy a biblia fordítása közben az érzelmi oktatás érdekében efféle kitéréseket tegyen? De különben helyén sem volna, ha ugyanazt a szöveget egyszerre nyelvtanítási anyagnak is, meg az érzelmi oktatás anyagául is fel akarná használni.

És mégis ott, a hol egyedül a biblia eredeti szövegére szorítkoznak, a hol tehát a patriarchákon kívül más bibliai alakokkal meg sem ismerkednek a gyermekek, még mindig helyesebben járnak el, noha az érzelmi oktatás tárgyául a bibliát egy szóval sem teszik, mint ott, a hol hívtánkya kompendiumból magoltatják a gyermekekkel a bibliai történetet. Mert amott, noha »az érzés minden melegt nem gyűjtik« is a bibliai hősök

alakjai köré, de legalább megvan az a haszon, mely a »nagy és feledhetetlen rajzolatú emberi képeknek *tartós és szerető megtekintéséből* ered. Ugyancsak van módjukban a gyermekeknek éveken keresztül, ha csak egy idegen nyelv sűrű ködén át is, a patriarchák alakjait megtekinteni. Ámde a »dióhéjba szorított« bibliai történetek mellett sem az érzelem melege, sem a tartós megtekintés. E kompendiumok papiros hősei, a kikkel az elhitetés egyetlenegy vonása sines, nem kelhetnek a gyermek lelkében érdeklődést, részvétet, szeretetet. Lenge árnyképek, melyek nyomtalanul eltűnnek. Pedig hát ezeknek élnök kellene a gyermeki kebelben, mint a jó lelkiismeret hő őrői, mint a rajtuk érzékelt erények örök ideáljai.

Látni való ebből, hogy a biblia-fordítás alkalmas ugyan arra, hogy általa megtanuljon a gyermek zsidóul, a használatban lévő bibliai történetek pedig arra, hogy megtanulja a bibliai ősök neveit és viselt dolgait, de sem ez, sem az nem tétetett eddig a hit- és erkölcs-tanítás alapjául, nem termékenyítette a kellő módon a gyermek érzelmi világát, nem fejtette ki a zsidógyermekben a zsidó önérzetet, minnek a hiányát ma érezzük jobban, mint valaha.

Hogy miként kellene a szentírást ezen tekintetek szerint értékesíteni, erről egy utolsó ezikkben.

Budapest.

RADÓ VILMOS.

A berlini Lehranstalt évi jelentése.

Azon intézet, mely 1872-ben »Hochschule für die Wissenschaft des Judenthums« czimmel megnyílt, jelenleg a *Lehranstalt* nevére vette föl s 1883. május 7-én Vilmos császár rendelete folytán a jogi személy előnyeit nyerte. E szerint a Lehranstalt oly *magánintézet* jellegével bír, mely a tanhatóság, törvényes felügyelete alatt áll. Az intézetet 9 tagból álló kuratórium igazgatja, melynek feladata az évi költségvetés megállapítása, az intézeti vagyion kezelése, a jövedelem hova fordítása, ösztöndíjalap kezelése, tanárok kinevezése és díjazása, a tanrend megállapítása, gyűjtemények és könyvtár gyarapítása és kezelése. E kuratóriumot az intézet szavazatképes jótevőinek (die stimmberechtigten Wohlthäter der Anstalt) többsége 3 évre választja; a tagok közül legalább 7-nek Berlinben kell laknia. A Lehranstalt tanárai s fizetett hivatalnokai valamint hivatalban lévő rabbiok s egyéb kultusz hivatalnokok a kuratórium tagjai nem lehetnek. — A kuratórium jelenlegi tagjai: dr. Lazarus M. elnök, dr. Neumann S. helyettes

elnök, Cohn Meyer gazda, Levy M. jegyző, Simon Bertold, Simon I., Wolf Sándor, dr. Meyer Pál, és dr. Philippsohn.

Czélja a Lehranstaltnak: rabbik, hitszónokok és hitoktatók képzése. — A kinevezendő tanároknak oly tudományos fokon kell állniuk, mely egy német egyetemen való habilitációra följogosít. Előadásokat nemcsak tanárok, hanem a kuratórium által e czélra meghívott tudósok is tarthatnak. — Hallgatóknak rendszerint olyanok vétetnek föl, kik már érettségit tettek; de rendkívüli hallgató más is lehet. Vizsgálatot oly növendékek tehetnek, kik »den vollen Cursus an der Anstalt durchgemacht haben« (szabályzat 19. §-a) — mennyi időre terjed e »Cursus« arról nincs intézkedés. Azok közül, kik a Lehranstaltnak voltak hallgatói s ma már hivatalban vannak, egy csak 2 félévet töltött az intézetben, mások 4 — 11, egy pedig 12 félévet. Hány tett már vizsgálatot, arról nincs kimutatás.

Az intézetet a tagok tartják fenn. Tag van kétféle: »szavazatképes jötevő«, ki legalább 15 márkát fizet esztendőnként — hány éven át? arról a szabályzatban nincs intézkedés; és »állandó szavazatképes jötevő« immerwährende st. W., ki legalább 500 m. ad. Van végül »alapító« Stifter, ki legalább 300 m. ad. — Alapítója van eddigéig az intézetnek 14; ismert név közöttük csak három; két frankfurti Goldschmidt és a bonni Philippsohn. Állandó tagja van a Lehranstaltnak 41; közöttük Bleichröder Berlinben, Wertheimer Bécsben, továbbá a braunschweigi és königsbergi községek. Évdíjas tag van összesen 99; közöttük dr. Kristeller, dr. Marcuse, Lazarus tanár, továbbá 3 kis község. — Az ösztöndíj-pénztárnak (Stipendienkasse) évdíjas tagja mindössze 27 van s ezek között 14, ki már amúgy is másnéven tag. A berlini nagy község is csak itt szerepel a névsorban. Érdekes, hogy e sokféle tag közül mindössze 32 esik a nagy és gazdag Németországra; a többi — ép oly édes kevés — a nagy és gazdag Berlinre. Látnivaló, az érdeklődés elég csekély.

A Lehranstalt alapja, az »eiserne Fond« jelenleg 117,600 márkát tesz. Nagyobb hagyományok: Burchardté 15,000 m. és Herzog Dávidé 9000 m. — Mult évi költségvetésének fő tételei: *Becételek*. Kamatok: 7704 m., évi járulékok: 6792 m., Mendelssohn-alapítvány 13 m. *Kiadások*. Bér stb. 1735 m., díjazás: 9750 m., könyvtár: 1071 m., kezelés: 796 márka.

A tanári kar mindössze 4 tagból áll. Ezek: Cassel, Steinthal, Frankl P. F. és Müller Joel. Hallgató volt 1876-ban 14, 1884-ben 30; illetőségek nincs kimutatva; a névsor szintén hiányzik. 1876. év óta 16-an a kilépők közt állomást nyertek, közöttük három magyar: dr. Löw Szegeden, dr. Löwy Temesvárott és dr. Perls Kecskeméten.

A könyvtár az intézetnek, hogy-ugy mondjuk, legnagyobb szeretettel ápolat része. Nem kevesebb mint négy kisebb könyvtárt szerzett meg pár év alatt, közöttük a Geigerét. Jelenleg van 6343 munkája 7745 kötetben.

Ösztöndíjakra az intézet a mult évben nem kevesebb mint 6059 márkát költött — jut tehát mindegyik hallgatóra körülbelül *két és két márká*, ami valóban a mi magyar rabbiszemináriumunkhoz képest irigylendő állapot. Igaz, hogy nálunk Budapesten 90-en fölül vannak a hallgatók. — Az öt tagból álló ösztöndíj-bizottságban a tanári kar csak egyetlen tagja által van képviselve. — Rendes évi bevétele ez alapnak volt 1884-ben 1849 m., kamatokból 121 m. — e szerint ez is föltötte ingadozó alapon áll. A berlini község egyébiránt az idén is adott 450 m. ösztöndíjakra; a lipsei község is rendesen hozzájárul a segélyezéshez. Legérdekesebb része a bevételnek az alap javára tartott *rendes téli fölolvasások*, melyek 1884-ben 1483 márkát jövedelmeztek. A tanári kar tagjain kívül tartottak még fölolvasásokat dr. Bresslau tanár, Franzos író, Kristeller titkos tanácsos, dr. Lazars tanár, Makower tanácsos, dr. Maybaum rabbi és dr. Ungerleider rabbi.

A bevételek e tétele valóban nemcsak legérdekesebb, hanem utánzásra legmértöbb is. Megpróbálhatnák azt például Budapesten is. De hát, persze, erre semmi kilátás.

—f.

KÜTFÖK.

37. sz.

Egy emlékirat II. József korából.

6356./786.

Königl.

Ex. . . . 9-ten Juny 786.

N. 5164./786.

Ung. u. Sieb.

Hofarchiv.

Unter dem Vorsitz des Grafen Vice Kanzlers v. Pálffy im Beyseyn des Grafen Vice Kanzlers v. Bánffy der Hofrätthe Grafen v. Zichy, v. Eszterházy, Ref. v. Sauer, Horváth, Neuhold, Nagy, Scultety, Donáth, Pásztory, Mikoss, Redl, Hádrovits.

6379./786.

Euer Majestät!

Als man Euerer Majestät die durch den Wirkenden Ober-Gespamm und Königl: Commissair des Neutraer Bezirkes anhero angezeigten Ursachen der in dem Pressburger Komitat so hoch angewachsenen Contributions Rückständen, mittels angebogenen Vortrags allerunterthänigst vorgelegt hat, geruheten Euer Majestät unter andern folgende Allerhöchste Resolution zu schöpfen; »Um die armen Contribuenten von den verderblichen Ränken der Juden, und besonders von dessen Anleitungen zum Trunck desto mehr zu bewahren, so ist allgemein festzusetzen, dass jener Jud, welcher einen Unterthan für Getränck mehr als 30 kr. borget, ohnmachtsichtlich seiner ganzen Schuld-Forderung verlustiget seyn solle; wie dann auch für die Zukunft die Fürkehrung zu treffen, und solche allgemein bekannt zu machen seyn wird, dass nach geendigten gegenwärtigen Pachtungs-Contracte kein Jud mehr zur Ausübung des Schanckrechtes in den Hungarisch- und Siebenbürgischen Landen geeignet seyn solle:« Es wurde diese allerhöchste Willensmeinung ohnverzüglich zur Kundmachung der Königl: Statthalterey und dem Siebenbürgl: Landes Gubernium intimiret, allein, Kaum war solche durch die Königl: Statthalterey allen betreffenden Behörden zur Nachachtung bedentet, so wendete sich die Gesamtheit im Königreich Hungarn befindliche Judenschaft an die eröffnete Königl: Statthalterey, und reichte die hier in der Beilage gehorsamst angebogene Bittschrift bey ihr ein, in welcher sie den augenscheinlichen Verfall der ganzen Judenschaft und den aus der Befolgung dieser höchsten Anordnung für die Bewohner des platten Landes im Hungarn entspringenden Schaden wehmüthigst in Folgenden vorstellten: Dass nemlich 1. Der grösste Theil des in Hungarn befindlichen Juden-Volks von der Pachtung der Schanck-Häuser lebet, ohne welchen der Jud um so weniger bestehen könnte, als

derselbe bey dem Schanck-Haus auch seine Wohnung genüsset und nebst den Schanck, mit welchem der Landmann immer zufrieden ware, auch dessen Producten, die rohen Hünte, die verdorbene Körner die der Landmann umsonst mit Zersplitterung der Zeit, und ohne gewissen Absatz in entfernte Gegenden Verführen müsste, abzunehmen, und demselben einen wesentlichen Nutzen zu verschaffen pfleget. Dahero wenn 2-ten Die Juden von der Schanck-Pachtung ausgeschlossen würden, auch dieser kleine Productenhandel in Verfall gerathen, und der Landmann die leichteste und bequemste Art, sich einigen Verdienst zu schaffen entbehren müsste; indem die Juden unvernünftig wären, eigene Wohnhäuser zu bauen, und hierauf einen Theil ihres ohnehin geringen Vermögens zu verwenden.

3-ten Durch die Schanck-Verpachtung der Juden wurde weder der Landmann noch jemand andere verkürtzet, der Jud selbst aber ziehe aus der Pachtung und besagten Product-Handel nur so viel, dass er sich kümmerlich erhalten, und die ihnen auferlegte Lasten kaum bestreiten können, so wie es ihre unbezweifelte Armuth beweiset; inzwischen würde es bey einer genaueren Untersuchung dargethan werden können, dass dem Landmann auch bey Entrichtung der Contributions Rückstände durch den Pacht-Juden ausgeholfen, und selben auch durch Führen zu einigen Verdienst gelangen zu können, Gelegenheit an Hand gelassen werde.

4-ten Die Schanck-Verpachtung der Juden seye auch für die Kameral-Güter immer nützlich gewesen, zumalen durch die Juden die Pacht-Preise um ein merkliches erhöht, und hiedurch die Kameral Proventen vermehret worden wären.

5-ten Könnten die Juden von der Schanck-Pachtung nur Beeinträchtigen, und der gleichen Fülle ausgeschlossen werden, wovon ihnen aber nichts zu Last gelegt werden könne.

6-ten Wäre bey Festsetzung der Toleranz-Tax auch auf den durch die Schanck-Pachtung zu fliessenden Nahrungs-Zweig der Bedacht genommen worden, welcher bey dessen Einschränkung notwendigerweiss auch abnehmen müsste, ja es wäre zu besorgen, dass nachdem der grösste Theil der Judenschaft von der Pachtung lebet, alle diese dem Publicum zu Last fallen, und aus der Klasse rechtschaffener Bürger, in jene der Bettler, und Landstreicher versetzt werden müssten.

Was übrigens jene Anordnung anbelanget, dass dem Landmann an Getränck nicht über 30 kr. geborget werden solle; obschon derley Borgungen nur damalt, da der Bauer bey dem Ackerbau, und besonders zur Schnitt-Zeit von Geld entblösset bey starker andauernden Arbeit, einiger Erholung bedürftig ware, und nur in geringen Betrag geschahe, so wird sich die Judenschaft dennoch dieser allerhöchsten Entschliessung, so fern es dabey sein unabänderliches Bewenden haben müsste, willig und mit dem schuldigen Gehorsam unterwerfen. Diese von der Judenschaft wegen Beßbelassung der Schancks-Verpachtungen angeführte Beweggründe, und die von den Borsoder, Zempliner und Marmaroscher Gespanschaften für sie eingelegte Einschreitung begleitet auch die Königl: Statthalterey in dem Anschluss vorwortlich anher ein, und vermeinet, dass zur Beschränkung derley von dem Landmann contrahirenden Geträncks-Schulden, durch

die auf 30 kr. herabgesetzte Borgung, und wenn allenfalls der Schancks-Pacht Jud auch zu Beybehaltung eines Christlichen Weinschnekers verhalten wurde, hinlänglich vorgesehen seyn dürfte; jedoch würde es lediglich von der Allerhöchsten Willkür abhängen, ob in Rücksicht aller dieser gegründeten Umstände, besagter Judenschaft das bisher genossene Schanck-Verpachtungs-Recht auch fernerhin gestattet, und hiemit die Juden angeeignet werden wollen? sich denen bürgerlichen Gewerben nach der Allerhöchsten Willens-Meynung um so mehr zu widmen.

Gutachten.

Diese Treuehofsamste Hofstelle hält es für ihre Pflicht, so oft als Allerhöchst Dero Entschliessungen an sie herabgelangen, solche mit der vorübergehenden, über den nemlichen Gegenstand ertheilten Resolutionen gegeneinander zu halten, um solcher Gestalt sowohl Euer Majestät höchsten Willens-Meynung auf eine pünktlichere, und bündigere Art in Vollzug bringen zu können, als auch in Stande gesetzt zu werden, die bey der Ausführung sich etwa darstellen mögende Umstände leichter zu entdecken, und solche Eurer Majestät weiteren Entschliessungen zu unterziehen.

Blos um dieser ihrer Pflicht auch in gegenwärtigen Falle, wo es sich um die Beybehaltung des beynähe einzigen Nahrungs Mittels einer nicht geringen Anzahl Menschen handelt, nachzuleben, erklühet sie sich die nachtheiligen Folgen in Allerunterthänigkeit vorzustellen, welche das Verboth, Schanks-Arenden ferners in Händen der Juden zu lassen, erstens zwar in Beziehung auf die Subsistenz der gesammten Judenschaft selbst, und der von ihr zu entrichtenden Toleranz-Tax, und dann auch in Bezug auf die Aufrechthaltung und Emprobringung des Kommerzes, und der Geld-Cirkulation auf dem Lande mit welchem sich diese Nation meistentheils alleine abgiebt nach sich ziehen würde, indem auf solche Art alle jene Vortheile, welche ihnen das allgemeine Kundgemachte Patent vom Jahre 1782. in welchem Euer Majestät die Juden in Beziehung auf ihre Nahrungsweise anders freyem Religions Verwanten beinahe gleichzusetzen geruht, die Aufhebung der Leib-Manth, und des dafür zu leistenden Äquivalents anhoffen liessen, in einem Augenblicke verschwinden, und alle zu Gunsten des Jüdischen Voleks ertheilten höchsten Entschliessungen ohne Wirkung bleiben müsten, alsbald die Juden ihres fast allgemeinen Nahrung-Mittels beraubt würden, woraus der gänzliche Untergang der nach dem beyliegenden Ausweis des Bevölkerungsstandes für das verfllossene Jahr 1785 Inhalt des Summarii der Landes-Buchalterey aus 15,215 Familien bestehenden Judenschaft, und mit ihr die Hemmung des ohnehin sehr geringen Kommerzes, dessen Beförderung auf dem Lande sich die Juden allein angelegen seyn lassen, entstehen wird. Der Nachtheil, welcher hieraus auf dem Landmann, als welcher seine rohen, und oft schon für unbrauchbar gehaltene Producte nirgends anbringt, als bey dem im Orte selbst, oder in der Nähe wohnhaften Juden, und dadurch in jedem Fall einer grössern Ausgab, oder wenn der Abfuhr der Contribution, und Tilgung seiner Rückstände halber in ihm gedrungen wird, eine sonst nirgends anhoffende Aushülfe erhält, zurückfalle, ist in der so weitwendig, als gründlich verfassten Vorstellung der Königl. Statthalterey von der gesammten

Judenschaft eingereichten Bittschrift zu deutlich ausgewiesen, als dass es noch eines Zusatzes bedürfe; aber eben so klar und ungezweifelt lässt sich der für das höchste Aerarium selbst daraus erwachsende Schaden voraussagen; denn

1-mo wenn Elend und Mangel eines rechtmässigen Geld-Zufusses bisher als die Quelle der so sehr angehäuften auf 354,196 fl. 11 sich belaufenden Rückstände der Toleranz-Tax, und überdiess noch jener der Contribution, welche denen Juden in gleichen verhältniss, als andern Landes-Inwohnern auferlegt wird, angesehen werden konnten, so lässt es sich vielleicht nicht ohne Grund behaupten, dass solche, nachdem die Juden durch diese neue Anordnung ihres grössten Nahrungs-Zweiges beraubt würden, sich von Tag zu Tag mehr häufen werden, und man letztlich derley Rückstände grösstentheils als ganz uneinbringlich nicht ohne Verkürzung des höchsten Aerariums wird abschreiben müssen; Überdiess bestehen

2-tens. In Eurer Majestät Cameral, und in den zum Religions- und Studien-Fond gehörigen ebenso, wie in andern Privat Gütern die Schancks-Pachtungen mit Juden. Die Erfahrung bestätigt den durchgehends angenommenen Satz, dass kein Christlicher Pächter jenes seiner Grundherrschaft zu leisten im Stande seye, welches der jüdische Pächter leistet, die Ursache hiervon liegt in der viel eingezogeneren und schlechteren Lebens-Art der Juden, und in der dem Christen überhaupt nicht so, wie dem Juden eigenen Industrie aus den verworfensten Dingen hin und dort sich Unterhalt, und einigen Gewinn zusammen zu raffén; der Unterschied zwischen dem Pachtschilling, welcher jetzt mit Juden besteht, und jenem so man nach erloschenen Terminen mit Christlichen Pächtern bestimmen wird, lässt sich zwar nicht genau berechnen, doch getraut man sich beynahe mit Sicherheit zu vermuthen, dass er Vermög der Grösse, und Ausdehnung der Cameral Besitzungen vervielfältigt erscheinen, und jenes was dadurch an dem jährlichen Einkommen entgehen möchte, beträchtlich ausfallen wird.

Diese Betrachtungen und der Umstand, dass Eurer Majestät allerhöchste Absicht womit diese Nation von ihren Vorurtheilen befreiet, alle unter ihnen bestehende Missbräuche nach und nach abgeschafet, ihre Sitten gereinigt, und sie angeeifert werden sollen bürgerliche Gewerbe zu treiben, nie erreicht werden könne, wenn sie immer mehr in die Dürftigkeit versetzt werden; Fände man diess treuehofsamsten Ortes wichtig genug um die Euer Majestät als eben so viele Beweggründe, die Schancks-Arenden den Juden ferners beizulassen, in aller Unterthänigkeit vorzustellen; nur bleibt noch bevor man zum Beschluss dieses unterthänigsten Vortrags schreitet die Frage zu entscheiden übrig, auf welche Art der für den Landmann äusserst gefährliche Wucher der jüdischen Schancker zu hindern sey. Um diese Frage gründlich beantworten zu können, scheint es fürdersamst nöthig zu seyn, nachzuforschen, ob der Vorwurf des Wucherartigen Ausschancks verschiedener Getränke, dem Juden als Juden zu Last falle, oder ob dieser Vorwurf ihm als Pächter mit allen übrigen auch Christlichen Pächtern gemein seye? Die von der bittstellenden Judenschaft beeybrachte Zeugnisse verschiedener Orts-Gemeinden, über das Wohlver-

halten der in ihrem Mittel wohnhaften Juden, welche sie, wenn die Klagen über dieselben so allgemein wären, nie erhalten hätten; wie auch das Bestreben, mit welchem die vorerwähnten Behörden ihr Gesuch unterstützen, scheinen das letztere zu bestätigen: Eine genauere Nachforschung würde vielleicht entdecken, dass das Aussehen auf Credit, auch unter Christlichen Wirths-Leuten mit einem gleichen Wucher bestehe, und hierin die jüdischen Schäncker vor den Christlichen nicht viel voraus haben dürften. Um also diese dem Landmann allerdings gefährliche Gattung des Wuchers allgemein hintanzuhalten, glaubete man nothwendig zu seyn, dass auf die Beobachtung der allerhöchsten Entschliessung, laut welcher keinerlei Getränke in einen höheren Werth als 30 kr. auf Credit aus-
geschenkt werden darf schärfest gesehen und solche auch auf alle Christliche Schäncker ausgedehnt, jene Juden aber, welche etwa grössere Wirths- oder Schänkhäuser verpachtet hätten zur Vermeidung alles Verdachtes Christliches Gesinde zum Ausschank des Getränkes anzuwenden verhalten: Endlich jener jüdische Pächter, welcher der Übertretung dieses höchsten Befehles überwiesen wurde, von aller Schancks-Pachtung für seine Person ausgeschlossen werden solle. Es würde nach dem unvorgreiflichen Sinne dieser treugehorsamsten Hof-Stelle durch diese Anstalten der Landmann wider die List und den Wucher der Schancks-Pächter überhaupt und der Juden noch ins besondere hinlänglich sicher gestellt, und eine aus 75,089 Seelen bestehende, zu allen öffentlichen Lasten nicht wenig be-
tragende Anzahl Menschen im Stande erhalten werden, dieselbe noch wenigstens so wie bisher tragen, und den Landmann den Absatz seiner sonst unanwendbaren Producten auch kleinsten Maassen befördern zu können.

Es beruhet

S. S.

Karl Graf Pálffy.

Franz Graf Eszterházy.

Ich Beaugenehme das Einrathen der Kanzley.

Joseph.

Wien d. 15. May 1876.

Hdtrdt.

6356. Resp. 16. Juny 786.

A. Dekret an die K. Staatthalterey

B. Dekret an K. Sieb. ...

Allerunterthänigster Vortrag
der

Treugehorsamsten Hungarisch-Siebenbürgischen Hof-Kanzley
Mittels welchem auf die ferners
zu bestehenden jüdischen Wein-
schancks-Arenden allerunter-
thänigst eingeschritten wird.

Az országos levéltárból.

Közl: MARCZALI HENRIK.

38. sz.

Községi surlódások Nagy-Váradon.

12,231/863.

Biharmegye Főispáni Helytartójától.

A nagy-váradai izraelita hitközség kebelében levő surlódások és illetőleg a községbeli tagok egy része által »magyar zsidó község« czime alatt érzelt külön alakulás tárgyában a nagyméltóságu magyar királyi Helytartótanács folyó évi október hó 2-án 55,405. sz. a. következő rendeletet méltóztatott kibocsájtani:

»Azon okok, melyek az elválás mellett felhozhatnak, ellenében azon fulnyomó tekinteteknek, melyek közkormányzati szempontból, úgy a zsidóság érdekében a hitközség egységének fentartását igénylik, nem elegendők arra, hogy a nagy-váradai zsidó lakosság egy részének az anyaközségtől elszakadása és községgé alakulása megengedtessek. — *Amennyire tehát ezen elszakadás tényleg mégis megtörtént, tartozik az elszakadott azért az anyaközség kebelébe azonnal visszatérni, és az egységes hitközség mindennemű költségeinek viselésében mind a mai, mind a jövőre nézve résztvenni.* — E mellett azonban a lelkiismeret szabadságának kiméltése és a fenforgó helyi viszonyok méltányos tekintetéből megengedtetik, hogy az eddig elszakadott párt által tetteleg felállított második templom az isteni tiszteletet az új szertartások szerint eszközölni óhajtok számára, hitközségi közös költségen ezutánra is fentartassék, ellenben az új iskola fennállása csak azon esetben engedtetik meg, ha az a fennálló szabályok szerint rendezve és költségei az azt fentartani kívánó rész által külön fedezve lesznek.

Miután pedig a váradai zsidó községnek kormányilag helyben hagyott alapszabályai még nincsenek, ezek a hitközség által a fentebbiek tekintetbe vétele mellett a szerint elkészítendők, és ide annak idején jóváhagyás végett felterjesztendők lesznek, hogy azokban a hitközség igazgatásának és ügyei kezelésének módja észszerűen rendeztesék és a zsidóság minden osztályának és minden jogosult érdekeknek képviselői és kellő befolyás szerezzesék, — ellenben a hitelvek és szertartások fejtegetése mellőztessek.»

Mely magas rendelet vonatkozó folyó évi január 15-én 6854-dik sz. a. kelt intézményemre, nemkülönben Nagyságodnak f. évi február 22-ről 787. elm. sz. a. a főméltóságu magyar kir. udvari kancelláriához intézett jelentésére nagyságos polgármester ural további eljárás végett ezennel közöltetik.

Nagy-Váradon, 1863. október 14-én. *Hajdu Lajos*, m. k.

Másolat hitelül *Schönborn Ferencz*, elnöki kiadó.

Hdtrdt: 4232. elm. Az izraelita kultuszközségnek helyben.

Tudomás és nihez alkalmazkodás végett közöltetik a t. ez. kultuszközséggel Nagy-Váradon, október 18-án 863. Polgármesteri helyettes: *Stettner Lajos*, Várad főbírája.

Közl: AUSLÄNDER SIMON.

Dem Wesprimer Komitat.

In Beantwortung des, unterm 20-ten 9-ber l. J. (1801.) sub Nr. 3451 in Betref der eingestellten sogenannten Jüdischen Seegen-Gebens, und Opfer-Geldes erstatten Berichts, wird diesem Komitat hiemit bedeutet: dass da dieses Seegen-geben ein, in dem Jüdischen Gesetz vorgeschriebener Religions-Gebräuch, das Opfer-Geld aber durchgehends üblich, und zur Verpflegung der kranken Juden sowohl, als andern Synagogen Auslaagen bestimmt ist; die dortige Judenschaft hiebei zu belassen sey. Wo-
bey demnach darauf ein wachsame Aug zu tragen seyn wird, dass dieser sonst unschädliche Gebrauch, in keine Missbräuche und Bedrückungen ausarte. *Carl Graf Zichy* m. p. Lect per jur. Notar. *Cottich* m. p.

A palotai zsidó község levéltárából.

Közl: SINGER ÁBRAHÁM.

A palotai zsidó község nyugtája.

Mir Endesgefertigte Bekennen dass mir auf der Schuldschein von Gnädig Graf *Nicolaus Zichy* Mit F. 2000 welchen Beß der Juden gemeinde in Henden ist, auf der selbe F. 500 Empfang haben.

Sig Palota den 1-ten Feber 1794.

Vor Meiner geschehen

Israel Bril

Juden Rabiner aus Pallotta.

A palotai zsidó község levéltárából.

Közl: SINGER ÁBRAHÁM.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: A pesti izraelita nőegylet 1866—1885. Irta *Friedmann Gábor*. Megillath Ráth. Ruth könyve szöszerint fordította héberből magyarra *Rosenfeld Lipót*, szentgáli. Nagy-Kanizsa. — Jahresbericht des Rabbiner-Seminars zu Berlin pro 5644 (1883—84). Voran geht eine Abhandlung von Prof. dr. *J. Barth* Beiträge zur Erklärung des Jesaiach Berlin. — Bericht über die (Hochschule) Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums in Berlin erstattet vom Curatorium. Mit einer wissenschaftlichen Beigabe von Prof. Dr. *Steinthal*: Haman, Bileam und der jüdische Nabi.

Bibliai tanulmányok czímen *Radácsi György* sárospataki theologiai tanár és a »Sárospataki Lapok« szerkesztő-társa 8—10 ivre terjedő munkára hirdet előfizetést. »Kiválóan — írja Radácsi — a költői és prófétai irodalom egyes vitásabb termékeit igyekezem megvilágítani s ez által — ha sikerülhetne — érdekeltséget támasztani a biblia és ennek nálunk még mindig kevésre méltott irodalma iránt. *Jóel* (egészen), *Hoseas*, *Habakuk* (egészen), *Énekek éneke* (egészen), a *Zsoltárok*, *Jób* stb. részleteikben lesznek ismertetve és fordítva tanulmányaimban.« Előfizetés 1 frt. — Köhéleth magyar fordítására hirdet továbbá előfizetést *Büchler Márton* jászkerületi főrabbi, Jászberényben. Előfizetési ára 50 kr.

Jubileum: A zsidó tanítóképző igazgatója és az orsz. rabbik. tanára, *Deutsch Henrik* április 30-án ülte meg a legszükebb családi körben negyven éves tanítói működésének jubileumát.

Városi zsidó könyvtár Londonban. A londoni városi könyvtár (Guildhall Library) most rendezi és kiegészíti nagy számú zsidó könyveit és róluk külön katalógust készített. A könyvek a zsidó tudomány minden ágára tartoznak; a zsidó tárgyú folyóiratok héber, német, holland, francia, angol és olasz nyelven majdnem teljesen megvannak. A katalógus, melyet Löwy A. készít a város megbízásából, még ez év folyamán kikerül a sajtó alól.

A zsidók Amerikában az utolsó három évben $25\frac{0}{10}$ -kal szaporodtak; csak a múlt esztendő két utolsó havában 1356 zsidó vándorolt ki New-Yorkba, ezek közt volt 713 orosz, 345 osztrák és magyar, 260 német, 34 román, 3 francia és 1 angol.

Pályakérdés. A Jewish Ministers' Association (zsidó rabbik egyesülete) New-Yorkban 200 dollárból álló Zuz-díjat tűzött ki e kérdésre: A szadduceizmus keletkezése, fejlődése és vége. A beküldés határideje 1886. május 1. A díjkiosztás ugyanazon év aug. 10-én lesz. Pályaművek küldendőek dr. S. Adlerhez, New-York, 604. Lexington Avenue.

Berlini egyesület. A berlini egyetem zsidó hallgatói közt 1883. elején jött létre egy »Akademischer Verein für jüdische Geschichte und Literatur«, mely a minap adta ki második évi jelentését. Többek közt előadásokat tartottak dr. Cassel D. tanár s dr. Stein; a hallgatók közül is többen. Feltűnő, hogy a jogi karból egyetlen tagja sincs az egyesületnek.

A talmud angol nyelven. Schwab Mózes, ki tudvalevőleg a francia kormány segítségével adja ki a jeruzsálemi talmud francia fordítását, e nagy munkának angol kiadását készíti most sajtó alá; az első kötet már június végén fog megjelenni.

Egy hivatalos jelentés. Bukarestben a hivatalos lap közzé teszi a múlt év utolsó harmadában elkövetett büntények statisztikáját nemzetiségek szerint. E szerint esik románra: 84, osztrákra és magyarra: 23, zsidóra: 18, görögre: 6, cigányra: 4, németre: 2, ismeretlen nemzetiségűre: 17. Látni való ezekből, hogy a zsidók nem tartoznak a román lakosság erkölestelenebbjei közé, valamint az is, hogy Romániában a zsidó hivatalosan nem felekezet, hanem — nemzet!

Javaslat Monte-Carlo ellen. A napokban említették a lapok, hogy Monte-Carloban december óta most fordult elő az ötvenedik *öngyilkosság* s mily szörnyetes, hogy e világhírű játékarhang megszüntetésére nem tehetni semmit. — Mi azt hisszük, ha e ezúttal komolyan akarnák elérni, mi sem könnyebb nálánál. Adja csak hercegi tulajdonosa Monte-Carlot bérbe egy zsidónak s az európai sajtó rövid idő múlva erkölcsi fölháborodással fog az embertelen bérlet ellen fölszólalni; csakhamar aztán interpellációk és meetingek lesznek napirenden, az európai diplomácia beavatkozása ekkor már soká el sem maradhat és a siker — feltéve, hogy a bérlet ki nem keresztelkedik — teljes lesz.

A pesti zsidó nőegylet és az orsz. rabbiképző. A pesti zsidó nőegylet pár nappal ezelőtt tartotta közgyűlését s az évi jelentés — melynek adatait csak a lapokból közlőttekből ismerjük: a pesti zsidó nőegyletnek a zsidó felekezeti lapokról úgy látszik nincs tudomása — mondjuk, az évi jelentés az idén is fényesen igazolta e testület jótékonyági és emberszerető hírét. Feltűnő azonban, hogy a nőegylet az idén is nagy dícsőkedve emlékszik meg 10,996 ebéd-porezióról, melyet népkonyhája a rabbiképző és tanítóképző növendé-

keinek juttatott. A mi a tanítóképzőt illeti, meglehet, igaz van a nőegyletnek. A rabbiképzőt illetőleg azonban a tisztelt elnökség és választmány határozott tévedésben leledzik. A nőegyletnek sok mindenre jut pénze — a szeminárium szegény tanulóiról azonban nem emlekezett meg eddig *egyetlen krajczárral* sem! Mert a tény az, hogy a rabbiképző segélyegylete minden egyes ebédjegyet teljes értéke szerint fizet meg: hol marad hát itt a külön jótékonyág? Olvastunk ugyan tavál a *Neues Pester Journalban* egy nyilatkozatot, melyet »das Praesidium des Frauenvereins« adott ott ki s melyben az áll, hogy a nőegylet a fővárosi tanulószámára külön helyiséget rendezett be — ha tetszik, szóról-szóra idézhetjük e furcsa nyilatkozatot — de elfeledte hozzá tenni, hogy e helyiséget a rabbiképző fizeti, mely azt csupán a saját növendékei számára rendezte be: hol marad hát itt a külön jótékonyág? Figyelmeztettük már egyszer a kitűnő együletet e körülményre, de úgy látszik, ott a nagy számokat többre becsülik az igaz tényállásnál, a mi annál feltűnőbb, minthogy a joggal nagyhirű egyület nem szorult arra, hogy megérdemelt dícsőségét ily kevéssé méltó módon gyarapítsa.

Valláscsere. Mint a »Neuzeite«-ban olvassuk, a bécsi zsidó hitközségnek 1884-ben összesen 263 jelentette be kitérését; férfi 148, nő 115, magyar volt ezek közt 37, férfi 25, nő 12; cseh összesen 26, morva 15, szléciai 3, Gácsországból 20, alsó-ausztriai 41, külföldi 6. Hivatás szerint volt a kitért között ügyvéd 13, orvos 9, fogász 1, hírlapíró 4, mérnök 3, tanár és magántanító 5, tanítónő 3, deák 11, joggyakornok 5, közép- és népiskolai tanuló 7, akadémiai festő 1, kereskedő gyáros, bórziánér 17, színész 2, színésznő 2, munkásnő 16, nőcseléd 7, tiszt 2, katona 2, könyvelő és segéd 23, kézműves 4, stb. *Állás* szerint volt 6 házaspár, 3 özvegyember, 6 özvegyasszony, 52 nőtlen férfi, 50 hajadon 11 nős férfi, 13 férjzett nő, 2 elvált nő. — *Kor* szerint voltak 1—6 évesek és 14—68 évesek. A legtöbb kitérés a 23. és 24. életkorra esik. — Viszont zsidó hitre tért 1884-ben 68. — 1868—1884-ig zsidó hitre tért összesen 1344, kitért ez idő alatt összesen 1594. Tényleges vesztesség 250. — Érdekesebb végül a valláscsere adatai év szerint. Zsidó hitre tért 1869: 157, 1870: 113, 1871: 91, 1872: 99, 1873: 86, 1874: 75, 1875: 70, 1876: 69, 1877: 58, 1878: 55, 1879: 72, 1880: 83, 1881: 41, 1882: 58, 1883: 71, 1884: 68. Viszont a zsidó hitből kitért 1869: 11, 1870: 29, 1871: 47, 1872: 55, 1873: 66, 1874: 51, 1875: 65, 1876: 66, 1877: 67, 1878: 96, 1879: 94, 1880: 122, 1881: 169, 1882: 181, 1883: 208, 1884: 263.

A bécsi akadémiából. Dr. Mahler E. a bécsi es. tudományos akadémiához ily cz. tanulmányt nyújtott be: »Csillagászati vizsgálatok a bib-

liában említett egyiptomi sötétségről, melynek végeredménye az, hogy a Krisztus előtti XIII. és XIV. sz. napfogyatkozásai közül Egyiptomra csupán az lehetett jelentőséggel, mely Kr. e. 1335-dik évi márczius 13-ára esett. E számítás szerint a zsidók Egyiptomból 1335-ben Kr. e. márczius 27-én vonultak volna ki.

A pesti és bécsi szent-egylet. Chevra Kadisá, utolsó évi kimutatásáról érdekes összehasonlítást közöl a Neuzeit. E szerint volt tagja a pestinek 3024, a bécsinek 804; *fölvetett* 1881—84-ben a pestibe 649 új tag, a bécsibe 64; tagok *évi járuléka* Pesten 15,252 frt, Bécsben 8049 forint; *szegénygyámoltásra* költött a pesti 24,863 frtot, a bécsi 13,141 frtot; *összes bevétele* volt 1884-ben a pesti egyletnek 98,689 frt, a bécsinek 20,007 frt; *összes kiadása* a pestinek 99,173 frt, a bécsinek 16,777 frt. »A pesti Chevrát — írja a bécsi lap — tulsz nélkül az e nembeli intézetek elsejének és legnagyobbikának mondhatjuk s bizton állíthatni, hogy ez egylet minden más hasonlónak mintául és példaképül szolgálhat.«

Zsidó község Mervben. A Jew. Chron-ben olvassuk: Az oroszoknak Ázsiában való előnyomulása következtében sok oly zsidó községről nyerünk tudomást, mely eddig ismeretlen volt. Így tudjuk most, hogy Mervben Perzsiából és Afghanisztánból származó zsidók laknak. A mervi metsző Meshedből való, ahol 45 évvel ezelőtt a zsidókat mind kényszerítették, hogy mohammedánusokká legyenek. A község élén áll Mordechái nevű rabbi, ki egyuttal jómódu selyemgyáros. Van a községnek hat tóratekerese és a talmud egy kézírati példánya; az iskola magában a zsinagógában van. Több meshedi kitért Mervben lakik, kik valamennyien titokban a zsidó hithez ragaszkodnak; sokan közülök azon ürügy alatt, hogy Mekába zarándokolnak, a szent földre mennek. A zsidók Mervben elég jómóduak; őknek kivételével mind kereskedők. Három évvel ezelőtt egy palesztinai »küldött« kereste föl őket s többet gyűjtött itt 2000 frtnál.

Halottak elégetése. Góthában 1878-ban emeltek nyilvános halott-égető kemenczét. Azóta mindössze 12 zsidó holttestem égettetett itt el, melyek közül 11 máshonnan vitetett oda. Két esetben a halott rokonai az ottani zsidó pap egyházi segédletét akarta igénybe venni, de visszautasították.

A zsidók Orosz-Lengyelországban egy millió és 77,000 főre ragunk; 1872-ben csak 815,443 zsidó lakott ott. A 12°/₆-nyi gyarapodást ily rövid idő alatt a bevándorlásnak tulajdonítják, melyet az orosz zsidóüldözés első sorban ide terel.

TUDOMÁNY.

A biblia befolyása a magyar irodalomra a XVI. és XVII. században.

A biblia hatása a világirodalom nem egy lángelméjére kétségbevonhatatlan tény annak, a ki tudja, hogy Goethe mennyire lelkesül életrajzában a szent-írás szívreható elbeszélésein, a ki olvassa Ercsey Sándor, Arany János életében, hogy a biblia egyszerű és mégis fenkölt tartalma mily maradandó benyomást tett a költőre gyermekkori elhagyatottságában. Még az a munka feloldozójára vár, a ki a fáradtságot nem sajnálná nyomról-nyomra kísérni a biblia befolyását valamely tudósra, szónokra, de legkevésbé a költőre. Hogy a magyar irodalomban ilyes munkának kísérletével sem találkozunk, onnan van, mivel nincs nemzet, mely mostohábban bánnék a bibliai tudománnyal, mint épen a miénk; nincs parlagabb földje a magyar tudományos irodalomnak, mint a bibliai tudomány. A dolog sokkal komolyabb, semhogy a szemlélő figyelmét magára nem vonná és méltó a tüzetesebb vizsgálatra.

A múlt századok tudományos nyelve Magyarországon a latin volt; a magyar nyelv csak nagy vajadások között vergődhetett felszínre; nagy erőfeszítésbe került a nyelvet meghonosítani a költészetben, a színpadon, mert hisz a népből soha ki sem vészett. De legnehezebben tudott magának helyet szorítani a tudósok világában. Egyrészt harcokolnia kelle a nemzetközi latin ellen, másrészt kiszorítania az időközben bevett német nyelvet. Midőn végre a magyar nyelv e téren is diadalmaskodott, csak lassan haladhatott előre. Ott voltak a hasznos diszciplínák és a szép-művészet. Az oly tudományra, mint a bibliai, csak most kezd derengeni a hajnal.

A nyelvi akadály elhárítása után a bibliai tudománynak van két nagy akadály, melyet bajosabb lesz útból elhárítani, melyet kikerülni lehetetlen. Nincs megírva tárgyiasan, azaz hitelesen s

megbízhatóan sem a reformáció, sem a bibliafordítások története Magyarországon. A panasz ez iránt, mely most egyre sürűbben felhangzik, különben sem új. Már Salamon Ferencz, A reformáció történetéhez Magyarországon cz. tanulmányában (Összegyűjtött kisebb művei I.) találkozzunk vele: (9. l.) »... e reformationnak története mind ez ideig nyelvünkön megírva nincs úgy, mint jelen álláspontunk kíváná». Azóta a dolog nem haladt vagy legalább nem javult, mert sem Balogh Ferencz, A magyar protestans egyház-történelem részletei (Debreczen, 1872) és A m. pr. egyház történetének irodalma (u. o. 1879) sem Lünberger Stephan, Geschichte des Evangeliums in Ungarn (Bpest, 1880) ez iránt ki nem elégítenek.

A bibliafordítások történetében két kísérlettel találkozunk: Ballagi Mór, Tanulmányok a magyar bibliafordítások körül (Nyelvtudományi közlemények III. köt. 1864) és Balogh Ferencz, A magyar biblia kiadásai korrend szerint (Protestans Figyelmező 1870). Mindkettő vázlat számba jön, mert csak adatokat szolgáltat, nem pedig szervesen összefüggő történeti fejlődést és az adatok is nyomtatott fordításokra vonatkoznak csupán.

Jelen értekezésem adalék ép úgy a reformáció, mint a bibliafordítások történetéhez, mennyiben iparkodni fogok kimutatni, mily mértékben hatotta át a XVI. században egészen és a XVII.-ben részben a bibliával való foglalkozás a magyar irodalmat, különösen a költészetet: oly korban tehát, a midőn azon nagy világbefjáró mozgalom indult meg, mely feladatául tűzte ki egy tizenötszázados vallás átalakítását s visszavezetését az eredeti egyszerűbb felfogáshoz. Oly mozgalom volt az, melynek eredménye az újjászületés nemcsak a vallás és vallástudomány terén, de a politika, a művészet világában is, mely iránt, ha egyebet nem köszönnénk is neki, mint azt, hogy a biblia jelentőségét egészen előtérbe léptette, hálásak leszünk minden időben. Kimutatni azt, hogy mit eredményezett e mozgalom az irodalomban, legelső sorban Szilády Áron érdeme, ki az akadémia megbízásából kiadta a XVI. század költőinek többé-kevésbé belbecsű, de mindenesetre kiválóan fontos termékeit.¹⁾

¹⁾ Eddig megjelent: Régi magyar költők tára. Kiadja a m. tud. akadémia. I.—IV. kötet. Budapest, 1877—1883. Megemlítenedőnek tartom továbbá az idevágó azon értekezést is, mely a két felekezet szülte polemikát tárgyalja források alapján: Zsilinszky Endre, Polemikus irodalmunk a XVI.

Az első kérdés, melyre tárgyalásunk folyamán a feleletet több alakban is lesz alkalom megadni, az: hogyan függ össze a reformáció keletkezése azon tüneményekkel, mely szerint majdnem két század költészete színültig el van telve a bibliával? honnan magyarázható, hogy éppen a XVI. században az eddig nyomtatott költeményekben alig van költő, ki vagy tárgyát, vagy kifejezéseit, képeit, hasonlatait, sőt mintáit egyenesen a bibliából és túlnyomólag az ó-testamentumból ne venné. A bibliai szellem olyannyira fogva tartja lelküket, hogy ki nem tudnak bontakozni alóla, hogy az egész kor lírája vallási színezetet nyer, az énekek egyháziak lesznek, az epikus költészet nem sok kivétellel theologiai ízzel való. Még azon költészeti faj is, mely csak azon korban műveltetett és legkivált Tinódi és Ilsvaitól a krónikák is nem mentek egészen a bibliai szellem átható lehelletétől. Tinódiról pd. Szilády azt mondja: (Régi Magyar Költők Tára III. k. VII. l.) »Vallásos irányu neveltetése még akkor is meglátszik, midőn itt-ott hallgatói kedvéért dévaj hangokat hallat». Az ily dévaj hangú költemények e században egyáltalán még a ritkaságok közé tartoznak, mert az olyan a korszellemmel ellenkezett és talán visszatetszést is szült volna a dallos hallgatóiban. Az újonnan keletkező, puritán szellemű egyház egyetlen ideálja volt a reformáció bajnokainak; a katolika egyház nagy fényvel és pompával járó liturgiája ellen a rideg egyszerűségét, amannak kizárólagos papi osztálya ellen az egész községet állították fel. Már Luther Márton, a ki a szakadást az első időben tudvalevőleg nem is szándékolta, annyit mégis tudott bizonyára, hogy híveinek, a kiktől a századokig megszokott és megszeretett czeremoniákat megvonta, tartozik mindezekért megfelelő kárpótlással, oly fegyverrel, melyre tudatlanja támaszkodhassék, melylyel tudósabbja védekezhessék. És hathatósabb fegyver nem kínálkozott, mint a biblia, még pedig a *nemzeti* biblia. Nem lehet itt czélom kiterjeszkedni arra, mily hatásokrak volt kútforrása, nevezetesen a német irodalmi nyelv megteremtésére és a német nemzetre általában Luther biblia-

és XVII. században. (Budapest, 1881.) Ide tartozik még Bodnár Zsigmond, A XVI. század egyházi lírája (Figyelő, szerk. Abafi Lajos IV. köt.) és ugyanattól, A XVI. század theologiai életéből (Petőfi-Társaság lapja, 1877). Ha hozzá számítjuk még az irodalomtörténet összefoglalásait Toldy s Beöthy könyvében, a mi ugyan édes kevés, körülbelül kimerítettük az ide tartozó tudományos feldolgozást.

fordítása, de mutatkoznak ezen akkor merész cselekedetnek következményei valamennyi nemzet népeletében és irodalmában, mutatkoznok kell tehát minálunk is. Hisz bizonyára igazságtalanság vádja alá esnek mindazok, a kik azt állítják, hogy a katolika egyházon belül oly alárendelt szerepet játszott a biblia, hogy utóvégre talán egészen ki is szorult volna; mert nem szabad elfelednünk, hogy az egyházatyák mily ritka buzgalommal tanulmányozták nemcsak a görög fordításokat, hanem olykor még az eredeti héber szöveget is, hogy közülök vált ki ama férfiú, a ki megteremtette a latin bibliát, a Vulgátát; de másrészt nem tagadható, a mit már eddig is hangsúlyoztunk, hogy bár a régi egyház vezérférfiai hozzáférhetővé tették a tudósok számára, de elmulasztották még oly korban is, a mely a nemzeti érdekek különválására kedvező lett volna, a bibliát, hogy úgy mondjuk, *megnemzetesíteni*.

A biblia német fordításával Luther nemzetivé tette azt; de ennél többet tettek, még mielőtt teljes magyar szent-írás létezett volna, a magyar költők: *népszerűsítették*. A szent-írás egyes kiváló darabjait nem mindig költői felfogással és lendülettel, de rendszerint kötött beszédben nyújtották a népek. Hogy nem a költészet volt ebben a czél, kiviláglik már abból is, hogy ezen költők majdnem kivétel nélkül tulajdonképen tudósok, tanítók és lelkészek voltak, a kiknek legelső sorban az volt czéljuk, hogy oktassanak, és csak azután, hogy buzdítsanak, fölemeljenek, vigasztaljanak. Ez annál kevésbé tölthet el bennünket csodálattal ha meggondoljuk, hogy egy új egyház megalakításáról, szilárdításáról volt szó, melynek istentiszteletét egészen új alapokra kelle fektetni, melynek legfontosabb alkatrészei még máiglan is az összes hívek ajakán felhangzó vallásos énekek, a nép nyelvén megszólaló predikációk voltak, hogy a templomon kívül az új hit apostolai szünetlen buzgólkodtak a házi ájtatosság terjesztése körül. Minderre pedig szükségesebb és hathatósabb fegyver más megint nem találkozott, mint a bibliai elbeszélések, történetek, tanítások és buzdítások, melyek legbiztosabban csak akkor hatottak, ha azokat versekbe szedték.

Hogy a magyar bibliára a hitviták miatt is volt szükség, az még nem mutatkozik ugyan kellő fontosságában a XVI., mint inkább a XVII. században, a midőn a támadásra védekezés, a roham ellen fegyverkezés készült mindkét táborban, de azért már

ekkor is az új egyház legjobban felfogott érdeke megkívánta, hogy a község teljes megnyerésére, ítéletének megerősítésére, meggyőződésének megszilárdítására hivatkozhassanak a mindenki előtt érthető nyelvű biblia bizonyítására igazolandó mintegy, hogy nem légből kapott tanok azok, a melyeket ők hirdetnek, hanem az őskortól átöröklött szent könyv foglalata: azon könyvé, mely csak azért maradt mindeddig elrejtve, mert nem találkozott senki, a ki azt az idegen nyelv bilincsei alól feloldja és a hétpecsétös zárokat róla letörje. Hogyan iparkodtak a református költők költeményeik által ezt a meggyőző szellemet híveik között terjeszteni a XVI. században, még mielőtt az első magyar biblia nyomtatásban megjelent volna, mikép mutatkozik a biblia befolyása azután a XVII. ben Zrinyi Miklós irataiban, ezt kimutatni lesz ez értekezés két fejezete hivatva.

I.

A biblia befolyása a XVI. században.

Ha mindazon költemények során végigtekintünk, a melyek e század bélyegét magukon viselik — s itt egyelőre a Régi Magyar Költők Tára négy kötetének tartalma vétetett csak tekintetbe — lehetetlen a bibliai tárgy választásában egy feltűnő jelenséget észre nem venni, mely valóságos rendszer benyomását teszi a kutatóra. A költők különösen, ha czélt akarnak elérni, óvatosan szoktak eljárni tárgyuk megválasztásában. A biblia gazdag tárházából első sorban elbeszéléseket dolgoztak fel, még pedig olyakat, a melyeknek hősei példaként szolgálhattak a vitézségben, az istenfélő bizalomban, jámborságban, vagy a melyek pusztán feltűntetik a régi idők történetében előforduló küzdést, kitartást vagy végre olyakat, a melyek rossz példájuk által inteni és rettenteni akarnak, szóval *történeti* tárgyuakat. Más irányúak azon költemények, melyek nem az észre, hanem a szívre, az akaratra hatottak; ezeknek czélja, mert ezt majdnem sohasem mulasztották el a darab elején vagy végén egészen világosan megjelölni, közvetlen a lelkesítés, a szívhez szólás, a lángoló buzdítás. Értem a *zoltárokat*. Végre pedig vannak oly költemények, a melyek tárgyuknál fogva javarészt a szent-írásból veszik ugyan anyagukat, de összeforrasztva világi eseményekkel, nevezetesen hazai viszonyokkal; ezeket *vegyes* daraboknak nevezném.¹⁾

¹⁾ Nyilvánvaló, hogy e század költészeti termékei e szempontból tekintve három csoportra lesznek oszthatók, úgy mint: a) történelmi, b) zoltár,

A kijelölt szempont alatt vizsgáljuk meg, mennyiben függnek ezen költemények közvetlen a biblia eredetijétől, vagy valamilyen fordításától.

1. Biblia-történeti énekek.

Az ó-testamentomi könyvekből *tizenhárom* ily elbeszéléssel találkozunk, az apokrifákból *négygyel*; ez utóbbiak Batizi András Zsuzsánnya, a Névtelen Eleázár papja, Székely Balázs Tóbiassa és Tinódi Juditja. Az ó-szövetség legkedveltebb alakja Dávid költőileg feldolgoztatott háromszor, Sámson kétszer; ezeken kívül Gedeon, Jónás, Izsák, Illés, Asverus és József egyszer-egyszer. Az egész régi zsidó történetet felöleli szintén *egy* költemény és *egy* az Egyiptomból kivonulásokat. A soron kívül említem Jób históriáját, mert tárgyalási módja középállást foglal el a történet és a zsoltár között. A mint a zsoltároknál ki fog tűnni, majdnem kétszer akkora a históriai énekek száma ama-zokénál. Ezeknek választásában tehát bizonyos előzeretetet találunk, melynek magyarázata igen közel fekvő. Jól esett az új tan hirdetőinek szünetlen hivatkozni és rámutatni azon lelkes férfiakra, a kik megpróbáltatásokon keresztül jutnak az igazi istenbizalom forrásához, mint Izsák és József, a kik vitézségüket Isten szolgálatában edzik mint Gedeon, Sámson és Dávid, örömmel megragadják az alkalmat politikai célzásokkal eléállani, a midőn arra buzdítják magyar hiveiket, hogyan kelljen a hitetlen pogány, a haza ellensége, a nemzet eltiprói: a török ellen harcolni, hisz a legjobb mintaképeket sorolhatják fel azon régi nép kebeléből, a mely virágzása korában oly hőiesen küzdött a pogány Jászok a filiszteusok ellen. De azért nem állják elrettentő például némelykor az érem másik felét is felmutatni. Illés próféta dicsérete mellett a szitokból bőven kijut Achábnak, feddésben részesül még Dávid is Bát-Sebával való viszonya miatt. A mi az eredetivel összevetett áttünetést illeti, úgy általában meg lehet jegyezni, hogy a dolog természeténél fogva szolgai hűségű fordítással igen ritkán van dolgunk. Rendesen a Vulgátát követték; részint, mert

és c) vegyes darabokra, mi annyiban tér el az eddig szokásos felosztástól, hogy az u. n. jeremiádokat is nem mint külön fajt tekinti, hanem a csoportok egyikébe sorozza. Nem valószínű ugyanis, hogy a sírnak éneke alapján keletkezett volna ez állítólagos költészeti műfaj, minthogy sem az maga magából a bibliából költőileg fel nem dolgoztatott, de még mintául sem vették. Az elnevezés későbbi.

az eredeti héber szöveget csak kevesen érthették, részint, mert Luther bibliája, mely 1534-ben jelent meg, még közkézen nem forgott, illetőleg német volta miatt mindenki által nem értetett, bár legtöbbje a német egyetemeken hallgatta a reformátor barátainak előadásait és vitáit, és legkivált azért, mert akkor a latin áttünetés még nem volt kizárólagosan a katolika egyház által lefoglalva, hanem az új felekezet által is használtatott és csak lassan szorított ki a később kanonizált Károli Gáspár-féle magyar bibliafordítás által, mely 1590-ben készült el. Bár ezen költői elbeszélések épen költészeti alakjuknál fogva nem tarthatnak igényt arra, hogy az eredetivel összehasonlítván bíráltilag megállapítsuk különféle viszonyukat ezen eredeti héber szöveghez, még sem lesz minden érdek és fontosság nélkül ezen eljárás, ha meg-gondoljuk, hogy ezen formában is bizonyára arra törekedtek az új egyház lelkészei, mikép ösmertethetik meg a legszebb, de egyszerűs mind a legpontosabb s leghívebb áttünetés által hivaikkal a szent-könyv tartalmát. Minden költői ihlet s lendület mellett is nem nehéz kimutatni, kiki mily elvet követ feldolgozásában, mily hűséggel ragaszkodik eredetijéhez, gyakran még azt, mily fordítást használhatott, vagy legalább milyet nem használhatott semmi esetre. Nézzük sorban a költeményeket azon rendben, a mint a Régi Magyar Költők Tára négy említett kötetében egymásra körülbelül keletkezési idejük szerint rendezetten következnek.

Hogy itt gyakran nincs egyébbel dolgunk, mint versebe szedett bibliai részletekkel, ezt mutatja mindjárt az első történeti elbeszélés, t. i.:

I. Batizi András: Az drága és istenfelő vitéz Gedeonról szép história (X. db. II. 74—80). [Bírák könyve 6., 7. és 8. fej.]

193. — 194. s. A Bibliából írta magyar nyelvre,
Batizi András és rendölte versekbe . . .

mely zárzó előtt ott találjuk a költő czélját is:

189. — 162. s. Annak okáért az istenhöz térjünk,
Bálványimádástól mindnyájan elszakadjunk,
Csak ő tőle függünk és csak benne bizzunk,
Ha ezt akarjuk, hogy győzödményt valljunk,

hol tudta minden új hívő, mi értendő a »bálványimádás« alatt. Sőt még világosabban tudatja velünk Batizi haec fabula docetjét a történetet követő sorokban (181. sortól végig). Érdekes jellemvoná-

sa e költőknek, hogy a legtöbb bibliai elbeszéléshez bekezdésül Jézusra hivatkoznak, p. itt is:

1.—4. s. Régen ez vala, mikor Jézus urunk
Az emberi testben még meg nem jelent vala,
A zsidók valának istennek népei,
Őket az isten őtalmazza vala.

26. s. Jónás fia Gedeon ered. Jóás; 38—40. s. a négy fejede-
em neve Öreb, Zeéb, Zebee és Salmana.

66. s. Galád hegyére a héberben Gileád; mind e nevek illetén
alakjai a Vulgáta átírásai.

113.—4. s. Egy árpa pogácsa Hát az *égben* forog . . .

Az ered. csak hömpölyög Midján táborában.

Az egész elbeszélés elég híven követi a biblia adatait, bár
nem egészen pontos sorrendben és tetemesen megrövidítve. A
mint a benne előforduló tulajdonnevek átírása mutatja, Batizi a
Vulgáta nyomán haladt.

II. *Ugyanaz*: Jónás prófétának históriája. (XII. db. II. 89.
—95.)

Hasonló buzdítás az új egyház híveihez, mint az előbbi, a
mi kitünik végsoraiából.

Az új felekezethez tartozókat akkor általában csak ke-
resztyéneknek szólították; így elején:

1.—2. s. Nosza keresztyén nép hallgass nagy dolgokra
Hatalmas urunknak, istennek dolgára;

vagy a végén

193.—4. s. Ezt Bathizi András szerzőtte énekben,
A keresztyénekért ő nagy szerelmében.

145. s. »Egy folyó borostyánt« ez az ered. »Kikájon« nevű
mesés fa; a Septuaginta és utána Károli tökkel a Vulgáta hederával
fordítja; tehát a mi költőnk folyó borostyánja vagy örökzöld, ephen.

A költemény majdnem szó szerint való fordításnak is be-
jelenék, bár soha prózai hangba nem süllyed; lehet mondani, a mi
az eredetihez való hűséget illeti, hogy mintája a költői áttűtetés-
nek. Hogy első sorban példaadásra volt szánva, azt Batizi a tör-
ténét befejezte után elég bőven fejtegeti: (169.—196.)

Ezeket az isten nekünk megíratta, Nagy irgalmas voltát ebben ajánlotta.
Megtért bűnösöket hozzája fogadja. Csak a bűnt valóba kiküld mind elhagyja stb.

III. *Ugyanaz*: Meglőtt és megleendő dolgoknak tereméstől
fogva mind az ítéletig való história. (XIII. db. II. 95.—113.)

Hasonló megtérésre és istenfélelemre oktat, mint az előb-
biek, a mi az utolsóelőtti versszakban így olvasható:

557.—60. s. Azért minden ember lelkéhez tekéntsén,
És az ő bűnétől minden megrettenjen . . .

Tendenciáját a nagy költemény vége felé árulja el, a midőn
polémiába bocsátkozván a régi egyházzal kemény kifejezésekkel
illeti a pápaságot és az új felekezetet mint új evangéliumot
hirdeti:

537.—8. s. Azért ő ideje immár mostan eljött,
Mert már hirdettetik az evangélium.

A ki ezen véget-hosszat nem ösmerő vitatkozásból, a pápa-
ság elítéléséből, az új idő lelkes hirdetéséből egyebet ki nem
olvas, mint ártatlan elbeszéléseket a bibliából, az Toldyval tart-
son, mert szerinte (Régi Magyar Költők Tára II. 424. l. Szilády
idézetéből) ez az ének »nem annyira époszi, mint didaktikai darab,
mert benne« stb.; sőt mi hajlandók vagyunk benne többet ta-
lálni, mint maga Szilády, ki azt mondja: »Az ő-világ történeteinek
bibliából merített krónikája ez fővonásaiban, melyhez a szerző
akkori magyar protestáns szempontból a maga korának viszonyait
fűzi szintén csak általánosságban.« Pedig Batizi alaposabban és
kiméletlenebbül ki nem kelhetett volna az egész katolika hierar-
chia ellen, még egy prózában irt röpkéirásban sem, mint ezt a
427.—542. sorba, tehát 120 versbe foglalta.

A mi a tulajdonképeni tartalmat illeti, úgy a költő a szent-
írás menetét követvén, Ádámnál kezd és a több eseményeket
végig kíséri.

51. s. »Csak nyolczad magával Noé megmarad«, t. i. Noé,
felesége, három fia, feleségeikkel. (Móz. I. k. 7. f. 7. v.)

71. s. A bábéli torony építésének okát pontatlanul adja
meg a költő:

»Hogy vizezen ellen megmenekednének« az ered. szerint:
»hogy el ne széledjünk az egész föld színén.« (M. I. k. 11. 4.)

A tíz parancsolat története után hirtelen áttér Batizi a
négy nagy ó-kori birodalom keletkezésére, a mint Dániel könyvé-
ben találta. (2. f.)

221.—231. s. A keresztyén felfogást tükrözi.

265.—309. s. Ismét Dániel könyvéből. (7. f.)

341. s. Góg és Mágóg felett való jóslása Ezekhiélnek; ennek
könyvéből (38. és 39. f.)

IV. *Ugyanaz*: Izsák patriárkának szent házasságáról való szép história (XIV. db. II. 113.—120. l.; Móz. I. k. 24. f.)

Az új jövő hirdetése már az első sorokba van felvéve és a bibliai elbeszélésbe szöve:

5. — 8. s. Ennek az úristen régen megeskövék,
Hogy az ő szent fiát ez földre lebecsátná,
Hogy kit Ábrahámnak ő nemzetségéből
Emberi nemzetért ő áldozatra adna.

16. s. »Vigkedvő Izsáknak« czélzás a szó jelentésére; ő mosolyog.

A mi a fordítást illeti, úgy ismét kilátszik a nevek átírásából, hogy a költő a Vulgátát követte; tette pedig a lehető leg-hívebb módon, sőt itt-ott bizonyos jártasságot mutat a bibliában oly helyeken, hol másunna kell valamit kiegészíteni, pd. felemlíti »az ő dajkáját is az Delbora asszont«, mit csak Móz. I. k. 35. fejj. 8. v. alatt találunk. Szükségesnek véletem itt arra figyelemzetni, a mit Toldy és Szilády tekintetbe nem vettek, t. i. mily alkalomnak köszöni e költemény keletkezését. Nézetem szerint ez ép oly nászünnepi ének, mint a milyenek a XVI. században épen nem tartoztak a ritkaságok közé; a milyen pd. Tar Benedek, Házasságrul való dicsérete (II. kt. 153. l.), s a melyet maga Batizi szerzett. A házasságról való ének czimen. (R. M. K. T. II. 120. l.) Erre utalnak ily kifejezések, melyekben a költő egyenesen meg-szólítja a talán jelenlevő új házaspárt:

207. s. Szeressen tüteket nagy bírodalommal . . .

vagy

210. s. Tüteket megtartson hitben és szeretetben,

211. s. Tüteket őrizzen ő szent igéjében . . .

Kifejti előttünk a házasság szentségét, hármaz czélját, egyet-értésre inti őket, és végül megáldja, vagy hogy saját szavával éljek, »megszerencsési őket.«

V. *Csikei István*: Az Ilyés próphétáról és Áckáb királyról való história (II. 155—158. l. 112. s.; Királyok I. k. — vagy mint a Vulgáta után induló költő mondja 3. Reg. — 16. f. 28. v. — 17. 16.)

Csikei is a bibliai forrás alapján dolgozott:

109.—110. s. Ezt az éneket nem régen szerzék

Az bibliából kiszedegeték.

Ok nélkül ő sem választotta épen ezt a tárgyat, hanemha isteni bizalomra akarta inteni kortársait, kiket ép akkor éhség is

nyomoríthatott, mire ő az el nem fogyó olaj és liszt csodáját hozza fel buzdításul:

101.—102. s. Azért ezt nekünk az isten íratá,
És tanulságul minékünk adta,
Igíretivel bizonyította,
Kik benne bíznak ő el sem hagyja.
Csak mű is bizzunk ő felségében,
És higgyünk az ő istenségében
Nem hagy meghalunk mű éhségünkben,
De támasz leszen mű szükségünkben.

20. s. »Három esztendeig esső nem esnék«, e határozott számra hivatkozás csak később van felemlítve a bibliában, t. i. a 3. év beálltával (u. o. 18. f. 1. v.)

49. s. »Kél te azt véled, hogy elhatalak« már Szilády meg-ütökzik a sor nehézségében, de helyes magyarázatot ő sem ad; szerinte ez ismétlésnek a bibliában semmi nyoma. Ezen sor alkalmasint megfélel a 17. versben fordítatlan maradt kifejezésnek, »és telepedj le ottan«. A hely alkalmasint meg van romolva.

55. s. »Sareptába« helyesebb mint fen (77. s.) Saraptába, mert úgy van a Vulgátában is: Sarephta.

A fordításban nem tér el a költő sem a befogadott latintól, hanem hű átvitelben inkább mint költői feldolgozásban utánozza mintáját.

VI. *Szeremlyéni Mihály*: Egyiptombéli kijövéseiről Izraelnek (II. 233.—243. l. Móz. II. k. — V. k.).

Szerző semmiféle tendenciát sem látszik mutatni, mely ép e darab feldolgozására készítette; de újmutatásul szolgálhat mégis egy szava, melyet a költemény vége felé említ:

317.—319. s. Ez éneket Kanizsának várában
Szeremlyéni Mihály pap bánatjában,
A zsidókról minap szerzék éneken,
Tizenöt-száz-negyvennégy esztendőben.

Akár magán-, akár egyházi bánatja lehetett, melyre vigasztalást keresett ama sokat hánytorgatott és elnyomott nép történetében, a kik végre »az ígért földére megjutának«; vigaszt eme nép legnagyobb emberében, Mózesben, a ki szintén a legkeményebb bajokat volt kénytelen eltűrni nyakas alattvalóitól: »csak Moizes lön az nemes próféta, mert abhoz hasonlatost nem láthata.«

33.—36. s. Mózes születésének előrehirdetése egyiptomi jós által midrási forrásra vezethető vissza.

51. s. Hogy azon szolgáló, kit Faraó leánya küldött a vízbe Mózesért, ennek rokona lett volna, szintén nem a bibliából vette a költő. (Móz. II. k. 2. 5.)

106. s. Miért állítja a költő: »Egy vessző Áron paptól levettetik«, mikor isten Mózesnek szól a kigyó csodája miatt, (u. o. 4. 2.) nem tudom.

Nem kevésbé furcsa, hogy miután nyolcz soron (117—124) keresztül mos-untig szó volt az elsőszülöttek és köztük Faraó fiának elhullásáról, ezek után következik csak (125. s. kk.) a sáska és sötétség csapása. Ennek utána pedig hivatik Mózes és bocsátatik el a nép.

221. s. kk. Zavaros összebonyolítása a történeti egymásutának, ha a költő szerint a Szinaj hegye tővé a tizparancsolat kihirdetése előtt történt a borjú készítése; az első a 20. fej.; az utóbbi a 32. fejezetben van.

239. s. »Huszonháromezeren elhullának,« e szám huszezerrel el van nagyítva (l. a 32. fej. 28. v.), valamint a 269. sorban: »ezenbe hatszázhuszonnégy ezeren« számból a bibliában (Móz. IV. k. 17. 14.) csak tizennégy ezer hétszáz van.

Főlölesleges volna továbbra is követni a költőt önkényes pontatlanságában. Elég tudnunk, hogy bár a tulajdonnevek mind a Vulgátára utalnak mint forrásra (Sephora, Khóre, Ábiron stb.) költőnk mégis csak fejből dolgozhatta nagyszabásu költeményét, mi által az elbeszélési rendet gyakran felbontja és nem egy hibát csúsztat tollába. Ily behatóbb vizsgálat után nem fogunk egyetértetni Szilády ítéletével: (R. M. K. T. II. kt. 463. l.) »hivatalabetöltéséhez... illendő tudományos készültség látszik ki énekéből.«

VII. *Biai Gáspár*: Dávid Károlyról és Bethzabea Uriásnak feleségéről való história (II. 251—261. l.; 303 sor. 2. Reg. II., így jelelte Biai és Szilády szerint 2. Sámuel, II. rész, mi mindkettőnél bizonyára 11-et jelent, mert ott található a történet és a 12. fejezetben.)

Valami különös célzatosságot nem lelhetünk e különben is meglehetősen ismeretlen költő egyetlen fennmaradt énekében sem. Kezdeté igen hozzáillik egy reformatori mester tanítása bekezdéséhez:

1.—3. s. Krónikákat régiekről kell most olvasnunk,
és miképen hadakoztak, meg kell tanulnunk,
Régieknek írásokról bizont kell mondanunk.

Sőt egyenesen folytatása lehetett e darab egy megelőző sorozatnak, egy kiragadt részlet egy nagyobb gyűjteményből, mert a 4. sort így kezdi:

Az időben Dávid király uralkodik vala...

12. s. »Egy ablakon az várasra tekintett vala« nem egészen pontos, mert Dávid a nőt a tetőről pillantotta meg, a hol »tétova járna« (11. fej. 2. v.)

159. s. Dávid király nagy haragot vón, t. i. Isten haragját vonta magára.

Költeménye feldolgozás inkább, mint fordítás, híven ragaszkodik ugyan a tárgyhoz és adataihoz, de kiszélesíti, költőileg kibővíti azt. Nem mond mindent el, de a mit mond, lendületesen fejezi ki. Szilády is a »rythmus iránti érzéket« tulajdonit neki (467. l.)

VIII. *Kákonyi Péter*: I. Az Asverus királyról és az istenfélő Hesther királyné asszonyról való história (II. 277.—289. l. 392 sor. Eszter könyve.)

Mint Szilády értesít (II. 474.) a végső strófa helyett Bornemisszánál s a Lipesei codexben ez olvasható:

Az úristent félni, őtet szeretni,
Minden kevélységet eltávoztatnyi.
Nyavalyánkban segítségül őt híni,
Példa lehet az Hesternek éneki.

Még ha ezen sorok csakugyan nem a költő tollából, hanem valami későbbi másolótól — a lap szélére írva — erednének is, mégis eléggé világosan jelentik, hogy Eszter történetének átültetése és feldolgozása a bibliából azon határozott szándékkal történt, hogy a »nyavalyában«, azaz különféle, talán egyházi vagy politikai üldözéstől szenvedésben tanulság és vigasztalás akart lenni az új híveknek.

Bár egészben véve költőnk híven tartja magát a szöveghez, azért mégis előfordulnak csekély eltérések, pd. (95. s.): »Kiket az Kámbizes rabbá tött vala,« holott az eredetiben az áll: »Nebukádneccár Bábel királya« (Esz. k. 2. 6.); vagy 185. s. »Az tűz holnap« helyesen »tizenkét«... (Esz. k. 3. 13.)

383. — 4. s. Az királynak sok feleségi lőnek, Száztizenöt fia, leány lőnek; ez szintén nincsen meg Eszter könyvében,

Különben Kákonyi mindenütt követi Eszter könyve tartalmát az eredeti egymásutánban; nem változtat a tényeken, az adott számokon, csak itt-ott kiczifrázván bővíti az egyszerű elbeszélést, pl. a királyné két leány kíséretében megyen a királyhoz, hogy rájuk támaszkodhassék és ruhája alját tartsák, hogy »port ne tessen«. Az eredetihez való ragaszkodás mindenesetre erősebb mint saját költői találékonysága.

IX. *Ugyanaz* II.: Az erős vitéz Sámsonról szép história az Biráknak Könyvéből 13. Cap. (II. 289—311. l. 376 s. Birák könyve 13.—16. fej.)

Buzdításul a vitézségre és kitartásra, de mindenesetre példánul a hősiességre írta Kákonyi eme költeményét Sámson tetteiről.

1.—10. s. Sok erős vitézek voltak az világban,
Mint az erős Hektor vala az Trojában,
Herkules, Achilles nagy Görögországban,
Szép ifjú Filótás Macedoniában.
Azért emlékezzünk egy nemes vitézről,
Az erős Sámsonnak születéséről,
Ő megmondhatatlan nagy erősségéről,
Ez világban való ő nagy vitézségéről.

15. s. Mánne ez átírása Simsón atyja héber nevének: Mánóéknak a Vulgátában és utána Káldinál, míg a Septuaginta Mánóé-t és Károli Mánóak-ot használ. Költőnk tehát a hagyományos latin fordítást követte; ugyanezt látjuk Sámson, Dalila s a többi neveknél.

21. s. »Ne igyék a gyermek bort soha életében.« A bor ti-lalma nem a gyermeknek, hanem magának az asszonynak adatott meg. (I. Bir. k. 13. fej. 4. v.)

43. s. Hasonló apró pontatlanság mutatkozik az eredetitől való eltérésben itt is. A költő szerint Simson szülei azért nem szeretnék, hogy fiok ama lányt elvegye, mert hisz: »Mely nagy háborúban volnának jól látja«; míg a Birák könyvében (u. o. 14. 3.): »hát nincsen-e testvéreid és egész népem leányai között asszony, hogy feleséget méggy venni a metéletlen Pelistimtől«.

73. — 6. s. Szintén nem felel meg egészen az Irás elbeszélésének, mert nem mindenki mond egy mesét és az kap mindnyájától harmincz inget, köntöst, hanem Simson rejtvényt mond; ha 30 társa megoldja, ő tartozik nekik adni fejenként egy-egy inget s köntöst, ha nem oldják meg, ők tartoznak vele nékie. (u. o. 12. v.)

Ez kényszeríti azután a költőt még 4 sor költésére (76.—80.) A költői fantázia szüleménye hasonlóképp a 80. s., mely szerint ők tartoznak neki kétakkorát fizetni, »ha meg nem lelik.«

238. s. »Az Sőret völgyében« talán toll- vagy nyomtatási hiba, mert a név helyesen Sőrék; hasonlóan még Fekete Imrénél (u. o. 342. l. 257. s.): »Sőretnek völgyére« a fordításokban mindenütt helyesen Sőrék.

Messzire vinne sorról-sorra kimutatni az eltéréseket, melyek nem épen mindig magyarázhatók a költői tehetség nyilatkozásával, vagy belső kényszerüsből, hanem alkalmasint onnan származnak, hogy az író vagy fejből dolgozott, vagy a részleteknek nem tulajdonítván elég fontosságot, kénye kedve szerint kihagyogatott, hozzátoldott és azonképen itt-ott változtatott is. Nagyában természetesen ő is híven ragaszkodik az eredeti rendhez, főbb tényekhez, számbeli adatokhoz.

X. *Fekete Imre*: Az erős és istenfelő vitéz Sámsonról história. Judicum 13. Megemlékezhettünk, avagy Trója nótájára (II. 334.—346. l. 396 s. Birák k. 13.—16. fej.)

Tanítás és tanulság kedvéül iratott, de egyszersmind épülésül is, a mint a cím alá irt utasítás bizonyítja, a melyből talán általában azt lehetne következtetni, hogy ezen bibliai tárgyú históriák java az egyházi liturgia egy részét képezte.

A régiről való megemlékezés, mely szintén kiváló jellege ezen korbéli költemények bekezdésének, megvan itt is, mint Kákonyi darabjában, mely Sámsonról szól:

1.—4. s. Sokat szent-írásból addig emlékeztünk,
De Sámson dolgaról mi elfeledkeztünk,
Melynek ő mivoltát kell eszünkbe vennünk,
Emlékezetképen mostan véle élünk.

Nincs okunk abban kételkedni, a mit a költő maga mond, hogy t. i. számos más darabja létezett, a melynek tárgyát az Írásból merítette.

Hogy a töle fenmaradt két költemény kevés költői tehetséget árul el, már Szilády megjegyzi és a mi szempontunkból tekintvén, ebben rendkívüliséget nem találunk, minthogy a többi sem áll sokkal magasabb költői színvonalon.

Egyébként nem valószínűtlen, hogy Kákonyi és Fekete egymás költeményeit ismerte és az egyik a másiknak példáján felbuzdulva még ugyanezt a mesét is maga feldolgozta. Még a

tanulmány is hasonlóan hangzik itt, mint Kákonyi hasonlított költeményében.

Az eredetitől alig mutat fel e költemény egy-egy eltérést; híven, lehet mondani szolgálai hűséggel ragaszkodik a bibliai sorrendhez, tényekhez, sőt szólamokhoz, egész nyersséggel fűzi az egyes történeteket egymáshoz, óvatosan kikerül minden költői cziczomát; szóval valóságos versekbe szedett fordítást nyújt. Ezt a darab végén nyíltan be is vallja:

393.—396. s. Ezt most Bibliából fordítá magyaról,
Fekete Imre deák Sámsonnak dolgaról,
Adá most közinkbe emlékeztetéről,
Ezer ötszáz negyven és most hatban szerzé.

209. s. »Tüzezeren zsidók« eredetiben 3000 (u. o. 15. 11.)

Az intési buzgalom egyszer tárgya közepén megragadja a költőt és azt mondja:

317.—520. s. Kérlek, hallgassátok mit én nektek mondok,
Az Sámsonnak dolgát eztekbe vegyetek,
És minden szép szótát ti be ne vegyetek,
Mert mikint Sámsonot, megcsalnak titeket.

Érdekes, hogy Fekete, valamint Kákonyi az oszlopot még kölárnak mondják. Annak, a ki mai időben a bibliát fordítani akarja, nagyobb s gazdagabb tárháza a magyaros s találó kifejezéseknek nem kínálkozik, mint ezen versebe szedett XVI. századbeli bibliai tárgy elbeszélések.

XI. *Ugyanaz*: Sámuel, Saul és Dávid históriája.

Az »Jersze emlékezzünk« nótájára (u. o. 346.—362. l. 528 s. Sámuel I. könyve.)

Mint az elébbi, ezt is kezdi:

1.—2. s. Emlékezzetink régen ó törvényben
Zsidóságból a Sámuel Királyról (?)

A vége valóságos haec fabula docet:

509.—510. s. Adá ezen példát: valaki istenben
Bíz és öt hinné sohol öt el nem hagyná.

A politikai vagy vallási helyzetre utal az utolsóelőtti szakasz:

517.—522. s. Ha mi es az istent nyelvönkkel vallandjuk ...
Isten megszabadit minden ellenségtől ...

Még erősebben fejeződik kiezintézési szándék az utolsó szakban.

523.—528. s. Fordítá magyaról mostan Bibliából ...
Hív keresztyéneket bízni istenhöz intvén ...

17.—18. s. Hogy isten Sámuekt néven mindig kétszer szólította volna, a költő önkényes, más hasonló esetekre emlékeztető hozzátevése. A nevek, mint rendesen, a Vulgáta mintájára vannak átírva, annál feltűnőbb Akhimbek pap neve, mely az eredeti után a legtöbb fordítónál Achimelechnek található. A gyanús b betű valamely másoló hibája által e l-nek összefolyásából támadhatott.

Ezen darabja Feketének Sámuel egész első könyvét felöleli és azért elbeszélése főbb tényekre szorítkozik s csak David életéről beszél behatóbban; de már nem oly világos a biblia sorrendét követő egymásutánban, hanem az eseményeket néha ügyetlenül összebonyolítva és összezavarva. Előadási módja is ebben sokkal szárazabb, a krónikás nyersségével egymásra halmozva a cselekvényeket. Minthogy fordításnak be nem illik a darabja, méltán elvárni, hogy a tudós tapintatával és költői érzékével kiszemeli az egészsből a költőibb részleteket és saját alkotó erejéből teljes befejezettet fog nyújtani; azonban neki, mint sok más kortársának, még homályos fogalma van a szerkezetéről és ennek fontosságáról.

Már másképp áll a dolog Dávid története egy másik feldolgozójánál Tinódy Sebestyénél.

Budapest.

HERZOG MANÓ.

(Folytatása a jövő számban).

Jóchánán hannázúf.

A talmudban olvassuk (Sabb. 115a, v. ö. Töszefá Sabb., a 14. fejezet elején és Massz. Szófrim 5, 15), hogy a rendesen Jabnében, déli Palesztinában, székelő II. Gamliél patriárkha, egyszer Tiberiás városában időzött, még pedig mint egy Jóchánán (János) nevű embernek a vendége, ki ezen czimmal jelöltetik החנן. Az illető elbeszélésben nem szerepel többé ezen Jóchánán, de különösen az említett cím méltán ébreszti föl kíváncsiságunkat az iránt, ki lehetett és hogy nyerte a »názúf« czimet, mely nem tesz egyebet, mint »megdorgált«, az átok könnyebb nemével sújtott. Eleve elmellőzhetjük *Levy* azon föltevését (Neuhebr. und Chald. Wörterbuch, I, 470, החנן cz. a.), mely szerint a mi Jóchánánunk azonos ama hasonnevű titkárral, kinek I. Gamliél a templom hegyén tollába mondta a diasporába küldendő rendeleket (Szanhedrin 11b), mert ezen azonosítást tiltja az időbeli különbség, mely a két Gamliél s tehát a két Jóchánán között is fennforog, eltekintve attól, hogy az egyik Jeruzsálemben, a másik Tiberiásban lakott. Azon körülmény, hogy a tiberiási Jóchánán házánál vendégül találjuk a palesztinai zsidóság fejét, bizonyítja, hogy a város előkelői közé tartozott, — de a החנן jelzője arra is vezet bennünket, hogy Gamliél közeli rokona is volt. Gamliélnek ugyanis tudvalevőleg volt egy Immá Sálóm nevű nővére, kit a híres Eliézer b. Hyrkanos bírt feleségül. Tudjuk továbbá, hogy Eliézernak volt egy fia, ki nagyatyjáról Hyrkanosnak nevezetett. Már most olvassuk a talmudban (Szanhedrin 68a), hogy a haldokló Eliézer bizonyos okból megdorgálta fiát, a ki mintegy atyai átokkal sújtva távozott tőle (נער בו יצא בנזיפה). E jelenetnek szenttanúi is voltak, még pedig a legkiválóbb tudósok, Akibával élükön. Akkor nyerhette Eliézer fia ezt a jelzőt: החנן.

Még csak egy föltevés kell arra, hogy Eliézer ezen »megdorgált« fiát, tehát Gamliél unokaöcsését, Hyrkanost azonosítsuk ugyancsak Gamliél názúfnak jelölt tiberiási házigazdájával, Jóchánánal. Ily föltevés pedig igen könnyen kínálkozik. Tudjuk, hogy a Hyrkanos (הירקניוס) névnek első viselője a zsidóknál, a híres

fejedelem és a hasmonéus Simonnak fia, tulajdonképen Jóchánánnak nevezetett és a zsidó forrásokban csakis ezen név alatt (יוחנן בן גורל) fordul elő. Nem egyszerű-e föltenni, hogy Eliézer fia is, idegen származású neve mellett, melylyel Hyrkanos nagyatyjáról lett elnevezve, a Jóchánán nevet is viselte, mely alatt Tiberiásban találjuk? Igen természetes továbbá, hogy Gamliél Tiberiásba jöven, épen unokaöcsésénél lakott, a kit az említett jelenet következtében a názúf jelzővel illettek. E jelzőt szokták különösen olyanokról használni, kik valamely oknál fogva elvesztették az Isten kegyét (l. a példákat *Levy* idézett Szótárában, III, 365a). Mindenesetre későbbben feltűnőnek találhatták, hogy II. Gamliél ily jelzővel illetett embernél lakott, azért a Töszefában helyett ezt olvassuk: החנן בן יוחנן, mintha J. atyjának volna a neve, a miből a talmudi olvasat befolyása alatt a Töszefá erfurti kéziratában (ed. Zuckermann, 128. l., 23. sor) ez lett: החנן בן החנן. A talmud müncheni kéziratában החנן minden jelző nélkül Gamliél házi gazdájának a neve (l. *Rabinowicz*, Dikdúke Szófrim, VII, 257), és a Szófrim traktátus id. helyén egészen elmaradt Jóchánán neve. Tiberiás városát sem látjuk ott említve, hanem úgy van bevezetve az elbeszélés, mintha saját házánál és asztalánál találta volna Chalaftá Gamliélt, olvasva a Jóbtargumát.

Páris.

DERENBOURG JÓZSEF.

Egy régi vád eredetéről.

Nem rekriminálni akarok, hanem magyarázni; nem védekezni, mire nincs szükség, sem vádolni, mit mi zsidók nem szokunk, hanem csak fejtegetni. A vád eredetét akarom történetileg kimutatni.

Keletkezése felér egészen a kereszténység őskoráig. Eleinte nem a zsidókat vádolták e bűnnel, hanem a pogányok részint félreértve, részint pedig szántszándékkal félremagyarázva a keresztények úrvacsorájáról szállongó híreket, költötték a mesét, miszerint a keresztények szertartására mindig kell egy kis gyermek, a kit a szertartásban résztvevők agyon szurnak, szétdarabolnak, hogy vérét kiszívassák és húsát megehessék ¹⁾ Justinus a keresztény bölcsész és vértanu, a kit Romában 160—170 körül kivégeztek, 140—150 körül szerzett védírataiban már tiltakozik e hamis vád ellen. ²⁾ Elmondja, hogy a keresztények még az újszülöttjeiket sem teszik ki a veszélynek, a mi pedig a pogányoknál gyakran előfordult, nem hogy azokat még kézzel is meggyilkolnák. ³⁾ Keservesen panaszkodik, hogy a keresztényekről mindent elhisznek; ha valakiről megtudják, hogy keresztény, az elég ok arra, hogy gonosznak tartásák; ha valamely keresztény bűnt elkövet, nem hogy a bűnöst egyszerűen megbüntetnék, hanem még külön is kiteszik, hogy a bűnös keresztény, hogy ez által az összes keresztények bűnösöknek tűnjenek föl. ⁴⁾ Arról is panaszkodik Justinus, hogy a keresztények fiait és leányait kimpadokra hur-

colják, hogy mindenféle kifaggatás által a szegény gyenge gyermekekből oly vallomásokat kicsikarjanak, melyek alapján aztán vádvádat emelhesse a kereszténység ellen. ¹⁾ Lugdunum és Vienna ²⁾ üldözött keresztény lakosai 177-ben kelt körlevelükben ³⁾ szintén arról panaszkodnak, hogy elfogták házbelieiket, a kik kifaggatásoktól való félelmükben azt vallották, hogy a keresztények szertartásuk alkalmából gyermekek húsával vérével élnek. Ily módon kicsikart vallomásokkal aztán fel is izgatták a pogányok a népet a keresztények ellen úgy, hogy azok hírére még ama pogányok is felbőszültek a keresztények ellen, a kik mind

»Magyar-Zsidó-Szemle« olvasói előtt Hochmuth A. részletes bemutatásából ismert »Blicke in die Religionsgeschichte« című munkájához. A 2 kötet 17—26. és 114. lapján megzafolja Justinus és Tertullianus ama gyánúsításait, hogy a zsidók lettek volna a keresztények ellen emelt vádalk szerzői, Eusebius, Tatian és mások adataiból. Csodálatos tehát, hogy a tudós horoszói rabbi figyelmét kikerülte Justinusnak magának ama bizonyítmánya, a hol ő, Justinus, kereken kimondja, hogy a zsidók *et sem hiszik* a keresztények ellen terjesztett ama vádakat, nemhogy szerzői volnának. »Párbeszéd Tryphon zsidóval« című munkájának 10. fejezetében (Dial. c. Tryph. ed. Otto, Jenae, 1848. pag. 36—38.) azt mondja, hogy ő, Justinus, Tryphon zsidótól azt kérdezte volna, vajjon a zsidók csak azt veszik-e rossz néven, hogy a keresztények nem tartják a zsidó szertartási törvényeket vagy pedig azt is elhiszik, a mit a keresztényekről híresztelnek, t. i. hogy emberek húsával élnek és a lakomák után a gyertyákat kioltván, vérfertelmeket elkövetnek? Erre azt felelte volna Tryphon: csak azon csodálkozunk t. i. hogy a szertartásokat mellőzik, mert a mi a sokaság rebesztet, hűtlen nem méltó; mert ezektől merőben ítélők az emberi természet. Hogy a zsidók lettek legyen a vádalk szerzői, azt Justinus sehol kereken ki nem mondja, hanem magyarázói csak kimagyarázzák ezt a »Párbeszéd« 17. és 108. fejezetében a zsidók ellen emelt panaszokdásából, hogy ők, a zsidók, a keresztényekről elterjedt rossz híreket terjeszték. Vajjon helyese-e ezen magyarázat vagy nem, és voltaképen min alapszanak Justinus ott helyt emelt panaszokdásai, más alkalommal igyekszem majd a M.-Zs. Sz.-ben fejtegetni. Ez uttal csak azt jegyzem meg, hogy valóban nagyon furcsa, hogy Justinus újabb kiadója, Otto Károly, az »Apologia prima« 26. fejezetéhez írt 29. jegyzetében (Ed. II. Jenae, 1847. pag. 70.) a »Párbeszéd« 10. fejezetéből fent idézem szavait is annak bizonyítékaul hozza föl, hogy a zsidók is lettek legyen a vádalk szerzői, míg ellenben Justinus ott helyt Tryphon zsidóval kereken kimondja, hogy a zsidók ama vádalkat még hiszni sem hiszik, mert hitelen nem méltók, mivelhogy ilyenektől ítélők az emberi természet.

¹⁾ Apol. secunda cap. 12.

²⁾ Most: Lyon és Viéne, Franciaországban.

³⁾ Eusebius, Historia ecclesiastica V. 1.

¹⁾ Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum . . . Vol. II. Minucius Felix . . . ex rec. C. Halmii, Vindobonae, 1867. Octavius cap. 9.

²⁾ S. Justinii philosophi et martyris opera . . . rec. . . J. C. Th. Otto. Ed. II. Jenae, 1847. Apologia prima cap. 10, 23, 26; Apologia secunda cap. 12.

³⁾ Apol. pr. cap. 29.

⁴⁾ Apol. pr. 2—4; 7. Vesd ő. Tertullianus, Apologet. cap. 1—3. Ez utóbbi i. h. 3. feje. azt is beszéli, hogy ha már egy keresztény embert diéselni kénytelenek valának, sajnálták mindig, hogy keresztény. »Cajus Sejus becsületes ember, csak hogy keresztény: csodálom, Lucius Titius okos ember, hogy lehetett egyszerre kereszténynyű?« Most még azt mondják: »N. N. becsületes ember, kár hogy zsidó. Nagyon okos ember N. N. miért nem tér ki zsidó hitéből.«

Ez alkalommal hadd tegyek meg egy észrevételt dr. Joel M. a

addig jóakarattal viseltettek irányukban. ¹⁾ Ugyan akkor tájban, 177, tiltakozik e vád ellen Athenagoras, az athenei keresztény philosophus, Márk Aurél római császárhoz a keresztények érdekében intézett folyamodványában. ²⁾ Sőt még a harmadik századbeli védőirok Tertullianus ³⁾ és Minucius Felix ⁴⁾ is.

Kivált husvét tájban terjedt leginkább a vérvád hire, mire azon körülmény szolgált okul, hogy a keresztény hitre áttérő keresztelendőket hajdanában husvét ünnep estején a negyvennapos böjti tanításban való részesülésük után keresztelték, bérálták és részesítették először az úrvacsorájában. ⁵⁾

A negyedik század óta, kivált mióta a római császárok is felvették, mindinkább terjedt a keresztény hit. De mennyivel inkább terjedt, annyival inkább kevesebbet hatott az elmékre; gyarapodott a vallás, de csökkent a meggyőződés. Sajnosan tapasztalták ezt már az egyházatyák, ⁶⁾ sőt az evangélium ⁷⁾ elbeszélése nyomán a keresztény hit alapítója már figyelmeztette az ő híveit, hogy: »Őrizzétek magatokat a hamis prófétáktól, kik hozzátok jönnek juhok ruhájában, de belől ragadozó farkasok. Az ő gyümölcseikről ismeritek meg őket, vajjon szednek-e a tövisről szőlőt, vagy a bojtorjánról fügét? . . . Nem mindenki, ki mondja nekem: Uram! Uram! megyen be a mennyországba, hanem a ki cselekszi az én mennyei atyámnak akaratját.«

Juhoknak öltözött farkasok voltak azon névbeli keresztények is, a kik a keresztény husvétünnep estéjén kiosztott úrvacsorájáról szállongó hírekből költött pogány vérmesét átvitték a zsidók kovásztalan kenyerek ünnepestéjén szokott szertartására. Nem is került sok eszességbe ezen ötlet; hisz a keresztény úrvacsora ugy is csak a zsidó kovásztalan kenyerek ünnepestéjén szokott szer-

tartásnak ¹⁾ utánzata, annak emlékére, hogy a keresztény hit alapítója utolsó vacsorájánál, zsidó létére a kovásztalan kenyerek ünnepestéjét a szokott szertartással ülve, azt mondta volna, hogy a kiosztott kovásztalan kenyér az ő testének, a kiosztott bor pedig vérének jelképe. Az *igazi* keresztény hallgat hitének alapítója szavára és »teljesíti a mennyei atya akaratát.« Hogy mi a mennyei atya akarat, azt ugyancsak Mátében (7. 12.) megolvashatjuk: »Valamint akarjátok, hogy az emberek cselekedjenek ti veletek, azont cselekedjétek ti is azokkal; erre tanít a törvény és a próféták.« Arra a kérdésre pedig, hogy melyik a törvénynek t. i. Mózes törvényének főparancsolata, azt felelte a keresztény hit alapítója, hogy Mózes ötödik könyv hatodik fejezet ötödik verse: »szeresd az Örökkévalót, a te istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és teljes erődből« ez az első; másik ehhez hasonló Mózes harmadik könyv tizenkilencedik fejezet tizennyolczadik verse: *szeresd felebarátodat, mint tenmagadat*. E két parancsolatoktól függ az egész törvény és a próféták iratai. ²⁾ Ugyan erre oktatják az igazi zsidót a *talmud* mesterei is. Hillel a talmud egyik főmestere azt mondotta volt: »a mi te előtted gyűlöletes, azt ne tedd felebarátodnak, az az isteni törvény alaptétele, a többi parancsolat csak ennek az egynek a kimagyarázása.« ³⁾ Rabbi Akiba a talmud egy másik főmestere pedig azt mondja: szeresd felebarátodat, mint tenmagadat, ez a törvény alaptana. ⁴⁾

Ha minden keresztény és minden zsidó egyaránt hallgatni fog hit hirdetőinek ezen oktatására, akkor teljesülni fog próféta (Jesája 54. 13) jóslata: Minden fiad taníttatik az Örökkévaló akaratára és nagy lesz a te fiad egyetértése.

¹⁾ Grätz, Geschichte IV² 88; 431—32. A zsidókat üldöző antisemiták másban is csupán a keresztényeket üldöző pogány antisemitákat, — hisz a keresztény hit eredetiben is csak semitizmus — utánozzák. Ha azok a zsidókat minden bajért felelősekké teszik, ezek a keresztényeket minden baj okának mondják; lásd Tertullianus az id. helyen 40. fejezet: »Minden csapásnak, mely a birodalmat, minden bajnak, mely a népet eléri, a keresztények az oka. Ha a Tiber áradt, ha a Nilus nem áradt, ha az idő rossz stb.«

²⁾ Máté 22. 37—40.

³⁾ Sabbáth 31^a.

⁴⁾ Jerus. Nedarim 9, 4 ed. Krotosin 41^a.

¹⁾ Érdekes egy levél. Mutatis mutandis azt mondhatnák, hogy nem Lugdunum és Vienna keresztény hitközségei 177-ben, hanem Tisza-Eszlár és Nyíregyháza zsidó hitközségei 1882-ben, Bary József vizsgálóbíró működése idejében küldték volna szét ezen körlevelet.

²⁾ Athenagoras, Προςβόλα πρὸς Χριστιανῶν 3; 35—36.

³⁾ I. h. 7—9. feje.

⁴⁾ I. h. 9. és 30. feje.

⁵⁾ Lásd: S. Cyrillus Jerus. Catecheses ed. A. A. Tontée (Paris, 1720.) vagy ed. Reischl et Rupp (München 1848/60) a kiadók bevezetést és jegyzetét.

⁶⁾ U. o. procatechesis 5.

⁷⁾ Máté 7. 15—23.

IRODALOM.

A SZEGEDI ZSIDÓK TÖRTÉNETE.

A Szegedi Zsidók 1785-től 1885-ig. Írták *Löw Immanuel és Kulinyi Zsigmond*. Kiadja a szegedi zsidó hitközség. Szeged, 1885.

Ugy látszik, mintha a szegedi hitközség legelső alakulása óta már sejtette volna, hogy majdani nagyhirű rabbija által mily kiváló szerepet fog vinni a magyar-zsidó községek közt, s hogy léte első évszázados történetének írói oly ritka előszeretettel s kegyelettel fognak viselkedni iránta, minőkről a jelzett munka tanusít. Csak úgy értjük meg, miért örökítették meg jegyzőkönyveikben épen ezen hitközség vezetői évszázados létének minden lépését, fordulatát, mozzanatát, minden gyakorolt jótéteményét, mely másutt a napi érdekeltséget sem éli túl. Egyébiránt nem tagadhatni, hogy az ily eljárásnak, a községi élet legesekélyebb részére kiterjedő ily jegyzőkönyvi vezetésnek nagy haszna is van; mert buzditólag, serkentőleg hat a jövő nemzedékekre, tudván és látván, hogy a község vezetőinek minden korban és irányban való tevékenysége a történet ítélszéke elé fog hozatni. Nem egy község vezérei okosabban, lelkiismeretesebben járnának el szent tisztükben, ha jókorán a történet ítéletére gondolnának, valamint mások ezen tudatukban vallásos buzgalmuk jutalmát előre érezvén, tevékenységüket hatványoznák. Eszembe jut a midrás egy szép s tanulságos mondata: »Ha Rubén, ki József életét megmenteni törekedett, előre tudta volna, hogy a szentírás testvéri szeretetének tettét megörökíteni fogja, vállán vitte volna haza Józsefet öreg atyjukhoz; ha Áron, ki Mózes öcsésének szellemi nagyságát elismervén, örömmel ment elébe, sejtí, hogy a szentírás ezen szerénységét az utókornak elbeszélni fogja, akkor zeneszóval ment volna elébe; ha a Rúth iránt hű rokonsággal viselkedő Boáz tudja, hogy a szentírás nemes szíve e nyilvánulását

említeni fogja, akkor sült galambokkal vendégelte volna meg az elhagyott özvegyasszonyt.« (Vajjikrá rabb. 34. fejt.)

Azért dicséretet érdemelnek a szegedi zsidó hitközség első századában működött előjárói, hogy öntudattal és azért reszlességgel vezették meg jegyzőkönyveiket s lehetségessé tették, hogy községük első évszázados főnállásának küzdelmeiről, minden irányban való fejlődéséről oly hű s érdekes képet nyújthassanak az utókornak. De történetik íróit is dicsérnünk kell, kik fáradságot nem kímélvén, a járható s járhatatlan jegyzőkönyvek nyomozásában akadó nehézségeket legyőzve, az anyagot összeszedték, szorgalommal s nagy ügyességgel feldolgozták, s e nagy költséggel is kiállított műben egy szép s tanulságos emléket emeltek a községnek, mely nemcsak a történetnek forrásul fog szolgálni, hanem hazánk zsidó községei előjáróinak szorgalmas olvasmányul is ajánlható.

Nézzük most közelebbről a mű tartalmát és felosztását. Jóllehet az egész munka fényoldalát a hetedik szakasz képezi, mely Löw Lipótnak, századunk zsidó tudósai közül ezen kimagasló alaknak kimerítő életrajzát, lelkeszi működését hazánk három nagy községében — N.-Kanizsán, Pápán és Szegeden — a magyar zsidók művelődése és egyenjogosítása előharcosát, s végre a héber irodalom terén rendkívüli termékenységét tárgyalja; mégis nem csökkenő érdekeltséggel olvassuk kezdettől végig az egész művet. Mert habár a szegedi hitközség semmi tekintetben az előharcos vezérszerépét nem vitte a hazai zsidók közt, sőt más községek jóval megelőzték a tanügy rendezésében, a templomi reformok bevezetésében s általában az újabb kor igényeinek megfelelésben, mégis elismeréssel kell megvallanunk, hogy e mű egy zsidó hitközség s intézményei jelen állapotának kielégítő képét tárja elénk s bennünket meggyőz, hogy a szegedi hitközség utólrte az előrehaladottakat, s oly tanügyi s jótékony intézményekkel dicsekedhetik, melyek utánzásra méltók, és tiszteltetere és becsületére válnak.

A Bevezetés s Reizner János a zsidók szegedi letelepülése körül tett vizsgálatainak előrebocsátása után, a mű három részre oszlik: I. Községi élet. II. Jótékonyság. III. Tanügy. Az első rész nyolcz fejezetének két elseje a hitközség külső vagy politikai viszonyaival foglalkozik s okiratok nyomán előadja a hitközség létérti harcát, lépésről lépésre, 1785-től 1848-ig, hol a vallási

türelmetlenséggel és elfogultsággal, hol a czéhek szűkkeblűségével. Ezen küzdelmek új momentumot nem nyújtanak. Másutt is, kiváltképen a sz. kir. városokban, ugyanezen harcok folytak s ugyanezen fokozatos vívmányokat eredményeztek, míg az általános szabagságharcz végét vetette ezen kicsinyes zaklatásoknak. Erre nézve kedvezőbb helyzetben voltak azon zsidó hitközségek, kik azon időkben valamely véduradalom szárnya alá telepedtek; mert a védur, akár gróf, akár püspök, a maga költségén építtette a zsidók templomát, azt nekik csekély bér fejében átengedte, s e templomok később a községek tulajdonába mentek át. Mind a mellett érdekes, az egypár zsidó családból álló község letelepedését, növekedését, polgári fejlődését követni, míg jelenleg annyira emelkedett, hogy hazánk második városában minden tekintetben a polgárság jelentékeny részét képezi.

A következő három fejezet (III—V.) foglalkozik a hitközség belső viszonyaival vagy tulajdonképeni életével. Erre nézve is a szegedi hitközség egy kaptára volt szervezve a többi hátramaradt községekkel. A külső szűkkeblűség tükröződik belső szervezetében. Minden lépésnél a városi hatósághoz appellálva, templomi fenytésekkel és a tiszteletbeli czímek elkobzásával élve, jogtalanul, mert rabbi nélkül, bíraskodva, közigazgatási jogokat, sőt rendőri szolgálatokat keresve kérve (74., 122. l.) — mind ez nem nyújthat tetsző képet a község belső életéről. Végre a városi hatóság is sokalta a községnek közigazgatási bitorlásra való törekvését és elvetette az ily elveken alapított községi statutumokat (57. l.). A hitközség előljárósága sem örvendett nagy erkölcsi tekintélynek, s többször lemondott a választási idő eltelte előtt. Csak több kísérlet s hosszabb vajadás után sikerült 1882-ben oly szabályzatot megállapítani, mely a hitközségi élet minden irányban való működését felölelvén s bölcsen rendezvén, korunk igényeinek megfelelő — ámbár nem hallgathatjuk el, hogy némely pontja a kongresszus I. szabályzatával ellenkezik. (V. ö. 62. l. 6. §. b), 14. §. a) és 16. §. a) a kongr. I. szabályz. 7., 15. és 16. §§-aival.) Feltűnő, hogy az iroda ezen ellenmondásokat észre nem vevén, a szegedi alapsabályzatot helybenhagyásra ajánlotta.

Legbensőbb részvétellel s felháborodással olvasunk (131. l.) azon 25,000 bakkanckontribuczióról, melyet Haynau a hazafias szegedi hitközségre rótt, s melyet, könyörületet sehol sem találván, az utolsó talpig kellett beszállítania. Ezen alkalommal egy

feltűnő tévedésre figyelmeztetjük a munka íróit, kik az 1,200,000 forintba leszállított türelmi adóhátralékot összetévesztik s felcserélik az eredetileg két-, de később 1,000,000-ra leszállított hadisarczczal, mely büntetést szintén Haynau rótt Magyarország összes zsidóságára. Ez utolsó összegből, nem amabból képződött az országos izr. iskola-alap. Alkalmasint az vezette tévutra a szerzőket, hogy a szegedi hitközség jegyzőkönyveiben csak azt találták, mily részletekkel járultak a szegediek a türelmi adóhátralék lefizetéséhez, de annak még nyomára sem akadtak, hogyan és mekkora részlettel járultak az egy milliónyi hadisarcz leróvásához. E kétnemű összeget azért egynek tartották s azonosították. De nem így volt. Tényleg az is, ez is befizettetett, csak azon különbséggel, hogy a türelmi adóhátralék az állam pénztárába folyt, míg a hadisarcz Ő felsége kegyelme által az országos iskolai alapra adományoztatott, melyhez pedig a szegediek egy *árva garassal sem járultak*. Ennek az oka az volt, hogy a központi bizottság, tekintetbe véve s méltányolva, hogy a szegény szegediek már a bakkanck szállításával túlterhelve valának, felmentette őket az egynemű és egyforrású egy milliónyi hadisarczhoz való hozzájárulástól. Így tehát nem felel meg a valónak, ha a szerzők (134. l.) mondják, hogy a szegedi hitközség az országos iskolai alaphoz 10,400 frtot fizetett.

A nevezett három fejezet még egyéb adatokat tömegesen közöl velünk: a század előljáróinak s képviselőtestületeinek névsorát, a község mily mértékben való növekedő kiadásait s fedezeteket, a képviselőtestület választásának oly sokféle módját, mint a régi Hellász akármelyik államában; de mind ezen viszonyok a helyi érdekelttség körét túl nem lépik, és azért ezen rész utolsó fejezetére térünk át, melyek a zsinagógákkal s a rabbikkal foglalkoznak. Szükségtelen kiemelniük, hogy Löw Lipót kimerítő életrajza varázsszal lebilincselő hatással bír.

Miután a szerzők az első zsinagógák építéséről, felavatásukról, az első rabbi hosszú életének csendes munkálkodásáról, a második szabadelvű rabbinak bár rövid idejű, de mozgalmas s barczos működéséről, s végre lemondásáról beszéltek, Löw Lipót kimagasló alakját léptetik az előtérbe, mely ezen részt végig betölti. Kimerítő életrajza, működése, küzdelmei, vívmányai, irodalmi termékenysége s műveinek jegyzéke, melyek a legkisebb részletig kiterjedő hűséggel s elevenességgel vannak előadva, nagy-

becsü adatok maradnak. Tiszteljük, becsüljük a fiú szeretetet s kegyeletet, melyek e fejezetek színezését, hangját sugallták. Egy idegen is lelkesülhetne ily ritka alak leírásában. Löw Lipót tündöklő szellemi tulajdonságai, mély s kiterjedő tudományossága, irodalmi gazdag tevékenysége, hazafisága, bátorsága, a korlátlan hatalommal szemben is, briliáns stílusa — ki merné ezektől elvonni az elismerést? De mégis szó fér jellemzéséhez, kivált azon következtetlenségek miatt, melyek alól a kongresszus s a felállítandó rabbiképző ellen elfoglalt állásában s megtámadásaiban őt kimenteni nem lehet. Művemben: „*Leopold Löw, als Theologe, Historiker und Publicist, Lipce, 1871.*“ kifejezést adtam az elkeseredett közvéleménynek. Ámbár a szerzők munkámat egészen ignorálják, a legnagyobb szerénységgel mellett meg vagyok győződve, hogy a magyar zsidók történetének egykori írója, persze feltéve, hogy meg nem hamisítja, nem fogja munkámat ignorálni, már azon okból sem, mivel a kongresszus előtörténete, melyet Löw »Der jüdische Kongress« című munkájában 1851-ik évvel bezárótnak mond, tovább húzódott, s melynek folytatását munkámból fogja meríteni. Azonban könyvem írásánál is fájdalommal vitt harczomat ezuttal újra felélesztetni nem akarván, én is ezen helyen ignorálni fogom. Csak néhány megjegyzéssel akarom kíséni ezen három fejezetet. Először is kellemetlenül érinti az olvasót, hogy a szerzők diszkrétebb hangon nem beszélnek még élő személyekről. Avagy kedvező hatást tehet-e Pillitz Dánielre, Löw elődjére, a szegedi küzdelmeknek s a harcztér rögtöni elhagyásának előadása? A pesti párnászimthumra czélzó megtámadást (206. l.), annak okadatolását, miért nem Löw Lipótot választották Schwab utódjául, szintén nem tarthatom helyesnek s mindenesetre fölöslegesnek. Hiszen Löw oly nagyon magasztalt »theologiai határozott szabadelvűségének« érvényesítését a szidalmazott pesti párnászimthum jóval megelőzte. Szegeden csak 1857-ben sikerült L-nek az istenitiszteleket is csupán *külsőleg* reformálni, míg Pesten már a harminczas években bevezették a bécsi ritust, az ötvenes években pedig orgonát is és egyéb gyökeres egyházi reformokat. Ép úgy nem állhatják ki a kritikát a felerősít egyéb okok, melyek, állítólag, L. főrabbiá választásától elriasztották a pestieket. Maguk a szerzők bevallják, hogy L-nek N-Kanizsán is (181—182. l.), Szegeden is (205. l.) háborításai valának. Sajnáljuk ugyan, hogy ezeknek oka s mibenléte

elhallgattatott; de a lehetőség nincsen kizárva, hogy azok befolyásolták a pesti párnászimthumot is. — Az is feltűnt nekem, hogy L. munkáinak bibliografiai részében nem történt említés az 1848-ban megjelent »Papai békesek« című röpiratról, melynek szerzőjéül a közvélemény L-et említette! *) — Azon állítást is meg kell igazítani, hogy L. avatta föl a veszprémi templomot 1865-ben. Tényleg én avattam fel s tartottam az első beszédet, s utánam lépett L. a szószékre s egypár perczig szónokolván, félbeszakította beszédét s elbalasztotta folytatását a rákövetkező szombatnapra.

Fájdalommal vegyült örömmel olvastuk ezen fejezetekben, mily rokonszenvvel s érdekeltséggel viseltettek Zala- s Veszprémegyéék közönsége a zsidók haladásának képviselői iránt, s mily nagyfontosságu ügynek tartották egy művelt rabbinak valamely községben való alkalmazását. De változtak az idők s az emberek. Egyébiránt ajánljuk ezen fejezetek szorgalmas s figyelmes olvasását fiatal rabbiinknak. A szerzők valamely helyen megvetendőnek gúnyolják ugyan az ugynevezett »Pastoralklugheit«-ot, de éppen e fejezethől sokat tanulhatnak erre nézve, a mihez a még tapasztalatlan rabbinak korán kell magát szoktatni, ha annak gyümölcseit élvezni akarja.

*) Ámbár a szerzők maguk mondják, hogy a negyvenes években L.-től különféle cikkek jelentek meg az »A. Z. d. J.«-ban, a nélkül hogy tartalmukat részleteznék, mégis a történet érdekében érdemesnek tartjuk egyikét kiemelni. Azon időtájtban kezdtek az angol misszionáriusok magukat Pesten befészkelni, és persze főleg zsidó családokban. Ezek, elég jelentősen, ezen lélek-kufárok iránt a legnagyobb előzékenységgel viselkedtek; a templomban az előkelő helyekre ültették, iskolai vizsgáikra meghívták őket stb. Az 1842. évet Pesten töltvén és ezt látván, boszankodtam s többször beszéltem ezen botrányról Br. barátommal. 1844-ben már megdönt az eljárás mérges gyümölcse; zsidó családok tömegesen kikeresztelkedtek, köztük Safir Mózes, egy előkelő s tudós zsidó. Ez időben Prágában folytatván tanulmányainat, szegyenkezve voltam szemtanúja az általános megbotránykozásnak, melyet ezen hittagadás zsidó művelt körökben szült. Senki sem foghatta meg, mi lehetett ennek oka. Magyarországon, melynek vallási türelme világhírű volt, hol már az országgyűléseken is hatalmasan szónokoltak az emancipáció mellett, s így tehát külső kényszerítő okok nem létezhettek, mint az örökös tartományokban. Elkeseredve s ifjú beventől éragadtatva, közlétem egy cikket az »A. Z. d. J.«-ban: »Ein Ungare aláírással, melyben ezen botrányért felelősekké tettem a pesti izr. hitközség vezéreit, érintett magaviselők és közömbösségük miatt a misszionáriusokkal szemben. Arra L. egy hosszabb cikkben védelmezte íjját, a boldogult Schwab rabbát s a község előjárót.

A II. rész foglalkozik a szegedi hitközség jótékony intézeivel: a nem nagy összegű alapítványokkal, a Chevra Kadisa, nőegylet, koma-egylet s betegápoló-egylet keletkezésével, fejlődésével és alapszabályaival, melyek egész terjedelmükben vannak közölve. Ezek is mintaszerűeknek mondhatók s elismerő tanúságot tesznek arról, hogy a szegedi hitközség a jótékonyt, a zsidóság ezen lényeges részét s büszkeségét, nagy mértékben gyakorolják, és hogy valóban érdemes volt azon példátlan rokonszenvre, melyet iránta az egész zsidóság tanúsított az árvíz után (l. 354. l. a VII. kimutatást). Itt is meg kell igazítanunk a szerzőknek Veszprémre vonatkozó azon adatát (275. l.), hogy ezen helyi Ch. K. 1787-ben alakult (l.: »Rövid történelmi vázlat a veszprémi Ch. K. alakulásáról s fejlődéséről. Ezen egyesület évszázados jubileumának alkalmára, az előjáróság megbízásából, írta Hochmuth Ábr. veszprémi rabbi«).

A III. rész a jól berendezett, czélszerűen szervezett s a kor magaslátán álló tanügyet tárgyalja, s ugy ezen rész, mint általában az egész mű érdekes s nagybecsű adatokat nyújt a legkisebb részletre kiterjedő statisztikának.

A mi végre a műnek nagy előnyére válik, annak becsét a szegediek előtt emeli, és a szerzők kegyeletéről tanúskodik az, hogy — bár igen kezdetleges kivitelű, de — érdekes képcsarnok is van e munkában. A szegedi hitközség s intézményei körül érdemeket szerzett férfiak arcképei drága ereklyeként vannak benne megörökítve.

Veszprém.

HOCHMUTH ABRAHÁM.

HITSZÓNOKLATOK.

Nachgelassene Schriften von Salomon Plessner. Erster Band. Predigten, herausgegeben von Dr. Elias Plessner. Erste Lieferung, Frankfurt a. M. 1884.

A zsidó egyházi beszéd mindenha lépést tartott a zsidó tudományos szellem fejlődésével, hűen tükrözteti vissza uralkodó eszméit és érzeményeit a kornak, melyben nyilvános isteni tisztelet alkalmával a nép épülésére el lett mondva, vagy mint irodalmi termék és önművelődési eszköz közhasználatra lett közzétéve, s

mértéket nyújt a kutató kezébe valamely kor szellemi szükségleteinek és izlésének megítélésére. A hitszónokat kitűzött czélját, a vallásosság megerősítését a nép körében, kétféle úton-módon igyekszik elérni — a meggyőződés és lelkesítés útján; amazt a helyes gondolkodás szigorú következtetéseivel, megdönthetetlen okadatulással, sziporkázó elmeéllel, találó hasonlatosságokkal és meglepő fordulatokkal; emezt nemes hévvel, elragadó bőbeszédűséggel és gyújtó szóképekkel eszközözi. Így a templomi szónoklatban szellem és szív vállvetve működnek a közös szent cél elérésére, s a hol szellem és szív egyaránt gondolozza a nyilvános áhitat eme virágát, ott díszlenek leginkább a hitszónokat remekei.

Csak hogy az irodalom eme termékei nem mindegyikénél találkozzunk a hatásos szónokat emez okvetetlen szükséges kellékeivel, sokban nagyobb gond van fordítva a szellem mozgatására, gyönyörködtetésére, mint a szív nemesítésére és az ájtatos hangulat keltésére és ápolására, másokban ismét a hatásvadászat nagy feneket kerítő szóáradatban, merész és képtelen nagyításokban és természetellenes alakításokban nyilvánul, úgy hogy a zsidó hitszónoklatra is ráillik az ismert röpke szó: »a legjobb is csak elég jó!« Mig a pilpult, vagyis a világos ellenmondásoknak minden áron való egy kalap alá hozását uralta a zsinagóga, a hitszónokat, mely akkoriban meg a »kutatás« (derásá) neve alatt járt közzsájon, nagyobbára »észet megállító« szellemi tornászat volt, melyben a nép zöme, a fiatalság és a nők csak mint néma szemlélők és hallgatók vettek részt, pusztá megjelenésökben keresvén, a talmud értelmében, »a jutalmat eljövételükért«; a nemesebb izlésnek és magasabb igényeknek is megfelelő templomi beszéd ellenben csak az újabb kor szüleménye.

Az előttünk fekvő hitszónoklatok az átmenetet jelzik a régi prédikálási módtól a gondosan fogalmazott és illemben előadott templomi beszédhez. Még nem szakítanak ugyan a szentirási helyeknek a fejük tetejére állításának passziójával, és meglátszik rajtuk, hogy a szónok hallgatósága közül sokan kedvelhették a »meglepetéseket«, még ha a kabbala kódos légköréből kerülnek is, de nagyjában mégis az újabb templomi szónokat nemesebb termékei közé sorolhatók; sőt némelyek, mint például minijárt az első »A veszedelmes megismerés«, továbbá »Az áldásra méltó keresetmódok«, »A szigorú felelősség«, »A fiatalság nevelése

mennyei szózatnak, mely ez áldozatot megtiltotta. Midőn ezen értekezést olvastam, rögtön eszembe jutott *Jellineknek* 1861-ben tartott és 1866-ban megjelent predikációi III. részében (317. s. köv. 1.) kiadott egy hitshírnévkönyve, melyben az ő elmés modorában hasonló nézetnek adott kifejezést. Úgy hiszem, hogy nem lesz érdek nélkül és minden esetre Rosenberg fejtegetésének megerősítésére értékkel, ha a hazánkban is általánosan tisztelt, kitűnő bécsi hitshírnévkönyv egy negyedszázaddal azelőtt mondott beszédének illető részét fordításban itt közöljük.

»... Tanui vagyunk, miként Ábrahám által két nagy igazság vonul be a történetbe, mely túlmegy korának szemkörén... Az egyik igazság a rabszolgaságot illette, a másik az emberáldozatot. Ábrahám ugyanis az első volt törzsében, ki az egész ókorban fennállott rabszolgaságot megszüntette — bizonyítja ezt viszonya Eliézerhez — és a ki megtörte azon messze elterjedt zsarnoki vallásos szokást, mely szerint az atya áldozatul hozta elsőszülött fiát. Mert mit jelent a szentírás elbeszélése Izsák áldozásáról? Talán csak azt, hogy Ábrahám Istenben való hite oly rendületlen volt, hogy gyermeke föláldozásával akarta Isten iránti engedelmisségét bebizonyítani? Hiszen ezt sok pogány nép tette, mely gyermekeit a Báalnak hozta áldozatul. Tényleg a legrégebbi zsidó szentírásmagyarázók nem szósznerinti értelmében fogják fel ezen elbeszélést és a prófétákban és szentíratokban nem találunk egyetlen egy helyet sem, mely az akédára, Izsák áldozására, mint Ábrahám különös érdemére utalna. És hogy is utalhatunk volna rá az őskor vezérferfiain. Hisz prófétáink ékesszólásuk egész tüzével buzgókodtak sok korukbeli izraelita bűnös tévedése ellen, kik más népek példájára a halálnak szentelték gyermekeiket a Molokh vagy Báal tiszteletére. Mit czéloz tehát a tóra Izsák áldozásáról való elbeszéléseivel? Nem mást, mint Ábrahámot a miatt dicsőíteni, hogy nem hiányzott belőle ugyan azon hitbensőség áldozatra való készség, melyeknél fogva egyetlen fiát is képes lett volna Istennek oda adni, de másrésről oly tiszta volt már benne az Isten megismerése, hogy kortársai közül ő egyedül hallotta a mennyei szózatot: »Ne nyújtsd ki kezdet a gyermekre és ne tégy neki semmit.«¹⁾

¹⁾ V. ö. *Geiger Abr.*, Jüdische Zeitschrift, II. köt. (1863), 206. k. l.

SZOMBATOS HIMNUSOK.

I.

Újesztendőre.

Ez nap világ teremtése,
Mert ez időkor lött,
Teremtőtől minden állat
Életet akkor vött.
Ugy akarta, hogy ép legyen,
Valamit ő szerzött.

Római szék de, lásd, mit tött,
Mit keresett ebben?
Messiának születését
Igazlotta téiben.
Új esztendőt ott kereste
Igaz törvény ellen.

Szép bizonyosság erre nekünk
Természet folyása,
Mert épségét¹⁾ mindeneknek
Ez időre adja,
Küljebb-beljebb soha nem jár
Mint úr elbocsátta.

Háttra vetvén rendelését
Azért embereknek,
Bűn elhagyva, szent törvényét
Tartsuk istenünknek;
Új élettel új esztendőt
Szenteljünk nevének.

Tavaszi idő az mit kihoz
Szép gyenge szelekkel,
Azt meleg nyár felneveli
Csuda hévségével;
Az hűves ősz ha érkezik,
Megérnek szép renddel.

Óhajattással²⁾ engeszteljük
Régi bűneinkről,
Mindazokat már rejtse el
Szent szemei elől,
Mi fejünket oltalmazza
Atyai kedvéből.

Előbb, látjuk, efféléknek
Épségek nem lehet,
Üdö előtt az természet
Semmit nem végezhet;
Épen szerzett az úr mindent,
Hogy ősszel teremtet.

Reánk való jó áldásit,
Kazdag kegyességét,
Nagy jó szüiből háláljuk meg
Eddig velünk létét
Jövendőre kérten kérjük
Nagy gondviselését.

Noha vagynak, gyengeségből
Kik előbb érkeznek,
Meleg nyárnak hévségétől
Hamarább serdülnek,
Derékképen érelője
Ősz azért gyümölcsnek.

Áldott napját impleléssel,
Töltsük nagy örömmel,
Jótéért nagy szent nevét
Áldjuk dicsőretekkel,
Kiért végső öröm napját
Várjuk erős hittel.

¹⁾ T. i. ősszel jut minden termés teljes kifejlésre.

²⁾ Söhajattással, könyörgéssel.

II.

Sátoros ünnepre való.

Zsidó szentek innepit
Hivek szentül kik tartjuk,
Tukarodás¹⁾ innepét,
Ki sátoros, ma tartsuk.

Seregek szent urát
Sátoros innepen
Felmagasztaljuk.

Az szent nemzet eleivel
Szent úr ez nagy jót tőtte,
Hogy negyven esztendeig
Sátorokban őrzötte.

Seregek szent urát stb.²⁾

Táplálta kész kenyérrel,
Rabota nélkül, mannával,
Nagy kőszázból itallal,
Mely vellek járt forgással.

Oszlopot nagy esodával
Éjjel nekik fényletett,
Nappal nagy melegségtől
Ismét árnyékot szerzett.

Sátorokban, táborban
Laktak tízenkét karban,
Kiért Bálám dícsírte
Őket prófétálásban.

Esztendőnként szent nemzet
Erről szentel nyole napokat,
Pusztán hagyván házakat
Kiün laknak sátor alatt.

Pálmafákat s füzeket
Vizek mellett tördelnek,
Szép ének zengésével
Kit táborban bévisznek.

Rólla mind nagy s mind kiesin
Akkor megemlékezik,
Atyjokkal tölt csudákat
Fioknak is beszélnek.

Erről mi is urunkat,
Áldjuk kegyes atyánkat,
Ki pogányból magának
Szerzett lelki zsidókat.

Ha magunk Abrahamnak
Tartjuk lenni fiainak,
Tartsuk emlékeztet
Magvával tölt csudáknak.

Ez napokon jó szívvel,
Jól tegyünk szegényekkel,
Lássuk őket étellel
És ruházat nemével.

Mint ur zsidó atyákat
Tartotta kész edellel,
Úgy élhetetleneket
Tartsunk készen mindennel.

Igy, ur előtt életünk
Szent néppel társaságunk,
Igaz léssen, és kedves
Földön forgolódásunk.

Kiért szent ur minékünk
Ad érnünk bódogságot,
Testünknek és lelkünknek
Romolhatatlan sátort.

Seregek szent urát
Sátoros innepen
Felmagasztaljuk.

¹⁾ Szukkót ünnepének egyik neve, mert ekkor van a termés össze-
gyűjtésének ideje; ugyanazért *szukót-ünnep* is hívják.

²⁾ A három utolsó sor refrénül minden strofa végén ismétlődik.

Az akadémia kéziratárában őrzött Janesó-kódexből közli

Budapest.

KARDÓS ALBERT.

IMMANUEL HA-RÓMI KÖLTEMÉNYEIBŐL.

I.

Megláttalak,
Dicső alak;
Szívem hátrált,
Ez a dőre —
S te így szóltál:
Jöjj előre!

Bátor lettem;
S im mellettem
Szép, kábitó
Kecsed látom —
Szólsz: Szeretlek,
Hű barátom!

II.

A kedves.

Mesebeszéd:
Ha szeretszét
Nem árad a
Napsugara,
Hogy e homályt
A hold hozza,
S e sötétet
Ő okozza.

Hej más van ott:
Hold a napot
Ha akarja
Sem takarja —
Hanem özem
Bája előtt
Veszt el a nap
Fényt és erőt.

Elébe áll,
Mint nyíl leszáll,
Fénye benne
Küzd ellene —
Zsákmányként
A fényt elfogja,
S im a napfény
Özem foglya!

III.

Boldog vagyok, mert kedvesem
Magához hitt nagy kegyesen,
Édes mézét ígérte meg —
Hej a szívem csakúgy remeg!

Ő birtokom, osztályrészem,
A sorstól ő vár rám készen,
Ő örömem, kejem feje,
Vigágonnak ékes helye.

Varázsához ha majd léptem,
Meg nem inog lábam, léptem;
Enyém szíved, enyém bájad:
Félre búбай! Félre bánat!

Úgy sorvadok bűbájjal,
S ez vigaszom: szívem vidul;
Beborulhat derült egem,
Inger és kéj ez öz nekem!

IV.

Vizsgáltam az eget,
A csillagsereget,
S im a Venust
Nem találtam,
S a Jupitert
Sem csodáltam.

És így szólt: Barátom,
Az ügyet jól látom;
Megfontoltam
Jól kérdésed,
Megforgattam
S jól bevédés:

A bölcsőz elmentem,
Kérdeztem öt menten:
Hogyan tünt el
Az ég fénye?
Jaj, hisz ez a
Föld örvénye!

A Venus nem tünt el,
Áll még a Jupiter,
De nincs fényük
Az ég táján,
Hanem a föld
Karimáján.

Mert onnan megváltak,
S e lányra leszálltak ;
A fényüket
Ő hordozza,
E szépségben
Nyiló rózsza.

Jer, siess és nézd meg,
Szemei mint néznek :
A Jupiter
Ragyog ebben,
S ott a Venus
Napnál szebben !

V.

Kis őz, mi szép bájad, éked,
Minden fényt legyőz a fényed,
Szerelmedben vagyok fogva,
Miként a hal a hálóba.

Szemed vihar, heved éget,
Árnyad nyujtson menedéket ;
Ruhám könnyben ázni hagyom,
Megszáritom paraszadon.

Küszöbödön vágyva állok,
Nálad könyört, kéjt találok,
El ne taszíts, én édesem,
Halld szavamat — hangod lesem !

VI.

Szép vagy kis őz, mint szőlőtő,
Ha virul,
Szorong szívem arcod ékes
Bájitul,
Mutasd nekem, mutasd arcod,
Ékedet,
Szemem sorvad, megölelni
Tégedet ;
Szívem vágytól teutánad
Oly beteg,
Lobog mint tűz s zúg miként a
Főrgeteg.

Ó hadd halljam bájos hangod,
Édesem,
Hisz' így vészbe soha, soha
Nem esem,
Eressz, vezess bájaidnak
Kertjébe,
Hadd fürödjem tömjénednek
Teljébe.
A magasság üdve, bája
Áldásod,
Te, a földnek életere,
Nincs másod !

VII.

Ne ragadjon el csodálat,
Ha az ifjú lángra hevül,
Ilata ha szerteárad,
S úgy ég keble ott legbelül.

De ha itt van menyekzője,
S a leánynak nyújtja kezét,
Varázsa úgy fut előle,
Bája szét hull s száll szerteszet.

Ne ragadjon el csodálat :
A nap is sötétbe merül,
Gyöngül, lankad és kifárad,
Ha a holddal összekerül !

Budapest.

KECSKEMÉTI LIPÓT.

TÁRSADALOM.

Montefiore Mózes. ¹⁾

A Jeruzsálem elpusztulására való szomorú emlékezés hónapjában fejezte be földi létét Montefiore Mózes. E férfiú, ki — a mire oly kevés példa van — érzéseinek nemessége által lett nagygyá és tette nevét örökre emlékeztetéssé, az emberi élet szokott határát jóval túlhaladó életében nemcsak azoknak szinte a rajongásig fokozódott szeretetét nyerte meg, kikkel érintkezett, nemcsak saját honfiai előtt állott nagy becsülésben, nemcsak az egész művelt világ, sőt a műveletlen egy részének is tiszteletében részesült: de jelleme és cselekedetei által példaképe lett minden zsidónak, kik megtanulhatjuk tőle, hogyan egyeztessük össze őseink vallását igaz hazaszeretettel s a korszellem követelményeivel, és példaképe lett minden embernek, a ki a világnézetek kaoszában tévelyegve, nem talál utat, melyen méltó életcélt betölthetne.

Montefiore egy századnál tovább élt. Az emberi jogok szent háromsága, mely a francia forradalom zászlói alatt annyi véromlás között hirdetett először, az ő születésekor bár létezhetett már, de még aludt a lelkekben; öreg ember volt, midőn a negyvenes években a mózesi hitvallás alapelve: Szeresd felebarátodat, a jogegyenlőség alakjában diadalát ülte Európa legtöbb országában, s aggastyán, midőn, egy szebb jövő reggelén, nálunk Magyarországon a zsidók jogegyenlősége törvényben kimondott. Megközelítőleg sem mutathat fel egy kor sem oly arányban való haladást, mint e század. A kultúra minden szakában, az emberi működés és gondolkodás minden terén meglepő, szinte hihetetlen változások történtek.

¹⁾ V. 5. M.-Zs. Sz. I. évf. 503—509. II.

Az eszmék forradalma és az ezek szülte intézmények keletkezése a Sir Mózes szemei előtt vonultak el és ő nem húnyta be előtűk szemeit. Minden haladásnak örült, mely az emberi nagyságnak volt hirdetője, minden intézmény fejlődését szíven hordta, mely embertársai javát volt hivatva előmozdítani, minden korban beletalálta magát, mert értette a módot, hogyan kell magát egyik-másik korhoz alkalmazni.

Podig ez utóbbi nem könnyű feladat. Zsidó volt, s ez más szóval azonos volt nagyon soká (s azonos sok helyütt ma is) e szóval: üldöztetésre született. Igaz, ő angol zsidó volt, s Angliában, a munka- és szabadságszeretet dicső földén, az emberek kevésbé elfoglaltak, mint egyebütt, de az ellenérzés fajunk iránt itt is soká kísértett. A zsidók életmódja, fejlődésüknek és foglalkozásuknak bizonyos egyoldalúsága, végre a brittől elütő modor, sőt külső megjelenés is nem voltak nagyon alkalmasak az autipathiák megszüntetésére.

Montefiore azonban, kinek különben már öröklött vagyona és házasságánál fogva a Rothschild-házzal való sógorsága tekintélyes társadalmi állást juttatott, bár testestől-lelkestől zsidó volt, mégis oly tiszteletet vívott ki magának hazájában, mely minden polgár méltó büszkeségét képezhetné. A királynő (az ötödik monarcha, kinek uralkodását megérte) London sheriffjévé nevezte ki, s e tisztelet negyvennyolcz éven keresztül haláláig kitünően töltötte be. Midőn Victoria először tett látogatást a Cityben, saját kezével lovaggá ütötte. 1846-ban a baronet czimmal ajándékozta meg. Honának legkitünőbb és legelőkelőbb fiait barátjainak nevezhette. A legtekintélyesebb társulatok örültek, ha tagjaik közé megyerhették. A szultán és az egyiptomi alkirály a legnagyobb előzékenységgel tettek mindenkor eleget kérelmének. Midőn századik születésnapját ünnepelte, a különben nagyon ritkán felhevülő és kicsiny érdemeknek soha sem hódoló angol nép a legfényesebb rokonszeny-nyilvánulásokban fejezte ki iránta tiszteletét. Temetésén a részvét még impozansabban nyilvánult; a királynő utólag kimentette magát, hogy véletlen akadályozta a végtisztességen való részvételét.

Nincs mit csodálkoznunk ezeken. Mert Montefiore nemcsak jól, de bölcsen is töltötte be nemes életcélját. Nemcsak vallásának élt. A haza virágzása, hitsorsosai jóléte, az egész emberi nem boldogsága nem kevésbé feküdt nagy szíven, mint az, hogy

Istennek híven szolgáljon és Mózes tanait buzgón kövesse. Igaz, hogy ezeknek jól felfogott értelme amazok érdekének elősegítését követeli.

A sheriffé történt kinevezésének tiszteletére adott lakonia alkalmával a Guildhallban ezen emlékezetes szavakat mondotta: »Anglia meg fogja mutatni, hogy a legtisztább szabadság és a valláshoz való legmelegebb ragaszkodás megállhatnak egymás mellett.« Nagy elv, mely az állam és egyház közti viszony egyik legfőbb alaptételét mondja ki.

Montefiore bebizonyította működésével, hogy az Istent bármely templomban imádó is eljöhet a haza oltárára áldozni, s hogy a mély vallási érzést gúnyoló az emberi erények egyik legszebbjét gúnyolja. Valóban, az angol nemzet, mely híres vallásosságáról, s vele együtt minden művelt ember nagy erényként tiszteli Montefiore vallásosságát. Mert nem mérő bigoteria volt ez. Mert nagy áldozatokkal, nem egyszer életveszéllyel egybekötött tetekre buzdítá őt ez érzés. Palesztinába, mely századokon keresztül egyetlen temploma volt az egyistenimádásnak s a honnan az egyistenimádók másik óriási felekezete eredetét vette, Palesztinába hatszor zarándokolt ő, hogy hitsorsosai nyomorán segítsen. Első két útja idejében még nem ismérték a vasutat; nagy fáradtsággal és küzdéssel érhetett csak el Jordán partjait. Az Istenben való hit oly erős volt benne, hogy a ragályos betegség sem retenté vissza, hogy hitsorsosai között megjelenjen és támogatásban, segélyben részesítse őket. Rendesen akkor utazott az ősi dicsőség szomorú földére, mikor a legnagyobb szükség volt ott. Egyszer, midőn Tibériást elpusztította a földrengés, egyszer, midőn borzasztó éhség dühöngött.

De nemcsak a szentföldön adta tanújelét nagy emberszeretetének. Bárhol hallott zsidók üldözéséről, odautazott s felhasználta minden befolyását annak megszüntetésére, megtett minden tőle telhetőt a nyomor enyhítésére. Így midőn 1863-ban Marokkóban üldözték a zsidókat, Mogadorba s onnan a fővárosb sietett. Szidi Mohammed szultán nagy kitüntetéssel fogadta és Montefiore által rábiratva, a zsidók és keresztények oltalmára egy fermánt bocsátott ki. Szíriában az üldözött keresztényeket, Marokkóban a mór követeket egykék segítette azon hitsorsosaival, kik az abszolutizmus két birodalmában, Török- és Oroszországban, itt a kereszténység tanainak daczára, mindkét országban a XIX.

század gyalázatára, a legkegyetlenebb üldözést szenvedték. Az orosz kormány szigorú rendeletei mélyen sértették szívét s elhatározta, hogy Miklós czárnál személyesen kérje a rendeletek visszavonását. 1846-ban Szent-Pétervárra utazott, s kihallgatást nyerve a czártól, ki is eszközölte a kegyetlen rendeletek visszavonását.

A bőkezűséget gyakorlatiassággal párosította. Mindenütt, hol szükségét látta, osztogatta adományait és nem tartotta vissza az álszégyen, hogy adományokat gyűjtsön is. Azon volt, hogy az adomány ne csak a pillanatnyi szükségét elégítsen ki, de az illetőnek élte fogytáig megélhetést biztosítson. E mellett szívökre kötő hitrokonainak, hogy csupán Isten segítségére bízva magukat, nem boldogulhatnak. Az úr kedveltje, a bibliai Jákob is, miután áldozott az Úrnak, csatarendbe állítá embereit. Munkára, a mely sohasem szégyen, sőt a mely nemesít, buzdítá őket. Az iparra és földmivelésre ösztökélte őket Palesztinában úgy, mint Európában. Hogy a zsidók minden tekintetben jó hazafiak legyenek, kell hogy más vallású polgártásaikkal társadalmilag egybeolvadjanak. S valóban nincs ezen egybeolvadásnak hathatós eszköze, mint a minden téren való odaadó munka.

Nemes humanizmusa hazájában nem kevésbé nyilvánult, itt is felekezet-különbség nélkül. Anyagi és szellemi előhaladás czéljából ezreket költött. Végső nyomorral küzdő családokat állandó jólétbe helyezett. Jótékony egyleteknek és intézeteknek alapítója vagy fentartója volt. Sok tudományos munka megjelelését elősegítette.

S az ő jótettei kétszeres elismerést érdemelnek. Magukért és mert nem önző czél eredményei voltak. Ma már az önzés anyyira haladt — jegyzi meg egy angol író — hogy a jóltevésben sokakat önző érdekek vezérelnek. Sir Mózes távol állt ettől. Jót tett a jótettért. S a míg ilyen alakok merülnek fel, nincs miért kétségbeesnünk az emberi méltóság és földi rendeltetés felől. Korunkban nagy tért foglalt az anyagiség. Szomorú problémák merültek fel e század társadalmi küzdelmeiben. Az anyagiség, mely az egyéni érdekek kizárólagos keresésének rideg tanát tartja jogosultnak, és a létet a fizikai élet megszüntével befejezettnek: oly tanokat vont maga után és oly kérdéseket vetett föl, melyek sok ingadozó lelket kétségbeesésre képesek ragadni.

E győnge lelkeknek Montefiore életét kell eléállítani. Prodesse mundo, használni embertársainknak oly czél, melynek elérése, vagy a mely utáni törekvés is már nem teszi haszonnélkülivé az életet, mely czélért mindig érdemes élni. S mindegy marad, bármily kis körben fejtetik ki e tevékenység, boldog megelégedést fog az mindig szülni és mint Montefiorenak, *hálaszavakat* ad az, ajkakra a haldoklás pillanataiban.

Boldog az, ki földi javakban bővelkedve, nagy mértékben tehet eleget emberbaráti hajlamainak. Boldog a nemzet is, mely oly fiaikat szül, mint Montefiore. Kétségtelen, hogy csak szabad földön születhetnek ilyenek; csak szabad polgár lelkében fejlődhetik ki igazán a részvét a zsarnokság uralma alatt nyögők iránt. S boldog a felekezet is, melynek kebeléből való az ily férfiú. Montefiore Mózes tettei fajunk legnagyobbjai mellé emelik. Az isteni érzés nagy volt benne, felszabadítója volt sokaknak megmentője ezreknek a nyomortól, az elsüllyedéstől, a kétségbeeséstől, a haláltól.

Élni fog emléke, míg él az erények tisztelete.

Budapest.

CSANÁDI SAMUEL.

Autonomiáinkról.

Nem szenved kétséget, hogy hitfelekezetünk érdekeinek leginkább megfelelné: a törvényesen biztosított önkormányzati jog kieszközlése. Kifejezést adtunk e körüli nézeteinknek folyóiratunk legelső számában, melyben közölve volt az izraelita kerületi elnököknek e tárgyban a vallás- és közoktatási miniszterhez még 1883. évi december havában intézett emlékirata, s az orthodox közvetítő bizottságnak ezen emlékiratra adott válasza is. E két okirat tanúságot tesz arról, hogy a hazai zsidóság két nagy pártjának egyike a hitközségi egység és felekezeti szervezet törvény beiktatását akarja elérni, másika pedig a mostani bomlasztó viszonyok állandósítása után törekszik. De a hatalmi körök tétlenül nézik a párttusát; azon ürügy alatt, hogy a vallásszabadság elvei meg nem sérthetők, a zsidó hitfelekezet zavart állapotaiba rendezőleg nyulni nem akarnak, és így történik: hogy a hitközségi tisztviselők és tanítók, de maguknak a hitközségeknek is kérélméi, létüket szilárdító viszonyok létesítése iránt, figyelmen kívül maradnak.

A felügyeleti jogot gyakorló tényezőknél csakis akkor talál hitfelekezetünk finom érzékre, ha elhanyagoltságunk káros kihatást gyakorol már az állam érdekeire is, és ekkor még a legkisebb tévedés is nagy gravamenné fuvódik fel, és alkalmul szolgál hatósági intézkedésekre, melyek inkább a valamely zsidó hitközségnél észlelt rendetlenségnek a legtágabb körökkel való megismertetésére, mintsem a baj jóakaró orvoslására irányítvák. Gyakran volt már alkalmunk zsidó ügyben hozott hatósági határozatot a napi sajtóban olvashatni, mely nem tartalmazott ugyan köztudomásra érdemes avagy tanulságul szolgáló intézkedést, de elégséges volt arra, hogy ellenségeink irodalmi tevékenységének anyagul szolgáljon. —

Leggyakoribbak a panaszok a zsidó anyakönyvek ellen. Köztudomású tény ugyan, hogy van még más felekezet is ez országban, melynek anyakönyvei nem kifogástalanok, de azért csupán a miniszterium levéltárában őriztetnek meg az azok ellen beérkező panaszok: a napi sajtó avagy a törvényhozás azokkal foglalkozni nem szokott. Pedig annak a más felekezetnek meg van a beczikkelyezett autonómiaja, sőt gazdagon dotált főpapsága is.

No de nem akarunk mi azzal védekezni, hogy máshol is fordulnak elő hibák; szívesen látjuk, ha a legkisebb zsidó községet is kényszerítik, hogy intézményeit kifogástalanul kezelje; kérésünk csak az, hogy az esetben, ha valamely hitfelekezetre kötelességet rónak, adják meg neki a módot is arra, hogy kötelességét teljesíteni képes legyen.

Sok dugába dőlt kezdeményezés után végre rálépett a vallás- és közoktatási miniszterium azon térre, melyen őszinte örömmel üdvözlöljük. Alantabb közlünk három rendeletet,¹⁾ melyeket a vallás- és közoktatási miniszter az izraelita anyakönyvi ügy rendezése tárgyában az ország összes törvényhatóságaihoz menesztett. E rendeletek szerint Ő Felsége legkegyelmesebben megadta az engedélyt arra, hogy a mostani izraelita anyakönyvvezetések beszüntetésével az ország összes helységei — tekintet nélkül arra, hogy laknak-e abban zsidók vagy sem — újból alakítandó »izraelita anyakönyvi kerületekbe« beosztassanak olyképen, hogy minden izraelita azon kerület központjában tartozzék anyakönyvi eseteit bemondani, melynek területén lakik, és hogy minden anyakönyvi kerület akkora legyen, hogy kellően képesített anyakönyvvezetőt tartani tehetségében álljon. — A miniszteriumban a beosztást tervezet is elkészült, és azzal az útasítással küldetett el a törvényhatóságokhoz, hogy ezek a fölötti véleményes jelentésüket f. évi augusztus végeig terjeszszék fel. Végül pedig kijelenti a rendelet, hogy az izraelita anyakönyvi ügy rendezése mellett a többi hitközségi intézmény érintetlenül marad, minélfogva az izraeliták imaházait és egyéb szertartásos intézményeiket ezenül is az anyakönyvi központtól függetlenül fogják kezelhetni.

Ennélfogva a célbavett rendezés egyelőre csak az anyakönyvek összpontosításában áll, és bárha keveset lesz ez képes hitközségeink erőteljes és háborítatlan továbbfejlődésén lendíteni mégis

¹⁾ L. Kútjuk, 41—43. sz.

beelégsszünk egyelőre ezen eredménynyel is, mert egyrészt az anyakönyvi intézmény egyesítésével manifesztálja az államhatárolom, hogy csak *egy* izraelita hitfelekezetet ismer e hazában, a mint ennek kijelentését hitsorsosaink értelmes része régóta sürgeti; másrészt pedig azon remény által vezéreltetünk, hogy az anyakönyvi intézmény oly centrummá fog válni, melyben a zsidóság egyéb célzók elérésére is fog érintkezési pontokat találhatni.

Az anyakönyvi ügy rendezésének befejeztével nem lesz többé ürügy, mely alatt az államot, hitügyünkben valamely kezdeményező lépés megtételére, bevonni lehessen. Rajtunk áll majd egyesült erővel, és egymást testvérileg megértve jogainkat, melyek bennünket, mint hitfelekezetet megilletnek, kivívni. Hisszük, hogy intéző köreink erre a jelet alkalmas időben megadni el nem fogják mulasztani.

* * *

Az új főrendiház és a zsidó hitfelekezet.

Néhány hét múlva az országgyűlés újból megkezdí tevékenységét s tanúi leszünk ama történelmi jelentőségű mozzanatnak, a midőn az újjá alkotott főrendiház megtartja első ülését. Egy százados közbírói intézmény átalakulását fogjuk megérezkítve látni ez első ülésben. Bizonyára post festum lenne, fejtegetésébe bocsátkozni annak, mennyire felel meg e reform a modern kor igényeinek s a körébe vont elemek iránt való méltányosságnak minden irányban. Nem lenne tehát helyén tárgyalni a felekezeti szempontot sem, mely e reform létrejöttékor érvényesült s a mely tagadhatatlan egyik legérdekesebb és főleg jelen viszonyaink közt legfigyelemreméltóbb oldalát képezi a kérdésnek. De néhány rövid megjegyzéssel tartozunk az ügynek: szolgáljanak epilógusul a vitában.

A zsidó hitfelekezet, melynek századok óta azon szomorú rendeltetés jutott osztályrészül, hogy az emberi, polgári és politikai jogok teljes élvezetébe csak hosszas harcok után juthasson, a magyar főrendiház reformjánál is háttérbe szorított. A főrendek, bár nem túlnyomó többsége, még azt a csekély koncessziót sem volt hajlandó megadni, melyet e felekezetnek juttatott volna a kormány javaslata. A szűkkeblűség és türelmetlenség e tényét a kormány igyekezett jóvá tenni, a mennyiben a koronának kinevezés végett föntartott tagok sorába fölveti nem is egy, hanem két zsidó vallású tagot; csak hogy ezek nem mint a felekezet képviselői ülnek majd ott, hanem pusztán mint egyéni érdemeiknél fogva kiválasztott főrendek. S kétségtelen, hogy a jövőben a zsidó hitfelekezetnek, vagyis jobban a zsidó vallású tagoknak a főrendiházban való jelenléte mindenkor azon kormány jóindulatától fog függni, mely a tagok kinevezése iránt a koronánál előterjesztést tenni lesz hivatva.

Így állván a dolog, a zsidó hitfelekezetnek a főrendiházban való képviseltetéséről a szónak szoros értelmében beszélnünk alig

lehet. A zsidóságra nézve legfőképp az a remény maradhat fenn, hogy a jog, mely a kormánynak megadja a lehetőséget, hogy az örökös főrendek közé zsidókat is vegyen föl, bizonyos tekintetben szokásjoggá válik; hogy azután az idők multával, a midőn az egyenlőség követelményei az előítéletek és a reakzionárius áramlatok elenyészttével érvényesülni fognak, magában a törvényben nyerjen szilárdabb stabilitást. S az a tapasztalat, hogy nálunk a kormány mindig szabadelvűbb volt a társadalomnál, tán megerősíthet bennünket e reményben. Ez azonban a jövő zenéje.

Ha a jelent tekintjük és vizsgáljuk azon momentumokat, a melyek a főrendiház két zsidó tagjának kinevezéséhez fűződnek, az érdekes és jellemző vonásoknak egész serege tűnik szembe. Ma, fájdalom, a felekezeti szempontok nemcsak a társadalmi, hanem politikai tekintetben is lépten-nyomon előtérbe lépnek s így nem megokolatlan, ha ama két új főrendinél az egyéni vonások mellett azon felekezet viszonyait is tartozunk figyelembe venni, a melyhez tartoznak. A zsidóságot szokás bizonyos egyoldalú fejlődéssel vádolni, mely fejlődés — úgy monlják sokan — nem hasznos a közügyre nézve sem magában véve, sem viszonyítva a társadalmi foglalkozások egyéb nemeihez. Pedig éppen a főrendiház két zsidó tagjának egyénisége czáfolja meg e felfogást. A zsidó főrendek egyike a nagybirtokosok, másika a tudósok köréből van véve. Szakmájával foglalkozott e két férfiú egész életén át; s míg az egyikhez, t. i. a földbirtokos osztályhoz fűzi Magyarország legvitálisabb anyagi érdekét, a másikkban, a tudományok művelésében látja modern fejlődésének és kulturájának elengedhetetlen föltételt. Nem a vallási elfogultság jelképezője — a minőnek a rabbit szokták teljesen alaptalanul tekinteni — sem kozmopolita szellemű és rideg egoizmustól áthatott üzletember — a minőnek eddig túlnyomóan a zsidót tartották — ül ott a törvényhozó testületben, hanem az ország két nagy érdekét képviselő két zsidó tag, a kiknek jelenléte minden okadatnál hathatósabban czáfolja meg azt a balhitet, hogy a zsidóság nem alkalmazkodott a viszonyokhoz, hogy a szabadság föltételeivel élni nem tudott, vagy nem akart s hogy megmaradt egyoldalúságában, a melylyel, mellékesen szólva, legkevésbé azoknak szabadna vádalkozni, a kik mindent elkövetnek, hogy ez egyoldalúságban megmaradjon a jövőben is.

Részünkről tehát a főrendiház két zsidó tagjának egyé-

niségéből levonjuk a következményeket s szeretnők, ha ezt tennék mások is. Mert bennük megtestesítve látjuk azon nagy átalakulás egy-egy mozzanatát, melyen a zsidóság s nevezetesen a hazai zsidóság keresztül ment, a mióta megadatott számára a mód, hogy részese legyen az alkotmányunk által biztosított jogoknak és a nemzeti élet által előírt föladatoknak. E jogokat megszorítani akarják — hogyan képzelhetni akkor, hogy a föladatnak eleget tenni képes lesz. Egyik föltételezi a másikat — s mennél nagyobb méltányosság gyakoroltatik az első téren, annál üdvösebb hatás várható az utóbbin. A tények logikája ellenállhatatlan s ettől várjuk, hogy azon elfogult felfogást, melylyel mai napság a zsidóságot illetőleg találkoznunk, meggyöngíti és idővel kiirtja.

A kormány eljárása, hogy szembe szállva az ellenséges áramlattal, az összes hitfelekezeteket magába foglaló törvényhozói testületben helyet engedett zsidó vallású tagoknak is, nem csak azért méltó a legnagyobb elismerésre, mert bizonyítéka méltányosságának és politikai eszélyességének, hanem azért is, mert a zsidó két főrendi tag egyéniségének megválasztása által alkalmat adott annak ad oculos demonstrálására, hogy a hazai zsidóság ellen emelt vádak mily ingatag alapon nyugosznak s hogy a tényleges viszonyok által lépten-nyomon megczáfoltatnak.

Budapest.

HALÁSZ SÁNDOR.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Török-zsidó világ.

Dr. Kunos Ignác tanár, ki — mint már közöltük — a török nyelvjárá-
sokat és ethnográfiát illető tanulmányai szempontjából jelenleg török földön
utazik, Szemlénk munkatársához Goldziher Ignác-hoz intézett leveleiben
utazásának eredményeiről és tapasztalatairól időről-időre érdekes részleteket
közöl. Mint értesülünk, Kunos utazása az elébe tűzött tudományos czélok
tekintetében már eddig is nagy sikert mutat fel. Nem említhetjük elég
dicséréttel azt a tényt, hogy K. úr más körben mozgó tudományos vizsgál-
lódásainak közepette hitsorsosainak viszonyait sem hagyja tekinteten kívül
mindazon vidékeken, melyeken vagy útutaztatában vagy hosszabb tartózkó-
dásra megfordul. A Goldziherhez intézett levelekből rendelkezésünkre
bocsátott következő részletek olvasóink nagy részének érdekével fognak
találkozni, annál is inkább, minthogy a török zsidóságról az »Alliance isr.
niv.« időszakunkintí tudósításain kívül leginkább csak P. Bandin »Les
Israélites de Constantinople« (Konstantinápoly 1872.) czímű nagyon is össze-
gező munkára¹⁾ vagyunk utalva.

Konstantinápoly, 1885. május hó 23-án.

»... Bulgáriában akartam volna ugyan a spanyol zsidók közt forgó-
lódni, de mindjárt első lépésemnél oly bizalmatlanul és gyanakvó szemmel
fogadtak és annyira el voltak iskoláikkal meg alliance-ellenes izgatásaikkal
foglalva, hogy abba hagytam őket és nyelvészkedő czélom után láttam. —
Néhány alliance iskolát meglátogattam, előadásaitak végig hallgattam és
mégis megfoghatatlan, mint idegenkednek a zsidók e jóra való iskolák
szellemétől. Mindenütt van ellenpárt, mely elleniskolát állít és mindent

¹⁾ Ugyanezen szerzőtől van még a zsidó szempontból érdekes követ-
kező munka is: »Le siège de Rhodes. Chronique du XIVème siècle.« Kon-
stantin. 1873.

elkövet, hogy amannak tekintélyét aláassa. A fővárosban több alkalman
lesz ezzel is, meg egyéb zsidó dolgokkal is foglalkozni, az utat, módot is
inkább meg fogom itt találni. Egy érdekes felekezet körül már kezdlek
szimatolni, mely minden felekezethez inkább hasonlít mint a zsidóhoz.

Egy másik levélből, mely július hó elején kelt, a következő részlet
kivonását tartjuk érdekesnek:

»... De ideje áttérnem a zsidó dolgokra. Kétféle felekezet körül
kezdtém meg szimatolásom. Az egyik zsidó, noha nem egészen vallja magát
annak, a másik meg nem zsidó, noha titokban annak ismeri el magát.
Értem a Krimből ide szakadt karaitókat, meg a titkok homályába burkolt
mumin-okat. Mindkettő takargatja magát a világ elől, amaz büszkeségből,
ez meg félelemből. A vallására büszke és az abból semmit el nem áruló
karaita lenézi mintegy a spanyol meg a német zsidót, és Konstantinápoly-
nak Haszkój nevű városrészébe húzódva, alig hogy ki-ki lép fészékéből. Egy
szombaton sétáltam végig ntezájukon. Templomukba nem mehettm ugyan,
nem látják szívesen ott az idegent; beszélni sem igen beszélhettem velük,
mert a héberen kívül rendesen görögül beszélnek, de annál többet bémul-
hattam egész török formára vett ruhájokat, melyből csak a prémes felöltő
jellemzi a zsidót. Egy perai műveltebb karaita jó eleve figyelmeztetett
már, hogy tőlük ugyan semmit sem tudok meg, és kérésre megígérte, hogy
rabbiójoknak fog legközelebb ajánlani, hogy kérdéseimre feleleteit ne nagyon
sajnálgassa. Egy-kettővel szóba állottam ugyan, nyájias kíváncsiságukat ki
is elégítettem, de mikor én kezdtem a dolgot feszegetni, csappant a buzgó-
ságok. Ősrégi hazájoknak nem Krimet, hanem a török fővárost tartják,
azért beszélnek nagyobbára görögül is. A görög császárok korából jöttek
ide, hogy honnan, maguk sem tudják. Krimi rokonaikat nagyon becsülik
és míg más zsidóval a világgért sem lépnének atyafiságba, addig krimi
testvéreiknek szívesen ajánlgatják leánykaikat. Krimben, mondják, nem gö-
rögül, hanem tatárul beszélnek, sőt szent könyvük is van tatár nyelven
héber betűkkel. Alakjuk, megjelenésük nagyon jó hatást tesz az emberre.
Komolyak, de beszélgetés közben nyájassak és a kereskedője is sokkal nyu-
godtabb, mint a jóval kapzsibb spanyol zsidó. Másokkal nem is érintkeznek
szívesen, beérik a maguk kis helységével, ott élnek, ott kereskednek. A
többi zsidókat egyszerűen negligálják, noha amazok, különösen a spanyo-
lok, kigyót-békát kiáltanak rájuk. Tagadják mintha a karaiták zsidók
volnának; hiszen a talmudot nem ismerik, nem olvassák, templomukban
keveset időznek és sok olyan czerimoniat elhanyagolnak, a mit a spanyol
lényeges dolognak tart. Másfelől meg neveti buzgóságukat, hogy a biblia
szavaihoz oly rendkívül ragaszkodik, hogy tízet p. akkor se rakna szóba

jában, ha veszélyes beteg kívánja a meleg ételt. Zsidó formák, de még sem azok, mondja egy része; régebben azok voltak, most már elromlottak, mondják ismét mások. Kevés volt még eddig az alkalmam, hogy többet is megtudjak, másrészt meg a muminok kötötték le figyelmem, a kik sokkal nagyobb tömegben Szalonikit lakják. Remélem, hogy köv. levelemben érdekes dolgokat fogok róluk mondhatni, de szükséges, hogy Szalonikiban üssem fel egy pár hétre sátorfámat. . . .

Reméljük, hogy Kunos leveleiből a zsidóság ez érdekes részére nézve időről-időre további részletek is fognak rendelkezésünkre kerülni.

Tanúgy.

A zsidó népiskolák.

V.

(Utolsó közlemény.)

Az előbbi cikkben törekedtem kimutatni, hogy az eredeti biblia nem lehet a hit- és erkölestani oktatásnak alapja, mivel először a bibliafordítás a zsidó nyelvoktatásnak is szolgálván szövegül — sőt kiválókép ennek — ez a kumuláció csak zavart okozhatna; másodszor mivel annak a szövegnek, a melylyel a gyermekekben vallásos és erkölcsi érzelmeket akarunk támasztani, a lehető legvilágosabbnak, a gyermek értelméhez könnyen hozzáférhetőnek kell lenni, nem lehet tehát merőben idegen nyelvű szöveg; végre harmadszor mivel a népiskola nem szorítkozhatik a biblia oly töredék részére, mint a mennyit a *fordítás* alapján ismertetni képes. Kimutattam továbbá, hogy a káté-féle vallástani kézikönyv még kevésbé fogadható el alapul, mivel époly mértékben ellenkezik a zsidó vallástani oktatás hagyományos módjával, mint a lélektani törvényekre alapított pedagógiával. De nem lehet végre a hitoktatás alapjául elfogadnunk a zsidók történetének rövid vázlatát sem, mivel az ilyen könyv száraz név- és tény-halmaz lehetetlen hogy a gyermek érzületére hatást tegyen, nem alkalmas tehát arra, hogy segítségével erkölcsi és vallási érzelmeket ébresztünk.

De mi legyen hát a zsidó hit- és erkölestani oktatás alapja?

A magyar biblia és a zsidók biblia utáni történetének olvasmánya, más szóval, a zsidó népiskolai olvasókönyv. Ily czélzattal, hogy t. i. olvasmányaik kapcsán taníttassék a hit- és erkölestani, vannak szerkesztve az országos izraelita tanítóegyesület által kiadott olvasókönyvek, melyeket a

Magyar-Zsidó Szemle I. évfolyama 570—75. II. ismertetett. Alig van etikai törvény, hittétel, vagy az erkölcsi világrend valamely fontosabb elve, a mely ez olvasmányokban érzékeltetve ne volna. De ez olvasmányoknak megvan másfelől az a minőségük is, a mi különösen ez esetben nélkülözhetetlen, hogy az elhittetés minden feltételeivel, a műalkat mindazon kellékével rendelkezzenek, a melyek által az elbeszélés igaznak tűnik fel s az olvasó érdeklődéséhez férkőzhetik, s a melyeknek hijával vannak a már említett történeti kézikönyvek. Ezen minőségüknek fogva lehet ez olvasmányokkal a gyermekben előbb vallásos és erkölcsi érzelmeket támasztani, s csak aztán kimondatni az érzelmeket idétek alakjában, mint hittételeket s mint erkölcsi igazságokat. Ez olvasmányokból kell tehát a zsidó hittan és az erkölestani tételeit levezettetni és a gyermek szellemi birtokában megszilárdítani. Hogy mi módon? erre futólag az előbbi cikkben már rámutattam. Feltüntettem, mint van az *isten íránti* *oladó engedelmesség* feltüntetve Ábrahám életében, midőn isten parancsára elhagyja szülőföldjét és atyjafait. Megmutattam továbbá (e folyóirat feladatához mérten persze csak általános vonásokban), mint kell péld. e patriárka történetével, a kellő módszertani megmivelés által, előbb erkölcsi és vallásos érzelmeket ébresztetni a gyermekben, mint kell az egyes erkölcsi igazságokat és vallásos tételeket a gyermek *szívére keresztül éltetnie* juttatni. Ugyanez az ötlet adja a *békeülkönyv* klasszikus példáját, midőn Lóttól megváltik s ennek enged szabadon választania a mezőségekben, noha az isten az egész földet Ábrahámnak ígérte volt. A *tevőleges önzelen jóindulatra* keresve sem tudnánk külön példát találni, mint a mely színtén Ábrahám ad, midőn Lót segítségére siet, legyőzi a négy napkeleti királyt és az ejtett zsákmányból nem akar elfogadni semmit. Ott van továbbá a *vendégsszeret* örökszép példája, midőn a három férfiút a házába hívja, ott az *emberszeret*et erőnyének ösképe, midőn Sodoma és Gomorra lakosaiért könyörög az istennek. Így lehetne — a biblia többi alakjainak a történetét folytatva — megállapítani majdnem minden etikai törvényt, minden élethelyzetet, minden fontosabb emberi vonatkozást, sőt némely emberi tévedést is a vele járó bünhődéssel, mint természetes következményével. S az egyes olvasmányból lehözött erkölcsi alapigazságot vagy hitelt egy-egy idevágó s könyvnekül megtanulandó bibliai mondattal, példabeszéddel, vagy zsoltári verssel kellene a gyermek emlékeztetésben megerősíteni.

Ennek az eljárásnak egyik nagy haszna a tetemes időmegtakarítás is, a mi különösen a zsidó elmi iskolára nézve nagy sor. Tudvalevőleg az idő szűk volta képezi a zsidó iskolák legnagyobb kalamitását, mert az a

heti két óra, a mit a miniszteri tanterv a hit- és erkölestani számára megállapít, a zsidó népiskola felekezeti tantárgyainak sokaságával szemben, alig valamivel több a semminél. A zsidó iskola tehát másképp e bajon nem segíthet, mint hogy a miniszteri tantervtől eltérőleg a felekezeti tantárgyak tanítására heti 6—8 órát fordított s ezt az időtöbbletet részint a többi tantárgyak idejéből vette — a mint később látni fogjuk, a tanítás nem csekély kárára — részint pedig megtoldotta a heti tanítási időt egy esomó órával, a minék az árát meg az iskolások fizikuma adta meg. A javasolt módon azonban könnyű lesz ebből a dilemmából kiszabadulnunk, a mennyiben így a zsidó népiskola a hit- és erkölestani oktatást nem külön órákban, hanem az olvasás révén fogja megjeitni, külön 3 heti óra pedig üntig elég lesz a biblia- és imafordításra, vagyis a héber nyelv tanítására.

És itt helyén valónak tartom néhány szóval a zsidó nyelv tanításának védelmére kelni, mivel újabb időben, a túlhajtott utilitarizmus napjaiban, akár hányszor halljuk az előbb jellemzett reformnerektől a héber nyelv elejtését követelni. Az igaz, ha hasznosságuk szerint akarjuk megbecsülni az ismereteket, hogy beválnak-e népiskolai tantárgyaknak, vagy nem; ha azzal a mértékkel mérjük, hogy a gyakorlati életben fogja-e majd a gyermek ezt vagy amaz a tárgyat értékesíthetni: akkor a héber valóban nem válik be. Ámde ebből a szempontból el kellene ejtenünk magát a vallást is — ha csak merőben rendőri instituczióknak nem akarjuk tekinteni —, el kellene ejtenünk a poezist s másféle »ábrándozást«, a mi »az élet megrontója.« Minden pozitív vallás lényegében nem egyéb, mint összessége azon történetileg fejlődött formáknak, a melyekben valamely nép vallásos rzülete nyilvánult. És a zsidó vallásnak egyik történetileg megállapodott formája a héber nyelv. Hasonlóképen fejlesztett a r. kath. egyház egy külön liturgiai nyelvet, a deikut, és a keleti egyház az ó-szláv nyelvet. Csakhogy a zsidó vallásban, a hol minden egyes hívő közvetlenül érintkezik istenével, ez a zsidó nyelv, a mely — mellesleg legyen mondva — nem is csak egyedül liturgiai nyelv, még sokkal fontosabb, mint a latin kath. egyházban, a hol ezt az érintkezést a papok közvetítik. Hogy a reformált vallásoknak nincs egyházi nyelvük, ez a reformált vallásoknak sajátzerűsége, a mely könnyen kimagyarázható e vallások újabb dátumából és elterjedésük módjából. De a zsidó vallásnak meg éppen az a sajátzerűsége, hogy igenis van külön nyelve, a mely vele ősidők óta összeforrt s egyik alkotó elemét teszi. A zsidó vallás ősiségének legazembeszokóbb külső jele a zsidó nyelv, az ősiség pedig éppen a vallásnál igen jelentékeny momentum, akár csak az egyes ember kedélyvilágában a gyer-

mekkori emlékek. A vallásnak hatása és bübája — mondja I. Napoleon — emlékeiben rejlik. És valamint meg vagyunk hatva, ha gyermekkorunkból egy dal üti meg füllünket, azonképen indul meg az igazi zsidó ember valóságos érzülete, ha a zsidó ősök időmáját, a »szent nyelve« hangjait hallja.

Arról természetesen le kell mondanunk, hogy a modern zsidó iskola annyira birtokába ejtse nöyendékeinek a zsidó nyelvet, hogy teszem Jezaiás prófétát el tudják az eredetiben olvasni. Meg kell elégedniünk, ha annyira viheltjük, hogy a legközönségesebb imákat és áldásokat s a legkönnyebb prózát, pl. a Genezist, megértik. Erre nézve, véleményem szerint, elegendő, ha a népiskolai hat esztendőben csupán Mózes két első könyvét tanulják fordítani, a szükséges kihagyásokkal. Ennek a szöveg-fordításnak azonban egyedül ezelja a zsidó nyelvtanítás. Ennek segítségével akarjuk a gyermeket a legszükségesebb szövmennyiség birtokába juttatni és tanítani neki fordítás közben, az indukezió útján, — de csakis így —, a legnélkülözhetetlenebb alak- és mondattani szabályokat. Ebből álljon a zsidó nyelvtanítás az elemi iskolában s erre három heti óra annyival inkább elegendő, mivel — hogy az előbbeni tárgyra visszatérjek — a tulajdonképeni hit- és erkölestant nem, mint eddig, a zsidó bibliaiszöveg kapcsán, hanem az olvasmányok alapján fogjuk tanítani.

Ámde — ezt mondhatná valaki — az olvasásra szánt órák hadd maradjanak az olvasásnak. És ez ellenvetésnek tökéletesen igaza is volna, ha az olvasásra felvett időt egyébre akarnók fordítani. De itt tulajdonképen csak az olvasás tárgya, az olvasmány minősége forog szóban. Minden más népiskolai olvasókönyvben számtalan olyan erkölestani ezelzati olvasmány van, a melyek bizonyos morális igazságokat törekszenek a gyermekkel érzékeltetni. Olyan olvasmányok ezek, a melyeknek hősei gyermekek, a kik jeleskednek vagy esintalankodnak, a kik egy-egy jó vagy rossz tulajdonságnak megtestesítői. Az említett zsidó olvasókönyvekben pedig az efféle olvasmányok elmaradtak és helyettük ugyancsak az erkölesi igazságok érzékeltetésére bibliai és a zsidók biblia utáni történetéből vett olvasmányok vannak felvéve. Ime ez a különbség. Amott a megbocsátás erényét Pistike képviseli, a kit a gonosz Jánoska minden igaz ok nélkül megvert; emitt pedig ugyanez erény hőseként a bibliai József szerepel, a ki testvéreit szeretettel szívére öleli. Elöttünk, zsidók előtt, még csak kérdés tárgyát sem képezheti, hogy e kétféle, ugyanez ezelzáló szolgáló eszköz közül melyiknek adandó az elsőség; hiszen nekünk csak ezelbbvaló az olyan anyag, melyet a mi népünk génusza alkotott, csak hecsesebbek az olyan olvasmányok, melyekben a különféle erények hőseként zsidó ősök tiündökölnek! De bármely más felekezetnek is lehet-

retlen a bibliai olvasmányoknak, mint erkölestani indukezió-anyagoknak, első-séget nem adnia ama más olvasmányok fölött. Mert a gyermek felfogó képességéhez és érzelmi világához a gyermek naiv bibliai események egyszerű életviszonyaikkal épügi hozzáférhetők, mint azok a moralizáló gyermekhistóriák. Egyéb nevelői kvalitások tekintetében pedig messze fölülmúlják. Emz elbeszélések kétes morális tanulságukon kívül merőben értéktelenek, nem érdemesek arra, hogy a gyermek emlékezetében meg-örizze; a bibliai történetek pedig örök becsüek, a melyek helyet foglalniak az egész mívelt emberiség köztudalmában. Amott nyomban kiéri a gyer-mek, hogy az egész história csak a »morál« kedvéért lett kieszelve; s annál csekélyebb az erkölcsi hatás; emitt a tanulság nem szándékos s azért hatásosabb. Amott a szereplő gyermekek csupán egy tulajdonságot képviselnek, *egy-jelűek*, absztrakeziók, s azért emberül nem képesek hatni a gyermekekre; a biblia minden alakja ellenben a legkülönbözőbb életviszo-nyokban van bemutatva, sok egyéni vonással rajzolva, emberül igazán alakitva s azért a gyermeki érdeklődést és részvétet biztosan lekötő. Ama gyermek-novellák hősei olyanok, mint a régi rómaiaknál a pénátok, min-den háznál más-más isten: minden olvasókönyvben más-más gyermek valamely erénynek a hőse; a bibliai alakok pedig évezredek óta oly állandó ösképei, prototípei bizonyos erényeknek, a melyekben az emberek milliói mind összetalálkoznak. Egyszóval, a már untig jellemzett történetek ama XVI. századbeli német író álláspontján állanak, a ki egyik, gyermekek számára írt könyve ajánlatára azt mondja az előszóban:

Es ist fein alber und fein schlecht,
Drum ist es für euch Kinder recht.

Es ezzel szemben a bibliai olvasmányok Goethének hódolnak, a ki azt mondta: »Für die Kleinen ist das Beste eben gut genug.«

Ime ez volna indítványom a hit- és erkölestani oktatásra nézve. Ezt a gyakorlatban foganatosítani persze csak úgy lehet, ha előbb egy vezérkönyv készül a tanítók számára, a melyben pontosan meg lesz álla-pítva, hogy minden bibliai és zsidó történeti olvasmány kapcsán milyen hittétel, milyen erkölcsi igazság, milyen érzelmi viszony tanítandó és *miképp* tanítandó, és ha a zsidó tanítóképzőben is oktatni és gyakoroltatni fogják a leendő tanítókat a hit- és erkölestani oktatás illetén módjában.

Végezetül sok zsidó elemi iskola egy közös hibájára kívánnék rá-mutatni s ez az, hogy túlságos sokat tanítanak s ezzel karöltve jár a verbalizmus, az üres szótanítás. Némely zsidó népiskola túlmegy a minisz-teri tantervben megállapított penzumon. Nyelvtant annyit tanítanak, mint

valamely grammatikai szakiskolában; a hazai történelemből el nem marad egyetlen esata, egyetlen évszám; a földrajzban Dél-Amerika folyóinak pon-tos elsorolásával ejtik bámulatra a vizsgálati közönséget. A ritkának, a csattanósának van nagy kelendőse. De mind ez az üres szó nem akadván a gyermek képzetvilágában homogén fogalmakra, a gyermek nem apper-ezipálhatja s azért szellemét nem növeli, nem erősíti. A legjobb esetben rövid időn elfelejti a gyermek, sokszor azonban szoszátyárkodást, fel-színezést s arroganciát eredményez. Egyszóval, hiányzik sok helyütt a tananyag megválasztásában — hogy úgy mondjam — a szoliditás és a beható methodikai megmivélés. Emek okát különösen a már említett körülményben látom, hogy az úgynevezett »világi« tantárgyak tanítási idejéből sokat elfoglalnak a felekezeti tantárgyak számára. Az pedig tapasztalati tény, noha első tekintetre ellenmondásnak tünik fel, hogy az iskola akkor súlyod a túlságos tanítás s a verbalizmus hibájába, ha kevés ideje van. Ilyenkor aztán rendesen »magoltat«; tárgyak helyett sza-vakat ad.

No de szerencsére ez a magyarországi zsidó iskolák csak elenyésző töredék részére nézve áll. Egészben véve hazánk zsidó elemi iskolái olyanok — s erről a királyi tanfelügyelők évi jelentesei tesznek tana-ságot — hogy a magyarországi zsidóság büszkeséggel mutathat rájuk. És ha meggondoljuk, hogy felekezetünk és iskolafgyünk országosan szervezve nincs, hogy merőben hiányzik a szakszertí felügyelet, hogy iskolánk min-den pénzalap nélkül szűkölködnek, lehetetlen el nem ismernünk, hogy a zsidók áldozatkészsége mellett különösen derék tanítóinknak köszönhetni, hogy a magyarországi zsidó iskolák mégis bizvást versenyezhetnek bár-mely más felekezet, sőt még az állam elemi iskoláival is.

Budapest.

RADÓ VILMOS.

A zsidó tantígy a kiállításon.

Ha most az ember társaságba jön, azt tapasztalja, hogy sem a politika, sem tudomány nem képezi a társalgás tárgyát, hanem mindenki csak az országos kiállításról szól. Ha Zugligetbe vagy Budakeszre kirán-dulunk, hogy a szép természetben üdülést találjunk, akkor hiába keresünk útírtást, mert mindenki csak a kiállítás terén keresi szórakozását és üdülését. És mit veszünk észre az újságokban? Lehet-e most egy napila-pot vagy heti vagy havi folyóiratot olvasni, a nélkül, hogy nem találjunk benne cikket és jelentést az országos kiállításról? Lehetetlen tehát, hogy

ezen folyóirat is ne hozna szintén legalább egy cikket az orsz. kiállításról? De mit írjak én tulajdonképen erről? Bizonyítam talán, hogy a mi hit-sorsosaink nagyon melegen folkarolták a kiállítástól való eszmét? Vagy fölsoroljam azon zsidó kiállítókat, a kik áldozatképességük és szorgalmuk által az orsz. kiállítás erkölcsi sikerének emeléséhez járultak?

Vagy talán a zsidók által kiállított és kitüntetett tárgyakat írjam le? Nem lehet tagadni, hogy ily cikkek igen érdekes és tanulságos lenne és hit-sorsosainknak buzdításul és serkentésül, a zsidóság ellenecinek pedig gyengénül és hosszankodásul szolgálna. A kiállító czégek neveinek felsorolása és a statisztikai adatok összeállítása által már az olvasónak tudomására lenne hozva, hogy a magyar zsidó kellő időben és kellő helyen minden gondolkodását és fáradságát hazájának felvirágoztatására szenteli és hogy ő hazájának jó hírnevéért vagyonát, idejét és erejét mindenkor képes és kész feláldozni. De ezen feladat egy cikkben nem merithető ki, és másrészt nem is tudom, vajjon a szerkesztőség hajlandó volna-e ily cikknek tért nyitni. Mert, hála az égnek, most oly korban élünk, melyben a zsidók hazaszeretetének és munkaerejének bizonyítgatását fölsőlegesnek tartják és a vallásos szempontot a pénzgazdasági kérdéseknel, kereskedelmi vállalatoknál egyoldalunak, sőt ártalmasnak tekintik. De mindennek dacára mégis mit írjak, minthogy azon véleményben vagyok, hogy ezen folyóirat az orsz. kiállítás fölötté fontos eseményét nem ignorálhatja egészen. Azt hiszem, hogy elértem czéomat az által, ha az iskola terére lépek, és a *tanügyi kiállítást* választom megbeszélésem tárgyául.

A mint a dolgunk nálunk állanak, a legtöbb nép- és középiskoláink még hitfelekezeti jelleggel bírnak. Volt idő, midőn a sajtóban és élő szóval is lelkesedtünk a községi iskolák iránt. Sajnos, hogy néhány szomorú tapasztalat a községi iskolák iránti lelkesülést nagy mértékben csökkentette és bennem azon véleményt keltette, hogy egy oly társadalomban, hol a polgárok többsége emberbaráti képzettség hiányában a polgárok kisebb számát elnyomni próbálja, ott, hol épen azok, kik állásuknál fogva hivatva vannak a vallásos türelmesség és az emberi szeretet eszméit terjeszteni, e helyett a türelmetlenség és a gyűlölet rossz szellemét keltik, hogy oly országban kisebbszámú hitfelekezetek kell hogy a szimultán iskola iránt bizalmatlansággal viseltessenek, és hogy fenntartásuk érdekében czélszerűbben cselekednek, ha ifjúságuk számára külön hitfelekezeti iskolát tartanak fenn. Ezen szomorú jelenség egyike azon számos okoknak, hogy nálunk a községi iskola még oly gyöngye visszhangra talál, és hogy általában a községi iskolák még oly feltűnő csekély számban léteznek. A 16,000 népiskola között csak 363 az állami, 1763 a községi, 184 a magániskola,

ellenben 13,700 a hitfelekezeti, a melyek közé 400 zsidó iskola is tartozik. Ha körületeintünk a kiállításnak oktatásügyi csarnokában és a népiskolai tanügyet figyelemmel kísérik, azt találjuk, hogy az állami népiskolák szép számban, a községi iskolák már gyengébben, de leggyengébben a hitfelekezeti iskolák vannak képviselve. A nélkül, hogy azon tünemény okait fejtegetném, bátor vagyok most néhány zsidó intézet kiállításáról jelentést tenni.

A zsidó-iskolák közt különösen a következők kötik le a látogatók figyelmét. A *tanítóképző intézetek* között a zsidó tanító-képző is képviselve van, és pedig a tanítójelöltek dolgozatai által. Ott látjuk első sorban a jelöltek próbatanításait; ezen füzetből a szakember részben láthatja, miképen és mily módon vezetettnek az ifjak módszeres tanításra nemcsak egy teljes 6-osztályú népiskolában, hanem az osztatlan népiskolában is. Ott vannak továbbá Bein tanár mennyiség-tani és természet-tani előadásai a tanulók által készített füzetekben, melyekből a figyelmes olvasó nemcsak a tanárnak czélszerű tananyag kiválasztását és észszerű tanmenetét, hanem a tanulók szép írását és rendszeretét is észreveheti.

Minden tanító-képző intézetben a gyakorló-iskola igen fontos tényezőt képez, azért a tanügy barátja joggal kívánja egyszersmind ismerni a tanítóképző-intézettel összeköttetésben álló gyakorló-iskola működését. A ki a népiskolai tanulók dolgozatai iránt érdeklődik, annak ajánljuk az III., IV. és V. osztály tanulóinak ott fekvő magyar és héber dolgozatait, a figyelmes szemlélő azt fogja találni, hogy a 3 gyakorló tanító, t. i. Ozer, Stern és Kirez tanítók nehéz feladatuknak kellően megfelelték. A magyar és héber nyelvgyakorló füzetek jeles módszerekről tesznek tanubizonyítást. A feladványok czélszerűen vannak választva, a gyakorlati életből vannak merítve és nemcsak arra alkalmasak, hogy az ifjúság teljes gondolkodását, bő szókincsét és a fogalmazásban való jártasságát gyarapítsák, hanem czélszerűen választott anyagok folytán különösen arra is, hogy azok szóbeli és akarati képzettségét is előmozdítsák. Mindezekből kitetszik, hogy itt a tanulók önálló gondolkodásra vezéreltetnek és öntevékenységre buzdítanak. A rajzfüzetek elég bizonyítékot nyújtanak a módszer fokozatos menetéről, a tanítók ízléséről, a tanulók szorgalmáról és tisztaságáról.

A *magyarországi jótékony intézetek* közt az első helyet a *budapesti zsidó nőegylet* foglalja el. Ezt bizonyítja az ezen egyesület által finom ízléssel rendezett kiállítás az oktatásügyi pavilonban. A tizenkét fénykép a látogatóknak tiszta képet nyújt a zsidó árvaleányház nagyszerűségéről, és a számos belső terem czélszerű berendezéséről. A női kézimunkák egyes nemei szép mennyiségben vannak képviselve. A kiállított tárgyakból azt

látjuk, hogy a tanítónök pedagogiai tapintatossággal lépnek elő, és hogy a nőegylet választmányi bizottsága nagy áldozatokat hoz, hogy a vezetése alatt álló árva-leányház a legszigorúbb pedagogiai követelményeknek megfeleljen. A látogató itt nemcsak szép, hanem hasznos és szükséges dolgozatokat talál. A fehéren és tarkán himzett mintaszalagok, a fehéren és vörösen himzett fehér kivitelű kávé asztali készletek, függönyök, kék atlaszra himzett széktámlák mellett, a szépen kötött harsnyák és fejkötők, jól elkészített ingek és foltozott mintaszallagok is a látogatók figyelmét magukra vonják. Megtekintésre méltók továbbá a leányok házi-ipar munkái is (t. i. az ott kiállított és szalmából vagy nádból készített tárgyak.) Az írásbeli dolgozatok, a nyelvgyakorló és számtani füzetek, valamint a rajzok bizonyára a szakértő és vizsgáló szemek előtt meglepéssel fogadják részesülni, a feladványok tapintatos kiválasztása a fokozatos tanmenet és az egyszerű és izléses kiállítás miatt. Becses emlékül szolgál a látogatónak egy könyv, a melyet a pesti zsidó nőegylet az országos kiállítás alkalmával kiadott és a mely a felügyelőnél ingyen kapható. Ezen érdekes könyvből megismerheti az olvasó ezen jótékonyegyesület 20 éves fennállása történetét, szervezetét, alapszabályait, továbbá a pesti zsidó nőegylet leányárva-menedékének és a szegények tápintézetének szabályait és végül ügyrendjét.

Nagyon közel ezen kiállításhoz szemébe ötlük a látogatónak az *orsz. izr. sikeknémák intézetének* kiállított tárgyai, itt találjuk ezen jó hírű intézet alapszabályait, jelentéseit, naplóit, tanterveit és ezen intézet használatára módszeresen szerkesztett tankönyveket, figyelemmel kísérik a növendékek írásait, térképeit, szabádkézi rajzait, és bő alkalmunk van megbámulni, mit érhet el a türelem és a módszer. Ezen munkák a közönséges népiskola munkáit szépségükre és fókukra nézve jóval fölülhaladják és ha tekintetbe vesszük, hogy ezen sikeknémák intézetében nagy súlyt fektetnek arra, hogy a növendékek gondolataikat nem újjak mozgása, általában látható jelek által, hanem hangok: beszéd által fejezzék ki, a mi nagyon sok időt és erőfeszítést kíván, akkor ezen kiállított munkák még jobban megnyerik tetszésünket.

Igen szerettem volna még a Frimm igazgató vezetése alatt álló, gyenge elméjű gyermekek számára való intézet kiállítási tárgyairól, eszközöiről, ezen fiatal intézet történetéről beszélni, de ez már interkonfessionális intézet jellemével bír. Kedvem lett volna továbbá a többi csarnokokban az izr. iparosok által kiállított tárgyakról jelentést tenni, de erről a napilapok és különösen a szaklapok már érdekes közléseket hoztak és alkalmasint még hozni fognak.

Mai cikkünk által csupán azt akartuk konstatálni, hogy hitsorsosaink a *tanúgy* terén is fényes tanbizonyosságát adtak áldozatkész hazaszeretetüknek.

Budapest.

LÉDERER ÁBRAHÁM.

A hitoktatás kérdéséhez.

Ezen cím alatt reflektál Szántó Eleázár úr a Magyar Izr. Tanítóegyesület. Értesítőjének 3-ik számában a hitoktatásról közölt véleményemre.

Nem titkolhatom el örömemet a fölött, hogy szerény cikkemmel így jeles szakember figyelmét fordítam az égető hitoktatási kérdésre és őszintén sajnálom, hogy Szántó csak nézetem ezáfolására szorítkozik, anélkül, hogy *jobbat* vagy legalább *valami mást* ajánlana. Mert hogy nemcsak »Gyöngyös és vidékén« öli meg a hideg közömbösség a hitoktatás csiráját, azt Szántó úr a sorok közt maga is bevallja, és hibámnak ellenkezőjébe esik akkor, a midőn a hitoktatási ügyet, Gyöngyös és vidéke kivételével, Magyarország többi részében virágnak véli és ezen virágzó állapotot általánosítja.

De legyen szabad Szántó úr ezáfolataira megjegyzéseimet sorrendben megtennem.

Indítványom első pontjára azt jegyzi meg, hogy semmiféle község sem *köteles* oly hittanárt tűrni, ki képesítvénnel nem bír.

Ez igen helyes; de ha ismerné Sz. a hitközségek ezer meg ezer belbaját, ezeknek a szervezetségtől eredő különféle anyagi, szellemi, illetékességi, pártoskodási és személyes kérdéseit, átlátná, mennyire örül ilyen hitközség, hogy egyik vagy másik kérdést pénzáldozattal old meg, habár csak felületesen a nélkül, hogy annak lényegével foglalkoznék — és ezen kérdések egyike a hitoktatás. A hitközségek legnagyobb része sokat áldoz a hitoktatásra, de ennek lényegével csak kevesen törődnek. Azért kívánám ezen hiányokat »rendeletek útján« orvosoltatni, habár ez szabad akaratból is el volna érhető, mert a közömbösség következtében, legtöbb helyen *hiányzik az obbeli akarat*.

Ad 2. azt mondja Sz. úr, hogy a néptanítókhoz a rabbiképzőnek semmi köze. Ez is tény, de sajnos egyuttal. Vajha köze volna! Ez esetben fiatal tanítóink nemcsak annyi ismeretet szereznének a hittanból, a mennyit éppen tanítaniuk kell; nemcsak oklevelük kiegészítő tantárgyának tekintnék a hittant, hanem átszellemlülve obbeli hivatásuk nagy jelentőségétől,

azon fokra emelkednének, hogy a hittant kellő ihlettel oltanák a gyermekek lelkébe. Nagy a különbség a tanító- vagy a rabbiképző intézetben szerzett hittani ismeretek között. Míg az előbbiben első sorban a *világi* tantárgyakra és pedagógiára fektetik a súly és hittan is tanítatnak, még pedig oly kötelezőleg, mint a földrajz, addig utóbbiban — ha külön kurzus nyitatték — a hittanítók *kizárólag* héber ismeretekre taníttatnának a valóságos szellemben *neveltetének* is.

Ad 3. azt állítja Szántó úr, hogy indítványom elfogadása a zsidó tanító-képző fönnállását fölöslegessé tenné. Bocsánat, ez nem áll. Ezen intézet fönnállását minden körülmények között felekezetünk reputációja kívánja.

Hisz maga Szántó úr is csak azért nem tartja kívánatosnak zsidó gimnázium létesítését, mivel felekezetünk mit sem nyújthatna az ott kiképezett ifjaknak, de különben ő is szívesen látná, ha felekezeti középiskolák és intézetek fenntartásában mi sem maradnánk el a többi felekezetek mögött. Minthogy pedig a zsidó tanítóképzőből kikerült ifjaknak felekezetünk is nyújthat állomásokat, határozottan nem forogna fenn ezen felekezeti intézet feloszlásának szüksége. Örömmel csatlakoznám Sz. úr azon véleményéhez, hogy a »zsidó képző-intézet van csakis hivatva hittanítókat képezni, és képesítvényekkel ellátni«, de csak azon esetben, ha itt a *hit*-tanító kiképezése volna a fő cél, mert akkor ezen intézet a rabbiképzőnek úgy szólván egyik osztályát képezné; nem törődném különben a képző-intézet címével, ha a földolgot t. i. a hittanítók *alapos kiképezését és vallásos nevelését* bármely intézet tekintendő szent kötelességének.

Ad 4. azt mondja Sz. úr, hogy »ahol a hitközség súlyt fektet a rendezett hitoktatásra« stb. Erre csak azt felelhetem, mit már megjegyeztem, hogy a hitközségek legnagyobb része a hitoktatási ügyre aránytalan nagy anyagi áldozatot hoz ugyan, de az ügy lényegével keveset törődik, mert *hiányzik az érdeklődés*.

Igazságtalan Szántó úr azon szemrehányásával, hogy a hitoktatás egyik bajáról t. i. a középiskolai hitoktatóról »bőlesen« hallgatók, mert ha szerénységgem nem tiltaná, épen én volnék jogosítva Sz. úr szemére vetni, hogy a hitoktatásról írt cikkemnek csak a végét olvasta, különben visszaemlékeznék, hogy ezen baj leírásának majdnem egy egész oldalt szenteltem és a bajon segitendő, *kerületi hittanfelügyelők feldíltatását* hoztam javaslatba. Nem mondtam ugyan, hogy az illető hitoktatók: *rabbik*, mert tiszteltetésnek tekintettem volna rabbit említeni ott, hol nem lehetek hivatva a »rabbi« kollektív fogalmat kritizálni, hanem csak a hitoktatási képesség és ebbeli eljárást óhajtom boneyázó kés alá venni. Ha a kés hegye

véletlenül rabbit talál, az az ő dolga, hogy fel akar-e jajdulni vagy sebet bölcsen elhallgatni.

Végre legyen szabad még azon állítást is bebizonyítani, hogy Szántó maga sínesen meggyőződve a hitoktatás virágzó állapotáról Magyarországon. Sz. úr saját szavai a következők:

»Senki nem örülne jobban, mint derék papjaink, ha a hittan mindenhol a legjobb sikerrel taníttatnék.« Ezt kommentálni, úgy hiszem fölösleges. Továbbá »a pesti hitközséget ez a kérdés kiválóan érdekli és folytonosan foglalkoztatja és pedig sikerrel. A pesti hitoktatás szervezete rövid idő alatt mintaszerű intézmény lesz a fővárosban.«

Tehát Budapest, mely nem tartozik »Gyöngyös és vidékéhez« folytonosan foglalkozik a hitoktatási ügy javításával, mert meggyőződött, hogy mint hazánk első és vezérhitközsége, nem engedheti meg, hogy a népi és középiskolai növendékek hittani ismerete a fagypontra szálljon alá. Tehát az első hitközség hitoktatási szervezete még eddig *nem volt* mintaszerű, hanem *lesz*. Adja az ég, hogy minél előbb legyen is, a többi hitközségeknek mintául szolgálhasson, mert, daczára minden ellenkező vérmes nézeteknek és állításoknak, mégis ingadozik a — hitoktatási ügy hazánkban.

Gyöngyös.

WEISZMANN N.

KÜTFÖK.

Az izraelita anyakönyvi ügy

rendezése tárgyában a vallás és közoktatási miniszter az ország törvényhatóságaihoz a következő rendeleteket intézte:

41. sz.

I.

1014
eln. szám.

A megyei törvényhatóságokhoz:

Az 1880. évi október 25-én 27496. sz. a. kelt, az összes törvényhatóságokhoz kibocsátott körrendelettel az izraelita hitközségektől az alapszabályokat és költségvetéseket a czélra kívántam be, hogy azokból meggyőződést szerezhessenek az izraelita anyakönyvi intézmény érdekében arról: hogy be van-e osztva az ország minden helységének izraelita lakosága valamely izr. hitközség területébe, s nyújt-e minden hitközség anyagi ereje biztosítékot arra, hogy kellő minősítvényi anyakönyvvezetőt eltarthat? avagy mutatkoznak-e a létező viszonyokban oly hiányok, melyeknél fogva az anyakönyvek, mint állami intézménynek érdeke, az egyes megyék területén lakó izraelitáknak anyakönyvi kerületekbe való új beosztását megköveteli?

Azóta részint hozzám, részint a képviselőházhoz, az izraelita anyakönyvvezetés ellen ismét számos panasz érkezett be, mely indokoltnak tűnik fel annyiban, a memyiben a törvényhatóságok útján felérkezett izraelita hitközségi iratokból kiderül: hogy vannak egész megyék, melyek területén egyáltalán megfelelő képességgel bíró egyén sincs anyakönyvvezetőnek alkalmazva; hogy léteznek községek, melyeknek csekélyszámú izraelita lakosai nem a hozzájuk legközelebb eső —, hanem a más megye különböző járásaiban székelő három-négyféle izraelita hitközséghez csatlakoztak; hogy az ország számos községének, sőt egész járásoknak izraelita lakosai sem önmaguk nem képeznek hitközséget, sem pedig más hitközség kötelékéhez nem tartoznak, tehát egy hitközség terheit sem viselik, és anyakönyvi eseteiket tetszésszerűen helyen avagy sehol sem jegyeztetik be, és viszont fennáll két izraelita hitközség oly helyen, a hol az izraelita lakosság egy hitközség intézményeinek vallástestületéhez méltó módon való berendezésére sem képes.

Az izraelita anyakönyvvezetés körül észlelt rendetlenségeknek valódi okaiul illykép egyrészt a képesített községek hiányát, másrészt pedig az izraelita hitközségek viszonyainak ziláltságát ismervén fel: indítatva

éreztem magamat már az 1883. évi 13429. sz. a. kelt rendelettel az izraelita anyakönyvvezetők minősítvényi fokát megállapítani, s most még a czélra a apostoli királyi felségének Bécsben folyó június hó 17-én kelt legfelsőbb elhatározásával nyert felhatalmazás alapján sürögősen kereszttől viendőnek tartom az izraelita hitközségeknek anyakönyvvezetés szempontjából való rendezését, illetőleg az izraelita anyakönyvi kerületeknek aképen való megállapítását: hogy minden helység — tekintet nélkül arra, hogy lakik-e abban most izraelita vagy sem — valamely izraelita anyakönyvi kerületbe beosztva, s minden anyakönyvi kerület akkora legyen, hogy képesített anyakönyvvezetőt eltarthatni tehetségében álljon. A beosztásnál pedig — mint már az elől hivatkozott körrendeletben is hangsúlyozva lett, s az időközben szerzett tapasztalatokból szükségesnek bizonyult — a közigazgatás érdekében szem előtt tartandónak találom azt: hogy minden helység izraelita anyakönyvvezetésre nézve, mindenesetre ugyanazon megyében — de lehetőleg még ugyanazon járásban is — létező izraelita anyakönyvi kerülethez tartozzék, melynek területén fekszik; hogy továbbá egy és ugyanazon helyen — ha abban most több izraelita hitközség is állana fenn — rendszerint csak egy izraelita anyakönyvvezetés létezzék, mert több izraelita anyakönyvi hivatalnak egy helyen való fennállása szabálytalanságokra vezetett még a fővárosban is, hol izraelita születési eseteket a szülők két izraelita hitközség anyakönyvébe bejegyeztettek.

Az izraelita ügyekkel foglalkozó miniszteriumi szakosztályomnak a vezetője — a rendelkezésre álló adatok alapján — elm. terjesztette a fölötti indokolt véleményét, hogy a fenti elvek szemmel tartása mellett a (ezimed) hatósága alatti területen hány izraelita anyakönyvi kerület, minő beosztással volna alakítandó. — Mielőtt azonban ez érdemben határozni, a véleményt /- alatt oly felhívással küldöm át (ezimednek), hogy az abban előterjesztett javaslatok, és netán felvetett kérdések fölötti nyilatkozatát és észrevételeit, az ezekhez képest megejtendő beosztásról szóló, a 2 /- alatt mint a szerint kiállított és kitöltött, az izraelita anyakönyvi kerületek központjait és az ezekhez egyenként tartozó városokat és községeket — ez utóbbiakat a szolgabírói járás megjelölésével, melynek területén fekszenek — névszerint felsoroló kimutatással együtt hozzám folyó évi aug. hó végéig terjeszse fel.

Miheztartásul tudatom még, hogy az izraelita hitközségektől már beérkezett avagy időközben még beérkező alapszabályok csak az izraelita anyakönyvi kerületeknek általam történendő végleges megállapítása után fognak tárgyalatni; de már eleve kijelentem, hogy az izraelita anyakönyvi kerületeknek megállapításával nincs szándékomban az izraelitákra vallásos tekintetben kényszerítő hatást gyakorolni, minél fogva azok az istentisztelekre számt. és szertartásos intézményeiket eddigi módon, az izraelita anyakönyvi központtól függetlenül, ezúttal is fentartatni fogják.

Budapest, 1885. június 23.

Trefort, s. k.

Az 1880. évi október 25-én 27496. szám alatt kelt rendelettel az izraelita hitközségektől az alapszabályokat és költségvetéseket a czélra kívántam be, hogy azokból meggyőződést szerezhessenek az izraelita anyakönyvi intézmény érdekében arról: hogy nyújt-e minden hitközség anyagi ereje biztosítékot arra, hogy kellő minősítvényi anyakönyvvezetőt eltarthat? és hogy mutatkoznak-e a létező viszonyok mellett oly hiányok, melyeknél fogva az anyakönyvnek mint állami intézménynek érdeke, az izraelitáknak anyakönyvi kerületekbe való új beosztását megköveteli.

A (Czimed) 1881. évi 12610. és 18002. sz. a kelt jelentései kapcsán felterjesztett iratok tanúsága szerint a főváros területén fennáll:

1. a pesti izraelita hitközség, melynek költségvetése 172,006 ft évi szükségletet mutat fel;

2. a budai izraelita hitközség, mely intézményeit évi 11,450 fttal tartja fenn;

3. az ó-budai izraelita hitközség, évi 11,452 forint szükségletet feltüntető költségvetéssel;

4. a budapesti autonóm orthodox izraelita hitközség, mely évi szükségleteit 18,200 ftrban összegezi; és

5. a buda-újlaki autonóm orthodox izraelita hitközség, mely évi 730 fttal földi szükségleteit és 25 fizető tagot számlál. A pesti izraelita hitközség jelentése szerint fennáll még:

6. a kőbányai izraelita hitközség, mely állítólag külön anyakönyvet vezet, de sem alapszabályait, sem költségvetését be nem mutatta. Vannak azonban Kőbányán izraeliták, kik a pesti izraelita hitközségnek tagjai.

A felsoroltak közül a pesti, a budai a ó-budai izraelita hitközségek fennállottak még a főváros egyesítése előtti időben, a mikor is a pesti izraelita hitközséghez a Pest szab. kir. városban —, a budaihoz a Buda szab. kir. városban —, és az ó-budaihoz az Ó-Budán lakó izraeliták tartoztak. A főváros egyesítése óta a hitközségek régi területi beosztásukat továbbra is megtartották.

A budapesti autonóm orthodox izraelita hitközség 1875. éven alakult meg, és alapszabályainak I. §-a szerint a »budapesti orthodox zsidókból« áll. A buda-újlaki orthodox hitközség pedig a »budapesti duna-jobbparti orthodox« izraeliták számára alakult. E két hitközség közül tehát az egyiknek hatásköre a főváros egész területére, a buda-újlaké pedig a főváros I—III. kerületeire terjed ki, tényleg tehát a Duna-jobbpartján lakó izraelita, ha magát orthodoxnak vallja, a két orthodox hitközség bármelyikéhez csatlakozhatik.

Mióta az izraelita hitközségeknek országsszerte bekívánt alapszabályai s költségvetései hozzájárulást kaptak a vezetésben álló miniszteriumhoz, részint a képviselőházhoz ismét számos panasz intézve az izraelita anyakönyvvezetés ellen, és miután az észlelt rendeltetéseknek

valódi okaiúl egyrészt az anyakönyvvezetők képzettségének hiányát, másrészt pedig az izraelita hitközségek viszonyainak ziláltságát ismertem fel: indítatva éreztem magamat már az 1883. évi 13129. sz. a kelt rendelettel az izraelita anyakönyvvezetők minősítvényi fokát megállapítani, s most még ő es. és ap. kir. Felseje f. é. június hó 17-én Bécsben kelt legfelsőbb elhatározásával nyert felhatalmazás folytán sürgősen keresztülviendőnek tartom az izraelita hitközségeknek anyakönyvvezetés szempontjából való rendezését, illetőleg az izraelita anyakönyvi kerületeknek aképen való megállapítását: hogy minden izraelita valamely anyakönyvi kerülethez beosztva, és minden anyakönyvi kerület akkora legyen, hogy képesített anyakönyvvezetőt eltarthatni tehetőségében álljon. A beosztásnál pedig — mint már az elől hivatkozott körrendeletben is hangsúlyozva lett, és az időközben szerzett tapasztalatokból szükségesnek bizonyult — a közigazgatás érdekében szem előtt tartandónak találom azt: hogy minden izraelita azon anyakönyvi kerülethez tartozzék, melynek területén lakik; hogy továbbá egy és ugyanazon területen — ha ott most több izraelita hitközség is állana fenn — rendszerint csak egy izraelita anyakönyvvezetés létezzék, mert több izraelita anyakönyvi hivatalnak egy helyen való fennállása szabálytalanságokra vezetett még a fővárosban is, hol izraelita születési eseteket a szülők két izraelita hitközség anyakönyvébe is bejegyeztettek.

Mielőtt azonban az izraelita anyakönyveknek a főváros területén mi módon való rendezése iránt határozni, — felhívom (czimed), hogy mielőbb véleményesen nyilatkozzék az iránt: hogy a főváros területén hány izraelita anyakönyvi kerület, minő beosztással volna alakítandó, s hogy minden egyes ajánlatba hozandó anyakönyvi kerületben, az esetleg létesítendő egységes izraelita anyakönyvi intézmény kezelése, az illető területen jelenleg fennálló több rendbeli izraelita hitközség közül melyikre volna bízandó?

Kijelentem azonban már eleve, hogy az izraelita anyakönyvi kerületek megállapodásával nincs szándékomban az izraelitákra vallásos tekinteten kényszerítő hatást gyakorolni, minél fogva azok az istentiszteletre szánt és tartartásos intézményeiket ezentúl is az anyakönyvi központtól függetlenül fogják fenttarthatni.

Budapest, 1885. június 23.

Trefort, s. k.

ereje biztosítékot arra, hogy kellő minősítvényű anyakönyvvezetőt eltarthat? és hogy mutatkoznak-e a létező viszonyok mellett oly hiányok, melyeknél fogva az anyakönyvnek, mint állami intézménynek érdeke, az izraelitáknak anyakönyvi tekintetben való új beosztását megköveteli?

Mióta az izraelita hitközségeknek országszerte békíván alapszabályai s költségvetései hozzám beérkeztek, részint a vezetésem alatt álló minisztériumhoz, részint a képviselőházhoz ismét számos panasz intézve az izraelita anyakönyvvezetés ellen, és miután az észlelt rendetlenségeknek valódi okaiul egyrészt az anyakönyvvezetők képzettségének hiányát, másrészt pedig az izraelita hitközségek viszonyainak zűláltságát ismertem fel: indítatva éretem magamat már az 1883. évi 13429. sz. a. kelt rendelettel az izraelita anyakönyvvezetők minősítvényi fokát megállapítani s most még ő es. és ap. kir. Felsége f. évi június hó 17-én Bécsben kelt legfelsőbb elhatározásával nyert felhatalmazás folytán sürgősen kereszttől viendőnek tartom az izraelita anyakönyvi kerületeknek aképen való megállapítását: hogy minden izraelita valamely anyakönyvi kerülethez beosztva, s minden anyakönyvi kerület akkora legyen, hogy képesített anyakönyvvezetőt eltartani tehetőségében álljon. A beosztásnál pedig — mint már az elől hivatkozott körrendeletben is hangsúlyozva lett, és az időközben szerzett tapasztalatokból szükségesnek bizonyult — a közigazgatás érdekében szem előtt tartandónak találom azt: hogy minden izraelita azon anyakönyvi kerülethez tartozzék, melynek területén lakik; hogy továbbá egy és ugyanazon területen — ha ott most több izraelita hitközség is állana fenn — rendszerint csak *egy* izraelita anyakönyvvezetés létezzék, mert több izraelita anyakönyvi hivatalnak egy helyen való fennállása szabálytalanságokra vezetett még a fővárosban is.

A felterjesztett iratokból az derülön ki, hogy a (ezimed) hatóságához tartozó területen több izraelita hitközség áll fenn külön-külön anyakönyvi intézménnyel, mielőtt ezeknek mi módon való rendezése iránt határoznék, felhívom (ezimed), hogy mielőbb véleményesen nyilatkozzék az iránt: hogy a területén fennálló több rendbeli izraelita anyakönyvvezetést egyesítendőnek tartja-e, s hogy a területén esetleg létesítendő egységes izraelita anyakönyvi intézmény kezelése, az ott fennálló izraelita hitközségek közül, melyikre volna bízandó?

Kijelentem azonban már cleve, hogy az izraelita anyakönyvi kerületek megállapításával nincs szándékomban az izraelitákra vallásos tekintetben kényszerítő hatást gyakorolni, minélfogva azok az istentiszteletré számt és szertartásos intézményeiket ezentúl is, az anyakönyvi központtól függetlenül, fogják fentarthatni.

Budapest, 1885. június 23.

Trefort, s. k.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Bacher Vilmos* Abulwal d Merván Ibn Ganüh (R. Jóná) élete és munkái és szentírásmagyarázatának forrásán. (A rabbiképző ez évi értesítőjének dolgozata: Németül is e cziműen: *W. Bacher*, Leben und Werke des Abulwalid Merván Ibn Ganüh (R. Jóná) und die Quellen seiner Schrifiterklärung. Leipzig, Otto Schulze. — Az orsz. izraelita tanítóképző-intézet értesítője. 1867/8 — 1884/5. Megelőzi: A misnäh methodológiája. Adalék a nevelő-tanítás történetéhez. Irta *Deutseh Henrik* igazgató. — Montefiore. Gyászbeszéd. Tart. *Löw Immanuel*. — Snc luehót. Két ünnepi szónoklat. Tart. *Friedlber Ignác*, ungvári hitszónok. — *Steinherz Jakab*, Dunás ben Labrah. Budapest. — *Rosenstein Mór*, Maimuni és az iszlám. Budapest. — *Midraseh Tauchma*, zum ersten Male nach Handschriften aus den Bibliotheken zu Oxford, Rom, Parma und München herausgegeben. Kritisch bearbeitet, commentirt und mit einer ausführlichen Einleitung versehen von *Salamon Buber*. Vilna, Rom. — *Reismanu Jakab*, Ráuch chadásá (héberül irt kritikai megjegyzések a talmudi és midrási irodalom egyes helyeire). Pozsony. — *Jellinek A.*, Der jüdische Stamm und nicht jüdische Sprichwörter. Dritte Serie. Bécs. — *Jastrow M.*, Alm Jachar-rija ben Daw d Hajjügg und seine zwei grammatischen Schriften. . . Giessen. — *Grossmann S. L.*, Moadim l'sincha. Compendium der Fest-, Fast- und ereignissreichen Tage aus der Geschichte der Juden nebst Daten über deren Geistesheroen. 1. Heft (Nissan). Pécs. — A pesti izraelita körház orvosi és ügykezelési jelentése. 1884. — *Die allgemeine Israelitische Allianz*. Bericht des Central-Comité's über die ersten fünf und zwanzig Jahre 1860—1885. Zweite deutsche Ausgabe. Mit einer Schulkarte der Allianz. Berlin. *Ugyanez angolul*: Th. A. I. U. Publication of the twenty-fifth anniversary of its foundation. Paris. — *Prague H.*, Annuaire des Archives Israélites pour l'an de monde 5646. Paris.

Új egyesület. Bécsben »Zukunft« (jövő) név alatt zsidó fiatal emberek egylete alakult, melynek célja az együvé tartozás érzetét a zsidó ifjúságban fejleszteni és fönntartani, a zsidó történetet és a zsidó tudományt ápolni. Eszközei: társas összejövetelek és estélyek rendezése, idevágó könyvtár és folyóiratok megszerzése, előadások tartása és pályakérdések

kitűzése. Tagssági díj havonként csak 20 kr. Elnöke Feldbaum F. szedő, elnököhelyettese Salz M. joghallgatós.

Montefiore temetése július 31-én pénteken d. u. 2 órakor a nagy elhunytához méltó módon folyt le. Ramsgate minden üzlete ez időben be volt zárva. Az eső daczára mintegy 20,000 ember jelent meg a végítészességen, köztük lord Rothschild és Roscherry, Ramsgate keresztény papsága stb., a rendet katonaság és rendőrség tartotta fenn. A koporsó egyszerű, feketére mázolt deszkából állott. Elöl Ráchel sírjáról való földdel felt zacsokokat vittek, következett rabbija a spanyol-portugál községnak, melyhez a boldogult tartozott, utána héber gyászverset éneklő két kántor ment, közöttük két láb hosszú égő gyertyák. Az elhunyt által épített Béth hamidrás előtt a koporsót letették s itt dr. Löwe, Montefiore titkára, e czéla készült héber imát mondott. Innen a szomorú menet a mintegy tíz lépésnyire fekvő szintén Montefiore által emelt templomig haladt, melyet a koporsóval egyszer megkerültek. Benn a zsinagógában rövid istentisztelet tartott sp.-portugál rítus szerint, befejezésül a XVI. zsoltárt énekeltek zenekísérettel. Öt lépésnyire a templomtól a Ráchelének mintájára készült mauzóleum, melyben az elhunytak neje nyugszik; ennek koporsója mellé helyezték a Montefiorecét, mintán rá a Palesztinából hozott földet szórták. Gyászbeszédet, a megholdogultnak kívánságához képest, nem tartottak. Az országos főrabbi, dr. Adler, ellenben meghagyta, hogy Angolország minden templomában a rabbik prédikációjukban a nagy halotról megemlékezzenek. — M. valamivel többet hagyott hátra négy millió forintnál. Közszélekre ebből mintegy 700,000 frtot hagyományozott, mely összeg fele Palesztina, a maradéknak fele London és Ramsgate jótkönyv intézeteinek jut. Általános örököse — egyenes utódok hiányában — unokasesese, Sebag József.

Hírek. Az orsz. rabbiképző-intézet vezető bizottságának tanulmányi szakosztálya néhai Steinhart Jakab helyére *Hochmuth Abrahamot* választott meg elnökének. — A pesti zsidó község elhatározván talmud-törvényének átalakítását, ez intézetéhez igazgatónak *Bacher Vilmost* a rabbiképző tanárát, és egyik tanárul *Schön David* hittanárt választá meg. — Dr. *Rosenberg Sándor* kaposvári főrabbi az elhunyt Steinhart helyébe *aradi* főrabbinak választott: új községbe augusztus 17-én tartá ünnepi bevonulását. — Dr. *Rosenfeld Sándor* amerikai hazánkba jul. 5. Florida-állam főrabbijának egyhangulag megválasztott, székhelye *Jacksonville*.

Új prédikációs nap. Vichy híres francia fürdőhelyen az idén áb. 9-kén Belfort rabbija, Metzger, hitszónoklatot tartott, melyben azt fejtette, hogy a zsidóra nézve vallás és haza elválaszthatatlan fogalmak.

»Predikáltak-e már valaha e napon?» kérdi a *L'univers* Isr. s hozzátűzi: »Nem, de ki a megmondhatója, miért? Utóljára is mindent kezdeni kell. És képzelhetni-e vajjon szebb alkalmat a hitszónoklatra, mint e napot?»

Terenzio Mamiani, a híres olasz filozofus és államférfiu halála alkalmából az Alliance központi bizottsága részvétiratot intézett az elhunytak özvegyéhez, meleg szavakkal méltatván a kiváló férfit érdemeit az olasz zsidók egyenjogositása körül. Mamiani az utolsó években a romániai zsidók mellett is a parlamentben ismételve felszólalt.

Hatás és ellenhatás. Más német egyetemen példájára most a lipcei főiskolai ifjuság is kizárta a zsidókat Arion és Paulus ezimű egyeteléből. S mint Berlinben, Heidelbergban, Bécsben stb. most a lipcei zsidó hallgatók is külön egyetemet alakítottak. A keresztény deákok türelmetlenségének tehát meg van az a haszna, hogy a zsidó egyetemi ifjuság a párbajozás, a társas sörivás és dalolás gyakorlásán kívül a felekezeti szellem erősítésére és a zsidó tudományos ismeretek terjesztésére is fordít gondot.

Zanzibar és Pendzse. Mindkét helyen, melyet ujabbán annyit emlegetnek, zsidók is laknak, miről eddigelé nem volt tudásunk. Zanzibart illetőleg a hirt dr. d'Arbellának, a zanzibari szultán zsidó vallású orvosának köszönjük; tudósítása szerint mindössze 22 zsidó család lakik a szigeten — 12 indiai, 3 arab és 7 európai — melyek azért nem tömörülnek községgé, mert kétféle rítusuk lévén, a szefárdi nem akar az askenázivai összeállni. — Pendzse zsidairól Sir Lumsden hozott először hírt a minap. Szerinte az egész hely kereskedelme zsidók kezében van; összesen 20 zsidó család él itt, melyek Heratból szakadtak oda. Magában Heratban 350 zsidó család lakik, kik évtizedek óta telepedtek ott le.

A Schulverein. A német Schulvereinnek Bécsben egy külön egyetemi osztálya alakult meg, mely a bécsi zsidókra mondott lelkes »peract«-ok közt elhatározta, hogy zsidót nem vesz be tagul. Ohajtandó volna, hogy a német zsidók »küm a birodalomban« is figyelembe venék e mozgalmat és tartózkodnának a Schulverein támogatásától, hogy ennek viszállyludó tevékenységét lehetőleg bénítsák.

Zsidók külföldön. A *maurúli* történeti akadémia *Morse* rabbit level. tagjánál választotta. — Victor Hugo temetése alkalmából a *Pantheon*nál az *olasz nemzet* nevében a zsidó vallású *Tallo Massaraini* senator, költő és festő mondott gyászbeszédet. — A f. é. október havában Rómában tartandó hűntetőjogi nemzetközi kongresszuson a *francia* legfőbb »fogházi tanácsot« három tag fogja képviselni, köztük *Dreyfus F.* a tanács titkára. — A *hollandi* tudományos akadémia a *Leenwehoek*-érmet, melyet minden tízedik

dyben ad, az idén *Cohn* Ferdinándnak, a boroszlói egyetem tanárának ítélte oda. — *Olaszországban* gróf *Cohen* Eduárd zsidó a király által marquis rangjára emeltetett *Marchese de Torre Alfina* czímmel; ez eddigelé az első zsidó marquis. — A *czernoviczi* egyetem ez idei rektorává dr. jur. *Hiller K.* zsidó felekezeti tanár választatott. — A *francia* nemzeti ünnep alkalmából a becsületrend tisztjeivé a köztársaság elnöke többek között négy zsidót nevezett ki, köztük van *Oppert*, a collège de France híres assziológusa; a becsületrend lovagjává tíz zsidó lett, köztük *Wogne* grand rabbi, a párisi rabbiképző tanára és a L'univers Isr. szerkesztője. — *Angolországban* a felsőházba kinevezett Sir N. M. Rothschild »of Tring« czímmel bárói rangra emeltetett. Rothschild báró az első angol zsidó lord. — A múlt hóban megtartott pénzürtkezeleten lovag *Luzzatti Lajos*, képviselő és államtitkár, képviselte az *olasz* államot.

Zsidó eredetű szent. Egy német lapban olvassuk, hogy a Szentlélek és Mária szíve című congregáció alapítója, Liebermann Jakab, a szentek közé fog igtattatni. L. a savernei (elzászi) Liebermann Lazarus rabbi kikeresztelkedett fia, ki 1804-ben született.

Drága könyvek. A Psalmorum Codex című könyvet (Moguntiae 1459, Fust és Schaeffer) B. Quaritch londoni antiquárius a minap 49,500 forintot vette meg; ez a legnagyobb ár, melyet valaha könyvért fizettek. A Mazarin-bibliáért (B. sacra vulgata) ugyanez antiquárius 46,800 forintot fizetett.

Házassági statisztika. Egy minap megjelent kimutatás szerint volt Berlinben 1884-ben *vegyes házasság*: evangélikus és zsidó közt 47, kathol. és zsidó 5, disszidens és zsidó 2; zsidó és evangélikus 51, zsidó és kathol. 11, zsidó és disszidens 1. — *Felekezetiükön belül* kötöttek házasságot, és pedig *férfiak*: evang. 93·9, kathol. 24·5, disszid. 8·8, zsidó 85·7 *nők*: evang. 91·3, kath. 32·2, disszid. 16·7, zsidó 87·5. — Házasság volt Berlinben 1884. mindössze 13,314; tisztán zsidó volt összesen 379.

Zsidó lányok mint orvosnövendékek. Pétervárott főnnáll egy »orvosi főiskola« külön a nők számára, mely 5 évfolyamból áll. A három felső folyamba jár és pedig a III-ba 17 hallgatónő, köztük zsidó 6; a IV-be 90, zsidó 37; az V. évfolyamba 106, zsidó ezek közt 36. — Megemlítjük egyuttal, hogy a pétervári egyetem hallgatóinak 10·8 $\frac{1}{10}$ -a (246) zsidó.

Lasker-gyarmat. Kansasban, Amerikában, a zsidó kíváncsiak egyik utolsó raja Lasker-gyarmat néven új kolóniát alapított. A gyarmat eddig husz családból áll mint egy amerikai felek lapban olvassuk, virágzó állapotban van.

TUDOMÁNY.

A nemesség a régi Izraélben.

I.

»Az én lelkem is jelen volt a Színájnál« — e szavakkal szokták az egyenlőség azon érzelmét körülírni, mely minden zsidót minden más zsidó irányában eltölt. Schiller szavai: »Nem áll senki oly magasan, hogy magamat mellette megvetném« — az egyenlőség oly fokát jelöli, mely a zsidó szemében kicsinynek látszik. Idézzük föl lelkünkben az asztalnak képét, mely körül a házi ur és neje és gyermekei és cselédjei sorakoznak, de az első helyet a vendég foglalja el, a hontalan és vagyon nélküli koldus! Igaz, sok századon át a vagyon és birtok különbsége nem birta a zsidóknál a rang és osztály fokozatait megalapítani. Hisz mi gyakran mondhatta a szegény, a kifosztás és kiűzés által elszegényedett a vagyonnal bírónak: »A mi ma vagy, az voltam én is!« — és »a mi te vagy ma, az holnap talán leszek én is« ezt gondolhatta a jómódú, mihelyt a kóborló koldust, a bolygó zsidó e mintaképét látta. És ha bár nyugodtabb időkben a gazdag, a tehetős és a szegény három fokozata elég határozottan vált el egymástól a kiváltságok, jogok, vagy jótétemények igénybevételére nézve, mégis könnyű volt az egyikből átmenni a másikba. Azért így vélekedik a zsidó, hogy a földön lehető legnagyobb egyenlőség Izraél községében és különösen társadalmában van érvényesítve, főleg miután még annak az egynek a jelentőségét sem ismerik többé, mi azelőtt a rangbeli különbségnek legalább maradéka gyanánt volt tekinthető — a jichúsz.

De igaz-e vajjon, hogy a zsidóság minden hívét egy rangba helyezi, hogy sem rendeket sem néposztályok szerinti különbséget

nem ismerünk, se nem ismertünk soha? A »zsidóságra« alatt itt természetesen nem a vallást értjük — mert az csak hívőket és nem-hívőket ismer — hanem a zsidó népet, mint valamikor létezett és mint bizonyos tekintetben még most is létezik, létezik különösen azoknak szemében, kik a zsidókban nem csak a zsidó vallás híveit látják, hanem a zsidó népfajnak fiait is. Volt-e tehát, kérdezhetjük a zsidók e népének, vagy — hogy a kérdést történetünk még régebb idejére terjesszük ki, volt-e az izraeliták népének *nemessége*, mely külön vált a köznéptől.

Lesznek, kik e kérdésre nyomatékkal tagadó választ adnak, utalva a próféta e szavaira: Nincs-e egy atyánk mindnyájunknak; nem származik-e az egész Izrael az ősatyáktól, Ábrahám, Izsák és Jákóbtól, hogy létesülhettek volna rangbeli különbségek? De ime még a németek is egy ősatyára, Teutra viszik vissza származásukat és mégis már a legrégebbi időkben voltak náluk nemesek és nem-nemesek. És a régi Görögország egyes törzsei, melyek egy-egy törzsi hóstól származóknak mondták magukat, nem osztottak-e a »nemes születésűekre«, »jó atyáktól származókra« és a »tömegre«, a köznépre. Valóban a szentírás elbeszéléseiben az ősatyákról oly mozzanatokra akadunk, melyekből látszik, hogy ezen őskorban is már érvényeseknek mutatkoznak azon általános emberi okok, melyek szerint az emberi társadalomban az eredetileg egyenlők különválnak és osztályokra csoportosulnak. Gondoljunk csak azon szerepre, melyet ezen elbeszélésekben az elsőszülöttség és a vele összekötött jogok visznek. Az elsőszülöttség bizonyos tekintetben nemesség volt, melylyel a családban a papi teendők és a családi ügyek vezetésének kiváltsága járt. Gondoljunk másrésről azokra, kiket az ősatyák korában a családhoz számítottak, a rabszolgákra, védettek, szabadon bocsátottakra, zsellérekre, kiknek utódjai későbbben a nemzetségekbe, törzsekbe, a nép testébe fölvetettek, de bizonyosan nem a nélkül, hogy ezen bevett néptagokkal szemben a törzsatyák igazi ivadékai előkelőbnek nem tekintették magukat. Gondoljunk végre arra is, hogy az egy atyának fiai között rangbeli különbségre adott alkalmat az anya minősége. A »rabszolganő fiának« nevezi Sára Izmaél (I. Móz. 21, 10) és Józsefről olvassuk, hogy zseuge korában társalkodott atyja mellékejeinek fiaival (u. o. 37, 2). A rangbeli különválás ezen okaihoz még hozzájárultak azon különbségek, melyet belső jelesség és kedvező sorsfordulatok állapítanak meg az

egyesek közt. Azon tény, hogy Izrael törzsei közt leginkább váltak ki József, Júda és Lévi, az ősatyák történetében mintegy megokoltnak és megalapítottak látszik abban, mit e három nemes törzs őseiről olvasunk, az Egyiptomban uralkodóvá és testvérei jötevőjévé lett Józsefről, a bátorlelkű és ékesen szóló Júdáról, Mózesről és Áronról, Lévi unokáiról.

Egyiptomban lett Izrael néppé és míg a legalacsonyabb munkára lett kényszerítve, e helyzetben is rangbeli különbségek állapodtak meg. A nép vénei (II. Móz. 4, 29) azaz a nemzetségek fejei állanak a nép élén; és a munkák fölött felügyelnek a nép kebeléből rendelt tisztviselők (u. o. 5, 14, 15, 19), kiket a népökért felelősség terhel és bizonyosan népük tisztelete is környezett. Ők lehettek a nép előkelőivé, vezéreivé azután is. Izrael pusztai tartózkodása alatt szilárdabb és bővebb alapon fejlődött a nép fölőstása. Olvasunk oly férfiakról, kik igazságot szolgáltatnak az ezer, száz, ötven és tíz fejből álló csapatokra taglalt népnek (II. Móz. 18, 25) és ezekkel alkalmasint azonosak a hadi alkotmányban ezres, százaz stb. csapatokat vezérlő tisztekkel (IV. Móz. 31, 14). Ezen bírák és hadi tisztek, akár örökös volt méltóságuk akár nem, fiaira hagyták nevök és állásuk fényét, úgy hogy csakis fiaikból bizonyos nemesség alakult. Izrael törvénye nem ismer ugyan kiváltságot, az előkelőkre nézve külön bánásmódot. Egy törvény és egy jog alá esnek bennszülöttek és idegenek — mennél inkább tehát nemes és nem-nemes származásuak. Alacsony nemességet képezett bizonyos tekintetben az egész nép Jeruzsálem első elpusztulásáig, a mennyiben minden családban vezették és megőrizték a származási lajstromokat. Családok szerint laktak, családonként mentek a háborúba. A ki családhoz nem tartozott, a ki származását nem tudta bebizonyítani, a kinek születésén folt vagy kétely volt, az mintegy elvesztette a nemességét és a vegyes tömeg közé (II. Móz. 11, 4) számíttatott. Az egész nép, a mennyiben háborúban a sereget is képezte, házak, családok, nemzetségek és törzsek¹⁾ szerint csoportosult. Ezeknek a fejei kiemelkednek a népből, ők a »fejek« a »fejedelmek«.

Külön nemességet képez a papság is, melynek kiváltságos állása még a házassági törvényben is nyer némi kifejezést. A papságnak vannak külön jogai, de külön kötelességei is. A tulajdon-

¹⁾ E kifejezés az elágazó fáról van véve.

képen papi tiszttel együtt jár a papság által elfoglalt birói és tanítói méltóság és még az állami közügyekbe is van befolyása. A papok mellé és alá rendelvek a levíták, Áron fiainak törzsrokonai, segédjei és részben vetélytársai; belőlük kerülnek ki a szellemi nemességnek mintegy képviselői, az énekesek, zenészek, a költők (mint az Ászáf és Kórach családjai) a szentély őrei és munkásai.

Végre a király családjában, ha a család azelőtt nem vált is ki a többiekől, a legmagasabb születési nemesség alakul. Már a birák korszakában látjuk, hogy kevés híján Gideón családjá eléri a legmagasabb polcot. De először Sál az, kinek sikerül egyszerű viszonyokból fejedelmi rangra emelkedni; oly fény környezi már ezen első király családját, hogy Dávid diadvágya is csak félénken gondolhat arra, hogy a »király vejévé« legyen (I. Sám. 18, 18). Magának Dávidnak történetében még kirívóbban mutatkozik azon rögtöni rangemelkedés, mely a királyság fölülkerekedésével együtt járt. Hozzá számkiütésében mindenféle »szűk helyzetben való« társult, »eladósodott vagy elkeseredett lelkű emberek.« Ezek lettek az ő fegyvertársai, ezekből lettek hősei és hadvezérei, valóságos hadi főnemesség, mely a legalacsonyabb származásból eredt. Hasonló módon a középkorban is a nem-szabad ministeriálisokból és jobbágyokból, kik a harczias fejedelem kíséretét képezték, sokszor lett azon nemesség, mely büszkén lenézett azokra, kik mindenkor szabadok voltak. — Dávid e harczosai között első helyen állott Jóab, kit nem atyjáról neveztek el, hanem anyjáról: Czerúja fiának, mert ez Dávid király néneje volt. Talán Dávid korára, de mindenesetre a királyok idejére megy vissza azon sajátos családnev: Páchath Móab (Moab helytartója), melyet a második templom idejében találunk és mely érdekes bizonyíték arra, hogy örökítették meg az ő által elfoglalt állás az utódok nevében is.

A királyok alatt a szabadok (»a nép fiai«) nagy tömege és az alacsony nemesség (héberül: chórim) fölött kiemelkedik egy magasabb nemesség — ha el tekintünk is a papságtól — kettős alakban: a régi nemzetségek nemessége, melyek ősidőktől fogva a törzsek élén álltak, és azon családoknak újabb nemessége, melyek ősei és tagjai az udvarban, a közigazgatásban, a seregben tett szolgálatuk által előkelő rangot nyertek. Nem hiányoznak arra sem példák, hogy a király egyes érdemes férfiakat és családjait nemesítette. Sál király Goliát legyőzéseért a győztesnek nagy aján-

dékokat ígér, házának pedig kiváltságos állást Izraélben (I. Sám. 17, 25). — Czijon vára elfoglalásáért ígéri Dávid a főnemesi, fejedelmi rangra emelést (I. Krón. 11, 6). A gileádi Kimehámot Dávid király Absalom lázadása után udvarához vonta, hogy hálaadatoságát tanúsítsa atyjának, Barziláinak jó szolgálataiért; és azóta e család az előkelőkhez tartozik (II. Sám. 19, 39).

A hivatalon alapuló nemességet, a mely a királyok idejében mindinkább előtérbe lép, teszik a birák, a várak parancsnokai, a tartományok helytartói, a hadvezérek, miniszterek, a királyi birtok felügyelői és a királynál személyes szolgálatot tevő udvarosak. A legmagasabb állásokra főleg a király rokonai jutottak. Salamon alatt két tartománynak a király vejei voltak a helytartói (I. Kir. 4, 11 és 15). Ezekiás alatt Sebnának, a királyi udvar fő-tisztviselőjének különösen azért kellett buknia, mert nem származott a királyi családból: utódja királyi herczeg volt (Jesája 22, 20, s köv.)

Koblenz.

LEWIN ADOLF.

(Befejező közlemény következik.)

A biblia befolyása a magyar irodalomra a XVI. és XVII. században.

II.

XII. *Tinódi Sebestyén*: Dávid királ mint az nagy Góliáttal megvitt. (III. k. 224.—236. l. 400 s. Sám. I. k. 1.—17. fej.)

Mindjárt az első 4 sor tudatja velünk, mi birta rá Tinódit arra, hogy feldolgozza Dávid harcát Góliáttal, eme küzdelmét a törpének az óriás ellen, a melylyel szemléltetni akarja 1549-ben az új hitnek a régivel összetűzését, a melyből a bizodalom tanulságát vonja le; hisz »annyi bizonyos, hogy a reformáció híve volt, mely 1530 és 40 közt már a dunántúli részeken is nagyon terjedt.« (Szil. u. o. VIII.)

1.—4. s. Siess keresztýén lelki jót hallani,
Ó törvénből hadakozni tanulni,
Az igaz hit mellett mint kell bajt vívni...

Mint a többi e keretbe tartozó költőt, őt is jellemzi azon keresztýén álláspont, a melyre még akkor is helyezkedik, ha tisztán ó-törvéni, azaz ó-testamentomi, tehát zsidó tárgyú cselekvényekről van szó. Megtaláljuk itt a szokásos megemlékezést is:

5. s. Emlekezöm a régi királyokról,
valamint a hivatkozást a bibliára 9. s. »Biblia mondja királyok könyvében.«

Mindezen okadatolás mellett nem mulaszthatja el a költő tárgya befejezte után 13 szakaszban (389.—400. s.) levonni az előadott elbeszélésből folyó erkölcsi oktatást, melyet alkalmasint élő szóval is szemébe mondott mindazon uraknak, a kik előtt lantját pengette:

349.—352. s. Sőt nem heába ezt az ó törvénybe
Próféták írták biblia könyvébe;
Szép tanúság ez most új törvénybe,
Mi életünkben.

Egyenesen az ország nagyjainak szólnak e sorok:

361. s. kk. Ez világi fejedelmek kik vattok,
Próféták módjára hadakozjatok.

Egy-egy kortörténeti adatot is nyerünk költeményéből:

367.—8. s. Szegén községet ne nyomorgassatok
És ne nyuzzátok.

374.—5. Község nyomorgatók ti ne legyetök
Gazdát az kertre ki ne kergessetök stb.

A költő tendenciáját egészen más világításba helyezte Szilády (u. o. XVII). De a mi álláspontunkon áll, midőn azt mondja (XXXI.): »Bibliai tárgy két énekével tehát azon egyházi énekszerzők tisztes csoportjához kell soroznunk Tinódyt, kik a reformáció első évtizedeiben ezen az uton is igyekeztek a vallás és nemzetiség szorosabb egybeforrasztásán. Ezek majdnem kivétel nélkül hitfelekezetek egyházának szolgálatába állottak s mereven egyházi szempontból dolgozták fel a bibliai történet egy részét s i. t.

Némely helyen egészen megelégedezik Tinódi tárgya hőseiről s fenemlített keresztýén álláspontján meg a zsidók helyett is egyszerűen keresztýéneket ír. pd.:

53.—6. s. Baniántól Saul fia az Kisnek,
Jó keresztýennek (!) vagy
69. s. Támadá Saul az keresztýenökkel.

Azon nehéz borongás, mely Saul királyt megszállotta királysága elvesztése után s melyet az írás »rosz szellemnek« (Sám. I. 16. 14.) nevez Tinódi szerint (228. l. 123.—4. s.) »Az gonosz lélek ő beléjött vala, Kínózza vala« és később (u. o. 142. s.) »Sault az Sátán mikor bántja vala.«

145.—8. s. Sajátságos tudákos megjegyzése a költőnek, a »dallos« Sebestýennek, hogy nem Dávid, de Tubal volt a zene feltalálója (Móz. I. k. 4. f. 21.)

162. s. »Gyet városból« a Szeptuaginta és Vulgáta Gethje magyarisítva; eredetiben Gat; hasonlóan átírvák a többi nevek Fenenna (Peninnából) Anna, Baniám stb. Ezenkívül bizonyítja a Vulgáta használatát a 164. s. »Fattyu voltából«, mi magyaritása a latin spurinusnak, holott az eredeti héber után fordító Károli pd. azt mondja: »a két tábor közzé«; a mai tudomány a héber: »is hab-benajim« kifejezést közvetítővel magyarázza, azaz a ki a két tábor sorsát párviadal által akarja eldönteni.

291. s. »Torrens vizéből« a Vulgáta után: de Torrente, mely azonban egyebet nem jelent, mint »a patakából« az eredeti szerint. Tinódi félreértette a helyet.

A tárgy feldolgozása főszínt fektet Dávid és Goliát harcának leírására, bár Sámuel életével kezd. A fordítás elég hű, úgy az adatokban, mint tényekben a nélkül, hogy a krónikás izetlen hangján szólalna meg. A költői ér nem egy helyen csillámlik keresztül.

XIII. *Nagybányai Mátyás*: Historia az Jakob Pátriarka
fiáról Józsefről (R. M. K. T. IV. kt. 5.—26. l. 696 s. Móz. I. k.
37. f. — végig.)

Ugy a darab elején, mint végén a költő megmondja, mi vitte őt rá épen József története választására, t. i. egyéni bánata, betegsége, mely megtámadta »az beteges Márczius havában«, melyre irt keres annak magasztos példájából, a ki atyjafiait, nemzetségét s felekezetét kimentette a nyomorból.

4. s. Vigasztalom véle szívem szomorúságát és végén
695.—6. s. Magát vigasztalván háborúságában

Nagy Bányai Mátyás szerző betegágyában.

44. s. Dótáimbana Szeptuaginta után induló Vulgátából átvéve, mert Károli az eredeti szerint Dótánt ír (37. 17.) és ugyanígy áll a dolog a többi tulajdonnévvel: Putifár a Vulgátanyomán, mert Szeptuaginta Petephret használ. Sajátságos a Gázon tartomány, mely a héber Gósen akar lenni, mit Szeptuaginta Gesem és Vulgáta Gessen s ujabban Káldi Gesszennek írnak. Helyesen írja Beersába nevet, melyben szintén eltér a Szeptuaginta és Vulgáta felfogásától, mert ezek a nevet jelentésméye szerint adják vissza: amaz ἐπι το πρειαρ το ορηου és emez ad Puteum iuramenti, azaz (Káldi szerint) »esküvés kútjához.«

Még más tekintetben is mutat Nagybánkai fordítása érdekes eltéréseket az eredetitől, így pl. a számadatokban; nála nem 20, hanem 30 ezüstért adják el a testvérek Józsefet és ez 35, nem pedig 30 éves, a midőn Faraó előtt áll. De egyéb adatokban is hűtelen a szöveghez. Gileád helyett Galileát mond. A hét tehén, melyet Faraó álmainban látott, neki hét ökör, mert nem vette észre, hogy a Vulgáta borese nőnemű, a mint az utána álló pulchrae mutatja. A Vulgátától egészen elüt nézete József egyiptomi melléknévéről: Salvator mundi, mert majd Titok tudónak, majd Jövendőmondónak nevezi, mi közeledik a Targum, Pesita és a későbbi Kimchi felfogásához: Revelator occulti. Hogy »az Faraó király von Izraelt megáldá,« nem helyes; az Írás szerint fordítva áll a dolog.

Szilády ítéletét e szakakban foglalja össze (IV. 270): »E bibliai tárgyat folyamatosan s jól verselve beszéli el.« Itt még a következőket toldhatjuk hozzá: Nagyjában ő is a Vulgáta alapján dolgozik, de föntartja magának nem egy helyt az eredeti tények, számadatok megváltoztatását akár saját felfogású értelmezésből vagy költői önállóságból, akár figyelem hiányból. Ha az egyik helyet elhagyja, egyik jellemvonást az Írásból mellőz, nagyrészt alapos okokból teszi s ismét másutt annál bőbeszédűbbé válik. Nem lehetetlen, hogy e költeménye nem épen a »betegágyának« köszönheti keletkezését, hanem Szilády kombinációi szerint azon fogság eredménye, melyet talán reformátori buzgólkodása vagy épen a török elleni vétsége következtében kelle 1540-ben végig szenvednie, mely körülménynek azután jobban megfelelné a tárgválasztás azon Józsefről, a ki bebörtönzése után vagy által jutott ki a szabadság és dicsőség fényes édenébe.

2. Zsolttárók.

Nincsen új egyház, mely híveinek buzdítására, a hitbeli meggyőződés szilárdítására, a vallásos szellem ébresztésére s főleg lelkesítésre oly hathatós eszközzel rendelkeznek, mint a zsoltárok. Ezen ősrégi énekek, melyeknek dallamos szavai majd felzudul, háborgást, majd szivrepesztő töredelmes megbánást, melyen keserő panaszt, vagy magasan szárnyaló háladást fejeznek ki, hatalmasan felzendülnek az egész község száján, a honnan magasabb egységbe olvadva menny felé emelkednek, hogy megnyissák az ég kapuit. Láthatatlanban kéz kézhez, szív szívhez fűződik e közös ének felhangzása alatt. Nem egy gondolat, egy eszme villan meg a rozoga kis templom ájtatosáiban, de *egy érzés* hatalmas láncza fogja mindnyáját körül édes testvéri szeretetben egyesítve őket. Az új tan hirdetése, vallása üldözéssel, küzdelmekkel járt. A lelkek megnyugtatóására, a vigasztalásra, az istenbizalomra megfelelőbb szavakat költő nem teremtett a zsoltárok óta. A reformáció papjai helyes úton jártak, a midőn ezen aranybányába szálltak le, hogy kincseket hozzanak fel híveik üdvösségére s javára. Nemcsoda tehát, ha magyar zsoltárfordításokkal sokkal előbb találkoznak, semmint a teljes magyar bibliával, hogy nemcsak 1538-ban — mintegy 18 évvel a reformáció keletkezése után, — Krakkóban a magyar »Soltárok« kiadatnak, hanem ezeknek költői fordítása is igen számos művelőre akad, kik éppen az istentisztelet

praktikus szervezésére gondolnak, midőn nótáikat szerzik. Mint a biblia tárgy históriáknál láttuk, úgy itt is lezetlenül ott fogjuk kifejezve találni a költő intenczióját a költemény elején vagy végén; majd vallási, majd politikai momentumot emelnek ki.

A mi a fordítás értékét, mint ilyet illeti, úgy a hűség, a szöveghez ragaszkodás a ritkaságok közé tarto ik, főleg azért mert a zoltárban nem tényekről, hanem érzelmekről lévén szó ezeknek kifejezési módja sokkal inkább kihívja a költői tehetség és erő szabad kifejtését, mint amazoknál. Inkább a föeszmet ragadja ki a feldolgozó az egészről és azt formálja, gyúrja saját képességéhez, a kor viszonyaihoz, az egyház helyzetéhez mérten, mintsem hogy szolgál az eredeti szöveghez kötné magát. A mi különösen kivetkőzteti a zoltáránekeket az eredeti héber tartalmi alkotmányából, ez azon körülmény, hogy a költők itt még határozottabban, mint a krónikáknál tisztán keresztyén álláspontra helyezkednek, Isten imáadását gyakrabban cserélik fel Jézus tiszteletével vagy önkényes toldalékaikban oly jelleget iparkodnak kölcsönözni zoltáraiknak, mely által beleolvasztják alakulásban levő kultuszokba. Azért bajosabb és fölösleges hasonló részletes s beható vizsgálat tárgyává tenni azokat; elég lesz rámutatni ezen most kiemelt főbb vonásokra s csak itt-ott valamely nevezetesebb eltérésre. Nem lesz nehéz kimutatni ezeknél sem, hogy nagyjában még a Vulgata nyomán haladnak eme költői feldolgozások.

A többször említett s Szilády Áron által kiadott Régi Magyar Költők Tárában *hét* ily zoltárt találunk, melyek közül az egyiket teljesen ide fogjuk iktatni, szembe állítván vele a legújabb Kálmán-féle feldolgozást és az eredeti után készült prózai fordítást, hogy kitűnjék azon módszer, melyet a XVI. században a zoltárköltők követtek s hogyan dolgozzák fel manapság költőink ezen énekeket, a kik állítólag »az őshéber eredeti szöveg alapján... magyar versekre írják.« Nézzük egyenként.

I. Qui habitat in adiutorio. (Névtelenül egy codexben.) (I. k. LXX. db. 221.—3. l. 72 s. 91. f. a Vulgata számozása szerint 90. f.)

Hogy a Vulgátából van véve, mutatja a szó szerinti latin felírás, mely egyáltalában döntő ok eredetére nézve a legtöbb itteni darabnál. Tendenciáját a végső mondja el: »Hogy minden bizzék istenben, Amen.« A keresztyén szempont több helyen látható.

A fordítás még a hívebbekhez számítható, bár néha kitérészeket tesz, így 53.—56. s.

II. *Thordai Benedek*: XXX. Psalmus. In te domine speravi, non confundar in aeternum. Az »Juste Judex« nótájára (II. k. 246.—8. l. 72 s. 31. fej.)

Hasonló körülmények, mint az előbbinél. Számozás, felírás a latinból. Érdekes a kettős refren váltakozása. A fordítás meglehetősen. Szerepet játszik nála még az ördög, melyet természetesen mintájában nem talált. Semmi különös motívum, még a keresztyén sem foglaltatik benne; pusztán templomi ájtatosságra szánhatta.

III. *Batizi András*: XLIV. Psalmus. Domine, auribus nostris audivimus etc. (IX. db. II. kt. 71.—4. l. 104 s. 44. fej.)

Mint előbbieknél. Új nála a politikai célzás a török bajokra:

95.—96. s. Az »szegény foglyokat fogságból
Hozd ki Mahumet országából.

Valóságos imában végződik:

96.—104. s. Nem kérünk úristen érdemünkért,
De kérünk tégedet szent nevedért.
És az te szerető szent fiadért,
Ki magát adá mi bűnünkért.
Dicsőség atyának és fiának
Egyemben szent vigasztalónak,
Hálákat adunk vigalmadnak,
Mind az teljes szentháromságának.

A fordítás szintén megjárja; előfordulnak benne is parasztikus kitérések; a hol az ellenség pusztításairól van szó, nem tarthatja vissza magát az uralkodó török garázdálkodásai ellen kifakadni; a hol a nép hitehagyottságáról beszél, megemlékezik saját népe bűneiről s vallási elmaradottságáról is.

IV. *Siklósi Mihály*: LIII. Psalmus. Deus in nomine tuo saluum me fac.

Nótája: Jer emlékezzünk keresztyén népek stb. (IV. kt. 45.—7. l. 64 s.; 54. fej.)

A mennyire a sok költői kifestésből az eredetinek alaprajzát sikerül kivennünk, a héber 54. fejezet van előttünk, mert a magyar átdolgozás igen szabad, gyakran még történeti hivatkozásokra is kiterjed. Nyilván az új felekezet bátorítására van szánva:

3. — 8. s. Ime most minket az pogán népek,
Kik ellenségi az te szent igédnek,
Mint oroszlanok környül vőtennek,
Te szentegyházad ők megkörnyékezték.

Hasonlóan imával végzi, mint Batizi.

A héber eredetiből e szabad feldolgozásban alig van még egyetlen egy vers is. Ha arról szól, hogy Isten legyen kegyelmes szent nevéért, rántal Sámuel anyjára, kit meghallgatott az úr, Izraelre Egyiptomban, Jeruzsálemben és Babilonban. A költő nem az eredeti Dávid zsoltára költői fordítását akarta nyújtani, hanem egy az isten házában felzendíthető ima-éneket.

V. *Végkecskeméti Mihály*: LV. Psalmus. Exaudi Deus orationem meam (IV. 48. — 50. l. 88. s.; a Vulgátában az 54. fej.)

Alkalmasint nem a latin után dolgozta, mert maga mondja: (86. s.) Ötvenötödik dicsőítésben, mely kitélt valamely magyar zsoltárfordításban találhatta. Magából vette azon adatot, hogy Dávid ez éneket akkor 'szerezte: Mikoron . . . baráti miatt volna bánatban. Hívebben ragaszkodik az eredeti gondolatmenethez és a versek egymásutánjához, mint pld. Siklósi, de a szöveggel ébenséggel nem törődik. A zsidó alapot nem is cseréli fel keresztyén állásponttal.

Összehasonlítás kedvéért hadd álljon itt eme zsoltár s vele szemben Kálmán *) költeménye, meg az eredeti héber után készült hű fordítás prózában.

Végkecskeméti:

Istenem uram! kérek tégedet	Akarok inkább pusztában laknom,
Fordítsd reám szent szemeidet,	Vadon erdőben széllel búdosnom:
Nagy szükségemben ne hagyj engemet,	Hogynemmint azok között lakoznom,
Mert megemészti nagy bánat szívemet.	Kik igazságot nem hagynak szóllanom.

Csak rivok-sívek nagy nyavalyámban,	Éjjel és nappal azon forgódnak
Elfogyatkoztam gondolatímban,	Engem mi módon megfoghassanak,
Megkeseredtem nagy búsultomban,	Beszédem miatt vádolhassanak,
Ellenségemre való haragomban.	Hogy fogságomon ők vigadhassanak.

Hogyha énnékem szárnyam lett volna,	Látod jól Uram álnok szíveket,
Mint az galamb elröpültem volna,	Csak szemben való szép beszédekét,
Hogyha az Isten engedte volna,	De zabolázd meg az ő nyelvöket,
Annét én régen elfutottam volna.	Ne tapodják le híremet, nevemet.

*) Kálmán Károly, Dávid király Zsoltárkönyve. Budapest, 1883.

Ugyan szemeimmel jól látom őket,
Én reám való gyűlölségeket,
Fülemmel hallom káromlásokat,
Igazság ellen feltámadásokat.

Egész ez város rakva haraggal,
Egymásra való nagy bosszúsággal,
Elhíresedett az gazdagsággal,
Hozzá fogható nincsen álnoksággal.

Gyakorta köztök gyűlések vagynak,
Özvegyek, árvák nagy bosszut valnak,
Isten szavával ők nem gondolnak,
Mert jószágokban felfuvalkodtanak.

Keserűségem ennyi nem volna,
Ha ellenségtől nyavalyám volna,
Bizony könnyebben szenvedtem volna,
Magamat attúl megóhattam volna.

Én barátomnak az kit vélek volt,
Nagy nyájasságom kivel együtt volt,
Jó hírem, nevem, tisztességem volt,
Főellenségem most látom hogy az volt.

Csuda szerelmét én hozzám láttam,
Kivel sokáig mind együtt láktam,
Az istent véle együtt szolgáltam,
Íly álnokságát soha nem gondoltam.

Keserű halál szálljon fejére
Ellenségemnek itéletére,
Álnokságának büntetésére,
Hitelenségnek kijelentésére,

Én pedig uram hozzád kiáltok,
Reggel és délbe, estve könyörgök,
Megszabadulást te tőled várok,
Az ellenségtől, mert igen félek.

Megszegték ezek esküvéseket,
Régen elhagyták az ő hűöket,
Nem hiszem immár egy beszédekét,
Mert megpróbáltam hitetlenségeket.

Ezeknek szájak zsirosh az vajnál,
Síkosh ajakok az faolajnál,
Élesb az nyelvek az éles kardnál,
Szájokban nincsen egyéb álnokságnál.

Te azért lelkem gondolatodat
Istenben vessd bízodalmodat,
Rólad elveszi minden terhedet,
És meghallgatja te könyörgésedet.

Igaz vagy uram itéletedben,
Az vérszopókat ő idejekben,
Te meg nem áldod szerencséjekben,
Hosszu életek nem lézen ez földön.

Az igazakat te mind megtartod,
Az kegyeseket megoltalmazod,
Az szegényeket felmagasztalod,
Az kevélyeket alá hajgálad.

Ha egy kevés megkeserited,
Az égű tűzben el-betaszítod,
Nagy hamarsággal onnét kivonszod,
Nagy tisztességre ismét felemeled.

Kálmán:

Hallgasd meg Isten hű imámat,
Ne vedd meg e fohászzkodásimat,
Figyelj reám, hallgass meg engem,
Az ellen im lelkemre támadt,
S ádáz szorongatásai miatt
Bűbánát sujt e küzelemben.

Ők lelkeket kétségbe ejték,
Remeg szívem e test, e pusztá váz
Között, leszálta már reája,
Le a halálos bús verejték
És rettegő felettem itt tanyáz,
A kínok szörnű éjszakája.

Kérdem, ki ad miként galambnak,
Ki ad nekem oly égi szárnyakat,
Hogy elrepüljek más vidékre,
Hol nyugton élve, ment maradjak,
Puszták ölén, ott az árny alatt,
Hol vár az ádv, az anyhe béke.

El innen e város zajából,
Hol éjjel-nappal rát bűn árja forr
Körötte vész, fölötte átok,
Közötte baj, hozzája járnál
Nyílt jogtalanság, rondaság, nyomor,
Szűnetlen uszorák, esalások!

Ah! hogy ha ő, a fondor-ellen
Nyilván gyalázott volna engemet,
Én őrizkedtem volna tőle,
Ha nyíltan támadt volna engem,
Régen találtam volna menhelyet,
Kitértem volna ő előle.

De benne bízam én egészen,
Együtt lakom volt lelkem jobb fele.
Oly járatos volt asztalomra,
Együtt menénk templomba szépen,
Hogy sujsa őt az Isten átka le
Rút életével a pokolba!

Bizvást remélj nagy Istenedben,
Ő jót kegyel s kegyelme szent, örök,
Jót áldasz Isten, a kegyetlen
Csalárdot, vérszopót pediglen
Éltök virágiban Te megtörőd,
Uram, bízom kegyelmeidben!

Eredeti után:

2. Figyelj Isten imámra és el ne rejtőzködj könyörgésem elől.
3. Ügyelj rám és hallgass meg engem; bolyongok panasomban és jajgatok.
4. Ellenség szavától, gonoszak szorongatásától; mert reám háritanak nyomorúságot és haraggal üldöznek engem.
5. Remeg szívem keblemben és halálnak félelmei szállanak rám.
6. Félelem és rettegés jön belém; és elborít rémület.
7. Úgy hogy azt mondom: bár volna szárnyam mint galambnak; elszállhatnék s megtelepedhetnék.
8. Lám messzire távoznék, pihennék a pusztában; szeläh!
9. Óh bár siethetnék menedékre nekem; forgószél s vihar elől.
10. Semmisítsd Istenem, osszad meg nyelvöket; mert láttam erőszakot s perlekedést a városban.
11. Nappal s éjjel kerengetik falain; nyomor, vész van benne magában.
12. Pusztulás benne és nem tágit piaczáról elnyomás és család.
13. Mert nem ellenség gyaláz engem, hogy eltűrhetném; nem az ki gyűlöl engem, vett erőt rajtam, hogy elbűnék előle.
14. Hanem te, ember velem egyformáju (egyzenértékű): barátom s meghittem.
15. Kivel együtt mi édesdeden terveltünk, jártunk isten házába zajongással.
16. Zúditó halált reája, süllyednének élve az alvilágba, mert gonzság van lakásukban, belsejükben.
17. Én az Istenhez kiáltok és az örökkévaló megsegít engem.
18. Este és reggel és délben panaszkodom s jajgatok és ő meghallja szavam.
19. Megváltja békében lelkemet az ellenem háborútól, mert sokan voltak ellenem.
20. Hallja az Isten és megfigyeli őket; Ó, ki öszkedet óta trónol — szeläh — őket, kik előtt nem lé-

Imázni szoktam Istenemhez,
A nap estvéjén, hajnalán, delén,
Kitárom Őelőtte keblem
S Ő nyugtot ad, ah Ő kegyelműz,
Hogy enyhét, üdvöt élvezendjek én,
Bármennyi volna is az ellen.

Mert Istenem mindenben uralgván,
Bosszuállásra nyújtja a szent kezét,
Boruja éri, nem derűje,
A bős szentségtörőt, im ajkán
Lágy mint a vaj az ömledő beszéd,
De törődés minden betűje.

- tezik változás s kik nem félnek 23. Vesz az Örökkévalóra kívánsággal
Istent. és ő ellát téged; nem engedni
21. Kinyújtja kezeit meghittjeire, inogni soha az igazságot.
megszegi frigyét. 24. Te pedig Isten lesülvested őket
22. Simák szájának tejfeles szavai, a romlás vermébe; a vérontás és
de háború az ő szíve; lágyabbak család emberei felét sem érik el
szavai vajnál, de azok meztelen (éltök) napjainak és én benned
kardok. bízom.

VI. *Battyáni Orbán*: Psalmus 32. Nótája: Árpád vala fő az kapitánságban. (II. db. IV. kt. 54.—6. l. 72 sor. Eredeti héber számozás szerint a 33. fej.)

Ismét megtaláljuk benne a keresztyén színezetet. Szereti a gondolatok összevonását vagy kibővítését, de azért elég híven követi az Irás szavait.

Ő is azért választotta e zsoltárt fordításra, hogy benne bizohalmot nyerjen Istenhez s vele vigasztalódjék, a mint elején és végén olvasható.

»Bizodalunk az hatalmas Istenben« és »Bizodalmit helyezettte Istenben.«

VII. *Névtelen*: CIII. Psalmus. Benedic anima mea Domino (IV. 71.—4. l. 112 s. 103. zsoltár.)

Ezen darabbal a költő »Keresztyén népet ezekre inté(k)«, t. i. »Hálaadásra ötlet serkengeti.« Számos utalás van e szabad átdolgozásban a régi zsidó-történetre, de még több az új-testamentomra s annak tanaira. Aposztrofálja az angyalokat, a fejedelmeket mint Tinódy egyházi népeit és a szegén községet mint Sikkósi, melyet különösen buzdít:

»Gyakran hallgassd Isten igéjét,
Töléd is Isten úgy dicsértessék,
Hogy alábbvaló mindennél te se légy«.

A bibliai történeti énekek és zsoltárok között középpállást foglal el, mint már fennebb említém, *Tolnai György*-nek egy költeménye: Az Szent Jóbról, (Nótáját keress: avagy szabjad erre: Laknak vala régenten stb. IV. kt. 57.—68. l. 348 sor. Jóh könyvének kivonata), melyben nagyrészt az Irás alapján elmondja az »istenfélő nagy szent ember« élte történetét, s kisebb részben pedig azon párbeszédeket, melyek közte s barátai között lefolytak. Tendenciája, vagy mint Greguss Ágost mondaná, eszméje:

345.—8. s. Az szent bibliából versekben írta
Az Nagy Tolnai György magyaról írta,
Kivel magát vigasztalni akará,
Titeket is isten segítsen arra.

Tolnai éles szemét ki nem kerülte, mily kiapadhatatlan forrása e férfiú élte története a legnemesebb s legmagasztosabb tulajdonságoknak, erényeknek. Nem is mulasztja el az eredményeket költeménye vége felé felsorolni:

337. s. kk. Példa legyen az szent Jóbnak ő dolga,
Kazdagoknak, szegényeknek jó példa,
Isten ellen marhátok elvesztében,
Ne zúgódjatok az ti szívetekben.
Hálaadásokkal csak szenvedjétek,
Az istennek nagy hálákat adjatok,
Ő adta ajándékát úgy birjátok,
Lelketeket csak istenre bízátok.

A hol alkalma nyilik, ott ő is keresztyén érzelmeinek a tudásának enged, pd, »Ajándékozá mint fiát az isten« stb.

A nevek átírása a Vulgátára engednek gondolni, de vannak az adatok között olyanok, melyekből kitetszik, hogy ismerte a Szeptuagintában a könyv vége után következő apokrif verseket melyek szerint Jób azonos Jóhábbal. Ezen Jóhá t. i. Edóm királya volt és Ábrahámot származik. Ábrahám fia ugyanis Izsák; ennek fia Jákób; ennek fia Ézsau; ennek egyik fia Reuél; ennek fia Zerakh; ennek fia végre Jóhá, tehát csakugyan: »Ábrahámnak ez ötöd unokája« (9. s.). (L. különben erről Ewald, Das Buch Jjob. Göttinga, 1854. 17. l.) Ha ezen adatokat nem is közvetlenül a Szeptuagintából merítette, úgy bizonyára valamely más latin fordításból. Erre mutat az »Usitides föld« is, mi latin átírása a görög Ausitidesnek, de a Vulgátában az eredeti Uez használtatik. Hogy Jóbnak »Vezetékneve . . . Sair vala«, Ézsaura vezethető vissza, ki Szeir (v. magyarítva Sair) hegyében telepedt le. (Móz. I. k. 36. 8.)

21.—4. s. Hogy Jób gazdagsága idejében

»Mindennap házából kinégyen vala,
Az pogánok kiket megölnek vala,
Koporsóban azokat szerzi vala,
És nagy tisztességgel temeti vala,«

tulajdonképen Tóbiásról mondatik; (I. Tóbiás 2. fejj., a hol hivatkozás van Jób efféle tetteire a 13. és 15. versben.)

Több vonatkozással találkozunk kora egyes jellemző vonásaira is, mint másoknál. (129.—132. és 173.—176. s.)

»Vajha ti gazdagok ezt gondolnátok
Ez nagy szent embernek kárát tudnátok,
Az istenre ti mindent hagyhatnátok,
Károtokon sokat nem bánkódnátok.«

És
Őh te Sátán, minden gonoszság ura,
Álnokságnak, nyavalyának tassolya,
Felindítád istent az szent jámborra,
Ezenképen jársz nekünk romlásunkra.

3. Vegyes tartalmu énekek.

Ezen csoportba azon költeményeket sorozom, a melyeknek felírása, czime nem árulja el, hogy bennök legalább részben bibliai tárggyal fogunk találkozni, a melyekkel tehát nem is főcélja a költőnek ama szent-írási elbeszélés vagy megemlékezés, hanem a melyekben valamely határozott célból bibliai momentumokra hivatkozik mint eszközre, bizonyítékra. Ezen költői darabokban az Írásból vett egy vagy több részlet nem öncél, hanem eszköz. A főszeme kivételére eme részlet csak bele van vegyítve. Az egyházi állapotok ecsetelése önkéntelenül eszébe juttatja a költőnek a régi zsidó vallás-államban uralkodó viszonyokat, melyekkel összehasonlítja a saját korabelieket. Nemkülönbön kerestek azután hasonlatosságot a régi héberek idejéből politikai helyzetükhöz, melyre unos-untalan készítette őket a török kényuralom. Ezen visszás politikai állapotok az egyházi zavarok után legtermékenyebben hatottak ama kor költőire, kik majd keserves panaszokba törnek ki a pogányok tűrhetetlen járma ellen, ezek az u. n. jeremiádok, majd visszakiváncsozván egy jobb időbe rendszeres összehasonlítást szönek a két kor között. De ezeken kívül is vannak még oly költészeti termékek, melyek általános emberi félszagséget vagy valamely társadalmi intézményt a biblia fényében tekintenek. Messze túl vinne az elének szabott korlátokon, ha mindazt fel akarnók itt sorolni, a mi az említett szempontok alá esik; azért csak a kiváló 37 költeménnyel akarunk röviden megismerkedni.

Budapest.

HERZOG MÁNÓ.

(Befejezés a jövő számban.)

IRODALOM.

SZOMBATOS ÉNEKEK.

Szombatos codexek. *Dr. Nagy Sándortól.* Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. Kiadja a Magy. Tudományos Akadémia. Budapest, 1884.

Hol van a ti kátétok? kérdi tőlünk ellenség és jó barát, a mint a zsoltár-énekestől kérdezték: Hol vagyon a ti istenek? Feleletünk is a zsoltár szavai lehetnek: Szemetek van és nem látjátok; fületek van és nem halljátok.

Alig mult esztendeje, hogy e folyóirat másfél százon fölül sorolt fel oly munkákat, melyek a zsidók vallástételeit és erkölcsi törvényeit foglalják magukban, magyar nyelven is tiznél többet. De a legklasszikusabb zsidó kátéről megfélekedett, arról, hogy már ide s tova 300 esztendeje hirdeti magyar nyelven a magyar népnek, hogy hol vagyon a zsidók istene, hogy mit kíván és mit parancsol, szóval a zsidó vallást és a zsidó erkölcsiséget. (Az is igaz, hogy e káté szerzőit és főhivait ezelőtt már 250 esztendővel halálra hurezták). E háromszázados klasszikus zsidó káté a szombatos-kodexek.

De kik a szombatosok s mi kodexaik tartalma?

A szombatosok az egyetlen vallásos felekezet, mely magyar földön termett.

A magyar nép — tudjuk — nem hajlik a vallásos fanatizmusra, s lelke soha sem volt hitábrándoknak termékeny talaja.

A középkorban nem halljuk a skolasztikusok szórszálbasogató vitáit, szerzetes s világi papok gyűlölködő harczát, s az újkorban nem látunk lépten-nyomon egy-egy új szektát fölbujározni.

De mint az egyes emberben — legalább pillanatokra — föltámadhat a természetétől legeltérőbb érzelem, úgy hazánk történetében is van egy korszak, melyben a magyar nép teljes lélekkel c ügg a theologiai harczokon és vallásos ábrándokon. Ez a

kor körülbelül egy századig tart a mohácsi vésztől kezdve. — Ez idő hitéletét legtanulságosabban példázza Dávid Ferencz pályája. E kiváló férfiú a mohácsi vész táján még mint jámbor szerzetes élt Kolozsvár egyik kolostorában. De majdan otthagyja a kolostort s a templomi szószékről hirdeti Kolozsvár népének Luther hitét. Ámde csak egy évtizedig lakja mint *lutheránus* pap, hites társával együtt a parókiát, mert arról győződött meg, hogy Kálvin János egyedül van hivatva az evangéliomot magyarázni és ékes-szólásának befolyása alatt a kolozsvári gyülekezet *kálvinista eklezsiá* alakul; a község gyarapodik, míg végre a fejedelem is udvari papjaul választja a lelkes hitszónokot.

Nemsokára azonban az udvarba egy nagytudományú olasz vetődik, a kit országról-országra üznek, mert nem akarja hinni a szent-háromságot. Alig ismerkedik meg ez idegennel a még mindig ifjú módra hevülő Dávid Ferencz, azonnal áthatja az olasz által hirdetett tan igazsága, e tan mellett emeli szavát a templomban és nemsokára megalakul Kolozsvárt az első *unitárius* község.

Dávid Ferencz azonban itt sem állapodott meg. A mint lelkében megingott a feltétlen hit, kételkedő szelleme mindig tovább hajtotta, előre, előre; az Istentagadás vádjá alatt börtönbe zárták, a hol el is halt e fényes tehetségű és vakmerő szellemű férfiú.

Eössy Andrást, előkelő székely nemest mondják elsőnek, a ki a szent-háromsággal együtt az új testamentum szentségét is elvetette s kinyilatkoztatta, hogy csupán az ó-szövetség parancsolatai kötelezők. Eössy nem maradt követők nélkül; csakhamar Székelyföldön szerteszét megcserélték a vasárnapot a szombati ünnepel és előállott a szombatosok felekezete.

Igy az egymásután fejlődő lutheránus, kálvinista, unitárius felekezetek mind jobban közelednek az ó-szövetség szelleméhez, míg végre a szombatos felfogás teljesen azonosítja magát vele, sőt a mit az előzők nem tettek, a szombatosok később ellenséges állást foglalnak el az evangéliummal szemben.

A szombatosság fejlődésében is két korszakra találunk. Kezdetben a XVI. század végén még a kereszténység földjén állanak, ámbár csak gyöngye gyökerek fűzik hozzá.

A korábbi himnuszok Krisztust nagy prófétának mondják, kit isten azért küldött, hogy az ó-testamentumi törvényeket újra magyarázza, sőt ki is pótolja; de magasztos munkáját nem vihette végbe, mert a zsidók nem vették be tanítását. Ezért vissza-

szállott az égbe, míg el nem jő az ő ideje, az *utolsó, a nagy szombat, a valóságos újszövetség*, mikor Krisztus valóban elfoglalja Dávid székét és uralkodik az összes népeken.

De — úgy látszik — Péchy Simon halálával megváltozik e felfogás. — Krisztus ekkor már nem próféta, a föltámadáskor nem itél elevenek és holtak fölött, hanem ekkor a szombatosok, mint a zsidók, más messiást várnak. Hogy a szombatosok vallásos nézetét mi terelte e fejlődés útjára, még nincs kimutatva. — Talán nem akarták tovább messiásuknak tisztelni azt, a kinek nevében őket börtönbe vetették, halálra üldözték. Vagy lehet — és ez valószínűbb — a spanyol zsidó felekezettel ismerkedtek meg, mely a török birodalomból Erdélybe is behatolt, s a zsidókkal való közvetlen érintkezés őket magukat is zsidókká tette; legalább elfogadják a spanyol zsidók legtöbb szertartását és beviszik istentiszteletükbe a spanyol vagy szefárdi imádságos könyv magyar fordítását.

Azonban e történeti fejtegetés nem illet minket, sőt ezúttal arra sem vállalkozunk, hogy Nagy Sándornak számos tévedését és némi elfogultságát helyreigazítsuk; mi e sorokban a szombatos kodexekből csak azt akarjuk kimutatni, hogy ez a speciális magyar felekezet milyen vallási és erkölcsi elveket von ki a zsidó vallásos iratokból, szóval a szombatos énekeket úgy akarom föltüntetni, mint az első zsidó kátét magyar nyelven.

Hitők a legtisztább *egyházhit*. Istenök egyedülvaló, mindenható. Istenök a szerető, végtelen irgalmú, kegyelmezni mindig kész atya, ki nem akarja a bűnökért az emberiség romlását, sőt ellenkezőleg mind több s több népet — így őket is, *Japhetnek pogány maradékát*, rátéríti az igaz törvény útjára; a bűnösökön nem áll bosszút, de *térő napot* enged nekik és »erős kezét-karját látogatás napján csak avval viselteti, ki a végső időkgig meg nem javult, sőt folyton az ő igaz híveire tört.«

Istenök, nem egy kiválasztott népnek istene, hanem az egész emberiségé; hiszen »szent törvény-könyvében törvény... tartására, mint zsidót, úgy pogányt

Nagy szeretettel hívja,

Mindkét élet jóvát zsidónak, pogánynak

Csak törvényből ajánlja. —

Ha isten szent, akkor híveinek, mint a zsidó-törvény parancsolja is, szenteknek kell lenniök. S valóban a szerető, az irgal-

mas istenhez csak akkor tartják magokat méltóknak, ha jámborak, szelídek, ha megtisztulnak a kevélység, a *negédség seprejétől*. — A legnemesebb érzelmeiket táplálják felebarátaik iránt, sőt még az oktanlan állatok iránt is, hiszen a szombatot egyért azért is ünneplik, hogy legyen a barnoknak is nyugvó napjok. Általában azt vélik, hogy ünnepet valójában csak *szegényeknek jöltartásával* ülhetnek, s úgy, ha *kezüket az nap alamiznára nyitják*.

Sátoros ünnepkor pedig, mikor a nyár gazdag termésit csűrbe takarítják, a mennyei atyának úgy adhatnak legméltóbban hálát, ha a termésből »*jövevény, árva, özvegy részt vett.*« Az isten megkívánja, hogy mikor a gazdag örvend,

... mást is örültesen

Minden javiból szegényt részeltessen; ;

hogy

»Ruhátalan rongyos hideg téltre kelve
Ne láttassék közöttük.«

S mily nagy különbség a protestáns és a százszor több üldözést és nyomást szenvedő szombatos között. Amaz keblében engesztelhetetlen gyűlölettel, azon imádkozik istenéhez, hogy ellenségeit *vaspörülllyel törje össze*, a hitnek más útján járókat *rontsa szét, mint cserépedényt*. Addig a jámbor szombatos kínjai közt arra int:

»Könyörögjünk. . . tiszta, bűzgó szüüből
Azokért, kik üldöznek.«

Valóban, a szombatosok hit- és erkölcsstanát általánosságban hívebben nem jellemezhetjük, mint ha Lugossy Józsefnek szép szavait idézzük, a ki először foglalkozott behatóbban a szombatos felekezettel és először ismertette nagybecsű énekeiket.

»Istenről, tökéleiről, munkáiról s imádásáról — úgymond — e felekezet a legméltóbb, igazabb s tisztább fogalmakkal birt, s midőn a fölény dicsőségét, fenséges voltát énekli, midőn teremtményeinek irántai viszonyát, imádási kötelességét, ragaszkodását, fiúi bizodalmit festi, kifejezéseinek oly keleties pompájában árad, melyhez hasonlót csak a bibliai hagiographák legszebb darabjai mutathatnak föl.«

De némi elfogultságtól Lugossy sem ment, midőn jellemzését így folytatja: »Erkölcstudományuk, a Krisztus fenséges tanjai által meghihletett zsidó-erkölcsstan, egyike a legtisztábbaknak,

melyben a zsidó önzés a keresztyén alázattal és szeretettel mér-
sékeltetik.*

Nem, ez nem áll. A szombatosok fenséges erkölcsi elvei, magasztos morális szabályai között nincs egy is, mely ne zsidó-vallásos iratokból hatolt volna hozzájuk. De e tévedésért Lugossyt nem igen érheti vád, hiszen hitvorsosaink jó része nincs más véleményvel a zsidó tanokról, sőt néhány évvel ezelőtt magam is utána mondtam Lugossy szavait. *)

S Lugossynak még egy tévedését kell helyreigazítanunk, melyben Nagy Sándor szegődik társául. Hasztalan keressük — mondják mindketten — himnusaikban azon hatalmas érzelem hangjait, mely a legrégibb időkől fogva maig folyvást zengett nemzeti liránkban, t. i. a honszeretet érzelmeit. A többi vallásfelekezet énekszerzői a hagyományos felfogást követve, egyházi lírájukba erős hazafias érzést olvasztanak; ellenben a szombatos költő nemzetéről, hazájáról mélyen hallgat.

Lugossy maga is menteni igyekszik a szombatosokat, midőn e jelenségnek ilyen magyarázatját adja: »Az ő szemeik inkább egy képzetes haza felé, a szentek laka, Jeruzsálem felé vagnak irányozva s a Messiás utáni esengés feledtetni velők a földi hazának emberien édes kötelekeit; mi is természetes kifolyása szintűgy tanaiknak, nevezetesen, évezredekmi (chiliasztikus) reményeiknek, mint azon szomorú nyomatásnak, melyet a türelmetlenség s üldözés lelkétől ki kellett állaniok.«

De a szombatosoknak e mentetetésre nincs szükségök, mert ujabbán ismertetett kodexekben több oly énekre akadunk, mely igaz hazafi érzelmeiket hangoztat vissza, sőt egyikben ott olvashatjuk — majdnem szó-ról-szóra — azt a hatalmas, hazafi panaszszal tölt jeremiádot, mely a protestánsok és unitáriusok ajkán már a XVI. század második felében fölhangzott:

»Emlékezzél mi történék, uram, mirajtunk!«

Lugossy tehát téved, midőn azt hiszi, hogy a szombatosok szívében a vallásos rajongás mellett nem fért volna meg a hazafi érzés is. — Tévedése könnyen érthető, még igazolásra sem szorúl, mert Lugossy a szombatosoknak csak egy csonka énekgyűjteményét ismeri és ebben valóban nem is találunk hazafias költeményekre. De mikor Nagy Sándor ismétli Lugossy véleményét,

*) Lásd: Kardos Albert. A XVI. század lírai költészete. 40—45. ll.

sőt még erősíti, az már nem tévedés, az már elfogultság. Mert ő már az összes szombatos kodexeket végig olvashatta és bennök a honszeretetnek nem egy nyilatkozatára találhatott volna. Sőt talált is, jelen munkájában idézi is s mégis néhány lappal később azt állítja, hogy a szombatos »tisztán buzgó hívő, minden legesekélyebb hazai vonatkozás nélkül, mintha a föld, melyen él, nem volna édes hazája.«

Pedig milyen szép, milyen megható Péchy Simonnak fegyver ellen való imádsága, mely valóban a reformáció felfogását tükrözi és melyben a XVI. meg XVII. század vallásos és hazafias érzései éppen úgy egybeolvadnak, mint a protestáns és később a katolikus énekekben. Akár Farkas András vagy Zrínyi verseit olvasnók.

»A Szent Úr hozta ki nagy ereje által az ő népét Izraelt az Egyiptomból, a kemény sacczoltató rabságból csudálatos nagy ereje által és letelepíté őket, a Szent Atyáknak ígért örökségébe. A Szent Úr Isten cselekedte azt is, hogy a Magyar nemzetét messze földről elhozta, és itt ezen a földön letelepítette és drága szentséges szent Törvényét is tudniok adta. De szent akaratodat és kívánatos szent Törvényedet megvetettük, és ezek szerént nem jártunk, hanem ez világnak mindenféle gonosz cselekedete szerént éltünk, kiért óh Uram Isten, mi reánk és a mű országunkra idegen nemzetet hozál, és azoknak sacczoltató és nyomorgató súlyos igájok alá vetettél stb. . . . «

Mindezt Nagy Sándor maga idézi, de azért teljes bátorsággal hangoztatja, hogy a szombatos mintegy megtagadva társadalmi kötelezettségeit megelégedezik nemzetéről, hazájáról. De mi színtoly bátorsággal visszautasítjuk e vádat, mert magok a szombatos énekeskönyvek fényesen bizonyítják, hogy a szombatosok, e legelső magyar zsidók, megmaradhattak a magyar haza hű fiaul, ha a zsidó hit- és erkölstan elveinek hódoltak is.

Debreczen.

KARDOS ALBERT.

KIRÁLYSÁG ÉS ÁLLAM A RÉGI IZRAÉLBEN.

Königthum und Staatswesen der alten Hebräer nach biblischen und talmudischen Quellen bearbeitet. Eine populär-wissenschaftliche Studie von Moritz Ehrlich, Oberrabener zu Rechnitz, Szombathely, 1885.

A zsidó történelem bibliai korszaka, melyben »királyok uralkodtak Izráelben«, a tudományos kutatás barátjai részéről a történelmi tudat felébredése óta nem csak azért részben kiváló figyelemben, mivel az ókori civilizáció egyik legjelentősebb tényezőjének fénykorát képezi s a zsidó népet nemzeti öntudata és aspirációi, hatalma és kulturai törekvései delelő pontján találja: de főleg azért is, mivel a királyság intézménye csaknem egyidejűleg létesül ama nemzeti központtal, mely a vallásos élet az egyes hívőkben töredezett sugarainak gócpontjául szolgálni volt hivatva. A királyi trónussal csaknem ugyanazon időben vettetik meg az egyisten állandó oltárának alapja. Emeli még e korszak érdekességét a következményeiben oly nagy fontosságú tény is, hogy a nép szellemi erőinek központosítása, melyet Sámuel az általa alapított prófétai iskolákban megindított, a királyság intézményével még nagyobb lendületet vett, s megteremté ama szent irodalmat, mely a művelt világ közkincese gyanánt közkézen forog, s mely félremagyarázhatatlanul jelöli meg a zsidó nép helyét az emberiség műveltségi történelmében. Hiszen »az Irás népét,« a mint Muhammed és az arabok találóan nevezik a zsidó vallás követőit, már aránylag csekély számuknál fogva is, nem annyira a külső hatalom öregbítésére, népek meghódítására és földfoglalásra, mint inkább az egyisteniség eszméje győzelmének kivívására utalta ok-szerűen a világtörténelemben megjelölt küldetése. S ezen szellemi győzelem kivívására hathatós eszközzel bírt ugyan a nép a királyság intézményében, de öncézlnak nem tekintetett, alá volt az rendelve egy magasabb czélra, az istentudat megerősítésének, »nehogy eltérjen a parancsolattól jobbra vagy balra.« A királyság intézménye isteni intézmény, s megszűnik azzá lenni, mihelyt annak képviselője a vele karöltve járó hatalommal visszaél, vagy hivatását szem elől téveszti, félreismeri.

A királyság intézményének ilyen értelmezése magyarázza meg Sámuel prófétának a királyt követelő néppel szemben követett habozó magatartását, minek nem a sokat említett hierarchikus hatalomhoz való ragaszkodás, mely nézet szerző-

ben is talált szószólóra (39), sem a nép elméje fölött gyakorolt papi egyeduralom sugalta féltékenység (Rotteck, Weber G., Held és Corvin) az oka, hanem úgy ennek mint a későbbi prófétáknak a királyi tekintélyt tekintetbe nem vevő, sőt megtorló felszólalásai csakis ama magasabb czéllal okolandók meg (V. ö. Maybaum, die Entwicklung des israel. Profetenthums 30. és 35). Hogy az ó-héber nép génuszának a monarchikus kormányforma felelt meg leginkább, a mondottakból is önként folyik. »Az egyeduralom a földön tükörképe az egyeduralomnak az égben.« Egy az isten, és hatalmának és dicsőségének megtestesült letéteményese is csak egy. Szükségtelen azért, nézetünk szerint, az ó-héberek kormányformáját egyiptomi, perzsa, syriai stb. minták szerint keletkeztetni, s a zsidó király képét a keleti despoták hasonmásai szerint konstruálni, de teljesen rá illenek a héber népre a tudós szerző szavai: »egy ily intézmény mélyen gyökeredzik az emberi szívben, annak fennmaradása szorosan van összenőve a nép lelkével« (7). S ez igazságot beható szakavatottsággal és elismerésre méltó buzgalommal fejtegeti szerző a felirásban jelzett jeles értekezésében. Grätz, Jahn és Saalschütz nyomdokaiban haladva a talmud és midrás, valamint Maimuni idevágó értekezéseinek körültekintő s alapos kiaknázása közben a meggyőződés meleg hangján adja elő a királyság történetét az ó-hébereknek, tekintettel az állam-alkotmány fejlődése főbb mozzanataira, ismerteti a királyi hatalom jelvényeit, a pálczát, a trónust, kiterjeszkedik a király jogainak és kötelességeinek tüzetes tárgyalására, a koronázás illetve a felkenetés aktusára, s az egész értekezésen áthangzik a magyar nemzeti szellemen üdvösen működő lelki pásztor hazafias felkiáltása: »Éljen a király!« S a mit a műnek különösen érdemeül rónunk föl, az a szerzőnek az önmagán és a feldolgozandó tudományos anyaga felett uralkodni tudása, mely nem kérdedik másod forrásokból vett s félig emésztett idézetek halmazával s eleve lemond azon kecsgettőlkülátásról, hogy a szakavatatlan bámulatát keltse, a szakavatott pedig a munkát mint izetlen és élvezhetetlen valamit félre tegye. De e dicséretre méltó önmérséklet mellett nehezen nélkülöztük helylyel-közzel az Ewald, Stade és Wellhausenre való hivatkozást, nemkülönben a Grätzre való utalást (a 8 és 78. l.) s Löw Lipót jeles értekezésének fölemlítését a »korona és fejdísz« különféle nevezeteiről (I. B. Chananja, 1866. évf.)

Midőn végezetül még fölemlítjük, hogy szerző a zsidó nép dinasztikus érzésének, mely sokban összeesik a nemzeti szellemmel magával, a hol csak szerét teheti, lelkes szavakban ad kifejezést, s a király személyéhez való ragaszkodását *mint azt ösöktől öröklött szent hagyományt* tünteti föl, nem tehetjük, hogy ide ne iktassuk a magyar történetírók kongresszusa elnökének Ipolyi Arnoldnak a nemzeti szellemről mondott szavait, melyek szerzőnk állításának támaszul szolgálnak: »Annyi kétségtelen, hogy nemzeti szellemet sem octroyálni, sem negédelni nem lehet. Századokon és ezredéven át kell erre képződni és nevedkednie a nemzetnek. *Rendesen régi kultú hagyományos öröksége az a népnek, eredménye történetének, melyet történelme összes lapjai eredete óta beszélnek.*«

Nagy-Becskegek.

KLEIN MÖR.

IRODALMI HOLMI.

Zsidókról szóló görög föliatok. — Severus zsinagógájának tórája. — A három éves cyclus és a midrás. — Új Pesziktá.

A *Revue des Études Juives* X. kötetében (74. s. köv. II.) Reinach Salamon, kinek a Rufina smyrnai zsidónőről szóló görög föliat ismeretét köszönjük (I. M.-Zs. Sz. I, 115.), az utolsó években Kisázsiaiban és máshol föltalált görög föliatokat közöl, melyek zsidókról szólnak és rövidségük dacára elég érdekesek. Hypaepa, lydiai város romjai között találtak egy két szóból álló s a II. vagy III. századból való föliatot: *Ἰουδαίων νεωτέρων*, azaz »a zsidók ifjabbjai.« Pontosan nem lehet e kifejezés értelmét tudni. Megfelel neki azon jelző, melyet egy Lyciában talált koporsón (a IV. vagy V. századból) olvastak egy zsidónak neve mellett: *Ἰουδαίων νεωτέρων*. Lehet, hogy a zsidó községek tagjai életkoruk szerint »öregre« és »fiatalokra« oszlottak. — Magnesiában egy Straton nevű zsidó, Tyrannos fia, siremléket készít magának, nejének és gyermekeinek. — Egy Cariában lakó zsidó így nevezetetik: Nikétas, Jason fia, a jeruzsálemi (*Ἱεροσολυμίτης*). — Berytos (Beirut) városában találtak egy Sámuel nevű selyemgyáros sírföliatát, kinek atyja szintén Sámuelnek nevezetetik. — Saloniki mellett találtak »Ábrahám és felesége Theodota« sírját.

*

Nem föliaton, de egy kéziratban tett érdekes fölfedezésről tesz jelentést *Epstein A. a Monatschrift* augusztusi füzetében. A kézirat maga régen ismeretes, Rapoport és Zunz foglalkoztak vele s kimutatták, hogy az a XI. században Narbonneban élt híres Mózes Haddarsannak midrásszerű kommentárja a Genesishez. Mindazonáltal a nevezett valamint más tudósok figyelmét kikerülte a nehezen olvasható kéziratnak talán legérdekesebb helye, melyről csak most nyerünk tudomást. E hely Gen. 45. 8-ra vonatkozik és eltérő olvasatokat közöl a tóra szövegének 32 verséhez ily bevezetéssel: »Ez egyike azon szavaknak, melyek irva vannak a tórában, a mely Jeruzsálemből vitetett a fogságba és Rómába hozatván őriztetett Asverus (אסברוס) zsinagógájában.« Midőn magára az érdekes czikkre utalom az érdeklődőket, csak azt jegyzem meg, hogy Asverus, mint a szerző helyesen fejtegeti, Severus császár (a III. század elején), a talmudnak Antoninusa, de az itten említett római zsinagóga alkalmasint nem azért viseli nevét mert ő építette, hanem csak az ő tiszteletére nevezték így Róma egyik zsinagógáját. Tudjuk ugyanis a föliatok nyomán, hogy hasonló módon szokták a Rómában lakó zsidók a császárok korában zsinagógaikat elnevezni. Így ismeretes egy zsinagóga, mely Augustus, egy másik, mely Agrippa, egy harmadik, mely Volturnus nevét viselte (I. erről *Hild* jegyzetét a *Revue des Études Juives* legújabb füzetében, XI. köt. 26. l.). Elképzelhetjük hát, hogy volt Rómában egy Severusnak a zsidóbarát császárról is elnevezett zsinagóga.

*

Ugyancsak a *Monatschrift* augusztusi és folytatólag szeptemberi füzetében igen figyelemre méltó fejtegetést találunk *Theodor I.*-től a pentateuchusi midrásmunkák fölosztását illetőleg. Bebizonyítja azt a liturgia történetére is fontos tény, hogy a midrások, pl. a Berésith rabbá, a Tanchuma, szakaszai, a három éves cyclus szentírási szakaszait követik. A három éves cyclus, azaz a tórának oly fölosztása, mely szerint három év alatt fejeztetik be szombatunkinti fölolvasása, tudvalevőleg Palesztinában, a midrásmunkák hazájában volt szokásos. E fölosztás a masszorában az úgynevezett »szedárim«-ban lett megörökítve.

*

Végül még egy fölfedezésről tesz említést, melyet a midrás terén híresztelnek. Alig hogy az elveszettnek hitt és csak ide-

zetekből ismert régi Tanchuma megjelent, Buber nagybecsű kiadásában, egy új, eddig nem ismert *Peszikta* megjelenése van kilátásban. Friedmann M., Bécsben élő hazánkfia, ki a régibb midrás körül nagy érdemeket szerzett, az általa és Weisz I. H. által kiadott *Béth-Talmudban* hirdeti, hogy egy 1531-ből származó kéziratból ki fog adni e folyóiratban egy Peszikta di Rab Káhaná nevű midrásmunkát, mely csak részben azonos a Buber által kiadott ily című midrással.

SALAMON IBN GABIRÓL KÖLTEMÉNYEIBŐL. ¹⁾

Jekuthiél ibn Hasszán halálára.

Im Jekuthiél holta a jel lesz,
Hogy biz az ég, föld s mindenök elvesz;
Térjen eszére, lássa a kába,
Sorsa gödört ás, s botlik a lába.
Ennek a napját adja amannak,
Ó ez a kalmár! Üzleti vannak!
Nem tudom én azt, ám ti se' láttok
(Bár a világ dicst ölte reátok),
Mért veti úgy meg lélek a testet,
Mért tör az égbe? — Szólj, ha kilested.
Nyögve beszéltek: Létetek álom...
Szófia sok szó! Ime találok:
Ugy van e léttel, s nyitja talán az,
Hogy szava mély-mély, néma talány az.
Ime a sors tört rejt kebelébe,
Kába, vak az, ki ebbe belepe.
Höst is elad hát ő a halálnak,
Gondolatid, bölcs, gátra találunk;
Bármí esik meg, dölyfös az ember,
Ám a halálnál moczezanni sem mer.
Gögge legörnyed, fője a sárba,
Szolga ez! Im sír van neki tárva.
Szállva a sirba, rája halom vár,
Nincsen erő már, nincs hatalom már;
Nem könyörög majd senkisen érte,
S bár vagyonos volt, elvesz az érte.
Meztelenül áll, disze lerántva,
Pénzragyogása, éke lehántva,

Fénye eloszlik, s ő marad ottan,
Ő, ki a sirba száll le aszottan;
Rája homály tör, foszlik a kincse,
Rádól a sírnak töre, bilincse.

Ő de halál várj, vissza kezeddél,
Érzzük erődet, átkod oh vedd el!
Azt hiszi mind, hogy joggal itéled,
Ámde szavad gaz, megcsal az élet.
Ő te halál, tört rejtisz a nemesnek,
Győz a gonoszság, ők le nem esnek.
Még a hatalmas bizva remélget,
S borzad a kába, látva a mérget;
Elvesz a czédru, gyújtja parázsod,
Fű csak az ember, mind lekaszálod.

Bús ez az élet, nézd te barátom,
Régi derűjét föl se találom!
Félre ezért most, sirva kesergek, —
Mért haragusznak rám eme sergek?
Mért remeg ajkam? — Dőre, te kérded?
Megszűne védöm, — vagy te nem érted,
Hogy Jekuthiél holt, ez a gyöngéd,
S támogottott ő roskatag gyöngét...

Romban az oszlop, roskad az ajtó,
Pislog a szent mécs, s mind eme bajtól.
Mély a homály most, fényt soh'se látok,
Ő e világon súlyos az átok.
Megtanulám ma, tudja e lélek,
Kin s szeretet közt vagy hogyan élek...
Im a halandók legjava vész el,
Mert e galád sors terhes a vészszel:
Arca az ádáz, s mit se terít rá,
Látom a bűnét, s nem hederít rá.

Ember, a sorsnak hinni ne merj te,
Nézd, eme angyalt bántani merre.
Szent fogadást vőn tán a fejébe
Jó s nemes ellen? — Így szava téve.
Búgva, borongva jöjjetek értem,
Ó ti derékok, kinos az éltém;
Hol van a támasz? Vész van e sebben
Szívem, eszem hisz mind vele lebben.
Könnyem a gátját törve, lezúdul,
Vad zuhatagként ömlik a bútul.
Ámde erős itt bennem e lélek,

¹⁾ Eredetije: Duker „Siré Salómó” cz. munkájában. 30.

Nem hasadott meg, még ime élek.
Nem lehet immár bűnre bocsánat,
Mindnek a szívét marja a bánat :
Foszlik az oszlik, romlik az omlik,
Átok alatt sír, nyögve lehomlik.

Bánni se bántunk, ám ropogással,
Rendül a föld is, vad robogással;
Szent Kanaánba híre ne szálljon,
Hogy hegye, halma szerte ne máljon.
Pusztá a szentély, gyászba te népem,
Disze, edénye sem marad épen !
Sirjon a város, hol van a láda ?
Zúzva a tábla, — már kise' látja.

Gyáshava lettél hát te Niszán is ?
Fényed az eltűnt, átkoz a szám is.
Most a vadállat törtet előre,
Most a hatalmast bántja a dőre,
Most eme népnek díszre lehullott,
Most amaz oltár lángja kiműl ott,
Most ama szentély benseje rendül,
Most idegen kéz gyujtogat bentül,
Most agyarogva bánnak el ezzel,
Most kiabálják: »Romba, le, vészsz el !«
Most lealázták Júda leányát,
Most letiporták elleni báját.
Gyászsemenyi mostoha múltnak,
— Jónathan, Ámon — mind el-elmúltak ;
Martyri hősök, rátok a fátyol
Hull a jelennek kínja-bajától ;

Mit szepeg, ámul s kérdez ez éngem,
Mért e homályban hold s nap az égen ?
Többet ! A kinom véle ha léssen,
Eltűn a nap s hold, elvesz egészen.
Húr repedez meg, halj te el ének,
Lábai törbe mint kerülének !
Törve a szent tölgy, törbe került ő,
Törzse sudar volt, s most leterült ő.
Harminczkilenczben ő elesett ott,
Mert eme gaznép rája lesett ott,
Ámde nagy isten, zengem az éked,
Tetted az oly szent, hála tenéked :
Hát a bosszúnak eljőve napja,
Épen egy évre azt ki-ki kapja.

Nézd, Jekuthiél, isteni szikla,
Elleneket zúz, gyűjt ez a szikra ;
Nézd, Jekuthiél szent jel a szírten,
Szent vezető ő, s nézdeli minden ;
Nézd, Jekuthiél árnyas olajfa,
Czédrus-erősen állt a talajba ;
Nézd, Jekuthiél hőse a népnek,
Sáttra elé mind harcra kilépnek.

Ott a galamb bűg, biztos a lakja,
Kánya a fészket bár oda rakja.
Őt követék csak mind a királyok,
Nagy fejedelmek, s áldja a szájok.
Hallgat a mester, hallva tanácsát,
Bámul, elámul, ő ha tanácsot ad.
Rendül a sátrunk, hullik az éke,
Reng a czölöpje, nincs köteléke ;
Drága szőlővel volt tele szárad,
Ime lehullt az, fűrtje leszáradt.
Sírva nyöszörgők, nyögve a bútul,
Hogy Czion eldől, s könnyre lezúdul.
Sír : »Im a várfal romba ledőle,
Gyöngye e nép most, ő vala őre ;
Görnyed a várfal, ninesen alapja,
Gördül a sok kő, reng a talapja.
Lészen-e nemtő ? Lesz, ki vigyázzon,
Béke uralg-e, vagy baj e házon ?
Lészen-e hivem ? Lesz, ki szeressen,
Támogatóm, hogy porba ne essem ?
Lészen-e társam ? Lesz, ki segítsen ?
Hisz tör az ellen, hogy leterítsen.
Lészen-e mentőm a gazok ellen,
Zúgva ha zúdul s tört vet az ellen ?
Lészen-e hős, ki törne a vadra,
Mely ma e nyáját falja, lemarja ?»

Jajgat a hős, hogy fénye sötét lett,
Ő vala üdve, s eltűn az élet ;
Jajgat a jámbor, hull szeme árja,
Vége a jognak, — nines neki párja ;
Jajgat a lantos, sírnak a vének,
Lantja repedten, elhal az ének ;
Jajgat az ország apraja, nagyjá,
Sárban a gyöngy s a dísz odahagyja ;
Jajgat a bíró, bánata éled,
Karja lelankad, elhal az élet ;
Jajgat a főúr, ő vala híve,

Ő vala bőlese, s szent vala míve,
Jajgat a bátor, ő vala izuna,
Támasza volt ő, s most kibe bízna?
Jajgat a vén is, megtöre akkor,
Benne remélt dísz s fényt ez az aggkór;
Jajgat a honfi, nyomja a zsarnok,
Összejövésre zárva a csarnok;
Jajgat az éhes, támasza volt ő,
Asztala, étke, s most ime holt ő;
Jajgat a szomjas, arca kikelve,
Zápora volt ő, s tikkad a nyelve;
Jajgat a népem, holt a vezére,
Tőle az áldás hull a fejére!

Szive az úgy sajn, bűgva, kesergve,
Elfacsaritja bűja, keserve.
Por s hamu van rajt', gyászol a jaj közt,
Gyászruha rajta, roskad a baj közt.
Hallgatag ül mind, gyászol az árva;
Mert az igazság ajtaja zárva;
Hallszik a kúnja, messzire, távol,
Hangzik az ország átka bajától.
Sírva zokognak, úgy keseregnek,
Atyja veszett ez árva seregnek.

Higyen e nép még? Higyen-e törvényt?
Holt a nagy ember, — ime mi történt!
Őt ha felejtí veszszen e nép el...
Hegy hasad inkább, s élsz te e néppel!
Népem, elég lesz, bú-poharad hadd,
Félre a kínnal, ittas az ajkad.
Oh ne remegj hát, jós szava mondja:
»Felkel a sujtott, elvesz a gondja!«

Most Jekuthiél ott zokog érted,
Tiszta legyen szűd, s mentve lesz éted.
Isten elé most lelke fölére,
Áldozatokkal ér föl a vére.
Ámde föléled, szállva le szebben,
Akkor a vétek s bűn tova lebben...
Hol vagy igazság? Jog, vajjon élsz te?
Hisz Jekuthiél holt, oda élte!

Budapest.

KECSKEMÉTI LIPÓT.

TÁRSADALOM.

Az alapítványokról.

Nem arról a nagy alapítványról akarok e helyen szólni, mely Urunk királyunk kegyelmének fényes hirdetője és melynek kamataiból felekezetünk legfontosabb kultur-intézményeit fenntartja. Arról a gazdag alapítványról sem czélom itt megemlékezni, mely a nagy Névtelennek emlékét hívebben őrzi mint az ércbe öntött betű; azokról a szórványosan feltalálható kisebb-nagyobb fundációkról sem fogok beszélni, melyek különféle nemes célokat kívánnak előmozdítani, hanem szólni akarok azon alapítványokról — melyek nincsenek. Tömértelen ezeknek a száma, azon sok mindenféle kegyeletes feladataink után számítva azokat, melyekre elkelnek.

Konstatálnunk kell mindenek előtt azt a szomorú tényt, hogy felekezetünkben nincs meg a kellő érzék az alapítványok fontossága iránt. Pedig a zsidó szeret a nyomorban lévőkn segíteni, a »miluth cheszed« a jótékonyág gyakorlatában növekedett fel, felülmulta és felülmulja ebben a föld minden népét. Hogyan van tehát, hogy éppen a fundációk megalkotásában a szegényletettségig szűkmarkú a mi felekezetünk? Szomorú története van ennek. A ki bizonytalanságban fekszik és bizonytalanságban kel, kinek egy szűk, piszkos utcza hazája, világa, s ki nem biztos, hogy még onnan is vajjon ki nem pusztítja-e a haszonlesés és zsarnoki önkény, kinek nincs joga, csak kötelességei vannak, kire bélyeget sütnék mint jószágra s ott fityeg rajta a sárga folt, mi czélja lehetett volna ott az alapítványnak? A fundáció már etimológiájában állandó, rendezett viszonyokat tételez fel, melyeknek hiján alapítványok sem keletkezhetnek. Az idők változtak. Biztonság jogvesszeje alatt élünk s a mienk a múltban nem vehettük volna hasznát, létre kell annak jönnie ma, ha felekezetünk gazdag és jómódu fiai Izraél fontos küldetését megtagadni nem akarják. Nekünk a szó közönséges értelmében arisztokracziánk nincs. Ha veres frakkot ölt is a pénztőzsér, azért még sem kék vérből való. A statisztika azt mondja, hogy néhány nemzedéken keresztül egy családban maradhat ugyan a pénz.

azután gazdát cserél. Hűtlen egy jószág. Nekünk csak szellemi arisztokracziánk van, mi csak ezekben büszkélkedhetünk, fennállásunkat csak ezek biztosították eddig is. »Vigyázzatok a szegények fiaira, mert közülük terjed szét a tudomány.« És ez igaz. Gazdag ember fia nem megy papnak, tanárnak, vagy éppen tanítónak. Ezt a tért szegény emberek fiainak engedi át felekezetünk. Csakhogy a tanulás ma sokkal költségesebb, mint volt ennek előtte. Ez előtt a szegény zsidó tanuló eljárhatott jó emberek asztalához, ma száraz kenyéren él; örül, ha csak az van. Hányszor jártam fel az előadásokra délelőtt, délután, a nélkül, hogy egy falatot is ettem volna. Ki vette volna észre a kis zsidó preparandistát?...

Hallottam ugyan olyan nézeteket vallani, hogy szegény sorsú ifjabb generációinkat minden eszközzel a munka felé kell terelnünk. E nézetet helyeslem én is, mi több, üdvözlöm. Kinek nincsenek szellemi tehetségei, menjen napszámba, menjen iparosnak, kereskedőnek, szóval: munkával keresse meg kenyerét. De ha valakit jeles tehetségekkel áldott meg Isten, azt kirekeszteni a tudomány világából csak azért, mert szegény, ezt a humanizmus magasztos elveivel összeegyeztetni nem lehet, és nekünk zsidóknak, kik a humanizmus szolgálatában állunk, ezen elvet elfogadnunk nem szabad.

Sokszor gondolkoztam én már a fölött és különösen sokszor bántott az a gondolat, hogy a mi fennmaradásunk még ma is ép oly csodás, mint Izraél negyven éves fennmaradása a pusztában. Minden reális alap birtoka híján, egyedül a véletlenre vannak bízva országoszerre létező hitközségeink valamennyi kulturális intézetei. Érczen vagy papirosokban, már t. i. értékpapirosokban kijelölt iskolaalapja még hazánk első hitközségeinek sincsen. Innen van azután, hogy midőn hitközségi háztartásunk hajója süllyed, mint fölösleges terhet először is az iskolát dobjuk — a vízbe. Ha még így sem bírjuk összekapunk a pappal, hogy valamiképp szabaduljunk tőle; s ha még így sem megy, túlادunk végül nehéz szívvel — a kántoron. Hány ily hitközségre mutathatunk ujjal! Pedig valljuk meg, hogy sok helyen, különösen az Alföldön, csak a rossz gazdálkodás, a tervnélküli költsékezés az oka, ha az utóbbi harmincz év alatt egy-egy hitközségnek tekintélyes pénzalapja nincsen. Hogy a hitközségi gazdálkodás sok helyen minő volt, arra csak egy példát hozok fel illusztrációképen. Szülőföldemen egy jóra való ember 20,000 frt értéket képviselő házát a hitközségnek hagyományozta. Ez mintegy húsz év előtt történt.

A hagyományozó kikötötte, hogy míg felesége él, addig meghagyassék házában, sőt a jövedelmeket is ő élvezze. De ez a rendelkezés a jólelkű ember vejeinek nem igen tetszett. Oly ügyesen manipuláltak a börzén, hogy a hitközségnek hagyományozott házat a vők hitelezői dobra verték, a hitközség pedig üthette a nyomát. Milyen jó volna e ház jövedelme a most szegény, de még húsz év előtt jövedelmeiben dúsgazdag hitközségnek!

Mennyire köztudattá szilárdult az alapítványok jótékony hatása a felekezeti életre, arra a magyarországi reformátusok egyháztörténetében találjuk a legközvetlenebb bizonyosságot. Én is csak véletlenül jöttem reá. Mikor tíz év előtt nagykőrösi tanító voltam, találtam meg a kulcsát annak, miért emelkedik e felekezet szellemileg és vagyoniilag oly rohamosan. A mint egy alkalommal a ref. temetőben sétáltam, a síratok olvasása közben csodálkozással tapasztaltam, hogy ki száz, ki sokkal nagyobb pénzösszeggel, egy szőlőeskével, vagy néhány hold földdel gyarapította végrendeletében a preparandia, a theologia, a liceum, az elemi iskola, a templom, a papi vagy tanítói jövedelem, a kántus, a szegények, a kórház vagy kerületi egyház alapját. Kérdezősködésemmre azt a választ nyertem, hogy ritka az a gazdag, vagy jómódu család, mely szent kötelességének ne tartaná az egyházi intézmények vagyonát alapítványokban gyarapítani. Természetes, hogy ily körülmények közepette számos, szegény szülőktől származó ifjú látogathatta még a mult század eleje óta a német vagy angol világhírű egyetemeket, honnan visszatérve, fényt és dicsőséget árasztottak a felekezetre. De nemcsak nálunk, hanem mindenütt, hol reform. egyház van, ugyanazon buzgóságot találjuk a fundációk alapítása körül. A gazdag hollandi kereskedő nem elégszik meg azzal, ha hazája felekezetéről és tanuló ifjúságáról gondoskodik, hanem figyelme kiterjed a világ összes reformátusaira. Alapítványokat tesz svéd, dán, német, magyar stb. nemzetek ref. fiai számára. A mellett, hogy hazájának hű polgára, növelni akarja felekezete dicsőségét, tekintet nélkül a felekezethez tartozó hívek nemzetiségére. Nem veszi e szép eljárást rossz néven senki, csak a mi antisemitáink kárhoztatják az Alliance Israélite universelle hasonló szellemben való működését.

Nem szorúl bizonyíttatásra, hogy az anyagi súlyedésnek ikertestvére a szellemi hanyatlás. Két évtized óta rohamosan apadnak hitközségeink jövedelemforrásai és minthogy ezen vagyoni

sülyedés folytán kulturális intézményeiket sem ápolhatják kellően, természetes, hogy a szellemi sülyedésnek is be kell következnie, ha elejét nem vesszük. És elejét vehetjük. A helyzet, sajnos, eléggé kedvező, hogy a külső nyomás hatása alatt magunkért is tegyünk valamit. A magyarországi zsidók eddig is sokat áldoztak nemzeti czélukért. Isten áldja meg őket, hogy tették; de áldozzanak most már felekezeti czélukért is. Papjaink, nemes küldetésökben itt sokat tehetnek, kisebb községekben tanítóink nemkülönben. A szószékről hirdessék, a családokban terjesztsek, mennyire előmozdítja felekezete erkölcsi jólétét az, ki még oly csekély alapítvánnyal is növeli hitközsége erejét. Örömben és a gyász napjaiban egyaránt fogékony az emberi szív a hit szavai befogadására, ilyenkor minden rabbi vagy befolyásos tanító tegye meg kötelességét. Szükséget továbbá, hogy a rabbik az alapítványok létesítésére nézve a hitközségeket tervszerű eljárásra, tervszerű módokat kidolgozására bírják. Hogy mily természetűek legyenek ezen alapítványok? Ezt egy külön cikkben kellene tárgyalnom. Általánosságban azonban elmondhatjuk: legyenek ezen alapítványok a hitközségi és szélesebb körű felekezeti czélokat elősegítő intézmények nálunk is úgy, mint egyéb felekezeteknél. Jól tudom én méltatni, mily nehézségekbe fog ütközni ily operáció, a gyakran amúgy is deficizzel küzdő hitközségekben, de végre valahára a kezdettel meg kell birkózniok. Ha a jövedelemnek csak 5 %-a fog letétni az alapítványok tartaléktőkéjéül, úgy 30 — 40 év múlva az adakozásokkal együtt oly jelentékeny összeg fog egybegyűlni a lassanként megtakarított filéerekből, melyeknek kamataiból legdrágább intézményeinket fogjuk fenntartatni. Ha valamikor az én eszményem testet ölt, ha a zsidó autonómiai élet rendszeres alapokon kifejlődik és a zsidó vallás a többivel egyenjogositva lesz, akkor az egyes autonómiai kerületek joggal fognak kérhetni a zsidó hitközségek számára a község fundusából részt felekezeti intézményeik fenntartására. De ezt *joggal* csak akkor fogják tehetni, ha bebizonyíthatják majd, hogy a hitközségek nem egyedül a polgári községekktől várták üdvöket, hanem erejükhöz képest ők is takarékoskodtak.

Az egyén élhet a jelennek, de erkölcsi testület a jövőnek is éljen.

Budapest.

BARNA JÓNÁS.

A hitközségek és a rabbik.

Nem érzem magamat hivatottnak a rabbik helyzetének javítására, tekintélyüknek — a hol erre szükség van — a községekben megszilárdítására javaslatokat tenni. De a czimbéli tétel a cikksorozatomban fölvetett megoldandó kérdések között bizonyára előkelő helyet foglal el s már azért sem mellőzhettem. Más részről meg maga a kérdés olyan természetű, hogy egy pár megjegyzést bátran kockáztathatok magam is.

Mennyire megváltozott a rabbik helyzete egy emberöltő óta, köztudomású. A szomorú hanyatlás okait nem vizsgálom. Én csak mai helyzetöket tekintem, még pedig álláspontomhoz képest a hitközségek szempontjából. Ezek pedig általában haladottak és elmaradottak s más-más jellegükhöz képest a rabbi állása velök szemben is különböző.

A haladó hitközségek a rabbiban mindenekelőtt kitűnő szónokot keresnek, de korántsem azért, hogy ez szavának hatalmával, lelkének ihletével, érzelmének melegével a hallgatók szívére hasson, őket vallásosságra, jótékonyosságra, testvéri szeretetre buzdítsa, mert ha ezt tényleg teszi, sok jó barátja akad, kik titkon segítségükre, hogy szónoklatai »kemények« és X. Y.-nak nem tetszettek. Iparkodikék a jövőben minél többet az Istenről, és annál kevesebbet az emberekről beszélni. Virágnyelve segélyével sokat beszéljen, de keveset mondjon. Ily községek tehát a rabbit csak templomdísznek, a tekintély ékszerének alkalmazzák, mint a kárpitos gobelin-jait, a nő ékszereit. Az illető rabbi egy ideig küzd ezen áramlat ellen, míg végre beletörődik helyzetébe, melyet hiszen hitközségváltozás esetén sem javítana. Istentől inspirált tervei ködként oszlottak szét, tettereje az adminisztráció gépezetének békójában pang; örül, ha néha-néha sikerül neki magánúton és taktika segélyével egyik vagy másik intézményen lendíteni és javítani.

Az ily helyzetű rabbi azonban szabad tért talál a valóságos kérdések megoldása számára. Ha t. i. azon helyzetbe jut, vallásos kérdések fölött döntenie, azt legnyugodtabb lélekkel teheti.

Az ő publikuma nem fogja a döntvényeket kommentálni, vagy vitatni, mert ez a publikum teljesen közömbös a vallásos kérdésekkel szemben.

Jóval kényesebb és valóságos gyötrelmes az »elmaradt« hitközségek rabbijának helyzete.

Az ily hitközségek a rabbiban kizárólag a vallásosság külszínét, a régiség jellegét és a talmudistát keresik. Ezen rabbi már nemcsak a hitközség képviselőségétől függ. Hatásköre egyedül a vallásos kérdések megoldására terjed, és itt minden egyes hitközségi tag, ki valaha a jesibá levegőjét rontotta, merészkedik a vallásos döntvényeket mérlegelni és vitatni, és ha ezek az ő észjárásával össze nem vágnak, a rabbi tekintélyét igen könnyű aláásni.

Társadalmi állásról ily rabbinál szó sem lehet, ki azonfölül a legtöbb esetben az állami nyelv teljes ismeretének hiányánál fogva is, sem a hatósággal, sem az intelligenciával nem igen érintkezhetik. Kihez forduljon tehát? Ki vállalja magára a tekintély helyreállítását?

Vannak ugyan hitközségek és rabbik, kik az esetelt képkeretén kívül állanak, de ezek oly gyérek, hogy mint kivételek csak a szabály erősítésére szolgálhatnak.

Mondám, nem feladatom a rabbik tekintélyének megerősítésére indítványokat tenni, mert habár a baj általános, annak oka, eredete, színezete helyi szokott lenni, de minden esetre üdvös lenne egy *rabbigyűlekezet*, mely nemcsak — mire hogy szintén szükség van, maguk a rabbik tudhatják legjobban — egyes különösöket és inkább adminisztratív jellegű dolgot tenne egyöntetűvé, hanem a rabbi állásának és tekintélyének megszilárdítására is útát és módot találhatna.

De erre bővebben kiterjeszkedni nem az én tisztem. Szóljon hozzá, a ki rá hivatott.

Ha pedig a rabbi urak azt hinnék, hogy ők semmiféle dolognak semmiféle megszilárdítására nem szorulnak, annál jobb.

Gyöngyös.

WEISZMANN N.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

A börtönügy a kiállításon.

Ki az országos kiállítás területén a rabmunkák pavillonját fölkereste, bizonyára emelkedett hangulatban hagyta azt el. Ez a szegény kis épület legalább is oly hű tükre haladásunknak, mint bármelyik büszke csarnok, melyen gyönyörrel legettettjük szeméinket. Sőt az a haladás melyet itt szemlélünk, a legörvendetesebb, mert nemcsak a szorgalom és ügyesség, az izlés és vagyonosodás gyarapodását mutatja, hanem hirdeti egyttal, hogy a humanitás eszméje megkezdte diadalútját minálunk is.

Ez általános tanulságon kívül azonban sok becses speciális ismeretet szerezhetünk egy kis füzetből, melyet minden érdeklődő látogató megkaphat. Címe: *Börtönügy. Oktatás a magyar királyi országos fegyintézetekben.* — Ismertetés. Kiadta a királyi igazságügyminiszterium. Budapest, 1885.

Már az ötvenes évek végén minden fegyintézetben állandó lelkész lett kinevezve azon vallásfelekezet részére, melyhez a foglyok túlyomó száma tartozott; a hatvanas években pedig a helytartótanács minden fegyintézet mellett egy bejáró tanítót alkalmazott — de lelki és értelmi rendszerezés és kötelező oktatásról csak 1867. óta lehet szó, a midőn a magyar igazságügyminiszterium a fegyintézetek főfelügyeletét átvette.

A hat férfi és egy női fegyintézetnél a jelenleg alkalmazott lelkészek számát a következő táblázat tünteti föl:

A fegyintézet székhelye	Állandó lelkészek					Bejáró és kisegítő lelkészek				
	róm. kath.	gör. kath.	ev. ref.	gör. kel.	összes	róm. kath.	ev. ref.	gör. kel.	unitarius	rabbi összes
Illava	1	—	1	1	3	—	—	—	—	1
Lipótvár . . .	1	—	1	1	3	—	—	—	—	1
M.-Nostra . .	1	—	1	—	2	—	—	1	—	1
Munkács . . .	1	1	1	—	3	—	1	1	—	1
N.-Enyed . . .	1	—	—	1	2	—	1	—	—	1
Sz.-Ujvár . . .	1	1	1	1	4	—	1	—	1	1
Vác	1	—	1	1	3	—	1	—	—	1
Együtt : . . .	7	2	6	5	20	—	4	2	1	6

Látni való, rabbi állandóan alkalmazva nincsen, s hogy a zsidó fegyenczek kis száma e tekintetben más intézkedést szükségessé nem tesz, annak bizonyára örülhetünk.

Minden ünnepen és vasárnapon a lelkész isteni tiszteletet tart és egyházi beszédet mond 10—11 $\frac{1}{2}$ óráig, d. u. 2—3-ig imák mondatnak vagy a bibliai történet olvastatik és magyaráztatik; hétköznapon pedig a lelkész hitelemzői oktatást ad. Ezenfölül minden nap 8 $\frac{1}{2}$ —11-ig és d. u. 3—4-ig a fegyenczeknek egyénenként erkölcsi oktatást nyújtanak. Minden állandó lelkész e szerint átlag heti 25 órán át van az intézetben elfoglalva. A rabbik minden szombaton 1 $\frac{1}{2}$ órai isteni tiszteletet tartanak és heten, ként egyszer egy órai hitelemző oktatást adnak.

1880—1884-ig beszállított a 8 fegyintézetbe összesen 10,658, ezek közül vallási ismeretekkel nem bírt 7352, tehát 69 $\frac{0}{100}$. Kár, hogy e számok nincsenek *vallás szerint* részletezve: csak az van elmondva, hogy »az adatok különösen kedvezőtlen eredményűek a gör. kath. és a gör. kel. hitfelekezeti fegyenczeknél.«

Fölötte érdekes a következő kis táblázat, mely az említett 5 évről való számokat részletezi:

Vallásfelekezet	A fegyenczek		Magyarország összes lakosságának százalék- aránya
	száma	viszonylagos százalék- aránya	
róm. kath.	4684	44	47.2
gör. kath.	1886	12.9	10.8
gör. kel.	2084	19.6	14.1
ágost. ev. ref.	553	5.2	8.0
helv. ev. ref.	1573	14.8	14.8
unitárius	75	0.7	0.4
mózes val.	300	2.8	4.5
más	3	—	0.2

Látni való ebből az is, hogy *felekezetünk erkölcsisége* mellett ez adatok fényesen tanúskodnak. Míg gör. kath. és gör. kel. *naggyobb*, a helv. hitval. és a kath. jóformán *egyenlő* arányban van képviselve a fegyenczek közt lakossági százalékarányához képest, csak az ágostai és a zsidó mutat fel kedvező arányt — az utóbbi a legkedvezőbbet *valamennyi vallásfelekezet* között. Igaz, hogy itt fegyintézetről, nem börtönről van szó, a hol aligha lesz okunk ily kiténtető arányszám konstatálására.

A fegybiztak valláserkölesi nevelését tanúsítja a tény, hogy a legutóbbi öt év alatt kilépett a 8 intézetből 5542 egyén, kik közül a beosztáskor 62 $\frac{0}{100}$ nem bírt vallási ismerettel, míg elbocsátásakor csak 11.5 $\frac{0}{100}$ (636) ily egyén volt. — A lelkészek tiszteletdíjára költöttek összesen 18,900 frtot, azonkívül ima- és énekkönyvekre s templomi felszerelésekre 700 frtot; átlag jut fejenként 5 frt a fegyenczek valláserkölesi gondozására.

Állandó tanító ez idő szerint 11 van alkalmazva (Marianostrán 2 nő), azonfölül 3 lelkész elemi oktatással is foglalkozik 5—5 heti órában. A rendes tanító heti 22 órát ad. Iskolaköteles minden fegyenc 30. éve betöltéséig. A 3 osztály befejezéséhez, ha a fegyenc semmi elemi ismeret nem hozott, 3—6 év szükséges. A tanév augusztus elején kezdődik és 11 hónapig tart; könyvekkel stb. állami költségen látják el a fegyenczet.

Milyen a beszállított fegyenczek műveltségi állapota nemzetiség és vallás szerint, a következő táblázat mutatja:

Nemzetiség	Magyarország összes lakosságának százalék- aránya	Az elemi oktatásban egyrészt nem részesült fegyenczek		Hitfelekezet	Ugyanazon idő alatt letartóztatva volt elemi oktatásban nem részesült 6574 fegyenc után százalék
		száma	%		
magyar	49.9	2591	39.4	róm. kath.	41.2 %
német	13.1	424	6.5	gör. kath.	16.3 »
tót	13.0	864	13.1	gör. kel.	25.1 »
ruthen	2.5	108	1.7	ág. ev. ref.	3.8 »
szerb (illir)	4.1	301	4.6	helv. ev. ref.	11.5 »
horvát		104	1.6	unitárius	0.3 »
román	16.9	1831	27.8	mózes vall.	1.8 »
más	5.2	351	5.3		

A tanulatlan részvevők százalékaránya vallás szerint: róm. kath. 48.5, gör. kath. 11.5, gör. kel. 17.1, ágost. 4.9, helv. 15.1, unit. 0.3, zsidó 2.6. Minthogy ez utóbbinak fegyenc-aránya 2.8, az eredmény elég kedvező. A *tanuló* vallása rovatában találjuk meg a kikutatást arról is, hány (iskolába járó) zsidó fegyenc van a különböző intézetekben: Illaván 2, Lipótvároton 48, M.-Nostrán 12 (nő), Munkácsen 32, N.-Enyeden 1, Szamos-Ujváron 36, Vácson 43.

Az oktatás eredményét tekintve, a *nemzetiségek* ezen sorrendben

követik egymást: magyar, német, szláv, román, cigány; *valós szerint*:
róm. kath., ev. ref., zsidó, gör. kath., gör. kel. — Az oktatásra költenek
évenként 12,920 frtot, egy tanulóra csik átlag 9 frt 81 kr.

Érdekesek még a vasárnapi fölolvasásokat, fegyintézési könyv-
tárakat, ének- s rajztanítást, s a testgyakorlatot illető kimutatások, de
ezekre — felekezeti momentum nem lévén bennük kitüntetve — elg-
ráutalnunk.

— f.

Oroszországi levelek.

Pétervár, 1885. szeptember.

Eddigi leveleimben úgyszólván a »belső politikával« foglalkoztam.
Nagy vonásokban jellemeztem, a mennyire bevezetésül az orosz zsidóság
helyzetének részletes megbeszéléséhez szükségesnek láttam, a pártok han-
gulatát és lelkiületét *belső* kérdésekben. Jelen levelemben az lesz feladatom,
hogy zsidó földieim »külső politikáját«, a pártok maguk tartását az orosz
állammal és a »zsidó letelepedési kerületek« kiválóan *lengyel* népességével
szemben fővonásaiban jellemezzem: ezt is okvetetlen szükségesnek tartom
az orosz zsidók épüget általános helyzetének mint különös tulajdonságaik-
nak behatóbb megértéséhez, a melyekről a legközelebbi leveleimben szá-
nékozom értekezni.

Midőn Jákób Ezsau testvéréhez követeket küldött, az agáda szerint
arra készült, hogy magának békét vagy könyörgés által nyerjen, vagy
ajándékkal vásároljon, vagy pedig fegyveres kézzel szerezzen. Évezredek
folytak le azóta, de Jákób sorsa nem változott. Még mindig a békéért
könyörögni kell, vagy azt megvásárolnia, vagy érte harezolnia. Hogy
melyikhez nyúljon a három eszköz közül, azt nem volt nehéz választani.
Mig az öklök uralkodott a világon, még eszébe sem jutott Jákóbnak,
hogy harezra keljen ellenséges testvérvél, ajándékhoz és újra meg újra
ajándékhoz kellett folyamodnia, hogy annak meg nem érdemelt haragját
lecsillapítsa. De midőn a gyarapodó polgárosodással a jog mindinkább
hatalomra vergődött és mind határozottabban és erősebben kiszorította
a külső erőszakot pozíciójából, Izraélre is új korszak virradt. Ha nem is
önként adták neki a békét, a háborítatlan létjogot, legalább az eddigiek-
től különböző eszközöket használhattott. A jog és igazság fegyverével küzd-
hetett most már a békeért, és hála Isten, nem hiába küzdött: a hol az
igazság uralkodik, ott nem háborítják a zsidó jogait, nem zavarják békéjét.
De sajnos, az ajándékozás korszaka még nem mult el egészen. A zsidónak

még most is itt-ott a helyi viszonyokhoz kell alkalmazkodnia; nem ő tehet
róla, hogy nem támaszkodhatik mindenütt az igazság törvényeire, és hogy
néhol még kényszerül az életre való jogát legalább bizonyos időre egyene-
sen megvásárolni. Keserű gúny volna itten a törvény megkerüléséről, vesze-
tegetésről beszélni. Mit tehet a zsidó róla, hogy e törvény oly igazságtalan
és embertelen, hogy az emberi érzés undorral és iszonyattal vissza-
riad tőle.

De még sokkal nehezebb a zsidó helyzete, midőn vegyes nemzeti-
ségű országban kell léteért küzdeni, a hol minden egyes nemzetiség azt
kívánja tőle, hogy ő hozzá csatlakozzék és vele együtt harezoljon a többi
ellen. E mellett fölteszik, hogy külön zsidó érdeket nem szabad a zsidónak
ismernie, mert zsidó nemzetiség mint olyan nem létezik, hogy a zsidó
mintegy nyers anyag, melyből önkényesen orosz, lengyel, németet, esetet
stb. lehet gyúrni. Tény azonban, és azt nem akarják belátni, hogy a
mai zsidó sem vetkőzhetik ki teljesen azon minőségéből, mely szerint egyik
legrégibb kulturájú és kifejtett jellemvonásokkal bíró népfajnak tagja és
hogy igen is vannak — vallásánál fogva — külön érdekei, melyek más
természetiek ugyan, mint egyéb nemzetiségek érdekei, de azokat föladni
semmi esetre nem szabad. Másrésről azonban nem lehet tagadni, hogy a
versenyző nemzetiségek egyikéhez kell a zsidónak csatlakoznia, mert
államot az államban nem képezhet, se nem juttathatja külső uralomra
saját úgynevezett »nemzetiségét«, mely egyáltalában oly természetű, hogy
birodalma nem e világból való és ezért politikai téren nem is kívánhat
érvényesülést.

Ha kérdezzük, milyen magatartást követett az orosz zsidóság e
tekintetben, azt találjuk, hogy nem birt, külső állásának az új korszak
hozta változásaiban, az ezek által természetesen bekövetkező ingado-
zástól és tétozástól menten tartani magát, majd az egyik, majd a másik
oldal felé hajlott és mai napig sem tudott határozott és szilárd irányban
megállapodni.

Az Istenben boldogult II. Sándor ezár kormányaiig zsidó földieim
»külső politikája« lehetőleg egyszerű és biztos volt. A zsidó a jogon kívül
állott és a törvényhozás, a jurisdikció és a közigazgatás szeszélyének
volt kitéve; az uralkodó intézmények önkényét csak az »ajándékozás«
módszerének alkalmazása által tudták némileg enyhíteni és gátak közé
szorítani. Sándornak, a nagy fölszabadítónak uralkodásával a zsidókra is
új korszak kezdődött. A létért való küzdelemben ezentűl, bizonyos határok
között, jogi bizonyítékokkal is élhettek, de a különböző állami intézmények
körében különböző fokban; a törvényszolgáltatás előtt inkább mint a tör-

vényhozásnál, és itten inkább mint a közigazgatásnál, a mely utóbbi leg-
hívebben ragaszkodott a régi hagyományhoz és csak annyiban haladt az
idővel, hogy a pénz egyre csökkenő értékével és a természeti és műter-
mekék gyarapodó drágaságával a zsidókkal szemben tetemesen fölemelte
»hálaadatosságát« követeléseit. A zsidók elég naiv észjárással a közigaz-
gatásnál is akarván érvényesíteni jogukat, csakhamar tapasztalták, hogy
az igazságosabb és emberségesebb törvényhozás üldöztetése vajmi keveset hasz-
nál nekik, és hogy az utóbbi is a közigazgatásnak denuncziációi folytán
a zsidók és a zsidóság ellen fölingereltetett és csakhamar reakció-
náriussá lett.

Még nagyobb volt a zsidók tévedése azon állásban, melyet az ú. n.
letelepdedési kerületben oroszok és lengyelek között folyó harcmezál szemben
elfoglaltak. — A hatvanas évekig illető hitorsosaink pusztán zsidók,
csakis zsidók voltak és nem követelte senki, sem orosz, sem lengyel, hogy
a zsidó egyéb is legyen, mint csupán csak zsidó. A két versenyző nemze-
tiség ugyanis egészen megögyezett a zsidók lenézésében és igen keveset
törődött azok politikai és nemzeti lelkületével és szimpatiajával. Mig az
orosz kormány csak a különféle adók pontos fizetését követelte, addig a
lengyel lakosság társadalmi lealázkodást és szolgáló hódolást követelt, és
a zsidó egyaránt teljesítette mind a két rendbeli követelést. Az orosz
éppúgy mint a lengyel, egyaránt eltaszította magától; hogy keletkezhetett
volna benne szimpatia az egyik vagy a másik párt számára?

A lengyel forradalom egyrésztől és az oroszosító jogbővítések más-
résztől új életnek útját törték az orosz zsidók közt. Az orosz kormány a
vilnai főkormányzó Murawiew személyében megértette azon nagy jelentős
szerepet, mely az egykori lengyel s többnyire a határon fekvő tartományok
milliókra rugó zsidó lakosságának politikai és nemzeti érületének jut-
hatna, és minden módon iparkodott azt oroszosítani. Megnyiták a zsidók-
nak az összes nem privilegiált tanintézetek, nem egy korlátozó törvény
megszüntettetett és némely jogban, így a szabad költözködében bizonyos
osztályokra nézve, a zsidó is részesítettett. Ezen eljárás nem hibázta el az elő-
zót. A zsidók nemcsak szívesen tűrték az oroszosítást, hanem orosz-politikai
igazhitiségükben még túl akartak tenni a nemzeti oroszokon; nem érték
be azzal, hogy köteleességeiket teljesítő orosz állampolgárok legyenek,
hanem tisztán nemzeti tekintetben is teljér oroszokká akartak lenni,
legalább elég oktanak voltak állítani, hogy valóságban azok, mintha
csak jóakarattuktól függne, hogy hirtelen zsidókból oroszokká változhat-
nak. Mint oroszok természetesen ellenségesen kellett a lengyelek iránt
viselkedniök. Hogy nekik mint zsidóknak nincs semmi okuk a lengyelekre

haragudni, hogy inkább az utóbbiak iránt nagy halála kötelezve, mert a
középkor kegyetlen üldözései századaiban, aránylag egy nép sem bánt oly
emberségesen a zsidókkal, mint a lengyelek, talán a magyarok kivételével,
hogy a történeti halátlanság oly bűn, mely előbb-utóbb keservesen meg-
boszúlja magát, — mindez az intelligens zsidó ifjúságnak, mely akkor
az oroszosítás élére állott, nem juthatott eszébe: erre nagyon is miveletlen
és meggondolatlan volt és nagyon is ittas diadalmától. Ezen nemzedék
zsidó ifjúságának sok oly tagja volt, kik buzgó részt vettek Murawiew
munkájában és a lengyeleket kényszerítették, hogy oroszul beszéljenek.
Ez persze a lengyeleknek nem tetszhetett. Emezek talán belátták most,
hogy ők éppoly nagy, sőt még nagyobb eredményre nyerhették volna
meg a zsidókat a maguk részére, ha nekik ideje korán megnyitják az
iskolákat, és szelid módon iparkodnak a zsidókat lengyelesíteni és barát-
ságon hozzájuk közeledni; de erre természetesen most már késő volt.
A lengyel iskolák már be voltak zárva, a lengyel nyelv megtiltva, a len-
gyel társadalom lesújtva és elszédesztve.

De a helyett hogy önmagukat vádolnák és saját rövidlátásukat és
szűkeblúségüket megbánnák, a zsidó halátlanság és becsülethiány ellen
lühöngtek s boszúra gondoltak. Annál is inkább kielégíthették boszú-
vágyukat, mert összeköttetések és gazdagságuk által bukásuk után is
elég befolyásuk maradt, hogy a zsidókat lépten-nyomon üldözzék és kor-
mánykörökben, valamint a sajtóban is egyre megtámadják. De nem a
puszta boszúérzet vezérelte a lengyeleket, hanem azon könnyen érthető
óhajítás, hogy az oroszok és zsidók közt meghasonlást szüljenek és ennek
következtében az utóbbiak, visszastazítottva amazoktól, bünbánattal
forduljanak a lengyelekhez. E mellett az oroszok nem is sejtették, hogy
vak eszközként használják föl őket a lengyelek zsidóellenes befolyásaikkal.
Az orosz burokrátia szívesen hajtotta fülét a lengyel beemzülöttek
denuncziációinak és a zsidókban kezdte Oroszország halálos ellenséget
számlálni, oly démoni hatalmat tulajdonítva nekik, mely az államnak és
az országnak biztonságát alássa. Megbánta az orosz kormány azon elég
korlátozott jogbővítést, melyet a zsidóknak engedélyezett, mint megbocsát-
hatatlan vigyázatlanságot, mint az orosz nép fejlődésének és boldogulásá-
nak veszélyeztetését. A lengyelek titkos vádaskodásaihoz járultak majd
Bravmann, az elvetemedett hitelagyott hazug rágalmozásai. Alávaló
hamisításával »a kágáról« (kálál) írt könyvében betetőzte a lengyel
állokságot és fondorlatokat. Azelőtt az oroszok föléne a zsidóktól, melyet
a lengyelek bűntudatásai támasztottak bennök, minden voltaképp alap nél-
kül szűkölköltöttek. Hisz minden oroszoknak, ki csak távolról ismerte a zsidók

életét és foglalatosságát, azt kellett magának mondania: Hogy lehet ezen elszegényedett s megvetett maroknyi zsidó lakosság a 100 milliónyi, gazdag s hatalmas államot képező orosz népre nézve veszedelmes? Miben rejlik a zsidóknak azon roppant felsőbbisége, melytől reszketünk? Bravmann megadta erre a feleletet: »a Kágálban«! A kágál vagy káhal egyesíti az összes zsidókat az egész földön megrendíthetetlen szolidaritás kötelékeivel, úgy hogy egy zsidó mindnyájokért felel és mindnyája egyért. A Kágál rendelkezik azon eszközökkel és utakkal, melyeken mindenhová nyomulhat, mindent magának alávetethet, szóval, a kágál, melynek nyilvános szervei az Alliance Israélite, a Jewish Association, az oroszországi zsidók művelődési egylete, a kágál a világ hatodik nagyhatalma. Amaz időtől fogva, a soh' sem létezett kágál lett azon rőmmé, melynek a legesodálatosabb hatásokat és működéseket tulajdonítják, a »kágál« szó közkezen forgó jelszavá lett, mely nem csekély mértékben gyarapította azon különféle jogmegszorításokat, melyeket az utolsó két évtizedben szenvedtünk. De sem Bravmann, sem az általa koholt kágál ily nagy befolyást sohasem gyakorolhattak volna II. Sándor, a nemes felszabadító humánus uralkodása alatt, ha a lengyelek nem készítik ily hathatósá elő a talajt.

Míg a lengyelek így minden erővel törekedtek, hogy a zsidók helyzetét Oroszországban rosszabbítsák, addig a néhai lengyel királyságban élő zsidókat körülhálózták előzékenységgükkel és nyájasságukkal, folyvást iparkodva, hogy nekik jóakaratok és barátságuk számos jelét adják és így minél szorosabban magukhoz csatolják és szembetűnően mutassák az ellentétet az oroszok és a maguk bánásmódja között a zsidókkal szemben. És meg kell vallani, e tekintetben a lengyelek nagyszerű sikert arattak. A lengyel zsidók a legbuzgóbb és legodaadóbb lengyel hazafiak, sőt annyira mennek hazafiságukban, hogy a lengyeleknek az ú. n. »orosz« zsidók elleni elkeseredése és gyűlölete főleg náluk is észlelhető. Az oroszországi zsidók művelődési egyletének egyetlen tagja, sincs a lengyel zsidók között, jóllehet nagy buzgalommal járt utánok. Varsóban a lengyel és az ú. n. orosz zsidók között valóságos ellenségeskedés uralkodik, melynek majdnem kizárólag az előbbieket okozói.

Ámbár a lengyelek ezen kétszínű politikája a zsidók irányában már a hatvanas évek óta tart, mégis, mivel nagy ügyességgel takargatták, az utolsó évekig majdnem egészen észrevétlen maradt, míg a ravasz Ignatieff gróf a dolog nyitjára rá nem jött és, mint állítják, részben hogy e politikának a halálos döfést megadja, Varsóban amaz iszonyú zsidózávargást előidézte. E zavargásnak egyebek közt az volt a czélja, hogy a lengyel zsidókat arról győzze meg, hogy a lengyelek, barátságos nyilatkozataik

daczára is, époly ellenséges indulattal vannak irántuk, mint az oroszok. De a lengyelek gyanították e szándékot és a ravasz gróf, a »fekete rókán« töltekett ravaszsággal, a zsidózávargásból saját politikájuk számára kovácsolván tőkét. Épen a zsidózávargásokból — így okozták — tanulják belátni a zsidók, mily ellentét van lengyelek és oroszok között, kézzelfogható tényeken, az emberség és a kegyetlenkedés tényein okuljanak, kihez csatlakozzanak, kit kerüljenek, hol keressék barátaikat, hol ellenségeiket. És még egyszer diadalmaskodott a lengyelek diplomatikuss felsősége orosz korlátoltság és zsidó rövidlátás fölött.

A szlavofil bérenczek által inszezenált zsidózávargás Varsóban csak arra szolgált, hogy a lengyeleknek alkalmat nyújtson, azon barátságot, melyről annyiszor biztosították a zsidókat, eleven tettekkel bebizonyítani. Míg az orosz városokban előfordult zsidózávargásoknál senki sem állott a zsidók oldalára és sehol még a legesekélyebb kísérletet sem tettek, hogy annyi ezer tönkretett család inségét enyhítsék, míg Ignatieff kormánya sokféle »ideiglenes rendeletével« és a zavargókkal szemben követett szelid eljárással ezeknek borzasztó hőstetteit miutegy szentesítette, míg az egész orosz sajtó — igen kevés kivétellel — az emberségből kivetkőzött orosz eszések gyalázatos garázdálkodását helyesléssel kísérte, sőt ebben örömmel üdvözölte az orosz népnek öntudatra és jogérzetre ébredését, mely boszút áll a zsidóktól századokon át szenvedett sérelmekért (!) vagy szintén »Jézus elontott véreért«: addig az egész lengyel sajtó nem talált elég szót, hogy a Varsóban »kazappok« által előidézt zavargásokat kárhóztassa, és fáradhatatlan volt a legjobb sikerrel jutalmazott igyekezetében, hogy az Ignatieff és Aksakoff funderlatai szerencsétlen áldozatainak segélyt hozzon. Mindenünnen, a lengyel nép minden rétegéből és osztályából gazdagon folytak be az adakozások az e czélra választott bizottságnál, mely a lengyel társadalom kiválóságaiból állott. Egyletek, társulatok, magánkörök rendeztek hangversenyeket, bálakat, tombolákat, melyeket minden osztály tagjai igen számosan látogattak és a melyek sok ezer rubelt eredményeztek a szerencsétlen zsidók javára. Szinte versenyeztek a melyen szított zsidók segélyezésében, melyet a lengyel nép becsületdolgának vallottak. Így meg volt hiúsítva Ignatieff terve, a ki a zsidózávargásokat Oroszország összes néposztályainál és nemzetiségeinél uralkodó elkeseredés kifolyásaként szerette feltüntetni, hogy ez által a zsidókat izolálja és az általa tervezett »ideiglenes rendeleteket« a lengyel királyságban is keresztül vigye. Magasrangú lengyelek egész befolyásukat érvényesítették a kormánykörökben, hogy Lengyelországot megkímélik ezen rendeletektől és ezen törekvésükben rintalhattak a lengyelek maguktartá-

sára a zsidókkal szemben a varsói zavargások után, mint fényes bizonyítékra a »királyságban« élő zsidók és a lengyelek közötti békés viszonya mellett, melyet az említett rendeletek alásháttak volna. Ignatieffnek, ki akkor mindenható volt és a XIX. század Hámánjaként a zsidók üldözését föladatúl látszott magának kitűzni, Ignatieffnek hátrálnia kellett a lengyeleknek a zsidók melletti közbenjárása előtt. Sőt mértékadó körökben azt állítják, hogy Ignatieff bukásához, melyben általában nagy része volt antisemitikus politikájának, lényegesen hozzájárult a lengyel arisztokraczia fellépése a zsidók mellett. Elég az hozzá, a lengyelek ama nehéz időkben rendkívül lovagiasan viselkedtek és nem találhattak jobb alkalmat, hogy ellentétben az oroszokkal, a legjobb oldalról mutassák magukat a zsidóknak, mint épen a varsói zsidózavargás, melyet oly ügyesen tudtak czéljaikra fölhasználni.

Abból a korból származik a lengyel szimpatiki ébredése a nyugati orosz kormányzóságok zsidó értelmiségének kiváló részénél, a melynek közelebbi megbeszélésére következő levelemben fogok áttérni. Itt csak egyet legyen még szabad megjegyeznem. Ha a lengyel szimpatiki ezen ébredése, vagy rövidebben a »lengyel mozgalom« még nem öltött kézzelfogható külső alakot és előreláthatólag nem is fog ily hamar ölteni, mégis elmelelté szilárdult, mely néhány érdekes részletet bír fölmutatni, melyekkel érdemes megismerkedni, mert nagyon jellemzők az orosz zsidóság mostani lelkületére és bizonyítékul szolgálhat a mellett, hogy a zsidó értelmiség még most sem fogja föl a helyzetét és »külső politikájában«, úgy mint a hatvanas években, nagyon is egyoldalú és rövidlátó. Erről legközelebb.

— 1 —

Tanügy.

Talmud-tóra intézetek.

A középiskolákba járó zsidó hitű növendékeknek az országos törvény által kiszabott, hetenkint két órára terjedő kötelező hitoktatása, melyről a hitközségek kötelesek gondoskodni, nem merítheti ki a hitközségek tarozását a középiskolai ifjúsággal szemben.

Tudva levő dolog, hogy a kötelező hitoktatás alig terjeszkedhetik túl a zsidó vallás és egyháztörténet legelenyűbb alapjain. Már pedig e parányi tananyag, bármennyire ébresztőleg hasson is helyi-ely-közzel a

fiatalságra, nem nyújt elég pozitív támaszt a hitközség jövőendőbeli tagjának, a felekezet vallójának arra, hogy vallásunk kérdéseiben művelt emberhez méltó öntudatossággal eligazodhassék, nem elegendő arra, hogy a középiskolákból kikerülő zsidó fiatalság majdan képes legyen felekezetünk szellemi előbbre vitelében közreműködni. E hiányon segíteni, a fennforgó hézagot kipótolni a talmud-tóra iskolák hivatják.

A fővárosi zsidó község intéző körében az ott létező talmud-tóra-egylet által a hitközség felügyelete és pártolása mellett éveken át tartott t.-t.-iskola reorganizációjára nézve tüdős mozgalom indult meg. Az e reorganizációt megpendítő s előkészítő emlékiratokat, a hitközségi elnökség beleegyezésével ezennel olvasóink elé terjeszthetjük. Azon feltevésből indulunk ki, hogy kisebb községekben ily iskolák feldílitása vagy a létezőknek reorganizációja kevesebb nehézségekbe ütközik, mint a fővárosban. Kisebb helységekben talán nem forognak fenn azon bajok, melyek az alant II. szám alatt közölt előterjesztésben fel vannak sorolva. Kisebb városokban a tanuló ifjúság homogénebb elemekből áll, a mennyiben a középiskolákba járó tanulók magából a községből kerülnek ki, míg a fővárosban a legkülönbözőbb szellemű vidékek ifjúsága özőlik egybe. Kisebb helységekben továbbá szorosabb is a kapcsolat a községi tagok és a központi tan- és egyéb intézetek között, ezek inkább képezik tárgyait a közönség általános érdeklődésének, mint a nagy városban, melynek pezsgő élete és ennek ezerfelé nyúló szálai a közügyekkel foglalkozók buzgalmanak sok egyéb tért nyújtanak az érvényesülésre, melynek viszonyai másrészt lehetővé teszik, hogy sok jeles erő a hitközség dolgaira nézve lappangó életet él.

Reméljük, hogy a jelen okiratok, a talmud-tóra kérdését tekintve, minden bővebb bevezetést mellőzhetővé tesznek és alkalmat nyújtanak a fontos ügy tanulmányozására, úgy mint a szakszerű hozzászólásra, melynek számára Szemlénk hasábjait szívesen nyitjuk meg. Olvasóink ez okiratokból megismerik a kitűzendő czél határát, megismerik a megvalósítása elé toronyosodó akadályok minőségét, megismerik végül azt a módot, melylyel a főváros hitközsége, a fennforgó viszonyok közt, a felekezeti iskolaügy e bonyolódott kérdésének megoldását előkészíté. Mert az ügy jelen állapota csakis átmeneti stádiumot tüntet elé, alapot, melyen a kérdés végleges megoldása, úgy liszszük, sikeresen fog megindulhatni.

A pesti talmud-tóra.

I.

Dr. Goldziher titkár emlékirata.

Tekint. *Deutsch Samuel* Urnak, a pesti zsidó hitközség alelnökének, a Talmud-Tóra-egylet elnökének Budapestén.

Mélyen tisztelt Elnök Ur!

Fellívásához képest van szerencsém a következőkben egynehány tartalmi módosítással s a tárgyhoz tüzetesen nem tartozóknak mellőzésével egy emlékiratot tisztelettel bemutatni, melynek megszerkesztésére magamat 1878-ban, a talmud-tóra-intézet évi zárvizsgálatának közvetlen benyomása alatt, indítva éreztem. Ez emlékiratnak az intézeti elnökség elé való terjesztését mindazáltal mellőzendőnek véltem, mert nem tartottam magamat sem elég hivatottnak, sem elég képesnek arra, hogy ily fontos vallásos tanintézet reformját kezdeményezzem. Az Ön megtisztelő felhívása azonban ma kötelességemmé teszi, e még ma sem tárgyaltan emlékiratra visszatérnem.

* * *

1. A kiváló fontosságu ügy, melyre t. Uraságod figyelmét felhívni kötelességemnek vallom, nem igen tárgyalható ugyan másképp, mint összefüggésben a hitfelekezeti kérdések egész sorával, melyeknek rendjében nevezetes szakaszt képez. Ha mindazáltal talmud-tóra iskolánk állapotát úgy fejtegetem, hogy tekinteten kívül hagyom azon természetes összefüggést, mely egyrészt az ily iskola szervezete s tanterve és másrészt hitfelekezetiünk vallásos viszonyainak alakulása között fennáll — úgy ezt azon meggyőződésben teszem, hogy azon hanyatlás közepette, mely vallásos életünket hazánkban jellemzi, ez intézetnek egyre mélyebben kellene súlyodnia, ha azt hitfelekezeti életünk mai fokához akarnók hozzámérni; hogy ellenben az ily intézet reorganizációja újabb tényezője lehet hitfelekezeti életünk kedvezőbb alakulásának, melyet reményleni meg nem szűntünk.

A megjegyzések, melyeknek írásba foglalására hivatalos szabadságom néhány óráját szenteltem, azon intézet zárvizsgálatai adtak alkalmat, mely t. Uraságodnak, mint a talmud-tóra egylet elnökének vezetésé alatt áll. Habozás nélkül kijelelhetem, hogy esodálkozom, ha azok közül, kik hitfelekezetünk iskolaügyében szakemberek, avagy csak egy is akadna, kit e vizsgálatok és az a kép, melyet ezek a talmud-tóra működéséről adnak — beleértve még azt a szokásos elnevezést is, melyben az

ily vizsgálatokat országszerte részesítik — kielégítettek volna. A mit mutatnak, az a következő *negatív* eredmény: A talmud-tóra iskola nem követ tudatos czélt, nem tűz maga elé sem theoretikus, sem praktikus feladatot, melyet az oktatás útján meg akarna oldani; nem tölt be hűzogat hitfelekezeti iskola-ügyünkben, sőt éppen illetén való megléte érzeti velünk fájdalmasan a hiányokat, melyekben hitfelekezeti iskola-ügyünk szenved, a mióta az elődeink módjára öncélul üzött, szervesen összefüggő és egységes egészet képező zsidó tanulmány — melynek egyedül köszönhetjük, hogy a századok hosszú folyama beuntinket el nem nyelt — mint időszertlenül mellőztetett, a nélkül, hogy a vallásos tanulmány e módjáért kárpótlást nyertünk volna, mely ugyane feladatot a mi időnkben teljesíthetné.

A kísérlet, mely a régi héber tanulmányt modernizálná, kizárólag a papi pályára való kiképzésre terjed. Ámde sokkal fontosabb, a zsidó *közseget* kiképezni. E tekintetben pedig, fájdalom, bedrik azzal, hogy évről-évre nőni és terjedni engedik az Am-ha-árecszséget, a vallásos tudatlanságot, melyben őseink joggal láttak oly veszélyt, mely a zsidóságy közjává veszélyeztet.

Talmud-tóra iskolánknak, a mint mostanság van szervezve, soha sem fog sikerülni, e tudatlanságtól csak egy lábnyomnyit is elhódítani. Ez iskola nem egyéb, mint tervszerűtlen, czéljaiban és eszközeiben felemás, lendületlen és azért *foganatlatlan* áldozat pénzben és időben. Pedig az volna feladata, hogy a vallásosan képezett *non-theologusok* személműriuma legyen.

2. Mielőtt az iskola feladatát közelebb meghatározom s azután annak megállapítására térnék, mely tanczél és tanmenet segíthetné elő a jelzett feladat teljesítését — mindennek előtt egy halvdemnyire kell rá utalnunk, mely a talmud-tóra czéljait illetőleg általánosíva van elterjedve. Sohasem találkoztam ez iskola rendeltetését illetőleg más fölfogással, mint im ezzel: a talmud-tóra »proszeminárium«, előkészítő iskola a rabbiszemélműrium részére, a minők a kongresszus alkotta szabályzat szerint az ország különböző részeiben az orsz. zsidóalapból volnaak szervezendők. E fölfogáshoz képest szüntették meg az itt helyi talmud-tórának azelőtt fennállott III-ik osztályát: hiszen ennek tananyaga — úgy mondák — azonos a rabbi-képző első osztályáéval.

Nem lehet egy helyi községy feladata, tagjainak gyermekeit bármily kenyérkeresetre vagy szakszerű hivatásra előkészíteni, még ha ez a hitfelekezet szolgáltatásban is állana. De igenis feladata az »ecclesia docens«-nek, gyermekeit az oktatás segédjével *művelt hitfelekezeti tanulóknak* nevelni.

s befolyását e nevelésre mindaddig érvényesíteni, míg az ifjú határozott életpályát választ, melyre aztán a község nyújtotta vallásos képzés nemestőleg hatni van hivatva. E ezért pedig *rendszeres oktatás* nélkül el nem érhető.

Ámde kérdem, pesti zsidó hitközségünkben melyik azon intézet, a hol annak jövődöbeli tagja megszerezhetné hitvallásunk ősförrásának, a bibliának ismeretét? Melyik intézethez utalnók az ifjat, ki elénk e főlészöl. tással lépne: »Adj vizet innom?« A talmud-tóra iskolába ugyan ne küld. jük! Mert a készületlen gyermek elé egy pár lap talmudot s hozzá egy- néhány darab kazuisztikát találnak — szántsándékkal így fejezem ki magamat — emlékező tehetőségét megterhelik oly dolgokkal, melyekhez abszolúte nem érthet, s ha netán értené, vallásos érzését aligha fejleszthetik. Tanítanak ugyan még nemit az Ötkönyvből, a növendékek előzetes készülttségnek meg nem felelő középkori kommentátorral együtt, s tán a prófétákból is olvasnak néhány fejezetet. De ezt is terv és előre ki- tűzött cél nélkül. Mert hiszen az elmélet ez iskolának proszemináriumi rendeltetéséről is hajótörést szenved a módszer teljes hiányán és azon, hogy a tanítványok érettségi fokára mi tekintettel sincsenek.

Hadd gondoskodjék hát a zsidó országos ügyek központi hivatala a maga hatáskörében a proszemináriumokról. A pesti zsidó hitközség ellenben azt tekintse föladatának, hogy tagjai gyermekeinek megadja a lehetőséget, hogy belőlük zsidó vallásunk *tuatos* hívei és vallásos aspirá- czióink lelkes előmozdítói válhassanak. Ehhez pedig oly *iskola* szükséges, melynek tananyagából a zsidóság vallásos ügyecért, úgy a multban mint a jövőben, lelkesedést merithessenek. Az ily iskola oktató és nevelő munkája kell hogy a középiskola egész tartamára kiterjedjen. Taneczlja nem lehet egyéb, mint a zsidó vallásos szellem *klasszikus* megnyilatkozásának, a bibliának elsajátítása. Ez áll az oktatás középpontjában, köréje csoportosulnak a megértésére szükséges segédismeretek: a héber nyelv, hitfeleke- zeti főmállásunk, valamint fajunk és vallásunk történeti hagyományával való összefüggésünk e jelképe; továbbá a biblia népének története. Kieg- szítést pedig nyer ez liturgiáknak s nyilvános isteni tiszteletünk mód- jának és — a mennyire lehetséges — a zsidó középkor vallásos irodalom- történetének irodalmi szemlélet utján való ismerete által.

Bizonyára, elegendő anyag ez nyolcz évi kurzus számára! Elegendő, hogy ne maradjon idő gondolathüvelyezés számára, melyet nyugodtan engedhetünk át az oly iskolának, mely azt hiteli el magával, hogy nála nélkül el nem lehet.

3. A talmud-tóra iskola tanterve, az előbbiekben jelzett rendelteté-

séhez képest, mintegy magától határozódik meg és megállapítása nem igen ittközhetik nehézségekbe. Bátor vagyok t. Uraságodnak erre nézve is elő- adni nézeteimet — azon megjegyzéssel, hogy e tanterv a főt. rabbinátu- sunk által tervbe vett »héber iskolát« föltételezi.

I. osztály (2 év).

3 óra: *Salamon Pildabeszédei és Zsoltárok*. A fejtegetés közben adott grammatikai magyarázatok minden tanóra végén összefoglalandók.

1 óra: Liturgia az imakönyv fonalán. A bibliai órákkal öss- hangban, az isteni tiszteletben előforduló zsoltárookra különös figyelem fordítandó.

1 óra: Bibliai történet; bírák és királyok kora az első templom elpusztításáig. Alkalmilag eredetiben olvasandók az illető bibliai könyvek- nek vallásilag jelentős részletei — p. o. Salamon templomfölvárató imája stb.

II. osztály (2 év).

4 óra: *Jesája I—XXXIX.* (Szemelvények). Száműzetés előtti »Kis próféták«-ból szemelvények (de mindenik könyvből), különös tekintettel a vallásos alkalmazásra: a kiszemelés is e szempontból történjék. — Nyelvtan mint az I. osztályban, mégis azzal a különbséggel, hogy itt idő- ről-időre (tán havonként 1—2 órában) a nyelvtan egyes részei ismétlődő módon, rendszeresen átveendő, paradigmák stb.

1 óra: Liturgiai gyakorlatok.

III. osztály (2 év).

4 óra: *Jeremiás* (szemelvények); *Jesája XL.* — végig; a száműzetés utáni prófétákból szemelvények. — Párhuzamosan e prófétákkal tárgya- landó a bibliai történet megfelelő korszaka. — Kíváncs volt ehhez — a tanulók magánszorgalmának serkentése által is — párhuzamosan hozzá- esatolni az Ötkönyv törvényhozói részének ismétlését.

1 óra: { Az egyik évben: Liturgia, különös tekintettel a második tem-
plommal összefüggő mozzanatokra. — Száműzetés utáni zsol-
tárok. — *כְּדָר עֲבִירָה* — A másik évben: A talmud rövid irodalom-
története. (A hagyomány fejlődése. Szóferim. A talmud beosztása.
A kiváló tanítók és iskolák.)

IV. osztály (2 év).

2 óra: Biblia: Köhéleth, Jóh.

2 » Rabbinikus szövegek. Szemelvények agádikus szövegekből,

Pirke Ábóth, bevezetés a halákhikus olvasmányokba (ajánlandó volna itt a szöveg: Rasi מַשְׁמַעַת דָּבִי).

1 óra: { A zsidók története a talmud utáni korszakban (Nordmann tan-
könyve nyomán.)

Még csak azt jegyzem meg, hogy a »liturgia« számára a fokozatos haladás egymásutánját nem állapítam meg, a mint a bibliai könyvekből való kiszemelést is mellőztem. Ezt végezni egyik legfontosabb feladata volna a (5. pont szerint) szervezendő szakbizottságnak.

4. A tanítók és az intézeti elnökség az egész tanfolyam alatt a tanulók magánszorgalmának lehető fokozását tartásuk szem előtt. Mert csak a magánszorgalomtól várható, hogy minden zsinagógai ünnep- és emléknap alkalmából a tanuló át fogja otthon nézni a liturgiában akkor előforduló szövegeket (p. o. II. osztályban Eszter könyvét, III-ban Jeremiás siralmait, IV-ben a husvétii hágádát). A tanító külön órákban kérje ezeket számon a tanítványoktól, s azok, a kik magánszorgalmuknak kiválóbb tanújelét adják, prémiumok és stipendiumok által kitüntetessenek. A tanulók magánszorgalmának átengedendő tananyag csoportjához számítom az alkalmi heti szakasz és a heti-haftára olvasását is. Ha a lelkesedést a vallásos tanulmányok iránt fölkellettük és ha fontosságuk érzékelésén megmaradunk a szülők lelkiismeretében, akkor a tanulók magánszorgalmába vetett hitünk nem fog szünetet vallani. Emlékszem még első gimnaziumi éveimre, a midőn többedmagammal valóságos deakgyülekezetet tartottunk a heti szakasz (szöveg és targum) rendes előadására. E gyülekezetek részvevői most kereskedők, ügyvédek, orvosok, hivatalnokok, egyikök katonatiszt — valamennyi pedig szülei részéről már akkor is világi pályára volt szánva. Ez a hatvanas évek elején történt.

5. A vázoltam tanterv megállapításában azon meggyőződésből indultam ki, hogy az 5 heti tanórán 8 év alatt keresztülvihető. Megjegyzem azonban, hogy a kéthavi nagy szünet kivételével a talmud-tóra iskolának nincsen *seminifile szünetje*. Zsidó vagy keresztény ünnepek nem szakíthatják meg ez iskola folytonos oktatási idejét. Csak ily módon fog ez megfelelhetni azon előkelő hivatásának, melyet fenntartása által a község betölteni akar.

Az ily módon reorganizálandó talmud-tóra intézet e szerint négy osztályra van osztva, melynek mindegyikében a tanuló két évet tölt. Tanóra van minden osztályban 5, összesen 20 óra. Minthogy a vasárnap kivételével csak 4—7-ig lehet oktatás, azért minden osztály számára külön tanító lesz alkalmazandó. A legfőbb osztály tanítója egyúttal az iskola igazgatója.

Az évi vizsgálatok, mint egészen ezeltalanok, mellőzendők. Ellenben szervezzem a község felügyelő tanácsot, melynek tagjai az intézet igazgatóján kívül a község egyik előljárója mint elnök, és öt szakember. E hét tagból álló bizottság azután szent kötelességének tartsa, az iskola tanmenetére lelkiismereten fölfigyelni és a havonként megartandó értekezleteiről szóló jegyzőkönyveket a községi előljáróságunk bemutatni s a tantervet, a tett tapasztalatok nyomán, időről-időre revideálni.

6. Mindeddig a *községről* szóltam, mint a talmud-tóra tulajdonosáról és vezetőjéről. Tettem ezt azon tudatban, hogy az intézet e tekintetben is gyökeres reformra szorul.

Egy ily nagy fontosságú intézet nem állhat tovább is egy magánegylet vezetésé alatt; be kell azt olvasztani a hitfelekezeti élet növekedő szervezetébe, és azon lemnünk, hogy éltető elemévé legyen azon vallásos törekvéseknek, melyek a község egyetemenét kell hogy áthassák. Ez intézet nem valami mellékes, véletlen, melyet tán örömmel látunk, vagy épen protegálunk; hanem főfontosságú, sőt fődolog, az első, a mire a községnek ügyet kell vetnie. A ki tiszta elmével összemeríti a vallásos szellem nyilatkozatait és ennek kóros elfajulásait hitfelekezetünknek még mindig folyó történeti fejlődésben — lehetetlen be nem látnia, hogy felekezetünknek régi korunkhoz méltó jövődjére a ránk bízott ifjúság vallásos képzetének mértékétől függ. Valamint az a nemzedék, melyhez apáink tartoztak, vallásos törekvésű egész joggal főképp az isteni tisztelgetnek (תַּשְׁבֵּחַ) esztetikus nemesítésében érvényesítette — a mi ugyan még nincs befejezve, mert a vallástudományunk újabbkori haladásával lépést nem tartott — épúgy kell a legközelebbi jövő vallásos törekvése súlypontját főképp a *vallásos lépcső* (תַּרְוִיחַ) újjáélesztésében keresnünk. Az atheizmus és az indifferenzizmus, melyet vallásos fölvilágosultsággal kezdtek azonosítani, nagyon is gyorsan végzte a vallásos érzés előlépésének kártékony művét. A magyar zsinagóga törekvései oly áramlatokban központosulnak, melyek a zsinagógára nézve idegenek és közömbösek. Csak az oly nemzedék, mely a zsidóság világtörténeti és egyetemes földadataiért a prófétákkal és zoltáírókkal lelkesedni tud — mert a lelkesedés tudománya, nem ideges indulat — csak az ilyen nemzedék mentheti meg újra vallásos intézményeink számára ama vezérgondolatokat, melyeknek egy lites szem előtt tartása képezi fennállásunknak, mint összességnek jogcímét.

E szempont szerint az iskolát, melynek e soraim szentelvék, községünk közös érdekében állónak kell tartanom; istentiszteleti és ember-

baráti intézményei mellett ez iskola fölvirágzását tekintse közösségünk a maga főfeladatának, éltető elemének.

* * *

Ezek azon megjegyzések, melyeket felszólítása következtében t. Uraságod elé terjeszteni kötelességemnek vallám.

Maradtam stb.

Budapest, 1884. május 9-én.

Dr. Goldziher Ignác,
a pesti izr. hitközség titkára.

II.

A pesti izraelita hitközség rabbínátusa

1885. március 16-án adja be véleményét a hitközség elnökéhez a talmud-tóra reorganizációjáról. Azt fejtegeti, hogy ez iskola reorganizációja ne külső, hanem belterjes legyen. Jelenlegi szervezete, mely szerint két osztályból áll, teljesen elegendő. Hiányai a fegyelem lazasága, a tanterv elégtelensége és az oktatás gyarlósága. Tanczélul a következőt tűzi ki. 1. Az Ötkönyv s a Rasi-kommentár könnyebb részeinek ismerete. 2. Válogatott fejezetek a Példabeszédekéből és a Zsoltárokból. 3. A héber grammatika alaktana. 4. Bibliai és biblia utáni történet a talmud befejezéseig. 5. A zsidóság fontosabb alaptanainak ismerete a bibliai és történeti oktatás kapcsán előadva. 6. A liturgia ismerete. 7. A misna és talmud könnyebb részeinek olvasása és ismerete. — A részletes tantervet dolgozza ki évről-évre az iskola vezetésével megbízandó bizottság a tanítókkal egyetemben. — Az oktatás elégtelenségének egyik főoka a tannyelv ingadozó volta. El kellene határozni, hogy az I. osztályban az összes tárgyak magyarul adassanak elő. Mindéz, pontosan keresztülvive, arra képesítse a talmud-tórát, hogy hivatásának tökéletesen megfeleljen. Mindazáltal, hogy tapasztalatból lehessen végleges ítéletet mondani, ajánlja a rabbínátus, hogy a község a már egyszer fűnállott III. osztályt kísérletképen, bár az eredmény kétséges, újra megnyissa s e végből egyelőre ideiglenes tantervről gondoskodjék. Ha az intézet újjászervezése tényleg megtörténik, a rabbínátus kötelességének fogja ismerni, hogy minden idevágó részlet megállapításában legjobb tehetsége szerint közreműködjék.

III.

Igazgató kinevezése a talmud-tórához.
Tekintetes *dr. Bacher Vilmos* tanár urnak Helyben.

Oktatási ügyosztályunk előterjesztése folytán van szerencsénk tettes Uraságot értesíteni, hogy a hitközség kebelében fennálló talmud-tóra intézet igazgató-tanárává nevezetik ki...

Midőn tettes Uraságot az állásban üdvözölni van szerencsénk, szívesen adunk kifejezést azon reménynek, hogy buzgó és szakavatott vezetése alatt hitközségünk e fontos tanintézetének újjászervezése sikeresen fog eszközölni és fejlődése felekezetiünk javára új lendülettel fog megindulni. Elvárjuk emélfogva, hogy a tanterv tekintetében előterjesztését még a jövő iskolaévi tanítás megkezdése előtt oktatási ügyosztályunk elé terjessze. Egyntal értesítjük, hogy az intézet tanítótisztületének tagjai: Schön Dávid hittanár, Goldberger Simon, Lustig Sussmann hittanítók.

Fogadja tettes tanár ur nagyrabecsülésünk kifejezését.

Kitiűnő tisztelettel

Budapest, 1885. augusztus hó 25-én.

A pesti izr. hitközség előjárósága:

Goldziher Ignác, s. k.
titkár.

Wahmann Mór, s. k.
elnök.

IV.

Az új igazgató előterjesztése.

A pesti izr. hitközség oktatási ügyosztálya Tek. Elnökségének.

Midőn a talmud-tóra intézet tantervét és órarendjét az 1885. iskolaévre ezenul hivatalos tisztelettel átküldénem, bátorodom azon szempontokat, melyekből a tanterv kidolgozásánál kiindultam, a következőben röviden előadni:

Az e tanév kezdetével vezetésre bízott intézetnek ezéjárt és rendeltését úgy fogom föl, hogy mintegy középpállást foglal el a középiskolánk növendékeinek juttatott általános hitoktatás és azon szakszerű kiképzés között, melylyel a rabbipályára készülő ifjak bevezettetnek a zsidó theologiai tanulmányok elemeibe. Az általános hitoktatás arra szorítkozik, hogy a vallás tanaiba és történetébe beavatja a tanulót, a nélkül hogy képsé tenné azoknak ismeretét egyenesen a vallásos irodalmunk eredeti szövegéből meríteni; a rabbipályára való szakszerű előkészülés különösen abban áll, hogy minél korábban megismerkedjék a tanuló az említett irodalom nyelvével, a héberrel, és elsajátítsa azon képséget, hogy ezen irodalom tartalmát az eredeti szöveg alapján ismerhessé meg. A talmud-tóra-intézet, míg egyrésztől mindig szemmel kell tartania zsenge és serülő korú nu-

vendőkének vallásos művelődését, másrészt — és ez adja intézetünknek főjellegét és mondhatjuk: létjogát — ezúttal azt tűzi ki, hogy a zsidó tanuló ifjúság nagy többségének, azoknak is, kik nem papi pályára fognak valamikor lépni, alkalmat nyújtson, hogy a vallásnak, melynek hívei lesznek, az eredeti forrásokból ismerhessék meg tanait és hagyományait, hogy a hitfelekezetnek, melynek tagjai lesznek, lehetőleg a forrásokból tanulják meg törvényeit és történetét, hogy végre vallásos művelődésük oly alapot nyerjen, mely későbbben is — bár mely állást foglalnának el az életben — képesekké és hajlandókká teszi őket, újra meg újra a nekik hozzáférhetőkké lett forrásokból meríteni vallásos épülést, vallásos megismerést, oly alapot, melyen haladva, hitfelekezetük érdekeit öntudatosan és avatottsággal párosuló buzgalommal fölkarolják.

A talmud-tóra feladata tehát nem más, mint a zsidó vallás forrásmunkáinak szövegén alapuló hitoktatás.

Egy régi nyelv és irodalom ismertetésében áll ezen oktatás, de itt a nyelvi és irodalmi tanításnak épúgy irányában, mint a tananyag kiválasztásában mindig szemmel kell tartania a célját, mely e tanítást vallás-oktatássá teszi. Már ezen szempont megadja a mértéket, melyben a vallásos forrásmunkákból veendő a tanítás tárgya, összeállítandó a tananyag.

Ily forrásmunkák gyanánt pedig nem csak a szentírás könyvei tekintendők, hanem a hagyomány irodalmi termékei is, a mennyiben tartalmuk alkalmas a vallásos ismeretek gyarapítására és a vallásos szellem ábraszítésére, valamint a tanítás alsó fokán a héber imakönyv is, mint a zsinagógai liturgiánk tényleges alapkönyve és a vallásos emlékedésnek századok használata által szentelt kifejezése és most is hathatós eszköze.

A tananyag kimerését egy külső körülmény is határozza meg, a tanórák száma; ezt öt órára szabtam ki minden egyes évfolyamban, a mi kevés ugyan a tárgy nehézségéhez és terjedelméhez képest, de mégis annyi, hogy többre egy középiskolai tanulót nem lehet kötelezni, ha azt kívánjuk, hogy ezen órákra époly pontosan eljárjon, mint rendes iskolai óráira és a reájuk való készülésre házi szorgalmat is fordítsen.

A talmud-tóra tanulói a jelen tanévben is négy csoportra, vagyis évfolyamra fognak oszlani. A tanulók hová helyezése főlveteli vizsgálat alapján történik. Oly tanulókat sem szabad kizárni a főlvételtől, kik még a héber olvasást sem bírják teljesen, de ezen hátramaradottakról gondoskodik az intézet, a mennyiben az első időben a rendes tanórákon kívül adandó külön órákban részesheti pótoló tanításban, mígsem sikeresen együtt haladhatnak a többiekkel. A talmud-tóra most is első sorban a középiskola alsó osztályából alakulandó tanuló-anyagra számít, de már a

jelen tantervben is a felső két évfolyamok tananyaga olyan természetű, hogy a felső osztályok tanulói is haszonnal járhatnak az egyikbe vagy a másikba.

Remélhető, hogy az intézet ezúttal szilárd és biztos saját tanuló-főzsrára is fog szert tenni, úgy hogy az egyik évfolyam tanulói egy évvel utóbb a rá következő évfolyamba állásnak. Akkor természetesen oly szervezettel kell majd adni az intézetnek, hogy némileg párhuzamban álljanak osztályai a középiskola osztályaival. Nem lehet itt feladatunk e leendő szervezet tantervét körülvonalozni, de a jövő — 1886/7. — iskolaévre vonatkozólag már mostan megjegyzem, hogy azok, kik a jelen tanévben sikeresen fogják végezni a negyedik évfolyamot, az intézet mostani szervezetén belül is részesülhetnek további oktatásban, maradván a jövő évben is a 4. évfolyam tanulói, de ebben a tananyag más kiszemelendő részletei adatnak majd elő.

Az ide csatolt részletes tantervet még a következő megjegyzésekkel kísérem.

A mi a héber nyelvtant illeti, nem találtam czulszerűnek, sem a rendelkezésre álló tanidővel összeférőnek, annak külön órákat szánni. A héber nyelv ismerete nem külön tanításnak, hanem a héber szövegek értelmezésének legyen az eredménye; itten az öseinknél divott biblia-tanítás módjához csatlakozunk, mely a nyelv emlékeinek olvasásából fejlesztette a nyelv jelenségének és szabályainak ismeretét. Természetes, hogy ily módja a nyelvtanításnak csak akkor lehet sikeres, midőn tudatosan és módszeresen halad, és vele bizonyos mértékben a nyelvtan rendszeres ismeretése van összekötve. Erről gondoskodik a jelen tanterv is, a mennyiben fokozatos eljárást és a nyelvtani anyag időnkénti összefoglalását írja elő.

A bibliai történetet illetőleg megjegyzem, hogy az csak az első két évfolyamban képez külön tantárgyat, még pedig mint kiegészítése a biblia-oktatásnak, minthogy a szentírás történeti részének tartalmát ismerteti meg a tanulóval. De annyiban is csatlakozik a biblia-oktatáshoz a bibliai történet előadása, a mennyiben lehetőleg a bibliai elbeszélést követi, sőt itt-ott, főleg a 2-ik évfolyamban, a bibliai elbeszélés szövegéből vett egyes velős és jelentősebb mondatokra utalja a tanulókat. A 3-ik és 4-ik évfolyamban a kiválogatott prófétai szakaszok értelmezése alkalmat nyújt az illető történeti korszakok, különösen a belső fejlődés megvilágítására, de egyúttal az Ábóth traktátus fejtegetése a legjobb vezérfonalat fogja képezni, mely szerint a görög és római korszakoknak egészen a misna befejezéséig kiválóbb mozgalmait, eseményeit, vezérszemélyiségeit ismertessük. A későbbi történet előadását a talmud-tóra majdani kibővítésével megnyitandó felső évfolyamokra kell halasztani. — Megjegyzem

azt is, hogy a bibliai földrajz elemeibe különösen a 2-ik évfolyamban úgy a bibliai órák alkalmából, mint főleg a történeti órában avattassanak be a tanulók, de a többi évfolyamokban is alkalom adtán Palesztina mappája képezze a tanítás egy segédeszközét.

A mi a szentírásból választott szakaszokat illeti, nem szükséges, úgy hiszem, azokat behatódó megbeszéléssel igazolni. A választott szakaszok minősége eléggé mutatja, mily szempontok vezettek a kiválasztásnál. Az első két évfolyamban a tóra, Mózes öt könyve szolgáltatja a tananyagot, a harmadikban és negyedikben a próféták könyvei, pótolva a Zsoltárokkal és a Példabeszédekkel. Így azon különböző alakok, melyekben a szentírás könyveiben a vallásos érzület jutott kifejezésre, mind föl vannak véve e tantervembe: az ósotyákról szóló elbeszélések, Izrael története és törvényei, a próféták tanai és intelmei, a zsoltárok fölülmulhatatlan költszete és a vallásosan ihletett bölcsék erkölcsi oktatásai. A szentírást egyelőre csak kivonatossan ismeri meg ugyan a tanuló, de e kivonatokból megismerkedhetik a szentírás lényegével és egész szellemével.

A hagyomány irodalmából választottam először az őseink erkölcsitanának legszebb tételeit tartalmazó Ábóth traktátust, mely, mint említem, a biblia utáni első századok történetének is szolgál vezérfonallal, továbbá pedig a mi más második részéből a Széder Móéból oly fejezeteket, melyek leginkább alkalmasak bevezetni a tanulót a vallásgyakorlat, főleg az ünnepekre vonatkozó törvények és szokások ismeretébe. E fejezetek értelmezésével összeköthető az imakönyv azon részeinek ismertetése is, melyeket az alsó évfolyamokban nem tárgyaltak. A hagyomány irodalmának így két oldalát ismeri meg a tanuló, a vallás külső gyakorlatát megállapító halálkált és a benső vallásoságra és tiszta erkölcsiségre buzdító agádát. A későbbben megnyitandó évfolyamokban hasonló módon kell majd más részeket választani, még pedig a babiloniai talmudból is, csak hogy a talmudnak főleg agádai részeiben keresenlők a talmud-tóra csejainak megfelelő olvasmányok. Végül megjegyzem még, hogy a talmud-tóra eddigi hagyományaitól eltérve, a szentírási oktatásból kizártam a Rasi kommentárjainak olvasását. A rabbinikus nyelven írt kommentár a tanítás alsó fokán nem csak hogy elő nem mozdítja a szentírás értelmezését, hanem külső és belső akadályokat gördít az e téren való sikeres és folytonos haladás útjába. Hogy a tanuló a rabbinikus kommentárok nyelvét és az ő. n. Rasi-írásba némileg bevezetessék, erre legalkalmasabb a mi más óra, a mennyiben a mi más fejezetését itt-ott ily kommentárnak olvasásával kell támogatni.

A mellékelt tantervet a tekintetes oktatási ügyosztály figyelmébe ajánlván és a hozzá csatolt órarend tudomásul vételét kérév, maradtam kiváló tisztjeitell

Budapest. 1885. szeptember 7-én.

Dr. Bacher Vilmos.

V.

A talmud-tóra tanterve az 1885—86-iki tanévre.

Első és második évfolyam.

	Imakönyv 1 óra hetenként.	Szentírás 3 óra hetenként.	Bibliai történet 1 óra hetenként.	Héber nyelvtanítás a szentírási és imakönyvi órákkal kapcsolatban.
1. évfolyam.	A Semá szakaszai. A Semóné eszré első 3 és utolsó 3 szakasza. Bárúkh seá-már. Azasztali ima első két szakasza. Az éjjeli ima első szakasza. A főbb benedikciók. A 148. zsolttár. A 113. zsolttár.	Mózes első könyvéből a következők fejezetek: 1, 2 (1-a v.), 9, 11. 12, 13, 14, 15, 18, 21, 22, 23, 24. 26, 27, 28, 32, 33, 35. 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50.	Mózes öt könyvének tartalma.	Az iskolaév első kéthónapijában az imakönyvi óra főleg a helyes és folyékony olvasás begyakorlására legyen szánva. A szentírási órákban, de az imakönyvben is az olvasási jelek jelentése és a főbb olvasási (pontosítási) szabályok ismertetendők. A szavak értelmezésében szoktatni kell a tanulót lassankint a képzők és ragok megkülönböztetésére a gyótktól és figyelmeztetni az alaktan főbb jelenségeire. Rendszeresen tanítandók a birtokrágzás és az igeidők ragozásának elemei. A szentírási órák közül kettő havonként rendszeren nyelvtani gyakorlatoknak szentelendő, tekintettel az átvett bibliai szakaszokra.
2. évfolyam.	A Semá előtti és utáni benedikciók és tiszta erkölcsiségre buzdító agádát. A későbbben megnyitandó évfolyamokban hasonló módon kell majd más részeket választani, még pedig a babiloniai talmudból is, csak hogy a talmudnak főleg agádai részeiben keresenlők a talmud-tóra csejainak megfelelő olvasmányok. Végül megjegyzem még, hogy a talmud-tóra eddigi hagyományaitól eltérve, a szentírási oktatásból kizártam a Rasi kommentárjainak olvasását. A rabbinikus nyelven írt kommentár a tanítás alsó fokán nem csak hogy elő nem mozdítja a szentírás értelmezését, hanem külső és belső akadályokat gördít az e téren való sikeres és folytonos haladás útjába. Hogy a tanuló a rabbinikus kommentárok nyelvét és az ő. n. Rasi-írásba némileg bevezetessék, erre legalkalmasabb a mi más óra, a mennyiben a mi más fejezetését itt-ott ily kommentárnak olvasásával kell támogatni.	Mózes II. k. a következők fejezetek: 19, 20, 34. Mózes III. k. a következők fejezetek: 19, 23, 25. Mózes IV. k. a következők fejezetek: 13, 14, 34. Mózes V. k. a következők fejezetek: 1, 5, 6, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 25, 26, 29, 30, 33, 34.	A Tósua, Bírak Sámuel és királyok könyveinek tartalma.	A szentírási órákban a névszók alakítására, továbbá az épgyókú igék ragozására fordítottassék legtöbb figyelem. Havonként két óralegyen paradigmák betanításának és az ismertetett szabályok ismételtesének szentelve, mindig tekintettel megelőzőleg átvett szentírási szakaszokra. Havonként egy írásheli föladat a tanult nyelvtani anyag köréből.

Harmadik és negyedik évfolyam.

	Szentírás 3 óra hetenkint	Abóth traktátus 1 óra hetenkint	Halákhái misna 1 óra hetenkint	Héber nyelv- tanítás a szent- írási órákkal kapcsolatban.
3. évfolyam.	A próféták könyveiből a következő fejezetek: Ámos: 3, 6, 10—17 v. Hósea: 14, 2—10. Jesája: 1, 2, 5, 6, 10, 5—34, 11, 12, 19, 22, 28, 36, 37. Mikha: 3, 4, 1—5, 6. Habakkuk: 1. Czefanja: 1. A Példabeszédek könyvéből: a középső rész (10—24. fej.) némi kihagyásokkal.	Az összes négy fejezet egészen és az ötödiknek egy része, összesen a második templom idejének, valamint a misnai kor- szak történetével.	A Széder Móéd traktá- tusából a kö- vetkező feje- zetek: Sabbáth 7. Peszáchim 10. Móéd kátán 3. Rós Hassána 1, 2, 4. Jóma 8. Szukka 5. Taanith 3, 4. Megilla 3, 4.	Az összes ige- osztályok ra- gozása, főleg a nem éppgyö- küeké. Havon- kint nyelvtani gyakorlatok- nak szánt két óra és egy írásbeli dol- gozat.
4. évfolyam.	A próféták könyveiből a kö- vetkező fejezetek: Jeremiás: 1, 2, 7, 9, 14, 20, 23, 24, 31. Jesája: 40, 41, 42, 43, 44, 45, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 61, 62, 66. Maleáki: 1, 2, 3. A következő zsoltárok: 1, 3, 6, 8, 11, 15, 18, 23, 24, 29, 49, 50, 73, 104, 114, 115, 116, 126.	Az első négy fejezet egészen és az ötödiknek egy része, összesen a második templom idejének, valamint a misnai kor- szak történetével.	Az egész alak- tan ismételése hetenkénti 2 órában. He- tenként egy írásbeli dol- gozat.	

VI.

A talmudtóra órarendje 1885— 886-ban.

(A négy évfolyamban négy tanerő működik.)

Vasárnap. 10—11. Szentírás III. és IV. évfolyam. — 11—12.
Szentírás I. és II. évf.

Hétfő. 4—5. Szentírás III. és IV. — 5—6. Ábóth III. és IV.
(közösen).

Kedd. 4—5. Szentírás I. és II. — 5—6. Imakönyv. I. és II.

Szerda. 4—5. Szentírás III. és IV. — 5—6. Misna III. és IV.
(közösen).

Csütörtök. 4—5. Bibliai történet I. és II. — 5—6. Szentírás
I. és II. évfolyam.

KÜTFÖK.

44. sz.

Zsidó hitre tért szombatosok.

a.

Bizonyítvány

arról, hogy Sarlos Györgyné Lovász Anna magát jelentette az papja előtt Sebesi József úr előtt, hogy kedve van által állni az izraelita vallásra. Az jelentése történt január elsőn az elsőbbi, az második jelentés történt január 25-dikén; hogy azon jelentése történt Sarlos Györgynének, erről lelkismé-
rettel bizonyítottunk.

B. Ujfaluban, január 28-dik 1868.

Gami János m. k.

Siklós György m. k.

b.

Bizonyítvány

arról, hogy alól irtak arról teszünk valósággal igaz hittel bizonyítványt, hogy az 1868-dik év október 28-dikán és úgy másodízben is november 13-dikán magokat mind vallásokról el kívánkozván az Izraelita vallásra Kovács Pál Sámuel házi családjaival együtt, és Lovasi Dániel egész házi családjaival együtt, és Kovács Péter Mózes egész házi családjaival együtt, és Nagy Sámuel egész házi családjaival együtt, és ugyan ifiab Kovács Mózesné, Nagy Eszter és hogy mind ezek magokat hogy jelentet-
ték a római katolikus papjuk Sebesi József úr előtt mind kétszeri jelen-
tések megtörtént, elsőben és másodsor, erről lelkiismerettel bizonyítottunk.

B. Ujfaluban november 13-dik 1868.

Nagy Sámuel nem hallgatta ki az pap Sebesi József úr mint kato-
likus pap, ezt is (r) eferájuk az bizonyítványunkban az feartak szerint.

Fülöp István tanu

Pap Demeter János † tanu

névirő Fülöp István.

A birtokában levő eredetiből közli

KOHN SÁMUEL.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Spiegler Gyula Sámuel*, Héber bölcsezet. Budapest. — *Fischer Gyula*, Jehuda ben Saul Ibn Tibbon. Adalék a középkori zsidó irodalom történetéhez. Budapest. — *Csukási Fülöp és Schön József*, Kis Biblia az ifjúság számára. Első és második könyv. *Ugyanazoktól*: A zsidók története, különös tekintettel a zsidók történetére Magyarországon. Dr. Kayserling Handbuch d. isr. G. stb. alapvető mű nyomán. Budapest. — *Dr. Klein Mór*, Igazság és méltányosság! Templomi beszéd a király születése napjára. N.-Beckerek. — *Dr. Adolf Rosenzweig*, Das Jahrhundert nach d. babylonischen Exile. Mit besonderer Rücksicht auf die relig. Entwirkung des Judentums. Berlin. — *Schüller-Szénassy S. M.* Masszá báaráb (héberül), Romanelli útleírásának új kiadása. London és Cambridge. — *Bacher V.* Un abrégé de grammaire hébraïque de Benjamin ben Jehuda de Rome et le Pétah Debarai (külön lenyomat a Revue des Études Juives-ből) — *Dr. M. Klein*, Moses Montefiore. Denkrede. N.-Beckerek. — *Goetz F.* Cso takoje ebrejsztvo? (Mi a zsidóság? oroszul) St. Pétervár. — Twelfth Annual Report of the Union of American Hebrew Congregations. July 1885. Cincinnati. — Itt említjük meg, hogy a szeptemberi füzet irodalmi hírei közt Reismann helyett olvasandó: *Reisnann*.

Hírek. Dr. Kardos Samu köz- és váltóüggyvédet Révész Bálint tiszántúli ev. ref. püspök följosogította, hogy a debreczeni jogakadémián a bűnvádi eljárást mint speciális kollegiumot előadhassa. — A rabbi-képző alsó tanfolyamába az idén eddig 83-an iratkoztak be; tavál 74-en voltak a tanulók. — Az újjászervezett pesti *talmud-tóra iskolába* 65 tanuló vétetett föl. — A pesti zs. hitközség megbízásából Schön és Bak hittanárak a középiskolai ifjúság számára *imakönyvet* szerkesztenek, melynek néhány íve már kikerült a sajtó alól.

Pályakérdések. A dr. Rappaport Móricz emlékére ennek fia dr. R. Jakab által tett alapítvány a következő két pályakérdést tűzte ki: 1. Minő befolyással voltak a zsidó szoltárok a liturgia alakulására és a liturgia fejlődésére a különböző egyházakban, különösen a modern népek között? 2. A zsidók működése Franciaországban egyenjogúsításuk óta a tudomány, irodalom és polgári élet terén. — A pályadíj egyenként

800 frt. és a dolgozatok 1886. december 31-ig a *bécsi zsidó hitközség* titkári hivatalához küldendők.

Kérelem. Lovag Wertheimer József Bécsben nagyobb zsidó tárgyú munkán dolgozik s adatokat kér a következőkre nézve: Zsidók jöttetei keresztényekkel; a honért való odaadás és hasznos munkásság példái. Az adatok Bécsbe, Himmelfortgasse 1. sz. küldendők.

Zsidók külföldön. A *párisi École pratique des hautes études* 35 tanára közt 7 zsidó van, és pedig Weil Henrik, az Institut tagja, filológiára; Bréal Mihály főigazgató, összehasonlító nyelvtanra; Darmesteter J. zend nyelvre; Derenbourg József, az Inst. tagja, sémi nyelvekre; Oppert Gyula, asszír nyelv és régészetre; Derenbourg Hartvig, arabs nyelvre; Halévy József, ethióp nyelvre. — *Giuseppe Malvano* az olasz külügyminiszteriumban főtárgy lett. — A *párisi Académie de médecine* dr. Javal-t tagjának választotta. — *Chile* délamériai köztársaság a berlini dr. Marcuse Adolfot szerződtette első segédül sántjagjai nemzeti csillagvizsgálójához; — *Hannau* Ennámuel nyerte el *Párisban* a szobrászati második nagydíjat; a mathem. nagydíjat (10,000 fr.) meg Halphen. — *Léry Móricz* főmérnök, az Académie des sciences tagja s a központi konzisztóriumban Crémieux utóda, a *Collège de France*-on a mechanika tanára lett. — A *romnai* dei Lyceei akadémiája nagydíját (10,000 líra) a mantuai tanár *Loria Achilles* nyerte el „Il profito del Capitale” című művével. — A berlini nemzetközi telegraf-értekezleten *Franciaországot* képviselte *Fribourg Gerzon*. — A *dublini* egyetem *Hartog M. Márkust* a természettud. tanárának választotta. — A *bécsi* egyetem orvosi és jogi karában összesen *harminczhat* zsidó működik és pedig 13 rendes és rendkívüli tanár s 23 magántanár. — Egy ezernovetzi zsidó egyetemi tanártól vett helyreigazítás szerint az ott rektorának megválasztott *Hiller* nem zsidó vallású, csak zsidó eredetű; már apja kitért.

Zsidó katonák ünnepei Németországban. Mint az Isr. Wochenschrift szept. 9-iki számában olvassuk, a magdeburgi rabbi, dr. Rahmer folyamodott, hogy az ott helyi hadgyakorlatokban részvevő negyedik hadtest zsidó katonái újév és engesztelő napján oldassanak föl a szolgálati kötelessége alól. A törzskar főnöke, Hassel ezredes erre azt felelte, hogy a parancsnokló generalis ő excellenziájára (Blumenthal) sajnálattal kénytelen a rabbi-ság kérelmét elutasítani. — A nevezett lap erre a következőt jegyzi meg: Ez értesítés szept. 2-án kelt s önkénytelenül jut eszünkbe, hogy 15 évvel ezelőtt a nagy háború alatt a zsidó katonáknak egyenesen megparancsoltatt, hogy az ünnepeken külön isteni tiszteletet tartsanak. Minő reményeket tápláltunk még akkor mi német zsidók!

L'abbé Grégoire. Emberménil francia helységben folyó évi július 12-én leplezték le Grégoire abbé szobrát, melyet Job Ráfáel zsidó felekezeti ügyvéd kezdeményezésére emeltek. Zsidó ügyvéd buzgólkodik egy katolikus pap emlékének megörökítésén! Ez persze csak Franciaországban történhetik, akár a zsidót, akár a kath. papot nézzük. — Emlékezetes művében »Essai sur la régénération des Juifs« Grégoire ezeket írja: »Ha igazán akarjuk a zsidókat átalakítani, ne különböztessük meg őket magunktól lealázó jelvényekkel, hozzuk őket közelebb magunkhoz, szokásainkhoz; nyissunk meg neki minden utat, melyen a tehetség és az erény napfényre jöhet; kössük őket az államhoz, a nyilvános elismerés reménye és azon jog által, hogy a társaság különböző osztályaiban minden tisztségre számot tarthatnak.« E sorokat Grégoire 1787-ben írta. Két évvel később ő indítványozta első a nemzetgyűlésben a zsidók teljes emancipációját és hévvel támadt ki javaslatát mellett. Majd hozzá csatlakoztak oly férfiak, mint Clermont-Tonnerre, Dupont, Barnave, Mirabeau, s a zsidók polgári és politikai egyenjogúsítása 1791. szept. 27-én Franciaországban törvénytű lett. A zsidó háladatosság nem feledkezett meg Grégoire lelkéről — s midőn szobrát leplezték, nem feledkeztek meg a zsidókról. Az ünnepi szobor-bizottság nemcsak a kormányt hívta meg az ünnepélyre, hanem a zsidó konzisztóriumot is, és ez Lévy Tivadar tagját, főmérnököt, küldte Emberménilbe, hogy a szobor előtt a francia zsidók nevében szóljon. Allain Targé belügyminiszter után szónokolt Lévy. »Anyira megszoktuk mi francziák, mondá ez egybekelt közt, hogy a vallás mindegyikünknek legsajátosabb magántulajdona, s másrésztől mi zsidók érzésben és szokásban annyira francziák vagyunk, hogy szinte hajlandók volnánk Emberménil nagy polgárának diadalát kevésbé becsülni. De figyeljünk csak arra, a mi határainkon történik s az antisemitizmus visszhangja üti meg fülünket. A fájdalmas tettek egész sora, mely Európá több nemzete kebelében végbemegy, szomorú tanúság a mellett, hogy tán századok kelhetnek még, míg a törvény előtti egyenlőség oly egyszerű gondolata át fogja hatni a népeket.« — Az ünnepen részt vett az Alliance, több rabbi, kerületi konzisztórium, községi elnök stb.

Montefiore emlékiratait, mint olvassuk, legközelebb ki fogja adni régi titkára, dr. Loewe, számos illusztrációval és eddig kiadatlan okirattal.

A párisi szalonban az idén hatvan zsidó kiállító volt: festő 25, szobrász 9, véső 5 és 14 rajzoló. Kiválóbbak Lévy, Israels és Tullio Marasani festményei és Hannaux szoborműve. Az összesen 5034 kiállított műtárgy között csak 25 a bibliai tárgy.

Különös vélemény. Schwarzenau városában néhány hitközségi tag ellen, a templomban tanúsított illetlen magaviselete miatt, panaszt emeltek. A gneseni törvényszék azonban a vádlottakat fölmentette, mert az isteni tisztelet háborítása a szentírás fölolvása alatt történt, ez aktus pedig dr. Ehrenfeld rabbi véleményes jelentése szerint nem tartozik az isteni tisztelethez! Az államiügyész ez ellen föllebezett, de a birodalmi törvényszék szintén elutasította a panaszlókat, ugyanecek dr. Ehrenfeld véleménye alapján azt hozván föl okul, hogy a szentírás fölolvása a templomban csupán a felbőtkes oktatására szolgáló cselekmény! — Megjegyzendő, hogy dr. Ehrenfeld orthodox-párti rabbi. A »Jeschurun« című orthodox lap most azt a javaslatot teszi, »miszerint az egész zsidóság komoly kötelessége a gneseni rabbi véleménye ellen protestálni.«

A Montefiore-társaság, mely tudvalevőleg Palesztina gyarmatosítását tűzte ki célul, eddig 51 egyletből áll, melyek összesen 10,000 tagot számlálnak. Van még e nagy társaságon kívül 40 hasonló célú egylet, melyek legnagyobb része Oroszországban áll fenn.

Az osztr. magyar hadsereg vallás szerint. 1884 végén hadseregünk állománya volt: tiszt 21,067, a legénység 880,262, összesen 901,329 ember. Ebből volt róm. kath. 626,827, gör. kath. 96,718, örmény kath. 62, gör. keleti 61,486, örmény keleti 88, ág. evang. 35,110, helv. evang. 51,102, unitárius 1728, egyéb keresztény felekezetű 208, zsidó 27,945, egyéb nem ker. felek. 44, felekezett nélküli 11.

A Magyar-Zsidó Szemle külföldön. A most megjelent *Theologischer Jahresbericht*-ben (kiadja Pfinjer, Lépse 1885.), mely áttekintet ad az 1884-ben megjelent theologiai irodalomról, Siegfried jénai tanár pár sorban megemlékezik a M.-Zs. Szemlééről is, kifejezve egyúttal a fölött való sajnálatát, hogy folyóiratunkat nem tudja olvasni. — Hadd említsük itt ennek kapcsán, hogy több külföldi neves rabbi és tudós bejelentette már nálunk, hogy előfizet a M.-Zs. Szemle német kiadására!

Keresztények a ghettóban. A florenzi lapok nemrég panaszolták, hogy az otthelyi ghetto a város legpiszkosabb része. Erre aztán az a nem mindennapi tény konstatált, hogy a zsidók már rég kiköltöztek a ghettóból s ezt most kalabriai, triezsi és görög szárm. katolikusok lakják.

Zsidó kórház Gleichenbergben. Már 1872-ben alakult Gleichenbergben egy egylet, mely egy zsidó kórház alapítását tűzte ki célul. Mint egy hozzánk beküldött »Erster Jahresbericht des Vereines zur Errichtung eines israelitischen Hospitals in Gleichenberg« című füzetből örömmel látjuk, a kórház 1884 június havában megnyitott. Egyelőre csak 4 szobát rendeztek be 2—2 ágygyal s a tavali 3 hónap alatt már 17 bete-

get kezeltek. Érdekes, hogy ezek közt *tizenegy magyar* van és csak hat *bécsi*. Az elnökség ez okból különösen a magyar hitközségekhez fordult, hogy a még fejlődő intézmény erősítéséhez járuljanak. Az összes eddigi bevétel tett 8580 frt. 97 krt., a kórházi épületet 5000 forinton vették; év végén maradt készpénz 1988 frt. — Jötevéje van az intézetnek 9, köztük csak 2 magyar; 50 frtot adakozó élethossziglani tagja 23, köztük csak 6 magyar; évdíjas tagok 3 vagy több frttal 71, köztük csak 7 magyar; az is érdekes, hogy e 15 magyar között 14 budapesti van, a vidéket az egyetlen Pécs képviseli! Adakozás czimén befolyt 1317 frt. 49 kr. Magyarok adtak ehhez mindössze 228 forintot. — Reméljük, hogy a *gleichenbergi kórház-egylet fölhívása* ezek után nálunk is fog a megérdemelt figyelemben részesülni.

Mózes sirja. A mohammedanak szerint Mózes sirja tudvalevőleg Jerikó és a Holttenger között azon a helyen fekszik, melyen a XII. században épült Nebi Músza mecsét emelkedik. Minden évben ide látogatnak a muzulmán zarándokok és török dervisek Mekkából való visszatéréskor és arab törzsek Szíriából, hogy e szent helyen végezzék imájakat. Április és május hónapokban legsűrűbben látogatják Mózes sirját. A zarándokok a szabadban tanyáznak s nagy szerencsének tekintik, ha valaki a mecsét tövében ütheti föl sátorát. Az újonnan érkező zarándokokat a már ott tartózkodók üdvövésekkel fogadják, a mit azok hasonló módon viszonznak. Az asszonyok tapsolással és czimbalmozással adnak örömlíknak kifejezést. Minthogy töltött fegyverrel a szent helyen megjelenni nem szabad, a zarándokok, mielőtt a mecsét kapuját átlépnék, kisütik fegyverüket s így Mózes sirja helyén folytonos puskaropogás hallatszik.

Zsidó statisztika. *Finnországban* mindössze 598 zsidó család lakik, és pedig Helsingforsban 400, Abohan 162, Tamersforsban 28 és Tawasthusban 8. — *Páriában* 1789-ben a zsidóság száma 500 főre rugott, jelenleg e helyen 50,000 zsidó él. — *Észak-Lotharingiában* körülbelül 39,000 zsidó lakik, kik 203 községet képeznek és 3 konszisztóriumba vannak beosztva. Metz, Straszbürg és Colmar székhelyekkel. Az elsőhöz tartozik 55 község, 1 főrabbiával és 2 rabbival, 8—9000 zsidó lélekkel; a straszbürgihez 105 község, 1 főrabbi, 18 rabbi, 19—20,000 lélek; a colmarihoz 43 község, 1 főrabbi, 15 rabbi, 11,000 lélek. — *Taniszban* 40,000 zsidó lakik, a kik két osztályba sorakoznak: a bennlakók 35,000-re rugnak, községük alapítását Jeruzsalemnek Títus által való elpusztulása idejére viszik vissza; a livornói vagy európai zsidók községe a spanyol számíltók utódaiból áll, kik nem rég Olaszországból költöztek be; ezek körülbelül 5000-en vannak.

TUDOMÁNY.

Egy midrás a kozarok áttéréséről.

A Táná dibé-Élijáhu cz. munka, a fiatalabb midrásirodalom ezen nevezetes terméke, a magyar közönség előtt nem egészen ismeretlen. *Kohn Sámuel* a »Magyarország történetéhez« összegyűjtött »héber kútforrások és adatok« közül mint egyik legrégibb kútforrásra utalhat a nevezett midrásmunkára¹⁾ is, mely 974 körül íratott és a magyaroknak Olaszországban végrehajtott pusztításaira tartalmaz egy elég világos czélzást. De van e munkában egy másik, még érdekesebb czélzás a magyarok egy rokon népére, a kozarokra, mely eddigelé kikerülte a tudósok figyelmét. Ismeretes azon szerep, mely a kozaroknak a zsidóság középkori történetében jutott. Több mint három századon át királyaik a zsidó vallás buzgó hívei voltak, míg birodalmukban a különféle vallások hívei békésen és egyenjogusítva egymás mellett éltek. Az európai zsidóság soká nem tudott semmit arról, hogy a messze kelet egyik hatalmas trónján zsidó hitű király ül; csak a X. század közepe táján hozta szerencsés körülmények találkozása összeköttetésbe a kozarok József nevű királyát a spanyolországi muhammedán birodalom zsidó vallásu miniszterével, Chaszdaí Ibn Saprúttal; és a köztük váltott héber nyelvű levelek még mai napig legbiztosabb forrásul szolgálnak a kozarok történetére és különösen a kozar királyoknak a zsidó valláshoz volt viszonyának ismertetésére.

Úgy a spanyol miniszter, mint a kozar király levelét gondos magyar fordításban közölte *Kohn Sámuel* említett munkájában

¹⁾ L. e munkáról még: *Gudemann, Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der Juden in Italien.* 52. s köv., 300. s köv. II. MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. 1885. IX. Füz.

(Héber kútforrások és adatok, 10—43. ll.). A király levelében különösen érdekes azon szakasz, melyben elmondja ősenek, a 200 évvel előbb élt Bálán királynak a zsidó vallásra való áttérésének történetét. Bár nem egy mondaszerű részlet vegyült e történetbe, mindenesetre bírjuk benne maguknak a kozaroknak hagyományát, mint azt a X. században az említett áttérésre vonatkozólag hittek. Ezen hagyomány egyik részlete azt is akarja megmagyarázni, miért adta az addig pogány volt Bálán király épen a zsidó vallásnak az elsőseget. Elmondja, ¹⁾ hogy midőn híre terjedt, hogy a kozarok királya az egy Istent kezdte vallani, Bizancz császára és a mohamedán khalifa követeket küldöttek hozzá nagy kincsekkel és sok ajándékkal, böles embereikkel együtt, hogy az ő hitükre térítsék. De a király böles izraelitát is hozatott és most a három vallás képviselőit hagyja egymással vitatkozni. A vita nem vezetvén eredményre, elbocsátotta a papokat; de másnap reggel külön a keresztény papért küldött és így szólt hozzá: Tudom, hogy Edóm (Róma, Bizancz) királya nagyobb ezeknél a királyoknál, és hogy vallása tisztetben álló vallás, mely nekem is tetszik. Csak azt kerdezem tőled: »Mondd meg az igazat! melyik vallás a jobb, a zsidó, vagy az izmaelita vallás?« Erre a pap így felelt: »Soká éljen a király! Tudd meg igazán, hogy nincsen a világon vallás, a minő Izraelé! Mert az Szent, dicsőítették az ő neve! Izraelít választotta minden nemzet közül s elsőszülött fiának nevezte; nagy csodatetteket művelt rajta, kivette Egyiptomból a szent tanítást lángok között adta neki, örökségül pedig Kanaán földjét, és szentélyt épített neki, hogy közte lakják. De ezeknek utána vétettek ellene, s ő haragra gyúlt, őket színe elől elvetette s szétszórta minden szélnek irányában. Ha ez nem történt volna, nem léteznék vallás a világon, mint az izraelita. Hogy mérközhetnék Izmaél vallása Izrael vallásával. Amazoknak nincsen se szombatjuk, se ünnepük, se törvényük, se rendeletük; minden

¹⁾ A következőket némi kilyagással Kohn fordítása szerint (34—36. l.) idézem, részben főlvén a szövegbe némely Kohn által csak a jegyzetekben közölt pótlást a Firkowitsch-féle kéziratból. Ezen pótlások közül azt, amelyben a keresztény papnak véleményét a mohamedán vallásról olvasuk, a levél eredeti alkatrezésének tartom, mert nála nélkül hiányos a pap felelete a király kérdésére. Mierésről könnyen képzelhető, hogy az Ákris kiadásának alapját képező kéziratban miért maradt el épen ezen részlet. Sőt lehet, hogy Ákris, midőn Konstantinápolyban 1577-ben először könyomatta a levelet, a mohamedánokra való tekintetből kilyagta e részletet.

tisztátalant, a lónak, tevének, kutyának s minden tisztátlan feregnek husát megeszik. Izmaél vallása tehát sajátkép nem is vallás, hanem a többi (pogány) népek vallásához hasonlít Másnap a király az izmaeliták khádijáért küldött és tőle azt kérdezte: »Mi a zsidó s a keresztény hit közti különbség s melyik közülök a jobb hit? S a khádi felelt, mondván neki: »Izrael hite jobb és benne mind igaz; náluk (a zsidóknál) az Istennek tana és igazságos törvények s parancsolatok vannak. De mivel ő ellene vétettek s hibáztak, rájuk megharagudott s őket ellenségeik kezébe adta. Mily más a keresztények hite, kik minden tisztátalant megesznek és kezeik műve előtt meghajolnak Harmad napon mindnyájukat egyszerre meghívta és minden előkelőt s szolgálait egész népe előtt így szólt hozzájuk: Arra kérlek titeket, hogy a hitek közül számomra a legkülönbet és legigazságosabbat választzatok ki! BeszéljeteK s vitatkozzatok egymással, hogy nékem megmutassátok, melyik hit a legjobb. El is kezdettek beszélni, de szavaikat nem tudták bebizonyítani. Végteére a király a keresztény paptól azt kérdezte: »Melyik hit jobb, Izrael hite-e vagy Izmaél hite? A pap azt válaszolta: »Izrael hite a jobb hit.« Ezután a khádítól kérdezte: »Melyik hit jobb, Izrael hite vagy Edóm hite? S a khádi felelt: »Izrael hite jobb.« Erre azt mondá a király: Így önnön magatok a saját szájjatokkal vallottátok be, hogy Izrael hite a legigazságosabb s én Izrael hitét választottam, mely Ábrahámnak is hite volt. A mindenható Isten segítségemre lesz, ő az ezüstöt és az aranyat, melyet nekem ígértetek, könnyű szerrel adhatja meg nekem. Ti pedig menjetek békében vissza a ti országtokba!«

Ezen elbeszélésnek veleje, mint könnyen láthatni, abban rejlik, hogy a kozar király azért választja a zsidó vallást, mert a többi vallás képviselői jót és dicsőt mondanak róla s ebben egyetértve elismerik felsőségét. Már most épen az áttérés ezen fővonására akadtam a Táná dibé Élijáhu című midrásmunkában. Ezen munka első részének (T. d. É. rabbá) 29. fejezetében ugyanis beszél a szerző a prozelitákról és kiindulván azon körülményből, hogy Mózes IV. könyve 15. fej. 14., 15. s 16. verseiben

²⁾ Ide teszem még Kohn megjegyzését: »A kozaroknak a zsidó vallás-hoz való áttérését arab és szláv tudósítások hasonló módon beszélék el, noha részleteket különféle képen írnak le. L. Harkavy, über die Bekehrung der Chazaren zum Judenthume, Russische Revue, X. köt. 414. s köv. l.«

A nemesség a régi Izraélben.

II.

A régi Izraél történetében az eddigiek szerint megerősítve találtuk a fejlődés azon menetét, melyet a logikai következtetés eredményének is mondhatnánk. Egy nép, mely a családi alkotmányon alapszik és nemzeti alakulását a monarchiával betetőzi, melynek legalsó rétegében rabszolgák tömege hullámzik, a melybe szabadon született nem száll le ugyan soha, de a melyből szakadatlanul szabadon bocsátottak fölszállnak a szabad polgárok körébe: oly nép szüksépképen további különbségeket is ismer, rang, állás és tekintély szerint. Ezen népből maga a gazdagság nem emelt magasabb társadalmi fokra. Az előkelő rangot a birtok mellett a magasabb műveltség és tudás is jelölte. Jeremiás próféta (Jer. 5, 4 és 5) szembe állítja egymással a »nagyokat«, előkelőket, kikről föltehetni, hogy van ismeretök Isten útjairól, és a »szegényeket«, alacsony helyzetűeket, kik tudatlanok és jogot, törvényt nem ismernek.

A nagy középosztály, a polgárság szintén magasabb és alacsonyabb rangokra oszlott, ámbar czéhek, kasztok nem léteztek. A földművelést és a kézműveket nagy tisztelet vette körül, míg a kereskedőt nem igen becsülték. A szentírásban említve vannak orvosok, kovácsok, fegyverkészítők, építők, vésők, aranyművesek, kővágók, fazekasok.

Midőn Júda királysága megszűnt és az országnak és fővárosának lakossága számküszébe ment, különösen a nép előkelőbb osztályait érte e sors. Az idegen földön, Babilóniában a nép nagy változáson ment keresztül és föltehetjük, hogy ezen változás a társadalmi viszonyokra is kiterjedt; a néhai földbirtokosok, országnagyok, királyi tiszték a »kereskedők földjén«, a »kalmá-

rok városában«, mint Ezekiél próféta (Ezek. 17, 4) nevezi Babelt és országát, a kereskedelemre is adták magukat, mint későbbi időben a görög és római nagyvárosok előkelő zsidai. De midőn 536-ban a számküszöttek egy része hazatért, a nemesség mint olyan nem vesztette még el teljesen jelentését. A későbbi iskolák (I. bab. talmud, Kiddúsin 71 b.) vitatkoztak a felől, vajjon »finom liszt«, vagy »hulladékkal vegyes« liszt, azaz származásuk kétségtelen tisztaságu családok, vagy kétes származásukak tértek-e akkor vissza Palesztinába. Tényleg úgy állott a dolog: a nép tömegéből is sokan, de igen számos előkelő, nemesrangú család is követte Cyrus fölhívását. Az előkelők közül különösen azok tértek vissza, kik az ötven éves exilium alatt sem találták magukat az új viszonyba, inkább az elszegényedettek, kik Babilóniában nem bírtak jólétre vergődni, míg ottan éppen a gazdagabbak, mintegy a Babilóniában alakult új zsidó (mint most már nevezhetni) nemesség, maradtak.

Hogy pedig a régi családok sarjadékai származásuk teljes tudatával tértek haza Jeruzsálembe és környékébe, hogy alapját vessék az új zsidó államnak, eléggé mutatja a ránk maradt lajstrom, mely családok szerint fölsorolja Zerubábel és Jósua főpap vezetése alatt régi hazájukba visszatért családokat. Ezen lajstromot »a származás könyvét« Nehemiás 80 évvel később (I. Neh. 7, 3) ismeri és fölveszi emlékiratába. Figyelemre méltó részlet e lajstromban tárgyunkra nézve, hogy a hazatért családok között említetik egy »Páthath Móab fiai« nevezetű (Ezr. 2, 6; Neh. 7, 11), a mely tehát származását, mint fent (492. l.) említve volt, egy Móab országában székelte valamely régi helytartóra vezette vissza. Igen fontos adatul azt is olvassuk ezen okiratban, hogy oly családok is voltak, kik a származási följegyzések alapján sem bírták családi tisztaságukat bebizonyítani (Ezr. 2, 59 s. köv., Neh. 7, 61 s. köv.); említetik pl. oly papi család, mely nem tudott írott bizonyítékokat hozni papi eredete mellett, de a melyről tudra volt, hogy őse sógorságba lépett a Dávid által nemesi rangra emelt gileáditá Barzilái családjával. (Ezr. 2, 61 s. köv., Neh. 7, 63 s. köv.)

Az új korszakot egy újonnan fölkerekedett előkelő osztály is jellemzi, a »mebinim«, törvénytudók, oktatók osztálya (I. Ezr. 8, 16, Neh. 8, 9), a mely a próféták helyébe lépett, a népet tanítva és az előkelők és papok visszaélései ellen küzdve. A későbbi idő

»szóferim« »irástudók« névvel jelöli, és mint elsőről, a ki e jelzőt viseli, Ezráról, a legnagyobb kitüntetéssel beszél. Ezrá, ki maga a papi nemességhez is tartozott, egy szellemi felsőségen és tudományon alapuló új nemességet hoz érvényre, mely eleinte csak lapangva, de későbbben nyíltan is ellentétbe jön a világi és papi nemességgel, míg mind a kettőt kiszorítja a hatalomból és társadalmi rangból, és a második templom utolsó idejében, de még inkább annak elpusztulása után a nép legmagasabb osztályát képezi, a bölcsek, tudósok, törvénytudók és írásfejtegetők osztályát. Mindazonáltal a második templom idejében a vérek tisztán tartására folyvást szigorúan ügyelnek, a családokról nyilvános lajstromokat visznek, és oly családokra, melyben illetlen házasság fordult elő, szűgyen, sőt bizonyos társadalmi átok hárult; ily családból, különösen papi családok fiait nem választhattak nőt. Még a Kr. utáni második századig nyomozták ily kétes tisztaságú családok eredetét, óva intettek tőle. Jellemző a hagyományos irodalomban ránk maradt azon régi adat, hogy az engesztelő napon, melyet akkor még nem vette körül azon rideg komolyság, mint a későbbi századokban, Jeruzsálem ifjai és leányai sétáltak a szőlőkben, a leányok pedig ily énekekkel fordultak az ifjak felé: »Ifjú, jól megnézd, kit válaszsz, ne a szépségre ügyelj, hanem a család tisztaságára!« (Misna, Táanith traktátus végén.) A család tisztasága mellett bizonyítékul nem csak írásbeli följegyzéseket, hanem bizonyos tényleges körülményeket is tekintettek. Tisztának tartották azt a családot, melynek tagjairól tudva volt, hogy résztvettek a templomi szolgálatban mint papok vagy levíták, hogy papi adományok élvezetében voltak, hogy a szanhedrin (fő tanács) tagjai, hogy magasabb törvényszékek tagjai voltak. Az alamizsnák osztogatásának viselt tisztasága is bizonyítékul szolgált a család tisztasága mellett, mert azt mondták, hogy ha nem kifogástalan az illetőnek származása, az előbb-utóbb köztudomásra jön azok által, kik vagy elégedetlenek a nekik juttatott alamizsnával, vagy pedig magára a tisztre vágyakoznak.

Helyrehozhatatlan csorbát ejtett a második templom nemességén Herodes uralkodása. Ez, kit iduméus rabszolgának csúfoltak, megsemmisítette a szanhedrinben őrzött genealogiai lajstromokat, úgy hogy ezentúl csak magán jellegű okiratok vagy bizonytalan hagyományok képezték a nemesi büszkeség alapját. Hillél háza Sefatjától vezette le eredetét, Dávid egyik fiától, de nem

ezen származásnak köszönte magas állását, hanem Hillél és utódjai személyes jelességének. Eleázár b. Azárja, egyik legkiválóbb tanaita, Ezrát mondta őseinek, a babilóniai származású Chijjá Simeit, Dávid fivérét. Ily származási hagyományok a késő középkorig tartották fenn magukat és a hagyományokhoz járultak a nemes származást illető koholmányok. De már igen korán a birtok, a vagyon fénye elhomályosította a tiszta származás fényét, és a pénz, mint már a talmudi korban lett közszólássá, kiirtotta a születés netaláni föltját.

A római győzelmek, a palesztinai zsidók többszörös alávetése, az egész népet sújtó inség és szejuevés véget vetettek a származáson alapuló különbségeknek. A rabvásárra hurczoltak nemest és alacsony származásút egyaránt és a szétmarcangolt nemzet maradványait egyenlő gyász és egyenlő szolgaság fogta körül. Ekkor a létezés új föltételeit kereső és találó Izraélben végleg érvényre jut azon Ezrá által alapított szellemi nemesség, mely nem a születés tisztaságától függ, sem az előkelő rangból nem nyeri méltóságát; a nép első sorába áll a tudósok, a bölcsek, az írástudók, a vallásos vezérek és tanítók osztálya, melynek tagjaivá csak egyéni belső érték, a szellemi törekvés és művelődés avat föl. Akkor ezen osztály egyik tagja, ellenmondástól nem félve, állíthatja, hogy egy tudós, bár törvénytelen származású, magasabb fokon áll egy tudatlan főpapnál; és akkor a legnagyobb áldozatokkal elérendő szerencsének tekintették, tudósnak a leányt venni nőül. Mondhatni, a szellemi arisztokracziának bizonyos neme létesült Izraélben, melynek sötét árnyoldala is volt, a tudatlan, a köznép (ám-háercez) elleni rendkívüli antipatia, sőt gyűlölet. De ez nem volt maradandó, enyhült a merev ellentét tudós és tudatlan között, és belőle fejlődött azon világnézet, mely a társadalmi osztályzásra nézve a középkorban és a legújabb időig uralomra jutott a zsidóságbán: a szellemi kultúra, a tudomány nemcsinó minőségét valló nézet. Sok századon át a zsidó diasporában szellemi kiválóság, személyes jelesség, különösen, midőn a közjónak szolgálatába állottak, adták a nemességet. Mindazonáltal, mikor ily nemesek utódjai az ősök nyomdokaiban haladtak, szívesen látták, hogy származásukkal dicsekedtek, hogy régi kitünőségek vagy a vallásért meghalt mártírok, »szentek« ivadékaiknak nevezték magukat. Ily dicsekvés nemes önbuzdítás volt egyúttal és benne bizonyult azon tétel, hogy nemesség kötelez. Más-

résről kiméletlenül gúnyolták azokat, kik érdemetlen létükre nemes származásukat fitogtatták, maró élcczel az úgynevezett jichusz-nappal hasonlították össze, szíván hó másodikával, mely elődjére hivatkozik, az újhoid napjára, utódjaira is: a kinyilatkoztatás ünnepét megelőző három »előkészítési« napra, míg ő maga — semmi.

Torzképet szül a nemes származás, mely nem párosul valódi nemességgel. De dicső gondolat, nemes és tisztelt ősök útjain haladni, előképükön lelkesedni, példájuk által vezéreltetni! Ez oly nemesség, mely öröklődik, nemzedékről-nemzedékre száll, melyben az ősök érdeme (zekhût ábóth) a gyermekeknél is fennmarad és gyarapodik. Ilyen legyen Izraél nemessége, a szellemnek, a szívnek, az üdvös működésnek nemessége. Ezt a nemességet, melyet a sötét és megvetett középkor hagyott reánk, ne veszítsük el az újkor fényénél sem; ebből a nemességből merítsük ma is az önbecsület buzdító, lélekemelő tudatát.

Freiburg i. Br. (azelőtt Coblenz).

LEVIN ADOLF.

A biblia befolyása a magyar irodalomra a XVI. és XVII. században.

III.

I. *Farkas András*: Az zsidó és magyar nemzetről (II. 13.—24. l. 354 s.)

A mint már a cím is elárulja, a két nemzet között vont érdekes históriai párhuzammal van dolgunk. A költemény szerkezete kettős, a mennyiben felválta majd az egyik, majd a másik félről van szó. Ezen szerkezettel megismerkedünk az első két versszakban s egyuttal a költő tulajdonképeni szándékával:

»Jersze emlékezzünk az örök istennek
Csudálatos nagy hatalmasságáról,
Melyvel Scythiából régi magyarokat
Jó Magyarországra olyan módon kihozá,
Ment régen kihozá ah zsidó népeket
Farahó kiráknak markából, inségéből.«

Mint Batizi Gedeonjában, úgy kezdődik itt is a történet.

Röviden áttér a költő Izraelről Józsefre, az egyiptomi rab szolgaságra, kissé tovább időz a felszabadulásnál, végigfut a királyok idején. Látni való, hogy tisztán politikai tendenciából írta meg Farkas e költeményét:

Farkas András szerzé ezeket énekbe,
Keserőlven az nyomorult országon.
Igen szánja vala, hogy az hitetlenek
Istennek híveit széellyel üldözik vala.

Ugyanezen gondolattal a XVII. században is fogunk találkozni Zrínyinál.

II. *Batizi András*: A házasságról való ének (XV. db. II. kt. 120.—124. l. 132 sor.)

Ezen társadalmi s egyházi intézmény fontosságának s szent-ségének bizonyítására a költő nagy bevezetésében Ádám és Éva viszonyát veszi kiinduló pontnak. Szerinte:

»Semmi nem egyéb a szent házasság,
Hanem tisztaság és nagy jámborság,
Istentől szerzett igaz társaság
És törvény szerint való nyájasság.«

Leírja azután hogyan tett szert Ádám »hozzá hasonló társra«; s ebben híven tartja magát az Írás elbeszéléséhez. Ez alkalmat nyújt neki ez állításra:

»Az házasságot isten szerzé,
Parádicsomban szépen végezzé.«

Ezen fajtájú énekekről már fennebb mondtam, hogy nézetem szerint bizonyos megtörtént nász alkalmából irattak. Erre látunk ezelést itt is:

»Szükség, hogy egymást tü szeressék
És isten szerént együtt éljeteik.«

Végezetül (109. — 124 s.) a boldog házasságot ecsetelő 128. zsoltárt beiktatja.

III. *Szkhárosi Horvát András*: Az istennek irgalmasságáról és világnak hálaadatlanságáról. (VI. db. II. kt. 199—207. l. 249 sor.)

Horvát is Ádám viselt dolgaival kezdi történeti visszapillantását, mire őt is a török kényuralom vitte:

Szánjad úristen az te népednek ilyen nagy romlását,
Te szent nevednek és szent igédnek ily nagy káromlását,
Routs el, úristen az hitlen népnek nagy bosszúállását.

Érdekes fordulattal tér rá az ókor történetére:

Kezdetül fogva ennyi gonoszság ez világon nem volt.

Ezt akarja tehát mindvégig bizonyítani a bibliából, felhozva Mózes tíz parancsolatját, az ősök szent példáját itt-ott belevegyítve az új-testamentum alakjait. Vége felé pedig gyakran durva s nyers hangon ostorozza vallási ellenfeleit. Az ok, melyből a magyarok nyomorát magyarázza, az ismeretes:

Reánk haragudt nyilván az isten az hálátlanságért,
Reánk bocsátá a pogánokat az hitetlenségért.

Az elején különben ő is egységre s testvéri egyetértésre buzdít.

IV. *Ugyanaz*: Az Átokról. (De maldictionibus.) Deut 28. (VII. db. II. kt. 207—214. l. 224 sor.)

Hasonló hangokon szólal meg itt is Horvát, mint előbbi költeményében; csak hogy itt nem a történet fonalán szól korabeliei rosszasságáról, hanem segítségül veszi az Írásban kétszer is leírt Átok hirdetését, melynek átvétele után a költemény másik felében a bibliai csapásokat alkalmazza saját korára:

Az istennek haragjától egy cseppet sem félünk,
Szent igéjét társná vöttük, semmit nem épülünk.

Itt-ott beleszórja példakép Mózes csapásait és Ninivé romlását, valamint Szodom és Gomorra pusztulását.

V. *Tinódi Sebestyén*: Sokféle részögsőrről (III. kt. 263—269. l. 180 sor.)

Mily csekélységekben iparkodtak e kor írói s költői a bibliára mint örökké frisen buzgó forrásra visszatérni, mutatja Tinódinak eme költeménye a részögsőrről. Maga bevallja:

»Én beszédöm az Noéről kell elkezdennem,
Az jó bornak megeléjét megbeszélleml.«

A szálló ültetését és a részegség különféle nemét inkább a midras, mint a biblia szerint mondja el, mint ezt már Szilády kimutatta (453. l.); — Nőének elalvását ismét az Írásból vette és ama tanúságot vonja belőle:

»Íjak erről tanulhattok, mint atyátokat
Tisztöljétek, hallgassátok ti anyátokat.

Vége azon eredményre jut:

Bátor igyunk az jó borban, jó kedvet vegyünk,
Istenünknek, nemzetünknek csak mi ne vétünk,
Ha különben cselekedünk, lelkünkben veszünk.

De aztán kitűnik, hogy ő is szörzö »szoméhságában«, mert »Udvarbirák bort nem adnak, vannak átkjában.«

Legvilágosabban megtalálható azonban azon egyenes s közvetlen befolyás, a melyet a biblia a reformáció papjaira és költőire gyakorol *Szkhárosi Horvát András* azon költeményében, a melyben az új hit elveit feltárja s hevesen, mint az eddig idézett darabjaiban láttuk, kikel az ellentábor, de különösen a pápaság ellen. Címe: »Panasza Krisztusnak. Hogy ellene támadnak ez világnak. Psal. II. Quare fremuerunt gentes? A jámbor házások nótájára.« (IX. db. II. kt. 221—227. l. 204 sor.) Kiindulásul s eszközül kifakadásaira a II. zsoltárt használja, hol élénken leiratik, mint zúgnak a népek felkent királyuk ellen. Panaszként említi, hogy a Luther előtt való korban:

»Az bibliának nem vala híre,
Az breviárnak nagy sok könyvere« stb. (121—2. s.)

és buzdításul azután rátér az új hit ecsetelésére:

»De vegyük elő az szent bibliát,
Reánk ne várjuk isten ostarát,
Abban meglátjuk szent akaratját,
Irgalmasságát, minden haragját«; (145—8. s.)

vagy később:

»Szent igéjével ha meg nem szépölsz,

Maradásodnak hidjed nem örölsz;«

vége felé pedig:

»Az szent Dávidtól ha nem tanoltok...

Isten beszédét nem tisztelték.«

Megigazítás kedvéül ide sorozom még *Uosvai Péter* Sokféle neveknél magyaroztatját (IV. kt. 254. — 263. l. 286 sor), melynek Tertia pars Interpretationes nominum mulierum szakai egynehány bibliai nevéhez némi megjegyzésem van.

253. s. »Márta jóra ingörködő.« Szilády (a 389. lapon) megjegyzi hozzá: »jelentése meg nem állapítható.« Márta aramaeus szó. Már az úr. Márát az úrnő és Mártá status emphaticusban ugyanazt jelenti és alkalmasint ezért Uosvai jóra ingörködött mond. ¹⁾

257. s. »Anna, kedves, kellemetes,« erre Szilády azt mondja (389. l.), hogy: »Annát kedvesnek szokás fordítani, de e jelentése nem bizonyos.« Ez nemcsak szokás, hanem a szónak igazándi értelme, mert »chánan« a héberben annyit tesz, mint kegyelmezni, irgalmazni: innen a főnév »channá« vagy görög, latin s így magyar átírásban »Anna«, a mi tudvalevőleg Sámuel próféta anyjának neve és a Septuagintától, Vulgátától, valamint a magyar fordítóktól s költőktől ekkép iratott. ²⁾

271. s. »Judít áristent dicsérei,« mire Szilády: »jelentése bizonytalan« (390. l.) A bizonytalanság megszűnik, mihelyt az ember tudja, hogy Judít, vagy héberesen Jehudít Ézsannak egyik felesége (Móz. I. k. 26. f. 34. v.), hogy továbbá női alakja Jehudinak, mely névnek keletkezése úgy magyaráztatik a bibliában (u. o. 29. 35.): »hálát adok az Örökkévalónak.« ³⁾

¹⁾ L. Zunz, Gesammelte Schriften II. kt. I. Namen der Juden 14. l. Martha név alatt, hol idézi: Tószeftá Jóná 1., Misná Jebámót 6, 4. Szukká f. 52. b. Luk. 10, 38. és l. u. o. 81. l. Továbbá utalok egy névtelenül Antwerpenben 1580-ban megjelent munkára Hebraea, Chaldaea... nomina Vironum... című munkára s ott Marthá alatt találom: Provocans sive Americana: vel Syriace, domine vel doctrix...

²⁾ Különben Zunz kimutatta (id. h. 13. l.), hogy Vergilius és Lukás (2. 86.) is e nevet használják »Anna« alakjában. Hebraea nomina Anna szóra megjegyzi Gratiosa sive misericordia stb.

³⁾ Hasznátságát illetőleg utal Zunz a talmud két helyére Jebámót 65 b. Kiddusín 12 b. (id. h.) Hebraea nomina: Laudans sive confitens, aut Judaea stb.

Ha eddig nem mulasztottuk el az okokat felhozni, melyeknek a tárgyalt költemények eredetüket köszönik, úgy bizonyára nem lesz érdek nélkül való kutatni, vajon miért választották a reformáció terjesztő lelkészek s költők épen a bibliatörténet és a zoltárok köréből tárgyukat, s miért hanyagolták el tökéletesen — az egy Jónát és Jóbot nem tekintve, melyek legalább némiképp a jelzett körbe tartoznak — a kanonikus szent-írást majdnem valamennyi egyéb könyvét. Nem találkozok költő egy-Jesájá lángszavú hirdetéseire, egy Jirmejá keserűen bánatos panaszaire, egy Jechezkél égbe törő látományaira? nem vállalkozott senki a próféták beszédeinek átültetésére? Különféle okból nem. A költők ezen igénytelen tanítók és mesterek rokonnak érezték lelküket egy bibliai hős lelkével, lelkesedtek egy egyházi ének elzengésére, de nem érezték magukat egyenrangúnak egy hatalmas szónokkal, ki számtalan apró-cseprő rétorikai fogással óriási hatást ér el, ki egy virágzása teljében diszló nyelvet mesterileg tud kezelni, kinek jogában állt népének keserű igazságokat arcába sújtan. De viszont, ha tanúságot vontak le a költők egy istenfélő vitéz ember viselt dolgából vagy vígaszt merítettek egy-egy zoltárból híveik számára, úgy biztosak lehettek, hogy ezen község hálás figyelemmel fogadja ez oktatást; de mire mentek volna ezen nép előtt oly remek beszédekkel, melyeknek rejtett célzásait, csipős szatirját csakis a szónoknak közönsége tudta méltatni, élvezni, de mely nem tudta volna fehevitelni azt az új községet, melynek mindez idegenszerű lett volna. A mikor a bibliát nemzetiesséni törekedtek, az egészet fordították le, de midőn azt népszerűsíteni kelle, akkor csak részleteket nyújthattak. A biblia az a könyv. A vallás könyve meg a nemzeté; tudósé meg tudatlané. Az Írást nyitva áll az egész emberiség számára. Csak olvasni kell tudni benne.

II.

A biblia befolyása a XVII. században.

Zrínyi Miklós.

Valamint a XVI. században általában megösmertük a biblia befolyását, a mint ez a legkiválóbb protestáns mesterek költészetében tükröződik, a nélkül, hogy kiterjeszkedtünk volna ezen irány valamennyi képviselőjére, úgy elégnék tartjuk a XVII. században e hatást kimutatni e kor legnagyobb költőjére: Zrínyi Miklósa. Nem tagadható, hogy a nyújtott kép tökéletesebb lett volna, ha

nem mellözzük Sztáray Mihály, Bogáti Fazekas Miklós s különösen Balassa Bálint költői termékeit; hasonlóképp elismerem, hogy a teljesség kedvéért e században sem kell vala elhallgatni egy Pázmány Péter s mások bibliai irodalmi munkásságát, de akkor egyszersmind oly terjedelmet öltött volna ez értekezés, a melyet az elem vont külső korlátok korán sem engedtek volna meg. Másrészt pedig törekvésem csak az volt: határozottan kimutatni, hogy az Irásnak csakugyan volt nevezetes befolyása a reformált egyházra az egyik és volt a katolikus költőre a másik században. A fő az eszme, ennek hordozói másodrangu érdeklődéssel bírnak. Zrínyi Miklós ezen XVII. században megtestesítője a katolikus gondolatnak. Az egyszer, bár egy ellentétből megindult, mozgalom a bibliai ismeret elsajátításában megragadja őt is. Ifjúságában sokat foglalkozik ugyan a hadi tudománnyal, de idegen nyelveket is tanul s ezek között a hébert is. Benne ép úgy megnyilatkozik azon búsongó szellem, melyről az előbbi korszakban láttuk, hogy át-meg átjárja az egész század gondolkodását, mely kétségbeesik a török uralom felülkerekedésén és a haza szomorú állapotán. A pusztaság eszme felkarolásában közte és pd. Székelyi Horvát András között semmi különbség. Mindakettő egyenlőképp kesereg Magyarország nyomorán s süllyedésén bár különböző okból, amaz minden baj okozójául a régi hithez ragaszkodást, Zrínyi eme hittől elszakadást tartja. Mindjárt az első ének kezdetén (7. versszak kk.) »a nagy mindenható a földre tekinté . . . magyarokat észbe vette, nem járnak az úton, mint fia rendelte. Látá a magyarnak állhatatlanságát, megvetvén az istent, hogy imádná bálványt» . . . és később még világosabban: »Szép keresztényen hitet lábok alá nyomták. Gyönyörködnek külön-külön vallásoknak . . . Nem szégyenlik istenüket elárulni.«

A mint eddig a biblia befolyását nem annyira ennek mennél számosabb képviselője, hanem inkább a felhozottaknak behatóbb vizsgálása által iparkodtam feltüntetni, úgy fogom pusztán Zrínyi tekintetbe vétele mellett ennek valamennyi munkájában ¹⁾ felkutatni azon helyeket, melyek eredményei az Irással való alapos tanulmányozásának.

Hasonló szempontból, de más összefüggésben érintette e

¹⁾ Zerinvári Gróf Zrínyi Miklós összes munkái . . . Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz által. Pest, 1853.

kérdést Arany János Zrínyiről irt székfoglalójában. (Próza irodalmi dolgozatai. 123.—4. l.)

Katolikus iránya egyebek közt abban a külsőségben mutatkozik, hogy számtalan idézetei a bibliából a legprózaibb előadás közepette, nagyrészt egyenesen a latin Vulgátából valók és igyekeztem is ezek mellé, a hol ezt Zrínyi maga nem tette volna, előfordulása helyét — szegletes zárjelek között — csatolni. Az anyag áttekinthetése céljából jónak láttam azt a következő csoportok szerint rendezni. Először felhozom azon hasonlatokat vagy képeket, melyeket Zrínyi a bibliából vett, azután az ó-testamentumból egyenesen átvett idézeteket; továbbá hivatkozásait bibliai személyekre és eseményekre. A mi a költői formákat illeti, úgy számos párhuzamait szintén az Irás költői könyvei ismeretének köszönheti.

I. Hasonlatok és képek a bibliából:

»Kívántam dűlne rám
Szép márvány palotám,
Miként rádült Sámsonra.«

(Vadász és Echo. Idyllium. 4. versszak 7.—9. s. 21. lap.)

Nézd ama kemény nyaku és kevés scythák (Szigeti veszedelem I. é. 12. vsz.) [Móz. II. k. 33. 5.]

»Scythiából, azt mondom, kihoztam őket,
Miként Aegyptusból az zsidó népeket.«

Ugyanazon kép, melylyel Farkas Andrásnál már találkoztunk (I. 29. l.) (u. o. 14. vsz.)

Tejjel, mézzel folyó szép Pannoniában (u. o. 15. vsz. [Móz. II. k. 3. 8.]

Talán így Hercules bánt az sárkányokkal,
Vagy hatalmas Sámson philisteusokkal,
Mint Zríni cselekszik török pogányokkal (u. o. VI. é. 67. vsz.)

Vegyük elő valahun vagyon, ha az oltáron is, még annyival inkább, mert az isten nevéért akarunk vele élni, mint az Dávid elvette Panem propositionis. (Az török áfium ellen való orvosság 392. l.) [Sám. I. k. 21. 5.—7.]

II. Idézetek.

Ezek sokkal számosabban vannak, még pedig magyarul ép úgy, mint latinul. Költői, mint próza munkáiban s azért majd változatlanul, majd megcsontolva; néha öntudatlanul, néha öntudatosan.

Farkas bárányokkal
Előbb fog járkálni....

(Tityrus és Viola 20. vsz. 19. l.) [Jes. 11. 6.]

Mint örvény tengeren [Jes. 11. 9. és Hab. 2. 14.] és fővény
az parton [Móz. I. k. 22. 17.] (Feszületre 10. vsz. 29. l.)

A Zrínyiász alapeszméjének tökéletesen megfelel a költőnek
Istenről alkotott eme képe az ó-testamentumból: »Én vagyok ama
bosszuálló isten.« (Szigeti veszedelem I. én. 19. vsz.; és »Isten
bosszuálló köveddel engemet« (u. o. V. 14.) [Móz. II. k. 20. 5.]
valamint

..... míg bosszut nem állok,
Harmad negyed izig
büntetés lesz rajtok.

(u. o. I. én. 23.) [Móz. II. k. 20. s.]

Jaj, török neked, haragom vesszejének (u. o. 24.) [Ugyane
megnevezés Assurra Jes. 10. 5.]

Hogy erőt adott neked és vitézséget,
Jó ész, jó tanácsot, és elég értéket.

(u. o. 34.) [Kis változásokkal Jes. 11. 2. és 33. 6.]

Gyors mint az árvíz (u. o. 70.) [Móz. I. k. 49. 4. Reubénról
Jákób áldásában.]

Nem tudja megválasztani jót az rosztul (u. o. II. én. 25.
vsz.) [Móz. V. k. 1. 39.]

Nem érhet az én érdemem
Annyit, mennyi sok jókat tetüléd vettem.

(u. o. 68.) [Móz. I. k. 32. 11.]

Mert tégedet nem holt, hanem ki most is él,
Dicsér, és nevedről tisztességet beszél.

(u. o. 71.) [Zsolt. 6. 6. és 115. 17.—18.]

Mitülünk: te hol vagy? kevélyen kérdeznék (u. o. 73.) [Zs.
115. 2.]

Nem nekünk, nem nekünk uram tisztességet,
De szent nevednek adj örök bocsületet.

(u. o. 75.) [Zsolt. 115. 1.]

Hajts meg, uram, hajts meg szómra te füledet (u. o. IV. én.
72.) [Zsolt. 10. 17.]

Ime nem rövidült meg keze az úrnak (V. 11.) [Móz. IV. k.
14. 23.]

Nem gondolhatjuk azt... Hogy az mi kezeink,....
Véghez vittek,
..., mert az nagy isten volt, stb.

(V. 13. 14.) [Móz. V. k. 8. 17.—18.]

Halld meg, fiam, kérlek, az én intésemet (u. o. 77.) [Példa-
besz. 4. 10.]

Tanulj isteni félelmet (u. o. 78.) [Zsolt. 34. 12. hasonló
kitétel.]

Én már éltem eleget, láttam gonoszt s jót stb. (u. o. 80.—
81.) [Kohéleti gondolatok láncolata I. 1. és 2. fej. 24. v. és 3. f
13. v.]

Mint harmat nap előtt... Mint füst az szél előtt. Vagy sebes
forgószél mint hajtja az folyhöt (u. o. VII. 40.) [Hóséa 13. 3.
mintájára.]

Ha akarom szómmal tengert háborítok stb. (u. o. XIV.
53.—54.) [Zsolt. 104. 20.; 105. 28.; 135. 6—7. és Jerem. 10. 13.
vagy 51. 16. helyekre emlékeztet Isten akaratí hatalmáról.]

»Szent, szent, szent, mindenható isten Jehova!«

Egész mennyei sereg vígan kiáltja.

(u. o. XV. én. 21.) [Jes. 6. 3.]

Zrínyi prózájából pedig a következők:

Caeterum, ha úgy lenne is, miként Jeremiás mondja: [Jer.
20. 10.] Audiui contumelias multorum et terrorem. [Az idézet
meg van különben Zsolt. 31. 14.] (Az olvasónak 199. l.)

Nihil novum sub sole, nec valet quisquam dicere, ecce hoc
recens est, iam enim praecessit in seculis quae fuerunt ante nos
ezt mondja Salamon. (Cornelii Taciti Annalium lib. II. 23. p.
237. l.) [Kohel 1. 9.—10.]

Az isten, mikor rettenetesen fenyegetni akar bennünket, azt
mondja, hogy mikor immár teljességgel megnyomorít az ellenség
bennünket: ego autem irridebo te et subsannabo tibi. (u. o. 32. p.
242. l. Triumphus.) [Példabesz. 1. 26.]

Halld-e mint haragszik az isten az engedetlenségért?
melior est obedientia, quam victimae multae. (Corn. Tac. Annal
lib. IV. 60. p. Obedientia 251. l.) [Körülbelül Sám. I. k. 15. 22.]
Salamon amaz böcs fejedelem mutatja, micsodásnak kell
lenni a fejedelemnek titkainak, mondván: Coelum sursum, terra
deorsum et cor regis inscrutabile. Proverb. 25. [3.] (u. o. 62. p.
Secretum 254. l.)

Azért mondja a Salamon: noli dare ollam, vel noli dari regibus vinum, quia nullum secretum est ibi, ubi regnat ebrietas. (u. o.) [Példabesz. 31. 4.]

Az isten, ki véghetetlenül bölcs, mégis glorificatur in consilio Sanctorum, magnus et terribilis super omnes qui in circuitu eius sunt (Corn. Tac. Annal. lib. 15. 60. p. 275. l.) [Zsolt. 89. 8.]

Tehát szükséges, hogy a fejedelem vagy az emberekből tartson tanácsot, in quibus sit veritas, et qui oderint avaritiam (u. o. 276. l.) [Móz. II. k. 18. 21.]

Hallod-e mit mond Amasias a prófétának . . . : Nunquid consiliarius Regis (u. o.) [Chron. II. k. 25. 16.]

Halljuk mit mond Salamon Gloria Regum est investigare sermones (Prov. 25.) [2.] (u. o.)

Et vidi sub sole, nec velocium esse cursum, nec sapientium panem, nec fortium bellum, nec doctorum divitias, nec artificum gratiam; sed tempus casumque in omnibus; sicut pisces capiuntur homo, ut aves laqueo comprehenduntur: sic capiuntur homines in tempore malo, cum illis extemplo supervenerit. (Hogy egy hadviselő ember a jó szerencse nélkül semmi. III. része az k. 323.—4. l.) [Koh. 9. 11.—12.]

Non sit bonum impio, nec prolongentur dies eius, sed quasi umbra transeant, qui non timet faciem Domini. (Mátyás király életéről való elmélkedések. 330. l.) [Koh. 8. 13.]

Ihon ez az, kit Ecclesiastes mond: Quod de carcere catenisque interdum quis egrediatur ad regnum. (u. o. 332.—3. l.) [Koh. 4. 14.]

Sed et hoc vanitas est. (u. o. 354. l.) [Koh. 6.—8. és 8.—10.]

Imé tudomást tések előtted nagy isten, mindent, a kit tudok, kikiáltok, hogy én tülem elaluvásomért nemzetem vérét ne kérd elől, a mint megfenyegettél az nagy Ezekhiél prófétával: Venientem gladium nisi annuntiaverit speculator, animarum quae perierunt sanguinem de manu eius requirit Dominus. (Az török Afium ellen . . . 368. l.) [Ezech. 33. 3—6. Kivonatban.]

És bizonyára mondhatnak nekünk: Vox quidem Esau, manus autem Jakob (u. o. 377. l.) [Móz. I. k. 27. 22., itt a nevek tévedésből felcserélvők; helyesen az I. kiadásban ed. Kazinczy F. 1817. II. köt. 175. l.]

Én nem hízelkedhetem, édes nemzetem tenéked, hogy ha-

zugsággal dicsérjelek, mert a prófétaként: Popule meus, quia te beatum praedicant, ipsi te deciuunt (u. o.) [Jes. 3. 12.]—

A magyar gondolatnak fényesebb nyilvánulását az ó-testamentomban nem fejezte ki költő, mint Zrínyi:

»De ha ki bizik istenében, szereti hazáját, vagyon egy csep magyar vér benne, kiáltson fel az égben az istenhez, énekelje velem ez Debora énekét: Qui sponte offertis de Israel animas vestras ad periculum, benedicite Domino: nova bella elegit Dominus et portas hostium ipse subvertit. Cor meum diligit principes Israel, qui propria voluntate offertis vos discrimini benedicite Domino. Amen. Amen. Amen.« (u. o. 398. l.) [Birák k. 5. 2.; 8.; 9.]

III. Hivatkozások bibliai személyekre, tárgyra s eseményekre.

De te kegyetlenb vagy . . .
. . . hamis Delilánál.

(Violához. Idyllium 30. vsz. 11. l.)

De talán azt tudod, istenek megholtak,
. . . Az, kik Salamon királyt föld alá rontották.

(Arianna sirása. 35. vsz. 16. l.)

Mutattam pogánynak,
Hogy nagy Jehovának
Kedves szolgálja voltam.

(Epigrammák. Szigeti Zrínyi Miklós 27. l.)

Oh te nagy Jehova, kegyelem forrása,
Kegyelmes Eloim, nagy istenek fia,
Seregek istene, zsidóknak királya stb.

(Feszületre 9. vsz. 29. l.) [I. fen 35. l.]

Ezért ő Pharahót rontá keménységgel,
Goljátot meggyalázá egy gyermekkel,
Philisteusokat rettenetességgel,
Rontá pogányokat bosszúálló szível.
De vigalmat is tett alázatos szível,
Az, ki csak őbenne vagyon reménységgel.
Ezért tett vigalmat az zsidó népekkel,
Sok szent királyokkal és Dávid gyermekkel.

(Szigeti veszedelem V. én. 9.—10. vsz. 74. l. [I. fen u. o.]

Hiják segítségül Jehovát szívökben. (u. o. IX. én. 44. vsz. 120. l. [I. f. u. o.]

Zsidó postának untalan az versek,
Királyi formára hártájával mennek.
(u. o. XV. 20.)

... Nagy csudára méltó, hogy az Élő Isten, ura mennynek földnek, legdicőségesebb nevei közé téteti azt: Seregeknek Istene (Próz. m. I. r. I. discursus. 201. l.) [Sajátságos átvitelrel Zrínyi a seregek, azaz égi seregek, csillagok alatt valóságos katonai sereget ért itt.]

A szent-írásban is volt kótya-vetye, egyiránt jutott része mindannak, a ki harczolt, mind a ki a lerakott portékát őrzötte. (II. r. Aphorismi super C. Taciti libros Annalium. Lib. I. 15. p. 232. l.)

Elég példánk vagyon a régi sz. atyáknak álmairul, kikben az isten jelent meg Ábrahámnak, Jákobnak és másoknak. (u. o. 16. p. u. o.)

Sok példánk vagyon felölök: nem kicsin a Daliláé, a mely az ura titkát elárulta. (Corn. Tac. Ann. lib. IV. 62. p. Secretum 257. l.)

Dávidnak nem kicsin erőt adott a Goliát szitka és bosszúsága. (II. r. 43. p. 320. l.)

Nézd meg, Saul király mit cselekedett, mikor nem akarnak vala neki engedelmessek lenni. (Mátyás király stb. 232. l.)

Nem tudnak egy királyt is talám nevezni (a szentekről nem szólók), vitézséggel híres volt, ki ebben nem botlott volna meg: Dávid, Salamon ... (u. o. 365. l.). —

Vers- s nyelvtani alakok utánzatára szintén számos példát hozhatnánk fel; nevezetesen eltanulta Zrínyi a Zsoltárok költőitől a párhuzamosság formáit, tudvalevőleg az egyetlen költői forma az őshéber költészetben. Használta ép úgy a gondolati, mint szóbeli párhuzamot és ezeken belül a megfelelő és ellentétes parallelizmust.

Zrínyi és kortársai még többet köszönnek a bibliának, mint az őket megelőző század írói. Emezek csak a színe-javát szedgették ki belőle és a mi tendenciájuknak szolgált; amazok vettek, a mit találtak, épen nem válogattak. Mint kenyérrel éltek vele azok; csemegének tartották emezek.

Budapest.

HERZOG MANÓ.

IRODALOM.

JUDÉA MINT RÓMAI TARTOMÁNY.

Mommsen, Theodor. Römische Geschichte 5. Bd. Die Provinzen von Caesar bis auf Diocletian. Berlin, 1885.

Már alig mertük reményleni, hogy a nagyíró történetíró kinek neve ezen sorok fölött áll, annyira becsült munkáját be fogja végezni. Hiszen több mint 30 éve annak, hogy az első kötetek azon kíváncsiságot ébresztették az összes tudós és művelt világban, hogy a szerző remekművét legalább azon időpontig folytassa, melyből kiindult; de már ugy látszott, hogy hiába várunk, midőn egyszerre ez év elején megint — mint már többször azelőtt — azon hír járta be a világot, hogy Mommsen tollából legközelebb a római császárság története meg fog jelenni. — És rövid idő múlva már is a nagy kincs birtokában voltunk. De Mommsen még tovább is adósunk maradt, amennyiben az utolsó részletet előbb lefizette mint az utolsóelőtti, más szóval, az ötödik kötetet a negyedik előtt tette közzé. De azon csak örülhetünk, mert a császárok történetét, valamint az ezek alatt Olaszország földjén lejátszódott események elbeszélését már igen tekintélyes történetírók előadásuk tárgyává vették, míg a császárok idejében a római birodalomhoz tartozó tartományok történetét összefüggésben még nem tárgyalta senki. Ez Mommsen legújabb érdeme, és mondhatjuk legújabb irodalmi tette.

»Saxa loquuntur«, ezen két szó legillőbb jelzője volna Mommsen munkájának. A legtöbb római tartomány története csakis a feliratok alapján írható meg, mert az írók csak mellékesen említik a tartományok tulajdonképi fejlődését és beltörténetét. Kivételt ezen tekintetben csak Judéa képez; ezt illetőleg inkább az írók munkáiból, mint a feliratokból merítjük az anyagot. Már ezen körülményből következik, hogy Mommsen ide való fejezete inkább az események fejlődéséről való felfogás szempontjából

érdekes és tanulságos; új anyagot benne nem találunk; sőt a meglevő sincsen tökéletesen felhasználva.

A zsidó forrásokat Mommsen nem vette tekintetbe. Ezt nagyon sajnáljuk és pedig kettős okból, mert egyrészt érdekes lett volna az éles kritikus ide tartozó nézeteit ismerni, másrészt egyes adatok megerősítést nyertek vagy módosítást szenvedtek volna. De jól érthetjük, hogy mi bírta rá a szerzőt ezen mellőzésre; a római állam, a római világbirodalom, de nem az egyes tartományok szempontjából indult ki az előadás alkalmával; csak a mennyiben ezek arra befolyással voltak, teszi elbeszélésének tárgyát. De dacára annak nem helyeslendő ezen következetes mellőzés.

Lehetetlen a szerzőt itt lépésről-lépésre követni; csak a fontosabb pontokat, melyek általános érdekekkel bírnak, akarom kiemelni.

A diadochok ideje óta mind a hazájukban mind a külföldön akó zsidók a hellenisztikus műveltség hatása és befolyása alatt állottak, idővel oly tökéletesen elgörögösödtek, hogy Mommsen szavai szerint, »a császárság idejében az alexandriai zsidók közt a héber nyelv ismerete majdnem oly ritka volt mint ma a keresztény világban a szent könyvek eredeti nyelvéé.« »A zsidók nemzeti nyelve ezen időben nem maradt sehol használatban.«

Az utolsó Kr. előtti és az első Kr. utáni század irodalma legjobban mutatja a görögök és a zsidók kölcsönös egymásra hatását; csak úgy hemzseg zsidó elemektől; »a legnagyobb gondolkodók és a legszellemesebb férfiak odaiparkodtak, hogy vagy mint görögök a zsidó, vagy mint zsidók a görög világba juthassanak.« És valóban számtalan görög pogány tért át a zsidó valláshoz; jellemző az, hogy éppen a művelt osztály kebeléből származtak az áttértek. Hogy a tények elferdítésével ne vádollahassanak, idézem Mommsen saját szavait: »Zahlreiche Personen besonders der gebildeten Stände, deren gläubige und sittliche Empfindung von dem, was die Griechen und noch mehr von dem, was die Aegyptier Religion nannten, sich schauernd oder spottend abwandte, suchten Zuflucht in der einfacheren und reineren, der Vielgötterei und dem Bilderdienst absagenden jüdischen Lehre, welche den aus dem Niederschlag der philosophischen Entwicklung den gebildeten und halbgebildeten Kreisen zugeführten religiösen Anschauungen weit entgegenkam.«

De dacára annak, hogy a zsidók annyira ragaszkodtak a

görög szellemhez, mégis hívei maradtak az ősi vallásnak. Segítették a görög műveltséget terjeszteni, ápolták a görög szellemet, a görög nemzeti tudomány igen tekintélyes tényezői voltak, de nem feledkeztek meg Mózes vallásáról, nem hanyagolták el a zsidó nemzet iránti kötelességüket.

A vallásról való felfogás idézte elő a zsidók kebelében a viszályt, de az üldözéssel és a veszélyel szemben közösen jártak el; harcoltak egymás ellen, ha az ellenség az ajtó előtt állott, egymás mellett.

Épen a rómaiak tapasztalták ezt több ízben.

Az első császárok idejében a keleti zsidók helyzete még igen kedvező volt. Caesar Antipatrosz iránt való hálából a zsidó államot több kiváltságban részesítette: a rómaiaknak adót nem fizetett, katonákat nem szolgáltatott a római hadsereg számára, római hadsereg zsidó földön nem tanyázott; a belkormányzás önállósága és a vallásszabadság biztosítottak.

Augustus idejébe esik Herodesnek és utódjának, Archelaos uralma, de egyszersmind Judéának római tartománynyá való átalakítása. Archelaos tehetetlensége és ártatlansága kényszerítették a császárt annak letételére (6. Kr. u.). A királyság megszűnt¹⁾; Judéa kormányzása részint közvetlenül a rómaiak által gyakoroltatott, részint a jeruzsálemi synhedrionnak adatott át.

Mommsen nézete ezen tekintetben különbözik Josephus állításától.

Ez utóbbi szerint (A. J. XVII. végén és XVIII. I. 1) Judéa Syriához csatoltatott, melynek helytartója amaz is kormányozta.²⁾ Mommsen pedig azt állítja, hogy Judéa az említett évtől kezdve külön prokurátori tartományt képezett. Élén állott a császár által kinevezett hivatalnok, ki a lovagok osztályához tartozott; székhelye Caesarea volt.

A jeruzsálemi királyi várban állandóan egy római parancsnok székel kis csapattal, mely csak pészachkor (husvétkor) nagyobbított. Megszűnt tehát Caesar fent említett kiváltsága; ezt az adókövetésről is kell említenünk.

A synhedrion és a főpap — ezt a császári prokurátor nevezte ki — hatásköréhez mindaz tartozott, a mi hellén városok-

¹⁾ Magától értetődik, hogy a Claudius idejébe eső, 3 évig fennmaradt jeruzsálemi királyságtól (41–44) el kell tekinteni.

²⁾ Graetz Josephus véleményét követi. III. 245.

ban a városi hatóságok és a tanács jogában állott. A vallást és az igazságszolgáltatást illetőleg a synhedrion tökéletesen önálló és független volt, a mennyiben a római érdek ez által kárt nem szenvedett.¹⁾

A császári kormány még mindig tekintetbe vette a zsidók nemzeti hiúságát és vallási érzelmét. Azért a Judéában vert pénzemeneken csak a császár neve, de nem annak képe látható; nem akarták a zsidókat megsérteni, kik tudvalevőleg a vallási törvények értelmében képek irányában ellenérzéssel viselkedtek.²⁾

A templom belsejébe való belépés a nem-zsidóknak halálbüntetés mellett meg volt tiltva.³⁾

Augusztus, Livia és a császári család számos tagja ékesítette a jeruzsálemi templomot a legdiszesebb ajándékokkal. Augustus egy alapítványt tett a czélból, hogy a jeruzsálemi templomban »a legfenségebb istennek« naponta egy bika és két juh hozassék áldozatul.

Tiberius, ki tudvalevőleg a zsidók ellen, birodalmának nyugati tartományaiban, a legnagyobb szigorral járt el, érvényben hagyta a keleti részben és főképen Judéában uralkodásának egész ideje alatt a zsidó szent szokásokat.

De mindennek daczára elégedetlenség keletkezett a zsidók közt; és nem is lehet ezen csodálkozni. A nemzet már nem volt önállóságnak és függetlenségnek birtokában. Idegenek uralkodtak fölötté. Adót kellett a római császárnak fizetni; ezt pedig gyalázatnak tartották. De nagyobb és veszélyesebb kihágások még nem fordultak elő; mert maguk a császárok iparkodtak ezeket meg-
 1) Magától értetik, hogy ez csak zsidókra vonatkozik. Az igazságszolgáltatás önállósága polgári pereket illetett; a fenytő igazságszolgáltatás azonban a zsidóknál is közös volt a synhedrionra és a római prokurátorra nézve; halálítéletek a császári prokurátor megerősítésére szorultak.

2) A római katonáknak megparancsoltatt, hogy ha majd Jeruzsálemben szolgálnak, a császári képpel ellátott jelvényeket Caesareában hagyják. Tiberius idejében egy helytartó ezen törvényt nem akarta figyelembe venni; a zsidók a kormányhoz fordultak és ez elrendelte, hogy az eddigi szokás továbbra is érvényben maradjon. Több hasonló esetről tesznek a források említést.

3) A márvány-korláton, mely a benső templomtól előtt volt, latin és görög táblák függtek, melyekre az említett tilalom fel volt írva. Néhány évvel ezelőtt egy ilyen táblát találtak; ez jelenleg a konstantinápolyi múzeumban őriztetik. Mommsen határozottan állítja, hogy a táblák a császárok parancsából és nem a zsidó királyok által készítették.

sítani. Más fordulatot vettek azonban az ügyek Caligula alatt. Csak utalni lehet e helyen az alexandriai eseményekre. Itt csak azt kell kiemelni, hogy, a mi különben magától értendőik, Caligula uralkodása a zsidók és a nem zsidók közti viszonyt a lehető legrosszabbá tette; a kölcsönös gyűlölet mindinkább növekedett. Nem változtatott azon Claudius mérséklete és azon rendelete, melynek értelmében a zsidók fel lettek mentve a vallásukkal ellentétben álló kötelezettségek alól. A zsidók el voltak keseredve, a római prokurátorok megsértették minden elővigyázat mellett a zsidó nemzeti büszkeséget és öntudatot; már a legesekélyebb alkalom elegendő volt a vihar kitörésére. És valóban nemsokára bekövetkezett az alkalom. Nem bocsátkozhatunk a nagy háború történetének elbeszélésébe; csak Mommsen nézeteit, melyeket alkalomilag előad, akarom itt megismertetni.

Általánosan azon nézet van elterjedve, hogy a rómaiak idézték elő a háború kezdetét nem csak Caesareában hanem Jeruzsálemben is; főképen Gessius Florus példátlan visszaéléseinek tulajdonítatik a zsidók elkéseredettsége. Gessius Florust azzal vádolták, hogy a zsidókat a kínzásai által azért akarta a felkelésre ingerelni, hogy saját kormányzási hibáiért ne lakoljon.

Mommsen a forrásokban is kiemelt ezen nézetet nem helyesli minden tekintetben és inkább a zsidó theologia növekvő befolyását tartja a megható háború tulajdonképeni okának. Következik ez pedig szerinte már azon tényből, hogy Florus terve, ha valóban megpendítette, meghiusult; épen az említett források alapján arra utal a tudós szerző, hogy a zsidóknak józanabb része és Batanéa uralkodója II. Agrippa, sikerrel lecsendesítették a felbőszült tömeget. De a zeloták fanatizmusa meghiusította az elért eredmény állandóságát. Eleázár megtiltotta a pogányok áldozatainak addig megengedett hozatalát; haszontalan volt a belátó zsidó férfiak azon intése, hogy ez által megsértik és felbőszítik a rómaiakat; ő nem tágitott. A mérsékelt párt kényszerítve volt a fenyegető veszély elhárításának czéljából a fanatikusok ellen fellépni; a rómaiakhoz és Agrippához fordult katonáikért. De a fanatikusok szintén készültek, hamarabb érkezett nagy csapatuk Jeruzsálembé és rövid idő alatt a főváros birtokában voltak; a római katonák, kik, mint említve volt, a templom mellett fekvő várban tanyáztak, ezen alkalommal egy szálíg lemészároltattak. Ugyanazon sorsban

részesültek a királyi palotában lakott római katonák. Ez volt jele a háboru kitörésének.

A világ bámulatát képezte a zsidók rendkívüli vitézsége és lelkesülése; de a belső viszályok, az egyetértés hiánya, a vakbuzgóság és a rómaiak túlhatalma megsemmisítették a bátor ellentállás hasznát. A főváros az ellenség martaléka, Herodes nagy-szerű temploma, a zsidók büszkesége és nemzeti egységük oszlopa, a lángok zsákmánya lett.

Ki égette föl a pompás épületet? Ezen kérdés a legujabb időig vitás. Ranke (Weltgeschichte III. 1, 246 L.) még azt véli, hogy Titus meg akarta akadályozni a templom elpusztítását, azt mondván, hogy emberek és nem épületek ellen visel háborút; de a katonák gyújtották fel Titus akarata ellenére. Ranke nyilván követi Josephus elbeszélését. Mommsen pedig ez utóbbit tartja gyanusnak és Sulpicius Severus verzióját, mely szerint a haditanács a templom felégetését elhatározta, véli elfogadandónak annál is inkább, mert Bernays (Die Chronik des Sulpicius Severus) bebizonyította, hogy Sulpicius Severus ide való része Tacitus elvesztett könyveiből van merítve. Ranke nem osztozik Bernays véleményében, mert Sulpicius Severus elbeszélésében keresztény nézetek nyoma található, melyek csak az V. században voltak elterjedve. De ez nem elegendő ok az elvetésre, mert lehetséges, hogy Sulpicius Severus átdolgozta keresztény szellemben Tacitus ide vágó helyét. Mommsen nézete mellett szól a valószínűség, mert, mint ő maga sürgeti, Valerius Flaccus az Argonauticában Vespasianust, kinek költeményét ajánlta, ünnepli mint Solyma (azaz Jeruzsálem) legyőzőjét, a ki a fátylakat dobja.

A zsidóság megszűnt az új törvények értelmében a római birodalom tényezőjének lenni; ezt akarták a rómaiak elérni, de nem sokára meggyőződtek arról, hogy a letiport zsidó nemzet nem kíván tényezője lenni a római birodalomnak, hanem hogy szabadsága és függetlensége után vágyódik. Jele annak a Traján alatt Kyrenében, Kyprosan és Egyiptomban kitört fölkelés.

A fölkélek elnyomattak, a vér hiába folyt.

De mikor szokta a haszontalanul kiontott vér a szabadság hőseit visszariasztani és a valódi hazafiságot megbénítani?

A zsidók a nagy veszteségek dacára újra fegyvert fogtak. Hadrián uralkodása fölzavartatt Bar Kochba háboruját által. Mommsen e bámulatos fölkelésről csak a legfontosabb mozzana-

tokat adja elő. Ujat nem mond; itt is mellőzi tökéletesen a fontos zsidó forrásokat.

Hadrián győzelme Judéa nevét is megszüntette; a tartomány ezentul Syria Palaestina nevét viselte; a zsidóknak nem volt szabad Jeruzsálem területére lépni; a közbéke azonban nem tért vissza. Még Pius indított hadjáratot a zsidók ellen. Severus idejében zsidó háborúról beszéltek, de nagyobb mozgalmak nem keletkeztek a hadriani háboru bevégzése után.

Mommsen nem szorítkozik a tények és a belőlük folyt következmények elbeszélésére, hanem mint ilyen nagy történetíróhoz illik, a fejlődés menetének szükségességét is akarja kimutatni. Nem mondhatjuk, hogy a zsidókról szóló fejezetben a kellő objektivitással gyakorolta volna a bíró hivatalt; világosan látjuk azt, ha előadását Rankenek megfelelő rövid elbeszélésével összehasonlítjuk. Nagyrabecsült, rendkívül értékes munkája a Judeának szentelt szakasz által nem lett becsesebb.

Budapest.

BLOCH HENRIK.

DÁVID FERENCZ.

(Fővilágosításul.)

Igen tisztelt Szerkesztőség! Szíveskedjék becses folyóiratában alábbi fővilágosításomnak helyet adni.

Kardos Albert úr októberi füzetükben »Szombatos énekek« című cikkében (507. l.) megemlékezvén a magyar unitárius egyház megalapítójáról, Dávid Ferenczről is, a többek közt ezeket írja: »Dávid Ferencz azonban itt sem állapodott meg (t. i. a socinianismussal). A mint lelkében megingott a feltétlen hit, kételkedő szelleme mindig tovább hajtotta előre, előre; az Istentagadás vádja alatt börtönbe zárták, hol el is halt e fényes tehetségi és vakmerő szellemű férfiú.« No e jellemzésből ugyan furcsa fogalmat alkothatnak olvasóik maguknak az unitárius egyház alapítójáról, mert hisz abból azt kell kiolvasniok, hogy Dávid Ferencz a hitesezmék felfogásában oly szélsőségig ment, hogy az Istentagadás vádja érhetne. Czikkiró kifejezései határozottan arra engednek következtetni, hogy ő itt nemcsak bizonyos felfogást konstátál, hanem a maga részéről is hiszi, hogy Dávid Ferenczet az Istentagadás vádjával méltán illették, mert mit jelentenek, ha nem ezt, eme kifejezések: »kételkedő szelleme« s »vakmerő szellemű férfiú«. Ellene-

seink beszélhetnek így, a minthogy beszélnek is nem egyszer. Dávid F.-et »lángelmű, de megtévedt szellemű férfiú«-nak nevezve. Azonban mert czikkirőről fel nem tehetem, hogy elleneseink közé ellenséges érülettel irt volna; mert fel nem tehetem, hogy valaki a monotheizmus álláspontjáról ítélve, Dávid Ferenczet »bátor szellemű helyett vakmerőnek nevezze, hogy hibáztassa azt a férfiút, ki az egy Istenhit világát az ó- és ujszövetség alapján a későbbi hozzátételektől, a görög polytheistikus szellem árnyékaitól menten kívánta fentartani — azt kell hinnem, hogy itt a kellő értesülés hiánya forog fenn. Miért is kötelességemnek érzem az igazságnak megfelelőbb, tárgyilagossabb ítélet alkotása végett czikkirőnek és olvasóinknak tudomásukra hozni, hogy a miért egyházunk alapítóját börtönbe zárták, az a *Krisztus nem imáddásának* hirdetése, s nem az Istenagadás volt, miről az egyháztörténelemből bármikor meggyőződhetni.

Kolozsvár.

PÉTERFI DÉNES,
unitárius lelkész és tanár.

IRODALMI HOLMI.

Palesztinai leletek. — Egy régi palesztinai útleírásból. — A szombat az abessziniai keresztényeknél. — A majorkai zsidókról. — Az orvosi tudomány és a héber nyelv. — A midrás a budapesti műcsarnokban.

Dr. Kaufmann Dávid t. munkatársunk néhány érdekes megjegyzést bocsát rendelkezésünkre, melyek, bizonyára igen alkalmasan, a czimbeli rovatot ezuttal teljesen elfoglalják. Ime a következők:

Clermont-Ganneau legújabb értekezéséből: Premiers rapports sur une mission en Palestine et en Phénicie entreprise en 1881, a mely csak úgy hemzseg az érdekes lelemények és a fontos észrevételektől, két általánosabb értékű föltevést szemelek ki. Egy nem régen talált felíratban előfordulnak e héber szavak: שֵׁן לְעִלְם (szén le'elam). Fölötte érdekes tárgyalásában, a melyet e formulának szentel (20—32 l.), többek közt azt is sejtí, hogy már a Mo-deinben fölemelt makkabaeusi siremléken ezen szavak valószínűleg megvoltak. Nem kevésbbé érdekes a megjegyzés (47. l.), hogy a most de Saulcy által a Louvrea hozott koporsó, a melyben

eddig egy judéai királynéét sejtették, a hires adiabenei királyné Helénéé és hogy valódi neve adiabenei és héber nyelven még a koporsón olvasható.

*

Fölötte érdekes leltre bukkant Kohler C., midőn Arezzo-ban egy magánkönyvtárban negyedik vagy ötödik századi keleti utazásnak latin leírását találta. A kézirat, fájdalom, csonka; hiányzik a kezdete és vége és sok levél a középből is. De a mi maradt, rendkívüli becsessel bír. Valószínűleg a déli Franciaországból eredő névtelen zárandoknő írja le benne a keleti országokat és tartományokat, a melyeken keresztül vándorolt. Ime adataiból egynehány: körülményesen ecseteli a Sinai hegy tájékát és akkori lakóit, Palesztinát és sírhelyeit (p. o. Jób sírját Carniában, Melchisedekét Salemben sat.). Egyiptomot és Mezopotámiát. Reméljük, hogy a Société de l' Orient latin ezt a kincset is nyilvánosságra fogja hozni. A ki Kohler nagyérdemű felfedezése iránt közelebbről érdeklődik, megtalálja értekezését a Bibliothèque de l'école des chartes cz. folyóirat XLV. kötetében 141—151. l.

*

Milyen irányban lesznek még a zsidó tudománynak feladatai, ezt egy új példán akarom megmutatni. Az abessziniai kereszténység sok tekintetben hordja magán a zsidó befolyásunk nyomait; felöltő például a vasárnapnak a szombatra való visszahelyezése. Érdekes idevágó észrevételeket találhatni Dillmann legújabb értekezésében, melyet a berlini akadémiában Zára- Jakûb nevű abessziniai királyról (XV-ik század) olvasott, továbbá azon méltatásban, melyet Noeldeke e könyvről adott (l. Göttinger Gelehrte Anzeigen 1884. 580. l. s f.).

*

Egy pár évvel ezelőtt világszerte híresztelték, hogy Spanyolországban kihalt a régi gyűlölet és hogy vissza fogják hinni az egyszerű kikergetett zsidókat. Hogy még mennyire távol vagyunk e szép álom megvalósulásától, legjobban bizonyítja a Revue de deux Mondes-ban épen megjelent leírása Majorcának, mely Guardia tollából ered. Oly szörnyű mélyen gyökerezik ott az előítélet, a valóság elfogultság és gyűlöletesség, hogy négy évszázad nem bírta kiirtani. Annál öröndetesebb tehát, hogy nem zsidó buvárok grüjtik és feldolgozzák a dús, gazdag anyagot, mely a sziget oklevéltáiraiban és könyvtáiraiban a zsidók történetét illeti. Hogy még mi-

lyen felvilágosítást várhatunk e tekintetben, fényesen mutatta Morel-Fatio a *Revue des études juives* negyedik kötetében található munkája, melyben a Baleárokra tett fölfedezéseit felsorolja.

Érdekesítő áttekintésben, a melylyel Kussmaul a természetbuvárok és orvosoknak Strassburgban megtartott utolsó gyűlésezt megnyitotta, két strassburgi tanárra is hivatkozott, ki a XVI. évszázad vége felé egyaránt kitett magáért az orvosi tudomány és a héber nyelv terén. Minthogy ezen részlet, melyre a híres értekező méltó bámulással utalt, az orvostudomány-története közönséges tankönyveiben rendesen mellőzve van, hadd álljon itten a két tudós neve: Israel Spach és Hieronymus (Alex.) Masaria. A ki tudja, hány esetben szorultak a régi orvosok az arab alaplumukáknak, mint p. o. Ibn Szína Kánonjának héber fordításaira, hogy ezek segítségével megvilágítsák a gyakran érthetetlen latin fordításokat, nem fog azon csodálkozni, hogy még a két nevezett tanár idejében a héber nyelv hozzá tartozott egy derék orvos multhatatlan szerszámahoz.

A midrás rabba a műcsarnokban! Az agáda-irodalomból való idézet egy remek festmény keretén! Hát úgy annyira lábra kapott az agáda iránti előszeretet, hogy még a művészeteket is foglalkoztatja? Valóban! A legújabb nemzetközi kiállításban, mely most budapesti műcsarnokunkban a nézőket gyönyörködteti, a 62. sz. alatt található kép keretén a következő feliratot olvasuk: . . . et le Hebreu Dathan dit a Moïse: Seigneur! et Egyptien vint chez moi la nuit, et m'ayant garrotté, outragea mon épouse Salomite. Le jeune Moïse, indigné, tua l'Egyptien. . . ils enfouirent le cadavre dans le sable. — Légende talmudique, tirée du Midrasch-Rabba sur l'Exode Ch. 1. — A képet a párisi művész Paul Merwart 1883-ban festette. Geiger a Renaissancenak szentelt folyóiratában épen most vitatták a kérdést, mennyit köszön a művészet az új szöv. apokrifáinak. Még érdekesebb feladat volna kutatni, hány vonás és részlet ment át a zsidó agádai hagyományból a festők és szobrászok műveibe. Minden esetre köszönettel vehető, hogy a francia művész kitette a festményére, hogy a talmud-beli hagyomány bányájából vette gondolatát, mivel csak kevesen sejtik, hogy a művészet ezen talajon is találhat indításokat és motívumokat.

CHARIZI DIVÁNJÁBÓL.¹⁾

Júda Halévi költészete.

S most díct Júda Halévi nagy nevének,
Mert ajkáról ha ellebben az ének,
Korall s gyöngy az, gyémánt, ékszer,
Még bámuljuk azt elégszer.
Ő az ének csarnokának alapja,
Talapja,
A tudomány babérját is megkapja.
Leghatalmasb harezosa a dálnak,
Kit a hősök,
A nagy ősök
És erősök
Rettenhetlen nagynak vallnak.
Elbűvöli a bölceket énekének varázsa,
Eltűnik az ő s lantosok tüze, heve, parázsa.
A költészet szép termébe
Hogy behatolt, hogy belépe,
Az övé lett fénye, éke;
Kiment onnan
Megrakottan,
Bezárva a kaput,
Mindent betett,
S bemenetet
Más senkisémet kapott.
S azok is, kik őt követve nyomába kelének,
Megtanulni művészetét csengő énekének:
Futhattak ők, de hiába,
Futott a sok kába,
Nem jöttek nyomába,
Még a port sem érthették el, mit fölvert a lába.
Minden dálnak az ő szavát használja,
Lába nyomát megcsókolja a szája.
A művészi forma s beszéd erejében,
Ott van az ő dícső nyelve elemében;
Imáival a szíveket mind magával ragadja,
Szerelmében rezgő harmat s tüzes parázs a lantja;
Gyász- s siralmi énekeitől
A szemek könny-árja kidől;
Ezek mellett ott állnak a levelek,
Mindmegannyi költészeti remek.

¹⁾ Tachkemóni. Ed. Lagarde 22. I. III. Részlet.
MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. 1885. IX. Füz.

Csillagokból fakadt bájuk,

Szent ihlettség áradt rájuk.

Megnyílt neki kapuja az égnek,

Hol a tudás örtizei égnek.

Szava majd zúg, majd meg mela,

Majd lágyan zsong, majd kikél a

Mély indulat,

S dúlat,

Fúlat.

Dala csábos, szava égi,

Úgy sikerül minden neki!

Csillog-villog minden ékszer Júdán,

Beragyogva minden fejét,

Ha feltűnik nyugaton a fénye,

Pirjától ég egész kelet.

Küzdelemben fegyvere az ének,

S lándzsa gyanánt szava ered.

Mért futottak ő utána társi?

Nem érték el e szent teret!

A költészet tára megnyílt neki,

S jól bezárta e szent helyet;

Feltöré e dicső ajtók zárját,

Hogy eszével nekik eredt.

Harmatjától nő az ének fája,

A virágra jő kikelet;

Nem foghatja fel fényét a szívünk,

Nyelvünk dicsszót is elfeled,

Ha a bölcsék ének-harcra kelnek,

Győztesnek csak Júdát leled!

Budapest.

KECSKEMÉTI LIPÓT.

TÁRSADALOM.

A zsidók az országos kiállításon.

I.

A zsidóknak részvétét az országos tárlaton tünteti fel a következő táblázat:

Csoport	A kiállítás tárgya	Kiállítók száma		Összes kitüntetések száma		E kitüntetések közül zsidókra jut	
		Összesen	Ezek közül zsidó kiállító volt	Dísz- oklevél	Érem	Dísz- oklevél	Érem
I.	Mezőgazdaság	1028	121	8	407	—	36
II.	Kertészet	91	6	1	24	—	2
III.	Állatkiállítások	—	—	—	—	—	—
IV.	Állati termények	379	56	3	183	—	28
V.	Erdészet	260	28	11	54	2	7
VI.	Bányászat	227	33	3	60	—	8
VII.	Vegyészet	122	44	4	76	1	28
VIII.	Élelmi szerek	198	49	3	92	1	28
IX.	Bor, szesz	1363	220	14	804	2	155
X.	Agyag-üveg	92	14	1	52	—	9
XI.	Fém ipar	238	43	5	173	—	23
XII.	Butor és fa	152	30	4	76	1	7
XIII.	Bőripar	132	26	1	88	—	14
XIV.	Papíripar	61	13	1	40	—	6
XV.	Szövő- és fonóipar	299	38	5	171	3	26
XVI.	Ruhaipar	503	101	2	360	—	60
XVII.	Dekorativ lakás	152	49	6	93	1	12
XVIII.	Díszmű ipar, arany- művesség	128	50	3	79	2	32
XIX.	Sokszorosító ipar	123	40	2	69	—	24
XX.	Zenészet	43	3	1	23	—	—
XXI.	Tudom. eszközök	33	8	2	18	—	5
XXII.	Építési ipar	162	26	8	71	1	15
XXIII.	Járművek	62	2	—	45	—	2
XXIV.	Gépipar	165	24	11	83	3	6
XXV.	Közlekedésügy	35	2	3	14	—	2
XXVI.	Hajózás	12	1	1	3	—	—
XXVII.	Honvéd felszerelés	17	9	1	6	1	3
XXVIII.	Egészségügy	266	34	4	95	—	20
XXIX.	Házi ipar	1325	61	—	412	—	30
XXX.	Iparoktatás / majdnem	80	—	—	18	—	—
XXXI.	Közülatás / kizárólag iskolák állítottak ki.	416	24	6	87	—	10
XXXII.		8218	1155	114	3776	18	653

Versenyen kívül volt 60 zsidó kiállító.

Ezen táblázat még némi kiegészítő magyarázatot igényel.

Megjelent a tárlaton összesen 1034 részvénytársaság, egyesület, hatóság, intézet, iskola mint kiállító, a magán emberek száma ezek szerint csak 7184 volt.

7184 kiállító között volt 1155 zsidó, tehát körülbelül egy hatodrészt.

A zsidók képviselve vannak a tárlaton előforduló minden csoportban, kivéve az iparoktatásit, melyet csaknem kizárólag iskolák foglalnak el.

Tulnyomóaknak a zsidók egyik csoportban sem mondhatók. A mezőgazdaságban 1028 kiállító között van 121 zsidó, az erdőszetben 260 kiállító között van 28 zsidó, a vegyészetnél 121 kiállító között van 44 zsidó, a ruhaiparban 503 kiállító között van 101 zsidó. A legmagasabb arányt éri el a dekoratív lakás csoportjában, 128 kiállító között 50 zsidó, nevezetesen helyet foglalnak el a díszműiparban, 128 kiállító között 50 zsidó, a bor- és szeszgyártásban 1363 kiállító között 220 zsidó, sokszorosító iparban 123 kiállító között 40 zsidó és végre a tudományos eszközöknél 33 kiállító között 8 zsidó.

A zsidó tehát a mezőgazdaságban és az ipar minden ágában tekintélyes helyet foglal el. Az utolsó népszámlálás szerint van Magyarországon 638,314 zsidó, azaz az összes népességnek 4.8 százaléka, a kiállítók között pedig kitesz a zsidóság 16 százaléknál többet, megjelent tehát négyszer oly nagy tömegben, mint a mennyi számaránya szerint öt megilletné.

Helyét aztán megtartotta a kitüntetésekénél is.

Kitüntetést nyert összesen (a társulatokat beszámítva) 3880 kiállító, ezek között 668 zsidó. Nagyobb számmal vannak a kitüntetést nyert zsidók a mezőgazdaságban, a bor és szesz iparnál, a fonó iparnál, a ruhaiparnál, az építészeti iparnál, a díszmű-iparnál.

Megjegyzendő, hogy e helyen a közreműködők által nyert jutalmak nincsenek felemlítve, az illető adatok e sorok írásakor még nem voltak kezeink között. Minthogy azonban a munkások között igen nagy számmal vannak szegény zsidók, kik mesterségeket jól értik, izléssel is bírnak, de önálló ipart nem űzhetnek, feltehető, hogy legalább is ép oly nagy számmal — ha nem nagyobb — találkoznak a közreműködők sorában is.

Ezek a számok.

Et nunc erudimini!

II.

Van Magyarországon egy faj, mely valamennyinek megrottója.

A mezőgazdaságot nem szereti, az iparra nincs hajlama, a munkát kerüli.

A bőrzén meggazdagodik gyorsan, és ha meggazdagodott elhagyja az országot, hogy könnyű szerzeményét élvezze külföldön.

Nemesebb törekvésekben nem vesz részt, lelkesedni nem tud az ideálokért, áldozni nem szeret közjóért, idegen a saját hazájában, hazájának eszmei világában.

Megmaradása veszély, kiűzése a szabadság és jóllétnek egy új korszakát jelentené.

Ez a faj — szükséges-e külön megmondani? — a zsidó!

A mérték, mivel meghatározottatik valamely osztálynak, vagy egyének hasznossága az országra nézve, nála egész más, mint a többinél. Mindenkinél van erre egy külön rendszere.

Az egyik méri hazafiságát a szerint, a mint az erdélyi kultúregyletre adnak-e pénzt a gazdag zsidók, vagy nem? No de ezek még a méltányosak és felvilágosultak. De méri hazafiságát a szerint:

Jár-e vidéki városokban kaszinóba és színházba rossz darabok előadásakor vagy nem?

Szavaz-e a választásoknál valamely párttal, vagy nem?

Tudnak-e hozzátartozói kártyázni és gráciával veszteni, vagy nem?

Prenumerálnak-e helyi lapra, vagy nem?

Dolgoznak-e hitelbe, vagy nem?

Csinálnak-e valakinek konkurencziát, vagy nem?

A mértéknek ilyen sokfélesége könnyen balutra vezetheti a szemlélőt, sőt balutra vezethetné magát ezt a kárhozatra méltó fajt is! Mert van ugyan, ki hazafiatlannak deklarálja pl. ha a vidéki színészetet nem pártolja, de vannak még többen, kik tola-kodónak mondják, ha csakugyan pártolja és az előadásokon meri elfoglalni a jobb helyeket, miket megfizetett. Ép úgy jár a választásoknál, a pénzközlésönzésnél, a prenumerációnál — minden nagy hazafi után, ki velők megelégedve lenni méltóztatik, akad épen annyi nem kevésbé nagy hazafi, ki felettök kimondja a meg-

semmisítő ítéletet. Mert, tetszik tudni, felettök mindenki bíró és ők tartoznak elfogadni minden törvényt, mit velök szemben felállítani kegyeskednek az első osztályu hazafiak.

Am volt egy alkalommal, mit körülbelül mindenki elfogadott mértékadónak arra nézve, *ki mit ér az országnak?* Ez a kiállítás? Azok, kik legkevésbé tettek érdekében, ugyan legjobban dicsékedtek vele, a kik legkevésbé érték a haladó kor szózátát, a legékesebb szónoklatokban dicsőítették a haladó kor vívmányát, de végre is, ha a sok sujtásos szónoklat árja elmúlt, ha a józan megfontolásra hallgatunk egyedül, még mindig mondhatjuk, hogy a kiállítás legnagyobb ténye volt az új Magyarországnak.

Megmutatta, mit ér Magyarország Európának.

Megmutatta, mit ér a magyar társadalom minden osztálya Magyarországnak.

Né keressük már most azt, kik maradtak távol ettől a nagy próbától, olyanok, kiknek a magyar föld jövedelméből bizony nem valami szerény rész jutott. Nem állapítjuk hozzájárulási quotáját pl. annak a 200 nagyméltóságú főrendnek, kik a magyar földnek egy nyolczadrészét birják tulajdonul és kik összesen nem állítottak ki talán annyit, mint a mennyit 121 zsidó földbirtokos, egyedül a mezőgazdasági csarnokban bemutatott. Csak azt tekintjük, a saját hitsorsosink köréből, kik jöttek, mit hoztak? Mit tettek már eddig a magyar munka és műizlés előbbreviteléért?

Mikor a zsidó ifjuság a tudós pályákat fölkeresi, akad elég liberális is, ki ezt a vakmerőséget szemére veti és rámutat a műhelyre, mely zsidót nem látott soha, a nehéz munkára, melyet a zsidó került teljes életén át. Nos hát, a kiállítás megmutatta, hogy ez a ráfogása a szalon-antisemitizmusnak is épen olyan hazug és önkényes, mint a brutális antisemitizmusnak minden kitérése. Évről-évre nagyobb lesz azoknak a zsidóknak száma, kik megfeszített munkával, pénzzel és eszükkel az iparra adják magukat. Nincs ott szó gyors meggazdagodásról, hiszen tudjuk, hogy csaknem minden ipari vállalat, különösen ha a műipart megközelelti, Magyarországon gyakran a megélhetésnek elemi feltételeit is nélkülözni kénytelen. De nincs szó tömeges előállításról, selejte munkáról sem, mely a munka árát lenyomná, mert a kiállításon a zsidók csak oly arányban nyertek kitüntetések, a melyben ott álltak. És ha ma, a mezőgazdasági válság közepette minden oldalról halljuk az ipari foglalkozásnak dicsőítését — a mint hogy

bizonyos is, hogy az egyoldalú mezőgazdasági munka mellett való megmaradás az országot mind mélyebbre fogná süllyeszteni jólét és kultura dolgában, sőt hogy ezen az úton idővel állami önállósága is lehetetlenné válnék — akkor bátran ráutalhatunk a zsidóság működésére az országban.

Igen természetes, hogy egy kiválóan az iparra hajló faj gyermekei minél nagyobb számmal keresik fel azokat a tanintézeteket, melyek a nagyiparra való képesítést megadják, milyenek nálunk a műegyetem és az ipariskolák. És itt, a felhozott adatok alapján, mellékesen még megfelelünk az officiosus antisemitizmusnak egy kedvencz »kérdésére«, mely csaknem évenként az országgyűléshez beterjesztett jelentésben a *közoktatásügy állapota*ról felhozzatik.

Annak a jelentésnek igen érdemes szerkesztői bizonyára nagy leleményességet gondolnak tanusítani, midőn pontosan kiszámítják, a különböző felekezetek mily arányban vannak képviselve az iskolákban és rámutatnak különös célzattal arra az »érdekes« tényre, hogy a budapesti polytechnikumon a zsidók, ha nem tévedünk, hatszor oly nagy számmal vannak jelen, mint abszolút számárányok szerint várható volna.

Ha azoknak a tisztelt uraknak a miniszteriumban csak fogalmuk volna arról a két tudományról, melyet szociológiának és a melyet statisztikának neveznek és az azokban szokásos módszerekről, akkor bizonyára tudnák, hogy ily esetekben az abszolút számoknak összevetése tisztán képtelenség — minden ily esetben nemcsak a számnak nagyobb vagy kisebb volta dönt, hanem tekintendők mindenekelőtt a körülmények, melyek között valamely osztály él, városban lakik-e többnyire vagy falun, földmives-e vagy hivatalnok, vagy iparos? A miniszteri statisztika ezt nem teszi, hanem rámutat Magyarországnak 15 milliónyi lakosságára, mely X tanítványt küld, a zsidóságra, mely ilyen meg ilyen hányadát teszi ki a tanítványoknak és mely ennek következtében világos usurpator.

Hogy milyen alapos és tudományos ez az eljárás, egy példán fogjuk megmutatni. Van Magyarországon 2¹/₂ millió oláh, kik csak távolról sem küldenek annyi tanítványt a műegyetemre, mint a zsidók. Mily szörnyűség! Azonban azt nem veszik tekintetbe a közoktatásügyi miniszterium socialreformerjei, hogy ez a 2¹/₂ millió oláh az ország iparosainak alig hat százalékát szolgáltatja, a

kereskedőknek pedig épen csak 4,13 százalékát teszi, míg a zsidók már a kiállításon is 16 százalékkal szerepelnek, valósággal pedig a magyar iparnak sokkal magasabb százalékát szolgáltatják. Mi természetesebb, mint hogy az ipari és kereskedelmi foglalkozáshoz szokott osztályból a magasabb oktatásra és különösen a technikára többen jelentkeznek, midt pl. oláhnál vagy rusznyáknál — a kiket pedig a hivatalos statisztika mind egyformán vesz tekintetbe számításánál! Nem »mentségkép« mondjuk ezeket! Ellenkezőleg, biztosíthatjuk azokat az érdemes férfiakat, hogy a zsidóság még annál is nagyobb kontingenst szolgáltat a magasabb iskolákba. Menjenek el a zürichi műegyetemre, találkoznifognak ott is magyar-zsidó ifjakkal, menjenek el Münchenbe, Párisba, Berlinbe, mindenütt a hol műegyetem van, a hol szabadon gondolkozhatnak és becsületes munkára nyílik mód, ott van a magyar-zsidóság nem épen utolsó sorban. És a ki ott van, az mind haza jó, az mind iparos, gyárvezető lesz, az mind fog szerepelni jövő kiállításokon, az mind magyar, mind hazafi és — merjük mondani — merjük nagyobb szolgáltatásokat tesz majd Magyarországnak valamennyi bürokrata nagyságnál — akár tetszik, akár nem!

És ez jól van így!

Ha kizárják a zsidót a bürokraciából, minden megyei hivatalból, minden helyről, mely csak a közönség jóvoltából nyerhető el — ám forduljon az ipari foglalkozásokhoz! Ezek függetlenséget biztosítanak a számára és hasznos munkakört. Csak egyet tartson szem előtt: ne vesztegetse idejét soha arra, hogy az antisemitizmus hülyeségeit szóval kimutassa, hogy a paraszt-, a bürokrata-, a szalon-antisemitizmussal szembe szálljon — ő csak dolgozzék!

De dolgozzék becsületesen!

Ha kereskedő — legyen kétszer oly pedáns, pontos és szálahihető, mint minden más ember, kerülje a kétes üzleteket, melyeket szomszédjai talán bátran felvesznek és legyen ügyvitele olyan, melyet minden részletében feltáráhat az egész világ előtt!

Ha iparos — legyen kétszer oly szolid, oly józan, oly pontos és szorgalmas, mint mindenki más és becsülje és szerezzen becsületet a magyar munkának!

Akkor az antisemita-nyavalya el fog mulni magától.

Az országos tárlat magában a legélesebb szatíra minden antisemita törekvése. Azok az urak, kik nem győzik magasztalni

a magyar munkát és ipart, kik be nem telnek azoknak a csodáknak magasztalásával, mik a városligetben láthatók, világért sem tekintenek közelebből, kik ennek a nagy nemzeti diadalnak a hősei? Minden más alkalommal ők első hirdetői a szeparatizmusnak, kimutatják részletesen, ki mennyit tesz, vesz, ad, nyer, tanul, élvez a magyar föld, a magyar kultúra, a magyar állam jótéteményeiből? És most egyszerre egészen új módszerre tértek, most csak egy egységes nemzettestet ismernek, mely a tárlatot teremtette. Mi azt az osztályozást képtelenségnek tekintettük mindig — de minthogy divatba hozták, nincs okunk, miért térjünk ki előle.

Kimutattuk a városligeti csatamezőn, mit ér Magyarországának a zsidóság és megígértük jó barátaink és ellenségnek, hogy a kiállítás új lendületet fog adni a zsidóságnak.

Ezentúl még magyarabb lesz, mint eddig.

Ezentúl még munkásabb lesz, mint eddig.

Gyarlóságaiból annyit fog letenni, a mennyi emberileg lehetséges; azokat kik szegényére vannak, ki fogja küszöbölni köréből, még jobban mint eddig; gyermekei neveltetésére még több gondot és áldozatot fog hozni mint eddig és ha egyebek között a tárlaton megtanulta, hogy fontosabb része a nemzeti kultúrának nincs az iparnál — ezt a tanulságot is hasznára fogja fordítani lelkesen és becsületesen.

És ha arra kerül a sor, hogy a nemzet ítéljen közöttünk és elleneink között, rá fogunk mutatni az országos tárlatra és mondjuk:

mi a nemzet nagy diadalához egy hatodrészszel járultunk — mennyivel járult hozzá a nemes antisemita-kompánia?

JUSTUS.

Nyilt levélre nyilt válasz.

A minap egy füzetet vettünk, melynek címe: *A zsidó fanatizmus és anti-judaizmus okai. Nyílt levél: Dr. Bánóczy József tanár urhoz, mint a Magyar-Zsidó Szemle szerkesztőjéhez. Írta Eperjessy Kálmán tanár. Szamosujvárt, 1885.*

Az eleje így hangzik:

»Tisztelt Uram! A folyó év február havában egy igénytelen levéllel kerestem fel önt, arra kérvén, miszerint az ön által is szerkesztett Magyar-Zsidó Szemléből részemre néhány mutatvány-számot küldeni sziveskedjék. Ön lekötő szíveséggel tett eleget kérésemnek, és posta-fordultával a M.-Zs. Szemle tíz füzeté kezemből volt.

»Dacára hosszas és súlyos betegségemnek, a füzetek tanulmányozását elhatároztam; tanulmányozni fogom továbbra is; engedje meg azonban, hogy az öt hónapos studium eredményét ezen nyílt levelemben önnek közölhessem, mintegy köszönetül szíves figyelméért; — és jelöljék, hogy az érdekes füzetek nálam nem kerültek lomtárba.

»Az önök vállalata minden művelt ember figyelmére érdemes. Engem azonban, mint végzett theologust is érdekelt a dolog; és jóllehet kitűnő jezsuita atyáktól hallgattam a theologiai tudományt, őszintén bevallom, a biblikus dolgokat illetőleg: a »Szemléből« sokat tanultam. Az oly művelt laikusra nézve pedig, a ki a theologiai tudományok kompendiumát abban látja kulminálni, hogy »Pentateuchus« is van a világon, a melyben a »Tízparancsolat« foglaltatik; az önök Szemléje valóságos kincs-bánya.

»Midőn a füzeteket nagyjából átlapozgattam, önkéntelenül tolt elémbe azon kérdés: miért késett ezen Szemle oly sokáig az éji homályban?

»És önök a szó szoros értelmében elmondhatják a zsoltárossal: »Quoniam tacui, inveteraverunt ossa mea!«

»Nekünk, keresztényeknek, az önök hallgatásából nem sok hasznunk volt; — de azt is bátran állíthatom, hogy a hallgatás önöknek határozottan kárunkra lett. Igaz, sajátosság tulajdonsága az emberi természetnek, ha tud valamit, olyan könnyen szereti mintegy önkénytelenül elhiinni, hogy az más előtt sem titok, azt

más is tudja; pedig távolról sem úgy áll a dolog; nem, főleg a mi a biblikus dolgok ismeretét illeti; — mert nem laikusok, hanem lelkészek vannak hazánkban tucat-számra, kik a biblikus ismeret illetőleg nem a »tisztelendő« és »tiszteletes«, hanem a konvenciens »obscurus« névre érdemesek. És ha így áll a dolog a lelkészeknél, a biblikus tudomány ismeretére kötelezett lelkészek nagy tömegénél — mi mondani valónk lehet akkor a laikusokról? Ép azért nem csodálkozom dr. Kaufmann Dávidnak a »Szemle« egyik füzetében tett ama felajdulásáról: »Megindítottuk e vállalatot; mert csak most látjuk, mennyire nem ismernek bennünket!«

»Teljes joggal mondhatta! — Kivén a kiveendőket, valóban, a zsidók irodalma, története stb. hazánkban abszolút ismeretlen. Szeretném az előfizetők névjajstromát áttekinteni, hány keresztény lelkész és laikus érdeklődik ezen érdemes vállalat iránt? — Bár az ignoti nulla cupido elvénél fogva a priori következtethetem, hogy végtelenül kevés! — De vigasztalja önöket azon tudat, hogy jobb ötven, vagy száz embernek levenni a hályogot szeméről, mint egyetlen-egynek sem.« —

Azon kérdésen kezdem lehető rövidre szabandó válaszomat: levette-e vajjon a M.-Zs. Szemle a hályogot a t. szerző szeméről is? A tény, hogy nyílt levelét megírta, úgy látszik, nem tanuskodik e mellett.

A magyar antisemitizmust szerzőnk ugyan megvető gúnynyal ostromozza. Az illetőket kevés lekötelező nyíltsággal szól »a nagy közönség ezer fajankó«-járól, kik a képviselőházi antisemita-párt föllépéséből még nagyobb bátorságot merítettek arra nézve, hogy minden komolyság és tanulmány nélkül »páratlan nyegleséggel« a divat-kór színvonalára emelkedjenek, a mint »üres koponyával« emelkedtek is.

De azért az antisemitizmust nemcsak komoly, hanem igazolt mozgalomnak is tartja; oly érzésnek, melyet nem évszázadok előitélete táplált, hanem mintegy történeti kényszerűség tett állandóvá. Csak hogy idáig nem találták ki igaz, vagy szerzőnk szerint »kardinális« okát. Ő kitalálta. Hogy e fölfedezését a világ közölje, megírta röpiratát.

Az antisemitizmus kardinális oka: a zsidók fanatizmusa. És honnan merítette e tudását? Magából a Magyar-Zsidó Szemléből. Azért jellegéje szerzőnknek az újtestamentum e mondata: Ex ore tuo judico te; és a római jog e tétele: Propria oris

fassio plus valet mille testibus. Saját nyilatkozataink alapján mond szerző ítéletet, s a mit magunk vallunk, bizonyítóbb az ezer tanúság-tételnél.

Mert a M.-Zs. Szemle a mellett tanuskodik, hogy a zsidók fanatikusak. Itt van mindenek előtt *oros levelezőnk*, ki »páratlan igazságszeretettel és minden leplezetés nélkül« vallja be, mily fanatikusak az orosz zsidók; *Weizmann* is említi cikkeiben a magyar fanatizáltakat; *dr. Rosenspitz* bizonyítja, hogy Amerikában is így van ez, sőt nagy magamegfeledekezéssel egyszer ezt találja írni: »Mig ez elemből lesz, addig egy vagy más formában antisemita is fog lenni mindenütt« stb. stb.

Íme szerző fölfedezésének egész megokolása. Nem hiszem, hogy valaha jelentős dolgot fogyatékosabb készlettel és kevesebb komolysággal iparkodtak volna elintézni.

Ám még így is hiba van a kréta körül. Mert ha figyelmes böngészetei után azt találja, hogy »a Magyar-Zsidó Szemlének alig van füzet, melyben a zsidóság alsóbb tömegében leledző fanatizmusról — sajnálattal bár, de őszintén — említés ne tétet-nék« — akkor ügyet kellett volna vetnie ama tény magyarázatára is: honnan van mégis, hogy az antisemitizmust meglehetősen hidegen hagyja a zsidóság »alsóbb tömege«, ellenben rögzött szenvedélyének egész izzó hevélvel fordul a »felsőbb« réteg: a műveltek és vagyonosak ellen?

De maga az okul vetett fanatizmus is közelebbi meghatározásra szorul. A M.-Zs. Szemlében csak az oly fanatizmus említésére akadt szerző, melylyel egymás iránt fordulunk. Fájdalom, vannak vakbuzgó pártjaink, melyek minden más párt nézeteit hevesen és türelmetlenül ostromolják. Szomorú tény, hogy meghasonlottunk és önmagunkat emésztjük — de ez ellen a tisztelt antisemitáknak aligha lesz kifogásuk.

Vagy tán azt a fanatizmust kell érteni, melylyel a keresztények ellen fordulunk? Hol akadt ennek szerző a M.-Zs. Sz.-ben csak nyomára is? Nem említi, mert nem létezik. De mikor is viselkedhetett az az elenyésző kisebbség, melyet a zsidóság a keresztény fajok közepette képez, ezek ellen fanatizmussal? A középkorban tán, mikor az elnyomott és üldözött nép alázatosággal és magabizonyulással igyekezett azon, hogy a szabad kénynek szemre ne kerüljön? Vagy az újkorban, midőn senki nálánál inkább nem sietett az egyenlőség és testvériség zászlaja alá, türelmetlen hévvel hátna

le magáról százasos szokást és lemondva még a faji érzésről is, hogy a nemzettel egy legyen? Mikor, igenis, mikor voltunk mi fanatikusak, hogy most éledt föl újra ez ádáz mozgalom?

Ám mutattak — ha úgy tetszik — a zsidók fanatizmus is. Akkor, midőn inkább a társadalomból kitiltottak közé akartak tartozni, semhogy tanaikat megtagadják; akkor, midőn elszenvedték a jogtörő századok minden igazságtalanságát s hívek maradtak vallásukhoz; midőn oly bátorsággal, melyet csak szent lelkesedés önthet a szíveikbe, léptek a máglyára, hogy tanúságot tegyenek hitök mellett. A türésben és szenvedésben, a ragaszkodásban és istentiszteletben voltak ők fanatikusak. A más vallásnak ellen soha.

Ily ingoványos lévén az alap, természetesnek fogja szerző találni, hogy a mit erre fölépít, nem számíthat tetszésünkre. Valamint — szerinte — csakis minmagunk vagyunk az antisemitizmus oka, ép úgy áll — szerinte — csupán csak rajtunk, hogy e mozgalom megszűnjék. A keresztény társadalom jól van úgy a hogy van. Ellenben a zsidóknak gyökeresen át kell alakulniok. Szerző erre nézve egész programmal lép elénk. Rendezzük hitközségi életünket; fejlesszük kebelünkben a közoktatást nemzeti szellemben; robbantsuk szét a jesibákat és talmud-tórákat »a fanatizmus ezen földalatti keltő-poklait« stb. De minek ezeket részletezni? Minek tényadatokkal czáfolni? A ki sérteni akar, botból is farag az borotvát.

Csak egyről akarunk külön megemlékezni. A vérvádról.

»Csodálatos, — így ír a szerző — hogy a kereszténység ezer sectája közül a vérvádat egyre sem fogták soha.«

Szerző téved. Folyóiratunkban már eddigél három ízben volt hitelesen kimutatva (l. M.-Zs. Sz. I. 81., 294. l. és II. 436—439. l.) az a különben is ismeretes tény, hogy a keresztényekre is ráfogták a vérvádat. De szerző, mint »végzett theologus« ezt különben is tudhatta volna.

Szerző tanulmányainak folytatását igéri. Goldzieher Ilona dolgozata és Palóczy Lipót cikksorozata és »más egyebek« sem tetszenek neki.

Óhajtjuk, hogy ez újabb tanulmányai alaposabbak legyenek.

Budapest.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Egy felekezeti lap jubileuma.

Egy kitérő toll a M.-Zs. Szemlének tanügyi rovatában méltatja az országos magyar izraelita tanító-egyesület érdemeit abból az alkalmából, hogy az egyesület lapja tizedik évfordulóját üli. Mi e helyütt arról a férfúról akarunk megemlékezni, ki az Értesítőt immár tizedik éve redigálja, kiben a szerkesztői tapintat szakértelmének magaslatán áll s kinek buzgalmánál csak önfeláldozása nagyobb. *Szántó Eleázár* valóban problémát oldott meg. Hány lapja állt fenn és szűnt meg ez idő alatt a magyar zsidóságnak! De ő tiz álló esztendeig szerkeszti egyhuzamban ugyanazt a lapot *zsidó* tanítóknak *zsidó tanítókkal* — ki merte volna ezt 1875 november 18-án, midőn az Értesítő első száma megjelent, előre jósolni? És ő e problémát jól is oldotta meg. Az Értesítő népiskolai lap, de nem elmélyeskedő; felekezeti lap, de nem elfogult; egyesületi lap, de nem unalmas. Csak érdeklődni kell a zsidó tanítótól viszonyai és foladatai iránt, és el fogjuk ismerni, hogy ez irodalmi képviseltetésére keresve sem találhatat volna alkalmasabb férfúrt Szántó Eleázárnál.

»A szerkesztő bizottság minden önzés és anyagi érdek nélkül magára vállalta a lap szerkesztése körüli teendőket és legszebb jutalmát abban találja, ha közelről és távolról minél nagyobb számban összerengenek kitérő zászlonok körül» — e sorokkal mutatja be magát tíz évvel ezelőtt a szerkesztő. Önmagáról említést sem tesz. Pedig a szerkesztő bizottság működésének nyomára sem akadni: a teher megosztatlanul nehezedett ő reá. Már a második évben a bizottság névleg sem szerepel, ő pedig marad, a mi eleitől fogva volt: lapjának nemcsak fáradhatatlan szerkesztője, de egyik legszorgalmasabb munkatársa is.

Czikkei soha nincsenek tanulság nélkül. A gondolkodó ész és józan fő, a tanult pedagógus és gyakorlott tanférfi nyilatkozik meg valamennyiben. De ezenfölül az önérzetes tanférfi és nyílt jellem, a jó zsidó és lelkes hazafi. Épen azért van cikkeinek nemcsak tartalmuk, hanem karakterük is. Midőn 1875-ben a vértessaljai tanítóegylet elhatározza, hogy zsidó kartársai érdekében a miniszterhez fordul, ezeket írja: »Meg van egy rendes autonómiai életre vezető szentesített szabályzatunk és tömörünk kell, hogy mások foglalkozzanak a mi bajainkkal, tömörünk kell, hogy például az országos izr. alaphól saját felekezetünk közgei által megszavazott iskolai ezélokra szolgáló segélyösszegeket csak akkor engedik kiszolgáltatni, ha a tanfelügyelők a községek iskoláit felülvizsgálván, a községet méltónak találják a segélyezésre. Ez már nem a kormány fontósági joga, ez már több, ez nyílt bizalmatlanság iskolánk belserveszése iránt, melyek fölött rendezetlen felekezeti viszonyaink következtében saját felügyelőink a felügyeletet nem gyakorolják s nem is gyakorolhatják.« Midőn Trefort miniszter 1875-ben rendelet által tudatja, hogyan fogja a zsidó népiskolai segélyösszeget a kongresszusi, az orthodox és a statusquo hitközségek közt fölosztani, Szántó így ír: »Megszülemlett a harmadik zsidó felekezet és meghalt a zsidók autonómiaja! Azon községek, melyek nem szervezkedtek a kongresszusi alapsabályzat értelmében és nem szervezlenkedtek a Somré-hadath szeriut, azok jövőben közvetlenül a miniszterrel fognak közlekedni. Hivatalos elnevezésük még nincsen véglegesen megállapítva; ők status-qnak nevezik magukat, de ugy hiszem, a legilletékesebb elnevezésök »miniszterialis zsidók« lesz. A többi magyar zsidó polgárookra nézve jövőben az »iroda« csak posta lesz, melyen át a világi hatóságoknál bizonyítványok alapján legalázatosabb kérelmeiket fölterjeszthetik a magas alkotmányos kormányhoz, hogy *saját* pénzükből engedélyezzen egy kevés valamit. És ez tartani fog addig, míg művelt hitsorsosaink a szégyenletet a dologban át nem látják, akkor alkalmasint, hogy méltók legyenek azon férfiakhoz, kik e hazában jogtalan állapotokban a jogért küzdöttek, hathatósan óvást fognak tenni ily szabad polgárokhoz nem méltó gyámkodás ellen.«

A bibliafordítást ismételten sürgeti mint magyarosító eszközt. »Érezünk, beszélünk, értünk és tudunk magyarul — írja 1877-ben — de azért a német nyelv konokul tartja magát a családi életben és mindenütt, a hol »magunk között« vagyunk. A magyar zsidóság addig nem bír tökéletesen megmagyarosodni, míg minden magyar zsidó felekezeti iskolában a biblia eredeti szövegét magyar nyelven nem adják elő. A magyar kormány tehát egy percig sem fog habozni a magyarországi zsidó tanítók

abbeli kívánságukat erélyesen támogatni, hogy az egész biblia az izr. iskolaalap költségén minél előbb átfordíttassék.« Midőn Seligmann nevét 1882-ben a mostanival fölcseréli, így szól: »Hogy a zsidók százai e hazában német néven élnek, a régi sokszor feldicsért idők büne — és a mi kötelességünk azt jóvá tenni. Sokan és némi jogosultsággal azt mondják ugyan, hogy a hazafias érzelem egészen független a névtől; igaz, de országos érdekek megkívánják, hogy a haza külsőleg is magyar jellemet öltön. Ne idegenkedjünk egy névről lemondani, melyet, akár mily kegyelettel is viseltetünk iránta, utóvégre csak czopfos szolgabíró varrt nyakunkra jó vagy rossz kedvében.«

Milyen helyesen és egyuttal nemes-szerényen fogja ő fel a tanító hivatását, világosan elmondja a következő intő soraiban: »Szántalanszor meggyőződünk, hogy a hol tanító kellő tapintattal eljár, hol szerény magaviselettel szilárd jellem párosul, ott a tanító megnyeri a községet és a szülöket az iskola szent ügyének. De azt is tudjuk, hogy hívalkodás, főnhéjazás és tapintatlan követelés a legszelídebb községet is elkeserítette. Tapintat és okosság, uraim — és győzni fognak. Az iskola beléltéré nézve pedig az ifjuság magyarosítását tartjuk folytonosan szem előtt. De ne tévesztük szem előtt, hogy a valódi magyarosodás csak az, ha a nép a hazai nyelvet a családban úgy mint az egyházi életben kizárólagosan fogja használni. A tanításnál ne feledkezzünk meg a nevelésről. Népevelők dicső ezimével büszkélkedik most a tanító; de kevés azok száma, kik tényleg is bizonyítanak, hogy az oktatás a jó nevelés szolgálatában áll és nem fordítva. Fel tehát a munkára, kártársak. Neveljük ifjúságunkat hitben és hazafiságban és megtettük kötelességünket.«

A múlt év első számát Szántó a következő sorokkal nyitja meg: »Magyar-zsidó felekezeti lap-senkitől nem támogatva, mint csakis az ország zsidó tanítótól, az már magában oly tény, mely fényt vet a zsidó tanítóságra és dicséretes tanúnyságot tesz azon hazafias szellemről, mely a zsidó tanítóságot lelkesíti.« Ez utóbbi sorokat bizvást alkalmazhatjuk a derek szerkesztőre magára, ki mint kilencz évvel ezelőtt, most is csak a mások fáradozását dicsőíti és a mások érdemeit látja. Nekünk kötelességünk igazságosabbaknak lennünk iránta, mint ő saját maga iránt. Az ő független jelleme emeli a tanítók önértetét, az ő fáradhatatlan munkássága sarkalhatja őket továbbképzésre. Hazafisága az Értésítőben nemzeti szellemet, műveltséget és tapintata higgadt és nyugodt hangot honosított meg. És szolgálván a tanítók érdekeit lankadatlanul, szolgálta egyuttal a felekezetét nívén és állandóan. Mert van-e vajjon felekezetünknek bensőbb, fontosabb ügye az oktatásnál?

A legrégibb zsidólap szerkesztőjét, tisztelt kollégánkat üdvözzöljük e sorainkban. Vajha megvolnánk javult viszonyok közt tíz év múlva mindketten — a régi Értésítő és az ifjú M.-Zs.-Szemle.

B. J.

Zsidó páholyélet.

Taval jelent meg New-Yorkban egy könyv e ezimen: Report of the executive committee of the Constitution Grand Loge I. O. B. B. 1883—1884, melyből a zsidó életnek egy érdekes, Magyarországon eddigéle, tudtommal, teljesen ismeretlen mozzanatával lehet megismerkedni. Már ezért is hiszem, nem végezek fölösleges dolgot, midőn e munka tanulmányos tartalmát a M.-Zs. Szemle olvasóival közlöm.

A munka a zsidó páholyéletet tárja elénk.

Tehát szabadkőművesség? Nem. Internáczióális ugyan, mint ez, de nem interkonfesszióális is. Az I. O. B. B. csak zsidó vallású tagokat ismer. Jelszava: jótékonyosság, testvéri szeretet, egység. Az egész emberiség jóvoltán fáradozik ez is, az előítéletek legyőzését, a testi és lelki nyomor enyhítését szintén feladatának vallja. De e kereten belül az is célja, hogy a zsidókat egyesítse. Vagy a mint a végrehajtó bizottság fáradhatatlan titkára, Thalnessinger, írja a rend elnökéhez, Bien Gyulához: »Köze akarunk hatni annak általános elismertetéséhez, hogy az emberek mind testvérek; továbbá egyesíteni akarjuk a két félgömb zsidóságot közös védelem és kölcsönös segítség által — segítség által inségben és betegségben, védelem által a magasrangú és alsó osztályúak fanatizmusa okozta támadás és üldözés ellen.«

Önkénytelenül az Alliance-ra gondolunk. A hasonlatosság csakugyan megvan s e könyv egyik lapján maga az említett titkár írja: »Az Alliance Israélite kivételével alig van szervezet, mely alkalmasabb volna a »zsidóság egyesítésének« nagy misszióját teljesíteni, mint a mi rendünk — az I. O. B. B.

Mik vajjon ezek a titokzatos betűk? Nem egyéb mint kezdőbetűje e négy szónak: Independent Order B'nai B'rith. A németek így írják: U. O. B. B. Magyarul: a szövetség tagjainak független rendje. (Unabhängiger Orden stb.)

A rend népszerűségéről fogalmat adhat, hogy csak 1883—84-ben hat új páholy (ha tesszük: fiókegyet) alakult 510 taggal. Egyetlen évben valóban óriási eredmény. A múlt esztendő végén volt összesen 325 páholy Magyar-Zsidó Szemle. 1885. IX. Füz.

25,000 taggal. Jótékony ezélokra kiadott a rend 350,000 dollárt — osztrák értékben 700,000 forintot; intézetei kitűnő nevelés mellett virágzó állapotban vannak.

Magától érthető, hogy ily kiterjedt szervezet nem maradt támadástól megkímélve. A jelentésből megtudjuk, hogy különösen a tagok özvegyeinek és árvaiknak biztosítása ad sok félreértésre alkalmat. »Az ellenfél és a gyűlölet azt mondják, hogy csak életbiztosító társulat vagyunk, erre pedig nem kell külön zsidó szervezet« — így szól maga az elnök és hozzáteszi: Bizonyos, hogy a biztosítás ezélya érdemtelenné lépett az előtérbe és sok oda nem való elemet vitt a páholyokba. A szervezet hiányos: módosítani kell az alaptörvényeket és a központi felügyelet hatásosabbá tételé végett Nagy Páholyt kell szervezni. — A végrehajtó bizottság 1884. júl. 20-án tartott ülésében, e nézetekhez csatlakozván, el is határozta, hogy az alapszabályilag 1886-ra előírt nagygyűlést előzőleg tartsanak még speciális nagygyűlést.

Az egész rend Amerikában hét kerületre oszlik, — megjegyzendő, hogy 1000 tag már külön kerületet képezhet külön kerületi nagypáhollyal — melyek mindegyike terjedelmes jelentést közöl működéséről, vagyoni állásáról stb. E jelentések és a páholyokban tett általános érdemi javaslatok összege képezi e cikkem elején említett könyv tartalmát.

E jelentésekből csak egy pár dolgot akarok kiböngészni. New-Yorkban új páholy-helyiséget akarnak építeni; költségvetése 200,000 d. = 400,000 ft. »A pénz kell, tehát meglesz« mondja egyszerűen a jelentés. Özvegy- és árvaalapra költöttek itt 122,000 dollárt, betegeknek 15,500-at stb., könyvtárukból 44,500 kötetet vettek ki az előző évben, mindenik olvasóra 10 könyv jutott — van tehát a páholyoknak 4500 olvasója. Tartottak zene- és folóvasó esteket. E kerületbe tartozó 6 páholyoknak külön temetkező helye van, ép úgy mint a chicagói kerület 5 páholyának. A 2-ik kerület árvaházat tart fenn 300 gyermekkel. Havonként itt csak egy zárt ülést tartanak, a többire elviheti kiki feleségét, barátját stb. A 3-ik kerületnek gyönyörű külön páholyháza van, mely a város (San Francisco) legnevezetesebb épületei közé tartozik; könyvtára 4000 kötetet számlál.

De minek soroljam föl ez érdekes és részben valóban imponáló részleteket külön-külön? A következő táblázatban összeállítottam minden tudnivalót. Az olvasó bizonyára kimerítő tájékozást fog belőle meríthetni. Csak azt akarom megemlíteni, hogy a székhely mellé tett szám azt mutatja, hány páholy van magában a székhelyben. A pénz egysége a dollár (2 ft.)

Kerület szám	Székhely	Pályók száma	Tagok száma	Kiadtak				Alapok összege	Összes bevétel	Összes kiadás
				Temetke- zésre	Menedék házakra	Özvegy- és árva alapra	Jótékony- ságra			
1.	New-York 41 Cincinnati 6	74	9252	4148	9192	122479	15523	231043	189237	190134
2.	Philadelphia 11	43	3190	1635	6276	3825	3099	125574	79971	76528
3.	San Francisco 11	33	2944	1426	—	36717	5912	58911	56174	54833
4.	Baltimore 7	28	2111	1458	—	320	9137	97822	60589	51918
5.	Chicago 11	34	2225	1304	1789	30696	2561	84443	39865	39802
6.	Memphis 3	41	2568	803	5591	20285	1554	57571	51933	46274
7.		62	2318	1012	13815	240	702	86302	58740	46234

Végül meg akarom említeni, hogy Európában a rend eddigelé csak Németországban terjedt el. Tán azért főképp, mert itt a zsidókat a szabadkőműves-páholyok mind be nem fogadják. A jelentés négy német páholyról tesz említést — jelenleg pedig már van tizenkettő: egyetlen év alatt óriási gyarapodás. A tagok összes száma a fölemelt 4 páholyban 373; most lehet tán 500. A 12 páholy a következő: Deutsche Reichsloge, székhelye Berlin, Germania Loge: Halle a. S., Berth. Auerbach L.: Berlin, Concordia L.: Cattowitz, Mamreh L.: Beuthen, Allemannia L.: Stettin, Montefiore L.: Berlin, Humanitas L.: Gleiwitz, Lessing L.: Boroszló, Caritas L.: Kreuzburg, Fraternitas L.: Drezda, Mendelssohn L.: Magdeburg.

Minden egyes páholy Amerikából nyeri megerősítését; az összefügés az anyarenddel különben csak a jelentések beküldésében nyilatkozik. Berlinben, hol már 3 páholy van, District Gross-Loge-t akarnak megnyitni, mely az amerikai kerületi páholyoknak felel meg. Fürth és Nürnberg városokban is folynak tárgyalások páholy megnyitása iránt, ez esetben Berlin 14 páholyának válnék központjává és remélhető, hogy a szervezet egységsítése befolyással lesz külső és belső erősítésére is. — A jelentés Ausztriáról is megemlékezik; ez országban, — ugymond — titkos társulat nem lesz engedélyezve, de lehetőleg meg fogják győzni a kormányt, hogy az I. O. B. B. nem titkos, hanem csak zárt társulat s minden politikától tartózkodik.

A rend története egyébként legközelebb fog megírtni. Jacksonville, Florida állam.

Tanügy.

A hitoktatás hiányai.

Általános a panasz a hitoktatás eredménye fölött.

Csak hogy a panasz annyiféle, a hányféle az álláspont, melyet a szemlélő azzal szemben elfoglal.

Míg egy rész azt panaszozza, hogy a tanulók még a héber olvasást sem sajátították el az elemi és polgári iskolában, addig mások a szorosan vett erkölcsi vallástani, — ismét mások a vallástörténeti ismeretek hiányát vagy hiányosságát panaszozzák.

Az e téren a fővárosban több éven át keresztül, hivatalos minőségben tapasztaltak nyomán óhajtanék e kérdéshez szólni.

I. Úgy hiszem nem szükséges itt bővebben fejtegetni azt, hogy mily különbözők azon igények, melyek a mai viszonyok közt támasztanak a tanügy körül egyáltalában, — de főleg és különösen a hittanítás körül, — azoktól, melyeket még csak másfél évtizeddel ezelőtt támasztottak.

Nem tartozik jelen fejtegetés körébe azt kutatni, hogy mi okozta ezt — de legyenek bár ezen okok sok irányban a társadalom szabad fejlődésére nézve kedvezőtlenek; itt azonban konstatálni óhajtom, hogy ezen fentemlített változás a hit- és erkölcs-tanítás egy új és remélhetőleg szerencsés aeráját van hivatva alkotni.

Ezen magasabb követelésekkel szemben, tekintettel arra, hogy a hittanításra szükséges tanerők, — bármily jól és a törvényeknek megfelelőleg kvalifikált elemi iskolai tanítók legyenek is, és bármennyire bírják is a szükséges héber ismereteket, — nem igen vagy legalább nem általánosan bírnak — de mint ilyenek nem is bírhatnak azon magasabb szellemű képzéssel, mely szükséges, hogy a mai korban joggal követelt magasabb igényeknek teljesen megfeleljenek.

E tekintetben, fájdalom, nagy hátrányban vagyunk a keresztény felekezetekkel szemben, kiknek hitoktatói nagyobb részt egyetemet és így teológiát végzett káplánok — illetve segédlelkészek.

Ez nagy baj, melyet mihamarabb orvosolnunk kell, bármily áldozatokba kerüljön is.

Ha e hiány a fővárosban, — melynek hitközsége a legnagyobb elővigyázattal és nem csekély áldozattal iparkodik az országban létező legjobb tanerőket megszerezni és hol a viszonyok az utóbbi időben nagyon előnyösen fejlődnek, — is oly nagy mértékben mutatkozik; minők lehetnek az e téren alkalmazott tanerők a vidéken és kevésbé tehetős hitközségekben?

Mindenekelőtt tehát azt tartom szükségesnek, hogy a hittanításra országsszerte kizárólag csak a zsidó vallásban előadására specialiter előkészített és erre kvalifikált tanítók alkalmaztassanak, mert ha valamely tantárgynál szükséges, hogy a tanulók alapos és emelkedett szellemű oktatás által lelkesíttessenek a tantárgy tartalma és eszélja iránt, úgy bizonyára a hittan az, mert csakis ez által fogjuk elérni azt, mi fájdalom az utolsó évtizedben felsemült nemzedéknél oly annyira elhanyagoltatott: hogy hitbuzgó, tradícióit tisztelő önértékes zsidókat neveljünk.

Gyakorlati indítványokat tenni ugyan nem érzem magamat hivatva, de nem mulaszthatom el újmutatásként arra utalni, hogy a Budapesti fennálló országos rabbiképző intézettel kapcsolatban, vagy legalább annak védnöksége alatt lehetne egy országos — vagy legalább kísérletképen egy fővárosi hittanári tanfolyamot alakítani, mely képes volna, a rabbiképző intézet tanárainak vezetése, vagy legalább befolyása mellett teljesen szakképzett hitoktatókat nevelni.¹⁾

II. Második nagy hiánya a jelenleg divó hitoktatásnak, igénytelen nézetem szerint, az, hogy a magyar zsidóság arra hivatott szakfelfrúj önmagukkal sem látszanak tisztában lenni — vagy eddig legalább még nem nyilatkoztak autoritativ a fölött, hogy a héber olvasás, tulajdonképeni hittan és a zsidótörténetből mi és mily arányban taníttassék az elemi és polgári iskolákban.

Ez okozza, hogy minden községben, hol az egyik, hol a másikra fektetettik a főszű, tapasztalatból tudom, hogy a hány hitközség, annyiféle a tananyag és tanrendszere.

Természetes ezeknél fogva, hogy még eddig nem bírnak egy alkalmas, úgy az elmélet valamint a gyakorlat igényeinek csak távolról is megfelelő tankönyvvel, mert az eddig általánosabb használatban lévő úgy szerkeszték, valamint az anyag feldolgozása tekintetében — de főleg nyelvezetük tekintetében — ezt már mint laikus merem állítani, — alig érdemelnek figyelmet — sőt némelyek egyenesen károsaknak mondhatók.

Történt ugyan a budapesti hitközség részéről e tekintetben is kezdeményező lépés, a mennyiben a már évekkel ezelőtt általa kiadott és azóta folyton használt népisk. hittani tankönyvön túl a lefolyt évben egy középiskolai hittankönyvre nagyobb díjat irt ki — de az eredmény vajmi kedvezőtlen volt, mert a két beküldött pályamunka közül egy sem volt megfelelő.

¹⁾ Ezen sorok megírása után arról értesültem, hogy ezen indítvány már más oldalról is kitétetett, és hogy alapos kiadás van annak valószínűsítésére — legalább a középiskolai hittanároknak nézve.

Pedig egy jó tankönyv és lehetőleg olyan, mely az egész országban ajánlható és elfogadható volna, sokat pótolna még a jelen kedvezőtlen viszonyok között is, mert egy jó könyv a legegyszerűbb falusi tanítót is képesítendő helyes irányban működni és legalább a legnélkülözhetetlenebb anyaggal megismertetni a gyermekeket.

Ép a mai — felekezetiinkre oly zord időben kettős és szent kötelességünk a hitoktatásra nagy súlyt fektetni és oda törekedni, hogy gyermekeink megismerve vallásunk, a világ kulturáját megalapító, magasztos tanait, — hitbuzgó zsidókká legyenek.

Okuljunk saját történetünkön és más, századokon át üldözött felekezetek történetén!

Minél inkább üldöztettek, annál hívebben ápolták hitüket — és önértéket a hozott áldozatok csak fokozták.

Ily fegyvereket használtak ők, ily fegyverekkel győztek ők.

Miért ne kövessük mi is magasztos példájukat?

NEUMANN ANTAL,

ügyvéd, a budapesti V. ker. izr. isk. szék elnöke.

Az országos izraelita tanítóegyesület.

A háborúk nyomán akár hányszor látunk emberbaráti intézményeket keletkezni s a czímben nevezett jótékonyági egyesület, a mely majdnem 20 éves, igazán áldásos működése által érdemessé vált arra, hogy a Magyar-Zsidó Szemle róla megemlékezzék, szintén az 1866-iki háborús esztendőben jött létre. Keletkezett pedig nem a férfigyilkoló harc sebesültjei számára, hanem a szellemi sötétség, a tudatlanság elleni küzdelem rokkantjai, a munkára képtelenné vált zsidó tanítók felsegélyezésére.

»Igen csekély azon községek száma, a melyek iskola híjával vannak, igen nagy ellenben, hála istennek, azon községek száma, a melyekben az ifjúság nevelőintézetei a legmélegebb pártolásnak, a legodaadóbb ápolásnak örvendenek. Bizvást is nézhetnénk egy szebb jövőnek elbe, ha a kilátást egy körülmény meg nem homályosítaná, az a körülmény t. i. hogy a zsidó hitközségek tanítóik erkölcsi és anyagi állásáról vajmi gyarlón gondoskodnak. Noha sok magyarországi zsidó községben egészen tűrhető helyzete van a tanítónak, mégis felette nagy még azon községek száma, a melyekben a serdülő nemzedék oktatójának a helyzete inkább szánalomra, semmint irigylésre méltó. A tanító fizetése általában oly szűkre van mérve, hogy a család legszerűebb igényeinek a kielégítésére is alig

elegendő, hogy inkább a nélkülözésre és minden vidámitó élvezetről való lemondásra van kárhóztatva. Mely bánat tölti el a család fő fele, ha arra az időre gondol, mikor ősz korra hajolván, kiapad majd ereje, és hivatala után meg nem élhet. S ha már szűk fizetéséből még a mindennapi szükségletek fedezésére sem telik, mint tudjon a tehetetlenség idejére megtakarítani egy-egy fillért? Hátha még halála esetére gondol s felmerül lelki szeméi előtt özvegyének és árváinak sorsa, mint borúlhat a bánat éjele a szegény tanító lelke! S ha Istenben való bizodalma s vallása ígéreteiben való hite még oly erős is, lehetetlen, hogy hivatása iránti kedve le ne lohadjon; lehetetlen, hogy emelkedett lélekkel engedje át magát azon szellemi munkának, a melyet hivatása megkíván. Pedig hát az értelem magvát a szív lendületével, szent lelkesedéssel kell elvetni!»

»Hogy az imént elmondottakban nem festettünk túlságos sötét színekkel, azt eléggé bizonyítja ama mindennapi jelenség, hogy elaggott és a munkában kidült tanítók semmi mást nem szereztek, mint a vándorbotot és azt a jogot, hogy ime most már beléphetnek azon szerencsétlenek rendjébe, a kik az emberi könyörületesség adományára vannak utalva.»

Az idézett sorok azon felhívásból vannak véve, a melyet 1866-ban a pesti, budai és ó-budai összes zsidó tanítók nevében néhai dr. Meisel W. A., a pesti zsidó hitközség főrajbíja, intézett volt Magyarország valamennyi zsidó hitközségéhez és tanítójához. Értesíti őket ebben, hogy egy országos izraelita tanítóegyesület van alakulóban, a melynek feladata lesz munkára képtelenné vált s elaggott zsidó tanítókat, továbbá a tanítók özvegyeit és árváit anyagiilag gyámolítani, és lelkes szavakkal buzdítja a községeket ezen egyesület pártolására, a tanítókat pedig az egyesületbe való belépésre. A felhívásnak volt is fogadtatja; már ugyanaz évben szeptember 27-én meg lehetett az alakuló közgyűlést tartani, a melyben a pesti hitközség aranyaszájú hitszónoka lett elnöknek, Lederer Ábrahám pedig alelnöknek megválasztva.

A kezdeményezés dícsősége Lederer Ábrahámot illeti, ki azonban nem csak az eszmét pendítette meg, hanem ő fáradozott is leginkább az egyesület létrehozásán, ő vitte keresztül a kezdet számtalan nehézségén, ő buzdította volt növendékeit, a tanítókat belépésre, ő ösztökölte jómodd ismerőseit az adakozásra — szóval: agitált, fáradozott, koldult az egyesület érdekében. S a tanítók sorsa iránti meleg részvétén kívül, Lederer ezen buzgólkodásával s egyéb tetteivel megmutatta azt is, mint kell a tanítóképző intézeti igazgatónak a tanítókkal szellemi érintkezésben megmaradnia a tanítóképző falán kívül is.

Az egyesületnek ez idő szerint közel 20,000 forintnyi tőkéje van

a pesti zsidó hitközség pénztárában elhelyezve s évenként átlagosan 800 forintot oszt szét szűkölködő és beteg tanítók közt.

Eredeti rendeltetéséhez híven az egyesület jó sokáig egyedül önszorgalmazó egyesület volt, miglen a magyarországi zsidók szervezetlen, zilált állapota új kötelességeket nem rótt rá. Napról-napra szaporodtak n. i. a zsidó tanítók és a községek közt a viszálykodások, a mi alig is lehetett másként, mikor az iskolafentartók, a községek, és a tanítók közti szerződési viszony egy árva betűvel sem volt szabályozva. Mi a joga és kötelessége egynek is, másnak is, ez sehol megállapítva nem volt és maiglan sincsen, ezt mindenütt a szubjektív felfogásra bízták, a mely pedig az objektív jogi felfogástól legtöbb esetben annyira van, mint Makó Jeruzsálemtől. S minthogy a hatalom a község kezében volt s azzal kénye szerint élt is, minthogy elegendő volt, hogy a tanítót szélnek ereszték, ha a községi előjáró merőben egyéni követeléseinek, sokszor szeszélyeinek eleget nem tett: a panaszos fél a legtöbb esetben a tanító volt. E panaszával a tanító nemcsak a politikai hatósághoz fordult, hanem egyúttal a tanítóegyesület központi választmányához is, ostromolván azt azon kérelmeivel, hogy járjon el az ő pörös ügyében, vesse latba befolyását a minisztériumnál, legyen szószólója a tanfelügyelőnél, vagy egyenlítő ki közvetlenül a közte és községe közt felmerült egyenlenségeket. És a tanítóegyesület e rákényszerített békebírói tisztjében mindig hűségesen s a legnagyobb tapintattal járt el. Egy felől csillapítólág törekedett hatni a jogában sértett, vagy csak sértve lenni vélt tanító szenvedélyére, másfelől pedig szép szívről törekedett a hatalmával visszaélt községet a tanító igazsága felől meggyőzni, vagy arra kérte, legyen elnézéssel és türelemmel a tanító elhamarkodásával és hibájával szemben. Többször az egyesület a község és tanító közös megállapodása folytán még külön bizottságot is delegált, mely ott a pör helyszínén vizsgálta meg a dolgot és mondta el a véleményét. A tanítóegyesület e közbenjárásának a legtöbb esetben volt is eredménye, s ha ezt a visszataszító, rút torzalkodást község és tanító közt napjainkban egyre fogyni látjuk, ebben tagadhatatlán az országos izraelita tanítóegyesületnek is van némi része.

Míg azonban az egyesület az eddig vázolt munkálkodásával túlnyomólag tagjainak, a tanítóknak érdekeit szolgálta, addig egy harmadik irányban folytatott működésével már egyenesen az ország zsidó iskolágyének a javán lendített. E tevékenysége pedig nem más, mint a zsidó felekezeti iskolakönyvek szerkesztése és kiadása. Belépven az alkotmányos korszakba, a zsidó népiszkola minden tankönyv nélkül szűkölködött. Nem volt, a ki erről gondoskodott volna, Magyarországon voltak zsidók,

de nem volt zsidóság (fájdalom, még ma is ugy van!); nem alakult a katolikus Szent István-társaság mintájára egyesület, a mely zsidó tankönyvek előteremtését és ingyen szétosztását tűzte volna ki czélul; az országos izraelita tanítóképző-intézetnek is, mely ily körülmények közt leginkább lett volna erre hivatva, ugy látszik, a legkisebb gondja is nagyobb volt ennél. Nem lévén iskolai használatra készült magyar bibliafordítás, járt tehát továbbra is, a zsidók magyarosodásán k nagy kárára, a német biblia-fordítás, akár csak a német időkben. Olvasókönyvek zsidó elemi iskolák számára voltak ugyan, de nem volt bennük köszönet. Még Thun Leo gróf készíttette volt az osztrák hazafiság növelésének eszközeül. Ehhez képest volt is bennük az osztrák történetből anyag bőségesen, kezdve a Babenbergerektől egész Andreas Hoferig. Ezek tehát nem is magyar olvasókönyvek magyar nyelven. És hogy e tartalmuknak megfelelőleg magyar nyelvezetük is olyan osztrákos volt, azt mondanom is alig kell.

A dolgok illetén állása mellett valóságos megmentő tett volt a tanítóegyesület részéről, hogy zsidó iskolakönyvek szerkesztésére és kiadására vállalkozott. Sajtó alá rendezett iskolai használatra szánt imádságos könyvet, lefordíttatta magyarra Mózes öt könyvét, íratott magyar és német olvasókönyveket stb. Kiadványai, melyeknek száma 14 kötetre rug, ezer meg ezer példányban forognak közkezen, mind megannyi eszköz a zsidó vallásos lelkiület s a zsidó önértzet élesztésére a serdülő nemzedékben.

Ime az országos izraelita tanítóegyesület működésének rövid vázolata: tankönyveket szerkeszt, békességet szerez s az anyagi nyomort enyhíti. S ha az »abodá« szót eredeti értelmében, mint »szolgálatra készséget« veszszük, bizvást mondhatjuk, hogy ez az egyesület ama három dologon alapszik, melyeken, a régi zsidó bölcsök állítása szerint, az egész világ nyugszik: tóra, abodá, gemiluth chaszádum.

Budapest.

RADÓ VILMOS.

A talmud-tóra.

A M.-Zs. Sz. októberi füzetének tanügyi czikkét a budapesti talmud-tóra intézet újjászervezéséről ugy vagyunk meggyőződve, országgyazerte a legnagyobb érdekeltséggel olvasták, tudván s érezvén, hogy olygy forog kérdésben, a melyhez a zsidóság jövője kötve van. Valóban idejé már, hogy mi magyar zsidók szemünket, figyelmünket befelé is irányozzunk gondoskodjunk legszentebb örökségünkről, drága áron szerzett kincsünk-

ról, a héber tudomány szélesebb körökbe való elterjesztéséről. Nem elég, hogy országos rabbiképzőnk van, a honnan a kor igényeinek megfelelő rabbik fognak kikerülni; a zsidóság nem ezen egynehány kiválasztott egyénben, hanem magának a hitközségnek széles körében gyökerezik, amint a proféta mondja: »És fiaik mind legyenek oktatva Isten (ismeret)-re«. Okvetetlen szükséges tehát, hogy a héber tudomány, a vallási kultúrák források ismeretének kisarjasztására való talajt is megteremtjük. Ez pedig másutt nem létezhetik, mint a t.-t. intézetek felállításában és szorgos ápolásában.

De még egy másik, szintén nagy fontosságu ok szól az ily intézetek teremtése mellett. Mi óvta meg a zsidóságot a hierarchiától? Mi ruházta fel magukat a hitközségeket a jogosult hatalommal, az istentiszteletben reformokat bevezetni a helyi rabbik kezdeményezése nélkül, s olykor ellenük is? Azon körülmény, hogy a zsidó theologia ismerete nem szorítkozott a hivatalos papokra, s hogy minden nagyobb községnek oly tagjai is voltak, a kik tudták quid legis et juris, és kik e mellett képesek is voltak, a rabbi működése fölött örködni és azt megbírálni. Ezredéves irodalmunk története tanúsítja, hogy kimagasló alakjaink seregéhez, fejedelmii hivatalnokok, orvosok, csillagászok, kereskedők s iparosok oly tekintélyt számmal járultak, mint a rabbik. Ujabb történetünknek csak egy példájára utalunk. A selyem kelméket áruló Mendelssohnak köszöni a zsidóság újjászülését, szellemi emelkedését és tisztességes állását, melyet az emberiségben elfoglal. A régi időkben a gazdagok és szegények egyaránt küldték tehetséges fiaikat a jesibába, hol 18 vagy 20 éves korukig a zsidó theológiát tanulmányozták. Ezek csekélyebb része rabbikká vált, a nagyobb részéből kerültek ki ama művelt, tudós községi tagok, kik versenyeztek a rabbikkal a tudományban, kik örködték az iskolák s a vallási intézmények fölött, és nem bízták a vallási élet egész vezetését a rabbira. De fájdalom, a jesibák nem tartottak lépést a kor igényeivel, át nem alakultak, pusztulásuk indulnak, és ezek helyébe kell, hogy a t. t. intézetek lépjenek.

Szívből üdvözlöjünk azért azt a lendületet, melyet a budapesti hitközség ezen téren a vidéki hitközségeknek adott és reméljük, hogy példájára vonzó erővel lesz ezekre is, hogy ők is végre elérkezettnek fogják vélni az időt, komolysággal, vallási buzgalommal és megfeszített erővel hozzá látni legszentebb ügyeink elintézéséhez. Az ünnepeken tartott utolsó beszédemben én is szóltam a t. t.-ről, s minap községem egyik művelt tagjával találkozáván, figyelmeztettem őt a M.-Zs. Sz. szóban levő cikkére, mire azt mondta: »Úgy kell lennie, hogy a budapesti zsidó hitközségből induljon ki a tóra, mint Cziouunkból s Isten szava Jeruzsálemből«. Valamint ezen

hitközség az njabb időben kifejtett törekvése, és semmi áldozattól vissza nem riadó azon buzgalma, hogy a közös elemi s közép iskolákban a hitoktatást rendezze, emelje s eredményessé tegye, a vidéki községekre is jó hatással van, úgy a t. t. felkarolása sem fog nyom nélkül elűnni s bizonyára utánzásra fog serkenteni. Az eredményt még jobban biztosítani, ha a budapesti gazdag emberek is jártnák fiaikat a reorganizált t. t. intézetbe s e tekintetben is előre járnának példájukkal a vidékieknek. Egynehány évvel ez előtt meglátogattam a boroszlói szemináriumot s ott láttam egy kopenhágai bankár fiát a tanítványok közt. Ily példák nálunk is szélesebb körökben kedveltetnék meg a zsidó theologia tanulmányozását s nem járna csupa szegény fia a budapesti szemináriumba és az összes hazai talmud-tóra intézetekbe. Ha a gazdagok állandóan elvonják fiaikat ez intézetek látogatásától, idővel a szegénység és a szegénykezés belyege süttetik rájuk. Facta loquuntur. Veszprémben már 15 év óta fennáll egy t. t. intézet, melynek sikerült is elég szép pénzbeli alapot teremtenem; kitűnő tanítók kerültek ki innen és négyen be is léptek a szemináriumba. A folyó tanévben egy tanulója sínes, ámbár hetven zsidó fia jár a gimnáziumba. Ennek más oka nincs, mint az, hogy a jó módúak nem törődve fiaik vallási kiművelésével, őket t. t. intézetbe nem jártnák.

A szóban levő cikkben foglalt bárom tantervet nem akarjuk bíráltni alá bocsátani, nem is éreztük magunkat erre foljogosítva. Minden esetre nagy és elismerésre méltó érdemet szerzett magának a budapesti hitközség tudós ügybuzgó titkára, kinek kezdeményezése s emlékirata folytán a t. t. újjászervezése ténynyé vált s igazgatása oly kitűnő szakemberre, mint Bacher Vilmos tanárra, bízott. Idő és gyakorlat bizonyára javíthatni fognak még a tanterven és az elért eredményekhez s viszonyokhoz képest azt tén részben átídomítani is. De lehetetlen itt egy szerény észrevételnek kifejezést nem adnom.

Dr. Goldziher azt mondja emlékiratában, hogy a t. t. intézet feladata nem lehet a proszeminariumot helyettesíteni. Az igaz, hogy ez ne legyen egyedüli feladata; de azt a czélt kizárni teendőjéből, nem helyes befűk. Vagy talán remélhetni, hogy az országos iskolai alaplól fognak ezen nélkülözhetetlen intézetek fölállíttatni? Hol s mennyi? Vagy tán csak Budapesten s a vidéki szegényebb községekben nem? A régi időkben a nagyobb községek nemcsak pro- hanem egész szemináriumot tartottak fenn s ellátták a tanítványoknak százakra rugó seregét! Ez a kifogásunk az elfogadott tanterv ellen is; pedig könnyű szerrel lehetett volna a proszeminariumnak is megfelelő oktatásról gondoskodni az által, hogy a szemináriumba lépni szándékozó tanulók számára a IV. évfolyamban egy tanító

alkalmaztassék, a ki ezeket a talmudból stb. előkészítendé. De ezt csak elméletileg mondtuk: mert gyakorlatilag és tényleg a rabbiképző nem szorítkozik a budapesti t. t. intézetre és nincs szükében a belépő tanulóknak, kik évről-évre amugy is szaporodnak.

S minthogy már folszólaltam, legyen szabad egy régen táplált eszmét megpendítenem. Az előbbieken már bevallottuk, hogy az évek hosszú során át elhanyagolt hitoktatás a középiskolákban, a budapesti hitközség példája után indulván, országszerte javult; nem szabad eltitkolnunk, hogy még nagyon messze vagyunk ezen fontos tárgynak tökéletesen kielégítő rendezéstől. Először is meg kellene a hittanárak kvalifikációját állapítani. Mert kétséget nem szenvedhet, hogy a nép- és a középiskolai hittanárnak más-más műveltséggel s tudományossággal kell bírnia, hogy a tanulóknak imponálhasson s hogy a tanítás eredményes legyen. Másodszor, szükséges volna országszerte egy megállapított és egyöntetű tantervet — bizonyos határok közt való szabad mozgás mellett — bevezetni, hogy az egyik középiskolából egy másikba átlépő tanulók ne jöjjenek zavarba, hogy a már megtanult ne menjen veszendőbe, egy szóval, hogy folytathassák a hittant is, mint más tantárgyat akár emez, akár amaz intézetben. Szerény véleményem szerint, nagy és a messze jövőre kiható érdemeket szerezhetne a budapesti hitközség tekintélyes és országszerte nagyra becsült előjárósága, ha tanárok, rabbik, tanítók s egyéb szakemberekből álló enquetet összehívna, hogy alaposan megbeszéljék e tárgyat és a meglevő viszonyok tekintetbe vételével a tanrendet s a hittanárak fokozatos kvalifikációját megállapítsák és a községeknek elfogadására s bevezetésére ajánlják. Talán remélhető, hogy az ily tekintélyes gyűléstől megállapított tanrend általános bevezetésére, a kellő lépések tétele mellett, a közoktatási miniszter Ő excelenziájának közreműködését is ki lehetni eszközölni. Ez a legelső és a legnagyobb hitközség állásához, befolyásához és tekintélyéhez méltó tett s áldásos intézmény volna.

Vezprém.

HOCHMUTH ABRAHÁM.

Dr. Goldziher memorandumáról.

Dr. Goldziher memorandumát gyönyörűséggel olvastam. Alapos, tömött, fejen találta a szegyet. Nem papokat, hanem zsidó községet kell képezni. A zsidó ifjúságot úgy kell nevelni és művelni, hogy a zsinagóga ügyeit öntudatosan fölkarolhí és előbbre vinni, eszményeiért lelkesülni és áldozni tudjon. A baj tehát megvan, az tagadhatatlan. A fővá-

rosban ép ugy és tán jobban is érzik, mint mi vidékiek, a vallástalanság bomlasztó hatásait és megdöbbennek az óriási mérveket öltő közömbösség előtt. Az ifjúságot a felekezet számára meg kell menteni. Nem szabad ténlenül nézünk a baj tovább harapódzását. Utját kell állnunk, az bizonyos. De hogyan? Az a hetenkénti 2 órai hitoktatás, melyben a középiskolai ifjúságot részesítjük, nem vezet célra. »Egy maroknyival nem lakik jól az oroszlan.« Oly iskolát kell tehát létesíteni, melynek tananyagából az ifjúság lelkesedést meríthessen a zsidóság vallásos ügyeért; melynek tantervéje nem lehet más, mint a szentírás eredeti szövege és az ennek megértéséhez szükséges segédismeretek elsajátítása. Biblia, bibliai történet, héber nyelv, liturgia és, ha jut az időből, még szemelvények a középkori vallásos irodalomból: ezek volnának a létesítendő intézetben előadandó tantárgyak.

Vajjon fognak-e lendíteni valamit a magyar zsidóság ügyén, képesek lesznek-e az ifjúság vallásos és erkölcsi érzetét annyi oldalról nyitni és alattomban támadó ellenséget visszaverni és szíveiket a zsidóság számára megnyerni és állandóan biztosítani — a jövő fogja megmutatni. Én a mily hön óhajtom, ugy kételkedem az eredményben. Megengedem, hogy a vallástalanság részben a tudatlanság és nemzeti irodalomunkban való járatlanságnak a következménye, különösen minálunk. Mert hisz sehol sincsen vallás oly szorosan kötve eredeti nyelvéhez, mint a zsidó a héberhez. Nevezetűk részrehajlásnak vagy megszokottság szülte elfogultságnak, én szentül hiszem, hogy a zsidó vallás hittételei és erkölcsstanai a gomba módra szaporodó katekizmusok daczára — csak a héber nyelv edényében tudnak megállni, csak ebben tartják meg eredeti ízüket és zamataikat. És bár nem mondták ki világosan, még sem esalodom talán, ha azt házem, hogy mind dr. Goldziher, mind dr. Bacher egy véleményen vannak velem. Mert csak így tudom érteni, hogy mindennek előtte a szentírás eredeti szövegének megértését tüzték ki tantervül, hogy ennek segélyével keltsék fel a zsidó ifjúságban a vallásos érzést, fejlesszék és izmosítsák benne az erkölcsi, mely hivatva van zsinórmértékül szolgálni neki az élet küzdelmeiben.

De mint mondtam, a vallástalanság csak részben a tudatlanság eredménye. Van a vallásnak még számos más sokkal árdzabb és veszélyesebb ellensége, melyeket közelebb megjelölnöm nem lehet. Legyen elég a talmud-tóra iskolában nagy ügyel-bajjal felépítenek, azt a legközelebbi órában a más hitű tanárok vezetése alatt álló, más szellemű betöltött középiskolában ismét lerontják. Sisyphusi munkát végeztünk. Ha a héber nyelv elsajátítása mint a görögé vagy latini önzél volna, azt igen is elernék.

De hisz sem az emlékirat sem az igazgatói jelentés szerint ez nem önzöl, hanem csak eszköz más, magasabb czélok elérésére. Ám ez eszköz csak zsidó gimnáziumban, zsidó tanárok vezérlete alatt fog eléggé hathatósan bizonyulni. Csak ha valamennyi nevelési tényező kölcsönösen egymásra hatva egy pont felé fog tölni, ha lehetővé tesznek, hogy a gyakorlat ne ellenzője, hanem kiegészítője legyen az elméletnek, hogy az élet minden lépten nyomon meg ne hazudolja azon elveket és tanokat, melyeket a tanuló a talmud-tóra iskolában magába szívott, csak akkor fogunk ifjainkból hiteles, jellemes és öntudatos zsidókat nevelni.

Hiában fogja a tanuló a héber imakönyvet magyarra fordítani, ha nem adunk neki alkalmat, hogy használja is; hiában fogjuk a szombat és ünnepnapok szentül tartására buzdítani, ha az iskola megszegésükre ösztönzi és nyugvópaput a vasárnapi adja neki. Vagy ha a vallásos érzület jelenségbe lépő formáitól, a hagyományos szertartásoktól és szokásoktól eltekinthetünk — pedig a memorandum és jelentés szerzői erre nagy súlyt látnak fektetni, különben nem csinálnának az imakönyvből valóságos tanulmányt — mondom, ha ezektől eltekintünk, tán a hivatás büszkesége, a zsidó önérték az, a mi ott különös gondozásban részesül?

Zsidó gimnáziumot a felekezeteknek! Erre van égető szükségünk. És minthogy felső gimnáziumunk már van, nem bírom felfogni, miért tiltakozik az emlékirat szerzője oly erősen a talmud-tórának proszemináriumává való minősítése ellen. Nem akar papokat itt nevelni. Jól van, helyeslem. Csakhogy a zsidó felekezet tagjainak felosztása egyháziakra és világiakra nem zsidó. A Krisztus utáni első században jött divatba, de a zsidó hitélet nem fogadta be. A zsinagoga csak talmid-chákhámot és Am-háarecet ismer, műveltet és műveltet, de nem egyházat és világit. És így hát nem lehet neki kétféle nevelési módszere sem, a világinak ép azon vallásos ismeretekkel kell bírnia és ép úgy kell a vallásos irodalom felett »nappal és éjjel« elmélkednie, mint a papnak. Mászt ez sem tanul. Többet igen, de mászt nem. A talmud-tórát véleményem szerint úgy kell tehát szervezni, hogy párhuzamosan haladva a középiskolai osztályokkal, az a növendék, ki a talmud-tóra 4. kurzusát sikerrel végezte, eo facto a proszemináriumot végezte legyen. Dr. Bacher már körülbelül így fogta fel a talmud-tóra hivatását. Szerinte ez intézet mintegy középpályást foglal el a középiskolai ifjaknak nyújtott általános hitoktatás és a szemináriumú növendékek szakosított kiképzése közt. Ámde e szakosított kiképzés csak az 5. osztályban veszi kezdetét. A talmud-tóra tanterve tehát úgy készíthető, hogy az azt végzett növendék felvételi vizsga nélkül a szeminárium alsó tanfolyamának első, azaz a rabbiképzővel kapcsolatos gimnázium ötödik osztályába felvehessen.

Nem azért hogy pap legyen belőle, hanem hogy legalább a gimnázium felső osztályait zsidó intézetben zsidó tanárok vezérlete alatt abszolválhassa. Ott nyeri a talmud-tórát oktatás, a vallásos kiképzés méltó folytatását és befejezését. Kik a szeminárium-gimnáziumból mennek akár egyetemre akár egyenesen az életbe, az ilyen ifjak kezébe én nyugodtan tenném le Izrael sorsát.

Kecskemét.

PERLS ARMIN.

Zsidó népiszkolák értesítői 1884/5.

A M.-Zs. Szemle tavalyi évfolyamában (472—5 l.) 12 zsidó népiszkola értesítőjéről referáltunk: az idén csak nyolczról szól jelentésünk, mert csak annyit kaptunk. Ugy látszik, a tanügyet intéző körök nem kívánják elősmerni a felekezeti folyóirat azon kötelességét, hogy a felekezeti tanügy fejlődését figyelemmel kísérje. A tavalyiak közül hiányzik *Arad, B.-Gyarmat, Győr, Szigetvár*, új pedig egy sem jött hozzá.

Az értesítők:

Baja. Szerk. Stekler Samu. 27 lap. *Kaposvár.* 11 l. *Kassa.* 26 l. *Losonc.* 23 l. *Nagy-Kanizsa.* Szerk. Bún Samu ig. 45 l. *Pécs.* Szerk. Wessel Ábrahám iskolaszéki jegyző. 16 l. *Szécsény.* Közl. Spitzer Lipót ig. tan. 16 l. *Szeged.* 21 l. *Topolya.* 20 l.

Az adatok, melyeket ezen értesítők közzé tesznek, érdekes világot vetnek az illető iskolák szervezetére. A bajai elemi és polgári iskola értesítője bevezetésül a polgári iskolák érdekében emeli szót és a gimnáziumba való tódulást kárkoztatja, mert »sokan vannak hivatottak, de csak kevesen a kiválasztottak« mondja — Máté evangélista. Közl. az iskola költségvetését, az iskolaszék és tanítótestület névsorát; a polgári és felső leányiskola átnézetes tantervét, valamint az elemi fiú- és leányiskola tanulmányát. Feltünteti a segélyezéseket, jutalmazásokat s végül a tanulók statisztikai kimutatását adja.

Kaposvár adja a tanulók teljes névsorát és érdemsorozatát, a tanító személyzet, iskolai felügyelők és iskolai szakosztály névsorát; létszám kimutatását, évi költségvetést; az iskola jövőinek neveit; zsinagógai adakozásokat a talmud-tóra számára és végre a beiratásokra vonatkozó szabályokat.

Kassa értesítője pedagogia czikkal kezdődik. Majd a szemléltetési szerek táráról szólván javasolja, hogy a szemléltető képek nem egyszerre, hanem csak egymásután függesztessenek ki a tanteremben. Adatokat közöl az új iskola hiányos berendezésének kiegészítéséről és az évi zárvizsgálatokról. Adja a népiszkola tan- és lecztervét részletes tananyaggal.

a névsort és részletes osztályozást, a tanítók névsorát; ad jelentést az 1885—86. tanév kezdetéről.

Losonez adatokat közül a lefolyt iskolaévről: pl. hogy az országos tanítói árvalház számára az iskola tanácskozási termében persely állíttatott fel; iskolaszék, tanító-testület, általános tanterv, részletes tanterv, az iskola felszerelése, könyvtár, isk. takarékpénztár, jótékonyág, statisztikai táblázat, névsor és osztályozás, tudnivalók. Figyelemre méltó értekezést közöl (Iskola és szülőház,¹⁾ melyben különösen a tanító működése az iskolán kívül kap megvizsgálendő irányítást.

Nagy-Kanizsa terjedelmű értesítője jelentést ad a tanévről, ismereti a kereskedelmi iskola tananyagát; tanszerek, iskolai könyvtár, az iskola jötevői, iskolaszék, tantestület, érdemsorozat, a keresk. iskolát látogatók elhelyezése, statisztikai táblázatok, értesítés.

Pécs. Iskolai hatóság, tanító személyzet, tananyag, névsor és osztályozás, »összeges« kimutatás, alapítványok, adományok.

Szécsény. Szerény 16-od rétfi füzetke, melyet azonban szívesen üdvözlünk, mert a kisebb községeknek az értesítők kiadásában példát ad. Rövid értekezést ad: »A házi nevelés ferdeségei és a fegyelem«. Összefoglalja az »évközi mozzanatok«, hogy a szécsényi ifjuság az iskola javára táncmulatságot rendezett, melynek jövedelméből a »korszellemnek megfelelő padok« szereztek be. Közli az iskolaszék tagjainak névsorát, a tanítói személyzetet, a tanulók névjegyzékét és érdemjegyeit (Magaviselet, szorgalom, általános osztályzat), végül az iskola felszerelését és az általános óratervet.

Szeged tartalmas értesítője Löw Lipót utmutatását közli a nagyböb izr. hitközség kebelében intézendő reáliskolák szerkezetére, fenntartására »kormányzására, melyről más helyen emlékeztünk meg. Ad jelentést az 1884—85. tanévről, közli a leány és fiú tanulók névsorát és általános sorozatát, a statisztikai táblázatot az iskolaszék tagjai és a tanítók névsorát és a költségvetést.

Topolya. Fontosabb események, minők a »jótékonyulag« batandó ifjusági könyvtár kezdeményezése, költségvetés, melyből megtudjuk, hogy az iskolának gróf Zichy Nep. János adományából 15 hold szántófölde van, iskolaszék, tanítótestület; az egyes osztályok részletes tanrendje, általános tanterv, névsor és érdemsorozat, statisztikai táblázat, az iskola takarékpénztár szabályai.

¹⁾ Szülőház nem Geburtshaus vagy Gebäranstalt, hanem Elternhaus akar lenni.

Az értesítők adataiból a következő érdekesebbeket emeljük ki:

Iskola	Osztály			Tanítók					Évi költség		Tandij	Beíratási díj értéktöré	Nem zsidó tanulók	Tanulók létszáma
	fi	leány	vegyes összesen	férfi	nő	segé- dok	óvónő	forint	forint					
Baja	2	2	2	6	10	2	—	1	9807	—	—	2	231	
Kaposvár.	—	—	4	5	4	3	1	—	3597	—	—	—	204	
Kassa	—	—	4	4	5	1	—	—	—	16	0'5	—	186	
Losonez.	—	—	5	5	4	1	—	—	—	6—40*)	—	—	242	
N.-Kanizsa	5	6	12	12	7	6	2	—	—	—	—	16	634	
Pécs	—	—	4	4	4	1	2	—	—	—	—	—	227	
Szécsény	—	—	4	4	2	1	—	—	—	—	—	2	89	
Szeged	4	4	8	8	4	4	1	1	5470	8	0'1	6	504	
Topolya	—	—	4	4	3	—	—	—	1500	—	—	4	118	

Iskolai takarékpénztár Losonezon már ez előtt is volt, Topolyán pedig az idén létesült. Ezen intézmény ellenzői egy újabb okadattal gazdagodtak: egy dunántúli iskolában az idén ismét történt sikkasztás a kezelő által és ez iskolai takaréktár egészen más elbírálás alá esik, mint egyebütt, mert a tanító tekintélyét rendíti meg.

A felekezeti tantárgyak, kivált a héber nyelv mellett jóleső melegséggel szóval fel a bajai értesítő s nem állal bátran rá mutatni arra, minő sok tanító »szűkülőkodik minden héber ismeret nélkül.« — Szól a zsidó középiskolák kérdéséről, mely úgy látszik nem akar lessornlói a napirendről. A vág-nyhelyi reáliskolán kívül csak Baja és N.-Kanizsa dícselkedhetik egyebütt, mint elemi iskolával: előbbi polgárral, utóbbi kereskedelmivel. N.-Kanizsa, úgy látszik, középiskola számára alkalmas gőzponzt volna, amennyiben a vidék nagy mértékben veszi iskoláját igénybe, úgy hogy 634 tanuló közül 389 volt a kanizsai, 245 vidéki illetőségű.

A tananyag a különböző iskolákban igen elüt egymástól. Legjobban eltérnek az iskolák a hittani és héber tananyagban: nem egy még mindig azt hiszi, hogy a tórafordításban ehistomathia helyett boldogul a sorban való fordítgatással, mely csak azért nem ejtetik el sok helyütt, mivel nem merik bevallani, hogy nem képes a négyosztályú iskola az egész tórát lefordítani. A tóratanítás csak szemelvényes kezeléssel lehet eredményes, kivált akkor, ha a héber grammatika erőltetése helyett a tanultakat sokszor ismételtük és alaposan megmagyarázzuk.

*) »A tandij nagyságát — 6-tól 40 frtig — a szülőkre nézve az iskolaszék határozza meg.«

Vorschrift

Zur Aufrechthaltung der guten Ordnung bey der Judengemeinde in Kanissau.

Erstens: Da der dasige Juden-Richter mit seinen geschworenen in dem herrschaftlichen Amte auf der Gemeinde eigene Vorstellung und Begehren jedesmahl durch den Herrschaftlichen Beamten eingesetzt und *ratificiret* wird, so ist nichts übrig, als dass diese Gemeinde ihrem Richter nebst seinen geschworenen die gebührende *Parition* leiste, wodurch viele Uneinigkeiten getilget und vorgebogen werden können, daher ist mein ernstlicher Befehl und Verordnung, dass

Andertens: Von Seiten obbesagter Gemeinde alle jene Klagen, welche unter den Juden Partheyen sich erheben und nicht durch den weg der Rechten ausgemacht werden müssen, zu erst bey dem Richter schriftlich angezeigt werden sollen, welche sodan mit Zuziehung der ihnen begebenen Geschworenen die Beschwerden untersuchen und in so weit es seyn kann, mit reifster Überlegung mitlith ohne Ansehung einer Freund- oder Feindschaft einen billigen Vergleich Treffen, oder ihrem Einsehen nach, einen schriftlichen Spruch Verfassen, und den klagenden Partheyen behändigen sollen, so fern — aber die Partheyen ein oder andererseits bey solchem Richterlichen Spruch nicht Verbleiben wolten, so dann:

Drittens: Hat derjenige Klagende mit dem erhaltenen schriftlichen Spruch sich so gleich in dem Kanissauer Herrschaftlichen-Amt bey dem Herrn *Fiscale*, in abwesenheit seiner aber bey dem Rentmeister zu melden und jene Beschwerde Neuerdings vorzutragen, von wannen ein jeder die Billige *Satisfaction* zu gewarten hat, wodurch eine gute Ordnung zwischen der Gemeinde erhalten werde hingegen:

Viertens: Alle dergleichen Klagen, welche einen rechtlichen Anspruch unterliegen und vor den Juden-Richter nicht gehören, sollen sogleich dem Herrn *Fiscali* angezeigt werden, damit selber noch zur rechte Zeit darüber das nöthige veranstalten könne. Übrigens aber soll die Judenschaft unter sich keine unnöthigen Händel oder Uneinigkeiten anzetteln sondern sich eines friedsumen Lebens-wandels befleissen und gegen ihren Grund-Herrn den gebührenden gehorsam und Pflicht mässige Treue erweisen in welcher Hoffnung diese Verordnung ausgefertigt worden.

Zu Körmendt, den 20-ten October Dto. 1786.

Ludwig Graf v. Batthyány.

A nagy-kanizsai izr. hitközség levéltárából.

Közlő: NEUMANN EDE.

A pápai zsidó község védelevele.

Copia

des Schutzbriefes der Paper Judengemeinde.

Wir Frantz Graf Eszterházy von Calantha Erbherr von Forchtenstein Herr der Herrschaften Schintau, Pápa, Gesztes, Deveser und Ugodero Römisch kaiserlich auch zu Hungarn, und Böhmen königliche Maiestät wirklicher Geheimrath und Kämmerer, Genral der Cavallerie des Hochlöblichen königlichen Hungarischen Locumtenentualis Consilij und Tabula Septemviralis-Rath und Assessor, durch das Königreich Hungarn. Königlicher Tavernicorum Magister des löblichen Borsoder Comitats Obergespan, dann in dem königreich Hungarn diesseit der Donau Commandirender Genral, Erben (?) hirmit jeder männiglich zu vernehmen, und thuen Kund und zu wissen, was Massen die Gesamte allhir in unsere Stadt Papa anjezt sesshaft befindliche Juden-Gemein benantlich Philipp Jacob, Frantz Moyses, Moyses Hirschel, David Wolf, Abraham Jacob, Loeb Weiler, Juda Hirschel, Sallamon Hirschel, Marcus Hirscl, Philipp Marcus, Isac Pulitz, Marcus Pulitz, Hirscl Isac Schneider, Isac Leeb und Joseph Joachim uns um Protection gehorsamst gebethen haben, sie alle ins Gesamt dazu an- und aufzunehmen, und zu vollkommener ihrer Sicherheit diesfalles im förmliches Schutz-Patent ihnen in Gnade zu ertheilen. Gleichwie wir nun hiriüber entschlossen und zu gemeiner Wohlfahrt unserer Stadt Pápa und dero gesammten Inwohnern vor gut befinden, durch die Menge deren Juden selben keinen Uiberlast zu verursachen, noch in ihren Handlungen ihnen einen Eintrag zu thun, oder verhindern zu lassen, absonderlich aber allen besorgende Klagen und Ungelegenheiten vorzukommen, und hierin eine Regulirung zu machen, und eine Ordnung vorzuschreiben, dass alles in eine beständige Ruhe und Frießen leben könne, als haben wir zu solchem End aus obenerwähnte Ursachen obbenante sämtliche Juden in unsere Portionen und Schutz an- und aufgenommen, und ihren vorwilliget, damit sie mit ihren Weibern, Kindern und Kindes-Kindern, auch Bedienten allhir in unsere Stadt Papa unter einem von der Juden Gemein Einstimmung erwehlt, und von unserem hiesigen Beamten confirmirt und stabilirt und dero Gesamten Judengemeinde zu befehlen habenden Juden-Richter wohnen, über das in Beth-Hauss und Gottes-Acker, oder Frendhof haben. Nebst diesen auch einen Rabbiner und einen Schulsinger, samt einen Gemeinde-Bedienten halten. Gleicher Gestalt auch den Weinschank geniessen ihr Sach unter ihnen sie selbst ausmachen. Im Fall aber sie es nicht ausmachen könnten, alsdann bei unserm hiesigen Beamten anbringen und ohne von jemand gehindert zu werden jeder Zeit handeln und wandeln können und mögen, und zwar dergestalt, dass sie von alle Soldateneinquartierung, und Bothmässigkeit der Stadt gänzlich befreyt seyn. Auch von niemand als von Uns und allhiesigen unsern Beamten, Dependiren und als unsere Schutz-Untergebene diese Protection geniessen, jedoch dass

selbe sich ehrlich verhalten, und keinen Anlass zu Klagen und Verdrüsslichkeit geben sollen, und wenn einer von der Judengemeinde über kurz oder lang sich finden würde, der zu Nutzen der Herrschaft etwas projectiren und in Bestand nehmen wollte, solle obenbesagte Judengemeinde alle Zeit die Vorhand und den Vorzug haben, solches um die ehrliche Arenda, so der Projectist anbietet wird, und für diese gnädig ertheilte Protection und Privilegium solle die Gesamt hiesige Judengemeinde, und ihre Nachkömlinge, laut gemachten Accord, und aus unser Amt ausgefertigten schriftlichen Contract den Zins oder die Arenda in unser allhiesige Rentamts-Cassa gegen gehörige Quittung alle Jahr Baar und richtig auf den bestimmten Termin zu bezahlen, und abzuführen gehalten und schuldigt seyn. Hingegen wir auch allen und jeden unsern allhiesigen Officianten hiemit ernstlich anbefohlen, auf dasselbe obenbeschriebener Massen alles zu befolgen, und unser hiesige Special Schutzgenossen-Judengemeinde samt oben gemeldten ihren angehörigen bei diesen Privilegien unbenurtheter zu beschützen, und zu vertheidigen, und in benöthigten Fall derselben alle erforderliche Hilfe und Assistenz zu leisten sich angelegen seyn lassen sollen. Zu Urkund und zu mehrerer Bekräftigung dessen haben wir dieses Schutz-Patent eigenhändig unterschrieben und mit unserm angeboren Gräflichen Insignel corroboriren lassen. Gegeben auf unserm Schloss Papa den 10-ten Monaths-Tag May des ein Tausend Siebenhundert Acht und Vierzigsten Jahres.

Frantz Graf Esterhazy.

Auf gethane unterthänig gehorsamste Ansuehung wird zu Sicherheit der hiesigen ganzen Judengemeinde gegenwärtiger Schutzbrief von mir gnädig bestätigt und Confirmirt. In Urkund dessen ist meine Fertigung gegeben auf meinem Schloss, Papa den 18-ten Monaths-Tag July des Ein-Tausend Siebenhundert fünf und fünfzigsten Jahres.

Franz Graf Esterhazy mit Siegel

Auf gethane unterthänig gehorsamste Ansuehung wird zu Sicherheit der hiesigen Judengemeinde gegenwärtiger Schutzbrief von mir gnädig bestätigt und Confirmirt. In Urkund dessen ist unser Fertigung gegeben auf unserm Schloss, Papa den 15-ten 7-ber 1801.

Frantz Graf Esterhazy

Nicolaus Graf Esterhazy

Qua Gf. Esterhazy in Seinen und als Bevollmächtigter seiner zwei Brüder Jos. Gf. Esterhazy und Michael Gf. Esterhazy Papa am 1-ten Aug. 1829. Jahres.

A birtokában lévő eredetiből.

Közli: NEUMANN ANTAL.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Neumann Ede*, Hítszónoklatok és beszédek. Első kötet. Nagy-Kanizsa. — *Bacher V.*, Die hebräisch-neuhebräische und hebr.-aramäische Sprachvergleichung des Abulwalid Merv'n Ibn Ganäh. Bécs (külön kiadás a bécsi cs. tudományos akadémia értékeztetéséből). *Buber Salamon*, Likkútum (héberül, Szemelvények a Deuteronomiumhoz való régi midrásmunkákból). Bécs. — *Wolf G.* Das tridentinische Concil und der Talmud. Bécs. — *Feitel Móricz*, Reminiscenzen aus meinem Umgange mit Leopold Löw vom Jahre 1829. bis zu seinem Lebensende (1875). Pápa. — *Szép Lipót*, Mózesi hit- és erkölestan. Kivonat *Hochmuth Ábrahám* Istenismeret és Istentisztelet cz. könyvéből. Budapest. — *Haldsz Nándor*. Elbeszélések a talmudból és midrásból s a zsidók történetéből. I. r. Budapest. — *Singer Izrael*. Rend- és illemszabályok értesítővel, népiskolai tanulók számára. Sárospatak. — *Az »Athenaeum« nagy képes naptára* 1886-ra. 27. évfolyam. Szerk. *Concha Károly*. Ezuttal a zsidó naptár is bennfoglaltatik.

A M.-Zs.-Szemle mult füzetében a »Szombatos kodexekről« közölt ezikk megjelent német fordításban a bécsi Neuzeitban. Fordítója *Hochmuth Ábrahám*, ki egyuttal hosszabb tanulmányos jegyzettel kíséri dr. Kardos Albert tanár dolgozatát.

Az afgánokról. A »Pall Mall Gazette« fólvo évi június havában közölte az *afgán* emirnek egy régibb proklamációját népéhez, melyben ez áll: »Tudjátok ti jól, hogy nemes fajtából valók vagytok s törzsötök Jákób prófétától veszi eredetét.« És az emir elmondja nepe történetét a patriárkák idejétől fogva, megemlíti az egyiptomi rabszolgaságot, a vándorlást a sivatagban, Józsuá és a királyok korát, a babilóniai fogságot stb., az angoloktól szenvedett utolsó vereséget. Az emir szerint »az afgánokat az a kitüntetés érte, hogy Khalid-bin-Walid által az iszlámra lettek áttérítve.« Ebből — jegyzi meg a *Jewish Chronicle* — világos, hogy az afgánok magukat izraelita eredetűeknek tartják. S e rendkívül tény bizonyára meg fogja lepni mindazokat, kiket az elveszett tíz törzsek történeti problémája érdekel; bár megjegyzendő, hogy a *tíz törzs* Assziriába hur-

ezaltatt, míg az enür azt mondja népe őseiről, hogy azokat Nabukodonozor vitte fogságba.

Zsidó hitoktatás Bécsben 1884/5-ben; 38 népiskolában (19 fiú és 19 lányiskola) 25 tanító 3707 fiút és 3787 leányt oktatott; 25 polgári iskolában 13 tanító 736 fiút és 1475 leányt; 17 középiskolában 10 tanító 1168 gimnáziumi, 472 realgim. és 566 reáliskolai tanulót (megjegyzendő, hogy a reáliskola felsőbb osztályaiban nem tanítják a hittant.) A zsidó hitoktatás felügyelője azelőtt Szántó Simon, a Neuzeit szerkesztője volt, ennek halála óta dr. Wolf. G. — A középiskolai hitoktatásokat az intézet tulajdonosa fizeti, tehát az állam vagy a város; a nép- és polgári iskolákat a hitfelekezetek.

Montefiore utóda. Az angol királyné Sebag-ra, Montefiore nővérének fiára ruházta át a nagy filantróp rangját és címét; neve ezental Sebag-Montefiore lesz.

Zsidó statisztika. Londonban 30,000 orosz zsidó lakik, legnagyobb részök szabó és csizmadia. — Angol-Lúdia zsidainak összes száma a legújabb adat szerint 12,000; tulnyomó részök Bombayban lakik. — A Statistica diu Romania: Miscarea Popolatiunii alapján Jacobs József a Jew Chr.-ben a következő adatokat közli, melyek e szerint, úgy látszik, hitelesek. Bukarestben 1878-ban 200,795 lakos volt közöttük zsidó 20,749; a zsidók halálódása 21.4%, születése 29.8%-ot tett. Románia összes lakossága az utolsó összeírás szerint 5,376,000 lélekből állott, a zsidók összes száma volt 259,660, tehát a lakosságnak csak 4.83%-át teszik. Dr. Beck Móricz bukaresti rabbi hazánkfiának hozzávetése a romániai zsidók számáról (l. M.-Zs. Szemle II. k. 323. l.) e szerint helyesnek bizonyul. Hadd jegyezzük meg, hogy Jacobs számítása szerint a román zsidók 76.3%-a városi lakos; végül, hogy a zsidók összes számának közel kétharmada romániai születésű. — A cserkeszek közt is laknak zsidók, a mit eddigelé nem tudunk. Dagestan, Terek és Kuban kerületekben kis közösségeket alkotnak és összesen 500 családból állanak. A perzsa zsidóktól származtatják eredetüket és azt állítják, hogy a XV. században vándoroltak mostani lakóhelyükre. A cserkesz hegyi lakók különböző dialektusait beszélik, de legörömbösebb a Farisztan nyelvé, melyet Perzsiában beszéltek. Kereskedéssel és földműveléssel foglalkoznak. Jelenleg ugyanazon jogokat élvezik, mint a ezír többi cserkesz alattvalói. — A Poroszországból kiűzöttek között 9300 zsidó van.

Dr. Schiller-Szinessy hazánkfia, a cambridgei egyetem tanára, 1885 6-ban ottihelyt a következő előadásokat tartja: Zóhar; Moimoides, Jad Hachazáká, I. k.; Pirké Ábóth; talmud: az Újtestamentum megvilá-

gítva a talmud és midrás által; Targum a Birák és Kóhéleth könyveihez. Az egyetemi év utolsó harmadában ezeken kívül még: A zsidó irodalom története.

Helyreigazítás. Herzog Manó urtól a következő sorokat vetjük: »A Magyar-Zsidó Szemle 7. száma 485—6. l. »Új prédikációs nap« cím alatt az Unicers-ből átvett azon újítás említettik, hogy Áb hava 9. napján Franciaországban hitszónoklat tartatott. Az Unicers szerint ezen esemény azon dolgok közé tartozik, mely Kóhélethünk »Nincs semmi új a nap alatt« mondatát hivatva van halomra dönteni. Az Unicers azonban téved, mert ilyféle szónoklatok Németországban és egyebütt is mindig napirenden voltak. A budapesti országos rabbiképző-intézet könyvtárában meglevő prédikációs gyűjteményeket ezen szempontból átkutatván, a következő elég tekintélyes sorozatát állíthatom egybe a fentvezetett napon tényleg tartott vagy legalább erre a czélra kiadott beszédeknek:

1. Fassel H. B., Der neunte Ab und der Sabbat Nachmu. (Neun Derusch-Vorträge; gehalten zu Gr.-Kanische 104—118. l.).
2. Formstecher S., Israels Klage (1835.) (Kayserling, Bibliothek jüd. Kanzelredner II. Jhg. 139—146. l.).
3. Herzfeld L. Dr., Eine Tische-beaw-Predigt. (1844.) Predigten. 2. Ausg., Leipzig 1863. XV. Pr. 156—166. l.).
4. Hirsch S. Dr., Der 9. Ab, das Jünglingsalter Jsrael, oder die Erziehung zum Heil. (Die Messiaslehre der Juden in Kanzelvorträgen. Leipzig 1843. 14. Vortr. 254—278. l.).
5. Holdheim S. Dr., Der Gedächtnisstag der Zerstörung Jerusalems (1847.) (Neue Sammlung jüdischer Predigten. Berlin 1852. I. Bd. X. Pr. 96—106. l.).
6. Holdheim S. Dr., Die Erhaltung des jüdischen Volkes (1852.) (Predigten über die jüdische Religion III. Bd. Berlin 1855. IV. Pr. 33—44. l.).
7. Kley Ed. Dr., Liebet Wahrheit und Frieden. (5586.) (Predigten II. H. Hamburg, 1826. 187—202. l.).
8. Kley Ed. Dr., Auch wir dulden die Sünden unserer Väter. (Die Feste des Herrn. Berlin, 1824. 19. Pr. 337—358. l.).
9. Philippsohn L. Dr., Die Klage. Predigt zu תשעה באב, dem Fasttage der Zerstörung Jerusalems, über Klagelieder Jeremias Kap. 3., Vers 22—23. (Israelitisches Predigt und Schul-Magazin 2. Ausg. Leipzig 1854. XIII. Pr. 130—138. l.).
10. Salomon G., Wie können wir das Verlorne wieder finden. (Festpredigten. Hamburg, 1829. 19. Pr. 330—349. l.).

11. *Salomon G.*, Am Gedächtnisstage der Zerstörung Jerusalems. (1822.) (Kayserling, Bibliothek jüdischer Kanzelredner I. Jhg. Berlin 1870. 209—220. l.).

12. *Salomon G.*, Predigt am 9. des Monats Ahb. (Festpredigten. Hamburg, 1855. 321—331. l.).

Temetési költségek Párisban. 1860-tól 1883-ig Párisban temetési költségek czimén a különböző hitfelekezeti közösségek bevétele tett 2,144,400 frankot. Ebből esik a katolikusokra 1,832,827, a reformátusokra 48,556, az ágostaiakra 28,040 és a zsidókra 34,234 frank. Mint-hogy pedig Párisban annyi zsidó él, mint református és ágostai összevéve, világos, hogy a zsidók egyszerűbben temetkeznek, mint a keresztény felekezetek.

A londoni egyetem Master of Arts (nálunk dr. philos.) czímét elidélő úgy lehetett megnyerni, hogy a jelölt klasszikai irodalomból vagy természettudományból, vagy filozófiából tett vizsgálatot; 1886-tól fogva a jelölt egy negyedik csoportnak, a nyelveknek, is szabadon választhat két tárgya között; e tárgyak a következők: angol, francia, német, olasz, héber és vele együtt szír, szanszkrit és arab nyelv és irodalom.

Zsidók külföldön. Dr. Symons, a groningeni egyetem tanára a hollandi kir. tudományos akadémia tagja lett. — Oppenheim J. a groningeni egyetem jogi karának tanárává nevezett ki. — A marseille-i akadémia B. Pollak Daniels-t Dresdában élő hollandi zenész aranyéremmel tüntette ki. — Bes Adeline 9 éves zsidó lány a londoni zeneakadémián érmét nyert. — Amsterdamban a nyáron 2 új zsidó felekezeti lap indult meg; magában e városban most már 4 zsidó lap jelenik meg. — Az Antwerpenben megtartandó kereskedelmi jog nemzetközi kongresszusán Franciaországot képviselni fogja Lyon Caen, a párisi jogi kar tanára, Hollandiát pedig Jitta József és Levy J. A., mindkettő zsidó. — Hartog L. tanár az 1885/6. tanévre az amsterdami egyetem rector magnificusának választatott.

Új keresztény felekezet alakult Amerikában, melynek tagjai a vasárnap helyett a szombatot ünneplik. S minthogy a keresztény amerikaiak ünnepeiket meg is tartják, nem egy kis városban előfordul, hogy szombati napon a lakosság csak — zsidónál vásárolhat s ha valami munkája van, azt e napon csak — zsidóval végeztesse. A Populär wissensch. Monatsblätter erre a következő fordíthatatlan megjegyzést teszi: Amerika wird uns zu der novellistischen Figur eines »Schabbesgoj« noch eine »Schabbesjüdin« liefern.

TUDOMÁNY.

Egy ókori zsinagóga fölfedezése Tunisban.

Végre-valahára a zsidó régiségtudománynak is meghasad hajnala. Igaz, hogy nem mi fáradoztunk a fölfedezéseken, hogy még a fölfedezettekkel is keveset törődünk, igaz, hogy legtöbbszörre az ó-keresztény művészet tárházában nyújtottak menedék-helyet az ó-zsidó élet maradványainak, hanem mindaz nem változtat semmit azon a tényen, hogy meg van a zsidó archeologia, a zsidó archeologusok majd meglesznek, kétség kívül.

Ideje volt már, hogy mirajtunk is megkönyörült a leleményes szerencse, mert a templom elpusztításától majdnem a tizedik évszázadig az európai zsidók történetében hőzag tátong, melyet irodalmi forrásokból kitölteni alig van reményünk. A hol a történet hallgat, megszólaltak a sírhelyek; a föld kitért a száját és napvilágra kerültek egyes országokban a régi zsidó lakosság tanai. Tartományokban, a hol alig képzeltünk zsidó gyarmatost, katakombák találtak, a melyek egész zsidó közösségekről tettek tanubizonyosságot. Ki sejtette volna, hogy Róma földje mélységeiből annyi felvilágosítás fog támadni a római zsidók ősrégi történetére, és hogy az eltemetettek nyugvóhelyei egyszer kitöltik az irodalom lacunáit. Áldás Garucci emlékezetére, hódoló köszönet Giambattista De Rossi-nak, a kik annyi szorgalmat, annyi lankadatlan odaadást szenteltek a zsidó sírok átfürkészésének is! Milyen meglepetés várhat még reánk, milyen gyarapítást és váratlan bővítést hozhat még a zsidó történetnek a szerencse, legfőnyesebben Ascoli bizonyította a venosai katakombákról való könyvében, a mely olyan korban mutat zsidó letelepedéseket déli Olaszországban, a mikor még nem is várnók a zsidókat európai

városokban. Rómát kivéve. Okiratok nem létében, idevágó irodalom tökéletes hiányában, új levéltárak nyíltak meg előttünk; a mit a legelősebb történeti kritika, a nyomozó szimatolás nem bírt kinyitni, azt csallhatatlan biztonsággal derítette ki a — kapa.

Minden lépéssel, a mely a régi művelődés talajából a modern államok által visszahódítottak, szaporodnak a tudományok várokozásai, a buvárkodás leletei. Közismeretes tény, milyen lendületet nyert a római történet tanulmánya, mióta Algéria átment a francziák birtokába. És a hol az általános tudomány arat, ott rendszeren nekünk is jut valami osztályrészül. Tudjuk, hogy már a korai középkorban éltek zsidók, virágoztak községek a közép-tenger afrikai partján. Mikor jöttek oda, nem voltak-e még korábbi zsidó letelepedések éjszaki Afrikában, nem volt-e zsidó községi élet ezen tartományokban már a templom fennállásakor, már a római birodalom alatt, a mire sok irodalmi nyomokból különben lehetett következtetni? Nem okiratok átkutatása, a kapa fog felelni ezekre a kérdésekre, mint már annyi másra felelt, mi fölött a történeti tudományok kétségbe kellett esnie. A *Hamman-Lif*-féle lelettel kezdődik az éjszaki Afrikában való ó-zsidó életről határozott tudomásunk.

1883. február 17-én bejelentette egy munkás ember a franczia kapitány E. de Prudhomme-nak Hamman-Lifban, hogy kerti munkája alkalmával színes kövecskékre akadt, a melyekben az elevenesű franczia katonatiszt rögtön régi mozaik maradványaira ismert. A mostani Tunisban való Hamman-Lif nevezetű helységnek az ókorban Ad Aquas volt a neve, mivel a közel fekvő Carthagónak lakosai tengeri fürdőnek használták. Romba dőlött régóta, sőt a romok eltűntek már a földszínről és a régi fényűzésről, a melyet az egyszeri ó-kori Vichy látott, nem maradt semmi és csak egy pár zsidó család tanyáz a franczia katonaság békés szomszédságában az elveszett város színhelyén. Hogy ezen fürdővárosban egyszer az ó-korban zsidó község is virágozott, távolról se mertük volna sejteni. A munkás által fölszedett kőmozaik ezen igen érdekes fölfelelésnek lett vezérfonala. A művelt tiszt mindjárt a leg gondosabb kiásásokat rendelte és személyesen vezette és nyolcz nap mulva fáradozásai a legszebb sikerrel lettek koronázva. Ki voltak ásva egy terjedelmes épület alapfalai és egy pár teremről mutatkozott még az eredeti mozaikövezet is.

A legnagyobb teremnek mozaikja majdnem egészen sértetlen maradt, a rajz még elevenen lép elénk, a festékek fénylenek, mintha frisek volnának. A mozaik négy részre oszlik, két nem egyenlő oldalbelire és két egyenlő középsőre. Oldalvást füzereket, állatokat, madarakat és gyümölcseselt megtelt kosarakat látni. Az alsó középső négyszögleten szökökut mutatkozik, a melynek medencéjéből két páva iszik. Két pálmafa, a mint látszik, növényzet és két madár bekerítik a szökökutát a két pávájával. A felső részen, a mely nem maradt egészen sértetlen, két halra és valami kerékfelére még határozottan lehet ismerni. Ezen két rész közepében a fölfelelés legfontosabb része tárul, a felirat. Ezt két hétágu lámpa fogja körül, a mint maga ilyenben végződik. A balsó lámpa mellett az ethrög és lúlab jelképei mutatkoznak. A felirat a következő:

SANCTASINAGOGANARONPROSA
LVTEMSVANANCILLATVAJVLIA
NAPDESVOPIVMTESSELAUIT

Ezen terem előcsarnokában második felirat találtatott:

ASTERIVSEILIVSRVS
TICIARCOSINAGOGI
MARGARITARIDDEIPAR
TEMPORTICITESSELAUIT

Egy harmadik felirat a nagy mozaikhoz közel fekvő kis teremben került elő:

ISTRV	ISTRV
MENTA	MENTA
SERVI	SERVI
TUINA	TVIAM
RITANVS	RONI

Még mielőtt részletes megtekintésbe bocsátkozunk, első pillantásra felötlök a két első feliratban a két szó: *sinagoga* és *arcosinagogus*. Zsidó templommal van tehát dolgunk. Az archisynagogus tisztsege irodalmi forrásokból és felirati taubizonyosságok által ismeretes¹⁾ és a legkülönfélébb országokból, a hol csak zsidók éltek, bőségesen bizonyított tény.

De lehet-e csak perczig is azon képzetnek örövendeni, hogy éjszaki Afrikában ósrégi időkbeli származó maradványra akadunk, a mely egy zsidó község életéről, művelődéséről, művészeti

¹⁾ V. ö. M.-Zs. Szemle, I. 115.

érzekéről és áldozatkésztségéről beszél, a hol határozott jelek ellentmondanak föltevésünknek? Nem elegendő-e a haljelvény előfordulása, hogy egy zsidó vallásos emlék sejtelmé itt eleve ki legyen zárva? Hiszen a hal nem egyéb, mint az ἰχθύς szónak képviselője, a melynek egyes betűiben már a keresztény ó-korban megtalálták a ἰχθύς Χριστός Θεοῦ Υἱός Σωτήρ kezdő betűit.¹⁾ Képzhetők tehát, hogy zsidók ilyen képet hoztak volna templomukba? Hasonlóképen közismeretes, hogy a páva az ó-keresztény művészetben a halhatatlanságnak jelképe.²⁾ És minden egyébtől eltekintve, nem hangsúlyozták egyre, hogy a zsidó szertartásban semminek se volt helye, a mi csak messziről élő lénynek utánzása, művészeti leírása? Nem csoda tehát, hogy olyan ellenvetések mellett felmerültek nézetek a francia akadémiában, hogy ennek az emlékek jelvényei határozottan keresztények. (L. Révue archéologique 1883. 157—163., 222.). És mégis igaza van Renannak, a ki kétség kívül zsidó templomra következtetett a meglevő adatok alapján és későbbben az alapmetszetből is ráismert, hogy az épület nem lehetett keresztény egyház. Csak elébb le kell vetköznünk egy pár beszívott előítélettől, mielőtt egész biztonsággal bevalljuk, hogy nincs semmiféle ellentét a zsidó feliratok és a mozaikul rakott jelképek között.

Csak egy pillantást kell vetnünk Garucci storia dell'arte cristiana hatodik kötetébe, a hol a zsidó katakombákban eredő leletek a munka vége felé össze vannak állítva és szépművészeti képmásokban utánozva, hogy meggyőződhesünk, mennyi jelvény és állati kép volt élő használatban a római zsidóknál. Ime a Medusa egy zsidó koporsón (491, 4) vagy három tragikus álarcz Faustina sirján, a hol a héber felirat משה minden kétséget kizár az eredetéről nézve (491, 17), vagy két grif a koporsó két végén (491, 19). Az u. n. siri vagy arany ívek fenekeén ott találjuk a szent frigysekrény szomszédságában az örökös oroszlanokat (496, 1 és 6), vagy madarakat (490, 7). A zsidó sirokon előforduló tehát- vagy juhképekről nem akarok szólni, mivel jelentőségük még kétes. Annyi tehát mindenesetre bizonyos, hogy nem szabad az ó-korból való emléktől, a mely zsidó eredetre vall, a

zsidó jellemet azért elvitatni, mivel képekkel vagy jelvényekkel találkozunk rajta, a melyeket rendesen keresztényeseknek szoktunk nézni. A hétégy lánppának háromszoros előfordulása az ethrog- és lulabbal való kapcsolatban egyébiránt elegendő jele annak, hogy a Hammam-Lif-féle mozaikban zsidó emlékekkel van dolgunk.

Halljuk most, mit mesélnek a feliratok. Az első Renan felosztása szerint így kell olvasnunk:

SANCTA SINAGOGA NARON PRO SALVTEM SVAM ANCILLA TYA VLVIA-
NA PRO(selyta) DE SVO PROPI(tiatori)VM TESELAUIT.

Két nagy nehézség gördül elénk. Hogy egy ilyen szokatlan szót, »Proselyta« egy rövidítés jelével ellátott P által kifejeztek volna, a valószínűtlennél is valószínűlenebb. Ezen javaslatot különben Renan Boissier nevében közli. Még kevésbé feltehető, a mint már de Wailly (az i. h. 227. l.) kifejtette, hogy propitiatorium rejljenek a győzhetetlen propium burka alatt. De egészen eltekintve attól, a mit a francia akadémikus Renannak vetett elébe, hogy paleografiai okoknál fogva ilyen rövidítés lehetetlen, az egész mondatnak nem volna se füzése, se értelme. Mert a propitiatorium csak a görög ἰλαστήριον szónak fordítása és ez csak a szentségek szentségét jelenti, olyan helyet tehát, a mely közönséges zsidó imaházban nincs meg. Azért bizonyosan a három első szót az utolsóval kell összekapcsolnunk; a latin nyelvtan követelményeivel mit sem törődött a jámbor alapítónő. E szerint így fogjuk értelmezni: A szent-Naron-templomot a maga üdvére Juliana szolgálónő . . saját költségén köveztette vagy kirakatta. A rövidített P talán tisztséget jelent, p. Pateressá-t, a πατήρ συναγωγῆς feleségét, tehát annyit, mint mater synagogae (v. ö. Ascoli, iscrizioni di antichi sepolcri giudaici del Neapolitano 50. l.). Propium talán annyi, mint proprium, a mi pedig azért nem valószínű, mert még a legbarbarabb latinban felőtlenek, hogy nem egyezik meg de suo-val. Mivel pro mint egyébiránt másutt is a 4. esettel jár, meglehetne, hogy két szóra kell osztani a rejtélyt, a mely aztán annyit mondana, mint: jámbor alapítványul.

Új nehézségek lesznek a második feliratban. Renan maga azt mondja: la troisième ligne est un énigme. Két lehetőséget pendit meg, de egy se elégíti ki egészen. Margaritarii domini dei ez az egy; maga nagyon furcsának nevezi. A másik már a merészsége folytán gyanus, azt akarja, hogy margaritari(ii) IODEI =

¹⁾ V. ö. p. c. Otte, Handbuch der kirchlichen Kunstarchologie I², 402. és 485. l.

²⁾ U. o. 687. l.

JUDAEI olvassunk, noha belátja, hogy zsidó templomban az alapítók csak nem fogják magukat zsidóknak nevezni. Tévedéseket feltenni egy annyi gonddal rakott mozaikban, már eleve bajos. De mi akadályoz bennünket, hogy a D betűt ne vegyük domus rövidítésnek? Domus dei nem egyéb mint synagoga. A harmadik sor már nem rejtvény; csak hogy a vége a negyedikhez tartozik. Domi Dei vagy ilyenféle kifejezés annyit tesz mint: a templomban. E szerint azt mondja a felirat, hogy Asterius az archisynagogus Rusticusnak, a gyöngyárusnak fia, a templomban az oszlopcsarnokbeli részt kirakatta.

A harmadik felirat még megoldatlan. Ha igaza van Renannak, hogy instrumenta itten könyvek, tóra-tekercek értelmében van véve, akkor ezen mozaik a frigszekerény helyét jelezte, de a két utolsó szó a kétszer ismétlődő szavak után azáltal nem válik érthetőbbé. Sejtelmek olcsók; itt is összefüggésre lehet gondolni Naron és Naritanus között és a második szónak felosztására, mint AMARONI, de minek tovább haszontalan kísérleteken töprengni.

Több itt mindenesetre a nyereség a rejtvénynél, a világosság a homálynál. Büszke lehet a francia katonatiszt a leletére, a mely egyike a legérdekesebbek- és legbecesebbeknek, a melyek az utolsó években tétettek. Reméljük, hogy a tunisi talaj még több ilyen szerencsés leleményt fog nyújtani a francia ká páknak és hogy az ó-zsidó életnek még több tanubizonysága támad az éjszak-afrikai föld alól; a zsidó régiségtudomány még nagyon rászorul bővített anyagra, új gazdagításokra.

Budapest.

KAUFMANN DÁVID.

Egy bibliai mondat mint röpke szó.

Ki nem ismeri a közmondást: »Ki szelet vet, vihart arat?« De azt talán nem tudja mindenki, hogy ez Hóséa próféta egy mondatán alapszik. Kortársainak Istentől való elpártolását ostorozó beszéde közben mondja e próféta: »Mert szelet vetnek s vihart aratnak; álló gabonája nincs, a kisarjadozott nem ad lisztet, s ha adna, az idegenek (ellenségek) elnyelik« (Hóséa 8,7). Ugy a régi (Targum, Vulgáta, Luther), mint az újabb kori szentírásbeli fordítások (Sachs, Ewald) így teszik át e verset. Ámbár magában a versben nem áll világosan, hogy a szél vetése *oka* a vihar aratásának, de némelyek úgy értelmezték s magyarázták (Ewald, Die Propheten des alten Bundes I. 220, 216: »Wind säen sie ja, und Sturm werden sie ernten«) és e nem szövszerinti értelem módosításából származott a közmondás is. Kimchi Dávid (kommentárjában a helyhez) mint képletes kifejezést értelmezi, mely voltaképp azt mondja: a munka hiába való és eredménytelen lesz. Ha azonban közelebbről vizsgáljuk akár e képletes kifejezés természeti voltát, akár összefüggését a vers egész tartalmával, akadályokba ütközünk. K. D. részben érezte azokat, de mellőzni nem mellőzte. Kétséget nem szenved, hogy a vers összefüggésében azt akarja mondani, hogy nem lesz termés, s ha mégis valamit aratnának, nem lesz áldás benne, mert a gabonaszemek üresek, lisztet nemadók lesznek, s ha mégis valami enni való találna lenni, az ellenség elrabolja. Ha pedig az ember *szelet vet, azaz semmit, s vihart arat*, szintén semmit, akkor egyetlen egy kalász sem nőhet ki s egy magszem sem terem. Ekkép a vers nagyobb része nem fejtené ki a gondolatot, hanem fölösleges szöszaporítás volna, mihez nem vagyunk szokva a próféták olvasásánál. Ezen nehézséget kikerülni, Ewald is, szokott módja szerint, többet akar kiol-

vasni a versből, mint benne van. Jellemzi a midrás finom nyelvi érzékét, hogy ő is próbálgatja az utat egyengetni, de szintén, módja szerint, nagy feneket kerítő magyarázattal (l. Peszikta rábbáti 183. l. Friedmann kiadásában és ennek megjegyzését).

Az említett nehézségen kívül még nagyobb az, mely magában a képletes kifejezés értelmezésében fekszik. Tudjuk, hogy a próféták igazi Istenihletett szónokok valának, kik magasztos gondolataikat és érzelmeiket a szellem s szív mélyéből merítették, s hogy azokat elevenekké, a köznépnek is felfoghatókká tegyék vagy a természetből vagy a közéletből, de különösen a mezőgazdaságból kölcsönöztek hasonlatokat és képleteket. A szentírás figyelmes olvasója bámulja azok szépségét, elevenségét s olykor metsző élet. Így például, midőn Jeremiás mondja: »Mélyen vágjátok a barázdákat s ne vessetek tövisek közé« (Jerem. 4, 3) meg a hanyag földmivesből kölcsönözte e képet, melylyel azt akarja hallgatóival értetni, hogy a javulás ne legyen felületes és színlelő, hanem gyökeres, a rossz indulatokat kiirtó. Az erkölcsiség általános sülyedését ostromozó Mikhá megragadó szépséggel mondja: »A legjobbjaiak mint a túskebokor« (6, 4), azaz, valamint nem közeledhetni a túske bokorhoz, hogy meg ne szarassunk, ugy nem lehet a legjobbnak tartott emberrel érintkezni, hogy kárt ne szenvedjenek. Ha Hóséa mondja: »Idegenek megemészti erejét, s ő nem érzi, a vénség is megszállja, és ő nem érzi« (7, 9), kézzel fogható, hogy azt akarja jelenteni, hogy az állam kifogyott erejéből s nem érzi a már reá szállt gyengeséget.

De: szelet vetni s vihart aratni, annak nincs egészséges értelme. »Szelet vetni« — ilyet sohasem láthatott a józan próféta, valamint a másikat sem: »Vihart aratni.« Ez merő értetlenség, mert valótlanság. Azért más magyarázatát kell keresnünk e mondatnak.

Kóhéleth 11,4-ből: »A ki a szelet nézi, nem vet, és aki a sűrű fellegre néz, nem arat« látjuk — a mi természetes is — hogy a magot vető földmives nem szeret szeles időben vetni, mivel a szél elhordja az elhintett magszemeket, s nem esik az illő barázdába. Még alkalmatlanabb volt viharban aratni, mivel a vihar széjjel hordta a lekaszált gabonát. A héber nyelvtanból (l. Gesenius nyelvtan 116. §-át), tudjuk tovább, hogy a pusza főnév, viszonyító nélkül is, az igének hely- idő- és módhatározóját jelenti. »Hat napot« (azaz hat nap alatt) teremte Isten az eget s

a földet (II. M. 20, 11). Elleneimet adtad nekem »hátat« azaz háttal fordulva (Zs. 18,41). E szerint Hóséa kérdésben forgó versét is, e szabály segítségével, így lehet magyarázni és értelmezni: »Mert szélben fognak vetni s viharban aratni« azaz, hogy a mezei munka kezdetét s végét, a vetést és aratást, szél és vihar megsemmisítik; azért, folytatja a próféta, nem lesz álló gabonája, s ha mégis egy kevés maradna, az ellenség elviszi. Így az egész vers egységes és szép gondolatot fejez ki, azt tudniillik, hogy Isten fogja az elpártolt népet rossz természettel büntetni. Ha pedig nem ezen szorosabb, hanem tágabb értelemben magyarázzuk a verset, hogy minden egyéni és állami törekvés nem fog sikerülni, akkor is harmonikus képlet által volna kifejezve. Magyarázatunk mellett bizonyít a paragogikus ך e szóban סוּפֶּתֶר. Ezen rag: ך eredetileg kázust jelentett, aztán határozót, első sorban hely, de idő-határozót is (l. Ges. h. nyt. 93. §-át). Mondhatjuk tehát, hogy ezen szó időhatározó az »aratni« igéhez, s így a »szelet« jelentő főnév, bár pusza név, minden rag nélkül, szintén időhatározó szó a »vetni« igéhez.

Hogy a próféta mondatának e helyesebb s igazi értelmezése kiszorítani fogja a félreértésből származott közmondást, alig hiszszük; de meg volnánk elégedve s jutalmazva, ha a szentírás fordításából mellőzhetne egy megrögzött értetlenséget és izetlenséget.

Veszprém.

HOCHMUTH ÁBRAHÁM.

IRODALOM.

A NÉMET ZSIDÓ KÖZSÉGEK SZÖVETSÉGÉNEK TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

Létezik-e zsidó tudomány? Csak a kifejezés helyes voltáról lehet vitatkozni; a tény nem vitatható. Talán találóbbr »a zsidóságról való tudomány« megjelölése. A ki abban is akar kételkedni, azt az ide való óriási irodalomra utaljuk, melyet zsidók és nem zsidók egyaránt évszázadok óta, de különösen az utolsó évtizedekben ápolnak és sikerrel művelnek. De leginkább egy ága virul napjainkban az említett tudománynak, értem a zsidók történetét. A történeti kritika törvényei, a pragmatikus előadás tökéletessége, befolyást gyakoroltak az általános történelem ezen részére is. De a *tökéletesség* fokára még nem emelkedett a zsidók történetének tárgyalása. A kellő előmunkák hiánya érthetővé teszi azt.

A kinek csak fogalma van a források végtelen soráról, a ki a források különféleségét ismeri, az a legnagyobb elismeréssel fogja bevallani, hogy ezen téren is sokat vittek véghez. A derék és komoly munkás azonban nem nézi soha a bevégzett, hanem csakis a még hátra levő munkát.

A munka felosztása elvének értelmében alakult az utolsó években Franciaországban a »Société des études juives«, mely feladatául tűzte ki: a zsidóság tudományának minden részeit fejleszteni, a főszólt azonban, mint a »Revue des études juives« eddig megjelent évfolyamai mutatják, fekteti a zsidók történetére Franciaországban. A levéltárakban felhalmozott anyag kiadását és ennek földolgozását egyik főfeladatának tartja az említett társaság.

És valóban nem sejtett felvilágosítást nyertünk az eddig kiadott okiratokból, illetőleg dolgozatokból.

Legalább ilyen eredményt várhat a tudomány a minap alakult történelmi bizottságtól, mely a »Deutsch-israelitischer Gemeindebund« keblében keletkezett.

Mondom, *legalább* ilyen eredményt. Az összes körülmények arra mutatnak, hogy a »Deutsch-israelitischer Gemeindebund« legújabb törekvése a lehető legnagyobb irodalmi becsessel bír. A zsidók, mint tudva van, Németországban oly nagy szerepet vittek a középkorban, hogy történelmük az általános német történelem igen tekintélyes részét teszi.

A monumenta Germaniae historica, a városi krónikák, az országgyűlések jegyzőkönyvei, és számtalan okiratok ki lettek adva; a zsidók történetének Németországban ez által új források lettek megnyitva, és pedig oly nagy mértékben, hogy egy ember az anyag földolgozására már is képtelen. Szerencsés gondolatja volt tehát a német zsidó községek szövetségének, ezen feladat kivételére egy külön bizottságot szervezni. De még örvendetesebb, hogy európai tekintélyeket nyert meg ezen munkának.

Elég lesz a neveket felsorolni: Dr. Stobbe (lipcsei egyetemi tanár és titkos tanácsos), Dr. Wattenbach (berlini egyetemi tanár), Dr. Weizsäcker (berlini egyetemi tanár), Dr. Bresslau (berlini egyetemi tanár), Dr. Geiger (berlini egyetemi tanár), Dr. Lazarus (berlini egyetemi tanár), Dr. Steinthal (berlini egyetemi tanár), Dr. Bäwald (az izraelita reáliskola igazgatója, Frankfurt a. M.) és Dr. Kristeller (a német zsidó községek szövetségének elnöke).

A bizottság, mely elnökének Bresslau tanárt, elnök-helyettesnek Stobbe tanárt választotta, első ülésében a következőt határozta:

1. A frank- és német-birodalom zsidó története regestáinak kiadását, egyelőre 1273-ig.

2. Egy folyóirat kiadását a zsidók története számára Németországban. Ebben fognak közzététetni: források, értekezések, kéziratok lajstromai stb.

Mínthogy a héber nyelven írott munkákban és kéziratokban (főképen a responsumokban igen sok és becses történelmi adat van, a bizottság elhatározta, hogy az ide való részeket német fordításban fogja kiadni; hogy pedig ezen óriási anyag fölött kellő áttekintet nyerjen, egyelőre csak bibliográfiáját a kiadott és a kézirati anyagnak fogja földolgoztatni, mi végett egy ezen téren

tekintélynek elismert szakemberrel összeköttetésbe lépett. (Sejtem, hogy Steinschneiderrel.)

A történelmi bizottság alapszabályai inkább a szervezetre vonatkoznak, a miért itten mellőzhetem.

A t. szerkesztőség beleegyezésével fogok időről-időre a bizottság munkásságáról jelentést tenni.

Végül legyen szabad azon kívánságnak kifejezést adni, vajha a hazai zsidóság hasonló módon érdeklődnék elődjének története iránt és annak tökéletes és tudományos kidolgozását lehetővé tenné!

Budapest.

BLOCH HENRIK.

CHANUKKA-DRÁMA.

The feast of lights, or Chanukah. Three character poems by Rabbi H. M. Bien. Vicksburg, Miss. 1885.

Sokakra nézve megfoghatatlan tény, hogy Amerika, minden emberi haladás evolúciójának klasszikus talaja, egyúttal a vallásos eszméknek is igazi ígéret-földje. A katolicizmus például joggal utalhat amaz eredményekre, melyeket Éjszak-Amerika protestáns, ellenséges környezetében kivívott s szorongatása napjaiban a vatikán nemrég az egyház súlyedéseért a »hitetlen Európában« azzal a sikerrel vigasztalódott, melyet Amerikában elérnie sikerült. Az újvilág, mint mentő bárka a materialisztikus közömbösség özönében, minden esetre érdekes jelenség arra nézve, ki a jövőt szereti álmodni. Mily életerőt képes a zsidóság az amerikai légkörben kifejteni, nem egy tény bizonyítja. Nem akarunk a zsidóságnak Amerikában kivívott külső sikereire s arra utalni, hogy minden vallásnak biztosított föltétlen szabadság közepette: Izrael, az ő-világnak e halhatatlan hamupipőkéje, a szellemi téren kifejlesztett legnagyobb versenyben is fényesen megállja helyét. Azonban érdemes e korlátatlan szabadság befolyását a zsidó vallásos eszme belső fejlődésére s a zsidó vallásos érzés fontartására megfigyelni e »gólesz« és antisemitizmus nélküli világgrésben. Mindaz, a mit erről olvasunk, abban ormol, hogy az amerikai zsidók magukat zsidóknak érzik, a vallásos élethez és zsidó eszmékhez hívek maradnak, hogy a teljes szabadság nem volt rájuk elernyesztő befolyással s nem táplálta a hitbeli közömbösséget.

E futólagos megjegyzésekre alkalmat az az elegánsan kiállított könyvecske ad — Amerika tipografiai haladása is megszenyíthet bennünket — melyet czímbe sorainkban említettünk. »A gyertyák ünnepe vagy Chanukka« a zsidó irodalomnak bizonyára legaktuálisabb terméke, mert nem egyéb, mint épen megjelent dramatizálása a chanukka-elbeszélésnek, melynek ünnepét a makkabeusoknak a világ minden irányába elszélesített epigonjai most készülnek megülni. Szerzője *Bien* rabbi, kinek *Oriental legends and other poems* cz. verses kötete Amerikában nagy sikert aratott s ki *Parim* cz. drámájának mintegy párját irandó, nem sikertelen kísérletet tett arra nézve, hogy Antiochusból, ez antik antisemitából »jellem-költeményt« (character-poem) csináljon, mely a viksburgi színházban, az ottani szombati iskolák javára zenekisérettel és művészi kiállításban fog chanukka első estéjén előadatni. Az ily irodalmi munkásság sikerei és a tetszés, melyet *Bien* igaz zsidó meggyőződése hangzatos angol versekbe öltöztetve aratnak: bizonyára öröndetes jele a zsidó vallásos élet intenzitásának Amerikában. Az ily szellemben való működés érdeme bizonyára fokozza ez alkalmi költemény irodalmi értékét.

Kuriózum gyanánt említjük végre, hogy az ünnepi dráma végtableaujában a Juda Makkabeus által vezetett zsidó harczosok a chanukka-liturgia szép himnuszát a »Máoz czur jesúáthi«-t angol fordításban éneklék. Ime a sikerült sorok, egyúttal példájúl szerző könnyen folyó és hangzatos verselésének:

Lord! Our stronghold and our rock! rock of our salvation!
Unto Thee, Thy people flock with their adoration.
Broken is the despot's chain, vanished Israel's slayer,
Consecrated once again, is Thy house of prayer.
And we dedicate anew with the harp and psalter,
Every Jew, good and true, temple, shrine und altar.
Budapest.

PATAKI BERNÁT.

IRODALMI HOLMI.

A Táná díbÉ Éljájú hazája. — A »Chamór«-ral összehasonlított prozelita. — A prozeliták három osztálya. — Egy San-Franciscóban őrzött régi héber kéziratból. — Még egyszer Dávid Ferencz.

»Egy midrás a kozarok áttéréséről« czímű értekezésemre, mely a novemberi füzetben megjelent, *Hochmuth Abraham* t. munkatársunk két megjegyzést volt szíves velem közölni. Az első

az értekezésemben említett midrás-munkát illeti s ekképen szól:
 »A Táná dibé Elijáhunak nevezett midrás hazája gyanánt nem
 Olaszország teendő föl, mint Grätz nyomán Kohn és Güdemann
 is hiszik, hanem Babilonia vagy Palesztina, mint azt Rapoport
 és Zunz mutatták és magam is a bécsi »Neuzeit« 1868. évfolya-
 mában új okokkal támogattam. A T. d. E. polemizál a karaiták-
 kal, kik akkor csak a keleten éltek és egy tűzimádót is fölléptet,
 a mi Perzsiára vagy annak szomszédságára vall. Azon tény pedig,
 melyre először Grätz utalt, hogy e (974 körül írt) midrásban a
 magyarok pusztító hadjáratai említettek, nem Olaszországra
 utal, a hova Szalay és Horváth szerint 950 óta, Mailáth szerint
 pedig 940 óta nem törtek be a magyarok, hanem a bizanai csá-
 szárságha történt betörésekre, melyek 970-ig tartottak és melyek-
 ről a keleten élt szerző könnyen nyerhetett tudomást. Végre a
 midrás könnyű és folyékony nyelvezete szintén a Tanchuma ha-
 zájára, Palesztinára utal. L. még megjegyzéseimet Güdemann
 munkájához a »Neuzeit« 1884. évf. 407. s. köv. l.«

*

Hochmuth úr második megjegyzése ezt a kifejezést kívánja
 megmagyarázni: *יש נר נמשך בהם*, miután saját magyarázatomat,
 s talán joggal, nem találja kielégítőnek. »Szerintem — azt
 mondja — ezen kifejezés Mózes I. könyve 34. fejezetéből magya-
 rázandó, hol azt olvassuk, hogy Sekhém, Chamór (*חמור*) fia, hogy
 Dinát, Jákob leányát kapja nőül, aláveti magát a körülmetélés-
 nek. Talán eredetileg így hangzott a kifejezés: *נמשך בן חמור*,
 a miből ez lett rövidítve: *חמור בן*. A ki házasság czéljából áttért
 a zsidóságra, mindenesetre legalkalmasabban összehasonlítandó
 a bibliában említett azon kanáanitával, ki ugyanabból a czélból
 fölvette a zsidóság frigyjelét. — A kérdésben forgó kifejezést
Weisz Ign., esztergomi főrabbi ír, egy hozzám írt levélben, hasonló
 módon érti, mint Hochmuth, azon külömbbséggel, hogy azért Cha-
 mórral és nem, mint vártuk volna, fiával, hasonlítja össze a házas-
 ság kedvéért áttért prozelitát, mert amaz mint a város fejedelme
 a szentírás elbeszélésében a főszereplő.

*

Magam is egy kis megjegyzéssel pótolhatom dolgozatomat.
 Utólag rájöttem ugyanis, hogy a prozeliták hármas fölosztása,
 mely a kérdésben forgó midrás alapját teszi, régibb eredetű.
 A Debárim zútá című midrásból idéz a Jalkut (Exodus 12, 49-re,

213. §. v. 5. Buber Likkútím 1. lap) bibliai helyeken alapuló hasonló
 fölosztást, mely azonban csak részben megegyezik a Táná dibé
 Elijáhuval. Szerinte ugyanis van háromféle prozelita: 1. az evés
 kedvéért áttérő, 2. kit szegénysége ösztönöz, végre 3. ki tisztán az
 Isten kedvéért lesz zsidóvá; tehát csak az első és harmadik osz-
 tály azonos a mi midrásunkkal, továbbá pedig a harmadik osz-
 tálynál még nincs meg azon vonás, mely a kozarok áttéréséből
 van kölesönözve, hogy az áttérő kérdezősködik és minde-
 nütt hallja Izrael dicséretét. De épen ezen körülmény mutatja,
 hogy a Táná dibé Elijáhu e vonással gazdagítván a prozeliták
 már előtte megvolt jellemzését, tényleg a zsidóságra való áttérés-
 nek korában ismertté lett legfényesebb példájára akart utalni.

*

Dr. Kohut Sándor, most New-Yorkban működő hazánkia,
 a következő érdekes közleményt küldte a M.-Zsidó Szemle
 számára:

»A San-Franciscóban élő Sutro Albert úr szívességéből
 betekintést szerezhettem egy a San-Francisco Library-ban levő
 régi (13—15-ik századbéli) imakönyv kéziratából eszközölt fény-
 képi levonatba, mely többek közt a Jigdál szövegét tartalmazza.
 Közöséges szövegünkől néhány eltérő olvasatokat mutat föl.
 A 2. versben hiányzik — a metrum ellenére — *נח*. Az 5-ben
לכל helyett áll *כלל*, tehát mint a rödelshelmi imakönyvekben. A
 6-dik versben *נח* helyett *נח*, mely ige tehát a megelőző *נח*
 szóra vonatkozik. A 12-ikben nem *יין* áll, hanem *יין*, mint a
 szefárdi imakönyvekben, vonatkozással Dán. 10, 14-re, míg *יין*
 Dán. 12, 13-ra utalna. Lényegesebb eltérést mutat a 7-dik vers,
 hol *אם תמנע* helyett áll *אם תמנע*, talán az anthropomorfizmus
 elkerülése czéljából, noha *אם תמנע* ige főlváltva mind a két módon
 konstruáltatik, *אם* vagy *אם* szócskával; 1. Exodus 3, 6. és Num.
 12, 8. Mint Sutro úr által tudom, az említett kézirati imakönyv
 245 lapból áll és különösen a Pirké Ábóthban is igen számos
 eltérést mutat föl; továbbá naptári számításokat is tartalmaz,
 a makkabéusok történetét araméus nyelven és még egyéb tolda-
 lékokat, melyek imakönyveinkben hiányoznak. A Jigdál az ú. u
 asszírjai vagy babiloniai pontozással van ellátva. — Egy másik
 érdekes facsimilét (szintén lefényképezve) küldött ugyancsak Sutro
 úr: *Levi ben Gerson* Exodus-kommentárjának utolsó oldalát az

utóirattal is, melyből kitűnik, hogy ezen kommentár az 5090. (1329.) év Elul havában íratott.*

*

Dr. Kardos Albert tanár Debreczenből Péterfi Dénes tanár cikkére a következő választ küldi, melyet szószerint közlünk.

»Nagy örömmre szolgált, hogy a M.-Zs. Sz. októberi füzetében megjelent, a szombatos énekekről szóló cikkemet oly kiváló szakember, minő Péterfi Dénes unitárius lelkész és tanár figyelemre és válaszra méltatta, mert ez világos jele annak, hogy a M.-Zs. Sz.-nek egyik főczélja kezd valósulni: *meghallgatják a komoly szót a komoly férfiak, zsidó körökön kívül is.* De örömmel egy kissé megzavarta, hogy Péterfi Dénes azt, a mit Dávid Ferencz jellemzésére mondtam, félreértette. Valóban e sorban: »Dávid Ferencz azonban itt sem állapodott meg (t. i. a szentháromság tagadásánál). A mint lelkében megingott a feltétlen hit, kételkedő szelleme mindig tovább hajtotta előre, előre; az istentagadás vádjá alatt börtönbe zárták, hol el is halt e fényes tehetségű és vakmerő szellemű férfiú«, az istentagadás vádjá nem az én vádam, hanem volt azé a koré, mely Dávidot a börtönbe hurcolta, no meg most is az néhány, talán nem is nagyon kevés elfoglalt emberé, a kik Renant szintén istentagadónak hirdetik, az unitáriusokat pedig a kereszténységben testvérekül nem akarják elismerni.

Magam részéről még azt akarom megjegyezni, hogy nagyon jól tudom, hogy Dávid Ferencz nem az Istent, csak Krisztus istenségét tagadta; továbbá azt, hogy én az unitárius vallás és felekezet iránt a lehető legnagyobb rokonérzéssel vagyok, nemcsak mint monoteista zsidó, hanem mint magyar zsidó is. Mert az unitárius egyház, úgy a mint azt Dávid Ferencz, a kit az én általam használt »*vakmerő szellemű*« jelző jobban megillet, mert jobban megtisztel, mint a Péterfi-ajánlotta »*bátor szellemű*« megalkotta, ámbár külföldön kell is keresnünk az eszmének első csiráját, teljesen nemzeti alkotás, ebben akarva-akaratlan a magyar és zsidó szellemnek, legalább vallásos felfogásuknak rokonságát, összehangzását kell látnunk.«

TÁRSADALOM.

Autonomiáinkról.

Alább közöljük a vallás- és közoktatási miniszternek folyó évi november hó 13-án 1924. sz. a. kibocsátott szabályrendeletét, és az ennek kiegészítő részét képező kimutatást,¹⁾ mely okmányokhoz képest az izraelita anyakönyvek 1886. évi január 1-től kezdve, csakis a hatóságilag megállapított kerületek szerint, az ezek számára megjelölt központokban, lesznek vezethetők. Mint-hogy a szabályrendelet utolsó §-ában az eddigi külön rendszabályok, melyek az izraelita anyakönyvvezetésre vonatkoznak, mind hatályon kívül helyeztetek, az egy udvari kancelláriai rendelet kivételével, melynek határozatai ismételtén az anyakönyvelők különös figyelmébe ajánlatnak, azt hisszük, hogy szolgálatot teszünk az izraelita anyakönyvvezetőknek és a némileg felelősséggel tartozó eljárásoknak, midőn az 1863. nov. 2-án kelt és 1876. évben újra kihirdetett udvari kancelláriai rendelvényt alább szintén egész terjedelmében közöljük.²⁾

A vallás- és közoktatási miniszter az izraelita anyakönyvi ügy rendezésével számos helyről nyilvánult közkívánatnak tett eleget. A törvényhatóságok évek óta bolygatják az ügyet, folyamodtak a képviselőházhoz, egyes törvényhatóságok készeknek is nyilatkoztak saját területökön a zsidókat megrendszabályozni, maga a kormány szintén tett néhány év előtt kísérletet egy zsidó anyakönyvi szabályrendelet kibocsátására, de minthogy a kilátásba vett intézkedések a zsidókra nézve sérelmesek lettek volna, a keresztültvitel az országos iroda elnökének erélyes fellépése folytán elmaradt. Hitfelekezetünk szintén bevallotta hitügyeinek rendezetlen voltát, kérte a kormányt a zsidó hitközségi s önkormányzati ügynek a felekezeti egység szellemében való rendezésére, de nyomban történtek a zsidóság kebelében ellennyilatkozatok is oly értelemben, hogy a zsidók nagy része a mostani állapot változást ejtetni nem óhajt.

Ezek a mostani állapotok azonban oly ziláltak, hogy azok továbbtgengését a kormány nem tűrhette, különösen az államintéz-

¹⁾ L. Kútók, 47—49. sz.

²⁾ L. Kútók, 50. sz.

ményt képező anyakönyvek érdekében, melyek rendezése — a tapasztalt zavarok és hiányok következtében — elődázható többé nem volt. És midőn a vallás- és közoktatási miniszter a rendezés terére lépett, nem csekély feladatává vált az állam követelményeit összhangzásba hozni a felekezet igényeivel, hogy egyrészt az anyakönyvi intézmény pontos vezetését teljesen biztosítsa, másrészt azonban a hitfelekezet szabad rendelkezési jogát csakis annyiban és oly irányban szorítsa meg, a mennyiben az anyakönyvi ügy és a hitfelekezet érdeke azt egyaránt megkívánja.

Nézzük, mennyiben sikerült a vallás és közoktatási miniszternek e kettős feladatot megoldani.

A szabályrendelet 1. §-a foglalja magában a legnagyobb jogmegszorítást, mert kötelezőleg állapítja meg, hogy bizonyos területen lakó izraeliták hol tartoznak anyakönyveltetni. De határozott meggyőződésünk az, hogy e jogmegszorítás képezi egyúttal a legnagyobb jótétmenyt, mely az anyakönyvi ügy rendezéséből hitfelekezettinkre hárul. Magának a hitfelekezettnek vált volna kötelességévé a hitközségek területeit akkép megállapítani, amint most az anyakönyvi kerületekre nézve történt, de minthogy a felekezet kebelében beállott szakadások azt meggátolták, örömmel kell üdvözlőnünk azon hatalomszavat, melyben mi a felekezet jobbainak leghőbb óhaját látjuk tolmácsolva. A mint hitközségeink viszonyait ismerjük, úgy látjuk, hogy a kerületek beosztásánál a tényleges viszonyok figyelembe vétettek. Tényleg a beosztás alapjául szolgáltak az izraelita hitközségektől beérkezett adatok és a miniszterium kebelében készült tervezet fölött a törvényhatóságok által tett jelentések. Ha itt-ott némi változás is ejtetett volna, az sérelmet ne képezzen, az a legjobb akarat mellett sem lehet valamely közügy rendezésénél valamennyi magánérdeket kielégíteni. A főczél, melynek felekezeti életünkre nagy kihatása lesz, el van érve: az anyakönyvi székhelyekkel hitsorsosaink számára oly központ lett teremtvé, mely őket egyéb magasztosabb közügyeik előmozdítására is egyesítheti. Mi tehát a szabályrendelet 1. §-át csak őszinte örömmel üdvözlölhetjük, és abban sérelmet nem látunk.

A 2. §-ban foglalt intézkedés nem egyéb, mint felelevenítése egy törvényes határozatnak, mely már-már feledékenységbe ment. Az izraelita egyetemes gyűlés az anyakönyveket hitközségi intézménynek deklarálta, és a mint egyáltalán csakis a községi

előjáróban látta a hitközség és a hitfelekezet egyedüli képviselőjét, úgy az anyakönyveknél is — azt tette főintézővé, és a rabbiról csak mellékesen emlékezett meg. Az anyakönyvek dolgában hasonló módon intézkednek az orthodoxok alapszabályai is, úgy, hogy országsszerte az a gyakorlat fejlődött már ki, hogy oly hitközségekben is, a hol képesített rabbik vannak alkalmazva, az anyakönyvek vezetése a jegyzőre vagy valamely előjárósági tagra bízott. Ezt mi határozottan inkorrektnek tartjuk. Minden hitfelekezettnél kizárólagosan a papság kezeli az anyakönyveket, így kell ennek nálunk is lennie, mert így rendeli a törvény, és mert mi semmi tekintetben kivételt képezni nem akarunk.

Teljesen kielégít bennünket a szabályrendelet 3. §-a is, mert egész mértékben respektálja az anyakönyvi kerület önmeghatározási jogát. Magára az anyakönyvi kerületre bízta annak szabad meghatározását, hogy minő szabályok szerint óhajta közös ügyeit intézni. Azon esetre azonban, ha a kerület e jogával élni nem akar, előírja a tanácskozás módját, a mi által csupán eleje van véve annak, hogy az esetben, ha a kerület magának külön szabályokat nem készítene, czinozura nem léteben zavarok ne támadhassanak.

Nem tehetünk kifogást az ellen sem, hogy az 5. § a közigazgatási bizottságnak tartja fenn a megválasztott anyakönyvvezető jóváhagyását, mert magának a hitfelekezettnek oly foruma nincsen, mely kötelező erővel bíró határozatokat hozhatna.

A 6—9. §§-ok részint az előző intézkedések folyamányait képezik, részint pedig más hitfelekezettknél is érvényes intézkedéseket tartalmaznak.

A 10. §-ban mintegy a régi állapotoknak az újakkal való kiegyeztetését látjuk, mert feltételezi azt, hogy az anyakönyvi ügy egyesítése után is egy és ugyanazon anyakönyvi kerületben több izraelita hitközség fog létezni, melyek mindegyike a rabbisági funkciók végzésére külön egyént tart. E feltetésből kiindulva, a 10. § megvédi a rabbisági funkciók végzésére alkalmazottakat azon jogukban, hogy saját hitközségök templomában az esketéseket szabadon végezhessek, és e joguk gyakorlásában az anyakönyvvezető rabbi által megakadályozhatók ne legyenek.

A 11. § nyilván a nemzetiségi törvénynek tesz engedményt, a mennyiben megengedi, hogy az anyakönyvek a politikai község jegyzőkönyvi nyelvén is vezethetők legyenek, de hiszszük, hogy a

zsidó anyakönyvvezetők mindazáltal csak az állam hivatalos nyelvét fogják használni.

A 12—15. §§. többnyire azon intézkedéseket tartalmazzák, melyek eddig is érvényben voltak, és más hitfelekezetek anyakönyvvezetésével szemben is fennállanak.

A 16—21. §§-ban foglaltatnak végre az átmeneti intézkedések. Oly világosan vannak fogalmazva, hogy bővebb értelmezések szüksége esik. Azért csupán azon óhajunknak adunk kifejezést: vajha ott, a hol két anyakönyvvezetés létezik ez időben, sikerüljön a hitközségeknek legalább anyakönyvi szempontból való egyesítése!

A miniszteri szabályrendelet mintegy alapkövét teszi le a zsidó szervezetnek. Tegnap még rendezetlen viszonyok minden téren — s ma legalább már annyira vagyunk, hogy tudjuk, hogy a magyar zsidók 465 anyakönyvi kerületet képeznek. Az anyakönyvelő rabbikra szép és nagy feladat vár. Ők, kik a közönséggel folytonos érintkezésben lesznek, békítőleg és egyesítőleg lesznek képesek latni. Értessék meg híveikkel az önkormányzati jog becsét, legyenek türelmesek, békeszeretők és egyenlitsék ki az ellentéteket. Ha kicsinyes és személyes indító okok a közérdeknek alárendeltnek: meg vagyunk róla győződve, hogy minden anyakönyvi székhelyen sikerülni fog az anyakönyvek egyesítése, s hogy ez egyesülést követelhetni fogja egy a központból kiinduló újabb mozgalom, mely önkormányzati jogunk törvénybe iktatását fogja eredményezni.

Mint autonóm hitfelekezet önmagunk intézkedhetnénk ügyeinkben, a közigazgatási bizottság dolgaikba nem elegendhetnék, és a vallásminisztert is csak a főfelügyeleti jog illetné meg. De ha e magasztos czélt már el is értük majd, elismerőleg fogunk visszaemlékezni a vallás és közoktatási miniszternek az anyakönyvi ügyet nagy államférfiúi tapintattal rendező szabály-rendeletére, miut hitfelekezeti ügyünk rendezésének első stadiumára, melyet most annyival nagyobb hálával fogadunk, mert rendet hoz, és rendszert alkot jelenleg, oly időben, midőn az iránt is homályban voltunk, hogy minő közegek útján érintkezzünk hitsorsosainkkal. E közegek most megvannak és reméljük, ha intéző köreinknek szavuk lesz hozzá, ez nem fog a pusztában elhangzani.

A zsidók számaránya és pozíciója.

A »zsidók« ellen hangoztatni szokásos alaptalan vádak közül alig van egy, mely több hívőre találna és mely inkább volna hivatva a társadalmat a gyűlölség metelyével megmérgezni, mint az, mely szemökre lobbantja az irigység hangján, hogy a társadalom minden egyes terén magukhoz ragadják a hatalmat, és hogy az egyes hatalmi körök egész területén kirívó módon preponderálnak.

Ha nem volna oly valóban megszorító azon tudat, hogy éppen ellenkezőleg áll a dolog, és hogy mi zsidók ez országban, minden téren, a hol csak lehet, mellőztetünk, ezen vád felett csak mosolyoghatnánk.

Igy azonban, foglalkoznunk kell e váddal! és pedig annyival inkább, mert viszonyaink olyanok, hogy a közönség kevés megfontolással, mintegy ösztönszerűleg addig szokta ismételtetni az egyszer felkapott jelszót — mig az valóságos dogmává válik, melyhez semmi kétség nem fér és mely ellen küzdeni szentségtörésnek tartatik; foglalkoznunk kell e váddal egész komolysággal, daczára annak, hogy mindenki, a ki lát, vagy jobban mondva látni akar, tudja — mert tudnia kell — hogy a zsidó állampolgárok Magyarországon csak a közterhek tekintetében esnek számítás alá, hogy azonban az állam által nyújtott beneficiziumokból teljesen ki vannak zárva.

Tisza Kálmán miniszterelnök 10 éves jubilauma alkalmával mi zsidók is megemlékezhetünk arról, hogy az államszolgálat s a közigazgatásban való részvételből ki vagyunk zárva, hogy bármennyiszer hallottunk is e tíz év alatt a kormány padjairól szabadelvű frázisokat elhangzani a jogegyenlőség, demokraczia és a valódi szabadelvűségről, Magyarország sok ezer hivatalnok közt alig elvétve akad egy zsidó, és hogy Tisza miniszterelnöksége alatt sem változott ezen szomorú viszony!

Hallottunk szavakat, de nem láttunk tetteket!

És a zsidók e mellőztetést nyugton tűrik! Azért nem szítanak államellenes eszmékhez! azért folyton fejlesztik a magyarságot és annak életét anyját: a magyar nyelvet! Azért ott vannak mégis első sorban mindenütt, a hol áldozatot kell hozni, a hol a nemzet hírneve emeléséről, a hol közszélről van szó!

Pedig hát ez országban az »állam« teljesen idegenen áll szemben a zsidókkal; és annak példáját követve a társadalom is!

Csak ha egy magyar zsidó sok hasztalan kísérlet után kiszorul az országból és tehetségével valamely idegen állam dicsőségének szolgálatába lépve, nagy hirre és kitűnő elismerésre tesz szert, akkor siet a társadalom és főleg a sajtó az ilyen »kitűnő hazánkfát« reklamálni a nemzeti dicsőségné.

Es ha ily viszonyok közt néha megtörténik, hogy a zsidók áthatva azon tudattól, hogy nem érvényesülhetnek az őket számarányukhoz képest megillető arányban, kísérletet tesznek a viszonyokon változtatni, akkor felhangzik azonnal az intő szózat, hogy nem helyes »vallásos tekinteteket előtérbe szorítani« stb.

Persze könnyű annak, a ki dűsan terített asztalnál jól lakik, rá kiáltani a szegény éhező félholtra, hogy ne egye a száraz penészes kenyérét oly mohón, mert meg fogja rontani gyomrát.

Ezek jutottak önkénytelen eszünkbe, midőn a most lefolyt fővárosi választások alkalmából a »Nemzet«-ben olvastuk azon intést, melyet jónak látott megereszteni az V. kerületi zsidó választókhoz, az alkalomból, mert ezek közül nagyon sokan a hivatalos kandidáció daczára, nem akarták adni és nem is adták szavazatukat egy oly egyénnek, ki éppen a vérvád idején lett hitehagyott!

Amde, mért nem emlékezett meg a »Nemzet« még soha arról, hogy éppen és kizárólag a felekezeti szempont az, mely kizárja a zsidókat az államszolgálatból, mely okozta, hogy Tisza vagy dr. Pauler, még soha sem mártották be tollukat a célból, hogy egy zsidó kineveztetését írjak alá, hogy Trefort annyira nem nevezi ki a zsidó tanárokat, hogy maholnap szisztemája folytán annyi prozelitát szerzend, hogy aligha szentté nem fog avatvatni!

Es ha már a fővárosi választásokról volt szó, mért nem emlékezett meg a »Nemzet« arról, hogy bár Budapest 360,551 lakosa közt 70,879 zsidó van, vagyis, hogy daczára annak, miszerint a zsidók a lakosság közel 20%-át képviselik, a szabadon választott 125 rendes és póttag közül csak 21 zsidó, vagyis 16 $\frac{1}{3}$ %-nál valamivel több választatott meg! Mért nem emlékezett meg arról sem, hogy a legtöbb adót fizetők sorából megválasztott 144 rendes és póttag közt csak 25 zsidó, vagyis 16 $\frac{1}{3}$ % van, daczára annak, hogy az 1200 legtöbb adót fizető között 442 vagyis 36% a zsidó és hogy ezen 442 zsidó az 1200 legtöbb adót fizetők által lerovott 1.131,000 frtból 453,000 frtot 40%-nál többet fizetnek?

Vagy miért nem emlékezett meg azon megszorított tényről, hogy a statisztikai hivatal igazgatóján kívül a fővárosnak nincs

zsidó hivatalnok! És kezdjük a felekezeti szisztematikus kizárás ezen hallatlan példáján, hogy van, hogy nem átközött meg még mai napig soha a jogegyenlőség és a »valódi demokracziának« egyetlen egy szájhőse sem?!

De ugyanazon tapasztalatot tehetjük másutt is!

Akármelyik téren folytassuk is vizsgálódásainkat, csakis annak szomorú tudatára jutunk, hogy kötelességek és jogok nálunk aránytalanul vannak megosztva zsidók és nem zsidók közt, még pedig a zsidók szerfeletti hátrányára, és hogy az 1867-iki emancipáció is csak frázis vala, mely tetté, testté sohasem vált és válni aligha fog, míg mi zsidók nem reklamáljuk jogainkat.

Hisz a haza nagy bölcsétől Deák Ferencztől hallottuk, hogy a joglemondás egyértelmű a halállal!

Magyarország 13.496,603 lakosa közt van 624,826 zsidó vagyis 4 $\frac{545}{1000}$ %-a. — Ehhez képest, ha igazán preponderálna a zsidó elem, ugy ezen percentuációt felülhaladó arányban kellene érvényesülnie.

Amde mit tapasztalunk? Ennek éppen ellenkezőjét! Mert bármely terét tekintjük is a hatalmi tényezőknek, azt találjuk, hogy a zsidók messze-messze ez arányon alul szerepelnek, és még messzebb azon arányon alul, mely őket szorgalmuk, kitarásuk, takarékságuk, és főleg hazafiságuk és tehetségükhöz mérten, joggal megilletné.

A felső-háznak ezen arányhoz képest, kellene 18 zsidó tagjának lenni, van tényleg 2; az alsó-házra jutna ez arány szerint, körülbelül ugyanannyi, van tényleg 5; a miniszteriumokban alig található zsidó hivatalnok; semmi esetre sem oly számban, hogy az arány számszerűleg kifejezhető volna és a legmagasabb állás egy osztálytanácsosi czímmel felruházott miniszteri titkár.

A kuriánál nincs zsidó bíró, pedig jutna a fenti arányhoz képest körülbelül 4, a kir. táblára jutna 11, van tényleg 2 zsidó bíró; Az első folyamodásu bíróságoknál az egész országban alig van 2—3 zsidó, pedig jutna vagy 70—80.

Zsidó főispán, — hallatlan merészség ilyet csak gondolni is — alispán vagy szolgabíró, polgármester vagy kapitány nincs messze ez országban egy se, bár a fenti arányhoz képest minden 20-iknak zsidónak kellene lenni.

Csak elvétve akadunk a közigazgatási adminisztráció keretén belül egy-egy tiszteletbeli jegyzőre, ügyészre vagy orvosra, szóval oly

névleges tisztségekre, melyeket rendszerint választások és restaurációk alkalmával szokás odavetni, — bár ekkor sem szívesen — prédául egy-egy zsidónak, vagy melylyel a főispán kegye ajándékoz meg egy-egy irigylésre méltó zsidó földi halandót.

Pedig hát 1848—49-ben csakúgy ontottuk mi zsidók vérünket a szabadság és a nemzet eszményeiért, mint a nem zsidó honpolgárok; mi nem paktáltunk soha a nemzet ellenségeivel, mi közülünk nem került ki sem áruló, sem muszkavezető, mi nem gravitáltunk soha kifelé, mi soha sem lázadtunk fel, mint például a zsiros hivatalokat oly aránytalanul nagy számban betöltő románok és szerbek!

Mi soha sem reméltünk mást, mint a mit a nemzet remélt, mi soha sem éreztünk más fájdalmakat, mint a nemzet fájdalmait, és a nemzet ambíciói voltak mindig a mi ambícióink is.

Mint 1848-ban nem egy zsidó község leszdedte a szent Thoráról a szent edényeket (Kelé-kódes) és az aranyat, ezüstöt letette a haza oltárára, ugy ma is naponta láthatja mindenki, hogy folyton minő áldozatot hoznak zsidó hanpolgáraink a nemzetiségnek.

Ki nem hiszi, helyezkedjék el a zsidók által lakott Terézváros valamely utcasarján szombaton és nem egy példáját fogja tapasztalni annak, mint rabolja meg magát apa és anya a legnagyobb élvezettől. — gyermekeivel beszélhetni — mert ők nem tudnak magyarul — gyermekei pedig nem németül.

A dolog tehát úgy áll, hogy egyáltalán nem foglaljuk el még csak a legtávolabbról megközelítőleg sem azon pozíciót, mely bennünk csak a számarányok jogánál fogva is megilletne, és hogy annak tudatában, hogy minden zsidónak a maga erejéből, az államadta jogok és előnyök élvezete nélkül kell megélni, aránytalan preponderanciát csak a zsidók szívóssága és azok tudománysozomja mutat fel.

IFJ. NEUMANN SÁNDOR.

Fölhívás a bözöd-ujfalvi zsidó község segélyezésére.

Országvilág rovatunkban (654. lap) közöljük dr. Beck Móricz bukaresti rabbi hazánkfiának levelét bözöd-ujfalvi útjáról. Az erdélyi bárczek e kis helysége ránk zsidókra nézve különös érdekel bir. Szombatos felekezetű lakossága 1869-ben tért át a zsidóságra. Akkoriban ezt nagy csodálkozással olvastuk országszerte,

de a prozeliták vallásos és községi intézményei felől nem szerezünk tudomást. Az országnak kisebbségben levő egyéb felekezetei tudvalevőleg máskép járnak el hitsorsosaikkal szemben; a legparányibb község éber figyelők és tette kész gondosságuk állandó tárgya — sőt minél kisebb, annál inkább az. Mi magyar zsidók ellenben legfőlebb annak a hitközségnek viszonyaival törődünk, melynek kebelében élünk; hogy lenne hát időnk és kedvünk a messze Erdélyben elrejtett Bözöd-Ujfalura gondolni!

De az ez esetben évek hosszú során át elkövetett mulasztásunk nemcsak közömbösség, hanem véték. Ha Magyarország zsidóságát áthatná — a mint kellene — összetartozóságának érzete és felekezeti becsületének tudata, lehetetlen, hogy rég nem irányult volna mindannyiunk osztatlan figyelme azon maroknyi népesség felé, mely évszázados türesemel és szenvedésével megható tanúságot tett a zsidó vallás elvei mellett.

E népség reánk szorul. Nincs iskolája, nincs lelki pásztor, vallásos intézményei bomlásnak indultak. Ha gyors segély nem érkezik, az egész község végpusztulás elé néz.

A makkabeusok ünnepe küszöbön van. Gondoljunk azokra, kiknek ősei szintén hitükért szenvedtek és szintén győzelemre vittek a zsidó vallás eszméjének zászlaját. Ne csak gondoljunk, hanem tegyünk. *Papok* a szószéken, *tanítók* az iskolában, *előjárók* hitközségek tanácstermében buzdítsanak a maguk hatáskörében, hogy örökölt jótékonyági érzésünk minél hathatósban érvényesüljön — itt, a hol vallásunk becsülete is kérdésben forog.

A kik közén annyi önzetlen lelkesedéssel jöttek, lehetetlen hogy hideg részvétlenséggel legyünk irántuk.

Bizalommal fordulunk olvasóinkhoz, hogy a szombatos prozeliták ügyét fölkarolják. Szerkesztőségünk (VII. Csengery-utca 22.) az e célra hozzánk beküldött legkisebb adományokat is köszönettel veszi, nyilvánosan fog róluk számot adni és azokat rendeltetésük helyére fogja juttatni.

A gyűjtést a Magyar-Zsidó Szemle szerkesztősége ezennel 10 (tíz) forinttal megnyitja.

A SZERKESZTŐSÉG.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Kirándulás a bözöd-újfalvi szombotosakhoz.

Több év óta forrón óhajtottam a szombatosok állapotáról közelebbet tudni, de nem ajánkozott alkalom, azaz nem találtam senkit, ki velem együtt Előpatakáról, hol néhány esztendő óta családotól együtt élvezem szünidőmet, ki akart volna rándulni Újfalvára, mely helység ránk zsidókra nézve, tudvalevőleg, azért fölötté érdekes, mert az egész falu szombatosokból lett prozelita zsidó lakosból áll. Elvégre elhatároztam magam, egyedül, társ és kalauz nélkül elmenni azon vidékre, melynek országutjai, házai, egész külseje, sőt emberei is arra mutatnak, hogy csak vajmi ritkán szakad oda idegen ember.

Mint hogy hát Bözöd-Újfalun messze esik a világforgalomtól, vasútnak nyoma sincsen azon a vidéken, de még postakocsi sem jár oda; ha valakinek kedve lenne levelet írni Újfalun, a mi, mint látszik nem igen sokszor történik, el kell mennie a háromnegyed órányi messze fekvő Erdő-Szent-Györgyre. A tisztelt szerkesztőség és olvasó bocsánatával terjedelmesen le akarom írni az utat, melyen a nevezett faluba eljutottam. Ki tudja, tán még találkozok hozzám hasonló furcsa ember, ki előpataki kuráját félbe szakasztván, egy Isten- és világfelelde faluba elmegy. Csak azt sajnálom, hogy leírásom nem fog annyi tetszést találni olvasóimnál, mint nekem ezen út élvezetét szerzett.

Folyó év augusztus hó 5-dikén délutáni három óraker Földváról elindultam a vasúttal. Igaz ugyan, hogy még nem jártam keresztül-kasul a világot, de annyit még is csak utaztam már életemben, hogy utamban valami kaland vagy legalább rendkívüli esemény akadáhatott volna, de eddigelé futott előlem, mind efféle dolog. Ez alkalommal a jó Isten ebbeli örömszert is teljesítette, mert őszintén megvallom, hogy nekem a rendes, a dróton mozgó dolog, és mindaz, a mit már előre sejtethet, nem igen tetszik.

Alig hagytuk el a földvári pályaházat, a vonat már is megállott, az út közepén. Mi történt? A női világ megijedt, de a férfiak között is találkozott néhány, kik reszketni kezdtek. Az esemény nem volt valami

komoly, de kalandnak, epizódnak megjárta. Egy cigány atyafi, ki Brassónak omladékjait ide hordozza, a hőségétől elbágyasztva nem talált alkalmasabb ágyat és a sinek szélétben fekiált le, hogy itt tartsa délutáni pihenőjét. Nemcsak, hogy meg nem köszönte, hogy megmentették a bizonyos haláltól, de még haragudott is a konduktorra, ki fölköltötte.

Egyegyed hatkor Alsó-Rákosra értünk. Ezt már jelentékeny állomásnak lehetne tartani, mert itt találkozik a Budapestről jövő vonat a brassaival, de egy falat kenyéret még sem lehet kapni. Pedig én már bizony éhes voltam. Királyságot egy darab kenyérért! kiáltottam mindenfelé, de senki sem irgalmazott rajtam. A mi rossz kedvemet még növesztette, egyik utitársam rejtélyes beszédje volt. »Hol lakik ön uram?« kérdé. Romániában, felelék. »Ugy biztos lehet, hogy nem kap kenyéret.« Maig se tudom, mire ezélt. Talán megmagyarázzák önök, tisztelt szerkesztők. Hisz azt hallottam, hogy szerkesztő mindenre tud választ.

Régen beesteledett már, midőn Héjjesfalvára értem; azonnal kocsit kerestem, mert meggyőződtem arról, hogy itt nem járhatok. Kenyerem mostan már volt, de kocsit hol vegyek, sőtétben, ismeretlen faluban? Elvégre rábeszéltem egy székely fiút, ki egylovas parasztszekerén elvitt Keresztúrra, hova féltizkor megérkeztem. Éhes, fáradt és mindenek fölött álmos voltam és így a szitáiról híres városka legfinomabb hoteljében, a »korona vendéglőben, beszálltam. Sok finom szépséget nem találtam ezen vendéglőben, de még is örültem, hogy a parasztszeker kinjaitól megszabadultam. Mielőtt lefeküdtem, kérdezősködtem, valjon itt Keresztúron lehet-e valódi kocsit, nem parasztszekeret, találni, mely másnap Újfalura elvinné? Bizony uram, azt felelték, jobb kocsit aligha talál mostanában. Több év előtt volt nálunk bérkocsi, hanem már rég elpusztult. Ezen esábitó reményekkel lefeküdtem. Csütörtök reggelén öt óraker fölkelvén, azonnal kiültem a vendéglő inasát, hogy lásson kocsit után. Ez nem soká késvén, vissza is jött kocsival, de fájdalom! ez a tegnapiak második bővített, — a mennyiben kétlovas — de nem jobbított kiadása volt. »Ez Keresztúr legjobb kocsija, mely rendelkezésre áll«, mondá az inas. Mit tehettem? fölültem, lelkemet és testemet Istennek ajánlván. »Gyorsan előre!« szóval kocsisomat hajtásra serkentettem. Ez derék fieszkó volt, meg voltam vele elégedve; a hol valami árkot vagy gödröt látott, szekerét áthajította rajta, a mire én ezeket és a levegőt jágatásommal betöltöttem, a hol nagy körre akadt, szekerével szétzúzta és ha ez nem akart engedni, én fájdalom kiesikart kiáltásaimmal meglágyítottam. Kedvem különben vidám maradt, az idő nagyon szép, a tájék kellemes volt, reggeli hat óraker indulván, nem volt sem meleg, sem hideg, utunk nagyobb része erdőn keresztül vezetett

A falvak ezen vidéken igen sűrűn találhatók, minden negyed óra múlva más faluba értünk. Így elmentünk *Csekefalvára, Szent-Ábrahámfalvára*, hol nagyon szép iskolát láttam messziről, innen *Gagyba* jöttünk, honnan aztán Bözödbe értünk.

Néha-néha egy-egy szót intéztem székely kocsisomhoz, ki, minék nagyon örültem, tanult ember volt, — tudott írni és olvasni, — kérdezvén tőle, vajjon lakik-e zsidó is ezekben a falvakban. Ha jól emlékszem, csak Bözödöt illetőleg kaptam igenlő választ, hogy Kereszturban találkozok négy-öt zsidó családdal, már régebben tudtam. Szegény, de jó hajlamú lakosság van e vidéken. Nemzetiségre és vallásra nézve igen tarka-barka, van reformált, lutheránus, unitárius, katolika, ó-hitű, ürmény és zsidó vallás, magyar, székely és oláh, de még cigány sem hiányzik. Mindezen emberek azonban igen békésen élnek egymással, nem pörölnek, sem nem verekednek egymással, mindnyájan magyaroknak érzik magukat és mint ilyenek dolgoznak, tűrnek, örülnek — kár, hogy ez ritkán történik — és testvérekként szeretik és tisztelik egymást. Bárha mindenütt ily viszony uralkodik a különböző származású és vallású lakosok között és bárha az állam többet költhetne e szegény, de jó indulatú és képes emberek állásának javítására.

Fédkilenczkor értem Bözöd-Újfalura. Nem levén semmi ismerősöm, arra kértem a kocsist, hogy a sakterhez vigyen, a mi meg is történt. Azonnal megvallom, hogy ez nem tett kedvező benyomást rám, szobájában nem találtam azon tisztaságot, melyet valamennyi Romániában lakó szegény hitsorsosomnál leltem, és midőn egy meglehetősen nagy, erős pálinkával telt poharat egy kortytyal ürített, elfordultam tőle és csak nagynehezen nézhettem ezentúl nyugodtan, gyanakodón ide és tova tévedező szeméibe. Ezen szokása és egész külseje azt mutatta nekem, hogy gácsországi származású emberrel van dolgom, a mit később ő maga is bevallott. Távol legyen tőlem, hogy az odavaló testvéreimet legkevésbé is gáncsoljam, sőt szeretem és tisztetem őket, ép úgy, mint többi hitsorsosomat és akármelyik felebarátomat, de nem szenvedhetem azokat, kik minden rossz tulajdonságaikkal ékeskednek, — a külső ember elhanyaglása, kapzsiság, vallási türelmetlenség, babonáság, stb., — a nélkül, hogy jó és tiszteletre méltó saját-ságaikat is mutatnák. A mi tán leginkább bosszantott, azon körülmény volt, hogy ezen sakter valódi *Am-hadreez*, kinél Biblián és imakönyvön kívül — mindkettő szakadt volt — más héber könyvet nem láttam. Azt mondtam magamban, ha ezen ember az újfalu prozeliták lekipásztora, szomorúnak kell lennie állásuknak. Fájdalom! bizony ilyen is valóságban. Mást vártam és reméltem, mint a mit itt tapasztaltam. Azt hittem, hogy

jól rendezett, czélszerűen vezetett községet fogok találni, melynek minden mellőzhetetlen szükségéről jól lesz gondoskodva, de csak romjait láttam egy községnek, mely mindannak hiányában van, a mit ilyenben a legszerényebb követeléseknek is keresni megszoktunk. *A Bözöd-Újfalu prozelita község állapota a lehető legszerencsétlenebb, legnyomoribb*, mely kimondhatatlan szomorító állapotot az egész magyar zsidóság szegyeurére válik. Szegény, hogy ezen hitsorsosaink gondját senki sem viseli, szegény, hogy azok érdekében, kik annyi küzdelem után, most vallhatják szabadon és akadály nélkül a zsidó vallást, senki nem hoz áldozatot, sajnálatos, hogy ezen derék és becsületes testvéreink támasz és bölcs vezérlet hiányában a végenyésznek vannak kitéve. Hogy ne higgye az olvasó, mintha túloztam, állítván, hogy ezen község jelenlegi állapota szegyenítő, leírom praezalt, a mit ott láttam, igyekezvén az élet után festeni. Csak azon megjegyzést bocsátom előre, hogy én Romániában élek, hol valamennyi község többé kevésbé rendezetlen állapotban van; rendezettség fölötti fogalmaim nem lehetnek tehát túlesigázottak, de ily hanyatlást és inséget zsidó községben eddigél sehol nem láttam.

Mindenekelőtt a tizenöt év előtt épült templomot néztem meg. Ez meglehetősen szép épület, melyben 67 férfitűlés van, míg a női karzatban 40 ülést számítottam. Mint értesültem, a templom szombaton és kivált ünnepnapon egészen tele van, mert minden községi tag, még a nők is, rendesen látogatják az isteni tiszteletet. Hétköznapon, újhoid és azon napok kivételével, melyekben valami tag szülőinek halálozási emlékét ünnepli, nincsen isteni szolgálat, a min nem kell csodálkozni, hisz a község tagjainak nagyobb része földmives, ki tavasszal és nyáron már virradatkor munkához lát. A templom, különösen belül, szépek mondható, de külseje már tatározást igényel, a melyet azonban a szegény község nem vihet véghez. Mindazáltal ezen egyház a község egyetlen intézete, mely örömmel töltötte el lelkem. De még ez sem felel még valóban céljának. Az előtt az imádság magyar nyelven folyt, igen természetes, ha meggondoljuk, hogy a szombatosok a héber nyelv tanulására nem találtak alkalmat. Főbbséges volna, a »Magyar-Zsidó Szemle« olvasóinak hosszasan magyarázni, hogy vallásunknak ezen eljárás ellen nincsen semmi kifogása. De a szombatosok mostani sakterja nem tud egy magyar szót sem, és így az egész isteni tisztelet, melyről, mint mondtam, a község nagyobb részének fogalma sincs, héber nyelven végeztetik. Azon szép és áhítatos énekek és imák, melyeket a »Magyar-Zsidó Szemle« közöl, rövid idő múlva feledékenységbe mennek, a szombatosok kárára fog történni, vallásosságuk, szilárd ragaszkodási hitükhöz apadni fog, úgy vettem észre, hogy lelkesedésük már mai

napis fogyni kezd. Ha nem esalódom, a hosszú küzdelmek kiapasztották a szombatosok erejét és ellenállását, az öregek lassanként elhalnak, ha nem jövőnk mind előbb a fiatalok segítségére, az egész szombatos község szétbomlik. Nagyon megsomorított azon hír, hogy tavál két prozelita család ismét a keresztény vallásra tért, míg a mai napig a faluban élő négy szombatos család semmi kedvet sem mutat, hogy hozzájuk csatlakozzék. Láttam, hogy mi oly büniös közönnyel viseltetünk ezen hitbajnokok iránt, mi is vezetné őket arra, hogy hozzájuk közeledjenek? Másik állana a dolog, ha a magyar zsidóság pártfogása alá venné e községet, ha őszinte érdekekkel viseltetnék jólété iránt.

A templom látogatása után a fürdőhöz vezettek, azaz a réginek romjaihoz, mert a mit én láttam, már nem érdemli meg a fürdő nevét, már régen nem is szolgál használatra, pedig, legalább úgy hallottam, 25 forinttal vissza lehetne állíthatni ezen mellőzhetlen szükségű intézetét a zsidó községnek. Csodálatos, hogy még ezen csekély összeget sem kaphatták a közelebb és távolabb fekvő izraelita hitközségektől.

Ezek után utnak indultam, hogy a Gabbait vagyis a község képviselőjét felkeressem. Ez Kovács Ábrahám Chajim, kit azonban ez alkalommal nem találtam henn; később megismerkedtem vele, midőn éppen halászáttal volt elfoglalva. Miután már előbb arról értesültem, hogy ő egy régi imakönyv birtokában van, nejét, ki néhány nappal előbb gyermekágyból fölkelte volt, arra kértem, hogy mutassa meg. Ezen imakönyv, kézirat és magyar nyelvben, a mennyire láttam, a mi ismert imáink szabad fordítása, noha nagyon régi, mégis könnyen olvasható. Végül közömbös jegyzéseket tartalmaz 1862., 1873. és 1874. évekből. Ugyanott nyomtatott imakönyvet is találtam, a héber szöveggel és magyar fordítással. Címe: עתירות ישראל vagy Izrael fohásza Fekete Hermántól, öregbített és megjobbított kiadás, Pozsony, 1846. Löwy Márcus tárában. A czimlapon, fönt, magyar betűkkel יְהוָה imát, lent אברהם nevet találtam. Én ekkor legelőször láttam a fordítást, de úgy tetszik nekem, hogy nagyon hibás. Sajtóhiba is sok van, így 106. lapon olvastam: Husvét, Püskös, Újév estején, épenott a ברוך ה' לעולם szavakkal kezdődő ima e fölríratl van ellátva: »Pénkekestvéli imádság folytatása.« Kár, hogy éppen ilyen imakönyv került a szombatosok kezébe, kik liturgiákkal nincsenek megbarátkozva és kiket még sajtóhiba is megteveszthet. Jó lenne, ha Deutsch Henrik, egykori felejtethetlen tanítóm, magyarra fordított imakönyve több példányban küldetnék oda.

Önnét a község jegyzőjéhez, Kovács Ábrahám Dánhoz mentem, ki varga és földmives, és ki hivatalát fizetés nélkül viseli. Nagyon örültem, midőn

észre vettem, hogy az anyakönyv jó rendben tartatik. A község első születési esete január 8. 1868-ban volt, mellette meg van jegyezve: 13. Sebat 5628. Ez hiba: Sebat helyett Tebeth-nek kell lennie. A gyermek, leány Eszter nevű, Kovács Ábrahám és Rebi szülők. A szülésznő Salos Mária volt. A második bejegyzés: Nagy Ábrahám fia született 1868. október 18., Tisri 30-dikán 5629. Itt is hibás a zsidó kelte, mert a 18. október 2. Chesvánnak felel meg. Ugy látszik, hogy a zsidó datum utólagosan iktattatott be. Mohol ezen funál Ábrahám Jakab volt. Eleinte évenként két-két születési eset volt, 1876. már 5. 1878. 13, 1879. csak 11. Ez évben augusztus hóig hat születést mutat az anyakönyv. A legutolsó születési eset 1885. július 18-án volt, a már említett Kovács Abr. Chajim és Mózes Anna fia. Az anya mellékesen legyn említve, zsidó származásán, míg az atya volt szombatos.

A község első halottnál nő volt, ki 1869. január 24. mult ki az életből: Sallós Golde. A zsidó költe itt is hibás, mert 10. Sebat 5629 helyett 12. Sebatnak kell lennie. Az említett évben mindössze 6 halálzási eset volt, 1870. csak 4, 1871-ben 5, 1872. csak egyetlen egy, 1873. már 2, 1874. megint 5, ép ugy 1876.; de 1875., 1882. és 1883. 8 eset, legtöbb halott 1879-ben volt, t. i. 9, 1880. csak 3; 1884. csak 2, míg 1881-ben 7, ez évben augusztus hóig 8 halott. Az első házasság 1869. január 15-én ünnepeltetett; Nagy József és Sallós Rezi között. Ugyanez esztendőben még 7 esketés volt. Az utolsó esketés, melyet az anyakönyvben találtam, Csukor Zámli és Ács Lina közt volt, 1883. november 27.

A zsidó lakosság számát tüzetesen nem ismerem. Csak annyit halottam, hogy a község mindössze 39 családot számlál, melyek közt 32 szombatos, a többi pedig zsidó származású. Iskolaköteles gyermek, fiú és leány, összesen 22 van, kik azonban, és ez a legsomorítóbb tény, *semmiféle oktatásban nem részesülnek*. Tavál még volt tanító, ki azonban a község szegénysége miatt elhagyta állását, néha fizetése egy esztendőre csak 100—120 frtra rúgott, — de azt sem bírják fizetni. Valamennyi községbeli tag e nagy hiányt sajnálja, de nincs módjuk iskolát szervezni és fenntartani, a jelen sakter a tanításra nem képes. Miután nyilvános, sem községi, sem állami iskola Újfalun nem létezik, az ottani zsidó ifjuság nem tanul sem hébert, sem magyart, sem írni, sem olvasni. Midőn e döbbenő tényt konstatáltam, pírulva jutottak eszembe azon roppant összegek és fáradozások, melyeket a katolikusok és protestánsok vallásuk kiterjesztése és megszülditása végett évenként missionáriusokra költenek és hoznak, és mi zsidók még száz forintot sem nélkülözhetünk évenként és így

pusztulásra ítélünk oly községet, melyet ha nem vallásosságból, de legalább *beesületérzéből* minden képen pártfogolni, óvni és támasztani kellene. Ismételtlen mondom, hogy attól tartok, miként a szombatosok községe el fog enyészni, hacsak nem teljesítjük iránta kötelességünket. Máshol, kevésbé toleráns népség közt, e katasztrófa már be is állott volna.

A község kimondhatatlan rossz állása annyira elszomorított, hogy a temetőt már látni sem akartam, annyival is kevésbé, mert hallottam, hogy ez is a többi községi intézethez hasonlóan elhagyott állapotban van: nincs neki semmi kerítése, sem kőfal, sem gyeplő, sem árok. Szerencsétlen testvéreim! az inség, melyet oly teli mértékben tűrtök, míg e földön éltök, még a temetőhöz is elkísér benneteket.

Érzélgősségtől mentnek vélem magam, mindazonáltal elkeseredett szívvél hagytam el Újfalut, és a minő jó kedvvel léptem a faluba, ép oly szomorúan távoztam belőle és elhatároztam magamat, hogy a mit láttam és tapasztaltam, a nagy közönség elé hozom. Reményem, hogy magyar hitsorsosim szánakozni fognak a szombatosok inséges állapotán és nem fogják tűrni, hogy községek föntre jussanak. E jámbor, Istenfélő, szerény, munkás és szorgalmuk daczára kimondhatatlan nélkülözésekkel küzdő testvéreink megérdemelnek mindenféle áldozatot és gondviselést. Nem tartom szükségesnek, hogy hosszasan fejtegetsem, miképen és mi módon kell szombatos hitsorsosainknak segítségét nyújtani, úgy hiszem, hogy elég, ha megmutattam, miben szenvednek hiányt és mit nélkülöznek. Még egyszer, irgalmazzatok, kedves hitsorsosim széles Magyarországon, a szombatosok szerencsétlenségén és elhagyatottságán!

Bukarest.

BECK MÓRICZ.

Tanügy.

A talmud-tóra.

A fővárosi talmud-tóra intézet újjászervezésének eszméjével nagy fontosságú felekezeti ügy került a budapesti hitközség kezdeményezésére folytán napirendre, s bár a kérdés inkább helyi érdekű, a mennyiben csupán azon egy intézetnél észlelt fogyatékok és hiányok adták meg az ügy megvitatására az első lökést, annak közérdekű volta már magában a tényben is nyilatkozik, hogy ez eszme megpendítésére mozgásba jött az ügyes tollak egész sora. Mintha csak feltámadására várakoztak volna a holt ígének: »a talmud-tóra mindenek felett, ott termettek mellette a felekezet

életbevágó érdekeinek éber őrei, jó szolgálataikat ajánlván fel az ígének, hogy testté váljék. Mert mi türes-tagadás benne, felekezetünk belügyei helyi-ely-közzel még szomorúbb képet nyújtanak, mint annak viszonyai. Tudják, mert érzik azok, a kiknek az őseiktől átszármazott vallás nem pusztá formaiság, melyet a születés rájuk szabott, hanem szent örökség, melyet ivadékaikra csorbitatlanul, átruházni emberi kötelességöknek ismerik, hogy »elvéssz a nép tudás hiányában«, látják és fájdalmasan tapasztalják, hogy a vallásos élet hanyatlásával lábra kap a legdurvább prózaiság, hogy az eszményiség iránti érzék hiánya eltompítja az elméket s épen az iránt, a mi ellentétlenséggel látta el felekezetiünket, sőt mi több s annál lesújtóbb, a vallásos irodalom terén mutatkozó járatlanság napjainkban virtusnak tartatik, melylyel kérkedni az ugynevezett »chic«-hez tartozik! S sorainkban nagy pusztításokat végbevivő e bajnak elejét kell venni hathatós ellenszerekkel gyorsan, haladéktalanul, mert nincs időnk vesztegetni való. Hangulatot kell csinálni a zsidó tudomány részére, közvéleményt kell teremteni a vallásos irodalom számára. Azért mi örömmel üdvözljük a budapesti hitközség előjáróságának e tárgyi kezdeményezését, melyről Jesájával el lehet mondani. »Egy szót ejtett ki Jákóbban és termékeny talajra esett Izráélben.« S ha nem is táplálunk oly vérmes reményeket, miszerint az ország minden előkelő hitközsége, mely ez idő szerint t-tóra intézet nélkül szűkölködik, Budapest példájára lelkesülni és hason-szervezeti iskolát fog nyitni, de annyit mégis remélhetünk, hogy az ország első hitközségének a héber tudományok emelése és terjesztése körül kifejtett ügybuzgósága buzditólag fog hatni a felekezeti tanügy vidéki barátaira, hogy a népiskolában és a középiskolai hitoktatásban a héber tantárgyoknak nagyobb szerepet juttassanak és számukra tágabb tért hódítsanak. S első eredménynek ez is elég.

A mi a Goldziher és Bacher által benyújtott tanterveket illeti, azok nagyjában csak annyiban térnek el egymástól, hogy míg amaz már jókora jártasságot tételez föl a belépő tanulónál, emez inkább a létező viszonyokat látszik induló pontul venni, különben nem érthetnők, hogy 10 éves tanulók számára hogyan lehetett a Semá és Semoné eszré első szakaszait tananyag gyanánt fölvenni, holott *ez* a tananyagot sok vidéki *felekezeti* népiskola másod osztályu növendékei már megemésztették, a mit pedig mind a két tantervben nélkülözünk, az az »Öt megillá« (a Goldziherében a IV. osztály számára elő van szabva Kóhéleth, míg Eszter könyve a II-ban, Jerem. siralmai a III-ban a magán szorgalomra bízatik) valamint, hogy a prófétai heti szakaszokat is szívesen láttuk volna elhelyezve a tantervben.

Hogy Goldziher a t.-t. czélfáról és feladatairól oly szépen és meggyőzőleg értekezvén, ragyogó tollát mi okból mártotta a tentatartó fenekéig, hogy a sötét folyadék teljesen előtűtte a proszemináriumot, azt főt. Hochmuthal magam sem bírom felfogni. Vagy a proszeminárium növendékéből csakugyan nem válhatnak »zsidó vallásunk *tudatos* híve és vallásos aspirációink lelkes előmozdítója»?! Hiszen az ő IV. osztályának második évfolyamából a szemináriumba csak egy lépés. Sőt többet mondunk, Goldziher t.-t.-ra némi toldalekkel ellátva a proszeminárium maga, s ép ebben látjuk emlékiratának egyik fényoldalát, oly viszonyok között, a hol azt alkalmazni lehet. Egyébiránt vajmi esekélynek tartanók egy nyolcz évi kúrsussal bíró t.-t. intézet didaktikai eredményét, ha még csak azután kellene a papi pályára készülő növendéknek a szeminárium kapuit döngetni, hogy oda nagy kegyesen beocsássák. Minden esetre csak előnyére válnék az illető intézetnek, ha növendégeit oly készültséggel bocsátaná el, hogy még pap is válhatnék belőle.

Ha attól nem kellene tartanunk, hogy a szónyegre hozott t.-t. ügy körül pülp fejlődik az ahhoz hozzá szóló rabbik között, mi a főt. Hochmuth által indítványozott és — a gouvernementalis befolyástól ctekinve — általunk is helyeselt *enquete* nézve nem igen volna jó előjelentéssel — egyet-mást megjegyeznénk főt. Perls Ármin pesszimizmusára nézve. De egy megjegyzést még is kockáztatunk. Mi Goldziher memorandumából nem olvashattuk ki azt a merev ellentétet egyháziak és világiak között, melynek keletkezési ideje a kereszténység első százada — valamint abbeli állítását, hogy a zsinagóga csak talmid-cháchámot és am-haáreczet ismer, sem írhatnók alá jó lelkiismerettel. Ismert a zsinagóga mindenha még egy harmadik osztályt is, melyhez a nép java része tartozott, s mely a közép helyet foglalja el a talmid-cháchám és am-haárecz közt, s ez a jód'á vagy a mébin, azaz az értelmes, tanult ember, s ezekre vetett ügyet nagyon helyesen a Goldziher-féle jeles memorandum. Hogy végre csak a zsidó gimnáziumban keresendő a panacea minden bajunk ellen, azt sem mernők állítani. Egy, még pedig égető bajunkon segíthetne minden esetre a zsidó gimnázium: elhelyezést nyerhetne ugyanis ott egynehány kitűnő középiskolai tanárunk, kiknek születési bizonyítványaik elzárják utjokat más felekezetek intézeteibe, de a héber tudomány maradna itt is — s e felett éber szemmel őrködik a középiskolai oktatásról szóló törvény — »Hágár szolgálója.«

Nagy-Becskerek.

KÜTFÖK.

A zsidó anyakönyvek rendezése.

47. sz.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministertől.

1924. éln. sz.

Valamennyi törvényhatóságnak.

Ö csász. és apost. kir. Felségének folyó év június hó 17-dik napján Bécsben kelt legfelsőbb elhatározásával nyert felhatalmazás alapján elrendelem: hogy az izraelita hitfelekezet anyakönyvei 1886. évi január hó 1-től kezdve, az általam jóváhagyott és kellő számú példányokban idezárt »Szabályrendelet« értelmében az ennek kiegészítő részét képező »Kimutatás«-ban feltüntetett anyakönyvi kerületek szerint az illető székhelyeken vezettetessenek.

Felhívom (ezímet), hogy a szabályrendelet 16. §-ában előírt intézkedéseket haladékl nélkül tegye meg, nemkülömben a 20. §-ban foglaltak iránt is megfelelő időben intézkedjék.

Oly anyakönyvi székhelyeken pedig, melyek területén jelenleg több izraelita hitközség áll fenn, az említett szabályrendelet 16. §-ának b) és c) pontjaiban előszabott eljárással megbízandó izraelita hitközség kijelölése (ezímed) hatásköréhez tartozik, és nem tesztek kifogást az ellen, hogy ez érdemben azon véleményes jelentéséhez képest járjon el, melyet a törvényhatóság a folyó évi június hó 23-án 1084. éln. sz. a. kelt rendeletem folytán elem terjesztett.

Budaapest, 1885. évi november hó 13-án.

Trefort s. k.

KLEIN MÓR.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek 1885. évi november havna 13-án 1924. évi. sz. a. kelt körrendeletével kibocsátott *szabályrendelete*

az izraelita anyakönyvek vezetése tárgyában.

A) Anyakönyvi kerületek.

1. §. Az izraelita anyakönyvek helyes kezelhetése s ellenőrizhetése céljából izraelita anyakönyvi kerületek alakíttatnak, melyek területükre a mellékelt kimutatás szerint állapíttatnak meg.

Az izraelita anyakönyvi kerületek székhelycibén avagy területükreihen szükségesnek mutatózó minden változás fölött, a törvényhatóság közigazgatási bizottságának előterjesztésére, a vallás- és közoktatási minister határoz.

B) Anyakönyvvezető minősége, választása s díjazása.

2. §. Az 1840: XXIX. t.-cz. 3. §-ában, és az 1863. évi november 2-án 15,940. sz. a. kelt udvari kancelláriai rendelvén 13. pontjában foglalt intézkedésekhez képest, anyakönyvvezetőül csakis rabbi vagy rabbihelyettes (vallásitanító) alkalmazható, megkívánatik azonban, hogy az illető teljeskorú, legalább négy közép- vagy polgári iskolai osztályt jó sikerrel végzett, és feddhetetlen előéletű magyar állampolgár legyen.

3. §. Az anyakönyvvezető s netáni segédszemélyzet választása, a fizetés és illetmények meghatározása, az anyakönyvi kerület közös költségeinek megállapítása s az egyes tagokra való kivetés, valamint egyáltalán az anyakönyvi kerülethez tartozó izraeliták közös tanácskozása azon külön szabályzat szerint történik, melyet az anyakönyvi kerület e tekintetben megállapít. Ezen külön szabályzat a vallás- és közoktatási m. kir. ministerhez három példányban bemutatandó.

Külön szabályzat nem léteben a következő határozatok bírnak érvénnyel:

a) Az anyakönyvi kerület székhelyén létező izraelita hitközség előjárósága — az anyakönyvvezetői állomás megüresése esetében haladéknélkül — egyébként pedig akkor, ha az anyakönyvvezetőség költségvetésében, avagy a költségeknek az egyes tagokra történő kivetésében bánni változás szükségé állana be, gyűlésre egybehívja mindazon izraelitákat, kik az anyakönyvi kerület közös költségeihez évenként legalább két forintot fizetnek. A meghívók — melyeknek a napirendet is kell tartalmazniok — a tagoknak legalább egy héttel a gyűlés előtt kézbesítendőek.

b) A gyűlésen az anyakönyvi kerület székhelyén létező izraelita hitközség elnöke — ennek akadályoztatása esetében valamely előjárósági tagja — elnököl, ez képviseli az anyakönyvi kerületet és hajtja végre a gyűlés határozatait. Jegyzőkönyvvezetőt, és a jegyzőkönyv hitelesítésére két tagot a jelenlevők sorából a gyűlés választ.

c) A gyűlés gondoskodik az anyakönyvvezetői állomás betöltéséről, választja az anyakönyvvezetőt, megállapítja annak fizetését és illetményeit, valamint a kerületnek netáni egyéb közös szükségletét, továbbá

kiveti az anyakönyvi kerület közös költségeit a kerületben lakó egyes izraelitákra az általuk viselt állami adó arányához képest.

d) A gyűlés csakis a tagokkal előzetesen közölt napirend tárgyai fölött határozhat. A határozatok, a választást érdeklők is — a jelenlevők számára való tekintet nélkül — általános szótöbbséggel hozhatók.

e) A gyűlésről jegyzőkönyv vezetendő, melyben a jelenlevők névszerint, és a tanácskozás tárgyai az ezek fölött hozott határozatokkal pontosan feljegyzendők. A jegyzőkönyvet az elnök, jegyző s két hitelesítő írják alá.

4. §. A hol egy izraelita hitközség önmagában képez anyakönyvi kerületet, ott az izraelita hitközség az anyakönyvvezetőt saját hatáskörében, alapszabályai értelmében választja, de a jelen szabályrendelet 5. §-a intézkedéseinek eleget tenni köteles.

5. §. A választás eredménye, a megválasztott anyakönyvvezető okmányainak csatolása mellett, a törvényhatóság közigazgatási bizottságának 15 nap alatt bemutatandó. Ha a közigazgatási bizottság a választás eredményét tudomásul nem veszi, a mi csak akkor történhetik meg, ha a megválasztott a 2. §-ban előírt kellékeknek meg nem felel, köteles az anyakönyvi kerület új választást megejteni, s ha ennek eredményét sem találja a közigazgatási bizottság kielégítőnek, a másodizbeni visszautasítás ellen az anyakönyvi kerületet képviselő elnök jogosítva van 15 nap alatt a vallás- és közoktatási m. kir. ministerhez felfolyamodni.

E felfolyamodás elmulasztása esetében, valamint akkor is, ha a vallás és közoktatási m. kir. minister a közigazgatási bizottság eljárását jóváhagyta, avagy ha a szabályszerű határidő alatt (8. §.) az anyakönyvi kerület anyakönyvvezetőt egyáltalán nem választ, és a mulasztás okait a közigazgatási bizottsághoz be nem jelenti: a közigazgatási bizottság gondoskodik az anyakönyvi kerület terhére anyakönyvvezetőről.

6. §. Az anyakönyvi kerület köteles az anyakönyvvezetőt kellőleg díjazni, és jogosítva van az anyakönyvek betekintésért, bejegyzésekért és kivonatok kiadásáért a következő díjakat a maga számára szedtetni, avagy azokat az anyakönyvvezetőnek illetményül átengedni:

1. minden bevezetésért legfeljebb	—	frt. 50 krt.
2. az anyakönyvnek betekintés véget való felmutatásáért, és pedig minden évfolyamért	—	» 30 »
több évfolyamért mindazáltal összesen legfeljebb	1	» — »
3. minden hiteles kivonattól a bélyegen kívül	1	» — »
ha a kivonat több bevezetésre vonatkozik, és a miatt több évfolyambeli anyakönyvet kell felkutatni, minden további évfolyam felkutatásáért	—	» 30 »
összesen mindazáltal legfeljebb	2	» — »

A díj le nem fizetése miatt azonban a bejelentett anyakönyvi eset bejegyzése meg nem tagadható.

Az anyakönyvvezetőnek a fizetést az anyakönyvi kerületet képviselő elnök szolgáltatja ki, ki fel van jogosítva az egyes tagokra kivetett

illetményeket, a fizetésben késedelmezőktől, közigazgatási végrehajtás útján beszédelni.

7. §. Az anyakönyvvezetők élethosszig választatnak, és hivatalukból csupán ismételt kötelességmulasztás, vallásellenes magaviselet, erkölcsi kihágás, vagy polgári büntény miatt mozdíthatók el a törvényhatósági közigazgatási bizottság, és — ennek határozata ellen történő felfolyamodás esetében — a vallás és közoktatási m. kir. minister határozata folytán.

A rabbihelyettes (vallástanító) azonban az általa vezetett anyakönyveket a rabbinak, ha ilyen alkalmaztatik, továbbvezetésre átadni tartozik.

8. §. A megüritült anyakönyvvezetői állomás legfőlebb fél év alatt betöltendő. Ezen idő alatt az anyakönyvek helyes vezetéseért a kerület — illetve a kerület székhelyén létező izr. hitközség — elnöke felelős.

C) Anyakönyvvezetők kötelessége.

9. §. Az anyakönyvvezetők kötelessége a jelen szabályrendelet 12. §-ában előírt rovatokkal ellátott anyakönyvekbe, minden bejelentett születési, házassági és halálzási esetet, mely az anyakönyvi kerületökben előfordul, pontosan és sorrend szerint, nem házagosan bevezetni; kötelesek a születési, esketési és elhalálozási éveket az anyakönyvbe nemcsak számokkal, hanem betűkkel is beírni; az elhalálozás évét, hónapját és napját, a halálozási anyakönyveken kívül, esetről-esetre a születési anyakönyv e czélra kijelölt rovatába is bevezetni; a törvényszabta módon engedélyezett névváltoztatásokat mind a születési, mind esetleg a házassági anyakönyvbe beírni; a 36 éves életkort még túl nem haladott és születési helyeiken kívül elhalt férfinembeli egyénekre vonatkozó halálozási anyakönyvi kivonatokat a születési helyek anyakönyvvezetőihez megküldeni.

Kötelességük a megállapított díjak befizetése mellett az anyakönyvek betekintését mindenkinek megengedni és egyesek kíváratára azokból hiteles kivonatokat adni; kötelesek ezenkívül az anyakönyvi kerület elnökének, a hatóságok és bíróságok kíváratára valamint egyeseknek igazolt szegénységük esetében, az anyakönyvek betekintését díjtalanul megengedni és a kivonatokat díjtalanul kiadni. A kivonatokat, nem mint eddig magánbizonyítvány alakjában, hanem az anyakönyv rovatai szerint, az ahhoz tartozó kiegészítések és helyesbítésekkel szóról-szóra hitelesen rendes kelettel és az anyakönyvvezető aláírásával és pecsétjével ellátva adandók ki. Az anyakönyvvezető pecsétjének szövege ezen szavakból: »Rabbiság, mint izraelita anyakönyvi hivatal« és azon hely nevéről áll, mely az anyakönyvi kerület székhelyét képezi.

Kötelesek továbbá az anyakönyvek egy évi másodlatát saját aláírásokkal hitelesítve a törvényeknek megfelelő alakban és házagatlanul, a következő év január 31-ig a törvényhatóságnak, megyékben a szolgabíró, városokban a polgármester útján elismerő végny mellett benyújtani.

Kötelesek be nem jelentett, de mégis tudomásukra jutott esetekről az illetékes hatóságnak (megyékben a szolgabíróhoz, városokban a polgármesterhez) jelentést tenni.

Általában kötelesek az anyakönyvek, valamint a népnevelés és a népesedési mozgalom tekintetében kívánt statisztikai adatok ügyében kiadott, vagy kiadandó, mindazon különleges kormányrendeleteket is pontosan teljesíteni, melyek ezen szabályokban részletesen elő nem soroltatnak.

Ezen kötelesek bármelyikének elmulasztói, minden egyes esetben 5—100 frtig terjedhető pénzbírsággal rovatnak meg.

10. §. Az 1863. évi november 2-án 15940. sz. a. kelt udvari kancelláriai rendelvény 12. pontja szerint »az összedások az egyik vagy másik jegyesfél anyaközsegbeli rabbija vagy vallástanítója által« csak akkor levén keresztyülvihető, »mintán a felek a megkívántató bizonyítványokkal magukat igazolták«, de ott egyuttal azon intézkedés is foglaltatván, hogy »a rabbi vagy vallástanító az összedást más községnak a rabbi-jára vagy vallástanítójára is bízhatja«: tilos ugyan bárkinek, bárhol jegyes feleket az illetékes anyakönyvező rabbi vagy rabbihelyettes (vallástanító) megbízása nélkül összedadni, kötelessége azonban az anyakönyvvezetőnek — mintán a jegyes felek bizonylatai általa rendben találtattak — hogy az esetben, ha a kerületben több rabbi, rabbihelyettes vagy rabbi funkciót végző vallástanító van alkalmazva, az esketési szertartás végzésével azon rabbit, rabbihelyettest vagy vallástanítót bízni meg, kit a jegyes felek kívánnak. Viszont kötelessége a megbízott rabbinak, rabbi helyettesnek vagy vallástanítónak, hogy az összedás megtörténtéről az anyakönyvvezetőt három nap alatt értesítse.

Az ezen szakasz határozatainak bármelyikét megszegő rabbi, rabbi-helyettes vagy vallástanító annyiszor amennyiszor 50—100 frtig terjedhető pénzbírsággal büntetendő.

D) Anyakönyvek.

11. §. Az anyakönyvek mindenütt az állam hivatalos nyelvén, vagy az illető politikai község jegyzőkönyvi nyelvén vezetendők.

12. §. A születési, házassági és halálozási esetek számára külön-külön kemény táblákba kötött anyakönyvek nyitandók, melyek a következő rovatokkal vannak ellátva:

I. A születési anyakönyv rovatai.

1. Folyó szám. 2. Az újszülött neve. 3. Születésének ideje: év, hó és nap. (A születési év minden lapon és az év megkezdésével csak egyszer is feljegyezhető.) 4. Az újszülött neme: férfi vagy nő. 5. Az újszülött származásának minősége: törvényes vagy törvénytelen. 6. Az atya neve, állása vagy foglalkozása és születésének helye. 7. Az anya családja egyéni állása vagy foglalkozása és születésének helye. 8. A szülők lakása és a gyermek születésének helye. 9. A baba neve. 10. Fiuknál a körülmélető neve és a körülmélető napja. 11. Leányoknál az elnevezés napja. 12. A koma neve, állása vagy foglalkozása és lakása. 13. Meghalt. 14. Jegyzet.

II. A házassági anyakönyv rovatai.

1. Folyó szám. 2. A vőlegény neve, állása vagy foglalkozása és születésének helye. 3. A vőlegény szülőinek neve, állása és lakása. 4. A vő-

gény lakása. 5. A vőlegény kora. 6. A vőlegény állapota: nőtlen, özvegy vagy elvált. 7. Az ara neve és születéshelye. 8. Az ara szüleinek neve, állása és lakhelye. 9. Az ara lakása. 10. Az ara kora. 11. Az ara állapota: hajadon, özvegy vagy elvált. 12. Hol és hányszor történt a kihirdetés. 13. Az esketés ideje: év, hó és nap. (Az év minden lapon és az év megkezdésével egyszer is írható.) 14. Az esketés helye. 15. A tanúk nevei. 16. A rabbi vagy helyettesének neve, ki az esketési szertartást végezte. 17. Jegyzet.

III. A halálzási anyakönyv rovatai.

1. Folyó szám. 2. A halottnak családi és egyéni neve. 3. Állása vagy foglalkozása. 4. Születési helye. 5. Neme: férfi vagy nő. 6. Állapota: nőtlen vagy hajadon, házas, özvegy. 7. Életkora: év, hó és nap. 8. Betegség és halálom a halotti képlet szerint. 9. A halálzás ideje: év, hó, nap és óra. (Az év minden lapon és az év megkezdésével egyszer is írható csupán.) 10. A haláleset helye, utca és házszám. 11. Temetési hely és idő. 12. A szülők neve, állása és foglalkozása (14 éven alóli gyermekeknel.) 13. Jegyzet.

Mielőtt ezen könyvek használatba vétetnek, zsinórral átfűzendők, a lapok pedig sorszámmal ellátandók; az átfűzött zsinór az anyakönyvi kerület elnökének hivatalos pecsétjével lepecsélendő.

Az anyakönyvek szekrényben vagy ládában zár alatt, lehetőleg tűzmentes épületben őriztessenek.

E) Magánfelek köteleessége.

18. §. Minden születési eset az anyakönyvvezetőknél — ha helyben laknak — 3 nap, egyébként pedig 8 nap alatt bejelentendő.

A bejelentésre kötelezettek: 1. A házasságban élő apa. 2. A születésnél jelenlévő bába, 3. orvos, 4. minden jelen volt személy, 5. az anya, ha erre már képes. A bejelentést eszközölni a sorrendben utóbb nevezett egyének csak akkor kötelesek, ha megelőző kötelezett nem létezik, vagy az a jelentéstételben akadályoztatik.

A házassági eseteket: 1. maguk a házassulók, 2. az, a ki a házassulókat összehadta, 3. a jelen volt tanúk; a halálesetet végre: 1. a családfő, 2. a jelen volt családtagok, ilyenek nem létben, 3. az, a kinek házában, lakásán a haláleset történt. 4. a chevra kadisa előljárósága, ha ezen egyet eszközölteti a temetést, az anyakönyvvezetőnek 48 óra alatt bejelenteni tartoznak. A bejelentési kötelezettség sorrendjét illetően a születésre nézve elmondottak irányadók.

Azon körülmény, hogy az anyakönyvvezető maga azon személy, ki előtt a házasság kötöttet, a megtörtént házasság bejelentése alól a házassulókat fel nem menti.

Mindezen bejelentéseket az izr. vagy magán kórházakban, siket-néma intézetekben, árvaházakban, ápolókban az igazgató tartozik teljesíteni.

Ezen bejelentéseknek a kiszabott határidők alatti teljesítését elmulasztók 5—50 frtj terjedő pénzbírsággal büntetendők.

F) A törvényhatóság jogai s kötelességei.

14. §. A törvényhatóságnak joga és kötelessége: a hatósága területén levő izraelita anyakönyvvezetéseket felett őrködni és felügyelni arra, hogy mulasztási és kihágási esetekben a bírság megállapítása és behajtása az arra kirendelt közegek által pontosan eszközöltessék; e célból a szolgabíráknak, illetőleg a kirendelt városi közegeknek kötelességükkel teszi, hogy az anyakönyvek vezetését minden évben megvizsgálják.

A törvényhatóság a közvetlen felügyelettel a járási szolgabíró vagy segédjét, városokban egy tisztviselőt bíz meg.

A közvetlen felügyelettel megbízott szolgabírók és városi közegek kötelesek az illető bíróságot azonnal értesíteni, mihielyt hivatalos eljárásuk alkalmával valamely büntetendő cselekmény nyomaira akadnak.

G) Eljárás.

15. §. A jelen szabályrendelet ellen elkövetett kihágások, a meny-nyiben súlyosabb beszámítás alá nem esnek, az 1880. évi XXXVIII. t.-cz. alapján 1880. augusztus 17-én 38,547. sz. a kibocsátott belügy-ministeri rendeletben megjelölt hatóságok illetékessége alá tartoznak.

Ugyanezen rendelet irányadó a pénzbüntetések behajtására és kezelésére nézve is azon változtatással, hogy az utasítás 12. §-a értelmében vezetendő nyilvántartási könyvek, naplók és számadási okmányok az ott meghatározott időben és előírt módzatok szerint a vallás- és közokt. ministerium számvevőségéhez küldendők be.

A behajtott pénzbüntetések az országos izraelita iskolalap javára fordíthatnak.

H) Átmeneti intézkedés.

16. §. Jelen szabályrendelet vétele után, a törvényhatóság részéről haladéok nélkül a következő intézkedések teendők:

a) Ha egy helység egyedül képez egy izraelita anyakönyvi kerületet, és ennek területén csak egy izraelita hitközség áll fenn, városban a polgármester, megyében pedig a szolgabíró a hitközség előljáróságát felhívja, hogy a rabbi, vagy rabbi helyettes (vallás-tanító) nevét és képzettségi fokát, ki 1886. évi január 1-től kezdve az anyakönyveket keblében vezetni fogja, záros határidő alatt hozzá jelentse be.

b) Ha azon helység területén, mely magában képez egy izraelita anyakönyvi kerületet, több izraelita hitközség áll fenn, a polgármester, illetőleg a szolgabíró azon hitközség előljáróságát, melyre az esetleg egyeztetendő anyakönyvek vezetését bízandónak tartja, felhívja, hogy az ott létező másik izraelita hitközség előljáróságával magát érintkezésbe téve, ezzel együtt az eddigi két külön anyakönyvvezetést egyesítésének módjait, valamint az egyesített anyakönyvek vezetőjét állapítsa meg, és az eredményt záros határidő alatt jelentse be.

A polgármestertől vagy a szolgabírótól megbízást nyert izraelita hitközség — az egyesítés meghiúsulása esetében — e körülményen kívül még bejelenteni köteles a rabbi vagy rabbihelyettes nevét és képzettségi fokát, ki anyakönyveit 1886 január 1-től kezdve vezetni fogja. A másik izraelita hitközség pedig, mely külön anyakönyvvezetést továbbra is fenntartani óhajtja, e szándékát — az egyesítési kísérlet meghiúsulásától számított 3 nap alatt — a polgármesterhez vagy a szolgabíróhoz írásban bejelenteni, s egyttal beigazolni tartozik: hogy anyakönyvvezetője a megkívánt képzettséggel bír, és a hitközség az anyakönyvvezetőt kellően díjazni képes; hogy továbbá oly intézkedéseket tett, melyeknél fogva egy és ugyanazon anyakönyvi esetnek az ugyanazon helyen létező mindkét rendbeli izraelita anyakönyvbe való bevezetése nem fog megtörténni.

c) Ott, hol több helység izraelita lakosai vannak egy anyakönyvi kerülethez beosztva — megyékben a szolgabíró, külön törvényhatósági joggal bíró, valamint megyei törvényhatóság alatt álló városokban pedig a polgármester — az anyakönyvi kerület székhelyén létező izraelita hitközség előjáróságának haladék nélkül meghagyja, hogy az anyakönyvi kerülethez tartozó izraelitákat — hitközségi vagy templomi előjárásaik után — a jelen szabályzat 3. §-ában foglalt tárgyak fölötti tanácskozás végett záros határidő alatt gyűlésre összehívja, s a tanácskozás napját az összehívással egyidejűleg hozzá bejelente. Az anyakönyvi kerület székhelyén netán létező több izraelita hitközség közül a gyűlés egybehívására azon izraelita hitközség előjárósága hívandó fel, melyet a törvényhatóság az anyakönyvi intézmény kezelésével megbízhatónak tart. Ha a hitközségi előjáróság a meghagyásnak eleget nem tesz, a gyűlés összehívását ennek költségére maga a szolgabíró, illetve a polgármester eszközli.

Ha az ily anyakönyvi kerület székhelyén létező két izraelita hitközség közül az, mely a kerületi gyűlés egybehívásával megbízva nem lett, az anyakönyvi kerülettel egészen elválva, kebelében lakó tagjai számára külön akarná könyveit vezetni, e szándékát a gyűlésen kifejezni s ezen fölül a gyűlés egybehívását elrendelő hatósághoz — a gyűléstől számított három nap alatt — írásban is bejelenteni tartozik. A hatósághoz intézett beadványban mindazon körülmények beigazolandók, melyek a b) pont alatt hasonló esetre előírva vannak.

17. §. Az előző §. c) pontja értelmében összehívott gyűlés, melyre az egybehívást elrendelő hatóság is egyik tagját kiküldeni tartozik, első sorban — jelen szabályrendelet 3. §-ához képest — külön szabályzatot készíthet, de köteles az iránt is határozni, hogy a kerületi anyakönyveket 1886 évi január 1-től kezdve — habár egyelőre ideiglenesen — ki vezesse.

Ha az anyakönyvi kerület székhelyén létező, s a gyűlést összehívó izraelita hitközség rabbija vagy rabbihelyettese megbízhatóságra nézve és egyéb tekintetben az anyakönyvi hivatal vezetésére képes; ezen rabbi vagy rabbihelyettes — ha eddig ő vezette hitközségében az anyakönyveket — a kerület anyakönyveinek vezetésével megbízandó akkor is, ha

nem bír a jelen szabályrendelet 2. §-ában követelt elméleti képzettséggel.

Ha gyűlést összehívó hitközségnél az anyakönyv vezetésével megbízható rabbi vagy rabbihelyettes alkalmazva nincsen, a gyűlés jelen szabályrendelet 8. §-a értelmében intézkedhetik.

A gyűlés vezetésére, határozási módjára s jegyzőkönyvére nézve jelen szabályrendelet 3. §-ának b), d) és e) pontjaiban foglaltak alkalmazandók azon eltéréssel, hogy a jegyzőkönyv két példányban állítandó ki, s a hatósági kiküldött által is aláírandó. A jegyzőkönyv egy példányát a hatósági kiküldött, a 18. §-ban előírt eljárás teljesíthetése céljából, átveszi.

18. §. Az izraelita hitközségek beadványai és a gyűlési jegyzőkönyvek azon hatóság (polgármester vagy szolgabíró) által, melyhez beérkeztek, a kirendelt anyakönyvvezetők megbízhatósága s képessége iránti véleményével együtt, a törvényhatósági közigazgatási bizottság elé terjesztendők.

19. §. A közigazgatási bizottság tudomásul veszi vagy kifogásolja a bejelentett anyakönyvvezetőket, határoz a hitközségnek a jelen szabályrendelet 16. §. b) és c) pontjai értelmében külön anyakönyvvezetés engedélyezése iránt előterjesztett kérelmei fölött és határozatait az érdekeltekkel közli.

A már alkalmazásban levő rabbik és rabbihelyettesek ellen elméleti képzettség hiánya miatt — ha különben megbízhatók és az anyakönyveket eddig is helyesen vezették — kifogás nem tétessék.

A közigazgatási bizottság határozatai ellen 15 nap alatt a vallás és közoktatási m. kir. ministerhez felfolyamodásnak van helye. Ha felfolyamodás be nem adatott, a közigazgatási bizottság tartozik az izraelita hitközségek beadványait és a gyűlési jegyzőkönyveket, az ezek alapján hozott határozataival együtt, mielőtt ezek jogerejűvé váltak, a vallás és közoktatási m. kir. ministerhez, tudomás végett, felterjeszteni.

20. §. Jelen szabályrendelet 1886. évi január 1-jén lép hatályba. Ezen naptól fogva az izraelita hitközségek szabad anyakönyvvezetési joga megszűnik, és csak a jelen szabályrendelettel megállapított anyakönyvi kerületek szerint, az ezek számára megjelölt székhelyeken, eszközölhető az anyakönyvvezetés. Mindaddig, míg a közigazgatási bizottság, illetve a vallás és közoktatási m. kir. miniszternek a 19. §. szerint hozandó határozatai mást nem rendelnek, az anyakönyvek a jelen szabályrendelet 16. és 17. §§-ához képest benmutatott hitközségi beadványok és gyűlési határozatok értelmében vezetendők.

A törvényhatóság utasíttatik, hogy a jelen szabályrendelet életbe lépté után azonnal rendelje el az ennek hatálybalépté előtt vezetett anyakönyvek összeírását, melyek ez alkalommal hivatalos berekesztési záradékkal ellátandók, és a kerületi anyakönyvvezetőknek átadandók, kik jogosítva s kötelezve vannak a berekesztett anyakönyvekből a szükségelt hiteles másolatokat kiszolgáltatni. A törvényhatóság gondoskodjék továbbá

arról is, hogy a területén lakó izraelitáknak tudomására jusson: hogy 1886. évi január 1-től kezdve anyakönyvi cseiteiket hol, mikor és minő következmények terhe alatt tartoznak bejelenteni.

21. §. Jelen szabályrendelet életbe lépésével minden az izraelita anyakönyvek vezetése tárgyában eddig kiadott rendelet hatálya megszűnik, a vallás és közoktatási m. kir. ministernek 1878. évi szept. 27-én 17619. sz. a. kelt rendeletével újból kihirdetett 1863. november 2-án 15940. sz. a. kelt udvari kanczelláriai rendelvény kivételével, melynek szabványait az anyakönyvvezetők szigorúan szem előtt tartani kötelesek. Fennmarad továbbá mindazon kormányrendeletek kötelező ereje, melyek az összes felekezetek anyakönyvvezetésére nézve ez ideig kiadottak, vagy jövőben kiadni fognak.

Budapest, 1885. november 13.

Trefort s. k.

49. sz.

Melléklet a vallás- és közoktatási ministernek 1885. évi november 13-án 1924. évi sz. a. kelt körrendeletével kibocsátott szabályrendeletéhez.

Az izraelita anyakönyvi kerületek székhelyeinek és területeinek kimutatása.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület székhelye	Megye vagy törvényhatósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi kerület fekszik	Azon városok, városrészek és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhellyel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
1	Budapest (Buda)	Budapest szab. kir. és főváros	A főváros I. és II. kerülete egészen, és a III. kerületből: Ujlak.
2	Budapest (Ó-Buda)	"	A főváros III. kerületéből: Ó-Buda
3	Budapest (Pest)	"	A főváros IV—X. kerületei.
4	Kecskemét	Kecskemét szab. kir. város	Kecskemét szab. kir. város.
5	Monor	Pest-Pilis-Solt-Kiskún megye	A pesti felső járásból: Écsér, Gomba, Gyömrő, Kispeszt, Maglód, Mende, Monor, Péteri, Tápió-Súly, Tápió-Sáp, Úri, Üllő és Vecsés községek.
6	Irsa	"	A pesti felső járásból: Alberti, Alsó-Nyáregyháza, Berczel, Felső-Nyáregyháza, Bénye, Pilis, Káva s Irsa községek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényhatósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi kerület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhellyel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
7	Alsó-Dabas	Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun megye	A pesti közép járás területén fekvő községek.
8	Ráczeke		A pesti alsó járásból: Áporka, Kis-Kun-Laczháza, Lőrő, Majosháza, Makád, Perog, Ráczeke, Sziget-Becse, Szigetszentmárton és Szigetujfalu községek.
9	Soroksár		A pesti alsó járásból: Csepel, Csep, Haraszt, Soroksár, Szigetszentmiklós, Taksány és Tököl községek.
10	Nagy-Tétény		A pilisi alsó járásból: Albertfalva, Buda-Örs, Budakesz, Promontor, Nagy-Tétény, Kis-Tétény és Török-Bálint községek.
11	Zsámbék		A pilisi alsó járásból: Bia, Jenő, Páty, Perbál, Telki, Tinnye, Torbágy, Tök és Zsámbék községek.
12	Szent-Endre		I. Szent-Endre rendezett tanácsú város. II. A pilisi felső járásból: Boglány, Pöcs-Megyer, Sziget-Monostor, Pilis-Szent-László, Tótfalu s Visegrád községek.
13	Vörösvár		A pilisi felső járásból: Boros-Jenő, Pilis-Csaba, Csobánka, Hidegkút, Kaláz, Nagy-Kovácsi, Békás-Megyer, Kis-Oroszi, Pomáz, Solymár, Pilis-Szántó, Szent-Iván, Pilis-Szenterkeszt, Üröm és Vörösvár községek.
14	Tass		A solti felső járásból: Dab, Dömsöd, Szalk-Szentmárton és Tass községek.
15	Dunavecse		A solti felső járásból: Apostag, Duna-Egyháza, Dunavecse és Solt községek.
16	Dunapataj		A solti felső járásból: Dunapataj, Kisharta s Ordas községek.
17	Kalocsa		A solti közép járás területén fekvő községek.
18	Kis-Körös		A solti alsó járás területén fekvő községek.
19	Kun-Szent-Miklós		A Kis-Kun-felső járásból: Kun-Stent-Miklós és Szabadzállás községek.
20	Izsák		A Kis-Kun-felső járásból: Fülöpszállás, Izsák, Jászkerékyháza s Páhi községek.
21	Kis-Kun-Felegháza		I. Kis-Kun-Felegháza rendezett tanácsú város. II. A Kis-Kun-alsó járás területén fekvő községek.
22	Nagy-Káta		A kecskeméti felső járás területén fekvő községek.
23	Tápió-Szele		A kecskeméti alsó járásból: Tápió-Györgye, Tápió-Szele, Ujszász és Békás községek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelyi bíró anyakönyvi kerületéhez tartoznak
24	Abony	Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun megye	A kecskeméti alsó járásból: Abony, Jász-Karajenő, Kocsér, Tószeg és Törtel községek.
25	Czegléd		Czegléd rendezett tanácsú város
26	Gödöllő		A váci alsó járásból: Csik-Tarcsa, Csömör, Ozinkota, Gödöllő, Isaszegh, Kerepes, Kis-Tarcsa, Mogyoród, Péczel, Rákos-Úsalya, Rákos-Keresztur és Szada községek.
27	Aszód		A váci alsó járásból: Aszód, Bag, Boldog, Dány, Domony, Hévíz, Hévizgyörk, Ikád, Kartal, Tura, Valkó, Vác-Szent-László, Verseg és Zsámbok községek.
28	Újpest		A váci felső járásból: Csomád, Dunakesz, Főth, Rákos-Palota s Újpest községek.
29	Tóth-Györk		A váci felső járásból: Acsa, Bottyán, Csóvár, Duka, Kis-Némedi, Kis-Szent-Miklós, Kisujfalu, Mácsa, Püspök-Hatvan, Rátót, Szilágy, Szód, Tót-Györk, Vác-Hartyán, Verecsygháza s Zsidó községek.
30	Halas		Kis-Kun-Halas rendezett tanácsú város
31	Nagy-Körös		Nagy Körös rendezett tanácsú város.
32	Vác		Vác rendezett tanácsú város.
33	Szabadka		Szabadka szab. kir. város.
34	Ujvidék	I. Ujvidék szab. kir. város II. Bács-Bodrog megye	I. Ujvidék szab. kir. város. II. Az ujvidéki járás területén fekvő községek. III. A titeli járás területén fekvő községek. IV. A zsabylai járásból: Zsabya, Gyurgyevó s Goszpodince községek.
35	Zombor	I. Zombor szab. kir. város II. Bács-Bodrog megye	I. Zombor szab. kir. város. II. A zombori járásból: Csonopla, Kerynya, Nemes-Militics, Ó-Szivác és Új-Szivác községek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelyi bíró anyakönyvi kerületéhez tartoznak
36	Baja	I. Baja tvh. felv. város II. Bács-Bodrog megye.	I. Baja törvényhatósági joggal felruházott város. II. A bajai járásból: Borsód, Baracska, Báthmonostor, Bikit, Csataalja, Dantova, Gara, Vaskut, Rigycza, Csávoly és Felső-Szent-Iván községek.
37	Bezdan	Bács-Bodrog megye	I. A bajai járásból: Beregh és Szántova községek. II. A zombori járásból: Bezdan, Gákova, Kolluth, Krusevlya és Sztanisits községek.
38	Apatin		Az apatini járás területén fekvő községek.
39	Almás		Az almási járásból: Almás, Bajmok, Katymár, Kunbaja, Madaras, Matheovits és Tataháza községek.
40	Jankovác		Az almási járásból: Jankovác, Kisszállás, Mélykut és Rém községek.
41	Parabuty		A hódási járás területén fekvő községek.
42	Német-Palánka		A palánkai járás területén fekvő községek.
43	Kula		A kulai járás területén fekvő községek.
44	Topolya		A topolyai járás területén fekvő községek.
45	Ó-Kanizsa		A zentai járásból: Ó-Kanizsa s Martonos községek.
46	Ada		A zentai járásból: Ada s Moholy községek.
47	Ó-Becse	Nógrád megye	Az ó-becsei járásból: Ó-Becse s Petrovosszéló községek.
48	Tisza-Földvár		I. Az ó-becsei járásból: Tisza-Földvár, Szenttamás és Túrja községek. II. A zsabylai járásból: Csurog és Nádaly községek.
49	Zenta		Zenta rendezett tanácsú város.
50	Balassa-Gyarmat		A balassa-gyarmati járás területén fekvő községek.
51	Rétság		A nógrádi járás területén fekvő községek.
52	Szécsény		A szécsényi járás területén fekvő községek.
53	Szirák		A sziráki járás területén fekvő községek.
54	Losonc		I. Losonc rend. tan. város. II. A losonci járás területén fekvő községek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhellyel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
55	Salgó-Tarján	Nógrád megye	A füleki járás területén fekvő községek,
56	Gács		A gácsi járás területén fekvő községek,
57	Selmecz- és Bélabánya	Selmecz- és Bélabánya sz. kir. város	Selmecz- és Bélabánya szabad király város.
58	Ipolság	Hontmegye	A Hontmegye törvényhatósága alatt álló városok és községek.
59	Léva		I. Léva rend. tan. város. II. A lévai járás területén fekvő köz- ségek.
60	Verebely		A verebelyi járás területén fekvő köz- ségek.
61	Bars-Szent Kereszt	Bars megye	I. Ujbánya szab. kir. mint rend. tanácsu város. II. A bars-szent-kereszt járás terüle- tén fekvő községek.
62	Oszlány		Az oszlányi járás területén fekvő köz- ségek.
63	Aranyos- Maróth		Az aranyos-maróthi járás területén fekvő községek.
64	Körmöcbánya		Körmöcbánya sz. kir. mint rend. ta- nácsu város. és az ezen város által köz- igazgatásilag ellátott: Konossó, János- hegy, Blaufuss, Vetternik, Lucska, Horna- vets és Sváb községek.
65	Breznóbánya	Zólyom megye	I. Breznóbánya sz. kir. — mint rend. tan. város. II. Libetbánya sz. kir. — mint rend. tan. város. III. A breznóbányai járás területén fekvő községek.
66	Besztercebá- nya		I. Besztercebánya sz. kir. mint rend. tan. város. II. A besztercebányai járás területén fekvő községek.
67	Zólyom		I. Zólyom szab. kir. mint rend. tan. város. II. A zólyomi járás területén fekvő köz- ségek.
68	Rózsahegy	Liptó megye	I. A rózsahegy járás területén fekvő községek. II. A teplai járásból: Tepla, Vilcsajama, Madoesán, Lucski, Turik, Három-Széles és Kelemenfalva községek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhellyel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
69	Liptó-Szent- Miklós	Liptó megye	I. A szent-miklósi járás területén fekvő községek. II. Az újvári járás területén fekvő köz- ségek. III. A teplai járás mindazon községei, melyek a rózsahegy járáshoz nem esat- oltattak.
70	Alsó-Kubin	Árva megye	Az alsó-kubini járás területén fekvő köz- ségek.
71	Turdosin		A vári járás területén fekvő községek.
72	Trsztena		A trsztenai járás területén fekvő köz- ségek.
73	Námesztő		A námesztői járás területén, fekvő köz- ségek.
74	Szucsán	Turóc megye	A szentmárton-blatniczai járásból: Kli- csén, Konszke, Krpellán, Lípócz, Nolesó, Podhrágy, Ratkó, Suttó, Szklabinia, Szklabinaváralja, Stjavniczka, Szucsán, és Turán községek.
75	Turóc-Szent- Márton		A szentmárton-blatniczai járás mind- azon községei, melyek a szucsáni izr. anyakönyvi kerülethez nem esatoltattak.
76	Tót-Próna		A mosóc-zníó-váraljai járás területén fekvő községek.
77	Csacza	Trencsén megye	A csaczai járás területén fekvő köz- ségek.
78	Kiszucza- Ujhely		A kiszucza-ujhelyi járás területén fekvő községek.
79	Rajecz		A zsolnai járásból: Babbó, Brezán, Facsó, Frivald, Gyuresina, Hvorki, Ja- senovce, Klacsán, Kunfalva, (Konszka) Kő-Poruba, Kutyerád, Ljelava, Ljetava, Lucska, Ovesárszko, Podhorje, Poluzsje, Rajecz, Rajeczfürdő, Suja, Sztranzscke, Szinna, Trnove, Turó-Tridvori, Visnyó, Zbinyó, Bittarova, Bitts-Lehota, Pleban- Lehota, Trsztena és Szönyog-Závada községek.
80	Várna		A zsolnai járásból: Bella, Krasznán, Liszicza, Moys-Lucska, Moys, Nedecz, Lucska-Nezbud, Sztrányavi, Sztrázsa, Sztracsnyó, Tepliska, Alsó-Tizsinya, Felső-Tizsinya, Tyerchova, Várna és Gbel- lan községek.
81	Zsolna		A zsolnai járásból: Bánfalva, Bittsi- cza, Roszina, Sztracsó, Závodje, Zsolna, Felső-Hricsó, Illove és Porubka községek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelyi bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
82	Nagy-Bittse	T r e n c s é n	A bittsei járásból: Benyő, Kis-Bittse, Nagy-Bittse, Hvoznic, Kollarovic, Miksófalu, Petricz, Psurnovic, Sztjányik és Sztjehó községek.
83	Kottesó		A bittsei járásból: Dhlepole, Hlinik, Kis-Kottesó, Nagy-Kottesó, Nemes-Kottesó, Viszoka-Makó, Markófalva, Oblázó, Rovne, Szvedernik és Zárjecs-Keblo községek.
84	Vág-Besztercze		A vág-besztercei járás területén fekvő községek.
85	Bollesó		A puchói járásból: Bohunicz, Bollesó, Borešic, Horócz, Kamencsán, Klucsó, Krivoklát-Liborecs, Dvorecz, Mikusócz, Nemsova, Pjehó, Podhrágy, Podváz, Pruska, Szavcsina, Szedmerócz, Felső-Szrnye, Tuchina, Duló-Ujfalu, Vászka, Szlávnicz, Vöröskő, Závada, Pominócz, Podhor és Zápechova községek.
86	Lúki		A puchói járásból: Dohnan, Dubkova, Hostina, Láaz, Lissza, Lúki, Mestecskó, Mostyistye, Vidrna, Zbora és Zárjecs községek.
87	Púchó		A puchói járásból: Thristye, Alsó-Breznic, Felső-Breznic, Horenicz, Hrabovka, Hvorka, Kvássó, Lednicz, Precsin-Lehota, Lehota-Váralja, Medne, Nimnicz, Puchó, Rovnye, Sztreszenicz, Veszka-Bezdedó, Zubák és Topos-Breznicz községek.
88	Illava		Az illavai járás területén fekvő községek.
89	Trencsén		I. Trencsén sz. k. mint rend. tan. város. II. A trencsényi járásból: Apátfalu, Apáti, Bella, Nagy-Bírócz, Biskupicz, Bobrovnik, Hamri, Kis-Kubra, Nagy-Kubra, Barát-Lehota, Nodzrkócz, Rozvadz, Szedlicsna, Szelecz, Szoblahó, Kis-Sztankócz, Nagy-Sztankócz és Turna községek.
90	Drjetoma		A trencsényi járásból: Adamócz, Kis-Bírócz, Nagy-Chocholna, Kis-Chocholna, Drjetoma, Hanzlikfalva, Hrabovka, Isztebnik, Ivanócz, Kochanócz, Kosztolna, Nemes-Ljeszkó, Melesicz, Orechó, Rubári, Szkala, Szkala-Ujfalu, Alsó-Szúcs, Felső-Szúcs, Ujezdó, Velesicz, Kis-Záblath, N.-Záblath, Zamarócz, Zárjecs, Zlatócz, Zsabinecz és Kis-Zsámbokrét községek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelyi bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
91	Bosácz	Trencsén megye	A trencsényi járásból: Bosácz, Bohuszlavicz, Csütörtök, Haluzicz, Morva-Ljeszkó, Nemes-Podhragy, Révfalu és Alsó-Szrnye községek.
92	Beczkó		A trencsényi járásból: Beczkó, Kalnicz, Alsó és Rozsony, Alsó-Kocsókócz, Felső-Kocsókócz, Kriyoszd-Bodovka, Rakolub, Vágujfalu és Vjeszka községek.
93	Baán		A baáni járás területén fekvő községek.
94	Ürmény		A nyitrai járásból: Ürmény, Berenes, Nagyfalva, Gergelyfalva, Lúki, Ivánka, Salgó, Czabaj, Osápor, Kis- és Nagy-Czetény, Vajk, Dicske és Nemes-Pan községek.
95	Nyitra	Nyitra megye	I. Nyitra rendezett tanácsú város. II. A nyitrai járás mindazon községei, melyek az ürményi izr. anyakönyvi kerülethez nem csatoltattak.
96	Érsekujvár		Érsekujvár rendezett tanácsú város.
97	Nagy-Surány		Az érsekujvári járás területén fekvő községek.
98	Sók-Szellőcze		A sellyei járásból: Magy.-Soók, Szellőcze, Farkasd és Negyed községek.
99	Vág-Vecse		A sellyei járás mindazon községei, melyek a sók-szellőczei izraelita anyakönyvi kerülethez nem csatoltattak.
100	Galgócz		A galgóczi járás területén fekvő községek.
101	Pöstyén		A pöstyényi járás területén fekvő községek.
102	Sasvár		A szenczi járásból: Sasvár, Strázsa, Csári, Szmolinszkó, Stepanó és Dojcs községek.
103	Verbócz		A szenczi járásból: Verbócz község.
104	Szobotist		A szenczi járásból: Szobotist, Császtókócz, B.-Váralja, Rohov és Rovenszkó községek.
105	Szenicz		A szenczi járás mindazon községei, melyek sem a sasvári, sem a verbóczyi, sem a szobotisti izraelita anyakönyvi kerülethez nem csatoltattak.
106	Szokolca		I. Szokolca szab. kir. mint rend. tan. város. II. A holicai járásból: Mokriháj és Vradist községek.
107	Holics		A holicai járás mindazon községei, melyek a szokolcai izraelita anyakönyvi kerülethez nem csatoltattak.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelylyel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
108	Brezova	Nyitra megye	A miavai járásból: Brezova, Bukóc és Podkilava községek.
109	Miava		A miavai járás mindazon községei, melyek a brezovai izraelita anyakönyvi kerülethez nem csatoltattak.
110	Verbő		A vágujhelyi járásból: Verbő, Krakova, Osztró, Sipkó, Sztrázsa és Trebete közs.
111	Vágujhely		A vágujhelyi járás mindazon községei, melyek a verbői izraelita anyakönyvi kerülethez beosztva nem lettek.
112	Nagy-Tapolcsány		A nagy-tapolcsányi járás területén fekvő községek.
113	Nyitra-Zsámbokrét	Pozsony sz. kir. város	A nyitra-zsámbokréti járás területén fekvő községek.
114	Privigye		A privigyei járás területén fekvő közs.
115	Pozsony		Pozsony szabad királyi város.
116	Stomfa		A pozsonyi járásból: Beszterce, Borostyánkő, Dévény, Dévény-Ujfalu, Hidegkút, Hochstetnő, Lamacs, Ligetfalu, Másti, Máriavölgy, Stomfa és Zohor községek.
117	Malaczkza		A hegyentúli járásból: Almás, Detrekőcsütörtök, Detrekőszentpéter, Detrekővár, alja, Dimburg, Gajar, Jakabfalu, Kiripolecz, Konyha, Láb, Lozornó, Magyarfalva, Malaczkza, Pernek, Rohrbach és Széleskút községek.
118	Szentjános	Pozsony megye	A hegyentúli járásból: Búrszentgyörgy, Búrszentmiklós, Búrszentpéter, Haszprunka, Kislévárd, Kukló, Laksárujfalu, Miklóstelek, Nagylévárd, Székelyfalu, Szentjános és Závod községek.
119	Nádas		A nagyszombati járásból: Alsódiós, Alsókorompa, Bikszárd, Binóc, Bogdanóc, Boleráz, Dejte, Felsődiós, Felsődombó, Felsőkorompa, Kátlócz, Klesován, Losonecz, Nadas, Nahács, Nestich, Selpicz és Szomolány községek.
120	Nagyszombat		I. Nagyszombat sz.k.mint rend.t. város. II. A nagyszombati járásból: Alsódombó, Alsólőcz, Bohunecz, Borova, Cziffer, Fehéregyház, Felsőőcz, Gerencsér, Gocz-nód, Halmes, Hosszúfalu, Istvánfalu, Jász-lőcz, Kisbresztován, Kosolna, Körtvélyes, Moderdorf, Nagybresztován, Omjutál, Págyerőcz, Páld, Pudmericz, Pusztapát, Rosindol, Spáczsa, Szilincs, Suha, Tótufalu, Vedród, Zavar és Zvoncsin községek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelylyel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
121	Szered	Pozsony megye	A nagyszombati járásból: Ábrahám, Álsőcsőpöny, Apaj, Farkashida, Felsőcsőpöny, Geszt, Keresztúr, Középsőpöny, Majtény, Nagysúr, Nemessúr, Szered, Valtasúr és Varrasúr községek. I. Modor szabad királyi mint rend. tan. város. II. A szemeczi járásból: Cseszte, Csukárd, Czajla, Dubova, Grinád, Kissenkvecz, Límabach, Nagysenkvecz, Neustift, Pila, Terting és Vistuk községek.
122	Modor		Bazin szabad királyi mint rend. tan. város.
123	Bazin		Szentgyörgy szabad királyi mint rend. tan. város.
124	Szentgyörgy		I. A pozsonyi járásból: Borsa, Cseklész, Dunaujfalva, Egyházfa, Főrév, Hegysúr, Horvátgurab, Iványi, Jánosaháza, Királyfa, Magyarbél, Nemetbél, Papfa, Papkör-mősd, Péntekszúr, Réce, Sáp, Torony, Prácsa, Zoncz. II. a szemeczi járásból: Báhom, Boldogfa, Csataj, Igrám, Kápolna, Nemetgu-rab, Réte, Sáró, Schweinsbach, Szemecz és Tótgurab községek.
125	Szemecz		I. Somorja rendezett tanácsú város. II. A felső csallóközi járásból: Alsócsölle, Bacsa, Búcsúháza, Csölősző, Csukárpaka, Dénesdi, Dobogaz, Előpatony, Felsőcsölle, Gútor, Keszölczés, Kispaka, Királyfia, Maczháza, Misér, Nagypaka, Nagyszarva, Püspöki, Sarosta, Szemet, Szúnyoghdi, Tárnok, Tejfalu, Tors, Uzzor, Vajka és Verekye községek.
126	Tejfalu	Pozsony megye	A felső csallóközi járásból: Alsóányok, Béke, Bélvata, Büstelek, Csákány, Csenke, Csütörtök, Eberhárd, Fél, Felsőányok, Gomba, Hideghét, Illésháza, Kisél, Kis-magyar, Madarász, Nagylég, Nagymagyar, Olgya, Pruck, Szász, Tankháza, Vajas-vata és Vök községek.
127	Nagy-Magyar		A felső csallóközi járásból: Jóká és Uj-helyjóká községek.
128	Jóká		

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósa(i) joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelyvel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
129	Dunaszerda- hely	P o z s o n y m e g y e	Az alsó csallóközi járásból: Baka, Be- kettfa, Benkepatony, Bögölypatony, Bős, Csécsénypatony, Cséfa, Cséntőfa, Dercsika, Diósgergepatony, Dunaszerdahely, Egy- házgelle, Egyház-Karcsa, Eperjes, Erdő- hátdamazér-Karcsa, Etre-Karcsa, Felbár, Gőnezől-Karcsa, Hodos, Királyfia-Karcsa, Kisbuda, Kisfalud, Kisluca, Kisudvar- nok, Kulcsárkarcsa, Lőgerpatony, Morócz- karcsa, Nádasd, Nagybony, Nagybadak, Nagybuda, Nagylúcs, Nagyudvarnok, Ógelle, Pinkekarcsa, Pósa, Szentmihály- fa, Sikabony, Siposmadékarcsa, Solymos- karcsa, Súly és Tökés községek.
130	Alistál		Az alsó csallóközi járásból: Albár, Alistál, Alsónyárad, Balázsa, Bögellő, Csenkeszfa, Felistál, Felsőnyárad, Hegy- beneóte, Kürt, Lidértejed, Mad, Nyék, Ollétejed, Padány, Póda, Tőnye, Tőbő- réte, Vámosfal, Várkony és Vásárut köz- ségek.
131	Galánta		A galántai járás területén fekvő köz- ségek.
132	Komárom	K o m á r o m m e g y e	I. Komárom szab. kir. város. II. A gesztesi járásból: Ó-Szőny és Új- Szőny községek. III. A csallóközi járásból: Aranyos, Ekel, Gáta, Kamocsa, Keszegfalva, Kis- Kesz, Nagy-Kesz, Megyeres, Nemes- Ócsa, Szimő és Duna-Ujfalu községek.
133	Tata		I. A tatái járásban fekvő községek. II. A gesztesi járásból: Kócs, Bokod, Dad, Kömlőd, Szák, Szend, Mocsa és Csá- szár községek.
134	Ács		A gesztesi járásból: Ács, Bana, Nagy- Igmánd, Kis-Igmánd, Tárkány és Csep községek.
135	Kis-Bér		A gesztesi járásból: Aszár, Ete, Két- hely és Kisbér községek.
136	Nagy-Megyer		A csallóközi járásból: Nagy-Tany, Lak, Szilas, Tári, Szakállos, Bogyá, Alsó- és Felső-Gellér, Csicsó, Néma, Füss, Apáca- Szakálás, Ekecs, Izsap és Nagy-Megyer községek.
137	Csúz		Az udvardi járásból: Baromlak, Csehi, Fűr, Csúz, Jászfalu, Koltha, Kürth, Sze- mere és Udyard községek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósa(i) joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelyvel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
138	Ó-Gyalla	Komárom megye	Az udvardi járásból: Bagota, Bajcs, Ó-Gyalla, Új-Gyalla, Hetény, Inely, Iza, Kurtakesz, Madar, Marczellház, Martos, Naszvad, Perbete, Duna-Radvány és Szent-Péter községek.
139	Esztergom	Esztergom megye	I. Esztergom sz. k. mint rend. t. város. II. Az esztergomi járás területén fekvő községek. III. A párkányi járásból: Párkány köz- ség.
140	Bátorkeszi		A párkányi járásból: Barth, Bátorke- sz, Béla, Kis- és Nagy-Bény, Búcs, Ebed, Farnad, Gyiva, Karva, Kéménd, Kéty, Kiesind, Köbölkut, Köhidgyarmat, Kurál, Libád, Moes, Muzsla, Nana, Nagy-Ölved, Magyar- és Német-Szölgén, Kis-Ujtalu és Sárkány községek.
141	Mosony	Moson megye	A magyar-óvári járás területén fekvő községek.
142	Boldogasz- zony		A nezsideri járás területén fekvő köz- ségek.
143	Rajka		A rajkai járás területén fekvő köz- ségek.
144	Győr	Győr sz. k. v.	Győr szabad királyi város.
145	Győr-Sziget	Győr megye	A tősziget- és csillóközi járás területén fekvő községek.
146	Gyömörő		A sokoróalji járásból: Csanakfalu, Csa- nakhegy, Felpéc, Gyarmat, Gyömörő, Kajár, Kispéc, Ménő, Pátka, Szerecseny, Fényőfal és Tényőhegy községek.
147	Téth-Szentkut		A sokoróalji járásból: Csécsény, Csik- vánd, Gyirmóth, Kisbath, Kis-Móricz- hida, Koronczó, Mérges, Nagy-Móricz- hida, Ó-Malomsok, Rábaszentmihály, Rába- szentmiklós, Szemere, Téth-Szentkut és Újmalomsok községek.
148	Győr-Szent- Márton		A pusztai járás területén fekvő köz- ségek.
149	Sopron	Sopron sz. k. v.	Sopron szab. kir. város.
150	Kabold	Sopron megye	A soproni járásból: Czundra, Kabold, Kalchgruben, Felső-Péterfa és Veperd községek.
151	Lakompak		I. A soproni járásból: Doborján, Hará- csón, Lakfalva, Lakompak, Nyék és Ritzing községek. II. A pulyai járás területén fekvő köz- ségek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelylyel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
152	Német-Keresztur	Sopron megye	A soproni járásból: Ágfalva, Balf, Bánfalva, Boz, Kis- és Nagy-Osenk, Harka, Hasfalva, Hegykő, Hidegség, Homok, Kertes, Német-Keresztur, Klempa, Kopháza, Kövesd, Küllő, Lépesfalva, Lózs, Medgyes, Pereszteg, Alsó- és Felső-Péterfa, Pimnye, Rákos és Somfalva községek.
153	Nagy-Marton		A nagy-martoni járás területén fekvő községek.
154	Kis-Marton		I. Kis-Marton sz. kir. mint rend. tan. város. II. Ruszt sz. kir. mint rend. tan. város. III. A kis-martoni járás területén fekvő községek.
155	Csepreg		A csepregi járás területén fekvő községek.
156	Kapuvár		A kapuvári járás területén fekvő községek.
157	Csorna	Vas megye	A csornai járás területén fekvő községek.
158	Szombathely		I. Szombathely rend. tan. város. II. A szombathelyi járás területén fekvő községek.
159	Kőszeg		Kőszeg sz. k. mint rend. tanácsú város.
160	Rohoncz		A kőszegi járás területén fekvő községek.
161	Sárvár		A sárvári járás területén fekvő községek.
162	Kis-Czell		A kis-czelli járásból: Kis-Czell, Ostfi-Asszonyfa, Csöngye, Nemes-Dömölk, Magyar-Gencs, Kemenes-Hőgyész, Kecskéd, Kenyeri, Egyházas-Keszű, Vár-Keszű, Nemes-Magasi, Pór-Magasi, Merse, Alsó- és Felső-Mesteri, Kemenes-Mihályfa, Új-Mihályfa, Pápócza, Ság, Simonyi, Kemenes-Sömjén, Kemenes-Sz.-Márton, Szent-Miklósa, Kemenes-Szent-Péter, Szergény, Tokores, Belső-Vát és Vönöczk községek.
163	Jánosháza		I. A kis-czelli járásból: Bóba, Borgáta, Duka, Egyházas-Hetye, Izsákfa, Jánosháza, Kápolna, Karakó, Keléd, Felső-Nemes-Keresztur, Kocs, Kis- és Nagy-Köcsk, Pálfa és Kis-Somlyó községek. II. A vasvári járásból: Bögöte, Hosszúfalú és Hosszú-Pereszteg községek.
164	Vasvár		A vasvári járásból mindazon községek, melyek a jánosházi izr. anyakönyvi kerülethez nem csatoltattak.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelylyel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
165	Körmend	Vas megye	A körmenyi járás területén fekvő községek.
166	Muraszombat		A muraszombati járás területén fekvő községek.
167	Szent-Gott-hard		A szent-gotthardi járás területén fekvő községek.
168	Német-Ujvár		A német-ujvári járás területén fekvő községek.
169	Város-Szalona		A felső-eöri járás területén fekvő községek.
170	Balaton-Füred	Zala megye	A tapolczi járásból: Akali, Áracs, Aszófő, Csopak, Alsó- Felső- és Kis-Dörzse, Balaton-Füred, Kövesd, Lovas, Alsó- és Felső-Örs, Örvényes, Paloznak, Nagy- és Nemes-Pécsel, Balaton-Kis-Szöllös, Tihany, Udvari és Vaszoly községek.
171	Kapolcs		A tapolczi járásból: Monostor-Apáti, Ó-Budavár, Csicsó, Talián-Dörög, Hegyesd, Balaton-Henye, Kapos, Monoszló, Petend, Pula, Szent-Antal, Szent-Jakabfa, Tagyon és Vigánt községek.
172	Kövágó-Örs		A tapolczi járásból: Kövágó-Örs, Köveskál, Mindszentkál, Kékkút, Kis-Örs, Szentbékál, Szepezd és Zánka községek.
173	Tapolca		A tapolczi járásból: Kis-Apáti, Diszel, Balaton-Ederics, Gulács, Gyulakeszi, Haláp, Hegymagas, Lesence-István- és Némethfal, Raposka, Rendes, Salföld, Sáska, Szigliget, Tapoleza, Badacson-Tó, Tördenicz és Nemes-Vita községek.
174	Sümeg		A sümegi járásból: Bazsi, Csehi, Döbröcze, Mihályfa, Óhid, Prága, Sümeg, Szalapa és Kis-Vásárhely községek.
175	Csab-Rendek		A sümegi járásból: Bodorfa, Csab-Rendek, Dabroncz, Gödánfa, Galsa, Gyepű, Gyömörő, Hany, Hettyő, Hosztót, Kajánrőd, Káptalanfa, Medgyes, Megyer, Nyavallód, Nyírad, Rigács, Sárosd, Szegvár, Szőcs és Ukk községek.
176	Zala Szent-grót		A sümegi járásból: Alsó- és Felső-Aranynód, Batyk, Csátörd, Kis- és Nagy-Görbő, Sennye, Szentgrót, Tűszeszentpéter, Tekenye, Tűrje, Udvarnok, Végéd és Szöllös-Vindornya községek.
177	Keszthely		A keszthelyi járás területén fekvő községek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhellyel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
178	Nagy-Kanizsa	Z a l a m e g y e	I. Nagy-Kanizsa rend. tan. város. II. A nagy-kanizsai járás területén fekvő községek. III. A letenyei járás mindazon községei, melyek az alsó-lendvai izraelita anyakönyvi kerülethez beosztva nem lettek.
179	Pacsa		A pacasai járás területén fekvő községek. I. A zalaegerszegi járásból: Börönd, Budafa, Egyházas- és Ozman-Bükk, Csébi, Csöde, Hagyáros, Hábhágy, Fenekegy, Keménfa, Kis- és Nagy-Kutas, Zala-Lövő, Lukaifa, Zala-Mindszent, Salomvár, Zala-Szent-György, Pusztaszent-Péter és Zalapataka községek. II. Az alsó-lendvai járásból: Baksa, Barabás, Csesztreg, Czupp, Dobraföld, Kerka-Kalócza, Kebele, Kozmándomja, Kerkakutas, Márokföld, Kerka-Németfalu, Péntekfalu, Porszombat, Ramocsa, Alsó- és Felső-Szent-Erzsébet, Szent-Györgyvölgy és Kerkaujfalu községek.
180	Zala Lövő		I. A zalaegerszegi járás mindazon községei, melyek a zala-lövői izraelita anyakönyvi kerülethez nem csatoltattak. II. A novai járás mindazon községei, melyek az alsó-lendvai izraelita anyakönyvi kerülethez nem csatoltattak.
181	Zala-Egerszeg		Az alsó-lendvai járásból: Adriáncz, Bagonya, Bakónak, Bellatincz, Alsó- Közép- és Felső-Bisztricz, Bratoncz, Brezovicza, Cserencsöcz, Deklozsin, Dobronak, Filőcz, Gánicza, Gumelicza, Holticza, Zala-Íváncz, Izsákócz, Jakabfa, Lippa, Lippahőcz, Mellincz, Nemesnép, Kis- és Nagy-Palina, Renkőcz, Strelec, Szécsi-Szent-László, Turnischa, Tűskeker, Zorkóháza és Zsízseker községek.
182	Bellatincz		I. Az alsó-lendvai járásból mindazon községek, melyek sem a zala-lövői, sem a bellatinczi izraelita anyakönyvi kerülethez csatolva nem lettek. II. A novai járásból: Bárhely, Böröcz, Csömödér, Gosztola, Iklód, Kányavár, Lenti, Lenti-Szombat hely, Máhomfa, Múmor, Ortaháza, Kerka-Szentmihályfő és Kissziget községek.
183	Alsó-Lendva		

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhellyel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
183	Alsó-Lendva	Z a l a m e g y e	III. A letenyei járásból: Csehli, Kis-Csernecz, Csernyeföld, Dobri, Erdőhát, Kutiéj, Kis-Lakós, Lasztonya, Lovász, Marócz, Pincze, Rátka, Szécsi-Sziget, Alsó- és Felső-Szemenye, Szent-Adorján, Kerka-Szent-Király, Szent-Margita, Kerka-Szent-Miklós, Kerka-Teskánd, Tornaföld, Kerka-Tótfalu és Lendva-Ujfalu községek. I. A perlaki járás területén fekvő községek. II. A csáktornyai járás területén fekvő községek.
184	Csáktornya		I. Veszprém rend. tan. város. II. A veszprémi járásból: Almádi, Bánd, Csehbánya, Faisz, Hajmáskér, Herend, Kádárta, Litér, Márkó, Papkeszi, Rátót, Soly, Szentgál, Szent-István, Szabadja, Szent-Király, Vámos, Városlőd, Vilonya és Vörösbény községek. A veszprémi járásból: Magyar- és Német-Barnag, Kis- és Nagy-Hidegkut, Leányfalu, Menceshely, Úrkut, Nagy-Vázsony, Tót-Vázsony és Vöröstő községek.
185	Veszprém		I. A veszprémi járásból: Berhida, Kis-Kovácsi, Ősi, Öskü, Peremarton és Várpálota községek. II. A zirczi járás területén fekvő községek.
186	Nagy-Vázsony	V e s z p r é m m e g y e	I. Pápa rend. tan. város. II. A pápai járás területén fekvő községek.
187	Várpálota		A devecseri járásból: Ajka, Ajka-Rendek, Tócsok-Berénd, Bódé, Cséktűt, Gyepes, Halimba, Kis-Löd, Őcs, Padrag, Magyar- és Német-Polány és Tócsok községek.
188	Pápa		A devecseri járás mindazon községei, melyek az ajkai kerülethez csatolva nem lettek.
189	Ajka		Az enyingi járásból: Csajág, Balatonfő-Kajár, Kenese, Kűngös, Lepsény és Mező-Szent-György községek.
190	Devecser		Az enyingi járásból: Enying és Bozsok községek.
191	Balatonfő-Kajár		Az enyingi járásból: Siómaros, Fők-Szabadi és Siófok községek.
192	Enying		Az enyingi járásból: Szilas-Balás, Dég, Lajos- és Mező-Komárom községek.
193	Siófok		
194	Szilas-Balás		

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelyvel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
195	Székes- Fehérvár	I. Székes-Fe- hérvár város és II. Fehér me- gye	I. Székes-Fehérvár szab. kir. város. II. Asz.-fehérvári járásból: Aba, Csoór, Csősz, Falubattyán, Füle, Inota, Jenő, Keresztes, Kis-Keszi, Nagy-Láng, Moha, Nádasd-Ladány, Polgárdi, Soponya, Sza- badbattyán, Iszka-Szent-György, Szent- Mihály, Tács és Urhida községek.
196	Kápolnás- Nyék		A székes-fehérvári járásból: Gárdony, Kápolnás-Nyék és Velence községek.
197	Lovasberény		I. A székes-fehérvári járásból: Lovas- berény, Nadap, Pákozd-Pátka, Seregélyes, Sukoró és Zámoly községek. II. A moóri járásból: Csákvár és Koz- ma községek. III. A vaáli járásból: Acsa község.
198	Moór		A moóri járásból: Moór, Ondód, Ba- kony-Sárkány, Veleg, Bodajk, Söréd, Ba- linka, Isztimér, Guth-Tamási, Kuti, Csurgó, Magyar-Almás, Csókakő, Csákerény és Gánth községek.
199	Czecze		A sárbogárdi járásból: Alsó-Alap, Alsó-Szent-Iván, Czece, Igar, Pusztá-Eg- res, Sár-Egres és Vajta községek.
200	Sárbogárd		A sárbogárdi járásból: Herczegfalva, Káló, Nagy-Loók, Sárbogárd, Sárkeresztur, Sárosd, Szent-Ágota, Sár-Szent-Mik- lós és Szolnaggyház községek.
201	Bicske		A vaáli járásból: Alesuth, Bicske, Bod- mér, Boglár, Bóth, Csabdi, Doboz, Éttyek, Felsőuth, Mány, Szaár és Újbarok köz- ségek.
202	Kajászó-Szent Péter		A vaáli járásból: Baracska, Diósd, Gyuró- Kuldó, Martonvásár, Pázmánd, Söskút, Kajászó-Szent-Péter, Tabajd, Tárnok, Tordas, Vaál, Vereb és Pusztá-Zámor köz- ségek.
203	Duna-Pentele		Az adonyi járásból: Adony, Baracs, Du- napentele, Kis-Apostag, Kis-Perkáta, Nagy-Perkáta és Ráczalmás községek.
204	Ercsi		Az adonyi járásból: Batta, Ercsi, Érd, Iváncsa, Ráczkeresztur és Szabolcs köz- ségek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelyvel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
205	Kaposvár		I. Kaposvár rendezett tanácsú város. II. A kaposvári járásból: Tapolnár, Or- ezi, Kaposfüred, Taszár, Homok, Szent- Jakab, Mosdós, Baté, Kaposkeresztur, Nagyberki, Kisberki, Kereseliget, Szent- Balázs, Sántos, Cserónfa, Gyarmat, Haj- más, Kis-Keresztur, Töröcske, Simonfa, Zselicz-Szent-Pál, Zseliczkislak, Gálosfa, Bőzénfa, Szenna, Zseliczkisfalud, Szil- vás-Szent-Márton, Pattza, Hedrahely, Al- sóvisnye, Kadarkút, Hencse, Jákó, Bárd- szerászló, Szomajom, Szent-Benedek, Ka- posmérő, Kaposujlak, Juta, Hetes, Ma- gyaregres és Várda községek.
206	Nagy-Bajom		A kaposvári járásból: Nagy-Bajom, Csoknya, Bodrog, Csombárd, Kisasszond, Kiskorpád, Sárd és Vrácsik községek.
207	Marczali		A marczali járás területén fekvő köz- ségek.
208	Nagy-Atád		A nagy-atádi járás területén fekvő köz- ségek.
209	Szill		Az igáli járás területén fekvő községek.
210	Szigetvár		A szigetvári járás területén fekvő köz- ségek.
211	Lengyeltóti		A lengyeltóti járás területén fekvő köz- ségek.
212	Csurgó		A csurgói járás területén fekvő köz- ségek.
213	Tab		A tabi járásból: Tab, Zala, Torvaj, Bálványos, Kapoly, Pusztaszemes, Kereki, Köttse, Szőlád, Szárszó, Csepely, Teleki, Karád, Nágoos, Németegres, Zics és Kő- röshegy községek.
214	Ádánd		A tabi járásból: Ádánd, Bábony, Nagy- berény, Endréd, Faluhidvég, Városhidvég, Juth, Kilitte, Megyer, Nyilm, Ságrár, Som, Szabadhegy és Zamárdi községek.
215	Báttaszék		A központi járásból: Báttaszék, Batta, Alsó-Nyék, Pilis, Várdomb és Alsó-Nána községek.
216	Szegzárd		A központi járásból: Agárd, Decs, Harcz, Öcsény és Szegzárd községek.
217	Tolna		A központi járásból: Mós, Simonma- jor, Szedres és Tolna községek.
218	Bonyhád		A völgyégi járás területén fekvő köz- ségek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelyvel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
219	Duna-Földvár	T o l n a m e g y e	A duna-földvári járásból: Bölcse, Du- na-Földvár, Német-Kér és Madocsa köz- ségek.
220	Paks		A duna-földvári járásból: Bikács, Nagy- Dorogh, D.-Szent-György, Fadd, Gerjen, Gindicsalád, Györköny, Kis-Kajdaes, Nagy-Kajdaes, Kömlőd, Paks és Tápé köz- ségek.
221	Simontornya		A simontornyai járásból: Belecska, Miszla, Némédi, Pálfa, Simontornya, Kis- és Nagy-Székely, Sz.-Lőrincz és Uzd köz- ségek.
222	Gyöngy		A simontornyai járásból: Diós-Berény, Gyöngy, Hidegkut, Szárazd, Szakadát és Údvári községek.
223	Högyész		A simontornyai járásból: Csibrák, Dúsz, Högyész, Kalaznó, Kéty, Medina, Mucsi, Murga, Felső-Nána, Kis-Tornás és Var- sád községek.
224	Görbő-Pincze- hely		I. A simontornyai járásból: Görbő köz- ség. II. A dombovári járásból: Felső-Nyék, Tót-Keszi, Ozora, Pinczehely, Fürged, Nagy-Szokoly, Kánya, Tengőd, Felső- Iregh, Tót-Keér, Szemcse, Bedegh, Er- tény, Szántó, Kónyi, Tamási, Majsa, Re- guly és Paári községek.
225	Dombovár		A dombovári járásból: Ó- és Új-Dom- bovár, Döbrököz, Gyula-Jovánca, Ko- csola, Kurd, Lápató, Nak, Szakály, Szakes és Várong községek.
226	Pécs		I. Pécs szab. kir. város és II. Baranyam. I. Pécs szab. kir. város. II. A pécsi járás területén fekvő köz- ségek.
227	Dárda		A baranyavári járás területén fekvő községek.
228	Siklós		A siklósi járás területén fekvő köz- ségek.
229	Mágocs	B a r a n y a m e g y e	A hegyháti járás területén fekvő köz- ségek.
230	Mohács		A mohácsi járás területén fekvő köz- ségek.
231	Pécsvárad		A pécsvárad járás területén fekvő köz- ségek.
232	Sz.-Lőrincz		A szent-lőrinczi járás területén fekvő községek.
233	Árokszállás		Árokszállás rend. tan. város.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelyvel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
234	Jászberény	J á s z b e r é n y m e g y e	I. Jászberény rend. tan. város. II. A jászági felső járás területén fekvő községek.
235	Szolnok		I. Szolnok rend. tan. város. II. A jászági alsó járásból: Besseny- szög, Nagykőrű és Kőtelek községek.
236	Jáskisér		A jászági alsó járásból: Jászapáthi, Jáskisér, Jász-Ladány, Jász-Szent-And- rás és Tisza-Süly községek.
237	Karczag		I. Karczag rend. tan. város. II. Kunhegyes rend. tan. város.
238	Kisujszállás		I. Kisujszállás rend. tan. város. II. Turkeve rend. tan. város.
239	Madaras		III. A tiszai felső járásból: Kenderes község. A tiszai felső járásból: Madaras, Tisza- Szent-Imre, Tisza-Abád, Tisza-Szalók és Tisza-Derzs községek.
240	Dévaványa		A tiszai felső járásból: Dévaványa köz- ség.
241	Mezőtúr		Mezőtúr rend. tan. város.
242	Tisza-Beő		A tiszai közép járásból: Tisza-Beő, Ti- sza-Roff és Tisza-Bura községek.
243	Török-Szent- Miklós		A tiszai közép járásból: Török-Szent- Miklós, Szajol, Püspöki és Pegyvernek községek.
244	Tisza-Földvár	H e v e s m e g y e	I. Kun-Szt.-Márton rend. tan. város. II. A tiszai alsó járás területén fekvő községek.
245	Eger		I. Eger rend. tan. város. II. Az egri járásból: Felső-Tárkány, Szarvaskő, Felnémet, Szalók, Deménd, Kerecsend, Nagy-Tálya, Maklár, Füzes- Abony, Dormánd, Bessenyő és Mező-Tár- kány községek.
246	Verpelét		Az egri járásból: Verpelét, Szent-Má- ria, Felső-Nána, Véc, Fel-Debrő, Al-Deb- rő, Szóláth, Tófal, Kápolna, Kál és Kom- polt községek.
247	Gyöngyös		A gyöngyösi járás területén fekvő köz- ségek.
248	Hatvan		A hatvani járásból: Apcz, Csány, Beséd, Fancsal, Hatvan és Horth községek.
249	Pásztó		A hatvani járásból: Hasznos, Pásztó, Szent-Jakab, Szurdok-Püspöki és Tar községek.
250	Heves		A hevesi járás területén fekvő községek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelyi bíró anyakönyvi kerületéhez tartoznak
251	Tisza-Füred	Heves megye	A tiszafüredi járás területén fekvő köz- ségek.
252	Pétervásár		A pétervásári járás területén fekvő községek.
253	Miskolcz		Miskolcz rend. tan. város.
254	Diós-Győr		A miskolczy járásból: F.-Győr, Diós- Győr, A.-F.-Hámor, Ó-Huta, Új-Huta, Répáshuta és Gyertyánvölgy községek.
255	Csaba		A miskolczy járásból: Csaba, Göröm- bölly, Szirma, K.-Tokaj, Mályi, Bessenyő, Sz.-Bessenyő, Keresztúr, Ecseg, Bábonny, Arató, Pálfa, Vámos, Senye, Aranyos, Kis-Győr és Harsány községek.
256	Ónod	Borsod-Abaúj-Zemplén megye	A miskolczy járásból: Nyék, Ládúháza, Ónod, B.-Böcs, K.-Böcs, Sajó-Lád, Sajó- Petri, Alsó- és Felső-Zsolca községek.
257	Mező-Csáth		A mező-csáthi járás területén fekvő községek.
258	Mező-Kövesd		Az egri járásból: Szíhalom, Mező-Kö- vesd, Szemere, Eger-Farmos, Ivánka, Eger-Lövő, Négyes, Valk, Szent-István, Andornok, Kistálya, Ostoros, Novaj és Szomolya községek.
259	Felső-Ábrány		Az egri járásból: Alsó- és Felső-Áb- rány, Noszvaj, Bogács, Zsércz, Cserépfalu, Cserépváralja, Tard, Kács, T.-Daróc, M.-Kereszt, K.-Püspöki, Geszt, Sály és Vatta községek.
260	Sajó-Szent- Péter		A szentpéteri járásból: Kápolna, László- fala, Radistván, Parasznya, Varbó, Kon- dó és Alaeska községek.
261	Sajó-Kazincz	Borsod-Abaúj-Zemplén megye	A szentpétervári járásból: Apátfalva, Alsó- és Felső-Bárczika, Bánfalva, Bán- horváth, Berente, Dédes, Dubicsány, Gal- gócz, Ivánka, Mályinka, Monosbél, Nagy- Barca, Szent-Márton, Szilvás, Tardona, Tapolcsány, Vadna és Visnyó községek.
262	Bolyok		Az údi járás területén fekvő községek.
263	Szendről		A szendrei járás területén fekvő köz- ségek.
264	Rozsnyó		I. Rozsnyó rend. tan. város. II. Dobsina rend. tan. város. III. A rozsnyói járás területén fekvő községek.
265	Putnok		A tornallai járás területén fekvő köz- ségek.
266	Rimaszéc	Gömör megye	A rimaszécsi járás területén fekvő köz- ségek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelyi bíró anyakönyvi kerületéhez tartoznak
267	Tiszolcz	Gömör megye	A rimaszombati járásból: Fűrész, Ha- csava, Nyustya, Likér, Rimabréz és Tiszolcz községek.
268	Rimaszombat		I. Rimaszombat rend. tan. város. II. A rimaszombati járásban fekvő mindazon községek, melyek a tiszolczy izr. anyakönyvi kerületéhez nem csatol- tattak.
269	Jolsva		I. Jolsva rend. tan. város. II. Rőce rend. tan. város. III. A nagy-rőcei járás területén fekvő községek.
270	Kassa		I. Kassa szab. kir. város. II. A kassai járás területén fekvő köz- ségek.
271	Zsadány		A füzéri járás területén fekvő köz- ségek.
272	Abaúj-Zsántó	Abaúj-Torna megye	A gönczi járás területén fekvő köz- ségek.
273	Szepsi		A cserháti járás területén fekvő köz- ségek.
274	Szikszo		A szikszo-i járásból: Aszaló, Berencs, Beret, Csobád, Detek-Tenger, Orosz-Gad- na, Halmaj, Homrogd, Inánes, Jánosd, Alsó- és Felső-Kázmárk, Kis-Kiniza, Kupa, Léhi, Monaj, Nyesta, Onga, Rásony, Saáp, Selyeb, Alsó-Szend, Felső-Szend, Hernád-Szent-András, Szikszo, Szolnok, Tomor, Újlak, Szantuska, Alsó- és Felső- Vadász községek.
275	Hernád-Vécse		A szikszo-i járásból mindazon községek, melyek a szikszo-i izr. anyakönyvi terület- hez nem csatoltak.
276	Torna		A tornai járás területén fekvő köz- ségek.
277	Lőcse	Szepes megye	I. Lőcse szab. kir. mint rend. tanácsu város. II. A lőcsei járásból: Dyorecz, Kurim- ján, Lengvart és Ruszkinéz községek.
278	Szepes-Vár- alja		I. Szepes-Váralja rend. tan. város. II. Szepes-Olaszi rend. tan. város. III. Göllniczbánya szabad kir. mint ren- dezett tan. város. IV. A bányai járás területén fekvő köz- ségek. V. A lőcsei járásból azon községek, me- lyek a Lőcse székhellyel bíró anyaköny- vi kerületéhez nem csatoltak.

Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényhatósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi körület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhellyel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
279	Igló	I. Igló rend. tan. város. II. A hernád völgyi járás területén fekvő községek.
280	Késmárk	I. Késmárk szab. kir. mint rend. tan. város. II. Béla rend. tan. város. III. Leibicz rend. tan. város.
281	Hunfalu	A tátrai járásból: Ábrahámfalú, Durand, Farkasfalú, Forberg, Hradiszko, Hunfalu, Letköcz, Matheócz, Mällenbach, Nagy-Lomnicz, Ó-Leszna, Menhárd, Píköcz, Rókusz, Kis-Szalók, Sztráska, Vilkoz és Zsakócz községek.
282	Poprád	I. Poprád rend. tan. város. II. Szepesszombat rend. tan. város. III. A tátrai járásból mindazon községek, melyek a Hunfalu székhellyel bíró anyakönyvi kerülethez nem csatoltattak.
283	Lubló	I. Lubló rend. tan. város. II. Podolin rend. tan. város. III. Gnezdá rend. tan. város. IV. A poprádvölgyi járás területén fekvő községek.
284	Ó-Falu	A magurai járás területén fekvő községek.
285	Lemes	Az alsó-tarcai járás területén fekvő községek.
286	Kis-Szeben	I. Kis-Szeben sz. kir. mint rend. tan. város. II. A felső-tarcai járásból: Bodonlaka, Csipkés, Décsó, Dobó-Pétermező, Gombosfalú, Harcsar-Lueska, Hönigh-Milpor, Héthárs, Jakabvolya, Jakabfalú, Jakoris, Litinye, Kijó, Nyársardó, Olejnök, Orkuta, Óroszavolya, Péchujfalú, Ratvaj, Rencsisó, Roskovány, Som, Szentgyörgy, Tárkeő, Tolcsemes, Úsz-Peklén, Úsz-Salgó, Úszfalú és Vörösalma községek.
287	Berzevicze	A felső-tarcai járásból mindazon községek, melyek a kis-szebeni izr. anyakönyvi kerülethez nem csatoltattak.
288	Sebes-Kellemes	A síroakai járásból: Enyiczke, Alsó- és Felső-Sebes, Finta, Gergelylaka, Kellemes, Kis-Sáros, Megye, Nagy-Sáros, Német-Sóvár, Osztrópatak, Salgó, Sebes-Váralja, Sebe-Kellemes-Sóbánya, Sósujfalú, Szt.-Mihály, Terjékfalú, Tót-Sóvár és Zsebfalu községek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelyjel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
289	Sírcska	S a r o s p a t a k	A sírkői járásból mindazon községek, melyek a sebes-kellemesi ízr. anyakönyvi kerülethez nem csatoltattak.
290	Eperjes		Eperjes szab. kir. mint rend. tan. város.
291	Kurima		A tapolyi járásból: Benedikáz, Brezuka, Dubina, Herhej, Hankőcz, Hrabőcz, Hazslin, Kaproneza, Krucsó, Kurima, Kozsán, Kucsin, Kohány, Kerektrét, Lapos, Lászczó, Lipova, Margonya, Nyirjes, Orsőcz, Ortutó, Porubka, Polyakőcz, Radoma, Sesavnyik, Sapincecz, Stefutó, Sasova, Tapli-Németfalva, Válykőcz és Vargafalu községek.
292	Hanusfalva		A tapolyi járásból mindazon községek, melyek a kurimai ízr. anyakönyvi kerülethez nem csatoltattak.
293	Bártfa		I. Bártfa szab. kir. mint rend. tanácsu város. II. A szekcsői járás területén fekvő községek.
294	Zboró		A makoviczai járásból: Becheró, Czigla, Csarnó, Dubova, Jedlinka, Komlósa, Alsó- és Felső-Mirossó, Niklova, Ondarka, Alsó- és Felső-Polyánka, Regettó, Rosztoka, Smilná, Sztebnik, Sztebnik-hutta, Váradka és Zboró községek.
295	Szvidnik		A makoviczai járásból mindazon községek, melyek a zborói ízr. anyakönyvi kerülethez nem csatoltattak.
296	Tállya		A szerencsi járásból: Alsó-Golop, Felső-Golop, Mád, Monok, Rátka és Tállya községek.
297	Szerencs		A szerencsi járásból mindazon községek, melyek a tályjai anyakönyvi kerülethez beosztva nem lettek.
298	Bodrog-Keresztur		A tokaji járásból: Bodrog-Keresztur, Kisfalud, Szezilong és Tarczal községek.
299	Tokaj	Z e m p l é n m e g y e	Tokaj rend. tan. város.
300	Olasz-Liszka		A tokaji járásból: Erdő-Bénye, Olasz-Liszka, Sára és Vámos-Ujfalu községek.
301	Tolcsva		A tokaji járásból: Rodrog-Olaszi, Tolcsva és Orbonya-Zsadány községek.
302	Sárospatak		A sátoralja-ujhelyi járásból: Ardő, Makkor-Hotyka, Józsefalva, Károlyfalva, Sáros-Kis-Patak, Sáros-Nagy-Patak, Petráhó és Tranczonfalva községek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelylyel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
303	Sásoralja- Ujhely	Z e m p l é n m e g y e	A sátoralja-ujhelyi járásból mindazon községek, melyek a sárospataki izr. anya- könyvi kerülethez beosztva nem lettek.
304	Király- Helmeicz		A bodrogközi járás területén fekvő köz- ségek.
305	Töke- Terebes		A gálszécsi járásból: Cselej, Egres, Hardicsa, Isztáncs, Magyar-Izsép, Kazsu, Kelecsény, Szécs-Keresztur, Kozma, Mig- lész, Pelejte, Kis-Ruszká, Nagy-Ruszká, Töke-Terebes, Upor és Véce községek.
306	Gálszécs		A gálszécsi járásból mindazon közsé- gek, melyek a töke-terebesi izr. anya- könyvi kerülethez beosztva nem lettek.
307	Nagy-Mihály		A nagy-mihályi járás területén fekvő községek.
308	Varannó		A varannói járás területén fekvő köz- ségek.
309	Sztropkó		A sztropkói járás területén fekvő köz- ségek.
310	Homonna		A homonnai járás területén fekvő köz- ségek.
311	Szinna		A szinnai járás területén fekvő köz- ségek.
312	Ungvár		I. Ungvár rend. tan. város. II. Az ungvári járás területén fekvő községek.
313	Szobráncz	U n g m e g y e	A szobránczi járás területén fekvő köz- ségek.
314	Nagy-Kapos		A kaposi járás területén fekvő köz- ségek.
315	Nagy-Berezná		A bereznai járás területén fekvő köz- ségek.
316	Beregszász		I. Beregszász rend. tan. város. II. A tiszaháti járás területén fekvő községek.
317	Mező-Kászony		A kászonyi járás területén fekvő köz- ségek.
318	Munkács		I. Munkács rend. tan. város. II. A munkácsi járás területén fekvő községek.
319	Bilke		A felvidéki járás területén fekvő köz- ségek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelylyel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
320	Alsó-Vereczke	B e r e g m e g y e	A vereczkei járásból: Almamező, Kis- és Nagy-Ábránka, Beregócz, Bilasovicza, Felső- és Kis-Bisztra, Borszucsina, Bu- kócz, Drahusócz, Hlubokpatak, Felső-Hra- bonicza, Huklika, Izvor, Izvorhutta, Ja- lova, Kanova, Kicsorna, Kotelnicza, La- turka, Lázárpatak, Medvecsa, Miskorovi- cza, Paskócz, Perekeszna, Pereszirova, Pudpulócz, Nagy- és Kis-Rosztoka, Új- Rosztokai, Serbócz, Skotárszka, Szvaljva- ka, Talamás, Timsor, Tisova, Verhási, Alsó- és Felső-Vereczke, Verecső, Vo- lőcz, Zavadka, Zagyviszka, Zbun és Zede- vonya községek.
321	Szolyva	Ugoesa megye	A vereczkei járásból mindazon közsé- gek, melyek az alsó-vereczkei izr. anya- könyvi kerülethez beosztva nem lettek.
322	Nagy-Szöllös		A tiszáninneni járás területén fekvő községek.
323	Halmi		A tiszántúli járás területén fekvő köz- ségek.
324	Borsa		A visői járásból: Borsa, Borsabánya s Mojszén községek.
325	Felső-Visó	M á r m a r o s m e g y e	A visői járásból: Alsó-Visó, Közép- Visó, s Felső-Visó községek.
326	Petrova		A visői járásból: Leordina, Petrova, Ruszkirva, Ruszkova és Ruszpolyána köz- ségek.
327	Dragomérfa		Az izavölgyi járásból: Batiza, Drago- mérfa, Ivód, Konyha, Kis-Boeskö, Sajó, Sajópolyán, Szacsál és Felső-Szeliste községek.
328	Barczánfalu		Az izavölgyi járásból: Barczánfalu, Disznópatak, Glyód, Mikolapatak, Nán- falva, Rozálya, Szlatinka, Szurdok és Váncsfalu községek.
329	Máramaros- Sziget		I. Máramaros-Sziget rend. tan. város. II. A szigeti járás területén fekvő köz- ségek.
330	Körösmező		A tiszavölgyi járásból: Bogdán, Borkút, Rahó és Körösmező községek.
331	Nagy-Bocskó		A tiszavölgyi járásból: Alsó- és Felső- Róna, Kabolapoján, Karácsonfalva, Ka- szópaján, Kis-Lonka, Nagy-Boeskö, Ro- szuska, Rónaszék, Trebosa-Főjörpatak és Veresmart községek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Kegye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelyjel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
332	Técső	Máramaros megye	I. A faracsvízi járás területén fekvő községek. II. A técsői járás területén fekvő községek.
233	Huszt		A huszti járás területén fekvő községek.
334	Ökörmező		Az ökörmezői járás területén fekvő községek.
335	Szatmár-Németi	I. Szatmár-Németi szab. öir. város és II. Szatmár megye	I. Szatmár-Németi szab. kir. város. II. A szatmári járásból: Krassó, Lippó, Nagy- és Kis-Kolcs, Szamos-Köröd, D.-Apáti, Pettyán, Ömböd, Pálfalva, Amacz, Zsadány, Kak-Szt-Márton, Kaák, Udvari, Berend, Batiz, Batiz-Vasvári, Egri, Mikola, Száraz-Berek, Garbolcz, Méhtelek, Kis- és Nagy-Pesleke, Saár, Homok, Lázári, Daróc-Puszta, Zajta, Kis- és Nagy-Hodos, Kis- Nagy- és Bót-Palád és Magosliget községeik.
336	Aranyos-Megyes	Szabolcs megye	A szatmári járásból: Aranyos-Megyes, Berenceze, Patóháza, Görbed, Józsefháza, Sárköz, Sárköz-Újlak és Adorján községek.
337	Nagy-Károly		I. Nagy-Károly rend. tan. város. II. A nagy-károlyi járás területén fekvő községek.
338	Mátészalka		A mátészalkai járás területén fekvő községek.
339	Fehérgyarmat		A fehérgyarmati járás területén fekvő községek.
340	Erdőd		Az erdői járás területén fekvő községek.
341	Avas-Felsőfalu	Szabolcs megye	A szinerváraljai járásból: Bikszád, Bujánháza, Avas-Felsőfalu, Kányaháza, Komorzán, Lekenceze, Mózesfalu, Köszegremete, Ráksa, Tartolcz, Terep, Turvékony, Avas-Ujfalu, Avas-Ujváros, Vámfalu s Rőzsapallag községek.
342	Szinér-Váralja		A szinerváraljai járásból: Apa, Szamostelek, Sebespatak, Illoba, Veresmart, Remetemező, Barlafalu, Borhid, Válaszut, Mogyorós, Papbikó, O- és Új-Huta és Szinerváralja községek.
343	Nagybánya		I. Nagy-Bánya szab. kir. mint rend. tanácsú város. II: Felső-Bánya szab. kir. mint rend. tanácsú város. III. A nagybányai járás területén fekvő községek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Mege vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelyivel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
344	Nagy-Somkut	Szatmár megye	A nagy-somkuti járás területén fekvő községek.
345	Csenger		A csengeri járás területén fekvő községek.
346	Zsibó		A zsibói járás területén fekvő községek.
347	Szilágy-Cseh	Szilágy mege	A szilágy-csehi járás területén fekvő községek.
348	Szilágy-Somlyó		I. Szilágy-Somlyó rend. tan. város. II. A szilágy-somlyói járás területén fekvő községek.
349	Kraszna		A krasznai járás területén fekvő községek.
350	Alsó-Szopor		A tasnádi járásból: Ákos, Kraszna-Czégény, Nagy- és Kis-Derzsida, Giroknta, Kegye, Korond, Kraszna-Mihályfalva, Alsó- s Felső-Szopor, Újnómet és Zálnok községek.
351	Tasnád		A tasnádi járásból: Bajom, Balázsháza, Csán, Csekenye, Csög, Domszló, Ér-Girolt, Értatvan, Érkavás, Érkisfalva, Érkörös, Érmindszent, Érszentkirály, Érszodoró, Keszli, Kispaczal, Magyar-Csaholy, Nagy-Paczal, Oláh-Csaholy, Orbó, Paczalusa (Kraszna), Paczalusa (Szilágy), Peér, Pele, Pele-Szarvad, Szakácsi, Szodometer, Szilvás, Tasnád-Szarvad, Tasnád-Szántó és Usztató községek.
352	Zilah		I. Zilah rend. tan. város. II. A zilahi járás területén fekvő községek.
353	Kis-Várda		A kisvárdai járás területén fekvő községek.
354	Mándok		A tiszaí járás területén fekvő községek.
355	Tisza-Lök	Szabolcs mege	I. A dadai alsó járásból: Tisza-Lök, Tardos, Osobaj, Baj, Tisza-Ladány, Tisza-Dada, Takta-Kenéz és Pithrúgy községek. II. A dadai felső járásból: Tisza-Eszlár és Nagyatlan községek.
356	Büd-Szent-Mihály		A dadai alsó járásból: Szent-Mihály, Büd, Polgár és Tisza-Dob községek.
357	Berczel		A dadai felső járásból: Berczel, Paszab, Ibrány és Buj községek.
358	Ó-Vencsellő		A dadai felső járásból: Ó- és Új-Vencsellő, Gáva, Timár, Szabolcs, Balsa, Zalkod, Kenézlő, Viss és Rakamaz községek.

Az anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Magye vagy törvényhatósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi kerület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelyvel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
359	Kemecse	M a g y a r k ö z s é g s e g	A bogdányi járás területén fekvő községek.
360	Nyirbátor		A nyirbátori járásból: Nyirbátor, Lutos, Nyir-Bélték, Encsencs, Pilis, Piricse, Bogáth, Kis-Léta, Mária-Pócs, Gynlaj, Pócs-Petri, Magy, O-Fejértó, Levelek és Besenyőd községek.
361	Mada		A nyirbátori járásból: Mada, Nyir-Bakta, Jákó, Eör, Vaja, Lórántháza, Rohod és P.-Dobos községek.
362	Uj-Fejértó		A nagy-kállói járásból: Uj-Fejértó, Huvaj, Geszteréd, és Bököny községek.
363	Nagy-Kálló		A n.-kállói járásból: Nagy-Kálló, Kis-Kálló, Kálló-Semjén és Apagy községek.
364	Balkány		A nagy-kállói járásból: Balkány, Biri, Szakoly, Gelse, Szalmad és Mihálydi községek.
365	Nyir-Acsád		A nagy-kállói járásból: Acsád, Nyir-Adony, Buda-Ábrány és Szent-György-Ábrány községek.
366	Nyiregyháza		Nyiregyháza rend. tanácsú város.
367	Debreczen		I. Debreczen szab. kir. város. II. A balmaz-ujvárosi járásból: Alsó- és Felső-Józsa, Mike-Péres és Vámos-Péres községek.
368	Balmaz-Ujváros		A balmaz-ujvárosi járásból: Balmaz-Ujváros, Csege, és Egyek községek.
369	Böszörmény	M a g y a r k ö z s é g s e g	I. Böszörmény rend. tan. város. II. Hadház rend. tan. város. III. A balmaz-ujvárosi járásból: Tég-lás község.
370	Hajdu-Dorog		Hajdu-Dorog rend. tkn. város.
371	Hajdu-Nánás		Hajdu-Nánás rend. tan. város.
372	Szoboszló		I. Hajdu-Szoboszló rend. tan. város. II. A nádudvari járásból: Szováth község.
373	Nádudvar		A nádudvari járásból: Nádudvar és Kaba községek.
374	Püspök-Ladány		A nádudvari járásból: Püspök-Ladány, Földes és Tetétlen községek.
375	Nagy-Váradi		I. Nagyvárad szab. kir. város. II. A központi járás területén fekvő községek. III. A cseffai járásból: Veresgán-Kőrösszeg, Harsány, Ugra, Atyás, Rojt, Bakony és Oláh-Szentmiklós községek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelytől bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
376	Derecske		A derecskei járás területén fekvő községek.
377	Berettyó- Ujfalú		A berettyó-ujfalui járás területén fekvő községek.
378	Mező- Keresztes		A mező-keresztesi járás területén fekvő községek.
379	Nagy-Bajom		A tordai járás területén fekvő községek.
380	Szalárd		A szalárdi járás területén fekvő községek.
381	Ér-Mihály- falva		Az érmihályfalvai járás területén fekvő községek.
382	Székelyhid		A székelyhidi járás területén fekvő községek.
383	Margitta	B i r o	A margittai járásból: Margitta, Mónospetri, Vedres-Ábrány, Érfausika, Apáti-Keresztur, Albis, Bogvoszló, Kétz, Genyété, Felső-Ábrány, Terebes, Szunyogd, Déda, Dízser, Lükli, Kohány és Tóti községek.
384	Micske	m e n t	A margittai járásból: Micske, Terje, Alsó- és Felső-Derna, Sásstelek, Poklos-telek, Sárszeg, Hőke, Vámos, Láz, Királyi és Szent-Lázár községek.
385	Széplak	r e n t	A margittai járásból: Széplak, Bályok, Száldobágy, Almás, Bártfalva és Szőlőfaló községek.
386	Papfalva	B i r o	A margittai járásból: Papfalva, Almaszeg, Almaszeghuta, Bodonos, Cséhtelek, Bíztra-Ujfalú, Bozsaly, Várviz, Verzár, Kiszépes, Feketeerdő és Baromlak községek.
387	Élesd		Az élesdi járásból: Élesd, Solyomkö- Pestes, Tinód, Alsó- és Felső-Lugos, Kö- vesd, Örvénd, Mezőtelki, Czigányfalva, Serges, Vércsolog, Fanesika, Szurdok, Czézke, Kőalfja, Izópallaga, Pestére, Keszteg, Kalota, Esküllő, Szászfalva, Ri- kosd, Krajuikfalva, Gálosháza, Dubri- csony, Magyar- és Oláh-Kákucs, Ürgeteg, Tötös, Össi, Gégyény és Lok községek.
388	Nagy-Báród		Az élesdi járásból: Nagy-Báród, Ber- nye, Korniczal, Fekete-Patak, Kis-Báród, Cséklye, Nagy-Patak, Kőrös-Toma, Rév, Vár-Senkolós, Birtyn, Brátka, Bánlaka, Dámos, Loró, Ponor, Remez, Feketeó, Bucus és Csarnóháza községek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhellyel) bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
389	Nagy- Szalonta	Bihar megye	I. A nagy-szalontai járásból: Nagy-Sza- lonta, Árpád, Erdőgyarak, Illye, Bajj, Madarász, Tulka és O-Homorog köz- ségek. II. A cséffai járásból: Zsadány, Mező- gyán, Geszt, Maroziháza, Cséffa, Inánd, Gyapjn, Bikács és Nyárszeg községek.
390	Sarkad		I. A nagy-szalontai járásból: Sarkad, Ant, Kőtegyán, Tamásda, s Méhkerék községek. II. A cséffai járásból: Okány és Sar- kad-Keresztúr községek.
391	Beél		A beéli járás területén fekvő községek.
392	Tenke		A tenkei járás területén fekvő községek.
393	Belényes	Békés megye	I. A belényesi járás területén fekvő községek. II. A vaskohi járás területén fekvő községek. III. A magyar-csékei járás területén fekvő községek.
394	Békés		A békési járásból: Békés község.
395	Mező-Berény		A békési járásból: Mező-Berény és Kő- rös-Tarcsa községek.
396	Békés-Csaba		A csabai járásban fekvő: Békés-Csaba s Ujkigyós községek.
397	Gyoma		A gyomai járásban fekvő: Gyoma s Endrőd községek.
398	Gyula		A gyulai járás területén fekvő közsé- gek.
399	Orosháza		Az orosházi járás területén fekvő köz- ségek.
400	Szarvas		A szarvasi járás területén fekvő köz- ségek.
401	Szeghalom		A szeghalmi járás területén fekvő köz- ségek.
402	Hódmező- Vásárhely	H.-M.-Vásár- hely tvh. f. v.	Hódmező-Vásárhely tvh. felruh. város.
403	Szeged	Szeged sz. k. város és Csongrád me- gye	I. Szeged szab. kir. város. II. A tiszáninneni járás területén fekvő községek. III. A csongrádi járásból: Kistelek köz- ség.
404	Szentes	Csongrád me- gye	I. Szentes rend. tan. város. II. A tiszántúli járás területén fekvő községek.
405	Csongrád		A csongrádi járásból: Csány, Csongrád, Felgyő és Felső-Pusztaszer községek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhellyel) bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
406	Makó	Csanád megye	I. Makó rend. tan. város. II. A központi járás területén fekvő köz- ségek. III. A nagylaki járás területén fekvő községek.
407	Battonya		I. A battonyai járás területén fekvő községek. II. A kovácsházi járás területén fekvő községek.
408	Arad		I. Arad sz. kir. város és II. Aradme- gye
409	Kurtics	Arad megye	I. Arad szab. kir. város. II. Az aradi járásból: Zsigmondház, Mikalaka, Fakert, Sz. Leányfalva, Zi- mándköz, Z.-Ujfalu, Glogovác és Uj-Pa- nád községek.
410	Radna		Az aradi járásból: Mácsa és Kurtics községek a hozzátartozó Al. Iratos és Pusztaszentpállal.
411	Simánd		I. Az aradi járásból: Csicsér, Mondor- lok, Szabadhely, Gyorok és Kurin köz- ségek. II. A radnai járás területén fekvő köz- ségek.
412	Buttyin		I. A kis-jenői járás területén fekvő köz- ségek. II. Az eleki járás területén fekvő közs. I. A borossebesi járás területén fekvő községek.
413	Borosjenő		II. A nagyhalmági járás területén fekvő községek. III. A ternovai járásból: Kujed és Hód- dos községek.
414	Uj-Szent-Anna		I. A ternovai járásból: Agris, Draucz, Dund, Aranyág, Tánecz, Felménecs, Ná- das, K.-Ménecs, Ternova, Kurtakér, Silin- gyia, Lugozó, Jarkos, Kavna és Dezső- háza községek.
415	Pécska		II. A borosjenői járás területén fekvő községek. A világosi járás területén fekvő köz- ségek.
416	Pancsova		A pécskai járás területén fekvő köz- ségek. I. Pancsova tvh. felr. város. II. Az alibunári járás területén fekvő községek. III. Az antalfalvi járás területén fekvő községek. IV. A pancsovai járás területén fekvő községek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági jogal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelyjel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
417	N.-Becserek	Torontál megye	I. Nagy-Becserek rend. tan. város. II. A nagy-becsereki járás területén fekvő községek. III. A módosi járás területén fekvő községek. IV. A bánlaki járás területén fekvő községek. V. A párdányi járás területén fekvő községek.
418	Török-Becse		A török-becsei járás területén fekvő községek.
419	Nagy-Kikinda		I. A nagy-kikindai járás területén fekvő községek. II. A zsembolyai járás területén fekvő községek. III. A cseneji járás területén fekvő községek.
420	N.-Szt-Miklós		I. A nagy-szentmiklósi járás területén fekvő községek. II. A perjamosi járás területén fekvő községek.
421	Török-Kanizsa		A török-kanizsai járás területén fekvő községek.
422	Temesvár	I. Temesvár sz. kir. város II. Temes- megye	I. Temesvár szab. kir. város. II. A központi járás területén fekvő községek. III. A rékasi járás területén fekvő köz- ségek. IV. A buzási járás területén fekvő községek. V. A csákvári járás területén fekvő községek. VI. A vingai járás területén fekvő köz- ségek és Vinga rend. tan. város.
423	Versecz	I. Versecz thj. felev. város és I. Temes- megye	I. Versecz thj. felev. város. II. A dettai járás területén fekvő közs. III. A verseczi járás területén fekvő községek.
424	Fehértemplom	Temes megye	I. Fehértemplom rend. tan. város. II. A fehértéplemi járás területén fekvő községek. III. A kubini járás területén fekvő köz- ségek.
425	Lippa		A lippai járás területén fekvő községek.
426	Uj-Arad		Az uj-aradi járás területén fekvő köz- ségek.
427	Facset	Krassó-Sző- rény megye	I. A marosi járás területén fekvő köz- ségek. II. A facseti járás terül. fekvő közs.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági jogal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelyjel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
428	Bálintz	Krassó-Szőrény megye	A bégai járás területén fekvő községek. I. A lugosi járás területén fekvő köz- ségek. II. A temesi járás területén fekvő köz- ségek. III. A resiczai járás területén fekvő községek. IV. A bogsáni járás területén fekvő községek.
429	Lugos		I. A krassovai járás területén fekvő községek. II. Az oraviczi járás területén fekvő községek. III. A jámi járás területén fekvő közs. IV. A moldovai járás területén fekvő községek.
430	Oravicza		I. Az orsovai járás területén fekvő köz- ségek. II. A bozovicsi járás területén fekvő községek.
431	Orsova		I. Karánsebes rend. tan. város. II. A teregovai járás területén fekvő községek. III. A karánsebesi járás területén fekvő községek.
432	Karánsebes		I. Az illyei járás területén fekvő közsék. II. A brádi járás területén fekvő közs. III. A körösbányai járás területén fekvő községek.
433	Maros-Illye	Hunyad megye	Az algyógyi járás területén fekvő köz- ségek.
434	Al-Gyógy		I. Szászváros rend. tan. város. II. A szászvárosi járás területén fekvő községek.
435	Szászváros		I. Vajda-Hunyad rend. tan. város. II. A vajda-hunyadi járás területén fekvő községek.
436	Vajda-Hunyad		I. Déva rend. tan. város. II. A dévai járás területén fekvő köz- ségek.
437	Déva		A petrosényi járás területén fekvő köz- ségek.
438	Petrosény		I. Hátszeg rend. tan. város. II. A puji járás területén fekvő köz- ségek. III. A hátszegi járás területén fekvő községek.
439	Hátszeg		

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelyvel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
440	N.-Szeben	Szebenmegye	A Szeben megye területén fekvő vá- rosok és községek.
441	Nagy-Enyed	A l s o-F e h é r v á r	I. Nagy-Enyed rend. tan. város. II. A nagy-enyedi járás területén fe- kvő községek. III. A maros-ujvári járás területén fekvő községek. IV. A balázsfalvi járás területén fekvő községek.
442	Gyula- Fehérvár		I. Gyula-Fehérvár szab. kir. mint rend. tan. város. II. Abrudbánya rend. tan. város. III. Vizakna rend. tan. város. IV. A verespataki járás területén fekvő községek. V. A magyar-igeni járás területén fekvő községek. VI. Az alvinczi járás területén fekvő községek. VII. A kis-enyed. járás terül. fekvő közs.
443	Torda		A Torda-Aranyos megye területén fekvő városok és községek.
444	Kolozsvár		I. Kolozsvár sz. kir. város és II. Kolozsmegye I. Kolozsvár sz. kir. város és II. Kolozsmegye
445	Bánffy- Hunyad	K o l o z s m e g y e	I. A kolozsvári járás területén fekvő községek. II. A nádasmenti járás területén fekvő községek. VI. A mocsai járás területén fekvő köz- ségek.
446	Teke		I. A bánffy-hunyadi járás területén fekvő községek. II. Az almási járás területén fekvő köz- ségek.
447	Deés		I. A tekei járás területén fekvő köz- ségek. II. A mező-örményesi járás területén fekvő községek.
448	Nagy-Ilonda		I. Deés rend. tan. város. II. A deési járás területén fekvő köz- ségek.
449	Csáki-Gorbó	S z o l n o k - D o b o k a m.	A nagy-ilondai járás területén fekvő községek.
450	Magyar-Lápos		A csáki-gorbói járás területén fekvő községek.
			A magyar-láposi járás területén fekvő községek.

Anyakönyvi kerület száma	Az anyakönyvi kerület központja	Megye vagy törvényha- tósági joggal bíró város, melynek területén az anyakönyvi ke- rület fekszik	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhelyvel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak
451	Bethlen	S z o l n o k - D o b o k a m e g y e	A bethleni járás területén fekvő közs. I. Szamosujvár sz. kir. mint r. t. város. II. Szék rend. tan. város. III. A szamosujvári járás területén fekvő községek. IV. A kékesi járás területén fekvő köz- ségek.
452	Szamosujvár		A naszodi járás területén fekvő közs. I. Besztercze rendezett tanácsú város. II. A besenyői járás területén fekvő községek. III. A jaádi járás területén fekvő közs. Az ó-rodnai járás területén fekvő közs.
453	Naszód		A Gsikmegye területén fekvő községek és Csik-Szereda rend. tan. város.
454	Besztercze	Besztercze- Naszód megye	I. Maros-Vásárhely szab. kir. város. II. A felső-marosi járás területén fekvő községek. III. Az alsó-marosi járás területén fekvő községek. IV. A nyárad-szeredai járás területén fekvő községek.
455	O-Rodna	C s i k m e g y e	I. Szász-Régen rend. tan. város. II. A régeni felső járás területén fekvő községek. III. A régeni alsó járás területén fekvő községek.
456	Gyergyó- Tölgyes		Az Udvarhelymegye területén fekvő köz- ségek és Székely-Udvarhely r. tan. város.
457	Maros- Vásárhely	N a g y - K ü k ü l l ő m e g y e	I. Segesvár rend. tan. város. II. A keresdi járás területén fekvő köz- ségek. III. A kőhalmi járás területén fekvő községek.
458	Szász-Régen		I. Medgyes rend. tan. város. II. A bolya-berethalmi járás területén fekvő községek. III. A szentágothai járás területén fekvő községek.
459	Bözöd-Ujfalu	K i s - K ü k ü l l ő m e g y e	A Kis-Küküllőmegye területén fekvő községek és Erzsébetváros szab. kir. mint rend. tan. város.
460	Segesvár		A Fogarasmegye területén fekvő köz- ségek.
461	Medgyes	B r a s s ó m e g y e	A Brassó megye területén fekvő közsé- gek és Brassó rend. tan. város.
462	Dicső-Szent- Márton		A Háromszék megye területén fekvő vá- rosok és községek.
463	Fogarás	H á r o m s z é k m e g y e	
464	Brassó		
465	Sepsi-Szent- György		

A törvényhatóságok betűsoros jegyzéke.

(A számok azon folyószámokat jelentik, melyek alatt a törvényhatóság területén fekvő izraelita anyakönyvi kerületek a fenti kimutatásban előfordulnak.)

I. Megyék.

Abauj-Torna megye	270—276	Máramaros megye	324—334
Alsó-Fehér	441, 442	Maros-Torda	457, 458
Arad	408—415	Moson	141—143
Árva	70—73	Nagy-Küküllő	460, 461
Bács-Bodrog	34—49	Nógrád	50—56
Baranya	226—232	Nyitra	94—114
Bars	59—64	Pest-Pilis-Solt-Kiskun m.	5—32
Békés	394—401	Pozsony megye	116—131
Bereg	316—321	Sáros	285—295
Besztercze-Naszód	453—455	Somogy	205—214
Bihar	375—393	Sopron	150—157
Borsod	253—263	Szabolcs	353—366
Brassó	464	Szatmár	335—345
Csanád	406, 407	Szeben	440
Csik	456	Szepes	277—284
Csongrád	403—405	Szilágys	346—352
Esztergom	139, 140	Szolnok-Doboka	447—452
Fejér	195—204	Temes	422—426
Fogarás	463	Tolna	215—225
Gömör és Kis-Hont megye	264—269	Torda-Aranyos	443
Győr megye	145—148	Torontál	417—421
Hajdu	367—374	Trencsén	77—93
Háromszék	465	Túróc	74—76
Heves	245—252	Udvarhely	459
Hont	58	Ugocsa	322, 323
Hunyad	433—439	Ung	312—315
Jász-Nagykun-Szolnok m.	238—244	Vas	158—169
Kis-Küküllő megye	462	Veszprém	185—194
Kolozs	444—446	Zala	170—184
Komárom	132—138	Zemplén	296—311
Krassó-Szörény	427—432	Zólyom	65—67
Liptó	68, 69		

II. Törvényhatósági városok.

Arad sz. k. v.	408	Pécs sz. k. v.	226
Baja tvhj. felr. város.	36	Pozsony sz. k. v.	115
Budapest sz. kir. főv.	1—3	Selmecz és Bélab. sz. k. v.	57
Debreczen sz. k. v.	367	Sopron sz. k. v.	149
Győr sz. k. v.	144	Szabadka sz. k. v.	33
H.-M.-Vásárhely thj. f. v.	402	Szatmár-Németi sz. k. v.	335
Kassa sz. k. v.	270	Szeged sz. k. v.	403
Kecskemét sz. k. v.	4	Székes-Fehérvár sz. k. v.	195
Kolozsvár sz. k. v.	444	Temesvár sz. k. v.	422
Komárom sz. k. v.	132	Újvidék sz. k. v.	34
Maros-Vásárhely sz. k. v.	457	Versce sz. tvhj. felr. v.	423
Nagyvárad thj. f. v.	375	Zombor sz. k. v.	36
Pancsova thj. f. v.	416		

50. sz.

A vallás és közoktatásügyi m. kir. ministernek 1878. évi 17,619. szám alatt valamennyi törvényhatóság közönségéhez intézett rendelete,

izraelita házastársak között némely rabbi által könnyelmű módon kereszteltetett elválások megakadályozása tárgyában.

Ismételve fordultak elő esetek, melyekből kitűnt, hogy izr. házastársak között némely rabbi könnyelmű módon idéznek elő és visznek keresztült elválásokat, melyek, ha az 1863. évi 87,414. sz. helytartótanácsi intézkedéssel közöltetett azon évi november 2-án 15,940. sz. a. kelt udvari kancelláriai rendelvény szabványainak nem felelnek meg, polgári törvényileg érvényeseknek nem tekintetnek ugyan, de azért az ily módon elválasztott házaspároknak egyházilag új házasságra lépését nem gátolják, a mi is a társadalom erkölcsi alapjának nem csekély megingatását vonja maga után. Ennek elejét veendő, szükségesnek tartom kijelenteni, hogy az idézett udvari kancelláriai szabályrendelet ma is érvényben áll; önként értetvén, hogy az abban megnevezett oly hatóságok helyett, melyek már nem léteznek, a helyökben fennálló (jelesül a m. k. helytartótanács helyett a vallás és közoktatásügyi, s esetleg az igazságügyministerium, a városi és megyei törvényszékek pedig a létező kir. törvényszékek vannak hivatva eljárni.

A szóban lévő, s az izraeliták házassági ügyeire nézve irányadó udvari kancelláriai szabályrendeletet hiteles másolatban oly felhívással küldöm meg a közönségnek, hogy a törvényhatóság területén levő azon izraelita hitközségek előjáróságának, a melyek sem a congressusi, sem az orthodox szabványok szerint rendezve nincsenek, tegye szigorú kötelességévé, mikép rabbiját e szabályrendeletben foglaltak szoros megtartására utasítsa, figyelemztetvén az illető rabbi a büntető törvénykönyv 252., 253., 256. és 257. §-aira is, melyek szigorú büntetéseket tartalmaznak azokra nézve, kiket lelkészi állásuk mellett a házasság kötése és felbontása körül gondatlanság, vagy épen vetség és büntény terhel.

Az orthodox, valamint a congressusi szabványok értelmében szervezkedett izr. hitközségekben alkalmazott rabbi e tekintetben a kellő utasítást az orth. közvetítő bizottság, illetőleg az orsz. izr. iroda útján nyerendik. Végül megjegyzem, hogy az idézett szabályrendelet 15. §-ában említett kihágásokra nézve, melyek közigazgatási útra tartoznak, első fokban a szolgabíró (vagy polgármester), második fokban az alispán van hivatva határozatot hozni; a felelbezés harmad fokban hozzám törtenhetvén. Kelt Budapesten, 1878. évi szeptember hó 27-én. A minister irt meghagyásából Tanárhi Gedeon s. k. államtitkár.

Másolat.

15940. udvari kancelláriai } szám
87414. helytartótanácsi }

Ó eszéki és Apostoli királyi Felsőlegye legkegyelmesebb Urunk nevében kegyesen tudatandó:

Hivatalos úton tett feljelentések alapján tapasztaltatván, hogy az országban lakó zsidóságnál a házasság kötése, elválasztatására s felbon-

tására nézve oly visszaélések és rendetlenségek harapództak el, melyek a társadalmi legfőbb érdekét kockáztatni képesek, nevezetesen pedig, hogy nem ritkán a házasságok az egyházi személyek teljes mellőzésével csupán polgári személyek közbenjöttével, titkon kötöttnek és ezen módon el is választatnak, a nélkül, hogy a házasságok vagy az azokból született gyermekek az anyakönyvekbe bevezettetnének. Ezen visszaélések elhatáritása tekintetéből ezennel kijelentetik, hogy a zsidóság Magyarországon a házassági jogra nézve magát a fennálló általános törvényekhez, különösen az anyakönyvek vezetésére nézve az 1827 évi 23. t. czikkhez és az 1840 évi 29. t. czikk 3. szakaszához szorosan tartani köteles, — a törvényhatóságoknak kötelessége lévén az említett törvényeknek az illetők általi pontos megtartására felügyelni. Tekintve azonban a zsidóságnak sajátos vallási viszonyait, a zsidó házasságok kötelessége, elváltatása és felbontására nézve az országban e tekintetbeni egyformaság behozatala céljából ideiglenesen a következők állapítottak meg. 1. A zsidóságnál a rokonságból származó házassági akadály, az oldalagos rokonok közt nem terjed tovább, mint a fivér és nővér közötti, továbbá nővér és ennek fi- vagy leánytestvérének fia, vagy unokája közötti házasságra; a sógorságból eredő házassági akadály pedig következő személyekre szoríttatik: a házasság feloldása után ugyanis nincs joga a férjnek neje fel- vagy lemenő ágbéli rokonával, sem neje nővérével, és a nő sincs jogosítva férjének fel- vagy lemenő ágoni rokonával, sem férjének fivérével, sem fi- vagy nővérének fiával vagy unokájával egybekelni. 2. A zsidó házasság kihirdetésének a zsinagógában, vagy közimáházban, a hol pedig ilyen nem létezik, a helybeli előjáróság által azon fő- s külön községnél, melybe egyik vagy másik eljegyzett fél be van kezelevezve, három egymásután következő szombat- vagy ünnepnapon a következő rendszabályok megtartásával kell történnie: 3. A kihirdetés a szándékolt házasságnak, mind a két jegyes vezető- és mellékeve, születés- és lakhelye elősorolásával, oly figyelmeztetés mellett közvételből áll, hogy mindenki, a ki a házasság ellen akadályt tud, azt föl- jelentse. A följelentést közvetlenül, vagy az egybekelést kihirdető rabbi útján, azon rabbinál kell megtenni, kit az összeadás illet. 4. A kihirdetésnek az illető egyházkör gyűlekezete előtt, és ha a házassulandók mind- egyike más körben lakik, mindkét egyházkör szokott egyház-gyűlekezete előtt kell történni. 5. Ha a jegyesek vagy azok közül egyik vagy másik azon egyház körében, melyben a házasság kötteni fog, hat hétig még nem lakik, a kihirdetésnek legutóbbi tartózkodásuk helyén is, hol az imént meghatározott időnél tovább laktak, meg kell történnie; vagy pedig a jegyes- sek tartoznak lakásukat azon a helyen, hol léteznek, hat hétig folytatni, hogy házasságuknak ottani kihirdetése elégséges legyen. 6. Ha a kihirdetés után hat hónap alatt a házasság meg nem kötöttik, a háromszori kihirdetést ismételní kell. 7. A kihirdetések alóli fölmentés Budapesten a nagy. kir. helytartótanácsot illeti, — más helyeken, a második és harmadik kihirdetéstől fölmentést fontos okoknál fogva a megye, illetőleg kerület vagy vidék kormányzója, sz. kir. városokban a város bírása engedélyezi. 8. A kihirdetés tekintetében fenforogó sürgős körülmények között, a nagy. kir. helytartótanács vagy a 7. §-ban érintett főbírók, sőt midőn valamely

bebizonyított közellevő halálveszély halasztást nem enged, a helybeli előjáróság is teljes fölmentést adhat; a jegyesek azonban tartoznak hittel letenni arra, hogy házasságukat gátol semmiféle akadály előttük tudva nincs. 9. Mind a háromszori kihirdetés alóli fölmentés, az említett hite- tétel mellett akkor is megadandó, ha oly két személy kíván összekelni, mely személyekre nézve már azelőtt is közönséges vélelem vala, hogy házassa- gban élnek, — ez esetben a fölmentést, a nagy kir. helytartótanács- tól, az illető rabbi, a felek nevének elhallgatásával, felettes politikai ható- ság útján kérheti. 10. A hatóságok kötelesek a kihirdetések alóli fölmenté- sek megadása alkalmával magoknak biztosságot szerezni az iránt, miszerint a 8. és 9. §-ban érintett eskü letétetett legyen-e, s ezen körülményt a fölmen- tésben felelősség terhe alatt megemlíteni, — ellenkező esetben, ezen hitki- vétel elmulasztása magában a fölmentést foganatlanná nem teszi, de a rabbi, ki a fölmentésben e részben előfordulható hiány mellett az összeadást foganatosítandó, szigorú büntetés alá vonandó. 11. Ha a házasság köte- sekről létezik valamely akadályra nézve adatik fölmentés, a házasságba való beleegyezést, a kihirdetés ismétlése nélkül, a rabbi és két meghítt tanú je- lenlétében újra ki kell jelenteni, és emez ünnepélyes cselekvényt, a házassa- gi könyvben feljegyezni. Ezen rendszabály megtartatván, a házasság úgy tekintendő, mintha eredetileg érvényesen kötöttet volna. 12. Az össze- adások az egyik vagy másik jegyes fél anyaközségbeli rabbija, vagy val- lástanító (vallásoktató) által, mintán a felek a megkívántató bizonyítvá- nyokkal magukat igazolták, két tanú jelenlétében kell véghezvitetni. A rabbi vagy vallástanító az összeadást más községnek rabbijára vagy val- lástanítójára is bízhatja. 13. Az összeadás megtörténtét a rendes illetékes rabbi vagy vallástanító köteles az országos nyelvek egyikén a házassági könyvben az e tekintetben általánosan előszabott módon bevezetni, a je- gyesek által előmutatott szükséges bizonyítványokat azon sorszámmal, mely alatt az összeadottak a házassági könyvbe bejegyeztettek, ellátni, és a házassági könyvhöz fűzni. 14. A törvényes rendszabályok megtartása nélkül kötött zsidó házasság érvénytelen. 15. Jegyesek, vagy rabbik és vallástanítók, kik az említett rendszabályok ellen cselekszenek, továbbá azok, kik rendes megbízás nélkül az összeadást véghezviszik, nevezet-esen azok, kik magukat, az előttük tudva levő törvényes házassági aka- dály elhallgatásával, összeadatják a nélkül, hogy ez alól fölmentést nyer- tek volna, kihágást követnek el, és 3—6 hónapig terjedő szigorú fogság- gal büntetendők. 16. Azon rabbik vagy vallástanítók, kik a házasság- könyveket nem a törvény rendelte szerint vezetik, arányos pénzbeli bün- tetéssel illetendők, hivataluktól elmozdítatandók, s arra örökre alkalmat- lanoknak nyilvánítandók. 17. Az asztal- és ágytöli elváltatásnál a zsidó há- zastársakra nézve következő eljárás követendő: A házastársak kötelesek mindenekelőtt elváltási szándékukat, indokaikkal együtt, rabbijuk előtt ki- nyilatkoztatni. A rabbi kötelessége a házastársakat összekelésük alkalmá- val kölcsönösen tett ünnepélyes ígéretükre emlékeztetni, s az elváltás káros következményeit hathatósan szívükre kötni. Ezen előterjesztéseket három ízben külön kell ismételni. Mi ha fogmat nélkül maradna, a rabbi a felek- nek írott bizonyítványt tartozik adni arról, hogy a háromszori előterjesztés

tések ellenére is, elváltási kívánságuknál megmaradnak. 18. Ha mind a két fél az elválásba beleegyezik, kötelesek elváltási kérelmüket az előbbi szakaszban érintett bizonyítvány melléklékével, a megyékben és Kővár vidékén azon szolgabíró elébe, melynek járásában, Jász-Kun- és Hajdúkerületekben azon város bírójá elébe, melynek területén a férj lakik, szabad királyi és rendezett tanácsú városokban pedig a városi bíró elébe terjesztetni. Az említett bíróság őket személyes megjelenésre maga elébe idézendi, s ha előtte azt bizonyítják, hogy mind az elválás iránt, mind a vagyont és tartást érdeklő feltételekre nézve maguk között megegyeztek, a kért elválást minden további vizsgálat nélkül engedje meg, s azt a bírósági írományok között jegyezze föl. Ha gyermekek léteznek, a bíróság azokról a gondnokságra nézve fennálló általános rendszabályok szerint tartozik gondoskodni. 19. Kiskorú vagy gondviselés alatti házastárs magától is beleegyezhetik ugyan az elválásba, de a házastársak vagyona és a tartás, valamint a gyermekek ellátása iránti egyezséghez az illető törvényes képviselő és a gyámibíróság beleegyezése szükséges. 20. Ha az egyik fél az elválásba beleegyezni nem akar, s a másik félnek jogszertű okai vannak azt sürgetni, ezen esetben is megkívántatik a rabbi engedztelő előterjesztésének előre becsátása. Ha ezek sikertelenek, vagy a vádlott fél a rabbinál megjelenni vonakodik, akkór a kérelem, a rabbi tanusítványával és a szükséges bizonyítékokkal együtt, a megyei, kerületi vagy vidéki, sz. kir. és rendezett tanácsú városokban pedig a városi törvényszéknél nyújtandó be, mely az ügyet hivatalból megvizsgálja, s a felett ítéletet hozni tartozik. A bíró a veszélyezett félnek még az ítélet kimondása előtt is engedhet elkülönböztetést tiszteletes lakhelyet. 21. Ha a másik házastárs beleegyezése nélkül kért elválásnál perkérdések támadnak, melyek valamely további kötétt szerződésre a vagyonnak elkülönzésére, a gyermek tartására, vagy más követelésekre és ellenkövetelésekre vonatkoznak, a rendes bíró előre mindig tegyen kísérletet ezen perlekedéseknek egyezség általi megszüntetésére; ha pedig a felek egyezsége nem bírhatók, azokat rendes perutratásítsa, mely fölött az általános törvények szerint kell határozni, addig is pedig a nő és gyermekek részére az illendő tartást kiszabni. 22. Azon nyomós okok, melyeknél fogva az elválás ítélet által kimondathatik, követhető: ha a panaszolt fél valamely büntetettben marasztaltatott el; ha a panaszló házastársát gonoszul elhagyta, vagy rendetlen életet követett, mely által a panaszló házastárs vagyonának nevezetes része, vagy a család jó erkölcsé veszélyeztetik; továbbá az élet vagy egészség elleni veszélyes törekedések súlyos bántalmazások vagy személyek viszonyaihoz képest felette érzékeny ismételt keserítések, tartós és ragálylál fenyegető testi sérvek. 23. Elváltott házastársaknak szabadságában áll ismét egybekelni, de egyesüléseket a rendes bíróságnál be kell jelenteni. Ha a házastársak az ily összekelés után ismét el akarnak válni, ugyanazt kell megtartaniok, a mi az első elválásra nézve rendeltetett. 24. A zsidók között érvényesen kötött házasság, kölcsönös, szabad beleegyezésükkel, a férj által a nőnek adott elváltó-levél által felbontathatik; mindazonáltal tartoznak a házastársak végelválásuk tekintetéből, magukat legelőször a rabbi vagy vallásanfitónál jelenteni, ki a leghatározottabb előterjesztések

által igyekezzenek a kiegyezkedést eszközölni, s csak ha kísérlete sikertelen volna, adjon nekik írott bizonyítványt, hogy rábizott köteletségében eljár, de minden igyekezete mellett is a feleket szándékuktól ellássa nem bírhatta. 25. Ezen bizonyítvánnyal mind a két házastárs köteles a megyei, illetőleg kerületi vagy vidéki sz. kir. és rendezett tanácsú városokban pedig a városi törvényszéknél megjelenni. Ha ezen hatóság a körülményekből azt találja, hogy az ismét egybekeléshez még némi remény van, az elválást azonnal meg ne engedje, hanem a házastársakat egy vagy két hónapra visszautasítsa. Csak ha ez is sikertelen maradt, vagy ha mindjárt eleinte semmi remény sem volna az ismét egybekeléshez, engedje meg a törvényszék ítélet által, hogy a férj a nőnek az elváltó levelet átadja, és ha mindkét fél a bíróság előtt ismét kijelentette, hogy az elváltólevél szabad beleegyezéssel kiadására és átvételére magukat eltökéltették, tekintessék az elváltólevél jogérvényesnek s oldassék föl ez által a házasság. 26. Ha a nő házasságtörést követett el, és a tett bizonyíthatik, joga van a férjnek azt akarata ellen is válólével magát elbocsátani. A házasság végelválásására a nő ellen intézett kereset, a 25. szakaszban említett azon törvényszék előtt, melynek körében a házastársak rendes lakásukat tartják, indítandó, s egyéb peres ügyként tárgyalandó. 27. Zsidó házastársnak a keresztény vallásai áttérése által a házasság fel nem oldatik, de az ímént, a 24, 25, és 26, szakaszokban elősorolt okoknál fogva feloldathatik. E tekintetben a következő szabályok szolgálnak zsinórmetétkül: a) ha zsidó házastársak egyike a keresztény vallásra áttért, mind az elválás, mind pedig a házasság felbontása esetén, mindenk előtt az illetékes keresztény lelkész köteles a keresztény hitre áttért házastársnál a kiegyezkedést a fenn előirt módon megkísérteni, mely esetben szabadságában áll ezen kiegyezkedést a zsidó házastársnál is megkísérteni, ha ez utóbbi ez iránti felhívásának önként engedne. Ha ezen kísérlet sikertelen maradna, akkor az illetékes bíróság ezen kiegyezkedési kísérletet mindkét házastársnál ismétlendő és sikertelenség esetén a fenn előszabott mód szerint hivatalában eljárandó: b) ha mindkét zsidó házastárs a keresztény hitre tért, fenhagyatik nekik, házassági köteleiket az illető keresztény lelkész által szentesíttetni; c) a házasság felbontása esetén, ha a zsidó házastársak egyike keresztény hitre tért, az elváltólevél átadása és átvétele meghatalmazottak által is történhetik. Ezen esetben azonban keresztény hitre tért házasság, ha meghatalmazottat vallani akar, mindig zsidó egyént választani és ez iránti meghatalmazványát akként köteles kiállítani, hogy abban a keresztény vallás ellenére mi sem foglaltassék, egyébiránt pedig, a mennyiben ily esetben lehetséges, minden a zsidó vallási szakaszokban alapult netaláni lelkiismereti kételyei a zsidó házastársnak elháríttassanak, s így ennek se maradjon alapos oka a házasságot teljesen feloldottatni, nem tartania. Erről a megye kormányzója azon meghagyással értesíttetik, hogy a fenn elősorolt szabályokat a kormányzata alatt levő valamennyi közigazgatási és bírósági közegekkel szoros alkalmazkodás végett tudassa.

Kelt a birodalmi fővárosban Bécsben, Ausztriában november hó 2-án ezernyolczszázhatvanharmadik évben.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Schreiner Márton*. Adalékok a bibliai szöveg kiejtésének történetéhez. Budapest. — *Herzog Manó*. A biblia befolyása a magyar irodalomra a XVI. és XVII. században. Budapest. (Külön lenyomat a Magyar-Zsidó Szemléből). — *Klein Salamon* Trauerrede über Moses Montefiore. Zenta. — *Leindörfer David*. Der Prediger Salomon... (Emlébeszéd Salomon Gottholdra Hamburg. — *Salföld Zsigmond*. Dr. Salomon Herxheimer. Ein Lebensbild. Frankfurt a. M. — *Knopfler Sándor*, s.-a.-új helyi néptanító, több héber imák. Gyakorlati kézikönyv az imák fordításának gyors begyakorlására. 1. és 2. rész. Pozsony, 1886.

Egy hitszónoklat. Lapunk egy barátjától vettük a következő érdekes közleményt, melynek térlény miatt csak most keríthettük sorját. Adjuk az egészet szóról-szóra.

Ünnepi beszéd, tartotta a budapest-lipótvárosi orsz. tébolyda izr. kápolnájában a kiengesztelés napján egy elmebeteg.

»És a főpap engesztelje ki önmagát, házát, s Izrael egész közösségét.«
Levit. 16. 17.

Tőled, Mindenható, ki örökkévaló lelket lehelsz a mulandó testbe, ki halhatatlan ígéket keletkeztetsz a halandó, porlatag ajkakon, tőled, én édes Istenem, esdeklem a kegyért, ihlesd meg ajkaimat, hogy dicsőségedet ezen legnagyobb és legmagasztosabb nap ünneplésére, méltóan hirdethessem! A bekezdéstől idézett szent szavak képezik kiindulási és célpontját beszédemnek.

Ezen kiengesztelési ünnep a szerény falak között, a hol azt most megüljük, csak halvány másolata ama fenséges képek, melyet ez ünnepet illetőleg a szentírás ecsetel. De nem magasztaltatik fel a legkisebb kör is a nagy istenszeme ihletése által? Az igazság hangja, jöjjön az bárhonnan, utat tör magának a mindnagobb körökre elhatva messzire elhallszik, mindenütt nemesítve s éghez emelve. Ama fohászok pedig, melyek bánatnyomta szívekből jönnek, melyeknek e szentélyben a vigasz enyhe forrása fakadt

fel, az ily szívekből eredt fohászok, a koronás dalnok szavai szerint, kedvesek az Úr színe előtt. Szenteljük fel tehát közös istentiszteletünk e helyét imáinkkal s tanuljuk e nap hármias jelentőségét, t. i. önmagunk, házunk és Izrael közösségének kiengesztelését megérteni.

I.

Hogy mit jelent az önmagunkkal való kiengesztelődés, legjobban megértjük, kedves testvéreim, ha annak ellentétjét figyeljük meg, mely a sorsüldözött s mindenféle megrázó csapások által megviselt emberek tekintetében oly szájalomra méltóan s e mellett gyakran oly felelmetesen jut kifejezésre. Melyikünket nem fogta el néha amaz ellentét érzete, mely belső lényünket eltölti: a magabaszállás vágyának örökös küzdelme a kifelé való törekvéssel? Az ember kettős természete ez, mely lángoló harcra szítja két ellentétes, egymással mérkőző ösztönét: öns vágyai kielégítését egyrészt s másrészt önmegtágadását magasabb erkölcsi czélokra. Azonban e küzdelem nem fog elmérgesedni, ha józan önmegfigyelés és szorgos önvizsgálat enyhíti a vágyainkkal való harcot. Hiszen a mulandó, szabad akaratunkat időleg lenyűgöző érzéki ösztön voltaképen nem is képezi lényünk igazi alapját. Csak az eszme az, ami örök és való, s a melynek lényünk is részét képezi s csupán az istenséggel való örök összefüggésben keresendő az emberi lény fogalmának jelentése s létünk czélja és földadata. E földadatunk azonban épenséggel nem követeli meg, hogy ama számtalan szálát, mely lelkünket az érzéki világhoz fűzi, erőszakosan szét-tépjük. Az emberi ösztönök romjain tűzni fel a köteleesség zászlaját, dőreség volna. A magasztos szabad akarat mellett nemes vágy is létezik még! Helyesen, és mélyreható pillantásra valló felfogással mondják korunk etikusai, hogy akarat és ösztönnek nemes összhangban való összecsendülése kell, hogy feladatunkat képezze, mely összhang az Istenhez való szeretetben és teljes odaadásban leli kufejét: »Szeresd az Istent lényed kettős természete alapján.« S ha érzékeink sarkaló ösztöne a földi örömek ragigájába hajt, ez ösztönt a lemondani tudás, a győzelem fölötti örömmel ellensúlyozhatjuk. Ne hagyjuk gondolatainkat az érzéki ösztönök árába merülni, nehogy »belső ellenségünkötől«, a mint a régiek a testi vágyakat nevezték, legyőztessünk. Két koczkával játszunk szívünk pítvárában: belső és külső természetünk. De miként a főpap, ki a szent elbészülés szerint, hogy életet nyerjen, sorsot huzott, melynek főlirata volt: »Istennek« akként mi is az isteni tudat urnájából huzzuk ki sorsul az eszménynek összhangját az élettel, mely nekünk jelszó és megoldás e napon, mely az élet fáradalmaira erkölcsileg erősít, mely kiengesztel bennünket önmagunkkal.

II.

Ugyanazon úr, melyet egyes ember kedélyében láttunk, tátong felénk gyakran a család életében. Nem a szeretet amaz isteni szikrája ez, melyet a Mindenható a nő szívébe lehelt, hogy azzal a férfi céltudatos törekvését s ideáljait lánggá szítsa, nem a közös isteni rendeltetés érzete az, mely a férfi keblét el kellene töltenie, hogy a család szentélyének rendíthetetlen oszlopát képezhesse — az oly viszonynál, melynél nem égi ideálok kötötte össze a szíveket, hanem külső kölesönös érdek. Nincs is az ily viszonynál se áldás se igazi boldogság, nem világol a család szentélyén semmi magasztos eszmény lobogó lángja s ha a földi javak pislá fénye is elalszik, egy váratlan sorscsapás rideg lehelétől érintve, mondhatatlan rideg úr tátong a család belső életében. De hát így kell-e ennek lenni, ennyire kelle jutnunk; hát nem hűség az, mely a család tüzhelyén örökre égve, fényvel tölti be a házat; nem hullat-e az ég könnyeket — mint a régiek hitték — ha szerető szív megcsalatik. És másrészt van-e szebb, dicsőbb képmása Isten szeretetének választott népéhez, mint az odaadó önzetlen kölesönös szelme azoknak, kik a házasság örök frigyére Isten oltáránál esküt tévnek! — Megint csak az örök isteneszme az, mely hajlamot és kötelmet, belső és külső életet egymással egyesít, a családot felszenteli és felemasztalja, az *anyai szeretet* varázshangjával küldi áldását az Isten népére. És ő, ki sötétségből a világosságba, a viharokból a csillagok közé küzdötte fel magát, — József, kinek képét az ünnepi tárogató hozza emlékeztetinkbe, ő, ki a sors változandó folyásában mindig szem előtt tartotta atyjának dicsőült vonásait s a ki fivéreit, kik lánczokat kovácsoltak számára dicsőes tetőpontjára mégis karjaiba zárta, — legyen mintaképünk az életben. Hiszen meg vagyunk írva: »Testvéri szeretetben van a boldogság s az örök élet.« Az Istenihez való odaadás engesztelést szül a család körében.

III.

Az átmenet a családtól az emberiséghez magától történik. A család képezi az alapkövet, melyen a község szentélye felépül. Itt és ott anyagiasság képezi a bontó, az eszmény az összehozó, egyesítő elemet, s az olyan tettek, melyek menten minden önösségtől e nagy egész céljaira irányozvák, biztosítják az embernek az örök életet, a halhatatlanságot. S nem épen a mai nap az, mely a földi javakról való lemondást képtelenül mutatja, mely napon minden anyagi tápláléktól tartózkodunk s a szellem számára égi légkörökbe emelkedünk? Joggal utaltak a régiek a halál és a megdicsőülés ez ünnepének egymás között rokonságára. A lemondás és nélkülözés által, melynek magunkat máma alávetjük, jellepezzük a halált,

életünk feláldozását az emberiség javára. S ki ne himé el Isten mindenhatóságától, mely minden helyet betölt, mely minden eszmét céltudatos tetteben képes tárgyiasítani, hogy ne volna képes az embert örök életre fel-támasztani? De ha azt *hiszük*, teljes tapasztalási meggyőződéssel *tudjuk*, hogy az *igazság* el, bilincseket szakaszt, koporsókat áttör, sírokból fölb-
résztli a halottakat; mert az *igazság* a *kiegyesztelő hatalom* a *község* *össze-
sége*ben.

(Következik a halottakért való ima.)

A M.-Zs. Szemle külföldön. Folyóiratunk két közleményét, a new-yorki Hübsch Adolfét (367 l.) és a párisi Derenbourgét (435 l.) fordította dr. Kolut Sándor new-yorki rabbi, hazánkba, egyik előkelő amerikai felekezeti lapban, az American Hebrew-ban.

Bassó Vilmos ötvenéves tanítói jubileumát készülnek *bajai* tisztelői megülni, még pedig oly módon, mely a kezdeményezőknek méltó dícsé-
rére válik. Dr. Bruck Samu, Seher Bernát, Bruck Izidor, dr. Lemberger Henrik, Borsódi Zsigmond, dr. Klein Miksa, Fischer Adolf, Schön Antal, Somogyi Emil, Stekler S. és Walder Jakab urakból álló bizottság az érde-
mekben megaggyott tanítót a fölhívás szerint »az erkölcsi elismerésen kívül megfelelő *anyagi* támogatásban is óhajtjuk részesíteni, és ezen nemes cse-
de megvalósítása érdekében, számos tanítványa és barátja közreműködését
kérjük lehetőleg oly *alap megteremtéséhez*, mely gondtalan aggságot bizo-
sítson számára.«

A zsidók az antwerpeni kiállításon kitüntetettek között me-
lehetős nagy számban szerepeltek, és pedig *csoportok szerint*: I. Közköztatás:
1. (az Alliance tuniszi iskolája). II. Könyvnyomtatás és könyvkereske-
dés: 5. III. Papírfélék, könyvkötés: 1. IV. Rajzművészetek alkalmazása:
1. V. Fotografiai készletek: 1. VI. Hangszerek 2. VII. Orvostudomány,
egészségügy: 2. VIII. Butorok és vésett tárgyak: 3. IX. Festett papírok:
1. X. Ötvösség: 1. XI. Czérna és gyapjuszövetek: 1. XII. Csipke, himzés
stb.: 3. XIII. Fehérneműek: 3 (1 versenyen kívül). XIV. Utazási cik-
kek: 1. XV. Férfi és női öltözetek: 11. XVI. Ékszer: 2. XVII. Metallur-
giai cikkek: 1. XVIII. Erdészet: 2. XIX. Nem táplálék gazdaság: 1. XX.
Chemiai cikkek: 4. XXI. Bőr: 6. XXII. Mechanikai szerek: 1. XXIII.
Ruhavarrás: 1. XXIV. Jeladás továbbítása: 2. XXV. Tápláló szerek,
gabnafélék: 3. XXVI. Egyéb tápláló szerek: 1. XXVII. Szesztermékek:
1. XXVIII. Szesz italok: 9. XXIX. Lepárolás: 4. XXX. Kiviteli keres-
kedés: 3. XXXI. Kereskedelmi gyűjtemények: 1. XXXII. Elektromosság:
2. XXXIII. Szépművészetek: 1. (Israels József). — E 82. zsidó kitűnte-
tett kiállító így oszlik meg országok szerint: Algír: 1, Angolország: 1,

Ausztria: 11, Belgium: 12, Canada: 1, Franciaország: 28, Fr. gyarmatok: 1, Hollandia: 3, Luxemburg: 1, Németország: 15, Norvégia: 1, Olaszország: 2, Portugál: 1, Svédország: 1, Tunisz: 3.

Zsidók külföldön. A párisi szépművészetek akadémiaja tájfestészeti versenydíját Edmond Picard nyerte el. — Luigi Luzzatti bizott meg az olasz kormány részéről, hogy a közte és Franciaország között köteendő hajózási szerződés tárgyalásait megkezdje. — Antokolskij Markus szentpétervári szobrász a francia szépművészeti akadémia külső tagjának van kandidálva. — Dr. Nathanson Vladimír, Pétervárott, orosz nemesi rangot nyert.

Luther-Társaság ezimén alakult meg Budapesten szept. 29-én egy egyesület, melynek czélja az evang. tudományos és népies vallási irodalomnak állandó lendületet adni. A társaság kezdeményezője *Tractyénshy Ferencz* a pozsonyi Evang. Egyház és Iskola kitünő szerkesztője. Összintén gratulálunk tisztelt kollégáknak a fényes eredményhez, melyet fáradhatatlan buzgalomával kiérdemelt. Lelkes fölhívását megértették olvasói és hitsorsosai, kik a Társaság megalapítására nem küldtek be neki — ezikket, hanem pénzt. Alig mult el hét, melyben pár forintnyi járulékot vagy adakozást ki nem mutathatott volna és így került össze eddigéig 1311 frt 15 kr. az alapra és 687 frt 50 kr. évdíjakban. A M.-Zs. Szemle méltó irigységgel vesz a Luther-Társaság megalapításáról tudomást. Reméljük, hogy mire ez irodalmi vállalkozás működésének 25 éves jubileumát üli, mi — ha akkor ugyan még főmállunk — az addig felöltött új nemzedék buzgalmaiból újra fogunk pár ezikket közzétehetni arról, hogy ily társaság közöttünk zsidók közt sem volna talán merőben fölösleges.

Zsidó írók. A *Morgenstern Lina* által kiadott Handbuch für Frauen ezimű kötetből összeállította egy névtelen a Jüd. Familienblattban a zsidó írók és művészek névsorát, mely következő: Barach Róza, Bécs, tárcza, novella, líra; Benfey Anna, Grác, nov., tanulm., zeneművész; Calm M., Cassel, regény, líra, nőkérdés; Ettlinger Emma és Anna, Karlsruhe, ford. francziából és angolból; Fränkel Anna, Sommersdorf, háztartástau; Freudenthal Emma, Boroszló, humorista; Goldschmidt Henriette, Lipese, nőkérdés; Goldschmidt Janka, Hamburg, nevel. irányregény; Jacobsohn Betti, Königsberga; Henle E. (Levy Eliz) drámaíró; Hirsch Jenny, nov., ford. francziából, angolból s svédből; Lewald Fanni (ki van kereszelve) Berlin, ifj. iratok, nőkérdés, versek, a »Deutsche Hausfr. Zeitung« szerk.; Löwenstein Katto, arcképfestő; Levison Alwin, Kopenhága, dráma, nov.; Berlin Fanni, dr. juris, Pétervár; Rubinstein Zuzanna, dr. phil, bölcseleti

tanulmányok; Schlesinger Regina, tárcza és líra. — E sort pár magyar névvel is ki lehetne még egészíteni.

A Mekiczé Nirdamim cz. irodalmi egyesület tudatja, hogy első kiadványait még ez év folyamában szétküldi. Az egyesületnek eddig 400 előfizető tagja van.

A budapesti tudomány-egyetem Almanachja 1884 — 85-ről jelent meg a minap, melyből a következő érdekes adatokat merítjük (a zárjel közötti számok a második félévre vonatkoznak): a jogtudományi karnak volt 1659 (1563) hallgatója, köztük 361 (347) zsidó; az orvostud. karnak 1117 (1069), köztük 602 (585) zsidó, tehát több a felénél; a bölcseztud. karnak 264 (250), zsidó 43 (41). Gyógyszerész és szülész volt 281 (237), köztük zsidó 28 (23). A hallgatók összes száma, a tisztán kath. hitud. kar 91 (92) növendékét nem számítva, 3321 (3145), köztük zsidó összesen 1028 (996). — Az egyetemi orvoskar alaptványok közt szerepel egyebek között a *Holltser Farkas* nagykereskedő »ki 1859-ben meghalálózván, 1890 p. frtnyi államkötvényt végrendeletileg hagyományozott, hogy ezen egyetemnél szigorló Mózes vallásu kiválólag pesti orvosjelöltek és szülésznek, harmincz, illetőleg tizenöt frtnyi segélydíjban részesíttessenek.« — Zsidó tanérek az egyetemen: *czímzetes rendkívüli tanárok*: Böke Gyula és Stiller Bertalan; *magántanárok a jogi karnál*: Fayer László, Körösi József, Neumann Armin és Schwarz Gusztáv; az *orvosi karnál* Hasenfeld Manó, Wittmann Lázár, Purjesz Zsigmond, Goldzieher Vilmos, Liebmann Mór, Báron Jónás, Szalárdi Mór, Lichtenberg Kornél, Havas Adolf és Szili Adolf; a *bölcseleti karnál*: Goldziher Ignác, Kármán Mór, Alexander Bernát, Bánóczy József, és Marczali Henrik. Összesen van a nevezett három fakultáson 72 magántanár, ezek közt zsidó 19.

Igazítások. Utolsó füzetünkben, dr. Bloch Henrik czikkében a következő értelemzavaró sajtóhibák igazítandók, az 579. l. 5. sorban felülről hiányzik »melyből« után *Gibbon*; a 581. l. 19. sorában, »árfatlansága« h. olvasandó: *méltatlansága*. — Radó Vilmos czikkében a 613. l. 13. sorában »magyar nyelven« előtt kiesett e három szó: »hanem osztrák olvasókönyvek«.

Büzöd-Ujjalu. Dr. Beck Móricz bukaresti hazánkfa okt. 28-án kelt levelében a következőket írja szerkesztőségünknek: »Ma egy hete beszöl hozzám Braunstein Ábrahám vagy Geller Benjámin nevű honfiktárs és hitsorsos és arra kór, adjak neki segítséget a buzöd-ujfalvi prozeliták javára, kiknek házai és minden ingósága ez év július 15-én tűzvész által elpusztult. Igazolásként egy könyvet adott, melyben Erdő-Szent-György zsidó községe, valamint az ottani rabbi részéről írott bizonyítványt talál-

am, melyek a nevezett ember szavait megerősítették, csak hogy a tűzvész idejéről nem volt bennük határozottan szó. Minthogy én aug. 6-án voltam B.-Ujfalun és a júliusban esett tűzvészről ott semmit sem hallottam, sem nyomait nem láttam, a könyvet lefoglaltam, azt mondván neki, ha Bukarestet tüstént el nem hagyja, átadom a hatóságnak. Ezóta az embert nem láttam. Nincs benne kétség tehát, hogy csaló. Azonnal Erdő-Szent-Györgyre írtam, hogyan jutott e csaló hivatalos pecsétes bizonyítványok birtokába. Eddig-
elő nem kaptam választ; ha néhány nap múlva nem jön, elküldöm Kegyed-
nek a könyvet, hogy az ügyet közelebbről vizsgálhassa. — Nov. 9. vettük a
könyvvel együtt *főt. Dr. Beck* újabb levelét a szent-györgyi község hiva-
talos értesítésével arról, hogy ott sem a gyűjtők, sem a bizonyítványok
aláíróit neveket nem ismerik. A könyvből kitiűnk, hogy a család Gyula-
fehérvár, Lugos, Karánsebes, Orsova, Trun-Szeverin és Pitești — e két
utóbbi oláh — községek zsidó lakosait serezték meg. Összeszámitottuk
a sokszor jelentékeny tételeket; az egész összeg 133 frt 30 kr. és 296
frank 50 cent-ra rug. — Kell-e mondanunk, miért hozzuk a szerkesztő-
ségnek tudomására adott annyi ügyes-bajos dolog közül éppen ezt a nyil-
vánosságra? Bizton reméljük, hogy a bűzös-ujfalviak iránti érdeklődés ily
örvendetes jeleivel most is fogunk találkozni, midőn a M.-Zs. Szemle for-
dul ez ügyben olvasóihoz.

A M.-Zs. Szemle munkatársainak statisztikája. Taval volt
folyóiratunknak összesen 49 munkatársa, az idén 65. Ezek a következő-
ként oszlanak meg (a tavali számokat zárjelbe tettük): belföldi (42) 49,
külföldi budapesti (29) 29.; külföldi (7) 16, az utóbbiak közt magyar szü-
letésű (4) 8. Állásra és foglalkozásra: rabbi (20) 24, köztük külföldi
rabbi (6) 7; tanár (12) 16; tanító (4) 3; tanítónő (1) 2; hitközségi tiszt-
viselő (4) 4; rabbiképzői hallgató (4) 6; hírlapíró és író (2) 4; kereskedő
(0) 2; jogász (0) 1; ügyvéd (1) 2; orvos (1) 1. — Megemlítjük végül,
hogy a tavali munkatársak közül az idén elmaradt 16, ennél fogva újon-
nan jött 32.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

MTA KÖNYVTÁRA

SCHEIBER

GYŰJTEMÉNY

TARTALOM.

Lap

A M.-Zs. Szemle II. évfolyamának munkatársai III

TUDOMÁNY.

<i>Klein Mór.</i> Az agáda	1—8, 90—98
<i>Perls Ármin.</i> Az anyakönyvelés fejlődéséről	9—12
<i>Kohut Sándor.</i> A gádesi Herakles a jeruzsálemi talmudban	13—15
<i>Lőw Immanuel és Kulinyi Zsigmond.</i> A szegedi zsidó község történetéből	81—89
<i>Lőwy Mór.</i> Gnosztikai törmelékek a talmudban	145—149
<i>Neubauer Adolf.</i> Palesztina nyelve a második templom utolsó századában	209—217, 345—356
<i>Frankl P. F.</i> Elődeink épületes és mulattató olvasmányai	218—223, 298—303
<i>Bárany József.</i> Nagy-megyeri Besnyei György kéziratos bib- liafordítása	273—297
<i>Rosenberg Sándor.</i> Az Akédá vagy Ábrahám készsége a véres emberáldozatra	357—361
<i>Herzog Manó.</i> A biblia befolyása a magyar irodalomra a XVI. és XVII. században	417—433, 494—505, 567—577
<i>Derenbourg József.</i> Jóhánán hannázuf	434—435
<i>Goldfahn S. H.</i> Egy régi vád eredetéről	436—439
<i>Lewin Adolf.</i> A nemesség a régi Izraelben	489—493, 562—566
<i>Bacher Vilmos.</i> Egy midrás a kozarak áttéréséről	557—561
<i>Kaufmann Dávid.</i> Egy ókori zsinagóga felfedezése Túniszban	629—634
<i>Hochmuth Abrahám.</i> Egy bibliai mondat mint röpke szó	635—637

IRODALOM.

<i>Bacher Vilmos.</i> A szentírás és a zsidó tudomány irodalma 1884-ben	16—26
<i>Güdemann Mór.</i> Adalékok a héber és araméus tanulmányok történetéhez	26—29
<i>Bloch Henrik.</i> Egy irodalmi furesaság	29—31
<i>Bloch Fülöp.</i> Az érzékek	99—102
<i>Klein Gyula.</i> A talmud-irodalom keletkezéséről	103—105
<i>Bauer Simon.</i> Az antisemitizmus filozófiája	150—162
<i>Herzog Manó.</i> A német midrás	162—164

	Lap
Kayserling M. Az olaszországi zsidók művelődési történetéből	224—227
Schreiner Márton. A tévelygők útmutatója	304—309
Neumann Ede. Az énekek éneke	362—367
Hochmuth Ábrahám. A szegedi zsidók története	440—446
Klein Mór. Hítszónoklatok	446—448
Kardos Albert. Szombatos énekek	506—511
Klein Mór. Királyság és állam a régi Izraelben	512—514
Bloch Henrik. Judéa mint római tartomány	579—585
Péterfy Dénes. Dávid Ferencz	585—586
Bloch Henrik. A német zsidó községek szövetségének történelmi bizottsága	638—640
Pataki Bernát. Chanukka-dráma	640—641

*

Kecskeméti Lipót. Júdá Halévi költeményeiből:	
Lakodalmi énekek, 1—3.	32—33
Alcharizi Tachkemónijából:	
— A világ mulandósága	106—108
Júdá Halévi költészete	589—590
Kiss József. Templomi énekek. Újév I, II.	164—165
Kecskeméti Lipót. Salamon Ibn Gabiról költeményeiből:	
A költő önérzete	226—229
Csak tudást! csak világosságot!	310—313
Jekúthiel Ibn Hasszánhoz, pártfogójához	369—372
Jekúthiel Ibn Hasszán halálára	516—520

Kardos Albert. Szombatos himnuszok:

Ujesztendőre	451
Sátoros ünnepre való	452

Kecskeméti Lipót. Immánuel Ha-rómi költeményeiből. 453—454

*

Irodalmi holmi. Hübsch Adolf egy megjegyzése. — Neubauer Adolf dolgozatai. — Egy igazítás. 367—369. — A muhammedán polemikusok egy bizonyítéka. — Egy zsidó költő érzélsza ezen bizonyítékra. — Az akédáról való szentírás elbeszélésnek értelme. 448—450. — Zsidókról szóló görög filiratok. — Severus zsinagógájának tórája. — A három éves cyclus és a midrás. — Új Peszika. 514—516. — Palesztinai leletek. — Egy régi palesztinai utleírásból. — A szombat az abessziniai keresztényeknél. — A majorkai zsidókról. — Az orvosi tudomány és a héber nyelv. — A midrás a budapesti műcsarnokban. 586—588. — A Táná díbé Élijáhu házaja. — A »Chamór«-ral összehasonlított prozelita. — A prozeliták három osztálya. — Egy San-Franciscóban őrzött régi héber kéziratból. — Még egyszer Dávid Ferencz. 641—644.

TÁRSADALOM.

	Lap
Szántó Eleázár. Chéder és zugiskola	34—36
Palóczy Lipót. A műveltség állapota Magyarországon, különös tekintettel a zsidókra. VI, VII, VIII. 37—47, 116—118, 236—240.	
Vajda Béla. A mi naptáraink	48—50
Weizmann N. A hitközségek és a felekezeti iskola	51—52
Goldheim Lipót. Az anyakönyvelésről	109—115
Kaufmann Dávid. Az alliance israélite universelle huszonötödik évfordulója	166—176
Halász Sándor. A zsidó felekezet képviseltetése a felsőházban	177—180
Weizmann N. A hitközségek és a hitoktatás	181—184
Bárdny József. Steinhardt Jakab	230—235
r. m. Nyiregyházától Szegedig	314—316
f. Az európai civilizáció és a zsidók	317—321
Szántó Eleázár. Az angol hittérítők Budapesten	373—376
Szalárdi Mór. A főváros népesedési viszonyai felekezeti szerinti	377—378
Csandái Sámuel. Montefiore Mózes	455—459
** Autonomiánkról	460—462
Halász Sándor. Az új főrendiház és a zsidó hitfelekezet	463—465
Barna Jónás. Az alapítványokról	521—524
Weizmann N. A hitközségek és a rabbik	525—526
Justus. A zsidók az országos kiállításon	591—597
Bánóczy József. Nyílt levélre nyílt válasz	598—601
** Autonomiánkról	645—648
Neumann Sándor. A zsidók számaránya és pozíciója	649—652
Felhívás a bűzös-újfalvi zsidó község segélyezésére	652—653

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Zsidó halottak 1884-ben	53—55
Bloch Lázár. A zsidók Gácsországbán és Bukovinában	55—60
Rosenzspitz Sándor. Amerikai levél	61—62
Seltmann Lajos. Külföldi utamból. Angolország	119—130
— Hollandia	241—255, 381—396
*** A tanfériak gyűlékezete Berlinben	131—133
n. f. Egy antisemita kerületből	133—134
— f. Két költségvetés	185—189
— Oroszországi levelek	189—193, 530—536
Steinherz Jakab. Az »Alliance Israélite Universelle«	255—262
Lichtschein Lajos. Kossuth Lajos és a s.-a.-új helyi rabbi	322—323
Beck Móricz. Romániai levelek	323—327
Bloch Henrik. A zsidók Oroszországban	327—331
A pécsi izr. hitközség 1884-ben	379—380
Kunos Ignác. Török-zsidó világ	466—468

—f. A börtönügy a kiállításán	527—530	Lap
B. J. Egy felekezeti lap jubileuma	602—605	
Rosenspit: Sándor. Zsidó páholyélet	605—607	
Beck Móricz. Kirándulás a böszöd-újfalvi szombatosokhoz	654—660	

Tanügyi.

Goldzieher Ilona. A hitoktatás a leányiskolában	63—65
Barna Jónás. A mi tanítóképzőnk	65—69
—f. Zsidó tanügyi mozgalmak külföldön 1884-ben	69—71
Radó Vilmos. A zsidó népiskolák I—V. 134—137, 200—202, 331—335, 399—403, 468—473.	
Schön Dávid. A pesti zsidó hitoktatók testülete	137—139
Stern Albert. Közoktatásügyi állapotaink és a zsidók 193—199, 263—268	
Zirndorf H. Theologiai előadások a cincinnati rabbiképző intézetben	336
Freghan Lujza. A nőnevelésről	396—399
—f. A berlini Lehranstalt évi jelentése	403—405
Lederer Abrahám. A zsidó tanügy a kiállításán	473—477
Weizmann N. A hitoktatás kérdéséhez	477—479
Talmud-tóra intézetek	536—537
A pesti talmud-tóra I—VI.	538—550
Neumann Antal. A hitoktatás hiányai	608—610
Radó Vilmos. Az országos izraelita tanítóegyesület	610—613
Hochmuth Abrahám. A talmud-tóra	613—616
Perl Armin. Dr. Goldzieher memorandumáról	616—619
Zs. P. Zsidó népiskolák értesítői 1884/5	619—621
Klein Már. A talmud-tóra	660—662

KÜTFÖK.

25. A zsidók egyenjogúsítási kérvénye 1848-ban	72
26. Zsidó hitre tért szombatos levele (1778).	74
27. Zsidó házassági rendelet a század elején (1806).	76
28. Iskolai bizonyítványok mint házassági kellékek (1806 és 1807)	77
29. Szerződés a zsámbéki izr. hitközség és az ó-budai m. k. korona- uralom között 1812-ben	140
30. A helytartósági Tanács körlevele a megyékhez és sz. k. városok- hoz az örökös tartományokból bevándorló zsidók be nem fogadá- sát és a helytartóság területén élő zsidókról benyújtandó kimu- tatást illetőleg (1725)	203
31. Bárdi Eötvös József a zsidó autonómiairól (1868).	204
32. Anyakönyvelésre vonatkozó miniszteri rendelet (1885)	269
33. Zsidó kaszinók a negyvenes években (1842)	337
34. A pesti zsidó község Kassa város ellen (1834)	337
35. A helytartó tanács végzése a kassai körlevél ügyében (1834)	340
36. Zsidó temető Nagy-Kanizsán (1784)	340
37. Egy emlékirat II. József korából (1786)	406

38. Községi surlódások Nagy-Váradon (1863)	411
39. Zsinagógai adakozások (1801)	412
40. A palotai zsidó község nyugtája (1794)	412
41—43. Az izraelita anyakönyvi ügy rendezése (1885)	480
44. Zsidó hitre tért szombatosok (1868)	551
45. A n.-kanizsai zsidó község statútuma (1786)	622
46. A pápai zsidó község védlevele (1748)	623
47. Kőrrendelet az izr. anyakönyvek vezetése tárgyában	663
48. Szabályrendelet az izr. anyakönyvek vezetése tárgyában	664
49. Az izr. anyakönyvi kerületek székhelyeinek és területeinek ki- mutatása	672
50. Kőrrendelet izr. házasságok és elváltak tárgyában (1878)	709

VEGYES.

Irodalmi hírek 78, 143, 205, 271, 342, 413, 485, 552, 625, 714. Löwenstein Bernát. A párisi rabbiképző intézet. Kármory Sámuel. Fővárosi tanítók statistikája. Zsidó vajda Moldvában. Izraelita ösztöndíjak. A szultán törzssorvosa. Egy zsidó árvaház Amerikában. A zsidók száma Olaszországban. 78—80. — Az államszéküli zsidó tanárok. Zsidó egyetemi tanárok. Zsidó halottak. Az Alliance. Zsidó hitoktatók testülete. Téli fölolvasások. Levél a szerkesztőhöz. 143—144. — Steinhardt Jakab. Jubileumok. A Bay Ilona-féle pályadíj. Fiáth Ferencz. Az Alliance könyvtára. Herxheimer Salamon. A párisi kórházakban. A zsidók Romániában. A francia akadémia. A magyar hírlap-irodalom statisztikája. A Budapesti Hírlapnak. Zsidó inkunabulák. Egy német tanító-képesítő vizsgálat. A párisi rabbiképző. Vegyes házasságok. Felvilágosításul. 205—208. — Az Alliance jubileuma. Neubauer Adolf. Mekieze Nirdámin. Zsidó katonák husvétja Franciaországban. Smolenskin árvái. Spinoza Ethikája héber fordításban. Hangverseny zsidó deákok javára. Zsidó tudósok Franciaországban. Dr. Holzer. Két Rothschild jövedelme. Ezrath Niddáchim. Zsidók a német városokban. A karaiták. Türelmesség. 270—272. — Dr. Beck Móricz. Két francia nyilatkozat. A német büntügyi statisztika. Magyar tudósok külföldi útja. Egy új társaság. Egy amerikai hivatalos levél. A zsidók Franciaországban. Egy orosz tudós. 342—344. — Bibliái tanulmányok. Jubileum. Városi zsidó könyvtár Londonban. A zsidók Amerikában. Pályakérdés. Berlini egyesület. A talmud angol nyelven. Egy hivatalos jelentés. Javaslat Monte-Carlo ellen. A pesti zsidó nőegylet és az orsz. rabbiképző. Valláscsere. A bécsi akadémiából. A pesti és a bécsi szent-egylet. Zsidó község Merwben. Halottak elégetése. A zsidók Orosz-Lengyelországban. 413—416. — Új egyesület. Montefiore temetése. Hírek. Új prédikációs nap. Terenzio Mamiani. Hatás és ellenhatás. Zanibar és Pendzsedeh. A Schulverein. Zsidók külföldön. Zsidó eredetű szent. Drága könyvek. Házassági statisztika. Zsidó leányok mint orvosnövendékek. Lasker-gyarmat. 485—488. — Hírek. Pályakérdések. Kérelem. Zsidók külföldön. Zsidó katonák ünnepei Németországban. L'abbé Grégoire. Montefiore emlékiratai. A párisi szalonban. Különös vélemény. A Montefiore-társaság. Az osztrák-magyar hadsereg vallás szerint. A Magyar-Zsidó	
--	--

Lap

Szemle külföldön. Keresztények a ghettóban. Zsidó kórház Gleichenbergben. Mózes sirja. Zsidó statisztika. 552—556. — A M.-Zs. Szemle. Az afgánokról. Zsidó hitoktatás Bécsben. Montefiore utóda. Zsidó statisztika. Dr. Schiller-Szinessy. Helyreigazítás. Temetési költségek Párisban. A londoni egyetem. Zsidók külföldön. Új keresztény felekezet. 625—628. Egy hitszónoklat. A M.-Zs. Szemle külföldön. Bassó Vilmos. A zsidók az antwerpeni kiállításon. Zsidók külföldön. Luther-Társaság. Zsidó írónők, A Mekiczé Nirdamin. A budapesti tudomány-egyetem. Igazítások. Böződ-Újfalu. A M.-Zs. Szemle munkatársainak statisztikája. 714—720.

A megbeszélt munkák lajstroma.

Lap

Bacher Vilmos. Die Agada der Tannaiten. I. Band	5
Bien H. M. The Feast of Light or Chanukah.	640
Bloch J. S. Einblicke in die Geschichte der Entstehung der talmudischen Literatur	103
Ehrlich Móricz. Königthum und Staatswesen der alten Hebräer . . .	512
Güdemann Mór. Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der Juden in Italien	224
Hartmann, Eduard von. Das Judenthum in Gegenwart und Zukunft. .	150
Kaufmann Dávid. Az érzékek (Die Sinne).	99
Klein Mór. A tévelygők utmutatója. I. kötet.	304
Kondor Gusztáv. M. tud. akadémiai Almanach	49
Lőve Immanuel és Kulinyi Zsigmond. A szegedi zsidók 1785—1885. .	440
Lőve Immanuel. Az énekek éneke.	362
Möbius Hugo. Die Kinder Israel nie in Aegypten	29
Mommsen Tivadar. Römische Geschichte. 5. kötet	579
Nagy Sándor. Szombatos codexek.	506
Névtelen. Das russische Reich in Europa	327
Perles József. Beiträge zur Geschichte der hebräischen und aramäischen Studien.	26
Plessner Salamon. Predigten	446
Wünsche Ágoston. Bibliotheca rabbinica	162

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYÜJTEMÉNY